

શેઠ દ.યા આણંદ

આ અંકનો વંચારો

ગુજરાત :

આશ્વિન ૧૯૭૬ થી ફાલ્ગુન ૧૯૮૦ મુધીના

પુસ્તક ચોથાની અનુક્રમણિકા

તંત્રી

સાહિત્યમંદ્ર તરફથી

રા. કનૈયાલાલ બાણેકલાલ મુનશી,
મેડેસેટ.

પ્રકાશક:

ધી સાહિત્યપ્રકાશક કંપની લીમિટેડ

૫૩, મેડાન સ્ટ્રીટ, કોટ, મુંબઈ

બિડીસ:

“ગુજરાત” કાર્યાલય,

૨૨ બેકહાર્ડિસ લેન, મેડાન સ્ટ્રીટ,

કોટ, મુંબઈ નં. ૧.

ગુજરાત

આશ્વિન ૧૯૭૯ થી ફાલ્ગુન ૧૯૮૦ સુધીના

પુસ્તક ચોથાની અનુક્રમણિકા

તંત્રી.

સાહિત્યમંદ્ર તરફથી

રા. કનૈયાલાલ બાણેકલાલ મુનશી,
એડિટર.

પ્રકાશક

ધી સાહિત્યપ્રકાશક કંપની લીમિટેડ

૫૩, મેડાન સ્ટ્રીટ, કોટ, મુંબઈ

એડિસ:

“ગુજરાત” કાર્યાલય,

૨૨ બેકહાઉસ લેન, મેડાન સ્ટ્રીટ,

કોટ, મુંબઈ નં. ૧.

વિષયોની અનુક્રમણિકા

વિષય	લેખક	પ્રકાર	માસ	પૃષ્ઠ
અધ:પાત	રા. પ્રાણલાલ કીરપારામ દેશાધ	વાર્તા	કાર્તિક	૧૪૧
અમે તો આખરે મળશું	સ્વ. કવિ ત્રિભુવન પ્રેમશંકર	કાવ્ય	"	૧૧૬
આસકની આશુલ્ય	રા. હરગોવિંદ પ્રેમશંકર કવિ	"	માઘ	૪૨૬
દૃષ્ટીથી એક પત્ર	સૌ. બહેન લીલાવતી	વર્ણન	કાર્તિક	૭૧
ઈંદુ	રા. ચંદ્રવદન ચીમનલાલ મહેતા	કાવ્ય	માઘ	૪૦૫
હીડી ગદ્ય	" શાંતિનાથ કૃપાશંકર મહેતા	વાર્તા	કાર્તિક	૮૪
હિપતંત્રીની આળસીમાંથી	પ્રાસંગિક	"	૧૯૩
એ શું હતું ?	" મન્ન-ફકીર	રમુછ રકેચ	"	૧૪૭
" "	"	"	માર્ગશીર્ષ	૨૧૮
એક ઐતિહાસિકૃત્ય	" મુનિકુમાર મલિયંકર ભટ્ટ	"	પૌષ	૩૪૮
એક પ્રવાસ	" કનૈયાલાલ મણેકલાલ મુનશી	વર્ણન	આશ્વિન	૨૭
કન્યાની શોધ	સૌ. સરોજિની મહેત	વાર્તા	પૌષ	૩૪૦
કાંતને	રા. શંભુપ્રસાદ	કાવ્ય	આશ્વિન	૪૨
"કાંત" ને	સ્વ. કલાપી	પત્ર	કાર્તિક	૬૬
કાંતને સંબોધન	રા. અમૃતલાલ કુંવરજી વૈદ્ય	કાવ્ય	માર્ગશીર્ષ	૨૫૩
કાંતવીરની ગજવાની-	" કનૈયાલાલ મણેકલાલ મુનશી	કાંતકાસ	પૌષ	૩૧૪
માહિમતી				
કુદરતનાં આલુકાં	" લલિત	કાવ્ય	કાર્તિક	૧૦૯
કુસુમકલિકા એક	" નાયુભાઈ દયાળજી પટેલ	"	પૌષ	૩૩૯
અરતો તારો	" દેશળજી પરમાર	"	આશ્વિન	૨૪
ગયા વરસનું સાહિત્ય	" વિજયરાય કલ્યાણરાય	સાહિત્ય	ફાલ્ગુન	૪૮૫
ગુર્જર કલકત્તાનો જીવન-	" કાંતિલાલ મુખારામ	"	પૌષ	૨૯૫
વિકાસ	ધોળજીઆ			
ચારુલતા	" રમણલાલ કનૈયાલાલ ચાગિક	વાર્તા	ફાલ્ગુન	૫૧૧
જનોાઈનાં જાડુ	" દેવેન્દ્ર રણછોડરાય મજમુદાર	રમુછ રકેચ	કાર્તિક	૧૦૧
તંત્રીચાનેથી	તંત્રીલેખ	આશ્વિન	૬૦
"	"	માર્ગશીર્ષ	૨૫૬
"	"	પૌષ	૩૬૬
"	"	માઘ	૪૧૦
"	"	ફાલ્ગુન	૫૩૪
નવ વર્ષ	રા. કાશ્મલન	કાવ્ય	કાર્તિક	૬૭

विषय	लेखक	प्रकार	भास	पृष्ठ
ननु साहित्य	विजयराय कल्याणराय	साहित्य	आश्विन	४७
"	शंकरप्रसाद जमनालाल शाय	"	मार्गशीर्ष	२५४
"	विजयराय कल्याणराय	"	पौष	३५७
"	शंकरप्रसाद जमनालाल शाय	"	श्रावण	५२६
परशुरामविजय	मनहरराम हरिहरराम महेता	नाटक	कार्तिक	८२
परिवर्जन	जलवंतराय कल्याणराय हांडे	काव्य	"	१४६
पैरीसथी पत्र	मै. जेहेन बीबावनी	वर्णन	पौष	३०३
प्यार	श. दधीच	साहित्य	आश्विन	२६
प्रायश्चित्त	अरेय जलदगीरे तारपोरवाला	पार्श्व	माघ	४४५
प्रेमपुं वृंदावन	हरगोविंद प्रेमसंकर कवि	काव्य	पौष	३४७
पारतपर्वना दलदलसभा	कुमारी कर केवलराम साहनी	साहित्य	श्रावण	४७८
प्राचीनरुं स्थान				
अमर-मुंनर	जयंत स्वाम परजनियासी	काव्य	"	४१६
भन	श. अनुपम नानावाला कवि	काव्य	माघ	४२५
भासली	मै. जेहेन बीबावनी	नाटक	कार्तिक	११७
भास पति प्रभु के पथर	श. हरना	पार्श्व	माघ	४१७
भासं लभ	"	"	कार्तिक	१३७
भासं ननु पेरे पार	नानावाला हलफतराम कवि	काव्य	"	१४४
भासनी भंडुनि	रमेश रयनाथ घारेभाज	चरित्रास	माघ	३६८
भासा बाना	बाधसंकर शाकाभास त्रिवेदी	नाटक	मार्गशीर्ष	२४४
"	"	"	पौष	३२७
"	"	"	माघ	४११
राजभिराज	कनैयालाल माधुकपाल मुनशी	पार्श्व	आश्विन	१२
"	"	"	कार्तिक	११०
"	"	"	मार्गशीर्ष	२२६
"	"	"	पौष	३१६
"	"	"	माघ	४२७
"	"	"	श्रावण	५०४
रमसरुनिना दर्शन	भंजुनाथ जमनालाल हवे	काव्य	पौष	३५६
राधाराधु	धूमकेतु	पार्श्व	माघ	३८६
रांजनथी पत्र	मै. जेहेन बीबावनी	वर्णन	"	४०७
" (भीष्म)	"	"	श्रावण	४८६
विद्वानो सतेज	श. धनसुभावाज धूमकुल महेता	काव्य	"	५०३
विपिनी अपूर्वता	हरिनाथ मुवठ मण्डीआर	पार्श्व	"	४२६

લેખક	વિષય	પ્રકાર	માસ	પૃષ્ઠ
મંજુલાલ જમનારામ દવે	રસસંસ્કૃતિનાં દર્શન	કાવ્ય	પૌષ	૩૫૬
મસ્ત-કૃષ્ણ	એ શું હતું ?	રમુછ રોક્ય	કાર્તિક	૧૪૭
"	"	"	માર્ગશીર્ષ	૨૧૮
મુનિકુમાર મણિશંકર ભટ્ટ	એક ઐતિહાસિક મૃત્યુ	"	પૌષ	૩૪૮
રમણલાલ કનૈયાલાલ યાજ્ઞિક	ચારુલતા	વાર્તા	ફાલ્ગુન	૫૧૧
રમેશ રમનાથ ધારેખાન	મીસરની સંસ્કૃતિ	ઇતિહાસ	"	"
રસવિહારી	રમેહદીનતા	કાવ્ય	પૌષ	"
લલિત	કુદરતનાં બાણકાં	"	કાર્તિક	"
લીલાવતી	દુરલીથી એક પત્ર	વર્ણન	"	"
"	પેરીસથી પત્ર	"	પૌષ	૩૦૩
"	માલતી	નાટક	કાર્તિક	૧૧૭
"	લંડનથી પત્ર	વર્ણન	માઘ	૪૦૭
"	" (બીજો)	"	ફાલ્ગુન	૪૮૯
"	સ્વીટ્ઝરલંડથી પત્ર	"	માર્ગશીર્ષ	૨૨૯
વિજયરાય કદ્યાણુરાય	નવું સાહિત્ય	સાહિત્ય	આશ્વિન	૪૭
"	"	"	પૌષ	૩૫૯
"	ગયા વરસનું સાહિત્ય	"	ફાલ્ગુન	૪૯૫
શંકરપ્રસાદ જગનલાલ શવળ	નવું સાહિત્ય	"	માર્ગશીર્ષ	૨૫૪
"	"	"	ફાલ્ગુન	૫૨૯
શંભુપ્રસાદ	કાંતને	કાવ્ય	આશ્વિન	૪૨
શાંતિનાથ કૃપાશંકર મહેતા	હિંદી ગદ્ય	વાર્તા	કાર્તિક	૮
સરોજિની મહેતા	કન્યાની શોધ	"	પૌષ	૩૪૧
હરગોવિંદ પ્રેમશંકર કવિ	આશકની આટલછ	કાવ્ય	માઘ	૪૨૧
"	પ્રેમનું વંદન	"	પૌષ	૩૪૧
હરિલાલ મુલછ મણીઆર	વિધિની અપૂર્ણતા	વાર્તા	ફાલ્ગુન	૫૨
હીરણુ	સાથી મળશે ?	વાર્તા	"	૫૨

ચિત્રકારોની અનુક્રમણિકા

૨૧. મોરખનભાઈ ઉમેદભાઈ પટેલ

અભિનંદન

કાર્તિક

હતા છે ચૂલું કરવા ગદા ખરી

,,

કેમ કોણાદલ કરી રહ્યાં પખીઓ

,,

કામ ખારે નથી અમ્મ કે શસ્ત્ર

,,

૨૨. ભાદાસાલ વ્યંખારાંકર જોશી

તું દિગ્મંદ બની ગયો

,,

૨૩. કાત્રેય સી જોગસેકર

ત્રિસતી મૂર્તિ ખડી થઈ જાય છે

,,

આપ પોડે અને જુરીના મૃદરથો

માર્ગશીર્ષ

૨૪. શ્રીમાન પુરુષોત્તમ

માખી ધારું કે હું સુખી નથી ?

કાર્તિક

રમેશ અને નદનપ્રસાદ

,,

પુરાણી થઈ આપની શિલા પર બેઠા

શાંત્યન

આસ્થતા હાથ કાપીને રહી

,,

૨૫. સચિરાંકર શિવરાંકર પડિત

ઝેનિદા અપારે ?

માધ

૨૬. મુન્દરરાવ મારશકર

વાળા એકલી જાય છે

માર્ગશીર્ષ

તારું નામ બોલતાં હું કંપુ હું

પેા

જાએ અને તમારાથી ભેગા નહીં

આપ

ન હરે નાગલજ ને મારો ..

શાંત્યન

૨૭. મુશીલ

પોદે વગી ભલામ કરવા મેલે

માર્ગશીર્ષ

રા. હુગિલાલ પ્રેમજી ત્રવેદી

મંગળદેરાતું કામ આરંભ્યું
મારી પછું કુટિમાં નાળીઓનો આ હલ્લો શો ?
રમાકાંતને ખભે માથુ મુકી રહી પડી

કાર્તિક
માધ
હાલુન

પ્રકીર્ણ ચિત્રા

રત્નમહાલયના સ્તંભો
કાક નમી રહ્યો
વીસુવીઅસ સજ્જાની અખંડ બળતી વેદી
કેનોવાની એક પરમ સુંદર શિલ્પકૃતિ
એપોલો બેલ્વેડીઅર
કાક નાળી તલવાર આડી રાખી ઉભો રહ્યો
તે પત્રવાર મુગી રહી
લ્યુસન
પેરીસનું લગ્ન એપેરા હાઉસ
દેવાની આંખે અંધારાં આંખાં
મંગરીતું મુખ તેજસ્વી થતું બોલું
વેસ્ટગીન્ડર બ્રીજ
પ્રેમકુંવર ખંચાકને ઉભી

આશ્વિન
કાર્તિક
"
"
"
માર્ગશીર્ષ
"
માધ
"
માધ
"
હાલુન

આ “ગુજરાતનો વધારો” ધી સાહિત્યપ્રકાશક કંપની લીમીટેડ માટે લાભાર્થકર પ્રભુરામ બટ્ટે “ધી સાહિત્ય પ્રેસ”માં નં. ૨૨, બેંગ્લોકેસ લેન, કેપ્ટ મધ્યે છાપ્યું અને નં. ૫૩, મેડોલ રોડીટમાં આરેલી ધી સાહિત્યપ્રકાશક કંપની લીમીટેડ તરફથી વિજયરાય કલ્યાણરાયે મુદ્રા કર્યું.

સોના, ચાંદી અને ઝવેરાતના હાગીનાના

વેપારીઓ

એમ. નેધાભાઈની કું. ઝવેરીઓ.

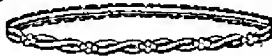
કેશવ

કાલભાટેવી

પોસ્ટ ઓફીસની

બાલુમાં, મુંબાઈ નં. ૨.

ટેલીફોન નં. ૧૮૧૫.

જિલ્લા બહારગામના ઓફીસ વી. પી. ધી શેકલવામાં આવે છે.

બાનુઓની ખુબસુરતી શામાં છે ?

આ તમારા માથાના
બાલ કે જે બાનો તમારી
સુંદરતાનો એક નમુનો છે
તે તમારી સુંદરતા
વધારવા માટે દુબ્બા હેર
એકાદ છે અને તે આજે
વરતોળી સાખીત થયું
છે કે વનસ્પતીઓ તથા
કંઈ કુલેના સુગંધથી
ખનારવામાં આવ્યું છે.

દુનીયા હેર ઓફીસ
માથામાં નાખવાથી બા-
લોનો વધારો કરી ખરી
જતા બાનોને અટકાવે છે,
તે બોરો દુર કરે છે. અને
ખાસ કરી વિદ્યાર્થીઓના
થાંદેલા મગજને શાત
કરે છે અને કુમાળ બાળ-
કોને હોસે વાપરે છે મારે
આજેજ તમે પણ એક
બાલથી મગાવી ખાતરી
કરશો, તેથી દરેકમાં એજ
તેજ વાપરશો.

એકલા બનાવનાર:- ડૉ. એસ. પદ્મજીવાલા, બાલપાયા લેન, મુંબાઈ નં. ૩.
મહાત્મા નેલન્ડ-શ્યામ એન્ડ ઈ. બર રોડ,

ગુજરાત

પુસ્તક ૪ આશ્વિન ૧૯૭૬ની અનુક્રમણિકા અંક ૧

મુખ્ય ચિત્રો

મુખપૃષ્ઠ

જન્મહાસયના સ્તંભો:

ગુર્જર રચયિત્વનો સુંદર નમુનો

કાક નમી રમ્મો:

સ્વામિવિકિતનું સરસ દર્શન

લેખો

નિહપુરનું જન્મહાસય:

૨૧. ભરતરામ બાનુમુખરામ મહેતા ૩

પ્રાચીન રચયિત્વનું રસિક વર્ણન

રામધિરાજ:

૨૧. કનૈયાલાલ માણેકલાલ મુનશી ૧૨

પુરુષને વધ કરવાની વિદ્યાનો પાઠ

ખરતો તારો:

૨૧. દેશજીવ પરમાર ૨૪

એક બાવવાની કાવ્ય

પ્રાસ:

૨૧. દાધીય ૨૬

એક પ્રવાસ:

૨૧. કનૈયાલાલ માણેકલાલ મુનશી ૨૭

પ્રવાસ—પ્રમોદનું મનોરંજક વર્ણન

કાંતનો

૨૧. શાંભુપ્રસાદ ૪૨

શાન્તી મનલાલ કાલિદાસ:

૨૧. નરસિંહરાવ ભોળાનાથ ૪૩

એક ભણીતા પદિનું છત્રનવિત્ર

નવ સાહિત્ય:

૨૧. વિજયરાય કલ્યાણરાય ૪૭

'ઉત્તરી ભુવાની'નું અવલોકન

તપોસ્થાનેથી:

૧૦

આ "ગુજરાત" માસિક ધી સાહિત્યપ્રકાશક કંપની લીમિટેડ આર જામનગર પ્રમુખામ બંદે સાહિત્ય પ્રેરણા નં. ૨૨, બેકડાડસ બેન, મેટાજ રોડ, કોટ, મુંગાલ મધ્યે ધાપુ અને નં. ૫૩, મેટાજ રોડમાં આવેલી ધી સાહિત્યપ્રકાશક કંપની લીમિટેડ નરસી વિજયરાય કલ્યાણરાય પ્રકટ કર્યું.

જાવાબ ૩. ૮: રણવર ૩. ૧૦. પુસ્તક નક્કીનો ફોનીઆ એક.

દીવાળીનો ખાસ અંક: કાર્તિક ૧૯૮૦

રસાત્મક

સાહિત્ય

અતિ રમ્ય

ચિત્રો

લેખકોની કનિઓનાં અનેક

આકર્ષણો આપવા મા

આશી. તમારો આકર્ષ

હમણાં જ મોકલો.

દીવાળીને મંગલ આવ-

ગરે બહાર પડનાર આ

અંક માં આપણા મનોતમ

કલાકારો તથા પ્રમિદ્ધ

‘કાંત’ને રચ. કૃષ્ણ પી. ગુપ્તાના આત્મક ઇતિહાસ હૃદયના ઉદ્ધાર ક્રોડનો
રા. ‘કાંત’ પર લખાયેલો એક પત્ર-રા. ગોવિંદકરની સુશોભિત
રંગીન બોર્ડર સાથે.

હૃદયીથી એક પત્ર: સૌ. બહેન દીકાવતી. યુરપની પ્રમાણે દરમિયાન
એક મિત્ર પર લખાયેલો પત્ર, જેમાં હૃદયીના કલા ને કલિદાસ વીશે
સુદર વર્ણન કર્યું છે. આરંભક ખાસ ચિત્રો સહિત.

પરમુરમ-વિષય: રા. મનુરમ હરિહરમ મહેતા. શ્રેષ્ઠ જાગૃતીના
પરાક્રમ આલેખક એક નાનું નાટક. ચિત્રકાર: રા. ગોવિંદકરના પહેલ.

અંદાજાત રા. પ્રાણજાલ કીરપારમ દેસાઈ. સુરમિત દુહીવાળી. ચિત્રકાર રા. જોશી.

એ શું હતું? રા. મરુ-ફરી જેમાં જગનના અનેક વિચિત્ર રહસ્યોમાના
એકનો બેઠ લેખક પોતીની રમુજ રીતે ઉઠાવે છે. ચિત્રકાર. રા.
સુશીલ.

કન્યાની શોધ. સૌ. સરોજિની જાહેરા. શિક્ષિત કન્યા માટેના એક જુદાજુદા
વિશેષ કેમ રજો છે તેનો મરમ સૌથી આગળ આપતી વાત.
ચિત્રકાર રા. દત્તાત્રેય

માતની: સૌ. બહેન દીકાવતી. આ અનેક સામાજિક નાટકોમાં માતની
ને ઉમ આતનું કલ્પન કરાવે છે તેને સફ કાંઈ અપૂર્વ તરીકે
સીકારે—એ લખિત ચિત્રો.

પરિવ્યવસ્થા: રા. બલવંતરાય કલ્યાણરાય કાંકોરની પરિચિત દમનું અર્પવાણી કાવ્ય.

શોભદાર સાહેબ: રા. રમેશલાલ માણેકલાલ મુનશી. કાવ્ય ને વ્યવસ્થાના એક
રંગભૂષારતું હાસ્યરસિક સમગ્ર ચિત્ર. ચિત્રકાર: રા. મનમોહન.

જાનુ' પેલે પાર: રા. નાનાલાલ દલપતરામ કવિની લક્ષણિક શૈલીનું સુમધુર ગીત.
ચિત્રકાર: રા. સહય.

મારું લગ્ન: રા. 'દેવના' લગ્ન પીરો ઘણીવાર ઘણું લખાયું છે પણ રા.
ગોરકાકરને દાણે સચિત્ર બનેલો આ રમુજી રંગેય લુહંગ
દર્શન કરાવશે.

કુદરતનાં બાણાં: રા. લલિત. મદુ બાળે શુંજનું સુમધુર કાવ્ય.

આ શીવશ્ય રમરણમુકુર, રાજધિરાજ, નહું સાહિત્ય ને તંત્રીસ્થાનેથી
એ રસભર ચાલુ ચિયશે.

પ્રગટ થઈ શકી છે

પૂર્વાલાપ

કર્તા

રવ. મણિશંકર રાનજી ભટ્ટ ("કાંત")

પ્રકાશક: છપતલાલ અમરશી મહેતા

પીરમલા રોડ, અમદાવાદ.

રખે ભુલો

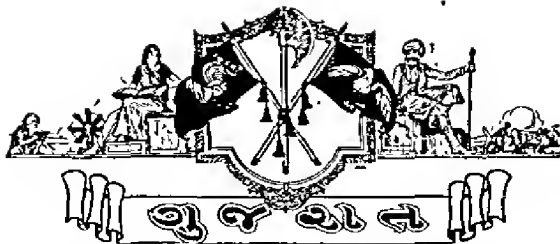
કંકભટેશના ખાસ કામ માટે

પ્રાણુલાલ અમૃતલાલ વૈદ્યની કું.

કંકભટેશના અનુમતી

લુક્તજ પીરમાલ બીદશી,

અગ્રેષ્ઠ રંગર સામે, લુદારવાલ, મુંબાઈ ૨.

પુસ્તક ૪]

આશિન ૧૯૭૨

[અંક ૧]

ગુજરાતે સસારનો નવો પુર આરંભ્યો છે તેની સંસ્કૃતિની મહત્તામહિમા
નથી તઈ છે તે સામગ્રીઓથી સમૃદ્ધ બન્યું છે

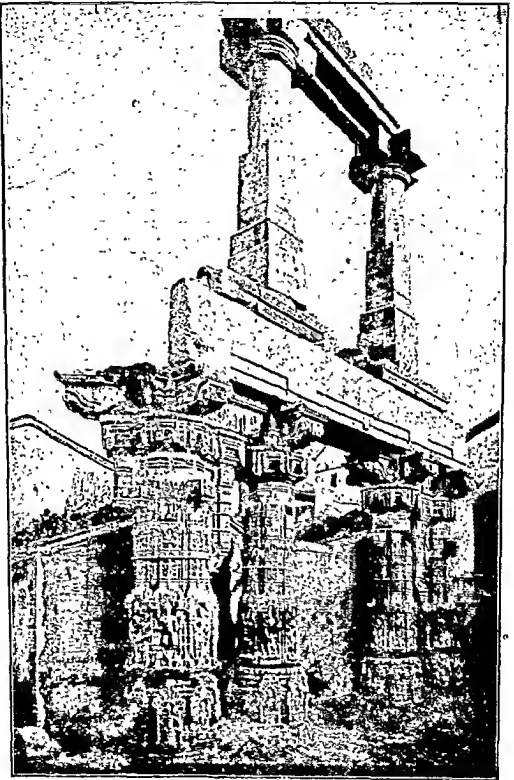
એના પુરુષત્વમા ત્યાગ કે, ઉત્સાહ છે, ઉંઘી વ્યવહારિકતા ને ઉંચી અભિવ્યક્તિ છે.
એમા વ્યવસ્થાસાક્ષિ છે ને સ્વાતંત્ર્યપ્રેમ છે; મુક્તહીપણું છે અને નિષ્ઠાવળા છે; બાળના-
શીલતા છે અને મેત્રાધર્મનો પ્રેમ છે; અને બગીચ તપશી માનવતા વિસાસવાની
દોષ છે

એના જીવમા દુનની મુકુમારતા છે, ને જ્ઞા સતીની અટકતા છે. એમા શક્તિતા
છે, ને સંયમ જનિ છે, કાવ્યમયતા છે ને જ્ઞા વ્યવહારિક બુદ્ધિ સતેજ છે, ધર્મી થતા
નથી, જ્ઞા અદ્વાણ દેવની સાક્ષિ છે, એમા પુરુષતા સમાન થવાની દોષ છે, જ્ઞા
પુરુષને પદમિત્ર ઉમા રહેતાનું ડાહ્યપણું છે, નવાનવા ઉત્ક્રાંતિ છે, જ્ઞા દુન સમન
કરાવાની હીમત છે અને પુરુષા ને સ્ત્રીઓમા વિગુર પ્રેમની બ્લેસ બજવા માત્ર છે

પ્રાચીનમા નવયુગનું નવન પ્રસરી રહ્યું છે—પરંપરા નવા સસારનો સ આર
માય છે.

અંગ્રેજીબંધે બધા એક ને અવિભાજ ગુજરાતના ગ્રામ અને છે, અને એમ
અંગ્રેજીની એનાલના પરથીજ આમા પરમાય છે તેમ ગુજરાતી સંસ્કૃતિના પ્રતાપી
આત્માની સાક્ષી કે જે કાર્તવીર્ય ને પશુપાત્કી આ બુદ્ધિ આર્યસંસ્કૃતિનો વિગ્ધ
ધન લઈ ઉભી છે, અને આર્યતાના સનહન લગ્નો મહત્તામહિમા ને ધીરતા સમાન
ને સ્વાધ્યય, શુદ્ધિ, સ્વાભાવ ને વ્યવસ્થા, તપ, રાજ ને સંયમ, શિવજનિ ને છવરધા,
રાજદ્રાવની સર્વોચ્ચતા અને પ્રેમ-નિર્બંધ ને નિરુકુળ-આ પુરાણ નવ-આર્ચાતર્કની
પ્રેરણાથી દહીં દિરામાં પ્રસરતા

—‘ગુજરાત-એક સાંસ્કારિક વ્યક્તિ’માંથી

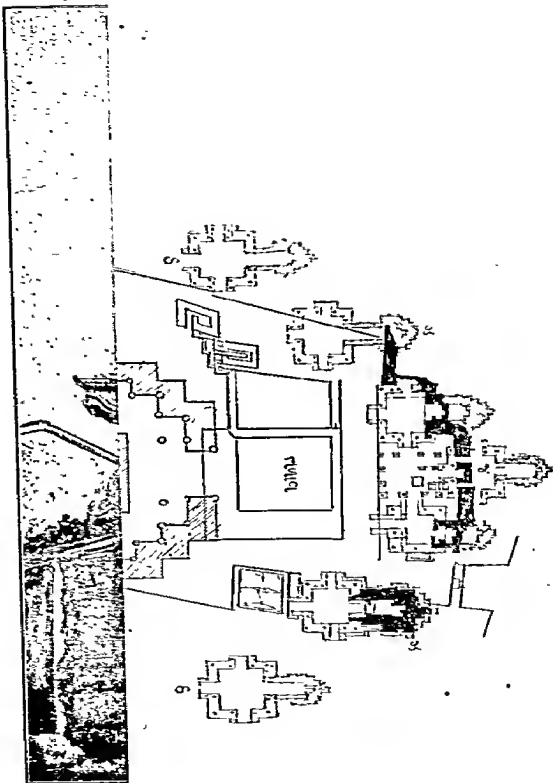
अमरावती]

[आश्विन, १९७५]

पश्चिम दरवाजा और धोबिवा

—सिद्धेश्वर कदमदात्रय

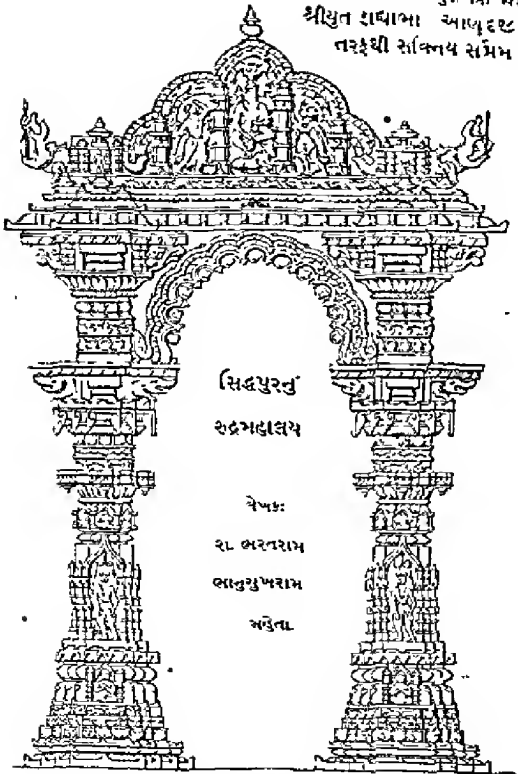

• शुक्रराज]

—सिद्धपर्व ३

દસવી જન્મ, ધનિદ્રિયા કમળાગરે
 ઓ પાનેસ ગુરુ તરી સધાવે
 શ્રીયુત શબ્દાભા આપુદશ નંતર
 તરફથી સાંભળ્ય સમિત બેડ.

ધણા બુના વખતમાં આપણા હાલના ગુજરાત કાઠીઆવાડના ત્રણ મુખ્ય ભાગ હતા:—(૧) મહીદ્ર (મહી) નદી અને તાપી નદી વચ્ચે લાટદેશ; (૨) મહી નદીની ઉત્તરે આનર્ત દેશ; અને (૩) સૌરાષ્ટ્ર (કાઠીઆવાડ) દેશ અસલી આરબ લોકો લાટ દેશને 'લાર' કહેતા, અને ખંભાતના અખાતને 'લારનો સમુદ્ર' કહેતા. એ દેશમાં તે વખતે 'લારી' ભાષા બોલાતી. લાટ દેશમાં બૃગુકચ્છ (હાલનું ભરૂચ) વેપારનું મોટું મથક ગણાતું, અને દરીઆમાર્ગે પરદેશની સાથે બહુ વેપાર ચાલતો.

હસ્તીસનના પાંચમા સૈકાના અરસામાં ગુર્જરજાતિ પંચજમાંથી આવીને રાજસ્થાન (રાજપુતાના) ના દક્ષિણ ભાગમાં વસવાટ કરી રહી, તથા લોણી નદીની દક્ષિણે મોટું રાજ્ય સ્થાપીને રહી. જણીતો ચીની મુસાફર હુએનત્સંગ કહે છે કે, વલ્લભીપુરની ઉત્તરે 'કીયુ-ચે-લો' નામનું રાજ્ય હતું, અને તેનું પાટનગર 'પી-લો-મો-લો' હતું. એ બંને ચીની શબ્દોનો અર્થ અનુક્રમે 'ગુર્જર' અને 'ભીલમાલ' થાય છે. આજે વડોદરા રાજ્યના કડી પ્રાંતમાં આવેલા પાટણ શહેરની ઉત્તર દિશાએ આશરે ૪૧ ગાઉ, તથા અર્બુદ (આબુ) પર્વતના વાયવ્ય ખુણાએ ૨૦ ગાઉ દૂર આવેલું 'ભીનમાલ' સદરહુ 'ભીલમાલ'ના અવશેષરૂપે રહેલું છે.

સં. ૬૫૪ માં જ્યોતિષી બ્રહ્મગુપ્ત (જિજ્ઞાસુનો પુત્ર) આ ભીલમાલમાં જન્મ્યો હતો. પોતે લખેલા 'બ્રહ્મસ્ફુટસિદ્ધાંત'માં તે જણાવે છે તે પ્રમાણે "શકરાજની પછી ૫૫૦ વર્ષે થયેલા શ્રી આપવંશના શ્રી વ્યાઘ્રમુખના રાજકાલમાં" સદરહુ ગ્રંથ લખાયો

હતો. આપણે આ નવમા સૈકામાં આપોલકટ (આવક) વંશ રાજ્ય કરતો હતો તે વંશના રાજાઓ આ આપવંશના હોય, અને આ આપવંશ પ્રાચીન ગુર્જરજાતિનો વંશજ હોય એ સંભવિત છે.

આપણે આ ગુર્જરજાતિ આવીને વસી, અને તેણે પોતાના દેશને 'ગુર્જરરાષ્ટ્ર' કહ્યો. રક્તેરક્તે અપભ્રંશ થઇ આપણા દેશ હાલમાં 'ગુજરાત' કહેવાય છે. પ્રાકૃતના નિયમને અનુસરતાં 'ગૂજરાત' લખાવું જોઇએ, 'ગુજરાત' નહીં. હાલમાં આ બુલ સર્વ-સાધારણ છે.

ગુર્જર લોકો હસ્તીસનના આઠમા સૈકાની શરૂઆતમાં ભરૂચમાં હતા એમ જણાય છે. તે વખતના લાટ દેશના રાજા ત્રીજા જયભટ્ટે સં. ૭૯૨ માં કરેલું છેલ્લું દાનપત્ર હાથ લાગ્યું છે તે આ વાતની સાક્ષી પુરે છે. એ અરસામાં આરબ લોકો ગુજરાતમાં દરેક પાડતા હતા. સં. ૭૮૦ માં સિંધના હાકિમે ભરૂચ અને માળવા તરફ ધસારો કર્યો, અને સં. ૭૯૫ માં "કચ્છ, સૌરાષ્ટ્ર, આવોલક (ભીલમાલનો આપોલકટ) મૈથ અને ગુર્જર રાજ્યોને" તેણે હરાવ્યા પછી આરબોએ લાટની દક્ષિણે નવસારી (નવસારી) ઉપર હલ્લો કર્યો. પણ આંતરે ચાલુક્ય સરદાર અવનિજનશ્રય પુલકેશીએ તેમને પાછા હકાવ્યા. પછીથી આ ચાલુક્યે ગુર્જર દેશને પોતાના રાજ્યની સાથે જોડી દીધો. જે ગુર્જર રાજ્યને હરાવ્યાનું ઉપર કહ્યું છે તે ત્રીજો જયભટ્ટ હશે એમ લાગે છે.

ગુર્જરની પછી આવડાવંશ ગુજરાતમાં અધિકાર ભોગવવા લાગ્યો. એ વંશના રાજાઓ ની વંશાવળીની આખતમાં મતભેદ છે.

સ્થળસંકેતને લીધે આપણે તેના ઇતિહાસની વિગતમાં નહીં ઉતરીએ.

આશરે સં. ૮૦૨ થી ૯૯૭ સુધી ચાવડાવ-
શ આપુ રહ્યો. ત્યારબાદ મૂવરાજે સોલકીવશ
ધાખ્યો. તેના હનિક્ષામની વિગતમાં ઉતરવાની
જરૂર નથી. તેમજ હાવના સિદ્ધપુરમાં રદમહા-
વય બંધાવવાની ચક્રચાલ કરી હતી.

સિદ્ધપુર આજે વોહરા રાજ્યના કડી
ખાંતમાં આવેલું છે. અમલવાદથી તે ઉત્તરે
મતીશ ગાઉ દૂર છે. તેનું પ્રાચીન નામ
"મિદ્ધસેત્ર" અથવા "શ્રીસ્થપ" છે.
મૂવરાજ જે આલ્મજોને ઉત્તર-કીર્તિપાલમાંથી
મુજ્જાતમાં લઈ આવ્યો હતો તેમણે પછીથી
આ સહેરને 'સિદ્ધપુર' (મિદ્ધ થયેલા ભોંકાનું
નગર) કહ્યું એમ કહેવાય છે. વળી એમ
પણ કહેવાય છે કે, ખારમાં મેકામાં જન્મિદ્ધ
મિદ્ધરાજે આ મંદિર પુરેપુરું બંધાવી લીધું
તેથી તેના માનમાં આ સહેર "નિદ્ધપુર"
કહેવામાં આવ્યું. પણ ખરું જોતાં તો તેનું
નામ પુરાણજન્યું છે.

પ્રાચીન કાવ્યો આ સેત્ર બદ્ધન પરિત
અપાર્ણ આવેલું છે. વાનપ્રગબુના પદ્યમાં
અખાવના એકામક પ્રોકમાં કહ્યું છે કે,
મિદ્ધસેત્રનું નુકે જુદું કવચાલ ન લિખિતે.

અર્થાત્ "નિદ્ધસેત્ર મેંજી હોય તો આ
કમાં ફરીથી આવશું" થતું નથી." તેમજ
પણજી જીવનાં પંજી કહ્યું છે કે,
૧૧૫ બનિયાલ શીરવણ, સિદ્ધસેત્ર ઘણ સાર,
દેમંદ નીર નડે સરસ્વતી, સદા મેલણે દુઃખ
જનરે જનરે

સિદ્ધપુર સહેર સરસ્વતી નદીના પશ્ચિમ
માં ઉપર બનેલું છે. આ પવિત્ર સરસ્વતી
દી કોરેશર મહારોવના મંદિરની કોતરી નીચેથી

આસપાસ પવંતમાં ઘડને પશ્ચિમે કમ્બળા
રજુમાં અધોપ ઘાટ જાય છે. આ નદી મુજ-
થી માંડીને મુખ સુધી પવિત્ર મનાય છે. જુઓ,

મયાયા યોજન સ્વર્ગ પ્રવાણધર્મોદયજનમ્ ।
શ્રીસ્થલાદ્યન્નાત્ર સ્વીકૃત્ય પ્રાચી મસ્તવતી ॥

અર્થાત્ "સ્વર્ગ" ગયાથી એક યોજન
જેટલું દૂર છે, પ્રયાગથી અર્ધા યોજન જેટલું
દૂર છે, અને જ્યાં પૂર્વદિશાએ સરસ્વતી નદી
છે તે શ્રીસ્થલ (સિદ્ધપુર) થી માત્ર એક
ઘાટ જેટલું છે."

સરસ્વતી નદી પાંચ ટોકાણે છે. જુઓ,

સ્થાવરે કુણ્ણવે શ્રીસ્થલે પુણ્ણકંડવિ વા ।

પ્રભસે વચ્ચે તીર્થે વચ પ્રાચી મસ્તવતી ॥

(૧) રદાવર્ગ દિમાવડમાં છે, એમ કહેવાય
છે, અને ત્યાં મસ્તવતી નદી છે, (૨) કુરુક્ષેત્ર
હાવના દીક્ષીની પેપી તરફ છે, અને ત્યાં પણ
મસ્તવતી નદી વહે છે (૩) શ્રીસ્થલ સિદ્ધપુર-
ની પાસે પણ સરસ્વતી નદી છે (૪) પુણ્ણ-
તીર્થમાં પણ તે છે, એમ કહેવાય છે, અને
(૫) પ્રભાસપત્તન અથવા સોમનાથ અથવા
વેરાવળ આગળ પણ મસ્તવતી નદી છે. તેનાં
પાછી બદ્ધન વિષાદિ છે, અને તેના એકમાં
અધરમલેવ' નામની શ્રીતિ છે. પ્રભાસમાં
દિરપથા નદીના કાણે આગળ બાંધેલા નાશ
થયો હતો. જ્યાં શ્રીકૃષ્ણને બાણ વાળેલું તે
બરડુકાક્ષેત્ર અડીલ છે, અને તેમના દેહ જ્યાં
પડેલા તે દેહોત્સર્ગ સેત્ર પણ અડીલ છે.

નિદ્ધસેત્ર પરિત મહાવય છે તેનું કારણ
એ છે કે, જેની રીતે ગયા અથવા પ્રયાગ
નીચેમાં બિનુવડ અથવા વિનુમેષ કમ્બળ
માહાત્મ્ય છે તેવી રીતે માનવડ કે
માનમેષ કરવાનું માહાત્મ્ય આ પવિત્ર સેત્રમાં
છે. આ સેત્રથી પશ્ચિમે એક માત્ર દૂર આવેલા

કપિલાશ્રમમાં માતૃમય કરાવવામાં આવે છે. અહીંજ જ્ઞાનવાપકા (જ્ઞાનવાવ), અદ્યપસરોવર અને બિંદુસરોવર પણ છે. એ ત્રણેનાં પાણી અતિ પવિત્ર મનાય છે. યાત્રાળુઓ ભીનાં કપડાંથી આ ત્રણેમાં વારાફરતી સ્નાન કરીને કપિલાશ્રમમાં માતૃઆદ્ય કરે છે.

મૂલરાજે નાનપણમાં પોતાના મામા સામંતસિંહનું છુન કરેલું, તેની ગાદી પચાવી પાડેલી, અને પોતાની માના સંબંધીઓને મારી નાંખેલા તેનો પથ્થાત્પ તેને થતો હતો. આશરે સં. ૧૦૩૭ માં રત્નમહાદય બધાવવાની શરૂઆત કરીને તે પોતાના પાપથી મુક્ત થવા માતૃ પોતાના પુત્ર ચામુડને ગાદી સોંપી સાધુ થઈ ગયો હતો.

દરમીઆન સિદ્ધપુરની ઉપર ચઢાઈઓ થતી હતી તેથી આ મંદિરનું બાંધકામ અધૂરું રહેલું. પછીથી બેસો વર્ષ દરમીઆન તો તે થોડુંક પડી ભાગ્યું પણ હશે. પણ ત્યાર બાદ સિદ્ધરાજ જયસિંહે તેને નવેસર બધાવવાની શરૂઆત કરી, અને સં. ૧૨૦૨ માં તે પુરું કર્યું. આના સંબંધમાં બોલાતી કવિતામાં પણ કહ્યું છે કે,

સંવત બાર બીસોતરે, સોલંકી સુત જલ.
રત્નમહાલની સ્થાપના, માધ માસ પચ્ચાલ.
કૃષ્ણપક્ષ ચતુર્દશી, વાર સોમ નિર્ધાર.
ગંડક સિંધરે પુછ્યા, નામ રત્ન જુગ ચાર.

હેમચંદ્રાચાર્યે 'દ્વાયાત્રય'માં કહ્યું છે કે, બળેરક નામના રાક્ષસે સિદ્ધપુરમાંની સત્રશાલા તોડી નાંખી હતી, અને સિદ્ધરાજે તેની સાથે લગ્ન કરીને તેને હરાવ્યો હતો. આ સત્રશાલા જ મૂલરાજનું મુળ રત્નમહાદય હશે, એવું કેટલાક લોકોનું માનવું છે.

સં. ૧૯૪૨-૪૬ માં ક્રોએન્સ સાહેબે ઉત્તરગુજરાતનાં પ્રાચીન ખડગની શોધખોળ

કરેલી. તેના ઇતિહાસમાં લખ્યું છે તે પ્રમાણે તે વખતે આશરે ૩૦૦૦ પાદ લાંબા અને ૨૩૦ પાદ પહોળા લંબચોરસ કંકડાની વચમાં રત્નમહાલયનું મંદિર બંધાયેલું હોતું જોઈએ. તે બે કે ત્રણ માળની ઉંચાઈનું હશે. તેની અંદરના ભાગમાં ૫૦ ચોરસ પાદનો મંડપ હતો. એ મંડપની ઉત્તરે, પૂર્વે અને દક્ષિણે કુલ ત્રણ મંડપ હતા, અને પશ્ચિમે દહેરું હતું. વચમાં રત્નનાં અગીઆર દહેરાં હતાં. મંદિરની આસપાસ બીજાં અનેક નાનાં નાનાં દહેરાં હતાં. મંદિરની પૂર્વબાજુએ મુખ્ય દરવાજો હતો, અને મરસ્તવતી નદીમાં ઉતરવા માટે પગથીયાનો ધાટ હતો.

મુસલમાનોએ આ ભવ્ય દહેરાનો નાશ કરવાને બહુ મહેનત કરી હતી. પહેલાં સં. ૧૩૫૪ ના અરસામાં અલ્લખાને, પછી સં. ૧૩૬૫ માં અલાઉદ્દીને, અને પછી સં. ૧૪૭૧ (૧૪૧૫ ના જુલાઈ માસ) માં અહમદશાહે આ મંદિરને ઘાતું તુકસાન પહોંચાડ્યું હતું. કાળના પંખમાં સપડાયેલું આ પ્રાચીન દેવાલય હવે બહુજ છૂલું હાલતમાં આવી ગયું છે. અત્યારે તો પૂર્વ દિશાના મંડળના પાંચ થાંભલા, ઉત્તર દિશાના મંડપના ચાર થાંભલા, મંડપની પાછળ આવેલા ચાર થાંભલા, મનોહર તોરણ કે કીર્તિસ્તંભ, પાછલા ભાગમાં એક દહેરું, કેટલાક થાંભલા અને બીજાં ત્રણ દહેરાંનાં બારણાં જોઈતું બચ્ચા પામ્યું છે.

ક્રોએન્સ સાહેબે પાટણના કેાઈએક સલાટની મદદથી રત્નમહાલયની મુળ યોજના ઘડી કાઢેલી છે તે આ સામેના જુદા નેકશાથી બતાવવામાં આવી છે. એમાં ક, ખ, ગ, ચ, જ અને ઝ નામથી જે કાળા ભાગ બતાવવામાં આવ્યા છે તે આજે અખંડ જોવામાં આવે છે, જે

ભાગ આછા કાળ બતાવવામાં આવ્યા છે તે કોએન્ય સાહેબે દેશી સલાટની મદદથી કહેલા ભાગ છે, અને જે ભાગ રંગીત છે સા આજે

પુસ્તક લખ્યું તે વખતે તો ઉત્તર દિશાનો કોર્નિશનલ મોલુક હતો, અને તેમણે તેહ ચિત્ર પણ પ્રસિદ્ધ કરેલું છે.

ધર બધાએકો જોવા-
માં આવે છે. ગાના
જે ચાર થાંભલા છે
તેની ઉપરના બાંધકામ
ની વિગત ગમ થી
બતાવવામાં આવી છે.
ક થી નદી-પોડીઆ-
નું દેહેન બતાવવામાં
આવેલું છે ચિત્રની
મામે જોતાં જમણી
બાજુએ એટલે પૂર્વ
દિશામાં ચ થી કોર્નિ-
શન બતાવવામાં
આવેલો છે. પરંતુ
આખા બાંધકામની
કોનકદાર રચના બાન
માં લઈને એવું
અનુમાન કરવામાં
આવ્યું છે કે, ચિત્રની
મામે જોતાં ક થી
બાજુએ એટલે ઉત્તર
દિશાએ જે દેકણે ચ
લખેલું છે તે દેકણે
એવેશ બીએ કોર્નિ-
શન મેરે જોઈએ.
સરસ્વતી નદીએ જ્યાં
મારેના ઘાટની પાસેજ

સમ્રાટકાલના તોપણના ચિત્ર બાજુ

આજાગ ત્રીએ કોર્નિશનલ હોલો જોઈએ,
અથવા તે ક ની અને ક ની વચ્ચે તે હોલો
જોઈએ. ફાળમાં સાહેબે પોતાનું 'સમ્રાટકાલ'નું

પશ્ચિમ દિશાએ જે આજ નાના દેહેરાં
બચવા પામેલા છે તે આપણા ચિત્રમાં જ થી
અને ક થી બતાવવામાં આવેલા છે. એ

પૈદ્રી ત્રણને એકબીજાની સાથે જોડી દધને મુસલમાનોએ જે મસજીદ બનાવી છે તે જ થી બતાવવામાં આવી છે. જેજે ટેકાણે ૮ અને ૬ લખેલા છે તેને ટેકાણે દહેરાં હોવાં જોઈએ, એવું કલ્પવામાં આવેલું છે. રૂઢનાં અગીઆર દહેરાંનો ઉદ્દેશ અગાઉ આવી ગયો છે તે એ રીતે સંપૂર્ણ થાય છે. એટલે કે ઉત્તરે ૨, પૂર્વે ૨, દક્ષિણે ૨ અને પશ્ચિમે ૫ મળી કુલ ૧૧.

ગ આગળ જે ચાર થાંભલા છે તેમની ઉપર ૨૭ પાદની લખાઈનો ઓતરંગ છે, અને જાણે કોઈ અન્ટકાણુની એક બાજુ હોય તેમ તે પશ્ચિમથી પૂર્વ તરફ તીરકસ ગોઠવાએલો છે. ૩ પાદ અને ૮ તરુ જેટલો તે જાણે છે. એવું અનુમાન કરવામાં આવેલું છે કે, મુખ્ય મદિરના જવા માટેના અંતરાળની સમક્ષ આવેલા મોટા મંડપની તે અંદરની બાજુ હશે. આ ઓતરંગની ઉપર કોતરકામવાળા બે પથ્થરો છે, અને તેમની ઉપર બીજા બે થાંભલા છે. આ થાંભલાઓની ઉપર બીજો ઓતરંગ છે, અને તેની ઉપરની કાર જમીનથી ૪૨ પાદ ઉચી છે. (જુઓ પશ્ચિમના થાંભલાવાળું ચિત્ર.)

ઉત્તર દિશાનો ખ મંડપ એની પૂર્વ બાજુ છે. ૬, ખ, અને ગ નામના ત્રણ મંડપોની ત્રણ બહારની બાજુએ, થાંભલાની વચ્ચેવાચ્ચ મનોદર અને બારીક કોતરકામવાળાં તોરણો જોવામાં આવે છે. અંદરની બાજુએ શીકાર, લઝાઇ વગેરેના દેખાવો કોતરવામાં આવેલા છે.

ચ થી બતાવેલો કીર્તિસ્તંભ પૂર્વે આવેલા સૌથી આગલા મંડપની ઉત્તર દિશાએ આવેલો છે. તેનું જે ચિત્ર ફોર્મ્સ સાહેબે તૈઆર કરેલું તે આ સાથે આપવામાં આવ્યું છે. આપણા જુના વખત-

ના કડીઆઓનું કોતરકામ કેવું હતું તેના આ ઉત્તમ નમુનો છે. એ કીર્તિસ્તંભ જમીનથી ૩૨ વાર જેટલો ઉંચો હતો. આજે તો તે બહુજ ઊર્ણ અવસ્થામાં આવી પડેલો છે. ખાસ કરીને થાંભલાની કુંભીનું કોતરકામ ઘસાણ ગયલું છે.

પશ્ચિમે જ અને ઝ નામનાં દહેરાં જોડી દધને મસજીદ બનાવવામાં આવી છે, એ વાત અગાઉ આવી ગઈ છે. એ ચાર દહેરાંની હાર છે. તેમાંનાં ત્રણ દહેરાંમાંથી મુસલમાનોએ જમી મસજીદ બનાવી છે. દહેરાંની ટાચનો ભાગ છાપરાના કરતાં ઉંચો છે એટલે તેમની જગ્યા સમજાઈ આવે છે. આ ચાર દહેરાં વચ્ચે દક્ષિણે આવેલું એવું જ પાંચમું દહેરું એવી રીતે બાંધવામાં આવેલાં છે કે, મદિરની પાછલી બાજુએ એથી કાટખણે થઈ રહેલો છે. દરેક દહેરું સલામત છે. ઉત્તરે ઝ નામના દહેરાંની બહારની દીવાલ તથા તેના મંડપનો ચોરોક ભાગ તેમજ તેનું લગભગ પુરેપુરું શિખર કોતરકામથી લદખદ થએલાં છે. રૂઢમહાલય કેવા પાયા ઉપર રચાવાનું હશે, એનો ખ્યાલ આ દહેરાંઓના અતુપમ કોતરકામથી આવી શકે છે.

મૂલ હાંદુઓના થાંભલાંઓને પોતાની સવડ ગ્રમાણે નવેસર ગોઠવીને મુસલમાનોએ આ મસજીદ બાંધેલી છે. થાંભલાઓની ઉપર જે સૂતિઓ કોતરવામાં આવેલી તે તેમણે ભુંસી નાખી છે તે છતાં પણ બારીક નજરે જોનારને મૂલ કોતરકામનો ખ્યાલ આવી શકે છે. એ મસજીદ આશરે ૨૮ પાદ જેટલી લાંબી છે. મસજીદની વચમાંનું છાપરું આજુ-બાજુનાં બે છાપરાંના કરતાં વધારે ઉંચું છે, અને તે ૨૧ પાદ જેટલું ઉંડું છે. અને બાજુઓ પૈકી દરેક બાજુ ૧૫ ચોરસપાદની

ઉપર તરફના મંડપનું દ્વાર

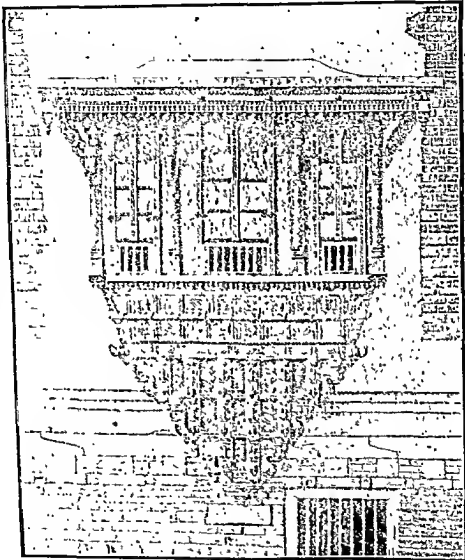
ઉ. આ મંદિરમાં સ ૧૮૦૨ નો “સિદ્ધપુરમાં સાહેબ બધાં કામ સિદ્ધ કરશે, શિવાયેબ પોતે છે. તેમાં ફારસી અને એમ સમજાને ફીઝરી ૧૦૫૫, સવનુ દેનાવરી વિધિમાં એવું મળ્યું છે કે, ૧૭૦૨ માં બાદશાહ ઔરંગઝેબ સાહેબ,

આલમી આદીના રાજકાલમાં આત્મી અસ્કરી
આદલી સાહેબે વેચાણ અને ખરીદી માટે
'આદીલગંજ' બંધાવ્યો છે. "

સિદ્ધપુરનું મણીવું રુદ્રમહાલય આવું છે.

કાશી ગયા મોદાવરી, સિંચ તીરથકો સાર,
કર્મ દેવદૂતિ વસે જહાં, બધો કપિલ અવતાર.
ગિદ્ધુ સરોવર વિમલ જલ, માનુષયા કર નાહાય,
કેદિ જન પામર પતિત, પળમાં પાપ પળાય.

x . x x x

મહાલયનો ઝરુખો

રદ્રમહાલયની કવિતા રા. પરમાનંદ બોળાભાઈ
પારેખે છાવેલી લેનો ઉતારો રા. જગજીવનદાસ-
મોદીએ કરેલો તે મનેએમણે કૃપા કરીને આપેલો
તેમાંથી જરૂરપુરતી કડીઓ અહીં ઉતારી છે :-

સંવત નવ નવાણુંએ, મૂળદેવ મહારાજ,
મૂળદેવ કુલ ચાવડો, પામ્યો પાશ્વરાજ.
સંવત દસ વર્ષ સાડનોસો, માધ દિતીયા શુક્રવાર,
રુદ્રમાળ આરંભિયો, ખરચત દ્રવ્ય અપાર.

x . x x x

લેખક :

રા. કનૈયાલાલ માણેકલાલ મુનશી,

બી. એ., એલએલ. બી., એડવોકેટ;

પ્રમુખ, સાહિત્યસંસદ.

નોંધ.

જેને મારી “પાટણની પ્રમુખા” કે “ગુજરાતનો નાથ” વાંચી હશે તેને આ વાર્તાનાં દેશકાંડ પાત્રોની ઓળખાણ પડશે. જેણે એ વાર્તાઓ ન વાંચી હોય તેને માટે નાથ આપેલી ઓળખાણ બસ છે.

જયશિંહદેવ ચોલકી ... અણ્ણીકવાડ પાટણનો રાજા અને ગુજરાતનો નાથ.

મીનળદેવી ... રાજમાના.

મુંગલ ... મહા અમાત્ય.

હિદા ... મંત્રી અને ખંભાતનો સત્તાધીશ.

દાદાક ... મંત્રી; * કર્ણાવતીનો સત્તાધીશ.

શામલ ... મંત્રી.

ત્રિભુવનપાલ ... રાજાનો ભત્રીજો ને † લાટનો દંડનાયક. ‡

કાશ્મીરદેવી ... ત્રિભુવનપાલની પત્ની ને મીનળદેવીની ભત્રીજી.

કાક ... ત્રિભુવનપાલનો મિત્ર ને ભટરાજ.

મંજરી ... તેની પત્ની.

રાજાજન ... સોરઠનો દંડનાયક.

પરશુરામ ... તેનો પુત્ર.

રાખેઆર ... ભુનાગદનો રાજા.

રાણકદેવી ... તેની ગણી.

* અમદાવાદ.

† સાબરમતીથી દમણ સુધીનો પ્રદેશ.

‡ સુબેદ.

આગલાં પ્રકરણોનો સાર

વિજાગ પહેલો

જુગતિંદુરેવે મોડલેલા કુરમાન યુદ્ધ કાંડ ઉઠાના હીંદરા આગ્રમળને બુદ્ધિમંતુ દુર્ગપાત્ર સોપી પાઠ્ય તરફ જવા નીકળે છે. રાણી લીલાદેવીએ તેમજ રાણપ્રદેવીએ પણ તેને તેડાવેલો છે. જતાં જતાં તેને જેમ સાધુ હેમચંદ્રસિંહનો પરિચય થાય છે, અને પોતે તેની પાછળ એક દુનવર પોતે છે. અહીં આગ્રમળ મજરી ઉપર મુઘ્ય થઈને તેની ભાજ કાઢવાની ધેવડામાં પોતાના ભવિષ્યના સાળા અને પાંદળે ભાટ લેવાથી બાળીજળી રહેલા દેવાપાત્રને કાઢતી ચેતવણી હતાં કહ્યે છે. કાઢતી ચેતવણીમાં બળેલા ઉદાવવાની દેવાપાત્ર પેરવાં રચતો હોય છે. ન્યેટલામાં કાઢ ભતે આવી કેટલીક રકમ પછી પોતાનું કુટુંબ તેના રમખાંડો સામે જાય છે. મજરીના મોડમાં પડેલા આગ્રમળની અવગણના પામીને તેમજ મજરીના પ્રભાવથી અભયા પડી હેમચંદ્રસિંહ ખચાવ જાય છે. આ બાબત દેવાપાત્ર જલના કોઈતરફ દુષ્ક નાથક અને કામચલાઉ દેવાને ભોજની કોઠાર ખાડી કરી આપવાનું તેની પાસે કબુલાતે છે. એવી રીતે કાંડ પાછો આવે તો દેવાપાત્ર અનાજ ફરી ભરી આવે.

વિજાગ બીજો

બુદ્ધિમંતુ દુર્ગપાત્ર પાંદળ તરફ જવા કાંડ વચ્ચેમાં લાઠી આગળ ઉતરી પડે છે, અને પોતાનો વેરા વિધાનુ બેમાન પહેરાવે છે. એમાં આજ્ઞાનુસાર વહાણને પ્રભાસ આગળ લઈ જઈ દુબારી-દે છે. કોનારે ઉભેલો ઉઠાના રીંદરા વાગ્ગટ તેને કાંડ સમજી “બચાવી” લે છે અને વચળી લઈ જવાની તૈયારી કરે છે. આ બાબત કાંડ કુળી રીતે જુનાગઢ જાય છે અને રા' ના કહેવાથી રાણપ્રદે પાઠ્ય એકે સધિ કરતા સમજવવાના નિષ્ફળ પ્રયાગે કરી પોને સાવેલું જેનું કદી નહીં તુલ્યા દેવાની પ્રવિજ્ઞા લઈ પાછો ફરે છે. પરંતુ તે પૂર્વરૂપે વેરો ગળજવમાં પેસી રાણી લીલાદેવીને મળવા ફરેદમદ પ્રયાસ કરે છે અને અવસિંહનું મન દેવડી તરફ ખેંચાનું અટકાવવાનું વચન આપે છે. એટલામાં જ્યેદન પરમાર આવતાં તે સંગઠ જાય છે, જ્યેદને જાણરાએવી રાણી કાઠી મુકે છે. કાંડ સટકીને જ્યેદન આગળ દાખર થાય છે અને જુનાગઢ લેવાનું વચન આપે છે. એટલામાં જ્યેદન આવી લાખાર તે અદર જતો રહે છે, પછી પરમાર અને કોટા ત્યાં આવે છે. કોટા જુનાગઢ ભેડે સધિ કરવાની પેરવાં બતાવે છે. એટલામાં કાંડે બહલે બેમાને લઈ વાગ્ગટ આવે છે. પણ કાંડ પાછો દાખલ થઈ એક ફોડી નાખે છે. કોટા, જ્યેદન તથા કાંડે વિધિ મંદિ જસુ એમ કરે છે. હરમીયાન કાંડનું રક્ષણ કરવાનું વચન મુલક લીલાદેવીને આપે છે. મુલક ભીનજદેવી નીચે મસલન કરતો હોય છે. તેટલામાં કાંડ આવે છે, અને રાજતરની રિધિથી માહીતગાર થાય છે. વાગ્ગટને બનાવી જવાથી પરશુરામની પુત્રી સમર્થ તેના ઉપર દુવે ભરાય છે. પોતાની રાત વગર કાંડને ઉતારે આપવા માટે રાજમહેલનો કાઠીકર્તા પરમાર એક જુના નોકરને કેદ કરી પોતે ધારેલી જગ્યામાં ઉતરવાની ફરજ પાડવા કાંડને મળવા જાય છે. ત્યાં કાંડ સાથે તેને ચક્રમંડળે છે. પણ તુરત સમાધાન થાય છે. કેદ કરેલા નોકરને છાડી દેવાની અજ્ઞા મુલક પરમારને કરે છે. ને તે માથે ચલાવવા અવસિંહને પરમારને સલાહ આપે છે. રાજતરની વડુ પ્રેમપૂર્વક ને પહેલાં સલાહવા કાંડને અવસિંહનાં ઊડાવનાર સમર્થ લીલાદેવીને ખડ રાણખાતો હોય છે. ત્યાં કાંડ રાણીને મળવા આવે છે.

પ્રકરણ ૨૨મું

પુરુષને યશ કરવાનું શાસ્ત્ર

પેલી એ સ્ત્રીઓ ગઈ એટલે રાણી હીંચકા પર બેસી ગઈ ને કાક સામે ભોંય પર બેઠા.

“કાક! તને કેં અધું ખરું કે?”

“કેજ નહીં. મહારાજના મારા પર ચારે હાથ છે.”

“તારે હવે કમળાધું.”

“શું?”

“મુન્નલ મહેતા કહે કે, હું તને બરાબર ઓળખતી નથી. તને કેં થવાનું નથી.”

“મહેતાજીને મારામાં અજબ શક્તિ છે. તમે શું મારે માટે ગયાં હતાં?”

“હા. તને પેલા ખંડમાં ન દોરો એટલે હું ગભરાઈ.”

“આ! તમારે મારે માટે બહુ દરકાર નહીં કરવી.”

રાણી શાંતિથી નોંધ રહી ને વિષય બદલ્યો. “કાક! રેવાપાલ કેમ છે?”

“છે તેવો ને તેવો. હજુ લાટને સ્વતંત્ર કરવાની આશા એણે ખોઈ નથી; અને આપણા અને તરફ એનો ચુરસો પણ શમ્યો નથી. જે થાય તે ખરું.”

“કેમ?”

“મને પેલા ઉદાના છોકરા પર જરા વિશ્વાસ નથી.”

“તને કાઠના પર વિશ્વાસ દેખાતોજ નથી.”

“મને કેટલાક પર ધણો વિશ્વાસ હોય છે.”

“જેમ કે, મંજરી.”

“જેવાં કે તમે.”

રાણી હસી. “બોલ પછી અહીંયાં શું?”

“અહીંયાં ધીમેધીમે બધું સરલ થઈ જશે. પહેલો ઘા તો ફળ્યો છે. મહારાજ કેકાણે આવ્યા છે.”

“નોંજે ભુલતો. એમનું કેકાણું શોધતાં ભવ જશે.” શાંત તિરસ્કારથી રાણીએ કહ્યું.

“આ! જો તમે મદદ કરશો તો એમનું તરત કેકાણું આવશે.”

“મારે શા માટે મદદ કરવી?” કચવાટ-થી રાણીએ પુછ્યું.

“આ! શા માટે?” કાકે તીક્ષ્ણ નજરે રાણી સામે નોંધું; “ભુઓ. ધણી વખતે સ્પષ્ટવક્તા સુખી ભવેત’ એ સૂત્ર ભુમવા જેવું નથી હોતું. મેં તમને અહીંયાં પરણ્યાં, ને પટરાણીપદની આશા આપી. અત્યારે તમારું તે પદ જવા ખેડું છે. તમને પણ એમ લાગ્યું માટે તો મને બોલાવ્યો. હવે આપણે સ્પષ્ટ વાત કરવી નોંધએ.”

“કરતી તો. મેં ક્યાં ના કહી છે?” કંટાળીને રાણીએ હીંચકાની પીક પર અદેશ્યું.

“ખોટું લગાડશો નહીં.”

“તારું કહ્યું ખોટું લાગશે તોએ સાંભળી લેશ.”

“આ! અત્યારે આપ, ભાઈ કે મા જે ગણો તે હું છું ને જેતે વાત કરું એવી કરવા દેશો.”

“આ બધા પારાયણની જરૂર મને દેખાતી નથી.”

“મને દેખાય છે. હું અત્યારે ઘણી મુશ્કેલ સ્થિતિમાં છું. મારા જોવા પરપુરે એમ વાત ન કરવી જોઈએ. પણ હું નહીં કહું તો કોણ કહેશે?”

“કહેવા માંડ.”

“તમારે પટરાણીપદ પરથી ખમતુ નહીં જોઈએ.” કાકે એક તીક્ષ્ણ નગર રાણી પર નાંખી કહ્યું.

“તે મારા હાથમાં નથી.” રાણી જરા નિરસ્કારપૂર્વક હમી.

“હું માગતી ખમતુ કર છું પણ આખરે તો ખમુ તમારાજ હાથમાં રહેવાનું.”

“કરી રીતે?”

“તમારે જયમિહદેવ મહારાજને રીઝવવા જોઈએ.” કાકે ધીમેથી કહ્યું, તે રાણીના મુખ પરના ખાવો જોઈ રહ્યો.

“શું કાવવા માગે છે?” જરા નિરસ્કાર થી શીશારીએ પ્રશ્ન્યું.

“જે કાંઈ સારું તે ખમુ.”

“એટલે?”

“બા! રોડ સીમા પુરવને રીઝવાની અદ્યુત સક્તિ હોય છે. તે તમારે કાવવી જોઈએ નહીં તે આ કામ થવાનું નથી.”

રાણી ફરે સોનિથી કાક તરફ જોઈ રહી કાક મુઠો રહ્યો.

ઘોડી વારે રાણીએ નીમસો મુક્યો. “મને પુરુષ રીઝવનાં નથી આવતાં.” તે ઘોડી વારે મુઠી રહી તે પાડી નિરસ્કારથી હમી: “એવું જાણત તો મંજરી ધામેથી ઘોડું ચીખી મેન.”

કાકે જવાબ નહીં દીધો, પણ કહ્યું “બા! અત્યારે આખણે મે મેનાપતિ તરીકે મમતન કરીએ છીએ. આખણે મદ ઇતવા છે. તમારાં સમ તમે વાપરે, મારા

હું વાપર. એલો! આવી રીતે રાત કરું તો મથશે?”

“માહરો.”

“હારે જયદેવમહારાજને તમારે માટે મોઢ ઉત્પન્ન થાય એવું તમારે કરવું ત્યારેજ મદ પડશે.”

“રાણીદેવડીની માફક છુટે એટલો કહું ચોળી ફરું.”

“તેમ પણ જરૂર પડશે કરવાનું.”

“ખીજી કું?” નિરસ્કારથી રાણીએ કહ્યું.

“પ્રથમ તો એ મહત્વાકાંક્ષી છે.”

“તેથી શું?”

“બધા પૂજે એવી પટરાણી એને જોઈએ પણ તમને પૂજે એવો રસો લો.”

રાણી એકામતથી જોઈ રહી કાક ઉત્તરવાદી, હેતુથી જાણે વીનવતો હોય એવું દેખાતુ હતું. એક વિષય તેણે કાકના નેતરથી મુખ તરફ જોયું.

“કેમ કરીને?”

“ગુરુદેવે તમને સમ્પ્રિયા શીખવી છે પ્રભુએ તમને પક્ષાઃ આપી છે. કે એવું કરો કે તમારી કીર્તિ મહારાજને આપો.”

“શું કહેવું?”

“તે પણ કરવું પડે. વળી ખીજી-મહારાજ આવાયાં છે.” કાકે કહ્યું.

“એમ?” ફરીથી નિરસ્કારપૂર્વક રાણીએ કહ્યું.

“તમે ક્યાં નથી જાણતા? તે તમે એના તરફ કિર્તિએ દેખાડ્યાં નથી તમે પણ તટસ્થ થાત, ને બાવલીન થઈ રહ્યાં છો.”

“તું સી હોત તો નહીં સારી થાત.”

“મારી રાણીને ખાતર તે ખમુ થઈ જાય છે.” કાકે હમીને કહ્યું.

“બા! ગમે તેવા માણસથી સ્ત્રીના ભાવ વિના રહેવાનું નથી. થાકેલો માણસ જેમ રેવાના તરંગોમાં પડી નવું જીવન પામે છે તેમ પુરુષને સ્ત્રીના ભાવ, ઊર્મિ, ને નાના-મોટા વિલાસોમાં રનાન કરી સજીવન થવાની જરૂર પડે છે. અને મહારાજનું અંતર એટલું ઉત્સાહી છે કે તેને ભાવના, ઊર્મિના ને વિલાસના મોટા તરંગો ભેદ્ય છે.”

“પુરુષનું હૃદય તું ધણું પારખતો લાગે છે.”

“હા. બાલવયથી તે પારખવાનો ધંધોજ છે એકો છું. બા! બધી વાત તરફ નેસ્કાર કરશો તેમાં શો ફાયદો છે? જો પાટણની પટરાણી થવું હોય તો પાટણના ધણીના અંતરને પારખી તેને કેદ કરો. તમે પણ મનુષ્યહૃદયનાં પારખુ છો. તેને ધારો તો નચાવી શકો. નહીં તો આજે દેવડી નજીકે તો કામે કાંઈ બીજી આવશે.”

“ચાલો! હવે મારે એ કરવાનું રહ્યું.”

“હાસતો. તેની નિકટ આવો; દૂર સરી જાઓ; તેને આનંદ કરાવો; તેને વિરહાવસ્થાનો અનુભવ કરાવો; તેને ચીદવો ને શાંતિ આપો, તેને માલીક બનાવો ને ઘસતવનો સ્વાદ ચખાડો; તમારા વૈવિધ્યના સુરે તેને નચવો, ને તમારા હૃદયની એકનિષ્ઠામાં તેને શાતા પામવા દો.”

“એટલે લાટની કુંવરી હુંડી બનીને રહે એવું કરું?”

“બા! સર્વાંગસંપૂર્ણ સ્ત્રીના ભાવો દેખાડવામાં મને નાનમ દેખાતી નથી. પાર્વતીજી પોતે પણ શું ભાવ નથી ભજવતાં?”

“ચાલો! એક-મારી કીર્તિએ એને આંજી. બીજું-મારા અંતરના ભાવોમાં એને બીનો રાખું. પછી કેં છે કે બસ આટલુંજ?”

“ના. હજી છે.”

“શું?”

“મહારાજનો સ્વભાવ ધણો ચંચલ છે એને નિશ્ચલતાની જરૂર છે. તમારી નિશ્ચલતા પર એના જીવનની રચના રચવા દો.”

“તે કેવી રીતે?” રાણીને પણ રસ પડવા માંડ્યો.

“એ ગમે તેં કરે તોપણ તેની કીર્તિ ને તેની સત્તા તમારા વડેજ છે એવી તેનામાં શ્રદ્ધા થવી જોઈએ.”

“તે કેવી રીતે?”

“તેની કીર્તિ ને સત્તાનાં સંરક્ષક થઈને.”

“ચાલો. આ ત્રીજું. હવે બીજો કેં પાઠ છે?”

“હાલ આટલા ધણા થયા.” હસીને કહે કહ્યું.

“હવે શું કરું?” રાણીએ તબીબેત વાળીને કહ્યું.

“પહેલી તમારી કીર્તિ. તમે શસ્ત્રો તૈયાર રાખો. ઘોડા દહાડામાં આખું ગુજરાત ગાળે એવો ભડકો કરીશું. પણ અવારનવાર છાનાંમાનાં ઘોડે ચઢી લશ્કરમાં શું થાય છે તે જુઓ તો ખરાં. લાટમાં હતાં ત્યારે તો જોઈએ તેટલા કાશની દોડદોડી કરતાં હતાં.”

“કાક! એ દહાડા ગયા.” રાણીએ નીસાસો મુક્યો.

“પછી બીજો પ્રયોગ તો તમારાજ હાથમાં,” કહે હસીને કહ્યું; “મને સ્ત્રીચરિત્રનો ઝાઝો અનુભવ નથી.”

“એમ કે?” રાણીએ હસીને પુછ્યું.

“તારી વાત પરથી કેં એવું દેખાતું નથી.”

“અને ત્રીજા માટે તો એ કે રાજાને દેવ દેખાવાનો ધણો શોખ છે ને તેથી જગદેવ જ્યાં પરદેશીઓને તે રાખે છે. તમે એને દેખાડી આપો કેં એ તમારી પાસે આવે ત્યારે એ વગરમહેનતે દેવ બની જાય છે.”

“મારી પાસે દેવ બનાવવાનું જત નથી.”

“છે. તમે એટલે જાણકા વધારો, એટલા અનુચરો રાખો, એવો આચાર સ્થાપો કે તમારી પાસે આવતા માણુએને દેવમંદિરનો ખ્યાલ આવે પછી એ મંદિરનો દેવ થવા રાગ પોતે હોડ્યા આવશે. અને એ વચ્ચે-વચ્ચે ખ્યાલ ન આવે તો ગજરાતુ નહીં, એની મેળે આપોઆપ જેવાઇ આવશે. હજુ સુધી દેવ મનાતા ખુશી ન હોય એવો માણુસ મને મળ્યો નથી.”

“મને એક મળ્યો છે.”

“કે તમારો જમ દશે એનું પશુ એક નાનકડું મંદિર છે કે જ્યાં એ દેવ ગણાય છે” કાકે દમ્યો, અતે પત વાર તેનું ચિત્ર જુઓછના માથા બૃહસ્પતિના વાઘમાં જઈ રહ્યું.

“પુરવ ઋતિ ધર આપે છે, બહાર આપે છે, લુવાની ને જ્યાં આપે છે, પૂજા ને અર્ચા ધરે છે-માત્ર દેવ ગણાવા આ કુ ખાત્રક સંસારમાં એને માત્ર એટલામાજ મુકિત દેખાય છે.”

“કાકે! તારી વિદ્વતા જાણી થઈ.” તાણીએ કહ્યું, ને સાતિથી સુકાઇ ગયલા હોડ ટુલ્યાડ “તને પૂછ્યો કે ચિકારવો તે મને સુઝતું નથી.”

“મારે તો આપની સેવાજ ઉડાવતી છે” કાકે જવાબ પાળ્યો.

“એનું બોલશે તો જાજ જેની કાઠીય. બોલે હવે મહાગજને દેવ કરી કેમ સ્થાપવા?”

“જ્યારે એ અહીંયાં આવે ત્યારે થોડાક મૈત્રિકા તમારી સેવામાં જોઇએ એમ માંગી લેએ.”

“પછી?”

“ને મોટામોટા થોડાઓ અહીંયાં આવે એમ કરો.”

“શું દોરડાં બાંધી બેસી જાવું?”

“તમે મહેનત તો કરો. બધા વચ્ચે દોરડે જેવાઇ આવશે પરચુરામને બોલાવો. તમે વીરાવના છે. તમારી વીરતાથી એ પ્રભા થશે. ને એ જાણ્યા કે બીજા બધા આવ્યા.”

“હું બધું સમજું છું. તું બધું હરામ ખેર છે.”

“ત્યારવગર તમે મારા પર આટલો વિશ્વાસ મુકો?”

“આ! આ! મહારાજ આવ્યા.” મગી હાંફીફાંફી આવી. એની પાછળ ગજરાએલી ગ્રેમકુવર ને સમર્થનાં મોટાદેખાતા હતાં. તરત જ પાછળ જમસિંહદેવ મહારાજ આવ્યા.

રાણી ચમકી ને હોંચકા પરથી ઉતરી પડી; કાકે બોલ પરથી ઉભો થઈ નથી રહ્યો.

મકરણ ૨૩ મું

જેમાં લીલાદેવી રમત શરૂ કરે છે.

રાજા નેની ઉમર કરતાએ નાના ભાગતા હતા તેનો રુપળો અહેરો અસારે આકર્ષક દેખાતો હતો, અને નેના પર સજા પડી રહેતી સત્તાની છાપે અસારે મોહક નારવતુ સ્વરૂપ પડકારું હતું.

તેનું મુખ હસુહસું થઈ રહ્યું હતું તેમાં રાણીને અને કાકેને આમ ખેરીને વાત કરતાં જોઇ તેને એકદમ હમવાનો ઉમળકો આવ્યો તેણે તેને રોક્યો અને કપાળ પર કમચી આણી.

“રાણી! કેમ શું કરે છે?” જરા હસતો અચાજ સખત કરી તેણે કહ્યું, “કેમ કાકે! તું અહીંયાં ક્યાં?”

“બાને મળવા.” કાકે લીક્ષ્મી નગરે રાજાની મુખમુદ્રા તપાસતા કહ્યું.

“રાણી! બાને એક અજબ વાત મારે

કાને આવી છે” કહી રાગ દીવ્યકા પર બેઠા અને હાથ ખેંચી રાણીને ખેંચાડી. તેણે ચાર તરફ જોયું ને રાણીના ખંડને શણગારેલો જોઈ કહ્યું: “તમે ઘણું શોખીન લાગો છો!”

“એમ?” શાંતિ ને અસ્પૃષ્ટ તિરસ્કારથી રાણીએ કહ્યું. પણ કહેતાં તેની નજર કાક પર પડી. કાકની આંખમાં ઠપકા હતો. આટલું કહ્યા છતાં પણ રાણી દેં કરતી નથી એવો સ્પષ્ટ અર્થ તેમાં દેખાયો. લીલાદેવીના અંતરમાં કાકની ટ્રેસણાની અમર થઈ. “હું તો શણગારું છું, પણ મદારાગને જોવાની સદ ક્યાં છે?”

રાગ હસ્યા. કાકે આંખો વતી ઉપકાર થો.

“આજે તો હું એક તપાસ કરવા આવ્યો છું.” રાગએ પાછો ગાંભીર્યનો ડોળ કર્યો.

“શી?”

“સવારે એક બ્રાહ્મણ મહેલમાં પેત્રી ગયો ને તમારા ખંડમાં આવ્યો; ને હવે જડતો નથી.”

રાણી જરાક ચમકી. કાક વગરખોડાએ હસ્યો.

“પેલા જમદેવે કહ્યું હશે?” તેણે પુછ્યું.

“કેમ જાણ્યું?” રાગએ જરા ભવાં ચક્કરી કહ્યું.

“કારણ કે એ બ્રાહ્મણ તે તો હું હતો.”

રાણી આ ઘટના જોઈ જરાક શીકી પડી. કાકે આગળ ચલાવ્યું: “મારે આપને પહેલાં મળવું હતું તે બ્રાહ્મણનો વેશ લઈ, પહેરેગીરને બાંધી હું પેઠો; પણ મારા મનમાં કે એવે વેશે આપને ન મળવું તેથી આ મંગી પાસે લુગડાં માંગવા આવ્યો; એટલામાં બાને ખબર પડી ને મને બોલાવ્યો; ને એટલામાં તો પરમાર દોડ્યા આવીજ લાગ્યા; મંગીએ

મને પેલા ખંડમાં સંતાડ્યો ને પેલી દંડનાયકની પુત્રી ત્યાં આવી તેણે મને બીજે રસ્તે જતો કર્યો, ને હું આપને આવીને મળ્યો.”

“એમ થયું?” રાગએ કહ્યું; “મને શી ખબર? મારા મનમાં કે તે ને રાણીએ કવતું રચના માંડ્યું કે શું.”

“હા. બ્રાહ્મણને મારી પાસે કાવતું રચાવતાં હતાં,” કાકે કહ્યું; “બા કહે તો કહું.”

“શું?”

“છે રાગ?” કાકે હસીને પુછ્યું.

રાણી સમજી નહીં પણ તેણે હસીને હા કહી.

“બા ખેંગાર શાં સામે કાવતું રચતાં હતાં ને બધા લસકરની ખબર પુછતાં હતાં.”

રાણીએ કાકની સામે એક ગુસ્સાભરી નજર નાંખી. તે તેને પોતાની યુક્તિ અજમાવવાનું સાધન બનાવતે હતો. પણ તેનાથી સામે નહીં થવાયું.

“મદારાગ! હું આ ઘેરાયેથી થાકી ગઈ છું. મારે જેમ બને તેમ એનો અંત આણવો છે.”

“તારે? અમે બધા પરવારી ગયા.”

“ના. પણ ફેટલાંએ વર્ષ મેં યુદ્ધમાં લાગ લીધો છે, ને ફેટલાંએ રણક્ષેત્રો વટાવ્યાં છે, ફેટલાં વાર તો આ કાકને તોબા પોકરાવી છે. એટલે મારો છવ જરા આ આગમ્-પણથી અકળાઈ ગયો છે.”

“શું કરશે?”

“તમારી પટરાણીને શોભે એમ.” જગત અસ્પૃષ્ટ તિરસ્કારથી, કાક તેની પાસે શું બોલાવવા ધારે છે તેની કલ્પના કરી તેણે બોલાવવા માંડ્યું. રાગ લુસ્સાનું આ અણધારેલું પ્રદર્શન જોઈ રહ્યો.

“આ તે દેં લાટવું નાનકડું યુદ્ધ છે?”

સુભાષ]

શક્તિ હોયકા પરથી ઉતરી. કાક નખી રસો.

[આધિન ૧૯૭૮

—ગાંધિશાસ્ત્ર

—૫૪ ૧૭.

“બાપુ! નાનકડા લાટમાં શું થયું તે કાઢ કહેનાર નથી તેથી વીસરાઈ ગયું છે.” કાકે કહ્યું.

“કાકે જ્યાં ધુમે હતે મહાભારત.” રાજાએ કહ્યું.

“ના મહારાજ! જ્યાં વીરે વીર આચરે ત્યાં મહાભારત.” રાણીએ કહ્યું.

“રાણી! આજે હું અહીંજ જમવાનો છું.”

“જેવી આત્મા મંગી!” રાણીએ કહ્યું; “મહારાજ આજે અહીંજ જમશે.”

“બાપુ! હું રજા લઉં, મારે દંડનાયકને મળવું છે.”

“જરા આનો જીવ ઠરીને બેસતો નથી.”

કાકે હસ્યો. “ગુનાગદ પડેને આપ ભૃગુ-કચ્છના સોમનાથના મંદિરનો કળશ ચઢાવવા આવો ત્યારે.”

“નોતરું દેવાની રીત જોઈ? ગા. સવારે મળજે.”

રાજાએ કહ્યું ને કાકે રજા લીધી.

કાકે બહાર ગયો ને થોડું ચાલ્યો એટલે એક બારણામાંથી કાઢએ છુમ પાડી: “બટરાજ!”

કાકે ફરીને જોયું. “કોણ સવારે મળ્યાં તે બહેન?”

“હા,” સમર્થે ડોળા કાઢી કહ્યું; “તું આખા જગતમાં ખરાબમાં ખરાબ માણસ છે.”

કાકે હસ્યો. “કેમ કે એકદમ પારખ્યો?”

“તેં મારું બધું બગાડ્યું.” આંગળી વતી કાકેને ડરાવતાં સમર્થે કહ્યું.

“મેં શું બગાડ્યું?”

“તમે કેમ નહીં પકડાયા?”

“હું કેમ નહીં પકડાયો!” કાકેને ક્ષાપ્યું કે આ છોકરી ગાંડી છે.

“હા. તમે પકડાત તો વાહડમહેતાને વરદાન મળત-ને તે મને પરણી જાત.”

“ને હું નહીં પકડાયો તે—” જરાક કે સમજ પડવાથી કાકે કહ્યું.

“હવે મારા બાપા મને એની સાથે નહીં વસાવે.”

“કેમ?”

“એનો દાદો મારવાડી હતો તેમાં.” હોઠ પર હોઠ ચઢાવી સમર્થે કહ્યું.

“તેમાં હું શું કરું?”

“તમે હવે પકડાઈ જાઓ.”

“અરે વાહરે ઉસ્તાદ, તમે પણ જાણો છો.”

“તું બહુજ ખરાબ છે,” સમર્થે રીસ ચઢાવી કહ્યું; “તારું કોઈ દહાડો ભણું નથી થવાનું.”

કાકે હસીને ચાલ્યો ગયો.

પ્રકરણ ૨૪ મું

રાજદ્રોહી

બીજે દિવસે પરોઢીઈ થયા પહેલાં રાજા ને જગદેવ ગઢની નીચે ઉતર્યા. ગઢમાં બધું સાંત હતું. જગદેવે તે બેને માટે જ્યાં ઘોડા તૈયાર રખાવ્યા હતા તે તરફ તેઓ ગયા; પણ તેઓ ઘોડા પર બેસે તે પહેલાં ઘોડાવાસાએ જગદેવના કાનમાં કંકે કહ્યું; અને પેંગણમાં પગ મુક્યો હતો છતાં જગદેવ ચમકીને-ઉભો.

“હે, ખરી વાત?”

“હા.”

“શું છે જગદેવ?” રાજાએ પુછ્યું.

“કેં નહીં બાપુ! પણ આપ થોભો તો હું જરા જાણે આવું.”

“શું છે?” જરા સખ્તાકથી મહારાજએ પૂછ્યું.

“અનદાતા! હમણું આવ્યો.”

“પરમાર! મારે સાંભળવું છે શું છે?”

“બાપુ! મદના બે પહેરેગીરો થવાફતે મરણનોય પડ્યા છે. હું તેને જોઈ આવું.”

“શું કહે છે! હું પણ આવું. યોગવાળા! આ થોડો પકડ.”

“જેવી આતા” યોગવાળાએ કંથુ ને મહારાજ યોગ પરથી નીચે ઉતરી જગદેવ જોડે ગયા.

થોડીક દૂર એક મદના દરવાજા આગળ જગદેવે ચક્રમંત્ર ત્રણી કાકડો ચેતાએ ને બોલ પર જોયું. બે પહેરેગીરો એકબીજાથી દૂર બેસીને પડ્યા હતા. મહારાજાએ અને જગદેવે આનથી જોયું તો એકનો હાથ ખભામાંથી અમંગાળ મથો હતો, અને બીજાને ખજા પર સખત જખમ થયેલો હતો.

રાત્રિના અધિકારમાં કાકડાના અનિશ્ચિન પ્રકાશ ત્રો બે શયનવત્ પુરુષોને જોઈ પડેલા તો જાને જાણતા હરપમાં કપારી છુટી જગદેવ રીકડે પડ્યો હતો. જગદેવે પહેલા સ્વાસ્થ્ય મેળવ્યું.

“આ કોણે ક્યું” હશે?”

“કોણ જાણે!” જરાક અન્વરથ અસાચે પરમારે કહ્યું.

“શું સોરડીઓ અહીં આવી ગયા?”

“ના બાપુ! આ તો મદનોજ કેલ મણ્યમ છે.” કહી જગદેવે બે જાણુ પડ્યા હતા તે ઉપરથી થતા દિશાના સ્થાન પર રાખવું આન બેઠ્યું.

“હું” જેને હાથ અમંગાળ મથો હતો તે સૈનિકના મુખમાંથી અવાજ આવ્યો.

“એ કોણ હશે?” રાજાએ ગંભીર વદને પૂછ્યું. તેના અત્કરમાં શુભો પેદા થયો હતો. અસાર સુધી મહેલમાં આવો અસાચાર કરવા ની કોઈની હોંમત નહોતી; અને આથી તો તેના મારવનું મુન થયું હોય એમ લાગ્યું. તેના નરકોરો દબાવેલા કોપથી કૂલી રહ્યા.

જગદેવે પેલા સૈનિકને માથે હાથ ફેરવ્યો. થોડી વારે તે સૈનિકે આખ ઉઘાડી.

“કોણ! શું થયું?”

“કોણ બાપુ! મ-મરી ગયો.”

“કોણે માર્યો?”

“કાકડા—” કહી પાડો પેનો સૈનિક.

મેજાન થઈ ગયો!

જગદેવે રાજાની માથે જોયું તેનું મુખ હાલનોજ યથ મનુ હતું, તેની આંખમાં થોડી તરી હઃપુ દગ, તેના કપાળ પર ગૈદરસ દેખાતો જગદેવને નીરાત વળી.

“અનદાતા! શું કરવું છે?”

આઝ, યોગાઓ લટકે.”

જગદેવ એક અક્ષર બોલ્યો: તહોં શુસ્મા-મા કાળા બરતા રાજા ને જગદેવ યોગમાં પાને મળા, ને એક છવંગે પોતાના થોડા પર થોડા યોગવાળાને પેલા સૈનિકોની સારવાર કરવાનો કુકમ કરી, જગદેવ પણ પોતાના થોડા પર બેઠી રાજાની પાછળ ચાલ્યો.

રાજા ખીલકુચ બોલ્યા નહીં, પણ અધોરાસા જગદેવ તેનું દટાર અગ અને થોડાને દોષ્ટવવાની ઉત્સુકતા જોઈ તેના મનમાં આવના ખાતો કહી શક્યો.

જલસિંહદેવના શુસ્માનો પાર નહોતો. પોતાની સ્થા ને મારવનું ખંડન બાતે હથેર કરે તોજી તે મહી ચડતા નહોતા; તો આ તો કોણ! એક છનાપણા

પ્રાંતનો રખડતો સૈનિક આ પ્રમાણે કહે !
 વર્ષો પર તેણે તેનું અપમાન કર્યું હતું; તેણે
 પોતાની દેવડીને રાખેગારને લઈ જવા દીધી
 હતી; લાટનું ગારવ સાચવવા, તેને રખડતી
 કુંવરી પરણાવી હતી; આજે સવારે છુપે વેશે,
 તેનું દરમાન તોડી, રાણીને પહેલો મળ્યો;
 જગદેવની એટલે તેની સત્તાની સામે પડી
 નજરમાં આવે તેમ કરવા માંડ્યું, અને
 અત્યારે એક બહારવડીઆની માફક તેના
 ગદના પહેરંગીશને ધાવણ કીધા !

રામના હાથમાં હોળી પ્રગટી. તેની-
 પરમખટાક જ્યસિંહદેવ ક્ષોભકાની આવી
 અવગણના ! બલે ખેંગાર છતે, બલે પાટણ
 નાશ પામે પણ આ અપમાન સહન કેમ
 થાય. તેણે કાકને શિક્ષા કરવાના અનેક
 વિચારો કરવા માંડ્યા.

તેઓ પટણી સૈન્યની ચોખીઓ આગળ
 આવી પહોંચ્યા. તે ધીમેધીમે લશ્કરની સ્થિતિ
 નજરમાં ધાલતા ગયા. એટલામાં એક ટેકરા
 પર તે ઘોડાઓને શ્વાસ ખવડાવવા ઉભા. થોડેક
 દૂર સુધી નજર કરતાં ત્યાંની બધી ચોખીઓ
 આઘીપાછી ખસેડવામાં આવતી હતી.
 રાજાએ ધ્યાનથી જોયું.

“આ છે શું ?”

“દંડનાયકે કે નવા હુકમ કાઢ્યા લાગે
 છે.” જગદેવે કહ્યું.

“જોઈએ શું છે.” કહી રાજાએ ઘોડો
 ચલાવ્યો. થોડે દૂર જતાં બે ઘોડાઓનાં પગલાં
 સંભળાયાં અને ભળભાંખણ થયું હતું એટલે
 તરત બે ઘોડેસ્વારો નજરે પડ્યા.

“કોણ પરશુરામ અત્યારમાં નીકળ્યા છે ?”

“ના બાપુ. દંડનાયક આટલા પાતળા
 ને હંધા નથી.”

“સાલ એને પકડી પાડીએ.”

પણ તેમ કરવાની ઝાઝી જરૂર નહોતી.
 પેલા આગળ જતા ઘોડેસ્વારોના આવેવાને
 આ બેને જોયા હતા, અને તરત ઘોડો ફેરવી
 તે રાજા ને જગદેવ તરફ આવવા લાગ્યો.
 અર્થોર્થ થવાની તૈયારી થઈ અને ચારે
 ઘોડેસ્વારો પાસે આગ્રી લાગ્યા.

“જ્યસિંહદેવ મહારાજની જય.” નવા
 આવનારે જીમ પાડી.

“કા—ક” કથકચાવેલા દાંતમાંથી રાજાનો
 સજ્જ નીકળ્યો. “જગદેવ ! એને ખોત્તાવી
 લાવ.” કહી તેણે ઘોડો ચલાવ્યો. જગદેવ
 આગળ ગયો, પણ તે પહેલાં તો કાક આવી
 પહોંચ્યો.

“બાપુને ઘણી ખમ્મા !” કાકે હસીને
 કહ્યું, ને તે પરમાર તરફ ફર્યો. “પરમાર !
 મહારાજ આમ કરે ત્યારે આ ઘોડો આણીએ ?
 આખું જગત જાણે છે કે પાટણના ઘણી શીવાય
 સોનાની ખરીવાળા ઘોડા પર બીલું કાંઈ બેસતું
 નથી. દુરમનો દેખે તો—” કહી કાકે ઉગતા
 સૂર્યના કિરણોથી ચમકી રહેલી રાજાના ઘોડાની
 ખરીઓ તરફ હાથ કર્યો.

“હું અહીંઆં તારી સલાહ લેવા નથી
 ઉભો.” સુરસાથી ધુજતા અવાજે રાજાએ કહ્યું.

“તું ક્યારનો નીકળ્યો છે ?”

“મધરાત પછીના ચોપડીઆમાં.”

“શું કરે છે ?”

“ચોખીઓ ગોઠવું છું.”

“કોણે કહ્યું ?”

“મેં દંડનાયકને વાત કરી હતી.”

“દરેકમાં માયું મારવાનો તને અધિકાર
 નથી. કાક ! તેં આજે મારી સામે માયું
 ઉચકવાની હીમત કરી છે.” હેઠ પર હેઠ પીસી
 રાજાએ કહ્યું.

“આ માયું” જ્યાં સુધી ધડ પર છે ત્યાં કરી રાકવાનો નથી.”

સુધી એ બને કેમ? શા ઉપરથી કહો છો?”
શાંતિથી કહે કહ્યું.

“મારા પહેરેગીરા તેં માર્યા.”

“હા. તે મને બંદીત્વન ગણુવા જતા હતા.
આપ જાણો છો કે સૈનિક બંદીશજનનું અપમાન
કરે તો શું શિક્ષા થાય.”

“તેમણે શું કહ્યું?”

“મને મહેલની બહાર જતો અટકાવ્યો.”

“તે તારું નામ નહીં કહ્યું હોય.”

“મેં કહ્યું. પણ તે કહે કે હું રોડ
તોપણ મને રોકવો એવો હુકમ છે.”

રામએ જગદેવ તરફ નજર કરી તે
ચિંતાકળન અદેરે આ વાતચીત સાંભળી રહ્યો.

“પણ મારા મદમા મારા સૈનિકો પર
હથીઆર કેમ ચલાવ્યું? મને કહેવું હતું.”

“આપ! મધરસે આપને રાણીવામમા
પ્રજ્ઞા આપું?”

“પરમારને કહેવું હતું.”

“માત્ર ગવવામાંથી માણુમનીક હુ રમ
માયું છું. તેમાં પરમાર નથી આવતા.”

રામ ઉઠી ઉઠ્યા. “એટલે? મોટે
અવાજે કહ્યું.

કોક હાંમિનથી ઉડ્યું જોડુ. “કોકએ
મને રોકવાની હાંમન હતું કરી નથી—ને કેલ

“એમ? પરમાર! એના હાથ બાંધ.”
રામએ હુકમ કર્યો.

કોક ગર્વમાં જોઈ રહ્યો. પરમારે ધોડાને
એક કમળું પણ વ્યાગળ ન ચલાવ્યો. પાછળ
બેમો કાકના હુકમની વાટ જોતો ઉભો રહ્યો.
કોક અડખડ દર્યો.

“પરમાર! આ રમ્યા હાથ, બાંધેલ
સોલકીઓનું શાસન એ સદાય માન્ય ગણ્યું
છે.” કરી તેણે હાથ લંબાવ્યા. પરમારે
જનમાંથી એક દેરી કાઢી કાકના હાથ બાંધ્યા.

“એના ધોડાની લગામ હાથમાં લે.”
રામએ જગદેવને કહ્યું. જગદેવે તે પ્રચ્છદિ
કર્યું.

“અમ્યા તારું નામ શું?”

“એમો, અમદલા.”

“તું પાછળ આવ.”

“જેવી આતા.”

રામએ ધોડાને એડી મારી ને ચારે ધોડા
એ જપાટામથ આગળ વધ્યા.

એમએ કાકની નજર સાધી ને આપ
વતી દશારત કરી. જો કોક હુકમ કરે તો
તેના બંધે તોડવાને તે નિઆર હતો. કોક
કોકું પુણુલી ના કરી.

[આ વાર્તાનાં વિશેષ બાબ અલગ અલગ]

ખરનો તારો

રચનાર :

રા. દેસાઈ પરમાર

બી. એ.

એવો પડી બે પડી એ જ્યુડી,
અંધાર સામે હુઝવા મધે છે;
ચાપુચણું તેજ વરેજા ખુડી,
એવા વિચારે કે ના વસે છે.

પાણી ધુમાડે મસા પુંધવાનો,
કોમો ધવાનો ફર અંધાર;
કપાડનો મોં, મદમાં પુલાનો,
દાંડિયા પળે ને યજમા વિચાર.

શ્રદ્ધા પડી નિર્ભય આમતેજે,
કમાલ તામે વરેજા દારપ;
નિષાપ સામે દર્મ્યું પ્રજ્વલે,
મમામમા ચાકે કહેજ નુન્ય.

સુકમે વરેજા અનુદાય પાડી,
દેઃ સ્વેદ તરંગ નિજ પાંચાલે;
અંધારનો દેહ વધુ વિદારી,
વસ્ત્રાદર્શી અમપ્રકાશ મર્ધ.

સો સાથીઓને લઘુ દામિ ફેંકી,
 ઉદ્ધારનો પથ રોકે બનાવે;
 મૃત્યુ મહીં કોમલ પ્રાણુ અપી,
 અમૃત કે ઇવનને વગાવે

અંધારીઓ રાક્ષસ ખીજવાતો,
 મુરકેલીઓમાં હુમલો દેશવે.
 લાચાર થાતો પછડાય પાછો,
 માયાની એ તો ફરી જોર લાવે

સસારનાં એ જડ માનવીઓ,
 રક્ષા અશુભેથી અધિક ખીંચા,
 અધારની ઓડીજ જોડીઓ,
 નાખી નીસાસા સહુ કોઈ સુના.

તાગે ખર્ચો—શૂન્ય મનુ તિમિરે,
 લાગ્યો હુડો છેડ પ્રકાશનો ધા,
 અજાની હલો નાહી મેઢનીએ,
 કીંતુ : પડ્યો પરચર આખરે આ.

જાણે પ્રતાપી ન પ્રકાશને કે,
 જોડુ નથી વિશ્વવિકાસને કે.
 આત્માર્પણે ખુબ કરીકરીને,
 બીર બની નોજ ગુલામ મીઝે.

કોઈના બાળમનન્યામે જીનો આત્મવિકાસ છે,
 દુન્યવી હજિને તોળે, એ તો આત્મવિકાર છે.

પ્યાર !*

અનુવાદક :

રા. દાધીચ.

પ્યા રા પ્યાર ! જ્યારથી તે હૃદયમાં વાસ કર્યો છે ત્યારથી આત્મા ત્ની ઉકળ્યો છે, મન મોજમાં રમી રહ્યું છે અને સંસાર સુંદર થઇ ગયો છે. જે નહોતું દેખોતું તે દેખાવા માંડ્યું છે. ખસ, હવે તનેજ જોવાની લાલસા બાકી રહી છે.

મઘ અને માદક દ્રવ્યોની મને ધૂણા છે. મને લય છે કે તારામાં તેનો સંપુટ તો નહીં હોય ? મદમાં મત પુરુષને મેં બ્રહ્મો જોયો છે. તારી લહેર મનમાં આવતાંજ મારી તે દશા થઇ જાય છે. સપ્તયત્ન હોવા છતાં પણ હું અસંખ્ય થઇ જાઉં છું. હજાર સાવધાનીઓ રાખવા છતાં પણ હું મૂર્ખ બની જાઉં છું.

જગતમાં આખોથી વહાલી કંઇ ચીજ છે ? સાંભળ્યું છે કે તું અંધ છે ! ત્યારે તું સૌંદર્યની આવી અચુક પરીક્ષા કેવી રીતે

કરી શકે છે ? તું પોતે પણ કેવી રીતે અનિંદા અને સુંદર બનેલો છે ? જગતનું સૌંદર્ય તારામાં શું જોઇ રીકે છે ? આશ્ચર્ય ! અને સાંભળ્યું છે કે તું અંધજનોને પણ દેખાય છે ! આટલું તો હું પણ કહી શકું છું કે જ્યારેજ્યારે તારી લહેર આવે છે ત્યારેત્યારે મારી દૃષ્ટિ પર પણ ઝાંખ વળી જાય છે ! અંધારું કે અજવાળું, ઉંચું કે નીચું, નરમ કે સખત, સારું કે નરસું : કેં પણ દેખાતું નથી. સર્વ કેં એકરસ બની જાય છે. મને લાય છે. સાચું કહે કે તારામાં મદનો સંપુટ તો નથીને ? જે એવુંજ હોય તો તું ગમે તેટલો વહાલો કેમ નહીં હોય છતાં હું તને નહીં ચાહું. ખેદ છે કે મને મદની ધૂણા છે.

લેખક:

૧૯ કમૈયાલાલ માણેકલાલ મુનશી

બી. એ., એલએચ. બી., એમ્બોડેડ,

પ્રમુખ, સાહિત્યસંસદ.

ખંડ બીજો

સાગરને જલપારલે

૧

સાં જ હતી. એવેકાંડા કાંકસ પર સ્નેહીઓ અને નાંબધીઓ બેઠા મળ્યાં હતાં. સ્ત્રીઓ અચાનકે માટે વાટ કોણ રહી હતી.

મારા મિત્રોની માયાબીની આંખો દબા દેખાય છે. તેમણે આપેલાં પુષ્પોની સુવાસ દબા મધમધ છે. એક મિત્ર અને મારી તબીબતની દરકાર લેવાનું સૂચવે છે. એક

બીજો મિત્ર-કે જેના મનમાં તે મારા મોટા ભાઈ છે કે નાનો ભાઈ છે તેનો નિર્ણય થયે નથી, અને સલાહ આપવી કે મારી પાને સલાહ છે. તેનો નિર્ણય જે કદી કરી શકતો નથી-તેણે જરા મગજ નયને અને હીમન આપી કે અમારી કોઈની શીકર કરશે નહીં — સદ્યે એઆ મિત્ર તેની હમેશની હીમતથી સ્ત્રીકારી; અને ત્રિશંકુની મનોદશા અનુભવનાં અમે સ્ત્રીમરના દ્વાર ઉપર અદર્શ.

મેં કોઈને કહ્યું નહીં, કોઈને જાણવા દીધું નહીં; પણ કોણ જાણે કેમ મને લાગ્યાજ કહ્યું કે હું જાઉં છું દૂર અને દૂર-દૂરી પાછો આવવાનો નથી. આવી બનોદશાથી મને કેં લાય પેદા થતો નહોતો...ને છતાં પ્રિય વસ્તુ છોડી જતાં હોયએ 'એવું કૈંક દર્દ' થતું હતું. અમે શિષ્ટાચાર પ્રમાણે પોકાર કર્યો, રુમાલ દરકાવ્યા, અને જાણે આજસ મરકાતી હોય એમ સ્ટીમરે ચાલવું શરૂ કર્યું. સફર આખરે શરૂ થઈ. જાણે એ વાત ખરી હોય એમ લાગ્યું નહીં. અને મુંબાઈ ધીમે ધીમે નજર આગળથી સરવા માંડ્યું.

માણસનો સ્વભાવ દરેક વસ્તુમાં રસ લે છે. વિયોગ, વિદાય, વિરહ એ બધાંને પણ-તે વીસરવા માગતો નથી. તે સંયોગોમાં થતી દુઃખદ લાગણીને પણ માણસ રસ લઈને હુ'ટે છે. એક પરબુ મુસાફરની સ્ત્રી-વિરહવેદનાની રસીઆણુ-સવા કસાક મુઠ્ઠી સ્ટીમરની સાથેસાથે બંદર પર ચાલી; પોતાના રુમાલ વતી વારાફરતી આંખ ને નાક સાફ કરી અને વિદાય કરેશની; અને પોતાના મોઢા પર ભૂત, વર્તમાન અને ભવિષ્યના પ્રેમીઓના હૃદયમાં થતી વેદનાનો નિષ્કર્ષ બતાવવા ભગીરથ પણ ભડકી જવાય એટલા પ્રયત્નો કર્યા.

બંદરના દરવાજા આગળ સ્ટીમર ઉભી રહી અને કામમાં રોકાઈ ગયા હોવાથી મોડા પડેલા —કાકા આવ્યા. વૃદ્ધાવસ્થા છતાં રસીકું હૃદય ધરનાર, વ્યવહારકુશલતામાં એટલેકા છતાં અંગત સંબંધમાં ભાવમયતા જાળવી રાખનાર કાકાએ વ્યવહાર જીવનમાં જે ઉત્સાહથી મને ઉત્તેજન આપ્યું હતું તેજ ઉત્સાહથી સફળ સફર દેખી. એમની સાથે રા.—ભાઈ આવ્યા હતા. બાલ્યકાલનો મિત્ર, મિત્રથી પણ

વધારે, સ્વભાવજન્ય વિરોધ છતાં બંધુભાવને સતેજ રાખનારની આંખો અત્યારે નિસ્તેજ બની હતી. વખત છેને તેની દૃષ્ટિ આગળ કોલેજના 'લોન' પર પડી કરેલા વિચારો અને રચેલાં સ્વપ્નાં ઉમાં થયાં હશે; ગપ્પાંમાં ગણેશી રાત્રિઓનાં સ્મરણો તાજાં થયાં હશે. જુના મિત્રને વિદાય આપવાની તેની હીંમત નહોતી એમ સ્પષ્ટ દેખાતું હતું. મેં અધુરા મુકેલા એક કેસમાં અમને મળેલા વિજયની તેણે ખચર કહી; અને જેવી સ્ટીમર બંદરના દરવાજામાંથી નીકળી તેવી અને કોર્ટ સાંભરી...

જાણે એ પૂજ્ય ઇજ્જેવતાનું મંદિર હોય તેમ વર્ષો ને વર્ષો મુઠ્ઠી મેં એને પગથીએ બેસી ભક્તિ કરી, ઉમર વીતાવી; અને જેમ મારા પહેલાંના ભકતો ગયા તેમ હું જઈશ; બીજા કોઈ ભકતો આવશે ને જશે; ને એ તો નિષ્કુર બની જેમ ઉભી છે તેમની તેમ ઉભી રહેશે. અરે હું તો કીક, પણ કેટલી કીર્તિનો, કેટલી મીલકતોનો આ મંદિરમાં અંત આવ્યો? કેટલી શુદ્ધિ, વિક્રતા, નેરમિકતા એની ભક્તિ કરીકરી સુકાઈ ગઈ; ને ભાવિની નિશ્ચલતા સમી કોર્ટ તેમને તેમ રહી છે...હું પાછો આપીશ ત્યાં મુઠ્ઠી એં એમને એમ રહેશે?...મને મારી મુખાઈ પર હસવું આવે છે.

...મુંબાઈ ક્ષિતિજમાં સમાઈ ગયું, ને હિંદની પવિત્ર ભૂમિ માત્ર રેખારૂપે નજર આગળ મઢી.

૨

મુંબાઈ દૂર હતું ગયું એટલે અમે નીચે જઈ અમારી કેબીનો શોધી, તેનો કાયદેસર કબજો લીધો. અમારો સામાન બરાબર હેઠાણે હતો તે જોઈ અમારા આનંદનો પાર રહ્યો નહીં. ત્યાર પછી એક હસમુખા સ્ટુઅર્ડને તેના બાંધાવટમાં અગ્રેજ દ્વારા મેં અમારી

જરૂરીઆતો જાણવી અને તેની મર્યાદા ઠીક વખતમાં 'અર્થિના પગે' ધમ' ના ચુસ્ત બકતોને યોગ્ય ખાવાપીવાની યોગ્યતા કરી. આ મુઠ્ઠાઈ અમારી મુસાફરીનું અગત્યનું અંગ બની રહ્યો; અને અમે તેને 'સખારામ' નું ગણીતું નામ આપ્યું. કેટલીક વખત હસનાદમના 'સખારામ' કહી તેને માગતી અભેદાદબ જવાનું; અને તે પણ પ્રવંચની ખુશી સમજી જતા 'યમ મર' કહી હાજર થઈ જતો.

રીમર નાની, પાણુ રજાળી ને સગવડ ભરેલી હતી, અને શિતાના રૂપના શવ મા તે પાણી કાઢતી, અને પાછળ-જેમ માણસ મમજીના લીંગેલા મુઠ્ઠા જાપ છે તેમ-ક્યા મુઠ્ઠી ખાતે ચાલી જતી હતી તેનું મમરજીવિન્દ મુઠ્ઠે જતી હતી.

અમે ધુરોપીય ઇચ્છન શરૂ કર્યું પાગનું હતું; અને ધાર્મિક શિક્ષાથી ત્રણ વખત કપા પહેરવાનું, અને પાંચ દંડ ખાતનું મળતું હતું છતાં, આર વખત ખાતનો અચૂક કાયદમ આરંભ્યો. —૫૬મીના કચરાડનો પા નહોતો સુટમેળ' વગર કેપીન બહાર ન જતું પગ ઉપર લઈ કોઈ કેકાણે બેસતું નહોં એ શીરમ્નાઓ તેને મન જગવીપણી મપટ નીશાની દેખાતા અને —બહેન અવવાસલેવા આવકની અઝગતાથી પાંચ વખત જમનાના પ્રયેજ ને નિરંકજતાં. —અને મને સોજાનો લઘવો આપી આરાંપર ઉપકાર કરવાના સ્તુત્ય હેતુથી આરંભાથી એક પણ દંડ ચૂકતા નહોં પણ બધા દંડથી 'પ્રેકકાંટ' વધારે. —આકર્ષક હતો ભાવનગરની બહામની પુરી, સેવ, ગાડીઆ, પુરી, ને મગજ—એ બધું અદેશબિની મહતાનાં મમરજી આમીઆમી અમે આરોગતા.

અમારો જીવનક્રમ ખાવા અને ચાવવા વચ્ચે વહે ચાતો. રીમર પર આજ્ઞા કરતું એ

એક કર્મે લખાયું હોય એમ લાગતું. સવાર પડી કે નાહી, કપડાં કે કારી હું કરવા માડતો; પછી મારા સાથીઓ આવી એ ક્રમ આરંભતાં. અને થોડી વાર કમળનગાળીમાં જઈ આવી પાણુ અમે ચાવતા તે બપોરના એક સુધી. પછી ત્રણ વાગ્યા કે ચાલતાં સાજ પડે ચાલ્યા વિના છૂટકાજ નહોતો. રાતના જમીને મનુદનું સંતોષ નીરખવા ક્યાં વિના આવે? સ્ટીમરના બીમન ઉતારાઓ આ અંકરે પ્રતિભા લોખ પડેલા હજ્યા, પછી વિગ્રમ પાગ્યા, પછી જોઈ રહ્યા અને જ્યારે જૂમખ મનુદના તોફાની દરીઆએ બધા ઉતારને લાંબા છડ કરી મુક્યા ત્યારે અમે ત્રણેએ આખો વખત ચાલીચાલી મુજગાનનો વિજયજીત કરકનો શખ્યો.

સ્ટીમર પર ફરવાની જગ્યામાં સરસમા સરને 'સુપરટેક' ૫૦ કેપ્ટનના કેપીન પામેતો રમ્નો હતો ત્યાં વાયુ મહમત થઈ વાનો; ત્યાંથી શીણના પ્રવાહમાં અકલ્પ્ય રંગો દેખાતા, ત્યાં અર્ગતું પ્રોત્સાદક વાનાવરણ પ્રમરતું ઘણી વખત રાને હું ત્યાં ઉભો રહેતો—અને અવર્ણનીય આલ્હાદ મારી રંગરમે પ્રસરતો. અને ત્યાં ફરતો કેપ્ટન મનુદનું માંભીય શ્રવણ કરતા એકાંત આજ્ઞાની તક્ષીનતા જોઈ વિરમય થતો—ને તેના નિશબદ આનંદને અમેષ રહેવા છડ ચાલ્યો જતો એ હું ફરી જ-મ લેવા દમ્પા કર તો એના કોઈક રમ્પે આમમિદિ અનુભવવા માટેજ

x x x x

તમને જાગતા, ઉગાડી આખે અંખો આવે છે ?

x x x x

હાર ન અવ રશીરનો, 'મુકલુ'યુમ' હતો. મેં સંદેન ઘોડાની પાળમાં હાથ નાંખ્યો.

“નુરે ચશ્મ!” મેં મારી દાઢી પર હાથ નાંખી, જ્યાંને ધરાનના મીઠા લખ્ઝોમાં કહ્યું: “આ પંખાળા થોડા હલુહલુ છે. સમરકંદનો સીધો માર્ગ આ સામે પડ્યો છે. ચાલ આવ.”

અમે બેઠાં; થોડાઓ ઉપડ્યા-ઉડ્યા. આસમાને અડકતા બગદાદના મીનારાઓ દેખાતા બંધ થયા. ખેતરો છોડી, જંગલોમાં ગયાં;—જંગલો વીતાવી મધ્ય એશીઆનાં નિઃસીમ અરણ્યો કાપતાં ચાલ્યાં. કોઈ ખલીફની અહીંયાં સત્તા નહોતી; કોઈ દુનીયાની િયાં દરકાર નહોતી. દૂર ને દૂર—છુટેલા તીર સમાં—

મેં આંખ ચોળી. સામે ‘ડબેલ્સ’ પડ્યાં હતાં. સામી ભરતે મગદળીયાં લટકતાં હતાં. બાજુ પર એ વીજળીના યંત્ર પર થોડાનાં જીન હતાં. ને હું સ્ટીમરની કસરતશાળામાં ઉભો હતો. યાહ અલ્લાહ! બગદાદના મીનારા ક્યારનાએ જમીનદોસ્ત થઈ ગયા—ખલીફ હાકુનનાં હાડ કબરમાં પડ્યાં ખાખ થઈ ગયાં ને હું ભરુચનો બ્રાહ્મણ ઝેર ખાઈ પશુ સમરકંદ ન જઈ એવો મક્કમ હતો. ને મારા થોડા—માત્ર કસરત કરતા વીજળીના બળથી કુદતા; પશુ કુદીકુદીને ડગલું એક આગળ ચાલતા નહીં.

એ દીન ગયા તે ગયા—કે જ્યારે કમારકસ-થી સમરકંદ આવીને તમને હુરીઓ રાતે લઈ જતી; જ્યારે જીનો ને ઉડતાં પંખાઓ તમને હીરાની ખીજોમાં ને સોનાનાં ખેતરોમાં વગરતરફીએ મુકી જતાં; જ્યારે ગુરતી રાજકુંવરીઓ ઉત્સાહી ને લટકતા વટેમાર્ગીઓ શીવાય બીજા બધાને ભાઈખાપ ગણતી. જન્મવા માટે પશુ આપણે કેવો જમાનો પસંદ કરીએ છીએ?...

પશુ જેવો વીજળીનો થોડો નિશ્ચલ હતો તેવીજ એ કસરતશાળાની હોડી નિશ્ચલ હતી. પશુ તેમાં બેસી હલેસાં મારવાની ઘણી મજા પડતી. દરરોજ હું તેમાં બેસી હલેસાં મારતો ને નીરસ કસરત રસમય થતી. કસરત-શાલા અદૃષ્ટ થઈ રેવાજનો પટ પથરાઈ જતો. હું ભાગેકાઠને આવારેથી હંકારતો ને બહારની ઉંડાઈ આગળ થઈ મહારુને આવારે પહોંચી જતો. મંદિરોથી શોભતી ગામની રેખા હું જોઈ રહેતો. બી. બી. એંડ સી. આઇ. નો પુલ વરાવવો રમત વાત થતી—

“ચાલો. આ મહારુ આવ્યું.” મારાથી મોટે સારે બોલાઈ જવાયું.

“એ શું બોલો છો?”

મને નદીમાં નીરતે ફરતી વખતે આવા સવાલો ગમતા નથી. મેં ઉંચું જોયું; હલેસાં હાથમાંથી છુટ્યાં; હોડી ઉથલી પડતી હતી....પશુ ન પડી. હું શરમીદો પડ્યો. ભરુચ તો ક્યાં ને ક્યાં પડ્યું હતું...ને એ પ્રભુ શું નિરાશા! મેં હોઠ પીસ્યા...ખલીફ હારુન—અલ—રશીદનો સુવર્ણ-રંગી જમાનો ચાલ્યો ગયો...ને ભરુચમાં ‘બોર્ડીંગ’ કરવાનો જમાનો હજુ આબેયો નથી;—અને હું આવે કંઈગે વચલે વખતે જન્મી પડ્યો....

કસરતશાળામાંથી હું ગુરસાના આવેશમાં દીવાનખાનામાં ગયો; અને કાગળ ને મારી સહચરી—મારી ફાઉન્ટેનપેન—ની સોખત શોધી. હું તેની કાળી દેહની અંતરી ભલક નીરખી રહ્યો. મારા જીવનના આધાર! ભલે હારુનનો જમાનો ચાલ્યો ગયો અને ભલે બોર્ડીંગનો નથી આબેયો. ભલે મારાથી મધ્ય એશીઆમાં નથી જવાવું, અને ભલે તારાથી મોટી સ્ટીમર-માં પશુ ફરીકામ નથી બેસાવું. પશુ જ્યાં સુધી તારું ને મારું સાહચર્ય કાયમ છે ત્યાં સુધી તો

એક મુખ્ય પહાડી માર્ગ

મને તે યુગમા વિચરવાની, મને તે મોળે
કરવાની ને મને તે લહાવા લેવાની કેળી
મગદુર છે કે આપણને ના ખાડે ?

૩

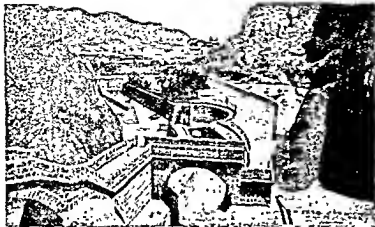
મારે એક મિત્ર છે, તે નાનાજાવના શબ્દ-
માં કહું તો 'સમનજીનો' છે. આવપણથી
તેની માથે હેયુ ખોલીને વાત કરવાની અને ટેક
પડી છે તે અને જોઈયું સ્વરૂપ ધરી આપવાસન
દે છે, વડે છે, થીખ આપે છે. ઘણી વખત
તે રડવા લાગે છે, —ને ઘણી વખત અમે સાથે
હસીએ છીએ.

એ કદી રીસતો નથી. એ કદી અને
તિરસ્કારતો નથી. હું બાલક હતો ત્યારથી
એને હેયુ ખોલતો આવ્યો છું. હું ત્યારથી
એને બધી વાત કહેતો; ને તે કેંઈ બાપો
પ્રેરતો. પહેલેથી છેલ્લે સુધી સુખનો એ
એને સાથી ને સાક્ષી બતાવ્યો છે.

હું એને કુમમમા મળ્યો. ત્યારથી એણે
મારા વિશ્વાસ, પ્રેમ ને મજિત લીધાં મુખાદમા
એને મળ્યા વિના અને ચાલતું નથી. જીભના
રમણીય એકાતમા એ ને હું એકમેકને જોઈ
શથીએ છીએ. એના વિના કોઈ મોટો મકલ્પ
મારાથી થતો નથી.. અને એનું આતિથ્ય મેં
સ્વીકાર્યું.

મારો પ્રિય વચ્ચ ને પ્રેરક ચારે તરફ
નજર જાય ત્યાં સુધી નાચી રહ્યા હતા...

જીભના મિત્રનાં પણ ગીરવ, મહત્તા ને
પ્રતાપ અને નવે રૂપે જણાયાં. કુમસ, મુગાઇ
ને જીભના સકુચિત સહવાસમાં મેં એને પુરેપુરો
નહોતો પારખ્યો તે આજે પારખ્યો. એનો
આત્મા પ્રાદ, શાંત ને પ્રતાપી હતો, અને
એના બાલક સ્વરૂપની અસ્થિરતા છતાં નિશ્ચય
રહેતો. એની કર્તવ્યપરાયણતા કૃષ્ણચંદ્રને પણ
દરમધમાં નાખે એવી હતી. એ પરમ યોગી—

એકઠા : કુવા પરથી પાછા આવવાનો રસ્તો.

પૂર્વ માનવતાનો અધિકારી લાગતો... અને છતાં મારે મન તો મારો બાલવયસ્ક હતો.

માધ્વો ને માધ્વો સુધી તેનાં મોજાં સવારે સૂર્યાના તેજમાં પીગળતા સોના સમાં અમકતાં; પછી તે રુપેરી થતાં; અને એના જલની ભુરાશ એ તેજનેમયતા કરતાં પણ મોહક લાગતી. સંધ્યાકાલે એના રંગમાં ગાંભીર્ય આવતું; ને જાણે પૃથ્વી પર પડ અંધારું તે પહેલાંના ઉકળતા લાવાનો પટ પ્રથરાઈ રહેતો.

પણ સૂર્યાસ્તે, સૂર્યાખંડમાં અમને લાઇ જવા માટે હોય એમ અમારી સ્ટીમર આગળથી શરુ થઇ વિશાળ થતો તેજનેમય રાજ્યમાર્ગ રચાઇ જતો. અહ્મદશનના માર્ગ સરખો તે લાગતો, ને તેને છેડે સહસ્રરશ્મિ સવિતા ફણવાર અમને નિમંત્રવા ક્ષિતિજ પર ઉભો રહેતો. વૃદ્ધ વિશ્વામિત્રે “તત્સવિતુર્વરેણ્યં મર્ગો દેવસ્ય ધીમહિ ધિયો યો નઃ પ્રચોદયાત્” એ અમર મંત્ર ઉચ્ચાર્યો ત્યારે ધાર્યું પણ નહીં હોય કે સં. ૧૯૭૯ માં ઇટાલીઅન સ્ટીમરની ડેક પર ઉભા રહી, હું એ ગાયત્રી છંદ બોલીશ-ને તે વખતે એ વાક્યમાં-રહેલો આવ, ને પ્રેરણા મને સમજાશે.

આ તેજમાર્ગે વિચરવું કોને નહીં ગમે? પણ હું વિચરવાનો સંકલ્પ કરું તે પહેલાં સૂર્યનારાયણ પર સાગર પ્રથરાઈ જાય છે. તેજમાર્ગ સાંકડો થઇ વિસુપ્ત થાય છે.

પણ એ પક્ષમાં સાગરમાં ને આકાશમાં રંગની રેલમહેલ ઉડે છે. એકઠાથી પોઈન્સેટ સુધીનો સૂર્યાસ્ત જણે નથી જોયો તેને તેજની

મોહકતા યુ છે તેનો ખ્યાલ નથી. સોનાનાં શિખરો પર શિખરો ક્ષિતિજ પર યાય છે ને સોનાનાં વિવિધરંગી વહેણો સમુદ્રમાં વહે છે. અને એ સુવર્ણરંગી ભભક પર ભુરાશનો પટ પ્રસરતો જાય છે. અંધકાર વધે છે અને રાત-સુબ્ધા સમી મોહક-દશ દિશાને આર્ક્ષિતે છે.

પણ જ્યારે અનૃતનાથ ઉગે છે-ને અરે પૂર્ણિમાએ પશ્ચિમમાં જવા નીકળ્યા હતા, એટલે એકઠે રાત પૂર્ણિમા પહોંચી એમ અમને કહેવામાં આવ્યું હતું—ત્યારે—હૃદયની ઊર્મિઓ ઉચ્ચારવાને હું અશક્ત બનું છું. ચારે તરફ સમુદ્ર ને વ્યોમ એક થએલું દેખાય છે; ને તેના પર, સ્ટીમર પર, અમારા પર, પ્રેમના સ્પૃશ દેહ સમી કૌમુદીની અવર્ણનીય, અરપચ્ય ને મીઠી મોહકતા પ્રસરે છે. અને આ મોહકતામાં સૂર્યાસ્તે હતો તેવાજ પણ તેથી સરસ ને આકર્ષક માર્ગ સ્ટીમર આગળથી પહેળો થતો રુપેરી સરોવરમાંથી ઉગતા ચંદ્રમાં આગળ પહેલો છે. ક્રોર્તિનો, સ્વર્ગનો, મોક્ષનો માર્ગ આ કૌમુદીમાર્ગ આગળ અંકોરો લાગે છે.... રસ્તો સરસ ને શોભીતો હતો, તે વિશાળ

ચના પથે જતાં થાક નહોતો લાગતો. વિવિધ તાપનાં નામ પણ ત્યાં સંભળાતાં નહીં દૂર ને દૂર રહી નિગાનાય પ્રેમની અદ્ભુત પ્રતિમા સરખો આકર્ષતો. અંતરમાં હ્રમાહ ને આનંદ ઉઠળતો માર્ગ જેવો રમિક હતો તેવો લાગે હતો, તે વારે જયું સહેલું ને સ્વાભાવિક લાગ્યું. હું ચાલ્યો—ચાલ્યો.....

હું તો માત્ર રેક પર ઉભો હતો ને અધેભાગ્ય નરક જોતો હતો. આ પથે ચાલવાનું કેના ભાવ્યમા હોય? હું નીસાનો નાખી પાછો ફર્યો.....

પણ ભૂપરે અધારી રાત આવે છે ત્યારે બેમ ને સમરની એકરૂપ થએલી ભવ્યતા ચાર તરફ વીટાય છે. એ ભવ્યતાનો અધારો દેહ સિંચર તાગ ને તેના અસ્થિર પ્રતિબિંબે ચમક છે. એ અધકાર ભ્યા પ્રસરે છે ત્યા અપૂર્વ ભવ્યતાનું પ્રાપ્ત્ય ધનકનુ લાગે છે. એ ભવ્યતા સજીવ લાગે છે એને 'સદસરીય', સદસાતા સદસપાદ' હોય એમ લાગે છે. તેનો પ્રાદ આત્મા મારું સ્વાસ્થ્ય લઈ જાય છે હું નિર્ગત થાઉં છું. એ ભવ્યતા અને પ્રેરે છે. પત વાગ એ ભવ્યતાનો ભાગી દોડે એમ અને લાગે છે

હું ફરકે જામ લઉં છું. એ સર્વવ્યાપી ભવ્યતા મારી કુદરત અને જુવાને છે. 'અદ' જાહારિમ' મને માનીઓ ને વાદત્ત્વ અનુભવે છે તેની મને જાંખી ચાય છે... હું મારી અપૂર્ણતાનું બાન જાતી નીસાઓ નાખું છું.

પણ કેમીનના ઝાળ, નાના ફ પોટ' દોલમાં-

થી સાગરદર્શન કે'ક જુદીજ અસર કરતું હતું. નાનકડી કેમીનના સકુચિત, અધકારમય વાતાવરણમાં બેઠાબેઠા એક બાકારામાંથી તેજ, જથ ને વાયુનું નર્તન જોતું, સમીરની મીઠી ઠડી એક સહરિડા અનુભવવી પ્રત્યો! સમગ્ર સસાર અધમ ને અધકારમયન હોય, આખું જીવન ટુંક ને પ્રેમવીરોધી હોય, અને કેઈ દૂર વસતા દુષ્ટાપ્ત પ્રણયીનું માત્ર દર્શન જોઈ જીવન વીતાવતા કેઈ હૃદયની નિરાશામય અર્દ્રતા જાણે મારે હૃદયે વસી હોય એમ લાગ્યું વાતાવરણ જુગજાગતું ને હું મુનક પર જતો. તેજ જથ ને નમીરને ખોળે વમવાનો લોભ દૂર કરી શકતો નથી ..

૪

રરીમરના ઉતારઓ પુરોપના જુદાજુદા દેશના અને અમેરીકાના હતા, અને બપો-માત્ર થોડાક અંગ્રેજ શીવાય-મોજ કરવા નીકળ્યા હોય એવી લહેરમા હતા. એકમેકની માથે મળતા, દસતા, બોધતા, અને વચકારણે આનંદમા મહેવાનો નહત પ્રપામ કરતા નેમાં ફેટલીક બકિઓ તો અગણ્યા નોંધવા જેવી હતી

જુએમની નહેર

આ નિર્જન સમુદ્ધતીરે છોકરાં રખડાવ-
નારી તેમની મા પર મને ગુસ્સો આવ્યો.
મારું દીલ દુખાયું. મને એ મોહક બાલિકાને
લઇ જાતીસરસી ચાંપવાનું મન થયું... પણ
આટલે દૂરથી તે કેમ ચાલે ?

“બહેન! જાની રહે.” મેં હેતબર્યે
હૈયે આશ્વાસન આપ્યું. “તમારાં માઆપ
ક્યાં ગયાં? તે કેમ તમને લઇ જતાં નથી?”

છોકરાએ આકંઠ કરતાં જવાબ આપ્યો:
“એમની વાટ જોતાં તો વર્ષો થયાં.” તેણે
કુરુકું ખાધું ને બહેનનું રક્ષણ કરવા તેના
ખભા પર હાથ મુક્યો. મને સમજ ન પડી.
“તે કેમ તમને લઇ જતાં નથી?”
મેં પુછ્યું.

“કોણ જાણે, અમે શું કરીએ?”
છોકરાએ કહ્યું, “અમે વાટ જોતાં ચાકી
ગયાં. અમે ક્યારે આવીશું?” તેનો સ્વર
કુરુકામાં બળી ગયો.

અને છોકરીએ જાતીફાટ રુદન શરુ કર્યું.
“ઓ બા! મને ક્યારે લઇ જશે.....” રુદન
દૂર ગયું; પવનના, તરંગોના તાલમાં ભળી
ગયું. હતું તેનાથી વધારે અપાર્થિવ અન્યું.

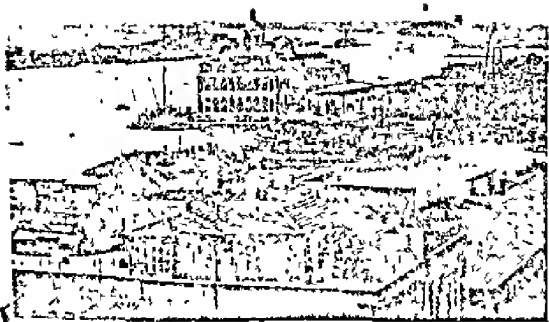
મને આંખે અધારાં આવ્યાં. મને જાતી-
માં કુમો ભરાઇ આવ્યો. મારું ચાલત તો
તેમને લઇ હું જાતીસરસાં દાખત, તેમનાં
આંસુ લુછત, તેમને મારી પાંખમાં ધાવત.
આ મોહક છોકરીના રુદને મારાં રોમેરોમ
ઉભાં થઇ ગયાં.....

હું આંખો યોજતો બેઠો હતો...મને મારી
બ્રમણ્યું લાન થયું...ખરેખર આ સ્વપ્નમાં
ગૂઢ અર્થ રહ્યો હતો...એન વેરોનીકા
કરતાંએ વધારે પ્રતાપી બાવિ બાલગુજરાત.

અનંતતાને પેઢે તીરે વાટ જોતું હતું.
આંખણે ત્યાં વધારે સશક્ત ને પ્રભાવશાળી
માતપિતા ન આવે ત્યાં સુધી તે બીચારું
ત્યાં ઉભુંઉભું આકંઠ કર્યાજ કરવાનું.

બોટ પર કેટલાક ધણાજ સારા અમેરીકનો
હતા. આખી સુસાફરીમાં ધણા અમેરીકનોને
અમે મળ્યા; અને બધા માયાળુ, મળતાવળ
ને રંગરોપ પિનાના હતા. એક પાદરી એક
મોટા મીશનને મંત્રી હતો. તેનો ને તેની
બેરીનો અમને ઘણો પરિચય થયો. ધડપણમાં
પણ એ બંનેનો પ્રેમ, એકતાનતા, ને ઉત્સાહ
ઘણાં નવાં પરણેલાં જોડાંએને દાખલાપ
ધાય એવાં હતાં. એ બંને જોડે ઘણી વાતચીત
થઈ-ને આપણું રાષ્ટ્રીય બિંદુ તેમણે ઘણા
રસથી સાંભળ્યું. ગાંધીજી રવીંદ્રનાથથી માનવત
માં ઘણા ચર્ચાઆતા છે; રડયાઈ કીર્તીજીને
કેળવાયલા હીંદીવાનો રાષ્ટ્રીય બદનક્ષી મારે
ધિક્કારે છે; અંગ્રેજોને આવ્યા પછીજ ઘણે
લાગે હીંદુઓ દારુ પીતાં શીખ્યા-એવા માણ
અભિપ્રાયો ને હકીકત સાંભળી તેમના અર્થજા
નો પાર રહ્યો નહીં.

પણ આમ દરેકની વિગત ક્યાં આપતો
ફરું? એક અમેરીકન પ્રોફેસર ને તેની સ્ત્રી
ચોપડીમાં ચિત્રોજ ચોંટાડ્યા કરતાં. એક પુરુષ
ને સ્ત્રી રોજ સાથે કે વાંચતાં, વારાફરતી કે
ટાઇપ કરતાં, અને અવારનવાર જારામારી
કરતાં. એક અનેક છોકરાંવાળી સ્ત્રી કાં તો
કોઈને ખવડાવતી કે સુવાડતી, રમાડતી કે
રડાવતીજ હંમેશાં દેખાતી; અને એક મૃદુસ્થ
બધાને ઉભા રાખી, વળગીવળગી વાતજ કર્યા
કરતો; અને અમારી જોડે અંગ્રેજોને ભુલ્લી
છે એ વાત પર એ મીનીટમાં આવી જતો.
અને આ વાતચીત તે એવા પારદર્શક મુદ્દાથી

પાલવનું બહર

કળો અને લાગ્યો કે અને નવા દેશીઓને
ચેનાવવાની જરૂર જણાય

અમલી બોટ પરનાં ટેલાક અચૂકેલી
અપુરૂષો વીરો ગભરાતાગભરાતા બે બેલ
બોમ્બા વિના અને ચાલતુ નથી અને શક્તિ
માટે માન છે, લંનાચોગ્રાહી પ્રશંસા
કરી શકુ છું; પણ ટેલાંકના સરીર પ્રભુ
1. કહ' ફરસદની વખતે થોડે છે? તેમા
છત્રીગ્રાહનો કોઇપણ નિયમ નગરે નથી
અને; તેમાં માદરના કોઇ મિર્દાન માટે માન
નથી દેવું. જ્ઞેનારની આંખને માટે પરવા
નથી હોતી માત્ર ચારે તરફ અનેક પ્રકારની
નિર્મામ વિશાવતા વિરાદે છે, અને તે
સ્ત્રીનાર પણ આડો નહીં, કબો નહીં પણ
જુઠાકાર. જેમ કલાને ખાતર કલા, પ્રેમને
ખાતર પ્રેમ તેમ માત્ર ગમગમને ખાતરજ
જાણ નગરે એ છે.

ક્યા નો આવી વિશાવતા જોઈ મારી કના-
દણ મૂર્છા પામે છે તેમા કે ક્યા નો એ
વિશાવતા મારે નમીમે નીમકિ નધી તેથી
અનેપાઇ આવે છે તેમા-અમે તે માણ્ય હોય-
પણ હુ આ નન્નારીઓને જિતા લઈકર
અથા અનુભવો એમને જોતા મધુમાથી
મામીય જતુ રહેતુ. બોમમાથી ભયના જતી
એતી, એન વેરેલીકામાથી આકર્ષિતા જતી
એતી આવી બે સ્ત્રીઓ માથેમાથે ફરતી,
અને મામે મળતાં મારે 'ગુડમોર્નિંગ' કરતું
પડતુ. આખા દિવસમા તે પ્રયંગથી હું વામતો,
એ પ્રયમ ન આવે માટે હું સંતાને
ફરતો, એ પ્રયમ ન આવે માટે હું ફરતાનો
વખત મુકવતો; પણ કોણ જાણે કેમ જરા
ફરતા નીકળુ કે ચોટી વારમા બે બરફના
પહાડો ફરીઆમાં તરતા આવતા દોષ તે
સીખરનો કેપ્ટન અચવાની આરા હોડે તેમ

મારી કલાદષ્ટિ આશા છોડી દેતી; અને એ વિશાલ દેહનો પ્રતાપ મારી કલાદષ્ટિ, ને રસવૃત્તિની પાછળ ભૂતની પેઠે લખતો...અમે બ્રીટીશી ઉત્તર ત્યારે મને નીરાંત થઈ...પણ એથે દહાડે નેપલ્સના ‘એકવેરીઅમ’માં એક માછલીના અદ્ભુત રંગો હું નીહાળી રહ્યો હતો ને મને એવીંતી કંપારી આવી, મારી આંખ બીકથી અચિર બની.

“ગુડમોર્નિંગ મીસ્ટર ગુજરાતી.” પાછળથી અવાજ આવ્યો. અસહન રાગએને પતેલીઓ પડતાં પહેલાં મંબોધતી તેવું આ સંબોધન લાગ્યું. મારાં ગાત્ર ગમ્યાં. હું પાછો ફર્યો... જુની ઓગળાણ તાજ કરવાના આનંદમાં એ નિરંતરીક વિશાસતાઓ હસી રહી હતી.....

ત્રીમ કક્ષાસના ઉતારોમાં એડન જતાં કેટલાંક ગુજરાતી કુટુંબો હતાં. તેઓ પથારી નાંખી નીરાંતે પડ્યાં રહેતાં, અને સગડી ચેતાવી પોતાનું ખાવાનું તૈયાર કરતા. ઘણી વખત ત્રીમ કક્ષાસ તરફ અમે જતાં અને એ ગુજરાતી કુટુંબો સાથે કે વાતચીત કરતાં. એડન પછુ બૃહદ્ગુજરાતનો એક ભાગ છે એનો મને સ્પષ્ટ ખ્યાલ ત્યારેજ આવ્યો.

૪

સવારે એડન આવ્યું અને આવેલી બોલિંગ-થી લગલગ પહેલી બેટમાં કેબીન નં. ૭૩-૭૪ એડન જેવા ઉતરી. કેટલાક અમેરિકનો જે અમારું નામ જાણના નહતા તેઓ અમને અમારા કેબીનના નંબરથી આ પ્રમાણે પીછાન-તા. અને અમારી બેટ આગળ ચાલી એટલે અમારી પ્રતિભવતાની પ્રશંસામાં કે તિરસ્કાર-માં પાછળથી એક ઉતારને અમે બેસતાં સાંભળ્યો. “Catch cabin no. 73-74

remaining behind” (કેબીન નં. ૭૩-૭૪ પાછળ રહી જાય કેમ?)

પાસપોર્ટ બતાવી, અંગ્રેજ સામ્રાજ્યના શહેરી તરીકે અમારી પદવી યોક્ષમ પુરવાર કરી, અમે મોટર લઈ એડનની પ્રદક્ષિણા શરૂ કરી. મારા જેવા ‘અરેબીઅન નાઇટસ’ના લોકોને પહેલી વખત અરબસ્તાનના કીનારા પર ઉતરતાં વિચિત્ર લાગણીઓ થઈ આવી.....

એડન અંગ્રેજોની દરેક આઈ સત્તાનું એક થાણું છે. આખી દુનીઆને પોતાની જે સત્તાની શૃંખલા અંગ્રેજોએ પહેરાવી છે તેનો આ એક મણકો છે. હોંદુસ્તાનમાં એ સાંકળની શક્તિ કે વ્યાપકતાનો ખ્યાલ બરોબર નથી આવતો, પણ એડન જેવે રથાને આવે છે.....

આ સામ્રાજ્ય આજની દુનીઆમાં સૌથી મોટો ભાગ ભજવે છે. એ ભાગ સારાને માટે છે એમ કેટલાક માને છે; નરસાને માટે છે એમ ઘણે દેકાણે દેખાય છે. નિર્જલતા પર રચાવડી સત્તા કોઈ દિવસ સારી કહેવાય ખરી?.....શીકીના સિદ્ધાંતનું મને સ્મરણ થાય છે:—“Power like a desolating pestilence pollutes whatever it touches.” (પિનાશક મરકીની માફક, સત્તા જેને સ્પર્શે છે તેને બગાડે છે.).....

એક ખાકની તમેટીમાં આવેલા એડનનું સ્વરૂપ ઝાઝું આકર્ષક નથી; અને ત્યાં જવાનો પહાડી માર્ગ નિર્ગત દેખાય છે.

જાપરાં વગરના ઘરનું બનેલું એ મામ નાનું છે; અને અમે ફર્યા તે ભાગ ગદો લાગ્યો નહીં. અહીંયાં ગુજરાતીઓ એક પરામાં વસે છે ને ધીંગતો ધધો કરે છે. ત્યાં જેવાકા જ્યા તો માત્ર પર્વતમાં બાંધેલા

તા કુવાઓ છે. ગામમાં ખાણીની નગી હોવાથી જુના જમાનામાં કોમ્પે આ રચના કરી શકે છે; અને પર્વતનાં દોળાણ પર ઉપરાગપરી વાવે કરી હોય એવું દેખાય છે. આ કરામતથી પણ ત્યાં ખાણી વધારે વખત રહેતી નથી; અને એક નાની કુવાનીમાંથી થોડુંકાણું ખાણી લેવાય છે.

આથી પણ સુધી હું પાણીમાં તરભાગ પડ્યો હતો... પાણીની કેળીનામાં થીમો સભળા— તે બપોરે વિષવમાં મેં કુંતું કે બેઠા નાંખ્યું મસગવવા ઉતીર્યો. ત્રીસો પાડના અધા તુનક પર રોડના ત્યાં બુગલોના અવાજ

મા, લોકોના કેલાહલમાં, દરીઆના તોફાનમાં કે સભળાતું કે સમજાતું નહીં. અધા ઝપઝપ 'લાઇફબોટ' બાધતા સ્ટીમર અરામે ચઢી—કે તુની તે કોઈએ બાંધ્યું નહીં, પણ વિનાશનું ચોતરીડું આબુજણાણું

ચુંબાથી નીકળ્યા પછી પહેલીજ વખત અમે સ્ટીમરમાંથી ઉતર્યા હતા. એટલે નગા સાહસનેા ઉત્સાહ, અને આનંદ કે આરતી રંગા.

ત્યાંથી પાઠાં વખત- સર સ્ટીમર પર અમે પહેલ્યાં અને સ્ટીમરે એડન છોડ્યું.

રાતના મેં વાગે જાળવમાંડ્યતી સામુદ્ર-ધુની આવી, અને તેણે મોતાની હાજરી અમને વિચિત્ર રીતે જણાવી મારી પયાગી દરીઆ તરફ પોટહોલની તરફ નીચે હતી

ચોરંગના આ

નીલાવન જાવાની તેઆરીમાં મેં ઉતવાની ઉધાર્યાણું ધણી બેગી કરી હતી એટલે તેને વસુન કરવા હું મનમઠાટ ઉધતો હતો. તેજ્યને એકદમ સાગર ઉઘટ્યો. મારા મોંડા પર ને પાણી પડ્યું. હું જાનમાં આવ્યો ન આવ્યો ન મેં જાણે કહીને સમુદ્રમાં પડ્યો સેકેં એવું કે સાચું. હું જાગ્યો. અધારુંબીત હતું.

મારા સાથીઓ— જેના રસણને માટે મારાથા કે પાણી અથ એમ નહોતું—પહેલી બોદમા ઉતર્યાં—નજરથી દૂર દયા. તે બપોરે પવનમાં મેં તેમને છેલ્લી વખત જોયા. માગ દેવામાં નિરાશાની દાય ફડી... અને કોઈએ એથો ને હોડીમાં બેમાડ્યો. ને સ્ટીમર પ્રવતીરેલતી નીચે પાણીમાં આડી, હોડીમાંથી હું પડ્યો—પાણીમાં આદે તરફ પાણી પ્રચલ્યું. મેં જલસન્નાધિ શરૂ કરી.....

એકદમ કુદી મેં બહાર ફાળ્યું. કેળીનામાં અજવાણું થયું. મારી પયારીમાં આડ્યો કુટ

પાણી હતું. —લક્ષ્મીને પાસેની કેબીનમાં ચીસ પાડતાં —અહેનની મદદે જતાં જોઈ. બીજી તરફના ત્રીક પાટાશીની ઝેરી પથ્થુ જુએ મારી રહી હતી.

મને સમજ પડી. જે જે પોર્ટ હોલ ઉઘાડી સુતા હતા તેની કેબીનમાં પાણી ધસી આવ્યું હતું. મને ખડખડ હસતું આવ્યું... ‘સખારમ’ હસતો હસતો આવ્યો. “સાહેબ ! તમે લીમ્પલ ગયા છો ?”

મેં મારાં કપડાં સામે જોઈ હસવા માંડ્યું. “હું શું ધારે છે ?”

“સાહેબ ! આ તો આજસમાંડય !”

“એટલે ?”

“ધણી વખત આમ થાય છે” કહી તે હસ્યો. હું પણ હસ્યો...

આખરે મહાનહેનતે કપડાં બદલી અમે બીજી તરફની ખાલી કેબીનમાં અડધી રાત ગાળી, અને મહામહેનતે સખારમે કેબીનમાંથી પાણી ઉત્તેચ્યું...

બે રેતીનાં રણ વચ્ચે રજગના, તરસ્યા મુસાફરની મજાક કરવા પરમેશ્વરે પાણીનો પટ મુક્યો હોય એવો રાતો સમુદ્ર છે. તેમાં તાપ પણ હંમેશાં ફરમાતું પડે છે. તેમાંથી જતાં ચાક્યાં હાર્યાં અમે મહામદ પવગંબરનાં પવિત્ર ધામેના કીનારાનાં દૂરથી દર્શન કર્યાં; અને સીનાઇ પર્વત આગળથી જતાં હીઝ પવગંબર મુસાનાં સ્મરણો તાજાં કર્યાં.

પછી સુએઝની નહેર આવી. વિશ્વકર્માએ ભૂગોળ રચ્યા પછી માણસે તેમાં ઉપયોગી સુધારો કર્યો હોય તો આ નહેરથી. એ નહેરે

સમુદ્રો જોડ્યા; ખંડો એકત્ર કર્યા; એશીઆનો પૈસો લુંટાવ્યો; ને સંસ્કારની સંકરતા સહેલી કરી દીધી.

ભૌગોલિક સુધારો કરવાની દાનત પહેલી અસલી ધરાની સાહ દારા (Darins) ને ૨૫૦૦ વર્ષ પહેલાં થયેલી; અને ૨૪૦૦ વર્ષ પછી મીસર જીતવા આંગેલા નેપોલીઅન બોનાપાર્ટની વિચક્ષણ દૃષ્ટિએ આ પ્રયોગની ઉપયોગિતા પારખી; અને આખરે ૧૮૬૩ માં ક્રાંસના ઇજનેર લેસેપે સદીઓનાં સ્વપ્નાં સિદ્ધ કર્યાં.

આ લેસેપમાં વિશ્વકર્માને ટપી જવાની ધૂણતા હતી. તેણે સુએઝની નહેર કૂરી, એશીઆ, યુરોપ ને આફ્રીકાની સ્વાસાવિક ગોડવણમાં ગરબડ કરી. પછી એને અમેરીકા ખંડ કાપવાનો શોખ થયો; અને પનામાની નહેર કરવી શરૂ કરી. પૈસો, હીંમત, સાહસ, મહેનત બધાં વાપર્યાં. આખરે વિશ્વકર્માએ વેર લીધું; ને પરિણામે કળિત, ધન, ને જીવનો ભોગ આપ્યા છતાં પણ આ આદિતીય ઇજનેરની મહત્ત્વાકાંક્ષા ન પુરાઈ.

સુએઝની નહેરમાં અટકતાં, ચામતાં, સીગનલો કરતાં આખરે અમે પોર્ટસૈયદ પહોંચ્યાં; અને દૂરથી પોને રમેશી નવી સૃષ્ટિ તરફ ગર્વથી જોઈ રહેલી લેસેપની પ્રવચનને જોઈ.

કેબીન નં. ૭૩-૭૪ અને એક અંગ્રેજ મિત્ર પોર્ટસૈયદ જેવા નીકળ્યાં. કેટલાક મુસાફરો ને પોર્ટસૈયદ ધણું આકર્ષક લાગે છે—કેમ તે તેમની રસરસિત જાણે. નહીં તો ખરું જોતાં તો થોડોક લાગ ગદો ને કંઈગો યજ ગયેલો આપણો હોર્નબી રોડ હોય એવો

લાગે છે; અને બાકીનો ભાગ બાજુ ભીંડીજાનર
એકદમ વિશાલ થઈ ગયું હોય એવો લાગે
છે. નવાઇમાં એટલુંજ કે માત્ર આખ દેખાવ
એનો કાગળ છુરમો પહેરી સ્ત્રીઓ જાતી
આવતી નજરે પડે છે; અને ફેન્સ રીતએ
નહેર રમ્તાની પગથી પર પુરશીઓ નાખી
ખાવાપીવામાં મજાદ માનવામાં આવે છે

અમે ગામમાં ફરી, લેમેપની મિત્ર પાસે
જઈ થોડી વાર તેની આસપાસ ફર્યા ત્યા
સમુદ્રનાં મેળાઓ આવીને અચકાતા અને
બુદ્ધિશીલ કાઠી પાણીમાં હાથકામીઆ
કરવાની હ-

આ મહા-
મહેલો મેં
શેડી

શેડી-
સીધ હોડી
ને દવાપાણી
બદલાયાં.
પુરખ આવ્યું.
એમ લાગ્યું.

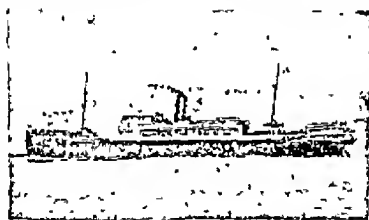
વાતાવરણમાં
શાંતિ પ્રસરી; શરીરમાં સ્થિતિ આવી સ્વર્ગ-
ની મોહકતા, ને ગગનની સુરાશ અદૃષ્ટ થયા
જેવું જૂમખસમુદ્રે પોતાનો મીઠાજ
દેખાડના માંડમે સ્ટીમર દેખવા લાગી ને
ઉતારાઓ લાંબા થઈ પડવા લાગ્યા પહેવાના
જેવો આનંદ દેખાવો નહીં, અને અચરનવાર
થતા નાચો બધે જડી ગયા અમારી સ્ટીમર
પર પણ ત્રણેક વખત નાચ (bailis) થયા
હતા.

નાચતું એ પશ્ચિમમાં જીવનનો મુખ્ય લક્ષણો
મનાય છે. નાના બાળકથી માંડીને તે મુખિયા

થી અસક્ત જલ સુધી બધાંને નાચવાની હોંન
હોય છે; અને આપણી માફક નાચવાની છુટ
માત્ર બીલ, કેળી, નાચકણુ, અને વૈષ્ણવ
મહાસાજને માટેજ ગુપ્તમાં આવતી નથી.

જોને જીવનમાં રસ છે ને જે જીવવામાં
આનંદ માણે છે તેને એ રસ ને આનંદ
શારીરિક ડાહ્યતા વ્યક્ત કર્યા વિના છુટકા તથી
હોતો હવ થતાં પમ થનગનેજ, ને હૃદયસ
આવના ટકીર ડોલેજ આરે જીવનમાંથી રસ
જાવ તારેજ પગ પર પગ ચઢવીને બેસવામાં
કે ચળવતિમાં મૈદાન ને શેલા દેખાવા

માડે, અને
કુદવામાં,
દેખવામાં, કે
હસવામાં
શુનોડ જણા-
વા માટે.
પાશ્વર્ય પ્ર-
જ્ઞના 'એક' -
જીવનને કયા-
ની, આનંદ-
ની કે નીતિની
દૃષ્ટિએ નિર્ણય

પ્રવાસની આશ્રમેટ-સ્ટીમર 'પીરના'

ગણુવામાં આપણે મોટાઇ માનીએ છીએ
એ સ્વાભાવિક છે જ્યાં સુધી રોમાં લોહી
મદમંદ ફરે, જ્યાં સુધી નિઃસ્વ ને નિર્જલ
શરીર પ્રતિભાવનાથી અકળાયા કરે, અને જ્યાં
સુધી નિર્દોષ આનંદ ને ઉલાસને હાથપગમાંજ
શેલા જણાય ત્યાં સુધી આવા અભિપ્રાયો
અસ્વાભાવિક કેમ લેખાય ?

કીટના પર્વતનો હિમમય સુકુટ દેખાતા
બધાં થોડી આવી, ફરખીને લઈ એમાં થઈ
ગયા; અને ક્યા સુધી બાજુ ટાલેને પર્વત કે
હિમ કડી બોલાંજ નહીં હોય તેમ યેનાં થઈ

ગયાં. આ પ્રદારની જિજ્ઞાસા ને ઉત્સાહ કોઈક વખત તો ઘણાજ નજીવા કારણથી પેદા થતાં. એક વખત એક મોટી માછલી દેખાતાં સ્ત્રીમર- ને એક ખુણે બધાં ધસી આંવાં. એક વખત સદ તરફ પચાસ સ્ત્રીપુરુષો ભેગાં મળી તાટીતાટીને જોઈ રહ્યાં ને પ્રશંસનાં વાક્યો ચારે તરફ સંભળાયાં. બધાંને ઝપાટાબંધ જતાં જોઈ હું પણ દોડ્યો. ને ડોક મરડી ધારીધારીને જોવા બેઠો. પણ હું અસાધારણ જણાયું નહીં. આખરે પાસે ઉભેલા એક ગૃહસ્થને મેં પુછ્યું કે આ ધાંધલ શા માટે?

“What a lovely bird!” (કેવું સુંદર પંખી!) તેણે કહ્યું. સહની ટોચ આગળ એક દોરી પર એક નાની, કાળી ચકલી બેસી હતી. ચકલીઓની કીંમત કેમ આટલી વધી ગઈ તે સમજ્યા વિના મેં હીંમતથી જવાબ આપ્યો: “Oh! lovely!” (હા શું સુંદર?)...

૫

એક દિવસ રાતના નવ વાગે જાડીસીના દીવા દેખાયા.

આખરે ચુરપ આપ્યું.

(ખંટ ત્રીજો હવે પછી)

‘કાંત’ને

રચનાર :

ડા. શંભુપ્રસાદ

(બેરલીની ગ્રંથાલય).

શું ગમેયું આવું વિધિ! કાં દૂર આજે તું ધઈ!
સાગર રહમ ભરપૂર તો કાં એક પણ ખિંદુ નહીં?
તારો પ્રવાસી એ હતો સદવાસ તારો શોધતો,
લખતો તને, ગાતો તને, શબ્દો તને સંબોધતો.
સાહિત્ય, સંગીત ને કલા, શૌર્યનો ભોગી હતો,
માધુર્ય વાણીવિલાસ, દર્દે દરકનો રોગી હતો.
એ સખિદિલ એ મદાત્મન પ્રેમનો યોગી હતો,
પણ હાય! કીરમત આજ, રહ્યું ઉચ્ચારણું કે ‘તે હતો’.
આશક પુનરી સરસ્વતીનો હાય! સ્વર્ગે સંસર્પો.
તાગે ઉગે પુરો પ્રકારનો હાય! અણચોરનો ખર્પો.
એના દમરો આદકો પર દૂર દેવે ધા કર્યો,
રોતી તણને ગુર્જરી જો કાંત! બહાલા! તું મર્યો!

શાસ્ત્રી વ્રજલાલ કલિદાસ

૧૯૬૭
(“સ્મરણમુકુર”, લેખાંક ૧૮ થી)

લેખક.

ગ. નરસિંહરાવ બોધાનાથ

બી એ, સી એમ

—*—

હું જો વિવરણા બહુતો હોત તો એક
દેવી મૂર્તિ બાલેખન' સૂચ
વર્ણનાર. ૧૯૧૩: મ્હોએ ગીતીના
ગોલા, ગોળ મ્હો તે બેગીતિ થો ૧૬ કપું
દોલ દેવું સાદાં વસ્ત્રા અગરજુ પાનિય
દક્ષણી પાપડી, ખમે શાલ કે અમરજી, પગે
ભાગ ગોદા: છુદ્ધિમત્તાનું તેજ આપ્યમારી
ન્યાયી જીર્મિ કપાગમા ગિડાં પાવયા પડમા
મતાવતું, દેવી મુખસામુદિકવટના. —આમ
કાંઈક રેખાઓનો સમુદ આપીને તીમે કું
મખમ. — શાસ્ત્રી વ્રજલાલ કલિદાસ વ્યવસ્થા
મે કહેય નથી, જોકે શાસ્ત્રીજી ન્યાય પિતા
ના અમલમાં, એ મિત્રમંડળાનું વિશેષ સ્મરણનો
વિષય બનાવ્યો હતા ખરા.

વ્રજલાલ શાસ્ત્રીના ફોટોગ્રાફ કદી પણલેમે
જાણ્યામાં નથી. શુદ્ધ. મરણ. અજાણનું એ
પરિણામ કું માનું: પોતાની વિદ્યાની
આજ્ઞામાં મોજ અમલ એવો રાખ્યા હતા.

પરંતુ પોતાની જાતને વિશેષ Panchay,
કલકત્તાપેલું એ માત્ર બાલજુમાં અણુમાવ
જાણ્યું નથી. 'સ્મરણમુકુર'ના પ્રત્યેક લેખના
નાવકની ઠળી જોઈએ જ એ સ્વતંત્ર આજ્ઞા અંત
કરશે પડે છે તેથી જ કપરનું કલ્પનાવિષ
આલેખનું પડ્યું છે

એ સ્વરૂપની પ્રત્યેક રેખામાં શાસ્ત્રીનો
સરસ, સ્પષ્ટવક્ત્ર, અગ્રિય સભ્ય બોધવાની
દિશ્મતવાળો, સ્વભાવ પ્રમદ થતો હતો: જેટલો
એ સ્વભાવ શાસ્ત્રી દિશ્મત દર્શાવનારો હતો,
જેટલોજ અન્યની આડીઅવળી ખટપટો તરફ
અસહિષ્ણુતાને લીધે કંઈકેઈક જનારો, નિર્દોષ
ફોલવારો પડ્યું હતો એક પ્રમદ વાદ આવે
છે. 'નર્મળનાં મુલ દ્રવ્ય' એ કાવ્યક ગુજરાતીઓ
કપર મુજબદા દક્ષણી વિશે વ્રજલાલ શાસ્ત્રી
એક વાર મ્હારા પિતા વચ્ચે મડગી આમળ
બોલ્યા "એ દક્ષણીઓ કોને મર્વ કરે છે
દેખને પૂછી તો જુઓ કે સ્વરૂપમાં જ પાડી

આવનારા સ્વરનો શો ઉચ્ચાર થાયછે ?
અધાજ કહેશે જ નહિ. પણ તેમ છે જ નહિ;
ઉચ્ચાર તો જ... જ નેવો છે. એ દક્ષણીઓની
જાણજ એવી નાંખવી જોઈએ. ”

શાસ્ત્રી વર્ગમાં એ સમયમાં (હાલમાં પણ
જે સ્થિતિ છે તેમ) સંસ્કૃતનું જ્ઞાન ગમે
તેટલું હોય, પણ પ્રાકૃત ભાષાઓનો પરિચયજ
નહોતો. નાટકોમાં આવેલા પ્રાકૃત વાર્તાલાપ-
ની સમજૂત હેની સંસ્કૃત છાયા ઉપરથી જ
મર્વ કરી લેતા. એ હાલતમાં મજલાલ
શાસ્ત્રીનું પ્રાકૃત વ્યાકરણ અને સાહિત્યનું
જ્ઞાન અસાધારણ હતું તેથી હેમની ઉપયોગિતા
જૂથણી હતી. આરંભકાર્ય કરનારામાં સ્વાભાવિક
રીતે આવનારા, તેમ જ પાશ્ચાત્ય વિવેચક
પદ્ધતિથી અસ્પૃષ્ટ જનને સુલભ, દોષોથી
ભરપૂર છતાં મજલાલ શાસ્ત્રીના એ લઘુ ગ્રન્થ,
“ગુજરાતી ભાષાનો ઇતિહાસ” અને
“ઉત્તર્ગમના”, પ્રાકૃત, અપભ્રંશ અને ગુજરાતી-
ના અભ્યાસના ભાગરમાં નાવ ખેડનારાઓને
દીવાદાંડીઓનું કાર્ય સારનારા છે. અને એ
કારણથીજ ડૉક્ટર ભાંડારકરે પોતાના “બુદ્ધ-
સન દ્વિલેક્ષણિકલ લેક્ચર્સ” માં મજલાલ
શાસ્ત્રીનું આદ્ય ભાગદશકોમાં નામ ગણાવ્યું છે.
યદ્યપિ મજલાલ શાસ્ત્રી મનસુખરામ સ્વયંરામ-
ના અંતરંગમંડળમાં સ્થાન ભોગવતા નહોતા,
તથાપિ એ મંડળ આપણા શાસ્ત્રીજીના સંપર્કમાં
આવેલ અને તેથી કરીને “ચરોતર”ની
કૃત્રિમ વ્યુત્પત્તિ “ચારોતર”માંથી કાઢવાનું મૂળ
સ્થાન શાસ્ત્રીજી સુધી લઈ જઈ મકામ એમ
છે. એ મંડળમાં શાસ્ત્રીજીની વિલક્ષણતાઓ
—સ્વભાવાદિકની—વિશે રમૂજભરેલી વાતો
ચર્ચાઓ થતી તે અત્યારે બધી સ્પષ્ટરેખ
પગલ થવી અશક્ય છે. એ મંડળમાં કે મહારા

પિતા વગેરે મંડળની આગળ મજલાલ શાસ્ત્રી:
પોતાની પત્નીનાં વખાણ કરતાં એક પ્રસંગ
ઉલ્લાસથી, ભોળાભાવથી, કહેતા તે યાદ
આવેછે: “હું હેને પિયર એક વાર ગયો, ત્યારે
તરત એ એથડી ઉપર ચઢી ગઈ! અને સુન્દર
બોર બિતારીને મ્હારે માટે લાવીને હેણે ચૂક્યાં.”
આ વાત કરતે બોરનો ત્રાદ હેમના મ્હેમાં
પસરતો કે પત્ની તરફનો ભાવ હૃદયમાં રેલાતો,
—તે કલ્પના કરવી અશક્ય હતી.

મજલાલ શાસ્ત્રીની વિલક્ષણ મૂર્તિનાં
પ્રત્યક્ષ દર્શન કેટલેક ભાગે મ્હારા પિતાને.
એ મળવા આવતા તે વખતે, અને કેટલેક
ભાગે જાહેર મંડળમાં પ્રસંગવશાત્ એ હાજર
થતા તે વખતે થયેલાં. એ પ્રસંગો સંખ્યામાં
અલ્પ હતા.

શાસ્ત્રીજીની ઉપયોગિતા કેઈ દિશામાં
હેમની પ્રજ્ઞિત શૈક્ષણિકી પૂર્ણ રૂપે કામમાં
લેવાશે તે વિચારીને જ હેમનો કને ગુજરાત
વર્નાક્યુલર સોસાયટીએ મ્હેં ઉપર નામ કલાં.
તે નિખમ્બો રચાવેલા, અને આગળ જતાં
એ સોસાયટીના આસિસ્ટન્ટ સેક્રેટરી તથા
“બુદ્ધિપ્રકાશ”ના તન્ત્રીને રચાને નીમાયલા.
એ સમયમાં એઓએ “સોસાયટી” ની અને
ગુજરાતી ભાષાની સેવા કરેલી ત્હેની કીમત
આંકવી અશક્ય છે. લાલણકૃત “કાદમ્બરી”નો
અમૂલ્ય હસ્તલેખ મજલાલ શાસ્ત્રીની માલફી-
નો હતો તે ગુજરાત વર્નાક્યુલર સોસાયટીએ
રૂ. ૧, (અંકે જ રૂપિયા) ની કીમતે ખરીદી
લીધો, તે ઉપરથી શાસ્ત્રીની નિતાન્ત નિષ્કામ-
જ્ઞિત, ભજનમનસાઈ, ઇત્યાદિ સાંસ્કૃતિક ગુણોની
આંકણી થાયછે; એ ધોરણે હેમની ભાષા
તથા સાહિત્યની સેવાની આંકણી આપણે તો
નહિં કરીએ.

આજથી ૪૫-૫૦ વર્ષ ઉપર અમદાવાદ-
ના શાસ્ત્રી વર્ગનો નવીન પદ્ધતિયે ઉપયોગ
કરવાની યોગના મ્હારા પિતા અને હેમના
મિત્ર રણછોડભાઈ (રણછોડલાલ છોટલાલ)
વગેરેએ આરંભી હતી, તેમાં ભારણુ કરવા-
નો વારો વ્રજલાલ શાસ્ત્રીમાં આવ્યો તે
પ્રમંથ મ્હારા સ્મરણમાં દરરોજ પ્રતિબિંબિત
થયેલો છે; સ્થળ—આડિયામાં મોડોદરાના
મહાદેવની ધર્મશાળાની મેડી, સમય—
સપ્તાહગનો. હાજર—ભોળાનાથ મારાભાઈ,
રણછોડલાલ છોટલાલ, વગેરે મિત્રમંડળ, ખીલ
કોનાજન એકઠા થયેલા તે, મહિ માગકવય-
નો હું પણ બેઠો હતો મ્હારા મારીના
દીકરા રતનલાલ તળકલાલ (ભોળીન્દ્રગવ
દિવસિયાના પિતા) પણ હતા વ્રજલાલ
શાસ્ત્રી આવી તકિષે બેઠા બેઠા બેલવા લાગ્યા,
વિષય વાદ નથી, અને વાદ રહે એમ પણ
નહોતું, કેમકે એકે એક કલેધી બીજે ડાંગે,
ને બીજેથી ચીંતે, અને એક ત્રાડ ઉપરથી
ખીલ ત્રાડ ઉપર, એમ ચર્ચવતારી પછી
હો તેમ શાસ્ત્રીજીની કદવના જોડતી હતી
એક મુદ્દો ચર્ચવા લાગ્યા અને
વચમાં ખીજ જ વાત — અનુબદ્ધ, અર્ધ-
મંબદ્ધ—મર્મભરતાં તે પકડી લીધી વળી
તદ્વાતી નીજ, મોંથી એમ જતે મળ વાત
કહિં ને કહિં જતી રહી,—આમ પ્રવાહ

ચાલવા લાગ્યો, એટલે રતનલાલ ભટકભેંડા
હતા હેમનાથી ના રહેવાયું, વચમાં બોલી
ઊઠ્યા —“શાસ્ત્રી મહારાજ! એ તો બંધુ
ઠીક, પણ તમારે કહેવું છે શું? તે ઉપર
આરો ને!” હાજર પણ માડુ લગાડવા વિના
શાસ્ત્રી મૂળ વાત ઉપર આવ્યા પણ ફાલુ
બે સાધુમાં પાછા આડા ફાટ્યા, તે નાકા તે
નાકા જ આમ હેમનું ભાવણું! તેમાં પર-
દર્શન એટલે ભોગી, જંગમ, શેવડા, સન્ધાસી,
દરથેશ, ને બ્રાહ્મણ એ ગણના પણ કરાવી
મ્હા' ભોળા શાસ્ત્રી! તમારો નિર્દોષ આત્મા
અમર રહે!'

અમદાવાદ છોડીને નિવૃત્ત થયા પછી
શાસ્ત્રી પોતાના ગામ મવાલગામ જઈને વસ્યા,
કે મારસામાં તે વાદ તરી પડતું પાછળથી
પોતે શિષ્યોને કહી બધાવી પથના સ્થાપક,
વ્રજલાલ તરીકે ઓળખાવા લાગ્યા; આમગ
જતા કેટલાક શિષ્યો કે ખીજભો શાસ્ત્રી
તરફ વૈમનમ્ય રાખીને હેમના ધોરેયા ધોરિયા
ને કોવચ જાનેમાને લગાડીને શાસ્ત્રીને
કનડતા દના, છત્પાદિ કથા દંતકથાના વર્ગમાં
જ મુકાશુ બાવી શાસ્ત્રીની નિતાન્ત મરલ
મુર્તિ, મહાવાયવરેણુ હ્રદય, અને એઓના
માનના સ્થાપિ કાળ,—એ મ્હારા મુકુરમાં
ચિરસ્થાપન, ચિરપ્રતિબિંબિત રહ્યો, અને
રૂંચે

વાળની સુંદરતા અને વધારો કરવા માટે . કામીનીઆ ઓઈલનો ઉપયોગ કરો

વાળની બુબસુરતી વધારવામાં, સુંદર, લીસા અને ચળકતા બનાવવામાં, અમે તેવી ફેશનમાં રાખવામાં, અને વાળનો વધારો કરવામાં કામીનીઆ ઓઈલ ધણીજ કામતી મદદ આપે છે. મગજને પણ ધણી ડંદક આપે છે. સુગંધમાં ધણુંજ મધુર છે. એક વખત વાપરી ખત્રી કરી જુવો.

કીમત બા. ૧ નો રૂ. ૧-૦-૦, ૩ બાટલીના રૂ. ૨-૧૦-૦;
પોષ્ટ્રેજ પેકીંગ જુદું.

ખરીદતી વખતે કામીનીઆ ઓઈલજ માંગજો અને લેજો.
ખીનું લેતા ના.

એંગ્લો ઇંડીઅન ડ્રગ એન્ડ કેમીકલ કું. નં. ૧૫૫, જુમામસ્જીદ, ઉસ્ક નં. ૫,
મુંબઈ ૨.

વધુ પૈસા ખર્ચતા પહેલાં નમુનો વાપરી જુવો
તમારું પસંદગી પામેલું પરંપુર

ઓટો દીલ બહાર (રજીસ્ટર્ડ)

મધુર, મનોહર, સ્વીટ અને લાસ્ટીંગ ફક્ત થોડાં રીપાં (few elrops) રુમાલ પર નાંખો અને સોરમ ચંમેલી અને મોગરાનાં ધુલોની સાથે મરખાવી જુવો, પછીજ મોટી શીશી ખરીદજો. તમારા વહાલાઓને પણ ઓટો દીલ બહારનીજ ભેટ કરજો. તેઓ પણ ખુશ થશે.

ખીનું સેટમાં પૈસા ખર્ચતા પહેલાં ઓટો દીલ બહારની ખત્રી કરજો. બાટલીની કી. રૂ. ૨-૦-૦, ૧-૪-૦, ૦-૧૨-૦ નમુનો બે આના, સુગંધી કાર્ડ એક આને, પોષ્ટ્રેજ પેકીંગ જુદું.

એંગ્લો ઇંડીઅન ડ્રગ એન્ડ કેમીકલ કું.,
નં. ૧૫૫, જુમામસ્જીદ ઉસ્ક નં. ૫, મુંબઈ ૨.

નમુના માટે આ નીચેની કુપન ભરીને મોકલો

નમુના માટે કુપન

એંગ્લો ઇંડીઅન ડ્રગ એન્ડ કેમીકલ કંપની; નં. ૧૫૫, જુમા મસજીદ
ઉસ્ક નં. ૫, મુંબઈ ૨.

જત. એક શીશી નમુનાની ઓટો દીલબહાર (રજીસ્ટર્ડ)ની નીચેને ઠેકાણે મોકલી આપજો.
પાલ ખર્ચ માટે એક આનાનો સ્ટાંપ ખીડેલ છે. (સ્ટાંપ જરૂર ખીડવો).

વેબ

ના. વિજયરાય કલ્યાણરાય.

બી એ, ઉપમની, માહિત્યસહ,

વૃત્તિમા જાણવું વારા - એમ જણ કલ્યાક સમાવણે એકત્રિત કરે, તેમા પાત્રોના સ્વભાવચિત્રો સજ્જનથી દેખી હોય અને આપા તપા બાવા લીલીક મોઢવાયા હોય પણ નાટકની અસર ઉપજવવાને આગુ પાત્ર નથી તે હેતુ સાધવાને તેમ જીવ જુદા પ્રકારની ભેદ્યે--તેમા ઉપથી વસ્તુઓ (સ્વભાવચિત્ર, બાપા, બાવ) એ ખીમની દ્વાય ના ચાલે પણ કયા મુશ્કેલી દેહએ અને પ્રત્યક્ષો સમયન થએલું હોવું જોઈએ.

—એરીક

• 'પ્રકાર સજ્જન પ્રતિબિંબ પાટ છે એ ખરું. પણ તે, એને આપો વાસ્તવિકતા કહીએ છીએ એવા પાત્રોના આકર્ષક સજ્જન પ્રતિબિંબ નહીં, પરંતુ, દટિએટ (pernicious) પર સજ્જનવત્તાઓને એવા નોંધ દેશ્ય કરવી કે તેની નાટ્યના વસ્તુકે રચના સકય નીવડે—આજ પ્રતિબિંબ નાટ્યમા નાટ્યકલ્પનાની અવગણના કરવી તે ચિત્રમાથી ચૈતન્ય ઉરાડી મુકવા બરાબર છે.†

—આર. ઇ. મોકલન

ઉમની જુવાની. આમારિક નાટક, બજવાય એવું કવો ગ બલવતરાય કલ્યાણરાય ઠાકેર પ્રકાશ. ગ જીવનવાય અમરથી મહેતા, અમદાવાદ ન્યુ ઈ. ૧-૧૨-૦ આ નાટકમાં "પ્રતિભા છે અને નથી." નરી નવીનતા એ પ્રતિજ્ઞાનુ વચ્ચે હોય તે

આવી પ્રતિભાવતી કૃતિની જોડ જગતના સર્વદલમાય મળતી મુશ્કેલ છે. ભરતમુનિ ને એરીસટોટલના મિલનનિ નિવેશોની સામોપાંગ ઉપેક્ષા નિ સંકેચ આદરતી; વસ્તુ ને સંકલના, નાપક ને નાપિકા, પ્રતિનાલક ને વિરૂપક, સમીત ને સરસતા, વિવિધ 'મુનીડી' ને

* 'પેર્મીસીસ'. ભાગ ૧, ખંડ ૩.

† 'પા નાટ્ય રસા આજી જીવરેવર', પ્રકરણ ૧૮

‘કલાધમેકસ’ ને ‘ડીયુમાં’ બધાંનેજ નાટકમાંથી દેશવટો દેવો; પ્રેમ અને અમરતા વીશે સંવાદો રચનાર પ્લેટોને પગલે ચાલવાનો યત્ન કરી માંસાહાર વીશે ‘અફલાતુની સંવાદ’ સરજવો; ગોઆનીઝના મુખમાં ગજલ સુકવી (તે પણ અનુદા મુખ્યાની મુંઝવણ આલેખતી ગજલ); પ્રકરણોની જેમ પ્રવેશોનાં મથાળાં બાંધવાં; ગદ્યાભાસી પદ્ય જેવો લખાણનો નવપ્રકાર નીરમવો—આવી આવી અસાધારણતાઓ, જેને ‘નવનવો-નમેયશાલિની’ કહી છે તે શક્તિ વિના અન્યત્ર કયાં સંભવે? પ્રતિભાનું આનું વિરલ દર્શન ગુર્જર સાક્ષરોની પ્રતિભાના છેલ્લામાં છેલ્લા પર્યેષક વિના કેાણ કરાવી શક્યું હોત? નાટક ન લખાયું હોત તો રા. દોંડેર ને દેશી વિલક્ષણતા માટેની પોતાની નામના શી વિધે સાચવી શક્યા હોત?

જે સાહિત્યકૃતિ આસપાસની સૃષ્ટિ ભુલાવી ને વિશુદ્ધ રસસમાધિમાં આત્માને લય પમાડે અથવા જે સાહિત્યકૃતિ વાસ્તવિક સૃષ્ટિનું આલેખન પણ એવી સૂક્ષ્મ અને લાવનાત્મક કલાથી કરે કે કર્તાના અંગત સિદ્ધાંતો ને અભિપ્રાયોની છાયા સરખી તેમાં પડે નહીં, તેમાં પ્રતિભાનો વિનય પુરેપુરો થયો છે એમ કહી શકાય. ‘ઉગતી જુવાની’ પ્રતિભાની આ કમોડીને પાર નહીં ઉતરી શકે કેમકે તે કવિની કૃતિ નથી એટલી વિદ્વાનની છે. નહીં રતિ, નહીં શૃંગાર; નહીં ઉત્સાહ, નહીં વીરત્વ; નહીં શોક, નહીં કરુણા. માત્ર જેનો સ્થાયી ભાવ શમ છે એવા-ખાસ કરીને નાટક માટે-હીનતમ શાંતરસનું અહીં વિધાન છે. લાટવાસી ગુજરાતીઓના સમકાલીન સંસારનું ચિત્ર

હોવાનો તેનો દાવો છે, પણ ચિત્રકલા કરતાં ફિરણાલેખ્યકલાનાં* તર્કો તેમાં બહુ મોટા અંશે છે. આ છેલ્લું કથન આગળ ચાલતાં વધારે વિસ્તારી વિવેચનથી સમજાશે; ત્યાર પહેલાં, નાટકમાં શું શું છે તે કુંકમાં રજુ કરીએ.

‘ગદ્યપદ્યમ્’વાળા અર્પણપત્રની ચર્ચા, કાવ્યશાસ્ત્રના વિનેદોથી કાઢનિર્ગમન કરનાર ધીમતો માટે રહેવા દધને, આપણે પ્રસ્તાવના-થીજ શરુઆત કરીએ. તેમાં સૂત્રધારની (નટીને બદલે) નાની બહેનને મુખે કર્તા પોતાના નાટ્યવિષયનો અને તેનાં પ્રકાર-પદ્ધતિનો બચાવ કરે છે. તે બહેનને જુનાં-નવાં સર્વ નાટકોની એક ખાંસીઅત બહુ ખુન્ને છે. તેમાંનાં “નાયકનાધિકા રડ્યાં અતિકામ” આ શબ્દોમાં તેનો અભિપ્રાય વ્યક્ત થયો છે. ત્યારે તો, ‘વહેંતીઆ’ એટલે સામાન્ય માણસોજ જેમાં પાત્રો હોય તેવા નાટકમાં વળી શો રસ? એમ સૂત્રધાર પુછે છે તેને ‘છટ!’ કહીને નાની બહેન પોતાની નાટકની શીલસુરી સમજાવે છે :—

નાની બહેન

નાટક એટલે શું? સૃષ્ટિનું પ્રતિબિંબ, કુદરતનો ચીતાર, સારી મોટી આરસીમાં આપણું મોં દેખાઈ રહેછ તેવી તાદેશ છબી. નાટકકારો આને બદલે જુતાવળ જેવું કે ફેરેસતા અપ્સરા જેવું ચીતરી મારેછ. વળી વાંચનાર અને પ્રેક્ષક કેં ઘરો લે એવી શુભ ધારણાથી કર્તા લખના હોય, તોખી એણે માપસર ઉકાવણીજ કરવી જોઈએ. મારાતમારા જેવાનાં વૃત્તિ, આશય, હારજીત, સુખદુઃખ હનીઆ માં બની આવે છે [? છ] તેવાં ચીંચાં હોય તોજ તે ઉપરથી હું અને તમે બોધ મેળવ કરી શકાએને ?.....

* આ શબ્દ સ્વ. મન:સુખરામનો છે (જુઓ ‘વિચારસાગર’ની પ્રસ્તાવના). સાધારણ લોકો આ કલાને ‘ફેટાચાશી’ કે છબી પાટવોનો હુન્નર એવાં નામથી ઓળખે છે.

ખરી નવીનતા તો હું કહું છું તેમ, બનતો
મને સંજોગ અને પાત્રો અને બાલ આ સમયનાજ,
મને ન મોટા નાનાના આપણાજ મન્યમ ઘાલના
તે તો તેના નાકમાં ખરી *

આ શીવસુરીને મૂર્ત કરતુ નાટક નૈઆર-
જ છે એમ સૂચનાર જાહેર કરે છે એટલે
"આર્દ્ર મધ્ય અંત આપુમે નથી દખનુ,
નાંદીથી તે ભગવાક્ય સુધી કુદરતી એવું-
અને સાદત નવું; પણ નાદી ને ભગવાક્ય
એકથી એનસીય રહેવું" - ઉગતી જુગતી
નામતુ નાટક શરુ થાય છે તેમા હ દુહાબના
દુખમુખ ને ક્રિતચર્યાને વસ્તુ તર્કિક નસામા
આપ્યા છે, તેનો મારાશ આ પ્રમાણે -

મેલીકમાં હમણાં અદેશ હોયતમયને મળાજવા
આપણ પામે પૈસા નથી ને તેની બહેન પચાનો
ક્યાનાજ વટી નય છે તેને પગલાવા પણ પૈસા
નથી એ વીશે તે છે બાળકો ને મદિગતી ચર્ચા-
ને પહેલા પ્રવેશને વિષય છે જમાનાખાલેજ
ટોમી માગીકમાં જગતની આપમા લુગ નાખતો
પોતાના દીકરા કંચનને મનમાલને પગ એવી મીને
પગલાવ્યો તે વીશે દગલે જતી આરેડ જોઆનો
વર્તણૂક, તથા માંઆદાના લાખાવાય ને જ્યજ્ય
પરની હાંદુમાંથી જુવનોની ચર્ચા ને તેઓનો
નાય, એ બનતો ત્યાં પછીના ત્રણ પ્રવેગ નહ
છે પાંચથી માત્રમા પ્રવેગ સુધીમા, નમુનરૂપ હાંદુ
મદુ સુવર્ણની નાનીએટી ઘરસસાની ચિંતાના,
તે એટલે બાલક પચાને ચેનો જાણ, તેને તેની
ફાઈ ને સુવર્ણની માત્રી છલાવતી આપણજ,

તેમજ પચાનો છલાવતીની દીકરી શ્રીમતી સાચેનો
અંચરત્રિયો ફદલવિનિમય—એ પ્રસંગો આવે છે
સુવર્ણની વર કચનરાય દાકની હાલે અદેશ છે
તે જણી તેના પિતા અજબરાય આદમા પ્રવેશમા
તેન ધમદાવના માલુમ પડે છે પછી કચન
સુધરવાનો નિશ્ચય કરે છે ને તેનો દોરત કરનમ,
વવજ દાકની દીકરી શ્રીમતીનેજ પરણતુ એવો
નિશ્ચય કરે છે હસમે પ્રવેગ ચર્ચકલાતુના ઉપજાર
પાગીઆ પગ બજવાયા છે તેમા સનદુશ્મોને તગી
હાંદી, બાળકઓથીએ તે નડાગ, એવો મન
રમજુઆ નામે પુત્રાવ દર્શાવે છે કચનને ત્યા
પુત્રવજ્જ અને સદુતેજ મટે કમ્પનય આરાધરી
બાવિની સાખી એ ઉજા એ મંગેગોના વિષય છે

નાગકમા નાનામોટા મળી પડીસ પાત્રો
લાગ લે હ અને તેમા ઉગતા જુગતો તેમજ
તેમના આયમવા માટેયા વડીલોનો મમાવેશ
થાય છે

કવાતુ લક્ષ્ય આનંદ આપવો એ હોતું
જોઇએ, કવાતુ લક્ષ્ય ઉપદેશ પ્રસારવો એ
હોતુ જોઇએ, કવાએ જ્ઞાન આપે ગમ્મત
આપતી જોઇએ તેણે ગમ્મત કરનાં જ્ઞાન વધુ
આપતુ જોઇએ તેનો પુગે બહાર મામાંન્યા-
મા છે, તેનો ખરો વિકાસ અદાકમાંજ
સહવે, તેમા નીનિની બાવના પ્રધાનપણે
પ્રવર્તવી જોઇએ, ને કડાને ખાતરજ કલા
હોય તો શોએ આવાઆવા છીડશે મનદિવધો-
એ જગતનાં કવા ને માહિલ પર લોકઓ
સુધી અંધમત્રા બોગવી છે અને શીખાડેએ-

* નાંદીના ને વાસ્તવિકતા (realism)નો આ પક્ષવાદ નીચેલાંથા પરિચ્છેદ (paragrapht)ના પ્રકાશમાં
વપાસવા જેવો છે: "આ રચયે ફાઈને સદુજ શકો થાય કે સ્વમાલમાજ, અર્થાત જેવુ છે તેવુંજ
જમુંન હોય તે શું નિરર્થક છે તેમા બુદ્ધિશક્તિની જરૂર નથી? મારું મન એમ નથી કે તેમાં
બુદ્ધિની જરૂર નથી કે તે વ્યર્થ છે, પણ તેમાંથી પણ એકવ કોઈ ઉચ્ચતર કાર કળનો ન હોય તો એ
પ્રયાસ કેવળ ચર્ચિતચર્ચુ દોષ નિસાર છે, જેને અંગેઝમા "સીએલીરીટી" પદ્ધતિ કહે છે, તે આ પ્રમાણે
સંજનશક્તિને સાર નથી, તેનું અન છે; ને જ્યાંન્યા કોઈ ઉત્તમાભવા કે ઉદ્દેશ બાળની એકવ
રૂપે પણ સુલક નથી—જેવો તે વારવાર હોય છે—ત્યા તો નિસાર, અધમનું છે" —મહિલાલ દિકેરી:
'સરસ્વતીય દનું અવલોકન' ના ઉપોદ્દાનમાંથી ૪૪ નજમા પત્રની શીય

હર ઓઇલમાં ઘાસલેટ કેરોસીન વીશે આપણા લોકોની અબજબ સમજ

સર્ટીફિકેટ શું કહે છે?

અમારી બનાવટોના અક્ષતીર પણા માટે જે સમજુત અમે આપી રહ્યા છીએ, તે પુરવાર કરવું ફક્ત એક જ સર્ટીફિકેટ તમારી ખાત્રી અને સુતોપ માટે અહીંઆ આ રહ્યું:—

મુંબઈ, તા. ૧૦મી જુન ૧૯૨૩.

બહાસા સાહેબ,

આપની બહેરખગરથી પ્તાન્ટા એગ્રીમેન્ટ્સનો ઉપયોગ કરનારનો આભારા પુછાવવાના બારમાં મને જણાવતાં ખુશાલી ઉપર છે કે તાવથી સપડાએકાએ માટે તો તે ખરેખર એક આશીર્વાદ સમાન છે. છેલ્લા એપ્રીલમાં લંડનથી અહીં આવતાંજ હું તાવથી સપડાયો. પાસ થએલા ડાકટરોની દવા ઉપરાંત પણ મેં ઘણીએ દવાઓની અજમાએશ કરેલી પણ તે તમામજ નીજૂળ નીવડેલી. આપની દવાનો પણ મેં ઉપયોગ કર્યો, અને હું આ પીડાએથી મુક્ત થઈ રાક્યો. મારે પાતાને માટે તો તે રામબાણુ પુરવાર થઈજ, પણ જેઓને મેં તેની ભલામણ કરેલી તેઓને પણ તે તેટલીજ અસરકારક નીવડેલી જણાઈ છે. મને આશ્ચર્ય થાય છે કે લોકો શા માટે આ ઝાક-સીર ઇલાજ અજમાવતા નથી. બહારમાં મળતી દવાઓની હરીફાઈમાં પ્તાન્ટા એગ્રીમેન્ટ્સ ચઢીઆતું જ છે. તેના રામબાણુ હોવા સીવાય બીજે કહેવા ઇચ્છું છું તે એજ કે આ દવામાં તાવથી પેદા થતી નબળાઈનો પુરતો અટકાવ કરી તાકાત આપવાની જે શક્તિ છે તેવી બીજીની બીજી દવાઓમાં નથી.

લી.

હું છું આપનો,

બી. આર. આર્થર ડાક્ટર,

એમ. એ, એમ. એસ.સી.,

પી.એચ. ડી. (C&I)

ડી. એસ.સી. (London)

ભભકાદાર પહેરવેશથી જેમ માણસની પરીક્ષા થઈ નથી રાકતી, તેમ હરેર ઓઇલની પરીક્ષા કે મુગંધ કે રંજથી થઈ શકેજ નહીં. વીલાયતથી મારું થઈ આવતું ઘાસ વગરનું ઘાસલેટ એક પૈસાનું લઈ, જેમનીન કે રોઝની એક પૈસાનીજ મુગંધ તેમાં નાંખી બાટલી ભરી મંદરે લાંબા વાગવાળી અખળાના પીંકચરવાળું જે આપણાં દર્દીઓ કરી તેલના શુભોની મોટી મોટા તદ્દન ખોટી વાતો લખી વેચનારાઓ ને: આજે રાંકડો છે. એ તો સીધી માત્રી સમજ છે કે બાલપાયક વનસ્પતિઓનાં મુળીઆંજોમાંથી બનાવેલું અમારું હરેર ઓઇલ ઘાસલેટના તેલમાં બનાવેલા હરેર ઓઇલ જેટલું તો સફાઈદાર અને પારદર્શક નાજ લાગે. એક પૈસાનીજ મુગંધ નાંખતાં જે ઘાસ તેમાં આવે તેવી એક રૂપીઆની મુગંધી નાંખતાંજ અમારા હરેર ઓઇલમાં નાજ આવે શકે. હરેર ઓઇલની પરીક્ષા કરવાની એક ઘરંગતુ રીત છે. ફેલપણ હરેર ઓઇલ થોડુંક નાંખા વામણમાં લઈ ચુલા પર ધુમાડો નીકળતાં મુધી ગર કરતાં જે ઘાસલેટ જેવો ધુમાડો નીકળે તો રામજનું કે ઘાસલેટનું અંદર મીઠાનું ?

ખરી પ. - - - ખાખ થતા બાલ-નખળું મગજ અને આંખનાં તુર ઘટારનાં કહેવાતાં હરેર ઓઇલો વાળની જુવાનીમાં બુકાપો તોતરવા કરતાં અમારું મુદ્દ વનસ્પતીય મુગંધીદાર પ્તાન્ટા હરેર ઓઇલ વાપરી તેના શુભોની ખાત્રી કરવા અમે ભાલામણ કરીએ છીએ.

બનાવનારાઓ:—ધી પ્તાન્ટા ડ્રગ મેન્યુ. હું સુરતી મહોલ્લો-પારસી રેસ્થુ પાસે, બાયખલા, મુંબઈ.

ટે. નં. ૪૦૬૮૭.

સોલ સેલીંગ એજન્ટસ:—

લેકમીદાસ તેરસીની હું,

સુરતી મહોલ્લો-પારસી રેસ્થુ પાસે, બાયખલા, મુંબઈ.

ની અધિકારને આપી છે. મર્ગશક્તિના મહેલ જેણે જન્મીને જનકમાં પણ ન હોય તેણે જીવેને કાચે આ નિરોધાર મિદાને પ્રચારમાં આવે છે અને તેમાંથીજ સાદિત્યકર અને સાદિત્યવિવેચક વચ્ચેના કાળજીના વિષદો પુરેપુરે મંડાય છે. ત્યાં આજન્મ માદિત્યકર ના મનથી તે કયાના કાચ રીંગ ક'ી વચ્ચેના હોતોજ નથી ગળીએ જેને કવિની 'મર્ગશુદ્ધ અને મનુષ્ય મુખકર પોત' કહી છે તે તેણે અનુભવી હોય જ અને તે પછીનાં સવેદનને કયામક તરફ પે અવિભાવ પમાડવાનું પણ તેને રૂપમેર સુઝ છે. તેને માટે આટલું બમ છે રનવાળીની એ નિર્વિકલપ મમાધિને મમયે આનંદ ન હોય શું, સામ્ય ને સમ્યાદ શું, ગમન કે રિયામ શું, નીતિ શું ને કલા નુ—અ અપ્રત્યુત પ્રતો તેને મુકવતા હોય નો નાજો જાવતા માદિત્યકરો કોરા પડ્યા હોય અને ને અજુનખાલા સાદિત્યના નિડનાયુક્ત વિચયન શીવાયનું વાચન આ દુર્ભાગી દુનીયાના આચારો સખાયુજ ન હોય

લેખકના દર્શિવિંદુ કરતા એકજ બન એકા મહત્ત્વનાં એવું સિદ્ધ વાચકનું દર્શિ-વિંદુ પણ આ વિષયની ચર્ચામાં મોટી અગત્ય પામે છે. સિદ્ધ વાચક વિશાસ કે માન કાલનિર્ભર માટે પુરુષકો વાચનો નથી અને ને કચ્છર હેતુ નિદ્ર કરવા તે વાચે છે ને જીવે છે. લેખક ને વાચક વચ્ચે એક વચ્ચે તો કમેશં આમાન્ય હોય છે—જુનેની માનવતા મર્ગની સુદૃઢ પછોમાં લેખકને આત્મા જનસમજની માનવતા માથે—મનુષ્યનાં શીમમા મોહાં સુખથી માંડીને લીલતમ દુ:ખો સુધીની તેની નાનીઓટી વૃત્તિપ્રવૃત્તિ સાથે—જે

અખડ ન સમજ તાદાત્મ્ય માર્થ છે, ને વાચક વાંચતી વખતે પણ વધારાના સાધે છે વાચકની કપનાશક્તિની મગદૂરના પ્રમાણ મા તેના મનોનયન મમતા પ્રત્યેક વર્ણિત પ્રસંગ ખરો થાય છે, પ્રત્યેક રૂપિત ખાત જીવન બને છે, પ્રત્યેક આવેશનુ આવેખન તેના પણ આવેશને મચિત કરી તેમા વેમ બરે છે અને મવવાનિય સખી માદકતાનો ભોગતા તેને બનાર છે માદિત્યકરનું વાચન જોઈએ આંત્રે તેને આ દશામાં મુકી શકે તેટલીજ તેની માથકતા અને વિવેચની દર્શિએ પણ, નાટકનું વચ્ચે આમાન્ય છે કે અમામાન્ય, તેની શુદ્ધગી મુખધિન છે કે શિથિલ, પાયા સ્વાભાવિક છે કે કૃત્રિમ, પ્રમોગની પરપરા કાવ્યક્રાંતિ અને રનનિર્ગતિને કેટલે અશે સદાવરૂપ થાય છે—આ પ્રયોગ નિરાકરણ એકજ વાન પર અવલંબે છે નાટક વાચનાં માન પર સમમ નગરાર કથો અને કેવો પડ છે? આ સવાલ ના મુજબા રહેયો મદિ અને સ્વાભાવિક સિદ્ધાન્ત વિવેચનનો નાથી ઉત્તમ અને રીંદી નિર્ણય મિદાન છે, અને એ નિકાસ પર ચકાવી ને 'કગલી જુવાની'ને કમીએ ત્યારે તે—કથીર નો નથી જરૂર, પણ કચન છે એમ કહેતા જણ ખટ મોઝ થાય છે.

અમથના આ નાટકમાં એટલી થોડી છે કે તેનો સમમ સરકાર ઝીવવાનુંજ અશક્ય બને છે. કયા મળગ મમમરી કયા ન હોય, શારીનાં પરિવર્તન કે નિકાલ ન હોય અને અરજી ચકાણી એનીની વધારિયન પ્રતિનિધિમાં જ સવળું આકર્ષણ પુર થતું હોય ત્યાં કલાત્તર ધારતારી નાટકરચના માટે અવકાશ કદશે હોય શકે એ મમતનું અખડ નથી. અગ જે કે 'કગલી જુવાની' જેવી કૃતિએ મુરખ

ના સમકાલીન સાહિત્યમાં રચાઈ છે. અને અમુક સમય મુઘી સારો પ્રચાર પામી છે. રશીઅન વાર્તાકાર એન્ટોન ચેહોફની અને ઇંગ્લેન્ડમાં કેથેરીન મેન્સફીલ્ડની ટુંકી વાર્તાઓ-નું વસ્તુ સૌથી સામાન્ય ધ્રુસંગો અને સૌથી સામાન્ય પાત્રોને આધારે લેવાય છે; પણ એ કૃતિઓ, —સઘળી નહીં, ફક્ત તેમાંની સર્વોત્તમ, પહેલાની ‘દરદર ઇવ’ કે બીજીની ‘બ્લીસ’ જેવી, —એવા રૂપમાં પણ, મનોદશાનાં વિવિધ અને મનોરમ ચિત્રણવાળી તથા સદૃશ કાવ્યરમ્ય થી રસાયણી હોઈને, વાંચનારને સાદ્યત રસમમ રાખી શકે છે. આ નાટક પરત્વે તેટલું પણ કહી શકાય તેમ નથી. તેમાં ‘માણસ જેવા માણસ’ના નિત્યજીવનનાં શબ્દચિત્રો આપવાનો જે પ્રયાસ થયો છે તેની શુદ્ધ રસિકતા વાચકને પ્રતિપક્ષ આચારંગ કરી રહે છે.

અમે ‘શુદ્ધ રસિકતા’ પદ હેતુપૂર્વક વાપર્યું છે. વાંચનાર વાંચવા માંડે છે એટલે, હમણાં કેંક નવતર આવશે, હમણાં કેંક ચમત્કારી જણાશે, હમણાં કોઈક મનોહર કદપના કે સુંદર અલંકાર મને રસલીન કરશે—આવીઆવી અસ્પૃટ છતાં ઉત્કટ આશાઓના પ્રવાહે, તે તણાવા માંડે છે. રા. હાકોર પળેપળે તે આશા પુરવા ઉદ્યુક્ત હોય તેમ લાગે છે તે દરેક વખતે નિષ્ફલ નીવડે છે. આથી, અમુક જાતનો નિર્જીવ ને નિર્ધન રસજ જામી શકે છે. જીવનનું પ્રતિબિંબ પાડવાના અભિલાષી આ નાટક કરતાં તો જીવનમાં વધુ અદ્ભુતતા છે એમ વારંવાર લાગ્યા વિના રહેવું નથી. દોહતરામ નામના જીવાન પાસે કોલેજની કેળવણી લેવાના પૈસા નથી, એ વાત છેડીતેજ કરતાં વિરમે છે; પણ સાચા દોહતરાયો તેવા

ચંખેલીનાં તાળં પુલોનો બહાર

સેન્ટ

(૨૯૨૨૬)

ઓ ટો મો હિ ની

ની મીઠી મુગધ વારસો થંયાં પંકાઈ રહી છે.

જેણે સોનાના આરચાર આંદો મેળવેલા છે.

કોમલ બાઈલી ૧ ના ર. ૨, બામ, બા.

મોહિની એનન્સી

જુમા.....મરાઠદ.....મુંબાઈ.

પૈસા પ્રાપ્ત કરતાં જે વિદ્યાર્થી, નવીન અનુભ-
વો ને અગણિત લાભો મેળવી શક્યા છે તેણે
ચિત્ત અહીં કેમ નથી? સુવર્ણો નામની હોદ્દા
પહોંચે પતિનું મુખ પહેલાં નહોતું અને
વડીલાએ આર શબ્દ નેના વર કમળને કયા
એટલામાં સાં સુધરી જાય-આટલાથીજ વાળ
પતારવામાં શે સાર? જીંદગીમાં અનેક
સુવર્ણોએને પતિમુખ મેળવતા પડતી
માતાઓમાં કતિને શી કગાલીઅત દેખાઇ
કે આવા નિમિત્તન વ્યતિકરેણુ શરણુ એમએ
‘રોડીયું’? કલ્પિત કથાઓ કરતા મત્ત પડતા
ઓ વધુ વિચિત્ર હોવાનું કહેવાય છે આ
નાટકમાંની કથાનુ વૈચિત્ર્ય વાર્તાવિક લુપ્તિના
વૈચિત્ર્ય કરતાં પણ અનેકગણુ ઓછુ ઉતરે
છે અને આ અવનવું પંચિખમ કર્તાના એક
માનીતા મિહાંતને આભારી છે. આ અનધાકતની
શરૂઆતમાં દોકલ્લા ફકરા પરથી જણાશે તેમ,
પ્રખ્યાતનામાં તેઓ નાનીમહેનને મુખે સામાન્ય
કરતું ને પાત્રની જે વડીલાન કરાવે છે તેમાં
એક બધાનક દેવાલાલ લખી નહો છે.
રોકરપીઅર, છપ્પન, બનાઈ ગા ને રોસરોવ
નો ઉપક્રમ કરવાની દામ બીડનાર એ
દલીનેનો પરીજન વણુકળવા મુતાની મદદથી
ચણુગો જણાય છે, એ પુરધર નાટ્યકાનેના
પાત્રો કડી પણ ‘અતિશય’ હોતા નથી બને
છે તે એટલુજ કે સાધારણ માણસના જીવનમાં
ની અસાધારણ પળોને તેઓ નાટ્યવસ્તુ
નરીકે રીકારે છે. ‘હવે’ ‘ધ નાટ’
કે ‘કીંગ લીઅર’ નાં પાત્રો કથો વાપોમાં
ને માદેશ્વરિયે તેમ કેરોલીયા ને કીઅર
પણ સાધારણ લુપ્તિનાજ છે. પણ તે
જવાએ ખાણુધીધું શું, ને મપાટા કેમ દાકપા
ને વળવવા મેકરપીઅર મોખતો નથી લાગણી-
ઓના જાંઘાવા કે તુરોમમ આવેના લવેદન

વખતે માણસ કેમ મોલે-વરતે એ તેણે
સમજી લીધું, એ ચીતરવામાંજ પોતાની
પ્રતિભાતો સાક્ષાત્કાર માપ્યો, અને, હજરત
કરતુ એણું કે એવા ચીતાર સમક્ષજ શિર-
મુગવવાનું જગતે, સ્વીકાર્યું. રોકરપીઅરનો
સીઅર અતિકાવ ખરો; પણ એ તો સાચો
સીઅર પાત્ર એવોજ હતો માટે, આધુનિક
નાટકકારોમાં રોસરોવના ‘ધ ફર્સ્ટ કિરીલર’-
નું મુખ્ય પાત્ર એક ખેડુનજ છે તે ઘણે
સાધારણ માણસ છે. તેની અસાધારણ
પણ ક્યારે આવે છે કે એ જીંદગીમાં પહેલીજ
વાર દારુ ચાખે છે અને આખી દુનીઆનો
પ્રથમ નીશાખાજ બને છે બનાઈ રોકની
મીસીસ વોગનને અતિકાવ કથે ન્યાયે
કહીશું ‘નેસ ને કરો ધ ધાદારણોમાનીજ એ
એક છે, બંમનનો એરવાજ ઓલીય આપુ
જમાનના કપાળોખી પુરોપીઅન જીવાનનો
નમુનો છે. તે પોતાની સાવકી બહેન રેહના
પર આજ્ઞામાં આશક પડે છે એ તેના જીવન-
નો અસામાન્ય મતલ છે, અને હજુસને
ઓવ્યાહના ધૂંધપાન કે મુગપાનમાં નહીં પણ
એ બનાવમાજ વડી નાટ્યકગાની સજ્જતા
દીધી એ વિચારવા જેનું નથી? આ સર્વ
પાત્રપસંગો તે ને નાટ્યકારે પસંદ કર્યા
કરણુ કે મર્જશક્તિના આવિર્ભાવને તેના
વસ્તુમાજ માંચો ને સર્ખ અવકાશ હોલ છે
નાની ખેનડી નાટ્ય-શીક્ષણી જે વતારે વિશાલ
અને મહાન અતર્દશિ (range) નું રાજ હોલ તો
આ સત્ત તેને સમજત, અને, રોકરપીઅરની
કૃતિઓમાંથી, એ તેમ એકતેજ હોલ તો,
સામાન્ય જનોને અતિ ચિત્ર એવો સફળોધ
પણ ઘણો મળે તેમ છે એ પાત્ર મમજત, એ
કૃતિઓમાં ‘સામમામા આવેશોને અપાવો
જમે છે’ ને એવાજ માટે કે દુનીઆમાં

ખાસ સૂચના.

હાલમાં વીજળીના દરેક જાતના સામાનના બાવ ઘણા ઉતરી ગયા છે. અને તમા બજારી દુકાને દોઢા બાવ આપી માલ ખરીદ કરવા જાઓ છો તેના કરતાં હમારી દુકાનની એક વાર મુલાકાત લેવા ખાસ બજામણ કરવામાં આવે છે. માટે નીચે દેઠાણે પધાર્યો.

અબખાસલાઈ તાજલાઈ

ભુખનદાસ બીરડીંગ,

ટલીઆરીક એડરેસ.—“બીજલીસ્ટોર.”

મંગલદાસ રોડ—મુખ્ય. ૨.

રહેવાની

સાથે

જમવાની

ઉત્તમ

મગવડ.

રાષ્ટ્રીય

હોટલ દોજ

અવેરી

મેનશન

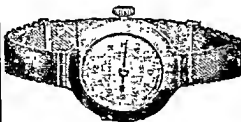
કે:-

સેંડલરડ

રોડ,

મુખ્ય, ૪.

૪૦ વરસની જુની અને અનુભવી દુકાન
સારાં અને ટકાઉ ઘડીઆળો મેળવવાનું
માનીતું મથક

પધારો અને ખાત્રી કરો.

અમારે ત્યાં દરેકાં દરેક મેકરનાં ખીસાનાં તથા હાથે બાંધવાનાં તીક્ષ્ણ, ચાંદી તથા સોનાના અપ-ટુ-ડેટ ફેશનના જુદા જુદા શેપના કલોક્સ તથા ટાઇમપીસ વગેરે પણ ઘણાજ દીકાયત ભાવથી મળશે.

રીપેરીંગ કામ

પણ બાહોશ

કારીગરોના હાથે

ખુદ અમારી દેખરેખ હેઠળ કરી આપવામાં આવશે.

મેટાં કલોક્સ માટે ગ્રાહક સાથે ૨૦ ટકા મોકલવું.

મોહનદાસ કમળશી

Telephone 5625.

Telegrams Clock Tower

મંગલદાસ પોષ્ટની બાજુમાં. મુખ્ય નં. ૨.

પણ જ્યારે માણસમાણસના રનેક એકેક સાથે તાદાત્મ્ય માથે કે સ્વાર્થ એકેક સાથે અચકાવ ત્યારે વ્યક્તિ, વર્ગો, જાતિઓ અને સમાજોનાં આંતર જીવનમાં લનમનાટ કે તુમુલ બુદ્ધો થાય છે. પરિણામે, નયોગાનુસાર, મધ્યેનો બેઢલાવ મળી જાય છે અથવા એકાદ પક્ષની ખરી કે દેખાતી જીત થાય છે એવા પ્રમંગેને સર્જનાત્મક સાહિત્યનો કવો પસદ કરે નહીં, ને માત્ર એટલું જ નેધે કે, ખોરદાદ-માવની રણીઆમણી રાને થોડાક દોડુ પારસી 'ચુવાનકાં' (નર્મદનો સચોટ શબ્દ) એવા અર્થોને જગ્યામાં, રચ્યાં તે નાચ્યાં—તે જગનના સાહિત્યની શી દશા થાય તેનો ખ્યાલ કરવા કાળજી ચરચર કરે છે.

નાટ્યોચિત વસ્તુપ્રકસના 'ઉમલી જુવાની' માં કમી નથી. આ વિષે પરત્વે, જાણે પ્રસ્તુત નાટક માટેજ દર્શાવણા હોય તેવા, એરિરોટલ અને ગ્રેક મોદતનના પ્રયાગો મુકવા વિચારે તમજૂ ખ્યાલ ખેંચવું સાથી પોચા માનીએ છીએ એ આશ્ચર્ય સાહિત્યચાર્યોએ જેની રચના કરવાની ખના કરી તેલીજ રચના કરવામાં આપણા નાટ્યકારે કતાર્થના માની છે અપૂર્વ આત્માઓને, જીવનમાં તેમ માહિત્યમાં, આચાર્યોની આરાતુ મવિવેક ઉઘડન કરવાની છુટ હોય છે અને તેનો જામ આ અપૂર્વ નાટકકારને આપવા આપણે તત્પર થઈએ, પરંતુ તે ઉઘડન સદરવર પરિણામ કાઢે નહીં તેા નિરચક નીવડે છે. રા. દામર મકવનના રૂઢ નિયમોની અચળાનુભા માવામાં આપણને કે પણ વગરે રડું કે ઉન્ આવી રાકવા છે એમ મી ફીલે કહેવાઈર ઉપર આપણે જોણુ તેમ તેઓએ એી તેા અજુગની વસ્તુની પમદમી કરી છે કે કદાંતરે પણ તેની શુધ્ધી સુરદ

કે મનોહર બને તેવા સંભવ નથી. પ્રત્યેક પ્રવેશની ખીલવટમાં કસા છે એમ એક સમાનોચકે કહ્યું છે.એ તત્વત ખર છે. પણ આખા નાટકમાં તે અમુક જનની આદીપાતળી એકરૂપતા છે એટલું જ; કમીની સુચોજિત એકતા, જે નાટકમાં રમનિષ્પત્તિનું લિતમ અને અચણી સાધન બને, તે તેા અદો શોધી જડવી નથી જેના તાંતણા એકેક સાથે અસદકાર કરી રહ્યા હોય તેવા હવકી ખાદીના પોત અને નવાનકોર લેગિકલોયના પોત વચ્ચેનો તફાવત તે 'ઉમલી જુવાની' ને ખીજ ગિજ નાટકો વચ્ચેનો તફાવત સમજવેક નાટકના આવા પ્રકારની શોખીન નાની બળેને અભિનય વીશે આપેને મન આમ પણ આપી રાકાન 'ખાસ સકવના કરીજ નહીં તેજ આ નાટકમાં ઉગમોતમ મંકવના."

પાત્રોની વિશિષ્ટતા થોડી, ને વિકામ એથી પણ ઘોરો, લા તેમના રિવેચનમાં બહુ કાલક્ષેપ કરવો પડે તેમ નથી અમુક સ્વભાવ અને અમુક વર્ગોના પ્રતિનિધિરૂપ પાત્રો કર્તાએ પમદ ક્યાં છે તેમને વ્યાપ કરવાને એટલુ તે કહેવુ નેદએ કે, પ્રવાવશાથી અથવા આપણું પ્રેમાસ્વદ બને તેવુ એક પાત્ર પાત્ર નથી છતાં, બને જાનિ અને સર્વ વધતા કેટલાક મનુષ્યોનાં દુહાડુ અને એકદરે સુરેખ આનાજ આપવા તેમને મગસ યત્ન કયો છે આ દૃષ્ટિએ જોતાં ઉપર કહેલી કિશ્કુલોખ્યકથાનો આ નાટક અડો નમુનો છે. ખાસ કરીને કેટલાંક સ્ત્રીપાત્રો અને તેમાં પણ સુવર્ણા ને શ્રીમતી-તુ આયેખન મવિરોષ કાળજ અને મતુરજ થી થયુ છે, અને સુકમર જાનિતા ધણાં યાચનારામાં એ પાત્રો ચુપ્પોઈ માનીતા થાય એ પણ સંભવિત છે. દમજરાતું એટલુંજ રહે છે કે આ ચિત્રલેખનોમા અનુભવના

‘ભાર કરતાં કલાસૌદર્ય’ વધુ હાત તો કેવું સારું! જીવન સાથે ઘટતું સાદર્ય જળવવા માટે પાત્રોની ભાષા જેવી વાતચીતમાં વપરાય તેવીજ રાખવી એ ધટ છે. આ સિદ્ધાંત પાળવાનો રા. કાંકારે પ્રયાસ કર્યો છે—અને તેમ કરવા જતાં એક અવનવીનતા સાધી છે. બહાર આવવા મથી રહેલી કવિહૃદયની ઈર્મિને સાક્ષરસ્વભાવે ફાવવા દીધી નથી. ‘પાત્ર સાથે તદાકાર’ બની લખવાની ઓક’ વીશે તેમણે દીપ્તિમાં ઉલ્લેખ કર્યો છે તે દશા પુરતે અંશે કે પુરતી વાર તેઓ અનુભવી શક્યા છે એમ કહી શકાશે? આ પ્રશ્નનો ઉત્તર ઉદાહરણોને આપવા દઇએ.

(૧) નાની બેન કેળવણીની દૃષ્ટિએ અર્ધદગ્ધ પાત્ર લાગે છે, તેનું મુખમ ‘રડ્યાં અતિક્રાય’ એ પદ, યાદુ છે. સુસિક્ષિત ને સંસ્કારી સુગન્ધતણ ‘મોમાંથી’ ‘રડ્યાં’ શબ્દ નહીં નીકળે એ એક વાતની સામે આ બીજી વાત મુકો કે ‘અતિક્રાય’ શબ્દ તેવીજ કેળવણી સન્નારી પોતાની વાતચીતમાં વાપરી શકે તેવા છે—અને તે પણ, સાક્ષરોના પ્રત્યક્ષ કે પરોક્ષ સમાવેશમાં એ ખુબ આવી હોય ત્યારેજ. આ પરથી પુરવાર એ થયું કે વાસ્તવિકતા આરોપવા જતાં નાટકકારે અશક્ય ને અકલ્પ્ય પાત્ર સરજીને તેવીજ વાણી તેને મુખે ઉચ્ચારી છે.

(૨) પ્રસ્તાવનામાંનાં આ વાક્ય વિચારો: “નાટ્ય એટલે શું? સૃષ્ટિનું પ્રતિબિંબ, કુદરતનો ચીતાર, સારી મોટી આરસીમાં આપણું મોં સામે દેખાઈ રહેલ એવી તાદરા છબી. નાટકકારો અને બદલે બુનાવળ જેવું કે ફરેસ્તા અપ્સરા જેવું ચીનરી મારેછ. વળી વાંચનાર અને પ્રેક્ષક કે ઘરો લે એવી શ્રમ ધારણથી કરી લખતો હોય તોબી એણે માપસર ઉઠાવણી કરવી બેઠકે” અલણી બોલીના શબ્દો સાક્ષરી ગદ્યના શકલો સાથે અચકાકા પડવાના જે અજણિત

અકરમાતો નાટકમાં કેરેક્ટર થયા છે તેમનો આ એક જ નમુનો છે. પરણીય—નિર્દોષ વાચકની રસવૃત્તિનું મૂર્છિત થયું.

(૩) સંભાષણોમાંના ઉક્તિપ્રકારો અને સાદા અર્થગર્ભ અલંકાર સંવાદોને સ્વાભાવિક બનાવવા મથી રહે છે ત્યારે તેમાંના બેહદ ચોપસાદ, શબ્દશાબ્દ ને પદેપદ બળે પાંડિત્યની તુલામાં તોળાઈનેજ બહાર પડ્યાં હોય તેવી રિયાત, તેને સ્વાભાવિક બનતાં બચાવી લે છે ને કૃત્રિમ બનવાની પુષ્કલ સગવડ કરી આપે છે. આ કથનના પુરાવા પણ ઉપલા કક્ષામાં તેમ છઠ્ઠા પ્રવેશમાંના શ્રીમતીના આવા ઉદ્ગારોમાં પણ મળે છે: “લગ્ન એટલે પત્નીસપ્ત્વાસ વર્ષના આવસરમાંની અનંતાનંત પલવિપ્લોની અખુટ દરીઆના દરીઆ બરાંચ એટલી મધુરતા. હાશ, બા, તારાં ઉનાં પણ શાંત આંસુથી મારા ધીકેલા તાળવાને બહુ ઠંડક વળે છે.....વળી એ દુઃખ પણ કેવું કેટલું—કરાલ-ધગધગતું! લગ્ન એટલે છેક આતું!.....”

કૃત્રિમતાનો અને અભુગતા વાતાવરણનો આ દોષ નાટકમાંની કવિતાઓને પણ પોતાનો પાસ લગાડયા વિના રહી શક્યો નથી. એ કવિતાઓમાં કહીંકે આધુનિક અંગેયર કવિત્વ વિલસી રહ્યું હશે એવો વહેમ વાચકને હમેશાં જાય છે; પણ નથી એ વહેમ કહી સાચો પડતો કે નથી એ કવિત્વ પ્રકાશ પામીને તેને આદહાદ આપતું. અમર આશામાંથી નિરંત નિરાશાનોજ પ્રલવ થવાનો ધ્રુમકાર અહીં વારંવાર અનુભવાય છે.

જે સુગન્ધા સાહિત્યનું ‘સરસ્વતીચંદ્ર’ બાળગલ અનુષ્ઠ, તે સુગન્ધી આ કૃતિ ઉત્પત્તિ છે. સ્વારનાં સકલ આંદોલન ગ્રીક્ષનાર સુવક, લાદેશનો મુખુત્ર, સૌરાષ્ટ્રમાં ઉછરેલો ને પોતાપણે, સારા સુગન્ધતમાં હરેલોફરેલો, સુગન્ધતીઓનાં હર્ષશોક, રીત-રીવાજ ને રહેણીકહેણોનો રસિક નિરીક્ષક

નંબના સામાન્ય નારીવર્મનો ખાસ અભ્યાસક, પ્રાંતની સમસ્ત સંસ્કૃતિનો આમ અભિપ્રાયની—
આવો પુરુષ, જ્યાં બુદ્ધ-ગુજરાત વિનંતરે છે એવા કેષક અગુજરાતી કે અન્નગુજરાતી નગરમાં ઉત્તરવરધા માળતો હોય, દૂર પહેલા પોતાના પ્રાંતને પ્રતિદિન અંખ્યા કરતો હોય, તેના સંચારને જે ધારીના પાત્રક દ્વારા ગ્રાવર્ધનરામે આહિત્યમાં ઉતાર્યો તેજ ધારીના જતાં બુદ્ધ, જતાં નવીન પાત્રક દ્વારા એ મસારાનું 'તાદશ' ચિત્ર દોરવા ઉત્સુક થાય ને કેવળ વાસ્તવિક આધેખનવાળા—કયા, વસ્તુ ને સંકેતના સર્વથી વિમુક્ત—ના'કરૂપે ને ઉત્સુકતાને મૂર્ત કરવા પ્રેરવા—તેજ પુરુષને જ દાષે સરસ્વત્ય તે પ્રકારનું આ નાટક છે. તેમાં અપૂર્વતા છે, તેને પોતાનું નીરાણું અસ્તિત્વ છે, અને તેને પ્રત્યે તેજ પ્રમ

થના વારજ સાહિત્યપ્રેમીઓનું સારું ધ્યાન ખેંચ્યું છે, પણ, કલાના એક આદર્શની અધુરી ખીજાન, ઝીણવટ ખુબી મરીને આખી બને એટલી હદ સુધીની તે ગુણ પ્રત્યેની વહાણરી, એકસાપનાજ સિદ્ધાંતમાં ચારતાભાવ સમાતી હોય નેત્રી માન્યતા ને કૃતિ, તથા સસેકતાને જાણે આસાનકેદ રાખવી એ ધર્મ હોય તેવો રસકલા તરફનો વર્તો જાત યુગનાં આ સરે પ્રધાન લક્ષણે 'ઉગતી જુવાની'માં પ્રતિબિંબિત છે અને તેથીજ, એ શાસ્ત્રીય યુગના સત્તાને જાણે તેમ, એ નાટ્યકલાની ચિરંજીવ કૃતિ નહીં પણ આપણા સમકાલીન સમાજનાં કેટલાક સૌથી વિલક્ષણ તરવાનું સમદર્યાન બન્યું છે. તેટલા પુરતું તે તેનું આકર્ષણ છેજ, અને તેને આવકાર પણ એ પ્રમાણમાં થરે છે

સંસદ-પ્રધાનસિ: અંક પહેલો

ગંભીર અને વિચારમય લેખોના સંગ્રહ

રાણજીતરામના નિબંધો

લેખક:

સ્વ. રાણજીતરામ વાનાભાઈ મહેતા

બહાર પડી ચુકી છે

સ્વ. રાણજીતરામના સાહિત્યવિષયને લગતા લેખો, તેમનો મુખ્યાત લેખ 'ઇસુન ૫૧' ૧૯૦૮' લેખજ ખીજા વિચારનામક અને વિચારશીલ નિબંધો આ પુસ્તકમાં એક સંગ્રહ રૂપે પહેલીજ વાર પ્રગટ થવા છે. સમીપ રામનના યોગીન દેશ સાહિત્યપ્રેમીના પુસ્તકાલય માં આ નાનકડું પુસ્તક હોવા જ લેખકે કીમત રૂ ૧-૮-૦ (પેરકેન જુડે)

'ગુજરાત'ના આકેડેને આમ લાભ

'ગુજરાત'ના જે આકેડે આ પુસ્તક ખરીદવા ઇચ્છતા હશે તેમને અચલ કીમત પર જે દરજા વગતર મળશે આ લાભ આવના કાલેજે છુટી રૂપ સુધીજ મળશે. ત્યાર પહેલાં મંદીઓદેશી અમને નાણાં યોગદાય જોઈ આખી રખતે આકેડે નંબર અવરજ લખતો.

'ગુજરાત' કાર્યાલય,
૧૨, બેંકાકસ હો- મેરોજ રીડ,
કે.એ. મુખર્જી નં. ૧

વ્યવસ્થાપક, 'ગુજરાત'.

સાકી: (સચિત્ર પ્રેમકથા) લેખક તથા પ્રકાશક: રા. મણિલાલ મોહનલાલ પાદરાકર પાદરા. મૂલ્ય: રૂ. ૧-૦-૦.

હીંદુ મંસારચિત્ર: કર્તા: રા. વલ્લભજી લાણજી મહેતા, મોરબી. (કાકીઆવાડ) મૂલ્ય: રૂ. ૦-૨-૦.

અદ્વૈતવીણા અથવા સુધાકરની પાપકથા: લેખક અને પ્રકાશક: રા. ચાતકચંદ્ર નાગર દિવેદી; (નારદીપુર ઉ. ગુજરાત.) અમદાવાદ, મૂલ્ય: રૂ. ૦-૧૨-૦.

સમુદ્રકાંઠે સ્થશાનવૈરાગ્ય: લેખક અને પ્રકાશક: રા. નાનુરામ પ્રેમજી પંડ્યા બી. એ.; ૨૨૦-૨૧, ગાયવાડી, મુંબાઈ નં. ૨. મૂલ્ય: રૂ. ૦-૪-૦.

ચાલણગાડી નાની: (ગુજરાત વિદ્યાપીઠ પુસ્તક-૪ થું) લેખક: રા. જિલ્લાબાઈ ને જુગતરામ પ્રકાશક: રા. કિશોરીલાલ ધ. મશરુવાલા, ગુજરાત વિદ્યાપીઠ, અમદાવાદ. મૂલ્ય: રૂ. ૦-૪-૦.

હાથવણ: (ખંડ ૨ જે-સુતરમાંથી કાપડ) લેખક અને પ્રકાશક: રા. તારાચંદ્ર પોપટલાલ અડાલમ એલ. ટી. એમ., વડોદરા. મૂલ્ય: રૂ. ૩-૮-૦.

અખુર જીવનદોરી: લેખક: રા. ચંદુલાલ લક્ષ્મીલાલ ગોવર્ધનદાસ. પ્રકાશક: યુગાંતર કાર્યાલય, ગોપીપુરા, સુરત. મૂલ્ય: રૂ. ૧-૦-૦.

સંયુક્તા: (ચાર અંકી નાટક) લેખક તથા પ્રકાશક: રા. રમણલાલ વસંતલાલ દેસાઈ, એમ. એ.

વિદ્યાર્થી ગણિત: ભાગ ૧ લો. (પાઠ્ય-પુસ્તકમાળા:-૧) રચનાર: રા. ચુતીલાલ બહેચરલાલ ભટ્ટ. પ્રકાશક: ચરોતર એન્યુકેશન સોસાયટી, આણંદ. મૂલ્ય: રૂ. ૦-૬-૦.

સ્વરાષ્ટ્રલહરી: લેખક: રા. સુભટ, પ્રકાશક: અધ્યાપક રા. મોતીલાલ વિશ્વનાથ નેશી, સુદર્શન મંદિર, સુરત. મૂલ્ય: રૂ. ૮-૧-૦.

વિનયમંદિરો માટે અભ્યાસક્રમ: પ્રકાશક: રા. કિશોરીલાલ ધ. મશરુવાલા, ગુજરાત વિદ્યાપીઠ, અમદાવાદ. મૂલ્ય: રૂ. ૦-૪-૦.

શ્રી કૃષ્ણ દશાઓશવાળ-હસ્તપત્રિકા: (નં. ૪ થી નં. ૮ સુધી). લેખક: રા. કૃપાલ સ્યામજી જીવાણી વગેરે. પ્રકાશક: રા. કૃપાલ સ્યામજી જીવાણી શ્રી કૃષ્ણ દશા ઓશવાળ જૈન યુવક મંડળના માનદમંત્રી. મુંબાઈ. આ મંડળના યુવાનોની પ્રવૃત્તિ ઉત્તેજનપાત્ર જણાય છે.

કર્મયોગ: પ્રયોજક અને પ્રકાશક: રા. કેશવવિજય ધોળાકીઆ, અંબર, કચ્છ. મૂલ્ય: રૂ. ૦-૧-૬.

શ્રી પુરુષોત્તમયોગ: પ્રયોજક અને પ્રકાશક: રા. કેશવવિજય ધોળાકીઆ, અંબર, કચ્છ. મૂલ્ય: રૂ. ૦-૧-૩.

ગુજરાતી સ્ત્રીકેળવણી મંડળના બંધારણના નિયમો વગેરે: પ્રકાશક: ગુજરાતી સ્ત્રીકેળવણી મંડળના મંત્રીઓ, અમદાવાદ.

જીવકોર વનિતા વિશ્રામ-અમદાવાદના સ્ત્રીશિક્ષણના સિદ્ધાંતો.

શ્રી ગુજરાતી મહામંડલ-ઝાંરંગાખાદ-નો પ્રથમ અને દ્વિતીય વાર્ષિક જ્ઞાંત: પ્રકાશક: રા. રા. દેવીદાસ મગનલાલ કાપડીઆ. શ્રી. ગુ. મ. મંડલના મંત્રો, ઝાંરંગાખાદ.

શ્રી મહાતીર જૈનવિદ્યાલયનો આશ્રમે વાર્ષિક રીપોર્ટ (જુન ૧૯૨૨ થી મે ૧૯૨૩) પ્રગટ કરનાર: રા. મોતીચંદ ગિરધરદાસ કાપડીઆ, એ. સેક્રેટરી. વિદ્યાબુવન, ગોવાળીઆ ટેંક રોડ, મુંબાઈ.

એમીરા સાબ

સમશર છાપટડમાઈતપાસીલજી

શિવાઈનો સાથુ છા માટે વાપરવો જોઈએ.
કારણ; વિદેશી સાથુએના નરક અને ચંપીના તત્વો ભેળેલા હોય છે. ત્યારે શિવાઈનો સાથુ તદ્દન પવિત્ર નિષ્પાત્રમ અને ટકાઈ છે કપડાંને માટે શિવાઈનો સાથુ ઉત્તમ પુરવાર થયેલો છે.

શિયા-વલી સુલેમાન, મસજીદ, પહાડી, મુબાઈન, ૬.

તારનું સરનામું :- "કુશમ્બુડિસ"

ચેપી અને જુનું ખરજવું

ચામડીનો ચેપી, અમલ ખાતના તથા દસી વડેના જુનામાં જુની (એકઝીમા) અમલ બાવ તથા રોગી દર્દી, ચામડીની અખતમાં સખત કોઈ, ચામડીના કોઈ કોઈ અને બીજાં તરેહનાં અગમીના મચળ ન પડે તેવા જાડી બેઢેલાં હડીલાં તરેહને અમારો કોઈ મનમ થોડા ગાળમાં અમલ રીતે આરામ કરે છે.

ફેન-ચામડીના ચેપી તરેહનું બરોમાપાત્ર દવાખાનું.

પાપજુની નવી મમજીલી તીચે-મુબાઈ.

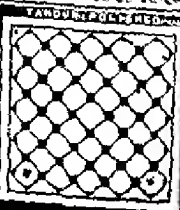
રૂપદેશી

જાડીના લાડીઓ (મરેડ તથા કણી)

જોડા મરેડે તથા જમવાઓની શોખા વખાનવાર, પાલીમ બાઈઓ, શીડીના દવા, બાઈએવેવો, પાળીઆરો વીજેરે દરેક સહજતાં નેપાર મેટા જલ્લામ અને જીવનદરી એવાવતાં હોય નો મજા અપર લખેલો.

આર. એવરોલ કુઈર,

કેમ્બુ-૨૦૧ મેડ, ફાલ ન ૧૫ મુ.

તંત્રીસ્થાનેથી

હીંદુ સંગઠન

હીંદુ મહાસભા દર વર્ષે ભરાય છે તે વીખરાય છે. વર્ષોવર્ષ ભરાતી બીજી પરિવેશ ને સભાઓની જેમ, તેને પણ પાછળ રમરણચિન્હ મુકવાનું આજે તેમાં મુઝવું નહોતું. પરંતુ આગસે મહીને કાશીમાં તેનું અધિવેશન થયું તે એના નીરસ ઇતિહાસમાં ફેંકે યાદગાર નીવડે તો નવાઇ નહીં. એ પ્રસંગે બીજાં કાર્યો તો હમેશની પ્રજ્ઞાલિકા પ્રમાણે આટોપાયાં પણ પડિત મદનમોહન માલવીયાના નેતાપદ નીચે તેણે કપાડેલાં હીંદુ સંગઠનનો પ્રશ્ન ખાસ ધ્યાન ખેંચે તેવો છે. સંગઠનની આ હીલચાલનો જન્મ સચાલકોની કે હીંદુ પ્રજાની સ્વયંબૂ ભૂમિ કરતાં અમુક સંજોગોને વધુ આભારી છે. તેની અર્થમાં અહીં ઉત્તરવાની જરૂર નથી. હીંદુ પ્રજા એક થાય, તેમનું સમગ્ર જીવન વધારે જીવંત બને, તેમની પ્રવૃત્તિ વધારે એકાગ્ર થાય એ અત્યંત જરૂરનું છે; છતાં મંગલનની ભાવના હીંદુઓને મન નવી નથી. હીંદુ સંસ્કૃતિને જ્યારેજ્યારે ખરા કે કાષ્ઠખનિક બચથી સાવધાન રહેવાની જરૂર જણાય આવેલારે તેના મૂલ્યોને અનાદિ કાચથી પ્રભુપ્રેરિત હોય તેવાં શાસ્ત્રો રમીને, દુર્જય અધ્યાપીને કે સતી જેવા

જાતિરક્ષક રીવાજો પાડીને, પ્રજાને વજ્રવેપ સમાં બંધનથી બંધવાના ને એકતા ભંગવવાના મહાપ્રયાસો કરેલા જાણીતા છે. એ પ્રયાસોનાં નરસાં પરિણામને આગળ ધરવાં એ સહેલું છે, કોઇ વાર તેમ કર્યા વિના ચાલતું પણ નથી, છતાં એવી પ્રવૃત્તિઓ જાતીય અસ્થિતા જાળવતી અને પોષતી એ સ્વીકાર્યા વિના પણ આત્મે તેમ નથી. અને આજે એવી પ્રવૃત્તિને આપણે આવકાર આપીએ તો એટલીજ આશાથી કે દેશના અમુક ભાગોમાં - વિશેષે કરીને ઉત્તર - હિંદમાં - અસ્થિતા ને એકતાની ભાવના અત્યારે પ્રસારે તેમાંજ તેનું હિત સમાયું છે. પણ ગુજરાતની સ્થિતિ જોતાં આ ચળવળની અગત્ય અહીંયાં ઝાઝી નથી. અહીંયાં હીંદુ ને મુસલમાન જમાનાઓ યથાં એકજ સંસ્કારના અમોઘ ઝળાયાં જાનૂલાવં અને સહિષ્ણુતા સાધી રહ્યા છે. નામકામથી માંડીને સાંસારિક રીવાજો ને ધર્મનાં કેટલાંક અંગ સુધી બને પ્રજાઓએ ભાવના અને વિચારોની સતત આપણે કરી છે. એ ક્રિયા દરમિયાન હીંદુઓએ વ્યક્તિત્વ ખોયું નથી કે ભ્રષ્ટતા સેવી નથી. રાજકીય ક્ષેત્રમાં પણ હીંદુ ને મુસલમાન લુદ્ધ જીવનનાં અંગ છે એમ મનાયું નથી. આ સંઘર્ષ

સંસેદ-અંયાવલિ: અંક બીજો

અપૂર્વ સામાજિક નવલકથા •

કોનો વાંક ?

લેખક :

રા. કનૈયાલાલ માળેકલાલ મુનશી

કાર્તિકી પુનેમ પર બહાર પડશે

‘વેરની વસુવાત’ પછી કર્તાની આ પહેલીજ સામાજિક નવલકથા છે, અને પુસ્તકના રૂપમાં પહેલીજ વાર પ્રમિદ થાય છે. તેમાં હાલના હોદ્દા સંસારનુ ચિત્ર સામાન્ય વર્ત્તાઓ કરતા કેંક ભુદીજ અને રજુ થયુ છે. કર્તાની મનોહર શૈલી કથાના મૂલ આકર્ષણમાં ખાસ વધારો કરે તેવી છે. માટે તમારો એડ્રેસ નીચેને શીરનામે તાકાદે મોકલો કીમત રૂ. ૩-૦-૦ (ચોટ્ટેજ જુડે)

ખરીદવા ઇચ્છનારને ખાસ લાભ

પુસ્તક બહાર પડ્યા અગાઉ આ પુસ્તક ખરીદવા ઇચ્છનાર ને સહજતો મનીએડ્રેસી નાણાં મોકલશે તેમને અમય કીમત પર ૧૨૫ ટકા વળતર આપવામાં આવશે.

‘ગુજરાત’ના માહકોને અસાધારણ લાભ

‘ગુજરાત’ના ને માહકો આ પુસ્તક ખરીદવા ઇચ્છના હશે તેમને અમય કીમત પર ૨૫ ટકા વળતર મળશે આ લાભ આવતા કાનિક શુદ્ધ ૧૫ સુધીજ મળશે. ત્યાર પહેલાં મનીએડ્રેસી અમને નાણાં મોકલવાં એડ્રેસ આપવી વખતે માહક નંબર અવશ્ય લખવો.

‘ગુજરાત’ કાર્યાલય,
૨૨, મેકહાઉમ લેન,
મોડી રોડ, કોટ,
મુમ્બાઇ, નં. ૧.

વ્યવસ્થાપક, ‘ગુજરાત’

નેતાં, ગુજરાતમાં હીંદુ સંગઠનના પ્રથમ પર એવો ભાર મુકવાની જરૂર નથી કે જેથી હીંદુ ને મુસલમાન કેમો વચ્ચે કે પશુ અસંતોષ થાય કે હાલની એકતાનતા તુટે.

લોર્ડ મોર્લી

પંચાશી વર્ષની પાંદટ વયે અમર સાહિત્યક નેન મોર્લીનું અવસાન ગયે મહીને થયું.

રાણી વીક્ટોરીઆનો રાજ્યકાલ ઇંગ્લેન્ડના જ નહીં, પણ અર્વાચનભરના ઇતિહાસમાં એક યશસ્વી સમય હતો. વિધાતાએ જાણે

ખીખી બધાં કામ વીસારે નાખીને એકેકથી વધારે ભવ્ય ને પ્રતિભાશાળી માનવમૂર્તિઓ ધરવાનો ઉદ્યમ આદર્યો હોય અને એ સર્પને એ દેશકાળમાં જ જન્માવવામાં કૃતાર્થતા માની હોય એવો વિચાર એ યુગના અભ્યાસીને આવ્યા પિના રહેતો નથી. એડવર્ટન ડીઝરાયલી ને સોલ્સબરી સમા

સ્વ. લોર્ડ મોર્લી

એ સાહિત્યક્ષેત્રમાં ક્ષણભંગુર ચમકારા કર્યા છે, આદ્યરે શીલસુરી ને કલા વીશે ટૂંક લખ્યું છે, એરુવિથે પણ કદમ કસવાનો હુતર અજમાવી જોયો છે. એ સમકાલીનો કરતો મોર્લીએ સાહિત્યમાં વધારે સફળ પ્રયાસો કર્યા છે અને છતાં રાજ્યકૌશલ્યમાં પણ તેમાંના કોઈથી ઓછો ઉતરે તેવો એ નહોતો. સાક્ષરે સ્વપ્નદર્શીજ હોય છે એ ભ્રમ તેણે ખોટો પાડ્યો અને ત્રયોમાંથી મેળવેલા જ્ઞાનને પોતાની કૃતિઓમાં તેમ રાજ્યમંત્રણાઓમાં પણ વાપર્યું. તેના અગાધ પાંડિત્યે તેને અભ્યાસગત ક્યો નહો

મદારથી મુક્તદીઓ; કોબ્ડન, આદ્ય ને મોરીસ જેવા સમાજસુધારકો; મીઝ ને સ્પેન્સર જેવા પ્રૌઢ શીસ્તુક; ગર્વિન જેવો વિજ્ઞાનવીર; કસામીમાંસક રૂસ્કીન ને સર્પદેશી ચિંતક કાર્કાઇલ; ડીકન્સ, 'લેવોર્ન' દૃષ્ટીઅટ' ને મેરીડિથ; ટેનીસન, આઉટિંગ ને સ્વીન્ઝન એ અતુલ કવિઓ—આ પ્રતાપી મુર્ખમાત્રામાં શોભવાનો અધિકાર નેન મોર્લીએ પણ પ્રાપ્ત કર્યો હતો. અને તેના જવા સાથે તે યુગનો છેલ્લો પુરંધર અદ્ય થયો છે. વીક્ટોરીઅન મજબુરોનું એક ખાસ લક્ષણ તેમાં પણ વિશેષ પ્રમાણમાં હતું. એડવર્ટન ને ડીઝરાયલી

તેમ અવહારના આકરા અનુભવોએ તેનાં રસઝરણાં મુકવ્યાં નહીં. એથી ઉલટું, એ બને પ્રવૃત્તિઓથી મળેલાં લાભો તેની સમતોલ અને સૂક્ષ્મ કલાવાર્ગી લેખનશૈલીમાં પ્રત્યક્ષ થયા. તેના સર્વ વાચકો એકે અવાજે સાક્ષી પુરશે કે સુરેખ અને સામર્થ્યવતી કૌશીના સ્વામી તરીકે મોર્લી સાહિત્યકારોની પ્રથમ પંક્તિમાં વિરાજે છે.

હીંદી વહર તરીકેની તેની કારકીર્દી વીંઠે ઘણું લખાયું છે ને ઘણું અભિપ્રાયો દર્શાવાયા છે. એ અચરંપદ વિષયમાં અહીં ઉતરવાની જરૂર નથી. હીંદીઓના દિન માટે તેણે કંદાચ ઘટે તેથી ઓછું ક્યું દશે, હીંદના પ્રત્યક્ષ અનુભવોની ઉણમ ઘણી વાર તેની સદિનિષ્ઠા ને પણ પાર પાડવામાં આડે આવતી દશે. પણ આટલું તો નિર્વિવાદ છે કે તેણે જે કંઈ ક્યું તે, ઇતિહાસનો પોતાનો અભ્યાસ પુરેપુરો વાપરીને તથા નિરંતર પોતાના રાજકીય આદર્શોને વફાદાર રીતે ક્યું હતું. અને

દેવે, તેણે એ વખતે આપેલા સુધારાની આ મહાપુરુષનું સ્થાન અણપુરુષને રહેવાનું મારામારના ચર્ચાવાનું દત્તિહાસકાર માટે રહેવા છત્રને આજના હોદ્દાઓ અને તેના સમગ્ર જીવન ને જોખમવા માટે તો દેસની પ્રગતિ માટે એ વધુ જરૂરનું છે.

તત્ત્વજ્ઞાનમાં જોન મીલને શિષ્ય, ગજકીય જીવનમાં ગેડગટનનો જન્મજો હાથ, ગેડગટો મદયોગી ને બર્કેનું રહસ્ય શીખવનાર આ નરનું સ્થાન તત્ત્વજ્ઞાન, સાહિત્ય, ને રાજ્યતત્ત્વના ત્રણે જીવનમાં અદ્વિતીય છે. જ્ઞાનના સોખને બ્યવહારમાં ઉતારનાર, સ્વાતંત્ર્યના મિર્કાનને રાજકીય પ્રશ્નોમાં ઉતારનાર ને મહાસમજાનો મંત્ર આખા જીવનમાં ઉચ્ચાગનાર

ગાંધીજીની પપ મી જન્મનિધિ

સાહિત્યમંદે • ઉજવવાના યુજનના રાષ્ટ્રીય ઉત્સવોમાંના ખીજ ઉત્સવ-મહાત્મા ગાંધીના પચાવનમાં જન્મદિન-નિમિત્તે સસદ તરફથી એક મમેયન ભાષ્યદ જડી ૧૧ ને શનિવારે, 'યુજનાન' કાર્યાલયમાં રા. કનેપાલાય માણેકજાય મુનશીના પ્રમુખપદ નીચે થયું હતુ. તે પ્રસંગે ધરેલાના એ મહાત્મસરી વીગે પ્રમુખે તથા ખીજ વડનાઓએ હુંકા વિચેચન કયા બાદ ચાપાણી લાઇ રીા વીખરાયા હતા

એશીઆ, આફ્રીકા, યુરોપ અને અમેરીકામાં
વપરાતું

(૧૯૨૮)

સેન્ટ :—

સકસેસ ઓફ ઇન્ડીઆ

અતિ ઉત્તમ મીઠું મધુરું અને ટકાઉ સેન્ટ છે.

ઇન્ડીઆમાં તેની જોડી નથી. જેણે સોનાના ચાંદા મેળવ્યા છે.

મેટી બાટલીની કીમત રૂ. ૨૦, નાની કીમત બાટલીની રૂ. ૧૦

મોહિની એજન્સી

જુમા.....મસજીદમુ'બક.

ડોક્ટર કાંતિલાલ પંડ્યા

સંડન યુનીવર્સિટીની વિજ્ઞાનની પી.એચ.
ડી. ની પદવી પ્રાપ્ત કરીને રા. કાંતિલાલ
જગનલાલ પંડ્યા થોડા દિવસ પર સ્વદેશ
પાછા ફર્યા છે.

જુના જમાનામાં વિજ્ઞાનનું સેવન બહુ
ભાગે કુદરતના બેરો ઉકેલવાની જિજ્ઞાસાથી
કે કેવળ વિદ્યાવ્યાસંગના શોખને ખાતર
થતું. એ વૃત્તિ ઓછી રહતે, વ્યવહારમાં તેનો
બને તેટલો ઉપયોગ કરવાની વૃત્તિ આ
જમાનામાં સ્વાભાવિક રીતે વધી છે. આ
દૃષ્ટિકોણ વિચારતાં, વ્યવહારપ્રેમી ગુજરાતી-

ઓએ અસાર પહેલાં મોટી સંખ્યામાં ઉચ્ચતર
વિજ્ઞાનનો અભ્યાસ કરી પ્રાંતને તેનો લાભ
ઉલ્લાસપૂર્વક ખીલવવામાં આપ્યો હોય એ
વધારે સંભવિત કાગે. પણ ખરી રીતે, ગ્રે.
વસનજી દલાલ, વડોદરા કોલેજવાળા ડૉ.
કુંવરજી નાયક અને હવે ડૉ. કાંતિલાલ
પંડ્યા સીવાય બીજા ગુજરાતીએ એ દિશામાં
પ્રયાસ કર્યો નથી એ આશ્ચર્ય અને ખેદ
કરાવનારું છે. આ સ્થિતિ હવે ટળવી જોઈએ;
અને તે ટાળવામાં ડૉ. પંડ્યાએ સહાય કરી
હો એ જોઈને દરેક ગુજરાતીને આનંદ થશે.
અમે 'ગુજરાત' તરફથી તેમને અભિનંદન
આપતાં એ આનંદમાં ભાગ સહજે છીએ.

આ "ગુજરાત" પત્ર પી ગાદિવપ્રમાણ કંપની લીમિટેડ મારે લાભગંધર પ્રચુરભ બહે "પી
સારિવ્ય પ્રેમ "માં નં. ૨૨, બેરોડાસ લેન, ૩૬ મળે છાપ્યું અને નં. ૫૩, બેરોડા મીટમાં આવેલી
પી ગાદિવપ્રમાણ કંપની લીમિટેડ તરફથી વિજ્ઞાનના કયામ્પસે પ્રગટ થયું.

સોના, ચાંદી અને ઝંઝરાતના હાગીનાના

વેપારીઓ

એમ. જ્ઞેધાલાઈનીકું. અવરીઓ.

ટેકાણુ
કાલબાદેવી
પોસ્ટ ઓફીસની
બાબુમાં, મુંબાઈ નં. ૨.
ટલીશન નં ૧૮૧૫.

બહારગામના ઓફીસ વી. પી. થી મોકલવામાં આવે છે.

બાનુઓની ખુબસુરતી શામાં છે ?

આ તમારા માથાના
બાજુ કે ને બાજો તમારી
સુંદરતાનો એક તમુનો છે
તે તમારી સુંદરતા
વધારવા માટે ફુન્ના દેર
ઓખ્ત છે અને તે બાજો
વરનોથી સાબીત થયું
છે કે વનસ્પતીઓ તમા
કા કુલોના સુમધથી
ખાતવવામાં આવ્યું છે.

દુનીઆ સેર ઓફીસ
માથામાં નાખવાથી બા-
જોનો વધારો કરી ખુબી
જતા બાજોને અટકાવે છે,
ને બાજો દુર કરે છે. અને
ખાસ કરી વિદ્યાર્થીઓના
થોડા મગજને શાંત
કરે છે અને કુમળા બાળ-
કાને હોને વાપરે છે. માટે
આજે તમે પણ એક
ખાટી મંગાવી ખાતી
કરશો, તેથી દુનિયાં એજ
તે વાપરશો.

એકલા ખનાવનાર-ડ. એસ. પાટખવાસી. ભાઈપત્તા લેત, મુંબઈ નં. ૩
મદરાસા એન્ડ-કથામ એન્ડકું. બદર રોડ.

ગુજરાત

પુસ્તક ૪ કાર્તિક ૧૯૮૦ ની અનુક્રમણિકા અંક ૨

રંગબેરંગી ચિત્રોની હારમાલા

આભિનંદન: નવલ વર્ષે સ્મિતવતીનાં મુલમ દર્શન રા. ગોરધનભાઈ પટેલ
 શાથી ધાર્યું કે હું સુખી નથી? શ્રીમાન્ પુરુષોત્તમ
 શાસ્ત્રપ્રેમીઓના જીવનનો વિરલ પ્રસંગ
 રાખ છે ચૂળ કરવા ગદા ભારી: રા. ગોરધનભાઈ પટેલ
 રોડરસનું દુબલુ આલેખન
 એપોલો બેલ્કોનીઅર: ચિત્ર
 પાશ્વર્ય કલાનો લગ્ન મનુષ્યો
 હું દિગ્ભૂત બની ગયો: રા. ડો. ડા. ડા. અબાશંકર ભેરો
 સાગરતટે અંતરના કરણ એકરાર
 કામ માટે નથી અજ્ઞ કે રાજ્યનું: રા. ગોરધનભાઈ પટેલ
 રામનામદ્ભગ્યેની ઉત્પત્તિ, પરિચય
 મંગલકેરાનું કામ આરંભ્યું: રા. હરિલાલ ત્રિવેદી
 હાંડુ સંસારનું મુખચિત્રિત દાસ્યચિત્ર
 શ્રેણી ભૂતિ ખડી થાય છે: રા. ડી. સી. ભોગલેકર

હતાશ તરણી એક મુંબી પગ રસસાહિત્યની વિવિધ કૃતિઓ

નવવર્ષ: અભિનંદન કાવ્ય રા. હાર્મલન ૧૭
 કાર્તિક 'ને: ક્રિષ્ણનર: રા. રોષ રંગળ રવ. હસાપી ૧૮
 ઇટલીથી એક પત્ર: એડીનો એક મુંબી પગ ક્રી. ખડેન લીલાવતી ૧
 ઇટલીનાં સંસ્કાર ને જીવનની પીઠાન ક્રી. ખડેન લીલાવતી ૧
 ઇટલી ગઈ: હાલ્યભાષેની મનોરંજક વાર્તા રા. રોહિતાથ ૮૪
 વિવિધ: રા. હતાશ અબાશંકર ભેરો
 પરશુરામ-વિજય: રા. મનહરરામ હરિહરરામ મહેતા ૬૨
 ભાર્ગવતીરનું પરશુરામ આલેખનું નાટક
 નવોળનાં અંદુ: ચિત્રકાર: રા. ગોરધનભાઈ હોરભાઈ પટેલ
 રા. હેલેન્ડ રમુછોડરાય મનુષ્યદાર ૧૦૧
 નવોળના અપૂર્વ ઉપયોગ યોગ્યનો રમુછ રોય
 ચિત્રકાર: રા. રાજેશ
 કુરતનાં આલુષાં: રા. લાલિત ૧૦૬
 એક અપૂર્વ કાવ્ય

રામધિરાજ:

૨૮ કનૈયાલાલ બાણીકલાલ સુનરી ૧૧૦

ગેમા કાકની અવજમ હોમન પ્રકાશિ છે

અમે તે આપને મળ્યું:

૨૧. કવિ જિભુવન પ્રેમરાકર ૧૨૧

અપ્રસિદ્ધ લાવવાહી કૃતિ

માણતી:

૨૨. બહેન લીલાવતી ૧૧૭

સ્ત્રીતાની અનનીત ભાવનાનું આલેખન

ચિત્રકાર શ્રીચાન્દ કુચેલમ

હરદેવરામ ભાસ્તર:

૨૩. નરસિંહરાવ બોળાનાથ ૧૩૧

સુરસિક પરિચય-ચિત્ર

માકં લગ્ન:

૨૪. 'દરના' ૧૩૭

નિત્યજીવનનું દાખ્યસિક સંસારચિત્ર

ચિત્રકાર રા દરિયાક પ્રેમજી ત્રિવેદી

૨૫. ૧૫૮

૨૫. પ્રાણીલાલ હીરપારામ દેશાઈ ૧૪૨

હોંડુ મુરખની હુન્દી દશાનો સ્ત્રીનાર

ચિત્રકાર રા ડી. બી. ભોગેકર

મારે જાણુ પહે પાર

૨૬. નાનાલાલ ફલપતરામ કવિ ૧૪૪

અંતર પ્રકાશનું એક હૃદયગમ કાવ્ય

ચિત્રકાર રા સિખરાવ સચ્ચ

પરિચયના

૨૭. બલવંતરાય કન્યાજીરાય ઠાકોર ૧૪૬

ભાવભર્યું એક ગંભીર કાવ્ય

એ શું હતું?

૨૮. મહેલ વકીર ૧૪૭

એક અટપટા બેળી દાસવકલા

ઉપતંત્રોની આજણીમાંથી

૧૬૩

મુજર રત્નોની દરીશી વીરો સચિત્ર નોંધ

ચિત્રકાર રા સચ્ચ તથા રા રાતેય

આ "મુજરાત" માસિક ધી સાહિત્યપ્રકાશક કંપની લીમીટેડ માટે લાભદંકર પ્રભુરામ

ખટે સાહિત્ય પ્રેમમાં નં. ૨૨, મેડકાડમ સેન, મેડાજ રટ્ટી, કોટ, મુંબાઈ માંથી છાપ્યું

અને નં. ૪૩, મેડાજ રટ્ટીમાં આવેલી ધી સાહિત્યપ્રકાશક કંપની લીમીટેડ

તરફથી વિજયરાય કન્યાજીરાયે પ્રકટ કર્યું.

લગાજમા: રૂ. ૮; દેખાવ રૂ. ૧૦. છુટક નકલનો રૂપીઆ એક.

અમારો માર્ગશીર્ષ ૧૯૮૦ નો અંક

મેળાવાના: ૨૧. બાઈશંકર કાદ્યાલાલ દિવેદી વિખ્યાન નાટકકાર મોરીસ મેટર

લીંબની એક અતિ સુંદર કૃતિને અનુવાદ-કેટલાંક સુરમ્ય ચિત્રો સથે.

સામનાથ: ૨૧. હુર્ગાશંકર કેવળરામ રાઝોી ભવ્ય રૂટા ચિત્રેશી વધુ આકર્ષક

ખતના આ લેખમાં ધર્મ ને કલિકાસનાં કે કે રમરમો જમાડતા

મુજરાતના એ પ્રુષ્ઠ ધામનો પરિચય કરાવવાના આગ્યો છે.

શા ન્યાય મલશે ? રા. કેશવપ્રસાદ છાયાલાલ દેસાઈ આ રસીલી વાર્તામાં તેના લોકપ્રિય લેખક એક મુશ્કેલ સામાજિક પ્રશ્નનું અચ્છું નિરૂપણ કરે છે. ચિત્રકાર: રા. દત્તાત્રેય.

એક ઐતિહાસિક મૃત્યુ: રા. મુનિક્રમાર મણિશંકર ભટ્ટ. જગતનાં જાણીતાં મૃત્યુઓમાં અગ્રપદે શોમે તેવા એકનો ચીતાર આ રમુજી રહેત્યમાં જરૂર જોજો. ચિત્રકાર: રા. ગોરક્ષકર.

એક પ્રવાસ—યુરપની ભૂમિ પર: રા. કનૈયાલાલ માણેકલાલ મુનશી. છટલીના અનુભવો, તેની પ્રાચીન કલા ને જ્વલંત ઇતિહાસનાં મનોહર શબ્દ-ચિત્રો તેમજ ફોટો-ચિત્રો.

એ શું હતું ? રા. મસ્ત ફકીર. આવતા અંકમાં બેઠા પ્રસવાનો છે. તમે તક કરી સંકો છો કે એ શું હતો ?

આ શીવાય રમરણમુકુર, રાખધિરાજ, નવું સાહિત્ય ને તંત્રીસ્થાનેથી એ રસભર ચાલુ વિષયો.

શુદ્ધિપત્રક

આ અંકના ત્રિરંગી મુખપૃષ્ઠ પર “નવવર્ષ” અને “પૃષ્ઠ ૬૭” એ શબ્દો બુંદથી છપાયા છે. તે ત્યાં ખીલકુલ ન જોઈએ.

પોસ્ટ ઓફિસ નં. ૩૫૮ સુદામા પેપર માર્ટ રેલીફેશન નં. પંક:૯

સર્વે જાતના કાગળો, શીટી, પ્રીટીંગ મશીનરી, ઇત્યાદિ સારું ખાત્રીનું સ્થળ
નં. ૯, મીટરોડ, કોટ, મુંબઈ.

તારતું કેકેલે:—Cosme, Bombay

રખે ભુલો

ઇન્કમેટેક્સના ખાસ કામ માટે
પ્રાણુલાલ અમૃતલાલ વૈદ્યની ફાં.

ઇન્કમેટેક્સના અનુભવી

જુસબ પીરમામદ ખીલીંગ,
અશોક સ્ટોર સામે, હુદારવાલ, મુંબાઈ ૨.

પૃષ્ઠ ૪]

દાતેક ૧૯૮૦

[અંક ૨

શુભરાત્રી સંસ્કારનો નવો પુષ્પ આરબ્યો છે. તેની સંસ્કૃતિની મહાવાહાસા વધી ગઈ છે. તે સામગ્રીઓથી સમૃદ્ધ બન્યું છે.

એના પુરુષત્વમાં વ્યવસ્થા છે, કૌશલ્ય છે. હોડી વ્યાવહારિકતા ને જોડી જનિતિયા છે એમાં અવગમ્યારાહિત છે ને રવાન અવેશ છે. શુભરાત્રી પશુ છે અને નિશ્ચિતતા છે. ભાવના શીવતા છે અને સેવાધર્મનો દ્રેષ છે, અને અતીરક વધારી માનવતા નિકાસવાળી હોય છે.

એના કીલ્તમાં પુઠ્ઠી સકુમારતા છે, ને છતાં સતીની અધ્યક્ષતા છે. એમાં રસિકતા છે, ને સંરક્ષક રત્નિ છે. કાળમયતા છે ને છતાં અવાવદારિકા લુહિત તોજ છે; ધર્મપતા નથી, છતાં અદ્યાત્મ હૃદયની સંકિર છે, એમાં પુરુષના સમાન વાળી હોય છે. છતાં પુરુષને પડખે જ ઉભા રહેવાનું કદાપિ છે, નવાનવા ઉત્થાસો છે. ધના દુઃખ સહન કરવાની હીમત છે અને પુરુષો ને સ્ત્રીઓમાં વિશુદ્ધ શેષની નવીન અગત્ય માગી છે.

મથિગામમાં નવપુષ્પ એના પ્રતીક રહ્યું છે—નેરેર નવા સંસ્કારનો સંચાર થાય છે.

અવેશબલરે* બધા એક ને અવિભક્ત મુજબતાના અંશ અને છે, અને એમ અવેશજની કિંમતના પાશી જ આત્મા પગલ્ય છે તેમ શુભરાત્રી સંસ્કૃતિના કળાવી આત્માની સાક્ષી છે છે. કાર્તવીય ને પરશુરામની આ ભૂમિ આદ્યેન્દ્રિયોના વિચાર પચ્ચ શક ઉપરી છે અને અર્થાવના સમાવલ તારે; મહત્વાર્થના ને નીરતા, રવમાન ને રવામ્મ, શુદ્ધિ: રવાતમ્મ ને વવરમા, વપ, શકિત ને સુવમ્મ પિત્રમકિત ને છવવમા સંપદમક્ષતા સર્વામસેવા અને પ્રેમ-નિર્મલ ને નિરુસ-આ પુરાણ નવ-આર્ચવર્તની પ્રેમીથી દરો દિશામાં પ્રસરતો.

— 'શુભરાત્રી-એક સાંસ્કારિક વ્યક્તિમાંથી'

[ચિત્રકાર]

[રા. ગોરધનભાઈ પટેલ]

અસિનંદન !

આનંદથી નૂતન વર્ષ ગાળજો,
સંપત્તિ ને શાંતિની દ્વાણુ લેજો,
સંસ્કાર આ યુગર ભૂમિ ફેરા
સર્વત્ર નિત્યે વહજો અનેરા.

[૩૦૨]

માલતી

‘મેથા’ સાચી ધાતુ કે હું મુખી નથી’

[૩૦૩]

શુભ શિવ]

— અનુન —

[કાલક ૧૯૮૦]

અરે ઓ ભામટા !
 યાન છે મૂર્ખ કરવા
 ગણ મારી કંઠાપ
 દેહાસના ચિખરને
 તે પછી શું મનું મનું મસ્તકાવ્યું.

वसन्ती इष. पवित्रीता स्मरणार्थे
श्री क. १. पुत्र । श्री सभावे
श्रीयुत प्राधान्ये आर्षद्वये आवः
तद्विधी अर्चनाय समेन भेद.

[કાવ્યવર્ણ]

[રા. ગોરક્ષકર]

લાડી, તા. ૧૪-૨-૯૭.

પ્રિય ભાઈ કાંત,

પત્ર મળ્યું. હું તો આપને શુભરાતીમાં જ લખીશ.
આપ ઇંગ્લેન્ડમાં જ લખશો.

Lessing's Prose Works (લેસિંગનો ગદ્યસંગ્રહ)
એ એક જ પુસ્તક મને મળ્યું છે. બીજું વીલાપતથી મંગાવું
પડશે. હું તેમ કરવા લખીશ.

એક બીજા લેખકનું આપે કહ્યું હતું તે માણસે બહુ
ચોટું લખ્યું. તેનું લક્ષ્ય એટલું હતું હતું કે પોતાનું કે તેને
નસંદ આવતું નહીં. પણ તેણે લખ્યું છે તે બહુ સારું લખ્યું
છે એમ આપે જોતા સંબંધે કહ્યું હતું તે પણ કૃપા કરી
મંગાવશો.

આપને આજે નવાં લખાવવાં કાવ્યોમાંથી બે ગોઠવું
હું. મારા પહેલા પુસ્તકમાં બધી જ કવિતાઓ આપી જશે
પણ આપનાં કાવ્યો દૂર કેવી રીતે વાંચું ! એ ક્યારે હપારો !

૯૫

અહો! આપનું હૃદય હજી મનુ સ્થિતિસ્થાપક રહી શક્યું
 છે. આપ હજી મારું કરી નહો તેમ છે. મને આપના હૃદયને
 આ હૃદય સાથે જોડના પળુ હો સામે છે. આ હૃદય મારે
 કરોજ નહીં પણ આપના હૃદય મારેજ. અગેરે મારા સબધમા
 આપનારા દુ.ખી થયા છે સુ આપનું પળુ જોજ થયે. એ
 શકા આપ આટલી આશા આપે છે હતા પણ હર થઈ
 થઈ નથી. મને કોણ જાણે સુ થયું છે કોણ પણ રામન
 હૃદય મારી પાસે આવે છે તો જોવાઈ કે વિચારોળી મને
 ખેડ થાય છે. મે જવું સાચા કાલથી એવા નરમ હૃદયેને દરજ
 રાખવા નિશ્ચ કરોં છતાં પણ અરે! એ હવે તુડી જાય છે

આપણા સબધમા કદાચ જુનો કેમ બહારી જવાને
 હશે "જવું મમયથી મારે મારે નથી રસ કે રસ" એ
 હવે જુક પડવાનું હશે સુ મનુ જાણે. આપને હું આજના
 તુખી જોઈ શકુ તો હું જવું જાઅગ્રાળી છુ એમ માની શખસ

સ્નેહાળીત,

મુનસિદ્ધ.

ધમની રવ. રાત્રિથીતા સ્મરણાથે
 ધી કાર્યેન ગુજાતી સમાને
 શ્રીયુત ગદાખા આણુદલ ત્રાવણ
 તાકુષી નવનય સંપ્રભ બે.

કુતોચાની એક પરમ સુંદર શિલ્પકૃતિ
 સુવિખ્યાત શિલ્પકારે કુતોચાએ પોતી ત્રણેલીખન બોનાપાર્કની બહેનની
 આ પ્રતિમા કૌશલ્યે એક અદ્ભુત નમુનો છે.

વેનીસની યાદ દેનાર

ઈટલીથી એક પત્ર

લેખિકા

શ્રી બહેન લીલાવતી

મીઝાન... ..

૨૮, જાન્યુઆરી, ૧૯૨૫.

અમે ખીંટીલી હિતમાં અને નેપથ્ય
શરૂ થયું ત્યારથી નખને પત્ર
લખવાનો વિચાર કરું છું. તે પછી તો રોમ,
ફોરેન્સ ને વેનીઝ પુરા થયાં અને મીપાલ
આપુ. પણ હજી મારા વિચારને આત્મારમા
મુક્ત્ય જોડેલો સમય નથી મળ્યો.

આ વખતની મુસાફરી શરૂ કરતા પે-
હલમાં જાણને કામગીરી લખવાના વિચાર કરી
મુકેવા? તીરખેલી મુદ્દતમાં શાહીના થોડાક
છેકામાં પકડી લેવા પારી હતી. પણ અહીંના
મુદ્દતમાં, શ્રમ અને અનુભવોના ફેરિયે એ
મને મનોરથો અમુક કર્યા આ બધાને અતર-
મા ઉતારવા જોડેલો સમય નથી રહેતો.
માજના થાકીપાછાને આવીએ તારે આરામ
માથે પણ અતર પડી જાય તે ખમાતુ નથી.

અને તેમાંએ ધણુંખરું રાતનાં નાટક જોવાનું હોયજ. સન્મુખભાષ અને ક્રાંતિલાલની માફક હુંએ પત્રો લખી અમર થઈ શકત, પણ 'વો દીન કહાં સે?' હશે. એક વાતનો પોષ થાય છે કે પત્રલેખનથી મળતું એ ... ધણું સામાન્ય નહીં થઇ ગયું. પત્રોના લેખક તરીકે હમણાં તો ગુજરાતી સાહિત્યમાં એ બેજ તારાઓ ઝળકવાના. હું નીસાસો મુકું છું. શાને માટે ? એમની આવી એકલતા જોઈને કે એ પદ મને મળતું રહી ગયું તેની નિરાશામાં ? કાણ જાણે.

પણ જો આવી પ્રસ્તાવના સહિત શોભીતો કાગળ લખવા હું જઈશ તો મને ખાત્રી છે કે આ કાગળ અધુરોજ રહેવાનો. આશાજનક છતાં અધવચ અટકેલા જનોના જેવા એના હાલ થવાના. મારાં બગાસાના ભાર નીચે એનું આયુષ્ય કચરાઈ નહીં જાય તેની હું ખાત્રી નથી આપી શકતી. હું પત્ર લખવા બેસતી હતી ત્યારે ન જન્મેલા બાલક જેવા આ પત્રને મારી માથેના દિવસે 'દીર્ઘાયુ ભવ'નો આશીર્વાદ આપ્યો હતો તેના પુરુષે એ કલ્પ્ય છે.

હવે ગંભીર થઇ જાઓ. અતિશય વિચાર વિના હું દટલી વીશે અભિપ્રાય આપવા બેઠી છું. અભિપ્રાય ઘણો ભારે શબ્દ લાગતો હોય તો નત્ર મત એને બદલે વાંચશો તો ચાલશે.

અમારી સ્ત્રીમંત્રી હાંદગી વીશે તો તમને અધુરુંઅધુરું કંઈ લખ્યું છે. આજસુ-ઓને હાલરડાં ગાતા અને કવિઓને પ્રેરણા અર્પતા સમુદ્રદેવને પાછળ મુકી હવે અમે કલાકારો, પોષો, મેડીસીઓ અને સત્તાધારીઓનાં સ્મરણો જગાવતી ભૂમિમાં વિચરીએ છીએ. કોન્સ્ટન્ટાઇનનાં મેઝીની ને ગેરીબોલ્ડી,

અને વીક્ટર ઇમેન્સુઅલનાં સ્મરણોને આ ભૂમિ ઘડીભર ભુલવા દેતી નથી. સેવનોરોલાનો પ્રાણોત્સર્ગ અહીંઆજ સ્વધર્મ થયો હતો. ચિત્રકારો અને શિલ્પીઓએ અહીંઆજ કલામાં પ્રાણ પુર્યા હતા. પોપોની સત્તાનો વિકાસ અને વિલાસ આજ સ્થળેએ જોયા છે. મેડીસીઓનાં સત્તા અને તોર આજ ભૂમિએ સદ્દા હતા. વર્ણવ અને ડેન્ટે જેવાને સરજનાર વસુંધરાનો ભાગ્યશાળી ખુણો આજ છે. મગરૂર રોમનોએ જગત ઉપર ગ્રાન્થ કર્યું તે અહીંઆંધીજ. એમના સ્મરણાવશેષો રજમાં રગદોળાય છે તોએ એમની મગરૂરી હજી એટલાજ તોરથી એ સાચરી રહ્યા છે. શાં કલા, વૈભવ, દમામ, ધર્માંધતા અને શૌર્ય આ ભૂમિમાં એક વાર દેખાતાં હતાં! આજે અત્રે એના અવશેષો છે પણ એમાંનો પેસો જીવતો અગ્નિ નથી. મુડકું છે પણ આત્મા નથી. સાંપ ગયા અને લીસોટા રહ્યા!

જગતભરના યાત્રાળુઓ દટલીની સુંદરતાની યાત્રાએ આવે છે. એનાં યંડાં પુતળાં, ઝાંખા યતા ન થતા ચિત્રસમૂહો અને સુંદર આકાશ (આપણે માટે તો નવાંડ વગરનું) જોઈને જોઈને વખાણે છે અને આલ્સા જાય છે. આ બધાની પાછળનો જીવંત દટલીનો, ખ્યાલ કાઢતીએ લેવાતો નથી. ધબકતું હોય તોએ એનું દૈયું એટલું ધીમું છે કે આવનુંરૂતનાં કાળ સુધી તે પહોંચી શકતું નથી.

પણ આ બધાનું તત્ત્વાભ્યાસ હું શા માટે કરું છું? જે નથી જોઈ શકતું તેનો શોક મુકી દઈ જે ભૂતકાલને અત્રે જીવતો-લમણે હાથ મુકીને બેઠેલો, શોકાનુર અર્ને ગંભીર છતાં ભય તેમ આશાજનક-જોયો છે તેનેજ હું તો વર્ણવીશ.

છટલીમાં આનંદ પ્રવાસી સૌથી પહેલાં
 ૧. એના કલાકારો નીરખીનેજ અર્થ
 ૧૫. આપણુ દેશની માફક અહીંની કલા
 તા અને ધર્મ પોતી છે. એ કલાના
 તાપે એ જાતેની અમર પણુ સામાન્ય
 નમસ્કર ઉપર ઘણી વધી જતી માધકચ
 બેન્ડો, બસનીની ને રોડે; દીશીઅન અને
 કેરોરો; શીલીપો અને શીલીપોનો,
 શીલીપો દીલીસી ને કેનોવા આ અને
 બેવાયેલા બીજા ઘણાએક સમર્થ ચિત્રકારો
 અને શિલ્પીઓ છે. અહીં આ બધા
 જુના કલાકારો (Old masters) મળ્યા છે
 એક એક કલાકારોએ પોતાની પાઠ્ય એટલું
 ખુબી કામ મુક્યું છે કે દરેકનો અર્થજ અભ્યાસ
 કરતાં તે વધે શકે. છટલીની દેવેની કલા નો
 આ બધાનું અનુકરણ છે. દરેક વસ્તુને પ્રતીતના
 એક જાનના ચક્રો નિયમ શાસ્ત્ર પડે છે
 રોડ ઉપર પહોંચ્યા પછી પાલુ તો ફરવજ પડે
 અને 'અર્થશાસ્ત્ર'ના પ્રકાર પછી તો સામાન્ય
 શીલ્પીના દીવાઓ જાંખાંખાં સાથે આનું
 ધર્મ હોય તો ના ન કહેવાય.

અહીંની કલા ધનવાનોની કલા છે
 અહીંના કલાવિધાઓએ કામ કર્યું છે તે
 ધનવાનો અને ધર્મના આશ્રય નીચે. પરિણામ
 એ ધર્મ કે સામાન્ય જનમમકના જીવનની
 સુલભતાએ એ કલામાં રચાન નથી મળ્યું.
 કા તો બહિષ્કરના જીવનના પ્રસંગો બીજાવા
 મા કલાની સમ્પત્તિ મનાઈ છે કે કા તો
 જાતવાનોની ધુન પોષવામાં-એમને દેવો કે
 અમલની દંતકથાઓનાં પાત્રો તરીકે બીજાવા
 માં અથવા એ જોડ દત્તા એવાને અમર
 કરવામાં એમની સર્વ શક્તિઓ અર્થજ મળ
 છે. 'મેડોના ને આઈસ' કે કાર્ટરનું
 'કુલીરીકશન' ન ચીત્રું હોય એવો તો કાલ

ચિત્રકાર આગેજ દશે. છેલ્લાંકેલાં તો અમને
 એકનો એક વિષય એનાંએનાય કટાંગો
 આપેલો. 'Good things' ની પણુ દે દર
 હોય છે.

અહીંની ચિત્રકલામાં સર્જિત્તાએને કેવ
 રચાન નથી. પદાર્થ જમિ (much ground)
 તરીકે પણુ એનો ઉપયોગ આગેજ થાય છે
 કુદરત એમને જોઈએ તે કરતાં ઘણી માયાવિની
 લાગી દશે, કે એમની કલાને ન્યાય આપવાને
 કે માંખાવવાને ઘણી કિનારી લાગી દશે. મને
 તેમ પણુ સર્જિત્તા ભાવ્યતામાં દિવ્યતા અને
 દેવતા કલ્પનારા આપણા આર્થહુદયને તો
 આ ખાલી તરતજ નજરે ચડે છે

અહીંનું 'કલારીંગ' (રંગપુરમી) શેઠ
 અને ઉકુ વધારે હોય છે. પહેલી નજરે
 જાણ ન થાય એવા કાલ ચિત્રને વધારે
 ને વધારે જોતા જઈએ તેમતેમ એની
 વિગતો દ્રષ્ટિ આગળ એક પછી
 એક ઉપડે છે અને એને વખાણવા વગર
 રહેવાનું નથી. અહીંના જુના કલાકારોની કલા
 આપણી ખંજાળી રકુવને ફેંક મળતી આવે
 છે. છટલીમાં કલ્પના વિકાસ ને પ્રગતિ કલ્પનાર
 એની રીતે ચલા મવા છે કે ખુબી સામકું જેવા
 પછી એન્ટેસો કે રોડેની કલા મારેનું
 આશ્ચર્ય ઉડી ગય છે. આ સ્વનંદતાના
 મુજબ 'એક્સ માટ્રમ' (પુરાતન કલાકારોની
 એ)ની સજા અને ધર્મની યુવાળી માટે
 મને તે મન આપીએ, તોપણુ એમણે
 જે ક્યું છે તેને મારે 'એક્સ' મવા
 વિના રહેનું નથી. રંગોની સમૃદ્ધિ,
 ભાવોનું આલેખન, વિનુનતા અને
 શીલ્પવદ, સ્પષ્ટ અને અકલ્પતા
 (amoralities) એ અહીંની કલામાં
 પ્રધાન લક્ષણો છે. શિલ્પકલામાં પણુ આ

ચક્રેવ

દેશે અદ્ભુત કામ કર્યું છે. આકૃતિઓની રેખાએ રેખામાંથી જાણે સંપૂર્ણતા ઝરે છે ! કેટલીક આકૃતિઓના એકેએક નમુનામાંથી એકેએક મહાકાવ્ય નીતરે છે. કદાચ આરસના હુકકાઓમાંથી આ લોકોએ એવી ભવ્ય સૃષ્ટિ સરજી છે કે ઘણી વાર તો એ મનુષ્યકૃત હોય એમ નથી લાગતું. આકારદ્વારા માણસ શું શું બનાવી શકે એની કલ્પના તો આ

આકારો જોયા પછીજ આવે; પણ શિષ્ટપદો તો આજથી એ હજાર વર્ષ પૂર્વેનાં ગ્રીક અને રોમન પુતળાં જરાએ ઉતરતાં નથી. ગ્રીક અને રોમનોમાં તો શારીરિક આકારોની સંપૂર્ણતા એ છવનનું લક્ષ્ય ગણાતું હતું. એમના આકારો ગદ્યા શારીરિક સંપૂર્ણતાની દૃષ્ટિએ રચાતા; પણ કાવ્યમયતા (poetic conception) તો પાછળથીજ વધી લાગે છે.

કાંસામાં અને કાચમાં પણ આવી આ
કળા ભુરે રૂપે દર્શાવે છે, અને 'મોઝેક'માંએ
ક્રીષ્ણા પદ્મર કે કાચમાંથી અદ્ભુત ચિત્રો
ઉપજાવે છે. 'ફેરેકો'ને લેતાં લેનાએ આપે
થો છે. અને 'ટેપેરટી વર્ક' પણ એમાંની
કલા કરનાંએ એની પાછળ રહેલી મહેનતનો
ખ્યાલ આપી પ્રશંસા કરાવે છે. હવે તો
અમારી પામે વિશેષણોએ ખુરી મયા છે
માત્ર "ધાર્મિક સરસ છે" એ શીવાય બીજી દેવ
સંપત્તિ નથી. બાઇ મુનશીને બીજા સગ્ન
વિશેષણો શાંધી કાઢવા બેચાર વાર લીન્યા
પણ ખરા, પણ એમને કહેવામાં પણ 'બીજા
કે' સરસ વિશેષણો હવે શોધી કાઢોને એમ
'અરસ'નો બહિષ્કાર થયો નથી. અને બાઇ મુનશી
તો હમણાં એટલી શક્તિ સાચવી રાખવાનું કહે
છે કે બીજા વિશેષણો શોધવાની તની
મેવાની હવે નાજ પાડે છે. આનો શુ કરીએ
મોટા માણસ છે

સ્થાપત્યમાં ગોળીક રટાકવનું પ્રામદ્ય
વધારે દેખાય છે. ગ્રીક અને રોમન
સાંભો, આરકાંઓ પથેરેનો ઉપયોગ
પણ ઘણો થાય છે. આરમ્બ વગર નો વાત
નહી, અને તે પણ એકમે જનના નહીં પણ
જેટલા મને તેટલી જનના.

અહીંનો દેવગામાં એર્ગન (મહારાષ્ટ્ર) ની
ગાયણ ઘણી મરમ હોય છે એની નળીઓ
જાણીમાં થઇ જમજમ આખા દોલમાં પથરાય
છે, અને તેને લાંબે આખા દેવગામાં સંગીતની
બચવાની અમર જવાઇ બધું છે સંગીત કાચની
જારીઓમાંથી આવેના ધીમે પ્રકાશ એક પ્રકાર
ની ખાસ આખાદિમકતા બહુ વાતાવરણ
પ્રધારે છે. દેવગામાં પ્રાર્થના કરના પારીઓ-
ના અવાજ નેરોઆરને મળતા હોય એવા
લાગે છે અને મદિરની બાંધણી એવી હોય

છે કે એનો અવાજ હવામાં તરતોતરતો મોજાં
રૂપે આવતો સ્પષ્ટ લાગે છે. પણ કાણુ જાણે
કેમ આ કવાના વારસો-દેહલીઅનો-મને
કેં ધણુજ શુદ્ધ દેખાય છે.

એમના મુખ પર મુસાખી છે, છતા મુસાખ
સ્વાભાવિક ન તાજાં નથી હોતા. બીજા
ધુરોપીઓને જોવા દેવાએથી આપણી આખમાં
એમનું નાનું કદ કેં ધ્યાનમાંજ નથી ઉતરતું
કલામાં આટલું સૌંદર્ય ઉતારનાર લોકોમાં
કેં સૌંદર્ય બહુ ઉભરાઇ જતું હોય એવું
પણ નથી લાગતું. એમનું શુદ્ધરૂઢ ચંદાપલ્લ
આપણને મહાત કરે છે આપણી માફક આ
લોકોએ વાતોડીયા હોય એવા દેખાય છે
જીન પણ દેખાય છે ધર્મ અને સત્તાના
જોતરાને લીધે એમનો વિકાસ વધતો અટકા
જાય છે, અને, ધુરોપના બીજા દેશોના પ્રમાણ-
માં અજાન પણ વધારે લાગે છે જાણની
મુરેજીને લીધે એમના લીધે બીજી તો ન
જોવાય

દેહલીઅન સંગીત આખા ધુરોપમાં ખાંચ
વખાણાય છે. અને 'ઓપેરા' જોવાની જેટલી
તક મળે તેટલી મુકતાં નથી. કૃત્રિમ ગણો કે
ખરો ગણો પણ આ લોકો અવાજને શુ
ફળવે છે કે આપણા તાન ને મોકે છે તેવા પણ
એમનામાં હોય છે સંગીતમાં આવદર્શનની
ખુબી તો આ લોકોએજ સિદ્ધ કરી છે, અને
'ઓરકેરકાં'ની ગોડવણ પણ આપણા સંગીત-
શાસ્ત્રીઓને મુજબજીમાં નામે એવી હોય છે
થેણેસો કે સો વાદ્યોનું સંમેલન જરાએ
વિમવાદ ન આવે એવી રીતે કરતું એ કે
નાનીચુની વાત નથી. આપણી માફક વાદ્ય
સંગીતને અનુમરનું નથી પણ જાણને
અનુસરે છે, અને તેથી એની અમર કે
જુદીજ થાય છે આ મગીતથી ન દેવાએજ

આપણા કાનને પણ જરાક ટેવ પડે પછી તો એ છેક અંતરમાં ઉઠે જાય છે. અલબત્ત, આપણે ‘સીન્ડ્રીઓ’નો કે ‘વોલ્ફ’ કે ‘માર્ગ’ વચ્ચેનો ભેદ ન પારખી શકીએ એ જુદી વાત છે, પણ એ આપણને ડોહાવે છે તો ખરુંજ.

હવે આ કાગળ ક્યારે પુરો થશે? મને ઉંઘ આવે છે અને હજુ તો મારે કેટલું બધું કહેવાનું છે?

રામન કેથોલીક અહીંના ખાસ સંપ્રદાય હોય એમ લાગે છે. અહીંના લોકો શ્રદાળુ પણ વધારે દેખાય છે. પણ મને એક પ્રશ્ન થાય છે. અજ્ઞાન લોકોનેજ ધાર્મિક થવાનો પરવાનો ખાસ મળતો હોય એવું કેમ દેખાય છે? ધર્મની સ્થાપના જ્ઞાનતા પાયા પર રચાય છે. એને ટકાવવા માટે અજ્ઞાનની જરૂર કેમ પડતી હશે? અજ્ઞાનજન્ય શ્રદ્ધા ટકાવી રાખતી હશે પણ ઉદ્ધાર કરતી હશે કે નહીં?

પણ આવાઆવા પ્રશ્નો નકામા ઉભા કરવા એ મારું કામ નથી.

અમે પોપને મળવા ગએલાં. અમારા અનુભવ કરતાં હાં આવી વર્ણવતાં એ વાતમાં વધારે રસ પુરાશે. કેટલાક અનુભવોજ એવા હોય છે કે એમને દૂરથી જોતાંજ વધારે રસિક બને છે.

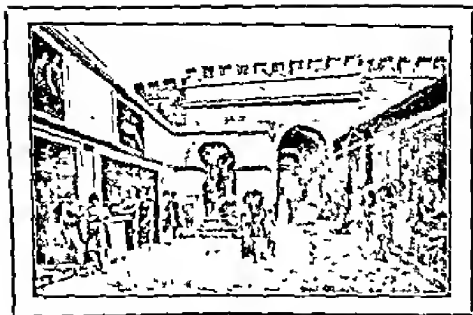
પણ પોપની સંસ્થા વીશે એક વાત કહેવા જેવી છે. મધ્યકાલીન લાપકો અને રીતભાત અમને બીજા કયાંય આવી રીતે જોવા ન મળત. પોપ બીચારા ભલો માણસ લાગતો હતો. કે નહીં તો દેખાતો તો હતોજ. એને મળવા જતાં બધાએ આખું શરીર ઢંકાય એવો કાળો પોશાક પહેરવો પડે છે. અમારી રંગીન સાડીઓથી અમે પતંગીઆં જેવાં લાગતાં હકચારું કે કેમ

એ સવાલ પર ચાર કલાક નીરાંતે વિચાર કરવાનો વખતજ મળતો નથી એટલીજ મુશ્કેલી છે. અમારું પ્રદર્શન તો શરૂ થયે ગયું હતું, પણ તે તો બંધેજ થાય છે.

આ બધું જોયા પછી એક વિચાર સ્પર્શ વિના રહેતો નથી. ખ્રીસ્તી ધર્મની અસર અહીંના લોકો પર એ ધર્મમાં રહેલા સિદ્ધાંતોને આધારે છે કે આ કળા, દમામ અને સત્તાના પરિણામ રૂપે છે? અસલ દટલીના દેવ-દેવીઓને પુજનારાને આ લોકો નંગલી અને નિર્દય કહી ધિક્કારે છે. આ લોકોએ નિર્દયતા અને જુદમ દેખાડેલાં તે તો જાણે લોકોના આત્માના ઉદ્ધારાર્થે ન હોય! ત્રાસનાં સાધનો હજુએ ખાસ રસપૂર્વક બતાવાયાં છે. આત્માનો ઉદ્ધાર કરતાં દેહને ત્રાસ દેવો એ તો પુણ્યનું કામ મનાય છે. એ રીતે પણ કાણક નો ધર્મ તો પ્રસર્યો!

ખ્રીસ્તી ધર્મને પ્રસારવામાં જુદમ અને સત્તાએ થોડો ભાગ નથી ભજવ્યો. કળાની મદદથી એનો દેહ શણગારાયો. લોકોને એણે નત્રતા શબ્દપરી. નત્રતા શીખવનારાની નિર્દયતા પર અંકુશ મુકાયોનો ભય પણ ઓછો થતો ગયો.

પંથ કે સંપ્રદાયના બહારના બોખાંએ કેટલા આત્માઓને કચડી નાંખ્યા છે? ધર્મ એળખ્યા વિના લોકો ધર્મ પાળે છે. અંતરને શોધવાને બદલે અર્થવાણી કે અર્થ વિનાની ક્રિયાઓ એ જીવનનું મુખ્ય કર્મ મનાય છે. જેણે એને શોધી હશે. તેને ભલે તેમાં અર્થ લાગતો હોય પણ એ અર્થનું ચોક્કું બધાનાં અંતરને બંધબેસતું થતું નથી. ધર્મ કાળો આપેજો આવતો નથી. માણસ પોતે જ નહીં ત્યાં સુધી તે તેને જડતો નથી. પણ જન્મના દાર પર તો પાટીઉં ચોટેલું છે:

૧૭. આમ મરીનગેલ

આ રચના તેના બે ૩ પગા. નવ રંગને અનુસરીને આજે ફરી પ્રવેશમાં આવી છે.

મરીનગેલ પગર

માહાત્મ્ય એન્ડેલા

‘ધર્મ’ શોધવાની સખત મનાઈ છે.’ બુલે સુકે કોઇ તેને ચોતાની મેજે શોધે તો તેને મૂર્ખ માનવામાં આવે છે.’

ધર્મની માફક સત્તાની તોફાનથી કેટલાક જન્મે ત્યારથી તેમને ગળે બેરવાંચલીજ હોય છે. શુકામ સ્વતંત્રતાને સહય નીહાળતાં શીખે છે તેમ લોકોને મોટા ભાગ પછુ નાની મોટી એમને વીંટલી મર્વ સાંકળોમાંથી બહાર નીકળવાના કોઇ રજાખવા પ્રપ્તનએ

ભયપૂર્વક નીહાળે છે. જનસમૂહ તો માત્ર પૂજા કરવાનેજ સર્ગાયલો છે. જે હાથ એમને ડામે એનેજ પ્રણામ કરવામાં એમને જન્મારે જાય છે. મેડીસીઓએ અહીંયાં ત્રણસો વર્ષ રાજ્ય કર્યું. યુરોપના સરાધારીઓ, મહારાષ્ટ્રીઓ અને પોપોનાં પદ એમનામાંથી પુરુષો. જોહુકમી કરી અને દુહુણને પોષ્યા. વેલવ માણ્યો અને ગરીબોને કચડ્યા. પછુ એમનાં મંદિરોને મહેલો, એમનાં કલાલુવનો અને વિહાર-સ્થાનો. તો લોકોની પ્રશંસા અને પૂજની નજરેજ જોવાશે. એ ભપકા ને દોર-એ મોજ-શોખ અને સુંદરતા એટલાં આંછ નાખનારાં

‘હોય છે કે એની પાછળ રહેલા બય’કર સત્યને તે સહેલાઈથી ઢાંકી દે છે.

છટકીનું સંદેશોદ્યોગ : આપણા હિંદના કેટલાક પ્રદેશોને મળતું છે. પહાડોની વચ્ચે દેવ, પચાર ચાપ’કે ત્યારે દક્ષિણના કુંગરાઓની હાર યાદ આવે છે. આપણાં ઝરણાં જેવી નદીઓ સફેદ કાંકરાઓ પરથી ચુકુતાથી સરતી જાય છે. કોઇકોઇ ખીણો તો ઘણી સરસ લાગે છે.

ધમની સ્વ. પતિધોતા સ્મરણાર્થે
 ધી કાર્વસ્મ ગુરુ તતી સમાને
 ધીયુત પ્રદાખા. આશુદ્ધ ચાવડા
 તાદ્ધી નાવનય સંપ્રદાય બેડ.

ક્રોનાવાની એક પરમ સુંદર શિલ્પકૃતિ
 સુલ્કિખ્યાત શિલ્પગરે પ્રેતવાએ ઘોલી નેચોલીચન બોનાચાઈની બહેનની
 આ પ્રતિમા સૌંદર્યનો એક અદ્ભુત નમૂનો છે.

અપોલો બેલ્વેડીઅર :

અપોલોની આ મૂર્તિ યુરોપી સિલ્પકલાની સર્વશ્રેષ્ઠ કૃતિઓમાંની એક છે.

પણ આ મુશ્કેલીને કારણે પછી ત્યાં સુધી આપણે વધારે પીકાની શક્તિએ છીએ. આપણે સાચે સાચે તે આત્મીએ વધારે અને વિવિધતાબદ્ધ-વેશવદ્ધ પડ્યું છે, પણ એને સાદિલમાં અમર કરવાને કે વર્ણવવાને—અરે સદા વાપરીએ તો અત્યંત આપવાને—કેવું દરદાર નથી લીધી. આપણી ખીણો અને પવતોએ અદાના સોડા આપીને આપણને ખાવાને ત્યારે આપણે જોઈએ. દ્વિદુસ્તાનની એક મારી ગાઇડબુક—માર્ગદર્શિકા પણ કેટલી દીનીએ લખી નથી. આપણા કવિઓ અને લેખકોએ કાં તો મંદકૃત કવિઓનું સાચું સાચું છે કે અંગ્રેજી ભાષાના પડખા પાડે છે.

પોતાની આંખે જોનાર અને પોતાની ભાષામાં કહેનાર કવિઓ આપણે ત્યાં કયારે શકશે ?

અમે શેઠમાં કીરસ અને મેલીની કપર જોઈ. મેપલમાં વર્ણવની જોઈ હતી અને કેનેડાના સ્મરણોથી તો ફોરેસ્ટ બરપૂર છે. શેઠીને માટે તો કેટલું દહાડો નીરાંને લખીશ કેનેડા તો મેં વાંચ્યો નથી. કેનેડા વીજે મેં એક બે વાનાંએ વાંચી છે. એની જીવનકથા મેં કેક વાંચી છે. એ તો હું બહાર નાની હતી ત્યારની વાન. પણ ત્યારથી કેનેડા મિલજતોની પાટીમાં આવી ગયા છે. એના જેવા

માણસની દયા ખાવાનો મને અધિકાર નથી, પણ સદાનુભૂત સખવાનો તો હેમ. He moved me so deeply when I read his life's story that I almost loved him: and thought I would have tried to soothe him in a childish way had he been still alive. (તેનું જીવનકથા મેં વાંચ્યું ત્યારે મને એટલી વાગણી થઈ કે મેં તેને લગભગ ચકાવા માણ્યું, અને મને લાગ્યું કે તે હાલુ જીવતો

સેવજોરાજા

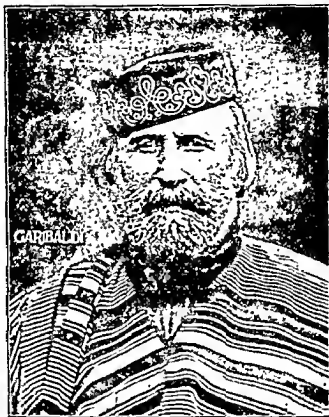
વાતોના રસનો પ્રવાહ નિરંતર જામતો હતો. ચોક્કમાં બેસી સંગીત ગાતી મુંદરીઓના ફંદના નાદ કીતવા..... પછુ જવા દો. આ હેં વર્તા નથી.

અમે વેનીસ જોયું પછુ જગક નિરાશ થયાં, ઘણી વસ્તુ-ઓ ચિત્રમાં જોટલી સરસ લાગે છે તેટલી ખરી રીતે હોતી નથી. જલમાર્ગની ગલીઓમાં ઘરોની વચ્ચે પસાર થતાં હોઇએ ત્યારે પાણીમાં ટેખાની લીલ, કચરો ને દુર્ગંધ ચિત્રમાં ન આવી શકે. પાણીના મારથી કાળી ચએલી કોરવાળા બીંતો પછુ ચિત્રમાં તો એક જાનનો મુંદર ઓવાલાસ (shade)

જ આપે. દીવા અને યુતોની શણગારેલી નાવોનાં દર્શન અમને ક્યાંએ ન થયાં. માત્ર એક વખત દીવાવાળી બોટમાં બીજા મારે ફરતા ધણીઓનો સંગીત અમે મોટરબોટમાં રાત્રે ફરવા ગયાં દનાં ત્યારે સાંભળ્યું. ઝાંડ કેનાલ શીવાય ગરીબોમાં તો બોટમાં જવું ગમતું પછુ નથી.

પછુ વેનીસ રાત્રે સરસ લાગે છે. દિવસ એની ઘણી ખામીઓને દયાની રીતે કાપી દે છે. રાત્રિ એના અંધરી પાળળા

પડથી એની ઘણી ખુબીઓમાં નવો જાદુ ઉમેરે છે. અમે ગયાં ત્યારે શુક્રપક્ષ હતો અને ચંદ્ર તાણું આન કરી પ્રકુલ ચએલી કુમારિકા સમી એનાં ફિરજોરૂપી કેશને સુકવવા આવતી હતી.

ગરીબોલી

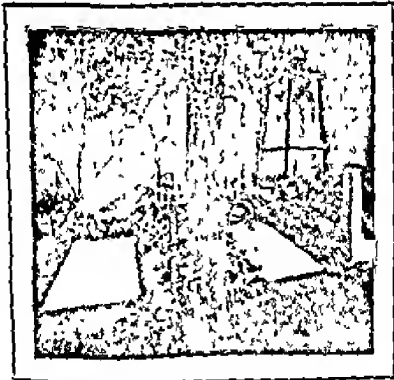
જળના ઉડાણમાં સર્પીકારે વાંકા-ચુંકા લહેરાવે રનાન કરતા દીપકો અને સ્પર્શ અને થંડા છાં લગ્ય સાગળ આન્ડ કેનાલ પર ના આરસથી શણગારેલા મહેરોમાં રાત્રે નવી રમવા ઉપડે છે. અમરી રાતની ચંદ્રિકામાં ની કરેલી મોટર બોટની દીપા છાંડી કાપવાર જીવવા જેવી છે.

સંકાંઓ સુધી અહીંયાં સ્વર્ગ

પ્રજસતાક ગાળ્ય રહ્યું. આખી દુનીયામાં એ વાર આની કીર્તિ ગવાતી. કાવદાવા અને ભયંકરતા એ અહીંના લેકિનાં સદાનાં સાથી રહેતાં. કોણું જીવન સજામત નદની કોખના જીવને નીરાંત નદની. કાણું વધવા નાં કોણસની આના એમને કોણ જીવનનું નદી તોપજ સામા બોલ વચ પળાતી. કોખને કોણું. મુખ દેખાડવામાં ને એળાસાળ જવામાં સજામતી ન દતી. કં આખાવાળા મુંદર દેદતી માફ નેની

જીવુ ને તેણે રાખ્ય કર્યું. એની વેદી આગળ ઉઘ આવે છે. પાંપણો મારા કુકમનો નિ.આમોના ધૂપ મડવા. આંસુઓએ તેને અનાદર વારવાર કરે છે અને પ્રવલિત કરી. હવે તો એનાં સ્મરણો નથી કાગળ પર છોડા પડે છે. મીલાન અમે જુલનનાં કે નથી સહાનુભૂતિ આપવાનાં એછ તો નાખ્યુ છે પ્રણુ હવે ખીજવાર સૌ Thank God that I did not live અનિશ્ચયની ખતુનની તપીયત સારી ન હોવાથી in those days to witness all those અમે મોટે કાંઈ જવાનો વિચાર હમણાં માડી things (ખતુનો પાડ માનું છું કે એવુ વાળ્યો છે, અને મીધા કોમોદ્યુગનો થઈ ખતુ જોરા કું એ સમયમાં પૃથ્વી પર નહોતી) સ્વીદઝરસંડ જઈશું.

વે નીસ માં
કાચું કામ
અને લેન
સરસથાપ છે.
હવે તો
અને ખરેખર

કુશળ હશે
શી
લીલાવતી-
ના
વંદેમાતરમ્

વાર્તાના રસનો પ્રવાહ નિરંતર જામતો હશે. એકમાં એકી સંગીત ગાતી સુંદરીઓના કંદના નાદ કીલવાં.....પણ જવા દો, આ કે વાર્તાનથી.

અમે વેનીસ જોયું પણ જરાક નિરાશ

થયાં. ઘણી વસ્તુ-
ઓ ચિત્રમાં જોઈલી
સરસ લાગે છે
તેટલી ખરી રીતે
હોતી નથી.

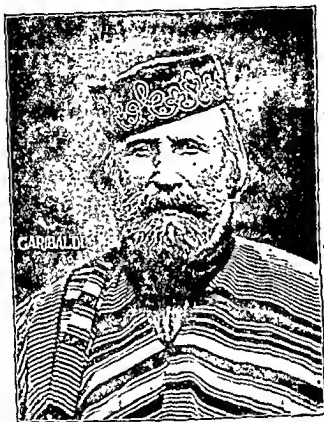
જલમર્ગની ગ-
લીઓમાં ઘરોની
પચ્ચે પમાર
થતાં હોઈએ
ત્યારે પાણીમાં
દેખાતી લીલ,
કચરો ને દુર્ગંધ
ચિત્રમાં ન આવી
શકે. પાણીના
મારથી કાળી
થએલી કોરવાળી
ભીતિ પણ
ચિત્રમાં તો એક
જાનનો સુંદર

જાયાભાસ (shade)

જ આપે. દીવા અને ધુવોની શણગારેલી
નાવોનાં દર્શન અમને ક્યાંએ ન થયાં. માત્ર
એક વખત દીવાવાળી બોટમાં બીખું
માટે ફરતા ઇટાલીઅનોનું સંગીત અમે
બોટરબોટમાં રાત્રે ફરવા ગયાં હતાં, ત્યારે
સાંભળ્યું. ઝાંડ કેનાલ શીવાય ગલીઓમાં તો
બોટમાં જવું ગમતું પણ નથી.

પણ વેનીસ રાત્રે સરસ લાગે છે.
દિવસ એની ઘણી ખામીઓને દબાવી નીતે
હુધાડી કરે છે. રાત્રે એના રૂપેરી પાતળા

પડાથી એની ઘણી ખુખીઓમાં નવો જાદુ ઉમેરે
છે. અમે ગયાં ત્યારે શુક્રપક્ષ હતો અને ચંદ્ર
તાલું રનાન કરી પ્રકુલ થએલી કુમારિકા સમી
એનાં કિરણોથી કેશને સુકવવા આવતી હતી.

ગંગીઆદી

જળના ઉંડાણમાં
સર્પીકારે વાંકા-
ચુંકા લહેરાય
રનાન કરતા
દીપકો અને સ્થિર
અને થંડા છતાં
ભવ્ય લાગના
ઝાંડ કેનાલ પર-
ના આરમથી
શ શુભા શ મ કા
મહેસોમાં રાત્રે
નવી રમતા
ઉધડે છે, અમારી
રાતની ચંદ્રિકામાં-
ની ફરેલી બોટર
બોટની દીપા
છંદગી કાંઈવાર
જીવવા જેવી છે.

કેંકાંઓ સુધી

અદીઓ સ્વતંત્ર

પ્રજનસત્તાક રાજ્ય રહ્યું. આખી દુનીઆમાં એક
વાર આની કીર્તિ ગવાતી. કાવદાવા અને
બંધકરતા એ અદીના લોકોનાં સલામો
સાચી રહેતાં. કોઈનું જીવન સત્તામત નહતું.
કોઈના જીવને નીરાંત નહતી. કાંઈ કદવ-
ની કોઈમની આજા એમને કાંઈ
જોજખતું નહીં તોપણ સામા બોલ વચર
પજાતી. કોઈને કોઈનું મુખ દેખાડવામાં
જોજખાઈ જવામાં સત્તામતી ન હતી. કે
આમાવાળા મુંદર દેદની માફક વેનીસ

કારણે તેના મોઝા ઉપર અકુમિંદુઓ હતા. હું તેની પાસેની શિક્ષા ઉપર બેઠો. તેનું ધ્યાન માત્ર ઉજળતા સામર તરફ જ હતું. આ જગત તેણે મનથી અસ્થિત્ય ધરાવતું નહોતું. આ જોઈ હું હિચ્છુક બની ગયો. મને જણાયું કે તે બેઠાનું અવસ્થામાં જ છે. આવી અવસ્થામાં બધું તેનું જાન ચાલતું જ હતું.

પરિવેષણ બધું ને તે કડી. તેની આ ઇત્તપાતા છેલ્લી દોષ તેમ તે ધોર મળતા કરતા સમર તરફ ચાલી. મને આશ્ચર્ય થયું થઈ નમોમાં કોટી વેગથી કરવા માંડ્યું એક મુદ્દર પછી અબજની સ્થિતિ મારે શી રીતે થાયી. જોડું ન જોડું ત્યાં તે મેં પાછી પડે આવી ગઈ. મને જરા પચી જાન ન રહ્યું કે તેની પાછા દોષો. બાથ કરીને મેં તેને પાછા ધોઈ. એવાનું અવસ્થામાં સિધ્ધિ થતેલા માત્રવાળી ને નમી પડી. તેનું જાણ્યું જાનું કરીને મેં મારા અમ કુપર બીજી કીધું. મારા મોળામાં તેનું માથું નમી પડ્યું.

જનનેના અધિરાજ ખીચો હતો પવન મદમદ થતો હતો. મારા ઉપરના વાજતી થશે કરાશયમાન થતી હતી પવન વગેરે નિર્મલ રીતે તે મુદ્દરના વશ સ્થળ ઉપરનું રજા અનેકા સાગ્યો. મેં નજર ખમેકા બીજી પ્રપલ્લ કર્યો. એક તરફ કુદરત પોતાનું નમ્ન સ્વરૂપ જતાલી કુમાં કે કે આવેને નિર્મલ કરી રહી હતી. બીજી તરફ તે મુદ્દરે જાને કુદરતને હમીને આવકાર આપતી દોષ તેમ તેનું સિમ્ત દર્શાવતું મોં ખાની ઉઠતું હતું.

મારું આંતર જીવું. બેઠી વારે તેને શુદ્ધિ આપવા હતી. તેની જાતી જોડેથી પડતી રહી હતી. મારાં અનિર્મલમાં વિષ વ્યાપ્ત નીચે જાય મેં અપરજનનું પાન મેંવા પાડ્યું. મારું કિર નમતી હું તેમ કરવા અઠાણું ત્યાં તેનું

સગીર સજવન્યું. મેં મારું મોઢું ઉઠું કરી લીધું એવો વિચાર કુદ છે એમ તરતજ મને લાગ્યું. મારા મોળામાં રહેતું તેનું માથું મેં ધીમેથી જમીન ઉપર મુક્યું. ખમીની શિક્ષા ઉપર હું બેઠો. વિજયના મદમાં મારે હાથ માનો ન હતો.

તેને પુરેપુરી શુદ્ધિ આવી. ધીમે રહીને તે બેઠી થઈ તેની આંખોમાં ભય હતો. મારે તરફ તેણે દૃષ્ટિ ફેરવી મારી મામે જોયું. તેને લાગ્યું કે, પોને કાંઈ નવા જમનમાં છે.

“તમે કાણ છો? શા મારે અહીં બેઠા છો?”

તેના અવાજમાં માધુર્ય અને કરુણા અને હતા.

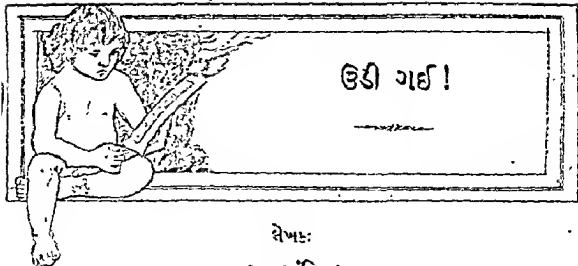
“તમે કુદગીને નિરપેક્ષ માની લાગે છે તેને અથવાળી અને સ્થિત જનાવવા આજો છું.” એ વાત મારા દૈયામાં રતી રહી હતી તે તરતજ હોઠે ચડી આવી.

“સમગ્રન પુરુષ! તમે અને શા મારું ખચારી? કુદગી નીરમ છે, સંભાગ અમાર છે. તે સારવાળો શી રીતે જાને? મારું કામ અને કયા છે.”

ત્યાં આજણું વન ન હતું નહીંતર કોવલ જરૂર તેની રમણ કરત.

“ના, ના, તેમ જાનેજ નહીં. ત્યાં સુધી તમે તમારું કુઝમ અને ત્યાં જાણવો ત્યાં સુધી કે જાણ કરવા નહીં. જે માગતી તે ફેડી સમય એમ હશે તો જરૂર હું તે મારે પલ કરીશ.”

તેને આપાસન મન્યુ હોય તેમ તેણે મારા તરફ જોયું. તેની નજરમાં મીઠાશ હતી. પોતાનું કુઝમ જાણવા સ્થળનાર પચી આ જમનમાં છે એમ તેને જરૂર દેવું જોઈએ.

ઉડી ગઈ!

લેખક:

રા. શાંતિનાથ

ચિત્રકાર:

રા. હોશાંગ અંબાલાલ જોશી

૨

એ હ વખત એવો હતો કે, મારા ઇવન-
માં આશા હતી, કિસાહ હતો,
આદર્શો હતા. મેં મારા ઇવનને બહુવિધ રંગે
રંગ્યું હતું. દુઃખ, એ શી વસ્તુ છે તેની મને
ખબર ન હતી. મારો મુખસાગર ગંભીરતાથી
પોતાની છોલો ઉછાળી, અનેક મોઝાં કેપ્સ
કરી, તેમાં નવાનારને રસભેળ કરી દેતો હતો.

પણ આજે મારી આશાઓ ધુગમાં
રગદોળાય છે, કિસાહના ચુરેચુરા ચપા છે,
આદર્શોનો ભાંગીને બુકા થઈ ગયો છે. મારો
ઇવનતાંત્ર નાશ પામ્યો છે. જેને મેં
મારું સર્વસ્વ માની હતી તેણે અતે મારો
ત્યાગ કર્યો છે.

x x x

તે સરદપુનમની રાત્રિ હતી. સમુદ્રનારે
દું આંટા મારી રહ્યો હતો. ચંદ્ર સોળે કળાથી

ખીંચ્યો હતો. સાગર પોતાનું ગંભીર માન કરી
ભિંમિંઓને ઉછાળી રહ્યો હતો. દૂર વાતાવરણમાં
ધુમ્મરી જામી રહી હતી. મારા કાન ઉપર
સારંગીના સુર અથડાયા. હું ચમક્યો. મને
સમ્યું કે, શું કોઈ દેવી અને સંગીતથી સાદ
કરી રહી છે?

મારા મનને મેં જામત્ ક્યું. કોઈ સુંદરી
મોડા આઘાપ મૂકી ગાતી હોય તેમ લાગ્યું.
અવાજમાં કરુણા હતી. મારી છંદગી એવી
મુપ્ક હતી કે, કોઈ દિવસ મેં કોઈ પણ સુંદરી
ના મીઠા કંઈનો આસ્વાદ લીધો ન હતો.
કલહથી ભરેલા આ સંસારમાં મારી સારંગીના
તાર બેસુરા ખની ગયા હતા. મેં પગ ઉપાડ્યા.
જે તરફ સારંગી વાગતી હતી તે તરફ હું ગયો.

સમુદ્રનારે સુંદરી બેડી હતી. તેનું
આસન શિખા ઉપર હતું. અકથ્ય દુઃખના

હતું. ઘરમાં તેમનુંજ ધાણું થતું. તેમનો પડથો બોલ મારા પિતાશ્રી ઉપાડી લેતા. માત્ર એકજ બાબતમાં તેમનું ધાણું થતું નહીં—મારી બાબતમાંજ. મારા પિતાનો વિચાર એવો હતો કે મારું લગ્ન મોઢી ઉમરે કરવું અને યાં સુધીમાં મને સારી રીતે કેળવવી.

“દિવસો ગયા તેમનોમ મારી કેળવણી આગળ વધવા લાગી. મારા પિતાને સંગીત સારું આવડતું એટલે મને પણ તેમણે તે શીખવ્યું. મારાં ફાઇનાનો સંપૂર્ણ વિરોધ જતાં તેમણે મારું લગ્ન કર્યું નહીં.

“દિવસોદિવસે મારું યૌવન ખીલતું હતું. મારા પિતાને મારા લગ્ન વીશે ચિંતા રવા લાગી. ન્યાતમાં ચર્ચા ચાલી. મારા પેતાએ તે ગણકારી નહીં. લગ્ન કરવાનું મારા મન ઉપર છોડ્યું. તેમાં માત્ર શરત એટલી જ કે તે બાબતથી મારે તેમને માહિત કરવા.

“એક દિવસ અગાશીમાં બેસી હું વર્તમાન-પત્ર વાંચતી હતી. દેશવસ્ત્રમાં હજારો યુવાનો કુદી પડ્યા હતા એમ મેં વાંચ્યું. મારાં સૌમાંય ખડાં ધયાં. મને લાગ્યું કે, સ્ત્રીઓ અભિદાન આપવા કાયકજ નથી? સ્ત્રીઓ કષ્ટભતનું અભિદાન આપી શકે? પુરુષોને પ્રોત્સાહન આપી ઉત્તેજિત કરે?

“સાથેસાથેજ મારું ચિત્ત ચંચળ બનવા લાગ્યું. એક યુવકના આત્મબોગે મને થેલી બતાવી દીધી. જગતના મૂર્ખ લોકો મન-ભાવનું બોલીને તેને દુલબ્યા કરતા હતા. હું તેને અંતરથી પૂજતી હતી. મારું હૃદય તેની તરફ દોડી જતું હતું. મેં તેની જામી જોઈ ન હતી, છતાં મનમાં અનેક ભાવની જામીઓ હું ઘડી કાઢતી હતી. મેં મનમાં નિશ્ચય કર્યો કે એવા પુરુષની મહત્વરી થવું એજ મોખ્ય છે.

“એવામાં એક ભયંકર રાત્રિ આવી. હું બહાર ફરવા ગઈ હતી ત્યારે હૃદય બંધ

પડવાથી મારા પિતા સ્વર્ગવાસી થયા.

“મારા ફાઇનાનો વિન્ય થયો હતો. તેમણે મને બોલાવી. મુંબાઈના એક ગૃહસ્થ જોડે તેમણે મારા વિવાહનું નક્કી કર્યું. વયમાં પચાસેક વર્ષ હશે. મેં ચોખ્ખી ના પાડી. પણ આપણા સમાજમાં એવી આશા રાખી શકાય છે? લોકો મને મૂર્ખ અને છોકરી ગણવા લાગ્યા. ફાઇનાનો નિશ્ચય વળ સમાન હતો. હું નરમાસ થી ન માનું તો બદાલકારે પણ તેઓ પરણાવવા તૈયાર થયાં.

“ત્યારથી મેં અત્તનો ત્યાગ કર્યો. છતાં ફરે દૈયાં ધ્રમળ થયાંજ નહીં. મને આ જીવન અકારું લાગ્યું. કોનો આશ્રય શોધવો? જે મુશ્કેલીને મેં મારો માન્યો હતો તે મને પીઠાન-તો ન હતો. તેને મેં જોએલો પણ નહીં.

“છેવટે મને આ સમુદ્રકાંતોનો વધારે રમ્મ લાગ્યો. મને અહીં ચિરકાલની શાંતિ મળશે એમ ધારી હું અહીં આવી છું.”

૩

તેનું બોલવું પુરું થયું. જે નિરાશા અને અશ્રુભિંદુઓ હતાં તે ચાલ્યાં ગયાં. તેનું મન ઉત્સાહિત થયું હોય તેમ જણાયું. મોઢા ઉપર તેજનું આવરણ છવાઈ ગયું. પણ મને શંકા રહી. જેની સાથે આ બાઈએ અદૃશ્ય પ્રેમ કર્યો તે યુવક કોણ? મારું મન મુંઝવાયું.

“તમે જે ભુવાનની વાત કરી તે કોણ?” તેના મોઢા ઉપર શરમના શેરડા પડ્યા. જરા કોંઈ કરીને તે બોલી:

“આટલી વાત કરી પણ ધરત્યા નહીં? મને હવે જવા દો. તમે નકામી જોડી કરી.”

જે કહેણું તે દયા આ વખતે જોઈએ તે તેનામાં ન હતી. આ ફેરફારથી મને આશ્ચર્ય થયું.

“નહીં, નહીં. તમારું મન કચવાતું હોય તો એ બાબત નહીં પુછું. આ તો જરા જિજ્ઞાસા થઈ આવી.”

“હીક તમારી જિજ્ઞાસા પુરી થયા પછી મારું કામ કરવા હું જરૂર જાઉં.”

“જવું ન જવું તમારી મરજી, જતા અને ફાપ તો જરૂર થવાનું.”

“ત્યારે સાંભળો. તે જુવાન એજ કે જેણે મને મંત્રમુગ્ધ કરી છે. તેની ખાતે મંત્રીની વિદ્યા નથી, જતા તેણે જીવન એક મંત્રીના સમાનજ છે. એ માણસ અત્યારે સમુદ્રને કાંઈ પથ્થર ઉપર બેઠો છે એક અપ્રાપ્ત સ્ત્રીની સાથે અતરતા હુડા રનેહથી નાકી રહ્યો છે.”

તેના આ રમુજ ઉપજ કરે એવા વચનોએ મને મરજી જાતી થઈ. મેં કહ્યું

“મને ખબર નહીં કે મારા ઉપર આવી શકે આવી પાસી” આમ કહી હું તેની તરફ ગયો ફરી ખમચાયો. વિચાર ક્યાં ચિતાના પગલાને મેં મનમાં દમી કાઢ્યું. મારા મન ઉપર મયમ મેઘાવી હું તરતજ બેસી ગયો.

“આ ઉપરથી મને લાગે છે કે તમારું મન મંત્રીથી છે. અને સરજે લેરી હોય તો જાને નહીંતર મારા માર્ગ પ્રગટે છે” કહી તે હસી. હું ચિત્તવન થઈ ગયો હતો. આની સાથે મારે મંત્રી બની ગયો તે જણ છે કે નહીં, તેના કુ સિદ્ધ કરેલો હતો. રનેહને કુ જાણી તપાસવા માગેલો હતો. હું જરા પણ ભોળો નહીં.

“હું તમને અનામતા નાથ માનતી હતી. પણ અત્યારે જોઉં છું તો તમારા હૃદયમાં કામચૂંકી જ જણાતી નથી. તેજી તમારા જીવન દગન ક્યાં એટલે હું મને જાણ” થઈ માનું છું.”

હું કંઈક દમ રાડ્યો નહીં.

તેણે મને તમન કહ્યું. હવે આપણી તેની આખો મારા તરફ વળી અને તરતજ પીછાપ મેં. પાંચે જમલે આવી તેણે પાણીમાં જઈ મુક્યા પાની સુધી, દીઅણ સુધી, માથા સુધી

એમ પાણી વધતું જ આવ્યું.

વીજળા પડે ને બોલતા બે કડકા થાય તેમ મારું હૃદય ચીરાઈ ગયું. ચમકાને હું જમો થઈ ગયો. ફાટી આંખે મેં તેના પાણીમાં રહેલા હારીર તરફ નજર ફેંકી હાટ મુકી કુ પાણીમાં તેની ધાજળ મથે. એ દાઢે મેં તેને લચકી લીધી. તેણે હસવું માનું ન હતું.

“મને ખબર છે કે તમને જરા લેતા આવડતોજ નથી” કહી તે હાથમાપી ફરી પડી.

વાયુદેવ પોતાની મંદુર વીજળા વગાડી રહ્યા હતા ખારવાઓ રમણીય મામ્મગીતથી પ્રિયએને આમની રચા હતા. મહુદનાં ઉજાતાં પ્રાણ અમારું પાદપ્રકાશન કરી રહ્યાં હતા.

આવા સુંદર દેખાડમાં સંવમ ક્યાં સુધી રહે? અને જાને જીવનુગવચ્ચ બીજામાં. એકમીજના અંધરામૃતનું પાન ક્યું તે સુંદર અને ઉજાતો દુધ જેવી રાત્રિમાં અમે પ્રેમના ઘેનમાં મરત હતાં.

તેને તમનજ પૂરંમન થઈ આવી. ભવબીત આખોએ તેણે મારા તરફ જોયું. અને કહ્યું

“આજથી આપણે આપણું નામ નીત દિશામાં ફેરવીએ. પણ આપણે સમાજને વેગી બનાવ્યો છે. તેનો કે ઉપાય?”

“હું પણ તમારા જેવોજ છું” મારે માથાપ નથી આજનો દિવસ મારે ત્યાં જોડો. કાલે બીજે જાણે ગઈશું.” મેં આશ્વાસન આપ્યું.

ધીરપથએ અમે જાને ઘેર આજના ધરમાં એકલો હોવાથી મેં મુલાતી સચવડ દીકરી કરી. અમારી પથારીઓ લુદાલુદા એગડામાં હતી. ઉંઘવાનો પ્રયત્ન કર્યો પણ ઉંઘ આવી નહીં.

મેં કીલો સચેત કર્યો. સાદ કરીને મેં તેને બોલાવી. સામેના કોણ ઉપર તે બેઠી. મારે કંઠમાં ચણું હતું.

“હું એક વાત વીસરી ગયો. લાગણીના આવેશમાં મેં તે વાત તને કરી નથી. તે સાંભળી તને દુઃખ નહીં થાય ?”

“કોઈ નકારી વાત હશે તો જરૂર દુઃખ થશે. નહીંતર નહીં.”

“ના, મેં નરસું કામ નથી કર્યું. પણ તને કહેવું તો જોઈએ. દેશહિતને માટે હું ફરેર ધુમી રહ્યો છું. એમાં દુઃખ સહેવાના પ્રસંગો પુષ્કલ છે. કાલે સવારે શું થાય તેની આપણને ખબર નથી. જે વખતે હું અણુ-કાયું આવી પડે તે વખતે તારે ધીરજ રાખવી પડશે.”

“ઓહો! એજ ને! આ દુઃખ કરતાં એ કે વધારે નથી. સતી સીતાએ પણ કવો વનવાસ વેઠ્યો હતો ? તો આપણે કોણ ?”

“બરાબર, અને આપણે કે સંગીન કામ કરવા માંડ્યું પડશે. શું કરીશું ? લોકોનાં દીક્ષ આપણે શી રીતે છૂતવાં ?”

“બધા કરતાં સરસ એજ કે, આપણે કોઈ નદીનો સુંદર પ્રદેશ જોવો. ત્યાં જઈને આપણે આપણો આશ્રમ જમાવવો.”

“એ વાત ખરી. આપણાં માતૃપિતાએ આપણને જે વિદ્યા આપી છે તેનો લોકસેવામાં જ આપણે ઉપયોગ કરીશું. લોકોનાં બાળકોને ભણાવીશું, પતિતોને હૃદય સાથે આંખીશું, તેમને શુદ્ધ બનાવીશું, અને સમાજસેવાનાં અનેક કામો કરીશું. મારી પાસે મારા પિતાનો પૈસો છે તેનો ઉપયોગ આપણે ત્યાં કરીશું.” મેં મારા વિચારો જણાવી દીધા. પ્રસન્નચિત્તે તેણે તે સાંભળ્યા.

મધુર સ્વરનેમાં અમે તે રાત્રિ અતીત કરી.

૪

અમારો નાનકડો આશ્રમ રેવાળના સુંદર તટ ઉપર મગરનીથી ઉભો હતો. એક દિવસ

મેં તેના તરફ આશાભરી નજર નાખી. લોકોએ અમારી ભાવનાને જાણી હતી. અમારા આશ્રમને નેમણે, વ્યવસ્થિત બસથી ભવ્ય બનાવ્યો હતો.

એક પ્રભાતે ક્ષિતિજમાંથી સૂર્ય બહાર આવ્યો અને પક્ષીઓ કલ્લોલ કરવા લાગ્યાં. મેં સવિતાના મોં તરફ જોયું. તેનો કેશ-કલાપ ગળાની આસપાસ વીંટાયો હતો. ભીંમએલો હોવાથી તેમાંથી પાણીનાં ટીપાંઓ અશ્રુમિંદુની જેમ નીચે પડતાં હતાં. તેની કાળી મોટી આંખો મારી સામે જોઈ રહી.

“મારું ચિત્ત આજ રિથર જણાતું નથી, આજે જાણે અશુભ થવાનું હોય તેમ જણાય છે. તમે ક્યાં જવા તૈયાર થયા ?”

“શહેરમાં. સાંજે આવીશ. તું એવા વહેમ રાખવાનું હવે બુદ્ધી બા.”

“પણ આજે ન જાઓ તો સારું. મારો ઇન્ક આજે ઉઝો છે.”

“નહીં, નહીં: એ વહેમ મારે કાઢવોજ પડશે” કહી હું વીદાય થયો.

હું શહેરના પાંદરમાં આવી પહોંચ્યો. તે વખતે ભગવાન સહસ્રરશ્મિ મધ્યાહ્નશે આવ્યા હતા. મેં તે વખતે અનેક યુગ્મો સાંભળ્યા. અંદર આવતાં જોયું તો શહેરના રક્ષકો નાસતા હતા. પાછળ લોકોનું મોર્દુ ટોળું હતું. એક રક્ષક ઝપટમાં આવી ગયો. કાંધે ભરાયેલું ટોળું તેના ઉપર તુટી પડ્યું. હું દોડ્યો. પાસે જઈને જોઉં છું તો રક્ષક યમલોક સીધાવ્યો હતો. “લોકોનું ટોળું આવેશમાં ને આવેશમાં તીખરાતું હતું. મારી આંખોમાં પાણી આવ્યાં. મેં કહ્યું:

“કુર્ભાગીઓ! આ શું કર્યું? મારા બોધનો આ ઉપયોગ? આનો ઇવ શીદ લીધો? મરણ લાપક તો મારું શરીર છે. આ નિર્દોષને તમે શા માટે માર્યો?”

“નિર્દોષ સારો! રક્ષક થઈને તેણે અમારું બચાવ્યું કહ્યું છે. અમારી મીઠકન જપન કરી અમને રક્ષતા કરવા આપો હવે” કહી બધા ઘેર ગયા.

દૂરિયાર કરોડરનો મરેલા રક્ષક પાસે બેઠો હતો. આજે મારું મગજ ભૂખી મરું. વેર સામે વેર મને કપાવવા લાગ્યું. થોડી વારે મારી ખુદી ઠેકાણે આવી. ચોપાસ ક્યેય તેા અનેક રક્ષકો મારી આસપાસ વીંટળાઈ ગયા હતા. તેમના વચ્ચે કુકમ આપો એટલે તરતજ મારા હાથમાં બેઠીઓ આવી ગઈ.

હું એક રીતે ખુશ થયો. લોકોએ કરેલા ખાપતું કળ હું બોગવીશ બનણી મારો હથે મોનો ન હતો.

મીઠ તરફ મને મળિતાનો વિયોગ સાંકળ્યો. મારા આંદરો સાંભળ્યા. તે સુખની થડીઓ સાંભરી મેં મારું મન દડ કરવા પ્રયત્ન કર્યો, છતાં મારી આંખોમાં ઝળઝળાતી આંસુઓ, મને જણાવું કે ‘આ નામદાંષ છે તમજ તે મેં હુઝી નાખ્યાં’

“હા બાઈ, આકરે લાગે છે!” મચકડી કંના એક અધિકારીને અજાજ આંખોએ એને હું જો ઉતર આવું.”

૫

થોડા દિવસ પછી મારો ન્યામ થયો ને દિવસે સવેલા અપમરિરમાં અવી તેનું મોઢું સુકાઈ મયું હતું, છતાં જવળા માંથી ચક્રાય નહીં તેડની હતી. પોતાની પાનખરૂની સખી મારંગી તેના અને હાથોમા દડણે નિયર હતી. તેને જોઈ-આવી સિધનિ-માં જોઈ, અમા ચિત્તવળ બની. ના તેને પીડનવા એટલે બધાની આંખ મોની થઈ

હતી. છતા તેનું મુખારવિંદ એક બાનગ્ય યોગિની જેમ નિશ્ચલ હતું. મારા તરફ તેણે નજર કરી. એ નજરનો અર્થ મેં અંતરમાં ઉડાણમાં ઓળખ્યો.

થોડી વારે મારું અવિધ્ય અકાળુ, ન્યાય-ધર્મ પોતાની આંખ સંભળાવી. બધાએ આંખો મીચી—માન મળિતાની આંખોજ એવી ને એવી હતી તેણે મને કહ્યું

‘શ્રામી મોટી વાલ નથી, તમે ધીર રહેસો તેની મને ખાતરી છે. અને હું—’ તેણે મીઠું, જ્વાનિમય, અકળ દિમત કહ્યું—“હું એકની પડું તેમ નથી.”

આટલું કહી તેણે સારંગીના તાર ઉપર હાથ ફેરવવા માડ્યો. ન્યાયધીશ કુનશુ બની ગયો. તેનાથી ના પડાઈ નહીં તેમ હા પડાઈ નહીં. હાથો પૂર્વવર ફરવા પાડ્યા. તેના સ્વરમાં કદને બડલે મિથનની આશા હતી આ શુંગરન બળે સ્વતોક્તી અધ્ધરનો હતો.

મારાથી હાથ લખાવાન થયા. ધીમે પગને પછે દડતાથી તે આંખી, મારંગીના તારો ઝળું-ઝળી રવા હતા. તે પાંજરા પાસે આવી મારા હથ પાંજરામાંથી બહાર નીકળ્યા—તેના પગે અકકયા તેને ચુંબન કર્યું. સારંગીના તારો ધીમા પડ્યા છેલ્લું કુવપદ.

વરવો મારો વજ્રવેગ નાર,
—ભજન અધુરું રહ્યું.

ગાનગયા તેની આંખો મીચ્યાં મહા. મારક પંખી પાંજરામાંથી હડી મયું હતું

* * *

મારી સખ પાછળથી રડ થઈ. અને આજ હું અમાગ આટલોથી જન્મેલા આજમને નિન્નેજ વડે સભાગી રહ્યા છું

લેખક :

રા. મનહરરામ હરિહરરામ મહેતા,
ખી. એ.; મંત્રી, સાહિત્યસંસદ.

ચિત્રકાર :

રા. ગોવિંદભાઈ ઉમેદભાઈ પટેલ
સભ્ય, સાહિત્યસંસદ.

પાત્રો

રામ	કન્યોના અધિપતિ ભાર્ગવશ્રેષ્ઠ, પાછળથી પરશુરામના નામે વિખ્યાત થયેલા તે.
જમદગ્નિ	રામના પિતા.
ઋષિકે	એક ભાર્ગવ સૈનિક.
કપિલ	એક ભાર્ગવ.
અર્જુન	અન્ય દેશનો રાજા અને હૈહયોનો અધિપતિ જે હજાર હાથીઓનું બળ ધરાવવાથી સહસ્રાર્જુનના નામથી વિખ્યાત થયો તે.
મુકેશી	અર્જુનની રાણી.
અંશુમાન	}	...	અર્જુનના પુત્રો.
ભરત			
સુમતિ			
સંદીપન	અર્જુનનો પુરોહિત.
શાંડિલ્ય	અર્જુનના પુરોહિતનો શિષ્ય.
દુષ્યાદ	અર્જુનનો સારથિ.

પ્રહ્લા, અગ્નિ, ઈંદ્ર, નારદ, કસ્યપ વગેરે દેવો તથા ઋષિઓ.

“તો ધીમે રહીને કહો: ‘આપણું ! માનવી કહ્યું હતું નથી-મું’ કહું ? તમારાજ ઊંઘાએ કંઈથીએ છું હું નાંખે છે.’”

“મલાચરના રાદેસના રંગ એકએક પડતાપો. તેમણે હાથમાળી રીપાણું ફેંકી દીધું ને મોટેથી બોલ્યા: ‘આજરુને તે એનું પાપ લાગતું હશે કે ? ત્યાં સુધી આજરુને જનોઈ દેવામાં ન આવ્યું’ હાથ ત્યા સુધીજ એને પાપ લાગે. પછી તો.....અઅઅ, તને તો ખબર ! અમારા જાણના નજ તરુને વીરો નજ દેવ. મને કંઈનં વીરો માનું દેવ એમ કૃષ્ણ બાર દેવ વિરાજતા હાથ છે તે પાપને ફરમીજ બાળા. નાખે છે એટલે આજરુને પ્રાપ્તિ કરવું પડેજ નહીં. મનુ ભગવાન તો આજરુને ખાસ દક્ષ આપેલા છે.’”

“મોટાખા ! આ સાંભળી મને દમનું આવ્યું ને માથેમાથે એમ પણ મથું કે હું આજરુ જન્મેલા હોજ તો કેવું નાજ માન.”

મેં મરકડીમાં કહ્યું: “આંદો, એમાં મું ? જા, જાનરમાંથી જનોઈ લેવાનું પડેડી દે. અને નામ ફરી દે રામચંદ્ર, એટલે તુમિ તાદાજી ચંદ્ર. આજરુના રીતરીવાજો તો તને આવડે છે, પછી ગભરાય છે કેમ ?”

એણે મારી વાત માંડળી મનમાં ફેંક માંડ પાળી હાથ મેંડા એના એ જાણી જાણ્યું.

એના મપા પછી મને કહેલીઆની વાત ફરી વડા આવી. આજરુજાણનાં વાંચાદ તો પરાણુંથી ચાલ્યાં આવે છે, પછી એકેકે એં હાથ લોડીએ જેથી કાળી પ્રજા કે ફરીઆપડના દેશમાંથી બહાર પ્રજા.

થોડા દિવસ પછી રાત્રે પોતાને મેર ખાસેજ આવડે છે રીત એ જાણી રાત્રે

ઉપર ગયો. એ મહીના થયા પણ રુગો આજરો નહીં. આજરો જોઈક મહીના રાત્રે વસંતરામ દેશાદને મળ્યા આવે.

“તો એને જોઈને આજરો ખતી : તેણે કાજો ભરમ ચોખી નિપુંડ કહ્યું ‘આમે પુણેડી બોણું, ખમે કુપરો અને આંખ પડેલી રાત્રી રેશમી મારું’ તો ગીર્ણને પહેરણું હતું.

મને વિરમવ પામેયો તોજ એણે ‘હાથમાં એક કાંઈ મુક્યું. કાંઈમાં પ્રમાણે લખેલું હતું:-

રામચંદ્ર એવાધરંકર પાક

મારીક—મહેશ્વર નવા આજરુ.
કે. માધવજી, મુંડા.

“આ રુમે ધર્મશુભ આજરુની જો. આસીક :” મારા મોંમાંથી શરો ની પડ્યા.

એણે જાણ્યો વાણેજી ‘સાહેબ’ : જનોઈના સમ આને કહું છું કે મ આજરો મનાવ.

છેતવાસમાં બહારી રવા રીતે જે મ ગીજનારિએ જવારે સોમવાસ મુંડા ‘નેજે આજરુને મુસાવમાન કરી. અપદાન તેમને મારી નાંખી. આજરુ જનોઈ જે રતાં. આ વાત જાણી મારા’ જાનના બંને મનું કે જે આમ ને આમ જાણીકેન રહે ને આજરુ પડા આજરુનું નામનું વનું જેવામાં : આંખનામાં આવે. મુ પણ રાંદર : મમલંકરો તો મને : હરથમાં નહીં આજરું કિરણ દેવું જે - - - આજરુને હાથ મને એમાં રેનાં

નારદ! અધર્મને ટાળવા

સાધુને પાળવા

આજ તમને અમે યોજીએ.

હે ઋષિ! વ્રત ત્રયોક્ત્ય તાદિ કરે

કૂંડ કૃતવીર્ય-આત્મજ તૃણા ત્રાસથી;

તેથી ધર્મદા! ઉત્તમ કરો

કાર્યની યોજના.

નારદ

સાધુ, સાધુ, સુરો!

છે અચલ એ સનાતન નિયમ—

દાય કરે

કેવલ અધર્મજ અધર્મિનો.

તેથી સહુ સાગ લયનો કરો.

ભદ્ર સહનું થશે.

સર્વ ભય છે.

પ્રવેશ ૨ નો

અમરજીવન

સ્થાન: નર્મદા અને સમુદ્રના સંઘમ પર આવેલું એક સુંદર ઉપવન. તેમાં બે બિરસળીનાં ઝાડ વચ્ચે બાંધેલા વેશીઓના હીરાંગા પર સહસ્ત્રાન્તુન અને એની પટરાણી બુલતાં અકેકને આસપનાં પાન કરાવે છે, દાસીઓ હોંઝાળી રહી છે.

સમય: સાયંકાલ

મુકેશી

આર્ધપુત્ર! નાથ!

હિઆ મુજ આજ મુજ આંગણે

સુંદર સુવર્ણના.

તે દિવસ આપણે

નર્મદાનીરમાં મેલ કરતાં હતો

તે મુકી આપ આદ્યા ગયા

તારનો છવ રહેતો હતો બહુ ઉંચો.

અપશુકન ઘડીધરી થતા હતા.

એટલામાં વળી

ખજર આવી પધાર્યા પ્રભુ

સુદ કરવા મદારાય રાવણ સહિત.

તારની કળ ન પડતી હતી એક પલ.

અમરજીવન

મુકેશી! કદીય પાછો વળ્યો

કોઈ પણ સુદથી

વિજય, પામ્યા વગર?

તવ અવિશ્વાસ ને ભય

નિરથકે હતાં.

હે પ્રિયા! હું ગયો ને અમય

મુરસાદત દંત્રને વણ કરી

પરમ ઉન્મત રાવણ વડે

નાશ કરતો હતો

આપણા સૈન્યનો.

હું જતાં

પરાજિત સૈન્ય અટકી પશોયન યંત્રો

લાગ્યું સંહારવા

અરિદક્ષ સમરતને.

આ પ્રમાણે થતાં

આવી રાવણ ધરયો

સઘ મુજ અંગ પર;

પણ મુજ સહસ્ર ભુજપાશમાં

ચીલ ઝડપથી ગ્રહણ મેં કર્યો,

નાખી મુજ કાખમાં

ને દબાવ્યો બહુ.

આથી તે આરડયો

દેડકાની પડે.

આણીને તે પછી

આપણી અશ્વશાસા મહી

સુકત બંધન કર્યો.

ખજર આ વાનની

મુનિવર પુલત્ય

પ્રવચન]

જાનકાદાસ

[૬ મી જાન્યુઆરી]

બહેન આ રુ આ!

હેમ મેલાલક દરી રલા પચીકા!

મુગમલો કમ થકી નલન ચકી નાસતા!

ધમ્મી સ્વ. પતિશ્રીના સ્મરણાર્થે
 શ્રી કાર્તિક ગુજરાતી સમાને
 શ્રીયુત ઇલાભાદિ આણંદજી ચાવડા
 તરફથી સવિનય સમ્મેલ લેટ.

ગુજરાત]

[કાર્તિક ૧૯૮૦

રામ

હે મુને! આપના વચન કે
 કાર્તિકી સિદ્ધિ સંપાદ્ય મહ
 તા હવે
 કામ મારે નથી

પ્રકરણ ૨૫ મું.

જેમાં કાક જુદે રૂપે પ્રકાશે છે

થો ઠી વારે તેઓ ઉઘડ મહેશમાં આવી
લાગ્યા. અહીંયાં મોડીઓ પણ દૂર-
દૂર હતી ને ગામમાં પણ નાનાં ને આંધેઆંધે
હતાં. તેમ જ ને સૈન્યની જાવણીઓથી પણ
આ જગ્યા થણી દૂર હતી.

રાત્રનું શીર્ષ જાગ્યું હતું. સવારના
ઉન્માદક પવને તેનામાં અપાર ઉત્સાહ આણ્યો
હતો. ને કાક પરનું ઝનુન ધીમેધીમે વીરતાના
ઝનુનમાં પથરાતું હતું.

એક મોટી આવી, પણ તે તદ્દન નિર્જન
હેખાતી હતી. બધા ચકિત થયા. તે સમાચારને
મોડીની આરે પાસે રૂપાં. એક તરફ એક
મોડીદાર મરેસો પડેસો હતો.

“જમદેવ! દુરમનો આવી ગયા લાગે છે.”

“હા, બાપુ!”

“કરો રહે તપાસ કરો” કહી રાત્ર વોડા
પરથી ઉતર્યા. જમદેવના હાથમાં તો કેટલી
કાકના મોડીની લગામ હતી એટલે રાત્રના
હુકમ વગર તેનાથી તે હોડાપ એમ ન હતી.

“જેમા! બાપુની આગળ જા.” કાકે તરત
રજાજાં સ્થાન પરે વહુમ, ધોળી.

જેમે ઉતર્યો ને આગળ ગયો, ને મોડીનું
બારણું ઉઘાડ્યું. જેમે પહેલાં અંદર ગયો ને
કહ્યું:

“અતલાતા! તજ જજી મરેસા પડ્યા છે.

“તોદાએ” કહી રાત્ર અંદર પેહ.

તજ જજી ત્યાં પડ્યા હતા. ને મરેસા
તા ને એકને ચાંબચા સાથે બધિસો હતો.

“જમ સોમનાથ” તેમને જોઈ બધાએલા
સૈનિકે કહ્યું.

“જમ સોમનાથ!” મહારાજે કહ્યું. “જેમા!
આના બધે છે. અલ્યા શું થયું?”

“બાપુ!” પુછારની પછી કે મોડી
લાગવાથી સૈનિકે કહ્યું: “સોરડીઓ હંડનાયક
મહારાજની ઘોડી મોરી ગયા.”

“પરશુરામની ઘોડી?” રાત્રએ પુછ્યું.
પરશુરામની કાળા ઘોડી આખા સોરડામાં
ખિખ્યાત હતી, અને તે જાનવરને પ્રતાપે
હંડનાયક દુર્જય હતો એમ સૈનિકામાં વહેમ હતો.

“હા, બાપુ!” સૈનિકે કહ્યું.

“ક્યારે લાક ગયા?”

“ચડીએક થયું હતું.”

“ક્યાં ગયા?”

“આ બાજુ પર.”

“તું તારા બીજા મોડીદાર છું છે કે
નહી તે તપાસ.” રાત્રએ મોડીદારને કહ્યું;
“અમે ઘોડી પકડી લાવીએ, આલ જેમા”
કહી રાત્ર બહાર આવ્યા. તેના મોં પર તેજ
પ્રસર્યું હતું.

“જમદેવ! સોરડીઓ પરશુરામની ઘોડી
ઘોડી ગયો.”

“કયો ઘોડી?”

“હા. હમણાંજ અહીંઆંથી ગયા. આવો
પકડી પાડીએ.”

“પણ બાપુ! મહેલે ચાલ જતાં મોડું થયો.”

“ચંધો નહીં.” રાત્રએ કહ્યું.

“મહારાજ!” કાકે પુછ્યું: “કેટલાં
માણસ છે?”

“કેમ બીકે લાગે છે?” રાત્રએ તિર-
સ્કારથી કહ્યું.

આરડયો હોય શું દેડકો.
તે પછી અશ્વશાલામહી
ખાંધી લઇ જઇ ક્યો કદ મેં.
સર્વ આંચક ગયું ૦
સ્વપ્ન સરખું મુનિ!

નારદ

રાજરાજેન્દ્ર! તવ મનયકી
આ પરાક્રમ હશે અત્યપ,
પણ એથી થઇ કીર્તિ તવ વ્યાપ્ત ત્રણ લોકમાં.
તેથી નરવ્યાધી કર દૂર
તત્કાલ તું એક તવ ન્યૂનતા,
યુક્ત જેથી થશે
અનુપ મણિમય કલશ
તવ વિજયમંદિરે
કનકના ધ્વજવડે

અનુન

અત્ર કો વાતની
આપને હિણુપ શું લાગતી?
વિપ્રવર! આપ આશિષ થકી
પૃથ્વી પર કો ન મહીપાલ જે
ઉચકતો હો ન મુજ પાલખી.
છે ન બ્રહ્મર્ષિ! કો મનુષ્ય કો વર્ણમાં
જે ન યરધર ધુળે માત્ર મુજ નામથી.
વામ અંગુળ પર ધનુષની પણજનું
દક્ષિણ સ્કંધ પર નિજ ગદાદંડનું
ધારતો હોય ન નિશાન
એવો ન કો પુરુષ સેવક અહીં.
શું મહાત્મપ! ન જોયાં તમે
નગર માહિષ્મતી,
રાજ્યમંદિર અને રાજ્યભંડાર
શાળા વળી હય અને હસ્તિની?

નારદ

હે મહાબલ! પરાક્રમ તવ અપૂર્વ છે.

રાજરાજેન્દ્ર નરસિંહ!
તું સિંહ છે સર્વ ભૂપાલમાં.
તારું વીરત્વ ને તારું શરત્વ
વળી તારું સાહસ અને તારી સમૃદ્ધિની
સતત ધ્યાન કરે દિંદ્ર પણ.
હે મહાવીર્ય!
તેજસ્વી સામંત સંયુક્ત તું
શોભતો જોમ નક્ષત્ર સહ ચંદ્રમાં.
હે નૃપર! સત્ય, ત્રણ લોકમાં
કે ન એવી ધુરી શોભતી
સરિત સાગરતણા સંગમ ઉપર રહી
શૈલનાં શૃંગ ને
મેઘમંડલતણી મધ્યમાં
ચુંકતારા સમી.
હે મહીપાલવર!
હેમપંખાલ હંસોવડે યુક્ત
શુભ શારદાબ્રો સમા
નવ કનકકલશથી વિલસતાં
તવ મહામંદિરે
અપ્રતિમ.
હે મહાબલ! ખરે,
સૂર્ય ને ચંદ્ર સમ ચળકતાં
અમુલ રત્નો અને
કનકના રાશિઓ યુક્ત ભંડાર તવ
અધિક યજ્ઞેશના મહત્ ભંડારથી.
અદ્વિતીય રાય! ત્રણ લોકમાં
પાદસમ અંગના મહત્ માતંગથી
વાયુવત્ત વેગી હરિહય સમ તુરંગથી
પૂર્ણ તવ હય અને હસ્તિશાલા વળી.
પણ નૃપર! છે ન તવ ધેનુના ધણુમહી
નવિન પદ્મવ સમા રંગની
પુષ્ટદર્શન રચિર અંગની
ગોળ શીંગાં અને વિપુલ પાખરવડે ઓપતી-
સુંદર લલાટમાં શ્વેત શામાંકથી

શક્તી મહિત સખા સખી શોભતી.
મધેનુ દુલજ
ચલે ધેનુ કો.
જસનમ અહો!

ત્ય, નવ ગોઝા કલાની સમૃદ્ધિમા

હાન હાંન મને

મેઝ આ દોસનું;

મેથી સંવર કરી દૂર તે

મરે કર તેજ સંપૂર્ણ તય

અમરુત

હે મહર્ષિ! અનુગ્રહિત કું
આપના આ સુહૃદભાવથી
પણ મુનિ! આ તથા ભુવનમહી
હેલુ રથક એનું કે ભ્યાં વમે
ધેનુ આ તે કહો,
મેથી એ સવ લઈ આવી
સમૃદ્ધ મુજ સુરક્ષિત્વા કરે

નારદ

હે મહીપ! સરિતસતતમ શુભ સરસ્વતી
ચંચલદર્શન ગળી દરદૂવતી
એ નહી કંઠપતા
પુખ્ત હૃદયથી સિચિત થયો
સુંદર પ્રદેશ આધ્યાત્મ નામનો
ત્યા મુનિમેજ જમદગ્નિનો
આજમ મહાન છે
તે રથને જેવી ધેનુ વમે.

અમરુત

અનવર! અમિત સૌન્દર્ય છે આપનું
આજ સખા થઈ
મેથી સાચાર મું.
મેજ થયું સાધીય સચરતો.
મુનિવર! જવારનો આપ ધનતેરમે

તે હી દર્શન કરાવીશ
જમદગ્નિની ધેનુનાં.

નારદ

સાધુ, સાધુ, જુવરી!

વિજય તારો અજો.

અથ છે.

અમરુત

કચુડી!

કચુડી

રાજરાજેદ!

અમરુત

કહી આવ દુષ્પાદને.
કાલ શુદ્ધિય થયા અગઉ
વિદ્ય જમદગ્નિની ગાય લેવા જયુઃ
સદૃશ મુજ કામગાનિ રથ કરી
સાવજો તે સમય સાધવા.
કચુડી
જેવી આપા.

અથ છે.

કચુડી

મહારાજ! શાંદિય બાઝણુ અહીં આવીને
દાર આગળ હિઓ.

અમરુત

આવતા દે.

શાંદિય

વિજય થાયો મહારાજ!
થઈ મરે તેઆરી છે
અગ્નિપૂજનનમ્રી.
મધમાં રાખજો
વીની નવ જાય
આ કાલ પૂજનનમ્રો.

અમરુત

હીક છે. આતુ છું.

અથ છે.

અંક ૨ જો

૮૮૮૮૮૮

પ્રવેશ ૧ લો

સ્થાન: જમદગ્નિનો આશ્રમ

સમય: પ્રાતઃકાલ

જમદગ્નિ

અશ્વિન

આ શું આ!
 કોણાદલ કરી રહ્યાં પંખીઓ?
 ગણો ભય થકી તસ્ત થઈ નામતાં!
 ૭ ઉંચાં કરી વચ્ચ બહુ દોડતાં!
 ભાં રાખ્ત ઘેતુ કરે!
 ગગન દક્ષિણ થયું આવરિત ભૂરજો.
 રાજરથ કોઈ દેખાય અહીં આવતો.
 અરે આતો દોરો
 રાજરાજેન્દ્ર માહિમતીનાથ અશ્વિન વરો.

રથમાં ખેસી અશ્વિન આવે છે:
 ઉતરી ઋષિને પ્રણામ કરે છે.

રાય સ્વાગત તને;
 અજ્ઞ મુજ કુટિર પાવન થઈ;
 આ સુખારીન તું.

અંદર જઈ બને ખેસે છે.

રાજશાહૈવ! તું કુશલ છે?
 હે મહાવિક્રમી!
 તવ પરાક્રમભણાં થાય છે
 ગાન તણુ લોકમાં.
 આજ આપ્યું મને ટાંકણું અતિથિવર!
 યોગ્ય આનિધ્ય કરવાતણું.
 મહણુ પૂજા કરી
 નમ્ર હું વિપ્રની
 કરે કૃપા પાર્યે!
 તું ગરીબ આજણુ ઉપર.

હે મહાતપસ્વી!
 આપની સ્વાગતોક્તિ થકી
 પરમપૂજિત થયો.
 આવીશ હું એકદા વિપ્રવર!
 મહણુ કરવા પુનઃ
 ધતર આતિથ્ય જે આપતું.
 દ્વિજવરા!
 આજ આગ્યો અહીં
 માગવા એક વસ્તુ તમારી કને
 આપી તે બ્રહ્મ!
 કૃતકૃત્ય મુજને કરો.

જમદગ્નિ

રાય! મહાભાગ્ય મુજ
 પૃથ્વીનો પાત્ર ચાચક બની છે ઉમે.
 આજ મુજ આંગણે.
 નૃવર! વદ વચન,
 હું શું તવ પ્રિય કરું?
 માગ પૂજાઈ દે!
 આપું આશિર્વાચન,
 સિદ્ધ જે વચન હું વિપ્રના થઈ જતાં
 મામ કરશે તું. ઐશ્વર્ય મુરવરતણું.

અશ્વિન

હે ઋષિ! તવ કૃપાએ કરી
 મારી દર્શ્યા કરે દંડ ઐશ્વર્યની
 પજુ હાજુપ એક મૃદે રહી,

પૂણે જે ઘણું શોકે માત્ર તારા થકી.
 છે ન મારે મુનિ !
 કામધેનુ કુલજા ઉત્તમ પપ્પિત્રી
 મૃગુવશાં એવી કુલવાન તવ પાન છે
 આપ એ મો અને
 જેથી પુરી કરું
 એક મુજ રત્નભંડારની
 મહત્ત એ ન્યૂનતા.

જમદગ્નિ

રાય ! છે ધેનુ એ
 આશ્વિણીનમ
 મુનિ ચન્નિકના
 શિશ્વર વામુનિસારદ શતાલદની
 તીર્થયાત્રા જતાં આપી એજે મને ન્યામમા
 કેમ હું ત્યામ એતે કરે.
 આપી ન શકાય એ મુજ થકી
 રાય ! હું જાણુ કે
 તપજ સર્વેસ છે
 અમ નપોધિનાણુ.
 કરે તમે આપું તપપુપ્પ હું
 રાજન ! મહત્ત વર્તો તણું.

અમરુત

વચન ઉત્તમ ક્ષણાં વિપ્રસત્તમ ! તમે
 મધ્ય અપેક્ષા ન મારે ખીણ
 ધેનુ મળતાં મને સર્વજ મળી ગયું
 એમ મમજી હું સ્વસ્થાન આજે જાણ્યું
 તેથી જગદ્ગર ! હવે સત્તર કૃપા કરો.
 નાદક નિલંબ જનુ રાય છે

જમદગ્નિ

ન્યામવન કોઈ કાળે ન આપીય હું.
 તેથી નવ પામના અર્થ છે.

અમરુત

કુન્નિક એ રત્ન છે.
 રાય અધિકારી છે રત્નના.
 તેથી કુમુદમદીપક !
 આપ એ કુરુતિ ઉપહારમાં

જમદગ્નિ

આપુ પરદવ્ય હું કેમ ઉપહારમાં !
 રાય ! મંડાર અમ સાહજ્યુતણાં ભયો,
 વિધિવિધ જ્ઞાનથી.
 કહે નૃપર ! શાખનું એવી વિદ્યા તને
 જેવડે પ્રાપ્તિ કરે પરમ આનંદી

અમરુત

સર્વ એ સોપાન તમ વિપ્રને
 માત્ર મારે તૃપ્ત માયની
 આજ્ઞાઓ આશ્રિત ક્ષત્રિના.
 આપ નિર્વાહ આજ્ઞાણુ કરે
 ક્ષાંતિના આસરે
 મો અને વિપ્રને
 ક્ષત્રિ પ્રતિપાલ છે
 તેથી હું લાઘ્ય આ ધેનુ
 પ્રતિપાલના પરમ અધિકારથી.
 ભાર્ગવ ! હું રાય છું.
 પૃથ્વીનો નાથ છું.
 પૃથ્વી પર જો રહ્યું
 સર્વ તેનો હું અધિકારી છું.
 તેથી હું લાઘ્ય આ ધેનુ
 સ્વામિત્વના શ્રેષ્ઠ અધિકારથી.

જમદગ્નિ

હરણ પરમનતણુ પાપ છે
 પણ મહા પાપ હરી લાઘ્ય જનુ
 ત્યામીને અદ્વત્યાસકર આજ્ઞાણુ ન્યામવન.
 તેથી હું વચન આ વદ.
 આજ્ઞાણુતણાં માનીને
 ત્યામ કર તારી મનિ આતીનો.
 હે મહાવીર ! હું યુ ઉતારે સત્તાનદને
 આતી મારી કરને
 પાછી એ ધેનુ મારો જલ
 તું મદીપાલ ! પ્રતિપાલ આજ્ઞાણુ તણો.
 રાજન ! વિચાર કરે.
 એ મહા ધોર નદી પાપ મું
 ચિત્ત અંચલ તણી

તમ કરવા તવ ઉજાંછળી કલ્પના
છીનવધી બ્રહ્મબાજકતણી
દુધની તાંસણી.

અર્જુન

મુનીશ ! જાણો તમે
હું નથી મનુષ સામાન્ય કો.
મારી નખજ્યોત ઉજાળી કરે
મણિ મુકુટ દશ દશાનન તણા.
બ્રહ્મ બુજસહસ્રના ભય થઈ
રહીશ પાતાલના
પૃથ્વી પર પગ ન મુકી શકે.
ધુજતા દેવ
મુજ ધનુષ દંકારથી
ભાગવ ! અપૂર્વ હું વિશ્વનો આધપતિ
જન્મશ આશ્વો નહીં એમ
નિશ્ચય તમે જાણુને.

જમદગ્નિ

અસ્ત્ર ને શસ્ત્ર ઉંચાં મુઠ્યાં હવે મેં
તેથી હું વધુ ન કું કહી શકું.
જાણ મહીપાત્ર ! પણ
પ્રાણ આ દેહમાં જ્યાં લગી
ત્યાં લગી નહીં કરું
ધેનુનો ત્યાગ હું.
કહીશ હું એટલું પણ તને
મુખી નહીં થઈશ તું
અજ્ઞાન હું વિશ્વને
આમ સંતાપીને.

અર્જુન

બાંધું આ ધૃષ્ટ બૃહ વિશ્વને
હું તરી શાસ્ત્રથી દુઃમસદિન
એટલે જ તું દુષ્પાદ ! ને
છાડી લે ધેનુ એ.

દુષ્પાદ

શું કરો તેની છે જાણ
મહારાજ ! શું આપને !

અર્જુન

ધૃષ્ટ તું પણ થયો !

દુષ્પાદ

જેવી આંત્રા પ્રભુ !

જમદગ્નિને આરં સાથે બાંધી,
ગાય લઈ રથમાં બેસી અર્જુન બવ
છે. થોડી વારમાં નેનાનસંધ્યા કરત
અથવા રામ આવી પહોંચે છે.

રામ

હે પિના ! આ શું આ !
કોણ દુષ્ટર્મીનું કર્મ આ !

જમદગ્નિ

વત્સ ! તું પ્રથમ
અંધન થઈ મુક્ત કર.
મહન નર થાય સુત !
આ મહન રજ્જુના
વળતણી વેદના.

રામ અંધનથી મુક્ત કરે છે.

રામ

તાત ! સત્વર કહો
કોણ દુર્ગનતણું કાર્ય આ.
દંડ દહિં યોગ્ય હું
સઘ એ દુષ્ટને.

જમદગ્નિ

પુત્ર ! આજો હતો અત્ર
માદિખમતીનાથ અર્જુન વડો
આમ બાંધી મને
લઈ ગયો દુષ્ટ એ
બ્રહ્મ થઈ ધેન
આત્મજી સનાનંદની

રામ

લઈ ગયો ધેન આત્મજી સનાનંદની
બ્રહ્મ થઈ કાર્તવીર્ય અર્જુન !
અરે એ દુષ્ટને દંડ દહિં યોગ્ય
હું આતું દમણા લઈ ધેનુને.

અથ :

[વધુ માટે જુઓ પૃષ્ઠ ૧૦૧]

જનોધનાં જાદુ

લેખક

રા. દેવેન્દ્ર નેપુછીડરાય મજમુદાર

ચિત્રકાર

રા. દત્તાત્રેય

એ. એમ

જનોધ પહેરોને વદના નાનડીઆ,

જનોધ પહેરોને કુવર કોડીલા -

મ ને તમે સૌ કોણ એમજ પુછશો કે, “જરા કહોજી, જનોધએ શાં જાદુ કર્યો ?” જરા કહોજી—” પણ તમારા સવાલનો જવાબ આપું તે પહેલાં અને કહી લેવા તો કે જનોધનાં જાદુનો પાર લઢાદિ દેવો પણ પામ્યા નથી ને! મનુષ્ય તે કોણુમાય ?

જરા કોઈ ધીરજ મોઢા ધારી લેશે કે મું આર્થસમાજના સંસ્થાપક દલાનદ મસ્તુનીએ વેદધર્મનો ઉદ્ધાર કરવા કરી અવતાર લીધો અથવા તો સ્વર્ગી પ્રદાનદંડએ જેમ માયકાના મુસલમાનોને શુદ્ધિપ્રિયથી રત્નપૂત અનાવવા માંડ્યા છે તેમ આએ કોઈ જાતનું ધુમન્તરથી આલ્પ અનાવવાની ક્રિયા કરી હશે કે શું ?

પણ વાંચકાં સજીર. જાણ્ય શા અને માળગી લે કે તુ પણ એના જાદુમાંથી અચાનો નથી. કારણકે હું આવીથી કહું છું કે તું રેમર હો, રાદ હો, મુસલમાન હો, ખ્રીસ્તી હો કે મને તે હો, પણ જનોધના

જાદુનો ધનિદાન જ્યારે હું તારા આજના ઉત્તરીય તારે મને તે ઉપાયે અને મને તેટલા અર્થે પણ તુ જનોધ પહેરી દિવ મારજી.

૧

માગ મિત મૈનસંકર એક મોટી અંગ્રેજ પેટીમાં આમીસ્ટડ મેનેજરનું કામ કરે છે. મુજથી ખાનદાન, અને પત્નીની શારીરિક સ્થિતિ જરા પ્રથમથીજ નનગી એટલે ઘેર એવાર નોકરચાકર અને રનોધએ દંમેશા દાજર રહેના. તે મુખાજ આત્મા છે તોપણ પામેના મરિમા જાંઘ દરેરાજ અગવાન પાવંતી પતિની પૂજા કરવા જાય છે અને પૂજા વખતે તથા જમતી વખતે મૈન ધારણ કરે છે. કારણકે પોતે ધર્મપુરુષ છે—સાતિક છે. મને તેજ પ્રમગે પણ તે પોતાનું મૈન ઊડતા નથી. મને એમના એક અનુજર પરથી જણાય કે તે પોતાના વિચારમાં મજબ છે.

એક રણીઆમણી રતે એમને ત્યા એવી થઈ. અચામાં અચર પડતાં નોકરો અધી

દિશામાં તપાસ કરવા નીકળી પડ્યા. માનસંકર દમેરા મુગ્ધ પૂજા કરવા ગયા, એટલામાં આજ્ઞાક નોકર ચોરનું પગલું શોધી કાઢી તેને પકડી લાવ્યા. સાહેબ પૂજા કરવા ગયા હતા ત્યાં જઈ ચોરને પકડી લાવ્યાની વાત કહી તથા દંત્ર એનું શું કરવું તે વીશે પુછ્યું.

સાહેબ પૂજા વખતે માન રાખતા હોવાથી કેવી રીતે જવાબ દેવા તેની સંકડાણમાં પડ્યા. એટલામાં ભગવાન સંકરનું કરવું તે પહેરેલા જનોઈ પર એમની નજર પડી, અને એમની ગુચ ઉકળી. તરત તેમણે જનોઈ કાઢ્યું અને મદાદેવના ચિંગને મુરદેરાટ બાંધી જનોઈના બે છેડા એક હાથમાં ઝાડી બીજા હાથે આચમનીથી ચિંગ ઉપર પ્રદાર કર્યા અને ચોરને આવી રીતે શિક્ષા કરે એમ અગ્નિ રીતે મુચ્ચું.

સાહેબના માનથી દેવાઈ ગયલા નોકરને દુકમની ગમ પડી. ઘેર જઈ તેણે ચોરને દોરણથી બાંધી તેની ખુબ ખબર લીધી.

૨

અમારા પ્રધાનો સાચા મેટ્રીકની પરીક્ષામાં જીતી વખત બેઠા હતા. એમનાં મીસીસનો સ્વભાવ જરા પહેલેથીજ આકરો હતો. સંયુક્ત કુટુંબમાં રવાં એટલે પહેરવા એવવાનો શોખ છતાં, તે મુરાદ જર આવતી નહીં. બાહ્ય પાસ માય તો અમુક અમુક ધણી આપવાનું વચન લીધું હતું.

પરતુવચન માટે મીસીસ આખા ગામમાં પ્રસિદ્ધ હતાં એટલે કાંઈ પણ જાનના વિચાર માટે એમને પહેલેથી તૈયારી કરવા પડતીજ નહીં. મહાસભાના વ્યાખ્યાનથી ઉપરથી “હિંદુ બુદ્ધિ” નામે સ્ત્રીઓના સમાન દરકોનો ફાવ ગળતી રહ્યું

હોય તેમ શેરીના ઓટલા ઉપર લાંબા હાથ કરી, હાથમાં લીધેલી વાત લુલ્લે અચળે દસાવતાં ફા કાઢ્યે એમને જોવાંજ હશે.

આખરે પરીક્ષાના પરિણામનો વિષય આવ્યો. ત્રણ, ચાર, પાંચ ને છ વાગ્યા તોએ તારવાળાએ હુમ મારી નહીં. ભાષના પેટમાં પયરો પડ્યો હોય તેમ ધબ્બ થયું. બહુ તે બહુ પછા પેત્રીનું ભાવણ રાત્ર યશે એ કેમ સહેવાશે? એ વિચારે તે મુંઝાઈ ગયા. તેમણે મેડીમાં જઈ આંટા મારવા માંડ્યા તથા કેવી રીતે બચવું તે વીશે લુલ્લેને કસવા માંડી. એટલામાં પત્નીનાં પગલાંના પડવા કમ ઉપર અથડાયા; તેની સાથેજ ઉપાય મુક્યો.

એકદમ જનોઈ કાઢી ગયે વીંટ્યું, અને બે છેડા બે હાથ વડે ઝાડી રાખી તંબા થઈ રહ્યા. પત્નીનો પગ ઉમરામાં પડ્યોને એણે દયામણી મીસ પાડી: “મરું છું મરું છું.”

પોતાનું સામાન્ય નજર થતુ જોઈ પત્ની એકદમ ઠોડી, પતિના બે હાથ પકડી લઈ અને જનોઈ છોડાવી, યોના શેના કરવા લાગી. અત્યંત, પોતાનો શાં ઉતરી ગયો. મોંઘડું તો ફાંપે રહ્યું. તે બે માડળા થઈ ગયું, અને આખરે ગમે તેવું તોએ સ્ત્રી-હૃદય પતિ પદે પોતાના સ્વભાવ માટે કામ પાસવા લાવ્યું. અને પતિને મીરજ દેવા લાગ્યું.

૩

મુરલીધર શેઠને બજારો મારવાની ટેવ નહોતી. તે કહી બનવાવા નહીં પણ કહી બતવાવતા. શેઠનો વેપાર પમપોઝાર માલને એટલે નાણાંની લેવડદેવડ વળી થતી. એ વિષય શેઠને લાં દરબાર સાદેજ નરેશી પાસ દગ્ગર રખીયા એમનો કાર્યકારી અદમક મુકી ગયો. વાણીઆને ચોપડામાં ખડું જઈ આવી પહેાંચ લખી આવી.

રમેશ

[જાવાન આપવાને બદલે એકદમ] વત્સ
મોડુ થયું. માટેખણ પ્રેક્ષકર !

નંદનપ્રસાદ

જમીને જતોને.

રમેશ

નારે ના, અન્નારે નહીં. [રંગમંચી તરફ
જોવા વિના માલો જાય છે. નંદનપ્રસાદ અન્ના
તરફ આજીવંત જોઈ રહે છે]

આસની

પ્રેક્ષકર !

નંદનપ્રસાદ

કેમ ?

આસની

[છ કહેતું તે કે મુજબ નથી વખત
આવેલા સમયે થઈ જાય છે થોડી વાર
અમરના વખત થયો

અંક ત્રીજો

અંક :

પ્રેક્ષક નંદનપ્રસાદના અવસરમાં. નાંસતે દબાયે આગળ નથી કે સમજે રમેશ બાંધી પાંચ
વેળા બાંધી પાંચ છે આસની આજે જવારમાંથી આવવાની છે તેની જ ન વાદ જુલો છે

રમેશ અધીરકાય, બાંધી બદલે વાર વાર તથા કે છે નંદનપ્રસાદ જાણતા મુઠી રહે થઈયાળ
તરફ જુલો છે

નંદનપ્રસાદ

સોઝા આઠ થવા, હજુ આપા કપાઈની
વાર છે, ને 'મેટ' દોષ તો કે કહેલું નહીં
[પાછી સખવાળી શરૂઆત કરે છે]

શ્રીજાળને શીટીક અજાન આન
સાંભળા અજ પાંડ છે જામ મીલીક
આજ ને અજમ વાંધી જાય છે
રમેશની અવસરમાં જિના મીલીક
હીકસામાં દેખાય છે વિચાર અજ
કવાને તે વાત કરવાની શરૂઆત કરે છે
રમેશ

પર : આત્મીજાન અજ વખતે જાય

નંદનપ્રસાદ

[વેન મુઠી જરા વાર રમેશ જુલો
જોઈ રહે છે] હા, આ વખતે એ થયો

હવેને મેટ જોતા જાણ્યો આવવાનું કયાં
રેના દવાઈ

રમેશને વાત કેમ-આજુ ગાળતો ને મુજબ
નથી નંદનપ્રસાદ પુરતો પસંદ થઈ
જરામાં આજા માલ્યા શરૂ કરે છે થોડી
વારે રમેશ પાંચ આસની એકદમ કમી
કહે છે મુજબ વાત મળતું રજા દેખાય છે

નંદનપ્રસાદ [ઉંચ ને પાંચ આવતો]
રમેશ ! [રમેશ જાણીએ પ્રેક્ષકર મને
જુલો છે] એક વાત પુણું ? અરે કહેશે ?
[જુમવાને આવતો] મને પાંચ છે કે તું
આવળીને આપે છે. [રમેશ નીચું જુલો છે]
ને ને...આવળી [અજાન મળામાંથી નીકળતો
નથી.].....

મજા વખતથી થાંઠા માં અંતર ફેરી
જાય છે. ફરી વાર મેં આ વીગે પુજા

મિથ્યા-અમત્ત છે.”

નાતની પંગતમાં ફર બેઠેલા, ને જમવામાં
રોકાયેલા દરબાર સાહેબના કારભારીથી છેવટના
અન્ન માત્ર સંભળાયા:—“અવધાર-લેવડહેવડ
મિથ્યા-ફાક છે.” એવું એવું અને કાને પડ્યું.
અચાનક હાથની આંગળીઓ મોમાં પેસી ગઈ.
પેટમાં ફાળ પડી-એ મુંઝાયા.

ગઈ કાલેજ અનામત મુકેલાં નાણાં
મિથ્યા થયાં સાંભળી કારભારી બેઝાન થયા.

૪

હું અનોપરામ તરવાડીને ત્યાં ‘વીઝીટ’
પર ગયો ત્યારે એ ઉધારે શરીરે રેવાબેનની
પધારી આગળ બેઠાબેઠા જનોઈને છેડે બાંધેલા
સોયાથી ફાંત ખોતરતા હતા. પાસે બહુ રમતો
હતો. બાર વર્ષની નાની નંદને ધરતું બહું
કામ હાવી લીધું હતું. મેં રેવાબેનને તપાસી
‘પ્રીટીપ્રાન’ લખી આપ્યું.

માંદગીના ધરતી અવ્યવસ્થા તો જાણે
છોજને? નંદને દવાની શીશી મારે આખા
પરમાં સોષસોષ કરી મુઠી પથ્થુ એકે શીશી
હાથ લાગી નહીં. એવામાં વળી મને એક
છીંક થઈ અપશુકન થયા ગણી અનોપરામે
જનોઈ વળી નાકમાં બાંધી દલાવ્યું ને બીજી
છીંક આપી.

આખરે અનોપરામે માળીઓમાંથી જાતે
લઈ એક શીશી ખોળી આપી. તે ગીરીના
જુગ વળી અંદર કનરી મયો હતો. અનોપરામ
પડીબર જોઈ રહ્યા. મુશીખતને ઓગળના દોષ
તેમ તેમજે તરત જનોઈનો સાગ કરી તેને
શીશીના મોમાં નાંખ્યું અને લાગમાં જુગ
પકડી તરત ખેંચી કાઢ્યો. હું જોઈ રહ્યો.
જે પાશાપ્ય પત્રો કરી શકે તે અનોપરામના
જનોઈએ કરી દેખાડ્યું.

કામ પતી ગએલું જોઈ હું ઉંચો. અનોપરામ
તરત જનોઈને બીજે છેડે બાંધેલા કુચીઆ
વડે તીજેરી ખોલી મારા હાથમાં ‘વીઝીટ’ ૪
મુઠી. હું વીદાય થયો.

પગથીઆં ઉતરતો હતો ત્યાં અમારા ગોરો
લગીજો ઉધારોઉધારો દોડતો આવતો મેં
જોયો. તેની આંખમાં આંસુ હતો. હું ખમખો:
પથ પાસે આવતાં વસ્તુરિયતિ સમગ્ર. તેના
અંગુળના મૂલ ઉપર સખત જનોઈ વીરિયું
હતું અને ટેરતું લાલલાલ થઈ ગયું હતું.
તેણે કુસકાં ખાતાં કહ્યું: “ગાદર સાહેબ,
વીંછી કરડ્યો છે.”

એને જોઈ અંગુડે જનોઈ વીંછળી સ્વપ
ઉતરાવવા આવતો રત્નાવલી નાટકમય
વિદ્યુત મને યાદ આવ્યો.

વીંછી ને સાપની દવા હું મફત આપે
દેવાથી તેને મારે દવાખાને લઈ ગયો અને
દવા ચોપડી. જનોઈ સખત વીંછળું દેવાથી
તેને વીંછી ચડ્યો નહોતો.

૫

મારે એક બીજો મિત્ર છે. એને ત્યાં હું
દે અગત્યના કામપ્રસંગે મજરકામાંજ ગમે.
તો તે દોઝણ ઉધાડા રહે એટલી પેનલી
પહંરી, હાથમાં પાણીથી ભરેલું ટમ્બર ઝાડી.
તથા જમણા કાને જનોઈ બેરતી ગામ બદારદ
પ્રદેશમાં જતો સામે મળ્યો. તેની મોઢી
પાછળ દવામાં ઉંડી હતી. ને બીજારો જનોઈ
માં હતો એટલે હું તેની ઓરડીમાં ચાલ્ય
ખુરસી પર તેની વાટ જોતો બેઠો.

મારી જુદિમાં કોણ જાણે કેમ. મુંઝ
પ્રજાતને લીધે રુકિં આવી. કુરતનું વળન
મને સાંભરી આવ્યું. મેં અજાણવા કહ્યું:—

લીસન જોનસ મંજલારી રે
મનુજના પતિના પતિગરી રે.

વિચાર : ક્યો પણ મિત્રત્વ મેં ને પત્નીપ્રેમ મને આપે! વિચાર સરખોએ છાંયુવા માટે હપકા દેતાં. પણ હવે મારાથી વધારે વાર થોભાતું નથી. રમેશ ! ખરું કહે. [રમેશ નિરુત્તર રહે છે. પ્રેક્ષક કંપાસથી] ઘણી વાર સંકાશીલ સ્થિતિમાં એક જાતનું આચ્છન્ન રહેલું હોય છે, પણ એમાં જીવ નથી વળતો. [થોડી વારે રમેશના ઉત્તરની સહ જોઈને] હારે મારે એમ સમજવું કે મારું અનુમાન ખરું છે?

રમેશ

[આટલી વારમાં થોડીક સ્વસ્થતા એકઠી કરે છે] હું હા કે ના કંઈ પાતો નથી.

નંદનપ્રસાદ [તપી જાય]

એટલે એમજને કે મારું અનુમાન અનુમાન નથી પણ સાત છે? મેં તને મિત્ર તરીકે ધરમાં આપ્યો અને વિદ્યાસ રાખ્યો તેનું આ કયું?

રમેશ

પ્રેક્ષક! શાંત થાઓ. તમે મને નકામા અન્યાય કરોહો. મેં એવું કંઈ કયું નથી કે મિત્રદોહનું પાતક મને લાગે.

નંદનપ્રસાદ

[રાત્રી ખાલુસ ઘડકરને પુણે તેટલી આતુરતાથી] અરેબર! ત્યારે તમારા જો વચ્ચે કંઈ નથી?

રમેશ

પ્રેક્ષક! તમે માણવીએનના પતિ નહીં હોત તો મારે તમને લાગ્ય કેમ વાપરવી તે સીખવું પડત. પણ એટલા ઉત્તરના નહીં થાઓ. આ વાત નીકળી છે ત્યારે તો હું પણ તમારી સાથે ખુશી-રસિ એક વાર

વાત કરવાનું પસંદ કરું છું. પ્રેક્ષક! હું માણવીએનને-તમારી પત્નીને-આપું છું.

નંદનપ્રસાદ

હું! લેને ચાહે છે? ને મારા મુખે એમ કહેવાની હીમત કરે છે?

રમેશ

હા. પ્રેક્ષક! તમને ખબર નહીં હોય કે ગાલપણમાં અમે જાને એકજ ગામમાં ઉછરી ને મોટાં થયાં હતાં. [પ્રેક્ષકની આંખમાં ઉડા ભાવ દેખાય છે] તમે તો પરણીને એના માલીક થયા પણ મારા અંતરની માલીક તો એ કેટલાંએ વર્ષો થયાં સ્થપાય છે. અમે એક બીજાને પુરાં આજ્ઞાપતાં નહીં [પ્રેક્ષકની આંખમાં એક પ્રકારની નીરાંત અને અદુતાનો ભાસ આ સમયે સાંભળતાં થાય છે.] પણ મેં એને જોય ત્યારથીજ એને અવનવોતિ ગણી છે, અને એ જોતાંતે આપારે હું દેશયો છું. એને લાગ્ય થયા મેં વિદેશમાં વર્ષો ગાળ્યાં, એને જોય સકાય તેટલા માટે હું મારી સક્રિયોનાં ખીજ દિશાએનાં આમંત્રણો પાછાં લાવી પાંતુજ થયો. તમે એમ કહેશો કે મેં એને અદાવામાં પાપ કર્યું?

નંદનપ્રસાદ

[દયાતા અવાજે] ને 'તે' ?

રમેશ

તે તે દેરી છે. ગાલપણમાં હું એને મળ વચ્ચે દરજ્જા પણ હવે તો એ મારો વિચાર સરખોએ કરવાની ના પાડે છે. [તિરસ્કારથી] તમે એને મળ પતિ છો. એનું ઉછળતું દેહું બીરાધ જાય તોયે એ તમારી ભક્તિમાંથી અળવાવી નથી.

નંદનપ્રસાદ [દયાથી]

ઓ પ્રભુ!

રૂમેશ [હાથપાંચી]

તમે દરખાસો, છો નમારા અર્થમાં
હવે તમને બે આત્માઓને કચરી નાખના
અંકામ નથી થતો. શરૂના થાય કે તમારે
મન તો એ પરણીને આણી પત્ની છે
મરંમર દેખાણ એવું એ મુદર પ્રાણી છે
તમારી પ્રતિજ્ઞા અને સગવડનું એ એક વરત
સાધન છે. તમારે એને માટે જીવેક જોગ
પણ આપવો પડે નથી કે તમને એની કાંમત
ની ખબર હોય એના એક વાગે દગલ થતા
મારે પ્રાણ પાથરવા હું નેઆર છું તમાર
મને 'એને હું ચાહું છું' એમ કહેતા શકાતોએ
દેક નહીં.

નંદનપ્રસાદ

[એકદમ સ્વરથ થતે] પ્રેમિસર રમેશ !

તમે હમણું માઠીમાથી ઉડ્યા છો એટલે
નમારું ચિત્ત હમણું ફેરાયે નથી
પણ તમારે ખાનગી રાખતુ જોડાએ કે બીજાની
પત્ની માટે આ રીતે વાત કરી તમને
ચોક્કસ નથી પ્રેમિસર નંદનપ્રસાદની પત્ની
ની સગવડ માટે આપણત પુરવાર કરવાની
આ રીત નથી.

રમેશની આજમાથી અગ્નિ ફરે છે
એ કે કહેવા નાથ છે તેવવળા નથી
માણી બદલાઈ સમજાવે કે રમેશ
એકદમ સાત થવો જોઈએ ફરે કે
મને પસંદ કરે અર્થસરક દરિયાલ
ફરે છે

• જોડાએ માલતી પ્રવિશુ ફરે કે એના
લાગણ નાની ફેરવે ને અગાધ
વરથ રાઈ છે. મુશ્કેલીના બિન્દો
એના શરીર પર સ્પર્શ દેખાત છે
પણ એવું મુખ વચકે મુશ્કેલીને
'બેરુ વાને છે. મિત્ર મુદર મિત્ર

સમી અંકાર નાખતુ જરા વાત ફરી
ફરે છે, અને દસનીડસની અંકાર
નાથ છે

માલતી

પ્રેમિસર ! આજે પાણુ ફરસદ નહીં
મળીને ? મે પારુજ કે તમારા દરિયાન
વખને રત્ન નહીં આવી [રમેશને જુએ છે
પ્રાણુ રમેશ ! તમે અહીંઆ છો ? મારી નીવરવા
તો તમારી વાજા જોવા કરતી હતી [તેની
પાસે નાથ છે] પણ તમે આવ્યા પ્રીક્ષા કેમ ?
આદા હજાર ? આ યુ કે આખમા તો કુવા
પડ્યા છે, અને મોના દાડકા બહાર નીકળી
આવ્યા છે.

રૂમેશ [ધમિથી]

હા બહેન મારી તબીબન જરા નીક ન હતી

માલતી

એ પ્રેમિસર ! જુએ તો ખરા આ તાન
ફેલાની માધક મોટે છે તો. [પ્રેમિસર
પાસે નાથ છે] પણ તમે અગા
કુવા કેમ થઈ ગયા ? હું આવી ત્યારના
નથી કે ખાતર પુજા કે નથી કે વાત
કરના

નંદનપ્રસાદ

હું મને જોવાનો વખત આપે ત્યારેને
[જરાક કુચિત રીતે] કેમ, મધા ત્યાં
આનંદમા છો ? માર્ગમાં કે દરકત તો નહોતી
પડીને ?

માલતી

હા ને મેહાભાદને તો તમે આ વખતે
એક વાર પણ આવી ન ગયા તે માટે રીત
મળી છે. [જરા લાગી] ને પ્રેમિસર ! આ
વખતે તો તમે મને કાગળા પણ બહુ
લેખા લખ્યા છે.

રમેશ બહેનમાથી પ્રેમિસર કામે જુએ છે

નંદનપ્રસાદ

મારાથી અવાબુજ નહીં, પણ આ વખત
તને લાઈતું ધર પછું સહુ લાગે છે.

રમેશ

[વધારે વાર એસાતું નથી એટલે]
માલતીબહેન! હું રજા લઈદે પ્રિદેસર!
સાહેબજી.

બારણા સુધી લય છે પણ અરુર આવે
છે એટલે બારણું પકડી લ્યોને લાંબ
હોવા રહે છે. માલતી તે જુલો છે,
અને રમેશને મદદ આપવા કોટે છે.
તેનો હાથ પકડી તેને સોફા પાસે લઈ
આવે છે ને આંખો દાખે છે.

માલતી

પ્રિદેસર! જરા કોમનવેઝર મંગાવો તો.

પ્રિદેસર માલતીને કોમનવેઝર લાવી
આપે છે. માલતી કપાલ પર થોડુંક
ભાંડી રમેશના નાક આગળ ધરે છે,
ને ખીલે હાથ રમેશના આથ પર
મુકે છે. રમેશ અનજલે માલતીના
હાથ દાખમાં લઈ દાખે છે. માલતી
સ્વસ્થ હોવાય છે. પ્રિદેસરના મંબીર
મુખ પરના બાંધા સમજાતા નથી.
રમેશ થોડી વાર આંખ દાખાં છે.

માલતી [કાળજવાળા સ્વરે]

એશ! કેમ છે દલે?

રમેશ

[નખજાઈથી મરમાતો ચોપ તેમ] એ તો
સહેજ નખજાઈ હતી. દલે કેજ નથી. આવો,
દલે થોડું જાઈ?

માલતી

ના. તમારાથી દમણાં નહીં જવાય. હું
તમારે થેર કહાવી મોકલું છું કે તમારાથી
આજે નહીં આવાય.

રમેશ

અરે! પણ—

માલતી

એ પણ બાબુ કે નહીં. હું કહાવી દુઠું
છું ને ક્યારે બાલ્યોને આવું છું.

માલતી બળ છે. પ્રિદેસર ને રમેશ
એકલા પડે છે. બંને એકબીજાની સામે
થોડી વાર જોઈ રહે છે. પ્રિદેસર બંને
દાખ પર માથું ટેકવી દેખાઈ આગળ
બેસે છે. રમેશ સહેજ ધુજતો ટકીને ઉભો
પાથ છે.

રમેશ

પ્રિદેસર! તમે જાણો છો કે મારાથી
તમારા ઘરમાં વધારે વાર રહેવાય તેમ નથી.
તમે માલતી—[જરા અચો છે] બહેનને કહી
દેવો કે મારે અગત્યનું કામ હાવાથી હું રોકાઈ
સાધો નથી.

પ્રિદેસર કે ભાલ્યા વિના તેની તેજ
સ્થિતિમાં બેસી રહે છે. રમેશ બારણા
સુધી લય છે.

નંદનપ્રસાદ

રમેશ! [તેનો અવાજ લાગણીથી ધ્રુજે
છે. રમેશ એક પગ બિરિમત થઈ ઉભો રહે
છે.] રમેશ! એક પગ પાછો આવ, ને મને
આંખાં લે. તે કહ્યું તે ખરું હતું. તમે બંને
એકબીજાને મારે સારમયાં છે. બે આત્માઓ-
ને કચડી નાંખવાનો મને શો દહ છે?

તું કહે છે તેમ મેં એને મારે કે કહ્યું
નથી. મારા મંબીર સ્વભાવમાં એના કોટે કોઈ
દિવસ સજ્જતા રહેઈ નથી. અંમારા વધનો
ફેર એના જેવી દોમળ બાળાને કેમ બહાવતો
દશે તેનો દલે મને ખ્યાલ આવે છે. તું કહે છે
તે ખરું છે. તે મારા મારે નથી મરખાઈ. [રમેશ
આગો જતી પ્રિદેસર સામે જોઈ રહે છે.
પ્રિદેસરના મંબીર મુખ પર તીવ્ર દુઃખની જાણ

માપની દોરી તો હું લુંલી ગયો. (વિચાર કરીને) કીક, કેં શીકર નહીં, આપણી જનોન-નેજ તે દોરી કરીશું. જનોન તો બ્રાહ્મણને એક ધણીજ ઉપયોગી સ્ત્રીજ છે. તેમાંએ મારા જેવાને વાસ્તે તો કહેવુંજ શું?

એનાથી માપ ખણવા તણું તો કદાચ.

એનાથી ભૂધાનુ મુખેથી વહી જવાય;

એનાથી અંધકજ ખારણું બ્રધકાય,

સર્પાદિદંશ તણી અંધન દોરી યાય.

માપી કરીને કામ શરૂ કરું. (તેમ કરી જોઈને) આ બપોતરમાં એકજ

પથ્થર કાઢી

લેવાનું કામ

છે. હાથ હાથરે!

મને સાપ કર-

ડ્યો. (આંગળી-

એજનોનબાંધી

દે છે અને ઝેર

ચટ્યું હોય તેમ કરે છે). હવે હું ભાનમાં આવ્યો.

(બાકું પાડી જોઈને) અરો દીવો બજે છે.....

પછી ચારુદત અને વિદૂષક સુતેલા છે ત્યાં

વિદૂષકને ચોર આવ્યાનું સ્વપ્ન આવતાં તે

પોતાની પાસે રહેલી દામીનાની પોટલી

ચારુદતને આપવા જાય છે, પણ ચારુદત ભર

ઉંઘમાં હોવાથી શર્વિલક પોતે ચારુદત તરીકે તે

પોટલી તેના હાથમાંથી લઇ લે છે અને એ

પ્રમાણે ચોરી કરી તે મદનિકાને છોડાવવા માટે

વસંતસેનાના ઘર તરફ જવાનો વિચાર કરી ત્યાંથી

આવ્યો જાય છે.

એ પ્રસંગ

ભજવાયો.

—પાટ્ટો પડ્યો

તે હું વિચાર

માં ગરકાવ થ

ગયો.

તે બોલી ઉઠ્યા: “ચરરર !! આક પગનું પ્રાણી માટે તેનું બદન મોટું પાપ છે.”

કુદરતનાં ખાલુકાં

અનાર
નાં સંલિપ,
મન્ય, માદિત્યમ મન

‘કામણ હીસે ૩ અલમલા તારી આખમા રે’
—એ ગદગીતની લુગમા—

જોને કેવા ન્હાલે કુદરતના એ ખાલુકા રે!
વિલમે ઝલુમ્યા મદેવ મદર
એના ગાયા માય નિરતર—
છાના છુપાઈ નિકુળ વ્યતર—
ચેલુકા રે! જોને

પ્રણયમણી અમી કાં સોયે
પ્રણયરમણ એ દીપે હીને.
બેરતા હોવનીઆ વીચે—
કાલુકા રે! જોને.

પ્રભુ-જવાણવ છેવળખીલા—
છકે ન કા ન્હાવરા રસીલા ?
ફોકે કાઠ મરે દીલ વ્હીલા—
નહાલુકા રે! જોને.

લેખક:

રા. કનૈયાલાલ બાણેકલાલ મુનશી,

બી. એ., એલએલ. બી., એડવોકેટ;

પ્રમુખ, આદિત્યસંકટ.

નોંધ.

જેભે મારી “પાટણુની પ્રભુતા” કે “ગુજરાતનો નાથ” વાંચી હશે તેને આ વાર્તાનાં કેટલાંક પાત્રો જોગબાણુ પરશે. જેણે એ વાર્તાઓ ન વાંચી હોય તેને માટે નીચે આપેલી જોગબાણુ બસ છે.

જયન્તિહરદેવ સોલંકી ... આણુહીલવાડ પાટણુનો રાજા અને ગુજરાતનો નાથ.

મીનજદેવી ... રાજમાતા.

મુંજાલ ... મહા અમાત્ય.

હિદા ... મંત્રી અને ખંભાતનો સત્તાધીશ.

રાદાક ... મંત્રી : * દ્રણ્યવતીનો સત્તાધીશ.

ચોલા ... મંત્રી.

ત્રિભુવનપાલ ... રાજાનો ભત્રીજો ને † જ્ઞાતનો દંડનાયક. ‡

કાશ્મીરાદેવી ... ત્રિભુવનપાલની પત્ની ને મીનજદેવીની ભત્રીજી.

કાક ... ત્રિભુવનપાલનો મિત્ર ને ભટરાજ.

મુંજરી ... તેની પત્ની.

મુંજજન ... સોરઠનો દંડનાયક.

પરશરામ ... તેનો પુત્ર.

રાંખેંગાર ... જુનાગઢનો રાજા.

રાણુકદેવી ... તેની રાણી.

* અમદાવાદ.

† આબરમતીથી દમણ સુધીનો પ્રદેશ.

‡ મુખે.

આગાં પ્રકરણોનો સાર

વિભાગ પહેલા

જુગતિ દેવે શોધેલા કુમાર મુગ્ધ માં ઉડતા રીંછા આશ્મરને બચાવવાનું કુર્મપાત્ર એથી પાછા તરફ જતા નીકળે છે. ગાંધી યીસેથીએ તેમજ સામુદ્રીએ પણ તેને તેડાવેલા છે. જતા જતાં તેને જન સાથે દેવદાસુરિના પાનના થાય છે. અને પોને તેની પાછળ એક ઝૂંપવર થોડે છે. અહીં આશ્મર મેળવી ઉપર મુગ્ધ થઈ નવી આવ કાઢવ ની પિત્રકામા પોતાના બલિષ્ઠતા સાગા અને પાછળે થઈ છેવાડી બળીત્રગી રહેલા દેવાપાલને પત્ની મેળવથી છતાં છોડે છે. કાંઈક મેંદાબરીમા બળેલા ઉડાવવાની દેવાપાલ પેચા રચેતા દોષ ન બચાયામા કાંઈ ભલે આવી ફેરવી મુગ્ધ પછી પોતાનું કુર્મ પેના રાખવામાં મેળવી ભવ છે મેળવીના નાદમા પહેલા આશ્મરથી અવનમુના પાપીને તેમજ મેળવીન પ્રતાપથી મેળવવા પછે દેવદાસુરિ પત્રાવ ભવ છે આ આમ દેવાપાલ મદના કોડામા રહી નાવક અને કામરૂપ દેવાને મેળવી કોડા પાપી ફરી નાવવાનું તેની પામે કમુલને છે-મેળવી મરને કે કાંઈ પાછે આવે તેા દેવાપાલ અનાજ ફરી બરી આશે

વિભાગ બીજો

જુગતિની દરીમા વાદ પાદવ તરફ જતા કાંઈ વચમા છાદી આશ્મર ઉતરી પડે છે, અને પોતાનો વેગ વિશાળુ બેમાને પહેમય ન થોડા આજાપુસાર વદામને પ્રભાવ આશ્મર થઈ થઈ કુમ્મી રે છે. કોનારે ઉનેલો ઉડતા રીંછા વાંચર તેને કાંઈ સમજ "બચાવી" છે છે અને વચાી કાંઈ જવાની નૈમણી કહે છે આ બાલુ ન પૂરી રીતે જુનાવદ ભવ છે અને શા' ના કહેવાથી રાખુને પાછા જોડે સુધિ કમ્પા સમજવવાવા નિરુદ્ધ પ્રયાસ કરી પોને સાનેકુ નેકુ કરી નહીં છુપા દેવાની પ્રતિજ્ઞા કાંઈ પાંચ ફરે છે. રતનામાં તેને ઉદા મદેનાની આવકાજ તરફ વહેત ભવ છે, અને બાળકાપુત્રને અનાયાસે તે વગ કરી છે છે. પછી તે પૂજનીને વેગ ગામનદમા પેરી જથી લીકારીને મળવા કનેકમદ પ્રયાસ કહે છે અને બચસિદનું અન ફેરવી તરફ બિચાનુ અઠાવવાનું વચન ભાષે છે એવામા જમદેવ પરમાર આવર્ત તે સગાઈ ભવ છે. જમદેવને બનરાબેરી રાણી કાઢા મુકે છે કાંઈ સહીને જમદેવ આજલ દાવત થાય છે અને જુનાવદ છેવાનું વચન ભાષે છે એવામા જમદેવ આવી જાગતાં તે અદર જતો ગદે છે પછી પરમાર અને ઉદો ત્યા આવે છે. ઉદો જુનાવદ ભલે સુધિ કમ્પાની પેરવી ભાવે છે એવામા કાંઈ બદલે બેમાને કંઈ પામત આવે છે. પણ કાંઈ પાછો દાવજ થઈ બેદ ફેલી નાથે છે ઉદો, જમદેવ તથા કાંઈ વિદિ થાઈ જુગતિ થઈ છે. દર્મીઆન કાંઈ સુખ કમ્પાનું વચન મુગ્ધ લીકારીને ભાષે છે. મુગ્ધ બીજાકેવી જોડે મકલત કરતા દોષ છે તેવામા કાંઈ આવે છે, અને રાજવતની વિનિયો માંત્રીગાર થાય છે કન્થકને બનાવી જવાથી પરશુરામની પુત્રી સમય તેના કપર દુપે બાંધ છે પોતાની વચ વચર કાંઈ બનાવે આપવા મહે સામુદ્રીકેનો કનિદના પરમાર એક જુના નોડારને કદ કરી પોને પાદેથી જગામાં ફેરવાની કરવ પાડવા કાંઈ મળવા ભવ છે તથા કાંઈ સાચ તેને વચક ગ્રે છે પણ મુગ્ધ સમાધાન થાય છે. કદ કરેલા નોડારને છોડી દેવાની આજ્ઞા મુગ્ધ પરમારને કહે છે ને તે માથે થકાવવા બચસિદદેવ પરમારને સજાદ આપે છે લીકાની વધુ પ્રેમકંવર ન પહેલા સતાવવા કાંઈ અનભૂતી છોડાવનાર સમય લીકારીનો ખદ સામુદ્રાનતા દોષ છે તથા કાંઈ અગ્રીને મળવા આવે છે, અને રાવને વડા કરવાની પુજા તેને મુકાટે છે. ગાંધી તે અજમાવવા મહે કે વચને વિનમે પોતાની આજ્ઞાને ભવ કરનાર દિવિ-કને કાંઈ થાયજ કહે છે એથી બચસિદદેવ તેને કદ કરાવી, સાથે જમને પરમાર સાથે કાંઈકો તપાસવા નીકળે છે

(દવે આશ્મર વાચો)

પ્રકરણ ૨૫ મું

જેમાં કાક બુદ્ધે રૂપે પ્રકાશે છે

થોડી વારે તેઓ ઉગડ પ્રદેશમાં આવી લાગ્યા. અહીંઆં ચોખ્ખો પણુ દૂર-દૂર હતી ને ગામડાં પણુ નાનાં ને આવેઆવે હતાં. તેમ અને સૈન્યની છાવણીઓથી પણુ આ જગ્યા ઘણી દૂર હતી.

રાત્રનું શાંતિ જગ્યું હતું. સવારના ઉન્માદક પવને તેનામાં અપાર ઉત્સાહ આણ્યો હતો. ને કાક પરનું ઝતુન ધીમેધીમે વીરતાના ઝતુનમાં પસટાવું હતું.

એક ચોખ્ખી આવી, પણુ તે તદ્દન નિર્જન દેખાતી હતી. બધા ચકિત થયા. તે સમાવીને ચોખ્ખીની ચારે પાસ ક્યાં એક તરફ એક ચોખ્ખીદાર મરેલો પડેલો હતો.

“જગદેવ! દુઃખનો આવી ગયા લાગે છે.”

“હા, બાપુ!”

“કોણે રહે તપાસ કરું” કહી રાત્ર વોડા પરથી ઉતર્યા. જગદેવના હાથમાં તો કેદી કાકના ચોખ્ખીની લગામ હતી એટલે રોગના હુકમ વગર તેનાથી તે છોડાય એમ ન હતી.

“જેમા! બાપુની આગળ જા.” કાકે તરત રાત્રનાં રક્ષણ માટે હુકમ કર્યો.

જેમો ઉતર્યો ને આગળ ગયો, ને ચોખ્ખીનું બારણું ઉઘાડ્યું. જેમો પહેલાં અંદર ગયો ને કહ્યું :

“અનદાતા! ત્રણ જણ મરેલા પડ્યા છે.

“જોઈએ” કહી રાત્ર અંદર પેદા.

ત્રણ જણ ત્યાં પડ્યા હતા. એ મરેલા તો ને એકને થાંભલા સાથે બાંધેલો હતો.

“જય સોમનાથ” તેમને જોઈ બધાએલા સૈનિકે કહ્યું.

“જય સોમનાથ!” મહારાજે કહ્યું. “જેમા! આના બધે છોડ. અલ્યા શું થયું?”

“બાપુ!” પુછનારની પદવી કે મોટી લાગવાથી સૈનિકે કહ્યું; “સોરડીઓ દંડનાયક મહારાજની ઘોડી ચોરી ગયા.”

“પરશુરામની ઘોડી?” રાત્રએ પુછ્યું.

પરશુરામની કાળી ઘોડી આખા સોરડમાં વિખ્યાત હતી, અને તે જાનવરને પ્રતાપે દંડનાયક દુર્જય હતો એમ સૈનિકોમાં વહેમ હતો.

“હા, બાપુ!” સૈનિકે કહ્યું.

“ક્યારે લઇ ગયા?”

“ઘડીએક થઈ હશે.”

“ક્યાં ગયા?”

“આ બાલુ પર.”

“તું તારા બીજા ચોખ્ખીદાર છત્રે છે કે નહીં તે તપાસ.” રાત્રએ ચોખ્ખીદારને કહ્યું; “અમે ઘોડી પકડી લાવીએ. આત્ર જેમા” કહી રાત્ર બહાર આવ્યા. તેના મોં પર તેજ પ્રસર્યું હતું.

“જગદેવ! સોરડીઓ પરશુરામની ઘોડી ચોરી ગયાં.”

“કાળી ઘોડી?”

“હા. હમણાંજ અહીંઆંથી ગયા. ચારે પકડી પાડીએ.”

“પણ બાપુ! મહેલે પાછા જતાં મોડું થશે.”

“વાંધો નહીં.” રાત્રએ કહ્યું.

“મહારાજા!” કાકે પુછ્યું; “કેટલાં માણસ છે?”

“કેમ બીકે લાગે છે?” રાત્રએ તિરસ્કારથી કહ્યું.

પ્રગટ્યત્વ]

૧૯૨૨ ૨૦૦૦

એક કુદરતી કાચની બાજી બાજી ગયો, કયો ને પચસાન મમે
કાચ નાળી નરવાર આડી રાખી કુમે રહો

“પાટણના ધાણીને આપું તકામું સાદમ
જોએ નહીં. મને રમ આપો તો હું જાઉં.”

“નાસી જવું છે ?” રામએ ટાણો માર્યો.

“મહારાજ !” કાકે સખ્તાઈથી કહ્યું :

“કાક નાસી જશે ત્યારે ધરણી રસાનક જશે.”

રામએ જવાબ દીધો નહીં ને ઘોડાને
એક માદી. ચારે જગુ દોડને ઘેરે આગળ
વધ્યા. હવે ચોકીઓ વચ્ચેના નધણીઆતા
પ્રદેશમાંથી નેઓ જપાયાનું ધ આજ્યા. રસ્તો
ઉજડ હતો પણ આગળ ગયલા માણુઓનાં
પગલાં જોઈ તેઓ રસ્તો ચોધી કાઢતા.

વચ્ચે રસ્તો જરા ઉચાણુ પરથી જતો
હતો ત્યાં નેઓ ઉભા રહ્યા. ટેકરાની નીચે
એક નાનું પણ ઉજડ દીસનું ગામડું હતું : ને ત્યાં
આગળથી એક રસ્તો યુનાગઢ તરફ જતો.
આ ટેકરાની પાસે એક બીછ નાની ટેકરી
હતી અને તેના પર પથ્થરની ભીંતની એક
માળગાળી ચોટી હતી.

“બાપુ ! આ પેલા વડ નીચે માણુઓ
બેઠા છે તેજ ઘોડીના ચાર દશે.” જગદેવે કહ્યું.

“પંદરેક લાગે છે.” રામએ કહ્યું.

“એમને પુરા કરનાં વાર નહીં લાગે”
પરમારે મુઝ પર તાક દઈ જવાબ દીધો.

રામએ કાક તરફ નજર કરી. ને મુઝે મોટો
બધો ખેત જોતો હતો. તેને છોડવાનું મન રામને
થયું પણ હજુ તેનો યુરસો શમ્યો નહોતો.
ને તેના અભિમાને મહેંજા ધા રાજો નહોંતા.

“અજઠાતર !” કહી જેમાએ તેઓ જો
રસ્તેથી આવ્યા હતા તે રસ્તા તરફ આંગળી
દેખાડી. ત્યાંથી ચાસીરા મોરડી ઘોડેચાર
આવતા હતા.

“મરી ગયા” રામએ કહ્યું ને તેનું મુખ
:શીકું પડ્યું. “હવે ?”

“બાપુ ! ચાસો જતા નહીં.” જગદેવે
પણ સ્થિતિના આંખીપનું ખાત થયું.

“છુટકો નથી.” રામએ કહ્યું અને
જો રસ્તો યુનાગઢ તરફ જતો હતો તે તરફ
ઘોડાનું મોટું ફેરવ્યું. જગદેવે પણ તેમ કયું.

વીજળીની ઝડપથી કાકે જેમા તરફ એક
નજર નાંખી. ચતુર જેમા સમજ્યો ને કટાર કાઢી
એક ઝપાટે કાકના અંધ કાપી નાખ્યા. કાકના
હાથ છુટ્યા—તેનો ઘોડો એકદમ ઝાડ થઇ ગયો—
એકદમ પરમારના હાથમાંથી લગામ સરી ગઈ.
એક કુદકે કાકનો ઘોડો બધાની આગળ ગયો,
ફર્યો ને યમરાજ સમો કાક નાગી તરવાર આડી
ગાળી ઉભો રહ્યો.

“મહારાજ ! આ રસ્તે નથી જવું.”

જવાબદેવ શીકા પડ્યા. જગદેવે તરવાર
ની મુંઝ પર હાથ મુક્યો. કાકના અંગરૂપ
જગદેવ તરવાર એવે તે પડેલાં જેમાએ નેનો
હાથ લાંબવા યંગ અડધી ડગાંબી.

“પરમાર ! ખખરહાર તરવાર કાઢી તો, નહીં
તો તમારા હાથ લાંબવા પડશે.”

“અંકાશ ! કોહી—” ગુસ્સામાં ને દર્મિત-
થી કુચું જોઈ જગદેવે કહ્યું. તેના હેઠ
બીડાયા. તેની આંખમાંથી તળુખા ખવાં. તેનો
હાથ તરવાર પર ગયો.

“બાપુ,” કાકે જરા નમ્રતાથી કહ્યું, “આ
વખત લાંબી વાત કરવાનો નથી. તમે એક
પત્રી બીછ લુંક કરના આવ્યા છો. જુઓ !”
કહી કાકે પેલા મોરડી ફેરિકો આવતા હતા તે
તરફ આંગળી કરી.

ને અધા હથીઆર ઉઘાં કરી હાંનાર
કરતા આગળ ધૂસતા હતા.

“જુઓ મહારાજ ! તમને એ લેકોએ
ઝોગખ્યા. તમારા ઘોડાની ખરીડા તો જુઓ.
અંધારી રાતે પરખાપ એવી છે. પારખનું
સખાનાક વળવા એડું છે.” કહી કાકે રામના
ઘોડાની મોનેરી ખરીડો તરફ આંગળી કરી.

“પણ હરામખોર! મને જાનો મીઠાને કાઢે છે?”

“એ લોકો તમને હમણા પકડશે નહીં તો આ રસ્તો તો એજા નાવજની ચોકી પર જાય છે.”

“એજા નાવજ?” જગદેવે ગભરાઈને કહ્યું.

“હા. બાપુ! હવે મમજાના નામે મોતના મોત્યા જાના હતા.”

“સારે નુ કરતુ?” જગદેવે કહ્યું.

“સાંભળો, નેહુ કહે તેમ કરો.” કાકે કહ્યું.

તેની આખોમા ગિચર તેજ હતુ તેના ભરાં પર લાપંટર શાનિ હતી તેના મુખ ન અમલ મળા હતી જગદેવ મુઝો ઝગો મહાગજ પછુ મુઝે મોઢે આ માલુમની ગજિજ જોમ રહ્યા.

“ચેપી ચોરા જોઈશ તેમ તમે નહો જાણુ જાગ્યો ને ચોરીદારને પુરા કરો ને મહાગજ! હુ આપની કચગી પહેર, ને આપને ચો. મેસુ, ને આ લોકોને છેતરી દૂર લઈ મનિ મો માણસ આપને ને.એ તમે ચોરીમા ની પરી શકશે ને વખત મળે નામી જુટને.”

“પણ તમે મારી માખજે.”

“મહાગજ! કચગીનો વખત નથી

સત્તાથી કાકે કહ્યું, “પછયુ દરના કાકની કોમન આઈ છે. ચાનો” કહી તેણે મહાગજ નો પોરો પકડી ચોરી તરફ જતા મોકુ.

“પણ કાક?” મજાને રમણ સમજ ન પાવતી તેણે ચીસાઈને કહ્યું. “માગ પર આમ જાગરજાની કેમ કરે છે! તુન્ટ મને કુઠમ કરે છે?” જગદેવે જરા થોડા આગળ આપ્યો.

“હા.” હાંન પીસી કાકે કહ્યું, “પેલા આપના ભેવા! એ એક સખ વધારે ભેવા છે તો તમને એક ફટકાથી ભેવાન કરી ઉપાડી જાણ, ચાનો” કહી કાકે ગળના થાળને નખત કુટરો લગાવ્યો, ને તે થોડો કાંઠા થોડા જોડે એકદમ ટેકરો ઉતરી ગયો.

રાજાએ કહ્યું નવરૂ જોયુ. તેનું સાચીચ, નેની તેજસ્વિતા, તેનું લાલંકર ચારણ, તેનું દરજ્જાદીશીપણુ: એ સર્વેએ રાજના હૃદયમા અજાજ શ્રદ્ધા મગદાવી.

થોડી પલમાં તેઓ પથ્થરની ચોરી અથળ પહોંચ્યા ને કાકે થોડા પડથીજ તેનું બારણું ડોલ્યુ. એક ચોરીદારે તે ઉઘાડ્યુ ને કાકે જોરથી બારણુ ધડકી અદર પેલા નખ, જગદેવ ને એમો તણે પાછળ પેડા, પણ તે પહેલા તો કાકે ચોરીદારનાં મોઢા પર લાપ મુકી તેને ભોલ પર નાખ્યો હતો, અને તેનો સાંકો કાઢી તેના હાથ પગ બાંધનો હતો.

આ ગરબડ સામળી અદરથી બે જાણુ બીજા થોડી આવ્યા. રાજ, જગદેવ ને એમો તણે તેમના પર તુર પડયા, ને થોડી વારમાં તણે ચોરીદારે બધાઈ ગયા.

“બાપુ! નમારી પાવડી ને કયની.”

જગદેવે એક પછુ અશર બોલ્યા નિના તે કાઢી આપ્યા.

“એમા!” કાકે કહ્યું, “જેટલા અને

જેટલા થોડા અદર છે બાપુ! હુ જાઉં છુ એમા બાપુને આય આવે તે પહેલાં નાર પડ માથાથી છુડુ ચાપ દો.”

“જેની આડા.”

“ને પરમાર! આ મહેલની જેલવાળ કરવાની નથી. પણ મહારાજને કેં ચપુ ને નુ મુઝો તો વધળીથી ભાગનાં ભોલ ભારે પારો. માંદ રાખતો.”

“કાક!” મરાસાનાં રતબ્ધ બનેલા રાજાએ કહ્યું, “પણ તુ રહે ને જગદેવને જણા દે.”

“બાપુ! અહીંનાં રહેતુ ને બચતુ મહેલુ છે જતુ કપર છે. ને કપર કામ કોઈને મેપવાની મને રેવ નથી. જગદેવ! બારણુ બંધ કરો” કહી કાકે બહાર જાઈ બારણુ દીધુ રાજાને થોડો પઝાણ્યો ને સાથી નીકળ્યો.

[પતુ મોઢે જુઓ હેવાના પૃષ્ઠ]

માલતી

કેમ બોલતા નથી ? આજે તો રવિવાર.
શું કરીશું આજે ?

નંદનપ્રસાદ

પ્રેક્ષિતર રમેશ અને ધીરુભાઈ આજ
જમવા આવવાના છે.

માલતી

રવિવાર પણ નીરાંતે ન ગળાય. પ્રેક્ષિતર !
આજે તો આપણે સરોવર પર ફરવા જતે.

નંદનપ્રસાદ

હશે. આવતા રવિવારે.

માલતી

તમને પુરસદ્દજ ક્યાં હોય છે ?
થોડી વાર બને મુંગામુંગા પોતપોતાનું કાર્ય
કરે છે થોડી વારે પ્રો. નંદનપ્રસાદ
છાપાની ધડી વાળી દેખાત પર મુકે છે
અને ઉઠતાં ઉઠતા—

નંદનપ્રસાદ

માલતી ! તને નહીં ગમ્યું ખરું ?

માલતી

ના. એમ નહીં. પણ મને ટોઢાં વાર ગુસ્સે
થવાનું મન થાય છે. હાં તો તમારો ઇતિહાસ
ને હાં તો તમારા મિત્રો. (વાત ફેરવે છે)
પણ ધીરુભાઈ તો મને મુંબાઈ જવાના હતાને ?

નંદનપ્રસાદ

નથી ગયા. પણ માલતી ! એક વાત પુછું.
તને રમેશ કેવો લાગે છે ?

માલતી

કેવો પ્રશ્ન ! માણસ જેવો વળી.

નંદનપ્રસાદ

મને તો એ જરાક વિચિત્ર લાગે છે.

માલતી

ખરેખર !

નંદનપ્રસાદ

હા. એ બધામાં ભજે છે છતાં બધાથી

બુદ્ધે હોય એમ દેખાઈ આવે છે. એનામાં
આકર્ષણ ઘણું છે પણ કોણ જાણે કેમ
એનાથી સાવધ રહેવાનું મન થાય છે. પણ
તારી બેઠે તો એને કીક બને છે નહીં ?

માલતી

નારે ના. કોઈકાઈ વખત કેટલાક નવા
રાગના સુર બતાવી જાય છે. તમે વાંચતા
હો છો ને ગમતું નથી ત્યારે કીક વખત
જાય છે.

નંદનપ્રસાદ

અરે હા ! કીક યાદ કરાવ્યું. હજી તો
મારે કેટલું વાંચ્યું છે. ઇતિહાસ લખવા માંડ્યો
છે તેની આડી સામઘી તો હજી જોવાની છે.
અને આજે તો બધાં જમવા આવવાનાં છે
એટલે વહેલાં ઉઠું પડશે. વખત અર્ધ જાય
તો ઉઠાડજે હાં.

જવા માટે છે. પણ ઉમરા સુધી જઈને
ઉભા રહે છે.

વહાલી !

માલતી

હાં કેમ ?

નંદનપ્રસાદ

ના કે નહીં.

કહી જવા માટે છે, પણ થોડે જઈ
ઉભા રહે છે.

આજે વાંચવાનું માંડી વાળું ?

માલતી (હંસીને)

મારી દયા આવી ખરી. પણ મૈત્યારે
નહીં વાંચો તો રાત્રે જગશે. જાઓ, જાઓ,
હું તો અમરથીજ ફરીઆદ કરતી હતી.

પ્રેક્ષિતર જરા કરાણું મુખ કરે છે.

માલતી ડસતાંડસતાં તેમના તરફ
મુડીઓ ઊગામે છે. પ્રેક્ષિતર જાય છે.
માલતીથી એક ધીમે નિઃશ્વાસ દેખા-
વાતો નથી.

અંક બીજો

અંક બીજો

અંક બીજો

મુખ્યચર્યે મેં મળીયા પડી સવાળા નવે પાન.

માવળી સોજા પર ભેળેલી રીઝકમા પડે નાની. એકાદે કે. પે. રમેશ આખી ખુરશી પર બેસી જોવા કહે છે. એ કહ્યા મેં જોયો પાન પીના નેની આંખો ને પાન કમાવડને છે.

માવળી [મજા કેટલી દેતા

રમેશ] બહુ અધકું છે આ ના માથે

હાથ એટલો જડપથી ચાપતો નથી

રમેશ

એટલામાં કંઈકાં મળ્યાં નીચાં પાન વી
આની માથે મરખાવે છે તે પોતું નહીં
મહેનત કરવાની તો, પાન તર નહીં ફરી ત્યાં
જેવું.

માવળી [મજા દાખમાં જાત]

પણ આ પાન બહુ મોની છે, ન માનાવી
પાન શુંદરો નથી

પાન તો ના

'કાંચા... ન હુકા.

ધોડી વાર ખડા સંગીત માથે માવળીના
મીડા અનંત મજા રહે છે રમેશ
બાળ વિના એના માથે ને, એ
સંગીત જ ન પડે ન

રમેશ

માવળી!

માવળી [હાથ, જોયા વિના]

એ.

રમેશ

માવળી! તમે મુખી છો?

માવળી અત્યંતે હાથ જુદા છે થોડા વાર
રમેશ સામે એમ ને એમ એક શ્લોક

માવળી

રમેશ! [રમેશ ધોડી વાર નીચે જોઈ
ગે છે. માવળી જરાક નરમ પડીને] રમેશ!

શાથી ધાર્યું કે મુખી નથી?

રમેશ

માથે કરતો મારે એમ પુરતું નહિતું
જોઈતું પણ પુછા મડ.

માવળી

આનો મો અથ કહેવાય [હાજર થાને
કેમમા રીઝ ગોઠવતી. આ ચાર
મદતના પશ્ચિમમાં અને તથાને મજાન
કનાએ વધારે મળ્યા છે તમે હાથમાં
મળાને મજા મોલી કમા

રમેશ [ધોડી વાર]

તમે મને મજા મોલવાની ફરજ પડી
હો નાવતી! માવળી! બધા વખતથી મારા
મનમાં હતું. ચાલો જોનાઈ મજા, તમારા
જેવી રીતે આ રીતે મુખી કેમ થઈ શકે?
તમારા કોડ અને રમિકતા જોવા પુસ્તક-
ગ્રંથોમાં પ્રોફેસરને આંખ નથી. તમારા રીઝ
પરિત્રા કરવાની એને દોષ નથી. તમારા
હિમ્મતમાં નહાવાનો એને સમય નથી તમે
મુખી કેમ થઈ શકો?

માવળી

રમેશ! તમને ખબર નથી, માસ પર
એમનો કંઈકો પ્રેમ છે તે!

રમેશ

પ્રેમ! પ્રેમ રાખવાની રીત તો બધી સરસ
આમે છે. પાંચેલાં ફૂલો પર પણ મળુસ

એટલો પ્રેમ તો રાખે. એમને દષ્ટિ હતી કરવાની પુરસદ્દજ ક્યાં છે? તમારા કરતાં પેલાં નિર્ણય થોડાં પર એમનો પ્રેમ વધારે લાગે છે. શું નંદીય છે? અરણ્યમાં પુષ્પો કરમાઈ જાય છે પણ એમને કોઈ જોનાર નથી. પુષ્પની શોધમાં કોઈ થોડો ભટકી મરે પણ એને પુષ્પ જડતું નથી.

માલતી

રમેશ! રમેશ! આજ તમારું માથું ઠેકાણે નથી લાગતું. ઘેર જાઓ.

રમેશ

માલતી! મને જોણતો અટકાવેશો નહીં. આજે કેટલાએ દિવસથી મારું અંતર મુંઝાણ જાય છે. સાંભળ્યા પછી તમે મને કાઢી મુકશો એ મને ખબર છે, પણ મારાથી જોડ્યા વિના રહેવાતું નથી.....

કેટલાંએ વર્ષો પહેલાં એક બાલક હતો. તે માઆપનો દાડકો તે જદુ તરંગી હતો. એના ગામમાં એક બાલા વસતી. એની કાકીઓ હસતી ને આંખોમાં તોફાન ઉભરાતું. બાલાને મન એ બાલકનો હીસાજ ન હતો, પણ બાલકને મન તો એ બાલા કોઈ દેવી સખી લાગતી. બાલક એને દૂરથી જોતો અને પૂજતો. એણે સંકલ્પ કર્યો કે કોઈક દહાડે એ દેવીના ચરણ ખસે એસવાને એ જરૂર લાયક થશે.

માલતી

રમેશ!

રમેશ [સાંભળ્યા વિના]

એ સંકલ્પસિદ્ધિને અર્થે અને લાયકાત મેળવવા એની દેવીને જાનીજાની નીહાળી એ બાલક પરદેશ ગયો ને દરીઆપાર સીધાએ. વર્ષો વીસાં ને એ બાલક મરી પુરુષ થયો તોએ એની દેવીને એ ભુલ્યો નહીં. લાયકાત

મેળવી એ આશાસર્થો પાછો આવ્યો. પણ તેટલામાં તો એની દેવી મરાઈ ચઈ ગઈ હતી. એના અંતરની એક જામિં જાણ્યા વિના, એની વર્ષોની મહેનતની એક જાંખી રેખાએ જોડ્યા વિના એ પરની ચઈ હતી.

માલતી સ્તબ્ધ જોવા બેસી રહે છે.

રમેશ જરા જાસ ખાઈ

થોડા દિવસ તો એતું બાન એ બુલી ગયો. માતપિતાનો એ એકનો એક આધાર હતો. મિત્રોનો તે માનીતો હતો. ચારે તરફથી એને વ્યવસાય સ્વીકારવાનો આગ્રહ થતો. છેવટે એ બાલપણની આશામૃત્તિને દૂરથી સુખી જોવાની એક જાંખી આશાએ એને વ્યવસાય સ્વીકારવાને પ્રેર્યો ને એ પ્રેક્ષિતર થયો.

માલતી વિશ્વમય અને બધપૂર્વક જઈ રહે છે. શું બાલકું ને શું કરતું તે તેને કે સુઝતું નથી.

એને છંદગી પર કોષ આવ્યો. એને સમાજ પર તિરસ્કાર આવ્યો. પણ તેથી દે એની બાલા મળે તેમ ન હતું.

માલતી

પ્રેક્ષિતર રમેશ!

રમેશ

ઘણું મોડું થયું એમ કહેવાને. પણ મારી વાત પુરી કરી લેવા દો. ફરી વખત નહીં મળે.

ને બાલા વસતી તે નગરમાં તે વસવા આવ્યો. તેણે તેને જોઈ અને તેની ખ્યાતિ સાંભળી. ચંભાર પ્રેક્ષિતરની તે પત્ની હતી. જાણારથી તે સુખી અને સંતોષી દેખાતી, પણ એના કોડ કડી પુરાતાં નહીં. ઘણા જણની તે વિશ્વામર્યાદા હતી. સમાજની તે શોભા

ની એના રૂપરૂપ પર નગર ધેસુ થયું
તું. સર્વની સાથે એ હસની પડ્યું એલું
ફંતર ફેલ જવસંત વનિથી બળ્યા કરતું.
કુસવતી અને આર્વા છે. તેના અતરમાં
કણુચ નથી કરના કે ને અમનોતરી છે.
તે સદ્યુણી પત્ની છે.

સ્વાભાવિક રીતેજ તે જાને મળ્યા.
મરેખર તે એ એક મોટો અકસ્માતજ કરેલાય
સાથ શીર્ષતના ધરની પુવવધુ દોત કે કાઠ
ચાપારીની કુચપત્ની દોત ને તેલુ મર્યાદ
પણ નહીં મળત. માણની! કંઈપી શકે છે
વેલ અગત્યને શું થયું તે?

માણની

રમેશ! જાણ થેર જાઓ તમાર નગર
ખાજ રોકાણે નથી.

રમેશ

જ્યાનોજ છું. ફરી કદી ન આવવાને
હને થાડુંજ બાકી રહ્યું છે.

તેણે તેને જોઈ ને તેનો આત્મા
તક્કરી રચે. તેણે ત્યાંથી તરત નાસી
જતું જોઈતું હતું. પણ તેનાથી ત્યાંથી
પસાયું નહીં. તે રોજરોજ તેને જોતો ને
રેની બેઠીમાં એક નવો અકોટો જોસ-
ને. તેણે જોયું કે જે પુરખને
એ જનન કરી હૃદય ઉપર માચવી રાખત
તેનો ખીજ આમાન્ય પુવતી માફક અનાદિ
ચલ રહે છે. (શુદ્ધતાથી) આવો મારી વાત
પૂરી થઈ. હું જાઉં છું.

તક્કરી અને ડાળી સાથે માણની તરફ
એવા વિનઃ જરા મોડ છે માણની
દિગ્ધ એવી જરાવાર બેઠી રહે છે.
રમેશ બારબા સુધી પહોંચે છે તેટલામાં

માણની

રમેશ! પાછા આવો.

રમેશ બોલ્યા વિના પાછો ફરી જમણ
આગળ જોશે રહે છે અને બાતનીન
રેતિ જોઈ રહે છે
રમેશ

કંઈ?

માણની

પાછા આવો.

રમેશ ટુલસી પાસે ધાંતર
આવી જોશે રહે છે.

ક્યા જશે અત્યારે? [રમેશ ઉત્તર દિશા
વિના એમને એમજ જોશે રહે છે.] જાણ
દો, ક્યાં જાઓ છો? [થોડી વાર ઉતરની
રાત જુએ છે નથી મળતો એટલે] રમેશ!
તમે એક વાત કહી ખીજ એક વાત
સાંતળજો?

રમેશ સદેવ જન્મ જોઈ નવનેા નીચા
રાજે છે એની આખમાથી બેરકાબી
જાતે રહે છે

તમે એક ખાજકની વાત કહી. હું એક
ખાજાની વાત કહું?

એક ઉછળતા દેવાની નાન્દી મરખી
બાવા હતી. લોકો એને ગુપજડી મળી સુદર
કહેતા થયું એને દૈવે એ નાના દેહમાં ન
સમાય એટલી અભિલાષાઓ હતી. એનું
અંતર સમોપકીઆને શોષર્થ. સરસુલુ અને
સુકમારતાથી તે રીજતી નહીં. એને લે
છપનના કાઠા ફર કરે તેના કરતા એ કાંઠા
ફર કરવામાં મજા મામે એવો શ્રેયાથી જોઈતા
હતો.

ફરથી એક આવકને તે જોતી ને તેને
મન લે વરથો હતો. એમની આપો કદી
મળી ન હતી કે એમણે પરસ્પરનાં ઈમલ

કદી ક્રીડ્યાં ન હતી. પણ અન્નદયા પાછળ તત્ત્વસંવાર્ધોજ શ્રવનની કસોટી છે.

થોડીવાર આગળ જોશુ કે નહીં તેના વિચાર કરતી હોય તેમ જોશુ બંધ પડે છે. થોડી વાર પછી

યોગ સમય પછી એ બાલક ક્યાંક અદૃશ્ય થઈ ગયાં. એના બાલક મનને એ અન્નદયાને જોયા વિના કે ગમ્યું નહીં. પણ પૃથક્કરણ કરવા બેટલી એની શક્તિ ન હતી.

રમેશની આંખમાં આર્દ્રતા આવે છે. તે કન્નદામાં હોય તેમ માલતી નક્કે જરા વાર લેઈ રહે છે

તે પછી એ બાલક મરી કન્યા થઈ, અને કન્યા થતાં પત્ની કરાઈ. એની અભિલાષાઓ નથી દુનીયામાં સુકાયા માંડી. વિધિનુ આશુ એણે સ્વીકારી લીધું. એની અભિલાષાઓએ એ શ્રવનમાં સમાવાની તા પાડી, પણ એના ક્રીડાવને એમાં આશ્વાસન શોધ્યું.

તેનો પતિ માણુ ન હતો પણ દેવ હતો. બાલાની સગવડોની એ સદા કાળજી રાખતો એને સદા આશ્રય સમ. ગણી એની શ્રીકર રાખતો.

એનું વય ધ્રાંટ હતું તેમ એનો રંગ પણ ધ્રાંટ હતો. બાલાનું હૃદય કૃતજ્ઞતાથી સદાએ એના તરફ નમતું ને વડીલ ગણી એને પૂજતું. એની મહત્તાઓ જોઈ પેતાની અપૂર્ણતાઓથી શરમાઈ જતું, ને લલિતભાવે એના તરફ આકર્ષાતું.

પણ એનું હૃદય બાલક અને નર ભાવે લગળતું હતું. ધ્રાંટ વાતસંધ્યમાં એના હૃદયનો પ્રેમ ભળતો નહીં. બાલક હૃદયને તો સમવયના સાથીની જોડીમાંજ ચેતન પડી શકે.

રમેશનું મુખ કોઈ આશ્ચર્ય બાંધે પ્રકુલ થયું દેખાય છે.

રમેશ

માલતી !

માલતી [જોઈને જરાક સુષ્કતાથી]

હતાવળા નહીં થશે ને અન્નદાય નહીં કરશે. ને રમેશ ! જુલોએ ન જશે કે ગમે તોએ તે આર્ષસંસ્કારમાં હોજરી બાલા હતી. દહાડેદહાડે તેણે પ્રયત્ન કર્યો ને તે છતી. તેણે અંતરમાં શાંતિ આણી ને બહાર શાંતિ પાધરી. કોઈ વાર [ચમકે છે] કોઈ વાર એનું હૃદય બંદ હોય છે પણ અદૃશ્ય સામવયનો એ સદા પ્રયત્ન કરે છે.

રમેશ [આતુરતાથી]

કોઈ દહાડેએ પેલા બાલકને એ બાલાના ચરણ પામે આવવાનો અધિકાર મળશે ખરો ?

માલતી

તેની નમળી પક્ષમાં તમે એને તત્ત્વચાપશે નહીં ને એના શાંત સંસારમાં...

પ્રોફેસર નંદનપ્રસાદ બારંજી બંદાઈ દેખાય છે. એમના એક હાથમાં પુસ્તક અને બીજા હાથમાં કામળો છે. બંને સ્વસ્થ દેખાવાનો પ્રયત્ન કરે છે.

નંદનપ્રસાદ

પ્રોફેસર રમેશ ! તમે હજી અહીંયાં છો કે ? [માલતીને] આજે ખુબ પચાડ્યું કે ? છેક મારા અભ્યાસખંડ સુધી આવજ આવતો હતો. મને પણ આજ તો તીવ્ર આવવાનું મન થયું. પણ હાલ એમ નહોતું.

રમેશ

[બીજું કે ન સુઝવાથી] તમારો દનિદાસ ક્યાં સુધી આગ્યો, પ્રોફેસર !

નંદનપ્રસાદ

હજી તો શુભેનો સમય પણ પૂરો નથી થયો. મને હમણાંથી એમાં એવો રસ પડ્યો છે કે બીજું કે સુઝતું નથી.

રમેશ

આલતી

[જવાબ આપવાને બદલે એકદમ] વાહ
મેહુ થયું. માહેનજી પ્રેમર!

પ્રેમર!

નંદનપ્રસાદ

નંદનપ્રસાદ

જમીને જગોને,

કેમ ?

રમેશ

આલતી

નારે ના, અત્યારે નહીં. [કેવળની વાત
જોવા વિના ચાલ્યો જાય છે. નંદનપ્રસાદ જના
તરફ આશ્ચર્યથી જોઈ રહે છે.]

[તું કહેતું તે કે મુજબ નથી. મુખમાં
આવેલા શબ્દો મગી જાય છે. ઘોડી વારે
જમવાનો વખત થયો.]

અંક ત્રીજો

સ્થાન

પ્રેમર નંદનપ્રસાદના અગરાસાળ. ત્રાસર દબાવેલા અંગે તમારું હૃદય. રમેશ બાઈ પાને
જેમી છાત્રું પાંચે છે. આલતી આજ બહારમાંથી આવવાની છે તેની બાંધ રાહ જુએ છે

રમેશ બાઈશ્રીકા. બાઈ બહાર પારવા ત્યાં જ છે નંદનપ્રસાદ જમવાનું મુશી રહી પડીજાય
તરફ જુએ છે

નંદનપ્રસાદ

હવેને ગરુ એના જાણ્યો આવવાનું ક્યાં
રેના દના ?

સાડા આઠ થયા. હવે અપા કપાઈની
વાર છે, ને 'મેટ' હોય તો હું કહેવાય નવા
[પાછી જમવાની ચરખાત કરે છે.]

રમેશને વાત કેમ આવુ ગાજી ને મુજબ
નથી નંદનપ્રસાદ પુરતી પરથી પડી
ખડખડા આરા માસ્કા શરૂ કરે છે ઘોડી
વારે રમેશ પાંચે આડીને એકદમ કહી
રહે છે મુખ પર તુ અત્યંત સ્પષ્ટ દેખાય છે

હાથમાંથી કીટીઝ અવાજ માત્ર
શાંતિમાં બેઠા પાંચે છે પાંચ માંથી
આપને આમ વાડી જાય છે

રમેશની અસ્વસ્થતા એના મરીસ્ટી
છીનમાંથી દેખાય છે વિશ્વાસ બદ
જવાને તે વાત કરવાની શરૂઆત કરે છે

રમેશ

નંદનપ્રસાદ [કેવળ ને કાઢ અવાજે]
રમેશ ! [રમેશ અચિન્નપ્રેમર પ્રેમરે
જુએ છે] એક વાત પ્રુપુ ? ખરું કહેશે ?
[અંતમાં આવશે] મને લાગે છે કે તું
આલતીને આજે છે. [રમેશ નીચું જુએ છે]
ને ને...આલતી [અવાજ મળામાંથી નીકળે
નથી.].....

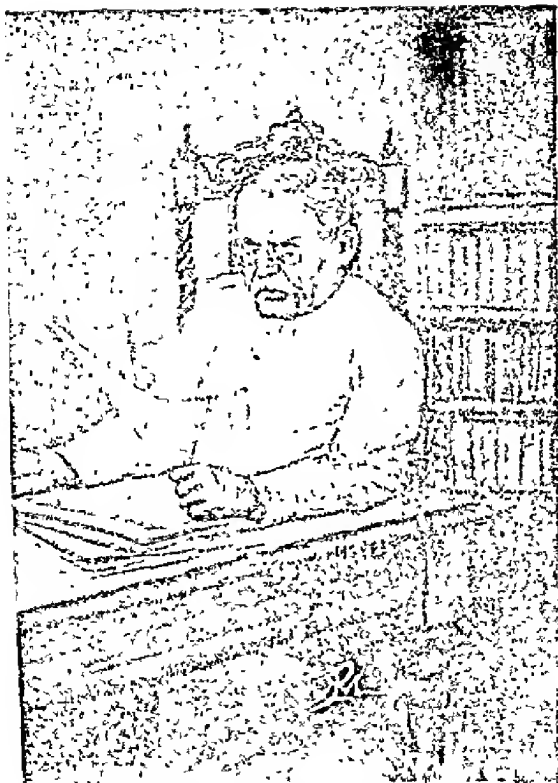
પ્રેમર ! આલતીને એના વખતે થયું
રહ્યાં.

નંદનપ્રસાદ

અહીં વખતથી શંકા માઠું અંતર ફેરી
આપ છે. જુડી વાર મેં આ વીગે પુજવા

[પેન મુશી જરા વાર રમેશ સામે
જોઈ રહે છે] હા. આ વખતે એ થયે

नंदनप्रसाद : [पित्र सुधी मर्या वार हमेशा साथे नोट रहे छ] हा, आ वपनते मे धाते हवाडे न-
 मित्ता बाधमे आलबाल कया देवा हुना ।

વિચાર કર્યો. પણ મિત્રવર્મ ને પત્નીપ્રેમ મને આવો વિચાર સરખોએ છાણુવા માટે ઠપકો દેતાં. પણ હવે મારાથી વધારે વાર થોભાતું નથી. રમેશ! ખરું કહે. [રમેશ નિરુત્તર રહે છે. પ્રેક્ષકર કડવાશથી] ધણી વાર શંકાશીલ સ્થિતિમાં એક જાતનું આત્મા-સન રહેલું હોય છે, પણ એમાં જીવ નથી વળતો. [થોડી વારે રમેશના ઉત્તરની રાહ જોઈને] ત્યારે મારે એમ સમજવું કે મારું અનુમાન ખરું છે?

રમેશ

[આટલી વારમાં થોડીક સ્વસ્થતા એકઠી કરે છે] હુ હા કે ના કેવળ પાડતો નથી.

નંદનપ્રસાદ [તપી જઈને]

એટલે એમજને કે મારું અનુમાન અનુમાન નથી પણ સત્ય છે? મેં તને મિત્ર તરીકે ધરમાં આપ્યો અને વિશ્વાસ રાખ્યો તેનું આ ફળ?

રમેશ

પ્રેક્ષકર! શાંત થાઓ. તમે મને નકામા અન્યાય કરોછો. મેં એવું કેં કયું નથી કે મિત્રદ્રોહનું પાતક મને લાગે.

નંદનપ્રસાદ

[રોગી માણસ ઝકટરને પુછે તેટલી આતુરતાથી] ખરેખર! ત્યારે તમારા જાને વચ્ચે કેં નથી?

રમેશ

પ્રેક્ષકર! તમે માલતીજહેનના પતિ નહીં હોત તો મારે તમને ભાગ્ય કેમ વાપરવી તે શીખવવું પડત. પણ એટલા ઉતાવળા નહીં થાઓ, આ વાત નીકળી છે ત્યારે તો હું પણ તમારી સાથે ખુશ્કી-રીતે એક વાર

વાત કરવાનું પસંદ કરું છું. પ્રેક્ષકર! હુ માલતીજહેનને-તમારી પત્નીને-આડું છું.

નંદનપ્રસાદ

તું! તેને ચાહે છે? ને મારાં મુખે એમ કહેવાની હીંમત કરે છે?

રમેશ

હા. પ્રેક્ષકર! તમને ખબર નહીં હોય કે જાણપણમાં અમે જાને એકજ ગાયમાં ઉછરીને મોટાં થયાં હતાં. [પ્રેક્ષકરની આંખમાં ઉઠા ભય દેખાય છે] તમે તો પરણીને એના માલીક થયા પણ મારા અંતરની માલીક તો એ કેટલાંએ વર્ષો થયાં રથપાછ છે. અમે એક બીજાંને પુરાં આજખતાં નહીં [પ્રેક્ષકરની આંખમાં એક પ્રકારની નીરાંત અને મૃદુતાનો ભાસ આ શબ્દો સાંભળતાં થાય છે.] પણ મેં એને નેહ ત્યારથીજ એને જીવનજ્યોતિ ગણી છે, અને એ જગોતને આધારે હું દોરાયો છું. એને લાયક થયા મેં વિદેશમાં વર્ષો ગાળ્યાં. એને નેહ શકાય તેટલા માટે હું મારી શક્તિઓનાં બીજ દિશાઓનાં આમંત્રણો પાછાં વાળી પંતુજ થયો. તમે એમ કહેશો કે મેં એને ચલાવામાં પાપ કયું?

નંદનપ્રસાદ

[દયાતા અવાજે] ને તે?

રમેશ

તે તો દેવી છે. જાણપણમાં હું એને મન વચ્ચે દક્ષણ પણ હવે તો એ મારો વિચાર સરખોએ કરવાની ના પાડે છે. [તિરસ્કારથી] તમે એને મન પતિ છો. એનું ઉજળું દેયું ચીરાઈ જાય તોયે એ તમારી ભક્તિમાંથી ચળવાની નથી.

નંદનપ્રસાદ [દયંથી]

ઓ પ્રભુ!

રમેશ [કડવાસથી]

તમે દરખાઓ છો. તમારા સ્વાર્થી
જીવમાં તમને એ આત્માઓને કયરી નાખના
અંકેશ નથી થતો. શાનો થાય ? તમારે
મન તો એ પરશુને આણેલી પત્ની છે
ગર્ભેર દેખાડાય એવું એ સુદર પ્રાણી છે
તમારી પ્રતિજ્ઞા અને સગવડનું એ એક નરમ
સાધન છે. તમારે એને માટે જરીકે યોગ
પણ આપવો પડ્યો નથી કે તમને એની કીમત
ની ખબર હોય. એના એક વાગેને દગ્ત થતા
મારો પ્રાણ પાથરવા હું નૈઆર છું ત્યા
મને 'એને હું ચાહું છું' એમ કહેવા સુકાનેએ
હક નહીં.

નંદનપ્રસાદ

[એકદમ સ્વરથ ધારે] પ્રેક્ષક રમેશ

નમે હમણું માછળીમાંથી કડવા છે એટલે
નમાઈ ચિત્ત હમણું દેકાણે નથી
પણ તમારે પાનમાં રાખવું જોઈએ કે બીજાની
પત્ની માટે આ રીતે વાત કરવી તમને
જોખની નથી. પ્રેક્ષક નંદનપ્રસાદની પત્ની
ની સંગતિ માટે આશ્રય પુરવાર કરવાની
આ રીત નથી.

રમેશની આંખમાંથી અગ્નિ ફરે છે.
એ કે કહેવા જાય છે તેટલામાં નીચે
ગાળીને ખડખડ સ અવાજ છે રમેશ
એકદમ શાંત થવાનો પ્રયત્ન કરે છે
બંને પરસ્પર અર્થસૂચક હાથપાત
કરે છે.

દોડીવતે આત્મી પ્રવેશ કરે છે એના
વાણમાં નાની ફેડમેશ ને અણખા
નરમ સ્પર્શ છે. પ્રસાદની આંખો નિન્દો
એના સરીકે પણ સ્પર્શ દેખાય છે
પણ એવું મુખ નવાં છે સુરખાદાર ને
બોલું હાલે છે. એક સુદર વિષ

સાની એ દાર અભય જરા વરે જ્યા
રહે છે, અને કસતીકસતી અદર
નાવ છે

માલતી

પ્રેક્ષક! આજે પણ ફરસદ નહીં
અળીને ? મેં ધાર્યું જ કે તમારા દત્તિદાન
તમને રજા નહીં આપી. [રમેશને જુએ છે
કોણ રમેશ ? તમે અહીં આ છોકરે ? મારી નીચરુઆ
તો તમારી વાટજ જોયા કરતી હતી. [તેની
પાસે જાય છે] પણ તમે આવ્યા શ્રીકૃષ્ણ કેમ ?
મારા હતા ? આ શું આખમા તો કુવા
પડ્યા છે, અને મોના હાડકા બહાર નીકળી
આપ્યાં છે.

રમેશ [ધીમેથી]

હા બહેન મારી લખીઅન જરા ઠીક ન હતી

માલતી

ઓ પ્રેક્ષક ! જુઓ તો ખરા અર તાન
કેસાની માફક એણે છે તો. [પ્રેક્ષક
પાસે જાય છે] પણ તમે આવ્યા
કુમા કેમ અણ ગયા ? હું આવી ત્યારના
નથી કે ખબર પુછતા કે નથી કે વાત
કરતા

નંદનપ્રસાદ

હું અને જોખનોના વખત આપે ત્યારેને
[જરા કૃત્રિમ રીતે] કેમ, બધા ત્યાં
આનંદમાં છેને ? મારેમાં કે દરકત તો નહોતી
પડીને ?

માલતી

હા ને મોઢામાને તો તમે આ વખતે
એક વાર પણ આવી ન ગયા તે માટે રીત
ચલી છે. [જરા લાડથી] ને પ્રેક્ષક ! આ
વખતે તો તમે મને કામગીરી પણ બહુ
થોડી લખ્યા છે.

રમેશ આંખમાંથી પ્રેક્ષક સામે જુએ છે

નંદનપ્રસાદ

મારાથી અવાયુંજ નહીં, પણ આ વખત તને ભાઈનું ઘર ઘણું સદુ લાગે છે.

રમેશ.

[વધારે વાર બેસાતું નથી એટલે]
માલતીબહેન! હું રમ્મ લઉં? પ્રેદિસર!
સાહેબજી.

બારણા મુધી જાય છે પણ ચક્કર આવે છે એટલે બારણું પકડી ત્યાંને ત્યાંજ ઉભો રહે છે. માલતી તે જુએ છે, અને રમેશને મદદ આપવા હોર છે. તેનો હાથ પકડી તેને ચોક્કસ પાસે લઈ આવે છે ને અંખિા દાખે છે.

માલતી

પ્રેદિસર! જરા કોલનવોટર મંગાવો તો.

પ્રેદિસર માલતીને કોલનવોટર લાવી આપે છે. માલતી કમાલ પ્રર થોડુંક છાંડી રમેશના નાક આગળ ધડે છે, ને બીજો હાથ રમેશના માથા પર મુકે છે. રમેશ અત્યંતે માલતીના હાથ હાથમાં લઈ દાખે છે. માલતી સ્વસ્થ દેખાય છે. પ્રેદિસરના ગંભીર મુખ પરના ભાંડા સમ્બન્ધતા નથી. રમેશ થોડી વારે આંખ ઉઘાટે છે.

માલતી [કાળજીવાળા સ્વરે]

રમેશ! કેમ છે હવે?

રમેશ

[નમજાણી ધરમાતો હોય તેમ] એ તો સહેજ નમજાણ હતી, હવે કેંજ નથી. ચાલો, હવે ઘેર જઈ?

માલતી

ના. તમારાથી હમણું નહીં જવાય. હું તમારે ઘેર કહાવી મોકલું છું કે તમારાથી આજે નહીં અવાય.

રમેશ

અરે! પણ—

માલતી

એ પણ બધું કેં નહીં. હું કહાવી દઉં છું ને કપડાં બદલીને આવું છું.

માલતી જાય છે. પ્રેદિસર ને રમેશ એકલા પડે છે. બંને એકબીજાની સામે થોડી વાર જોઈ રહે-છે. પ્રેદિસર બંને હાથ પર માથું ટકવી ટંબલ આગળ બેસે છે: રમેશ સહેજ ધુજતો ઉઠીને ઉભો થાય છે.

રમેશ

પ્રેદિસર! તમે જાણો છો કે મારાથી તમારા ઘરમાં વધારે વાર રહેવાય તેમ નથી. તમે માલતી—[જરા અચકે છે] બહેનને કહી દેજો કે મારે આગત્યનું કામ હોવાથી હું રોકાઈ રાક્યો નથી.

પ્રેદિસર કેં બાધ્યા વિના તેની તેજ સ્થિતિમાં બેસી રહ્યું છે. રમેશ બારણા મુધી જાય છે.

નંદનપ્રસાદ

રમેશ! [તેનો અવાજ લાગણીથી ધુજે છે. રમેશ એક પલ વિચિત્ર થઈ ઉભો રહે છે.] રમેશ! એક પલ પાછો આવ, ને મને સંભળા લો. તેં કહ્યું તે ખરું હતું. તમે બંને એકબીજાને માટે સરમ્મયાં છો. બે આત્માઓ-ને કચ્છી નાંખવાનો મને શો દહ છે?

તું કહે છે તેમ મેં એને માટે કેં કહ્યું નથી. મારા ગંભીર સ્વભાવમાં એના કોરે કોર દિવસ સફલતા જોઈ નથી. અમારા વચનો ફેર એના જેવી કોમળ યાજ્ઞોને કેમ ભડકાવતો દશે તેનો હવે મને ખ્યાલ આવે છે. તું કહે છે તે ખરું છે. તે મારા માટે નથી સરમ્મ. [રમેશ આંખ બંધી પ્રેદિસર સામે જોઈ રહે છે. પ્રેદિસરના ગંભીર મુખ પર તીવ્ર દુઃખની ભાવના]

માય છે] પણ મારા અંતરજ્ઞ જાણે છે કે મેં
 કેમ આવી છે તે. [તેનું ગળુ રૂધાવ છે
 આંખમાં અશ્રુનિંદુ યમકે છે] મારા
 તના બિંદુએ બિંદુમાં તેની છબી જણાઈ
 ઇ છે. તે મરી છે નેની અને એટલી ખારી
 તી કે આવા શબ્દો મુખે ઉચ્ચારવા બેટલી
 મિત મેં કોઈ દિવસ કરી નથી. પણ હું એને
 ાહું છું. તેથી એને દુઃખી કરવાનો મને મેં
 કક છે? [નિરાશાના ઉન્નયમાં હોય તેમ] તા,
 તા સુખમાં હું વિશ્વરૂપ નહીં યાઉં રમેશ!
 મે તારી સાથે સુખી થતી હોય તે- [તેનો
 મવાજ ટૂટે છે. રમેશ આંખો ફાડીને જોવા
 રે છે]

માલતી બારણા આગળ દેખાય છે
 માલતી

કેમ રમેશ! ખાજા તમે દરજા થયા કે?
 બનેલી સ્થિતિ જુએ છે ને તેણે
 રમતીઆળપણ જણાવે છે તેના
 મુખ પર નિહાસા ને બધા જવાબ
 રહે છે

શુ છે? [કોઈ કેં જોણતું નથી]
 આનો શો અર્થ કહેવાય? [વારાફરતી
 બનેલી સામે જોવા કરે છે.] પ્રેફેચર! શુ
 થયું? [પ્રેફેચર મુખ વધારે નીચું નમાવે
 છે. થોડી વારે રમેશ તરફ ફરીને] રમેશ!
 [નીચ દષ્ટિપાતથી તેનું અંતર બેટલી હોય તેમ]
 રમેશ! શુ કહ્યું.

પ્રેફેચરથી આ સ્થિતિ વધારે વાર બહારની
 નથી. દેહવાતા દીપકમાં વધારે તેજ
 આવે તેમ એના આંખો વધારે સ્વાસ્થ્ય
 દેખાય છે. જોખરે ને શુધ અવસ્થા
 ત બોલે છે

નંદનપ્રસાદ

માલતી! તમે બંને પરસ્પરને યાદો છો.
 એ વાત બધી મોડી તોપણ આજે મેં

જણી છે. તમારા સુખમાં હું અંતરજ્ઞરૂપ
 થવા નથી માંગતો. આ પછી તમે બંને
 તમને જેમ ગમે તેમ કરવાને છુટા છો

આ અમી ત્યાગદાસથી થોડી વાર માલતી
 નજ થઈ હોય એવી દેખાય છે. જરા વારે
 બાન આવ્યું હોય તેમ પ્રેફેચર
 તરફ જોઈને.

માલતી

એટલે એમ કે તમને હવે મારી જરૂર
 નથી, [રમેશને] ને તમે મને તમારી કૃપાપત્રી
 તરીકે મેળવવાને આમ્મણી થયા છો

રમેશ [કરગરતા આવતો]

ઓ માલતી!

માલતી

[વીધી નામે એવા દષ્ટિપાત ફેકતી]
 મને વસ્તુસ્થિતિ બરાબર સમજવા દો
 મારા પ્રેમથી ને પતિ બંને એક મથળે એકઠા
 થાય છે એક ભક્ષ્યને માટે મેં પશુઓ
 લકે તેમ બંને જણા છત્રી પરવારે છે.
 પતિની ઉદારતા ને નમ્રતા બેટલી વધી
 પડે છે કે પત્નીને પ્રતિરૂપીના દાયમાં
 મોખતાં એને સહાય થતો નથી. પ્રેમથીની
 અતરવેદના ને નિસ્વાર્થતા એવી બધી
 છે કે જે નામને એ પૂજવાનો દાવો
 કરે છે તેને ધુળમાં રમદોળતાં એને
 શરમ નથી આવતી.

પ્રેફેચરના ગળામ થી દુ બનો અતરવર
 નીકળે છે રમેશ દવાખાને મુખે
 માલતી તરફ જોઈ રહે છે માલતી
 નિસ્સારથી કાતરી હોય તેમ

એકતુ સ્વાર્થી અંતર એટલું ધવાયું કે
 એની માલીકીની વસ્તુને બીજે આવી કેમ
 શકે? ને તે એને સંતોષવા ખાતર ઉદારતા
 દાખવી બબરની કોઈ બીજનું દાન કરે તેમ
 પત્નીનું દાન કરવા બેટા. બીજનું સ્વામાન

સુકુરમાં જાપાયા નથી. દૃઢ સંપર્કના પ્રસંગો થોડા જાપાયા છે તે નોંધું છું. તે પૂર્વે પરોક્ષ કથામાં જે સ્થાન હેમનું હતું તે પ્રથમ કહું. ગાયનનો અતિશય શોક માસ્તરને હતો. અને પોતે મને તે ઠેકાણે, જમે તે વખતે, જિભા, બેઠા, ઘરમાં, બહાર, બધે, કહો તે પહેલાં, માર્ષ પડતા, અને ઉસ્તાદી રીતનું માર્કિયું એમ માનતા, પણ હેમનાં 'કુતાઈ' તાન-પલટાથી બધા હસતા. હેમની ગાયનશૈલીની નકલ દુર્ગાશંકર નામના એક પટણી-અમદાવાદમાં વરોઝા વકીલ-નાગર બહુ સરસ કરતા હતા. આ હેમની રમૂજ ખાસિયતને ઉપદાસ એક મુંબાઈના પારસી-નામે ફરામજ કઝાકા, હેજે "Gujarat and Gujaratis" નામના પોતાના પુસ્તકમાં કર્યો છે, તે છે તો નિર્દોષ રમૂજનો પણ કંઈક અતિવકચિત્ર જેવો લાગે છે.

હવે સુકુરનાં સંમુખ પ્રતિબિમ્બો પ્રગટ કરુંઃ ઈ. સ. ૧૮૮૧-૨ કે તે અરસામાં મુંબાઈમાં હું બી. એ. પછીનો અભ્યાસ કરતો હતો તે સમયમાં વેકેશનમાં અમદાવાદ જતે હું જિમરેક મહારી બહેનને મળવાને ગયો; મહારા બહેનની ત્યાંના સખ-જગજા કલાર્ક-આફ-ધી-કોર્ટ હતા. સંજગજ હરદેવરામ માસ્તર હતા. રાત્રે હરદેવરામભાઈએ હમને પોતાને ઘેર બોલાવ્યા; હું, મહારા બન્યું કુણુરાવ, અને હમારા બહેનની ગોપીકાવ, એટલા હતા; તે ઉપરાંત એક મુસલમાન ગૈયો, અને ઉમરેકના પોસ્ટમાસ્તર હતા, નામ બૂલી મયોયું. ન્હાની સરખી ગાયનની મિજલસ કરી લાગતી હતી. પોસ્ટમાસ્તરે મહારી જોડે અપૂર્વ રીતે પરિચય કર્યો. હરદેવરામભાઈએ 'આ હમારા ગામના પોસ્ટ-માસ્તર' કરીને ઝાળખાણ કરાવ્યું. એટલે

પોસ્ટમાસ્તર કહે: "તમે મુંબાઈથી ઉમરેક આવવાના છો તે વાત બધા કરતાં મ્હેં પહેલી જાણી હતી."—એ શી રીતે? મ્હેં મહારી બહેન ઉપર કાડે લખેલું—હું અમુક દિવસે આવીશ કરીને—તે પોસ્ટમાસ્તરે વાંચી લીધું હતું. ગામકું ગામ એટલે ટપાલનો જથ્થો અલપ, પોસ્ટકાડ ઉપર સરનામું સ્થાનિક પરિચયનું, પોસ્ટકાડ એટલે લખેલો માત્ર ખુલ્લો, અને અમુક વર્ગમાં સ્વભાવસુલભ હેવું કુતૂહલ;—આટલું બધું મને ત્યાં પોસ્ટ-માસ્તરથી વાંચ્યા વગર કેમ રહેવાય?—હું મનમાં રમૂજ પાખ્યો છતાં કાંઈક છવ મહારો કચવાયો પણ ખરો. પછી વિચાર આવ્યો કે વિચારા આ બેજા માણસમાં કરો ખોટો ધરાદો નહોતો, અને એ *eloquence* જોઈ વસ્તુ જે દેશમાં, મંડળમાં, સહુથી નાણું ગણાય તેથી અતિશય દૂર રહેલાં.

પોસ્ટમાસ્તર. કને, પ્રથમ ગવડખું. શું અદ્ભુત ગાન! હેમનાં અવાજની વિશદાણુતા મારે મહારા બન્યુંએ હેમનું નામ પાડી-માસ્તર પાડ્યું. પછી પેલા મુસલમાન ગૈયોએ ગાયું. મોઝિની, કોર્નેલિયા વગેરેમાં મ્હા કેક ખાનારાઓ ધરાનીની દુકાને મ્હા કેકનો આસ્વાદ મેળવે, ત્હેવો અનુભવ, હમને આ ગૈયાના ગાનથી થયો પછી હમે બે લાછપોયે—હરદેવરામ માસ્તરના આગ્રહથી—ગાયું: માંગીરીશ મુલદપાદપક્ષી માનસ દેવાં એમ શરૂ થતું કલ્યાણી રાગનું ગીત હમે મુંબાઈમાં એક ઉત્તમ ગાયક-શેણુની જાતિનાં-કને શીખેલા તે ગાયું. ગોયું? ગાયું ખરું; પણ તદન નહાં ગાયું; બે ઠ્ઠાવાળું 'નહાં' નહિ, તો પણ નહાં. કારણ શું હરો? ખોટી બઝાઈ કરું તો કારણ એક જડે છે; એ બધું વાતાવરણ જ સુ-દર સંગીતને વિરોધી હતું; પાડી-માસ્તર, ગામડિયા

નવેરો, બહુ પ્રતિફલ જ હતું; એટલે હમે પણ ગાનારા બેગા કરાંડો લાવેા વ્યાપજો અમરકાર
એ સંપર્કમાં થસાયા. અરુ કારણ સોહું તેા બનાવિયે.—આ વૃત્તિની સગ્ગ તરત જ થઈ
બીજી છે; હમે બને એ ગીત નવુ શીખેલા હમારું ગાન નિષ્કુળ નીવડ્યું. હરદેવરામ
હતા, મ્હારા બન્યુ તેા ગાનકલામાં અર્ધ આત્મરે તે રાત્રે ગાયું કે તદિ તે યાદ

૨૧. હરદેવરામ મારતર

કુલપતિભાગા હતા, પણ હું સામારણ જ હતો. આગતુ નથી. પણ હેમની ગ્યનરીનિતો
બીજી, હમારા મનમાં એક જલ્પની અનિષ્ટ અનુભવ હમને તે પૂર્વે પણ થયેલો બનેા
અર્થશિ થઈ—કે આ સા ગાન શાલા વર્થના અને પંડી પણ થયેલો “કુલાઈ”

તાં હિન્દુસ્તાની-ખાસ મુસલમાન-ગર્વયાઓ-
માં દૂધાણુરૂપ બનેછે, તે રીતિને-ગણિતશાસ્ત્ર-
માંથી રૂપક લઈને કહું તો, તે રીતિને-વર્ગ,
ઘન, નહિ પણ ૧૦ ગે અંક ધાતવિદ્યનને
સ્થાને મૂકીએ તહીંવી અગળ્ય હાસ્યજનક રીતિ
હેમની હતી.

ઈ. સ. ૧૮૮૪માં ખેડા જિલ્લામાં હું
સ્ટેચ્યુટરી સિવિલ સર્વિસમાં પ્રોબેશનર નીમાગો;
એ સાલના શિયાળામાં આસિસ્ટન્ટ કલેક્ટર
કેનેડી નામના સાથે હું સવારીમાં ફરતો
હતો; હમારો મુકામ ખોરસદમાં આવ્યો.
હરદેવરામ 'ભારતર ત્હાં સંગોઈનેટ જગ
ડતા, મ્હારા પિતાના એ જૂના પિત્ર, મ્હારું
કુમનાજ હોદ્દાના ગામમાં ગણધાપું' આવી
વદલું, હરદેવરામની અપ્રતિમ આતિથ્યવૃત્તિ,
મેત્ર તરીકે ઊભારતો સ્નેહ,—આ બધાં કારણો
એકઠાં થયાં, ત્હા બીજું શું સંભવે? બસ,
હરદેવરામભાષ્યે મ્હને ધામધમવાળી જ્યાદત
આપી. પોતાને ઘેર રાત્રે જમવા આવવાનું
તેમંત્રણ કરવાને પોતે મ્હારે તંબૂએ બાવ્યા.
હું ના કહીજ કેમ સકું? મ્હેં ધાર્યું કે
મ્હને એકલાને જમવા બોલાવ્યો હશે. પણ
તા, આપું ખોરસદ જ હતું! હું જઈને
મેહુંછું, તો નિમંત્રણ કરેલા ગૃહસ્થો કાંઈ
પચાસ સાક હતા: મામજતંદાર (ધનશ્યાલ
કાસવાળા), સખ રગિસ્ટ્રાર, અવલકારદન,
પોતાનો મુખ્ય કસાદ, કેટલાક અગ્રગણ્ય વકીલો.
ઈ. ઇ. અનેક ગામના ન્હાના મ્હોટા મુખ્ય
મુખ્ય પુરોએ હતા. રગોળી પૂરીને હામ માંડેલા:
કેળનાં પાંદડાં સુન્દર રીતે ગોઠવેલાં: ઘર
ન્હાનું હોવાથી, ઓઠ, પગળી, પરસાળ વગેરે
નર્વ લાગમાં હામ મંડાવેલા; દરેક હામે અગર-
ગત્તીઓની મુગન્ધમય ઝીણી ધૂમલહરી,
વાંટીચૂકી ઊંચે જતી, આ ઉદાર હૃદયના,

મિત્રતાનો પ્રસ્તવ કરતા, ગૃહસ્થધર્મની ભૂત-
રૂપ, પુરુષના સ્નેહમુગન્ધની ગૂઢ પ્રતિષ્ઠિત
બનતી હતી. જમણમાં મિષ્ટાન્ન, શાક, કઢી
ભાત વગેરે કાંઈ અનેક વાનીઓ, બજે
લખનું જમણુ હોય. બધા વારાફરતી ન્હાવા
લાગ્યા; યાદમાં હરદેવરામનાઈ અને હું ઊભા
ઊભા વાતે વળગ્યા; નાહી કરી સ્વચ્છ સોણું,
પ્હેરી ધારકાય ભારતરસાહેબ, ખભે બીને
અંગૂઠો નાંખેલા ઊભા હતા; હું હજી ન્હાવાનો
હતો મ્હેં કહ્યું: “ભારતર સાહેબ! ત્હમે તો
હું સ્વપ્નામાં પણ ન્હોતો ધારતો એટલી
‘ધામધૂમ કરીછે.’” એક વિવક્ષણુ વિનયદર્શિ-
ની મુખ્યચર્ચા કરીને ભારતરસાહેબ બોલ્યા:

“નનુનાઈ! હામાં સી વાત છે? મુઓ
આ દુનિયામાંથી શું લઈ જવાનું છે?”—આમ
કહી એકદમ શીઘ્રકવિવત્તી અને હેમના
ખાસ સંગીતની ઊર્મિના શિખર ઉપર એ
ચડી ગયા, અને ગાવા લાગ્યા:

“હસ દુનિયાંમે કાંકાં હે,

બાહ હસ દુનિયાંમે કાંકાં હે;

જરાક થોબી શીઘ્રકવિવત્તે એડી મારી-

“કાંકાં હે સો ફેસે બાહ?—”

(કવિત્વ કાણુભર અટકયું: એડી સાથે
એ ટદને આખૂક તગાવી: એકદમ ટદે ફેસે
ને આઝમાં પડયું:).

“ફાસ ફૂસ તજ કાંકાં હે”,

(હવે સંગીતની ઘોડી ઘોડી:)

“આ...આ...આ: ઓયુ...ઓયુ...ઓયુ...ઓયુ—
આ... હસ દુનિયાંમે કાંકાં હે.”

મ્હેં સમ્યતથી કાંઈક સંયમ સાથે હેમના
શીઘ્રકવિત્વ વિશે એ બોલ કહ્યા. એટલે
પોતે એક બનાવતી વાત કહી. “એકવાર
એક કાનડી ગર્વયા આવેલો; તે ગાવા

લાગે. 'માતિજાણિ વાત'—એ કહ્યું, આ કાનડી છે? જુઓ, મ્હને પણ કાનડી આવડે છે કહી મ્હે માયું.

"તરજાણિ વા' આ...આ..." પછી આગળ ચીતપૂર્ણ કરેલી કહી સજાવાળી, મ્હે કહ્યું 'માનરસાહેબ! એ જાગ તો મગડી લાખાના આપ્તો!' તો કહે "એ જ મ્હારી ગમ્મન કેની!"

આ અપૂર્વ રમજન હતી. માનર માદેન ના તિલાક્ષમ દિવસ પ્રભાતે આ જર નર સુન્દર રૂપ જ પામતું હતું.

અન્યક્ષ મિત્રો અશ્રેયી હોને, પરાણજન એક પ્રગટ થાય છે. અમદાવાદમાં આમ રજવાના (અમદાવાદ તેમજ ખેડા જિલ્લાના) નોર્ડિનેટ જર્જનેનું એકસમેપન (COALITION) રજૂકટ જર્જને ખંગેએ એકવાર બદલામાં માનું હતું. મ્હાગ પિતા પણ તેમના કાજર તો, મનોર્ડિનેટ જર્જની જગ્યા ઉપરથી એ રજત થયા પૂરેની આ વાત હોતી જોય તો ઈ.મ. ૧૮૭૨-૭૩ પૂરે વાત જર્જ રજત પછીની વાત હોય, તો મ્હાવા પિતાના નામ સળખે નિમત્રણ કયું હતું, આ વીગતન મરજુઆ અરપટ છે. અગ્રુ નમેનનમાં રેવિધ પ્રશ્નો—વાયખાતાનાં વડીલડ, જનનાઓ, તરિયાલો, દસ્તાઈને વગેરે—અર્થાત્ કયા ક્યા આપણા ચિત્તાવગ્ની મતિ જેવા જાણક, નેરંપ રમેજ ઉપગવવારી હતી. જિન્મ યદે મરખાની બને બાંધો સદાવત્તા જાય, જેસ-નેર, ખુખારી ખુખારીને, બેજતા જાય, 'Oh' no, I beg to differ. હ હ વચ્ચના માય પોતાની વ્યક્તિતા સ્થાપવાને ઉચ્ચારતા જાય—એ ચિત્ત કણુ ચીનરી સકરી ?

"કામેવ કોઈ છે ચિતારો, ચિત્ત હેતુ' ચીનરી?"—ધેર આવીરે મ્હામ પિતાએ અપેક્ષા વણું નના આ રંગો જાખારખાં જ કું પૂરી સકું છું.

હરદેવરામ માનરની છમ્પી રમજણુકુરમા-ચી રવે લાખા કાળા સૂધી ખરી જાય છે. જોરસદમાં મ્હને અમીરશાહી જ્યાં જ આવું તે પછી ચાર પાંચ કે કેટલાં વર્ષ થઈ ગયા તે અત્યારે યાદ નથી મ્હારા પિતા ૧૮૮૫ માં કુલર્ગી ગયા તે પછીની વાત છે દમ જાણક છતાં, હમારા પિતાના મરણ પછી પણ, હમારી મહાગ લેવા, સમાચાર પૂછવા હરદેવરામખાઈ અમદાવાદ પોતે આવે ભારે, મિનચૂક, આવતા હેતુ એક પ્રમગ ખડો થાય છે હું, મ્હારા બાઈ કુજુરાય, ખીજાં રતાડ કુડામના માણ્ગો, એક મે મિત્રો વગેરે જગમા હતા, તન્હા હરદેવરામખાઈ આવ્યા. ચિવિધ વાતો થઈ પછી અંગત પ્રમગ ઉપર આવ્યા. પોતે ધરજગ થયા હતા, અને નવો ન નમ્ય કયો હતો દેખતી પુત્રી મણિજહેનને મ એક સત્તાન હતા માનરના નવા પત્નીની ચિત્ત અલગન ન્હાની જ હતી મ્હને ઉદ્દેશને માનરસાહેબ ખોલ્યા "હેનું નામ મ્હે 'ન્હાની' રાખ્યું છે, હોકરની (અર્થાત્ મણિજહેનના હેડગંતી) 'નાની' (=રડિયાઈ), અને મ્હારી 'ન્હાની'." એમ સખદ-ખેલનો ચતુર્મયમત્તાર પ્રગટ કરી તે ઉપર મ્હને પ્રમગ થઈ ખોલ્યા.

આ પછી થોડી મુદતે—વર્ષ બહુ વીત્યાં નહિ એટલમાં—આ ખીજ પત્નીનું પણ અનમાન થયું તે પછી હમારે ધેર એઓ મગવાને આવ્યા. ઉપર પ્રમાણે કુટુમ્બ તથા

મિત્રમંડળ હમારું ખેડું હતું. હમારે માસ્તર-
સાહેબને ખરખરો કરવાની જરૂર જ ના પડી.
આવીને બેઠા કે તરત પોતે બોલ્યા: “હમે તો
હતા તહેવાને તહેવા થયા.”—ખીજ વાર ધર-
ભંગ થયા. તે વ્રાતનો ઉદ્દેશ સ્પષ્ટ હતો.
હમે ક્ષણભર માન રાખીને પછી મ્હારા અન્ધુ
કૃષ્ણરાવે પૂછ્યું: “માસ્તરસાહેબ! ફરીથી
વિચાર થાય ખરો?” માસ્તરસાહેબ એ
વિચારને તુચ્છકારનારી મુખરેખાઓ આંખોને
બોલ્યા: “હવે...? સું હવે પાછા એ વાતમાં
પડ્યું?”—આમ કહી, લગભગ તરત વિચારનો
રંગ ફેરવવાની સાથે મુખમુદ્રા ઉપર રંગીલા
પણાનો રંગ છાઈને બોલ્યા: “બાપી, સું કાંઈ
કહ્યું લાગે છે?” વળી બાપ પત્રકાલે: “પણ,
બસ, નહિં હવે.” માસ્તરસાહેબને માનવન્ન-
નિમાં કેઈ વિશિષ્ટ ટાટિમાં મૂકું?

“હુઆમાં મુખની રેખા જોનારા વિરલાજનો”
એ કોટિ કાંઈક અંશે બંધ બેસશે.

આ જમાનાના વાયક! આ રંગીલી,
મોજીલી, નિખાલસ, જીવનસાગરના તરંગો
ઉપર—શાન્ત લહરીઓ ઉપર તેમ જ પ્રયંડ
કિછળિતા તરંગો ઉપર—એક સરખા અલ્પ-

ભારથી પ્રવૃત્તિ નૃત્ય કરતી વિરલ મૂર્તિને તું
અન્યાય ના આપીશ. આ જગતમાં ગણ્યા, ગમ્બીર,
માથે ઘંટીનું પડ મૂકી ફરનારા, હાસ તે શું તે
ના જાણનારા, રિમ્તતનું સૌન્દર્ય પણ રિમ્તક્રિયા
ઉપર ઉપકાર કરતા હોય તેમ એ વસ્તુ વિરલ
પ્રસંગે વાપરનારા, તહે, બહુ, જોયા હશે;
આંખણી રંગીલી મૂર્તિ અને ગમ્બીરી મૂર્તિ
વચ્ચેના અનેક ક્રમ તહે દીઠા હશે; પણ
હાવી નિર્દય રંગીલી, વ્યક્તિયો વિરલ જ છે;
અને એટલે દરજ્જે, તેમ જ અનેક દૃષ્ટિયે
હેવી મૂર્તિની કીમત આંકવી કઠણ છે. માનવ-
જીવનનાં વિશાલ આકાશમાં ઘેરી ઘટાઓની
પદરેખા સ્થાયી મુદ્રા મૂકી જતી હશે કે કેમ
તે હું જાણતો નથી; પરંતુ હાવી આનન્દ-
રસનો પૂર્ણ આસ્વાદ કરનારી, પોતાની
આનન્દસરિતાવડે અનેક ક્ષેત્ર ભૂમિયોને
હરિયાળા હાસભરી કરનારી, વ્યક્તિયો એ
આકાશમાં સંખ્યાધરેયેવ મુહૂર્તતાગા: ત્હને ભાસે
તો ત્હારી ભૂલ્ય છે; એ આજા જાણતા રંગોનું
સૌન્દર્ય ક્ષણભર પ્રગટ થઈ લુપ્ત થતું જણાય છે
ખરું; પરંતુ હેની ચૂદ પદપંકિત અનન્તતાના
પટમાં અલોપ્ય સ્થાન પામે છે.

અને રોળના પર્થ મદિ તેના આમળ દ્વાય ધરવો પડે છે

મારું લગ્ન

કવચકવક

લેખક.

રા. 'દરના'

ચિત્રકાર

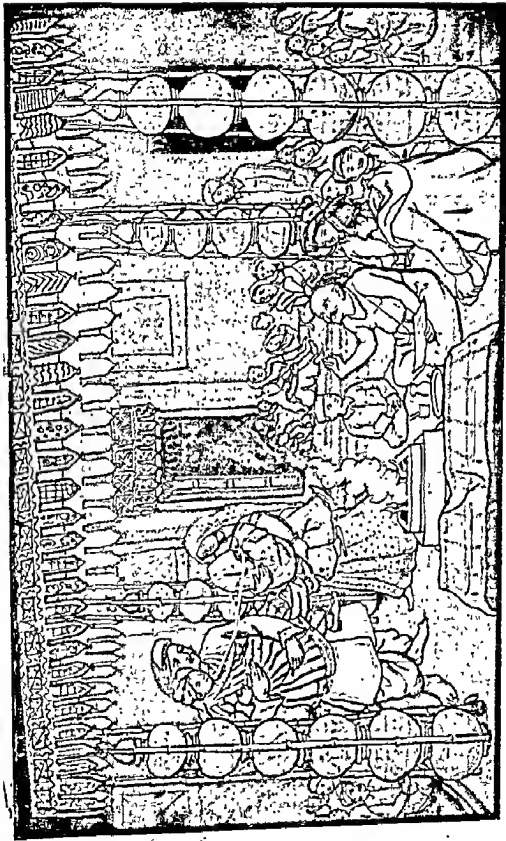
રા. ઉરિલાલ એમજી ત્રિવેદી

અભાનુ પતિને પાલને પડેલી કચેલી સ્ત્રીઓના દુ.ખી મસાર કળના ળવાયલા અને ઉચ્ચ અભિસાપાત્રાણા પતિઓ ના મસારની વહેલમા ગળીઆ બગેદ નેની મૂર્ખ અને જડમુ સ્ત્રીઓ જોડાવાથી ધુમમા સ્પદોગાર્ધ જતા મસારની નખરા પશુ કે જોડી નથી.

મારા બાપ પોતાનાં આમડા ખરીદવા માટે જેટલી સાવચેતી રાખે છે તેથી

અર્ધાજ સાવચેતી નેમણે મારી શુદ્ધીપિકાની પમંદગી કરવામા કે તે કામ મોટા થના સુધી મારે માટે સખી મુકવામા લીધી હેત તેા આજે કવચ પકડીને જડ કાવવાનો અને પ્રસંગે મળત નાહી.

અમારું ઘર મુળ બાર લાખ આલીશનુ અને નકકર કાલીબોકગાવાનુ હતુ, પણ ધીમે ધીમે ઘટમોને પમ થરા માડવાથી અમારું કુટુમ અવેજામા નુટવા માંડ્યુ, જતાં દાદાદાદી

અનંત]

માતા જાણાએ મને અને સારે ગૃહીણે માદી સાચા ઉચાદા મંગલદેરાનું કામ આરંભ્યું.

[કાલેક ૧૯૮૦

—મી. ૬૦૫

૨૭૧ નં—

ચાલ સંસારનો લદાવો લેવાની અભિલાષાવાળા
મારાં માઆપને મારે માટે કન્યા શોધવાની
જરા પશુ નાકપમણી કરવા જતું પડ્યું નહીં
હું ઝાળીમાંથીજ ઝડપ્યો, કારણકે અમે
અસલ જરણીનાં ઠીકરે હતાં કન્યાના દિન
પર દિન એટલાં બધાં માગાં આવવા માડ્યા
કે મારી મા કુલાલ જતી હતી. કન્યાના ૩૫
અથવા ૩૬ વર્ષના અને તેનાં માઆપની આવસા
કે વિવેકીપણું જોવાને બદલે કોની માએ માર
ચોકડું બેમાડી દેવાથી મારે ત્યાં કહેનાં
અવશે તે તરફ મારાં માઆપનું કસ જુ
બેસવાનું હતું. મુશળે કે દુશ્મને એવી
કન્યાનું માથું એક દિવસ આવ્યું

બસ, આટલીજ વાર હતી. માથું આવ્યું
એટલે જોવી બોલાવાયા, જન્માસર જોવડાવાયા,
અને રમેને જોવી મહારાજ હજી આવત
નથી" કહી કાઢ્યું કાપે તે પડેવાજ અમમયેની
વળા માગ પૂજ્ય પિતાશ્રીએ દુરઅરેલી
બને સમયમુજા વાપરી એક દિવસે નહીં
અમમયેની અમમયેની કુશી જોવીને જમણ
બોલાવી ધોનીએડા એવારી દલિયામા રખાનાણ
આપી ખુશખુશ કરી નાંખ્યા. જોવીમહારાજ
પણ કૂતર સ્વભાવના હોવાથી તેમણે જન્માસર
જોવી વેળા લાંબોવેડા વિચાર કરી 'હજી
' આવે છે' એવો દેનાહ અભિપ્રાય આપ્યો
એટલે ધાણામાકર વહેચાયાં.

હવે હું તથા મારી વડુ જમવા આવવા-
જવાને બદલે એકબીજાના પરિચયમાં આવવા
માંડ્યાં. બધી વાર, જનપણમાં વિવાદ કરી
દેવાથી વરકન્યા અરસપરસ મમળમમા આવી
એકકોનો સ્વભાવ સારી રીતે જાણી એકબીજાને
અનુકૂળ આવે એવો મારાં અદલ કરવાનું
ગીબી મેં છે અમારા મંગલમાં તેડું કયું
અનુ નહીં. જે અનુ તે એટલુંજ કે એક-

બીજાની મારીનરસી ટેવો પ્રત્યે સમજણે ન
સમજણે અણમથો કિપન થવા માડ્યો અને
ધોમેધોમે તેની ખીલવણી ચાલુ રહી

માગ આપા ચાર અસર જણેલા દેવાથી
તેઓ અને નાનપણમાં પચણી દેવાની વિરુદ્ધ
હતા, પણ મારી માનો મત જીતે હતો. મને
જેમ અને તેમ વહેલો પચણી દમ સંભારેનો
એવીએ વેચાને તે ઉત્સુક હતી મારા આપા
પણ ખરી રીતે અને બાજુવવા કરતાં
પચણવવાને વધુ ચિતાનુર હતા પુરખને તો
ભરવા વગર છુટકાજ નથી એવું મારી તેમણે
અને નીચાળમાં ધોકેલો. હું ધેર રહી મારી
માને મનારી તોજાન કરેનો દેવાથી હું નીચાળે
કારક તે નેને પણ પસંદ પડ્યું

ખીજ જાણુ મારા સમરા સ્ત્રીજવખીના
દીમાવતી હોવાથી તેમણે પોતાની એકની એક
પુત્રીને નીચાળ મોકલવા માંડી, પણ તેમની
હોજ પુરાજ તેવો અકરોગ નડેલો મારી માને
એ વાતની ખબર પડતાં તેના શુભનેનો પાર
ગ્યો નહીં છોકરીએ જણે તેવી માએ તેને
એટલી બધી મુજ હતી કે તે જોયેક કહેલી
કે "છોકરીની જાનને બચવાનું કેવું
વળા" બચવાથી છોકરીએ રાંકે છે, છોકરી
જવ છે. છુટ, મોજા અને અમમા પહેરતાં
રાંખી ભરામ બગવે છે, અને બાજુનરેનો
ઉપયોગ પારકા ભાવકા પર કાગળ સખવામાં
કરે છે "

મારી માનવતાવાળી મારી મા પોતાના
છોકરાની વહુને બાજુવા દે તે બનેજ કેમ કે
તેણે મારે માએ સ્પષ્ટ સંદેશો કહાવ્યો કે
'વહુ બાજુરો-તો તેને હું માગ ધરમાં માલવા-
ની નથી.' કન્યાનો આપં ગમે તેવો કેવવાયલો
ધનવાન હોજ છતાં તે હમેશાં નીચોજ
મનામ છે. મારા સમરાએ પણ પોતાની આ

સ્થિતિ કળી જઈ પોતાની પુત્રી દુઃખી ન થાય તે ખાતર પણ તેને બહુવવાનો વિચાર માંડી વાળી મારી માનું મન અને માન રાખ્યું.

અને આ તમારો સેવક તો બહુવામાં પથ્થરનો ભમરડો હતો, છતાં ગુરુકૃપા અને લક્ષ્મીની આઝાદીથી કોઈ પણ વર્ગમાં બે વર્ષ હવા ખાવાનો તેને લહાવો મળ્યો ન હતો. હું શું બહુ છું, કેમ બહુ છું, શું વાંચું છું, કોની સંગતમાં ફરું છું, મારો અભ્યાસ કેમ ચાલે છે અને મારું આસ્થિક કેમ ધરાય છે તેની ચિંતા મારા પૂજ્ય પિતાશ્રીને ન હતી. મને નીશાળે ઝોંધવામાંજ તેમનો ધર્મ સમાપ્ત થઈ જતો હતો. ગમે તે પુસ્તકો કે વાર્તાઓ હું તાણીને વાંચું કે ગઝલો ગાઉં એટલે મેં બહુ વાંચ્યું અને હું ઘણો હુશીઆર છું એવું મારી મા માનતી હતી અને તેથી પણ ન

ધરાતાં આડોરીપાડોરીઓ અને સગાંવહાલાંમાં મારાં વખાણુ કરી મને છેક 'જાપેરે ચઢાવી દેતી અને તારમાસ્તર કે પોસ્ટમાસ્તર હું જરૂર ચવાનો છું' એવું તે માનતી હતી. સેવકે પણ આ ઉત્તેજનનો લાભ લઈ, 'સદેવંત સાવળીંગા', 'મેનાપ્રોપટની-વાર્તા', 'વાવડી ચરણી' અને એવાં બીજાં પુસ્તકો વાંચવાનો મહાવરો વધાર્યો, અને આજે બીજા નહોં તો તે જાનમાં તો સેવકનો નંબર પહેલો છે.

આ બધું મારા સસરાને ક્યવું ન હતું. મારી આવી ટેવેથી પોતાની છેકરીનો ભવ બગડશે એવું ધારી તેમણે મારી કૃપવણી પર આડકતરું લક્ષ આપવા માંડ્યું. બુબે મરતું, બીબ માંગવી, ત્રાહિતની પાસે હાથ ધરવો!

[વધુ માટે જુઓ પૃષ્ઠ ૧૭૧]

આવા સંચાલો વચ્ચે હું બાળકોના પિતાની સાથે તેમની માતા,
નસું અને આવા પણ છું.

અધ:પાત

એક સાંસારિક ચિત્ર

—૧૮૮૮૮૮૮—

લેખક.

રા પ્રાણલાલ કીશ્વરરામ દેસાઈ,

બી. એ.

ચિત્રકાર

રા ડી સી. જોગલંકર.

૧

સમ્પદ: સાબના છ વાંચાનો

રચણ: નવાગમન બાગીચ

અં પ્રકાશ નામનો એક સગર વાંચીને
પુસ્તક એક ઝાડ તળે બેસી પોતાના
મન સાથે નીચે મુજબ વાત કરે છે.

“જીવનના પ્રમાત્રમાંજ મારા મનોબળની
આવી સખત કસોટી થશે તેના મને બીજકુલ
ખ્યાલ નહોતો.

ધન્ય છે, આપણી હીંદુ સમાજને કે
વજ્રતા આશાજનક યુવકોનાં જીવનસ્વપ્નાઓને

કચરી નાખવામાજ તેને આનંદ પડે
છે બહારના દુઃખવાળો સામે ટકી શકવાનું
નો મારામા સામર્થ્ય છે, પરંતુ આ માળાપનો
કલેશ મારાથી સહન થઈ શકે નથી. રજામાં
ગામમાં આવ્યો છું ત્યારથી માગ મનને
બીજકુલ શાંતિ મળી નથી. માળાપજ મારાં
કર્તા શત્રુ થઈ બેઠાં છે. નથી નીરાને મને
આવાપીવા દેતાં કે નથી નીરાંતે એકચિત્ત

વાંચવાલખવા દેતાં. મને બીલકુલ પણ પછાયાગાછ્યા વગર મારો વિવાહ કરી બેઠાં છે અને દહે નાહક દહ લઈ બેઠાં છે કે મારાં લગ્ન એમણે શોધી કાઢેલી કન્યા સાથે થવાંજ બેઠાં. હું પરણવાની ના પાડું છું તો જન્મ જણાં આપધાત કરવા તૈયાર થઈ ગયાં છે: “કુલે પડીશું, એર ખાઈ મરીશું” પણ કરેલો વિવાહ તો જીવતાં ઝાંડીયુંજ નહીં! વિવાહ ઝાંડવાનો

દહે ધરનો બોલે માથે લઈ લેા.

રીવાજ નાતમાં નથી તો અમારાથી આવી વ્દનની પદેત્ર કેમ કરાય ?”

હું પરણવાની ના પાડું તો કુટુંબની આયત્ર જન્ય! માખાપતું નાક કપાય! તેમ થાય તે પહેલાં તો તેઓ જીવ આપવા તૈયાર થઈ ગયાં છે! આ માત્ર ખાત્રી ધમકી છે કે તેઓ એમ કરી બેસશે

તેની મને બીલકુલ સમજણ પડતી નથી. ઘરમાં માત્ર કલેશ અને કંકાસ શીવાય બીજું કે બેવામાં આવતું નથી.

ઓ મારા લગ્ન આદર્શો, સ્વામીજી તથા માસ્તર મુજબનાં બોધવચનો, તમારું શું થવા બેઠું છે? પચ્ચીસ વર્ષની ઉંમર થતાં પહેલાં લગ્ન ના કરવાં. બલયર્થ પાળવું એવી મેં કરેલી પ્રતિજ્ઞા, તારું પણ શું થવા બેઠું છે? સ્વામીજી

તથા માસ્તરસાહેબનાં બોધવચનો... પ્રમાણે ચાલુ? કરેલી પ્રતિજ્ઞા પાળું? પરંતુ અત્યારની પરિસ્થિતિમાં મારાથી તે પ્રતિજ્ઞા શી રીતે પાળી શકાશે?

માખાપનો આ દુરાચલ, તેમનો કંકાસ મારાથી સહન થઈ શકતો નથી, ઘરમાં તો રડારડ શીવાય બીજું કે મળેજ નહીં. કંકાસથી ઘરમાંથી લકૂમી ટળે એવો સ્વામીજી નિરંતર બોધ કરે છે. પ્રતિજ્ઞા પાળવાનો હું સત્યાચલ કરીશ તો આ કંકાસ નિરંતર રહેવાનો, ઘરમાં

મારાથી સુખે જીવી બેસી શકારોજ નહીં. અને મા કે બાપ બેમાંથી દાહ આવેશમાં આવી આપધાત પણ કરી બેસે અને મારે કપાળે સદાની કાળી દીલી ચોરે!

તો મારે કરવું શું? ઓ પ્રભુ, કે મને રસનો જનાવ, મારા માખાપને સફળદિ આપ. એક

[વધુ મારે લુઓ ૪૫ ૧૭૫]

૧૫૨૫૮

મોહન શાળા દરિયા પાસે મિલની મૂર્તિ મારી આજ
આવન ખડી થઈ જતા છે.

[૩૫૩૬, ૧૯૮૧]

—૨૫.૫૫૨

મ્હારે જીવું પેલે પાર,

લેખક:

રા. નાનાલાલ દલપતરામ દવિ

એમ. એ.

ચિત્રકાર:

રા. શિવરાવ સહય

એ. એમ.

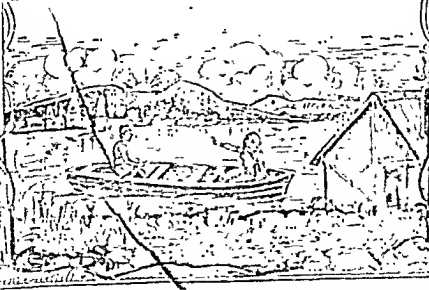
(વડાંબીર-નરવડાંનના અમરિદ્ધ એક નાટ્યમાંથી)

મ્હારે જીવું પેલે પાર:

દવે માઝીત: હોડી દંકાર:

મ્હારે જીવું પેલે પાર.

ધ્રુવ.

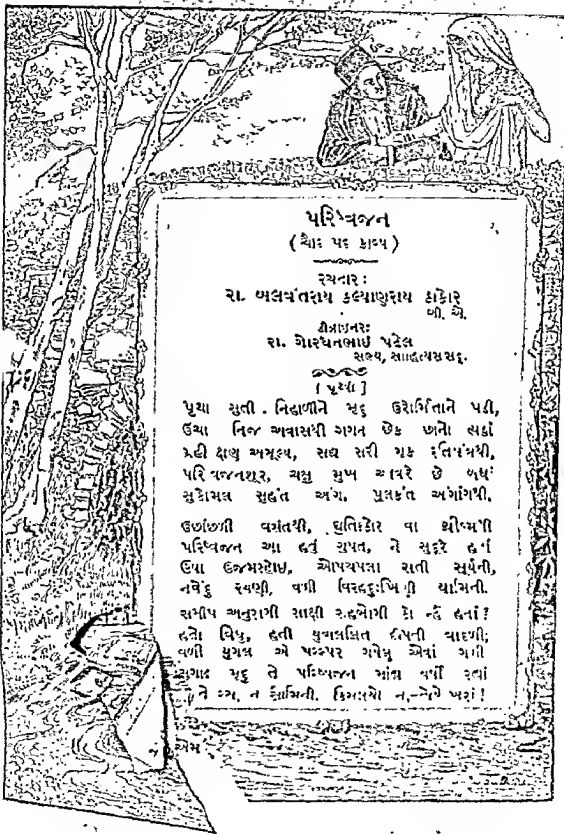
ઘમતી સ્વ. પત્નિશ્રીના સ્મરણાર્થે
 શ્રી પાર્શ્વ મુજગાતી સમાને
 સ્વીયુત ગદ્યાભાષા આયુર્દૃશ આવડા
 તરફથી સવિનય સમ્મિભ બેટ.

જન્મલે કાડે મધુન નમતી,
 ઘને ચોકુલ ચાખ;
 આ અપ્પરે મહારી દેહ ઉભી છે,
 ત્હા છે અનમરાધ;
 મહારે જાતુ પેરે પાર.

આમનો સાથર જનજન ભરિયો,
 મલી સુગ્ર ને સોમ,
 આ અપ્પરે છે પુરનીની બેખડ,
 ત્હા છે ચેનનમોમ;
 મહારે જાતુ પેરે પાર.

દરબી દેસે આયુષ્ય કિજળે,
 જમના વાપે સમીર;
 આ અપ્પરે મહારી આઝાની કુન્ને,
 ત્હા છે પ્રેમમંદિર;
 મહારે જાતુ પેરે પાર.

કુને મ.ગીલ ' દેવી દશર,
 મહારે જાતુ પેરે પાર.

પરિવ્રજન (શ્લોક: ૫૬ કાવ્ય)

રચનાર:

રા. બલવંતરાય કલ્યાણરાય કાકોર
બી. એ.

શ્રીગ્રામનર:

રા. ગોરધનભાઈ પટેલ
સહાય, સાહિત્યસહ.

[૫૨૫]

પૃથ્વા સુતી. નિહાળીને મૃદુ ઉદારગિતાને પડી,
ઉઘા નિજ અવાસથી ગગન છેક ઝાનો લકાં
પ્રહી કાણ અમૃત્ય, સઘ સરી મૃક રતિપંથથી,
પરિવ્રજનશૂર, ચક્ષુ મુખ આવરે છે બધાં
સુકોમલ સુહૃંત અંગ, પ્રત્યક્ત અંગાંગથી.
હજાંજાળી વગંતથી, છુતિકોર વા શ્રીમ્મળી
પરિવ્રજન આ હતું ચપલ, ને સુદૂરે હર્ષ
ઉઘા ઉજમરોહ, એપચ્ચતા સતી સર્પની,
નવેકું રવણી, વળી વિરહદુઃખિની યામની.
સમીપ અનુરાગી સાક્ષી રહ્યોગી કે નહ હતાં?
હતો વિદુ, હતી યુગસક્ષિત દીપતી ચાદળી;
વળી યુગત્ર એ પદપર ગમેમુ એવાં ગાળી
સુગાદ મૃદુ તે પાંખવ્રજન માંત્ર વર્ણી રવાં
ને નગ, ન દર્શામની. કિમરયો ન, નેવે ખરાં!

લેખક.

રા મસ્ત-ફરીર,

સભ્ય, સાહિત્યસભા,

ચિત્રધાર

રા મુસ્લીમ

સ વારે ઉઠ્યો ને લગવા પામે બેઠો નો ત્યાં પણ એજ વાત તેણે કરવા માંડી. भारी ચંચળ કોથપીર લેવા પાડેશબુને ત્યાં મળી તો તેણે પણ એ વાત આણી બાળુવાળા ઉમનભાઈ પણ એનેજ મારે મને પુછવા આવ્યા. શક લઈને ખાલ વળતા બાહ્યાવશાએ भारी બોરડીમાં ડેડીડ કરીને એજ વાત વીરો ખુલામો માંગ્યો. દુ જાણે બદાર નીકળ્યો તો ગુમમા પણ એ વાણીઆઓ પ્રધાપણીની ચિંતા છોડી એનેજ ચર્ચવામાં મશગુલ જણાયા.

આશંકમાં ગયો. ટેલી ને ડગલો ઉતારીને રેમણ પર બેસવાની નૈઆરી કરું છું ત્યાં શીખાઈએ આવી અગર કરી કે મુખ્ય અધિપતિ જમશેદજી અને બોલાવતા દવા. મેં ધારીજ લીધું કે મરોઢાણુ થી દરો.

તેમના કમમાં પ્રવેશ કરતાંજ તેમણે પગો કપે—અમારા અધિપતિના મુખમાંથી વાકયો તોપના મોજાની નેમજ છુટતાં; વચ્ચે કોઈ તરેહનું અસ્પષ્ટિરમ કે પૂર્ણવિરમ મળેજ નહીં.

“ફરીર, તમારે લાવકનુંજ કામ આણુંજ આગના બજારી માફક થમે, શીકરી કુતરાની માફક પાછા પડા—એ તેમ કરેજ પત એ અગર આપરે ત્યાં આવવીજ જોઈએ. મુજાઈની સોસાવડીમાં મનુંજ સેન્મેશન થયુંજ ગોવા ખજાણાટ માલી રહોત.....સમજ નો ગયા દમો ?”

“હા જી, પેવા રમણવાલ ને સુમનિવાળી વાત.”

“સામાસ. બાઓ ને જલદી રીપોર્ટ. સાઓ.”

“પણ સાહેબ, એ લોકો બહુ છુપાવે છે. સેન્સરશીપ બારી છે. તેમ બાબત પણ નાબુદ છે.”

“અરે પન ‘મુંબાઈ ધડાકા’માં રીપોર્ટર કદી પાછો હડે? આમ છેક ઢીલા કેમ પરી ગીયા? ટમે ડો આપરા પેપરનું નાક, ટેની છવતીભગતી ધજગટ ને આખર. ટમે ‘વરી મુંઝાયા સા વરે?’”

મારાથી આ ન ‘ખમાયું’, મેં ‘બનાવટી હુશીઆરી’માં પર આણી, ટટાર થયા કેશેશ કાધી ને મારા સદાચાર રુમાલથી કપાળ પર નો પરસેવો લહેયો.

જમશેદજીને કૈંક સતોષ થયો.

“હું એમ. જરા સાહસિક બને. આગલ પંચા.”

મેં “ભને સાહેબ” કહી ચાલવા માંડયું.

“અને જુઓ ફરીર,”—હું પાછો ફર્યો “ટમુને સત્તાવાર ખબર નહીં મલે તો કોઈથી ખબર લાવજો—પન લાવવાનું ચુકતા ના.”

અમારા અધિપતિ

વીલીઅમ સ્ટેક કે હસ્ટ ને શુભરાતમાં પાકશે તો તે અમારા આ જમશેદજી સીરવધ-નેજા-કોઈક વારસ હશે. પત્રકારનો ધધી તેમના હાડેહોડમાં કિતરી ગયો હતો. એમણેજ પહેલ-વહેલો અમેરીકન ‘સ્પીરીટ’ (જુરસો) મુંબાઈના જનીલીક્રમમાં દાખલ કર્યો; અને, જેનો દર વરસે ખપ પડે તેવા રીપોર્ટો જુની ફાઈલોમાંથી કાપી કાઢીને ત્યાં તરીકે ચલાવવાના હુમરને ટેકાણે નવાજ, તીખા તમતમતા ને જોસદાર રીપોર્ટો મારા જેવા પાસે લખાવવાની રીત એમનેજ પ્રતાપે ચાલુ ધધ એમનું પત્ર ‘મુંબાઈ ધડાકા’ અવલથી આખર-મુધી એ એમનુંજ બચ્ચું હતું. પ્રબળ જાણ તે માર્ગે એ જતું, જેનો યુગ હોય

તેની પૂજા કરતું ને સરકારને પણ એવી સીફતથી ચીમકી દેતું કે રાજપ્રમળ બેઠમાં માનીતું બન્યું હતું.

આવા અધિપતિના હાથ હેઠળના રીપોર્ટરો પણ અધઘગ ઉસ્તાદ ન હોય તો કેમ કામ આવે? તેમનાં પરાક્રમ નોંધતાં પાર આવે તેમ નથી. તેને કોઈ કેમિસન કમીટીની તોફાની સલામોંથી કાઢી મુકવામાં આવે તો એ સલામતની ખુશામત કરી ખાતમી મેળવે; અને તેમ નહીં તો, બાબુની ઓશીસમાં જઈ લાંના ‘વેન્ડીલેટર’માંથી (જળીઆમાંથી) કેબીને કાન માંડી કામકાજ ને રકઝકો સાંભળી લેશે. મુંબાઈમાં મહાસમિતિની છેલ્લી બેઠક મળી તે વખતની ધાંધલને પરિણામે જે છાપાના પ્રતિનિધિ-ઓને દાખલ કરવામાં ન આવે તો સભ્યોનું હરણ કરીને પણ રીપોર્ટ લાવવો એવો મનમુખો અમારા બાહોરા રીપોર્ટરોએ કરેલો; પણ દેશજુએ અમારા સાહસ પર પાણી ફેરવ્યું.

પણ આવા પરાક્રમની રોજરોજ તક ન મળે માટે અમારી શક્તિઓને કાટ ખાતી અટકાવવાને તથા અમારા કિસાહને જરી રાખવાને જમશેદજીઓએ સામાજિક ખજા-ભળાટનાં કોત્રમ “ધડાકા”માં ખોલ્યાં હતાં. અને આજનો બનાવ એ ચુકિતનોજ એક ભાગ હતો.....

“લાવવાનું ચુકતા ના” એમ અધિપતિ કહી રહ્યા ને મેં ફરી ડધાઈને એમની સામે જેવા માંડયું.

“જાવ, મોંહનું ના જોવા કરો. જાવ, જલદી જાવ, ને ઝડકને માટે પાંચ વાગા પહે-લ્લાંજ કે લાવજો—ત્વણે પછી અરધુંજ કોત્રમ છેવટ એક પેરેચાઈ બી, પન ખોલવાને ખાટર ખાલી હાથે પાછા ના આવતા.....આપરા પેખરની. તોક જલજવાની આજે ટમુને સોંપી.”

એવા સખદોથી એકદમ મારી નાંખ્યાં
લોહીની સજ્જસજ્જાથી ચઢી, હૈડું ઉછળી રહ્યું
ને ખુશાબ ચહેરે, ઘડીમાં કલગ બરતો,
ઘડીમાં ડાહનો, હું એથીસમાંથી બહાર પડ્યો

મુંબાઈના મજલૂતા કરોડપતિ સર બીહારી-
લાલ મજમુદારને ત્યાં થોડા દિવસ પહેલાં
બારીસ્ટર રમણલાલના માનમાં એક મોટી
ગાર્ડનપાર્ટી આપવામાં આવેલી હતી. ત્યાં
કાંઈ છાપાના રીપોર્ટરને નોતરવામાં આવ્યા
નહોતા કેમકે સર બીહારીલાલના સખદારી
વિચારોને લીધે અમારા પધાના ધણીક મીરા-
દરોને તેમની વચ્ચે બીઆખારું ચાલવું હતું
પણ તેજ દિવસે પાર્ટીમાં કેક ગંભીર બનાવ
બનેલો ટોળાની ઉડતી બખર સહેરમાં કેસાઈ
હતી અને ખેચાર દિવસ પછી રમણલાલ ને
સુમતિલાલ વિવાહ તુટવાની ખબર પણ ગામમાં
વીળવીલેને ફેલાઈ હતી બારીસ્ટર સાહેબની
વતંજીકમાં કેકે વાલે હોય, કપાના સખધી-
ઓ મુરને થઈ ગયાં, રમણલાલ મેળાવડમાં
થી અચાનક માલ્યા ગયા—એવીએવી
વાતો થતી, પણ પાકે પાવે
કે અખર મળતી નહોતી. કેક ગંભીર બનાવ
બન્યો હતો એ નહીં, પણ વાન છાની રાખવા-
ની એપ બને બાબુવાળાએ એટલી રખી
હતી કે બેદના સીકા પડતી ~~પડતી~~ નેવાનું
કાળથી અને તેમ નહોતું. અને છતાં, વાયકા
એ ગંભીર બેદનો પડ્યો ચીરવાનું કામ અને
મેળવામાં આવ્યું હતું—ખંજરી નહીં, પણ
મારી સુખદુખની એકજ સોબતીએજ કલમથી

સર બીહારીલાલની મુસાકાતે

હું એથીસમાંથી તીકજેલો, લેખા
ગાજાને વેગે બેલાડીપીઅર પરની સર બી.
મજમુદારની આલેશાન એથીસમાં પહોંચી

ગયે. તેઓ મુખાલ્લા કરોડપતિ વેપારી હતા
કે બખર, શેર બખર, સદા બખર ને ગ્રેવી
બખર તેમજ મારવાડી બખરમાં—સહજેજ
તેમનો સીકો વાગતો. સર બીહારીલાલે
“લીધા” એમ સૈલણતા શેર બખરમાં લાવ
ચડતા સર બીહારીલાલ “વેચે છે” એમ વાલ
ચાલતાં કે બખરમાં લાવ ગણના. મુંબાઈનાં
બેરેમજ બખરોમાં આવેલા તાજવાની દાંડી
આત્મ હાથમાં રાખનાર તે શાક સોદાગરને
પહેલેજા પકડવાનો ને મુલાકાતે મેળવવાનો ને
નિશ્ચય કર્યો.

તેના ચેખરની બહાર સંખ્યાપત્ર પ્રતિ-
ષ્ઠિત મુદરથો, દલાસો, મુકાદમો વગેરે મુલા-
કાતની વડ જોતા બેઠા હતા. ત્યાં ધમતો
અમેલો હું અંદરના કમના બારણાને બટ-
કાપો ત્યાંતો બડા અપરાસીએ મને અટકાવ્યો.

“કામ મટી આવ્યું” કહી તેણે કાડ
માર્યું.

“અરે મેઝ્યા ગોડાકિન મધે આગ
લાગતી” એમ બખરાટ સાથે મુખ મારી
હું અંદર ધુર્યો. અપરાસી બેખાક્યો ઉભો
રહ્યો.

એ વિતાળ ખડમાં એક મોટા ટેબલ
આગળ ફેસનેબલ રીવોલ્વરોય ચેર ઉપર
તે માથેતુભર શેડીઆની લગ્ન આરતિ અરકાઈ-
ને પોલી હતી પથ ટેબલ પર હતા ને આખો
મીલોચમા ફરતા પખાના ચક્રરતીજ નાણું
મેરમેરામજ થઈ હોય એમ ફરી રહી હતી.
ખેચાર મેમણ વેપારીઓ શેડની સમીપ બેગ
હતા. એક તેમના નેવાજ ઘાલ્યોં મેમણ
તેમના કાન પર પડીને કહેતો હતો કે “મે”,
અતીઆરે લાગ છે. કાંઈ મુખાલ્લામાં બહુ આરે
પડા છે. આપો બેમ વરસોમાંથી નહીં
આવતો—એકહાથ ફરી લો, વેલા વેલા”

શાખીમાંથી એક ચાર લઈને મેઢામાં નાંખી.

દેટલો જઈયો મુંબાઈમાં હશે એમ સર બીહારીલાલ પુછતા હતા ત્યાં સેવક સામે જઈ ઉભો રહ્યો ને ‘સાહેબજી’ કહ્યું. મોંશે અવતાર લેઈ શેઠ ચમક્યા, તેમના ટાંટીઆ ટેબલ પરથી ટેબલ નીચે ગયા, ખુરશી ગોળગોળ થેર લેવાનું બુલી ગઈ. વિશાળ તેજો લાલ કરી તે બરાડ્યા: “કાણુ છે તમે?”

બીજાએ પછી તેજ સવાલ પુછતા હેય તેમ તિરસ્કારથી ડોટીઓ મારી તરફ ફેરવી.

“હું છું ‘મુંબાઈ ધડાકા’ નો પ્રતિનિધિ—” વાક્ય પુરું થાય ત્યાં તો ચપરાસીએ અંદર આવી ઘાણુ બગાડી નાંખ્યો:

“ગોડાઉન મદી આગ લાગલી અસા હાણત હોતા” તેણે ભરડયું.

“શું?” શેઠ ઉભા થઈ ગયા. પાંજા એકા. બીજાએના પછી હોશકોશ ઉડી ગયા.

ખરતી માપી.

આરોસ્તરનો જવાબ

બીહારીલાલ પાસેથી જાડુ મેળવી હું ત્રીજો રમણલાલ આરોસ્તરની તપાસમાં નીકળ્યો, સ્પોલકોઝ, પોલીસ ને હાઈકોર્ટ— એ ત્રણે કોર્ટો હુંદીને પગે પાણી ઉતાર્યાં, પણ પત્તો લાગ્યો નહીં. વીંચે મોટી મહાગામની પોલીસકોર્ટના આટલા પર હું ડોક નીચી નાંખીને બેઠો હતો ત્યાં મગજમાં અચાનક પ્રકાશ પાડ્યો કે નવા બ્રીક્લેસ આરોસ્તરનું રચાન તો આખો દહોડો તેમના ચેમ્બરમાંજ. સાથે એ પછી માફ આગ્યું કે રમણલાલની ચેમ્બર તો રાજમાઈ દાવરની સામે એક ત્રીજા માળના અધારા ખુણામાં છે. એકદમ મારતી વીક્ટોરીઆએ હું ત્યાં જઈ પહોંચ્યો. ત્યાં આદીનાં ઘોતીઆ, ખમીસ ને ગાંધી ટોપી

‘શું!’ તો રણકાર પલભર અચાનક શાંત વાતાવરણમાં મુંઝ રહ્યો.

મેં તોપ મારી:

“મહાગામમાં.”

એકદમ શેઠ ટેલીફોનનો રીસીવર લીધો. નંબર મોંચ્યો. “બંબા આગ્યા કે?” તેમણે પહેલો સવાલ પુછ્યો. બીજો છેડે જ સલામના યું હશે તે પરથી તેમના મોં પર ના બદલાય લા ભાવ નીહાળવાની મોજ ધડીક આખી ત્યાંથી બંદા એ એકદમ

પહેરીને એક જુવાન બારી આગળ સફરચત્રની
ઝાલ ઉતારતો બેઠો હતો. બહાર પાડીઆ પર
Mr. Ramanlal (Ia)-મી. રમણલાલ
અંદર છે-એમ હતું ને બારીમાં બીજી કોઈ
હતુ નહીં, એટલે મેં ધારી લીધું કે આજ
બારીસર પેતે. ઘણક આવેલો અમલ રમણ
લાલ હિમા યત્ર ગયા ને સફરચત્રની ચીરને
એક ખોડોડાગ પેપર નીચે સતાડી દેતા
“પુરમી ક્યો” કરીને બોલ્યા.

મેં કહ્યું. “કે નહીં, ખાઓ. સફરચત્રની
તો બેઠું તર થાય.”

“હા. ઈશ્વંડમાં તો આ અમારો માલો
વખત, પણ આને સીપાઈ આવ્યો નથી

મેં કે જવાબ ન આપ્યો ને પેડાગીય
હિંચું કરી રાખીમાંથી એક ચીર લટકે મેં. આ
નાંબી અને પછી આ સખ્ય પત્તનતુ પ્રદશન
અભયખીમી આંખે જોઈ રહેતા રમણલાલના
મુઠ્ઠા સુધી પુરમી લાડી જત્યા થઈ

“હું મુંબાઈ ધમકાતો પ્રતિનિધિ” મે
મમળાચરણ કહ્યું. તેમના મુખમાંથી કેળા
પ્રવેશી “એકા” નીકળી પડ્યો

“બહેર પ્રગત્યા લાલો સામે સખ્ય
ધરાવતા એક અતિ મહત્વના પ્રશ્ન સખ્ય
માં અમારે તમરી મુલાકાત લેઈ પડી છે

“પણ અને હીંદમાં આવ્યાને મહીનાજ
થયો છે. કુ અર્ધીના રાજદારી વાતવણીથી
તવન અંતરણ હું.”

“હતાં પણ આપના વિચાર—

“ક્યા વિચારો?”

“કોઈની વિચારો—મારે જાણવા છે”

“પણ હું એવે રોકવર કે વિદાન
નથી, તેમ પોલીસમાં પણ ભાગ નથી
લેતા.”

“તેનું કે નહીં. પેલી સર બીહારીલાલ-
ની પાડીમાં તમે ગયા હતાને?”

તે ચમક્યા. “હા. કેમ, તેનું શું છે?”

“ત્યાં આપે છુલ્લંડની આકૃતિ વીજો
એક વિદ્યુતપણી આપણુ આવેનું”

“નહીં. મેં કહી આપણુ ક્યુજ નથી.”

“એમ? એક આઈ સી. (સમજ્યો)

પણ મી. રમણલાલ” હું ટકાર બેઠો. “ત્યા
જાણણુ કરતા પણ એક મબીર બનાવ અનેજો
કહેવાય છે એ વાત ખરી કે?”

તેમનું મોં પડી ગયું. “ક્યો બનાવ?”

“જુઓને, બહેર પ્રગતી અંદર એ
પાડીના સખ્યમાં લણી ગેરચમણની ફેલાઈ
છે તે ફર કરતી એ અપારી ફરજ છે. અને
જેના માનમાં એ પાડી ગોઠવાયલી તે મી.
રમણલાલ બારીસર પાલેથી પ્રજા ખુલાખાની
માજગી કરે છે તે પુરી પાડી એ પણ
અપારી ફરજ છે.”

“એટલે?” ચુચકણ ને ચુરસાથી પ્રયત્નને
તમે રમણલાલે પુછ્યું

“એટલે એમ કે હું જાણુના માંડુ છું કે
રી દ્યુબર થઈ હતી બોઝો જાણુના માંડે છે
ક નમે ત્યાંથી એકાએક પવાવન કેમ કરી
ગયા હતા?”

“હા થઈ મારીજ એમરમા આવી,
આતુ અપમાન કરનાર તમે છો કોણ?”
તેજે પુરમી પચી જ્યા થઈ. જરા ચડાવી,
જાડ મારી “કોઈની આવી ખાનગી જાણતો-
મા માંડુ” મારવાનું તમારે શું કામ? જાઓ
બહાર” —અને તેજે દરવાજો ફેલાડ્યો.

“ખાનગી? અને આવ્યા ત્યાં ખાનગી
હવું” ને આપુ ગામ તે વીજો ઉપગતજે થા
રજુ છે એ તો તમે જાણે જાણુનાજ નથી?”

જવાબમાં પેલાએ કહ્યું. “મોરતર, પેડુ
બારણ છે. ઝાઝી મરખા કરેલા તો—”

હું ઉભો થયો. રકાખીમાંથી સફરચનના વધુ કટકા લીધા, એક મોમાં ને બે ખીસામાં મુક્યા.

આ નોંધ તેણે એવી ધ્યાન કરી કે તેણે અતાવેલા ખારણાનો માર્ગજ સૌથી સરળ હતો એમ મને લાગ્યું.

ઝોરીસમાં આવી જમશેદજી આગળ હેવાલ રજુ કર્યો. મુળ કામ પાર નહોતું પડ્યું છતાં જ એ નવી દોઝ ઘડકાવનારી ખખર હું લાવેલો તેથી ખુશ થઈ તેમણે મારો ખરડો ઠોક્યો ને ટેબલ જોડ્યા ઉંચા નાચ્યા.

મુમતિને ત્યાં

ખીજે દિવસે દશ વાગ્યામાં વાલકેશ્વર સર ખીહારીજાલના ખંગલા આગળ હું પહોંચી ગયો અને એ સુખી શેડીઆ સાડાખારે મોટરમાં બેસી ઝોરીસમાં સીધાચ્યા એટલે તેમના ખંગલામાં ઢાખલ થયો. કાડ મોટલીને અંદર ગયો, ને રૂઠીય રુમમાં બેઠો.

શેડી વારે એક ઉંચી, પાતળી, ખુબસુરત, મુખ પર બેદની ગલાવાળી યુવતી ધીમે કદમે ઝોરડામાં ચાલી આવી, ને પાસેના કાચ પર બેઠી. જરા રહીને ગળગળા સાદે બોલી:

“હું હમણાં જાહેરમાં કેન્ડ લાગ લેતી નથી. સમ્બળાં એન્જેન્મેન્ટ (રોકાણ) મારે રદ કરવાં પડ્યાં છે. આજે વનિતાવિશ્રામમાં હું નહીં પણ બહેન પરીન મારે બદલે પ્રમુખ થવાનાં છે.”

“નહીં બહેન,” બહુ મીઠાશ ને મૃદુતાથી મેં કહ્યું, “હું એક ખીજજ વાત પુછવા આવ્યો છું.”

“સારે પુ.....છો” નહોતું હતું પણ દેવ નાંખે એટલું બધુંય દુઃખ ખમવા તૈયાર હોય તેમ ખીચારીએ ઉત્તર વાળ્યો.

તેની આ દંશા જોઈ મારા જેવો નફ્ટ પણ પગ વાર ગુંચવાયો. બધી ચતુરાઈ ઉઠી ગઈ

લાગી. વાઘ જેવાં માણુસોની ને ખાઉ-કરડુ જેવાઓની મેં મુલાકાત લીધી છે પણ અત્યારે તો નિરાશ થઈ ગયો. કેમ શરૂઆત કરવી તે સુઝેજ નહીં. બે ત્રણ મીનીટ “અં..... ...અં.....” કરી મેં ચલાવ્યું:

“આપને ત્યાં પેલી પાટીમાં પ્રશ્ન—” પણ એ વાક્ય પુરું થવાનુંજ નહોતું. હું આગળ ચલાવું ત્યાર પહેલાં તો તેનું વીહું મોં વધારે વીહું થયું ને નમણું નયનમાંથી (કવિઓ કહે તેમ) મોતીડાંની માળા તુટી હેણ તેવાં આંસુ ખરવા માંડ્યાં.

કમખખતી! હવે શું કરવું? વંજો માપવો ખીજું શું? હું ઉભો થયો: “માફ કરવો બહેન. આપને વસમું લગાડવાનો મારો હેતુ નથી. આપના દુઃખમાં મારી પુરી સહાનુબૂતિ છે” અને હું ઝડપબધ પાછો જવા ધસ્યો— ધસ્યો ને એક કાચની અતિદીર્ઘમતી કુલટાની-વાળા ટેબલની સામેસામ થઈ ગયો. લગભગ અથડાયો. ખચકાઈને હું પાછો હઠ્યો ને ખાજીના મોટા ખારમાંથી ઉતાવળે બહાર પડ્યો.

કંપાઉંડમાંથી પસાર થતાંમેં ઉડો નીસાસો નાંખ્યો. અફસોસ! આ કરુણારમ્ભિક તારકમાંનાં ત્રણ પાત્રો પાસેથી તો કે ન મળ્યું. આચક માથુક ને આપ-તણેએ નિઃશ્વજતાજ અધારી.

પાનચાગાની દુકાને

મારા કચવાપલા છગરને શાંત પાડવા પાનરૂપી મલમ લગાડવાનો નિશ્ચય કરી હું ખંગલાની પડખે આવેલી પાનચાગાની દુકાને સુંદર મસાલાદાર પાન તૈયાર કરાવવા ઉભો રહ્યો. પાનચાગાને બદલે મેંજ પાન બનાવવાની તરદી લીધી હોવાથી, થોડો સમય વીત્યો એટલામાં બાલડીમાં ચણા લઈ જતો લાડીઓ ઘોડાવાળો દુકાન આગળથી નીકળ્યો.

પાનવાળાએ તેને આંખ મારી, જેવાએ પ્રત્યુત્તર દીધો અને “મકના અહીં આપને?” કહી પાનવાળાએ તેને બેઠાની ઉદારનાથી એક બીડી આપીને પુછ્યું.

“તારી નાની બાઈની શી ખબર છે?”

ધોણવાળાએ બાઈની નીચે મુઠા બીડી કાન પર ચઢાવી ને એક પાન લઈ નેઆર કરતેકરતે વ્ત્યાખ વાળ્યો.

“અરે બીચારી રડીજ છે રે કે ની ખાતી છે, ની પીતી છે, તારની રડીજ છે. તોળી મોટા છેતને તો જાને કે નહીંજ મરે’ હું મમણો. “તુ સર બીહારીલાલનોજ ધોણવાળો કે?”

“હા છેટ જામ” કહી તેણે બેયાની અદથી મલામ કરી.

“અરે પાનવાળા!” મેં કહ્યું, “તને પચીમ બીડીનું બહુ આપ, કાંડીનું બાકમ બી આપજે, ને એક બીજી પડી બનાવ, મારે માટે....કે વાંધો નહીં, લે મકના લે એને દસ પાન પણ આપજે.”

“નહીં છેટ, તારી મોટી ગેરખાતી મને કે ની જોઈએ.”

“અરે કે હરકત નહીં. તારે ને જોઈએ તે અહીંથી લઈ લે. બધું તારજ સમજ.”

જવાબમાં મકનાએ, પાનવાળાએ આપ્યું “તે બધું જાને ખીઆમાં લઈ, પછી મેં બીજે પાસે ફેડ્યો.

“મકના જતા આ માથેની રોટલમાં આવ તો?” આપણે કે વાત કરવાની છે—જહુ જરુરની” એ વખતે પણ આનાકાની કરી આખરે તે મારી જોડે રોટલમ આપ્યો. મે પુરી ઉમળ ને રપેશલ ચાનો ઝાંડર આપી વાત છેડી

“આ રમણલાલ કોણ છે, મકના?” અને સાથેજ એક રૂપીઆ તેની દુધેલીમાં મે મરડાવ્યો.

“તે વેલાતથી બાલીજર થી આવેયો છે ને છેટ તેનો છઠ્ઠો થવાનો એમખી ઠાંકરેલું. હોવે.”

“એને માટે મુએલી પેલી પાર્ટીમાં કે રકાસ થયેલો એ વાત બરી કે?”

“હોવે આ અમત થયલી એમ તો મોટા રહ્યો કેતો છે.”

“શી ગમત?”

“એ તો ખબર ની મરે, છેટ પણ કેક કે પેલો જગડ્યો અચ્છુમ ચાલી ગયો જો.”

“એમ કે? તને કોણે કહ્યું?”

અહીં અમારું બાણીપીણ નેઆર થઈને આવ્યું મકનાએ પુરીનો બટકો કરતા વ્ત્યાખ દીધો.

“મને કે? જોયાર છેડાણીની ખાત કેનીતી.”

“એ જોયાર શાણી કોણ?”

“છેટની મેન. હોવે. વાંકેહર મેની છે-તન બતી આગવ.”

આવાનું પુરુ થયું એટલે આ ચાઈની ને એ પીતાપીતાં મેં એનો આગળથી મુમતિના ભાષ મંગાદામ ને તેની મેનપણી-એ કામચતા ને લવગવતા વીશે પણ જોઈતી માઈની મેગવી લીધી વધુ કે તેની પામેથી મજે તેમ નહોતું એટલે રૂપીઆ ને વળી એક પાનપડી તેને અપારીને વીંદાય કાપી.

પછી મેં આજાબમાં મનથી આ બધી ખાતમીનો ચાવાઈથી કેપરોગ કર્યો. પામેજ કમવતાનું ધર હતુ. ત્યા પહેલો પહોંચ્યો. લેવાને પાવલી આપી અદર ગયો. મે લપકા-જાર બાજમાં મારુ ઝાળખાણુ કરાવ્યું તણે સહેજ દારીને ડોકું નમાવ્યું અમે વાતે અર્યાં. તક જોઈને મે પાર્ટીવાળી વાત છેડી ને પ્રુક્કા માંડ્યું. તેણે નાકનું ડીચકું ચઢાવીને રમણલાલની પુખ જાટકણી કાંતી તેને અભિમાની કર્યો.

એ મહાવીરની વજ્ર સમ ચમકતી પરશુ છે
શક્ત છે પાદ સમ શત્રુને
ઝાડ સમ છેદવા.

એની પાસે વળા
શ્રેષ્ઠ કૃતિ વિશ્વકર્મા તણી
પર પુરંજયધન
આપુ' જે વિધ્યુએ
ભાગવત નસિકરે.

આ મહા ધનુષયોજિત શરે
પૂર્ણ વીર્યો હતો ભાગ્યે
કૌરવ સમ પર્વત મહાનરે
આ ધનુષયોગથી
ધનુર્ધારી થતો
રાગ! દુર્ધર્મ પશુ દેવને.

અર્જુન

મૂર્ખ! શું વ્યર્થ છે
ધોર તપ આચરી
પ્રાપ્ત મારું કરું બલ ગજસહસ્રનું!
આ મુજ અમોઘ ને અપ્રતિમ
અરિદ્વવિનાશિની
વિશ્વજિત શક્ત કંકાલ નામક મઘ
ચૂર્ણ કરવા સિખર
શૈલમત્તમ દિમાલય તણું
તો પછી શું મનું
મનુ' મરકટતણું!
સત દુષ્પાદ!
ઈશાદિ સાં લોકમાત્રક ઉપર
શાસન ચલાવતો
સર્વ શૈલો મદો શ્રેષ્ઠ કૈલાસને
સદજ ડોહાવતો
વીર તો જન્મ અને
શીશ દય અદાય ધરાવતો
શશસોનો પતિ રાવ રાવણ વડો
પંખી સમ પાડીને મેં પુરોં પાંખરે.

તો પછી શું મનું
વિપ તવ રામનું?

દુષ્પાદ

પુરવપુંગવ! અરે!
ગુમમાં અંગબલ,
અત્ય ને શત્રુબલ,
ને વધુ ધોર તપ આચરી
પ્રાપ્ત એણે કરું
પરમ બલ બલ જે.
આમ દુઃસહ કાલાગ્નિ સમ
અંગ આયુધ બલે
બલબલથી થશે રામ
દુર્ધર્મ કૈલાસ સમ.

અર્જુન

અરે દુષ્કંદિ દુષ્પાદ!
રે આજ ક્યાં તારી અકકલ ગણ!
અરે એ બાયલા! ને તને આટલો ભય દત્તો
તો શું કરવા તું આગ્યો અદો.
અનાડી! આમ મદિમા કથી
શત્રુના બલ તણો
હજીતો શું તું નિસ્તેજ કરવા મને?
આમ તું ચ્યુત થયો આજ ધણીધર્મથી
પાત છે માત્ર વધદંડને.
છેક નિર્વાય નિઃસત્વ નિર્માલ્ય સમને મને
કે દું એ અદો ન હોવા તણો લાભ લાભ
ચોરી દરનાર કો ચોર છું?
સોકથી મસ્ત અત્યંત હું
આ સમય એ અદો છે નદી
જેથી મુજ મન તણા કોડ
મનમાં રળા.
મૂર્ખ! દુષ્પાદ રે!
રામ પામે બલે
અંગબલ અત્ય રે શત્રુબલ

રામ પાસે જાવે
 વજ્ર મમ પરશુ કે પરપુરંજયધન
 રામ પાસે જાવે
 જ્ઞાનપલ આત્મપલ દિવ્ય બળ
 એ જાવે રામ
 દુઃખ કાલાગ્નિ કે
 પરમ દુર્ધર્ષ કૈલાસ સમ
 આવના કે તું દુષ્પાદ ! મારી મગીપ
 માત્ર એકજ વખત વિગ્ર એ રામને
 અરે ! પાછું એકદમ આ શું આ '
 તુમુલ તોફાન શું પવનનું '
 પૂરતી ધુણ રહી.
 ધોર કરી નાદ હડહડ પડે પખીઆ
 ધરણી પર ટળી પડે ધાવ કરતા પશુ
 જાય છે કિપટી ઝાડ જડમૂલથી
 અગ્ર છે આવસિત ધુસના દલ વડે
 થાવ અદસ્ય સર્વે દિશા
 આમ ઓચીનું આ શું થયું !
 દુષ્પાદ
 આ સ્થિતિ મૃત્યવે મહાભય.
 અત્યુર્નિ
 તું શું આ બોલતો તે ન મમજલ પડ.
 દુષ્પાદ
 પુરુષપુત્રવ ! જીઓ
 અથ મુજ મૂઠ મૂઠ થા
 આગળ ન આગતા.
 રખાઈ ભાસે મને
 રામ આવે અહીં
 મર્જતા કૌપથી.
 નેપથ્યમા-‘કબો રહે,’ ‘કબો રહે’
 સાંભળ્યા શું પ્રભુ !
 આ મહાજન્મ કિયરાવના

દુંદુભિ અવર વટે ?
 એ મહાસન્ધનો પ્રતિધ્વનિ
 હજુય ઉગી રહ્યો
 પવતોમાં પહોંચે *
 જેમ પર્જન્મની મર્જના.
 રાગ ! પાછા જીઓ.
 મેઘમંડલ થઈ નીકળતા કેવું મમ
 શૂરભટ્ટન તરુદર્શી જે પુગ્ય આવતો
 તેજ કલ્યાણપતિ રામ છે
 અત્યુર્નિ
 રામ આજો શુ એ ?
 તો તુ દુષ્પાદ ! જટ નાખ રથ ફેગવી.
 દુષ્પાદ
 રાજરાજેન્દ્ર ! આ અથ મહા મૂઠ મસના નથી.
 જમણુ મસાક કરે મારુ પછુ,
 કે મને મુજ પડતી નથી.
 અત્યુર્નિ
 કુટુંબ કેન દુરમા થયો આ સમય ?
 આદર્શો યત તે પ્રથમ કરવા દરજી પીપનું
 ને હવે રથ ન તુ ફેરવે
 નીમકદરામાં તુ યોગ્ય છે દંડને
 લપટાડ મારે છે
 ઉદ અહીંયા ધડા, દુન હાકીશ રથ.
 સરથિને પાકી નાખી પીતેજ જગમ
 દાવમા લે છે.
 રામ
 ઉભો રહે, ઉભો રહે, મોર, આ હુટારા !
 અત્યુર્નિ
 અરે ! આ હવે કેમ નથી દાવતા ?
 કે નહીં. રથ વગર ચાલશે.
 મુઠ દું આદરીશ પૂદી ઉપર ઉભો
 એ અહીં આવી પહોંચ્યા અમરક
 પ્રાણુ લઈ ચરે વડે
 બાજુ મારે છે પાછું બાજુ રામના
 શરીર સાથે અપહાર્જ ભોંપ પર પડે છે

રામ

ચોરીની ચોરી તે ઉપર શીરજોરી !
 રે દુરાત્મનું ! અસ્ત્ર ને શસ્ત્ર તવ
 છે નિરથક હવે.
 ગો અને વિપ્રનો ધ્વંસ કરનાર
 રે ધર્મથી બ્રહ્મ ઓ નરાધમ !
 આર્થ સંસ્કાર સંહાર કરનાર
 દુર્જાત ઓ અનારી !
 જાણુ તું આજ તવ કાળ આવી ઉભો.
 માર તું માર,
 શર કેટલાં મારશે ?

અમરુત

અરે ! આ શુ ! મુજ બાણથી અમેઘ એ
 આમ આલ્યોજ આવે અહીં.
 કેં નહીં, છોડું સહાસ્ત્રને.

અસાસ્ત્ર છોડે છે રામ અસાસ્ત્રનું પાન
 કરે છે.

રામ

બસ, કરી ચુક્યો દુષ્ટ ! ઉપયોગ
 તવ શ્રેષ્ઠ સાધન તણો.
 આમ હો મૂખ !
 તું વિવિધ મહીપાત્રના સુકુટ પર પગ ધરી.
 રક્તસ્રેષ્ઠનો વશ કલંકિત કરી.
 મદ ધરી અંધ છેકળ થયો.
 નરમ નિર્દોષ લોકો તણા
 શાંત ને સુખમય નિવાસમાં
 અગ્નિ પ્રકટાવતાં દર્ધ બહુ ઉપજતો.
 તેમનું સર્વ-ધન ધાન્ય ને ધેનુની હુંડને
 તવ અધિકારનું અંગ તું માનતો.
 તેમની પુત્રવધૂઓ અને પુત્રીનું દરજી
 કરવા મહી
 શુભજ ઉપયાગ સત્તા તણો સમજતો.

પણ મહાપાતકી નરાધમ !
 આજ તુજ પાપનો વટ થયો પૂર્ણ
 ભુદ્ધિ થતાં ગાય અમ હુંડયા
 નાખી બંધન મહી
 બ્રાહ્મણ વિરકત ત્રા વૃદ્ધ નિઃશસ્ત્રને.
 એટલું તો હવે જાણુ તું અવસ્ય કે
 જે કરે એ મહાપૂજ્ય તાપસ તણા અંગને
 ખીડિત તથા કધું
 પાપી તે કર તણું છેદન થશે નહીં,
 એ નિરાધાર નિર્દોષ લોકો તણાં
 નયનથી નીસરતાં અશ્રુર્નિદુ બદ્ધ
 વિપુલ તવ અંગની ઉજળુ નાડી તણાં
 સધિરનાં ઝરણુ વહશે નહીં
 ત્યાં લગી કેવલ અશક્ત છે
 મુક્તિની પ્રાપ્તિ તવ માટ
 આ જામદગ્નેયના મણુ ધરી.

અમરુત

લોહીતરસ્યા અરે ધર્મથી બ્રહ્મ બ્રાહ્મણ !
 નિકટ આવ તું આવ.
 વિપ્ર યજ્ઞ પીતું શું લોહી. ક્ષત્રી તણું ?
 આવ તું આવ.
 રે તેં નિર્દોષો સફલ અસ્ત્ર મુજ
 પ્રમજતો તેથી શું બચી ગયો.
 અરે ઓ ભામટા !
 શક્ત છે ચૂણું કરવા
 ગદા મારી કંકાલ
 ફેલાસના શિખરને
 તો પછી શું ગડનું મનુષ્ય મરતક તણું ?
 છેકેસા બાકટા !
 જગડ અરણ્યમાં પૂજ્ય એરંડ સમ
 યજ્ઞ ગયો મરત વધો તણો ત્રપલ શું ?
 તેથી બાકમ કહે જેમ કાવે તને.
 પણ અરે મદ !
 ખમવાની છે આજ

આ સિદ્ધ કરે નાખાવાની વેદના
આવ તું આવ સત્વરે નિકટ,
જોયો કરી પ્રકટ પ્રાણસ્થ પળ તાણુ
ઝાડુ ડું ધૂમ
ધુપવાપસા તર વિપુલ સિંધેથી.

રામ

ઓળખે તું ન મુઝને હજી
તેથી વદનો વચત આમ મિથ્યા અભિમાનના
વર કરી પ્રાપ્ત તું દેવની પામ
દુર્ધર્ષ સમજી રહો આપને
પણ અરે દુર્મતિ!
આજ કું મહત્તર તવ હસ્તને
મારી આ તકપતી પરશુની તીક્ષ્ણ ધારા રંડે
દર્જ સમ હેતીને
હુપાવર ગીધ ને જુવુશિન ત્યાવને
ને કરાવું નહીં પારણા
તો કું ભાગેવ નહીં
અરે ઓ દુરાત્મન!
જૂર્ણ કરી આજ તર ધનુષ ને અજિત કઠાક
ને તવ મહોન્નત મરતકનુ હેદન કરી
મોકલું કું ન પાપિષ્ઠ તવ પ્રાણને
નરક દૈતવ મહીં
તો જ નરમદમિતો પુત્ર કું.
તે દુશચારી!—

અર્જુન

અરે ઓ જંગલી જંગલ!
તું તું સમજે અમ્મા!
વાદળી અવ સાચાર કે તાપમી!

જન્યુતો તું ન કે
આંચ આને હણી
શરીરના એક પાશુ રોમને તે અમર
વિપુલ તવ અંગના
ઝાડના થક પટે
કેક કટકા ન હમણાં કરે
તો કું આત્મજ નહીં કાતીનો.
અરે ઓ ભામટા ભામેવા!
કર્ણવીર્ષ કું હેહવર્ણિ સત્ય અર્જુન નહીં
ને અરે તવ કર
શત્રુમરકાર ને અખિદાહ વગરનો રાખીને
ભટકતો અહરરાક્ષસ તને,
કપુત સરદાર! નિજ માનુષાનક!
અરે મુદ કરવા તુ આબો! અહીં
શ્વજ ધરી ધર્મનો!
અભિચારિણીપુત્ર!
કમળત ઓ નરાધમ!
આવી જ આવી જ

કુદ્ર માથ હે જેમાં રામ પેતાની પરજી
વંદે અર્જુનને કાળી નાંખે હે

અર્જુન

રે દુષ્ટ! વિજય તેં મેળામે;
સાચી ને મેન્દ્રથી સંદિત પર
કેવળ અસકલ પશુ
ચત કણાપુત્ર સર્પ મરખા
શત મુજ મુજ
તવ રૂ આ કર્મનુ
વેર નહીં વાળશે
લા સુધી જાપીરે ખેમતુ.

અર્જુન દેહ છોડે હે રામ માથ હજ
આત્મા અવ હે.

કુંવારી અને મારી સાથે હુટ્ટી દસીને વાતચીત કરે તેટલા પરથી અમારા બંને પર તેણે કેવા દલકે આણેલા કર્યા. 'એ શક્ય ને આપણા ધરમાં પેસશે તો એનો દાંડીઓળ કરાવી નાંખીશ' એમ મોટે ધોરે પાડી છબોક બધા સાંભળે તેમ તે બોલવા મઠી પડી ધરતી સીત અમારા ચારિત્ર પર આવી રીતે સંકા લાવે ને મોટે ધોરે અને તેમ બોલે તો આંકડાપોરોશીઓ અમારા પર અનેક ભલતની શકા લાવે તેમાં નવાઈ શી ?

આ સમાજ, આ સ્ત્રી અને આ પર એ બધાની મધ્યમાં રહી મન તથા આત્માનો વિકાસ શી રીતે થઈ શકે તેની અને સમજણ પૂડતી નથી.

કેઈ પણ જાતની શાંતિ કે સુખ અને આ જીવનમાં નથી. આખું જીવન કાંસ અને કપેશમાં આમ બર્ચા કરતું તેના કરતા આ સ્ત્રી, આ પર અને આ સમાજનો ત્યાગ કરવો એજ ઉત્તમ છે. આટલા બધા વર્ષો કુખમાં કાઢવા હવે વધુ દિવસે કુખમાં કાઢી આરા મનુષ્યવતો છેકજ નાશ થવા દેવા એ શોખ નથી.

પૂર્વઆદીકામાં શુભશતી એવી વાતી વણી છે. ત્યાંની શાળાઓને માટે કિલ્લેકો નેહાએ છીએ એવી જગેર ખળેરા વર્તમાનપત્રોમાં વણી વાર વાચવામાં આવે છે. આમાંની એકાદ જાહેરખબરના પ્રયુક્તમાં અરજી કરવી અને ત્યાં કે સારી નોકરી મળી જાય તે સુધયુષ આદીકા કહડી જતું. મૈરીજીકરતો ત્યાગ કરી કું આપ કહડી જાય ત્યારેજ આ કઠણરીમણુ કૌટી કાણે આવશે એ અને એનાં ઓકરાઓ જુએ દગવગરે ત્યારેજ પોતાની જુલોતો એને ખ્યાવ ખાવશે અને તે ખરેખરી પસાશે.

એસને પણ મારી સાથે બધા જાઉં તો ? એસ મારી સાથે આવશે ? એના સહવાયમાં મને સુખ તથા શાંતિ મળશે એ તો નાકીજ છે એની સાથે જે દિવસે માત્ર અર્ધયાજ કસાક વાળચીત કરવાનો મને પ્રસંગ મળે છે તે આખો દિવસ મારો આનંદમાં જાય છે અને તે દિવસે હું સ્વર્ગીય સુખ અનુભવું છું.

અહીંયાં એ સીચારી તદ્દન ગરીબ અને નિરાધાર રિયલિમાં છે. એને માત્ર પદરજ કપીયા પગાર મળે છે. એની જાતના દેરી પ્રીતીઓમાં એના શોખ બાળેજ કેઈ કેવવાપણે અને સારા સરકારવાળો પતિ એને મળી શકશે નહીં તેવા સાથે સમયાપી નોકરાપત્રી આ કામળ પુષ્પ નાકર ચમકાઈ જરી બમે બે એકજ થઈ જીવનનોકામાં વિહાર કરીશ તો મને નેચો તેજાની ભવસાગર બમે તરી શકીશ.

ને એ હા પાડે તો સુધયુષ સુખાદ જઈ એની સાથે સીવીલ મેરેજના કાવચ પ્રમાણે લમે કરી દઉં અને પ્રસંગ આવે બમે બને જણા સુધયુષ આદીકા પગપાન કરી જાયે. આ રીતે લીધા વિના આ જીવનમાં સુખ અને શાંતિ મેળવવાનો મારે માટે ખીજે એક પણ ઉપાય નથી.

હવે મારે નળજાઓને વસ ના થવાં એકાદ તાકાદિ પમખા ભરવાં જોએ. નળજાઓ મે મારી જીંદગીનાં ત્રીસ વર્ષ નકામાં ગાળ્યાં. જે સમય વધી જાય છે તે અધઘણ છે. ખીજા દસ વર્ષો ને કું આમ નળજાઓમાં જવા દાડા તો પાડી બાંધું જતી મરું. આ જીંદગી વ્યર્થ ચાલી જવાની.

ચાલ, અમારેજ એસને મરું. તેની સાથે વાતચીત કરી તેના અભિપ્રાય જાણી લઉં. એ મારા વિચારને સમત થાય તે પારેયો સંકલ્પ પાર પાડવાને વાર ફેરવી !...

અંક ૩ જો

—૧૨૩૪૫૬—

પ્રવેશ ૧ લો

દેવદા - અશ્વત્થામનું તરેલન

સમથ - પ્રાણ કાલ

નીચવાના કરી રામ પાછા ફર છે એવામાં ત્યાં કપિલ નામનો જાત્રવં એમને મળે છે.

રામ

આ શું આ!

કેમ મુજ જાણલોક સરખો આશ્રમ

સ્મશાન સમ ગાન્ય દેખાય છે !

ક્યાં ગયા દિગ્વરો,

વિગ્ર નાદિખમ્ય વૈખાનમે ?

જાણ્યોની કુટિરને સ્થળે.

ગયા જુઓ ત્યાં દીને

સંસિઓ જરમની !

શુદ્ધ સંગમાં થયાં ધુલ્ય ને દુમલના

સાત મૃમજલુ વિચરતા નથી.

મર્વ અદૃશ્ય છે ધેનુઓ.

મારી તો કુટિરનું નામ ન નીતિાન કે.

શું થયો કેપ હાથર તણો,

કાપ કે કો મડા દુષ્ટનું !

કપિલ

કરુ નમઃકાર જમવાનને.

રામ

શું કપિલ !

રે ! કેમ આશ્રમ તળી આ સ્થિતિ !

ક્યાં ગયા મહાત્મા આત્મજો ?

કેમ મુજ તાન કે માન દીનતા નથી !

કપિલ

ભૂગુરરા ! આપ શાના મવા તે પડે

અડપ મમળે આદી

કુષ્ટ આત્મા લાઇ સૈન્ય શીત પુત્ર સદ્

દેહધામીશ અર્જુન તણા

જરમ તેજે કર્યું

રચિર દર્શન જનસ્થાન આ.

સર્વ વિપ્રો ગયા

ત્યાગ દુ ખે કરી

આ તપોવન તણો.

હે મહા રામ !

તમ માત ને તાત રહેવા મયાં

તે અમ સરસ્વતી તીર પર

ને પિતા આપના

જાણ્યોકે ગયા

રામ

શું પિતા ! જાણ્યોકે ગયા

કપિલ

હા ગયા જાણ્યોકે પિતા

વધ કર્યો એમનો અજુનાત્મજનેએ

રામ

અર્જુનાત્મજનેએ તાતનો વધ કર્યો ?

અરે શું તાતનો વધ કર્યો ?

વધ કર્યો શું વરોહક આ વિપ્રનો ?

અરે એ નિપુર નરોપમે !

ગયા લગી નદી કરે

નગર માદિખમી

જરમના પુંગવત્

ત્યાં લગી હું નહીં

રાજાધિરાજ

[અનુસંધાન પૃષ્ઠ ૧૧૫ થી]

મકરણ ૨૬ મું

ચોડીમાં

કાંકે ચોડી આગળથી જરા આનો
ગયો ને પાછળ આવતા સૈનિકો તરફ નજર
નાખી તેમને ધ્યાનથી જોઈ રહ્યા.

તેઓ પામેલા ઉચ્ચ ટેકરા પર આવી
ભાગ્યા હતા, અને મારે તરફ નજર નાખતા
હતા તેમને આ માર જાણતી લીધાલતી કે
સમજ પડી હોય એમ લાગ્યું નહીં કાંકે
ચોડા યંભાવ્યો, ને રાજાના હાથે નવિયું નાનું
પથ્થુ મજાણુનું થતુપ્પ હાથમાં લીંડ્યું, અને એક
અચૂક બાણ ફેંક્યું. બાણની નેમ સચેત
હતી પેઢી રોળીને કુખી ને આખનેમ જોઈ
રહ્યા હતા તેને બાણ વાળ્યું ને તે બાણ થઈ
થોડા પરથી સરી પડ્યો.

તે આખી રોળીનું ધ્યાન કાંકે તરફ મળ્યું.
તેના માથા પરની કુવર્ચની કલમી, ને તેના
થોડાના પગની ખરી તડકમાં ચમકી રહી
હતી લિડરાલ જાનરની મળના હોય તેમ
તે બધાએ એકજ સજ્જ હાથમાં. “જેસવ
સોવડી”; અને તેની પાછળ પડ્યા કાંકેને
એટલું જ નીકળું હતું તેણે જોઈથી એક મારી
ને જાણિહોવા માનીતા થોડાએ જવામ મારી
દેવના માથું. ચોડીના ઉપરમાળની બાજુમાંથી
જાળએ કાંકેને ઘેરી જતો જોયો ને પેલા રોળીના
જાળએક ધોરેવારોને તેની પાછળ પડેલા
જોયા. તેને આ રાજસેવકની કાંકિ જોઈ

ઉમળકો આવ્યો. કેવા વીર થોડાઓ તેની
કાંકિ વધારતા આવ્યું આખી રહ્યા હતા.

“અગદાતા!” જાહેરે પાછળથી આવી
રાજાનું ધ્યાન એમું, “આ પેલા થોડાક
આપણા તરફ આવે છે.”

“હા કાંકે પેલાને પાલક કયો તેને
લટાને.”

“ને આ જોયું?” એક માણસ બધાથી
છુટા થઈ બીજા દિશા તરફ જતો હતો તેના
તરફ આગળથી ટેખાડી પરમારે કહ્યું.

“મને લાગે છે કે પેલા ચોડીયોરા કાંકે
તીમે થોડા હતા તેને તેડવા જાય છે,”
રાજાએ કહ્યું.

“તે બધા પથ્થુ આવી લાગવાના.”

“હા!” હસીને રાજાએ મળ્યું કહ્યું;
“પરેક તે છે ને એક-એ-મળ્યું-માર-
પાથ ને પેલા માર નાવ ફીક આ છે.”

“ત્યારે પચીસ થયા.”

રાજાને મજાન પડી, “હા આપણે એકેક
જાણુને જાણે આડ આડ આવશે.”

પરમારે કાંકે કુલ્યાળ્યું.

“પરમાર! ત્રીસ તરી નેતુ. નેતુ આવે ત્યાં
કુખી જોવાય એમ નથી” કહી રાજા
ફરીથી હસ્યા.

“હું સમજ્યો નહીં.”

“પેલા કાંકેની પાછળ ત્રીસ જાણુ મયા છે.”
રાજાએ યાત્રીથી કહ્યું “એમો ક્યાં છે?”

“આ રહ્યા બાણ!” કહી બેમે થોડાક
રેહવા ને મર્યાં લઈ ઉપર આવ્યો. બાણ
આ આવતું હાથ લાગ્યું છે. બાણ લો.
કાણ જાણે પાછે આગનો ક્યારે વારો
આવે.”

કહ્યોય ચોડીના રોળીના પુત્રને કહેતાં
જેવા થોડા જોઈ કમકમાં આવ્યાં પથ્થુ

આજ આબ્યા અહીં
આવવા સર્વ સંહાર દેહક તણે
સૂર્યદર્શન થતાં
મુદ્દ દારણ થશે
આદર્શ છે અનુપાન મેં વિજયનું.
તેથી બાંધ્યાં હતાં કાવ સંખ્યામય
શ્રી અને પૂર્ણીકલ
દર પેલા સમીક્ષક પર
તે ફોલો પુનઃ લેતા હું આગે અહીં

અચિત્

એનું તું શું કરશે ?

સંદીપન

આપીશ હું રાત્રે
એટલે મુદ્દમાં વિજય નહી થશે

અચિત્

આ ફોલો જે કદી પ્રાપ્ત નવ થાય નો !

સંદીપન

વિદ્ય આગ્યું અનુજાનમાં
એટલે નાશ થજાનનો.
પણ અહીં ક્યાંથી તું ?

અચિત્

દેહયો કૂટપોથી થણા.
તે રખે રવિદેહ આગમ્ય
ઉપદ્રવ કરે
ધી હું નજર અહીં રાખના
જમ ફરી રહ્યા.
દીપન ! શું તું પણ ઇચ્છતો
નાજના મુદ્દમાં
પ્રશ્ન ભાગેવ તણે ?

સંદીપન

અચિત્ ! સમૃદ્ધિ દેહક તણી

સારી સમૃદ્ધિ તે.
દેહયોનો વિજય
સત્ય તે મુજ વિજય.
જેમના વિજયથી
નાશ મુજ અહિનો
તેમના વિજયની
કેમ દેખ કરે ?

અચિત્

આમ વર્તી થતો શું નથી
જાતનો દોહી તું ?

સંદીપન

કેમ દોહી કર જાતનો અચિત્ !
જે જાતિએ
તે સમય મધ્યે નવ મને
આપીને ધાન્યનો એક કણ
જે મમય અમ વીણ હું રજાતો હતો.

અચિત્

અરે ! તું કેમ આવું વટે ?
સંદીપન ! આજ તું જે
ન શું મર્ત તે જાતિના પ્રતાપે ?
જાતિસંરક્ષકના અજાવે
પ્રાપ્ત પદ આ કરત તું અભ્યા ?

સંદીપન

તર્ક તારો અચિત્ ! હું મમજતો નથી.
તેમ અવસર નથી સમજના તવ વચન.
સત્યને શોધશું
કેઈ નવરાણના વખતમાં.
હાલ તો જાઉં છું.
જ્યા મોટે છે. અચિત્ તેને પકડને જશે.
રખે છે.

અચિત્

જરા તો હોય રહે.
એમ ને એમ ચાલ્યો જશે ?

પૃથ્વી પર દેહયો. કર્મ શું કરી રહ્યા
અને આ ભાગેવો કેમ આવ્યા અહીં
તે તને ખબર છે ?

સંદીપન

રામ આવ્યા અહીં
સૈન્ય લઈ મહત ભાગેવ તણું
વાળવા વેર
નિજ તાત જમદગ્નિના મૃત્યુનું.

ઋષિક

ખોટી છે તારી એ માન્યતા.
ત્રેહ સત્તા અને અદ્વૈત સુપર્ણના મહ યજ્ઞ
અંધ યજ્ઞ દેહયો,
અલકટે રક્ષવા નિત્ય અલહીનને—
એ સનાતન મહા નિયમનો
ભંગ સહસા કરી
દુષ્ટ ઉપાત દારણ કરે.
નરમ નિર્દોષ લોકો તણા
શુભ જનસ્થાનમાં અગ્નિ પ્રગટાવતા,
પારકી દાર કે પારકાં દ્રવ્યને
આપ ઇન્દ્રાણુસરી લઈ જતા

બાધતા પરમ પાપિષ્ઠ એ
અખિલ આ જગતને:
વેદીના ધૂમથી ગગન નથી રાજતું:
વેદની ધૂમથી ગગન નથી આજતું.
પ્રીતિ દિશા ઉપર
ભીતિ નહીં પાપની.

સંદીપન! આવી ભયમાં પડી
આર્ય જનસંસ્કૃતિ
લોપ આવ્યો યવા
આર્યના ધર્મનો.
પરમ પાપિષ્ઠ એ દેહયો—
વિપ્રને યોગ્ય એવી કામા ધારતા
વૃદ્ધ જમદગ્નિને
નાખી બંધન મહી

હુંડી જે લઈ ગયા ગાયને,
અલસતામ ભૃગુત્રેહ જમદગ્નિનો
નિરર્થક વધ કરી ભરમ કીધું જનસ્થાનને.
દેહયો-તે અટકશે કયું ફલ કરતાં અધમ
એ ન સમજણ પડે.
તેથી ભગવાન આ રામ,
નિજ કર ધરી ધ્વજ મહા
આર્યના ધર્મનો-આર્યસંસ્કારનો
દંડ દેવા મહા દુષ્ટને
આ ભૃગુદલ સહિત આવી પહોંચ્યા અહીં
સંદીપન! તે મહીં વિદ્ય શું નાખશે?
ભાગેવોનો વિજય
એ વિજય આર્યસંસ્કારનો
રામનો જે વિજય
એ વિજય સનાતન ધર્મનો.
તે મહીં શું તું વિશેષ કરશે?
અરે સંદીપન! દેહયોમાં રહી
યજ્ઞ ગયો શું તું સર્વત્ર દેહય સમો ?

સંદીપન

એ બધું ઠીક છે.
પણ ઋષિક! લેખું સંસારને
એક ચક્રું વડું.
પ્રાપ્ત ત્યાં પરા કરે
પુરુષ-વ્યવહારમાં કુશલ જે.
આપતું અદ્ય
ને લેવું સામું ઘણું
એજ કૌશલ્ય છે
ત્રેહ વ્યવહારમાં.
આગ ધોરણ ઉપર
ઋષિક! યજ્ઞમાન મુજ દેહયો-
પણ સમય આ નથી
નિયમ આ ચર્ચાવા.
પાસવે નવ હવે

આધવા! વિલંબ પવ એકનો
કાલ તો ભડે પું
ઋષિક! મળશું પછી.

આવવા માંડે છે.

ઋષિક

અથ શું વચન મારાં મળાં ?

સંદીપન { ચાલનાં ચાલનાં }

વાત કરશું પછી.

ઋષિક શંભ કુટે છે એટલે પરશુથી
સગર આર ધનુર્વારીએ દાબર થાય છે

ઋષિક

પકડી આ વિપ્રને

હીનથી સત્ર શ્રી અને યુગીકલ

સુત્ર આપો મને:

બાધી એને પછે શાવતર માથ

સદુ ભોળી કરતો તમે.

કું કવત આવીને કહું નહીં ત્યા લગી

મુકા એને ન કરગા કરી.

એક ધનુર્વારી

એવી આપા.

તે પ્રમાણે કરે છે

ઋષિક

અહો! આ અરણ્યને દિશ તો થઈ મથો,
માત છે વાર થકી એકની

મૂર્ખના ઉદવને,

શંખ, શીખાં અને દુહિના અવાજ
સભાગ્ય છે.

પરો મંડા અગ્નિ અમિત ઠેન્ય થવિ મનડો કરી
મર્ત અસ્ત.

એ દંડા હરવિહીન યતુ મેના કરી મોહિત
અતવેદ ॥

મકતો મઠા હમ દો વધો વસુ સમ વેદો.
વિષ્ણુ સેવકો વેદો વધો વમ દંડો રિપુ ॥

મારો મારો મોરનો અદિતસ્ત્રીને અગ્નિ દો.
અદિતસ્ત્રીને અગ્નિ દો ॥

દોઢો દોઢો અરિદ્ધ દોઢો મધ્ય દોઢો શુદ્ધ
કર્તુ દોઢો રત્નદા.

દોઢો દોઢો અરિદ્ધ દોઢો દૈદ્ર દો દોઢો શુદ્ધ કર્તુ
દોઢો અગ્નિ આ ॥

વાયુને વાઝ્યા વેદે વહિત વૃત્તદા આ.

અરિદ્ધવિદાશ્વ વજ તવ વેદો વેદો ॥

છેતો છેદો સજા પૂઠ પાતા પળી જતા.

વેગને નિપ્ત કરે સર્વ અમિત મત્સ્યા ॥

વેદો વેદો રત્નદા વન્દિ વાયુ વેદે વેદો.

મુખ અગ્નિ કરે ॥

મોહો મોહો ઇદ્ર અમિત તેના મારો મારો

મકતો મોહને મો.

કરો કરો અધુરિહીન અગ્નિ પળે પળે આમ

થવા પરમિત ॥

સમ પ્રવેશ કરે છે.

સમ

આવો આવો ભગીરે એ ભાગીવો!

આપણા વડીલ અને આપણી વધુ

વળી આપણા બાળગોપાળનાં

આનં નયનો ચક્રી ઉકળતા નીમની

નીક વહેવડાવનાર,

આપણાં ધન અને ધાનથી મીકના

પરમ મત્સ્ય જનસ્થાને

છેત વેણ સમ અન્ધ કમળ

અતિ દુષ્ટ ને ખર્મથી બેટ

મત્સ્ય મમ! શત્રુને

આપણા બાહુન અગ્નિ બળ

આજ દર્શાવવા

પ્રાપ્ત અવતર થયો.

તેથી ભગીરે એ ભાગીવો!

લીંદ તમ લીરને મઘ તપર કરો,

પ્રોદ તમ પરશુને મંજર સત્વર કરો,

પૃથ્વીનું રાજ્ય મનુષ્ય ઉજી,

સ્વર્ગનાં દ્વાર ખુલ્લાં થયાં,
વિજયમાળા જીઓ વાટ ત્યાં જોય છે.
નરમ, નિર્દોષ, નિર્મળ, નિરાધાર લોકો.
તણો જીવ—

ધન, ધાન્ય ને ધેનુઓ—
હુંડી લેનાર આ લોભીઆ હુંદાર,
શુદ્ધ, સાત્વિક, સદા શાંત લોકો તણી
પુત્રી ને પુત્રવધૂઓ તણાં હરણ કરનાર—
આ છાકરા લ'પટેલ

દ્રવ્ય સંપત અને રાજ્યસત્તા તણા—
મદ્યો વિન્મત્ત થઇ

નિરંકુશ ડોલતા.
તેથી લડવીર ઓ ભાર્ગવો!
'તીવ્ર'તમ'તીરને સઘ તત્પર કરો,
પ્રૌઢ તમ પરશુને સર્જ સત્વર કરો,
પૃથ્વીનું રાજ્ય સન્મુખ ઉભું,
સ્વર્ગનાં દ્વાર ખુલ્લાં થયાં,
વિજયમાળા જીઓ વાટ ત્યાં જોય છે.
વીર બૃગુએષ્ટ !

વિશ્વાસનો ધાત કરનાર
આ નિર્ઘૃણ તરાધમોને કરે
પ્રકટ થયલા મહાઅગ્નિની ઉગ્ર જ્વાલા મહીં
આપણાં શાંતિ સમૃદ્ધિ ને સુખ જે
જે સમય લડલડ બળી રહ્યાં,
પરમ દુર્ણત એ દુરાત્મને કરે
આપણા યત્ન ને યાગ, સંયમ અને સાધના
જે સમય રુધિર તરખોળ થઇ
ધરતી પર ઢળી રહ્યાં,
તે સમય શું તમે ખેસી રહેશો ?
અરે બૃગુવરો !
આપણા નિશ્ચયો અચલ છે,
આપણું આત્મગત અનુલ છે,
તેથી લડવીર ઓ ભાર્ગવો !
રુધિરતર્પણ વડે પિતૃ સંતોષવા,

તીવ્ર તમ તીરને સઘ તત્પર કરો,
પ્રૌઢ તમ પરશુને સર્જ સત્વર કરો,
પૃથ્વીનું રાજ્ય સન્મુખ ઉભું,
સ્વર્ગનાં દ્વાર ખુલ્લાં થયાં,
વિજયમાળા જીઓ વાટ ત્યાં જોય છે.
સૈન્ય

મહાત્મા રામની જય. બૃગુઓની જય.
'હણો હણો' ધ્યાદિ.

બીજી તરફથી હૈહયો આવે છે.

અંશુમાન

ચાલો ચાલો મહાવીર ઓ હૈહયો !
ભાર્ગવોને તમે મારો મારો.
આપણા અનદાતા તણો વાત કરનાર
એ દુષ્ટ આવ્યા અહીં
વધ તમારો કરી રજળતાં મુકવા
સર્વ તમ સ્ત્રી અને છોકરાં
તે સમય શું તમે ખેસી રહેશો બધા ?
એ બૃગુકુલજ આવ્યા અહીં
લઇ જવા સર્વ ધન ધાન્ય ને ધેનુઓ
જે લીધાં આપણે
રાજસત્તા તણા શ્રેષ્ઠ અધિકારથી
કાઢી તે શું તમે આપશો ?
તેથી ચાલો તમે
બોલતા હૈહયેશ્વર તંણાં જય.
હૈહયસૈન્ય

હૈહયનાથની જય

અંશુમાન

કેમ આવી ધીરી ધીર !
તમ આગ જ્યોત્ષ્ણની ગર્જના ?
કેમ તમ ખગ ઉપડતા નથી ?
ક્યાં ગયાં શૂર આવેશ ઉત્સાહ તમ
ક્યાં ગયો જોસ
તે સમયનો જે સમય
અગ્નિ મુકી હુંડયો

મહત્ત આશ્રમ બૃગુશ્રેષ્ઠ જન્મદાતા !

ક્યાં મધુ તેજ

તે મમવનુ જે સમય

નાશ કીધો તમે

કેરાલેશ્વર ક્રોડાક્રમ તણા સૈન્યનો.

હો મહાવીર એ દેહધો !

ક્યાં મધુ વીર

તે મમવનુ જે સમય

વિજયપ્રાપ્તિ કરી

કાંચીના હસ્તિવર્મા ઉપર

સુવ અને સુક મુગી

અત આત્મા મરી

સુદ આ મિત્રકો

તેથી જાગીર શું કરી જશે !

બાલણી આમજ કલ્કલિત કરી જશે

દાસીની કાળિને ?

દે પુરુષપુત્રો !

રાખ્યાં હોય તમ દાસીપુત્ર ઉત્તમા

રાખ્યાં હોય તમ દાસીની કાળિ અકલકિત

રાખ્યાં હોય આ જન્મ પર

નિશ્ચયિત તમ વિજયવારો

વીર ! સત્વર કરો

ધોર દંકાર તમમનુષો.

બોલજો દેહધોર તપ્પી જય.

દેહધસેન્ય

દેહધનાથની જય

આશુભાન

પરમ તેજગ્રી એ દેહધો !

કેમ ગનિભંજ આગે થયા ?

કેમ જડ આ મયા ?

શું તમે આજ કાલર થયા ?

અરે ! પણુ આ મુ આ !

વરણ કાલજુ અમે જલ જો

પુત્રતા દળ મારી ફેજ દેખાય નહીં

વરમતો મખત વરસાદ પથ્થર તણો :

રામ

ઉમા રહો. ઉમા રહો.

કુટ, બ્રહ્મ એ કુરાતમન !

તુષ્ટ નહોં થાય મુગ પિત

કરિષ વગર આજ

તપેણુ

તમે રાજવશજ તણા રચિરનુ.

નિર્દુણ નગરમો !

થાઓ તપર હવે

આવી લાગે સમય

પકડવા પથ,

જે પથનો પાથ પાપી તમ પિતા થયો.

આશુભાન

અરે બાલણુપ્રમ !

સૈન્ય આવી રહ્યો

તાલ એકાકીનો વધ કર્યો

તેથી શું સમર્થ તુ

સાધવા નાશ અમ સર્વનો.

એ કુરાચારી ! મિથ્યાભિમાની !

અરે મૂર્ખ ! મિથ્યા વતી વચન

શું કામ આવે જાને

દાસીને પાત તું ?

મુઠા ! મુરતક જો આપતલ પર હતો

તો શું લાગ્યો અદો દીન આ બાલણુ :

મદજ રહેમક જવા અજ સમા ?

એ અનાદી ! અરે જે સમય

વીટી લાશું તને

સત અમે પુત્ર અર્જુન તણા

તે સમય મધ પહેલેથીય તું વધસદન

આક્રોઃ સતપુત્રી સર્પથી પ્રમદિત સાંકસન

આવી ન, આવી જ.

તપમતી આ આચારી મદ

પાત કરવા હવે

કાળુ તર પરમ ઉન્નત મસ્તક તણા રચિરનુ

રામ

પરમ પાપિષ્ઠ

ઓ ધાતક ત્રિરક્ત ને વૃદ્ધ તાપસ તથા !

નરમ નિદોષ લાચાર લોકો મહીં

હુંટ કરનાર ઓ નિર્ઘુર હુંટોરુઓ !

સમય આવ્યો હવે

આપના ઉત્તર

તમામ તમ અધમ કૃત્યો તણો.

સઘ આવો હવે

કે કરી તમ આમ પિતૃને

તમ રુધિરતર્પણે

પ્રાપ્ત શાંતિ કરું.

અંશુમાન

આવી જા, આવી જા.

ઓ બલિચારિણીપુત્ર !

સુવ અને સુક તથા

ધનુષ પરશુ ધર્યાં

એટલે શું થયો યોગ્ય તું

આપના યુદ્ધ આમ ક્ષત્રીના પુત્રને ?

મૃદ ઓ બ્રાહ્મણ ! તેં ન જોયાં હજી

પરમ ઉત્સાહ, વીરત્વ, સાહસ અને

શૌર્ય ક્ષત્રી તણાં

તેથી બકવાદ આવો કરે.

આવી જા, આવી જા.

અર્જુનપુત્રો રામ પર તુટી પડે છે.

યુદ્ધ કરતાં રામ એક પછી એકનાં

માથાં પરશુ વડે છેદતા નાથ છે. બીજી

બાજુ ભૂગુઓ હેઠલે પરતુટી પડે છે.

સુમતિ

ભરત ! જે આપણું સૈન્ય તો

આ ગમ વડાય છે ધાસ સમ.

જા તું તેની તરફ પ્રેર ઉત્સાહ કે

જાઉં છું આ તરફ.

ભરત

અર્થજન જનું હવે.

માર મારી સકલ આપણાં સૈન્યને

હકાવી, હુઆવી નર્મદાતીરમાં

આમ આવી રહ્યા ભાર્ગવો.

રામ પણ સાધી સંહાર સર્વત્ર

આ તરફ આવી રહ્યા ઉગ્ર કાલાગ્નિ સમ

રામને હાથે એઓ પણ મરે

રામ

મારો, મારો. અરે પરશુ મુજ કેમ

અડકે ન કે અંગને ?

સત્ય શું કો ન દેહ્ય રહ્યો ?

નીકળ અગ્ન્યાસ્ત્ર !

ને પેહું કર નગર માહિમતી ભરમંવત.

અગ્ન્યાસ્ત્ર છેડે

નીકળ બ્રહ્માસ્ત્ર !

આ પૃથ્વીની પીઠ પર

ક્ષત્રીનો હો પુરુષગર્ભ જે

તેનું છેદન કરી—

રામ બ્રહ્માસ્ત્રને ધનુષ પર થાળે

એટલામાં બ્રહ્માદિ દેવતાઓ અ

સમર્પિઓ આવે છે.

બ્રહ્મા

શાંત હો રામ ! શાંતિ એહો.

ત્રિપ્રસન્નમ ! અહો ભૃગુવરા !

શાંત સત્વર કરો

અમિત અમર્યાં આ આપનો.

હે તપોધન ! યયું તમ આપું જગત

રોમનાં રંધ્રથી નીસરતી અગ્નિજ્વાલા વડે,

ભરમ શું કામ તેને કરો ?

હે નરપંથ ! કરો શાંત આ આપનું રૂપ

જે રૌદ્ર દારુણ

કરે મોહિત ત્રિસોકને.

હે દ્વિજેતમ ! યશે નાશ જે

ક્ષત્રીના બીજનો,

નાશ પ્રાપ્ત કરશે

અમિત્ર આ જગત નિશ્ચિતપણે.
તેથી જુગુપ્સર! કરી શાંત તમ કોધને
રક્ષણ કરે! અમિત્ર વિશ્વનું.
ધર્મધૂર્ણર અટો! ૧
અંગ્રિય અધર્મનાં મૂલ ઉત્થાપીને,
મનાતન ધર્મનાં શામનો રચાપીને,
નષ્ટ પશુખલ કરી,
જલજલ વિસ્તરી,
આખે નેંસકારને સંધરી
કાર્યની મિદિ આપે કરી
ત્યામ તેથી કરે
વિદ્યા સંહારની દૃષ્ટિને
સત્યચની! વર્ત સત્ય છે
અતિશા આપની.
નગર શાદિધમની સરમવત્ થઇ મધુ
તેથી શાદાણુ! કરે!
મદણુ મુગધર્મનું
છત્રીઓનું નિકંદન ગયું.
ભૂમિ ઉપર મુકો આપુષો.
છેડ્યા અધ દેશનાં કુરુના
તેથી દિગ્વર! ૨
શિખાખન દહે કરો:
તમ આત્મા થયો પિતૃને
સન્નિવૃત્તિરવિરતર્પણે,
તેથી હે પરમ પ્રતિપાદ! કરી પારણા
ચાઓ તત્પર તમે
આપ બ્રહ્મ અર્જિત અખંડ આ
પૃથ્વીને પાલના.

રામ

હે પિતા! હે સુરો! અગ્નિવરો!
પરમ પ્રસુદિત થયે
આપના દર્શને.
હે સુરો! અગ્નિવરો!

આપનાં વચન કે
કાર્યની મિદિ સંપૂર્ણ થઈ
તો દહે ઓમ મારે નથી
અસ્ત કે સંસ્તનું. ૩
સત્ય મારી પ્રતિજ્ઞા થતા
માન્ય શામન મને આપનાં
પણ મદાતાત! મારે નથી ભ્રેષ્ઠ
રાજ્ય આ પૃથ્વીનું.
પર અદોષાં કરી
આપીને પૃથ્વીની દક્ષિણ,
જઈ વારી પર્વત મહેદ પર
ધર્મશ પ્રજા લુ
આત્મસિદ્ધિ તાણા કાર્યમાં
પરતુ હે સુરો! મારી છે
એક છઠ્ઠા પરમ.
વર મને આપીને
આપ પરિપૂર્ણ એને કરો,
હે મદાતાત!
હે કંઈ! હે અગ્નિ! હે મુનિવરો!
બલકરે અગ્નવરે રક્ષણ
એ પરમ ધર્મ પ્રકાશના.
કલમત દેવ એ સત્ય દર્શાવના,
શક્તિનશ્ચ આર્પ સન્નિવૃત્તિના વિજયનું રાખના,
જે રચે પદ મારો ચરો તે રચલે
માગી સગાન આવેન આ ભાગેષો
ઉત્તમ વસાવશે નગર
જે ખ્યાત જગથા થશે જુગુપ્સરી નામથી.
આ પુરી આપ વરદાનથી
પત્ની અમરતવને
સતન પ્રસાવશે
એક મારમ પુનિત આર્પે સન્નિવૃત્તિનું ન
બ્રહ્મા વગેરે દેવો તથા ઋષિઓ
તથાનુ. રામ! તમ સદૃશ છઠ્ઠા થશે.
પદો ૫૩ ૭.

હિર ઓઇલમાં ઘાસલેટ કેરોસીન વીશે આપણા લોકોની અન્યથા સંમજ

સર્વોદ્ધાર શું કહે છે?

અમારી બનોવટોના અકસીર પણા માટે જે સમજુત અમે આપી રહ્યા છીએ, તે પુરવાર કરતું ફક્ત એકજ સર્વોદ્ધાર તમારી ખાત્રી અને સંતોષ માટે અહીંયાં આ રહ્યું:—

મુંબઈ, તા. ૧૯મી જુન ૧૯૨૩.

વહાલા માહેબ,

આપની જાહેરખબરથી 'પ્લાન્ટા' એગ્રીકલ્ચરનો ઉપયોગ કરનારનો આભારપા પુછાવવાના આગમાં મને જણાવતાં ખુશાલી ઉપજે છે કે તાવથી સપડાએલાઓ માટે તો તે ખરેખર એક આશીર્વાદ સમાન છે. છેલ્લા એપ્રીલમાં લંડનથી અહીં આવતાંજ હું તાવથી સપડાયો. પાસ થયેલા ડાકટરોની દવા ઉપરાંત પણ મેં ઘણીએ દવાઓની અજમાએશ કરેલી પણ તે તમામજ નીફૂળ નીવડેલી. આપની દવાનો પણ મ' ઉપયોગ કર્યો, અને હું આ પીડાઓથી મુક્ત થઈ શક્યો. મારું પોતાને માટે તો તે સમજાણુ પુરવાર થઈજ, પણ જેઓને મેં તેની ભલામણ કરેલી તેઓને પણ તે તેટલીજ અસરકારક નીવડેલી જણાઈ છે. મને આશ્ચર્ય થાય છે કે લોકો શા માટે આ અકસીર છોડાજ અજમાવતા નથી. બજારમાં મળતી દવાઓની હરીફાઈમાં 'પ્લાન્ટા' એગ્રીકલ્ચર ચડીઆતું જ છે. તેના સમજાણુ દેવા સીવાય હું કહેવા છુંજ હું તે એજ કે આ દવામાં તાવથી જેદા થતી નજાણીનો પુરતો અટકાવ કરી તાકત આપવાની જે શક્તિ છે તેવી જાતની બીજી દવાઓમાં નથી.

લી.

હું છું આપનો,

બી. આર. આર્થરેડકર,

એમ. એ., એમ. એસ.સી.,

પી.એચ. ડી. (Col)

ડી. એસ.સી. (London)

ભલકદાર પહેરવેશથી જેમ માણસની પરીક્ષા થઈ નથી શકતી, તેમ હિર ઓઇલની પરીક્ષા કે મુગધ કે રંગથી થઈ શકેજ નહીં. વીલાયતથી આરં થઈ આવતું ઘાસ વગરનું ઘાસલેટ એક પૈસાનું લઈ, જેસમીન કે રોઝની એક પૈસાનીજ મુગધ તેમાં નાંખી બાટલી ભરી મુંદર લોખા વાળવાળી અખળાના પીકચરવાળું ખેત્રાણકારક પેઈંગ કરી તેલના ગુણાની મોટી મોટી તદ્દન ખોટી વાતો લખી વેચનારાઓ તો આજે સેંકડો છે. એ તો સીધી સાતી સમજ છે કે આલપાયક વનસ્પતિઓનાં મુળીઆંઓમાંથી બનાવેલું અમારું હિર ઓઇલ ઘાસલેટના તેજમાં બનાવેલા હિર ઓઇલ જેટલું તો સફાઈદાર અને પારદર્શક નાજ લાગે. એક પૈસાનીજ મુગધ નાંખતાં જે વાસ તેમાં આવે તેથી એક રૂપીઆની મુગધી નાંખતાંજ અમારા હિર ઓઇલમાં નાજ આવી શકે. હિર ઓઇલની પરીક્ષા કરવાની એક ઘરગણુ રીત છે. તેહપણ હિર ઓઇલ થોડુંક નાનાં વાસણમાં લઈ ચુલા પર હુમારો નીકળતાં મુઘી ગરમ કરતાં જો ઘાસલેટ જેવો હુમારો નીકળે તો સમજવું કે ઘાસલેટનું અંદર મીશ્રણ છે.

ખરી પડતા-દાખા થતા આલ-નખળું મગજ અને આંખોનાં ગુરુ ઘટાડનારાં કહેવાતાં હિર ઓઇલો વાપરી જીવાંનીમાં જીલ્લો નોતરવા કરતાં અમારું શુદ્ધ વનસ્પતીય મુગધી-દાર 'પ્લાન્ટા' હિર ઓઇલ વાપરી તેના ગળોનો ખાત્રી કરવા અમે ભલામણ કરીએ છીએ.

ખતાવનારાઓ:—ધી. પ્લાન્ટા ડ્રગ મેન્યુ. હું.
સુરતી મહોડો—પારસી સ્ટેમ્યુ પાસે, બાયખલા, મુંબઈ.

ટે. નં. ૪૦૬૮૭.

એલ મેલીંગ એજન્ટસ:—

લક્ષ્મીદાસ તેરસીની હું,

સુરતી મહોડો—પારસી સ્ટેમ્યુ પાસે;

બાયખલા, મુંબઈ.

મારું લગ્ન

[અનુસંધાન ૫૪ ૧૪૦ થી]

પણ સસરાના ઉપકારમાં જઈ નાક નીચું પાડવાની હું નિરૂદ્ધા હતો, છતાં મમરાના ત્રીએડાની જાનફુ અસર મારાં આખાપ અને મારા પર વિચિત્ર રીતે ઘણી તેના નવાયા નાન્યા શીવાય મારા છુટકા નહેળો આવી રીતે મારે થોડું પણ પછુ પછુ જાયુ પડ્યુ ખન

મારા સસરા અને બાપાનું આપત તે તેઓ અમારાં લગ્ન મેળી વડે કરત પણ મારી સાસુ પોતાની પુત્રીને બાળાવેશજ પરણા વત્રાતી ઉમંગી હોવાથી અને મારી માનો પણ જીવન સરળ કરવાનો એજ પ્રયત્ન હોવાથી તે બંનેની સ્ત્રીહક્કના દરમાન પ્રમથ પ્રત્યેએ મરતક કુડાવતુ પડ્યુ તેઓ સામે પડવાની દામ બીજતા તે "અજીવર્ષાં જવેઃ ગૌરી બ્ને" દવાયા તેમને પ્રજ્ઞો અને "પાણી દુરવરી બાપદાદાની આનર પર" કે "નાક કપાવરી" નાન જાતમા એ સન્દેશી તેમનો મન્કાર થતો

અને લગ્ન કર્યાં. ધામપુષ્પ થવા માડી લગ્નનો દિવસ આવ્યો ફટાણુ ગવાયા અને આડ દિવસે નીચેથી જુનું ન જોવામાં વાજાજેનાગ મમે તેના કેળવાયવાં કુટુંબની સ્ત્રીઓએ પણ મર્યાદા જેડી ફટાણુ મણ સામા પછને મહાત કરવાના પ્રયત્ને કરવામાં મેળ માની. આથી અમારે આંખે લગ્નને દિવસે ન જવાજની જવાજ અને નાચ થયો.

સાંજ પડી, વરપોડે નીડળ્યો મારી તાપીને આજેલાં ધરેજાને છુડા મારા કમ પર પડ્યો. મારા પીડી.યોજેલા સગીર પર જામે પાપડી પહેરવામાં, કપાલે માનરીએ

ખેંચાયો, આંખમાં કાજળ અંજનું, કોઈની નજર ન લાગે તે માટે મારે મેંસતું ટપકું થયુ. મોડામાં ખાનના ડ્યુડા જાગી માત્ર કુલાવાયા અને આવે મુદર વેરેસેવજ જમવાના જાજ જેવા શીખીતા ધોડા આગળ મયા, તે માર કમરનીતું સરીર અને સરીર પર શોખાયમાન મણુતો પોવાક જોઈતેવું જોવાને નહીં ટેવાયવો થોડે જાકયો. છતાં આ પોવાક પહેવાં વિના ચાલે તેમ ન હતુ. રદિ, રીવાજ, ધર્મ અને શાસ્ત્ર એ અરસપરસ સદાય કન્યારી મકળી અન-લીમીટિયા સખાસદો હોવાથી અરસપરસ એકબીજાની મદદે દોડી આન્યાં અને પાંડવ કોનવા જમાનાથી તે અસાર સુધીના મારા બધાજ બાપદાદા એજ વર્ષે પરણેલા હતા અને અસાર સુધી તેમા કોઈએ સુધારા વધાગ કે ફેરફાર કરેલા નહીં હોવાથી મારા બાપ અમારે ત્યાંથી બીજે પોવાક પહેરવા નો પહેરો ધારો શાદવાની વિરુદ્ધ હતા અને સ્વોર્જના આભગાય પ્રમાણે માતાનો અવ કે પડ તેમ હતુ.

આવા સંયોગો વચ્ચે યોડાની ગમે તેવી હડ અને દુરામદ છતાં મારે તેજ વેરે થોડે ચડતું પડ્યુ. વરપોડે ચડી, સગેરમા ફરી રાજનીથી અચકિત બની, દારુખાનુ ફાટો-ફાડતો દોડીએની રમાકસી અને જમાધમી વચ્ચે વહેવાને આમણે પડેાન્યો.

હુ પોકાયો. મારી અને મારા મિત્રોની ગમે તેવી કાજજ, તેવારી અને સજાજ છતાં મારું નાક ખેંચાયું, અને નાખુગતો કીજો પડવાથી જોજીખતે અને રન્થોને જોજો શોક કરો હશે તેથી વધુ શોક મને મયા

લગ્નમુદ્દને રાત્રીની નવ વાજાનું હતુ જતા વરપોડે ત્યાં પડેાન્યો ત્યારે એક વાજવાથી લગ્નગાજ વીતી મયો હતો. અ સામે જમતો

આધ હતો પણ રૂઢિની સંમતિ હોવાથી ધર્મ
હુલો થઈ પડ્યો. આટલી મોડી રાત્રિ સુધી
હું કે થોડી વાર પછી મારો હાથ પકડવાને
ભાગ્યશાળી બનેલી બન્ને એવું તો કાંઈ માનેજ
નહીં.

હસ્તમેલાપ થયો. કન્યાદાન મળ્યું,
અંને સાથે સાથે નિદ્રાદેથી પણ તુટી યઇ.
અંતરપટ રાખેલો હોવાં છતાં સામે બેઠેલી પર
આદાલતની અસર થઈ અને મારી માફક તે
પણ ધોર નિદ્રામાં પડી. શ્લોકો લખાયા,
અકાયા અને અશુદ્ધ રાગડા તણાયા.

પછી મંગલદેરાનો સમય થયો. આખા
દિવસનાં થાકેલાંપાકેલાં અને બૂખ્યાં છોકરાંઓ
રે દયા ઉપગ્રવાથી અમને કોઇએ જગાડ્યાં
હોં અને મારા બાપાએ મને અને સામે
બેઠેલીને મારી સાસુએ ઉચકી મંગલદેરાનું
નમ આરંભ્યું. વરકન્યાને લેવાની પ્રતિજ્ઞા તો
દિલ્હીની પ્રતિજ્ઞા જળવવા ખાતર આજણોએ
રોતેજ લઈ લીધી અને નાનાં બાળકોની રમત-
ની માફક આમારાં લમ યઇ ચુક્યાં.

રૂપીઆનાં પાંચ શેરનાં ધી, ૧૦ શેરનાં
તેલ, ૩૫ શેરના ધઉ, વાર્ષિક રૂપીઆ ૧૦૦-૧૨૫
ની આવક છતાં આજરહારમાં ગણાતા જમાના-
માં થઇ ગયલા મારા બાપદાદાએ લગ્નપ્રસંગે
બળે તણતણુ જાતિભોજન કરી મેજલેલી
આખરુ મારા બાપાએ શેરનાં ધી, ૩૫ શેરનાં
તેલ, ૧૦ શેરના ધઉ અને માસિક રૂપીઆ
૧૦૦-૧૨૫ની આવક છતાં બીખારી ગણાતા
આ જમાનામાં બે જાતિભોજન કરી જળતી
રાખી. અલગત શાહુકારના સહકારથી આ
અન્યું હતું.

ધોમેધીએ હું મોટા થતો ગયો, અને
સરસ્વતીદેવીના કટાક્ષથી પથ્થરને બદલે લાકડાં-
નો ભમરડો થયો. મારી અર્ધાંગનાની ઉમર

તેર વર્ષની થતાં તેને સાસરે વળાવી. મેળામાં
બાપની પાસે રહીને ચકરડી કે કુકા લેતી દીંગલી
જેવી તે મને લાગી. મને કમકમાર છુટ્યો.
દીંદુઓનાં નબળા બાંધાનાં કારણે મારી દષ્ટિ
સમીપ તરી આવ્યાં, અને સ્ત્રીપુરુષના સંબંધ
માટે આજમાં બોધી મોજ વર્ષની હદની
આવશ્યકતા હોવાનું મને સ્મરણ થઇ આવ્યું.

મેં આ પરથી વૈદકશાસ્ત્રના નિયમ પાળતા-
નો નિશ્ચય કર્યો, પણ તેની અસર ઉલટી થઇ.
થોડા દિવસમાં તો રાતિમાં જ્યાં ત્યાં વાતો
થવા માંડી કે મને મારી સ્ત્રી ગમતી નથી;
અને નવરાં સ્ત્રીપુરુષોએ તેમાં મીઠુંમરચું
લભરાવી ભળતી વાતો ચલાવી. પુરુષને પોતાના
મિત્રોની પત્ની સાથે પણ હસવાબોલવાનો
હકજ ન હોય તેમ હું મારા મિત્રોની પત્ની-
ઓ સાથે હસતો બોલતો હોવાથી બંને વતો-
ને સાથે બેળવી, ગમે તેવું અનુમાન કાઢી
સ્ત્રીપુરુષોએ મનભાવતી કસ્યુંબર કરવા માંડી.

વધુમાં હું પોતે કમાતો ન હતો છતાં
આવી અણુસમજી, બીનકેળવાયલી અને પોતાની
સંભાળ લેવાનું પણ જેનામાં ભાન નહીં એવી
છોકરી સાથે રસિક બની સ્વતંત્ર સંસાર
ચલાવવાની મને મારા ભણેલાગણેલા મિત્રો
અને દાવદા મુરખીઓ તરફથી ભલામણો
થવા માંડી. આવી સ્થિતિમાં હાથનોત્રી આપી
બે તણ વર્ષ મેં કાઢી નાંખ્યાં. ભણવાનું
છોડી મેં કમાવાનું શરુ કર્યું અને દયાણુને
આધીન થઇ મારે પર માંડવું પડ્યું.

હવે અભિલાષાવાળા, મિત્રોના સુખો
સંસાર પર મોહિત થયલા, ભણેલાગણેલા અને
કેળવાયલા પુરુષોના સંસાર, અભણ, અજાન
અને પોતાની જાતની પણ સંભાળ લેવાને
પણ અશક્ત એવી બાળા સાથે કેવો ચાશી
રહે ? ઉદરપીસાડ કરતાં તે અલગત

જાહેરો નહીંજ ! અટાન સ્ત્રીઓ પોતાના જોવીજ સાયકાતવાળા પુરોઠા માથે પોતાની વ્યાખ્યા પ્રમાણેનો સુખી મંત્રાર ચલાવે પણ તેની સ્ત્રીઓ પોતાના કરતાં જિંવી સાયકાત, જુદિ અને કેળવણી-વાળા પુરુષ સાથે ખરા સુખી કે સતેવી સસાર ચલાવવામાં નિષ્ફળ નીવડે તો તેમા કોણ આશ્ચર્ય પામશે ?

અમારો સંસાર આ રીતે અમતોષી હતો. મારે મારી પત્નીની કે મારી પત્નીએ મારી સંભાળ લેતી તે એક પ્રજા હતો આખા દિવસનો રખોસો, રજોસો, કંટાળેસો, બળેસો, થાકેસો, અપ્રમુખો થઈ ઘેર આવુ તોપણ અને ત્યાં આપાસન મળે તેવું કે ન હોય મારે ઘેર પણ કે સાંભળવાનુંજ હોય થરેણુંકપ્પાંની માદી મારી મામે કબીજ દોષ. કોઈની સાથે તકગર કે વડવાડ થવાની ફરીઆદ હોયજ.

આટલું છતાં પણ રાધવતી તાડીમરી કમનસીબ રહેતીને મારા દુઃખની નહીં પણ સુખની આગીઆજુ દોવાને મરજતપણીને રશિવાનાં અને બીજાં મૃદકામમાં સદાય આવી મેં પોતે ન કરેલી પ્રતિજ્ઞા મારે પાળત-ની હતી

મેં ખાંદી પડતાં મારે તેની આકરી કરવા-ની હતી, પણ કું મારી પડતાં મારા બાજમાં પથરીમાં સળગવાનું દહનું કારણકે માદાની કારવાર કરવાના શિક્ષણ વિનાની અજુમજાજુ કોઈનીને જાણપણમાં માસરે વળારી દેવલ્લ પ્રિયુંસારના રૂપમાત્રે કું લેખ અપડગો હતો. સરખાનમાં તો કું મનુષ્યરૂપે રાપ હોડિ તેમ મને જોખ તે અમત્રા સંતાવી હતી. કેવેયુકે તેના પર મારી દર્દ પડતાં તે મુજતી થઈ અને મારો પરિા સંભળનાં રહી હતી. મોં યાર પુજ્યાં તે એક વાર મને ઉત્તર

આપતી હતી. મોકરચાકર સાથે છુટથી વાતો કરવામાં અને વખતે હસવામાં પણ અડચણ નહીં માનનારી તે મારા મિત્રો સાથે જરરી વાત પણ નહીં કરવામા મુર્ચ્છા સમજતી હતી. કોઈએ બકરીને આદુ ખાના સાંભળી છે ? વ્યાવહારિક રીતે તેમ ન થયું જોઈયે પણ તેમ થયું અને મને વાત ધારી ગતરાનકાર વાધણ બની.

તેના તરફ બતાવેલી ભલમનસાદોનો ખોટો લાખ લેવાયો, લ્યા ડાકણુ થઈ પડી અને તેનો મારા પરનો અંકુશ વધ્યો, અને તે એટલે સુધી કે તે પથારીમાથી હાડે છે ત્યારે કંઈ પડે છે, નહાવાનું કહે છે ત્યારે નહાવું પડે છે, જમવાનું કહે છે ત્યારે જમવું પડે છે અને જેટલી રોટલી ખવાડે તેટલી ખાવી પડે છે

આ બધું બોલું હોય તેમ પગાર ભરેલું ગજુ પણ મારે તેની સમક્ષ ખાલી કરવું પડે છે અને રોજના ખર્ચે મારે તેના આગળ કાપ ધરવો પડે છે

તેને પળ્યા પડી ધમ અને સુધાગન્ધ મારા વિચારો અરજી પડ્યા માડપલ જેને કું વડેમ તરીકે હસી કાઢતો હતો તેજ મારા ઘરમાં ધર્મ તરીકે પળાવા માંડ્યા. વિદ્યાર્થી-અવનમાં વિદ્યાર્થીશ્રદમા હોંમથી સ્વીકારેતા મુજારેલા વિચારો છોડી અમત્રી કુખારા લીધા. મિત્રો વચ્ચે કોંમી થતા નફરત થઈ કહેવું પડે છે કે આ તો મારી મુજવીજ માલ્યના હતી. પરંતુ વિદ્યાર્થીશ્રદમાં મોં કું રેલ તેતો વેલ જળવતો હતો. બાધાઆખડી, દોરા-ખાગા, મંત્રજનને કું પિંજારેતો દેવ્યા છતાં મારે ત્યાંજ તેમને મ્યાલ મળે છે. પાખડી-એટલે ઉરાણ પાડવામાં કું અપ્રપણે જામ રેતો દેવ્યા છતાં મારે ત્યાં નેએ પળાય છે.

દિવસોની માફક: મહીના અને વર્ષો પસાર થયાં અને મારે બાપા થવાનો પ્રસંગ આવ્યો. અધરણી પ્રસંગે, જાતિભોજન કરવાની હું વિરુદ્ધ હોવા છતાં મારે, વૃદ્ધ મુરખીઓની ઇચ્છાને માન આપવું પડ્યું. આ પ્રમાણે મારે ત્યાં મને પિંડ પહેંચાડનારની પ્રાપ્તિ થઈ. તેમની સંખ્યા પણ વધવા માંડી અને હું તેમનો કાલદાપૂર્વકનો બાપ હોવા છતાં મારા ત્યાં જળે બાપા કહેડાવવાની લાલકાત કે યોગ્યતા નહીં હોય તેમ તેઓ મને લાલ કે ઝાકા કહેવા લાગ્યા.

આટલું છતાં મારી જન્મજાતો વધવા માંડી. બાળકો માંદાં પડતાં મારે પાણી ભરવું પડે છે, રાંધવું પડે છે, પુંજે કાઢવો પડે છે, બાળકોનાં ઝલકાં સાંધવાં પડે છે અને મને નવાડવાં પણ પડે છે.

મારું નામ રાખનારાઓની, હું મરતાં પુત્ર તરીકે મને ખાધું. મારાનારાઓની અને પિંડદાન આપવાતી મોઝયાવાળાઓની સંખ્યા મોટી ને મોટી થતી જાય છે. મારી ગૃહદીપિકાતું તેજ ઘટતું જાય છે અને મારી ગૃહિણીને બાળકોને ઉછેરતાં આવડતું નહીં હોવાથી તે કામ પણ મારે કરવું પડે છે. વળી તે ધનાઢયની પુત્રી છે. આવા સંયોગો વચ્ચે હું બાળકોના પિતાની સાથે તેમની માતા, નર્સ અને બાપા પણ છું. આવા સંસારમાં સુખ અને સંતોષ તો શું પણ સાંતિની પણ આશા ક્યાંથી રાખવી? જ્યાં આસ્વાસન, શાંતિ, સંતોષ કે સુખ ન હોય, મનની ઊર્મિઓ કે સુખદુઃખ દર્શાવવાતું સ્થાન ન હોય, પણ કલેશ, ઈર્ષા, નિંદા કે ખેટા કલ્પદનાં દર્શન થતાં હોય તે ધરયાળાને કેવો ગણવો?

એશીઆ, આફ્રીકા, યુરોપ અને અમેરીકામાં

વપરાતું

(૨૯૨૨૬)

સેન્ટ:-

સકસેસ ઓફ ઈન્ડીઆ

અતિ ઉત્તમ માફું મધુરું અને ટકાઉ સેન્ટ છે.

ઈન્ડીઆમાં તેની બેઠી નથી. જેણે સોનાના ઝાંઢા મેળવ્યા છે.

મોટી બાટલીની કીમત રૂ. ૨૫, નાની કીમત બાટલીની રૂ. ૧૫.

મોહિની એજન્સી

બુમા.....મસજીદ.....મુંબઈ.

અધ:પાત

[અનુબંધાન ૫૫૩ ૧૪૨ થી]

૧૪૬ માળાપની આત્મા. 'શ્રીજી તરફ જીવનના આદર્શો-મારે કોને માન આપવું?' હોંદુ યુરોપના નસીબમાં આવી જાનનાં દુ:ખો દોષ છે તેનો મને તો સ્વપ્ને પણ ખ્યાલ નહોતો. કરીનાઇ સહન કરવાની મારામાં શક્તિ છે, રાતદિવસ તનતોડે મહેનત કરી અખ્યામ

કરવાની કે સમાજમેવા કરવાની મારામાં શક્તિ છે, પરંતુ વહાલાં માળાપનો આ કંકાસ મહન કરવાની મારી શક્તિ નથી.

અનુબંધવનનાં દુ:ખોનું મને આ પ્રથમ દર્શન થયું છે. આ પહેલીજ કસોટીમાથી પણ પડવાનું-પણ મારામાં સામર્થ્ય નથી, તો બીજાની નબળાઇ પર સખત ટીકા કરવાનો મને શો અધિકાર છે?

હે પ્રભુ, મને કે રરતો સુગ્રાહ."

૨

સ્થાન: તે ને તેજ

સમય: ૧૫ વય પછી એક સોડે

અપકલાલ તે ને તે જાડ તમે એસી પોતાના મન સાથે વાત કરે છે.

"હે પ્રભુ, મારાં સુખનાં સ્વપ્ના નષ્ટ થઇ ગયાં, મારા આદર્શો પણ ધુળમાં રમેલો જાણ ગયા, જીવનમાં મહત્તા પ્રાપ્ત કરવાની મારી સર્વ આશાઓનો તારા થઇ ગયો મારા માળાપજ મારાં શત્રુ થઇ બેઠા. તેમજેજ મારું જીવન પાશમાં કરી નાંખ્યું તો હવે મારે કોઈનો શો દોષ કહવો? મારું પોતાનું પ્રારબ્ધજ વાંકું છે એટલે કોઇ શું કરે?"

મરે, હું પુરુષપ્રયત્નને માનનારો, અનુબંધ પોતે પોતાનું પ્રારબ્ધ પડી શકે છે એવું મિથ્યાભિમાન ધરાવનારો, અત્યારે પ્રારબ્ધનો આશરો લઇ બેઠો છું. તેની પાને આશ્રમન માગું છું.

એક વાર મેં નબળાઇ બતાવી એજ જીવન કરી. માળાપનો કંકાસ મહન ન થવાથી લગ કરવાનું કષ્ટલ કયું.

જો કિયાઓ પર મને ખીલકુલ અંકા નહોતી તે કિયાઓ કદિને વચ થઇ ચવા દીધી. અલ્પચર્ચનો ત્યાગ કર્યો સીમંતની ધામધુમ ચવા દીધી. સીમંતની નાનો પણ જમાડવા દીધી. હજે, હજે, હજી બેદરકારી બતાવી. હવે પંથાનાપ કરવો નકામો છે.

મને શું ખ્યાલ કે સીમંતનો અર્થ માળાપ મારી પાસે માગ્યો? મારા મનમાં કે માળાપને લહાવો લેવાની હેતુ છે એટલે તેઓ પોતાની પાસેથી અર્થ કરનાં હશે. હું તો હજી વિદ્યાર્થીય કરું છું. એક પૈ પણ કમાતો નથી, એ જાણ્યા છતાં પણ માંગનારાએને મારા બાપ મારી પાને મોકલે છે. કેટલી ખર્ચી ફેરતા! જીવનની હજી મેં ઘરઆત તો કરી નથી ત્યાર પહેલાં માથે દેવું! સચા બાપને પણ મારી દવા નથી આજની! સ્વાર્થ આંધળો છે. લાજપ્રણીત અર્થ મારે માળાપ તરફથી હું એક પૈ પણ માગતો નથી. ખાનગી 'દયુશનો' આપીને તથા રોકાપરશીયો વડે શી તથા 'હોસ્ટેલ'ને અર્થ

નલાવું છું એટલે બાપના મનથી કે એટા પાસે પુષ્કળ પૈસો છે. ઘણાએ સીમંતનો ખર્ચ આપશે....

એલએલ. બી. ચવાની મહત્વાકાંક્ષા ગમે તેમ કરી પુરી પાડવાની મારી હોંસ હતી. પણ હવે તે શી રીતે પુરી પડી શકશે?

માબાપ અને બૈરી બંને ખાધ પી મારી પછાડી પડ્યાં છે કે મારે હવે ભણવાનું છોડી દઇ કમાવા માંડવું. સીમંતનો ખર્ચ મંગતાં સગા બાપને પણ ચરમ આવતી નથી.

બૈરી પણ છદ લઇને બેઠી છે કે આ ધરના કંકાસમાં મારાથી હવે એક ઘડી પણ રહી શકાય તેમ નથી. શું કામ પરણ્યા? હવે તો કમાવા માંડ અને લુદા રહે

તોજ મારાથી નીરાંતે રહેવાશે. મારાથી તે હવે આ લુલમ અને આ મહેણાં સહન થઇ શકતાં નથી. એક મહીનામાં કમાવ નહીં માંડિ અને લુદા નહીં રહો તો હું આપઘાત કરીશ એવી બૈરીએ મને સાંતોડીસ આપી દીધી છે.

માબાપે પણ ચોખ્ખું કહી દીધું છે કે અમારાથી હવે તારું ને તારી બૈરીનું પુરું થઇ શકતું નથી. ક્યાં સુધી ભણજણ કરવું? પીસ વર્ષ પુરાં થઇ ગયાં, કાલે છોકરું ધેર આવશે માટે હવે ભણવાનું બંધ કરી તમારા ઘરનો બોળે તમારે માથે લઇ લો, અમારાથી હવે નભતું નથી.

બસ થઇ ચુક્યું. વિદ્યાર્થીજીવન સમાપ્ત કરી ઓછી તૈઆરીથી મૃદરથજીવન સરુ કરવું એ શીવાય હવે મારે માટે બીજો ઉપાય નથી."

૩

સ્થાન : વિલાસપુર ગામની બહાર

સમય : દસ વર્ષ પછી એક દિવસે સાંજના છ વાગે

સડક 'પેર ફરતાફરતાં ચંપકલાલ પોતાના મન સાથે નીચે મુજબ વાત કરે છે.

"હે પ્રભુ, આવી સી સાથે જીવનનો કા- માં બેસી ભવસાગર શી રીતે તરી શકાય? મારા જીવનની અમૂલ્ય પજો વહી જાય છે. મારા આદર્શોનું સત્યાનારા વળી જવા બેઠું છે. મારી બધી મહત્વાકાંક્ષાઓ વરાળની માફક હવામાં ઉડી ગઇ છે. આ અમૂલ્ય મનુષ્યદેહ ફરીફરી મળવાનો નથી. અર્ધો ઉપર જીવન તો ચાલ્યું ગયું પણ નથી હું મારો આર્થિક ઉદ્ધાર કરી શક્યો-નથી કરી શક્યો કે સમાજસેવા કે દેશસેવા, તેમ નથી કરી શક્યો મારી આધ્યાત્મિક ઉન્નતિ.

વિદ્યાર્થીજીવનનાં ઉચ્ચ સ્વપ્નાઓ માત્ર સ્વપ્નાઓજ રહેશે?

માસ્તરસાહેબે મારે માટે કેવીકેવી મોટી આશાઓ રાખી હતી! સ્વામીજીએ મારે માટે કેવું ઉન્નતવ્રત ભવિષ્ય ભાખ્યું હતું? મારું છે કે આ બંને ઉચ્ચ આત્માઓ અત્યારે સ્વર્ગે સીધાવી ગયેલા છે; નહીં તો મારી આ અધોગતિ જોઇ તે બીચારાઓને કેવીકેવી માનસિક વેદનાઓ થાત! મારી અધોગતિનું કારણ માત્ર મારી નજગાઇજ છે. મારામાં દરવાની, આદિવનગની ખામી છે. માબાપની ખાલી મમકોને વચ થઇ મેં મારા આદર્શોનું પ્રથમ બલિદાન આપ્યું! તે વખતે મેં

સંસદ-મંચાવલિ: અંક બીજો

અપૂર્વ સામાજિક નવલકથા

કોનો વાંક ?

લેખક :

રા. કનૈયાલાલ માણેકલાલ મુનશી

કાર્તિકી પુનેમ પર બહાર પડશે

‘વેરની વસુલાત’ પછી કાર્તિકી આ પહેલીજ સામાજિક નવલકથા છે, અને પુસ્તકના રૂપમાં પહેલીજ વાર પ્રમિદ્ધ થાય છે. તેમાં હાનના હોદ્દા સંસ્કારક ચિત્ત સામાન્ય વર્તણૂક કરતા કેંક જુદીજ દબે રજુ થયું છે. કાર્તિકી મનોહર સૌથી કયાના મૂલ આકર્ષણમાં ખામ વધારો કરે તેનો છે. માટે તમાંગે ઓર્ડર નીચેને થીરનામે તાકીદે નેપાચો કોમિટ રૂ. ૨-૦-૦ (પેરડેજ જુડો)

ખરીદવા હચ્છનારને ખાસ લાભ

પુસ્તક બહાર પડ્યા અગાઉ આ પુસ્તક ખરીદવા હચ્છનાર જે સજ્જનો મનીઓર્ડરની નાણાં મોકલશે તેમને અમલ કોમિટ પર રૂ. ૨૦૦ રકા વગર આવવામાં આવશે.

• ‘ગુજરાત’ના ગ્રાહકોને અસાધારણ લાભ

‘ગુજરાત’ના જે ગ્રાહકો આ પુસ્તક ખરીદવા હચ્છના દશે તેમને અમલ કોમિટ પર રૂ. ૨૦૦ વગર મળશે આ લાભ આવતા કાર્તિકી મુની ૧૫ સુધીજ મળશે. સાર પહેલાં મનીઓર્ડરની અમને નાણાં મોકલવાં. ઓર્ડર આપતી વખતે ગ્રાહક બંધર અવશ્ય લખવો.

‘ગુજરાત’ કાર્યાલય,
૨૨, બેકહાઉસ સેન,
મોડીન રીડિંગ, રોડ,
મુમ્બઈ, નં. ૧.

વ્યવસ્થાપક, ‘ગુજરાત.’

ખાંસ સૂચના.

હાલમાં વીજળીના દરેક નવના સમાનના બાવ ધણા ઉતરી ગયા છે. અને તમે ભલતી દુકાને દોઢા બાવ આપી માલ પ્રીદ કરવા બચ્યા છો તેના કરતાં હમારી દુકાનની એક વાર સુધાકાત લેવા ખાસ બલામણ કરવામાં આવે છે. માટે નીચલે દેકાણે પધારો.

અખખાસલાઈ તાજલાઈ

ભુખનદાસ ખીલ્ડીંગ,

મંગલદાસ રોડ—મુ'બઈ. ૨.

ટેલીગ્રાફીક એડરેસ.—“ખીજલીરોડ.”

રહેવાની

સાથે

જમવાની

ઉત્તમ

સગવડ.

રાષ્ટ્રીય

હોટેલ્સ

ઝવેરી

મેનશન

કે:-

સે ૩૬૨૬

રોડ,

૨ બદ, ૪.

૪૦ વરસની જુની અને અનુભવી દુકાન

સારાં અને ટકાઉ ઘડીઆળો મેળવવાનું

માનીતું મથક

પધારો અને ખાત્રી કરો.

અમારે ત્યાં હમેશાં દરેક મેકરનાં ખીસાનાં તથા હાથે આંધવાનાં નીકલ, ચાંદી તથા સોનાના અપ-ટુ-ડેટ ફેશનના જુદા જુદા શેપના કલોકસ તથા ટાઇમપીસ વગેરે પણ ઘણાજ કીશવત બાવથી મળશે.

રિપરીંગ કામ
પણ બાહોશ
કારીગરોના હાથે

ખુદ અમારી દેખરેખ હેઠળ કરી આપવામાં આવશે.

મોટાં કલોકસ માટે ઓર્ડર સાથે ૨૦ ટકા મોકલવું.

મોહનદાસ કમળશી

Telephone 5625.

Telegrams—Clock Tower

મંબાદેવી પોષ્ટની બાલુમાં, મુ'બાઈ નં. ૨.

પરજીવાની સાર ના પાડી હોત તો શુ થઈ જત? મા કે બાપ ભેમાંથી કેાઇ આપધાત કરત? આપધાત કરવો કે રમતવાત નથી. એ તો માત્ર આવી દમજ હતો એટલાથી હું નકામો રજરાજ ગયો.

ને કદાચ આપધાત કર્યો હોત તો તેવી પણ શુ થઈ જત? મહિના બે મહિના મને હુ ખયાત પણ મારું આખું જીવન તો આમ નહ તા થઈ જત. અભારે મારાં માબાપને હું શાપ આપુ છું કારણકે તેમણેજ મારે મને આ હુસર વાગમહી મારું આખું જીવન નહ કરી નાખ્યું છે. બીજા વાર પણ મેં એવીજ નવજાઈ ખતાવી વિદ્યાભ્યાસ છોડી દીધો. બે વર સુધી હીમન રાખી હુ બી એ. થઈ ગયો હોત તો અભારે મારી સ્થિતિ આવી ના હોત. પ્રભુએ મને જુદી આપી હતી. મેં કહેજ થઈ રાખ્યું હોત તો જરૂર હુ બી. એ. થયો હોત. મારાથી જુદીમા ઉતરતા મારી પાસે શીખવા આવનારા વણા એ અભારે બી. એ. થઈ ગયા છે ને બમે બમે ને ચારસે ચારસે રૂપિયા કમાય છે. તેઓ સારાસારા એકા પર છે અને હુજ ખાનગી શબ્દમાં માત્ર આબીસરૂપીઆના પગારથી પનુજીની નોકરી કરી માત્ર જીવનનો વ્યય કરું છું. નાણાંની મુશ્કેલી તો આમ આખી જીંદગી સુધી પહોંચશે. પરંતુ હવે તેનો શો ઉપાય? એ બાબતનો હવે શોધ કરવો વ્યર્થ છે. જે સ્થિતિમાં પ્રભુએ મને મુક્યો છે તે સ્થિતિમાં મારો માનસિક તથા આધ્યાત્મિક ઉદ્ધાર શી રીતે કરવો તેમજ હવે તો મારે વિચાર કરવો જોઈએ. માત્ર વિચાર કરવો બસ નથી. દર નિશ્ચય કરી તે નિશ્ચય અમલમાં મુકવો જોઈએ.

પરંતુ બધાં સુધી આ કુભારગ સાથે મારું જીવન સંધાયતું છે ત્યાં સુધી મારો કેાઇ પણ જાતનો ઉદ્ધાર થવો અશક્ય છે. મારું જીવન કુનેશ તથા કંકામમાં જવાનું. આ દસમારે વરેમા તેણે મને એક ધરીની પણ સંતિ આપી નથી. ત્રીજો દિવસ તોખરા જેવું મોં ચઢતી મારી સાથે સસજી લે છે ને દિવસોના દિવસ સુધી મારી સાથે અમોક્ષ રાખે છે. છેવટે ચાકી મારેજ અમળાવી પટાવી એને મનાવવી પડે છે. મારી પેસ મંબધી સ્થિતિનું તેને બીલકુલ બાન નથી નાહક કંકાસ કરી કપડાં ઢરેણાંનું મારી પામે કેટલું નકામું ખર્ચ કરાવે છે. દસમારે વાર સૂચના આપી છતાં મને માત્ર જમતી વખતે પણ શાન્તિ આપતી નથી. ને વખતે ક્યા તો નકામી કચકચ શરૂ કરે છે અથવા તો તોખરા જેવું મોં ચઢતી રીસાઈ બેસે છે ને ખેડુ નાથું કરી આખમાં આમું લાવી મારુ લોહી બાળે છે. હુ બ્યારે વાચતા લખવામાં અથવા સાહિત્યના, પ્રભુઅર્પિના, કે દેશમેવાના વિચારમાં તટસ્વીન થઈ ખરેખરો આનંદ અનુભવતો હોઉ ત્યારે મારી સામે આવી નકામો લખાઈ કરતા મંડી પડી મારા સુખમાં-માસ આનંદમાં-અંત પડાવે છે.

એને સુધારવાના, ભણાવવાના, વિવેક, કદાપણ તથા નમ્રતા શીખવવાના મેં કેટલા બધા પ્રયામ કર્યા પણ બધાજ નિષ્ફલ ગયા. મારી ઉપર તેને બીલકુલ પ્રેમ નથી, મારે ખાટે તેને બીલકુલ લાગણી નથી, મને સુખી કરવાની તેને બીલકુલ પણ દરકાર નથી. પરમેશ્વરે તેને મારુ લોહી બાળવાનેજ સરજી હોય-મારુ જીવન નહ કરવાને સરજી હોય-એમ મને લાગે છે.

પણુ હવે એનો ત્યાગ પણ મારાથી શી રીતે થાય ? ચત્તાર છોકરાં યથા ગયાં તેમનો પણ ત્યાગ શી રીતે થાય ? ઘણી વાર મારા મનમાં એમ યથા આવે છે કે આ સંસારનો ત્યાગ કરી કોઈ સાધુ સંતનાં ચરણ સેવી મારા આત્માનું કલ્યાણ કરું. પણ વળી પાંડી આ બૈરીછોકરાંની દયા આવે છે. હું એમનો ત્યાગ કરી ચાલ્યો નહિં તો એમનું હરણુપોષણ શી રીતે થશે ? આ વિચારથીજ મારું મન પાછું ફરી જાય છે.

પણુ હવે તો મારે કોઈ નવતનો દહ સંકલ્પ કરવોજ પડશે. મારું જીવન છેક આમ નહિં તો નાજ થવા દેવું. ત્રીસ વર્ષ તો વહી ગયાં. ખીજાં ત્રીસ વર્ષમાં તો આ મનુષ્યદેહ હતો ન હતો યથા જશે. સારું હવે મારે કરવું શું ?

આજકાલના મુધારકો અને વર્તમાનપત્રો તથા માસિકોના લેખકો એમજ માની બેઠા છે કે આપણો સ્ત્રીવર્ગ રંક છે દયાવલો છે અને પુરુષવર્ગ તેમનો વિકાસ થવા દેતો નથી. આ ઉપલક્ષીઆ મુધારકો અને લેખકો આપણી સમાજની ખરી સ્થિતિથી તદ્દન અજાણ છે. સ્ત્રીજાતિના વિકાસમાં પુરુષો હરકતકર્તા નથી, પરંતુ આપણી અભ્યાસની સમાજમાં ઘણા પુરુષોના જીવનવિકાસમાં સ્ત્રીઓ નડતરરૂપ છે. પુરુષોના મગામાં ધડીના પદ માફક વળગી તેઓ તેના આગળ જવાના માર્ગમાં બોજાકૂપ થઈ ખરેખરી અડચણો નાખે છે.....

આ મીશનની શાળા આવી.

મીશનશાળા દષ્ટિએ પડતાં એસની મૂર્તિ મારી આખા આગળ ખડી થઈ બેસી છે. શું...તેનું સંદર્ભ, શું તેનું લાવણ્ય, કેવો તેનો દસમુખો અને આનંદી સ્વભાવ ! તે દિવસે કેપ્ટુરી સાહેબ

સાથે હું એની શાળામાં ગયો અને અમારી પહેલવહેલી ઓળખાણ થઈ ત્યાર પછી ન્યારે ન્યારે તેને હું મળું છું, તેની સાથે વાતચીત કરું છું ત્યારે મારા અંતરનું સર્વ દુઃખ હું ભુલી જાઉં છું અને મને મુખ અને આનંદનો અનુભવ થાય છે.

ગરીબ ખીયારી એસ, તેનાં માખાપ કોણ છે તે પણ તે ખીયારી ભણતી નથી. માખાપે છેક બથપણમાં તેનો ત્યાગ કર્યો. પરદેશી પાદરીઓએ તેને પાળી પોષી ઉછેરી મોટી કરી અને ભણાવી ગણાવી તેને હિંસીઆર બનાવી.

નકકી તેનો જન્મ કોઈ ઉંચી નાતમાં થયોતો હોવાજ જોઈએ. પણ અત્યારે આપણી સમાજમાં તે એક ટેડી તુલ્ય ગણાય છે. તે દિવસે મેં તેને મારે લાં બોલાવી ત્યારે મારી સ્ત્રીએ કેટલો બધો કંઠકંઠ કરી મુક્યો અને યદા આપવાની એની સમજ સ્પષ્ટ ના પાડી ને મને પણ મોટીસ આપી દીધી કે ફરી આ ટેડીને આપણા ઘરમાં પેસવા દેશો તો નેચા જેવું કરીશ.

નેચા જેવું તે કરી મુકે એમાં પણ કેં શંકા નથી. આડોશીપાડોશીએએ પણ કેટલું તોફાન મચાવી મુક્યું હતું.

મારા મનમાં એમ હતું કે આ એસ મારા ઘરમાં આવતી જતી રહે તો એના સહવાસથી પેલીમાં કે માણસાઈ આવે. એસ પાસે તે કેં બળે ગળે તો તેની ખુદિ ખીસે, તેનામાં વિવેક અને કદાપણ આવે. પણ આ તો પ્રથમ ગ્રાસે મહિકા જેવું થયું.

એ દુણે એટલેથી અટકી નહીં. અમે જાને ઘરમાં આનંદથી નિદ્રા વાનગીત કરનાં દનાં તેટલામાં તેજે કેવા દલકા તકવિનો કર્યો ! એ ખીયારી મોટી ઉન્મરની બના

કુંવારી અને મારી સાથે છુટથી ફસીને વાતચીત કરે તેટલા પરથી અમારા બંને પર તેણે કેવા કલકા આણેપો કર્યા. 'એ શંકા બે આપણા ઘરમાં પેસશે તો એનો દંડીઓજ કાપી નાંખીશ' એમ મોટે ઘોટે પાડી હથોડા બંધા સાંભળે તેમ તે મોલવા મડી પડી ઘરની સ્ત્રીજ અમારા ચારિત્ર પર આવી રીતે શંકા લાવે ને મોટે ઘાટે મમે તેમ મોલે તો આંડાડીપરેડીઓ અમારા પર અનેક ભતની શકા લાવે તેમાં નવાઈ શી ?

આ સમાજ, આ સ્ત્રી અને આ ઘર એ જાંબાની મધ્યમાં રહી મન તથા આત્મનો નિકલ શી રીતે થઈ શકે તેની મને સમજણ પડતી નથી.

ઘોષ પશુ જનની શાંતિ કે શુખ મને આ જીવનમાં નથી. આખું જીવન કાસ અને કહેરામાં આમ બર્થ કરવું તેના કરતાં આ સ્ત્રી, આ ઘર અને આ સમાજનો ત્યાગ કરવો એજ ઉત્તમ છે. આટલાં બધા વર્ષો કુખમાં કાઢ્યાં. હવે વધુ દિવસો કુખમાં કાઢી મારા મનુષ્યત્વનો છેકળ નાશ થવા દેવો એ યોગ્ય નથી.

પૂર્વઆદીકામાં ચુગરાતી એની વસ્તી ઘણી છે. ત્યાંની સાધાઓને મોટે શિક્ષકો જોઈએ છીએ એની જાહેર ખજોરા વર્તમાનપત્રોમાં ઘણી વાર વાચવામાં આવે છે. આમાંની એકાદ જાહેરખબરના પ્રચુરમાં અરજ કરી અને ત્યાં કે સારી મોડી મળી જાય તો શુપયુષ આકીકા સદકી જાયું. ફેરીછેકરના ત્યાગ કરી હું આમ સદકી જાય ત્યારેજ આ રજાદીઅલુ સ્ત્રી દેકાણે આવશે. એ અને એનાં છેકરાઓ બુખે દગવગશે ત્યારેજ પોતાની બુસેનો એને ખ્યાલ આવશે અને તે ખરેખરી પસ્તાશે.

એસને પશુ મારી સાથે લઈ જાઉં તો ? એસ મારી સાથે આવશે ? એના સહવાસમાં મને શુખ તથા શાંતિ મળશે એ તો નકીજ છે એની સાથે જે દિવસે માત્ર અર્ધોજ કલાક વાતચીત કરવો મને પ્રસંગ મળે છે તે આખો દિવસ મારા આનંદમાં જાય છે અને તે દિવસે હું સ્વર્ગીય સુખ અનુભવું છું.

અહીંયાં એ બીમારી તદ્દન ગરીબ અને નિરાધાર સ્થિતિમાં છે. એને માત્ર પદરજ રૂપિયા પમાર મળે છે. એની જાતના દેશી પ્રીસ્ટીઓમાં એના યોગ્ય માએજ કેટલેક વાપણે અને સારા સરકારવાળો પતિ એને મળી શકશે મને તેવા સાથે લગ્નગાંઠથી જોડાવાથી આ કામજા શુખ નાહક ચમકાઈ જશે. અને એ એકજ મઠ જીવનનીકામો વિહાર કરીશું તો મને નેવો તોશાની લવસાગર અને તરી શકીશું.

એ એ હા પાડે તો શુપયુષ મુંબાઈ જાય એની સાથે સીવીજ મેરેજના કાયદા પ્રમાણે લગ્ન કરી દઉં અને પ્રસંગ આવ્યે અને અને જણાં શુપયુષ આદીકા પલાયન કરી જાયે. આ રસ્તો લીધા વિના આ જીવનમાં શુખ અને શાંતિ મેળવવાનો મારે મારે બીજો એક પશુ ઉપાય નથી.

હવે મારે નળગાળને વરા ના મતાં એકદમ તાકાદિ પચવા લાગ્યાં જોઈએ. નળગાળમાં મે મારી જીંદગીનાં ત્રીસ વર્ષ નકામા ગાળ્યાં જે સમય વહી જાય છે તે અમૂલ્ય છે. બીજા દસ વર્ષો મે કુખમાં નળગાળમાં જવા દેશ તો પછી બહુ પતી મળું. આ જીંદગી બર્થ મારી જવાની.

આલ, અત્યારેજ એસને મળું, તેની સાથે વાતચીત કરી તેનો અભિપ્રાય જાણી લઉં. એ મારા વિચારને સમજ થાય તો મારેતો સંકલ્પ પાર મારવાને વાર દેટલી ?....

અરે હું આ કેવા વિચારો કરું છું? હું એક આર્ય છું. બ્રાહ્મણ છું. મારી નસોમાં શુદ્ધ સનાતની લોહી વહે છે. મારે આમ એક-પત્નીવ્રતનો લાગ કરવો? પરજીવી સ્ત્રીનો ત્યાગ કરવો? મારાં પોતાનાં નિર્દોષ બાળકોનો ત્યાગ કરવો? આપણાની અને કુટુંબની આખરુ પર આમ પાણી ફેરવવું? અમિદેવતા સમક્ષ લીધેલી પ્રતિજ્ઞા તોડવી?

આ મારી કેળવણી, આ મારા સંસ્કારો! સ્વર્ગસ્થ સ્વામીજી તથા માસ્તરસાહેબના આત્માઓ આ મારે અધઃપાત જોઈ કેવા ખિન્ન થશે? અનેક દુઃખો સહન કરવાં, આખું જીવન કલેશ કંકાસમાં વ્યતીત કરવું પરંતુ આખું દુષ્ટ પગલું તો નાજ લરખું.

જે પાછું મન નબળું યવા લાખું. મનની નબળાઈને આમ વશ થવું યોગ્ય નથી. અંતરાત્મા કહે તે મુજબ કાર્ય કરવાને એકદમ અંપરણી પડવું તેમાંજ માણસાઇ છે-તેમાંજ પરાક્રમ છે. અત્યાર સુધી અંતરાત્માનું કહું ના કયું અન મનની નબળાઈને વશ થઈને હું રહ્યો તેમાંજ મારી આવી અધોગતિ યઈ છે.

બસ, હવે તો નિશ્ચય કર્યો તે કર્યોજ. લક્ષ્મી પવિત્ર ગાંઠ એ તો માત્ર શબ્દજાળ છે.-એક જાતનો જામ છે. જે લક્ષ્મી આપણને બીલકુલ સુખ મળે નહીં, જેનાથી આપણું જીવન કલેશમય બની રહે, જીવનમાં એક ઘડી પણ શાંત મળે નહીં તે લક્ષ્મી પવિત્ર કેમ કહી શકાય? માળાપે મારી મરજી વિરુદ્ધ મારે ગળે ઝૂંસરું વળગાડયું એ ઝૂંસરાને તોડી નાંખી સ્વતંત્ર બનવું તે ઇષ્ટ છે કે તેના બાર નીચે કચરાઈ મરવું તે ઇષ્ટ છે? ના, ના, લક્ષ્મી આર્ય સિદ્ધાંતો મને માન્ય નથી. લક્ષ્મી માત્ર એક સાંસારિક કસાર છે, અને તે કસાર દુઃખમય નીવડે તો તે તોડવાનો દરેક મનુષ્યને અધિકાર છે.

બહુ બહુ તો મારી સ્ત્રી મારી-પાસે લરખું યોગ્ય માંગી શકે અને તે આપવાને હું તૈયાર છું. જે હજારનું પલ્લું આપેલું છે તે દર મણે બીજા દસ પંદર રૂપીઆ એને, એકત્રાવીશ એટલે એના પ્રત્યેનું મારું કર્તવ્ય સમાપ્ત થઈ બાક છે.

મનુષ્યજીવન કચરી નાંખવાને પોતાના સ્વાર્થ ખાતર સમાજે વ્યક્તિ પર જે બેડીઓ નાંખી છે તે બેડીઓ તોડી નાંખી સ્વતંત્રતા પ્રાપ્ત કરવાનો દરેક વ્યક્તિને અધિકાર છે; અને તે બેડીઓ તોડવામાંજ પુરુષાર્થ છે. પોતાના મન તથા આત્માનો વિકાસ કરવો એ દરેક મનુષ્યનું પ્રથમ કર્તવ્ય છે અને તે વિકાસમાં જે કાયદો, જે શાસ્ત્ર, જે રૂઢિ, જે ધર્મશુલ્ક, જે રાજ વચ્ચે આવે તેનાં શાસનોત્તે અનાદર કરવો એ પણ મનુષ્યનું કર્તવ્ય છે એમ સ્વામીજી હમેશાં કહેતા હતા.

મનુષ્યના વિકાસમાં જે નડતરો આવે તે તોડી નાંખી તેના પર વિજય મેળવવો એમાંજ ખરું મનુષ્યત્વ છે. મારું લક્ષ્મી મારા મન તથા આત્માના વિકાસમાં નડતરરૂપ છે. માટે એ નડતરનો નાશ કરવો એ મારું કર્તવ્ય છે. એ કાર્યજ પ્રધાન કાર્ય છે. રૂઢિ, ધર્મશાસ્ત્ર, સમાજનાં બંધનો બધી બાબતો માત્ર ગાંધુ છે. આત્માનો વિકાસ એજ મારું પ્રથમ કર્તવ્ય છે.

માટે હે મન, તારી નબળાઈને આ વખતે મારે વશ થવું નથી. મેં અત્યારે જે સંકલ્પ કર્યો છે ન સંકલ્પ મને તેડવી મુશ્કેલીઓ આવે તોપણ તે મુશ્કેલીઓને જીતી લઈ, પાર પાડવાજ છે.

દમણાં ને દમણાં એસને મળી તેની સાથે ખુશ્લા દીક્ષથી બધી વાતચીત કરી મારા અને તેના જીવનનો લવિષ્યનો કાર્યક્રમ નક્કી કરું."

રાજાધિરાજ

[અનુસંધાન પદ્ય ૧૧૫ પદ્ય]

મકરણ ૨૬ મું

ચોખીમાં

કૌંક ચોખી આમળાથી જરા આધો
ગયો ને પાછળ આવતા કૈનિકો તરફ નજર
નાખી તેમને ધ્યાનથી જોઈ રહ્યો.

તેઓ પામેતા ઉંચા ટેકરા પર આવી
લાંબા હતા, અને ચારે તરફ નજર નાખતા
હતા તેમને આ માર જણુની કીલચાલની કે
સમજ પડી હોય એમ લાગ્યું નહીં કાંકે
થોડા ઘંભાવ્યો, ને રાજાના છત્રે મથિયુ નાનું
પણ મજાનું ધનુષ્ય હાથમાં લીડું, અને એક
અચુક બાણ ફેંક્યું. બાણની નેમ સચોટ
હતી પેલી ટેણીનો મુખી જે આખોત્ર જોઈ
રહ્યો હતો તેને બાણ પાન્યું ને તે ધાપણ થઈ
થોડા પરથી સરી પડ્યો.

તે આખી ટેણીનું ધ્યાન કાંક તરફ ગયું.
તેના માથા ખરની સુવર્ણની કલગી, ને તેના
પોશાના પગની ખરી તાકામાં ગમકી રહી
હતી. વિકરાલ ભનવરની ગળના હોય તેમ
તે બધાએ એકજ શબ્દ ઉચ્ચાર્યો. “જેસય
સોયકી”; અને તેની પાછળ પડ્યા. કાકને
એટલુંજ જોઈતું હતું તેણે જોરથી એક મારી
ને જ્યારે હરેવના માનીતા પોશાએ છલમ મારી
— હોવા માંડ્યું. ચોખીના ઉપલા માખની જાળીમાંથી
રાજાએ કાકને દોડી જતો જોયો ને પેલી ટેણીના
ધણુએક ઘોડેસ્વારને તેની પાછળ પડેલા
જોયા. તેને આ રાજસેવકની કાઠિલ જોઈ

ઉમળકો આગ્યો. કેવા વીર યોદ્ધાઓ તેની
કીર્તિ વધારવા આણુ આપી રહ્યા હતા?

“અજઘાતા!” જગદેવે પાછળથી આવી
રાજાનું ધ્યાન એમ્નું, “આ પેલા યોદ્ધાક
આપણા તરફ આવે છે.”

“હા. કાકિ પેલાને ધાપણ કર્યો તેને
હાથને.”

“ને આ જોયું?” એક માણસ બધાથી
છુટો થઈ બીજી દિશા તરફ જતો હતો તેના
તરફ આગળી દેખાડી પરમારે કહ્યું.

“મને લાગે છે કે પેલા ઘોડીચોરો ત્રાડ
નીચે બેઠા હતા તેને તેડવા જાય છે.”
રાજાએ કહ્યું.

“તે બધા પણ આવી લાગવાના.”

“હા!” હસીને રાજાએ ગણના કહ્યું;
“પરંતુ તે છે ને એક-એ-ત્રણ-ચાર-
પાંચ ને પેલા ચાર નાનકડો આ છે.”

“લારે પચીસ થયા.”

રાજાને ગમત પડી, “હા આપણે એકેક
જણુને ભાગે આઠ આઠ આવશે.”

પરમારે ડોકું ધુણાવ્યું.

“પરમાર! ત્રીસ તરી નેતુ. નેતુ આવે ત્યાં
સુધી બોલાય એમ નથી” કહી રાજા
ફરીથી હસ્યા.

“હું સમજ્યો નહીં.”

“પેલા કાકની પાછળ ત્રીસ જણુ ગયા છે.”
રાજાએ શાંતિથી કહ્યું. “એમો ક્યાં છે?”

“આ રહ્યા બાપુ!” કહી એમો યોદ્ધાક
રહવા ને મર્યાં લઈ ઉપર આવ્યો. બાપુ
આ આવતાં હાથ લાગ્યું છે. બાપુ લો.
કાણુ જાણે પાછો આવતો ક્યારે વારો
આવે?”

કહુંદેવ સોલંકીના રોખીન પુત્રને કહેડાં
જેવા રોટલા જોઈ કમકમાં આવ્યાં પુણુ

તેને ખેમાની સલાહ વ્યાજખી લાગી એટલે
છાનામાનાં રોટલાનો એક કકડો લઈ તેણે
મહામહેનતે ગળે ઉતાર્યો.

“ખેમા! પેલાં ચોક્કાદારાનું શું કયું?”

“બાપુ તેમને નીચે ઝોરડીમાં પુર્યા છે.”

“પરમાર!” મહારાજે કહ્યું, “મને લાગે
છે કે ખીન્ને માણસો આવે તે પહેલાં આપણે
નીકળી છુટીએ તો કેમ?”

“આશ્રે” કહી પરમારે કમરબંધ સખત
કર્યો. પરમારને પ્રસંગ એવો ગંભીર
થતો જતો લાગ્યો હતો કે તેની
છલ દેવાનું ગઈ હતી. આવી વખતે બોલવા
નહોતું તેને વધારે સ્વાભાવિક લાગતું હતું.

ત્રણે જણ નીચે ઉતર્યા અને ઘોડાઓ
તરફ ફર્યા. એટલામાં તેમને કાને દૂરથી આવતા
લોકોની હુમો સંભળાઈ. જગદેવે જરા ચોંકી-
ને આંસપાસ જોયું અને રાજાએ હાથ કરડ્યા.

“વધારે માણસો આવી લાગ્યાં” જગદેવે કહ્યું.
ખેમા પણ ચેતી ગયો હતો. તે ઝપાટા-
બંધ ઉપર જઈ નેહ આવ્યો.

“આ બાળુ પરથી લોકો આવે છે.”

“કેટલાક છે?”

“વીરોક્ક, પચ્ચીરોક્ક.”

રાજાની આંખોમાં અનુન ચમકી રહી.

“આપણાથી હમંણાં બહાર નહીં
નીકળાય.”

એટલામાં બહારથી આવનારે બારણું ઠોક્યું.
ત્રણે જણા સાંત રહ્યા. થોડી વારે બહારનાં
માણસોએ અધીરાઈથી બાગણું ઠોક્યું ને
હુમ મારી: “ચોક્કાદાર! મોતીઆ! બારણું
ખોલ. ઉઘાડ.”

ઠોકાએ જવાબ દીધો નહીં. થોડી વારે
બહારથી બારણાને લાતો. પડવા લાંબી ને
આંખોનાં વરસાદ વરસવો શરૂ થયો.

“અનદાતા!” જગદેવે કહ્યું, “મને
એકજ રસ્તો લાગે છે.”

“શો?”

“હું બહાર જઈ ને અને એટલાને પુરા
કરું. હું દશ પંદરને તો પુરા કરીશ એટલે
આખ અહીંથી નાસી છુટો.”

રાજા હસ્યા: “એટલે લડતાં તો તમનેજ
બધાને આવડે છે કેમ? કાફે એક લયમાં-
થી બચાવ્યો, તું ખીજમાંથી બચાવ, ને
જયસિંહ સોલંકી રાંડીરાંડની માંદક નાસી.
ભરામ. જો તો ખરે, બધાને પુરા પડીએ છીએ.”

“કેવી રીતે? આપણાથી અંદર રહીને
લડાય એવું નથી. ઉપસી જાણમાંથી તો બાણુ
પણ બધે એમ નથી.”

“કે રસ્તો કાઢવો જોઈએ. ઉભો રહે”
રાજાએ માથું ઉંચું કરી કહ્યું, “ઉપર ચાલ”
કહી આજન્મ સત્તાધીશના સ્વાસ્થ્યથી રાજા
ઉપર ચઢી ગયા અને જાણમાંથી જોવા લાગ્યા.

પેલા લોકો અધીરાઈથી બારણું ઠોકતા હતા;
અને નવી આવેલી ખીજ ટાળી જે દૂર તેમણે
જાડ નીચે જોઈલી જોઈ હતી તે આવી લાગી
હતી. તે બધા પુછપરછ કરી માહિતી મેળવતા
હતા. તરત એક જણે ઢેકું લઈ જાણી તરફ
ફેંક્યું. તેની થોડીક કચરો રાજાની આંખમાં
ઉડી.

“પેલા સોલંકીનું માણસો છે. તે જાગી
ગયો. એમનાં ચીચોટીઆં પકડી બહાર કાઢવા
જોઈએ.”

રાજા હસ્યો. “પરમાર! જયસિંહદેવ
સોલંકી કેવો ફસાયો? મીનજાંબાં જાણે તો
કેવાં ચીંટાય?”

પરમારે ગંભીર મોઢે ડોકું ધુણાવ્યું.
“હસ! હસ! આજે તું મરવાનો ને કાને
ખેમાર એ વાત સાંભળી ખુશખુશ થઈ

જવાનો. પેલો ચીપા નાકવાળો જોયો ?
મારું ચાલે તો એનું નાક બેસું.”

“અલદાતા ! આ પેલા લોકો થાકાને
એસવા માંડ્યા.”

“આ જાળીએ જરા મોટી હોત તો
અંકેક અંકેકને બાણે વીધત.”

“લાકડાંની જાળી છે. જરા મોટી કરે ?”
એમાંએ પુછ્યું.

“હા !” રાજાએ ઉત્સાહમાં આવી કહ્યું.

“પણ આ સોડો છંછેડારો.” પરમારે
કહ્યું.

“પણ વધારે વખત થયે ને બીજા બાણેએ
આવી પહેાંચશે તો મરીજ ગયા. ખેમા !”
હથીઆર છે ?”

“નીચેથી એક કુદાડી મળી છે.” એમાંએ
કહ્યું.

“જગદેવ ! પેલી પાછલી જાળી પર પહેવાં
જા.”

જગદેવ એકદમ તે જાળી તરફ ગયો
અને થોડીક વારમાં વચ્ચે એક પડેા તોડી
બે જાળીઆં એક કરી દીધાં. એમાંએ મહારાજ-
ને ધનુષ્ય ને બાણ ધર્યાં. જગદેવે તે લીધા,
અને જાળી આગળ જઈ નીચાલ તાક્યું; ને
નરી ટોળીમાના એક આવનારને વીધી નાંખ્યો.

વીધાયલો સૈનિક ચીસ પાડી ધરણી પર
પડ્યો, ને તેની ચીસ સાંભળી આગવી બાણુ-
ચી ધણાખરા પાછળ દેડી આવ્યા.
દોડી આવનાર લોકોએ બાણુથી વીધાયલો
સૈનિક જોયો, ક્યાંથી બાણુ આવ્યું હતું તે
જોયું; અને તેમનો ક્રોધ હાથમા ન રહ્યો.
બુમો, ગાળો ને પથ્થરોનો વરસાદ વરસી
રહ્યો.

સંસહ-મંથાવલિ: અંક પહેલો

ગંભીર અને વિચારમય લેખોના સંગ્રહ

રાણુજીતરામના નિબંધો

લેખક :

સ્વ. રાણુજીતરામ વાવાભાઈ મહેતા

બહાર પડી ચુકી છે

સ્વ. રાણુજીતરામના સાહિત્યપરિષદને હજારો લેખો, તેમના પ્રખ્યાત લેખ ‘ઇસુકુ
વર્ષ ૧૯૦૮’ તેમજ બીજા વિચારનકમક અને વિચારસીક નિબંધો આ પુસ્તકમાં એક જ સંગ્રહ-
રૂપે પહેલીવાર પ્રગટ થયા છે. સંજોન વાચનના શોખીન હરેક સાહિત્યપ્રેમીના પુસ્તકાલય
માં આ નાનકડું પુસ્તક હોવાનું એકદમ જોખત કે ૧૮-૦૦ (પેસ્ટન જુડુ)

‘ગુજરાત’ના આજકાલે આસ લાભ

‘ગુજરાત’ના ને માલકો આ પુસ્તક ખરીદવા હમ્મકતા હશે તેમને અસહ કીમત પર
૨૫ રૂકો વજાવર મળશે. આ લાભ આવના કાલેકે ચુદી ૧૫ મુખીજ મળશે. ત્યાર પહેલાં
મનીઓડરથી અમન નાણા મેડાલર્સ ઓર્ડર આપતી વખતે આજક નંબર અવરક લખવો

‘ગુજરાત’ કાર્યાલય,
૧૧, બેન્કોવિલ સેન, મેટ્રોલ રોડ,
કોમ, મુબાઈ નં. ૧.

વ્યવસ્થાપક, ‘ગુજરાત’.

‘હોઃ પીસી જયસિંહદેવ જોઇ રહ્યા. એના મોઢા પર શોખનાં ચિન્હો અદૃશ્ય થયાં હતાં; અને મોંજીલાં સ્વભાવની સુંવાળી રેખા સખત થઇ ગઇ હતી. તે શાંત હતા. ભય તેના હૃદયને ડરે એમ નહોતો; કારણકે તેના અંતરમાં એવી ખાતરી હતી કે પોતે બધાથી નીરાળા ને દેવી હતા; કાંઇ તેને હરાવે કે મારે એમ નહોતું.

તેણે નીચા વળી ખીજું બાણ લીધું ને ફેંક્યું; અને ખીજે એક સૈનિક પડ્યો. પાછો બહારના લોકોમાં હાહાકાર થઇ રહ્યો. તેઓ પાછા હઠી દૂર ગયા, અને તેમનો ગુંચવાડો જોઇ રાજા મુછમાં હસ્યા.

થોડી વાર બંને પક્ષે કેં કયું નહીં.

“પરમાર! આ બધા નીરતિ એકા છે તે કોઇની વાટ જુવે છે.” રાજાએ કહ્યું.

“અનદાતા! મને તો પલેપલે ભય વધતો લાગે છે.”

“તને કેં રસ્તો દેખાય છે?”

“મને તો આપુ! એકજ રસ્તો દેખાય છે.”

“શા?”

“હું થોડો લઇ બહાર નીકળું ને આ બધા સાથે લઢું. એ રમખાણનો લાભ લઇ આપ ને ખેમો ચાલ્યા જાઓ.” પરમારે કહ્યું.

“ને આ બધા પાસે તીરક્રમમાં છે ને કોઇ વીધી નાખે તો?” રાજાએ કહ્યું.

“પણ અહીંયાં ખેસી રહીએ ને વધારે માણસો આવી પહોંચે તો?”

“ત્યાં સુધીમાં કોઇ આપણી મદદ નહીં આવી પહોંચે?”

“કોઇ ન આવ્યું તો?” પરમારે શંકા ઉઠાવી.

“અરે કેં વાત છે?” રાજાએ હીમતથી હસીને કહ્યું, “મે ત્રણ દહાડા સુધી તો સંહેલાઇથી અહીંયાં બસાઇ ખેસીશું.”

“આપુ!” ખેમો બારી આગળ ઉભો હતો; ત્યાંથી બોલી ઉઠ્યો, “મે ત્રણ દહાડા કાણ દેખવાનું? પૈસા તો ચોક્કસ બાળી મુકવાની પેરવી કરે છે.” વાજળાનો કડાકો થયો. હોય તેમ બધા પલવાર સ્તબ્ધ થઇ ગયા. પછી બધાને સ્થિતિનું ભાન આવ્યું; અને તેમનાં હાજી ગગડી ગયાં.

પ્રકરણ ૨૭ મું.

જયસિંહદેવનું શોય

જયદેવ જલંગ મારી બારી પાસે ગયા ને જોયું. મે ત્રણ જણ લાંબા હાથ કરી વાત કરતા હતા; એક જણ ચક્રમક ઝરાધી દેવતા પાડતો હતો; અને બીજા બેએક જણ સુકાં સલેકાં ભેગાં કરતા હતા. થોડી વાર રાજાએ એકાગ્રતાથી જોયા કયું, અને એક જણ લાકડું મળગાવી, બારણું ચેતાવવાનું મૂચવતો હોય એમ સ્પષ્ટ લાગ્યું.

સ્થિતિ ધણી ભયંકર લાગી. રાજાએ એક ઉઠો શ્વાસ લીધો; ને ભયાં ભેગાં કરી પલવાર વિચાર કર્યો. થોડી વારે તેણે ડાકું ઉંચું કર્યું.

“પરમાર! તારી વાત ખરી છે. આપણે હવે મરવું કે મારવું પડશે.”

જવાબમાં પરમારે દાઢીને વળ આપ્યો.

“જે! આપણે એક બારણું ઉઘાડી

દષ્ટએ, જે બહાર નીકળવા જઇએ તો આ લોકો વીધી નાખશે. એટલે તું બારણા વચ્ચે પહેશે ઉભો રહે. પછી હું ઉભો રહું ને સદુશી પાછળ ખેમો બેડાબેડા બાણ મારશે. એટલે એકેક પછી એકેક આ બધાને પુરા કરીશું. ને વખત જોઇ થોડા

બહાર કાઢી નામી જઈશું.” રામએ પોતાની યોજના કહી.

“જેવી આજ્ઞા” કહી પરમાર ઘર ઉતરીને પોતાનું પ્રયત્ન બહુ નાથ કરી હાથમાં રાખ્યું. રામએ એક હાથમાં બરછી ને બીજા હાથમાં તરવાર રાખી અને બારણા-યી થોડે કદમ દૂર તે ઉભા. થોડાંઓ નગ્નાર કરી આખી પાછળ મુટખીએ પડી ખેત્રાએ ચરમધાન કર્યું.

પરમારે ને ખેત્રાએ છેલ્લી વખત હોય તેમ મહારાજ તરફ જોયું. ત્રણેને લાગ્યું કે તેઓ છેલ્લી રમત રમના હતા. અને છતાં ત્રણેને લાગ્યું હતું કે આ રસ્તા શીવાય બચવાનો બીજો રસ્તો નહોતો. જ્યાં સુધી માલીશ પોતાઓ પોતાને પડ્યા હતા ત્યાં સુધી છુટવાનો માર્ગ હતો નહીં.

“અવગત! સાવધાન થજો, હું ગાળ્યા કંવાંડું છું.”

“ઉવાડ” શાનિથી મોઢાંકીએ જવાન આપ્યો.

પરમારે મહાકાળેધરનું સ્મરણ કરી આગળે ખેંચ્યો ને એકદમ બેસાથી એક બારણું ઉઘાડી નાખ્યું.

બારણું ઉઘાડવાનો અવાજ થતા બહાર ખેંચતા ચમક્યા ને સાવચેતી છોડી કહ્યા થઈ પડે આવ્યા બીજા પહે તેમણે જ્યથાપણ કરી, ને કેટલાક મનકમાં હસવા લાગ્યા આજણ ઉભેલા સૈનિકો શસ્ત્ર કાઢી ચોક્કસાથી બહાર પડનારને ભોળખેજો કરતા તત્પર જન્યા, પણ બીજા પહે તેઓ જરા અજાણ થઈ હતાઃ ચોક્કસા અધિકવાડા બારણામાંથી કાઢી નીકળ્યું નહીં.

સોરઠી સૈનિક થોડી વાર જોઈ રહ્યા ને આગળ વધ્યા. એક રિપવ તેમણે પરમારનું હથ મુખ બધાનક હાથ કરતું જોયું—ન જોયું

અને અધીરાઈની અસ્વચ્છતામાં ચાર પાંચ જણ અધિકવાડા બારણા તરફ વચરખિચારે દોડ્યાઃ

કેસાહુધેના સોરઠીઓ જેવા બારણામાં પેલા કે એક પ્રયત્ન ધમરાજ અધિપતિના પાછળથી આગળ આવ્યો ને—એક કપાટે આગળા બે સૈનિકોનાં શિર ધડથી જુદા થઈ ભોંપ પર પડ્યા, અને પાછળમાંથી એકને સચોટ તીર લાગવાથી તે ધરણીએ ઢબ્યો. કાંઠે જાન ન રહ્યું કે શું થયું પાછળ આવનારા પાછા હડ્યા, ને ચોક્કસ અધિકવાડું બારણું હતું તેવું ખાલી દેખાયું.

એકજ ધવખા આ ખેલ પુરા થઈ ગયો. હમયો કરનારા ચોક્કસ ગયા, ને જ્યાં દૂર જઈ એકબીજા સાથે મમજન કરવા લાગ્યા. થોડી વારે એક જણે બે મચોટ બાજુ ઠોડ્યાં. તે અરકવાડા બારણામાં થઈ મોઢાંકી ચાલી ગયા. અને જવાનમાં માત્ર પરમારનું અદ્વિતર્ય મલગાયું.

ખેત્રાના તીરથી જે પ્રવાહ પડ્યો હતો તેને થતી વેદનાતી જુઓ શીવાય બધું શાત થઈ રહ્યું. ચોક્કસા ત્રણે જણ વાટ જોઈ કુખા હતા.

મધ્યાહ્ન તપતા લાગ્યો હતો. સોરઠાનો પ્રખર સૂર્ય પણ જાણે રસે ચડ્યો હોય એમ લાગતું હતું.

થોડી વારે મહારાજ ને તેના સ્ત્રીઓએ નવે ને અપરિચિત અવાજ માત્રાએ તે કોઈ વહનો અડધી મશરીબરોઈ હતો.

“છોડરાઓ! શું માડ્યું છે?”

“મરી ગયા” પરમાર જમડો ને બોલે બારણાના એક ખેત્રામાંથી તેણે જોયું ને કહ્યું. “બાપુ! મારી પડ્યો લખાઈને રહેજો. એક પુટ્ટો આંકસ સવાર લઈ આવ્યો છે. એલવાયક કહે છે તે તો નહીં હોય?”

“ધોળી મોટી મુછો છે? ને ‘નડો ને ગણો?’ રાજાએ પુછ્યું, ને પછી જિત્તાસા ન કાવાથી પાસે આવી કહ્યું: “પરમાર! સ. જરા જોવા દે.”

પરમાર જરા ખસ્યો ને રાજાએ આંખ ાંડી.

“મહોકાણુ વળી, એલલજ છે.” રાજા બબડ્યો.

પણ બહાર અચુક લડવૈયો આવ્યો છે તેનો તરત પુરાવો મળ્યો. રાજા જોવા આવ્યા એટલે પરમારના શરીરનો જરાક ભાગ ઉધાડ બારણામાંથી દેખાયો, ન દેખાયો—ને સનનન કરતું એલલતું એક તીર આવ્યું. એલલ નીચાન ચુકે એવો નહોતો પણ પરમારને સદ્ભાગ્યે તેને માત્ર ઊરતુંજ ત્રાગ્યું.

બહારના સૈનિકોએ એલલને માહિતી આપી હોય એમ લાગ્યું ને થોડીથોડી વારે એ જદ થોડાંતું બેરીકરાઇલયું હાસ્ય સંભળાયા ક્યું. બહારના સૈનિકો ઉસ્તાદ નાયકના હુકમ પ્રમાણે કેં ચુકિત રમતા હોય એમ લાગ્યું.

એકદમ પરમારના સ્નાયુઓ ઝંતુંનમાં તણાયા: “અત્રદાતા!” તેણે ધાડે અવાજે કહ્યું, “આ બંધબારણું જોરથી ખોલવા આવે છે. સાવચેત રહેજો. હું એકદમ એમને ધસવા દઇશ ને પછી બારણા વચ્ચે ઉભો રહી લટીશ. સોમનાથ ભગવાન તમને સહાય કરે.”

પરમાર હોક પર હોક પીસી પોતાની ખાંધ બંધબારણા પર ટેકવી ઉભો રહ્યો. બહારથી માણસો બંધબારણાની બહાર રહી, બે ત્રણ મોટી ડગો સામગ્રી પકડી તેના જોરથી બારણું ઉઘાડવા આવ્યા એકદમ તેમણે ધસારો

‘ચંબેલીનાં તાજાં પુલોનો બહાર

સેન્ટ

(૨૪૨૨૬)

ઓ ટો મોહિની

ની માહી મુગંધ વારસો થયાં પંકાઇ રહી છે.

જેણે સોનાના ચારચાર ચાંદો મેળવેલા છે.

કીમત બારલી ૧ ના રૂ. ૨, બી, બી.

મોહિની એજન્સી

ભુમા.....મસજીદ.....મુંબાઈ.

કર્ષે. ઘર પુરું એમ ડાંગો બારણામાં અડાળા, બારણું જતા ઉપડ્યું ત ઉપડ્યું—ને પરમારના બળથી તે પાછું દેવાઈ ગયું.

થોડી વાર મેરડી સૈનિકો પાછા હવ્યા પાછી ડાંગો સાથે આંધીને તેને પકડી ખમારો કર્યો. પરમાર આ વખત પાછળ ખસી ઉભો રહ્યો; અને બહારના ખમારના બેરેથી આંધાર વિનાશું બારણું ફટકરતું કપડી ગયું અને ખમારો કરનારા થોડાએક પડી ગયા.

‘જય સોમનાથ’ની કવચકર ઘેલણા કરી પરમાર તેના પર તુટ્યો ને જોતજોતના બળાવના સૈનિકો ચારે તરફ ફેડવા લાગ્યા.

હવે બંને બારણા પુખી મર્ષા હતા એટલે બહાર નીકળી બે બારણાં વચ્ચે અડધ કેટલો પરમાર ઉભો રહ્યો તેણે અનેક યુદ્ધો આઢ્યા હતા; પણ આજે માત્રીકના સરદારી માટે તેને અજબ મર મરવું હતું તેની પ્રમદ ભુજબોમાં અથાક જોર પ્રગટ્યું. તેની ગ્રાબી લરવાર એક મહા બ્યાડ પવનના તાલે તેમ જો દિશામાં નૃત્ય કરી રહી. ખડ્ગોના પ્રદારો તેને સ્પર્શતા નહોતી તીરેતો વરસાદ અડધ સાથે અથડાઈ અટક્યો એબડનાયકના દુકમને તામેબસ સોરડી સૈનિકો પને ને થોડા પં તેના તરફ ફરીકરીને આવ્યા; પણ પરમારને અચારનવાર જખ્મી કર્યા ઉપરાંત કે અમર ફરી શક્તા નહીં.

પાછળ મહારાજ પણ મરધાન થઈ હતા હતા. પરમાર પર આવેલો અચાનક પા ઝીંક્યો, કે તેના પગ આમળ થઈ આવનારને હાર કર્યો એ કમ તેમણે કર્યા કર્યું. પરમાર થોડી વારમાં ઢાળી જશે, એટલે જ કુમજા સાથે થવાનું કામ પોતાને માથે આવશે ને મહારાજ સમજતા હતા, અને ને માટે તે નેઆર થઈ બેઠા હતા. પાછળ

રહોરેલો ખેમાના તીરે પણ અચુક નેમ સાધ્યાજ કરી.

ઘડી બે ઘડી તો પરમારે કોર્ષની અવધિ કરી પણ તેનો શ્વાસ બરાબ માંડ્યો હતો, અને દેકેકણેથી સ્વિર વહેવા માડ્યું હતું. અને હજુ સામા જાડ નીચે થોડી પર ખેરો ખેરો એબજ હચતો હતો ને વીરેક સૈનિકો લગભગ મારા તાન હતા.

શુ કરવું તેનો વિચાર મહારાજ કરતા હતા એટલામાં ખેમાએ પાછળથી નેમને ખબે હાથ મુક્યો.

‘મહારાજ’ થોડાની બહાર નીકળો પેલા કાલમુખાએ પાછળથી જાપરે માણસ મારવા છે તે હમણા ઉતરી પાછળથી આવશે તો સુડી વચ્ચે આપણે સંભારી ઘડ જતાના.

“કીક” જવડેલે સ્ત્રમ મારી, “પરમાર જરાક આમળ થઈ-એટલે જુ ને ખેતો બહાર નીકળીએ પાછળથી માણસો આવે છે.”

પરમારે સાંભળ્યું, ત માંભળ્યું, તે જરા દૂર ખડ્યો, અને જવડેલ વારની માફક તરખ મારી બહાર પડ્યો. તેનું રુપાણુ મુખ તેમની ટાપતુ હતું, તેની મોટી આંખો લાલચોળ થઈ ગઈ હતી “જય સોમનાથ” કરી એણે જવ-ઘેલણા કરી, અને બીંતની એથ વધ લડવા માડ્યું એકથી બે થોડા થએલા જોઈ બધા સોરડીઓ તુડી પડ્યા.

ખેમા બારણા આમળ પોતા મુઠામાં આડો પડી મુઠ મયો. તે થોડીથોડી વારે પેટ સરતો હતો; અને જતા તેના હાથમાં તીર કામકુ મળતુનીથી તેણે પકડ્યું હતું મહારાજે કરેલો કુમજો એટલો અણખીતયો હતો કે કોઈએ ખેમાને જોયો નહીં.

એબસ તાપરે તડકે આમળ થઈ પડ પર હાથની એથ કરી “કોણ મારો જોસ

વાળની સુંદરતા અને વધારો કરવા માટે કામીનીઆ ઓઈલનો ઉપયોગ કરો

વાળની ખુબસુરતી વધારવામાં, સુંદર, લીસા અને ચળકતા બનાવવામાં, અને તેવી દેશનમાં રાખવામાં, અને વાળનો વધારો કરવામાં કામીનીઆ ઓઈલ ઘણીજ કામીતી મદદ આપે છે. મગજને પણ ધણી હંક આપે છે. સુગંધમાં ઘણુંજ મધુર છે. એક વખત વાપરી ખતરી કરી જીતી.

કીંમત આ. ૧ નો રૂ. ૧-૦-૦, ૩ બાટલીના રૂ. ૨-૧૦-૦; પોષ્ટેજ પેકીંગ જુદું.

ખરીદતી વખતે કામીનીઆ ઓઈલજ ભાંગળે અને લેજો.

ખીજું લેતા ના.

એંગ્લો ઇંડીઅન ડ્રગ એન્ડ કેમીકલ કું. નં. ૧૫૫, જુમામસીદ, હેરક નં. ૫, મુંબઈ ૨.

વધુ પૈસા ખરચતા પહેલાં નમુનો વાપરી જુવો
તારું પસંદગી પામેજું પરંતુમ

ઓટો દીલ બહાર (રજસ્ટર્ડ)

મધુર, મનોહર, સ્વીટ અને લાસ્ટીંગ ફક્ત થોડાં દીપાં (few drops) રુમાલ પર નાંખો અને સોરમ ચમેલી અને મોગસનાં ટુલોની સાથે સરખાવી જુવો, પછીજ મોટી શીશી ખરીદજો. તમારા વહાલાઓને પણ ઓટો દીલ બહારનીજ બેટ કરજો. તેઓ પણ ખુશ થશે.

ખીજાં સેટોમાં પૈસા ખરચતા પહેલાં ઓટો દીલ બહારની ખાતરી કરજો. બાટલીની કી. રૂ. ૨-૦-૦, ૧-૪-૦, ૦-૨-૦ નમુનો બે આના, સુગંધી કાર્ડ એક આનો, પોષ્ટેજ પેકીંગ જુદું.

એંગ્લો ઇંડીઅન ડ્રગ એન્ડ કેમીકલ કું.,

નં. ૧૫૫, જુમામસીદ હેરક નં. ૫, મુંબઈ ૨.

નમુના માટે આ નીચેની કુપન ભરીને મોકલો

નમુના માટે કુપન

—

એંગ્લો ઇંડીઅન ડ્રગ એન્ડ કેમીકલ કંપની; નં. ૧૫૫, જુમા મસજીદ હેરક નં. ૫, મુંબઈ ૨.

જાત એક શીશી નમુનાની ઓટો દીલબહાર (રજસ્ટર્ડ)ની નીચેને ટેકાણે મોકલી આપજો. તપાલ ખર્ચ માટે એક આનાનો સ્ટીપ બીડલ છે. (સ્ટીપ જરૂર બીડલો).

‘મોહન’ તેણે મેટીથી કહ્યું, “જે એને જીવતો પકડે તેને એમનાનાથકનો મરાસ, દીકરા.”

જેસમ મોહનકોને સરેણે આવે પ્રમ જે જોઈ એક પત્થર લકનારા ખંચાયા ને પછી ‘રા’ખેમારની જગ્યા’ કહી તુડી પડ્યા.

મહારાજનું લોહી લગળતું હતું તેની આંખોએ બધું લાલચોળ દેખાતું હતું તેણે ખુનતરસ્યા મેનિકોને લગળાડિલગળા આવતા જોયા. દૂર એમનાનાથકને મુઠ મરડતો જોયો. પડખે પરમારને ભપકરે જાયું શાખવતો જોયો. એને લાગ્યું કે જરમાર તેના તરફ આવવા મેનિકોનો દુધલો તોડલો હતો. પણ તેનો આસ કેધારો હતો, ને તેને કપાળે વેલીના રવા ચામચ દત્તા, એટલે તે કયા સુધી દક તે કહેવાય એમ નહોતું.

જમદેવના હાથમા તરવાર જુલની માફક (શી. તે થા ઝીલતો, ને કરતો, બાણોનો રસાદ વરચાવતો; ને અવારનવાર ‘જમ સોમનાથ’ની ઘેરણા કરતો. આજે એને લાગ્યું કે તેણે રંગ શાખ્યો. તેના વીરપુત્રને ને તેણે પ્રીત્તલદત્તા સાલત્યા પોતે પરમ-મહાક હોવામવતો તે સાર્યક થઈ લાગ્યું. ગઈથી તેનું ‘શાય’ હતું તેનાથી પણ ધારૂં થમ્યું.

એક પલવાર તેની આખ આગળ લાલ પડો આળ્યો-જયો. નેને વધારે ચોખ્ખું દેખાયું. માત્ર તેના કાનમાં કે અવાજ થયા લાગ્યો. નેનો જમણો હાથ જસ જુડો થયા લાગ્યો. તેણે એક વિષળમાં હાથ બદલ્યો. ને ડાબે હાથે તે મુમવા લાગ્યો. સામે આવતા મેનિકોના મુખ પર કાપરતા દેખાતી હતી, કે તેને જમણા થતી હતી ?

એકદમ પરમારે જરાદો માર્યો ને પોતાને પોતાજ રહેલા મેનિકો પર ને ફરવો.

એ શા મારે આમ મહારાનો હતો ? પોતે હળુ અણુશકયો હતો, અને મારે તરફ થવા-થવા મેનિકો પડ્યા જતા હતા. પણ એમો ક્યાં ગયો ?

એકદમ એક ચીસ સભળાઈ. મહારાજ-એ હિંચુ જોયું તેણે કપાળ પરથી પરસેવો ને લોહી લુછ્યું. સામે ઘોડી પરથી એમનાનાથક ગોળ પર પડ્યો હતો. જાણ્યે તેને બાણ માર્યું હતું. શું ખેમાએ માર્યું ?

‘શાખા’ મહારાજથી બોલાઈ જવાયું. મેનિકોના ભમાણ પડ્યું એમનાનાથકને શા થયું તે જોવા જોડા દોડ્યા એમ લાગ્યું. બેલાન પરમાર પાછા ફરતા ઘોડાને પુરા કર્યા, ને ક્યાંયથી ખેમો કુદીને આવ્યો. તેણે શાખ પર હુમલો કરતા ખે આર મેનિકોને પુરા કર્યા. બે ત્રણ તાડા રાજની આખે અધારા આવતા માંડ્યા. તેણે કીતિ હાથ ટેક્યો. તે તરવાર ફેરવતા હતા. પણ હવે જોઈને કાઝી નહોતી. પરમાર તેની મદદે આવતો હતો, આળ્યો. પણ બુસ દોને પડ્યો રાજને કંઈ સાસ પડ્યો. તેને ચક્રર આગ્યા.

“બાપુ ! આ પાણીથી મોઢું ધુઓ.” ખેમાનો અવાજ આળ્યો.

તેણે અજાણજાણતા પાણી લઈ મોઢે નાંખ્યું તેની આંખોએ ચોખ્ખું દેખાયું. બધા મેનિકો ભોળ પર પડ્યા હતા. પરમાર તેના પમ આમળ પડ્યો હતો. ખેમો ને લે ને લેતા હતા.

“જવા ક્યાં ગયા ?” રાજએ કે ન સમજનાથી પુછ્યું.

“જમને હા ને એલા નાસી ગયા. બાપુ ! હવે એએ મળી બધાને પાણી ક’હો.”

“ને એમને તે માર્યો ?”

“હા બાપુ! તમે બહાર નીકળ્યા ને હું સુતોસુતો... તીરકામું લઈ નીકળ્યો, ને પેટેપેટે પાસે જઈ તીર માયું.”

“જીવતો રહે.”

“બાપુ! હવે વખત નથી. આ પેલી કાળી ઘોડી પણ ચરે છે. એજ પરશુરામની ઘોડી લાગે છે. તાજી દેખાય છે. હું હવે બાકીનું બધું કરું છું, પણ તમે વંચળી જાઓ. હવે કોઈ આવી લાગશે તો લલવાનું જોર નથી.”

“એમ શું બોલે છે? જ્યદેવને કોઈ જીવું છે?”

“જ્યાં સુધી સોમનાથ બગવાન જીવતો જાગતો બેઠો છે ત્યાં સુધી શું થવાનું છે?” કહી ખેમો ગયો ને પેલી કાળી ઘોડીને લઈ આવ્યો અને ટેકા આપી જ્યદેવને ચઢાવ્યા.

“આ થોડું પાણી પીઓ ને ઉભા રહો; આ તરવાર સાફ કરી આપું ને આ તીર કામું પણ લેતા જાઓ. ને ઉભા રહો આ એક બે મોટા ધા બાંધી આપું” કહી ખેમો રાજાની સારવારમાં પડ્યો.

“પણ તું ચાલતી?”

“જોઈ તો ખરો કે આ પરમારમાં કે જીવ છે.”

“ખેમા! આજે આપણે હદ કરી છે.” રાજાથી ગર્વ દર્શાવ્યા વિના ન રહેવાયું.

“બાપુ! પણ કાકાંટજીની તપાસ કરાવજો.” ખેમાએ સંદેશો કહ્યો.

“જરૂર” રાજાએ કહ્યું, ને ઘોડીને એક મારી, અને પરશુરામની સુવિખ્યાત ઘોડી હરણની માફક ઉછળી.

તાપ દુઃસહ હતો, પણ રાજાના મગજમાં વિજયનો નીશો હતો. એકલે હાથે એણે દુર્ભય એલકાનાયક અને સોરડી સૈનિકોને પુરા કર્યા હતા, ને પરશુરામની ઘોડી પાછી આણી હતી તેની રગોમાં લોહી કુદાકુદ કરતું હતું; તેની આંખ આગળ રંગબેરંગી ચિત્રો દેખાતાં હતાં. બધું અપાર્થિવ દેખાતું હતું. ઘોડી પવનવેગે જતી, ને ચારે તરફની વસ્તુઓ જાણે દોડી જતી હોય એમ દેખાતું.

તેનાં નરકોરાં ફાટતાં હતાં, તેના ધામાંથી લોહી નીકળતું હતું. પણ તેના કાનમાં વિજય-ઘોષણા થતી હતી. એકદમ એક ઘોષણાની અનેક ઘોષણાઓ થઈ આવી. ચારે તરફથી ઘોડેસ્વારો નીકળી આવ્યા. તે બધા ક્યાંથી આવ્યા તે સમજાયું નહીં, આગળ આવનાર પરશુરામ જેવો લાગતો હતો.

સાથે કોઈ અપરિચિત પુરુષ જેવો લાગતો હતો. ના. તે અપરિચિત નહોતો, પણ તેની રાણી જેવું તેનું મોં હતું. તેણે જીમ મારી: “જ્યસિંહદેવ મહારાજની જય” રાજાએ કહ્યું: “જય સોમનાથ.”

બધા વીંટાઈ વળ્યા. તેને ગળે શોષ પડ્યો.

“કોણ દેવી! તમે ક્યાંથી? પરશુરામ તમારી... ઘોડી...” રાજાએ બોલવાનો પ્રયત્ન કર્યો. પણ કંઈ રુધાવ્યો. તેમણે ઘોડાની યાજ પકડવા પ્રયત્ન કર્યો પણ હાથમાં કેં આવ્યું નહીં. બધા ઉતરી પડ્યા. કેમ તે સમજાયું નહીં, ને તેમણે કહેવાનો પ્રયત્ન કર્યો: “પરમાર કાક... ખેમો... એલકા” પણ કેં સ્પષ્ટ સંજોગ નીકળ્યા નહીં. બધાએ તેમને ઉચક્યા... ને અધારું થઈ ગયું.

(આ વાર્તાનો વિશેષ ભાગ આવતા અંકમાં)

ઉપતંત્રીની ચાળણીમાંથી

બાર રૂબેની હરીદાશ વીરો નોંધ

૧

ન રંગેનો ને ભીરલો ? તે પણ
ગુજરાતના ? અને શ્રવત ? આ
હરીદાશ ચોકવામાં કોણકે કેકે પુલ કરી
જાણ્ય છે. આવાં રંગેની વાત ક્યાંક મરકરીમા
યાવની હશે તે માંભળીને કોણકે આદસિક
મદદનીશે જરા મગમલ કરવા એને માસિકમા
હરીદાશ તરીકે છાપી મારી.
નકા એમજ. નહીં તો—
બધું સુમે પણ આતો તક
કોણને આવે,—ગરીબ ને
ગાંડી ગુજરાતનાં રંગે
ગોધરાનો તકે ?... ..

આવાંડના અંકમાં ઉપ-
તંત્રીનું નિવેદન વાંચીને ધણા
ના મુખમાંથી ઉખા ઊઠ્યાર
નીકળ્યા હશે. એ 'રસમરી
હરીદાશ' એ વિચારકોનાં

મહાત્મા ગાંધીજી

દીપમાંથી કરણ રસ ટપકાવે હશે ને
ઉપદાસકોનાં અંતરમાં હાસ્યરસની સેરો
કરાડી હશે. પોતે પણ એક ગુર્જરસ
જેને કોણ કહે—એવી હાસ્ય ને માનવ
અમ-રમણમાં રમતાર વાંચનારે નિવેદન

વાચતાજ પેલા મુબારી બારબારની રીપમાં
પોતાનું નામ નીરખવા માડ્યું હશે, અને
કાંતિની કારખી વાદમાં વિચરવા પોતે હવે
શી શી વધુ તેઆરીઓ કરવી તેના મનોહર
સ્વપ્ન પણ ગુંધ્યાં હશે.

પણ એ ધન્ય નામાવહિમાં કાનાતરે પણ
બીરાજવાની જેને આશા
ન હોય એવા સર્વવ્યાપી,
સર્વશ ને મર્વસાત્મારી
'સામાન્ય વાચક'નું શું ? તે
બીચારાની મનોદજાનું કાંઈ
શબ્દચિત્ર આલેખવા એમે
તો તે કેકે આડું ચાલે—

પોતાની 'સર્વ-મખતાર
છતાં પળભર તેણે નહાનમ
અનુભવી, નિરાશાની કાંતીલ
ટાકાંધ અનુભવી, ને નેઆર
કરેલાં કાગળ, કસમ ને કાઠી ફેંકી દેવા—
ત્યાં કાચોલ તેની વહારે ચડયો: "તમે
વીરજનને પૂછ શોધ તો તમારામાં પણ
વીરતાનું તરવે હોવું જોઈએ." આ અમેલું
સૂર તેણે સ્વીકાર્યું. કું વીરોનો પૂજક છું ને

વીર છું તો વીરરત્નોને
શોધતાં મને શી વાર?—
તેણે વિચાર્યું; ને આજના
ગુર્જરીશા—વીરશ્રો ને
વીરાંગનાઓ—ને સ્મરણ
ભૂમિમાં શોધવા માંડ્યાં.

શોધવા માંડ્યાં, અને
શરુઆતમાં ગુજરાતની
લાગ્યવિધાનીએ વિચારના
એકજ પ્રવાહથી એ
આશાવંત શોધકોને પ્રેર્યા.
વગરચુષ્યે, વગરવિચારે,
વગરસંકાયે હરેક ઉમેદવારે

પહેલું નામ તો લખ્યું: મહાત્મા મોહનદાસ
કરમચંદ ગાંધી. અને પછી—પછી મુશ્કેલી!
કવિરત્નો શોધવા બેઠેલા પાંડિતો દલિદાસ-
ના નામથી આગળ ચાલી શક્યા નહીં
અને તેથી અનામિકા સારથવતી ચલ તેવું અહીં
પણુ ખનશે કે શું એમ લાગ્યું.

પંથુ મુશ્કેલીને હઠાવ્યા વિના છુટકો
નહોતો, તેમ વગરસાધને તે હાવવાતું પણ
અશક્ય હતું. એટલે કોઈએ ઈર્ષા બેચા
માંડ્યાં, કોઈએ સંસ્થાઓના ધુળ ખાતા
રીપોર્ટો ફેંધ્યા, કોઈએ મિત્રમંડળમાં ચર્ચા

સૌ. કસ્તુરબા

અંપલાવી વિજયને વરનાર: આવાંઆવાં
રંગબેરગી રત્નોનાં નામ એક પછી એક
મુઝ્યાં, લખાયાં ને મોકલાયાં.

૨

દિવસો વહેતા ગયા તેમતેમ નામદાર
સરકારના ઉદ્યોગી ટપાલખાતા મારફત એ
બહુમૂલ્ય નામાભિધાનોથી શોભતા પત્રોનો
સંચય 'ગુજરાત' કાર્યાલયમાં ચલા લાગ્યો.

તંત્રીઓની જાગૃતિ ને જહેમતરતું કોઈ વાર
આખ્યાત કરાવતું હોય—અને એવાં આખ્યાત

કોઈ નથી
કરાવતું એ
આ યુગતું
મોટું લાંબન
છે-તો અ-
ચાક આ-
ખ્યાત કાર
વૈરાધાન-
ની વાણી
પણુ ઝોઢી

દરબારશી ગોપાલદાસ

રા. મોનાલાલ કવિ

હિન્દ એવો અમારો અપીત મત છે. આવી અવધ્ય જાનગો ને જાહેરનોના વાર નીચે કમગતા તત્ત્રાખાના એક કર્તવ્યનિદ કર્ણકરના ટેબલ પર ઉપનો સંમય દિનપરદિન મતો દત્તો સુખ એટલું દત્ત કે જવાબોની વિવિધતા ને રમુજ આપવાની શક્તિ નેના એકધારા જીવનમાં રમ રેડતા અને તેના મીનાવશ કાર્યને નવુ આકર્ષણ અર્પતા. નહીં તે-પણ તંત્રીખાનાના બદ્ધ બેઠો ખોલી દેવાની છુટ અમારા ધંધામાં હોતી નથી.

બધા હિન્દો તંત્રી મંડલ પાસે રજુ થયા. તેમણે તેમાંથી મમન તો મેળવી, પણ ઠાલ એથીએ વધુ મેળવ્યું. નેમણે જોયું કે વસુધેવ નાનારના છે એ વાનને ગુજરાત જેટલે અંગે સત્તી સાધીન કરી શકે તેમ છે તેટલે અંગે ખીજે જગે તેવો દોલન મંદ દેશ પણ કરી શકે તેમ નથી. ગુજરાતમાં આંદજ નહીં પણ ૧૦૭ પુરુષરનો ને ૮૯ સ્ત્રી

રા. આનંદરાવ મુવ

રત્નો છે એમ બધા ખત્રીની તારવણી કરતા જણાયું. જેનું લેવફમ ફક્ત ૬૧,૮૫૫ ચોરસ માઇલ છે, જેની વસ્તી પુરી એ કરોડ પણ નથી-ન્યાં એવો વિદ્વાન તો પાકોળ નહીં જો આપોને હિન્દ ક્રેવમાં વસાવ્યાને જરા ખારી શકે, ન્યાં એવો કવિ તો અતલવેજ નહીં જો મોમેલ પ્રાકૃત્તો નામાંકિત જીવનાર મીનીને આલમજારને આંજ શકે-જેના મિષ્ટ વતનોએનું મુખ જાણ મનાયું છે,

જેના 'યું' શાંતી બારથી તેરમી પાછ કાઢ આપે તેમ નથી, એવા આ શુદ્ધ ને પ્રજાવહીન પ્રાંતમાં થોડાં ને ઘણાં એકમેળ જન્મ રત્નો રાતઢાકે ઝળકે છે ને આપણને તેનું જાન પણ નહીં! આટલો રત્નવેજવ તો આખું સામ્રાજ્ય ખરીતી શકે. આવી તક ઝાલવાની દીમત ને આવડત આપણમાં ક્યારે આવશે?

વળી કેટલાક ઉમેદવારોએ રત્નોનાં રમજીમ વચ્ચેના આપીને પોતાની રમરતિનો પરિચય પણ કરાવ્યો છે માધીજી 'આત્માત્મિક ગુજ-

રાતના આત્મા છે' અને 'દાલમા પરાડા જેલમા પુરાયા છે; રા. ઇંદુલાલ યાત્રિક 'સ્વર્થ-ભાગની મુતિ', રા. નાનાલાલ 'ગુજરાતના કલિદાસ': 'વનવેલીન પોળનાર', 'કાબમાં અંગ્રેજ શેરી કોનારનાર' તથા 'પહેલા ગુજરાતી લેખક'; રા વિભાકર 'આદર્શ રંગમંચ રચવાની આઠાસાપ રાવે છે'; રા કાંતિલાલ પડયા 'ગુજરાતના પ્રિદેસર

બોજ'; રા નરમિંદરાવ 'હકારના દીસાગન દોલત', કુમારી મણિપહેન પટેલ 'રાષ્ટ્રભાવનાની મુતિ', એક લેખિકા જેમના સાહિત્ય-જન્મસાક્ષર એક જોશી આ ચન્દોમાં જુએ છે કે તેઓ 'સારાં લેખક ઘવાંની આઠાસી આપે છે' તેમને એક ખીજ રત્નપરખુએ તેઓ 'પુરપત્તને કારતાં પ્રચંડ લેખિકા છે' એવું પ્રમાણપત્ર આપ્યું છે. પણ હવે ધણું થયું. બેઠો નહીં ખોલવા-

રા. વલ્લભભાઈ

ની પ્રતિષ્ઠા છતાં અમારા ખાતાની ધણીધણી વિશ્વસનીય વાતો અમે જગતને કહી નાંખી. એ પ્રમાણે વધુ વય થવાની લાક્ષણિકતા થાય તે પહેલાં ઉપસંહારનું અનિવાર્ય કાર્ય આરોપીએ.

બારબાર અગ્રણી રત્નોનાં નામ શ્રાવણના અંકમાં છપાયાં છે તેમાંનાં ધણીખરનાં નાનાંનાનાં ખાસ દોશવેલાં રેખાચિત્રો આ સાથે છે. તેનાં દર્શન કરી પાવન થવાની અણુમોલી તક વાંચકો ચુકશે નહીં એવી આશા રાખીશું. અને તે શીવાયનાં જે અનેક રત્નોથી આજે ગુજરાત પ્રભાવતું બની રહ્યું છે તેમની નામાવલિ, મત સંખ્યાના અનુક્રમમાં, નીચે રજુ કરીએ છીએ.

શ્રી. વિભાગેરી

જગત ને ભારતના મહાન પુરુષોની શોધમાં તંત્રીઓ પોતાના વાયકોને મોકલતા એ જમાનો પણ હતો. આજે પ્રાંતિક અસ્થિતાની ભાવના સિદ્ધ

કરવા આપણે મધીએ છીએ તે સમયમાં અમારી યોજનાને વાયક અંકુશોએ ઉત્સાહથી વધાવી લીધી એ જોઈ આનંદ થાય છે; તેમના પ્રત્યુત્તર પણ ગુજરાતના વધતા જતા ગૌરવનું શુભ ચિન્હ છે એ જોઈને કોને સંતોષ નહીં થાય?

બાકીનાં રત્નોની નામાવલિ.

રા. કેશવલાલ હર્ષદરાય ધ્રુવ, રા. ચંકરલાલ ઘેલાભાઈ બેંકર, રા. રમણભાઈ મહીપતરામ નીલકંઠ, રા. ચંદુલાલ મણિલાલ દેશાઈ, રા. દયાળજી નાયુભાઈ દેશાઈ, સર પ્રભાશંકર ડી. પટ્ટણી, મી. અરદેશર ફરામજી ખખરદાર, રા. રવિશંકર મહારાજકર રાવલ, સર લક્ષ્મણભાઈ વ્યાસરામ શાહ, રા. હરગોવિંદદાસ હારકાદાસ કાંટાવાલા, રા. અમૃતલાલ વિ. દક્કર, નામદાર મહારાજ સર સયાઈરાવ ગાયકવાડ, રા. કલ્યાણજી વિઠ્ઠલભાઈ મહેતા, સર પુરુષોત્તમદાસ ઠાકોરદાસ, સ્વામી લિલ્હુ અખંડાનંદ, સ્વ. મણિશંકર રત્નજી ભટ્ટ, રા. અંબાલાલ સારાભાઈ, રા. કૃષ્ણલાલ મોહનલાલ ઝવેરી, રા. જયશંકર (સુંદરી), રા. નગીનદાસ માણેકલાલ શાહ (રટાર રેઝર), રા. મોતીલાલ નરસીલાલ અખીન, રા. કમળાશંકર પ્રાણશંકર ત્રિવેદી, રા. ગોકલદાસ તલાટી, પ્રેમિસર જલવંતરાય કલ્યાણરાય ઠાકોર, મી. મહમદઅલી ઝીણા, સ્વામી આનંદાનંદ, સર ગોકલદાસ કલાનદાસ પારેખ, નામદાર મહારાજા જમશી

શ્રી. સારદાબેરી

સ્વચ્છત્વસિંહજી, રા. દત્તાત્રેય બાલકૃષ્ણ કાલેલકર,
રા. નૃસિંહ'ભગવાનદાસ વિજાકર, રા. નૃસિંહ-
પ્રસાદ કાલીપ્રસાદ બટ, રા. લક્ષ્મીભાઈ
સામલદામ, રા. અંબાલાલ બાલકૃષ્ણ પુરાણી,
રા. કાંતિલાલ જનસાલ પંડ્યા, સર દીનસા
એલવજી વાન્ડા, સર દોરાજી તાતા, રા
મનસુખલાલ રવજીભાઈ મહેતા, રા. મણિલાલ
ડેકટર. (શીલવાલા) સર મનુભાઈ નદશકર
મહેતા, રા. અમૃતસાલ દલપતભાઈ શેઠ મીં
એ. બી. મોરારજી, શ્રીમાન નયુરામ સમા,
ડેકટર પ્રાણજીવન જગજીવન મહેતા,
રા. મોહનલાલ કાર્પેથર પંડ્યા, નાનદાસ
કાર્પેથરી હાખાધિરાજ (રાજકોટ) ડેકટર એ
કે. દલાલ, રા. હોદાલાલ બાલકૃષ્ણ પુરાણી,
રા. જયકૃષ્ણ પંડજી (પોરબંદર) ડેકટર
જીરાજ મહેતા, જસીમ દીનસા & મુળ,
શ્રી નરૈનમ મોરારજી મોકલદામ, શ્રી
કુમોનમ વિજામ આવજી, રા. કૃપચંદ

કરેદાસ શાહ,
રા. મણિલાલ
વલભદાસ કો-
શરી, પીર
મો રા મી થાં
(માગ રોલ-
વાલા), મી
સો. રા સક-
લાનવાના, મી

રા. વિક્રમભાઈ

એચ એન પોચખાનાવાળા, સર હાજીમ
રહીમનુષા ડે કુંવરજી મોસાહજી નાયક, મર
કરીમભાઈ હાજીમ, મોરારજી ખુસાવ
તપકચી શાહ, રા. મહેસ વાસુદેવ આવલ-
કર, રા. ગીરમજકર ભગવાનદામ બધેકા,
રા. મોરખનલાલ ઉમેદલાલ ખેલ, રા. ચંદ-
રા કર નર્મદાસક પંડ્યા, ડેકટર ચંપકલાલ
જે. લીઆ, રા. મુનીલાલ મજબુખામુદાસ
મહેતા, મી હોદાણી મીઆ. મી. જમશેદજી
કાના, પંચરાજ મુનિશ્રી જમવિજયજી, રા.
બલવજી ત્રીકમજી આચાર્ય, મદારાજ ગિરન-

રા. નરસિંહરાવ ચેલાવાળા

રા. મજીદરાવ

ગોપીરાસાળ

સમશેર છાપટ્ટા માફતે પાસી લેજ

શિવાલ્લનો સાથુ ચા માટે વાપરવો જોઈએ
કારણકે; વિદેશી સાથુઓમાં નરક અને ચરખીનાં તત્વો ભેળેલા હોય છે. ત્યારે શિવાલ્લનો
સાથુ તદ્દન પવિત્ર નિષ્પાવસ અને ટકાઉ છે. કપડાંને માટે શિવાલ્લનો સાથુ
ઉત્તમ પુરવાર થયેલો છે.

ડીધા-વલી સુલેમાન, નસીબખાન, પલ્લર ખીલીંગ, મુંબાઈ નં. ૯.
તારન સરનામું:—"ફારમહાઉસ."

પ્રગટ થયેલું સુઝી છે

પૂર્વ લા પ

કર્તા

સ્વ. મણિરાંદર રામજી ભટ્ટ ("કાંત")

પ્રકાશક: જીવનલાલ અમરશી મહેતા

પીરમથા રોડ, અમદાવાદ.

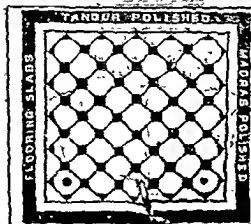
સ્વદેશી

પાલીસ લાદીઓ (સરેક તથા કાળી)

મોટા મહેલો તથા બંગલાઓની શોભા
વધારનાર, પાલીસ લાદીઓ, સીડીનાં ટપા,
બાથરલેવજો, પાણીઆરાં વીગેરે દરેક સાધનનાં
તૈયાર મોટા જથ્થામાં અને કાલિયતથી મેળવવાં
હોય તે મળે અગર લખો:

આર. જીવરાજ કુંડો,

ટેકાણું-ડકન રોડ, દુકાન નં. ૧૫, મુંબાઈ નં. ૪.

વિજયજીસરિ, રા.
જીવણવાલ હરિ-
પ્રભાદ દીવાન, સર
જગમેહનદાસ વરજી-
વનદાસ, પ્રૌદેસર
જોડાણ વીમનચાલ
સ્વામીનારાયણ,
સ્વામી શ્રી ત્રિવિક્રમ-

સા. જનિવકમી શેષાજીદાસ તીથ, સર દીનચા
પીટી, ગ. દેવદાસ ગાંધી, રા. દેશવભાષ,
રા. નરસંહલાલ જ્યેષ્ઠભાઈ અમીન (શાંતિ
નિકેતનમાં જર્મેન શિક્ષક), રા. નરહરિ
દ્વારકાગમ પરીખ, રા. નારાયણ રિમ્બજી
હકુર, પંડિત વાવન, પંડિત રવામજી
જુજીવમાં, શ્રી. બરજેરજી હરામજી
જગમ, રા. બાપુવાવ ખી. નાયક, ત
શ્રીઆબાઈ પટેલ (આબુદ માસાદગીવાવા),
રા. બીમજી હજીવન (સરીયા), મદારાજી શ્રી
હરિમાગજી, રા. મુળચકર હરિનદ કવિ, રા.
વાલચકર લક્ષ્મીચંકર, શ્રી સપદા, રા. આકળ-
ચંદ જોડાણ શાદ, શ્રી. મોરારજી ગેરવાનજી
, શ્રીકુલ હાથીભાઈ માસ્તી (નમનગર)
બહેન મુખેયના દેશાઈ, જ. સ્વ. મગાજાઈ
દવાગજીના માનુષી), શ્રીમીમ જાજી

સર શીવનલાલ સેતલવાડ

જહા ગીર
પીટી, ગ
સ્વ. જંગ-
મેન મજ-
મુદાર, શ્રી
મતી જ્યો-
ત્ના શુક્લ,
મેડી સુલે-
ચના મીનુ-
બાઈ, લેડી

જીમોહન-
દામ, સા.
સરલા અંબા-
બાલ સાગ-
બાઈ, મહા-
રાણી નદકુંવ-
રબા (ગોડસ),
શ્રીસીસ પુત
ળીમાઈકામ-
રાજી, શ્રીસ
મોદા તાતા,

મહારાણી
વીમનાલાઈ
મનુભાઈ મહેતા, સા.
મહેતા, શ્રી. બાનુમતી દવપનગમ ત્રિવેદી,
શ્રી. લક્ષ્મીનહેન, શ્રી રમીતેન કામદાર, સા.
ત્રિમળાશીરી સેનવાલ, મેડી રમણાઈ પદારી,
શ્રી ગુણવતી બહેન ચપકલાલ ધીઆ,
શ્રી દીરાણીમેન મોહનવાલ કામેશ્વર પડ્યા,
શ્રીમ એ.જી.નીચર (સેવાસદન), શ્રીમતી
હજીદેવી મદારાણીચંકર રામો, શ્રી.
હિમલાયેન દવે, શ્રી દેવકીમાઈ મુવજી વેદ,
શ્રી ચચામેન શિવરામ બામ, શ્રી માણીક્યાઈ
કહાનજી

કવિ, સા.
હરિજી બ
મરી વામ-
નગર, શ્રી
મતી બની
આ મેજમ,
હમરવાડી-
આનાં મર્મ-
ખતી, બહેન
હમણા મેન,

બહેન વચુનજી લોહવાલા
ગાયકવાડ બહેન હમા
મહેતા, સા.
મહેતા, શ્રી. બાનુમતી દવપનગમ ત્રિવેદી,
શ્રી. લક્ષ્મીનહેન, શ્રી રમીતેન કામદાર, સા.
ત્રિમળાશીરી સેનવાલ, મેડી રમણાઈ પદારી,
શ્રી ગુણવતી બહેન ચપકલાલ ધીઆ,
શ્રી દીરાણીમેન મોહનવાલ કામેશ્વર પડ્યા,
શ્રીમ એ.જી.નીચર (સેવાસદન), શ્રીમતી
હજીદેવી મદારાણીચંકર રામો, શ્રી.
હિમલાયેન દવે, શ્રી દેવકીમાઈ મુવજી વેદ,
શ્રી ચચામેન શિવરામ બામ, શ્રી માણીક્યાઈ
કહાનજી

રા. અબ્બાસ નેવજી

અહેન કુંવરબેન(મુંબાઇ),
અહેન કાશી બેન ગાંધી,
ગં. સ્વ. વેલાબાઇ ભગવા-
નદાસ, ગં. સ્વ. રતનબેન
અક્ષમીદાસ મહેતા, ગં.
સ્વ. નામદાર રાણી સાહેબ
યુવરાજ ભોજરાજનાં
(ગોંડલ), અહેન ચંદાબેન
ખાંડવાલા, અહેન જમનાં
બેન (મુંબાઇમાં ચેર ચેર
ખાદી પહેરાવનાર), અહેન
જમનાબાઇ મર્ચન્ટ, સૌ.
દુર્ગાગૌરી મહાદેવબાઇ,

શ્રી. ઇન્દુલાલ યાશિક

સૌ. ન દુર્ગાગૌરી કાનુગા, સૌ. પદમાબેન દેશાઇ,
અહેન પ્રિયમતી શુક્લ, નામદાર માણાવદરનાં
ખેત્રમ સાહેબ, અહેન મગન બેન (આવિકા
આશ્રમ), સૌ. મંગલા ભેતલવડ, સૌ. માણેક
બાઇ એચ. મહેતા, સૌ. માણેકબાઇ નાનાલાલ
કવિ, મીસ અખ્યાસ તૈયબજી, મીસીસ શિવજી

દેવસી, મીસ કોર્નેલીઆ
સોરાબજી, મીસીસ ઝીણા,
મીસીસ મણિલાલ ડોકટર
(ફીજીવાલા), અહેન
મણિ બેન ગાંધી, મીસ
ગુલબાઇ, મીસ શીરીન,
સૌ. યશવદ્વતી મગનલાલ
કવિ, શ્રીમતી રસિકમણી
બાલમુકુંદ દેશાઇ, લેડી
રતન તાતા, મીસીસ
લીમજી પાલમકોટ, અહેન
લવગિકા મહેતા, સૌ.

વસુમતી, સૌ. વિનોદ રમણ-

લાલ યાશિક, અહેન સકીનાબેન કરમાલી પટેલ,
અહેન સવિતાબેન ત્રિવેદી (કે.વે. યુનિવર્સિટી),
સૌ. સુરજબેન મણિલાલ, સૌ. સુલોચનાબેન દેશાઇ
(સર મનુભાઇનાં અહેન), અહેન સુશીલા
બેન, સૌ. સુરજબેન (ભગિની સમાજ),
મીસ હીરાબાઇ તાતા, અહેન હસુમતી મા. દેશાઇ.

ગં. સ્વ. શિવગૌરી ગાંધી

ગં. સ્વ. આનંદગૌરી ગાંધી

સ્વીકાર

'મુજરાતી': દીવાળી પર્વનો ખાસ અંક
 મુદ્દ્ય રુ. ૧-૬-૦, દર વર્ષની માફક આ
 અંકમાં બુદ્ધાનુદા વિષયના બહુ જાગે મળીર
 સેખો તેમજ પ્રાચીન ચિત્રો નજરે પડે છે
 વાનાંરિનોદનું ને સાદિત્ય અષ્ટયુ છે તેમા
 નવસના ને વિવિધતા વધારે રખાય એ જરુર
 ખું છે. હમેશ માફક આ અંક સાદિત્યરસિકોમા
 આદરજીય થાય એમ માનિનંદન છવ્વીએ
 છીએ.

'હાદુરયાન': દાંપાત્મવા અંક, મુદ્દ્ય રુ.
 ૧-૪-૦ પ્રાસંગિક તેમજ ખીજા અનેક
 વિવિધ વિષયક લેખોથી આકર્ષક જણાતો આ
 ખાસ અંક લોકાદરને પાત્ર થાય તેવો છે
 હરક સંસ્કારી વાચકને તેમાંથી ક ને કે
 વાચવા જેવું જરુર મળશે. અંકને અસાધારણ
 મનેન લઇ આવો રસિક બનાવવા માટે અમે
 'હાદુરયાન'ના કાવંવાહકોને મુબારકબાદી
 આપીએ છીએ.

મુદ્રણકળાનાં મુખ્ય અંગ

મુંદર અને આકર્ષક કામ
ગોઈશની તાત્કાલિક ખબરણી
નવાં ને સંપૂર્ણ સાધનો

અનુભવી કામદારોની સેવા
કેળવાએલા વ્યવસ્થાપકોની દેખરેખ.
ને સૌથી કીકમ્યત ભાવ:

આ સર્વનો સામટો લાભ લેવો હોય અને પુરેપુરો સતોષ પામવો હોય તો
તમારું સઘળી જાતનું ગુજરાતી તેમજ અંગ્રેજી છાપવાનું કામ

સાહિત્ય પ્રેસ—

માં આપો

જ્ઞાતજ્ઞાતનાં અતિ મનોહર ને મજબુત બાઈબીંગ એ અમારી
સ્પેશલાટી છે.

આજેજ ગોઈર આપો એટલે હમેશા આપશે
એક વખત કામ આપો એટલે અનેક વખત આપવાનું મન થશે.

મનજર, સાહિત્ય પ્રેસ

નં. ૨૨, બેકહાઉસ લેન, મેડીઝ સ્ટ્રીટ,
કોટ, મુંબઈ નં. ૧૧.

મોના, ચાંદી અને ઝવેરાતના દાગીનાના

વેપારીઓ

એમ. નેધાભાઈકું. ઝવેરીઓ.

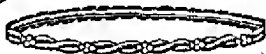
ડેકાણ

કાલબાદેવી

પોસ્ટ ઓફીસની

ખાતુમાં, મુંબાઈ નં. ૨

ટેલીફોન નં. ૧૮૧૫.

બહારગામના ઓર્ડર વી. પી. ટી થ્રોસવામાં આવે છે.

ખાનુઓની ખુબસુરતી શામાં છે ?

આ તમારા માથાના
ખાલ કે જે ખાલો તમારી
સુંદરતાનો એક નમુનો છે
તે તમારી સુંદરતા
વધારતા માટે દુન્યા હેર
ઓઈલ છે અને તે આંખો
વરમોથી સાચીન થયું
છે કે વનસ્પતીઓ તથા
દુધા ફૂલોના સુગંધથી
ખનાવવામાં આવ્યું છે.

દુનીયા હેર ઓઈલ
માથામાં નાખવાથી ખા-
લોનો વધારો કરી ખરી
જતા ખાલોને અટકાવે છે,
ને ખોરા દુર કરે છે, અને
ખાલ કરી વિદ્યાર્થીઓના
થાકલા મગજને શાંત
કરે છે અને કુમળા ખાળ-
કાને હોસે વાપરે છે. માટે
આજે તમે પણ એક
ખાલવી મંગાવી ખાતી
કરો, તેથી હમેશાં એજ
તેજ વાપરશો.

એકલા ખનાવનાર:-ડૉ. એસ. પાર્થિવૈયાસાં ખોળખાલ સેન, મુંબઈ નં. ૩.
મદાસના એજન્ટ.-શ્યામ બેન્ડકું. બડા રોડ,

ગુજરાત

પુસ્તક ૪ માર્ગશીર્ષ ૧૯૮૦ ની અનુક્રમણિકા અંક ૩

મુખ્ય ચિત્રો

વાના એકલી જાય છે: રા. સુદરસાવ ગોરસકર

ધર્મસંકટનો એક હૃદયભેદક પ્રસંગ

પળવાર મુગી રહી

મંજરીના લલિતભાવનું રમ્ય દર્શન

લ્યુસન:

ફોટો ચિત્ર

કુદરતનું અતિ મનોહર દસ્ય

લેખો

સોમનાથ:

રા. દુર્ગાશંકર કેવળરામ શાસ્ત્રી ૨૦૫

પુરાણા તીર્થધામનું દિવ્દર્શન

એ શું હતું?

રા. મન્ન-મુદી ૨૧૮

પેલા ભેદનો હાસ્યજનક ખુલાસો

રાજધિરાજ:

રા. કમૈયાસાલ માણિકલાલ મુનશી ૨૨૧

જેમાં લાટનો સ્વાતંત્ર્યધ્વજ ફરે છે

સ્ત્રીદ્વંદ્વલોકની પત્ન:

સા. ખહેન લીલાવતી ૨૨૬

નિર્ગર્ભતાની અવનવી વાંડીનું વર્ણન

શો ન્યાય મળશે?

રા. કેશવપ્રસાદ છોટાલાલ દેશાઈ ૨૩૬

સામાજિક પ્રશ્ન રજુ કરતી રસમય વાર્તા

મોના વાના:

રા. ભાઈશંકર રાધાભાઈ દ્વિવેદી ૨૪૪

મેટરલોજીની અનુપમ કરુણકૃતિ

કાંતને સંબોધન:

રા. અમૃતલાલ કુંવરજી વૈવ ૨૫૩

નવું સાહિત્ય:

રા. શંકરપ્રસાદ જગનલાલ રાવળ ૨૫૪

'રાજર્ષિ' ભરત' નું અપલોકન

તંત્રીસ્થાનેથી:

૨૫૬

આ "ગુજરાત" માસિક ધી સાહિત્યપ્રકાશક કંપની લીમિટેડ માટે લાખશંકર પ્રભુરામ ભટ્ટે સાહિત્ય પ્રેસમાં નં. ૨૨, મેટ્રાકસ બેન, મેટ્રાક સ્ટ્રીટ, કોટ, મુંબઈ મળે છે અને નં. ૫૩, મેટ્રાક સ્ટ્રીટમાં આવેલી ધી સાહિત્યપ્રકાશક કંપની લીમિટેડ તરફથી વિજયરાય કલ્યાણરાયે પ્રકટ કર્યું.

લવાજમ: રૂ. ૮; દેશાંતર રૂ. ૧૦. છુટક નોકલનો રૂપીઆ એક.

અમારો પાપ ૧૯૮૦ નો અંક

પારીસથી પત્ર: સૌ. બ્રહ્મ લીલાવતી. વિવાસ અને વિદ્યાભરી આ રસનગરીના નાગરિકો તે રથોની લલિત ચિત્રો સહિત ખીંચે.

શુભર કલકત્તાનો ઇતિહાસ: રા. કાંતિલાલ મુખર્જીએ, જુદા શુભાનના એક કીમતી અંગના જીવનનું સચિત વર્ણન.

કન્દાની શોધ: સ્સ. સરોજિની મ. તા. હીંદુ સંપ્રદાયના જુનાનવા પ્રકારની મનોદશા આનેખતી હુકી વાતા. ચિત્રકાર રા. ડી. સી. જોખેકર કાર્તવ્યર્થનો માણિક્યમતી: ગા. કનેયાલાલ માણિક્યવાલ મુનશી. એક પુરસ્થ-પ્રસિદ્ધ ગ્રામ વીએ સરોજનપુત્ર મનનીય લેખ.

ઐતિહાસિક મૃત્યુ: રા. મુનિકુમાર મજીરાકર ભટ્ટ દિનદાસ માત્ર માણુપનાજ નર નો મનો નવી એ પુરવાર કરેલો અને રમુજ રેકેચ ચિત્રા ગ્રીમાન પુરપોતમ

રસસમૃદ્ધિનાં દગ્ગા: રા. મજુવાલ જમનારામ દવેનું એક સુરિત, સદૃશ્યમ કાવ્ય.

આ શી ગાળ માના વાના ને પરજુષ્ટકર, રાગચિત્રાજ તેમજ નવું સાહિત્ય તમા તંત્રીસ્થાને રી એ આપ રા.

રખે ભુલે:

ઈન્કબેદફાના ખાસ કામ ખાટે

પ્રાણુલાલ અમૃતલાલ વૈધની કું.

ઈન્કબેદફાના અનુભવી

જુમન પીતમામ પીછડી,
અસોર મોર મામે હુદા અવ. મુખાઈ ર.

રખે જુમાઈમાં વાના રહેરથા!
સ્વર્ણ ને મુખાઈના લેખન મેળુ થી ખાખે કંઠણેખા હો નો એકજ વખત નીચે તેમજ
કેહાને મુક રાવ લોલ મુકાઈ નહીં મુક રહેલ કરેલુ' ચોખમુ

ખાર
રતપ
તર
કુખ્યા

સુરજ છાપ ધી

મળાનું ડેકલ્:—

રજીસ્ટર્ડ નં. ૪૪૫ ટ્રેડમાર્ક

જેહાલ લ એમવજ, પોરખંદરવાળા,

મુકેશ, શીખીના દેવળીના મામે, મુખાઈ નં. ૨

ખદારમામ દેશાવર મરે જોરર મુખાઈ માવ મુકેશવાળામાએ, વધુ માટે લેખાલ્પ મનો.

આહુ
મોટા
કુખ્યા

૨૨-૧૨-૧૯૨૩ ને દિવસે બહાર પડશે

સંસદ-અધ્યાવલિ: અંક ચોથો

કોનો વાંક ?

લેખક:

રા. કનૈયાલાલ માણેકલાલ મુનશી

‘વેરની વસુક્ષાત’ પછી કર્તાની આ પહેલીજ સામાજિક નવલકથા છે, અને પુસ્તકના રૂપમાં પહેલીજ વાર પ્રસિદ્ધ થાય છે. તેમાં હાલના હીંદુ સંસારનું ચિત્ર સામાન્ય વાર્તાઓ કરતાં કેંક લુહીજ હમે રજુ થયું છે. કર્તાની મનોહર શૈલી કથાના મૂલ આકર્ષણમાં ખાસ વધારો કરે તેવી છે. કીંમત રૂ. ૩-૦-૦ (પોસ્ટેજ જુદું).

સોલ એજન્ટ:

આનં. વનમાળીદાસ. જુની ભાટીઆવાડી સામે, ૧૮૩/૮૫, કાલમહેવી રોડ, મુંબાઇ નં. ૨;

તૈયાર છે: સંસદ-અધ્યાવલિ: અંક બીજો

ગુજરાત-એક સાંસ્કારિક વ્યક્તિ

સાહિત્યસંમદના પ્રથમ વાર્ષિક ઉત્સવ વખતે રા. કનૈયાલાલ માણેકલાલ મુનશી-એ પ્રમુખપદેથી આપેલું ભાષણ જેમાં ગુજરાત સંસ્કૃતિનું ઐતિહાસિક દૃષ્ટિએ મનોહર ને સચોટ ભાષામાં નિરૂપણ કરેલું છે. કી. રૂ. ૦-૪-૦ (પોસ્ટેજ જુદું.)

કેંક વખતમાં બહાર પડશે.

સંસદ-અધ્યાવલિ: અંક ત્રીજો

પુરંદરપરાજય

અને

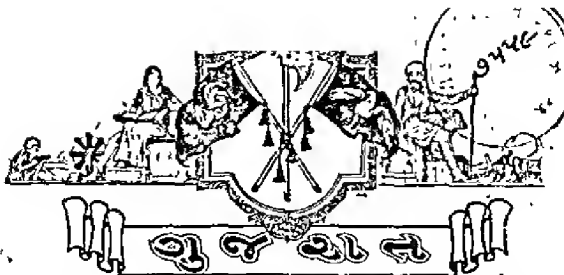
અવિભક્ત આત્મા

લેખક:

રા. કનૈયાલાલ માણેકલાલ મુનશી

આ વેદકાલનાં બે અતિ લોકપ્રિય અને અપૂર્વ નાટક છે. તેમને બહુતા ચિત્રકાર રા. ગોરધનભાઈ પટેલનાં દેટલાંક સુદર ચિત્રોથી રજૂશોભિત કરવામાં આવ્યાં છે. કીંમત રૂ. ૦-૧૨-૦ (પોસ્ટેજ જુદું.)

આ બંને પુસ્તકો ‘ગુજરાત’ કાર્યાલય: ૨૨, બે. હાઉસ લેન, મુંબાઇ નં. ૧ માં મળશે.

પૃષ્ઠ ૪]

માર્ગશીર્ષ ૧૯૯૦

[અંક ૩

સુભગતે સંસારનો નવો યુગ આરંભ્યો છે. તેની સ્મૃતિની મહત્વાકાંક્ષા
વધી ગઈ છે તે સામયિકોથી સમજી શકાય છે.

એના પુરુષત્વમાં ત્યાં ૨. ઉત્સાહ છે, હરી વ્યાકારિકતા તે જ્યાં અભિલાષો છે.
એમાં વ્યવસ્થાગતિ છે ન સ્થાન અધિક છે; મુસદ્દોપલ્લ છે અને નિમલતા છે; બાલના-
શીલતા છે અને નેત્રાલમ્બના ધેમ છે, અને અગીરણ તપથી માનવના વિસાવવાની
દોષ છે.

એના સ્ત્રીત્વમાં કુવળી સુખમારતા છે, તે જ્યાં સગીની અડખડા છે. એમાં રહિતતા
છે, તે સરસ રૂપ છે, કાવ્યમયતા છે તે જ્યાં વ્યાવહારિક મુદ્દિ સનેલ છે, ધર્મધિતા
નથી, જ્યાં અદ્વાય દરવની શક્તિ છે, એમાં પુરુષના સમાન વચની દોષ છે, જ્યાં
પુરુષને પાશિયન ઉપા રહેતો હતાવળ છે, નવાનવા ઉત્કાષ્ઠો છે, જ્યાં દુષ સદર્શ
કરવાની હોય છે. અને પુરુષો ન સીએત્યા વિરુદ્ધ પ્રેમની જ્યેષ્ઠ ભવતા માંડે છે.

સામેગામમાં નવયુગનું મેનન થઈ રહ્યું છે—પરિવેર નવા સંસારનો સુભાર
થાય છે.

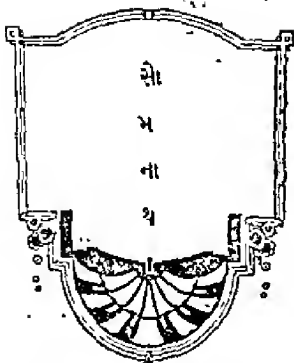
અગત્યનાં જ્યાં એક ને અનિયમનું સુભગતના અમ બને છે; અને એમ
અનિયમની એકતાનતા પરથી જ્યાં પરાયણ છે તેમ સુભગતની સ્મૃતિની મળતી
આમળી સહી છે. કાર્ત્તીક ને પશુપામળી આ અમિ આર્થિકસ્મૃતિનો જિવ-
નજીવ હાલ હોય છે, અને આર્થિકતા સંપાદન તત્ત્વો મહત્વાકાંક્ષા ને વીરતા, સ્વમાન
ને સ્વાધ્યય, શુદ્ધિ, સ્વાભાવ ને વ્યવસ્થા, તપ, શક્તિ ને સ્વયમ, વિરુદ્ધિ ને છાદયા,
શબ્દમયની સર્વાંગિયતા, અને પ્રેમ-નિર્મલ ને નિવરુદ્ધ-આ પુરુષના નવ-આર્થિકતાની

દત્તત્રી શ્વ. પત્નિશ્રીના સ્મરણાર્થે
 શ્રી કાર્તિક ગુજરાતી નમ્રાને
 શ્રીયુત શાહાભાઈ આણંદજી આવડા,
 તરફથી સવિનય સપ્રેમ ભેટ.

[માર્ચ ૧૯૮૦]

...તોના નામ છે

લેખક :

શ. દુર્ગાશંકર કેવળરામ રામી,

મળ્ય, સાદિલમંસદ.

સુ રાષ્ટ્ર અથવા નૌરાષ્ટ્રનો ઉલ્લેખ પ્રથા
જુનો પ્રખ્યાતિમાં મળે છે. મહાજારત
માં પ્રાચીનના ગણપાદમાં સુગણ
નામ છે. એજ નામ ગદામ (વિ. સ. ૨૦૬)ના
તથા રકંદુશમ (સં. ૪૯૨)ના શિલા
લેખોમાં તથા અનેક વસ્ત્રવી લાઘવોમાં મળે
છે. સુરાષ્ટ્રનું પ્રાચીનપણ સુરક ગોલમીપુત્ર
(સં. ૨૦૬) નાચિકના લેખમાં છે. આ
લેખનો પરદેશીઓમાં પહેલા ઉલ્લેખ
રુદ્રેયો (સં. ૬ થી સં. ૭૧) એ
સુરાષ્ટ્ર (Surastram) નામથી અને
પટ્ટીની (પ. ૧૨૬) એ એરેટુરા (Aretura)
નામથી કર્યો છે. હજીલા મહાન પ્રાચીન
ગ્રીક ટોલેમી (વ. ૨૦૬) અને
પાક પેરીપ્લમ (સં. ૨૯૬) સુરાષ્ટ્રેયો
(Surastra) કહે છે. ચીનાઈ યુઆન
ચંગ વર્ણવેલીશત્રપને તથા સુગણને
ચાન્થેય તરીકે વર્ણવે છે કેદયા ભાગને

જુના વખતમાં સુગણ કહેતા હશે એ કહેવું
મુશ્કેલ છે. આજે આપો દ્વીપકલ્પ કારીઆવાડ
કહેવાય છે અને માત્ર દ્વીપકલ્પનો છેક દક્ષિણ
ભાગ સોગડના જુના નામથી ઓળખાય છે. પશ્ચ
કારીઆવાડ નામ તો મરાઠાઓએ પાડ્યું છે
તે પહેલા મુમલમાનો તો આખા દ્વીપકલ્પને
સોરક કહેતા.

આખા કારીઆવાડનું ક્ષેત્રફળ આપારે
ખાસીશ હજાર ચોરસ માઈલ અને વધારેમાં
વધારે લગભગ ૧૫૦ માઈલ અને પહેલામાં ૨૧૫
માઈલ છે. પૂર્વમાં ખંભાતના અખાતથી તે ઉત્તર-
માં કચ્છના અખાતથી અને પશ્ચિમમાં તથા
દક્ષિણમાં અરબી સમુદ્રથી બેઘાએયો આ
દ્વીપકલ્પ ખલાતના અખાત અને કચ્છના
અખાત વચ્ચે મુજરાત સાથે જોડાયેલો છે,
અને આ જે અખાતને જોડાતી સીંધી લીટી
નજી નામથી ઓળખાય છે. આ નજી ધણી
જુના કાળમાં જોઈ મોગી નરીનું તથા હોય એવે

લાગે છે અને ભૂસ્તરશાસ્ત્રીઓએ નિશ્ચય કર્યો છે કે ધણી જુના વખતમાં સિંધુ નદી એ નાળના સ્થાનમાં થઈને ખંભાતના અખાતને રસ્તે સમુદ્રને મળતી હતી. એ સમયે કાઠીઆવાડ ખેટ હતો. ખેટમાંથી દ્વીપકલ્પ ક્યારે થયો એ ચોક્કસ કહેવું મુશ્કેલ છે; પણ એક કાળે ખેટરૂપ અને અત્યારે દ્વીપકલ્પરૂપ આ પ્રદેશ કેટલીક રીતે ગુજરાતથી જુદો પડે છે. જમીન, ઝાડપાન, જનાવરો અને માણસો ગુજરાતથી જુદાં તરી રહે છે. આખા હિંદુસ્થાનમાં સિંહ તો કાઠીઆવાડ(ગીર)માંજ છે.

આ કાઠીઆવાડ કે સોરઠ દેશ ધણી જુના કાળથી પશ્ચિમ હિંદુસ્થાનનો પ્રખ્યાત પ્રદેશ છે. પ્રાચીન કાળમાં એ ‘દૂધ અને મધની નદીઓનો’ દેશ ગણાતો. એની સમૃદ્ધિથી આકર્ષાઈને અરબસ્થાન, તુર્કસ્થાન, ઉત્તર આફ્રિકા અને યુરપના અગ્રિ પુણાના ભાગનાં વેપારી વહાણો મુરાબ્દનાં ખંદરોમાં આવતાં. એ વખતના ખાસ કરીને અલેક્ઝાંડ્રીઆના વેપારીઓએ સોરઠનાં જે ખંદરોનાં નામો લખ્યાં છે તેનો ખરાબર નિશ્ચય થતો નથી. પણ ટોલેમી (સં. ૨૧૭)નું મોનોગ્લોસન (Monglosson) તો આજનું માંગરોળજ લાગે છે.

પ્રાચીન અવશેષો તથા પ્રાચીન દેશી અને પરદેશી ઉલ્લેખો જોતાં એમ લાગે છે કે આખા કાઠીઆવાડમાં એનો દક્ષિણ પ્રદેશ— ધણું કરી ઉત્તરમાં ભાદર નદી, પશ્ચિમમાં માધવપુર, પૂર્વમાં તુળશીસ્થામ અને દક્ષિણમાં સમુદ્રથી બંધાએલો નાનો પ્રદેશજ—પ્રાચીન-કાળમાં સભ્ય આર્યોથી વસાયેલો હતો. આ પ્રદેશનેજ પુરાણો ‘પ્રભાસક્ષેત્ર’ કહે છે. એ પ્રદેશમાંજ ખેડાએલાં ખેતરાવાળાં ગામડાં અને પીકતા વેપારવાળાં શહેરો તથા ખંદરો હતાં.

આ પ્રદેશનાંજ સમુદ્રકાંડાનાં ખંદરોનો દરદર અરબસ્થાન, આફ્રિકા અને યુરપ સાથે વેપારી સંબંધ હતો. આ પ્રદેશના સભ્ય અને સંસ્કારી આર્યોનેજ ભારતવર્ષના ખાસ કરીને કુરુપાંચાલના આર્યો જોડે નિકટ સંબંધ હતો. ધણું કરી આ દક્ષિણ પ્રદેશની ફલદ્રૂપતા અને સમૃદ્ધિથી મુરાબ્દ નામ પડ્યું હશે. ખાકીનો કાઠીઆવાડ તો ચાણખેડેલી જમીન, જંગલો અને જંગલી જનાવરો તથા જંગલી મનુષ્યોથી ભર્યો હતો એમ સ્પષ્ટ દેખાય છે; અને ખાકીના કાઠીઆવાડ ઉપર દક્ષિણ ભાગનું ધણી કાળ મુધી આધિપત્ય રહ્યું છે. આ.. સ્થિતિમાં વર્તેલી રાજ્ય (સં. ૫૫૬ ની આસપાસ) ના ઉદયથી દરદાર થયો અને એ વખતથી કાઠીઆવાડનો ખાકીનો ભાગ વધારે વધારે વસવાટાયક થવા લાગ્યો.

નાથેર.

ઉપર કહેલા પ્રભાસક્ષેત્રનાં ફરીઆકાંડાના ભાગને હાલમાં નાથેર કહે છે. કાઠીઆવાડમાં અસારે એ સૌથી વધારે ફલદ્રૂપ પ્રદેશ છે. એ ભાગમાંજ સમૃદ્ધ ખંદરો જુના વખતમાં હતાં. આ લીલાગમ નાથેરનું મુખ્ય નગર એક કાળે પ્રભાસપાટણ હતું. કદાચ મુરાબ્દની રાજધાની કાલ વખત એ રથેજે હશે. આ પ્રભાસખંદર રાતા સમુદ્ર, ધરાની અખાત, ઉત્તર આફ્રિકાનો ડીનારો અને હિંદુસ્થાન વચ્ચેના વેપારનું મુખ્ય મથક હતું. અર્વાચીન સમયમાં બંધાં જુનાં ખંદરોની જુની સમૃદ્ધ જતી રહી છે. અને પ્રભાસખંદર ખાનુમાં વેરાવળ ખંદર તરીકે વધું ત્યારથી પડી ભાંગ્યું છે. પાટણ અત્યારે તીર્થસ્થાન તરીકેજ જીવતું રહ્યું છે. એની વસ્તી છ હજારની આસપાસ છે. આ તીર્થસ્થાન પાટણસોમનાથ, પ્રભાસપાટણ, દેવપાટણ અને વેરાવળપાટણના નામથી પણ ઓળખાય છે.

પ્રભાસ

ગુજરાત વીચે પ્રાચીનતમ પૌરાણિક કથામાં આનન્દનો ઉલ્લેખ છે. આનન્દ મહુનો પૌત્ર અને શાંતિનો પુત્ર હતો તેના નામ ઉપરથી ગુજરાતના કેટલાક ભાગનું નામ આનન્દ પાડ્યું છે એમ પુરાણો કહે છે. તે આનન્દ રાગને પુત્ર રેવત કુશઘ્વથી અથવા દારકા રાગધાનીમાં રહીને આપ્યા આનન્દ ઉપર રાજ્ય કરતો હતો આનન્દનું મુખ્ય શહેર દારકા કહ્યું છે અને અજ્ઞાત વંશથી તાડપત્રમાં વડનગરને આનન્દપુર કહ્યું છે એ ઉપરથી વિદાને એમ કહે છે કે કાઠીઆવાડ મહિત આખો ગુજરાત તે કણે આનન્દ કહેવાતો હતો, અને આનન્દનો એક ભાગ કાઠીઆવાડ ને મુશાદ એ ભુના કાળમાં પશ્ચિમ હોંના કેશા ભાગને આનન્દ કહેતા હશે તે નહીં કહેવું મુશ્કેલ છે. મુશાદ અને મલીથી મસ્તવતી વચ્ચેના હાવના ગુજરાતનો ભાગ તે આનન્દમાં હોવો જોઈએ એ વખતનાં આનન્દાન્તર્ગત સુગૃહનાં મુખ્ય એ શહેરનો ઉલ્લેખ મહાભારતમાં મળે છે (૧) દારકા, અને (૨) પ્રભાસ હાવનું દારકા પાછળથી વમેયુ જણાય છે બુદ્ધ દારકા ને કદાચ પુરાણો કહે છે તેમ દરીઆમાં ડૂબી મૃત્યુ હશે તે પ્રભાસથી બહુ ઊંચે ન હોતું જોઈએ.

આનન્દના વંશને-રેવતો પછી દારકામાં મહુરાના યાદવોનું રાજ્ય થયું. યાદવોની કાવ્યોમાં પ્રભાસનો ઉલ્લેખ મળે છે અજુત મગવાનું કૃષ્ણને મળ્યા દારકા જાય છે ત્યારે અપરાધીથી પ્રભાસ, ત્યાંથી રેવતારાજ અને ત્યાંથી દારકા જાય છે એમ મહાભારત વર્ણવે છે. પ્રભાસને મહાભારતમાં નીચે સ્થાન મળ્યું છે મહાભારતના પુસ્ક પૃષ્ઠ ૩૬ મે વડે શહેર મહાભારત કરીને અંદરઅંદર સડી

મુઆ તે પછુ પ્રભાસ આગળ, અને ભગવાન શ્રીકૃષ્ણનો શીકારીના ખાલુથી પીપળા નીચે દેહાત થયો તે પછુ પ્રભાસ આગળ. શ્રીકૃષ્ણના દેહાતનું સ્થળ પ્રભાસ અને વેરાવળ વચ્ચે આજે બતાવવામાં આવે છે મહાભારતના આ અને બીજા ઉલ્લેખો ઉપરથી જણાય છે કે મૌર્યોની પછુ મહેલા દારકા અને પ્રભાસ સુરાષ્ટ્રનાજ નહીં પણ આનન્દ-ગુજરાતના પ્રખ્યાત સ્થાનો હતા

ભારતકાળમાં પ્રભાસ નીચે સ્થાન હતું પણ મોગનાથ ભગવાનને નીચે નહીં એ સ્થળે સરસ્વતી, દિવ્યના અને કપિલા પછુ નીચેનો સમુદ્રના કાંઠા ઉપર મગમ થતો હોવાથી એ નીચે થયું હશે. એ પ્રદેશ પણ મળે અપ્રચીન સાચે છે

પ્રભાસ એટલે અનિસ્ય પ્રકાશમાન વધા પ્રભાસશેત્રનું બીજું નામ ભાગ્યશેત્ર છે તથા પુરાણોમાં એક કથા એવી છે કે “સપ્ત પ્રભાસ મા પોતાની પુત્રી કળાથી પ્રકાશના હતા. એ પ્રકાશ એવો અત્યંત હતો કે સૂર્યની રેખાં જાયા પછુ પાને જઈ રાકતી નહીં. આથી સર્વે પોતાની ૧૧ કળામાંથી ખાર કળ પ્રભાસશેત્રના ખાર સપ્તમદિશને આપી દીધી અને ચાર પોને રાખી” આખા ઉપરથી પ્રભાસ શેત્રમાં ભુના વખતમાં સૂર્યપુત્ર પ્રગલિત હશે એમ ૨૫૪ દેખાય છે કાઠીઆવાડમાં એક કળે સૂર્યપુત્રનો જન્મનો પ્રચાર હતો એમ દેખાડનારા મહા અવશેષો મળ્યા છે. મારે પ્રભાસશેત્રમાં સૂર્યમદિશ હોવાનું માનવામાં વાધો નથી આજે પણ એક સૂર્યમદિશ ત્યાં છે સૂર્યપુત્રનો પ્રચાર આ દેશમાંથી એટલો થતા ગાડો ત્યાં પ્રભાસની દાનિ લેવા નીચે તરીકે આખા દેશમાં પ્રચારી ગયું.

જીનું સાદું તીર્થ ક્યારે સૂર્યપૂજનનું સ્થાન થયું. એ કહેવું મુશ્કેલ છે. એની કૈ નીશાનીઓ પણ રહી નથી. છેવટની શિવ-પૂજનમાં બધું ટંકાઈ ગયું છે.

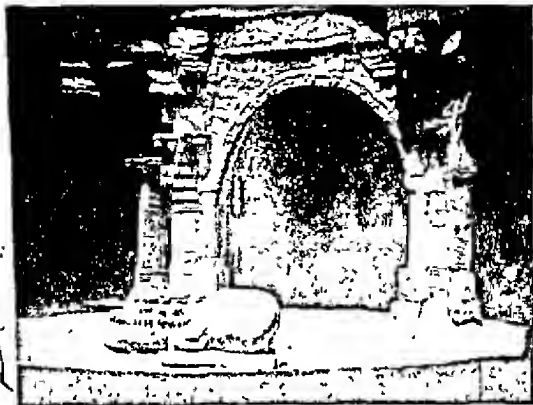
સોમનાથ

મહાભારતમાં પ્રલાસનો તીર્થસ્થાન તરીકે ઉલ્લેખ છે પણ સોમનાથનો ઉલ્લેખ નથી. એ ઉલ્લેખ તો પુરાણોમાંજ મળે છે; અર્થાત્ પુરાણોના વખતમાં સોમનાથના સ્થાન તરીકે પ્રલાસ શૈવતીર્થ થયું જણાય છે. પ્રલાસમાં સોમનાથની કેવી રીતે સ્થાપના થઈ એ વીશે પૌરાણિક કથાનો સાર નીચે આપ્યો છે (વલ્લભીરાનીએ પણ આ કથા આપી છે).

સોમનાથ એટલે સોમ-ચંદ્રમાન નાથ; અર્થાત્ પ્રલાસમાં સોમનાથની સ્થાપના પણ પહેલી ચંદ્રે કરી હોવી જોઈએ. આવ્યુત્પત્તિ ઉપર પૌરાણિક કથા ઉભા થઈ લાગે છે: “ચંદ્ર દક્ષ પ્રજા-પતિની ૨૭ કન્યાઓને પરણ્યો હતો. પણ એમાંથી માત્ર એક રેહિણી ઉપરજ તે પ્રેમ રાખતો. આ પક્ષપાતથી રીસાયલી બીજી ૭વીસ સ્ત્રીઓએ પોતાના પિતા પાસે ફરીવ્યાદ કરી. દક્ષે ચંદ્રને બધી સ્ત્રીઓ ઉપર એકસરખો રોદહરાખવા-ની શીખામણ આપી, પણ ચંદ્રે માન્યું નહીં એટલે દક્ષે શાપ આપ્યો કે, ‘જા તને ક્ષય રોગ થશે.’ હવે ચંદ્રને પશ્ચાત્તાપ થવા લાગ્યો. એણે બધાં તીર્થોમાં ભ્રમવા માંડ્યું: છેવટ પ્રલાસમાં આવી શિવની ભક્તિ કરવા માંડી. ભોળા શિવે પ્રસન્ન થઈને અનુગ્રહ કર્યો કે ચંદ્ર-ની કળાના ૧૫ દિવસ ક્ષય થશે અને ૧૫ દિવસ સુધી એ કળા વધતી જશે. ચંદ્રે આ અનુગ્રહથી ખુશી થઈને તે સ્વયંભૂ શિવલિંગ ઉપર સોનાનું મંદિર બંધાવ્યું.”

સોમનાથનું પહેલું મંદિર ક્યારે બંધાયું?

પ્રલાસપાટણનાજ ભદ્રકાળીના મંદિરની ભૂતિમાંથી મળી આવેલા ભોજિકા પથરા ઉપર સોમનાથની લાવ બૃહસ્પતિની સં. ૧૨૨૫ માં લખાયેલી એક પ્રશસ્તિ છે જેમાં સોમનાથ વીશે એવી દંતકથા લખી છે કે: “સોમનાથ-નું દેવળ પ્રથમ સોમે સોનાનું બંધાવ્યું. હવે, પછી રાવણે રૂપાનું બંધાવ્યું, પછી કૃષ્ણે લાકડાનું બંધાવ્યું અને છેવટ ભીમદેવે પથ્થર-નું બંધાવ્યું.” આ દંતકથા ઉપરથી એટલી ઐતિહાસિક હકીકત મળે છે કે અણુહીનવાડ-ના ભીમદેવ રાજ સ. ૧૦૭૮ થી. ૧૧૧૮) એ પથ્થરનું મંદિર બંધાવ્યું તે પહેલાં સોમનાથ-નું લાકડાનું મંદિર હતું. પણ લાકડાનું મંદિર ક્યારે બંધાયું? જુના વખતમાં આપણા દેશ-માં મોટે ભાગે લાકડાનાં મંદિરો થતાં એ સુપ્રસિદ્ધ છે: ગુફામંદિરો શીવાય પથ્થરનાં મંદિરો નવમા દશમા શતક પહેલાંનાં પશ્ચિમ-ભારતમાં લાગેજ મળે છે, એ વખતે પથ્થર-ની ઉભણી ઉપર લાકડાનાં મંદિરો બંધાતાં હતાં. સોમનાથનું લાકડાનું મંદિર પહેલવહેલું વલ્લભી રાજાએ (સં. ૫૩૬ થી ૮૧૬) ના વખતમાં બંધાયું હોય એમ લાગે છે. વલ્લભી રાજાએ મોટે ભાગે માહોધર શિવભક્ત હતા એમ એમનાં તાત્રપત્રો ઉપરથીજ જણાય છે. મુળથી તીર્થ ગણાતા અને વલ્લભી સમય-માં સૂર્યતીર્થ તરીકે પ્રખ્યાત થએલા પ્રલાસ-માં વલ્લભી રાજામાંના કોઈએ સોમનાથનું મંદિર બંધાવ્યું હોય એ સંભવિત છે. એ વખતે પ્રલાસમાં સૂર્યપૂજક ચાવડાઓની સત્તા હતી. વલ્લભી રાજાઓએ આ ચાવડાઓની સત્તા ઓછી કરી અને પાટણને શિવપૂજનનું સ્થાન બનાવ્યું.

મોમનાથના પ્રાચીન મંદિરનું તુલિત તોરણ

વૈંવતી નમવમાં બધાવડુ મોમનાથનું
મંદિર કેવું અને કેવડું દશે ન જાણવાનું
કે માવન નથી, પણ સમય સાથે એની
પૂજનાં વધી ગઈ હતી, અને મહાદેવ ગુરુની
એ સં ૧૦૮૧ (ઈ. સ. ૧૦૨૫) માં એનો નાશ
કર્ષો ત્યારે એની સમૃદ્ધિ અને ખ્યાલિ આખા
આગનવાનમાં અમાધારણુ હતી પોતાના દાન-
પરોષીજ દાનદાઓમાં એનામાંએના દાનવીર
વરુઓ માણેશશનાં દાનોએ મોમનાથનો મદિયા
વધારી દીધો હતો; અને તે પછીના ગુજરાતના
મોજશી રાજાએ પણ મોમનાથની ભક્તિમાં
વધવતીઓથી ઉતરે એવા ન હતા. મોમનાથના
પાદપુષ્પોને મોરારીના આતીર રાજા મદરિકુ
રેશન કરતો હતો એ બદાનાથી મુવગને

મદરિકુ ઉપર મદાર્થ કરી હતી પાછળથી
મવરાજે (સ. ૧૦૧૭ થી ૧૦૫૦) પ્રભાવની
વાત્રા પણ કરી હતી નવરાજ પછી આમુઝ
અને દુર્વજા (સ. ૧૦૫૩ થી ૧૦૭૮)
પણ સિવભક્ત હતા મદમુદે જે મદિર
તેડપુ' તે મો વર્ષ પહેલાં બધાવડુ હતું એમ
મુવગમાન તવારીખ લેખક અક્ષયીકની લખે
છે વરસખીઓના વખતનું મદિર ગમે તેવું
હોય પણ ઇ. સ. ના દશમા શતકમાં તો
મુમલમાન તવારીખ લેખકોએ વર્ણન કરેલું
અત્ય મદિર વિશ્વમાન હતું.

છવ્વનઅમીરે (સ. ૧૨૩૬ થી ૧૨૮૫)
મોમનાથનું વર્ણન નીચે પ્રમાણે કર્યું છે.—

“સં. ૧૦૮૦ (ઇ. સ. ૧૦૨૪)માં મહમુદ હીંદનાં ત્રણાં શહેરો અને કીલ્લાઓ સર કર્યા; તથા સોમનાથની મૂર્તિ લીધી. હીંદમાં આ સૌથી મોટી (પૂજ્યતમ) મૂર્તિ છે. દરેક ગ્રંથણ વખતે કાગલગ એક લાખ હીંદુઓ ત્યાં જાત્રા કરવા જાય છે. હીંદુઓ માને છે કે મરણ પછી જીવાત્માઓ સોમનાથમાં એકઠા થાય છે અને સમુદ્રસરતીનાં પાણી દ્વારા શિવની પૂજા કરે છે. હીંદમાં જે કે કીમતી ચીજ થતી હોય તે સોમનાથમાં આવે છે. આ મંદિરને દસ હજારથી વધારે ગામે દાનમાં મળ્યાં છે. અહીંનું અને અમુક જગ્યાએ મંદિરમાં એકઠાં થયાં છે. જો કે પવિત્ર ગંગાનદી અને સોમનાથ વચ્ચે ૧૨૦૦ માઇલનું અંતર છે છતાં હમેશાં ગંગાના પાણીથી મૂર્તિને નવરાવાય છે. હમેશાં એક હજાર બ્રાહ્મણો આ મૂર્તિની સેવા કરે છે તથા યાત્રાળુઓને દર્શન કરાવે છે. યાત્રાળુઓના તીર્થમુંડન માટે ત્રણસો હજારો રોકાય છે. સાઝત્રણસો ગાનારીઓ સોમનાથ આગળ હમેશાં ગાન અને નૃત્ય કરે છે. આ બધાંને પગાર મળે છે.”

મુસલમાન તવારીખ લેખકોના કહેવા પ્રમાણે સાગના ૫૬ થાંભલાઓ ઉપર સોમનાથનું મંદિર ઉભું હતું. મૂર્તિ અધારા ઓરડામાં હતી. થાંભલા ઉપર ઉભેલું મંદિર તે સલામંડપ અને અધારા ઓરડા તે ગર્ભગૃહ. આ ત્રણેનું ઉપરથી ઘંટ અને લાકડાનું મંદિર હશે એમ સ્પષ્ટ દેખાય છે. પણ થાંભલાઓમાં કીમતી રત્નો જડયાં હતાં. એના ઉપર કોતરકામ પણ અહીંનું હશે. દરેક થાંભલા ઉપર હીંદના લુદાણા રાગનું નામ હતું.

સોમનાથનું લિંગ જમીનની બહાર પાંચ હાથ ઉંચું હતું અને એ હાથ જમીનની અંદર હતું. આ લિંગની ગોળાઇ પણ ત્રણે હાથ જેટલી હતી. હાલ બરડામાં આવેલું ‘બીજે’ વસ્તુ પુરાણ લિંગ જેવાંથી સોમનાથનું લિંગ કેવું હશે એનો કેંક ખ્યાલ આવી શકે. ‘મંદિરના ગર્ભગૃહમાં રાતદિવસ રત્નજડિત મંસાલો બાંધ્યા કરતી. મંદિરમાં ગરસો મણ વજનની સોનાની સાંકળે મોટા ધટા લટકતા હતા. આ મંદિરને લગતી તીર્થેરીમાં દેવના અવકારો, રત્નખચિત સુવર્ણની મૂર્તિઓ તથા બીજા અમુક વસ્તુઓ હતી. મહમુદને મંદિરની હુંડમાંથી ૨૦ લાખ દીનાર કરતાં વધારે કીમતનો માસ મળ્યો હતો.

સં. ૧૦૮૧ માં મહમુદ આવ્યો, બીમ અણુહીતવાડથી ભાગી ગયો, વિજેતા મુસલમાને ગુજરાતની ગળખાની હુંડી, બાળી અને એ ગુજરાતનું-હીંદુસ્થાનનું-નાક કાપવા સોમનાથ તરફ ધસ્યો. ઇ. સ. ૧૦૨૫ના જાન્યુઆરીની ૩૦ મીએ મહમુદ સોમનાથ પહોંચ્યો. ૫૦૦ હજાર હીંદુઓને કાપીને સોમનાથ હુંડયું, મંદિરને તોડયું, ‘બાળયું’; લિંગ તોડી નાખ્યું, અને જોડેલી સમૃદ્ધિ લઇને તરતજ મહમુદ પાછો ગયો. કહે છે કે મહમુદને પ્રેમાસખંદરનો ગીન અને આફ્રીકાને જોડનાર બહેજો વેપાર જોઇને ત્યાં કાપમ રહેવાનું મન થયું હતું પણ જેવટ દાખી શલીમ નામના હાકેમને નીમી તે ચાલ્યો ગયો.

મહમુદે હજી હીંદુસ્થાન બહાર તો પગે નહીં મુક્યો હોય ત્યાં બાવિંક હીંદુઓએ મુસલમાન હાકેમને કાઢી મૂક્યો અને સોમનાથ-

૧ અલખીરની પણ કહે છે કે કાશ્મીરથી કુલ અને (ગંગાતીથી?) ગંગાનું પાણી હમેશાં આવે છે. એના રીતે એપીઆ ગ્રાહ્ય છે કે હમેશાં એક કાવડ આવ્યા કરે.

નો છૂર્ણોદ્ધાર કરે કરી દીધો. આ છૂર્ણોદ્ધાર બામદેવેજ કરાવ્યો હતો એ વખતના વિમળસાહનાં દેવરાણાનાં મંદિરની અદ્ભુત અને ભવ્ય રમણીયતા જોઈને દરનાયક વિમળસાહના રાજા બીમે બકિનથી બધાવેલુ સોમનાથનું મંદિર કેવું હતું એ કલ્પી શક્ય છે. હાંદુ આપત્તકળાનો જે મુદ્ર ભખાવગેજ અસારે મમુદ્રકોંટ્રે બાથ છે તે આ ભીમદેવના મંદિરનો અવગેજ હોવાનો સભ્ય છે. ભીમદેવે બધાવેલા મંદિરની નિદરાજ જમસિંહો તથા કુમારપાવે મોટા પાયા ઉપર મગમન કરાવી હતી અને એમા બ્રહ્મા ગુધારાવધારા કર્યા હતા આ મંદિર એવું મજબુત હતું કે છેલ્લાં ૬૦૦ વર્ષના કાળના બમારા મામે નથા એટલા વખતમા થએલા પાંચ મુમલમાની હુમલા મામે એનો ફેટલોક બાગ ટકી રહ્યો છે.

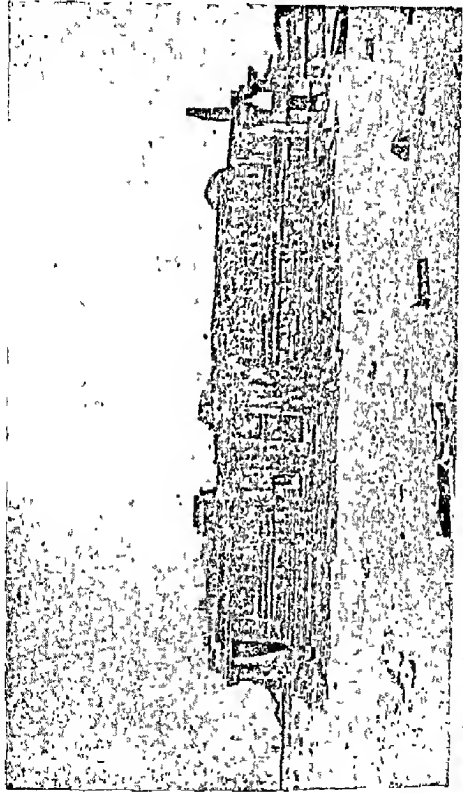
એક મન્દેકારી લેખકના રહેલા પ્રમાણે આ ભખાવગેજનું વર્ણન વણુત કરતુ મુશ્કેલ છે એ મહાત્મ અને ભવ્ય ખડે છે. એનું મર્જશુદ્ધ અણ્ડોણ છે આના પથરાઓ સમપ્રમાણના ઉપર અચુક દષ્ટિ રાખીને કાપવામાં આવ્યા છે અને પથરાના બહારના ભાગ ઉપરના કાનરકામની મુદરના વીગે તે કળાદષ્ટિએ શુ કહેવું? આ ભગવાવરેલા દરેક પથરામાં બારની સ્થાપત્ય કળાના એટ વનું પ્રતિબિંબ પ્રગટે છે

ભીમદેવના ના ભવ્ય મંદિરે પાશુપત આચાર્યોના હાથ તમે અદીમો વર્ષ મુખી અમા પારખુ જાહોજલાવી બોગી હતી છેવટ સ ૧૩૫૩ (ઇ.મ. ૧૨૮૭)માં અરવાડદીનના મરાઠ અલ્હખાને મુજરાત છળા પગી સોમનાથ વીપુ તથા હાંદ્યું. સોમનાથ સ ૧૩૭૨મા બીજા વાર હુમલું ત્યારે જુનાગઢના રાખેગાર

આચા (સ. ૧૩૮૧ માં ગાદીએ બેઠો) એ સોમનાથનો છૂર્ણોદ્ધાર કર્યો પણ વળી સં. ૧૪૫૧ માં, ૧૫૧૧ મા અને ૧૫૬૭માં મુસલમાનોને હાથે મેમનાથનો નાશ થયો અલ્હખાનની હુદ પછી સોમનાથે પહેલાની જાહોજલાવી તો કરી પ્રાપ્ત ન કરી, એનો વેપાર ફીણુ થઇ ગયો છેક ચીનથી અને આખા પૂર્વ હાંદુસ્થાનથી ઉજ્જેન રખે આવતો માલ લેવા છેક આદીકાથી પ્રજાસના ખંદરમા આવતાં વદાઓ વેપાર ફીણુ થઇ જવાથી અને ચાચીઆની બીકે બીજે જવા લાગ્યાં. શહેરની વચી થરી થઇ મેમનાથ મંદિરની મજદ્દિ તો રહીજ નહીં છેવ્લા નાશ પડી નો સોમનાથ સત્ત તેજહીન થઇ ગયુ એ મંદિરનો જુનાને મળતો છૂર્ણોદ્ધાર કરવાનો વિચાર પડતો મુશ્કેલ કેટલા વર્ષ મુખી પ્રજામ સોમનાથમનું રજુ હતું એ ખબર નથી પણ જુના ખંડેરથી થોડે દૂર હાંતુત નતુ દહેરે તો મં ૧૮૩૬ મા અલ્હચાખાએ બધાખુ છે.

સોમનાથ પાશુપતમતનુ ધામ

ભીમદેવ પહેલાના વખતથી તે મુજરાતના છેવ્લા રાજા કણ્ઠધારેલાના વખત મુઠી મેમનાથ આખા ભારતવર્ષના શૈવધર્મનુ ધામ હતુ. એનુ એક કારણ એના બંદરની સમૃદ્ધિ તથા એ જ્ઞત્ય પ્રાચીનતા એ ખર, પણ એનુ બી. અને મોડુ કારણ પાશુપતમતનું એ ધામ હતું એ છે. શૈવધર્મનો પાશુપતમત જુનામા મુઠો મંપ્રદાય છે એક કાલે પશ્ચિમ હાંદુસ્થાનમા પાશુપતમતનુંજ ખર જોર હતું. પાશુપત સમ્રદાયના મૂલ આચાર્ય નકુલીશ પાશુપત લાટમાં—કારવજીમાં જન્મ્યા હતા; પણ એનું જોર સોમનાથમાં જન્મ્યુ જણાય છે. ઇ. સ. ના દશમા શતાબ્દમાંજ પાશુપતમતનું પશ્ચિમ હાંદમાં જોર થતા માગુ હોય એમ

शुद्धरात]

प्राचीन मन्दिरतो समुद्र उपर्युक्ती दृष्ट्या

[भागिशीर्ष १८८०

--सोमनाथ.

—અનેક મેમો ઉપરથી જાણાય છે, એ વખતથી બેઠાના મોડેમાં અનેક મુંદર અને જામ રિત મંદિરો માથેના મોડેમાં પાગુપત આચાર્યો તથા એમના શિષ્યો વચના દ્વારા મુજગાના પંચગા મેવાઃ રાત્રનામાં આવેલા એકાદિમણના પુનઃકી તથા મેવાના મજાઓના મુઝાએ દશમિરસમિ રમેરે કૃતિક શાખાના પાગુપતઆચાર્ય દત્ત એમ એકાદિમણના મંદિરની પાલેના તાલ મંદિરની મં. ૧૦૨૬ની પ્રશન્તિ ૧૫૦માં જણાય છે. મુજગાનામાં આવી શાખાના પાગુપત આચાર્યો રહેતા દત્તા. આપુ ઉપર બન દિગ્ગજનામાં પણ પ્રજ્ઞાન મોડે દત્તા કેળવના માં મ. ૧૨૧૫માં કેદારગમિ મ પ વ દત્તા છેક મીમુર મુડી પાગુપતમનના રચના થયે દત્તા.

મુજગાનામાં પાગુપતમનના તાતાનાની તે અનેક મોડે દત્તા. પણ મુખ્ય મોડે ન દત્તા એક મિદુપુરમા અને ખીજે જન્મમા જને મોડેના આ માંમાં ઉપર મુજગાના માસ કી ગાળએના કેળવના જાગિતો પ્રસાર આવા દાંદમાં પ્રસારે દત્તા. આ મેમોએ મામનાથ ની કીર્તિ તથા ત્યાંના માના પાગુપત આચાર્યેનુ મેર રથી જાવ. એ વખતે પ્રજ્ઞાકેર મુજગાના મામાં કી શિલ્પએને ખંડવી જરના ચાલએને તમે દત્ત. પણ પ્રમામંડુનનાજ નથી

પણ આપ નુજગાનાની રેવ પ્રવળા જરના ગાળ અને જાગિતજાવના તે મામનાથના આચાર્યો દત્તા. ગાળએના મુદ્દ એમના મજામાં તમગા મામનાથનુ મુદ્દિ જાને એક કહેર જેનુ દત્ત અને એમા મને, પરી નવા નવા આચાર્યની રહેતી.

પાગુપતમનનુ મંદિરના વિરમ્બ કાળો અલો અવકાશ નથી. એ માં જુએ. 'મીર જમંતો રત્નદામ' પણ મામનાથ કહેર પાગુપત મંદિરમને મુજગાનામાં જેવા રચના તે રાતે થયે દત્તે એ જાગરવા રેવા નેતરમિક મેના નીન આવા કુ -

મુજગાનામાં પંદલા માવકી ગાળ મારાએ ગાયનાયની વાગા કી દત્ત એ ની મેલ છે મુજગાના શિવમજા દત્તે, એવાજ મિદુપુરમા રમદાસથ જાગ-૧૧ દત્ત મુપગાએ એક રમદાસથ નામના નેવ આચાર્યને ન. ૧૦૩૦ મા કાળ આચાર્ય ગાયના કહે છે આ આચાર્ય' જાના દત્ત એ જાગવામાં નથી. પણ મ ૧૨૨૫માં મામનાથની જાગ મુજગાનાની પ્રશન્તિ જાગાએલી રે. આ પ્રશન્તિનો જાગિતો પથરો પાદમમાજ જરનાગના મંદિરની એક કીલાવમાંથી મળેા છે. આ પ્રશન્તિમા મામનાથના મંદિરની પ્રજ્ઞાવ દત્તથા આવી છે પ્રશન્તિના મેવામાં જામુ

* જાગવાના મુજગાનામાં સના નાંદર અને પાદમ મુડી જાના વખત પદોથી મેલ એમ જામનુ નથી ત્યાં નો રચાવક કહેરેજનુ એર રુદ્ધ દત્ત

જાગના પાલેથી અલકુખાએ પ્રજ્ઞાકેર જાગી કીધું ત્યાંથી રીખ્યાલા કપર મુજગાનામાં મના જર. મદમુર જેવે જુનાવદ કીધું ત્યાં મુડી રીકરીથી સોલ કપર દાંદેમો નામના એ જાગને તજ મામનાથમાં નેવ જાગનેજુ રાજ્ય દત્ત. પણ જાગે મુજગાનામાં મુજગાનામાં સના જાગી, અને જાગરે સોલ જાગુ' જાગરી મામનાથ પાદમુ મામનાથા દાવમાં જુ મુજગાના પડી જાગી ત્યાં રેવા રીખેના દાવમાં જુ. જાગી જાગરેજાવા રીખ અને પોરન દત્તા રાજ્યએ દાવનુ એવા રીખાન અમરજા પાદમુ જાગી કીધું અને ત્યાંથી તે જુનાવદે જાગે છે મુજગાનામાં વખતમા મુજગાનામાં મના અને મનાનાની દત્ત દત્તા મદિ પાદમુથી વદાજામાં મેરના એરે મેની કી કીર્તિ જાગાદી રુદ્ધ દત્ત

છે કે: “સોમનાથનું મંદિર પ્રથમ સોમે (અંદ્રે) સોનાનું બંધાવ્યું, પછી બીજા યુગમાં રાવણે રૂપાનું બંધાવ્યું, કૃષ્ણે લાકડાનું બંધાવ્યું અને ભીમદેવે પથ્થરનું બંધાવ્યું; અને છેવટ કુમારપાલના વખતમાં સોમનાથના એ વખતના મુડપતિ ભાવ બૃહસ્પતિની દેખરેખ નીચે મોટા પાયા ઉપર આ મંદિરની મરામત કરાવવામાં આવી.”

રાજા કુમારપાળે આચાર્ય ભાવ બૃહસ્પતિને બ્રહ્મપુરી ગામ દાનમાં આપ્યું એમ આ પ્રશસ્તિ કહે છે. પાશુપતાચાર્ય ભાવ બૃહસ્પતિને પોતાને માટે પણ થોડી વિગત આપી છે. “ભાવ બૃહસ્પતિ કાન્યકુબ્જ બ્રાહ્મણ હતા, માળવાના રાજાના ગુરુ હતા. (માળવાના રાજાઓ પણ શિવભક્ત હતા), સિદ્ધરાજ જયસિંહના મિત્ર હતા. એમણે બીજા અનેક શિવમંદિરો બંધાવ્યાં હતાં, અનેકનો હર્ષોદ્ધાર કર્યો હતો. સોમપુરની આસપાસ કીલ્સો બંધાવ્યાં, બ્રાહ્મણો માટે ઘરો બંધાવ્યાં અને સોમનાથના રસ્તામાં વાવકુવાઓ બાંધાવ્યાં.”

આ શબ્દો ઉપરથી સોમનાથ લગવાનના મંદિરમાંજ નહીં પણ પાટણમાંએ આચાર્યની સત્તા ચાલતી હતી એમ જણાય છે.

સં. ૧૨૭૩ માં લખાયેલી સોમનાથની એક બીજી પ્રશસ્તિ પાટણમાંજ કાઝીના ઘર પાસેથી મળી આવી છે.

સં. ૧૩૨૦ ના વેરાવળના હરસદ-માતાના મંદિરના શિલાલેખમાં એ વખતે પાટણના મહામાં પરમ પાશુપતાચાર્ય મહાપંડિત

ગંડશ્રી પરવીરભદ્ર મહત્તર (મહંત) હોવાનો ઉલ્લેખ છે.

વિ. સં. ૧૩૨૮ ની ખાનકની પ્રશસ્તિમાં વીશલદેવે સોમનાથની યાત્રા કર્યોનો ઉલ્લેખ છે. નાનક પોતે પણ સોમનાથભક્ત હતા.

સં. ૧૩૪૩ ની સારંગદેવના વખતની ત્રિપુરાંતકેશ્વરપ્રશસ્તિ (જે સીન્ના પ્રશસ્તિ નામથી ઓળખાય છે તે) જેવા જેવી છે. એ વખતે સોમનાથની ઝહોળલાલીનું શિખર આવી ગયું હતું. દશજ વર્ષ પછી ગુજરાતનું હિંદુ રાજ્ય અને સોમનાથનું મંદિર છિન્નભિન્ન થઇ જવાનાં હતાં એની કાઠને કલ્પના પણ થી નહોતી.

આ પ્રશસ્તિમાં શિવસ્તુતિના ત્રણ શ્લોક પછી દશ શ્લોકોમાં વીશલદેવ (ત્રિપુરાંતક) અર્જુનદેવ અને સારંગદેવ રાજાની પ્રશસ્તિ છે. એ વખતના ગુજરાતના વાઘેલા રાજા સારંગદેવનાં વખાણ કરતાં લખ્યું છે કે: “તેણે મોટાં લશ્કરવાળા યાદવ (લુનાગઢના ચુડાસમા) અને માળવાના રાજાને પોતાનાં બળથી યુદ્ધમાં ક્ષીણબળ કરી નાખ્યા.”

૧૪ માં શ્લોકથી આચાર્ય ત્રિપુરાંતક પોતાની વાત શરૂ કરે છે. એ કહે છે કે: “તપ અને ક્રિયાકાંડનું ફળ આર્પનાર લગવાન શંકરે જાતે વિશ્વ ઉપર અત્યુદ્ધ કરવા માટે ભદ્રારક શ્રી લકુલીશ રૂપે અવતાર લીધે (શ્લોક ૧૪) અને લાટના ભૂયણરૂપ કારવણ (કારાહળ) માં આવીને રહ્યા (૧૫). પાશુપતનાં ભુદાંભુદાં મત આચરવા માટે કુશિક, આર્ય, કૌરવ અને મૈત્રેય નામના તેના

* યુધિ ચાદવમાલવેશ્રવાવૃત્ત દ્વીજવલૈ વલ્લેજ ય: ।

દૃથુવિપ્રહચારિણૌ પુણ પતંગેન્દ્રો ગજકચ્છપાવિવ ॥

ચાર શિષ્યો યથા (૧૬), આ ચાર શિષ્યો
માંથી ચાર જનનોં પાશુપત મેત્રો યથા
(૧૭). આમાંથી મોક્ષે જોતના અલકાગરૂપ
કર્તિ કરાશિ સ્થાનાક્રિપતિ (મહાપતિ) યથા
[કપાના ૧] એના શિષ્ય વાત્મીકરાશિ યથા
આ વાત્મીકરાશિએ એક યુવાન તપોધનને
ત્રિપુરાંતક નામથી પોતાનો શિષ્ય કા
(૧૮, ૨૦, ૨૧.) ૨૨ થી ૩૦ શ્લોક સુધી
ત્રિપુરાંતકની વાતો વચ્ચે છે. ૩૧ મા
શ્લોકમાં કહ્યું છે કે છેવટ ત્રિપુરાંતક ઉપશમના
સ્થાનગપત્રો દેવપતન (પ્રભાસપાટણ) આપ્યા
(૩૧). મરત્વની અને સાગરના મયગથી
જેનો પ્રેસ સુદર લાગે છે અને મોક્ષનાથના
કાળ ઉપરના બાલચંદ્રની પ્રભાથી જે પ્રકાશે
છે તે જમનના બ્રૂણરૂપ મોક્ષનાથમા. નધા
નીર્થીમા નહાવાથી જાનેજ સર્વ તીર્થગપ જેનું
શરીર થઇ ગયું છે એવા આ ત્રિપુરાંતક
આપ્યા (૩૨, ૩૩). અહીં સાક્ષાત્ શ ૩૨૩૫
શ્રી મંડુકરૂપનિએ એમને હજી મહત્ત કર્યા
અને આ સ્થાનનો પોતાના વિશુદ્ધ ચરિત્રથી
આ ઉદ્ધાર કરમે એમ બાળીને મંડુકરૂપનિ

સુદી યથા, (૩૫) * આ ત્રિપુરાંતક કુન્ભી
દરિદ્રોને પુષ્કળ ધન વ્યાપના કારણે કે—
મતા કાલકાલિયા દિગ્વર (શરણે આવેલાના
કુન્ભ દરવામા જ મન્દુકરૂપનોની સપતિ વપરાય
છે) (શ્લો. ૩૭) આ ત્રિપુરાંતકને રમા
નામની વહાણી પત્ની હતી (૩૮).

૪૦ મા શ્લોકથી જે માટે આ પ્રચલિત
લખવામા આવી છે તે દેવનાથ ઉમા કરવાનું
વર્ણન મળે પાવ છે. અશ્વિતરેખક કહે છે કે
"મોક્ષસ્વરના મદિરના મહાપતિ ઉત્તરે, શ્વર્ણ-
કલિકાના સ્થાનની પાસે, શકરના પાંચ
મુખથી જાણે અગ્નિદિગ્ત ત હોય એવા પાંચ
શિવાયજો કગળવા, * પોતાની માતા માલકા
દેવીના નામથી માલકાજેવર પોતાના
ગુરના નામથી મંડુકરૂપનીશ્વર શ્રી જુદ
સ્થાનની સ્ત્રી ઉમાના નામથી હંમેશ્વર
પોતાના નામથી ત્રિપુરાંતકશ્વર અને પોતાની
પ્રિયાના નામથી એશ્વર એમ પાંચ શિવમદિરો
કરાવ્યા, (૪૧ થી ૪૮), અને આ પાંચ
મદિરોના વચ્ચેના સાગમા ગોરક્ષકનું, લેરવનું
હનુમાનનું, મરત્વનીનું અને મિહિરનાપકનું

* મન્દુકનીપાદાન્યેયગોવિંદુપિતામોક્ષાધ્યાયમવ ૧

મોક્ષનુદાવલ્લભાનવલ્લભપ્રમામલ્લિન પ્રમાયમ ॥ ૩૦ ॥

હૃદ મહીમલનીર્થિગિહનાદિલ્લિયોર્થમર્થો વધદાહનિમ્ ॥

મુવત્તમુલભૂતમમુલભૂતમમિલ્લુકામગ્નમ્ ॥ ૩૩ ॥

હૃદ સાક્ષાદુમાન્ત- શ્રીમાન્નકલ્પદમ્ ॥

આર્થમલ વિનિર્માલ જાતે મદલમ ॥ ૩૬ ॥

સ્થાનકે નિતવિશુદ્ધચરિત્રેશ્વરિવર્ણ મદત્તર તપ ॥

હલ્લંતલ મુપુરે હૃદિ ધાનુર્જાતકન પુણજાતમદ ॥ ૩૮ ॥

† લોમપ્રસાદનમગ્નમુલભૂત

ધીમાગિ જીર્ણપટ્ટિકાલ્પયનિવાન ॥

ધીજાલ્પચમુલવાલ્પચિહ્નિવાન ॥

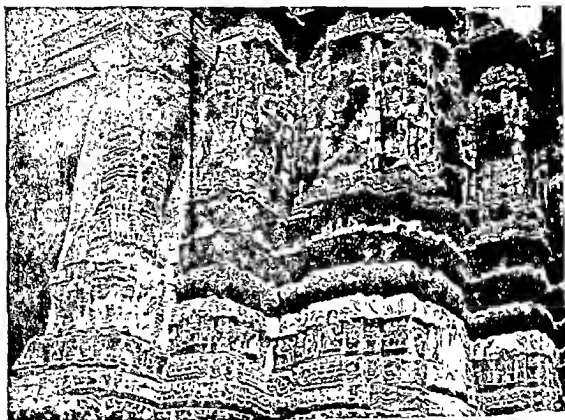
લેખાકિવન્ત કૃતિજા ચન્દાનિ પત્ર ॥ ૪૦ ॥

સ્થાન કરાવ્યું' (૪૫) અને ઉત્તરનાં દ્વાર સામે
સુંદર સ્તંભો ઉપર તોરણ કરાવ્યું' (૪૬). શ્લોક
૪૭ થી કયા માણસોએ શું કામ કર્યું એની
કેક વિગતવાર સૂચના છે. હુમેશાં નૈવેદ્ય માટે
કાકારમાંથી કલકલ વચ્ચેથી કેટલીકેટલી
કાદી આપવી એ પણ લખ્યું છે. છેવટ ૭૪

સં. ૧૩૪૩ વર્ષે માઘ શુદ્ધ ૫ સોમે સિદ્ધપ્રતિ
મંહાત્મવઃ મમજનિ ॥

ટીપ્પણી

આ ૭૬ શ્લોકની કવિ ધરણીધરે લખે
ત્રિપુરાંતકપ્રશસ્તિ વાંચતાં સારા સંસ્કૃ

મહિની કાદીગાદીનો નયુનો

મા શ્લોકમાં આ પાશુમન મહાન ત્રિપુરાંતકની
સ્તુતિ છે, અને ૭૫ માં પ્રશસ્તિ રચનાર કવિએ
પોતાની ઓળખાણ આપી છે. ધન્ધના પુત્ર
ધરણીધરે આ પ્રશસ્તિ લખી છે.* અને
નીચે પ્રમાણે મિતિ લખી છે. ધ્રીઋષિક્રમ

મહાકાવ્યનો એકાદ સર્ગ વાંચતા હોય
એવો રસ આવે છે. બાપા અને
પદ્મચંદ્રના મધુર છે. ગુજરાતની સ્વતંત્રતા મથા
પદ્મેશાં છેવટ છેવટ મોખનાથની વિધિતિ કેવી
હતી એનો આખાદ ખ્યાલ આ પ્રશસ્તિમાંથી

૭ ગણા પ્રગલ્ભિતવચવદાર્થવચ્ચા

ધન્ધાત્મજેન વિદધે ધરણીધરે ॥ ૭૫ ॥

આવે છે. ત્રિપુરાંતકે સં. ૧૩૪૩ માં નવા મંદિરે બધાંબાં અને કિંચક્રિતશતે મહોત્સવ કર્યો તે પહેલાં મેામનાથના મુવ મંદિરની આમપાસ કેટલાં મંદિરો દગે એ મોક્કમ જાણવામાં નથી. પણ ત્રિપુરાંતક પહેલાંના મદતોએ પણ પછા સુધારાધ્યાન કર્યાનું જુદા જુદા પ્રસન્નિઓ ઉપરથી જાણ છે એટલે મેામનાથનું મંદિર ત્રિકમની ૧૦ માં મરીના પહેલાં અર્ધા જાગમા મંદિરેનું રહેવ જાગનું દરો.

ત્રિપુરાંતક પોતાને જુદા મદત્ત કહે છે. દરેક મદતની કારકીદી પચ્ચીમ ૧૧ નીજ માનીએ તો તો સં. ૧૨૨૫ની પ્રસન્નિતવાળા જાત જુદાપરિજ પહેલા મદત દોચા જોધએ. પણ કે મોક્કસ ન કહેવાય. સ. ૧૨૫૨ (મ. મ. ૧૨૯૭) માં અજકુખાને મુજરાત લીધા પછી મેામનાથની વિથિન કેવી રહી હતી અને ત્યાં કેહ મદત્ત દત્તા કે નદી એ જાણવામાં નથી. પણ એ પહેલાં દોરમે વર્ષથી મોક્કમ (સં. ૧૨૦૦ થી ૧૩૫૩) અને જાણ કરી તો વખતે વર્ષથી મેામનાથનું મંદિર પાશુપત આચાર્યોના હાથમાં હતું. મદમુદ મત્તની આજ્યો

તે પહેલાં મદતે દત્તા કે નદી એ જાણવામાં નથી અને સ. ૧૩૫૩ પછી પણ અધારે પડે પડી જાય છે. જે કે નામે મારે મેાથાએ મેામનાથની ફરી પ્રિતિ કરી ત્યારે કેહ મદતને સ્થાપેાદોષ એ નબરિત છે અને સં. ૧૪૪૫ થી ૧૫૦૫ સુધી મેામપુર મા વાજમાત શિક્ષમમુખિમનું રાજ્ય હતું એટલે એ વખતેએ મામનાથમા મેા મદત દોચાના મંજર છે. છેવટ મુસમખોના વારવાર મુમવર્ષી અને સંવર્ધમાના અતમત કેરકાર થી પાશુપતમત ૧૫ મા રાતકમા અત ૫૦ મેા જાણ છે. જ્યારે પાશુપત સંવર્ધમ અજ્ઞ થવામા હતો એ વખતમાંજ વખત વખત મુજરાતમા જોર થતા હામું એ પણ વખતે કારણ દોષ.

આજે જુના મેામનાથનું કે રજુ નથી. આજે જ્યારે જ્યોતિર્લિંગમાના એક સામનાથના દર્શન કરવા કરતા નારાજશુભાંચ મરાવવા લોકો વધારે જાય છે. પ્રમાણે મદિમા એ મજધમાજ દરે રહ્યો છે. મેામપુરા જાલજો અને મેામપુરા મયારોના નામમા જુના મેામપુરનો જાણકાર મળવાય છે.

એ શું હતું?

લેખક :

૨. મસ્તાફઝીર,
સભ્ય, સાહિત્યસંમદ.

ચિત્રકાર :

૨ા. મુશીસ તથા શ્રીમાન્ પુરુષોત્તમ

(અનુસંધાન ગયા અંકના પૃષ્ઠ ૧૫૪ થી)

જેઠેર ડાશી

એ ક દિવસ વચમાં જવા દહને ત્રીજ સવારે મુમતિની દેશ જેઠેર ડાશીના પુત્ર લખમીદાસના બંગલાનો મેં રસ્તો લીધો. મને આગળથી કેટલીક જાતની મજેલી એટલે ખાદીનો પોવાક, કેસરી ચંદનનું ડીકું અને ડોહનું એ બહુસમર્પણ લીંચા વિનાની કંડી ધારણ કરીને હું પુરદમામમાં સજ્જ થયો હતો.

પાછલા બરડામાં ડાશીમા એક વિશાળ માંચી પર બેઠાબેઠાં દાંતે છીંકણી ધસતાં હતાં. તેમની સમીપ જઈને હું પૂછપલાવથી ઉભો ને બાગે બુલંદ અવાજે પોકાર્યું :

“માણ, જે શ્રીકૃષ્ણ !”

“જે સ્ત્રીકૃષ્ણ. ” પછી જરા ઉંચું નેઠ બોલ્યાં “કોણ કયરો ?”

ત્યાં તો ખાલુમાં બેઠેલી ઘાટણે એવકનો પરિચય કરાવ્યો : “નાહી, બૃહદરચા મનુષ્ય આહે : કોણુતરી મંદિરચા મહારાજ આહે, મથા વાટતે.”

“માણ ” આખરે મારેજ નોખમ ઉઠાવતું પડ્યું. “માધવચાગમાં ધન ચઢવાની છે. હમણાંજ મને ખબર પડી. હું ઊપાવાળો છું, તમે રાજ થશે એમ ધારીને હું કહેવા આવ્યો.”

“જાણુ કાણું દુવારકાણું ?”

વળી ઘાટણ મારી વહારે ચડી. “નાહી નાહી તો લખમીદામ શેઠ વાચતાત તો.”

“હું હું...કચરો તુલ તુલ કરે છે તે ?”

“હા માણ.” મેં જરા હમીને કહ્યું

“આવ દીકરા, બેસ બેસ.” માણએ મહેરબાની બતાવી.

ઘાટણે એક આકળો આગળ કર્યો મેં એણું કે એટલો પામે એનીશ તો તમાકુની ગળુથી નાક ભરાઈ જશે મેં નીચા વળી આકળે જરા દૂર ખસેડ્યો ને પચડિા મારી આસાનીથી બેઠો.

કાત ઘસવાની ક્રિયા પુરી થઈ એટલે ડોશીમા જરા સ્વસ્થ થઈ. મેં તો ‘ફેણખા’ પીજ વાન રાખી. તેમને અચરજ થયું. મેં ‘શુ કે તું સર ખીદારીલાલની ઝોશીસમા રાવણે જનારો, મગાડાસનો દીસેબન દેસલ રમણલાલ ખારીરેસના છપરનો કટકો, જેકાર ફેણને ન એળખુ ? શી વાન ?’

અને રમણલાલના નામે મેં ધારેલો મત્કાર કરી બતાવ્યો.

“રમણ ખાલીન્ટર કર્યો ?” ડોશીએ ક્રિ કર્યો: “પેરો ખીદારીને ત્યા—”

“હા માણ, એજ. તેની વાન આજે માણું મુખાઈ કરી રહ્યું છે.”

“અરે તું મુક એની વાત. તારું મુંબાઈ ની હાંચ છે ક્યારું ?”

“કમ માણ ?”

“તારે શું ? હું ખીદારીને કહેતીનીજ કે તું ફેકટનો ડોકરીનો લખ જમાડવા બેઠો છે. બીવાન જનારા બધાજ વડે નહીં તો શું થાય છે ?”

“તેમાં મુખાઈને શું ?” મેં પ્રશ્ન કર્યો, પણ ડોશી પોતાની વાતમાં મશગુલ થતા.

“પહેલેથીજ મેં કહેલું કે એનું કુળ સારું નહીં, એનું નામ સારું નહીં. એની માને કોણ નથી એળખતું ? મારી બાંધનાના લગનમાં—સાંભરે છે ને, કાશી ?—મેં પાંચ પાંચ વખત તેકુ મોકલ્યું પણ દીકરો અચરેજ લાલે એટલે રાંડનો મીઠાજ તો કે માયજ નહોં તે..આવીજ નહોં.”

અહીં એક વૈષ્ણવ લટ ડોશી માટે દુધ ને મારે માટે ચા લાગ્યો અને બનેએ મુઝે માટે ખાણ ખાલી કર્યાં.

“પાન મગાવ તો, કાશી” કરીને જેકાર ડોશીએ આગળ ચલાવ્યું.

“એનો નાનો તો હતો રખડેલ, પછવાડે થી ફેરી કરતો તો જમનગરમાં ને આ છોકરો માને ઉપકાર મારા ખીદારીનો કે એણે એને લણવ્યો ગણવ્યો ને વીનાત મોકલ્યો.”

“તે...રમણલાલ ખીદારીદાજ શેઠના પેના થી લણેલા ?”

“તો ? એના દેવાળીઆ બાપે તો રખડાવેતા બેડિને-મા ને દીકરો મારા ખીદારીએ બાજીડી નહીં જાવી દેતે તો આજે મડાં દોન કોણુ બણે કર્યા ?”

“હા” “મેં ટાપશી પુરી” “ને શું એને હગાયો, ફુવાગ્યો, કુવાગ્યો, તેને અણઅણો વાના કર્યા—છેવટ તેના માનમા પાઈ પછુ આપી ને જમાઈ થવાના દેખીતાએ ઉપગ્યા તો આ કર્યું.”

“જુઓ તો ખરા ! લાલ, એ ત્રે આ કલજુમનાં કારસથાન બધા.”

“એમજ. પણ માણ, હું એમ પ્રુણ, કે એ પાઈમા રમણલાલની વચણ ફેરી હતી ?”

જેકાર ફાઇ છે બરાબર સમજ્યાં હોય એમ જણાયું નહીં. હું વિચારમાં પડ્યો કે કંઈક કાશી, તો નથી ક્યાયું? પણ તરત “કાશી,” કાકું ફેરવી ડાશીએ કહ્યું “વહુને કહેજે કે નવું વેલણું લલિતા માટે છે, આજે વાપરવાનું નથી તે રાખી મુક.”

હું સમજ્યો. અગ્રેજસાહેબ લાયા વાપરવાનું આ ફળ, પણ નવા સવાલ ધડતાં મારા જેવા કાબેલ જર્નાલીસ્ટને વાર શી?

“માથ, રમણલાલ બહુ વિવેકી છે એમ મેં સાંભળ્યું છે એ વાત ખરી?”

“મુકને મુઆનું નામ. તમારું શું કહેવાય પેલું—પાટલું, હા પાટલું—એના યંત્રમાં કોણ જાણે મુએ હીરામોતી ધાલેલાં તે હાથ તેમાંથી બહાર કાઢેજ નહીં. રખેને જાણે એના હાથ કોઈ હુડી લેશે!”

“એ તો માથ, મુધરેલાની રીતોજ એમ હાથ રાખવાની—એને ફેશન કહે ફેશન.”

“બળીરે તમારા લોઢની ફેસીન ને ફેસીન! ને પાછળથી શું થયું તે ફેસીન આવી ગઈ? આજ્યો ત્યારે તો ફેહ્યા ફેહ્યા ક્યાં કરતો” તો ને કેવા મજેથી વાત કરતો તો. પછી કોણે ભુરકી નાંખી જે એમ ઉખરેલ જેવો થઈ ગયો?”

હું કહેવાનો થયો કે સુમતિ જેવી લલનાએ ભુરકી નાંખી હશે; પણ હાપણના બારમાં એ કહેવાની હીમત દબાઈ રહી.

ફેસીનું લાપણુ આગળ વધ્યું:

“એ તો મેં જરા હસીને બોલાવ્યો કેની, એટલે પાછળથી મુઆના મગજમાં રાઇ આવી. મારીજ ભુલ થઈ કે એવા હલકાને બોલાવ્યા વિના રહેવાયું નહીં.”

“હલકો તો ખરો, માથ. કહે છે ચેરી પણ તે દહાડે કરેલી.”

“હારે; નહીં કેમ કરે? એનો કામેળી ચોર હતો ને એની માસીના છોકરાને તો ત્રણ દહાડા ચાવડી પર રહેવું પડેલું એક વાર. અમે શું કંઈ નથી જાણતાં એમ રડમાના મનમાં છે શું? તમને તો શું ખબર, લાઇ? એનું આખું કુટુંબ ચોર છે. એનાજ ઘરનાએ તો આ મારા કચરાના લગન વખતે લાડુ ચોરેલા ને? જખરા ચોરો છે એ બધાય તે!—એવા એવાને તો બીહારીજ સંધરે. વાપડો બોળો છે—બહુજ બોળો.”

આમને આમ ડાશીમા રમણલાલની સાત પેઢીનો ઇતિહાસ મને સાંભળાવત ‘પણ મને કુરસદ નહીં હોવાથી મેં લાગ જોઈ “જે શ્રીકૃષ્ણ” કહી રજા લીધી.

ચેર જતાંજતાં વચમાં ભુલેશ્વર સાહેબે લેવા ઉતર્યો ત્યાં એક શીગરામ ઉપર પેન્ના મકના લાવીઆને જોયો.

“અલ્યા કોણુ આવ્યું છે?” એમ પુછત તેણે ખબર આપી:

“બુલ્હો રામો હાક લેવા આવેલો છે, હંગાચે પેલી છોટી બાઈ છે.”

“કોણુ સુમતિ?”

“ના ના, તરલાએન.”

તરલા ને રામાને બટાકાની ટુકડા આગળ રોપી કાઢતાં મને મહેનત ન પડી. રામો વેપાર જોડે લાંબગડમાં હતો ત્યાં પેટી નાનકડી છોકરીને બાપુએ બોલાવી યુક્તિથી પાર્દાન વાત પુછી જોઈ. એ નાનકડી જુચી તો પાર્દાની વાત યાદ આવતાં જાણે કોઈ કોમીક શીલ્પ યાદ આવતી હોય તેમ તાળીઓ પાડી બોલવા

લાગી: "ગંગાત દહી ગંગાત. સુમનિબદેનના પેવા રમણિકબાણ છે ને, તે તો પેવા-પેવા સીનેમાવાળા ચાર્ટિયેખીનીની જેમ નાચતા-તા પાટપુનના ખીરસામાં હાથ નાંખી ર્થાં કરે ને હું પામે જામે કહું કે જમરડાની ટોરી બેગવી આપો, કે તરત ચકળીની જેમ કુટી ચાલ્યા જાય. પછી તો ચોરી કરવા જતાતા તે મોઢાભાણિયે માર્યા."

કેમ માર્યા તેનો અહિંયાય કરી ખુચી જતાવવા જતી હતી ત્યાં રમ્યે આવી પહોંચે. બીઠારીવાયના કુટુમ્બા એકનિશથી સેવા કરતાં છુટ્તગ થઇ મયલા એ રાખાને ત્રેહને અને તેને મારે માન થઇ આવ્યું.

"કાચ પનુ," હુ કોણ છુ. યુ છુ અને હુ જાણવા માગુ છું તે કુક માં મમજવી મેં પુછ્યું. "ને રમણલાલ બારી-દરની તુમચા બ ગયા મધી ચોરી કેવી તે ખરી ગોણ આહે ?"

"નાહી નાહી, તમા નાહી. તે કહી હોણાર નાહી. રોક્યા પરી રાહુન તો મીકલા હોતા તે અમા કરનાર નાહી."

"પણુ તુજા ગંગાદાસ ગેહ તમા સાંગે."

"ગંગાદાન રોક્યી ગોઝીજ નકા કરે. કાચ સાંચુ." "હુના રાખાલ મોહુ ખગડી ગ્યું."

"પણુ તે લોકર પળવા તે ખરી ગોણ કાચ ?"

"હા લોકર મેવા, જરા ગમરાયવા દીનન હોતા. બાપી અમા માગવા માનુસ ! ચોરી નકા, નકા, નકા."

પછી અમે છુટા પાયા મે રાખાને દેખીએ થરી જોયો. પણ તેણે મિચિત રિખત કરીને હાથ જોડ્યા.

હવે કેને મગરું ? આ રમણલાલ અને સુમનિના કેસમા બની રાકે તેટલાની મુલાકાત મેં લીધી પણ અત્યારસુધી મેં માંબગેડી વાત પર અગત્યાગુ પડ્યું નહીં. કોઈને રમણલાલ મોઝતજી તો કોઈને ગમરાયવો કોઈને તુમાખી તો કોઈને મૂખ લાગેતો, પણુ બન્યું તું શું તે ખમર પડી નહીં. આખરે એ ચાર દિવમે

બેઠાર ટોરી

એક માણુન મારફત ખમર પડી કે વાલદામ મોઝને અને રમણલાલને બહુ સારું છે, અને એ બનાવ પણ બીજેજ દિવમે રમણલાલ લાજમ અને બગે મએમે, તે ઉપરથી લાગ્યું કે તમની પામેથી ખરી હજીકત કદાચ મગી રાકશે.

કેહાલું લઇ બીજે દિવમે બપોર

બાર વાગે વડગાદી ઉપરની લાલદાસ શેઠની પેદી ઉપર હું પહોંચ્યો.

લાલદાસ શેઠને ત્યાં

શેઠ કે ગાદલું! ભરાવદાર આંકડીઆળી મુછવાળા, હુંકે ઘોતીહાં ને આંકી દોષી પહેરેલા, ઉઘાડા, આજથી પોણાસો વર્ષ પહેલાના મુંબઈના શેડીઆઓ જેવા પ્રચંડ દેહધારી લાલદાસ શેઠ ગાદીતકીએ પડ્યા હતા. શેઠ આગળ હું જમને ઉભો એટલે “કેમ આજે ધીનો લાવ શો છે?” તેમણે સવાલ કર્યો.

“નહીં છ, હું દલાલ નથી; હું તો છાપાનો રીપોર્ટર છું.”

“રોર્ટર હમાસ?”

“નહીં નહીં શેઠ, અમે લખવાવાળા છાપાના, ન્યુસ છાપીએ.”

“કયું?”

“મુંબઈ ધડાકો.”

શેઠે દયારાંકર મહેતાજીને આંખ મારી: “કેમ મહેતાજી, ‘ધડાકો’ આપણે ત્યાં આવે છે કે?”

મહેતાજીએ ધુજતાં જવાબ દીધે: “જી મારે ધરેના-પેઢીમાં પેઢીમાં આવે છે.” શેઠ કે બોલ્યા નહીં, પણ મહેતા પીગળી જાય એવી એકજ નગર તેની પર નાંખી.

“બોલો તેનું શું છે?”

“શેઠ, એક વાત તમને પુછવાની છે. કાલે પેલા જમનાદાસે કહ્યું—”

“કયો જમનાદાસ?”

“ડોકામરડીવાળો—કે લાલદાસ શેઠને બધી ખબર છે.”

“શાની?”

“પેલા સર બીહારીલાલને ત્યાંની—”

વાક્ય પુરું થાય તે પહેલાંજ મોટી દોડીમાંથી દારુ છુટે તેમ લાલદાસ શેઠના મુખારવિંદમાંથી હાસ્ય ઉડ્યું, ફાટ્યું, અને અડધી વડગાદી ગાજી રહે તેમ તે ચોપાસ છવાઈ રહ્યું. શેઠ હસી રહ્યા હશે કે કાણુ જાણે, પણ તેમના પેટ અને ખભા તો હજી હાલતાજ હતા. હવે મને, ત્યાં એટલા ભૈયાઓને અને ચરમામાંથી બેતા દયારાંકરને પણ હસવું આવ્યું. હસવું બંધ થયું એટલે શેઠ ગાદી ઉપર બેઠા થયા.

“એ તારી ફેશનની મહોઠાણુ” કહી તેમણે મારો પગ ખેંચ્યો. હું તેમની આગળ ફસડાઈ પડ્યો. “ગાંધી મહાત્મા ડાહ્યા છે. તમે બધા વીલાપતી વાંદરા એજ લાગના.”

ત્યાં ફેંકે પાછું યાદ આવી જવાથી તે હસવા મંડી પડ્યા.

“પણ શેઠ હું જાણુવા માગું છું કે રમણલાલે ત્યાં કેવી વર્તણુક ચલાવી હતી?”

મને જવાબ આપવાને બદલે શેઠે ભૈયાને હુકમ કર્યો: “ભૈયા, ૪૦૦૦૦ જેષ્ટ-૮ કો. રમણલાલ શેઠકે બેસો લાલદાસ શેઠ એકદમ સુલાતા હય, જલદી આઓ.... બેશ ઊંચા રમણલાલને મોટેજ બધો ખુલાસો કરાવુંકું.” પછી, “ભૈયા” બીજા ભૈયાને લાલદાસે હુકમ કર્યો, “શેઠને મારે, મેસાલાનું દુધ ને પાન લઈ આવ.”

[વિચાર]

૧૮૮૭ થી

[મોસાન પુરોત્તમ]

શેક ને ક્રમાદથી મામ કરવા મડયા તે
પરથી મને ભાગ્યું કે શેક હાલેદરીમાલ તો
દેવા જોઈએ.

અડધા પોજો કસાક વાટ જોત હશે
ત્યાં રમજુવાસ આવી પહોંચ્યા મને જો
મુરખા. પણ ત્યાં તો અવરાસ શેકે મોલાન્યા.

“અરે રમજુ, યેસો ન થાને, હરી રને

આ છોડીને અધુ. રાજ રાજ નરી નરી
તોપે જાપાએ મારે છે. ને આખા મામમાં
ચાલતીત થાય છે અધી જવાયે કર્યો. અસી
નાખતું’તુ ને ત્યા ને ત્યા.”

“હુ શું કહું ! આ અધવાળાએને તે
કે અધી હસે કે નહીં ? લોકોની ખાલગી ખાલત-
માં ભાગ્યું મારવાનું એમને કારણ શું !”

ગુજરાત]

[માર્ગશીર્ષ ૧૯૮૦

જેને વાંધે વળી સત્યામ કરવા ગયો. તે પેલું જીવીસ—
હા. જોનાં બટન તુઠી ગયાં.

—એ થો હતું ?

“આખું મુંબાઈ ભોજભોજ કરે ત્યારે એ શું કરે ખીચારા ? કોણએ પાણી એવળ વાળ ચીનીની. રડીમર પરથી ઉતરતાં વેલવટ મળી સનાહ માની ફેલ નો આ ભવાય ન થાત. પણ તમારા વેવાન ચએવાઓમાં અક્રમજ્ઞ ક્યાં હોય છે ? ભવવા પણ મળવા નહીં જોવાને, કહી દેને આ છાકરાને ખપી વાત કે આ ફળમન્થનું આટકે. ગેથી રડીગડીને નહીં તપ્ય છે.”

“કું શ કદું ?” રમણવાવને એ પ્રમથ શરૂ આપવા એટલી શરમ આત્મી હતી કે તે બોલી સકયો નહીં “તમે જોઈએ તો કહો.”

“જો ને આઈ ‘ધમમ’વાળા, જાન માળવા વાન આમ ખતીની આ મારે રમણ ફેરાનેમજ ખજ ફાલર નખર્ગ કરે રડીમરમાંથી કન્યાં તેજુજ એ કચુંનું કે માઈએ કચું છે ને ખાતી પહેર પણ એ કહે કે, ‘ડીમીડી’ (ગામ) ન કહેવાય ‘ડીમીડી’ ના પદાવા થઈ આ લંધિા વાડાં બીહારીવાવને ત્યા પાટીમા ગયાંતા બાઈ અપ કહેટ. જ્યો સડનની પાતમેટમાથી ચાલી આઓ. નખેડ તપ્ય એ જોડેડ ડીમીડી એને શરૂ વળી મવામ કરવા મરો—” ત્યા પાછો એ બના શરૂ આડવાથી પાએક કપાક સુધી લાજદામ ફેડ દ્રખા. “—વાંકે વરો ને પેડુ શું કહેવાય છે—વેલીત—હા એનાં જલન નુગ મયા”

“ઓ આઈ સી” (સમજ્યો સમજ્યો) મેં બરાડ મારી.

“આપા ખ્યાલે શરીર કે ?” લાવદામ ગોઠે પાન ખાતા કચુડ: “પાટપુત નીચે ઉતરી જતું તેથી ખીચારામાં કાથ નાખી ફરનોતો. મીઠાજમા નહીં”

“અને પેલા મગદામની રમમાં ચોરી ?”

‘મગદામની એસીનેસી. એતે વડેવ છે એની વાત ઉપર ને વજન હોય ? આ રમણાયા અકલ્ય એટી છે. મોટેડ કચું છુ-માદો પડીને નેર એકમ દાલોડ ત્રો હોત તો કે ન થાત. પણ એને નહં પાટપુત ગોધવા મળે ને પેલાનું કપાલ ફક્ડપુ ચોર ચોરની છુમાપુમ થઈ. આ મજરાયો, ને દારૂ ન જડવાથી આવા રોડીના ગમમા ઘુસી ગયો એકા તો ખપી વાલો કરે, પણ ખરી વાત આ છે. શું સમજ્યો ? પછી અકલ્ય આડી ને માઈમા મેગલિ નાસી ગયો. આ તારા પાટપુતની મહોડામ.”

એમ કહી શરૂ માગ પાટપુતનો છેડે પડડો એવા નેરથી બેંગેવો કે અને માગ બેસીમ નુગી જવાની બીક લામી.....

આ ખરી દરોડન ‘ધમડા’માં હપાવા પડી અને આશા છે કે તેજે બધાના મનમાંથી બોલી વાલો કાઢી નાખી દશે અને રમણલાલ નવા સુમલિના વેતીયાળ પાઠાં સપેલાં દશે.

રાજાધિરાજ

‘ગુજરાતનો નાથ’નું અનુસંધાન

લેખક :

રા. કનૈયાલાલ માણેકલાલ મુનશી,

બી. એ., એલએલ. બી., એડવોકેટ;

પ્રમુખ, સાહિત્યસંસદ

નોંધ.

જેણે મારી “પાઠશુની પ્રમુતા” કે “ગુજરાતનો નાથ” વાંચી હુશે તેને આ વાર્તાનાં કેટલાંક પાંચાઈઓ ખાણ પડશે. જેણે એ વાર્તાઓ ન વાંચી હોય તેને માટે નીચે આપેલી ઓળખાણ બસ છે.

જયશિંહદેવ રોડાંડી ... અણહીલવાડ પાટણનો રાજા અને ગુજરાતનો નાથ.

મીનજદેવી ... રાજમાતા.

ચુંગલ ... મહા અમાત્ય.

ઉદા ... મંત્રી અને ખંભાનનો સત્તાધીશ.

દાદા ... મંત્રી ; * કર્ણવતીનો સત્તાધીશ.

શોભ ... મંત્રી.

ત્રિભુવનપાલ ... રાજાનો ભત્રીજો ને † લાટનો હંડનાયક. ‡

કાશ્મીરદેવી ... ત્રિભુવનપાલની પત્ની ને મીનજદેવીની ભત્રીજી.

કાક ... ત્રિભુવનપાલનો મિત્ર ને ભટરાજ.

મંજરી ... તેની પત્ની.

સાજજન ... સોરઠનો હંડનાયક.

પરશુરામ ... તેનો પુત્ર.

રાંખેંગાર ... જુનાગઢનો રાજા.

રાણકદેવી ... તેની રાણી.

આગતાં પ્રકરણોનો સાર

વિભાગ પહેલા

જયસિંહદેવે મિલેલેલા ફરમાન મુજબ કાક ઉદાતા દીકરા આગળને બુદ્ધિમંતુ દુર્વપાત્ર લેણી પાછળ તરફ જવા નીકળે છે. રાણી લીલાદેવીએ તેમજ રામકેશવેએ પણ તેને તેડાવેલા છે. જ્યાં તેને જૈન સાધુ દેવમયદુરિને પવિત્ર થાય છે, અને પોતે તેની પાછળ એક યુવતી થાય છે. આથી આશ્ચર્યમંજરી ઉપર મુગ્ધ થઈને તેની માગ કાઢવાની ઘેરજમા પોતાના બલિષ્ઠના સાળા અને પાટલે કાઢ સેનાથી બળીત્રી રહેલા રેવાપાલને કાઢતી ચંચળી બનાવે છે. કાઢતી ગેરદાનરીમાં બળવો ઉઠાવવાની રેવાપાલ પેરરા રચનો દોષ જ આગળના કાક અને આવી કેટલીક રજા પછી પોતાનું કુટુંબ તેના કુટુંબમાં સોંપી જાય છે. મંજરીના માદમા પટેલા આશ્ચર્યથી અચમ્બતા પામીને તેમજ મંજરીના પ્રમાણથી અલગ પડે દેવમયદુરિ અમાન જાય છે. આ બાબત રેવાપાલ મદના કાઢારના રજા નાથ અને કામજા દેવાને જોળી કાઢાર આવી જી માપવાનું તેની પાસે કમુવાવ છે-એવી રાત્રે કે કાક પાછો આવે તો રેવાપાલ અનાજ ફરી બરી આપે.

વિભાગ બીજો

બુદ્ધિમંત્રી દરીઆ વડે પાછળ તરફ જવા પડે વચમા ભાગી આગળ જઈ પડે છે, અને પોતાનો વેરા વિશામુ જિમાને પહેરાવે છે. જિમા આજ્ઞાનુસાર વદામન પ્રવાસ આગળ લઈ જાય. કુળાદી દે છે કીનાર કિનેર ઉદાતા દીકરા વાગ્યર તેને કાક સમજી 'બચાવી' લે છે અને વચથી લઈ જવાની તૈયારી કરે છે. આ બાબત કાક મુતી મીન જુનાગઢ જાય છે. 'રા' ના કહેવાથી રામકેશવે પાછળ મેડે સધિ કરવા સમજવવાતા નિષ્ઠા પ્રવાસ કરી પોતે સાધુને કુટુંબ કરી નહીં તુટા દેવાની પ્રતિજ્ઞા લઈ પાછો ફરે છે. રસ્તામા તેને કાક મદવાની ચાકમાત તરફ વળે જાય છે, અને બાબગબુને અનાજાસે તે વરા કરી લે છે. પછી તે પુખ્તીન વગેરે રામકેશવે પેની રાણી લીલાદેવીને મળવા કુતુંબક પ્રવાસ કરે છે અને જયસિંહનું મન દેવદી તરફ જિયાતુ અકાવલુ રચત આપે છે. કિલ્લામા જયદેવ પરમાર આવનાં તે સત્તા જાય છે. જયદેવને જયસિંહથી રાણી કાઢી મુકે છે. કાક સરકારને જયદેવ આગળ દાખર થાય છે અને જુનાગઢ લેવાનું વચન આપે છે. કિલ્લામા જયદેવ આવી લાગતા તે અદર જતો રહે છે. પછી પરમાર અને કિલ્લા ત્યાં આવે છે. રાજા જુનાગઢ લઈ સધિ કરવાની પેટરી જતાવ છે. કિલ્લામા કાકને બાલે જિમાને લઈ વાગ્યર આવે છે. પણ કાક પાછો જાય છે. કાક કાકે જાય છે. રાજા જયદેવ ત્યાં કાકે વિદિ મોટે જાય એમ કરે છે. રાજામાલ કાકનું રામકેશવનું રામકેશવ લીલાદેવીને આપે છે. મુજબ મીનજેવી મેડે મસવળું કરતો દોષ 'ક' તેડવામા કાક આન છે, અને રાજાની રિયતિથી માલીખાર થાય છે. વાગ્યરને ખાલી જવાથી પરમારની પુત્રી સમય તેમજ ઉપર દ્રેષ બરાય છે. પોતાની રાજ વચર કાકને કિલ્લા આપતા મદિ રામકેશવેને કાઢવા પરમાર એક જુના નેડારને કહે કરી પોતે કાલેથી જામા ઉવવાની ફરજ પાડવા કાકને મળવા જાય છે. ત્યાં કાક સાથે તેન આમક ગ્રંદ છે. પણ તરત સમાધાન થાય છે. કાક કહેવા નેડારને કાઢી દેવાની જાણ મુજબ પરમારને કરે છે. તે તે અર્થે મદાવવા જયસિંહદેવ પરમારને 'ક' આવે છે. રાજાની વદુ પ્રેમકુંવર ને સત્તાવચા કાકને અલગનાં કાઢવાના સમર્થ લીલાદેવીને 'ક' રામકેશવે હોય છે. ત્યાં કાક રામકેશવે મળવા આવે છે, અને રાત્રેને વગ કરવાની શુકિત મુકાદે છે. રાણી તે અલગના આડે છે. વચને કિલ્લા પોતાની આજ્ઞાને જાય કરનાર કીન-કને કાક પાલક કરે છે. કાકે જયસિંહદેવ તેને કહે કરાવી, સાથે જાને પરમાર સાથે મિત્રીમા વાપસવા નીકળે છે. ત્યાંથી કાક રાત્રેને સેરી બીજી મિત્રીમા તરફ જાય છે અને આ બાબત રાજાની ટાળી તથા અલગનાથ અને તેના કીનિકે વચ્ચે જાય છે. રાજા, પરમાર ને જોલક તેમાં સમજ થાય થાય છે. આ રાણી વચે આવે છે અને જોલક રાત્રેને લઈ જાય છે.

(જયે આગળ ચાલો)

કાકતું શું થયું ?

બી જે દિવસે રાતે જ્યસિંહદેવ મહારાજ-
ને લાગ્યું કે પોતાનાં ગાત્રેગાત્ર
ગળતાં હતાં, ને તેના હાથપગ ને માથું બાંધેલાં
હતાં. શું તે કેદ પકડાયો હતો ? શું તેણે
એલસનાયક ને મોરડીઓ પર જીત મેળવી એ
ખોટી વાત ? તેને પરશુરામ ને લીલાદેવી મળ્યાં એ
સ્વપ્ન ? તેણે આંખો ઉઘાડવા પ્રયત્ન કર્યો; પણ
જાણે તે સીવાઈ ગઈ હોય એમ લાગ્યું. તેણે
મહામહેનતે આંખો ઉઘાડી. શું તે કારાગૃહમાં
હતો ? પગ આગળ એ વૃદ્ધ માણસો બેઠા હતા.
માથા પાસે એક સ્ત્રી બેઠી હતી. તેમનાં ગદાનાં
મુખ પરિચિત લાગ્યાં.

“ભાઈ! જયદેવ.” પેલી સ્ત્રીનો અવાજ
આવ્યો.

જયદેવેં ઓળખ્યો. “બા! હું ક્યાં છું ?”

“રાજમહેલમાં.” મીનજદેવીએ કહ્યું.

“વંદરાજ! દવા ચટાડો.”

“તૈઆર છે” કહી રાજવંદે દવા ચટાડી.
રાજને જરા સારું લાગ્યું.

“બા! પરમાર કેમ છે ? કોણ મહેતાઈ ?”
રાજએ પગ આગળ બેઠેલા ખીચ વૃદ્ધને
સંબોધીને કહ્યું.

“હા. મહારાજ !” મુળલે કહ્યું “પરમાર-
ને ડીક છે શીકર કરશે નહીં.”

“ને એલસનાયક ?”

“બખત છે ને સવાર બાગે દેખે.”

“ને કાકતું શું થયું ?”

“તું શું કામ ચિંતા કરે છે ?” મીનજ-
દેવીએ પુછ્યું.

“હું નહીં કરું તો કરશે કોણ ? એ તો
મારો જમણો હાથ છે.” રાજએ જરા
અકળાધને કહ્યું. વંદે તેના હાથ પર હાથ
ફેરવ્યો. મીનજદેવીએ રાજના માથા પર હાથ
મુક્યો. રાજ જરા અસ્વસ્થ થતા લાગ્યા.

રાજની મરજીદાની પાછળથી એક નિઃશ્વાસ
આવ્યો. રાજએ તે સાંભળ્યો. તેના મગજ
આગળ લીલાદેવીનું મુખ આવ્યું.

“મહેતાઈ ! હું કયાર સારો થઈશ ?”
“અરે એ ત્રણ દહાડામાં. નામનું થોડું
વાગ્યું છે.”

“પરશુરામ ક્યાં છે ?”

“બેટા ! એને બોલાવા મોકલું ?”

“હા.”

મીનજબાએ હુકમ કર્યો એટલે એક અનુચર
પરશુરામને તેડવા ગયો; અને રાજ આંખ
મીંચીને પડી રહ્યા. થોડી વારે દંડનાયક આવી
પહોંચ્યા. રાજ તેને માટે વાટ બેટા હતા
એટલે તરત આંખો ઉઘાડી.

“પરશુરામ !”

“હા.”

“કાકની તપાસ કરી ?”

“મહારાજ ! જરા શીકર કરશે નહીં.
એને માટે ચારે તરફ માણસો દોડાવ્યા છે.”

રીણી ખીની, હવાવવા જેટલુએ તેમનુ સમર્થ દેખાયું નથી. સર તેજબહાદુરની નાસીપાસીની, નિરાશાની કે મુંઝવણની દયા ખાત્રા વિના કેણુ રહેશે ?

હીદના પ્રતિનિધિઓની ગૌરવહીન દશાએ ખાસ રોહતરના સભાગૃહનું કોરેષા તારખાતી થતો ત્યારે કયા સાચા હીદવાસીઓના હૃદય ચીરાતો ન હતો ? આરંગીસ પ્રતિનિધિ રીફ્રેશ જેરફના વચનોમા ગહેતું મત્ત કોને આવતુ ન હતું ?

સર તેજબહાદુરની કાર કે છત માં નિનીનો અને ઉદ્દમો બંને પરસ્પર વિરુદ્ધ અભિપ્રાય ધરાવતા હોય પણ હીદીઓની દશા તો એક તત્સમય પણ આ પરિવત્તા જલસાતી હોયે આવી નથી એ દેખીતુ હતુ જોયા વિના કેમ રહેવાશે ?

સામાજીય અને મરદાનવિષયક

સામાજીયપરિવૃદ્ધિમા મળ્યા વિશેષતાના વાંચનારને એટલુ તો સ્પષ્ટ લાગશે કે લા હીદીઓ વીગે ચર્ચાવવા પ્રત્યે મહત્ત્વ સ્પષ્ટ સ્વરૂપ પાડ્યું હતું અને એ મરત્ત મરથાનો ની સમાનતાનો નથી. હીદીઓના સરખા દર નો નથી, પ્રજા હીદી અને અંગ્રેજ સરકુતિ વચ્ચેના વિમલનો છે જનરૂપ સમસ્યે જોખમી રીતે કશુ તે પ્રમાણે હીદીઓની સરકુતિ અંગ્રેજ સરકુતિથી નીરાળી છે, અને જ્યાં એ સરકુતિએ વચ્ચે રમાડતી થાય ત્યાં હીદી સરકુતિને અંગ્રેજ સરકુતિની સમાન ગતિવામાં નહીં જાય અને ઈંગ્લેન્ડ અને બીજાં સરથનોના પ્રતિનિધિઓએ આવો સ્પષ્ટ સિદ્ધાંત ઉચ્ચાર્યો નથી, છતાં પણ એ નિદાનને સામાજીયની રાજ્યનીતિમાથી ઉમેરી નાખવાની હીમત કરી નથી. એટલે ખીરીશ સામાજીય રહેવાનું ખરું,

પણ તેમાં બે સંસ્કૃતિઓ હોઈ શકે, અને તે બેમાંથી એક સરકુતિ એવી સર્વોપરી ગણાય કે સર્વથી થાય ત્યાં ગમે તે બોલે તેનો વિજય અને બીજોના વિનાશ, સધાવો જોઈએ, આ સ્થિતિ એક મોટા સવાલ ઉભો કરે છે. ખીરીશ સામાજીયમા દરેક સંસ્કૃતિને સ્વાતંત્ર્ય કે સમાનતા મળે છે એવી માન્યતા શું ખરી છે ?

મામાજીયતા આદર્શ એવોજ હોઈ શકે કે જુદા જુદા સરકારોવાળા રાષ્ટ્રોમાં એકતાનતા આપી આખા સમુદાય બંધિત પ્રમદાયવું અને આ આદર્શ ત્યારેજ પુરો પડે કે જ્યારે દરેક સરકુતિ પોતાના સરકારો રિકમાવવાની અને સમાન હોઈ મોપરાની સંપૂર્ણ સ્વતંત્રતા હોય તેને બન્ને જનરૂપ સમસ્યોનો સિદ્ધાંત તો એવો લાગે છે કે આપુ અંગ્રેજ સામાજીય, અંગ્રેજ મરકારો વિજયી કરવાનું એક

[૧૩ માર્ચ ૧૯૫૫ ૫૫ ૨૬૨]

૨૫. ઉપમયાય ચિત્રેતી

[b] (b) (5) DPP, (b) (5) ACP

Whitefish

१५१२०५ १५८०

— 30 —

37-

કુમાર

:: બારથી બાવીસ વર્ષ સુધીનાંઓને માટે ::

પહેલો અંક જન્મસુઆરી મહિનામાં બહાર પડશે

સવાજમ
એક વરસના
રૂ. ૧
છ મહિનાના
રૂ. ૩
ચોરસ સાથે
(અગાઉથી)

૨૯
• દરેક મહિને
૪૦
પાનાનું
સચિત સંગ્રહન
વાંચન

સાહિત્ય અને કલા, આરિગ્ય અને સંસ્કાર
ઉત્સાહ અને પ્રેરણા તથા જ્ઞાન સાથે વિનિર્મિત આપતું
અનોખી ઢબનું પહેલું જ ગુજરાતી માસિક

આપણે ત્યાં છ સાત વર્ષથી માટેને બાર થી
વર્ષ સુધીના બાલકો માટે પુષ્કળ શિક્ષણાભરો
છ, બીજા બારીસ વર્ષ પછીની પુખ્ત સુદ્ધિ માટે
જલ્દી પળા જ્ઞાનસામગ્રી છે. પરંતુ એ બાની વચ્ચેની
વચની ઉગતી પ્રજા - કુમારો અને કુમારીઓને

જીવનદષ્ટિ આપે, સાહિત્ય અને કલાનો રસ ધખાડી તેમાં
પ્રવેશ કરાવે, ઉચ્ચ મર્યાદા રેડી પ્રમુખ આગ્રહ્ય થોડે તેમના
કલ્પના સોડીયા જિસાહ અને પ્રેરણા કરે, તથા મનરમ્ય કરવા
સાથે જીવનના યાત્રા આપી અર્થ મનુષ્યત્વ પોષે એના સાધનો
નથી એ ઉચ્ચ પુરવાનો આ નજ પ્રયાસ છે

જેમાં દર માસે

મહાન સાહિત્ય-સામગ્રી, જનમની રમમરી કૃતિઓ, ભરખની
ચમત્કૃતિઓ તથા કુદરતની અન્ય લીલાનું દર્શન, આપણી
પ્રાચીન ઐતહાસિક અને અનોખી પ્રાણ પે જાતી પ્રસારો,
હાલનાસનું વિવિધ દર્શન, લોકકથાનો અમૂલ્ય વારસો,
અમરની સન્નિધિઓ. વિજ્ઞાનના અમરનારો અને શાંતિ,
કુન્સો આનંદ અને શિશુનું આજના દુનિયા તથા મનરમ્ય
સિનેમાની જાનીઓ બગેરે આપવાના પત્નો થશે.

આજે જ નીચેને સરનામે નામ નોંધાવો

જી સવાજમ ની પી કચ્છા મનોરમીરથી મોકલવા વધારે સરવસ્થાનું અને કોઈ અર્થાત થશે.
જી આખા વરસનું એકસામટું સવાજમ ન બતી સત્તર રૂા ૩ મહીને અગ્રણ વરસના માટેક વર્ષ રૂા
જી જાહેરખબર આપવા ઉપરન રામોએ જાવ તથા સરો મહિ બાગી વિજેતા બાગી પવિત્રા મળાથી લેવી

મામથી 'મારે ગણેસ બેસાડવા જોઈતા હતા. સૌ બાબતમાં અનુકૂળ સાચવનારા આપણા આર્થ સ્વભાવમાં આવું અનાર્થત્વ કેમ પેસવા માંડ્યું? હાય હાય, હવે? 'મારી અનાર્થતાની બીક આ શબ્દો પછી હવે તદ્દન જતી રહે છે.

Attention please !

(જરા ધ્યાન આપો હવે)

મીઠાનના બધા કૈયેલ માટે તમને મેં કે લખ્યું છે કે નહીં?

મીઠાનનું કૈયેલ આખી દુનીઆમાં જોયીક સ્થાપત્યનો સર્વોત્તમ નમુનો છે. જોઈએ એટલે વખાણવું; અને વખાણવું એટલુંજ નહીં પણ એનું ચિત્ર મગજમાં રાજ સાથે લઈને ફરવું. એ એટલું મોટું છે છતાં એટલું નાજુક લાગે છે કે રજોને એને કે ધન તો નહીં થાય એવો ભય લાગે છે. એની બાંધણી, એના 'Spires' ની અણીઓ, એના પર મુકેલાં પુતળાં, એના પર ચઢનારો મીનારો એ બધાં નાજુક ને સાથે એવાં મજબુત લાગે છે કે એને જોઈ રહેવાનુંજ મન થાય. દેવળની અંદરની રચના ધણીજ ગંભીર અસર કરનારી છે. બીજાં બધાં દેવળો કરતાં મીઠાનના કૈયેલનું અંદરનું વાતાવરણ ખાસ એનું 'લાક્ષણિક' છે. સેંટ પીટરમાંએ કદા તો ધણીએ છે પણ એ બહુ અત્યંત લાગે છે. મીઠાનના કૈયેલની અસર શાંત, ગંભીર, અને ગૂઢ ભાવોને જગાડનારી છે. કદાચ અમે એવા 'Mood' (મનોર્થન)માં પણ હોઈએ.

મીઠાનની બીજી તરફ વસ્તુ એ ત્યાંનું કથસ્તાન. શી કલા આ બાવનાઓ ત્યાં વેરાઈ રહી છે? ત્યાં આ મુલ્યની સાથે એ પ્રેમમાં પડેલું વસ્તુ ત્યુને દારે આંસ

કરતાંએ અમૂલ્ય ભાવોની ભેટ વહાવતી કાળે ત્યાં ચઢાવેલી છે. મુલ્ય એ ત્યાં એવી ભાવકરતા મુદ્રી દીધી છે; પણ એના લક્ષ્યને એવા આમમાંથી એ આમંત્રણો કાઢેજ નહીં છે. અમારામાં મરતી વખતે 'સિંહલેવમાં વાસ હવે' એમ મરનાર આગળ કહેવાર છે. મીઠાનના કથસ્તાનનું નામ એને બદલે કદા મારે માટે ઉચ્ચારે તો મને જરામં વધી નથી.

મીઠાનથી થોડે દુર પૂર્વ શરોઆ હી પાવીઆ નામનો એક સાધુએનો સુંદર મક છે. ત્યાંના સાધુઓએ યિત્રો અને આરામની આકૃતિઓ દાદીને સુંદર કામ ત્યાં કરેલું છે. દિવસ ને રાત મકના કેદખાનામાં એમને આ પડછાયાઓ ઘેરતા હશે. આ છાયા માણસની ઘોરમાં (દોષ જાણે કેમ પણ અમલના મોડા મને એવેજ ખ્યાલ આવે છે) આ યિત્રોને બદારની દુનીઆમાં કેલું પણ રૂપે આકાર લેવાની પરવાનગી ન હતી. શુંગળાઈ જતી એ શક્તિઓએ ઉવટે આ મકના ખુમેખુણા પર આકાર લેવા માંડે. માણ્યો પોને પથ્થર જેવા થયા તારે પરથરમાં એમણે છવ આપ્યો. એમને એવી શું આવાસન ગણવું દરે?

પથ જેમને માટે છવનનાં દાર રીને ઉવાડાં ન હતાં તેમની પાસે છવ પાછલે બારણેથી ઘોરની માફક આવી અને સાંધારણ માણ્યોને જે વસ્તુ પાંચ રામે તે એમના પર મુનેદમારની છવ દઈને જતી. આપણા સામાન્ય છવનમાં કેટલી નિર્મલ મનહોએ ચોરીનું રૂપ લીધું છે!

મીઠાન હોડવા પછી તો અમે થઈએ બરા સરોવરોનો પ્રવેશન રૂપાં છીએ.

માઠે

નહીં, બેટા, તે દારી સકશે નહીં; પૃથ્વીસ્થાએ અને તને અદૃશ લાગે છે એ અભ્યસે મને શીખવ્યું, છે કે મને તે કારણ હોય છતાં માણસની જાંઘની દારી દેવી એ કદી સારું હોય શકે નહીં; તારી આંખમાં જે દીમત ઝબકે છે તે હવે મારામાં નથી, છતાં એથી જોઈ જવલંત, કદાચ તે થોડું સારું છે તેથી જોઈએ. આદર પામી એવી પરતુ મારામાં છે, પોતાને ડુબી કરે તેવી વાન માણસને બહુ પ્રિય હોય છે. ...બાકી રહેતું મારું કર્તવ્ય સમવામાં એ મને શકિત આપશે...

ગીડો

એવું તે શું કર્તવ્ય હોય ?

માઠે

વિપરીત કરવામાં આવેલું હું પુરું તો નરુર કરીશ... એકલોજ આ વાતનો નિર્ણય ન કરી શકે. જેઓનાં જીવનમૃત્યુ આ બધી પર અવલંબે છે તેઓને પોતાના કીરમતની બાધ થવી જોઈએ, તેમજ શાની પર તેમની મુક્તિનો આધાર છે તે પણ આપણે જાણે કહેવું હંમેશાં...

ગીડો

મને સમજ ન પડી, એટલે, ન પડી હોય તો સારું, તમે કહો છો કે...

માઠે

—કે આ જોરડો ઊઠતાંજ હું પ્રીન્સિપેલીની માંગણી અને તમે કરેલો જોરો અટવીકાર લોકોને જણાવી દેશ...

ગીડો

હીં છે, હવે સમજ્યો નામની જગ્યા-જોડી માટે હું દીકરીર છું અને હું દીકરીર છું કે તમારા ભમને લીધે, તમ સરખા વડીલ-

ને જાણતું માન મારાથી આપી શકાતું ન? ...મોહાંધ પિતાને તેની જાત સામે રક્ત આપવાનો પ્રયત્ન ધર્મ છે; અને પીસા ઠ રહે ત્યાં સુધી તો હું તેનો સ્વામી, અને તે પ્રતિજ્ઞાનો રક્ષક છું... જોરડો અને ડોરડે મારા પિતાના અંતરમાં ફરીથી ધર્મભુક્તિ જા ત્યાં સુધી તેમને હું તમારી સલાહમાં સોં છું... કશુંજ બન્યું નથી. કેમકે હું 'ખગર' નહીં એ જાણે... પિતાજી, તમાને હું કશા અ છું; અને તમે એક વખત મારા અભ્યસે જુલવાની અને નિર્ભય થવા... આપી હતી તે યાદ કાપશે સારે છેલ્લી જ, તમેજ મને મારી આપશો...

માઠે

તને મારી આપવાને, બેટા, મારે છેલ્લું કાણની રાહ જોવી નહીં પડે... હું પણ તાર પોં બન્ને હોતા... મને કેટલુંક તમે માર મનમાંના બેઠને દેખાવી શકશો નહીં, કારણ કે તે ક્યારેય મુક્ત થઈ શકશે છે અને હવે તેને સુખાવાની સકારો નહીં...

ગીડો

એટલે? તમે કહો છો શું ?

માઠે

આજ સજે પ્રધાનમંડળ પ્રીન્સિપેલીની દરખાસ્તનો વિચાર ચલાવી રહ્યું છે....

ગીડો

પ્રધાનમંડળ ? તેને કાણે કહ્યું ?

માઠે

અહીં આવતાં પહેલાં મેં કહ્યું;.....

ગીડો

તમે ! ના, ના. એ બને કેમ ? તમે મને તેટલા બીકણુ હો કે હવેજ તમારા દેવામાં મને તેવી ખજાણી કરી હોય, તોપણ જે મારા

માણી શકે. મસ્તાન બાલકની માફક કારણ વચ્ચે તે ગુસ્સે થાય છે. પણ તેની સ્થિરતા કરતાં તેની બદલાતી વૃત્તિઓ અને મરડાટ વધારે આકર્ષક લાગે છે. ત્યારે તે શબ્દો વણવેતે કરતાં વધારે મુંદર લાગે છે. ફેફસારોથી પર રહેવાનો હક્ક તો માત્ર તે પરમ પુરુષને એકલાને જ છે. આપણે અસ્થિરતાથી થાકી જઈએ ત્યારે એની અખંડતામાં વિશ્રામ લેવા માટે આપણે એને અન્ય અને અમર કલ્પો છે, કારણ કે આ વિવિધતાઓથી થાકીને કોઈ દિવસ આપણને વીસાએ જોઈશે એમ આપણને ખાતરી છે. અને પ્રકૃતિના હૃદય કે પ્રલય વખતે એ સર્વથી પર કોઈ એક વસ્તુ એવી છે કે એ સર્વ વિવિધતાઓમાં અચલ અને અસ્પર્શ રહી શકે; એવું માનવામાં આપણને કેટલી નીરાંત વળે છે? આ અનિત્ય સંસારમાં પકડી રાખવાને-વળગી રહેવાને-એ એક નિત્યસ્થાન છે. નિરાશા અને દુઃખથી એના વિના આપણે રજાળી ગયાં હોત!

પણ તમે કહેશો કે આ તો બધી શીઘ્રશી છે, અને મારે ને એને તો બાર ગાઉનું છેડું છે. કોઈ મહર્ષિનું પદ મળે નહીં ત્યાં સુધી મેં એની સાથે દોસ્તી ન કરવાનો નિશ્ચય કર્યો છે. કોઈ વાર આવી રીતે જાનીમાની આવી જાય તો એને કાઢી મુકવાને હું વાર લગાડતી નથી.

કેટલી અને સ્વીદ્વરલાંડનાં સરોવરો રચતી વખતે સજાને ઘણી કુરસદ હતી એમ લાગે છે. એ પરમેશ્વર જરા ફાંટાચાજ તો ખરો જ કે આવી રીતે આ પાણી અહીં બધું રેડી દીધું અને પાણી વિના આપણા કચ્છનાં ગામડાં ઉનાળામાં ખીચારાં ટળવળે છે તોએ ત્યાં થોડું મોકલવાની દરકાર કરી નહીં. સું સજિ રચવા બેઠા છે તે એક જગાએ જોણે કરી

મુંદરતા વેરી દીધી ત્યારે ખીજ સ્થળમાં તદ્દન ઉજ્જડ! 'સીમેટી' કે સરખાપણું તો મળે નહીં. એક સ્થળે મોટો ટેકરા ત્યારે ખીજે મોટા પાર વિનાનો ખાડો. એના કરતાં તે આપણે માણસો સારાં કે એક નાનો સરખો બામ બનાવીએ તોએ કેવા સરસ ને માપસર કે એક ખુલ્લો ન વધારે કે ઓછો. આપણી સરખા કરેલી વાડોની ભાત જોવા એક વાર જરૂર એણે અહીં આવવું જોઈએ. શું ધારો છો!

પહાડોની વચ્ચે આ સરોવરો આવેલાં છે. દરેક સરોવરની બંને પાસ કીનારા પર માથે આવેલાં છે. સફાઈ અને સ્વચ્છતા રાખવાની તો આ લોકોને ઘણી ખરાબ ટેવ છે. આપણે ત્યાં તો એ ઘણું જ અક્ષમ્ય ગણાય. પણ અનાર્થ ને બધું જ કરવાની છુટ છે. પર્વતના એક દરના છેડાના ગામડામાંએ આ લોકોએ અર્વાચીન જગતનો ખ્યાલ આપે તેવા 'શા રમ' અને દુકાનો વસાવેલાં છે. મોટા શહેરમાં મળી શકે તેટલી જ સગવડવાળાં ઘરો ને હોટેલો બાંધેલાં છે. બરફનાં ઉંચામાં ઉંચાં શિખરો પર જવાને રેલ્વેઓ બાંધેલી છે, અને મોટાં રોને માટે સરસ રસ્તા બાંધેલા છે. આપણા રસ્તાની તો મુંબાઈની મ્યુનીસીપાલિટી સંભાળ નહીં સખે ત્યાં ખીજની શી આશા?

લોકો મુંદર ન કહેવાય પણ તંદુરસ્ત મનોહર ને આંખને ગમે એવા છે. માટે ઘરો જોઈ આપણાં મુડદાલ ટેશિની સરખામણી કર્યા વિના રહેવાની નથી. સ્વીદ્વરલાંડમાં જર્મન, ફ્રેંચ, ઇટાલીઅન અને સ્પેનિશ એ ચાર ભાષાઓ તો સાધારણ રીતે ચાલે. સ્વીદ્વરલાંડનાં બધાં પ્રગણાંઓ ભુદાં છે, ભાષાઓમાં ફેર છે, આધિપત્ય ભુદાંભુદાં છે; છતાં એકેય અને સ્વતંત્રતાની ભાવના અ-

પ્રજામાં ફેલાયે છે. એમને નથી બાધતો
તે નાસ્તો કે નથી પાંચતો. સુખી લોકો
પણી દયાળી એમને થી ખવડાવે.

અમે મુંગશાઈ અને ધીન્ડલવોડનાં બરફના
ખરો પંચ જાણ્યાં. દિવસભરને કંઈપણ
નાં જોવામાં વધારે મળ્યું છે ધીન્ડલવોડના
અમે 'આદમ એડે' (બરફની ગુફા) માં
એલાં. સંસ્કૃત કવિઓએ દિમાલયનાં શિખરો-
નાં વર્ણન લખેલાં છે પણ કોઈ દિવસ
કેમલપર મંડરાની તરફી સીંચી હશે કે
હીં? આ દિખરો તો મંદરાવિની
દેવલેખાના પ્રકાશથી પાવન નથી થયા.
કિમરોના મધુ અદીઆં વખત જાણના
સી. દેવરાજનાં વન છે. પણ મમરી
જોઈ શકીને એક દેવરાજાનું સદ્ભાવ
દિવસ એમને મળ્યું હશે કે કમ એવી
રો શકા છે. પણ જાણે-રુ કહું-મરમ
શીવાય બીજાં શબ્દ મને જાણે નથી-
મરમ શબ્દ શબ્દ દત્ત. પ્રકૃતિની 'Wald-
' અને 'Abandon' વિના આવે
રોજાં બીજાં ક્યાં જાણે?

એક અદીઆં બરફ વિનાનાં શિખરો પણ સુદર
રો છે. તેજ અને જાણના બેદ જેવા આજ
જાણમાં આંખે ચડે છે અને અનેક પ્રકાશની
જાણે કરી આકાશને કોરે છે તેજ
જોઈ રહેલું નથી થતા બરફ અને
જોઈ તે, પાણી અને જાણના, કાનારા અને
જોઈ એ સંસ્કૃત મગમ અદીઆં એટલી
જોઈ રીને થયો છે કે જાણથી આ રથેજા
જોઈ જાણના છે. લોકો એમનાં શરે ને
જોઈ જાણનામાં એટલે 'Estate' (મમત્વ)
જોઈ રહેલું જાણનાં વચ્ચે સંવર્ધિતા રહે છે.
જોઈ જાણનાં અમે અસહનનાં મરોવરજોના
જોઈ જોઈ કેમ રહેતાં અને એકાંજી પીરીઅડ

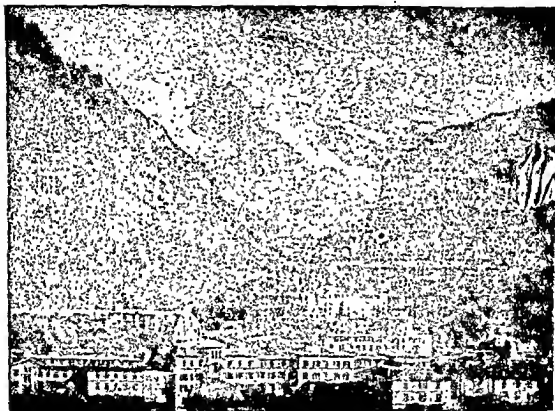
(બરફનાં મુખ) કેમ હશે તેનું એક સંસ્કૃત
ને જોવા અમાં દર્શા. તાંની એકવળુ ધણી
રમ પડે એવી છે એને ખાટ વિસ્તારથી
જાણના જેટલી પીરજ તો જાણમાં અત્યારે
નથી પણ તાંની 'મુરિશ' બુધબુધામણીઓમાં
કરી મગ પડી હતી! તમે આ વાંચ્યો ત્યારે
મને ખાતી છે કે એ જોવાની ઉત્સુકતા તમને
થવા વિના રહેવાની નથી તમે જ્યાં મુખી
નથી જોયું ત્યાં મુખી ખુબ બાર દાખે
એના વખાણ કરવામાં મને ખબરો રસ
આવતો.

છત્રગ્રાંહનમાં અમે જો મોટા ઘોષ અને
મગમાં જોવા એક ગુફા તો એવી મોટી
હતી કે અદર ને અંદર અમે એક કપાક તો
ચાલ્યા. એમણી એક મોટા ઘોષ જોઈથી
બહાર નીકળે છે અદર કોકોકાણે પથ્થરમાં
ગ્રામ્યિક આકારો ઘણ થયા છે. કેટલા તો
ગિરિચિત્રો બન્યા છે આજણે ત્યાં હોલ તો
એ જાણનાં ધામ બનન, કેટલાએ બાંધે બાંધે
આવીને કૃતાર્થ ચાત અને દંધા પાવન કરત.
આ દેશમાં બીચારાને યુગો મુખી બકતો માટે
વાટ જોવાજ કરવી પડશે. આટલી બધી
મુતિઓ અને કાંઈ એમને નમનાર નહીં.
આટલી બધી પૂજ્યતા જના જોઈને અદીઆં
સમાગસિંધુ નવાની દાનત નહીં. અમીમાં!

અમે અદીઆં મરાર સાજ કરતા જાણ
રાજીએ છીએ. કાંઈક જાણ તો આકાશના-
થી પુલો મરતા હોય તેવો બરફ પડે છે ત્યારે
તો ખુબ મળ્યું પડે જો જાણી પર ને કોઈ
પર એનાં મિલ્કો એવાં સરમ જાણે છે કે
જોઈ ટાંક્યા હોય એવું લાગે છે અને અમારો
પોટાક મહારાજાએ કરનાં મહા મુખ્યજા
બની રહે છે.

પણ ઘણી વાર મને સ્વર્ગ કરતાં નરક વધારે પસંદ પડે છે. સ્વર્ગમાં જોવા માટે સ્વર્ગ એ ઘણી સરસ જગ્યા છે. વાદળોના રમમાં ઉડવામાં એક જાતનું સંવેદન ચાપ છે, પણ જમીન પર ચાલવાની મજાક સાદી છે છતાં ઉતરતી નથી. સ્વર્ગમાં તમે શું કરો? કોઈ જુદાની છાયામાં લાંબા પગ

હાખનો અભાવ હોય એટલે સુખ કીમત વિનાનું થઈ જાય છે. ત્યાં સદા પ્રકાશજ હોય એટલે અંધકારના અતલ ઉંડાણમાં રહેલી અદ્ભુતતાઓ નીરખવાની તક તો કદી મળેજ નહીં. છેવટે તો તમે કંટાળો ને શું કરવું તેએ સૂઝે નહીં. માણસથી વિવક્ષણતા વગર સુખીજ નથી થવાનું.

યુગક્ષેત્ર અને ઈન્ટરકેન

કરીને એસો અને એક જાતનો સતોષ અનુભવો, કે પરીઓની વાતમાં આવે છે તેવા સોનારુપાના મહેલોમાં રવી કે કામ વગર શું કરવું તે સ્પષ્ટ ન પડવાથી બગાડાં ખાયા કરો? ત્યાં તમારે નથી કે શીખવાનું કે જાણવાનું હોતું. કારણ કે તમે તો જ્ઞાનની જરૂર ન પડે એવા સ્વર્ગના ભોક્તા છો. ત્યાં

પણ નરકમાં તેમ નથી. વેદનાઓ સદા કરવા ત્યાં રોજ તૈયાર રહેવું પડે છે. સમરાંગણ માં ઝુકવા ત્યાં સદા વ્યવસાયી રહેવું પડે છે. શક્તિઓને કટાવા દેવી ત્યાં પાલવતી નથી. યાક ખાવાનો સમય નથી હોતો એટલે ઘાકવા નો વિચાર સરખોએ લાં નથી આવતો. ત્યાં શક્તિઓ રોજ સરાણે ચહેલી રહે છે. ત્યાં

તમારી યજ્ઞભોજનું સહ તમને જાન હોય છે.

There you can act, you can live, and not die a death of boredom! હાં તમે કેક પ્રવૃત્તિ કરી શકો. કંટાળાના માણી જ્યાં મરી જતુ નથી પણ. સ્વર્ગ એ હવે ખાવાની, સ્વર્ગ એ જીવવાની, શાક ખાવાની જગ્યા છે. રહેઠાણને માટે તો નરક વધારે મુશ્કેલી સ્થલ છે. સ્ત્રીદ્વિધાનંદી આ મુંઝવે સ્વર્ગમાંએ આખી છાતી છાતી નહીં પાડવે. મન અને શરીરના મધ્યમાં પુરતાજ અહીં તો આવી શકાય.

આ કલા પદ્ધતિ એ યજ્ઞને ઉમેરે નહીં તે તમારા સાક્ષર આત્માને ચેતન નહીં પડે.

દર સ્થાનનાં તો માત્ર વખાણુજ કરા તેમજ એ આખી જુની પ્રજ્વલિતકાને મે જરા નર જાગી નથી, તેથી તમારા આત્માને બહુ ફાવા નહીં દેશો એની આશા રાખુ છું.

સ્ત્રીદ્વિધાનંદી મુંઝવે છે. શબ્દોથી કદી જાણ તે કરનાં પણ વધારે મુંઝવે છે અમારી

વિમુક્તિના જુદાજુદા દષ્ટિભુક્તિ એને અમે જુદીજુદી રીતે જોઈ શકીએ છીએ. સા અનિવશ્ય બહેન સાદી ઉપમાઓથી એને 'homely' (જાણે આપણું) બનાવે છે, તેથી મીઠાવ વિના અમે એની સાથે સંબંધમાં આવી શકીએ છીએ. બાહ્ય મુનસી એમની રીત પ્રમાણે એનામાં જાગવા અને ચેતન અર્થે છે તેથી એની ગૂઢતા વધારે સુદૃઢ રીતે જોઈ શકાય છે. અને હું તો મરીઆજના લેવાની માફક એ બને છેડે અડધી કેક નવું કદુ છું કે કે નવું લખ આપુ છું.

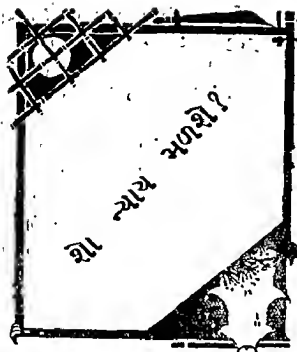
ત્યાંના ખમર તો તમે લખવાજ નથી કહેશો જરા વધારે વિગતવાર લખશો.

હી.

લોલાવતીના

વંદેશવરજી

લેખક:

રા. કેશવપ્રસાદ છાંટાલાલ દેસાઈ
ખી. એ., એલ.એલ. ખી.

ચિત્રકાર:

રા. દત્તાત્રેય
એ. એમ.

આ તે શન્સનો કેસ ઘણોજ દીલ
કરનારો છે. કાર્ટમાં લેકિ-
ની ધમાલ જખરી છે. વફીલ બારીસ્ટરેમાંથી
પંચુ જેઓને કુરસદ હતી તે સર્વે ત્યાં આવી
બેઠા હતા. જ્યુરીના મુદ્દરથી એક તરફ
ગંબીર મુદ્દાએ ગોઠવાઈને બેઠા હતા. બંધવાને
પાંજરામાં પુરેલો હતો. તેની આસપાસ
બંદુકવાળા સીપાઈઓ ઉભેલા હતા.

બરાબર અગીઆર વાગે જજ સાહેબ
લાલ ગપ્પો અને મોટી સફેદ 'વીગ' પહેરી
ન્યાયની મૂર્તિરૂપે હાજર થયા. તેમની એક
તરફ મુખાઈના શેરીફ બેઠા. બીજી તરફ વડા
પ્રેસીડેંસી મેજસ્ટ્રેટ બેઠા. શેરીફનો ઢંઢેરો ત્યાં
વંચાયો. જ્યુરીના સલાસદારોને સોગન આપવામાં
આવ્યા.

પ્રથમજ કેસ “તાજ વિરુદ્ધ-જોન જોસેફ”
નો હતો. જોન જોસેફ બાવીસ વર્ષનો દેશી
ખ્રીસ્તી હતો. શરીરે ઉજળો ધઉવણો હતો.
મુખ કાંતિવાળું હતું. કપડાં કીમતી નહીં,

પણ સુધક પહેરેલાં હતાં. અને તે પીંજરામાં
બેઠકારીથી ઉભેલો હતો. લેકિના મનમાં
સહજ આવી જતું હતું કે, આ મોઢું
મુખનો બાલિશ યુવાન કરપીણુ ખુન કર
શકે નહીં.

એડવોકેટ જનરલ ઉભા થયા. પૂછ્યું
ગંબીરાઈથી મુકદ્દમાની વિગત તેમણે રજૂ
કરવા માંડી:

“જ્યુરીના મહેરબાન સહજરૂપે
આપણા હૃવનમાં એવા ધણા પ્રસંગો પ્રાપ્ત
થાય છે કે જ્યારે ન્યાય અને દયાની ભિન્ન
ભિન્ન લાગણીઓ વચ્ચે આપણા અંતરમાં યુદ્ધ
થાય છે. આજનો પણ પ્રસંગ કૈંક એવો જ
છે. માહીમના દરીઆ પાસે એક સુંદર સ્થાન
આવેલું છે. ત્યાં દરીઓ જરા જમીનમાં પેસી
નાની સરખી ખાડી બનાવે છે. આસપાસ
લીલોતરીવાળો રમ્ય પ્રદેશ છે. ત્યાં દરીઆના
છેક કીનારા પાસે એક દિવસ સવારના
પહોરમાં, આપણા ચહેરાના નામીયા વેપારી

શ્રી વખતચંદ અને તેમનાં પરીપાટી પત્ની બાઈ યુવાનનાં માર્ગ પકેમાં હતો. કેલક લીસજી પારદાર હથીઆરથી આ બંને જળના છવ લેવામાં આવેલા સાગત હતા. તેમના છરીર ફરતી છીંમતી ચીજો જોયતી તેમ હતી. ખુન કરવાનો મુદો કે દેખાવો નહોતો. ખુનીનો કે પતો નહોતો.

“શ્રી વખતચંદ એક સુધારક તરીકે અને આગેવાન સુદરી તરીકે આ સહેરમાં જળીતા હતા. જાહેર જીવનનું તેમનું કાર્ય જાણીતું છે. તેમનાં પત્ની પણ સુદક્ષિત હોઈ, સ્ત્રીઓના ઉદ્ધાર અર્થે મનન પ્રયાન કરતા હતા. આવા બે ઉપયોગી જીવનો કાંઈ મૂર્ખના મનવા તરફને લીધે કમતા કપાઈ મળ્યાં છે.”

“મેજસ્ટ્રેટની ફાઈમાં કેસ આપ્યો ત્યાં સુધી તો ખુની કાણુ હતો તેના કોઈને ખ્યાલ પણ નહોતો. પરંતુ ને અમરે, આ ધોજારા ઉભે છે તે સમસ નેન જોસર, પોતાની મેળે આવીને દાખર મરો, અને તેણે મેજસ્ટ્રેટની સમક્ષ, સ્વેચ્છાથી એકતર કર્યો કે, “શ્રી વખતચંદ તથા તેમના પત્ની બાઈ યુવાનનાં ખુન એ ક્યાં છે” તેને ખીન્ન ને કે” પ્રશ્ન પુછ્યા તેનો ઉત્તર આપવાની તેણે મેજસ્ટ્રેટના પાટી. તેણે કહ્યું કે, “વખતચંદ-તે દુ બે દયાથી જીવળખો હતો. તેમની વહુને છ માસથી જીવળખો હતો. તેઓ મારી પાને ફરતીચર બનાવડાવતા હતાં. કેલ કોલ પાર મારે સાં પાણુ આવતા હતાં. મેં તેમને મારી નાંખ્યાં છે મારી નાંખવાની મારી છન્ન મ્મ અને મેં મારી નાંખ્યાં.”

“બસ બહારે તેની એકતર છે. તેણે તે સ્વેચ્છાએ કર્યો છે તે પોલીસના કમળમાં પણ નહોતો એટલે પોલીસે તે જીવમયી કાગી લીધો તેમ પણ કહી શકાય નહીં. આરોપી જીવતપણે છે. ખુન ઉપરનો છે. પ્રતી સમજાવવાનો છે. જ

કાણું કૃત્ય કરવામાં તેણે જાણે નેતો શીએ મુદો દમે. આવા કમકર માણસોને-આવા નિશ્ચિ માનસિક વહેનવાળાં માણસોને-સમાજના રક્ષણ અર્થે સખતસાં સખન સખત પતી જોઈએ. આરો માણસ અવિચરમાં વળી જીવનને આમ નહીં મારી નાંખે તેની શી ખાતી?

“માટે જ્યુરીના સહજુદરોને મારી ખાસ વિનંતિ છે કે આ માણસને મેલક મુખ તરફ કે તેની ઉમતી જીવાની તરફ દયાથી દેરવાઈ ના જતાં સમાજના રક્ષણ અર્થે તેમણે આ માણસની સખન ખપર લેવી જોઈએ.”

એકનેકેડ જનરલનું આજણુ પુર્વ મુનું. આરોપીએ પાંતે રખુ કરેલો એકતર જ્યુરી મમદ મુકારો પોલીમવાળાઓએ મુદાં મળી આવવા વીરો જીવાની આપી. લોડોને લાખું કે આ સુંદર યુવકનું આરો મન્યું. આરોપીએ તો વચીત શાયેજ નહોતો. પરંતુ યુનો જંઘીર દેવાયો સમ્મ તરફથી એના બચાવ માટે ખારીરદરે આપવામાં આવ્યો હતો. તે મારીરદરે પોતાનું લાજણુ શરે કહ્યું:

“જ્યુરીના મુદરથો, ખાસ વિદ્વાન મિત્ર એડવોકેટ જનરલે આપને વિનંતિ કરી છે કે: ‘દયા, મોમળતા, આદિના વિચારો દર કરી, સમાજના રક્ષણર્થે શુદ્ધ ન્યામ આપજો.’ મારી જણુ તમને એજ વિનંતિ છે. આપ ન્યામ આપજો પણ તે ખાતી બધે આપજો.

“દબે દુ આ કેસની વિચનો ઉપર આવીશ. આ યુવકે આ બે ખુન કર્યો એ જવાબ તેલ એ પોતે પણ કહીલ કરે છે. પરંતુ આપ જોઈ શકો છો કે તે સુદિમાન છે, જણેલો છે. એના પરતી કમતી લેતાં તેમાં ફોટોક્રીવની નકલક્યાઓ તથા સમાજવાદનાં પ્રતીક મળી આવ્યાં છે. એ માણસ પોતે ને કરે

તેનાં પરિણામ સોમાન્ય રીતે સમજી શકે તેવો એ હતો. એટલે જો ખુન કરે તો ફાંસીએ જવું પડે. એ વાત એ ચોક્કસ જાણી શકે તેવી સ્થિતિમાં હતો. એટલે ફાંસીએ જવાને માટે એ કે ખુન કરે નહીં.

“ખુન તેણે શા માટે કર્યાં તે વાત એડવોકેટ જનરલ સાબીત કરી શક્યા નથી. મરનારના અંગ ઉપરથી કે પછી મીલકત ગઈ નથી. આરોપી ફરનીયર બનાવતો હતો. મરનાર તેનાં ધણાંજ કદરદાન ધરાક હતાં. તેની કમાણીનો મોટો ભાગ મરનાર પાસેથી આવતો હતો. એટલે આ ખુન શા માટે કરવામાં આવે તે સમજી શકાતું નથી. પરંતુ સામાન્ય માણસો જે કામ ન કરે તે અસામાન્ય માણસો કરે, ચિત્તભ્રમવાળા કે ગાંડા માણસો કરે. એટલે પોતાની જવાબદારી ગાળા-કાપનાર માણસ ગાંડપણ શીવાય અન્ય કોઈ રીતે આ કામ કરે નહીં. આ ગાંડપણ શી રીતે આવ્યું તે હું આપને સમજાવીશ.

“એની પાસેથી સમાજવાદનાં પુસ્તકો મળી આવ્યાં છે. આ પુસ્તકોમાં ધનવાનોને સમાજના શત્રુ લેખવામાં આવે છે. નીહીલીઝમ, એનાર્કીઝમ, અને બોલ્શેવીઝમનાં પુસ્તકો એણે ઘણાં વાંચ્યાં હોય તો નવાઈ જેવું નથી.

“આરોપી ન્યાયો-અનાય-હતો. અહમદ-નગરના મીશનમાં તે ભણ્યો છે. એની જવાબદારી એને સુતારી કામ શીખવવામાં આવ્યું હતું. તેમાંથી તે ફરનીયર બનાવતાં શીખ્યો. એ મેટ્રીક પાસ થયેલો છે. એણે ધાર્યું હોત તો આ અંગમહેનતનો ધંધો કર્યા વિના પછી તે પોતાનું પેટ ભરી શકત. પછી નહીં, તેના ભેજમાં ટેલ્ટોપના નિયારો હશે. અંગમહેનત-વિનાની કમાણ નકારે છે એમ એનાં મનમાં હશે. એટલે-તેણે શિક્ષક

કે કારકુનનો ધંધો ન લેતાં, હલકો સુતારનો ધંધો લીધો.

“ગૃહસ્થો! આમાં તમને ચક્રમપણું નથી જણાતું? તેજ ચક્રમપણું એકાંતમાં આગળ વધ્યું. છુદ્ધિશાલી માણસોને ન્યારે પરાણે પેટ ભરવું પડે છે, ત્યારે તેઓ ધનવાન વર્ગના શત્રુ બને છે. તેમાંએ સમાજવાદનું સાહિત્ય તે વાંચતો હતો એટલે તેનું ચિત્ત કેવળ ભમી ગયલું. પશ્ચિમના મુલકના વિચિત્ર વિચારોભર્યા કે જે ચોખ્ખાનીઆં આ દેશમાં નિરંકુશપણે આજુવામાં આવે છે, તેનો ભોગ આ ખીયારો આરોપી થઈ પડ્યો છે. એ સાહિત્યનું ઝેર એને ચઢી ગયું છે. એક દુષ્ટ સિદ્ધાંતનો ભોગ આ ગરીબ ખીયારો સુવધ થઈ પડ્યો છે. એ સિદ્ધાંતે એને ચિત્તભ્રમ કર્યો, એના એ વિચારોએ એને ગાંડો બનાવી દીધો, અને એ ઘેલછાનો ભોગ મરનાર દેખતી થઈ પડ્યાં.

“તેઓ એને ઘેર કોઈકાઈ વાર આવતાં હતાં. તેઓ ધનવાન હોવાથી સમાજનાં શત્રુ છે, એમ એની ઘેલાઈએ એને મનાવ્યું. એટલે સમાજનાં વેરીના એણે જીવ લીધા. ગરીબ ખીયારો ઘેલો! વળી જુઓ, પોલીસને એની સામે વહેમ સુધાં નહોતો, એને પકડાઈ જવાની લેશમાત્ર પછી ભીતિ નહોતી, છતાંએ આ પ્રામાણિક ઘેલો ખુદ પોતે આવીને શરણે થયો. આવા ઘેલાને-ગાંડાને-દીવાનાને-સજા કરવી તેમાં ન્યાય સમાયેલો છે કે કેમ તે વિચારવાનું હું આપ સર્વને સોંપું છું.

“હું તેને માટે દયા નથી માંગતો, ન્યાય માંગું છું; પણ શુદ્ધ ન્યાય માંગુ છું. એને ગાંડો કરીને-ધથરે તો સજા કરી છે. તમારે હવે સજા એને ગાંડો કરી મુકનાર સાહિત્યને કરવી

એ કે એક દુષ્ટ વિદ્વાનને ભોજન થઈ પડેલા આ સ્ત્રીને મંડીવ્યને !”

અચરજથી જાણીતર આશુ મેલી નેત્રીએ એક ભોળાઈથી શ્રીકે તાળીએ પાછા મઠે. સર્વને લાગ્યું કે આ કૃત્ય બેલકામીનું થયું હોયું જોઈએ, અને જાન તથા નકુરી આરોપીને છેડી મુકી દીવાનશાળામાં મોકલવા ફરમાવશે.

ત્યાર પછીરીત મુજબ નવાપીરો આરોપીને છેડીને કહ્યું : “ તારી સામે ગંભીર આરોપ છે. વળી તે એકરાર કર્યો છે અને કામગીરી સમજ સઘા માટે ફરમાવવામાં ન આવે, ને જાણવ તારે આ કોઈને કે જ્યુરીના સાહેબને કે કહેવું છે ? ”

આરોપીએ ખુખારા આંધો પુસ્તા રજૂકાવ્યો અતારે, અને મુદત અગ્રેષ્ઠ જણમાં તેણે જાણ્યો આપ્યો. તેના બેલકામીમાં આરોપ જાન વિશેષ હતો અને તેનો અત્યંત કોઈના આખા ખડમ, ચોતરફ મઠી રહ્યો :

“ માય ભોઈ ! અને જ્યુરીના મુદતથી ! મારા તરફથી કામ કરવાને સોંપાવતા અગ્રેષ્ઠના કામજી પછી મને દહેશત લાગવા માંડી છે કે કદાચ આપ સૌ મને ગામની દરખોતાલમાં મોકલાવશો. હાંસી કરતા જુનું વધારે બીક અને ગામની દરખોતાલની સામે છે. કારણકે ત્યાંનાં અગ્રવસ્થા તથા નિર્દયતા જનિત કુખો મેં નજરે જોયાં છે. તે બલુઅચનો મારો લેલમાન વિચાર ન હોવાથી મારા કુખનો હું પુરનો ખુલાસો કરીશ.

“ એકોએક જનરથ સાહેબે મરનાર દેખીતી બાધિતતાનાં તથા સેતુજોડાનાં

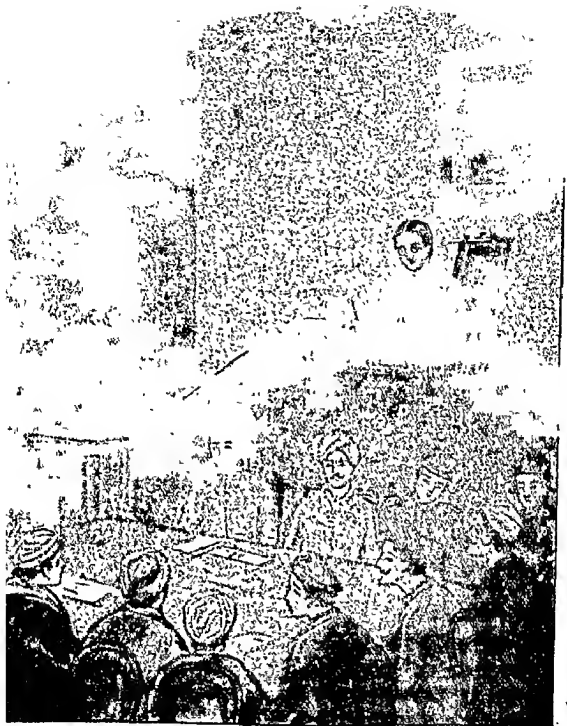
બધું વચાજી કર્યું. તે દેખીતે મેં જારી નાંખ્યાં, કારણકે તેઓ મારાં માનખિતા હતાં.

“ તમે અમકશો નહીં. આ મારી મેજાજ નથી, ધીરજથી આજી વાત સાંભળો. પછી તમને જે રીક સામે તે ન્યાય અને આપણે, હું નિર્ભય છું.

“—સહેરમાં એક મોટી વવતી કુમારિકા હતી. એણેમ રજાં એક દુષ્ટ પડેલીએ તેને કુમારિકા પગિણીએ તેને મર્મ રહ્યો. એ કુમારિકા ને માણ મુપાત, અને પેરો દુષ્ટ કુમારનાર પાડેશી, તે તમારા પગેપકારી મો. વખતસંદ તે પરછેવો હતો. ગુલામનાં માળાપને ખપર પડી એટલે સમાજના માણી બચવા તાળગેળ તેઓ ભયમાં મર્મ, નાશીક, પદરપુર, વગેરે જમ્યાએ તેઓ રહ્યાં. લા આમળા એક સ્થળે મુપાતની સુવાસ કરવા મોટાજી કરી. લાં સુવાસ મધ, અને તેનું પરિણામ-મુપાતનો કંદા-ને આ તમને આરોપી.

“ અને તેઓ કામ મરીજ પરમાં સોંપીને આપ્યાં મર્મ આનંદ મું થયું તે જાનુવાની કોઈને પરવા નહોતી મારા પાકો મજુરીઆ હતા. તેમને દેશ અકમનગર હતો. મને લાગે તેઓ ત્યાં મપર ત્યાં કુકાજ પડ્યો અને હું : ખ્રીસ્તીએને આશરે પડ્યો. મારા પાકો મારાં સમયોનાં નામ જાણુતા હતા તેમણે મીઠનના પાદેપને તે કહેલાં. તેણે ને નોંધી રાખ્યાં હતાં.

“ હું મીઠનમાં મોટો થયો. લાં મેટી મુકી ભર્યો. ત્યાંનાં માળાજી અકમનગરમાં મુકરની કેલવપીની મોટાજી પજી કરી હતી. હું રરતીયર ખનાવવાનું કામ સોંપ્યો અને તે જુનુ, પદદ હતું. અને મીઠનમાંથી

“માય લોર્ડ! અને જ્યુરીના ગ્રેહસ્થો! ધીરજથી આખી વાત સાંભળો.”

દી અહીં માહીમ આગળ 'ઝોરડી રાખી
 'મે' મારું કામ કરવા મોકલ્યું. મીશનરી
 પ્રતિજ્ઞામાંથી 'મને સારું કામ મળતું હતું.

“હું કોઈકનો હરામનો બાળક છું એમ
 તો મને મીશનમાં જ અળસ પડેલી. પાછળથી
 મેં જાણ્યું કે આ વખતેયંદે મારો જનક—

પિતા હતો તેણે આરે પાપકર્મ કયું, ત્યારે તે પરણેલો હતો. સુધાળ જન્મ્યાને જ આવી, પણ, તેની ખરી હકીકતનો કેક સદેહ લોકોમાં પડ્યો હતો તેથી સુધાળને ક્રોધ પરણવા તત્પર નહોતું. જામ્યેએ વખતચંદ રાંડ્યો. તેણે સુધાળ સાથે લગ્ન કર્યા.

“હું એક ચાલાક વિદ્યાર્થી હતો અને તક મળી હોત તો હું શ્રેષ્ઠ પદવીએ પહોંચત એમ મારું મન અને કહે છે જો મારા જન્મ-દશાઓએ અને તન્યો ન હોત તો અને પુરતી તક મળત. હું બીઆરીની માફક ઉછરત નહીં. વટલાઈને પેટ ભરત નહીં. ધર્મોદનો કુકડો ખાનાર બનત નહોતો આ સર્વને માટે મારા મરનાર માનપિતા જોખમદાર છે. તેઓએ એ મારો યુનો સખતમાં સખત કર્યો છે યુનેમાર તેઓ હતાં. યુનાનો ભોગ હું છું હું નિરશિત હતો; તેઓ દલાઈત હતાં. મારા પ્રત્યે, તેમના ખાલાક પ્રત્યે, પ્રેમ અને મમતા બતાવવાને બદલે, તેમણે અને તજ દીધા—ફેદી દીધા.

“ખરું, તેઓ મારા જન્મદાતા હતા તેમણે અને જીવનની બક્ષીસ કરી હતી પરંતુ કહો જીવનની બક્ષીસ એ કે અમૂલ્ય બક્ષીસ છે! મારા જીવનની તો નહોતીજ. વળી અને જન્મ આપવાનો તેમનો વિચાર પણ કયા હતો? એમનો વિચાર તો મારો જન્મ અટકાવવાનો, અને મારી નાંખવાનો હતો, અને તેથી અને સર્વથા એમ લાખતું હતું કે એનું વેર લેવાનો અને હક્ક છે.

“તેઓએ ફરતી અને અન્યાયી મારી પ્રત્યે વર્તન કયું હતું. કોઈને તમે કેં કરો છો તો તે તમને કપ્પો લગાવે છે. કોઈનો માલ ચોરી લે છે તો તે ખાજો લઈ લે છે જેમ યુનો અંબીર તેમ સામેથી પ્રત્યાપાત પણ અંબીર સાથે છે.

“અને મેં મારું વેર લીધું છે. મેં તેમનો જીવ લીધો છે. તેમ કરવાનો હું મારો હક્ક મણું છું. તેઓએ અને આજીવન, કુઝી, કંઠાલ, જીવન આપ્યું હતું તેના બદલામાં મેં તેમનું સુખી જીવન મુંદાવી લીધું છે. હું સુખી નહીં ચાઉં પણ તેથી શું? તેઓને સુખમાં મદાવતાં હું કેમ જોઈ શકું?”

“હતાએ હું મારો પ્રેમ તેમને અર્પવા આતુર હતો. બરોબર એ વર્ષ ઉપર મારો પિતા માહીમમાં મારે ઘેર આવ્યો તે વખતે અને કે પચાલ નહોતો. પરંતુ અને પાછળથી ખેતર પડી કે મારે વીજે મીસનમાથી બધી માહીતી મેળવીને, તેણે મારું ઘર ખોળી કાઢ્યું હતું. એણે ફરનીયર બનાવવાનો અને ઓર્ડર આપ્યો. બદલામાં સારી રકમ અને આપી. હું ખુશ થયો. એના પ્રત્યે મારું દીલ ખેંચાયું. ત્યાર પછી તે બહુ વાર આવતો હતો. મારી સાથે આડી-અવળી વાતો પણ કરતો હતો.

“હજેક મહીના ઉપર તે મારી માતાને લાખે માટે ઘેર આવ્યો. મારી માતાનો પણ મારા ઘરમાં આવતા લયડતો હતો. તે મારા તરફ સીધી નજર નાખી ફક્તી નહોતી. તેનો જીવ ગભરાતો હતો અને લાગ્યું તેનું શરીર બગડેલું હતું. મેં પાણીનું બાસ પણ આપ્યું. ચોરી વારમાં તો તે બે બજાં પાછાં પણ ગયાં.

“મહીના પછી વળી પાછી તે આવી. આ વખતે તે જાત હતી. તેણે મારી સાથે ચોરીકથા વાતચીત કરી ફરનીયરની પુરબરક કરી અને પછી મારાં માખાપ વીશે સવાલ

પુછ્યોએમે કહ્યું: “આહ, મારાં માતપિતાં કાષ્ટ સ્વાર્થી, લખટ, અને પાસવૃત્તિનાં હતાં.” આ ચબ્દો સાંભળી તેણે હૃદય ઉપર હાથ મુક્યો, અને બેભાન થઈ ગઈ. મહા પિતાએ તેને જેમતેમ શુદ્ધિમાં આણી, અને પછી તેઓ ગયાં.

“મને આથી બહુજ આશ્ચર્ય લાગ્યું. હું છુપાઈને તેમની પાછળ ગયો. થોડે દૂર જઈ મારો પિતા બોલ્યો: ‘આ તે તારું કેવું ઘેલપણું! તું એને ભુલી જા. એ તારો છોકરો છે એમ તું મનમાં શું કરવા રાખે છે? આપણાથી કે લારીને એને ઘરમાં રંખાવાનો છે?’

“મારાં ચક્ષુ મુક્યાં. હું બીજેજ દિવસે અહમદનગર ગયો. ત્યાંના કારકુન પાસેથી ખુશાગત કરી થોડીઘણી કીકત મેંજવી. આહ શુશાબનું નામ મળ્યું. તેના બાપનું નામ પણ મળ્યું. હું પાછો આવ્યો. એમને વતન ગયો ત્યાં પણ થોડીક ભાળ મળી. મારું ચિત્ત ચક્રોળે ચડ્યું. આજ મારાં માતપિતા છે એમ મારી ખાતરી થઈ. અહો! એ લોકોએ જે મને ન્યાય આપ્યો હોત, તક આપી હોત તો હું આ દુનીઆમાં શું ન કરત ?

“વળી મહીના પછી પાછાં તે બે જણાં આવ્યાં. આ વખતે બાપએ મારી સાથે બહુજ માયાથી વાન કરવા માંડી તે કહ્યું કે: ‘તું ફરતીયરની દુકાન સારા પાપા ઉપર કાઢે તો અમે પણ થોડી મુડી અંદર રોકીશું. તું બહુ સારો અને હોશીઆર છોકરો છે. તારે માટે હું આ થોડી ભેટ લાવી છું. તને જીંદગી સુખીએ બહુ ખપ લાગશે. કદાચ એની મદદથી તું લગ્ન પણ કરી શકીશ.’

“આ સાંભળી હું બહુજ ગરમ થઈ ગયો. મેં એની ભેટ પાછી ફેંકી અને કહ્યું:

‘તમે મારી મા છો,’ એમ કહી મેં તેનો ઉપર નજર ઠેરવી.

“એ તો એકદમ ચમકી. મેં એને પ્રહાર કર્યો હોય તેમ તે ઉઠી ચાલવા માંડી અને કહ્યું: ‘તું દીવાનો થઈ ગયો લાગે છે.’

“મેં કહ્યું: ‘હું દીવાનો નથી. તમે મારાં માતપિતા છો, તેની મેં ખાતરી કરી છે. હું તમારા તરફ કુભાવ નહીં રાખું. તમે એક વાર તે કમ્પ્રમ કરો. હું તમને નહીં ફજેત કરું. નહીં હેરાન કરું. નહીં પૈસા માંગવા આવું. પણ એક વાર મને ત પુત્ર કહી સંબોધન કરો. મને પડખામાં લ્યો અને હું સુખી થઈશ. તમે મારા ઉપર કરેલા અન્યાય ભુલી જઈશ. તમને કુવા દઈશ.’

“પણ મારી કાંકડુડી તેમણે સાંભળી નહીં. તેઓ અને ગુપ્તસુખ બહાર નીકળવા લાગ્યાં. મેં બારણાં વાસી દીધાં અને કહ્યું: ‘જો હોંનિત હોય તો મારા સામે ભુઓ, અને કહો કે મારી વાત ભુકી છે.’

“મારી માતાએ કીકીઆરીઓ પાડવા માંડી. પિતાએ ધમકી આપવા માંડી. મને કહ્યું: ‘એકદમ દૂર જોલ નહીં તો હું તને પોલીસને સ્વાધીન કરીશ. તું ભુઓ છે. હરામખોર છે. ગળેપકું છે. અમારે ગળે પડી, ફજેતીની દહેશત આપી, તું પૈસા રળવાનો માર્ગ જોળે છે. જોલ, હરામખોર.’

“મને તેણે ધકકા માર્યો, બારણું ઉઘાડી નાંખ્યું અને બે જણુ ઉતાવળાં ચાલવા લાગ્યાં. હું કુંકે રસ્તેથી તેમની આગળ નીકળ્યો. અગાઉથી જઈ ખાડી આગળ ઉભો. તેઓ ત્યાં આવ્યાં, ફરી હું તેમને પગે પડ્યો. મેં

કહ્યું કે, 'એક વાર મને પુત્ર કહી સંબોધન કરો.
હું તમને નહીં 'ફોલ' કરું. મારે પત્ન નથી
જોઈતું.' પણ મારા પિત્રએ મને મોઝીમાંથી
પકડી, માથે અને કહ્યું: 'ફરીથી મોઝીએ તો
તારો જીવ લાવશે.'

"હવે હું કેવળ મેશમ બની ગયો છું
કરું છું તેનું મને જ્ઞાન રમુ નહીં મારા
હાથમાં મારો મોટો મુત્તારી, અખીલાં કપાસ
હતો એકદમ હજીવને મે તે માન પિતાના
મજામાં બેસી દીધો. ને તમર અખ જોવ પર
પડ્યો, મારી માતા-
એ મદદ માટે ચીસો
પાડી એટલે તેને
પણ મેં એજ પ્રમાણે
પુરી કરી. પત્ની
મને લાગે છે કે મે

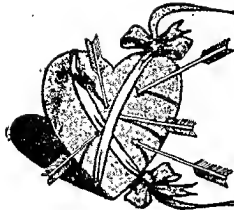
તેમને સ્ત્રીમાં નાંખવા પ્રયત્ન કર્યો હતો.
"જોઈને મારા હાથ વડેમ આવે તેમ
હતું નહીં. હું મારી પોતાની એરડીમાં
મક્કામત હતો" અર્થે ત્યાર પછી તો 'શું' મન્યું
તે મે સૌ જાણો છું.

"હવે મે મારી હજીવ કરી છે. તમારે
જે ન્યાય કરવો હોય તે કરવો."

આરોપી સામને બેસી ગયો. જોઈને,
સર્ક સપૂર્ણ ચાલિ દની ન્યાયાધીશે કેસ બીજો
દિસે મુત્તારી
રાખ્યો.
બીજો દિસે
અમુરી શ્રી ન્યાય
આવી તે કાલ કરી
ચકા છે.

'એક વાર મને પુત્ર કહી સંબોધન કરો—'

મોના વાના

અનુવાદક :

રા. ભાઈશંકર ડાહ્યાભાઈ દ્વિવેદી,

બી. એ.

ચિત્રકાર :

રા. મુંદરશાંકર ઝોરશંકર

[અર્વાચીન યુરપના સાહિત્યમાં મોરીસ મેટરલીન્કુ આ નાટક બહુ ઉચ્ચ સ્થાન ધરાવે છે. પોતાની અપૂર્વ શક્તિઓ ને કૃતિઓથી વિરોધીઓને પણ ચક્રિત કરનાર આ બેલ્જિયન-ફ્રેંચ નાટકકાર ૧૮૬૨માં બેલ્જિયન શહેર, ઘેંટમાં જન્મ્યો હતો. શાળા તથા પાઠશાળાની કેળવણી પછી તે ચોવીસમે વર્ષે બારીસ્ટર થયો અને ૧૮૮૭માં પ્રાચીસ જીવન રહ્યા. ત્યાં ફ્રેંચ કવિતાની 'સોમ્મોલીસ્ટ સ્કુલ'ના નેતાઓના સમાગમમાં તે આવ્યો. તેના પિતા ગુજરી જતાં તેની મોટી મીલકતને પોતે વારસ થયો એટલે સાહિત્યસેવા મુદ્દે તેને પુષ્કળ અવકાશ મળી શક્યો. તેણે સંગીતકલ્પ કળાઓ શિક્ષાત કરી ને નાટકો પણ લખવા માંડ્યાં. તે વખતે તેના યુવાન ભક્તોએ તેને 'બેલ્જિયમના રોકસપીઅર' તરીકે ઓળખાવવા માંડ્યો. ૧૮૮૯ થી માંડીને લગભગ બાર વર્ષ સુધી તેણે કાવ્યો, નાટકો, તથા તત્ત્વજ્ઞાનની ચર્ચા વીશે પુસ્તકો બહાર પાડ્યાં અને ૧૯૦૧ માં બ્રસેલ્સથી પોતાનો સંપૂર્ણ કૃતિસંગ્રહ પ્રસિદ્ધ કર્યો.

કલાધર તરીકે મેટરલીન્કુ કાર્ય ખાસ જ્ઞાન એટલે તેવું છે. સામાન્ય જીવનની સંપાદી નીચેનાં રહસ્યો તે અત્યુક્ત ઝીણવટથી ઉઠાવે છે અને સરલ, મુર્ખામી બાધામાં તેને વ્યક્ત કરે છે. નોવાલીસ અને એમર્સનનો પોતે અભ્યાસક હોતો એટલે અગમ્યવાદની ગાઢ છાયા તેનાં પાત્રો પર ધણી વાર પથરાય છે. આજ કારણથી, તેનાં નાટકોમાં કાર્ય (action) નું તત્ત્વ બેધએ તેવું સળંગ નથી હોતું; છતાં, તે સર્વનો પ્રભાવ એવો છે કે યુરપનાં શહેરોમાં તે બજવાય ત્યારે પ્રેક્ષકો પહેલેથી જીલ્લે સુધી રસમગ્ન રહે છે.

આ નાટક આ કવિની સર્વોત્તમ કૃતિ અને યુરોપીય નાટ્યકલાનો અમૂલ્ય નમુનો મનાય છે.]

પાત્રો

ગીડા કોલોના	પીસાનો સેનાની
મોર્ડે કોલોના	ગીડાનો પિત્રા
પ્રીન્સીવેલી	ફોરેસનો સેનાપતિ.
બોર્સો,	}	ગીડાના સામતે
ટોરેસો				
ફ્રીડુઝીઓ	ફોરેસનો અધિકારી
વેડીઓ	પ્રીન્સીવેલીનો કારકુદારી.
ગીઓવાના	(મોના વાના), ગીડાની પત્ની.

સમય : હમ્બીસનના પદરમા સૈકાનો અંત.

સ્થાન : પહેલા અને ત્રીજા અંકના દરમિયાન શહેર પીસા અને બીજામાં નગરની બહાર.

આ નાટ્યનું વસ્તુ પીસા શહેરને ફોરેસના લોકો વેરા થાથ્યા હતા તે વખતની દરમિયાન પર રચાયું છે.

અંક પહેલો.

[ગીડા કોલોનાના મહેલને એક ઓરડો. ગીડા અને તેના સામતે, બોર્સો અને ટોરેસો, ખુસ્તી બારી પાને હમ્મર છે, અને ત્યાંથી પીસાની આસપાસનો પ્રદેશ દેખાય છે]

ગીડા

સ્થિતિ એવી લાગંકર થઈ પડી છે કે આજ સુધી મુખ રાખેલી આંકડો અને જણાવ્યા વિના પ્રવર્તનમાં હતાને છુટકા નથી. વેનીસે આપણી કુખે મોડેલેલાં બે સેન્પો ફોરેસનાં એ વેરા લીધાં છે: એક બીબીઓના આગળ, બીબુ એલ્સી આગળ, અલ્મી, મોટાલોની, વર્તીઆ અને એરેબોનુ માગી, અને કેસટાઈ નની ખીલો: આ બધાં દુસ્મનોએ કબજે કર્યાં છે.....

બોર્સો

મારાં માણસોએ છેલ્લાં તીર ફેંક્યા છે, દારૂઓ ખુટયો છે. બોયરામાં ખુલે ખુલ્યા

શોધી વળતાય ચપટી હાર પછી મળે તેમ નથી....

ટોરેસો

સેટ એન્ટોનીઓના તોપખાના આગળ બે દિવસ પહેલાં અમે છેલ્લા મોળા ખલાસ કર્યા, અને રફેડોસોસની ફોજ પામે પછી આજ તપવારેજ રહી છે અને તેઓ રાંમ સામવવાની ના પાડે છે.

બોર્સો

પ્રીન્સીવેલીની તોપોએ આપણા કોટની દીવાલોમાં પાડેલું બારોડું આ બારીમાંથી દેખાય છે....તે પચાસ કદમ પહોંચું છે, એમાંથી મેટાનું આખું ટોળું નીકળી શકે તેવું તે છે...

આ જગ્યા આપણે લાંબો સમય ટકાવી શકીશું નહીં. અને રામેનીઓ, રોકેલોનીઓ અને અલ્બેનીઓએ પોતાનો નિશ્ચય જાહેર કર્યો છે કે આજ રાત્રે સંધિપત્રમાં સહી નહીં થાય તો એકસાથે બધાએ લશ્કર છોડી ચાલ્યા જવું.

ગીડો

આ અફવાડીઓમાં ત્રણ વાર મહાજનને અગ્રેસરોને સંધિ ભીખવા મોકલ્યા. આમાંનો એકે હલુ પાછો વળ્યો નથી.

ટોરેલો

આપણા પાદરમાં પ્રીન્સિપલના સરદાર એ'ટાનીઓ રેણોનું ઉશ્કેરાએલા ખેડુતોએ ખુન કર્યું તેને માટે તે આપણને મારી આપતો નથી. આ ખુનને બહાને ફ્લોરેંસ આપણને કાયદાનું શરણુ નહીં આપતાં બહારવટીઆ ગણે છે....

ગીડો

આપણી ઉંડી દીકરીની બતાવવા અને જુખના દુઃખે ઝનુની થયલા ગામડીઆઓને કાયુમાં રાખવાને અમે સર્વથી અશક્ત હતા એ સમજાવવાને મારા પોતાના પિતાને મેં પ્રીન્સિપલ પાસે મોકલ્યા છે. મારા પિતા અવધ્ય પ્રતિનિધિ તરીકે ગયા છે. ને હલુ પાછા ફર્યા નથી.

એમ્સો

આફવાડીક થયું આ નગર ઉઘાડુ પડ્યું છે, અને દરેક બાલુએ ખુલ્લું છે. આપણા કોલ્લાની દીવાલો તુડી છે, આપણી તોપો નિઃશસ્ત્ર પડી છે. શા માટે પ્રીન્સિપલ દરેક નહીં કરતો હોય? તે હીમન હારી ગયો છે? કે કે કાવતરાંથી ડર છે? કદાચ ફ્લોરેંસથી બેદી પેગામ આવ્યો હોય.

ગીડો

ફ્લોરેંસના પેગામ હમેશાં બેદી હોય છે, પણ તેની ચોખ્ખા ૨૫૪ હોય છે. પીસાએ વેનીસ પ્રત્યે નિશ્ચય એકનિષ્ઠા દાખવીને નાનાં ટરકન નગરોને ભયંકર દાખલો મેસાર્યો છે; માટે પીસાના પ્રગતંત્રોને અંત આવવો જોઈએ. આમાં ફ્લોરેંસે વિરલ કુનેહ અને કળા ગતાતી છે. આ વેરની નિર્દયતા વધારતા, આ વિગ્રહની કડુતા વધારતા, અને વિશ્વાસ-ઘાતી અને કૂર કામોથી તેમાં ઝેર રેડવા તેણે ધીમેધીમે પ્રયત્ન કર્યો છે. રેણોનું ખુન કરવામાં અને આપણા ગામડીઆઓને ઉશ્કેરવામાં તેના શુભચરણો હાથ હતો. વળી આ ઘેરામાં પ્રીન્સિપલને સરદાર નીમવામાં પણ ફેંક બેઠો છે. પ્લાસેંઝાની લુટ વખતે શસ્ત્રધારી દરેક બાલુસની કતલ કરીને અને પાંચ હજાર સ્ત્રીઓને શુભામ તરીકે વેંચીને એણે અધમ કાર્તિ મેળવી છે—જે કે પાછગથો એણે જાહેર કર્યું કે એ બધું એના હુકમથી વિરલ થયું હતું.

એમ્સો

એવી આકાષ છે તે હું જાણું છું, પણ એ સાચું નથી. એ કતલ અને લીલામ માટે પ્રીન્સિપલ નહીં પણ ફ્લોરેંસના કમીશનરો જવાબદાર છે. મેં પ્રીન્સિપલને નથી જોયો, પણ મારો ભાઈ તેને સારી રીતે જાણખતો. તે પરદેશી કુળનો છે. તેનો બાપ વેનીસમાં મોર્લાની દુકાન ચલાવતો. તે જનતે બારક કે બ્રીટન હશે. તે નીચા કુળનો છે છતાં લોકો કહે છે એટલે પાતકી નથી. મારા સાંભળવા પ્રમાણે તે ભયંકર માણસ છે; સ્વચ્છંદી વૃત્તિવાળો, ઝનુની અને લુહમી છે છતાં તે વફાદાર છે. અને હું સંકેત વિના એને મારી તસવાર આપું.....

અજળ્ય મદા જંગેલી હોવાથી નદી પરથી તે ત્યાં જતા; અને ફરતાફરતા રાતના તેજપાત્ર નગરશેઠને ત્યાં સુધા આવી પહોંચતા. રસ્તે જતા માણસની મોટેથી 'મનક કરવી, શોભીતી દુકાનેમાં જઈ આવ્યું, ભજનકીર્તન ચતાં હોય ત્યાં સાંભળવા ઉભા રહેવું', રાતના બેઠ પર બધા હવાઈઓ છોડવી, નિરંકુસ રીતે ફરવું તે હસવું—આ બધું નવા દુર્ગપાલના આવ્યરણથી શિષ્ટાચાર લેખાવા લાગ્યું. એમના પહેરવેશની નવીનતા, એમની પાંખડીના રંગ, એમની ચાલવાની કળ, એમના ઔદાર્યની નિસીમતા; આ સર્વમાં જે એવા પ્રકારની મોહક નકશા હતી કે બૃહદ્ભક્તના સુનંદા લહેરીઓએ પાછળ ને ખભાતના અગ્રગણ મોજલા આગળ શિર ઝુકાવ્યું; અને તેની રીતભાવનું અનુકરણ કરી લાટીય લહેરીપણમાં પટખીતરવોનું ઉમેરણ લપાટાખંધ કરવા માંડ્યું. મંભીર, વપોજક કે શુદ્ધ શહેરીઓ પરાપૂર્વથી ચાલી આવેલી પ્રતિજ્ઞાની બાવનાઓ આ પ્રભાવે તોડાતી જોઈ નવા જમાનાના દુર્ભાગ્ય પર નિઃશ્વાસપરેશ મુકતા આવ્યા.

નેશ જોખડો દુર્ગપાલનો અનુચર થયો હતો; અને તેનું હસવું મેઢું ને હસવું આવે એવું શરીર દુર્ગપાલના રસાલાની શોભામાં અલિટ્કરિ કરી રહેતાં.

આંખડ મહેતા મેળાના ઉત્સવનો લાલ લાલ દહાડામાં એ વખત મંજરીની ખખર લેવા જતા; પણ વિદ્યતા ને સંસ્કારની નિરંતર સેવામાં પરિપકવ થએલી મંજરીની રસિકતાને અને પતિવિરોધથી નિરુત્ત થએલી તેની રસહૃદયને આગ્રમણનું આ મોજલાપણું કુસ્તક થઈ પડ્યું. નવા દુર્ગપાલને આ મનોદયા પારખવા જેટલી તીરંત નહોતી.

અખાત્રીજને દિવસે આંખડ મહેતાએ પોતાના સ્વભાવને પુરેપુરો ઝેલક આપ્યો. તેની ખુબીઓ હતી તેનાથી વધારે ખ્યાન ખેંચે એવી થવા માંડી; અને દુર્ગપાલનો દાખલો જોઈ લાટના સુવંશને અજળ્ય પ્રેરણા મળી.

સવારના આગ્રહને નેશનં બોલાવ્યો. નેશ નવા દુર્ગપાલનો માનીતો અનુચર ને સલાહકાર થઈ પડ્યો હતો.

“નેશ! આજે શું?”

“બાંબાપુ! સાં-સાંજે” નેશએ અવાજ ધીમે કરી કહ્યું, “જ-જ-મા ર-રેવાછની આરતીમાં જશે. ત-ત-મે તો મં-મંનાયની આરતીમાં જ-જ-જ-શોની?”

આગ્રહને જરાં કમવાટ થયો.

“હું મંમનાયની આરતીમાં નથી જવાનો. પણ રેવાછની આરતીમાં તો એકમાં બિરાંજ જશે. મારાથી કેમ જવાશે?”

નેશના મોંઘ પર એક વિશાલ હાસ્ય ખીલી રહ્યું. “ત-નેશ પર બરોસો રાખો મારા અગ્રહતા! પ-પોડાશમાં એક ધ-ધર છે. ત્યાંથી જ-જ-જ-જેવાશે.”

“પણ ધરના લોકો જાણશે તો?”

“ક-ક-કે વાત છે, મ-મારા શેડ!” નેશએ થોડા દહાડામાં આંખડ મહેતા જોડે દોસ્તી બનાવી દીધી હતી. “આખા ધ-ધરમાં આપણે બે એકલાજ.”

“સાખાશ નેશભટ્ટ” આંખડે સતોવથી કહ્યું. “જ-જ-જાપુને ધ-ધણી ખરમા” કહી નેશએ નીચા નગી નમસ્કાર કર્યો.

ગાંડો

ગમે તેનું હોય ! અહીં સવાલ ત્રીસ હજાર છંદગીનો છે; એક ધડીની લીલ, હડાપણ વીસારી કરેલું એકજ કામ તેમનો વિનાશ લાવશે, પણ એકજ શબ્દ તેમને બચાવી શકે; શુભ સમાચારનો અણસારો પણ તેમને સુખી કરશે. તમે પુતળા કે તુટેલા હાથ માટે ત્યાં નહોતા ગયા. તેઓએ તમને કહ્યું શું? ફ્લોરેન્સ કે પ્રીન્સિપેલી શી સુકિતઓ ધડી રહ્યાં છે? અમને જલદી કહો. શા માટે તેઓ આમ રમત રમે છે?...આ આપણી ખારી નીચે ધુમો, સાંભળી? પથ્થર વચ્ચે ઉર્ગેલા ધાસ માટે ખીચારા લડી મરે છે.

માઠો

ખરી વાત. વસંત ખીલી રહી છે, ખુશનુમા આકાશ પૃથ્વી પર હાસ્ય વેરી રહ્યું છે, સ્વર્ગના દેવોને અર્પવા કાષ્ઠ દેવી ધરી રહી હોય તેવા ચક્રચકિત કટોરા સમો સંમુદ્ર નીલાકાશ પ્રતિ પથરાઈ રહ્યો છે, અને સહિ એટલી સુંદર અને વતસલ જણાય છે કે મનુષ્યો પરસ્પર વિગ્રહ આદરી બેઠા છે એ તો હું વીસરીજ ગયો...પણ તમારા આનંદો જુદા છે; મારા આનંદમાં હું બહુ મશગુલ રહ્યો...વળી તમારી વાત ખરી છે. આણેલો સંદેશો મારે તમને એકદમ કહેવો જોઈએ...ત્રીસ હજાર છંદગીને સુકિત અપાવનાર અને એકને ભારે દુઃખ દે તેવો સંદેશો હું લાગ્યો છું...પણ આ એક જણ એને વિગ્રહના પરાક્રમો કરતાંએ વધારે મહિમાવતો પ્રસંગ માની વધાવી શકે...એકાદ વ્યકિત તરફનો પ્રેમ સારો અને સુખદાયી છે, પણ અનેક તરફનો વધારે મહાન અને વધારે સૂક્ષ્મ છે...મનુષ્યમાનવી પ્રશંસા પામે એ સદૃશ્ય સારા છે, પણ એક એવો દિવસ

આવે છે જ્યારે આપણે એનાથી પર ચઢ્યે છીએ, અને એની કીમત એથી આંધીએ છીએ...સાંભળ.

ગાંડો

[ધસારાથી પોતાના સામનોને જવાનું કહે છે] જાઓ!

માઠો

નહીં ! ઉભા રહો....આપણે આપણા બધાના નશીબનું નિરાકરણ કરવાનું છે. આપણે જેમને બચાવવાના છે એ બધા અહીં હાજર હોત તો સારું હતું; કારણકે હું સુકિત લાગ્યો છું, જે શુદ્ધિ એ કહ્યુંએ તો.

ગાંડો

ઉલટુંસુલટું બોલવાનું બંધ કરો. બાપુદ, હું વીનું છું. એવી તે શી બાબત છે કે આટલું બધું બોલવાની જરૂર પડે છે? અમને બધું કહો. અમને ડરાવી શકે એવી હવે એકે બીજ નથી.

માઠો

કીક ત્યારે, સાંભળો. હું પ્રીન્સિપેલીને મળ્યો; એની સાથે મારે વાત થઈ.....જેનાથી પોતે ડરી મરે છે એવાનું લોકો કેવું જુદું ચિત્ર દોરે છે, એ નવાઈ જેવું છે...એકીલીસના તંબુએ પ્રાયમ ગયો તેમ હું તેની આગળ ગયો. મેં તો એકાદ જાકટા, લોહીયાં ખરડાએલા બંગલીને-લગાધમાં કામેલ લેખનેપને જોવાની આસા રાખી હતી...કારણકે મારી પાસે તો એને વીશે એવીજ વાતો આવેલી...મેં તો ઝનુની અને—

ગાંડો

અને પ્રીન્સિપેલી એવોજ છે—માત્ર એ રાજદ્રોહી નહીં હોય !

બોસો

હા, રાજદ્રોહી નથી; ફ્લોરેન્સની એ આકરી કરે છે, અને એની વફાદારીએ અડગ છે.

માઠો

હું મન્યો તે માણસે પેતે મારો સિધ્ધ
હોય અને હું તેનો પૂજ્ય ગુરુ હોઉં
તેમ મને પ્રણામ કર્યો. એ વિદ્યાનુ,
હિરોગી, શણો અને જ્ઞાનનો તરસો છે
તે ધીરજથી વાત સાંભળે છે તે સુદરતા
પારખવાની સકિત ધરાવે છે. તે દયાળુ છે,
ને લગાનો ખામ ચકાનાર નથી; દીલ દબને
કામ કરનારો, નિષ્ઠાવાન અને પેલા દયાળાજી
પ્રમળવંતી કમને નોકરી કરનારો છે.
નસીય જોગે તે લડતેયો બન્યો, પણ
કાનિનો ભુખ્યો નથી. હવેરા તેને પિક્કારવા
નહીયાર છે; પણ ક્યારેક તેની એક વાસના
પુરી પડે. અદિતીય અને અમાધ્ય પ્રેમના
કુશ પ્રદેશોમાં જન્મેલાનેજ ચાપ તેવી એ
બધંકર વાસના—

ગીટો

પિનાજી, પિનાજી, અહીં માણસો બુજે
મરવા પડ્યા છે અને તેઓ તમારી આવી દીલ
સહી શકે નહીં. આ માણુમના શુણે સાથે
આપણે શીનીરખન છે? તમે મુકિતની વાત
કરના હતા, અમને એ મહેલો કહે

માઠો

અરુ, અચકાયા કરવું એ જોડું છું,
કાનજી કે આ દુનીઆમાં મને અતિ પ્રિય
એવા બે જીવોને એ ખબરથી મદદ દુઃખ
ધરી છતાં.....

ગીટો

મારો હીસો હું રીકાર છું, પછી
તે ગમે તે હોય, પણ બીજી કાણ છે?

માઠો

સાંભળ, કહું હું ...આ એરપ્રમા
હું પેલા ત્યારે એ વાત મને વિચિત્ર અને

મુરકેલ લાગી અને જ્યાંએ મુકિતની તકનું
પ્રાપ્ત્ય મારે હતું.....

ગીટો

બોલો

માઠો

આપણે નાશ કરવાનો ફોરો-સે નિશ્ચય
કર્યો છે. વિમલમિનિએ તે આવરવક
ગણ્યો છે, ને પ્રધાનમંડળે તે કબુલ રાખ્યો
છે; એ કસાવ હવે ફરે તેમ નથી. પણ દંબી
ફોરો-સના કારભારીઓ એટલા પક્ષા ને
દૂરઅદેશ છે કે વિનાકારણ આપણે લોહી
વહેવડાવવાનો આરોપ દુનીઆ પોતા પર મુકે
નહીં એટલા માટે તેઓ બહેર કરશે કે, સરણ
થાઓ તો રહેમ લાવીએ એવી નેમની માગણી
આપણે નકારી. નગર પર હુમલો કરી તેઓ
તેને મર કરશે. લાકુતી રપેનીસ અને જર્મન
સીપાહીઓને તેની પર છોડી મુકશે. હુંદ અને
આગ, બલાહાર અને હતાની લાલચ સામે
રોષ ત્યારે એ બાકુતીઓને બીજા હોરોરનીની
જરૂર રહે નહીં એ છુટ અપાય એટલીજ
વાર છે. અને નેનાઓ તે દિરસે
અમદાવ અને અમદાવ રાખવાને
અચકા બન્યાનો દેખાડ કરશે.....આપણી
આવી દશા થવાની; અને રાના કમળાનું
ચિન્હ ધરનાર તે નગરી આ પદ માટે શોક
સાથી પહેલો દર્શાવશે પરંતુ સીપાહીઓ-
ના અણુધાર્મા બંડથી તે બધું થયુ એમ તે
બહેર કરશે, અને એ સીપાહીઓને રજા
આપશે-આપણે નાશ થયે એમની જરૂર નહીં
રહે તેથી

ગીટો

હા. ફોરો-સની નીતિ એવીજ છે...
માઠો

પ્રત્યક્ષતાના કપીશનરોએ પ્રી- વેધાને
આવી ખાનગી સ્થપનાઓ મોકલાવી છે. આ

છેલ્લા અઠવાડીયામાં રાજરોજ તેઓએ છેલ્લો છેલ્લો કરવાને તેને ઉશ્કેર્યો છે. આજ સુધી જુદાજુદા બહાનાથી તેણે દીલ કરી છે. વળી એણે કમીશનરોના પત્રો પણ આંતર્યા છે; તેઓ તેની દરેક હિંસ્યાલની બારીક છુપી તપાસ રાખે છે, અને પ્રધાનમંડળના દ્રોહનો આરોપ મુકે છે એવું તે પત્રોથી જણાયું છે. પીસાનો વિનાશ થાય અને વિગ્રહ પુરો થાય કે શીટકાર, રીયામણી ને મોત, બીજાં ભયરૂપ સેનાપતિઓની પેઠે તેની પણ ફોલોરેન્સમાં રાહ જોઈ રહ્યાં છે, એટલે પોતાની શી વલે થવાની છે તે એ જાણે છે...

ગીડો

વારુ, ત્યારે હવે એ શું કરવાનું કહે છે?

માર્કો

તેને તેના પોતાના સીપાહીઓ પર તો પુરા ભરોસો છે: અને એકસો અંગરક્ષકો તો ગમે તે થાય તો પણ તેને વફાદાર રહેશેજ. તેની માગણી એવી છે કે તેની સાથે આવવા તૈયાર હોય તે બધાને પોતે પીસામાં લાવે અને પોતે તજ દીધેલા ઘરકર સામે બચાવ કરવામાં તેઓ તેને મદદ કરે.

ગીડો

આપણે જરૂર માણુસોની નથી. અને આ ભયંકર સીપાહીઓને મેળવવાનો આપણને લોભ નથી. તેને આપવાં હોય તો દારુગોળા અને ખોરાકની આપણને આપે.

માર્કો

તેની માગણી વીશે તમને વહેમ આવશે અને કદાચ તમે એ નકરશો એમ એ ચેતી ગયો હતો. તેથી હમણાંજ એની જાવણીમાં આવી પહોંચેલા દારુગોળા અને ખોરાકની ત્રણસો ગાડાં તે અહીં મોકલાવશે.

ગીડો

એમ શા માટે?

માર્કો

કોણ જાણે. વિગ્રહ અને રાજનીતિની રીતોથી હું અજાણ છું. પણ તે ધારું કરવાનો છે... ફોલોરેન્સના કમીશનરોની હોંસાતોંસી છતાં, ન્યાં સુધી પ્રધાનમંડળ તેને સેનાપતિના પદથી ખસેડે નહીં ત્યાં સુધી પોતાની જાવણીમાં કર્તાહર્તા તેજ છે; અને વિજય મળવાની અણી પર છે તે વખતે, તેનામાં શ્રદ્ધા ધરાવનાર કૈન્યની વચ્ચેથી તેને ખસેડવાની હિંમત તેઓ કેમ કરે?... વેરની ઘડી માટે ફોલોરેન્સે હજુ વાદ જોવી પડશે.

ગીડો

હું સમજ્યો. પોતે બચી શકે તે સારુ પ્રીન્સિપેલી આપણને બચાવવા ધારે છે. તેને વેર પણ વાળવું છે. પણ એ તો બીજી રીતે પણ થઈ શકે-ને વધારે ચાલાકીથી. ત્યારે દુશ્મનોને બચાવવામાં તેનો શો સ્વાર્થ હશે? પછી એ ક્યાં જશે ને શું કરશે?... એ બદલામાં શું માગે છે?

માર્કો

એટા ગીડો, જ્યારે શબ્દો દયાહીન ને સર્વશક્તિમાન નીવડે છે, જ્યારે એ તણ અક્ષર અચાનક દેવની સત્તારૂપ બને છે ને પોતાના ભોગને કબજે કરે છે તે પણ આવી છે..... મારે જે કે' કહેવાનું છે તેના એકજ ઉચ્ચારથી કેટલાંય માણસ બેગન થશે કે બચી શકશે. એ વાતના ખ્યાલ કરતાં હું કંપું છું.....

ગીડો

અચકાઓ છો શા માટે?... આપણી આ આજ્ઞામાં ગમે તેવા દયાહીન શબ્દોથી પણ વધારો થાય તોમ નથી.....

માફો

મે તમને કહ્યું કે પ્રીતીવેળી ડાહ્યો
ફેખાય છે તે સમજ્યું છે, ક્યાણુ છે; પણ
એવો ડાહ્યો માણસ ક્યાં છે જેના છુપ્ત-
માં મુખાંતની કાજો આવીજ ન હોય ? એવો
સદ્ગુણી ક્યાં છે જેણે કદી રાહસી
વિચારને મનમાં આપણેજ ન હોય ? મે
પણ એવુંજ કયું અને મારું મુખવચન
એ સાધુચિત્ત મુખાંતજરેહી રીતે પાળમે
વિરેકશક્તિને તામે મોલવાની કોશિસ કરે છે
તે માધુચિત્ત . તમે આ માણસી નકારશો
તો દુશ્મનની હાથકુળીમાં પાછો જવાને
હું બધાપો છું...અને મારું ત્યાં મુ મમે
આરી મુખાંતજરી પકાદાગીના નકારમાં પછે
ભાગે મોન અને રીવાચનું મને મળમે અને
આમ હતાય હું જરૂર . પણ પસ્તાવો કવે
પડે તેવે હું તે એ મધ્યમૃત્ય કરવાનો
કારણ કે વિરેકશક્તિમાત્ર જદા રાખવાનું
સામર્થ્ય મારામાં નથી.

પણ મે તમને હજી કહ્યું નથી મારા
વાતોના તાજાવાણા હું વધુ છું ને જીંજી પુ
રાખ્દ હુપર શબ્દ મોડાડુ પુ નિશ્ચય કરવાની
કુંડી પતોને કાષ્ટ રીતેએ દૂર ખમેડી રાકાય છે .
પણ હું કદાચ મારી રાંકાઓથી તમને
અન્યાય કરતો હોઉં. ત્યારે જુઓ અનાજ,
દારૂ અને ફળથી બરેલા આ માણ વેદાના
ટોળાં અને ટોરોના આ ધણુ. લોકોને
અકચારીના સુંધી આપે એમાં એ વધારે
મારી નજરે મેં જોયેલો એ વિદ્યાપ કાદસો,
હસોરેન્સ છળી રાકાય અને પીસાને ફરિયા
આપાદ કરી રાકાય એવા દારના કાષળા
અને જોવાના સળીઆ આ રક્ષા, બદલાયા,
તુ તેને મોકલે અને પ્રીતીવેળીને સોપે તો
આજ રહે આપણા નમરમાં આ બધું

આવે; અને તે બળકાખણું . મનાં તે
પાછી આવી પહેંચમે-પણ મોનાના વિવચના
અને આપણે તેને શરણુ થવાના ચિન્હ
તરીકે તે માંગણી કરે છે કે તેણીએ એકલી
અને માત્ર જન્મામર આવડુ ..

ગીડો

કેણુ ? કેણુ જાવ ? તે તો તમે કહ્યું નહીં

માફો

ગીઓ વાતા

ગીડો

હું ? મારી પત્ની—વાતા ?

માફો

હા, તારી વાતા અતે મેં કહ્યું ખરું ?

ગીડો

પણ વાત સા માટે ? બીજી કમરે
લીઓ નથી ન ?

માફો

કારણ તે મોખા સુદર છે અને તે તેને
માફે છે

ગીડો

તેને માફે છે ! . તેણે . તેને જોઈ ક્યાં
તે તો તેને ઓળખતોય નહા.

માફો

તેણે તેને જોઈ છે. તે તેને ઓળખે છે.
પણ ક્યાં અને કેરી રીતે એ કહેતો નથી.

ગીડો

પણ તેણે-તેણે તેને જોયો છે ? તેણે
ક્યા મળ્યા હશે ?

માફો

તેણે તેને કદી જોયો નથી જોવાનું વાદ
નથી એ તો ઓક્કસ.

ગીડો

એ તમે ક્યાંથી જાણો ?

માર્કો

મને વાનાએ પોતે કહ્યું...

ગીડો

હૈં!

માર્કો

હું અહીં તમારી પાસે આવ્યો તે પહેલાં...

ગીડો

અને તમે તેને આ બધું કહ્યું?

માર્કો

બધું.....

ડે

શું? પણ આ અધમ સારાની વાત સૂચવતાં તો તમારી છાતી નહીંજ ચાલી હોય.

માર્કો

હા...ચાલી.

ગીડો

ને તે શું બોલી?

માર્કો

કે નહીં...તેનો ચહેરો સફેદપુણી થઈ ગયો. તે જતી રહી...

ગીડો

આહ, તેણે ઠીક કહ્યું...તમને મહેલમાં મારવા અને તમારા ચરણે પડવા કરતાં આ વધારે સારું હતું. હા, તે ઠીક કહ્યું...તે શીક્ષી પડી ગઈ અને જતી રહી કેમ?...દેવદૂતે એમજ કહ્યું હોત; વાના એમજ કરે... એમાં કહેવાતું શું હતું? કશુંજ નહીં! અને અમે પણ કશુંજ નહીં કહીએ... મિત્રો! આવો આપણે ગડ પર જઈએ, અને આખરે મરવું ચોક્કસ છે તો કલકે ચોટયા પહેલાં મરી જઈએ.....

ડો

અહા! ગીડો, કસોટી ભયંકર, હું ગાણું છું. હવે ધા પડ્યો છે તો આપણે ધીરજ રાખવી જોઈએ. કર્તવ્ય ને અંગત શોકમાં મોટું કોને ગણવું તેનો નિર્ણય શાંત ચદને હાથપથથી કરવો જોઈએ.

ગીરા

કર્તવ્ય! મારું કર્તવ્ય દીવા જેવું ચોખ્ખું છે. તમારી આસુરી માગણી પછી મારે એકજ કર્તવ્ય છે. વિચાર કરવાનો વખત મારે નથી જોઈતો.

એમ છતાં, તારા દીક્રને પુછી જો.....

અહીં તો હજારો શંદગીની હોડ છે; અહીંયાં તારા સશસ્ત્ર ભાઈઓ, તેમની સ્ત્રીઓ અને બાળકોનો સવાલ છે!...તું મારા જેવા ગાંડા માણસના ઉન્માદને વશ થશે તો તને આસુરી જણાતું કામ ભાવિ પ્રજાને વીરતાભર્યું જણાશે કારણ કે તેઓ વધારે સ્થિર દ્રષ્ટિથી, વધારે ન્યાયચુદ્ધિથી અને વધારે દયાથી અભિપ્રાય બાંધશે...નક્કી માનજે કે માણસનો જીવ અચાન્યાની તોલે આવે તેવું દુનીઆમાં કે નથી. વિશુદ્ધિ ને ભાવનાઓ, ગૌરવ ને એકનિષ્ઠા; બધું પ્રાણરક્ષા સાથે સરખાવતાં તુચ્છ છે....તારી ધ્વજ માત્ર આ કસોટીને મરણીઆની માફક વધાવી લેવાની, તેને સાંખીને જરાય કંઠક નહીં વહોરવાની છે; પણ મૃત્યુ એ વીરતાતું ઉચ્ચામાં ઉચ્ચું સિખર છે એ માન્યતા ખોટી છે... જેમાં વધારે ભોગ આપવો પડે તે વધારે પરાક્રમી કાર્ય, અને મૃત્યુ તો ઘણી વાર શંદગી કરતાં ઘણું સહેલું છે...

ગીડો

તમે મારા પિતાજી છો?

‘કાંત’ને સંબોધન

સ્વામી:

૨૧. અમૃતકાંત કુંવરજી વૈદ્ય

(બોધવણ સદેશો કહેલો સ્વામીને-એ રાત્ર)

રે અદિછત્રમણિ! તું આપો ક્યાં પડ્યો?
દિવ્ય તેજ તુજ સાંત પડ્યાં કેા સ્થાન ને!
રસિકમણિ! રસ લેવાને તું ક્યાં ગયો?
સાંત પડ્યાં તુજ મધુરાં ક્યા સંગન ને!

રે અદિછત્રમણિ- ૧

તુજ કવિતા મેઘદન મધુરીશી વાસળી,
શ્રવણ કાવળી હતી મધુરા સમાન ને,
હતી અનુપમ સ્વરધારા તુજ રસ રેલતી,
નિત્ય પામતી કરિમંજુમાં સન્માન ને

રે અદિછત્રમણિ- ૨

અનુચિત અર્થજનક વચનો ન ઉચારતી,
કુલવંદુ સમ ધારણ કરતી સદ્વચન ને,
સુલ્લસ એક વિચાર ન આપતી કેા પથે,
જડમણી વૃત્તિ સમ વિમલ અમલ ને

રે અદિછત્રમણિ- ૩

કુલ મરનાદ તણ ને કહી નવ ચાલતી,
સરિતા શી કવિતા તમ કહી એકાન ને,
નેત્રી નિર્મલ શરદ તણી સરિતા વહે,
તમ કવિતા રસ નિર્મલ વહેતી તેમ ને.

રે અદિછત્રમણિ- ૪

હતી પશરકર અર્થજનના કામની,
એ આપતી વ્યવહારિક ઉપદેશ ને,
‘નરક અમંગલનો કરનારી’ ‘નારી શી-
ન્ડપદેશક’ કથમ કવિતા તણ હમેશ ને!

રે અદિછત્રમણિ- ૫

મરણ જડકું છે માથે સર્વ તણે સદા,
જ્યોતો મનુ એ નિત્ય સ્વભાવ ને.

તેમાં ક્યાથી તુજ વારો આવી ગયો?
કુખ્યા ભવસાગરમાં તારાં નાવ ને!

રે અદિછત્રમણિ- ૬

જવુ આવવું એ તો છવત્તિસામ છે,
જાજ ન આવવું એ છે અલગિલાસ ને;
જાજ ન આવવામાં મુજિત નથી છવને,
આખ્યા નહીં તેથી છું આત્માચાસ ને.

રે અદિછત્રમણિ- ૭

હજ-લીલાની અનુપમતા નેત્રા તમે,
રસિક! ગપાતા છેડીને નિજ દેશ ને;
પણ પાછા ન વળ્યા નિજ દેશભણી તમે,
એમ ન ભગવો મુકાપણો વેપ ને.

રે અદિછત્રમણિ- ૮

એક વાર ‘અરિધર મન કેનું નામ એ’-
કેલે દીધો હતો તમે ઉપદેશ ને,
શુ અરિધર મન સમનિયાં ભુલ્યા તમે?
રસિક! તળવો કૌરભદ્ર અનુપમ દેશ ને.

રે અદિછત્રમણિ- ૯

અવનિવટ પર હોં તો બ્દેલા આવલો,
એકનાદ રહી દૂર સુણાતા કાન ને,
પછી સંચરલો સુસ્વરનિવાટકમાં
લાં જાજ કરલો સ્વામીનાં સંગન ને.

રે અદિછત્રમણિ- ૧૦

પ્રભુ ગોપાલક આપ તણા ભરવા છે,
લેશે એ કૃતમ રીતિ સંચાળ ને,
કરે ‘પીયૂષ’ ગોપાલક પ્રભુને પ્રાર્થના
સાંતિ ‘કાંત’ને આપો પ્રભુ હમેશ ને.

રે અદિછત્રમણિ- ૧૧

લેખક:

રા. શંકરપ્રસાદ છગનલાલ રાવલ,

સભ્ય સાહિત્યસંસદ.

રાજર્ણિ ભરત: લેખક: રા. નાનાલાલ દક્ષપતરામ કવિ. પ્રકાશક: રા. મહાદેવ રામચંદ્ર જ્ઞગુપ્ટે, અમદાવાદ. મૂલ્ય રૂ. ૧-૪-૦.

રા. નાનાલાલ કવિનું સ્થાન આપણા આધુનિક સાહિત્યકારોમાં પ્રથમ પંકિતનું છે. વીશ વર્ષથી અખંડ ચાલુ રહેતી એમની સાહિત્યભરિત આપણી સાહિત્યદેવીને પ્રસંગે પ્રસંગે નવપુષ્પો ચઢાવતી આવી છે. 'રાજર્ણિ ભરત' ગયા વર્ષની પ્રસિદ્ધિ છે. આ પ્રસિદ્ધિને એક વર્ષ જેટલા લાંબા ગાળામાં વાંચીવિચારી એના ગુણુદોષોથી માહિતગાર થયા ગુજરાતને પુરતો અવકાશ મળ્યો છે. રા. કવિની એકેએક કૃતિને સામાન્ય રીતે આપણા સાહિત્યરસિકો તરફથી હૃદયભેર આદર મળે છે. આ કૃતિને એવો કે એટલો આદર મળ્યો છે કે કેમ એ વીશે અમને શંકા રહે છે.

રા. કવિ આપણી પુરાણ અને નવીન સાહિત્યવાદીના રસીઆ કવિરાજ છે. આપણી

પૌર્વાત્ય સાહિત્યભાવનાઓ સાથે પશ્ચિમની વિસ્તૃત અને વિવિધ સાહિત્યસમૃદ્ધિઓની ભાવનાનાં યથેચ્છ પાન કરવાનો એમને પુરતો અવકાશ મળ્યો છે. ગુજરાતી ભાષા અને સાહિત્યના—કવિ નર્મદથી આરંભાયલા અને હજીએ પ્રવર્તી રહેલા—આ અંગ્રેજી યુગનાં આંદોલનોના એ પ્રખર જ્ઞાની છે. કવિઓમાં જેને દ્રષ્ટા કહીએ તેવા એ છે. આવા કવિ-દ્રષ્ટા-સાહિત્યકારની કૃતિને સ્વાભાવિક રીતે આકરી કસોડીએ ચઢવાનું હોયજ. અને ગુજરાતના ઉછરતા લેખકોમાંજ માત્ર નહીં, પણ આપણા ૨૬ લેખકોને હાથે પણ હાલ પ્રસિદ્ધ થતી લગભગ ઘણીએક સાહિત્ય-કૃતિઓમાં સ્પષ્ટ દેખાતી એમની કેં ને કેં સારી ખોટી અસર જોતાં એમની કૃતિઓના ગુણુદોષો જેટલા વિશેષ સ્પષ્ટ કરી દેખાડાય તેટલો આપણા સાહિત્યને વિશેષ લાભ છે. એમ અમે માનીએ છીએ.

ગુજરાતી સોહજીવનને ધડતું આદિત્ય ઉતાંળિની દશામાં ખરીપે ત્રણ છે. જન્મ-જરનાં સારાં સાદિત્યો સાથે એનો મમત્તમ અને સંગમ થઈ રહ્યો છે. અનેક સદિત્ય-વિઘ્નિઓના પ્રવાહો એમનાં ડહોળાં અને નિર્મલ પાણી સહ ગુજરાતની સાદિત્યવિઘ્નિના વિશાળ પટપટાવમાં જળી નિર્મલ અને નીવરવા થવા ત્રણ છે પેતાના સાદિત્યના આવા યુગમાં ગુજરાત પેતાના પ્રતિભાવાનું સાદિત્યકારો તરફ ધી ધી જતી જતી થતી ઉમેદ રાખે એ ચેતન્ય છે. ગુજરાતને એના સાદિત્યકારો પાસેથી અપૂરું નવીન જીવનચક્તિ મેલે છે. એને એના સાદિત્યકારો પાસેથી નવીન જ્ઞાનગત માર્ગ મેલે છે. સાદિત્યકારો નવીન ચક્તિ કે સ્વાતંત્ર્ય એમની કૃતિઓમાં ત્યાં સુધી સાકાર અને સાક્ષાત્ કરી યોજના નથી એમના અતરનાં હડાકોની અમાપ દેરી નવીનતામાં ત્યાં સુધી પૂર્ણતાથી પૂરું કરી બતાવવા નથી. ત્યાં સુધી એ સાદિત્યમેથી સોહજીવનને કે સદિત્યને એકે પગલું આગળ લઈ જત થઈ શકતા નથી. આવા અપ્રતિભાનું સાદિત્યથી સાદિત્યનો પેતાનો કે સોહજીવનનો વિશાળ સંભવનો નથી.

રા. કૃત્તી સેખર તરીકેની જીવનકથા જરા અસંધી સહ્યે. સેખરના જીવનનો આરંભ સહ્યમંજારથી થાય છે. આરંભ જ્યાં એ સન્દો મરી ત્રણ છે ભાવના એ એમનું આરંભ ઉપર સ્થાન મે છે. તે ખરી વિચારો. આમ સ્થિત અને સ્થાનઅર્થમાં આપનારું જ્ઞાન એની કૃતિમાં લીઃ છીઃ પ્રવેશ કરી મર્ત્યપથ જતી રહે છે. નહિતાઓ આવી કૃતિઓમાં પમોલપમે રમ્મીવત્તમાં એકમરના મોતીના મેઠા પુરતી ત્રણ છે. સેખર, એની કૃતિ, એનો દેહાગ્ર.

સમાજઃ એ સર્વ આમ સદયારમાં પ્રતિભાનું ધર્મ ત્રણ છે. એકએક સ્તંભ અને રપટ પુરાણ જ્યાં નવીન સતતા વિચારથી સાદિત્યની અને સોહજીવનની સૃષ્ટિમાં એક એક ભુદી સમર્થ જ્ઞાન પડાવી ત્રણ છે. ગુજરાત એના સાદિત્યકારો પાસેથી આવે. મરોચ વિકાસકમ અગ્રી મે છે. ધર્મી સાદિત્ય જાતોની મેડીઓમાંથી મુક્તિ અપાવી ગુજરાતી સાદિત્યને સ્વતંત્ર પતાવરણ અને પ્રતાપી દેહાગ્રમાં વમાવતું મેલે. આમ જાને નદી ત્યાં સુધી સાદિત્યકારને કાષે સોહજીવનના વિશાળનું કર્મજ કેમ કરીને ત્રણી શકાય ?

રા. કવિની આ કૃતિ અને એમના જીવન-વિકાસ ગમે તરફ જતા આપજાને સ્વાતંત્રિક ઉત્તરોત્તર વિકાસ મેલે. નેત્રો પામને નથી. આ કૃતિમાં ધર્મપત્રે રથે રિત મહમ્તો વિષયે સામે છે ત્રણે મહત્વવિધોની રમતગડતી એમનું સાદિત્યમંદિર અપાનું ત્રણ છે. સન્દો રપ્ત પ્રમાણમાં તરફત જાતનાઓ અને વિચારોને પત્ર કાઢી દે છે. 'મનેતેસર'માંની જાતનાઓ, નવીન સ્થિતિમાંની અને જ્ઞાનગત સ્વાતંત્ર્યમાંની મહત્વવિધોએ આમાં જળાવી નથી. 'ઉદ્ગમ' ને 'જ્યાં' અને જ્યાં ની નીતરેથી નવીન જાતનાઓ કે નવીન વિચારોની પરપગ મેલવા આ કૃતિમાં નવીનતાઓ એથી કામે છે. એમની આરંભની નારકાકૃતિઓમાં આ નારકા આમ ઉતરનું દેહાગ્રે ગુજરાતી નારકાસાદિત્યમાં સમીપ લપાટે નથી જ રતું. એ કૃતિમાં આ કૃતિ જ્ઞાનમે છે તે ગુજને લાલક અને દેહાગ્રી દૃષ્ટિને દિદિદિ એવી મેલવા એનામાં નથી સાચી. આરંભ પ્રતાપ પડી આ નારકા મુજ-રોગો નિસેવ મહમ્તાથી એવા જરા એમં વિશેષ ઉગ્ર ઉતરીમે.

[ત્રણ મેલે જ્ઞાને: ૫૪ ૨૮૫]

તંત્રોસ્થાનેથી,

સર તેજબાદશુર સમુ અને સાધ્યાન્તરપરિયઃ

ડો.

સર તેજબાદશુર સમુ સામાન્ય જરાર પાવાનાં છિદ્રે સરકારી કારખાનામાંજ પરિવર્તમાં દીંદના પ્રતિનિધિત્વનું અને છે. પ્રતિબાનો મોટો દાજો તો ખાસ માન મેળવી પાછા આવ્યા છે. એમની તાંની વખત તેમાંથી કિલ્લાને બહાર પડે ત્યારેજ.

અપાવણીદાગ્દીથી દીંદનું શું સાર્યક થયું એવું જાણ નહીં પૂટે ?

દીંદના કમ નરીને આપા મોટા રેહના મોટાખાજીએ પોતાની મોરારને પહેંની વજવા સમર્થ થતા નથી કે પછી પશ્ચિમના મોટા ખાજીએના સમેલનમાં એમની એકલી મોટાજ નરજીમાં ખાન ખેંચનું નથી. માટેજ રીતે તે દીંદની મદદના મરકારની અગત્યમાં અગત્ય વખત ત્યાં સુધી પહેંચાને જાવડાવીને નહીં રવી. એ

શ. મજબાદશુરી ઝીજી

યદી ખાસખાજીમાં મુસલમાન મુજબખાને વાણી મિલકતવા પુલવારી મલ્ક

સર તેજબાદશુર ને પખુ આજે એવા એક દાજી તરીકે અગ્નીશં. સરકારની જવાબ આપણીમાં અગત્ય છતાં એમની પ્રતિબા છે પગલ નથી જો એમ પખુ આજે માગીશું. તેનો પુરોષ તેમનું સામાન્ય પરિવારનું જાણ કો જરો અમે છે-વને કે એમાં એમની નમજ રાખવાની પોલી રેર રેખવા વિગત પડેલી નથી.

રેલનું કાનું કાવાની અદાએ મર તેજબાદશુરી પહોંચાને જાવડાવીને નહીં રવી. એ

માંથી પસાર થયા હશે? ધારાસભાઓનો
એમને અનુભવ છે. ધારાસભાના સભ્ય અને
સ્નેહમદાર મંત્રી એ બંને સ્થિતિમાંથી તેઓ
પસાર થયા છે. આ ગરીબ દેશ પર

હશે તો પણ એમને પોતાને માટે તો
જરૂર એ પ્રયાસો પાડશે એમ એમણે
માન્યુ હશે.
આશાઓ મર તેજમહાદુર ત્યાં રહ્યા

સરકાર-દેવની પ્રસન્નતા
સાધવા પુણ્યપ્રકાશ
હિત્તે એના પ્રસન્નતા
માં પણ એમણે તેની
સાથે રહેવાનું અને
તેની સાથે એક જાન
મુક્તિને ન કાઢવાનું
વૈધ બતાવ્યું છે. દેશ
આખો હિંદી હિંદો
ત્યારે પણ સિંચ મન
રાખી એ દેશની સેવા
કરવું કહ્યું તપ
એમણે પાર પાડ્યું
એમની શક્તિને બક્ષિત
માંથી એ કદી અલ્પ
નથી.

આ શક્તિ અને
બક્ષિતને પરિણામે
એમને આ પરિવર્તન
અહીંના દેશનાએ દેશો
સાથે એક પક્ષિએ
એસવાનું અને એમના
દેશના દેશની ફરીઆદ
સંબંધિતવાનું નોતર
મળ્યું ને તેમણે તે
સ્વીકાર્યું. આટલાં ધોળા કહ્યું તપનો બદલો
એમને ત્યાં મળશે એમ જરૂર તેમને લાગ્યું હશે
આ ગરીબકા દેશના પ્રતિનિધિઓને શા શાં
આનંદોનો સહેવાં પડે છે એ તેઓ બાલુના

શ. વિહારભાઈ પટેલ

મુ બાઈના બીનમુસલમાનો તરફથી ધારાસભા માટે ચુરાવવા
મુજરાની સભ્ય

અને ત્યાંના મહાન રાજનીતિજ્ઞોના ડોળામાં
એક પક્ષિએ એમવાનું સન્માન તેમને માન્યું.
એ માને એમને શરૂઆતમાં હરખાવ્યા હોય
તોપણ તે શમ્ય કરવા યોગ્ય છે.

હીંદુસ્તાનના] રા. જમનાદાસ મહેતા [જંધુકલથી
ઉત્તર વિભાગ નરકથી વડી ધારાસભામાં ચુકાવવા યુગરાતી સભ્ય

પણ એ ઇંદગલ લાંબો વખત તો ન પહોંચી. જેમની સાથે એમને ખેસવાનું હતું તેમણે એમને ગોડીઆ તરીકે બોલાવવા કરતાં શોભાને ખાતર બોલાવ્યા હોય એટલું જોતાં એમને ધણો લાંબો વખત તો નહીંજ લાગ્યો હોય. એમના જ્ઞાન ને અનુભવનો ત્યાં કાદને ખપ હોય એમ લાગ્યું નહીં. એમની આગણીઓ કે ફરીઆદો સાંભળવાની ત્યાં કાદને

આતુરતા દેખાઈ નહોતી. એમની વિનંતિઓ ઉપર લક્ષ આપવાની ત્યાં કાદને અનુકૂલતા ન હતી. એમની વિગતો ધ્યાનમાં લેવાનો ત્યાં કાદને સમય ન હતો છતાં પોતાનાં દુઃખ રકવાની તક મેળવવા એ ભાગ્યશાળી થયા.

એમણે સંસ્થાનોના સંબંધમાં કમીડીઓ નીમવાની લક્ષાગણુ કરી તે સ્વીકારાઈ છતાં હાલના સંજોગોમાં હાલના નિર્ણયોમાં કે ફેર પડે એવી આશા ત્યાં ના મંત્રીઓ રાખતા નહતા તે તેમને ચોખ્ખું સંભળાવવામાં આવ્યું. કેનીઆ માટે તો સંસ્થાન ના મંત્રીવર્ગ કે કરવાને નિચારજ ન હતો. ખીજા સંસ્થાનોને માટે ધણું થાય તો માત્ર મસલતજ

કરવાની મહેરબાની બતાવી શક્યા. કેટલાક સર તેજ્યહાદુરની નિષ્ફળ હીમતને વખાણે છે, કે શરમાળ હીંદુસ્તાનનો એક પુત્ર શરમ ઝાંડીને સામ્રાજ્યના અઘણીઓની સભામાં હીંદુસ્તાનના ગૌરવ વીરો એ ચપ્પ બોલવાનીએ હીમત બતાવી શક્યો. કેટલાક એમને નાત્રાયક ગણવાની તૈયારી કરે છે કારણ કે સામ્રાજ્યના ચક્રની એક

હીજી ખીલી, હજાવવા જેટલુંએ તેમનું સામર્થ્ય દેખાતું નથી. સર તેજબહાદુરની નારીપાસીની, મિરાસીની કે મુંઝવણની દયા ખાયા વિના કેળુ રહેશે ?

હીંદના પ્રતિનિધિઓની મૌરવકીન દશાનો ખાસ ચોક્કસના સમાગપૂવક કરેલા તારમાથી થેનો ત્યારે કયા સાચા હીંદવાસીઓના હૃદય ચીરાતાં ન હતાં ? આદર્શ પ્રતિનિધિ રીટ્ઝ જેરકડના વચનોમા ગ્રહેતું મત્ત કાને આવતુ ન હતું ?

સર તેજબહાદુરની હાર કે છત માં વિનીતો અને ઉદ્ધમો બન્ને પરસ્પર વિરુદ્ધ અભિપ્રાય ધરાવતા હોય પણ હીંદીઓની દશા તો એક તમુક પણ આ પરિવર્તના જલસાથી ઉમે આવી નથી એ દેખીતુ સત્ય જોયા વિના કેમ રહેશે ?

સામ્રાજ્ય અને સંસ્કારવિગ્રહ

સામ્રાજ્યપરિવર્તમા યવવા વિવેચનોના પાંચનારને એટલુ તો સ્પષ્ટ લાગશે કે હા હીંદીઓ બીજે મર્યાપલા પ્રાંતે ધણુજ સ્પષ્ટ સ્વરૂપ પામ્યું હતું અને એ મવાવ મરચાનો ની સમાનતાનો નથી. હીંદીઓના સરખા હક નો નથી, પૃથુ હીંદી અને અંગ્રેજ સંસ્કૃતિ વચ્ચેના વિગ્રહનો છે જનરલ મદસે ચોખ્ખી રીતે કહ્યુ તે પ્રમાણે હીંદીઓની સંસ્કૃતિ અંગ્રેજ સંસ્કૃતિથી નીરાળી છે, અને હ્યા એ સંસ્કૃતિઓ વચ્ચે સ્માકગી યાવ ત્યા હીંદી સંસ્કૃતિને અંગ્રેજ સંસ્કૃતિની સમાન ગણુવામા નહોજ આવે અને ઈંગ્લેંડ અને બીર્મ સંસ્થાનોના પ્રતિનિધિઓએ આવો સ્પષ્ટ સિદ્ધાંત ઉચ્ચાર્યો નથી, છતાં પણ એ સિદ્ધાંતને સામ્રાજ્યની રાજ્યનીતિમાંથી ઉમેડી નાખવાની હીંમત કરી નથી. એટલે ખીલીય સામ્રાજ્ય કહેવાય પરુ :

પણ તેમાં એ સંસ્કૃતિઓ હોઈ શકે; અને તે બેમાંથી એક સંસ્કૃતિ એવી સર્વોપરી ગણુાય કે સ્પર્શ યાવ ત્યાં ગમે તે બોમે તેનો વિજય અને બીજનો વિનાશ, સધાવો જોઈએ. આ સ્થિતિ એક મોટો સવાલ ઉભો કરે છે. ખીલીય સામ્રાજ્યમાં દરેક સંસ્કૃતિને સ્વાતંત્ર્ય કે સમાનતા મળે છે એવી માન્યતા શું ખરી છે ?

સામ્રાજ્યનો આદર્શ એવોજ હોઈ શકે કે બુદ્ધ બુદ્ધ સંસ્કારોવાળા રાષ્ટ્રોમાં એકનાનના આજી આખા સમૃદ્ધમા વ્યક્તિત્વ પ્રગટાવતું અને આ આદર્શ ત્યારજ પુરો પડે કે જ્યારે દરેક રાષ્ટ્રને પોતાના સંસ્કારો સિધ્ધાવવાની અને સમાન હોડો બોધવાની સંપૂર્ણ સ્વતંત્રતા હોય તેને બાંહે જનરલ મદસેનો સિદ્ધાંત તો એવો લાગે છે કે આપુ અંગ્રેજ સામ્રાજ્ય, અંગ્રેજ મરકારો વિજયી કરવાનું એક [૧૮ માર્ચ બુધ્ધ પૃષ્ઠ ૬૬૨]

સ્વ. ઉત્તમચાંડ ચિવેરી

તા. ૧ ઈ - રમણમાં ધર્યાકારણીના અન્યાય સામે પ્રતિન કર ન બરવાની લડત.

સુરતના, મ્યુનીસીપાલિટી નોકરાએ પોતાનું સહકારી મંડળ સ્થાપ્યું.

કાઠીઆવાડ રાજકીય પરિષદની કાર્યવાહક સમિતિએ કાઠીઆવાડ નવેંદ્રમંડળ સ્થાપવાની રાજકોટ નરેશની પ્રવૃત્તિને ટેકો આપ્યો.

તા. ૩ ઇ - મુંબઈની ધારાસભામાં મુંબઈ-ઉત્તર વિભાગ તરફથી ગુજરાતીઓમાં રા. જયમુખલાલ મહેતા, રા. ખુરશીદ નરીમાન અને રા. મુંબઈ કાંકરસી ચુંટાયા.

જે. જે. હોસ્પીટલમાં ઓનરરી ફીઝીશીઅન તરીકે પહેલીજ વાર એક ગુજરાતી ડૉ. બાલુભાઈ કારીદાસ કેડારી નીમ્યા.

તા. ૬ ઈ - અમદાવાદમાં ટ્રેડિંગીઅલ બેંક-લીઅનના ૪ પારસી સ્વયંસેવકોને પકડવામાં આવ્યા. અમદાવાદમાં મીઠામજુરોને બોનસ નહીં આપવાના માંગેકાના ઠરાવ સામે મજુરોએ વાંધો લેવાયો, પરંતુ કામ પર ચાલુ રહ્યા.

તા. ૮ મી ડૉ. ટાગોર પહોંચ્યા.

તા. ૧૦ મી - અમદાવાદમાં સી. કર્તુરખાને હાથે સંગીતવિદ્યાલય સ્થાપ્યું.

તા. ૧૨ મી - મુંબઈની ધારાસભામાં ગુજરાત તરફથી રા. જી. કે. માલવનકર (અમદાવાદ), રા. હીરાલાલ હરજીવનદાસ નારીએત્રવાળા (બરુચ), રા. હાલુભાઈ પરશોત્તમદાસ દેસાઈ અને રા. ધનભાઈ નરસીભાઈ (ખેડા), ડૉ. મહેતા, ડૉ. દીક્ષિત અને રા. એચ. બી. શિવદાસાણી (સુરત) ચુંટાયાના બહેર થયા.

તા. ૧૩ મી - ડૉ. ટાગોરના વિશ્વભારતીને ધાંગધાના મહારાજ તરફથી રૂ. ૧૫ હજાર, ચોરબંદરના રાણા તરફથી રૂ. ૧૦ હજાર અને મોરબીના કાંકર સાહેબ તરફથી રૂ. ૧૦ હજારની મદદ મળી.

મુંબઈની ધારાસભામાં ગુજરાત તરફથી પ્રેક્ષક સ્વામીનારાયણ અને રા. હરિલાલ દલસુખરામ સાહેબ, (અમદાવાદ જીલ્લે) અને રા. ગોરખનદાસ પટેલ (અમદાવાદ મીલમાલિકે મંડળ) ચુંટાયાના બહેર થયા.

ગુજરાતમાં સુરત જિલ્લામાં પૂર્ણ નદીના કિનારા પર ગુરુકુલની સ્થાપના.

તા. ૧૪ મી - રા. શિવદાસાણી મહાસભામાં ભેટાયા.

મુંબી - અમદાવાદની આવતી મ્યુનીસીપલ ચુંટણીમાં મહાસભાના હમેદવારો મેલકવા રા. વલ્લભભાઈ પટેલે યાદી અને પ્રતિજ્ઞાપત્ર બહાર પાડ્યું.

તા. ૧૬ મી - વિશ્વભારતીને લીબીડીના કાંકર સાહેબે રૂ. ૧૫ હજાર અને વઢવાણના કાંકર સાહેબે રૂ. ૫ હજારની મદદ કરી.

તા. ૧૬ મી - મહાત્મા ગાંધીજી સંબંધી મુંબઈના ગવર્નરે કહેલા ઉદ્ઘાટનોના મ્યુ ખીજ-સંનના પત્ર પ્રગટ થયો.

તા. ૨૦ મી - વડી ધારાસભામાં મુંબઈમાંથી રા. વિઠ્ઠલભાઈ પટેલ, મુસલમાનો તરફથી રા. મહમદઅલી ઝીણા તથા ઉત્તર વિભાગમાંથી રા. જમનાદાસ મહેતા ચુંટાયાના બહેર થયા.

દરબાર શ્રી ગોપાલદાસે મોરસદમાં વધારાની પોલીસનો કર નહીં બરવાની યાદી બહાર પાડી.

તા. ૨૧ મી - ડૉ. ટાગોરના વિશ્વભારતીને ચોરબંદરના ના. રાણાએ રૂ. ૧૦ હજારથી વધીને રૂ. ૨૫ હજારની ભેટ કરી.

તા. ૨૨ મી - કાઠીઆવાડમાં વીરપુર રાજ્યે ગોપાલનના ઉત્તેજનાથે ધેનુપ્રદર્શન બરી ઈનામો બહેંચ્યાં.

કાઠીઆવાડના પોલીસીકલ એન્ટર્નલ જુડે હુકમ બહાર પાડી દરબાર શ્રી ગોપાલદાસના પુત્રોને તાલુકાના વારસાના હકમાંથી બાતલ કર્યા અને દરબારશ્રીના ભાઈ ચતુરભાઈને તાલુકદાર નીમ્યા છે.

વડોદરા રાજ્યના હીમાન સર મનુભાઈએ વડોદરા રાજ્યના મહુવા, વ્યારા, સોનમઠ, વાજપુર, મોંશિણ, વોંકસ અને હમરપાડા વિભાગમાં કાળો-પરજ સંબંધી સમા બરતાને મનાવું હુકમ કર્યો.

તા. ૨૩ મી - નામદાર ગાં કવાડ, ના. જમસાહેબ અને સર પ્રેમાશંકર પટ્ટણી ઇંગ્લેંડથી મુંબઈ આવી પહોંચ્યા.

તા. ૨૪ મી - 'કેકારવની પુરવણી' બહાર પડી.

તા. ૨૫ મી - સાબરમતી સત્યાગ્રહ આશ્રમમાં મહાસભાની કરોળારી સભાની બેઠક મળી અને રચનાત્મક કાર્યક્રમનો ઠરાવ કર્યો. નામદાર ગાયકવાડ વડોદરા પહોંચ્યા.

અમરેલીના અધ્યક્ષ રા. હંસરાજ હરખજ પાસેથી એક વર્ષની સારી ચાલ મટિ રૂ. ૫૦૦ ની નમીનગીરી મંગાઈ.

નામદાર જમસાહેબે વિશ્વભારતીને રૂ. ૫૦ હજાર ભેટ કર્યા.

કુમાર

:: બારથી બાવીસ વર્ષ સુધીનાંઓને માટે ::

પહેલો અંક જન્યુઆરી મહિનામાં બહાર પડશે

સવાજમ
એક વરસના
રૂ. ૬
છ મહિનાના
રૂ. ૩
ચોરોજ સાથે
(બગાઉથી)

૨૬
• દરેક મહિને
૪૦
પાનાનું
સચિત્ર મંગીન
વાંચન

સાહિત્ય અને કલા, ચારિત્ર્ય અને સંસ્કાર
ઉત્સાહ અને પ્રેરણા તથા જ્ઞાન સાથે વિનોદ આપતું
અનોખી દબનું પહેલું જ ગુજરાતી માસિક

આખરે ત્યાં છ સાત વર્ષથી ખાતે ખાતે બાર ચૌદ
વર્ષ સુધીના બાળકો માટે પ્રમુખ શિક્ષણસામગ્રી
છે, વીસ બાવીસ વર્ષ પછીની પુખ્ત છુદ્ધિ માટે
જણ્યુ પછી જ્ઞાનસામગ્રી છે, પરંતુ એ બેની વચ્ચેની
વયની કમળી પ્રજા—કુમારો અને કુમારીઓને

છવનદષ્ટિ આપે, સાહિત્ય અને કલાનો રસ ચખાડી તેમાં
પ્રવેશ કરાવે, હૃદય અંકુશ રેડી પ્રમુખ ચારિત્ર્ય ધોરે, તેમના
કુશળતા લોકીમાં ઉત્સાહ અને પ્રેરણા ભરે, તથા મનરમ્મન કરવા
સાથે છવન જ્ઞાન આપી ખરૂં મનુષ્યત્વ પેામે એમાં સાધવે
નથી એ ઉજ્જવ પૂરનારો આ નવ પ્રયાસ છે.

જેમાં દર માસે

મગીન સાહિત્ય-સામગ્રી, કવિની રમમરી કૃતિઓ, ભવનની
ચમત્કૃતિઓ તથા કુદરતની અન્ય લીલાનું દર્શન, આપણી
પ્રાચીન મંદીરો અને મંત્રોની પ્રાણ પેળની પ્રસાદીઓ,
હિતસાસન ચિત્રમય દર્શન, લોકકથાનો અમૂલ્ય વારસો,
મગની કાવ્યસામગ્રી, વિજ્ઞાનના અમત્કારો અને શોધો,
કુન્સરે આનંદ અને શિક્ષણ આપના હુન્સરો તથા મનરમ્મન
વિનોદની વાનીઓ વગેરે આપવાના વત્સો થશે.

આજે જ નીચેને સરનામે નામ નોંધાવો

જ સવાજમ લી પી કરતા મનીઓડેરથી મેકલવ વધારે સવરવાણ અને આજી ખર્ચાળ થશે.
જ આખા વરસનું એકસામટું સવાજમ ન ભરી રાનાર રૂ. ૩ ભરીને ચરધા વરસના માલક થઈ શકે
જ જલદેરખખર આપવા હવેજન રાઓએ જાવ તથા સાચો મટિ જાવેથી વિવેકો વાળો પવિત્ર મંગળી લેશે

- જા 'કુમાર' તમારો 'શિક્ષક' થવા નથી ઇચ્છતું, પણ તમારો 'સાથી' થવા માગે છે.
- જા 'કુમાર' એટલે ગુજરાતનું 'કૌમાર': એ કુમારો અને કુમારીઓ બન્નેના વિકાસ પર સરખું ધ્યાન આપશે.
- જા ચારિત્ર્યસંગઠન એ 'કુમાર'નું મુખ્ય કાર્યઅંગ બનશે.
- જા 'કુમાર'માંથી નાનામોટા સૌને ઉચ્ચ સંસ્કાર અને ગ્રેરજ્ઞા જરૂર મળશે.
- જા જ્ઞાનની માત્ર વાતો જ કરીને 'કુમાર' નહિ અટકે; પણ તે જીવનમાં કેમ પચાવવું એ પણ સાથોસાથ બતાવશે.
- જા 'કુમાર'ને દેશમાં બજેલા પંડિતો નહિ, પણ સચેતન નાગરિકો સરળવવા છે.
- જા આપણે બધા જીવન 'ગાળીએ છીએ'; 'કુમાર' જીવન 'જીવતાં' શીખવવાની અભિલાષા રાખે છે.
- જા પોતાનાં બાળકો ઉપર 'કુમાર'ની અદ્ભુત અસર થતી જોઈ માઆપો જરૂર સંતોષ પામશે.
- જા 'કુમાર'ને ઉગતી પ્રજ્ઞામાંથી પ્રાણુવાન અને સાદસિક બાલવીરો સરળવવા છે.
- જા સાહિત્ય, દલા, ઇતિહાસ, વિજ્ઞાન, વૈદક, ખેતીવાડીનું જ્ઞાન, વિચ્છળી કાગ અને સાંચા-કામને લગતું જ્ઞાન, શરીરશાસ્ત્ર, કેળવણી, વગેરે 'કુમાર'ના દરેક અંગને લગતા લેખો તે તે વિષયમાં પારંગન સદ્ગુણી તરફથી મેળવવાનો 'કુમાર' યત્ન કરશે.
- જા જેમ ખોરાકમાં યુષ્ઠ તેમ જીવનમાં વિનોદ; તમારા જીવનને રસમય બનાવવા 'કુમાર'ના દરેક અંગમાં વિનોદની વાતો તમને મળશે.
- જા 'કુમાર'ના લેખોની બાબા સ્પષ્ટ, સાદી, પણ સચોટ હશે; અને જોડણી ગુંચવનારી નહિ પણ એકધારી રહેશે.

બહાર પડી ચુકી છે.

સંસદ-અધ્યક્ષતા અંક ચોથો

કે નો વાંક ?

લેખક:—શ. કનૈયાલાલ માણેકલાલ મુનશી.

આ અપૂર્વ સામાજિક નવલકથા પુસ્તકના રૂપમાં પહેલીજ વાર પ્રસિદ્ધ થાય છે.
કીંમત રૂ. ૩-૦-૦ (પેટરબેજ લુદ્ડ).

સોલ એજન્ટ:—આર. વનમાળીદાસ. જુની બાટીઆ મહાજનવાદી સામે, ૧૮૩/૮૫,
કાલબાદેની રોડ, મુંબાઇ નં. ૨.

સંસદ-અધ્યક્ષતા અંક પહેલો

**ગંભીર અને વિચારમય લેખોના સંગ્રહ
રણજીતરામના નિબંધો**

લેખક:—સ્વ. રણજીતરામ વાલાલાલ મહેતા
બહાર પડી ચુકી છે

સ્વ. રણજીતરામના વિચિત્રનામક અને વિચારશીલ નિબંધો આ પુસ્તકમાં એક સંગ્રહરૂપે
પહેલીજ વાર પ્રગટ થયા છે. કીંમત રૂ. ૧-૮-૦ (પેટરબેજ લુદ્ડ).

‘જુગરાત’ કાર્યાલય,
૧૨, બેકદાઉસ લેન, મેટ્રોલ રોડ,
કોલ, મુંબાઇ નં. ૧. ૧

વ્યવસ્થાપક, ‘જુગરાત’.

તૈયાર છે: સંસદ-અધ્યક્ષતા અંક છીએ

જુગરાત-એક સાંસ્કારિક વ્યક્તિ

સાહિત્યસંસદના પ્રથમ વાર્ષિક હસ્તવ વખતે શ. કનૈયાલાલ માણેકલાલ મુનશી-
એ પ્રમુખસ્થાનેથી આપેલું લાપલુ જેમાં મુજબ સંસ્કૃતિનું ઐતિહાસિક દૃષ્ટિએ મનોહર ને સચોટ
આપવામાં નિરપલુ કરેલું છે. કીં. રૂ. ૦-૪-૦ (પેટરબેજ લુદ્ડ.)

હંકે વખતમાં બહાર પડશે.

સંસદ-અધ્યક્ષતા અંક ત્રીજો

પુરંદરપરાજી

અને

અવિલાસી આત્મા

લેખક:

શ. કનૈયાલાલ માણેકલાલ મુનશી

આ વેદકાવ્યનાં બે અગ્નિ લોકપ્રિય અને અપૂર્વ નાટક છે. તેમને જાણીતા ચિત્રકાર
શ. ગોરધનભાઈ પટેલનાં દેહકાંક સુદર ચિત્રોથી સુશોભિત કરવામાં આવ્યાં છે.
કીંમત રૂ. ૦-૨૨-૦ (પેટરબેજ લુદ્ડ.)

આ બંને પુસ્તકો ‘જુગરાત’ કાર્યાલય ૨૨, બેકદાઉસ લેન, મુંબાઇ નં. ૧ માં મળશે.

માફે

નહીં, બેટા, તે દાદી શકાયો નહીં; વૃદ્ધાવસ્થાએ અને તને અક્ષય લાગે છે એ અભ્યાસે મને શીખવ્યું છે કે ગમે તે કારણ હોય છતાં માણસની છાંદશી દાદી દેવી એ કદી સારું હોય શકે નહીં; તારી આંખમાં જે હીંમત ઝબકે છે તે હવે મારામાં નથી, છતાં એથી ઓછી જ્યવંત, કદાચ તે થોડું સારું છે તેથી ઓછો આદર પામી એવી વસ્તુ મારામાં છે. પોતાને દુઃખી કરે તેવી વાત માણસને બહુ પ્રિય હોય છે. ...બાકી રહેલું મારું કર્તવ્ય સાધવામાં એ મને શક્તિ આપશે...

ગીડો

એવું તે શું કર્તવ્ય હોય ?

માફે

વિપરીત સંસ્કારોમાં આદરેલું હું પુરું તો જરૂર કરીશ... એકલોજ આ વાતનો નિર્ણય ન કરી શકે. જેઓનાં જીવનમૃત્યુ આ ધડી પર આવકામે છે તેઓને પોતાના કીરમતની જાણ થતી જોઈએ. તેમજ શાંતી પર તેમની મુક્તિનો આધાર છે તે પણ આપણે એમને કહેવું જોઈએ...

ગીડો

મને સમજ ન પડી, -એટલે, ન પડી હોય તો સારું. તમે કહો છો કે...

માફે

—કે આ ઓરડો છોડતાંજ હું પ્રીન્સિપેલીની માંગણી અને તમે કરેલો એનો અસ્વીકાર લોકોને જણાવી દશ...

ગીડો

હીક છે. હવે સમજ્યો. નકામી જીભા-જોડી માટે હું દીલગીર છું અને હું દીલગીર છું કે તમારા ક્ષમને લીધે, તમ સરખા વડીલ-

ને જાણવું માન મારાથી આપી શકાવું નથી. ...મોહાંધ પિતાને તેની જાત સામે રક્ષણ આપવાનો પુત્રનો ધર્મ છે; અને પીસા ટુન્ડ રહે ત્યાં સુધી તો હું તેનો સ્વામી, અને તેની પ્રતિષ્ઠાને રક્ષક છું... ઓરડો અને ઓરડો મારા પિતાના અંતરમાં ફરીથી ધર્મ સુધ્ધિ બાજે ત્યાં સુધી તેમને હું તમારી સંભાળમાં સોંપું છું... કશુંજ બન્યું નથી. કોઈને કે ખબર પડે નહીં એ જોજો... પિતાજી, તમને હું ક્ષમા આપું છું; અને તમે એક વખત મને આપણા પર ઝુઝવાની અને નિર્ભય થવા... આપી હતી તે યાદ લાવશો સારે છેલ્લા ટ તમેય મને માફી આપશો...

માફે

તને માફી આપવાને, બેટા, મારે છેદ કાણની શક જોવી નહીં પડે...હું પણ તારા પેઢે બન્યો હોત... મને કેદ કર્યે તમે મારા મનમાંના બેદને દફનાવી શકશો નહીં, કારણ કે તે ક્યારનો મુક્ત થઈ ચુક્યો છે અને હવે તેને યુગળાવી શકાશે નહીં...

ગીડો

એટલે? તમે કહો છો શું?

માફે

આજ ક્ષણે પ્રધાનમંડળ પ્રીન્સિપેલીની દરખાસ્તનો વિચાર ચત્રાવી રહ્યું છે.....

ગીડો

પ્રધાનમંડળ! તેને કોણે કહ્યું?

માફે

અહીં આવતાં પહેલાં મેં કહ્યું:.....

ગીડો

તમે! ના, ના. એ બને કેમ? તમે ગમે તેટલા બીકણ હો કે ઘડપણે તમારા હૈયામાં ગમે તેવી ખરાબી કરી હોય, તોપણ જે મારા

આમાનો એકમ આત્મ, મારી પ્રેમમુતિ,
અમાગ પતિપતિન શ્રવનનું મૈદ્ય અને વિશુદ્ધિ
... તેને અભ્યાસ, કાશ્ય, તેજ કે નીમકની જેમ
... તોલે માટે તેના દુકાનરામોના દાયમા નહીં
... મેં મેં હેય, એ મનાય તેનું નથી મારી આખે
... નહીં ત્યાં મુકી હું તે માનું નહીં.
... અને હારે હું તમને, તમને પિતાજીને કે
... જેને મેં ચાહ્યા છે, જેને હું સમજતો કે
... મેં એળખ્યા છે, જેને હું મારા આદર્શ
... મણી, તે તમને-માન પિતાને, આજે આપણ
... ને આ કવંક મોટાડનાર અધમ અને
... કાવર રાક્ષસના જેટલાજ નામ અને
... વિકાસથી નેદર

માટે

૬ તુ ખરબર કહે છે. બેટા, તુ મને
... એળખતો નથી, અને એમા વાક મારો છે
... મને અંદરનીમર મારીયા અનુભવમાયો હું
... શ્રવન અને પ્રેમ વીગે, હરખ અને શોક
... વીગે, જે કે શીખ્યો તે હજુ મેં તને નથી
... કહ્યું... મારા શ્રવણની વાતો મેં તને કહી દેવા,
... હવે પીએધીગે ખરી પડતા હુપચી અને
... એનું ધ્યાન લેના મળ્યોથી મેં તને પહેલા
... વારેક કયો હોત, તો હું આજે કોઈ કુખી,
... વિકાસપાત્ર સ્વચ્છતાની માફક તારી આમણ
... ઉભો હોત નહીં.....

મીડા

મને એમલો તો ચતોષ છે કે મેં તમને
... વેળામર એળખ્યા... ખાકી, અપાનમકમ શુ
... નિર્મુલ્ય કરશે એ જાણવું અપરક નયો નેમલે
... તો પોતાના બચાવ માટે એક વ્યક્તિનો ભોગ
... આપ્યો છે, અને એ કદ્યુ મહેલ છે! આવી
... બાપચ વધારે ઉચી સ્તિમંતવાજાનેએ પાડે,
... તો આ બીચારા મધ્યસ્થીએની શી વાત પશુ

નેમલે એવના રહેલું. એવની માગણી વધુ
... પડતી છે. તેમને માટે મેં મારું લોવી રહેલું
... છે. હું દિવસ અને રાત એમને ખાતર મળ્યો
... છું. આ આખા બ્રામ્ય પૈસ હરનીઆત મેં
... મહેનત કરાવતા પાછું વાળીને જેલું નથી.
... પણ એટલું બાલુ હવે વધારે હું કે કદીય
... નહીં! વાતા મારી છે હું તેના સ્વામી છું.
... અને હજુ સેનાપતિ છું! મારાં રહેઠાણસોની
... હુકમી મને વકાદાર રહેશેજા; મારાં ત્રણમેા
... માણસો મારુ એકનુજ કશું કરશે, અને
... કોઈ કાવરની શીખામણ નહીં મળશે.

માટે

તારી શુભ ધાય છે બેટા, પીમાના મદાજને
... એમનો ફગાવ જાવવા વિના તુ એમને નડે
... એટલા હપકા વચનો બોલશે તે લોકોએ-આથી
... આદુનમાય રખાણરાસાવર ખાતરની અને
... સંમતની સ્તમીની આ માટે અભ્યાસ પ્રેમ
... ના મારે મળતી નહીંનવાનની તમારું નહારી
... છે, અને હું અહીં મારા નીકજોતે તારે
... નેએ વાનજે બાનાવવા મેકરતા હના અને
... નગરીનું નથી કે તંના દરના માપવાની...

મીડા

૭ તમલે હામત કરી! મારી મેઝ
... હાજરીમા એ અવમ તર્કસાચના કુદ્ટ શાન્દે
... તેને કહેવાની તમની વાતન ચાલી! મારી
... વાતા! એક દરિયાન પશુ ધના આગ જરના
... એના કુમળા મોનો, આના સોદરને વધુ
... લાખમ અર્પની એની નિવ આપક તજાપો
... હું અતારે વિચાર કરું છું. આ લપટ જક
... પુરવો, આ પામર, મીકા ચહેરાવાળા, દંબી
... દુકાનરામો, જેએએ તેને હમેગ પવિત્ર મણી છે
... તેએની આગળ ઉભી રહેતા મારી વાતા!
... તેએએ નેને કપુ પણ દેવા: "ભા, પાંચે
... પેલા જગદીના તંબુમાં નવચી અને એકથી

જા. તેનો હુકમ હિાવ!" અહા, ખરેખર
તેઓએ જ્ઞેરબુલ્લમ ન કર્યો એટલી તેઓની
ખાનદાની! હું હજુ અહીં છવતો જાગતો છું
એમ તેઓને ખબર હતી તેથીજ! તમે કહો
છો કે તેઓએ એની રજા માંગી! અને મારી-
મારી રજા માંગવાની કોની મગદુર છે?

માફે

મેં રજા માંગી નહીં. ખેટા! મને તું ના
પ્રાણે તો એઓ અહીં આવશે.

ગીડો

આવવા દો! અમારી બનેની વતી
વાનાએ જવામ આપી દીધો હશે...

માફે

એમ હોય તો સારું. અને તે આપે એ
હિતર તું સ્વીકારશે એવી મને ખાત્રી છે.

ગીડો

માફે

કોઈ મહા તેજની આગળ, ખેટા, એ ઉચ્ચ
વાની તૈયારીમાંએ હોય! તારાથી અહીં
વાનામાં મેં એવું સામર્થ્ય જોયું છે એમ
હું આ વચનો ઉચ્ચારું છું, અને તેથીજ ને
શું જવામ આપશે એ વીશે મને જરા પણ
શંકા નથી.

ગીડો

તમને શંકા નથી. અહા! મારું માનો તો
મતેય શંકા નથી. અને એનો હિતર હું
અગાઉથી અંધશ્રદ્ધાપૂર્વક સ્વીકારું છું. જો
એ હિતર મારા જેવો ન હોય તો અમે
બને પહેલી ક્ષણથી તે આજ સુધી હિતરામાં
છીએ...અને અમારો પ્રેમ માત્ર દંભ હશે,
જે આજે ધુળ મળે છે; એનામાં જે બધું
મેં પૂજ્યું છે તે આ મારા પામર મોળા હૈયામાં

પહોંચાડી શક્યા નથી. આપણે હવામાં પથ્થર ઉછાળે, ને પોતે આકાશ પર પા કરે છે એમ માને તેના જેવા એ છે...તને જોતાં વેંત તેઓના જીવો હોઈ પરજ ચીમળાઈ ગયા હશે. તારે એ લોકોને ઉત્તર આપવાની જરૂરજ નહીં પડી હોય. તારી એક નજર બસ થઈ હશે... અને ત્યારે તેમની અને તારી વચ્ચે તેઓના અને તારા વિચારો વચ્ચે એક સરોવર, જીવન અને પ્રેમનો એક અગાધ સામર, ઉછર્યો હશે...પણ આમ જો, અહીંયાં એક પુરુષ ઉભો છે-એને કું પિતાજી કહું છું તે. તે નીચું ધાલી દે છે. તેના મોઢે વાળખા તેનું મોઢું ઢંકાઈ જાય છે..આપણે તેને કામા આપવી જોઈએ, એ જુદા અને અંધ છે. આપણે દયાળુ થવું જોઈએ આપણે મહા પ્રયત્ન આદરવો જોઈએ, તારી નજરથી એ સમજે તેમ નથી-એની અને આપણી વચ્ચે એવું અતઃ પડ્યું છે. એ અજાણ્યા નીવડ્યા છે, વર્મતનો વરસાદ અમક પર પડે તેમ આપણે પ્રેમ એની દીવાળીર જુદાવસ્થા પર પડ્યો છે..આપણે પ્રેમ એને મન કે નથી; તેની એમને ફરકાર નથી પ્રેમ શું વસ્તુ છે એના જાન વગરના માણસો તો હોય તેના આપણો પ્રેમ છે એમ એ ધારે છે...તેની સમજણથી બહાર મારી ગઈ છે. તેને કંઈ કહેવાની જરૂર છે.. તેને સબળાવ કે. તેને તારી જવાબ દે.

વાના

[માઠો નજીક જતાં] પિતાજી, આજ રાત્રે કું જઈશ.

માઠો

[તેની બપર મુમતાં] દીકરી, મને ખબર છે...

ગીડો

શું? હું શું કહે છે?

વાના

ગીડો, હું જાણું; મારે જવું જોઈએ. મારે આજા ઉઠવાની જોઈએ..

ગીડો

આજા ઉઠાવવી? કોની? કહે જોડ?

વાના

આજ રાત્રે હું પ્રીતીવેલીના તંબુમાં જાઈશ.

ગીડો

તેની સાથે મરવા? તેનું ખુન કરવા? તે તો મને સુઝયુંજ નહીં. હા હા, હવે સમજ્યો.

વાના

હું તેને કહું તો આપણું નગર બચશે નહીં

ગીડો

શું? હું? હું તેને યાદે છે ત્યારે-મયારથી તેને યાદે છે?

વાના

હું તેને જોળાવતી નથી, મો' તેને કહી જોશે નથી.

ગીડો

પણ તે એના વીરો સાબળું તો છે. હા, હા, તે સાબળું છે. લોકોએ તને કહ્યું છે...

વાના

કહું નહીં. કોણએ હમણાજ કહ્યું કે તે ધણો ધરડો છે...

ગીડો

બોદી વાત તે જીવાન છે, મંદર છે, આજ કરનાં પડ્યો નાનો છે. પ્રજા! ચેવાએ બીજું

કે' માંગ્યું હોત તો આપણા નગરને બચાવવા હાથ અને ઘુંટડીઓ ધસતો હું તેની પાસે ગયો. હોત!... કે તેણીની સાથે દૂર દૂર ભ્રમતો હોત અને અગમ્યો અને વીસરાએલો રહી ચોરે ચોરે ભીખ માંગતો આફ્રીની છુંદગી પુરી કરત... પણ, આ-આ! સમસ્ત કુનીઆના ઇતિહાસમાં કોઇ વિજેતાની આટલી હીમત નથી ચાલી-[વાના પાસે જઈને પોતાના બાહુમાં તેને ભીડતાં] અરે વાના, મારી વાના, મારાથી એ મનાવું નથી. હું સાંભળું છું એ અત્રાજ તારો નથી, પણ મારા પિતાનો છે, એનોજ છે. ના, મેં કે' સાંભળ્યું નથી; બધું જોમતું તેમ છે...તું કહે કે હું જુલ્મો હતો, કહે કે તારો પ્રેમ, તારું સર્વસ્વ, આટલું બોલી બતાવવું પડે છે તેથી શરમાતાં 'નહીં' 'નહીં' એમ પોકારે છે... હું કહું છુંને કે મેં કે' સાંભળ્યું નથી? શાંતિ અખંડ જળવાઈ છે... પણ જો, હવે તારે બોલવું પડશે...સૌ સાંભળવા તૈયાર છે... કોઈએ હજી કે' સાંભળ્યું નથી...તારે જે કહેવુંજ પડશે તેની રાહ બધા જોઈ રહ્યા છે...જલદી તે કહે, વાના, કે તેઓ તને એળખી લે! જલદી! આપણો પ્રેમ કહી બતાવ અને આ સ્વપ્નાનો અંત આણુ..... હું રાહ જોઈ રહ્યો છું. એ શબ્દ બોલી નાખ, મારી આસપાસ સઘળુંજ પડીને પાદર ચવાતું ન હોય તો બોલાવો જોઈએ તે શબ્દ...

વાના

ઓ: ગીડો! તે સહેવું કેટલું કઠણ છે તેની મને ખબર છે...

ગીડો

[તેને આઘી હડસેલતો] કેટલું કઠણ! તને ખબર છે? તું જાણે છે? મારે-તને

ચહાનારને શું તે સઘળું સહેવાતું નથી? તે કદી મારા પર પ્રેમ રાખ્યોજ નથી. નહીં, હવે મને ખબર પડતી જાય છે. આ સઘળાનો અર્થ શો સમજવો? મને છોડવા તું ખુશી છે; તું આ માણસને ચાહે છે. કેને ખબર! અરે, પણ અહીં હજી હું સ્વામી છું, એ લોકો હવે તેમ કહે!...

અને તું શું એમ ધારે છે કે હું સુખ ઉભો રહીશ અને આ યંત્ર ધવા દ્રશ્ય? આં જોરશ નીચે એક ભોંયરું છે, અધકાર અને ભેજવાળું ભોંયરું. તારી વીરતાનો ઉભરો શમે નહીં અને તારા કર્તવ્યતું તતે જ્ઞાન આવે નહીં ત્યાં સુધી તારે એમાં રહેવું પડશે. અને મારા સ્ટ્રેચઅસ સીપાઇઓ તેની પર ચોક્કો રાખશે... થયું. એ મારો હુકમ છે. જાઓ, એ બર લાવો.

વાના

ગીડો, ગીડો, ખરેખર મારે તમને કહેવાની જરૂર નથી.....

ગીડો

કોઈજ મારું કંઈ કરતું નથી! મારો હુકમ ઉડાવવા અહીં કોઈ નહીં! તમે, બોરસો, ડેરેલો, તમારાં શસ્ત્રો પથ્થર થઇ પડ્યાં છે? મારું જોલ્યું સાંભળાતું નથી કે શું? ત્યાં ઉભેલા તમે, ઉભેલાં અને સાંભળનારાં તમે બીજાઓ-મારો અવાજ સાંભળી શકતાં નથી? હું ત્રાડ મારું છું. તેઓ ચસકતા પણ નથી...એને લઇ જાઓ, અલ્યાઓ...લઇ જાઓ!...અરે, સમજ્યો, આ શું! તેઓ ડરી ગયાં છે. તેમને જીવવું છે. જીવવાનીજ તેમને દરકાર છે. તેઓ જીવતા રહે એટલા માટે મારે મરવું; પણ એમ નહીં બને...નહીં, નહીં. એમાં તે મોટું શું કરવાતું છે? આ ટોળા સામે હું એકલોજ છું અને

ને બધાને: કાર મારે વહેવો?.....સા મારે
મારે અને તમારે નહીં? તમારે બધાને પણ
વહુઓ છે! ... [તલસાર અર્ધા બહાર બેસ્યો
વાના પ્રતિ ધસ્યો] આ કડાકે કરતાં મૃત્યુને
હું વહાવું ગણું તો કેમ?.....તે તને સુખ્ય
નહીં... પણ જો હું હાથ ઉઠાવું એટલીજ—

વાના

તારો પ્રેમ ફરમાવતો હોય તો, ગીડા .

ગીડા

“તારો પ્રેમ ફરમાવતો હોય તો”! અરે,
હા, જેનું તને જ્ઞાન નથી તે પ્રેમ વીશે તું બોલ! તારા હીલમા પ્રેમ કેવો? હવે તારા તરફ
જેના હું વેરાન બેઠો છું—વેરાન રહ્યું જ્યાં
બધું જન્મ્યું તે સુકું ધણ મૃત્યુ છે. એક
આત્મા પણ નહીં—એક નહીં! હું ગણું તારે
મન હું ટોણું હતો? જેના બાહ્યે તને આશ્રય
આપ્યો એવો એક આશ્રય ખસ એટલુંજ
એક ફાલ્યું પણ તે...

વાના

ગીડા, સામે જો, મારી સામે જો! તને
દેખાતું નથી—આખું નથી તને? હું તને શું
કહું, ગીડા? મારા દેવામાં જો યાદ છે તે
કહેવાના હોયો ક્યા? એક રાખ પછી બોલ
કે મારું સામર્થ્ય દરાઈ જવાનું! મારાથી
બેનાતું નથી... હું તને ચાહું છું, હું જો
કે છું તે તારે લીધે. . છતાં હું જરૂર મારે
જવું જોઈએ, જવુંજ જોઈએ.

ગીડા

[તેને પોતાની ખામેશી ધકેવતા] બહુ

સાઈ! જા, ટળ ત્યારે! જા એની આગળ,
હું તને જતી કરું છું. જા હવે તું મારી
નથી...

વાના

[તેના હાથ પકડીને] ગીડા!...

ગીડા

[તેને દૂર ખસેડીને] અરે, એ હું જાણ્યા
મૃત્યુ હાથ વડે મને પકડ નહીં... પિતાજી ખરા
ઠપા, તેમજ તને વધારે સારી રીતે પીછાની ..
પિતાજી, આ ગદી વાના. આ તમારા કામ છે.
હવે તે પાર ઉતારે! એ આશ્રમના તલુએ
એને લઈ જાઓ હું અહીંયા રહીશ, અને
તમને બંનેને સાથે જતાં જોઈશ... પણ એ
વહેરી લાવશે તે રાજવાડાકમા મારા હીરવા-
નો હું હાથે કડીશ જોનું ધારના નહીં. મારે
તો એકજ કરવાનું રહેશે, અને તે તમે જાતી
જાણશે.

વાના

[એને આંધિગીને] ગીડા, મારી મામે જો.
મારા પરથી નજીર કેરવ નહીં એ બહુ વસમું
છે નજીર મેળવ મારી મામે, ગીડા!

ગીડા

જો ત્યારે! મારી આખોમાં જો અને ઉકેલ.
જા, હવે હું તને એળખતો નથી! વખત
થઈ ગયો છે—આ પેલો વાદ જોઈ રહ્યો છે; રાત
પડ્યા મડી છે.. જા તને જાની બીક છે! હું
આશ્રમદાર નહીં કરું, હું ગીડા નથી. પ્રેમ
વિજય મેળવે છે ત્યારેજ વિવેકસક્તિ લઈએ છે,
પ્રેમ પડી ખડીએર થાય ત્યારે નહીં... મેં પ્રેમના,
અરે પ્રેમ, અને વફાદારીના ઉઠાણમાં નીહાળી
જોયું છે મારે વધુ કે કહેવાનું નથી. નહીં,
નહીં, હાથ જોડ માં સરી જતા રહેલને તે સાહી
શકશે નહીં. બહુ ખવાસ, ખતમ, પુગું મરું
છે... એક લીમોટો પણ રહ્યો નથી... જીવતાં ને
વર્તમાન વચ્ચે અત્યાર પડી મરું છે, અને બચિબ-

કાલ વચ્ચે પણ...અરે હા, એ પવિત્ર સ્વેત
અંગુલીઓ, એ રસઝરતાં ચક્ષુઓ, એ હોઠ
એક સમયે એ મને સાચાં લાગતાં...હવે
કેં ખાટી રહ્યું નથી...[વાનાનો હાથ તરછોડીને]
કેં નહીં, કેં નહીં, કર્શુએ નહીં! સલામ
વાના! સીધાવો, સલામ...તું ત્યાં જાય છે-
જાય છે, ખરું? જાય છે.

વાના

હા...

ગીડો

તું પાછી નહીં આવે ?...

વાના

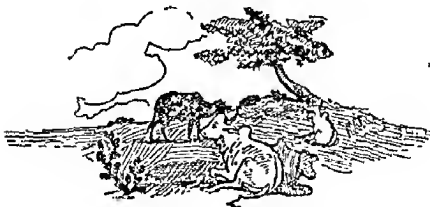
હા, આવીશ...

ગીડો

એ તો આપણું જોડણું...જોડણું...
મારા પિતા મારા કરતાં એને વધારે ઝોળખે
છે એમ મને કોણ કહી શકત !.....

[તે લયડે છે, અને આરસના એક સ્થંભ-
ને પકડી લે છે. વાના તેના બાજુ
નજર નાંખ્યા વિના ધીમે પગથે
એકસી તરફ છે.]

[આ રસમય નાટકનો વધુ ભાગ હવે પછી]

રાજાધિરાજ

[અનુસંધાન ૫૪ ૨૨૮ થી]

“આ! મેં એને અન્યાય કર્યો, ને મારે માટે એ મોતના મોમાં ગયો. એ નહીં હોત તો આજે અમે બધા એમનાયકના કેદી થાત.”

“મને ખેમાએ બધું કહ્યું,” મીનળદેવીએ કહ્યું “અને ખેમા પોતે કાકને શોધવા ગયો છે.”

“કાણે જાણ ને કાણે રહે તેની મને પરવા નથી. પણ કાક જરૂર જોઈએ.”

“મહારાજા!” મુળલે કહ્યું “તમે અત્યારે શાત થઈ પડી રહો. કાલે સવારે તમે જાને જોઈએ તો શોધવા જાઓ મને પણ કાકનીજ ચિંતા છે.”

“નહીં તો પેલા ખેમારનો આખો મીરનાર કબોડી નાખીશ.” રાજાએ કહ્યું

‘અત્યંત! હવે શુભા સુધ રહો ને સાહેબ વૈદરાજે કહ્યું ને રાજાએ પાલું બદલ્યું.

ખીન્ને કિવસે સવારે ખેમા પાછો આવ્યો એણે ગઈ રાત્રે જે યોદ્ધા આગળ લડાઈ થઈ હતી ત્યાંથી પગીએની મદદથી કાકના યોદ્ધાએ લીધેલા રસ્તો પણ શોધી કાઢ્યો. પગલા ઉપરથી લાગતું હતું કે રાજાને ઊંડી કાક જોજાનેક તો આગળ ગયો, પાછળ સોરઠી એની ટેળી પણ આવતી જણાઈ, અને આમેથી ખીન્ન યોદ્ધા આવતાં માણસોના પગના પરખાવાં. ત્યાં જપાઠપીનાં ચિન્હો પણ હતા. યોદ્ધાંક માણસો મરાયાં હોય એમ લાગ્યું. ત્યાંથી બધા એમનાયકની યોદ્ધા તરફ ગયા દેખાયા

ખેમાને આગળ વળતું ઝડપણબધું લાગ્યું. પછી એ વાન યોદ્ધાકમ થઈ એક તો

એ કે કાક પકડાયો, ને બીજા એ કે તેને એમનાયકની યોદ્ધા પર લઈ જવામાં આવ્યો. પણ કાક જાવનો પકડાયો કે મરેલો, એમને તેને કદ ક્યો કે મારી નાખ્યો, એ યોદ્ધામાં હતો કે નહીં. એ પ્રશ્નોનો નિર્ણય થઈ શકે નહીં. મુળલ ને પરશુરામે મસલત કરી નકકી કપુ કે હાથ એમનાયકની યોદ્ધા પર હાથો કરવામાં માંજ નહોતો, કારણ કે પીકરેલા સોરઠીઓ ખુને ભરાય તો કાકનો જીવ લે. એમના તો ખેમાન અવસ્થામાં હતો એટલે એની પાને કે ખાતમી મજે એમ નહોતી.

સ્થિતિ મંબીર થઈ. મહારાજાને સારા થઈ કાકને શોધવાની અધીરતા એટલી વધી ગઈ હતી કે તેમા તેને ફરીથી તાવ આવ્યો. જગદેવ પરમાર જીવન ને મૃત્યુ વચ્ચે હોંચોળા ખાતો હતો એમનાયક મૃત્યુના દારમાં જઈ ઉભો હતો મુળલે બંધી હકુમત દાખમાં લીધી. રાજમંદના ખારણાં બધે રાખી, રાજની તખીઅતના શુભ સમયાર ચારે તરફ પ્રસારવામાં આવ્યા રખેને એમનાયકને વેર લેવા સોરઠીઓ કાકને કે કરે તે બાંકે એમનાયક પણ કુદરે તાળે છે એવું અફવા જુનામદ પહોંચે એમ પેરવી કરવામાં આવી. ચારે તરફની યોદ્ધાઓ મજબૂત કરવામાં આવી. રખેને ખેમાર આ પ્રસંગનો લાભ લઈ હાથો કરે તો તે વિજયી ન નીવડે તેને માટે બહોળસ્ત કરવામાં આવ્યો. પરશુરામ ને ચારે મુળલ મહેતા ઉતરીને બેઠા, ને ચારે દિશાના દુકમેતો કબજે મહાઅમાત્યે લીધા.

મીનળદેવી અને વૈદરાજે રાજની તખીઅત સુધારવા પ્રયત્ન કર્યા. લીલાદેવી મર્યાદાથી રાજ પાને એસી ન રાકી.

જ્યુ દહાડા થયાં કાકનો પનો નહોતો. જો ને જીવનો હોય ને છુટો હોય તો તો

જરૂર પાછો આવે. જો તેને એભલનાયકે પકડયો હોય તો તે એભલનાયકની સાથે કેમ નહોતો? બધાના મગજમાં ફાસડો પડ્યો હતો કે કાકનો દેહ એભલ સાથે લદતાં પડ્યો.

આ વહેમ જેમજેમ જુદાજુદા માણસના મગજમાં દદ થતો ગયો તેમતેમ તેમનાં આચરણમાં જુદો ફેર પડતો ગયો.. મુંબલતું મોઢું ગંભીર થઇ ગયું, ને તેની વાણીમાં મદ્દુતા જઇ સખ્તાઇ આવી. મીનજદવીને લાગ્યું કે કાકનું મરણ ધણુંજ અશુભ ચિન્હ હતું અને

તેની તેના પુત્ર ને પુત્રવધૂ પર માઠી અસર થવાની. પરશુરામ ઉગ્ર થઇ ગયા ને તેના મોઢા રોળા ધુરડી રહ્યા; અને ગુસ્સાના આવેશમાં આવ્યા હતા છતાં પણ તે પોતાની બેચેની છુપાવી શક્યા નહીં. લીલાદેવીએ તો વાઘજુની માફક એકલાં એકલાં ફાળો ભર્યા કરી.

ચિંતાનું વાદળ રાજગઢ પર આવ્યું હતું. દરેક જણના હૃદયમાં કેંક નધું, કેંક અપશુકનભયું સાંભળવાના ભણકારા વાગ્યા કરતા.

સંસદ-ગ્રંથાવલિ: અંક પહેલો

ગંભીર અને વિચારમય લેખોનો સંગ્રહ

રાણજીતરામના નિબંધો

લેખક:

સ્વ. રાણજીતરામ વાવાભાઈ મહેતા

બહાર પડી ચુકી છે

સ્વ. રાણજીતરામના સાહિત્યપરિપદને લગતા લેખો, તેમનો પ્રખ્યાત લેખ 'લડસુન' વર્ષ ૧૯૦૮ તેમજ બીજા વિવેચનાત્મક અને વિચારશીલ નિબંધો આ પુસ્તકમાં એક સંગ્રહ રૂપે પહેલીવાર પ્રગટ થયા છે. સંજીવ વાચનના રોષીન દરેક સાહિત્યપ્રેમીના પુસ્તકાલયમાં આ નાનકડું પુસ્તક હોવું જોઈએ. કીમત રૂ. ૧-૮-૦ (પોસ્ટલ જુદું).

'ગુજરાત' કાર્યાલય,
૨૨, બેકહાઉસ લેન, મેરોડ રીડ,
કોટ, મુંબઈ નં. ૧.

વ્યવસ્થાપક, 'ગુજરાત'.

વિભાગ ત્રીજો

પ્રકરણ ૧ છું

અખાત્રીજનો ઉત્સવ

અખાત્રીજની સંધ્યા હતી. ભૂચકઅમા ગંગનાથનો મોટો મેળો ભરાયો હતો. આજે ફેટલા દિવસ થયાં ગમેગામથી લોકો આ ઉત્સવમાં ભાગ લેવા આવ્યા હતા. આટલાં બધા માણસો કોઈ પણ અખાત્રીજ પર એકઠાં મળ્યાં હોય એવું કોઈના સ્મરણમાં નહોતું.

રેવાસ્નાન ને જાગાને બદાને, લાટના પાટનગરમાં ફરી આવવાને બદાને, ગમ્મન કરવાને બદાને, વ્યાપારની વૃદ્ધિ ને આડન નક્કી કરવા માટે, જુરીજુડી જગથની વસ્તુઓનું પ્રદર્શન કરવા માટે કે વરસ માટે ફસલ ભરી જગ્યાને છાટે-એમ અનેક કારણે અખાત્રીજે આખા લાટમાંથી લોકો ભેગા થતા અને આવે વખતે રેવાસ્નાનનું માહાત્મ્ય પણ વધી જતું અને બ્રહ્મણેનોમ્મંથ ગામેગામથી શ્રદ્ધા પ્રમાણવા ને શ્રદ્ધાનો લાભ લેવા આવી પહોંચતો તથા ચાર દિવસ જગથજીઓ ઉત્સવલેલા જની જતા, અને દરેક પ્રકારની રમનગમતમાં નિરંકુશ બની મશગુલ થઈ જતા.

રેવાજના વિશાલ તટ પર લોકો કામડાના કામચલાઉ ઝુપડાં કરી પડ્યા હતા, અને આખા ગામમાં લોકો કીડીઓની માફક હિમરાળા. જિવસ ને રાત કીર્તન ને બજન આદ્યા ક્રમમાં ને લોકોની ઠાં મદિરમાં ને -મોતાર પર જામતી.

આ વર્ષના મેળામાં જે વસ્તુઓ અસાધારણ હતી. મેળામાં આવનાર ઘોડાંજ ભેરાં-છોકરાં લઈને આવતા, અને આટલા મોટા મેળાના પ્રમાણમાં પરદેશી સીંગેની કુકાનો માત્ર ગણીગણીજ હતી. અને જુદાંજુદાં ભવ દોષ એવા કેક મપાટા ચારે ગમ ફેલાયા હતા; પણ તેને કોઈ માનતું નહીં. અને લોકોનો ઉત્સાહ એટલો બધો હતો, અને રોષખીન શહેરીઓ પ્રસંગનો આનંદ લુટવામાં એટલા તલીન થયલા જણાતા હતા કે આ પ્રસંગમાં કે વસ્તુ અસાધારણ છે એમ કોઈને ખામ લાગતું નહીં.

અખાત્રીજની માંજે નદીનીરે લોકોની બીડ કે અજબ હતી. કોઈ ગાતા; કોઈ 'ગંગનાથની જય' બોલાવતા; કોઈ ભજન-મંડલીઓ કીર્તન કરતી, કોઈક લહેરી ઝુંજળાં વગી મપા મારતા, કેટલાકો નદીમાં દીવા તરવા મુકવાની નેચારી કરતા; કેટલાક હવાઈએ ફેડવાની હોંમથી અધિકારની વાટ જોતા, કેટલાક દોડીતાજાએ જોડે નદીમાં ફરવા જવા આવ ફેરવી રહ્યા હતા.

જતાં કોણ જાણે કેમ પણ કેટલાક પર-ટ્ટીઓ ઝાનાખના મુગામુગા ફરતા; અને જેમ અધાર થતું અંધું તેમતેમ કેટલાક લોકો મેળીઓમાંથી ગપાગપ જવા માંડ્યા.

પટ્ટણી સૈનિકાએ પણ આવા પર્વનો પુરેપુરો સાથ સેવા ગમે હાર પહેરી, હાથમાં છડી લઇ લોકોમાં આનંદથી ફરવા માંડ્યું.

રાત પડવા આવી 'ને શહેરમાં દીવાળીના જેવી રોશની થઇ રહી.

આ મેળાનાં મુખ્ય અંગ ગંગનાથ મહાદેવની અને નર્મદાની મૂર્તિની આરતી હતી. મહાદેવની આરતીઓમાં પુરોનો મેદની ચત્તી; નર્મદાની મૂર્તિની આરતીમાં સ્ત્રીઓ જતી.

ગંગનાથનું પુરાણું મંદિર નીચું છતાં ભવ્ય હતું. એનું ગર્ભદ્વાર નાનું હતું અને તેમાંથી અંધારા ભોંયરામાં વિરાગતું શિવનું મોટું સિંગ નાગનુંજ દેખાતું. અત્યારે સિંગ પર રહેરી જાણધારી ટપકતી; તે ચાર દીવીઓ અંદરના અંધકારને અરિયર ને આછા પ્રકાશથી ભેદતી. ત્રણ બ્રાહ્મણો નીચું માથું રાખી, રૂદ્રી કર્પો કરતા હતા.

બહાર મંડપમાં પોદીઆ પાસે બે દીવીઓમાં બળતી અનેક લ્યોલ નહીં જેવું અજવાળું પાડી, વાતાવરણને પૂજ્યભાવ પોષવાની અદ્ભુત શક્તિ આપતી. એ વાતાવરણમાં રહીરહી ભક્તજન સજ્જનપને જગપાવની ગંગાના નામનાં ઘસેન કરી પાવન થતા.

અંધાસમય થયો એટલે દર્શન કરનારાઓને આવતા બંધ કરવામાં આવ્યા અને જેટલા મંડપમાં હતા તેટલાજ ત્યાં ઉભા રહ્યા અને ભેતભેતામાં મંદિરની બહાર દર્શન કરનારની ને મેળામાં ફરનારની કડ જામી ગઇ. આરતીનો વખન થયો હોવાથી જામના મોટા માણસો આવી લાભ્યા નગરશેઠ તેજપાસ, તથા તેને ત્યાં લાટના બીજે ગામથી આવેલા પરાંબાઓ; પટ્ટણી

સેનાનો નાપક ભટ્ટરાજ માધવ અને લાટની સેનાનો નાપક રૂદ્રમસ; કાહારી ભાભરોહ અને બીજા એચાર આગેવાન શહેરીઓ-આ બધા આવ્યા.

ગંગનાથ મહાદેવની અખાત્રીજની આરતી અસહી જમાનાથી ઘણો મોટો પ્રસંગ મનાતો. લાટના સ્વતંત્ર રાજાઓ દરબાર સહિત આ પ્રસંગે હાજર રહેતા અને આરતી થઇ રહેતાં રાજાની સ્વારી ગામમાં નીકળતી. લાટનું સ્વાતંત્ર્ય ગયું ત્યાર પછી પણ પટ્ટણી સત્તાધીશો આ આરતીનું આહાત્મ્ય જાળવી રહ્યા હતા. માત્ર આરતી થઇ રહ્યા પછી સ્વારી કાઢવાની પ્રથા તેમણે બંધ કરી હતી.

બધા અમણીઓ આવ્યા પણ દુર્ગપાસ આંગડ મહેતા નહોતા આવ્યા. આ ત્રણ દિવસ થયાં મેળાનો બધો ઉત્સાહ તેમનામાં આવી ગયો હતો; અને તેમણે મજાદ મારવી શરુ કરી હતી. માધવ પણ શોખી હતો એટલે તેણે પણ અને તેટલી મજાદ કરી; પણ હંડનાયક ને દુર્ગપાસ બંનેની ગેરહાજરીમાં પાટણની સત્તાના પ્રતિનિધિ તરીકે પોતે આરતીમાં હાજર રહેવું જોઈએ એવા હેતુથી તે તો અત્યારે આવી લાગ્યો. સવારે આંગડ મહેતાને તેણે આરતીમાં આવવા વીશે પુછ્યું હતું ત્યારે તેને તો આ આરતીમાં હાજર રહેવાનું કે જરૂરનું જણાયું નહોતું; અને દેવભદ્રસૂરિને અંધાસરે એમણે અત્યારે જનુંજ જોઈએ એવું કે જાગડ્યા હતા. માધવને આ પસંદ પડ્યું નહીં; પણ દુર્ગપાસ અને ઉઘ મહેતાના પુત્રને ગીખામણ દેવાની તેણે ધૃષ્ટતા કરવાનું કુરુત ધાયું નહીં. તેજપાસ નગરશેઠ ભાવિ જમાખી તપાસ કરી; પણ તેમનો કે પત્તો ન સાગવાથી તેમણે પણ એ વાત પડતી મુઠી.

વાગની સુંદરતા અને વધારા કરવા માટે કામીનીઆ ઓઈલનો ઉપયોગ કરો

વાગની ખુબમુશી વધારવામાં, સુંદર, હીસા અને ચમકાવા બનાવવામાં, અમે તેથી ફેસલમાં રાખવામાં, અને વાગનો વધારા કરવામાં કામીનીઆ ઓઈલ અત્યુત્ક્રમ કમિટી મદદ આપે છે. મગજને પણ વધારી કડક આપે છે. સુવેષમાં કલુજ મધુર છે એવું વખત વાપરી જાણી કરી જુએ.

કીમત બા. ૧ નો રૂ. ૧-૦-૦, ૩ બટલીના ૨ ૨-૧૦-૦;
પોસ્ટલ પર્સિમ જુદું

ખરીદતી વખતે કામીનીઆ ઓઈલના માંજાને અને લેવો.

ખીનું લેના ના.

એન્ડ્રો ઈડીઅન ડ્રગ એન્ડ કેમીકલ કું., નં ૧૫૨, જુમામમીદ, ડેક નં. ૫,
મુંબઈ ૨.

જુ પૈસા ખરચતા પહેલાં નમુનો વાપરી જુએ
તમારું પસંદગી પામેલું પદ્ધતિ

ઓટો દીલ બહાર (સ્ટ્રેટ)

મધુર, મનોહર, સ્વીટ અને લાઈલીન ફ્રા શોરા દીપાં (flea crops) રમણ પર નાખો અને સોરમ અમેલી અને મોગરાનાં ફુલોની માથે મરખાપી જુએ, પડીજ મોની શીશી ખરીદો. તમારા વહાલાઓને પણ ઓટો દીલ બહારનીજ ભેટ કરો. તેઓ પણ ખુશ થશે

ખીનું સેટમાં પૈસા ખરચતા પહેલાં ઓટો દીલ બહારની ખાત્રી કરો. બાઈલીની કી રૂ. ૨-૦-૦, ૧-૪-૦, ૦-૨૨ ૦ નમુનો બે આના, મુંબઈ કાં એક આનો, પોસ્ટલ પર્સિમ જુદું.

એન્ડ્રો ઈડીઅન ડ્રગ એન્ડ કેમીકલ કું.,

નં ૧૫૨, જુમામમીદ ડેક નં ૫, મુંબઈ ૨

નમુના માટે આ નીચેની કુપન ભરીને મોકલો

નમુના માટે કુપન

એન્ડ્રો ઈડીઅન ડ્રગ એન્ડ કેમીકલ કંપની; નં ૧૫૨, જુમા મમીદ
ડેક નં ૫, મુંબઈ ૨.

જાત એક શીશી નમુનાની ઓટો દીલબહાર (સ્ટ્રેટ)ની નીચેને ટેકાએ મોકલી આપો
તમારું પર્સ માટે એક આનાનો સ્ટાંપ બીઠેલ છે. (સ્ટાંપ જરૂર ખીજો).

હર ઓઇલમાં ઘાસલેટ કેરોસીન વીશે .

આપણા લોકોની અબજબ સમજ

સર્ટીફિકેટ શું કહે છે ?

અમારી બનાવટોના અકસીર પણા માટે જે સમજુત અમે આપી રહ્યા છીએ, તે પુરવાર કરતું ફક્ત એક જ સર્ટીફિકેટ તમારી ખાત્રી અને સંતોષ માટે અહીંયાં આ રહ્યું:—

મુંબઈ, તા. ૧૦મી જુન ૧૯૨૩.

બહાલા સાહેબ,

આપની જાહેરખબરથી જ્ઞાન્ટા એગ્રીમેન્ટ્સનો ઉપયોગ કરનારો બાલપ્રાપ્ત પુછાવવાના બાજમાં મને જણાવતાં ખુશાલી ઉપજે છે કે તાવથી સપડાએલાઓ માટે તો તે ખરેખર એક આશીર્વાદ સમાન છે. છેલ્લા એપ્રિલમાં લંડનથી અર્ધ આપતાંજ હું તાવથી સપડાયો. પા- યમેશા ડાકરોની દવા ઉપરાંત પણ મેં ઘણીજે દવાઓની અજમાએશ કરેલી પણ તે તમામજ નીફૂળ નીવડેલી. આપની દવાનો પણ મેં ઉપયોગ કર્યો, અત હું આ પીડાએથી મુક્ત થઈ શક્યો. મારે પેતાને માટે તો તે રામબાણ પુરવાર થઈજ, પણ જેઓને મેં તેની ભલામણ કરેલી તેઓને પણ તે તેટલીજ અસરકારક નીવડેલી જણાય છે. મને આશ્ચર્ય થાય છે કે લોકો શા માટે આ અકસીર ઇલાજ અજમાવતા નથી. ખબરમાં મળતી દવાઓની હરીફાઈમાં જ્ઞાન્ટા એગ્રીમેન્ટ્સ ચરીઆતું જ છે, તેના રામબાણ હોવા સીવાય હું જે કહેવા ઇચ્છું છું તે એજ કે આ દવામાં તાવથી પેદા થતી નબળાઈનો પુરતો અટકાવ કરી તાકાત આપવાની જે શક્તિ છે તેવી જાનની ખીજ દવાઓમાં નથી.

લી.

હું છું આપનો,

બી. આર. આર.એડકર,

એમ. એ, એમ. એસ.સી.,

પી.એચ. ડી. (Col)

ડી. એસ.સી. (London)

ભભકાદાર પહેરવેશથી જેમ માણસની પરીક્ષા થઈ નથી શકતી, તેમ હર ઓઇલની પરીક્ષા કે મુગધ કે રંગથી થઈ શકેજ નહીં. વીલાયતથી સારું થઈ આવતું વાસ વગરનું ઘાસલેટ એક પૈસાનું લઈ, જેસમીન કે રોઝની એક પૈસાનીજ મુગધ તેમાં નાંખી બારલી ભરી મુંદર લાંબા વાળવાળી અબજાના પીકચર-વાળું ખેચાણકારક પેટીંગ કરી તેલના ગુણોની મોટી મોટી તદ્દન ખોટી વાતો લખી વેચનારાઓ તો આજે મેંકરો છે. એ તો સીધી સારી સમજ છે કે બાલપ્રાપ્ત વનસ્પતિઓનાં મુળીઆંઓમાંથી બનાવેલું અમારું હર ઓઇલ ઘાસલેટના તેલમાં બનાવેલા હર ઓઇલ જેટલું તો મદદકાર અને પારદર્શક નાજ લાગે. એક પૈસાનીજ મુગધ નાંખતાં જે વાસ તેમાં આવે તેવી એક રૂપીઆની મુગધી નાંખતાંજે અમારું હર ઓઇલમાં નાજ આવતી શકે. હર ઓઇલની પરીક્ષા કરવાની એક ઘરંગતુ રીત છે. કાઠપણ હર ઓઇલ થાકું નાના વાણમાં લઈ ચુલા પર ધમાડા નીકળતાં મુઘી ગરમ કરતાં જો ઘાસલેટ જેવો ધમાડો નીકળે તો સમજવું કે ઘાસલેટનું અંદર મીથ્રણ છે.

ખરી પડતા-ધાળા થતા બાલ-નબળું મગજ અને આંખોનાં નુર ઘટાડનારાં કહેવાતાં હર ઓઇલો વાપરી જુવાનીમાં છુટાધો નોતરવા કરતાં અમારું શુદ્ધ વનસ્પતીય મુગધી-દાર જ્ઞાન્ટા હર ઓઇલ વાપરી તેના ગુણોનો ખાત્રી કરવા અમે ભલામણ કરીએ છીએ.

ખતાવનારાઓ:—ધી જ્ઞાન્ટા ડ્રગ મેન્યુ. કું. સુરતી મહોલ્લો—પારસી રોડ્યુ પારો, બાવખલા, મુંબઈ.

ટે. નં. ૪૦૬૮૭.

સોલ એવીંગ એજન્ટસ:—

લક્ષ્મીલાલ તેરસીની કું,

સુરતી મહોલ્લો—પારસી રોડ્યુ પારો,

બાવખલા, મુંબઈ.

કોઈ આરતીની તૈયારી નહોતું કરતું એ જોઈ તેજપાસે ગર્ભદ્વારમાં ડોળાડ કરી કહ્યું: “કેમ ગોર! કેટલી વાર છે!”

એક આધેડ વયના બાહણે ઉઘ્યુ જોયું.
“આજે તો ત્રીપા આવવાના છે.”

તેજપાસે રોડની આંખ જરાક પટ્ટાળી થઈ ન્હારથી લાટનું સ્વાનંત્ર્ય ગયું ત્યારથી જદ્દ રાજગોરે કોઈ ફજા ક્રિયામાં બાગા લેવો છોડી દીધો હતો. આજે તેને આરતી કરવા આવવાનું મન થયું જોઈ નગરશેઠને કે શકા ઉત્પન્ન થઈ. તેણે ચારે તરફ જોયું. યોગ્યકણા પરેશી માણસો દર્તા, યોગ્યક ગામનાં આજેવાને, હતા. એને શંકા અમથાને લાગી

એટલામાં પૂજારી મહાદેવી, આલતા, લગ્નમજા આંધળા થઈ ગમેલા રાજગોર આગ્યા બધાએ આવકારે દીધા. જયજયકાર સ્વીકારતા તે અંદર ગયા, અને એના ઓઝરએ પુછ્યું

“બાપા! આરતી શરૂ કરીશું?”

“હા સંધ્યાસમય થયો છે. પણ-પણ-”
હાડી તેણે ચારે તરફ જોવા માણ્યું

તેના ઓઝરએ આરતીની દીવેડો ચેનાવવા માંડી બહાર લોકો વાન કરતા અટકી ગયા. રાજગોરે આરતી હાથમાં લેવા હાથ લખાવ્યો-ને બારણા આગળ એક ગંબીર ને પ્રાંડ અવાજ આવ્યો. “મુરુ” જરા ઉભા રહો. સ્વામી મહારાજ બ્રહ્માનંદ સરસ્વતીને આવી જમ દો.”

બધાને અંદર યેલવું લાગ્યું. ચકિત થઈ બધાએ બારણા તરફ જોયું. રૈવાપાલ બારણા વચ્ચે ઉભો હતો. તેના ગંબીર મહેરા પર અમાનુષી માંબીયં હતું તેની આખમા ઉઠું અનુભ હતું. બ્રહ્માનંદ સરસ્વતી-પૂર્વાશ્રમના શ્રેય મેતાપતિ-અસ્ત થએલા સાદની અણ-

વીસરાએલી મહત્તાની સજ્જ મૂલિ-આ સમયે અહીંઆં! તેજપાસે રોડના મગજમાં કેંક અગ્નિવાણ પાડ્યું. તેણે મહારાજને પોતાના દીકરાની લપકર મુખ્યમુદા તરફ જોયું. માનવ બટારજના કપાળ પર કરચલી પડી. એને થયું કે તે પોતે અહીંઆ અસારે નહીં આવ્યો હોત એ મારું.

બ્રહ્માનંદ સરસ્વતી હાથમાં દંડ લઈ દાખલ થયા અને સખદુમાન બધાએ રસ્તો કરી આપ્યો. અંદરના ચાતાવરણમાં પૂનમભાવનું પ્રાપ્ત્ય વધી ગયું. તે ધોમેધીમે ચાલતા પોડીઆ પાસે જઈ, તેજપાલની પાસે બેઠા રૈવાપાલ હાથમેરવ સરખો લપાલક ને નિશ્ચલ-બારણા આગળ ઉભો રહ્યો

સ્વામીજી આગા તેથી બહાર ઉભા રહેલ લોકોમાં થોડો ખાજલગાદ થયો હતો; અને ને ધમાચકડીનો લાજ લઈ એક યુવાન થોડો મઝબતા બારણા સુધી આવી પહોંચ્યો. સોમેશ્વર-કાકનો શિષ્ય તે નવા મનો કીલ્લેદાર આરતીમાં મોડો પડવાની બીકે દોડતો દોડતો આવી લાગ્યો હતો

તે બારણામાં મોડો ને ત્યાં તેણે રેવપાલને તેણે જોયો તેણે અંદર નબર કરી તો બ્રહ્માનંદ સરસ્વતીને પોડીઆ તરફ જતા જોયા. મહારેવના શિગ બ્યારણ જદ્દ રાજગોરને આરતી કરવાની તૈયારી કરતા જોયા. અને છેલ્લા થોડા દિવસમાં કેટલીક અપરિચિત વસ્તુઓ જોઈ હતી, ને કેટલાક અપાટા સામગ્રી હતા તે બધા તેને યાદ આવ્યા. તેની આંખો ચમકી. તેને કેં સમજ પડી. તે અંદર પુતી માનવ પાસે જવા મપો રૈવાપાસે હાથ આડે ધર્મો ને બારણા પર મુકપો.

“સોમેશ્વર! આગળ જવાનું નથી” તેણે સત્તાવાહી અવાજે કહ્યું. સોમેશ્વરે ગુસ્સામાં રેવાપાત્ર તરફ જોયું. તેણે રેવાપાત્રની આંખમાં ખુની તેજ જોયું. તે રેવાપાત્રનો સ્વભાવ જાણતો હતો. વહેમથી દોરાઈ, આવે પ્રસંગે, તકરાર કરી હમકાવું મયાવવામાં તેને અર્થ દેખાયો નહીં. અને તે રેવાપાત્રની પાછળ આરણ્યમાં ઉભો રહ્યો.

અધાને ન સમજાય એવું યુગળામણ્ય થતું લાગ્યું. રાજગોરે આરતી ધુજતે હાથે લીધી ને તે યથરભમર કરતા ઉભા થયા. ઉભા થતાં, પગ સરક્યો—ને હાથમાંથી આરતી સરી પડી.—

ત્યાર પછી શું થયું તે કોઈને સમજાયું નહીં. ભયંકર સ્વપ્ના સમુદાય તરફ પ્રસયુત. મંત્ર લખતા બ્રાહ્મણોએ ટુંકે મારી દીધાઓ હોલવી નાંખ્યા. જોરથી રેવાપાત્રે આગલાં આરણ્યાં અંધ કર્યાં. આખા મંડપમાં ગાદ અંધકાર પ્રસરી રહ્યો. કે લોકોનો પગરવ—કે ગરબ—એક બે ચીસો ને ધક્કામુક્કીનો અવાજ—ને રેવાપાત્રનો અવાજ જણે જુતાવળમાં પ્રતિચ્છેદ થયો હોય એવો અપાર્શ્વિક સંભળાવો: “રાજગુરુ! સ્વતંત્ર લાટની આરતી હવે ગંગનાથ ભગવાનને કરો.”

બ્રાહ્મણોએ દીવા કર્યાં. મંડપમાં ભરાઈ રહેલા કેટલાક શહેરીઓએ આંખો મીંચી. ત્યાં ઉભેલા ધણીખરાના હાથમાં નાગી તરવારો હતી, અને તેજપાત્ર, માધવ, રત્નમદન ને ભાભશેઠ—પાટણની સત્તાના પ્રતિનિધિઓ—ત્યાંથી અટકે થઈ ગયા હતા.

પોલીઆ આગળ સ્વામી બ્રહ્માનંદ સરસ્વતી ઉભા થઈ ગયા. “લાટવાસીઓ! ગભરાશો નહીં. લાટ આજે સ્વતંત્ર થયું છે. રાજગુરુ! આરતી

આરંભો. રેવાપાત્ર! હું કાલે સવારે ભગવાં ઉતારીશ.”

“ગુરુદેવની જય. ગંગનાથ ભગવાનનો જય” રેવાપાત્રે ઉત્સાહમાં આવી ગંગના કરી.

“ગંગનાથ ભગવાનનો જય” ત્યાં ઉભેલા બધાએ ધોપણા કરી.

રાજગુરુ ઉભા થયા ને આરતી શરૂ કરી. રેવાપાત્ર બહાર નીકળ્યો, ગંગનાથની અગાધી પર ચડ્યો ને એકે હવાઈ લઈ ફાડી. હવાઈ ઉડી ને ઉંચે જઈ ફાડી. આખા નદી-તીર પર તે દેખાઈ. નીચે તીર પર હજારો માણસો આનંદ કરતા હતા તેમણે આ હવાઈ ધ્રુવેલી જોઈ.

x x x

સોમેશ્વર આ બધું જોવા રહ્યો નહીં. તેણે તો રાજગુરુને જણીજોઈ આરતી હોલવતાં જોયા; બ્રાહ્મણોને દીવા હોલવતા જોયા; ને રેવાપાત્રને આરણ્યાં અંધ કરવા હાથ લંબાવતો જોયો. તેને બધું સમજાયું. તેને મંજરી ને તેનાં છોકરાં સાંભળ્યાં. તેણે એકદમ મંદિર છોડ્યું; ને લોકોને ધક્કા મારી રસ્તો દાખતો તે સાંખા બૃહસ્પતિના વાડા તરફ દોડ્યો.

x x x

નદીટીનારે આનંદ કરતા પટણી સંનિકાએ રેવાપાત્રે ફાડેલી હવાઈ જોઈને હસતા મંડપું. પણ તે હાસ્ય પુરું થાય તે પહેલાં બે દળર દથીઆર અંધ માણસો તેમના પર તુડી પડ્યા ને તેમને મુરકેટાઈ બાંધી લઈ ગયા. મેળામાં હાલાકાર મચ્યો. લોકોમાં લંગાણ પડ્યું. ગામમાં આરણ્યાં અંધ થવા માંડ્યાં.

x x x

હવાઈ ફોડી રેવાપાલ અગારી પર ઉભેલ રહ્યો ને ટ્રાઈ અવાળે ત્યાં એકઠા થયલા લોકોને કહ્યું:

“લાટવાસીઓ! આજે આપણે પશુ મની નર થયા છીએ. પટ્ટણી સૈન્યને જુગુકર્યામાંથી નિર્મૂલ કહ્યું છે. અત્યારે આખા લાટમા- ખેટકપુરામાં, વટપદરમાં, જંજીરમાં, અંકલેશ્વર ને નાદોદમાં, માંડવી ને કામરેજમાં તેમનાં સૈન્યનો વિનાશ કરુ થઈ ચુક્યો હશે

જાણીઓ! લાટની ખેડીઓ આજે તુડી છેન્કાલે સવારે સેલતો સુરજ ઉઠશે હાથમાંથી ગયલું લાટ કાલે સવારે તમારા હાથમાં આવશે. યુરદેદ ધ્રુવસેન સેનાપતિ કાલે ભગવાં ઉતારી કરમ પહેરશે ને લાટ પર તેમની આજુ ફરશે. જાણીઓ આનંદ કરો. ને બોલો મગનાથ ભગવાનની જય!”

ત્યાં ઉભેલા લોકો કેટલાક સમજ્યા, કેટલાક ન સમજ્યા સાંભળી રહ્યા; અને બધાએ “ધ્રુવસેન સેનાપતિની જય, મગનાથ મહાદેવની જય” નો પ્રતિશબ્દ કર્યો.

આનંદમય જુગુકર્યામાં મહારા પ્રસર્યો. લોકોએ વગરસમજે દોડવા માંડ્યું. તેમના ઉત્સાહે તાણનું સ્વરૂપ લીધું. કુશાનદારોએ દીવા હેલવી દુકાનો ખુલ કરવા માંડી. પાવાળુએને કે સમજ પડી નહીં. કોઈએ છોડરો ખોલા; કોઈએ માંખા ખોલા, કાંઈને ક્યાં જતું તે સૂઝ્યું નહીં. કોઈએ કહ્યું કે પટ્ટણીઓની કતલ થઈ; કોઈએ સાંભળ્યું કે પટ્ટણીઓએ કતલ અકારી કોઈએ “ધ્રુવસેન સેનાપતિની જય”ની ઘોષણા સાંભળી; કોઈને ખાતરી હતી કે ધ્રુવસેન સેનાપતિ પરલોકગમ્ય

થયા. ફોક જણે દોડવા માંડ્યું, ફોક જણે કાંપવા માંડ્યું, ફોક જણે પોતાને પેર કે ઉતારે જઈ જરાઈ જવા માંડ્યું.

ધોડી વારે ગામમાં રાત્રસન્નિવૃત્ત પુરો દેવ લાગ્યા ને પટ્ટણી અતાધીશોના ઘરની જડતી લેવા લાગ્યા; અને પટ્ટણી પાલડીને પહેગનારો જોયો કે તેને પરહેજ કરવા લાગ્યા

* * *

જણુ ચાર ઘડી પછી રેવાપાલ ઘેડાએ આજુસો સાથે મગનાથના મંદિરની બહાર નીકળ્યો ને ઘેડા પર ચડી ગામની તપામ કરવા નીકળ્યો.

મકરણુ ૨ જી

૧૯૦૬૯૯

નર્મદાની આરતી

ભૂગુકર્યાના નવા દુર્ગપાત્ર આંખડ

મહેતાએ અખાતીજની જાતની લહેર પુરેપુરી આજુવાને નિશ્ચય કર્યો હતો. પહેલા બે દિવસ ને નીરાતે હોતા, ન તેજકુસેલથી રતાન કઢી, પાલખીએ ચડી તોળા જુકરપાનના વાકામાં દરખાર ભરના. પછી કેકાણેકાણેથી આવેલાં નિમજણે સ્વીકારવામાં, ને મેજામાં માધવ નામર સાથે ફરવામાં દિવસ જતો સાંજના ને હોડીમાં ખેસી નદીમાં ફરવા નીકળના, અને લહેરમાં આવતાં નદીમાં દીવા ચુકવાનું કામ હમ્તાંહસતાં સ્વહરતે કરના

આંખડ મહેતાના હૃદયમાં અવિમુક્તેશ્વરના મંદિરમાં આરતી વખતે ધ્વનિ કરવા જવાની

અજ્ય અદા જગેલી હોવાથી નદી પરથી તે ત્યાં જતા; અને ફરતાફરતા રાતના તેજપાલ નગરશેઠને ત્યાં સુવા આવી પહોંચતા. રસ્તે જતા માણસની મોટેથી મગ્નક કરવી, શોભીતી દુકાનોમાં જઈ આવવું, ભજનકીર્તન થતાં હોય ત્યાં સાંભળવા ઉભા રહેવું, રાતના ખેટ પર જઈ હવાઇઓ છોડવી, નિરંકુશ રીતે ફરવું ને હસવું—આ બધું નવા દુર્ગપાલના આચરણથી શિષ્ટાચાર લેખાવા લાગ્યું. એમના પહેરવેશની નવીનતા, એમની પાંધડીનો રંગ, એમની ચાલવાની ઢબ, એમના ઔદાર્યની નિઃસીમતા: આ સર્વમાં કેં એવા પ્રકારની મોહક નફટાઇ હતી કે ભૂચકચ્છના સુનંદા લહેરીઓએ પાટણ ને ખંભાતના અગ્રગણ્ય મોજલા આગળ શિર ઝુકાવ્યું; અને તેની રીતભાતનું અનુકરણ કરી લાટીય લહેરીપણમાં પટણીતરવાનું ઉમેરણ અપાટાખંધ કરવા માંડ્યું. ગંબીર, વયોવૃદ્ધ કે શુષ્ક શહેરીઓ પરાપૂર્વથી ચાત્રી આવેલી પ્રતિષ્ઠાની ભાવનાઓ આ પ્રમાણે તોડાતી જોઇ નવા જમાનાના દુર્ભાગ્ય પર નિઃશ્વાસપરંપરા મુકતા ચાલ્યા.

નેરા બોખડો દુર્ગપાલનો અનુચર થયો હતો; અને તેનું હસનું મોહું ને હસવું આવે એવું શરીર દુર્ગપાલના રસાલાની શોભામાં અભિટદ્ધિ કરી રહેતાં.

આંખડ મહેતા મેળાના ઉત્સવનો લાભ લઇ દહાડામાં બે વખત મંજરીની ખબર લેવા જતા; પણ વિદ્વત્તા ને સંસ્કારની નિરંતર સેવામાં પરિપક્વ થએલી મંજરીની રસિકતાને અને પતિવિયોગથી નિવૃત્ત થએલી તેની રસવૃત્તિને આત્રમટનું આ મોજલાપણું દુઃસહ યઇ પડતું. નવા દુર્ગપાલને આ મનોદશા પારખવા જેટલી તીરાંત નહોતી.

અખાત્રીજને દિવસે આંખડ મહેતાએ પોતાના સ્વભાવને પુરેપુરો ઝોક આપ્યો. તેની ખુબીઓ હતી તેનાથી વધારે ધ્યાન ખેંચે એવી થવા માંડી; અને દુર્ગપાલનો દાખલો જોઇ લાટના સુવકોને અજ્ય પ્રેરણા મળી.

સવારના આત્રભટે નેરાને બોલાવ્યો. નેરા નવા દુર્ગપાલનો માનીતો અનુચર ને સલાહકાર થઇ પડ્યો હતો.

“નેરા! આજે શું?”

“બા-બાપુ! સાં-સાંજે” નેરાએ અવાજ ધીમો કરી કહ્યું, “બ-બ-બા ર-રેવાજની આંરતીમાં જશે. ત-ત-મે તો ગ-ગંગાચની આરતીમાં જ-જ-જ-શોની?”

આત્રભટને જરાં કચવાટ થયો.

“હું ગંગાચની આરતીમાં નથી જવાનો. પણ રેવાજની આરતીમાં તો એકલાં બેરાંજ જશે. મારાથી કેમ જવાશે?”

નેરાના મોંઢા પર એક વિશાલ હાસ્ય ખીલી રહ્યું. “ન-નેરા પર ભરોંસો રાખો મારા અન્નદાતા! પ-પડોશમાં એક ઘ-ઘર છે. ત્યાંથી બ-બ-બધું નેવાશે.”

“પણ ઘરના લોકો જાણશે તો?”

“ક-ક-કે વાત છે, મ-મારા શેડ!” નેરાએ થોડા દહાડામાં આંખડ મહેતા જોડે દોસ્તી બનાવી દીધી હતી. “આખા ઘ-ઘરમાં આપણે બે એકલાજ.”

“શાખારા નેરાભટ” આંખડે સતોવથી કહ્યું. “બ-બ-બાપુને ધ-ધણી ખમ્મા” કહી નેરાએ નીચા નમી નમસ્કાર કર્યો.

ખાસ સૂચના.

હાલમાં વીળગીના ફરેક બનતા સામાનના બાજુ ધણા ફેરવી ગયા છે અને તમે બધી દુકાને દોડા બાજુ આવી માલ ખરીદ કરવા બલ્કો છો તેના કરતાં હમારી દુકાનની એક વાર મુલાકાત લેવા ખાત્ર બલ્કામન કરવાખ આવે છે મટે નીચે કેવાજે પધારશો.

અખખાસબાઈ તાજસાઈ

મુખનદાસ ખીલ્લીંગ,

મંબસદાસ રોડ—મુખમ. ૧.

ટલીમણી એડ્રેસ.—“ખીલ્લીંગરોડ.”

રહેવાની

સાથે

જમવાની

ઉનમ

સંગવડ.

રાષ્ટ્રીય

હોટેલ

અંચેવી

મેનશન

રૂઃ-

રૂ. ૩૬૨૬

રૂ. ૩૬

મુખમ. ૧.

૪૦ વરસની જુની અને અનુભવી દુકાન
સાથે અને ટકાઉ ઘડીઆળો મેળવવાનું
માનીતું મથક

પરજાગ અને ખાતરી ફો.

અમારે ત્યાં હમેશા ફરેક મોડેનાં ખામાના તથા
હાથે બાધવાના નીકળ આવી ત્યાં સોનાના અપ ક્લેડ
ફેસનના જુદા જુદા રંગના કલેક્શન તથા ટાકમંગીમ
વગેરે પણ વણજ પ્રદાપત બાજી મળશે.

રીપેરીંગ કામ

પણ બાહોર

કારિયરના હાથે

ખુદ અમારી દેખરેખ હોવા કરી આપવામા આવશે.

મોટા કલેક્શન મારે એડર સાથે રૂ. ૨૦ ટકા મોલવતુ.

મોહનદાસ કમળાશી

મંબાદેવી પોલ્ટની બાજુમાં મુખમ. નં. ૨.

Telephone 5625.

Telegrams Clock Tower

ગોપીરાસાખ

સમશેર છાપટ્રેડમાર્ક તપાસી લેજો

શિવાજીનો સાથુ શા માટે વાપરવો જોઈએ ?
કારણકે: વિદેશી સાથુઓમાં નરક અને ચરખીનાં તત્વો ભેળેલા હોય છે. ત્યારે શિવાજીનો સાથુ તદ્દન પવિત્ર નિખાતસ અને ટકાઉ છે. કપડાંને માટે શિવાજીનો સાથુ ઉત્તમ પુરવાર થયેલો છે.

ડીપો-વલી સુલેમાન, નલબગદર, વજી બીદલીંગ, મુંબઈ નં. ૯.
તારનું સરનામું: - "ક્રાઈમહાઉસ."

પ્રગટ થયેલુ ચુકી છે

પૂર્વાલાપ.

કર્તા

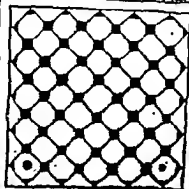
સ્વ. મણિશંકર રત્નજી ભટ્ટ ("કાંત").

પ્રકાશક: જીવનલાલ અમરશી મહેતા

પીરમશા રોડ, અમદાવાદ.

TANDUR POLISHED

FLOORING SLABS

TANDUR POLISHED

સ્વદેશી

પાલીસ લાદીઓ (સફેદ તથા કાળી)

મેટા મહેલો તથા બંગલાઓની શોભા વધારનાર, પાલીસ લાદીઓ, સીડીના ટપા, બાથરૂમો, પાણીઆરાં વીગેરે દરેક સાધનનાં તૈયાર મેટા જગ્યામાં અને કીક્રાયતથી મેળવવાં હોય તો મળે અગર લખો:

આર. જીવરાજ કુંઠ,

ટેકાણું-ટકન રોડ, હુકાવ નં. ૧૫, મુંબઈ નં. ૪.

આંખડે બળી મુક્તિથી તેજપાત શેઠને
ચુકળ્યા, મધવને વગાળ્યા અને સાંજ પડ્યા
આવી એટલે નેરાને સાથે ઘણું પડે ચાલી
દેવમંદિરના અધમથ તરફ તે નીકળ્યા.
મેળામે દિવસ એટલે કુર્ગપાલને આમ જતાં
જોઇ કોઈને વિરમય થયું નહીં. અપાસરા
પામે આવતાં એક નિર્જન રસ્તે આવ્યો
કે અને જણ્યું એક ખીમાં વળ્યા;
અને આસપડે પોતાનો ભપકાદાર
પહેરવેશ કરી, તદન સારો પોશાક પહેરી
લીધો. અને જણ્યું જપાટાબેધ પાછા નવી-
કાનારે આવી નર્મદાના મંદિર પાસે આવી
લાગ્યા.

મંદિર આગળ એક નાનું ઘર હતું.
નેરાએ ગળ્યામાંથી કુચી કાઢી બારણાનું
તાળું ઉઘાડ્યું અને બનેએ અંદર જઈ બારણું
વાસ્તું. બારણા પામે એક બારી હતી તે
નેરાએ ઉઘાડી તે તેની પામે એક માદી
પથરી તકીઓ મુખી આવ્યો બારીમાંથી
રેવાળના મંદિરમાં નગર પડ્યા.

આ મંદિર નાનું પણ ચારીયું હતું. અને
મોતિ ધણી પુરાણી હતી જ્યાં મધે વર્ષેજ
ત્રિભુવનપાલ. દડનાયકે પાટબુથી કારીગરો
બોલાવી તેનો પુનરુદ્ધાર કરાવ્યો હતો. તેનું
નાનકડું ને સુકુમાર લાગતું ક્ષિપર રહેલું
નમદાના ઘાતવ્યમય ચરીતની પ્રતિમારૂપ
રૂપ એમ લાગતું. મંદિરનો મંડપ એટલો
નાનો હતો કે આવે પ્રથમે દર્શન કરવા
આવનારને બહારના વિશાળ એટલા પરજ
હિંમ રહેવું પડતું.

આસરે પચ્ચીસેક સ્ત્રીઓ આ એટલા પર
આવી સ્થાયી હતી. અને ધીમધીએ બીજીઓ
આવતી હતી. આંખડે તકીઆ પર માથું

નાંખી આવતી સ્ત્રીઓને જોવા માંડી.
ત્યાં ગરીબ સ્ત્રીઓ પણ હતી, ને બનાદગી-
ની આબૂલખુના બારથી લયેલી સ્ત્રીઓ
પણ હતી. બનવાનોની કુખરૂઝોમાં પણ
રસાડસી સ્પષ્ટ દેખાતી; અને તેમનામાં
એક બીજાને આંગળવાના પ્રયત્નો ચાલી રહ્યા
હતા. મરીખામાંથી બનવાનું મધસાની સ્ત્રીઓનો
આડંબર ને પેડાંબર બન બરઆથી આવેશ
સરકારવાળી સ્ત્રીની આબૂલખુ પહેરવાની
મરજા; મરીખ જતાં પેસાવળા મનાવા
મધતી સ્ત્રીઓનો ભપકો તે પેસા જતાં
સાદામાં શોખતી ઘડી સ્ત્રીઓની છટા-આ
બધાં ત્યાં દેખાતા. કેટલીક જુદા જુદા
ભુવાનમાં બધા મધતી; કેટલીક ભુવાન જ્યાં
વયનો ભાર ને ડહાણભુને યોગ કરતી; કેટલીક
રૂપમંદિરનાનો ન છુપાવાય એવો દસ્તો બહાર-
પડી આવતો; કેટલીક સરમાળ મુંદરીઓ નીચું
જોઇ, પોતાનું રૂપ ઘંઘવાના નિષ્કસ પ્રયત્ન
કરતી. એક ધણીજ ભડી સ્ત્રી, ધણીજ મોટાં
કપડાં પહેરી ધણીજ ઉનાવળે આવવાનો
પ્રયત્ન કરતી હતી એ સરપવાન બહેને,
એકબીજાના હાથમા હાથ નાંખી, ભણે બે
વેલીઓ પવનમાં યોલતી હોય તેમ આવી
ગાળી. નાની બાળકીઓનો એક સમૂહ
કદબોલતો ને કુદતો આવી પહોંચ્યો. આંખડ
મહેના મંજરીની વાડ જોનાં જોનાં, અનુભવી
સરૂરીની ગ્રીષ્મરૂઝી આ વૃદ્ધને જોઇ રહ્યા.

નગરગેહના ઘરના આવી લાગ્યાં. રેવાસાલ-
ની સ્ત્રી એનાં આગળ આવી આંખડ મહેના-
ને આ સ્ત્રી જોઇ ધણીજ કરાવો આવતો
હતો. અને તે જો તેની સાગાએડી માથ
તો તેના મેનમંથી કેમ દૂર ગહેતું તેની કુક્તિ
તેણે ધ્યાનથી કરી મુખી હતી. તેની પાછળ
પોતાની બાવિ પત્ની, મેળાવર્તની ઉછળતી,

કુદતી ને હસતી, આવી. આંખડે વિચાર કરવા માંડ્યો કે આતી જોડે જીવન જરો તો ઠીક—ને તેનું ચિત્ત વ્યથ થઈ ગયું. ત્રણ જણીઓ આવી ને તેનું હૈયું ઉછળી રહ્યું.

ત્રણમાંથી આગળ આવનાર દેવદાર સમી ઉંચી ને ઘાટીલી હતી. તે ડગ ધરતી ત્યાં જતા નીતરતી ને ડોલતી ત્યાં રસ ઝરતો. જેમ રાજહંસી તરી આવે તેમ તે આવી-ધીમી ને સ્વાભાવિક પણ ગૌરવશીલ ગતિથી. તેના મુખ પર તેજભર્યું હાસ્ય દીપતું. તેનો અવાજ વાતો કરતી સ્ત્રીઓના કીલખીલાટથી નીરાળો, વાંસળીના કોમળ સુર સમો સંભળાયો.

મંજરીએ સાદાં ને સફેદ વસ્ત્રો પહેર્યાં હતાં. તેના અંગ ઉપર આભૂષણો નામનાંજ હતાં. આ પ્રસંગને માટે તેણે કેં પશુ ટાપરીપ કરી હોય એમ જણાતું નહોતું; અને જતાં તેની સાદાઇમાં રહેલી વિશિષ્ટતામાં આકર્ષણ કેં ઓરજ હતું.

મંજરી આવી-નિરભિમાન રૂપથી બધાંને આંજતી; અને સ્ત્રીઓમાં શાંતિ પ્રસરી. આંખડ મહેતાના હૈયામાં તોફાન શરૂ થયું.

તે અને તેની બહેનપણીઓ ઝોળખીતીઓ જોડે હસતી બોલતી આવી.

“કેમ બેનાં ભાભી?” મંજરીએ પુછ્યું.
“સારું.”

“ને પ્રાણકુંવર તું—” આંખડની ભાવિ પત્નીને મંજરીએ પુછ્યું.

“મંજરીબા! કેમ આજે સાદાં સાદાં?” તેણે મંજરીનાં સફેદ વસ્ત્ર ને આભૂષણ વિનાના અંગ તરફ નજર કરી.

મંજરી હસી. તેમાં જરાક મ્હાનિ હતી.
“બહેન! હજી તને એ સમજતાં વાર છે.”

“મંજરીબા! તમારા વગર ‘બધું અંધારું’ ન હતું” એક વૃદ્ધ સ્ત્રીએ કહ્યું. આંખડે એકલાં એકલાં એ અભિપ્રાયને અનુમતિ આપી.

“બા! ” પુનરી આગળ આવ્યો. “બા! હવે તમે આરતી શરૂ કરો. તમારા વગર કોઈ એકડોજ નથી કરતું.”

“હા! બા.” મોટાં કલ્હાંવાળી સ્ત્રીનો મોટો ને કઠોર અવાજ આવ્યો. “તમારા વગર આવડે છે કોને?” આંખડનું હૈયું ગર્વે છલકાયું.

“પણ તમે બધાં કેં બોલો. મને જે આવડે છે તે તમે ઉપાડશો કેમ કરીને?”

“ના, બા! તમેજ શરૂ કરો. પછી અમે બીજું કેં બોલીશું” એ ત્રણ સ્ત્રીઓએ આમક કયો.

બેનાંને આ લોકપ્રિયતા નહોતી ગમતી એ તેના મોઢા થર સ્પષ્ટ દેખાતું હતું.

“કલ્યાં રહો” મંજરીએ હસીને કયું.
“મને પુરાણની એક ઘણીજ ભુની સ્તુતિ આવડે છે તે બોલું? ચાલશે?”

“હા-હા” બધાં બોલી ઉઠ્યાં. ને પેલી નાની છોકરીઓએ તાળી પાડી. “હા બા; હા બા.” મંજરીએ જવાબમાં એક હંત-ભર્યું હાસ્ય મોકલાવ્યું.

તે પલવાર મુગી રહી ને ગળું ખંખાર્યું
આંખડ મહેતાના હૃદયમાં કેં કેં નાદ થઈ ઉઠ્યા.

તે ઝાંખા પ્રકાશમાં, સ્વર્ગથી ઉતરી આવેલી અપ્સરા સમી તે મુંદરીના અનુપમ સૌંદર્યને તે જોઈ રહ્યો. તેનું મુખ આ મુંદરીઓ

ના સમુદ્ધમાં પણ અસાધારણ તેજ મદદું
હોય એવું સામું. તેનાં મોટાં, ચંચલ નેત્રોમાં
દયાવેલા અંદરના કાવેલી, જરાક ખિન્નતા
જરી છાયા હતી. તેના હોઠની અકદમ્ય રમ-
સજ્જિ હાલવવા તે તત્પર થઇ હોય તેમ જરાક
નમી હતી. અને તેની લાંબી ડોકનો મોઢક
મરોડ સોંદરનાં અણદીઠ સ્વપ્નાઓ તેના મનમાં
ખડાં કરી રહ્યો હતો.

કોઇ ઉત્તાદ શિશીએ કારી કારેલી અપૂર્વ
મૂર્તિ જોઇ વિલાસવૃત્તિ નજ થાય ને નિર્મલ
રસવૃત્તિ કે સોંદર્યભક્તિ જાગે તેમ આંખ
મહેત્તને થયું. આંખ સોખીન હતો, પણ તેની
વૃત્તિઓ જક થઇ નહેતી મઇ. તેના મોઢલા
સ્વભાવનાં મૂલોમાં સોંદર્ય પારખવાની, સોંદર્ય
ની પૂજા કરવાની શક્તિ સમાઇ હતી. વિવાસી

જીવનમાં આ શક્તિ જરા કટાઇ ગઇ હતી;
પણ અત્યારે અ્યારે મંજરી દૂર ને દુઃખાપ્ય
લાગતી હતી, અ્યારે તેનાં દર્શન ને પ્રસંગ
પરજ જીવન વીતાવવાની ફરજ પડી હતી
ત્યારે તેની આ શક્તિ પાછી સ્તોજ મઇ.

અત્યારે તે કાકાના આમસમર્પણથી આ
સુંદરીને જોઇ રહ્યો. પોતાની મોટાઇનો ખ્યાલ
અત્યારે તે વીસરી ગયો. તેની સાલમા નજ
થઇ. તેના હૃદયના અચુદ કાવો દયાઇ ગયા.
તેને એટલુજ જ્ઞાન રહ્યું કે જેને તે સોંદર્ય ને
છટા ચલુતો હતો, લાવણ્ય ને ગૌરવ માનતો
હતો તે બધા લક્ષણોની ત્રિશુદ્ધ ને અપૂર્વ પ્રતિમા
અત્યારે ત્યા ઉભી હતી, અને તેનું અંતર,
અર્ધ આપતાંઆપતાં, અર્ધના અનુભવી
પ્રજિપાન કરી રહ્યું હતું.

[આ વાર્તાનો વિશેષ જાણ આવના અકામાં]

તમારાજ લાભનું

છાપખાનાંઓમાં ઘડા ખાડખાડ તમારા ટાંટીયા તુડી ગયા હોય

અને તેમના 'કાલ'ના વાપદાથી કટાળી ગયા હો તો

અમારા ખાતામાં કોઈપણ જાનનું ચોપડીઓ ત્રોગેર છાપવાલુ કામ યુદ્ધ સુધારી,
ખાઈડીમ વિગેરે કરાવી ક્રાંટાબટી સોંધુ. સુંદર અને સત્તર કરી આપવામાં આવે છે
તો તેને મારે—

તેમજ

તમારાં જન્મપત્રિકા, વર્ષિક્ષણ, ટપકા વિગેરે ઉત્તમ રચન ગણિતથી બનાવવાની
સાચો લાભ મેળવવો હોય તો—

* મનો અથવા લખો—

હિરણ્યગર્ભ કાર્યાલય,

મળવાનો દાખા:

સવારે ૭ થી ૧૦

સાંજે ૭ થી ૧૦

રવિવારે-આખો દિવસ

રાસ્ટ્રી તુલજરાજકર ધીરજરામ પંડ્યા. -

કોંઠવાડી, કલ્યાણ મોલીની ચાલ,

ન. ૩, ત્રીજે માળે, મિરગામ, મુંબાઈ.

મુદ્રણકળાનાં મુખ્ય અંગ

મુદ્રણ અને આકર્ષક કામ
ઓર્ડરોની તાત્કાલિક બજવણી
નવાં ને સંપૂર્ણ સાધનો

અનુભવી કામદારોની સેવા
કેળવાએલા વ્યવસ્થાપકોની દબરોમ
ને સૌથી ઓછાત ભાવ

આ સર્વનો સામટો લાભ લેવો હોય અને પુરેપુરો સતોષ પામવો હોય તો
તમારું સઘળી જાતનું શુજ્ઞતાથી તેમજ અગ્રિય કાપવાનું કામ

સાહિત્ય પ્રેસ—

માં આપો

ભાતભાતનાં અતિ મનોહર ને મજબુત બાઈબીંગ એ અમારી
સ્પેશ્યાલીટી છે.

આજેના ઓર્ડર આપો એટલે હમેશા આપશે
એક વખત કામ આપો એટલે અનેક વખત આપવાનું મન થશે.

મેનેજર. સાહિત્ય પ્રેસ

નં. ૨૨, બેકહાઉસ લેન, મેડીયમ સ્ટ્રીટ,
કાટ, મુંબાઈ નં. ૨.

નું સાહિત્ય

[અનુસંધાન પૃષ્ઠ ૨૪૫ થી]

રા. કવિએ પોતાની પ્રસ્તાવનામાં જણાવ્યા પ્રમાણે મહાકાવ્ય લખવા મનોરથ રાખ્યો હતો એ મહાકાવ્યને બદલે એમણે આ નાટક લખ્યું. આપણાં નાટકોની ગણપદાત્મક પ્રચલિત શૈલીમાં ગદ્યને સ્થાને એમણે પોતાની નવીનનર કાવ્યશૈલીની અને પદ્યને સ્થાને એમને વિષ ખંડકાવ્યોની યોજના કરી છે. ગદ્યને સ્થાને વપરાયેલી એમની કાવ્યશૈલીનું સ્થાન આપણે સ્વીકારીશું ગદ્ય પોછને એ ફેરવી આપે તો આપણને એમના તરફથી રસપ્રમત, અને પ્રભાવશાલી મળે. વિરલ પ્રકાર મળે નાહકાવ્ય કરતાના સાહિત્યનિયમોનું ઉલ્લંઘન સંસ્કૃતિથી કરીને કે કયાં વગર મોત્તવથી આપણી પ્રચલિત નાટકશૈલીની સરલ મઘ પદાત્મક ભાવમયતા અને અર્થવાદ્યતાનું નિર્મલ સ્વરૂપ—મહિમાપ્રદ 'કાતા' કે રમણસાધ-કૃત 'રાખો પર્વત'નું શૈલીસ્વરૂપ—આલેખી આપણને તેઓ પોતાનો એક નાટકપ્રકાર આપે એમ આપણે ઇચ્છીશું. 'ઉદ્ધુમાર'થી માંડી ઉત્તર 'પ્રેમકુંજ'માં એક ધારે અને એકજ સુરે વપરાતી ભૂતી એમની શુદ્ધ યથા જાતી નવીનતર શૈલી એકસુરી અને તેટલા મારે અસંમિત લાગી આવે છે. અતિ પરિચયને લીધે એમ લાગે છે એવો કેહવો બચાવ પણ સ્વીકારવા મેળવ લાગતો નથી; કારણ કે સુંદર અસંભાળના અનુપમ કાવ્યવિધાનક પ્રભુની કેમ અગમ્ય છતાં પણ નિષ્કલંક નિર્મલ અનુકૂળતાના પરિમ્પમાં, એવા માઠ પ્રેમપ્રસંગ-માં કે હૃદયસના ઉદ્દેશમાં આપણે એમણે વિશેષ પેમતા જાહેરે તેમનેમ વધુ અવગણના

કરવને બદલે આપણે એનો પ્રેમપૂર્વક વિશેષ સાક્ષાત્કાર કરતા જઈ એને વચવતી બની જઈએ છીએ. નાટકમાંના ગદ્યને એના સ્થાન પરથી બદલ કરી એનું સ્થાન ગદ્યહીન પદાભાસી પદ્યને આપણમાં મઘપદ્ય બનેલા વિકાસક્રમમાં આપણા આ પ્રથમ પદ્ધિના લેખક વિકાસક થવાને બદલે કેટલેક અંગે આ રીતે વિનંકતા થાય છે મદ્યની રીતે મેલવામાં કે પદ્યની નિષ્કલંકતાનુરૂપ ગાત્રમાં ઉજવ રીતે રા. કવિની આ નવીનનર કાવ્યશૈલી આપણા કાવ્યદર્શોના સાચા, હિત, વિશાલ અને પુરાણુ તેટલા નવીન આત્મને ધારણ કરી શકે એવા સમ્રમાણ અને મર્વાસુંદર રહે સરજવા આમ અમમર્થ નીવડી છે. એમાથી નિર્જરતા કાવ્ય-ગત્તી અને આમ કહી બીજકુવ અવગણના કરતા નથી. રા. કવિના શુદ્ધ મઘાત્મક ગદ્યના વિકાસસ્વરૂપમાં નહતી આ અસમ્ય આખીએનું નીકામણુ આપણા મઘાત્મક સાહિત્યમાંથી વહેવુ યથા જાત એટલુંજ અને આમદપૂર્વક ઇચ્છીએ છીએ. કાવ્યના નવીન પ્રકાર તરી પડી ભલે રા. નાનાલાલની કાવ્યશૈલીના પ્રકાર દીર્ઘાંશ કે અમર થાય

રા. કવિએ પસંદ કરેલો નાટકપ્રસંગ જોટલો વિરલ તેટલો જાણ છે. પૂર્વની કે પશ્ચિમની શૈલીના આદર્શ નાટકને અનુરૂપ અને મોખ આ પ્રસંગ છે. મહાકવિ કાલિદાસના જન્મ-માન્ય પુરસ્કૃતિભર શાકુંતલ નાટકની ઉત્તરગતિ બનવા પ્રેરણાનું નાટક સર્વજ્ઞ સ્ફુલ્લા સાંધી શકું હોત તો ક્ષત્રીન આર્પવર્તના મહાકવિની કૃતિની સાથે જન્મતમરના સાહિત્ય-કારોને આધુનિક સુખરાતના એક મહાકવિની કૃતિ એવાનું સંકાઓ પડી સૌભાગ્ય મળત અને સુવરતને વચાર્થ રીતે મચરે થવાનું યાત 'રાજવિભવ' 'શાકુંતલ'

ની સમાન કક્ષામાં આવે, તેમ તો નથીજ તેમ તેના પોતાના યુગનું એ વ્યર્થતા કે સમ્પત્તિથી એ પ્રતિનિધિત્વ કરી શકતું નથી. સમૃદ્ધ અધુરા 'ધંદુકુમાર' કે 'જયા અને જયંત'નું અનુજ છતાં એ ઉતરતી પ્રતિનું બાલક લાગે છે. એના પિતાની વિકાસ પામતી અમરતા એમાં ઝાંખીઝાંખીજ સંસ્કારરૂપે ઉતરી છે.

આપણી રંગભૂમિને યોગ્ય કરવાને માટે લખાયું હોય તેમ એ નાટકને ત્રણ અંક છે. એના વસ્તુને સારાંશ સંક્ષેપમાં અવલોકી લઈશું.

પ્રથમ અંકનો પ્રથમ પ્રવેશ ભરતમુનિના નિંમમાનુસાર નાંદી પછી થાય છે. રાજસૂય યજ્ઞનો અશ્વ (અમારી જુલ થતી ન હોય તો અશ્વમેધ યજ્ઞનો અશ્વ એ વિશેષ વ્યર્થ છે) ભરતદેવના દિગ્વિખંડનો આરંભ કરવા નીકળેલા સૈન્યથી રક્ષાયેલા ક્ષેત્ર છે. ભારતની મહાકથાનું ગીત પ્રાચીન આર્યવાસીન ભારતનું અનુચિત સામ્ય દાખવતી સ્થિતિ કવિની માનસિક સ્થિતિનું અને નાટકના બીજનું આપણને તરત જ્ઞાન કરાવે છે. આર્યત્વનું રક્ષણ કરવા ભરતદેવ, અમાત્યો, સુભટપતિઓ અને સ્વદેશભક્ત સૈન્યો એકપણે યદ્ય રહ્યાં છે. આર્યીઆણીઓનાં ગીતશબ્દોનાં લક્ષ્યે પ્રચાલ્ય આરંભે છે.

અવંતીનાથની કુમારી વસુંધરા અને એનો સહીઅરસંધ વિનોદી રસચર્ચા કરે છે. રસ-મીમાંસા અને પ્રેમનાથનાં રસવિવેચન થાય છે. સૌરભ લૂંટવા આવતા ભૂમરોને રાજકુમારી ઉઝાડી મુકે છે. જીવનવનનાં મધુરું સ્વપ્નનું મધુરું અને કુમળું ગીત ગવાય છે. આજ વખતે રસભંગ કરતો ગંગાદારમાં વસતો દસ્યુસંઘ-અનાયોનો સંઘ-આવી અળલાઓ ઉપર હુમલો કરે છે. પણ એમની અને આ

સહીઅરોની ઝપાઝપીમાં જીત તો વીરાંગના અળલા સુંદરીઓને મળે છે.

ત્રીજા પ્રવેશમાં યોદ્ધાઓની સલા મળી મંત્ર કરે છે. અવંતીનાથ પેલા દસ્યુઓ પાછળ પડેલા છે. યુદ્ધનાં કહેણ આવે છે.

એથા પ્રવેશમાં રાજ્યમાતા વૃદ્ધ વિધવા શકુંતલા માલિનીતીરના તપોવનમાં દેખાય છે. એમના પૂર્વજવનનાં સંસ્મરણો એમને વૃદ્ધ હૈડે જગાડવામાં આવે છે. એમનાં બાલ-સ્નેહીઓ-તપોવન, હરણાં, વનજ્યોતરના, સખી-જનો: સર્વ જાળાં મનશ્ચક્ષુ સમીપ ખડાં યદ્ય જાય છે. રા. કવિએ અહીં શકુંતલા જેવા વૃદ્ધ પાત્રને મુખે સંસ્મરણો બેગા કેટલાક અનુચિત શબ્દો મુકી ઝીંચિત્યનો ભંગ કર્યો છે. ભરત આ રૂપે આવે છે અને વૃદ્ધ માતા ને કષ્ટમુનિ તરફથી આશીર્વાદ મેળવે છે. પુત્ર માટે માતાનું વત્સલ હૃદય એને અનુચુલ સહચારિણી બાંહે છે. ભરતને વીદાય દેતાં કષ્ટ શકુંતલ નાટક માહેનાજ સુંદર શબ્દોનો ઉપયોગ કરે છે. અંકને અંતે “ભર્થહરતે આશીર્વાદ દેતાં, આશ્રમવાસીઓ સ્નેહભીની આંખે પાછળ નીહાળતા તપોવન માં ઉભાં રહે છે.”

આ અંકમાં રા. કવિએ આર્યત્વને માટે ઉચ્ચ ભાવનાભર્યા ભાવો દાખવ્યા છે. પણ એ આર્યત્વને એ પુરતું વ્યાખ્યામાં ઉતારી સ્પષ્ટ કરી શક્યા નથી. એની પ્રતક્ષ છાપ એ આ યુગના આપણ આપો ઉપર સચોટ પાડી શકતાં નથી. વક્તવ્યને શબ્દો આવરી દે છે. શબ્દોના મર્મવિભાગમાં તીવ્ર આવેશ લાગતો નથી.

વસુંધરા અને એનો સખીવિનોદ ધણે આકર્ષક અને અસરકારક પ્રસંગ આવેખાયા છે. એકજ દૃષ્ટાંત લઈશું:

આસાની અમરવેલ દર્શકાલ નહીં ?
ને મધુલેલાં ફુલડાં ખરી વડો ?
દીવ દોડે છે એમનાં દર્શને
પશુ વાંછે સંસારની ડોહર.

આ બાવ સુંદર, સરમ અને પુરના
ઐશ્વર્યભર્યા આવેખાયા છે.

આ અકમા અધિકુમારો પાસે કપડે
મગાવેલા આરતના મહામાનનું ગીત આપણા
હાલ ગવાતા મહાસભાના સ્વદેશગીતો
જેવું ગીત છે એમાના શબ્દો એમા શુદ્ધ-
તાજ ડમેરે છે. ગીત આપણા હાલના
નિર્મલ્ય ગીતોના એક નિમરત અનુદરણ
જેવું છે. એના અતરમા તથી નિર્મલ
ભાવોની ઉત્તર દિશા કે કાન્યની નિમરેલર
સુંદરતા, અનૈતિકામિકતાનો એમા અદ્ય
દેશ છે અને રા. કવિ જેવા સુદમ અને
સુધક કલાધરને હાથે એ યવતો લેધ રમગતિને
આત્મા કે ગાનિ થવા વગર રહેતા નથી
આપણી શુદ્ધ નાટકમંડીએ પ્રાચીન, અવાચીન,
એતિહાસિક કે અનૈતિકાસિક એ કવિઓ
હાલ ખીચીએ કરી નાખે છે એમને તો
માફ કરી શકાય. ભરખનો યુગ આવેખત
આ નાટક બાજે તે પછીના યુગોના કે
અધુનિક યુગ ન હોય એવો ભ્રમ રત્ન
કરે છે હાલનો સ્વદેશભાંગપૂર્ણ સુઆપમાન
યુગ ભરતદેવના યુગનું આમ ખ્યાલ મદલ
બાજે કરતો ન હોય. જે યુગનું પ્રતિનિધિત્વ
કરતા નાટક લખાય છે તેને કવિ આ
યુગના રંગોથી બાજે રંગે છે આવી સ્વદેશ-
ભક્તિનું પ્રેરણાકર કરતી લેખિત ને યુગમા
સૂત્રિમંત દોષાનું સંભવનું નથી એ પ્રદમ
મામકને સમજાવે.

બીજો અંક મદાનન સરોવરના ઉચાલથી
શરૂ થાય છે. ભરતદેવ માટેનો બીજાજૂત

થયલો વસુધરાનો પ્રેમ ઉઠગી રહ્યો છે.
એની સહીયારો એને બનાવી રહી છે.
ઝાંઝાના નગરજુમાં દીવના દેવતાં દર્શને
થાય છે. “મા મારો, મા મારો” એ
વસુધરાનું મનોહર ગીત ‘ઈંદુ કુમાર’ના વંદુ
કુમળા “કુવડા મો મારો હો કુવડા વાને”-
ની તાજ પારી આવે છે રા. કવિના મધુરતમ
ગીતોમાંથી પડેવાને અપૂર્વ અને તાજે
રમ આ નાટકના પ્રીતિભાથી થોડા અપવાદો
શીવાય ઉઠી જતો લાગે છે. એમનાં રસગીતોની
પ્રાત કાવની કુલસુકુમારતા બોલી થતી જાય છે.

સુગંગાની હાલ અને સંગીતની મીઠી
મસ્તીભર માપુરી હાથે ને નયને નયની
નાખતો એમા કે એટ આવી ગયો છે તેમ
ભરતીની આટા રખાય છે.

શુદ્ધતલની સખીએને અમદારી દુષ્કંત
જેમ રમખૂમિ પર ખડો થયો હતો તેમ આ
નાટકમા ભરતદેવ આ વખતે ખડા થાય છે.
શુદ્ધતલની ભારે અમરોમાથી કે એમાના કેટલાક
મૂલ ભાવનિર્દેશોથી આપણા કવિ આમ ઉગરી
સ્વતત્ત રહી શક્યા નથી. આ અમરો રા.
કવિની આ કૃતિને પરતત અને વિશેષ
ગ્રામી બનાવે છે પ્રાચીન કવિઓનું મારફું
ગાવામા આપણા સાદિત્પદારિની પ્રતિભા
આમ થતા જુલ થઈ જાય છે એ અમરો
અનુભવીએ છીએ આધુનિક પ્રતિભાએ
જુલ દબ્યેને નવેમરથી ઉપયોગમાં લઈને
થયાથ વિહાસકમ માધી સકે. અવતરણોને
મહાર એછો પીરસાય તોજ સાકે. અધરબનો
લેખક એ પીરમે તો શાબી થકે.

શુદ્ધતલ નાટકની પેરે અસરાગોનાં
અગ્રેણિઓની જેમ રા. કવિએ આ નાટકમાં
દેવાવનાએને ખાડી છે. દરયુગોના હાથે થનાર
અપદરણની બધી શુદ્ધતા, પ્રેરણા અને

દેવપતિના જીના ઉરસંબધોનો ભાવ સમજી જનારી દેવાંગનાઓ વહારે આવી વસુંધરાને બચાવવા માગે છે. પણ તે પહેલાં તેને તો દસ્યુઓ ઉપાડી ગયા છે. ગંગાદાર તરફ વસુંધરાસું સર્વ જોઈએ પાછી ઉડી જાય છે.

ખીજ અંકનો ખીજો પ્રવેશ સિપ્રા (ક્ષિપ્રા?) ના આરાઓ રંગભૂમિ ઉપર રજી કરે છે. આર્યસેનાનાં શિખિરો, આર્યધ્વજ અને સૈન્યનાં ફેટલાંક મુખ્ય પાત્રો અને તેમની પશ્ચાદ્ભૂમિ ઉજ્જયિનીની રમ્ય નગરી દેખા દે છે. પ્રવેશમાં વિશેષ કે નથી. રા. કવિની વસ્તુસંકલનાની નુટીઓ અહીં પ્રત્યક્ષ થાય છે. એમના આ વણતરમાં સપ્રમાણ એકલાત પારતા તારોની સુગ્રહિત કલા નથી. વણતરની ગુલાખી કુમાર અનુભવાતી નથી.

પ્રવેશ ત્રીજો ઉત્સાહપ્રેરક છે. અમરકંટકના યોગિરાજ ને ભરતદેવનો યોત્સાહક બેટો થાય છે. આ ચિત્ર એની ભવ્યતા સાથે રા. કવિ સફલતાથી આલેખી શક્યા છે. આર્ય સંસ્કૃતિનાં અને સમાજનાં અગોના સમન્વયના સિદ્ધાંતોનું અહીં રાજ્યોગી અને યોગિરાજ વચ્ચે વિવેચન થાય છે. આર્યવર્ત ઉપરાંત 'સવહી મૂર્મિ ગોપાલકી' સાથે આપણા સમાજમ, સહચાર અને સંબંધોની વાતો એ ભરતદેવના યુગમાં થાય છે અને આંતર રાષ્ટ્રીય લગ્નોનાં વિવેચન પણ થાય છે.

એ યુગ પછી મહાકાલે ધણું પગલાં ચર્ચા છે. આજ પણ એ જયમંત્ર ભારત આગળ ઉભો છે. આપણા સંસારશાસ્ત્રીઓ અને રાજ્યશાસ્ત્રીઓ આગળ આપણા કવિ આત્માઆત્મા પ્રશ્નો મુકે છે. એમનો ઉકેલ કરવાનો આ યુગને માથે છે.

ચોથો પ્રવેશ યોધરાજેનો રંગઅખાડો રજી કરે છે. શ્રેષ્ઠીઓની સરતો આમાં થાય છે. આ રમતો વસ્તુસંકલના સાથે સુગ્રહિત નથી

પાંચમો પ્રવેશ ગંગાદાર આગળ ગોહવેલો છે. "મેઘવી અમાસની અધારી રાતની કાલિમા સર્વત્ર આચ્છાદાયલી છે. સર્વે મૂક છે. પાંજળ આથે મહાસાગર લહરતો દેખાય છે."

આ અંકમાં રસની જમાવટ સારી જામી રહી છે. વસુંધરાને દેવાંગનાઓ 'પેલા અભ-ઝરખે અલંગ' એ સુંદર, ભવ્ય અને ભાવપૂર્ણ રસભર ગીતથી જાત્રુ કરે છે. ખીજ પાસ બીપણમંથાનું બીપણ પાત્ર અને અધોરકમી દસ્યુઓ વસુંધરાવધના આગાહી ઉત્સવની ઘેલછાનાં ગીત ગાય છે.

નાટકના ત્રીજા અંકના પહેલા પ્રવેશમાં મહાકાલેશ્વરની સાથે આરતીનું દસ્ય રજી થાય છે. અદર્શનાથ અને ચોવરાજ નીતિ-યુદ્ધ અને ધર્મયુદ્ધની જીની મીમાંસા કરે છે.

ખીજા પ્રવેશમાં બ્રહ્માવર્તમાં બ્રહ્મસભો ભરાણી છે. ઋષિ અને ઋષિકુમારો ભારતનો મહિમા ગાયે જાય છે. અનેતિહાસિકતાની અહીં પાછી રસભંગ કરતી પ્રતિપત્તિ થાય છે. ભારતના અતિમહિમાથી આ પ્રવેશ અતિ-વિસ્તારી લાગી જાય છે.

પ્રવેશ ત્રીજામાં ઉજ્જયિનીનો નગરચોક ગોહવાયો છે. આ પ્રવેશ પણ અતિવિસ્તારી હોઈ નાટકની પ્રમાણપુરઃસરતાનો ભંગ કરે છે. નગરીનાં સ્ત્રીપાત્રો સ્વર્ગવરની પ્રસ્તુત-અપ્રસ્તુત ચર્ચા કરતાં જણાય છે. દેવાંગનાઓ એ આમાં અલગ અદસ્ય રહી ભાગ લે છે. એમનું ગીત—"સ્ત્રીવ પ્રધાન"—"એ શબ્દો-થી શરુ થતું જેવું ભાંગ્યું તુટ્યું તેવું ઇતિહાસ-ક્રમને ગમે તેમ આલેખતું જાય છે. પ્રવેશને વિશેષ બગાડ્યા રા. કવિ એક જયલંકા હાથીને ગાંડો કરી છુટો મુકે છે. આ હાથીના પ્રસંગ વગર ત્યાં તેમ નહોતું? બાલવિનોદની જેમ ગાંભીર્યનો અહીં ભંગ થઈ ગયો છે."

રાખો. તેને બીજો કણ ખપ છે, દેવા!
કે પણ અનાજ મદમાં છે કે નહીં?"

"આટલાં બધાને તો આટોક દહાડા પણ નહીં આવે."

"ના! ઉમાં રહો. આપણે મદમાં આવ્યા છીએ તે ખામમાં દેખાને ખબર નથી. હું જાણ દોડુધણું અનાજ ઉપર લઈ આવવાની ગેદડવણ કરું."

"પણ તમે બહાર પકાકા મથા તો?" મંજરીએ કહ્યું.

"બોલાનામની મરજી. આખડ મહેતા—" તેની સાથે જોઈ સોમેશ્વર જરા ખચોળે. "આખડ મહેતા તમે અહીંયા બાને કોને ને ને મંજિભદ્ર છું પણ અહીંયાજ રહે નેરા છું ખતી સાથે માન."

"હું આણું?" આનો પુછ્યું.

"ના આપણા મેમાથી એક જગે તો અહીંયા રહેવુંજ નિહ્યે."

"વખન છે ને રેવાપાલ મને ઘેરા બાને તો સામે કોણ થાવ?"

"હીક. નેરા, સોમેશ્વરજી એકે જા."

"ખ-આણુ—" પાછળ દબેલા નેરાને મદમાંથી બહાર જવાનું રચ્યું નહીં.

"જા" આખડે કોણ કાલ્યા નેરા નીચી ધુડી કરીને સોમેશ્વર સાથે બહાર ગયો.

"દેવા! કહે કે મેમાનું દેકાણું છે કે? આ છોકરો બીચારાં ધાતી થયાં છે."

"અરે હારે બા, હા" કહી દેવે બધાને મદમાં ઘોડે દૂર એક નાનું ઘર હતું ત્યાં લઈ ગયો, અને જોઈતી ચીજો કાઢી આપી. દેવ ઘેરા થાણે તો પડેલી મેન્ડને જાણે મદમાં એવી સોઈ હતી કે રહેતા કરવાને માટે તે કોઈને કે આગળ આવે જોમ નહોતી.

મંજિભદ્ર પાણી કાઢી લાગ્યો, મંજરીએ મજાકપણા છોકરાને આવાસન આપી સુવાડવા માંડ્યો અને દેવે અને આખડ મહેતા મને તપાસવા નીકળ્યા.

આખડ મંજરી થઈ ગયો હતો. પાટણની સત્તાને મદમાં રહ્યા રહ્યા ઠકારી રાખતી, તે પાટણથી મદદ આવે ત્યાં સુધી મંજરીનું રક્ષણ કરવું એ બે કાંપે તેની મર્યાદા સતેજ કરી. આ મદ સુગંધિત હતો, અને સહેવથી લેવાય એવો નહેતો, છતાં પણ ચાર માથાસની મદદથી તેને ઠકારી રાખવો કે સહેવી વાન નહોતી. અને તેમાં બેરાક ઘુટે તો ઘુ થાવ તે લખણુ નહીં, છતાં આખિજ દીખત હારો નહીં. મંજરીની નજર આખડ આ મદ ઠકારી રાખવો, પેલાનું સુરાતન દેખાડવું, અને વખન આવે તો અરજી—એનાથી વધારે રચિકર તેને કે દેખાડવું નહીં.

કોઈની મદદ ન દેવાથી તેણે જીવ આપી મદની પુરેપુરી તપાસ કરી, ને કહી દિશાથી કુમરો અહીં રહે, કપે દેકાણી સંરક્ષણ જરાજર થઈ રહે, અને કપે છુલેથી ચારે દિશાનું બિરીકણુ થઈ રહે તેની તેણે ખાલીની મેલી.

તેણે શરેર તરફના કોટ પર જઈ નીચે નજર તાપી મખસાવિ ચાલ આવી હતી, છતાં આખડા દેકાણે દેકાણે ખચતી જસાયે આમનેમ જાતી દેખાતી કોઈ દેકાણેથી અવારનવાર ચીસ પણ સભળાતી. દૂર કોઈએકાદા ધરમ આમ લાગી દેવા એમ લાગતું હતું નહીંતરે ખડે સાવ હતું.

ફરતા ફરતા આખડ મહેતાએ દેવ જોડે વાત કરી, અને જોમજોમ તે વાત કરતો ગયો તેમજો દેવાનું હરણ, તેણે અનુભવ, ને તેનું મદ વીશેનું રાન ભણવાની તક મળી.

સ્વીકાર

જાન્યુઆરી

સ્વપ્નની સુંદરી: (આવૃત્તિ ૨ જી-મહા-
કવિ ભાસના 'સ્વપ્નવાસવદત્તા' નાટક પરથી)

રચનાર તથા પ્રસિદ્ધ કરનાર: રા. કેશવલાલ
હર્ષદરાય ધ્રુવ, અમદાવાદ. મૂલ્ય: રૂ. ૦-૧૫-૦

પ્રધાનની પ્રતિજ્ઞા: (આવૃત્તિ ૨ જી-મહા-
કવિ ભાસના 'પ્રતિજ્ઞાભંગ-ધરાયણ' નાટક
પરથી)

રચનાર તથા પ્રસિદ્ધ કરનાર: રા.
કેશવલાલ હર્ષદરાય ધ્રુવ, અમદાવાદ. મૂલ્ય:
રૂ. ૦-૧૨-૦

ત્રણ વાર્તાઓ: (શરત ધામણી)
અનુવાદક: રા. મહાદેવ હરિલાલ દેશાઈ.

પ્રકાશક: રા. રામદાસ મોહનદાસ ગાંધી,
નવજીવન પ્રકાશનમંદિર, અમદાવાદ. મૂલ્ય:
રૂ. ૧-૪-૦.

મુદર ભેટ: સંગ્રહ કરનાર: રા. ગિરિજા-
શંકર ભગવાનજી બધેકા. પ્રકાશક: શ્રી દક્ષિણામૂર્તિ
વિદ્યાર્થીભવન, ભાવનગર. મૂલ્ય રૂ. ૦-૧૦-૦.

મોટી બહેન: લખનાર: રા. ગીજીલાલ
અને રા. જીગતરામ. પ્રકાશક: રા. રામદાસ
મોહનદાસ ગાંધી, નવજીવન પ્રકાશનમંદિર,
અમદાવાદ. મૂલ્ય રૂ. ૦-૮-૦.

મંસાર: ('નવરંગ' ની ૯ મા વર્ષની
ભેટ. આવૃત્તિ ૨ જી) લખનાર: (અંગ્રેજી
પરથી) રા. બહુમનજી નવરોજી કાપરાજી.

રસિકા: (અથવા આદર્શ આર્યબાલા-
સચિત્ર ભાગ ૧ લો) કર્તા: રા. ત્રિકમલાલ મીઠાલાલ
દેશાઈ, પ્રકાશક: પટેલ એન્ડ દેશાઈ કમીશન
એજન્ટ્સ. ૧૩૫, ખેતવાડી મેનરોડ, મુંબાઈ
નં. ૪. મૂલ્ય: રૂ. ૨-૦-૦.

કેટલાંએક સ્તોત્ર: (સંસ્કૃત) પ્રકાશક:
રા. નૃસિંહપ્રસાદ કાલીદાસ ભટ્ટ, શ્રી દક્ષિણામૂર્તિ
વિદ્યાર્થીભવન, ભાવનગર.

વાર્તા કહેનારને: લેખક: રા. ગીજીલાલ.
પ્રકાશક: શ્રી દક્ષિણામૂર્તિ વિદ્યાર્થીભવન.
ભાવનગર.

સંક્ષિપ્ત કરણચેતો: મૂલ લેખક: રા.
નંદશંકર જીલ્લનશંકર. સંક્ષેપ કરાવનાર:
રાષ્ટ્રીય વિદ્યામંદિર, સલાપ્રહાશ્રમ, સાબરમતી.
પ્રકાશક: શુભરાત વિદ્યાપીઠ, અમદાવાદ. મૂલ્ય:
રૂ. ૦-૧૨-૦.

શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતા (સચિત્ર). લેખક: રા.
કાનજી કાલીદાસ જોશી. પ્રકાશક: રા. મણિલાલ
કે. દેશાઈ. મૂલ્ય: રૂ. ૦-૧૨-૦.

હીંદો અસલ લશ્કરી ખર્ચ: (સર
પુરષોત્તમદાસની નોંધ પરથી). પ્રકાશક: રા.
અમૃતલાલ વિ. ઠક્કર. મૂલ્ય: રૂ. ૦-૨-૦.

શ્રી ટાંગાનેકા કાવ્યસંગ્રહ: લેખક: રા.
ગુલાબચંદ મૂલચંદ બાપીદાસી (ચુડાવાલા) પી.
એ. ખેડક નં. ૧૦૧, હારેસલામ (આફ્રીકા).
મૂલ્ય: રૂ. ૦-૪-૦.

ત્રીજું સાધુસંમેલન: (ધ્રાંગધ્રામાં થયેલા
સમારંભનો સંપૂર્ણ વૃત્તાંત) લખનાર: રા.
જીવનદાસ લક્ષ્મીદાસ નીમાવત. પ્રગટ કરનાર:
સાધુસંમેલનમંડળ-કાઠી, અમૃત્ય.

સદગ્રન્થ સ્વામી અથવા સ્વામીનારાયણ
સંપ્રદાય: લેખક: રા. કીશોરીલાલ ધનસ્યામલાલ
મરારવાલા. પ્રકાશક: નવજીવન પ્રકાશનમંદિર,
અમદાવાદ. મૂલ્ય: રૂ. ૦-૧૧-૦.

સારાજની રસધાર: સંગ્રહક: સારાજ
સાહિત્યમંદિર. પ્રકાશક: રા. અમૃતલાલ દલપત-
ભાઈ શેઠ, રાણપુર, ડાંડીઆવાડ. મૂલ્ય
રૂ. ૧-૮-૦.

તંત્રીસ્થાનેથી

[અનુસંધાન પૃષ્ઠ ૨૫૬ થી.]

પ્રબળ થતું છે, અને તેમાં બિન સંસ્કૃતિને જીવવાનો કે વિકસવાનો અધિકાર નથી. જો આ મિદ્ધાત સામ્રાજ્યની રાજ્યનીતિમાં સ્વીકારાય તો સામ્રાજ્યની એકતાનતાની વાતો મરફરી જેવી લાગ્યા વિના રહેતી નથી.

દ્વીતીયાનો જનરલ રમટ્સના સિદ્ધાંતો પર સ્થપામથી સામ્રાજ્યનીતિ કદી પણ પીકારી શકે નહીં, તેમની મરફત પુરાતન છે, તેમજ પવિત્ર છે તેમનું જીવન તેના પર રચાયું છે તેનો વિશ્વાસ ને વિશ્વ તેમને પ્રાણીય પણ વધારે છે, તેનો આત્મા વ્યક્ત કરવા આજે દુનિયા દીર્ઘાંત જલ્દીન ઉઠી રહ્યા છે અને જો આ સામ્રાજ્યમાં તેમની સંસ્કૃતિને માટે સ્થાન નથી એમ કહાય તો તેમને પેતાલે માટે ક્ષાથી હોય એમ દ્વીતીયાને લાગેજ.

રાષ્ટ્રીયતાજ દરેક દેશનો જીવનમત્ર છે અને સ્વમંસ્કૃતિના વિશ્વાસમાંજ રાષ્ટ્રીયતા સમાજ છે. એટલે જુદાજુદા રાષ્ટ્રોનો સમ થઈ શકે કે કેમ એ જોવાનું છે. રાષ્ટ્રો એ કરતા નિષ્કલ પ્રજાન કર્યો, કહે ઈંગ્લેન્ડ કરવા મહે છે. રાષ્ટ્રસંઘ - Commonwealth of Nations-ની વાત કરવી સહેલી છે પણ સામાજ્યપરિવરના વિવેચનો મિદ્ધ કરી આપે છે કે રાષ્ટ્રસંઘ બનાવવાનો ઈચ્છકનો પ્રયત્ન કે જાત્રો સફળ થયો નથી જનરલ રમટ્સે નહીં કહ્યું કે જેનું 'લીગ ઓફ નેશન્સ'નું મંત્રેશન તેનુંજ અંગ્રેજ સામ્રાજ્ય જે મુન્સદીઆએ રાષ્ટ્રસંઘના સ્વમાં સેવ્યા, જે પીરીએ તે સ્વમાં માટે પ્રાણ આપ્યા, તે જે

મુરખોએ તેની પાછળ સ્વેચ્છે ગુમાવ્યો તેની કોઈ દયા આવેમત?

ચુટણી

ચુટણીએ પુરી યાદ અને ધારાસભા મળેની લાગણી પર પ્રજાએ અભિપ્રાય આપેલ. જે જે ઉમેદવારો સરકાર સાથે સહકાર રાખવા ખુશી નથી તેવાનેજ લોકોએ ચુટ્યા છે. અને તે વ્યક્તિ હોય અને તે અભિપ્રાય પસંદગી હોય તેની પરના નહોતી; પણ જે પ્રધાનપદ વહોને કે લીધા વગર સરકાર સાથે સહકાર રાખે એવા કના તે લગભગ બધા નીકળી ગયા.

અપરેશ ચુટણીમાં બહારજીવનનું પ્રતિબિંબ પડે છે; અને તેમાં સરકાર સાથે અસહકાર-મળીજની વ્યાખ્યા પ્રમાણે નહીં પણ સ્વાભાવિક અર્થ પ્રમાણે અસહકાર-જ દેખાય છે. શ્રી-શેઠચિર આચરની સલાહ ખોટી નહોતી, સર ચીમનલાલ મેનસાહીની જુદી માટે બે મન નહોતા—પણ તે સેરા અને જુદી કરતા પ્રજાને ઉમેદવારનું રચાતુ સમૂહ. શ્રી. કીશ્વર ને રા. જયકર જેવા પણ ચુટાયા તે આજ મુજબ માટે એ નિર્વિવાદ છે.

મોટેમુના મુપાગમા જો કે પણ વસ્તુ સારી હોય તો તે આ ચુટણી. સામાન્ય થળવળ જે પાંચ વર્ષે ન કરી શકે તે આવી એક ચુટણી કરે. આ ચુટણીનાં પરિણામ દુરગામી આવશે એમ લાગે છે. એનાથી તરૂન અનેડો અસહકાર અશક્ય થશે. અને સરકાર સાથે સહકાર પણ અનંકવિત થઈ ગયો. પ્રજાને પોતાની સંકિતનું જ્ઞાન થયું; અને સરકારની આધારક્ષીત રિયલિટી સ્પષ્ટ થઈ. હવે આ પરિણામનો બે પક્ષ રેવો ઉપયોગ કરે છે તે જોવાનું છે.

સ્વ. ઉત્તમલાલ ત્રિવેદી

શ્રી. ઉત્તમલાલ કેશવલાલ ત્રિવેદીના અવસાન-
થી ગુજરાતે એક વિચારક અને શિષ્ટ લેખક
ગુમાવ્યો છે. મધ્ય પેઢીનાં ગંભીર અને
અભ્યાસશીલ સાહિત્યસેવકોમાંના તેઓ એક
હતા. તે સમયમાં સાહિત્યના અભ્યાસ અને
લેખનને ધર્મભાવનાનું સ્વરૂપ મળ્યું હતું.
તે યુગના લેખકોનું ખાસ લક્ષણ ખરા દીલથી,
એકલક્ષી બનીને, કાર્ય કરવું એ હતું.
આવી સંગીન સાહિત્યસેવા કરનાર
વર્ગમાંના સ્વ. ઉત્તમલાલ હતા. તત્ત્વજ્ઞાન
તેમનો પ્રિય વિષય હતો અને સાહિત્યવિવેચનના
પણ પોતે સારા શોખીન હતા. તેમણે 'વસંત'
, 'સમાલોચક' માં લખેલા લેખો ઉપરાંત.

'ગીતારહસ્ય' નું એમનું સરસ ભાષાંતર ધર્મ
તથા તત્ત્વચિંતન તરફના તેમના ખાસ વલણ-
ની સાક્ષી પુરે છે. તે વિષયોનો તેમને
અભ્યાસ તેમના જીવનને પણ પ્રકાશ અને
એક પ્રકારનું શાંત આકર્ષણ અર્પતો. જે
ઋણતા ને નિષ્કામવૃત્તિ, ધીરતા, સાર્વિક,
ભાવ ને સમતોલ ચિત્ત ગીતાના સતત અભ્યાસક-
ને સદૃશ થઈ પડે તે તેમને થયાં હતાં અને
તેમના સમાગમમાં આવનાર દરેક જણ પર
પ્રભાવ પાડ્યા વિના રહેતાં નહીં.

આવા નિઃપ્રાણ, સાહિત્યરસિક પુરુષની
સેવાઓને સંસ્કારી ગુજરાતીઓ લાંબા વખત-
સુધી સંભારશે એ નિઃશંક છે.

ગુજરાતના

સ્થાનિક દેશાવર તેમજ બહારગામના એજન્ટો

મુખ્ય: આલમદ મામુજી ૧૫૩, જંજીરે સ્ટીટ.

દક્ષીણ પુસ્તક ડીપો, મોડાજ સ્ટીટ.

સા. ગોરખનગાજ પટેલ, કચ્છપાના બુલેવર.

આર. વનમાળીદાસ, જુની જાડીઆ મહાનગરાદી સામે,
૧૮૩, ૮૫, કાલમદિરી રોડ, મુંબઈ નં. ૨.

દક્ષીણ આફ્રિકા: મી. ઇ. એમ. ડાહ્યાલ, પો. બો. ૪૮૦, મં. ૧૦૫, શીલ્ડ સ્ટ્રીટ, ડરબન.

મુસ્લિમ: નરસિંહ કપરી, કચ્છપીડ

ભાવનગર: સા. જેઠાલાલ કલ્યાણજી, નાનાભાની શેરી.

વ્યવસ્થાપક "ગુજરાત."

આનુઓની ખુબમુરતી શામાં છે ?

આ તમારા માથાના
આવ કે જે બારો તમારી
મુંદરનો એક નમુનો છે
તે તમારી મુંદરના
વધારવા માટે દુન્યા હેર
એલ્સ છે અને તે આજે
વરજોયી સામીન થયું
છે કે વનરખીઓ તથા
ઉચ્ચ કુઓના સુમધેયી
બનાવવામાં આવ્યું છે.

દુનીઆ હેર એલ્સ
માથામાં નાખવાથી બા-
લોનો વધારો કરી ખરી
જતા માથોને અટકાવે છે,
તે બોરો દુર કરે છે. અને
ખાસ કરી નિઘાઈઓના
થાકના મમજને શાંત
કરે છે અને કુમળા બાળ-
કને હોંસે વાપરે છે. માટે
આજેજ તમે પણ એક
ખાટલી મંગાવી ખાટી
કરો, તેથી હમેશા એજ
તેવ વાપરો.

એકલા બનાવનાર:-મ્. એસ. પાટણવાડા. જાણપાથ ભેન, મુખ્ય નં. ૨.
મદ્રાસના એજન્ટ:-વયામ એન્ડ કું.

ગુજરાત

પુસ્તક ૪ પૌષ ૧૯૮૦ ની અનુક્રમણિકા અંક ૪

મુખ્ય ચિત્રો

ભવ્ય આધાર લાઠિયા: ફેરો ચિત્ર

યુરપનું એક દમામદાર રંગમહાલય ..

દેવાને આધારાં આવ્યાં:

કરુણુભાવનું હૃદયદ્રાવક દશ્ય

નામ બોલતાં દંપ્ત છું:

પ્રેમજીવનનો અદ્ભુત પ્રસંગ

રા. સુદરશન ગોરક્ષકર

લેખો

શુર્ગર કલકત્તાનો જીવનવિકાસ: રા. કાંતિલાલ સુગદરામ ઘોળકીઆ ૨૯૫

રસિક માહિતીથી ભરપૂર

પેરીસથી પત્ર:

સૌ. બહેન લીલાવતી ૩૦૩

યુરોપી પ્રવાસનાં વધુ સાહસો ને અનુભવો

કાતેવીર્યની રાજધાની માહિમ્મતી: રા. કનૈયાલાલ માણેકલાલ સુનશી ૩૧૪

પુરાતત્વનું જાણવાનું સંશોધન

રાજધિરાજ:

રા. કનૈયાલાલ માણેકલાલ સુનશી ૩૨૬

મંગરીના અજબ ધૈર્યનું આલેખન

મોના વાના:

રા. ભાઈશંકર દાદાભાઈ દિવેરી ૩૨૭

જેમાં વાનાની મુલાકાત અણુધાર્યું ૩૫ લે છે.

ચિત્રકાર: રા. સુદરશન ગોરક્ષકર

શંકર પાંડુરંગ પંડિત:

રા. નરસિંહરાવ ભોળાનાથ ૩૩૩

સમર્થ સંસ્કૃત વિદ્વાનનું શબ્દચિત્ર

કુસુમકલિકા એક:

રા. નાણુભાઈ દયાળજી પટેલ ૩૩૬

કન્યાની શોધ:

સૌ. સરોજિની મહેતા ૩૪૦

રસીલી ડુંગ્રી વાતો

ચિત્રકાર: રા. દત્તાત્રેય

સ્નેહહીનતા:

રા. રસચિહારી ૩૪૬

પ્રેમનું, વૃંદાવન:

રા. હરગોવિંદ પ્રેમશંકર કવિ ૩૪૭

એક ઐતિહાસિક મૃત્યુ:

રા. સુનિકુમાર મણિશંકર ભટ્ટ ૩૪૮

એક આતિ રમુજ સ્કેચ

ચિત્રકાર: શ્રીમાન પુરોષોત્તમ

રસાસન્નકૃતિનાં દર્શન

રા. મંજુલાલ જમનારામ દવે ૩૫૬

નવું સાહિત્ય:
તત્ત્વીયતાનેથી:

૨૧. વિજયવાય કલ્યાણુનાય ૩૫૭
૩૬૬

આ "સુદરાન" માસિક થી સાહિત્યપ્રકાશક કંપની લીમીટેડ માટે લાભસાંકર પ્રભુરામ બંદે સાહિત્ય પ્રેસમાં નં. ૨૨, મેકલેક્ટિંગ ઘન, મેકલેક્ટ સ્ટ્રીટ, કોટ, મુઆલ મંજે જાણ્યું અને નં ૫૩, મેકલેક્ટ સ્ટ્રીટમાં આપેલી થી સાહિત્યપ્રકાશક કંપની લીમીટેડ તરફથી વિજયવાય કલ્યાણુનાયે પ્રકટ કર્યું

લિવાજમ: રૂ. ૮. દરબાર રૂ. ૧૦ છુટક નકલનો રપીઓ એક.

અમારો માથ ૧૯૮૦ નો અંક

પ્રાચલિત: રા. એન્ય જહાંગીર તારાપીરવાળા. કવિત્વ દાગેરની એક દીવચરપ દુડી નાના ચિત્રકાર રા દત્તાત્રેય

ચીસરની સંસ્કૃતિ: રા. રમેશ રંગનાથ ઘાટેખાન. મણકુર શહેનશાહ મુતાનખામનની પુરાણી શ્રુષ્ટિ વીગે અગિ રસિક સચિત્ર માહિતી.

છંદુ: રા. ચંદ્રવદન ચીમનલાલ મહેતા. કોમળ લાવઝમું મનોરમ્ય કાવ્ય

રાધારાણી: રા. પૂમકેલુ. પ્રાપ્ય જીવનનું સુવર્ણિત આલેખન કરતી સુદર વાના ચિત્રકાર રા. રવિશંકર સિરધાર પંડિત

હર્ષકાન્તીન હીંદ: રા. નાનુકલાલ નંદલાલ ચોક્સી. પ્રાચીન ભારતના ઇતિહાસનો મનનીય લેખ

મારા પતિ પ્રભુ કે પદ્યર? રા. 'દરના' હીંદુ સ્ત્રીજીવનનું કરણસિક ચિત્ર. ચિત્રકાર રા દરિનાલ પ્રેમજી ત્રિવેગી

ચી શીવાય મોના વાના, રમરજીમુકુર, રાગવિલાજ નેમજ નવું સાહિત્ય તથા તત્ત્વીયતાનેથી એ આનું વિષયો

રમે ભુલો

છંદકમોદક્ષના આસ કામ માટે

પ્રાણુલાલ અમૃતલાલ વૈદની કું.

છંદકમોદક્ષના અનુભવી

લાવસીન પ્રાનસીંગ મેન્શન,

૧ સે માલે, મગજલાલ મારફીટ પાસે, મુઆલ ર.

બહાર પડી ચુકી છે.

સંસદ-અધ્યાવસિ: અંક ચોથો

કોનો વાંક?

લેખક:—રા. કનૈયાલાલ બાણેકલાલ સુનશી

આ અપૂર્વ સામાજિક નવલકથા પુસ્તકના રૂપમાં પહેલીજ વાર પ્રસિદ્ધ થાય છે.

કીંમત રૂ. ૩-૦-૦ (પૉસ્ટેજ ભુદ્ધં).

સોલ એજન્ટ:—આર. વનમાળીદાસ. જુની બાટીઆ મહાજનવાડી સભે, ૧૮૩/૮૫,
કાલ્યાદેવી રોડ, મુંબાઈ નં. ૨.

સંસદ-અધ્યાવસિ: અંક પહેલો

ગંભીર અને વિચારમય લેખોનો સંગ્રહ

રણજીતરામના નિબંધો

લેખક:—સ્વ. રણજીતરામ વાવાભાઈ મહેતા

બહાર પડી ચુકી છે

સ્વ. રણજીતરામના વિવેચનાત્મક અને વિચારશીલ નિબંધો આ પુસ્તકમાં એકત્ર સંગ્રહરૂપે
પહેલીજ વાર પ્રગટ થયા છે. કીંમત રૂ. ૧-૮-૦ (પૉસ્ટેજ ભુદ્ધં).

‘ગુજરાત’ કાર્યાલય,
૨૨, બેકહાઉસ લેન, મેડાજ રસ્તો,
કોટ, મુંબાઈ નં. ૧. .

વ્યવસ્થાપક, ‘ગુજરાત’.

તૈયાર છે: સંસદ-અધ્યાવસિ: અંક બીજો

ગુજરાત-એક સાંસ્કારિક વ્યક્તિ

સાહિત્યસંસદના પ્રથમ વાર્ષિક ઉત્સવ વખતે રા. કનૈયાલાલ બાણેકલાલ સુનશી-
એ પ્રમુખસ્થાનેથી આપેલું ભાષણ જેમાં ગુર્જર સંસ્કૃતિનું ઐતિહાસિક દૃષ્ટિએ મનોહર ને સચોટ
ભાષામાં નિરૂપણ કરેલું છે. કીં. રૂ. ૦-૪-૦ (પૉસ્ટેજ ભુદ્ધં.)

દુકં વખતમાં બહાર પડશે.

સંસદ-અધ્યાવસિ: અંક ત્રીજો

પુરંદરપરાજય

અને

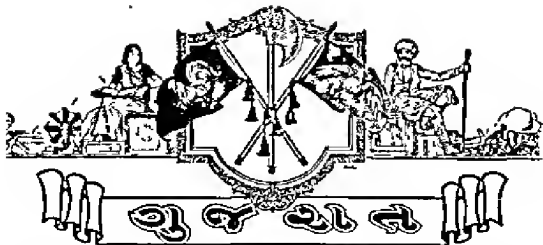
અવિભક્ત આત્મા

લેખક:

રા. કનૈયાલાલ બાણેકલાલ સુનશી

આ વેદકાલનાં બે અનિ લોકપ્રિય અને અપૂર્વ નાટકો છે. તેમને જાણીતા ચિત્રકાર
રા. ગોરધનભાઈ પટેલનાં કેટલાંક સુંદર ચિત્રોથી શુશોભિત કરવામાં આવ્યાં છે.
કીંમત રૂ. ૦-૧૨-૦ (પૉસ્ટેજ ભુદ્ધં.)

આ બંને પુસ્તકો ‘ગુજરાત’ કાર્યાલય: ૨૨, બેકહાઉસ લેન, મુંબાઈ નં. ૧ માં મળશે.

પુસ્તક ૪]

પૌષ ૧૯૮૦

[અંક ૪

ગુજરાતે સંસ્કારો નવો યુગ આરબો છે તેવી સમૃતિની મહત્તામાંથી
ચાલી ગઈ છે તે સામગ્રીઓથી સમૃદ્ધ બન્યું છે

એવા પુરુષોમાં ભાષા કે, ઉચ્ચાર છે, હાડિ બ્યારકારિત્તા ને હાડિ અખિલ્લા છે
એમાં બ્યારકારિત્તા છે ને સ્વાભાવિક છે; મુલ્યદોષ છે અને નિશ્ચય છે, બાલના
શીખના છે અને શેષાધર્મો પ્રેમ છે, અને બચીર્ય તપથી માનવતા વિશાસવાની
દેસ છે.

એના સીતમા પુણી મુખારત છે, ને છતાં સતીની અડકતા છે એમા રસિતા
છે, ને સંસ્કાર રતિ છે, કાવ્યમયના છે ને છતાં વ્યારકારિત્તા બુદ્ધિ સનેલ છે; પર્માધના
નથી, છતાં અડાણુ હરપની સજિ છે, એમા પુરુષના સમાન વડાની હોસ છે, છતાં
પુરુષને પંડિતેલ હમા શ્લોકાનુ શ્લોકાનુ છે, નવાનરા ઉચ્ચારો છે, છતાં દુઃખ સહન
કરાવાની હોમિત છે. અને પુરુષો ને સીતોમા વિશુદ્ધ પ્રેમની ન્વેલ ભવતા માણ છે.

પ્રાચીનમાં નવયુગનુ ચેતન પ્રસન્ન રહ્યું છે—પેરેર નવા સંસ્કારો સ આર
થાવ છે.

ભાષીઓમાંથી બધા એક ને અખિલ ગુજરાતના અંગ બને છે; અને એમ
અપ્રેમ મની એનાનના પર્ષીલ આત્મા પરમાત્મા છે તેમ ગુજરાતી સંસ્કૃતિના પ્રવાસી
આત્માની સાક્ષી છે. સર્વોચ્ચ ને પર્ષીલમાંથી આ બધા આર્થિક સમૃદ્ધિના વિશ્વ-
પ્રભુ થઈ હોય છે; અને આર્થિકતાં અવલન વાળા મહત્તામાંથી ને વીરના સ્વમાન
ને સ્વાધિવ, શુદ્ધિ, સ્વાધિવ ને વ્યારકારિત્તા, તપ, શક્તિ ને સ્વાધિવ; વિશુદ્ધિ ને દુઃખરથા,
શાન્દ્યમની સર્વાચરો; અને પ્રેમ નિર્મલ ને નિરુદ્ધ—આ પુરુષના નવ-આર્થિકતાની
પ્રેમજાલી હોય વિશાખા પ્રસન્ન

—‘ગુજરાત-એક સાંસ્કારિક વ્યક્તિ’માંથી

ની છાતી આપણે જોઈ જ ગયા છીએ. ચંકર પા. પડિન અને સમજૂમ્મુ જોવાળ લાવનારકર જે જે જાણા જોવાળવાયતી પેડે યુગ્મરાતી ખતી ગયેલા નહોતા, તેમ જનવાનો પ્રસંગ જ નહોતો આવ્યો. પરંતુ આરે જે જે પડિતો-નો સંપર્ક પાછલાં પચાસ વર્ષમાં થયેલો, તે ઇંકે અંશે યુગ્મરાતમાં, તેમ જ ચંકર પડિતની તો કાર્યપ્રવૃત્તિ યુગ્મરાતમાં પણ થોડો વખત હતી.-તેથી એ જે વિદ્વાનોને અર્થિ રચના આપું.

પ્રસ્તાવના જરાક લાંબી થઈ ગઈ. વાચક ક્ષમા કરશે. હવે એકદમ યુગ્મરાત પ્રતિનિધિ પ્રગટ કરું છું.

ચંકર પાંડુરંગ પડિન* યુગ્મરાતમાં જેડા જિજ્ઞાસામાં ઉપડી કનેક્ટરની પદવી ઉપર દત્તા તે વખતે હેમનું પ્રથમ દર્શન-આશ પિતા જોડેની મિત્રનાને પરિણામે-પરેલું ચાદ આવે-છે. એએ પ્રાચીનસામાજિક દૃષ્ટિ લગત દત્તા, તે ધર્મિય વડે જોવાનાય સારાજાણનો સાંભળ જાયો. હતો, તેમ જ પ્રાચીન સંસ્કૃત દસ્તાવેજો મેળવી આપવા બગેરે મિત્રમેવાને થોડે પણ બને વચ્ચે રહેલોય થયો હતો. જેડા જિજ્ઞાસામાં કાસરા તાલુકા ચંકરરાવના 'હિન્દુ' માં હતો, તે પ્રસંગે માલુકદારી પૂન્યમનો કાકેરનો મેળો એવાને આશ પિતાં જોડે કુટુંબનાં કેટલાંક જાણુ મલેલાં તેમાં હું હતો. એ મેળમાં બીક એટલી તો ચાપછે કે 'માલુકદારી' ને જલ્દી 'માલુકદારી' એમ ચંકર આપાયછે, એ માલુકદારીની બીકમાં સહીસત્રામત પરચર

યવામાં ચંકરરાવ દમને બહુ સારી રીતે સહાયકારક થયા. પોને થોડા ઉપર સવાર થઈ-ને-અધિકારને દહે-બીકમાં થઈને માર્ગ કરતા મયા અને દો પોડાના સાધનથી થયેલા માર્ગ-નો આશ્રય લઈને આવતા મયા, તે છેક મહિરનાં પશ્ચિમાં સૂધી, પાડી અંદર જવાને તો હેમની સાથે જઈએ આવતા ગયા.

ઈ. સ. ૧૮૭૮ માં હું F. B. A. માં નાપાસ થયો, તે પાડી અમદાવાદમાં ચંકરરાવ આવેલા તે વખતે મળ્યો. મને કહેછે: "હમે આ વિષયમાં નાપાસ થયા?" ઉત્તર: "હતિદાસમાં." એ વિષય મને રચતો નહોતો. ચંકરરાવ કહે: "હતિદાસનું જ્ઞાન સાતું મળવાનો ઉપાય કરું." કહીને મને પૂછે: "કાં મકાનને વિશે સંપૂર્ણ ખ્યાલ શી રીતે હમે મેળવો?"—હું તાજો, કાચો વિદ્યાર્થી હતો. પરીક્ષામાં નિમિત્ત કરેલાં પુસ્તક જલ્દી વાર વાંચવાં એ વિદ્યાર્થી વર્ષમાં પચાસ-રૂપ મળ્યાનું હતું—પરંતુ પચાસ હું કદી કરી શક્યો નથી;—એક આશ સદાખ્યાનીને પ્રો. ભાંડારકરે ધમકાવ્યો: "શા માટે આ નાટકમાં હું નાપાસ થયો?" એ વિદ્યાર્થી કહે: "સાહેબ! મહે' એ નાટક સાંગતરે વાંચ્યું હતું."—પ્રો. ભાંડારકર કહે: "તો હારે તે આડંબી વાર વાંચ્યું હતું!"—આ પ્રકારની માન્યતાના સંસ્કારને પ્રભાવે મને ચંકરરાવને ઉત્તર આપ્યો: "એ ધરને વારંવાર જોવું—એ રીતે સંપૂર્ણ ખ્યાલ આવે." ચંકરરાવ કહે: "ના; એ ધરને જુદે જુદે સ્થળે રહીને જોવું; જુદાં જુદાં દૃષ્ટિબિન્દુથી જોવું, તે જ રીતે હતિદાસ પણ જુદી જુદી દિશાથી

જે આ પ્રસંગે ચંકરરાવ નવાને જોડા, તે બોરડાનાં જાસણાં જાંબ કરીને જોડા. હમારા એક મોડરને આથી નવાઈ લાગી, તે કહેવા લાગ્યો: "આ તે વળી એવા? જાંબડાંની મોડે જાંબ આવ્યું નહાયછે!" હવે યુગ્મરાતમાં નહાનારા થઈ ગયાછે; જાંબડાંને નહાનારાની સંખ્યા કાંઈક વધીછે—અપ્રક વર્ષમાં ને અપ્રક સ્થળમાં.

ગુર્જર કલકત્તાનો જીવનવિકાસ

લેખક

સા. કૌતિકાલ મુનરદામ પોળડીઆ

એમ એ

—૧૯૨૨—

તેજમીનપ્રધાન ભારતવર્ષમાં મળેલ એ એક આત્મા છે એમ કહેવું એ કે અસાધારણ કદ્યુ એમ તો નવ નવર અને જીવન-મન-જીવન-એટલે એ આત્મા વિકાસ મારેનું રજુગેન અને કીડાયણ એ નવ પશુ સદગ્ર સમજી શકાશે પણ મનુષ્ય જેવાં સામાજિક પ્રાણીનાં એ આત્મા પોતાના સંપૂર્ણ વિકાસને માટે અન્ય અનેક આત્માઓના મેચનને છોડે છે અને પોતાના વિમલમાં જેટલા પ્રમાણમાં એ આત્માઓના સમયને લીધે સદાપદ આપા મળે છે તે મદન કરવાને તે તત્પર રહે છે. અને જે એક જીવનમાં પૂરું ન થયું તે અન્ય જીવનમાં એમ જીવરોત્તર એ પોતાના પ્રવલમાં મળે રહે છે

પ્રજા અને તેના આત્મા

એવી રીતે ભારે અનેક માનવો સાથે મળી પરસ્પરના સંબંધ સાથેને માટે સંબંધ થાય છે ત્યારે પ્રજા અને છે. અને જેમ પ્રવેશ માનવ આત્માનું, કૌટુંબિક, દાસ્ય, ક્ષમાદિ વિકાસક્ષેત્ર દ્વારા છે તેમ એ નવધને

બહાર મપાતી દેવ એક વિશાળ ક્ષેત્ર, પ્રજાનીય ક્ષેત્ર પણ છે અને એ ક્ષેત્રમાં પણ તેનું જુદું અને તેની જ કોડા રહેતા છે. આવી રીતે પ્રજા સમગ્ર આત્મમંદુરને આપણે પ્રજાનીય આત્મા કહીએ છીએ અને કાલ પણ 'પ્રજાનીય આત્મા' એ વાકાનો અર્થ બહુમતે કેક અંગે સમજાવે કાર્ય કરતા આત્મા, એમજ કહી શકાય. કિશોરજી આગતના આત્માનું બહુમત આત્મા સમજાવે પરિણમે છે અને આપણે ભારતના આત્માના-તોજ મનાવે, દિવ્ય, કષ્ટસંક્રિયુષ્ઠી આત્માનાં-તેના જીવ સ્વરૂપમાં દર્શન કરીએ છીએ અને તેને વંદીએ છીએ.

આપણી ગુર્જર પ્રજાને આત્મા પણ તેવાજ વિશિષ્ટ ગુણ અને શક્તિથી મુજા સમર્થ આત્મા છે. અત્યારે બીજી પ્રજાઓના નિષેષ્ટ આત્માઓની પેઠે એ પણ નિષેષ્ટ પડ્યો હતો, પણ તેણે પણ સમયે સમયે નવચત થઈ પોતાના એ વિશિષ્ટ ગુણ અને શક્તિને સાક્ષાત્કાર કરાવ્યો છે. અને તેના પ્રતિનિધિ-સ્વરૂપ જે મહામાઓ થઈ ગયા છે તેનાં

સ્મરણમાનથીજ પ્રગ્ન વીશે આપણને ગૌરવ ઉત્પન્ન થાય છે.

ગુર્જર પ્રગ્ની એકજ વિશિષ્ટતા લક્ષ્યે કે તે પારસી, મુસલમાન અને હીંદુ, એ ત્રણે સંસ્કૃતિના સંગમસ્વરૂપ છે અર્થાત્ એનો આત્મા એ ત્રણ મહાન સંસ્કૃતિઓથી પુનિત થયેલો છે અને અત્યારે 'ગુજરાતી અથવા ગુર્જર' એનો અર્થ અમે એજ મહાન ત્રિપુટિનો સંયુક્ત આત્મા એવો કરીશું.

બૃહદ્ ગુજરાત

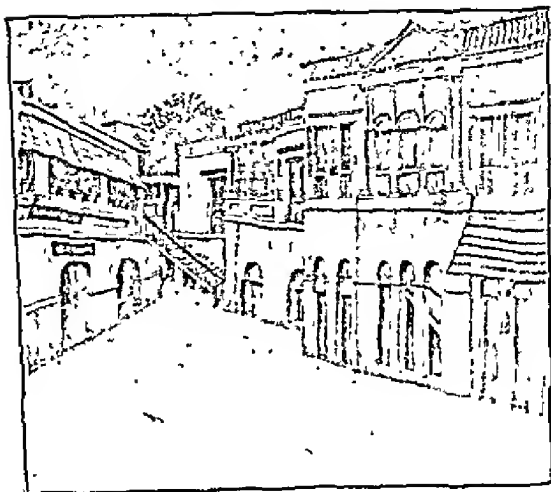
ગુજરાતના એ આત્માના સરસતા, પ્રેમ, એક્ય આદિ અનેક ગુણોનો અન્ને ઉલ્લેખ ન કરતાં અમે એકજ ગુણનો ઉલ્લેખ કરીએ:- તેનું અપ્રતિમ સાહસ. ગુજરાત ભૂમિની સીમા તો તેના 'પ્રેમસૌર્ય-અકિત' કવિએ 'ઉત્તરમાં અંબા માત' અને 'છે દક્ષિણ દિશામાં કરંત રક્ષા કુંતેશ્વર મહાદેવ' કર્કશી આંકી પરંતુ તેના સાહસરૂપી સમુદ્રની સીમા તો, દિગ્ગપાલોના ગજસમૂહ પણ કીનારેજ સ્નાન કરવા પડેલા હોય અને ખરી વિસ્તીર્ણતા તો તે પછીથીજ શરૂ થાય એટલી વિશાલ છે એમ કહીએ તો એમાં અતિશયોક્તિ જેવું કેંજ નથી. પ્રાણીન ભરત્ય, ખંભાત, સુરત અને માંડવીને જગતનાં કેન્દ્ર્ય જનાવી સ્પેન અને જાયા, ચીન અને દક્ષિણ આફ્રિકાને, પોતાના ગૃહના રૂપમાં ફેરવતા એ સમૂહ સુધાર્માને તો 'આપણને આપણા પૂર્વજોની પ્રણંસા કરવાની ટેવ પડી છે' એમ કહી કાઢી નાખીએ, પણ આજ સુધી એ સાહસ તો જેમ આપણે આપણા પૂર્વજોમાંથી ઉતરી આવ્યા છીએ તેમજ આપણી સાથેસાથેજ ઉતરી આવ્યું છે. અત્યારે પણ ફાટેલાં કપડાં સાથે મુરકેલીની સામે જંગ મચાવી રહેલો

એક બહાદુર મેમણ અને રાત્રે રાત્રમાર્ગ પર સુષ પોતાના વ્યક્તિત્વને ચમકાવવા યત્ન કરી રહેલો બીજો દોષ ગુજરાતી આપણને એ સાહસનું સદૃશ દર્શન કરાવે છે. એ સાહસે એક એવા બૃહદ્ ગુજરાતની સ્થાપના કરી છે જેનો વિસ્તાર હાલ કેનીઆમાં ઘટાડવાનો પ્રયત્ન થાય છે તેમ ઘટાડવામાં આવ્યો હશે; પણ જે રાક્ષિ અને સાહસનું એ પરિણામ છે તે તો હજી એવાં ને એવાંજ ભવ્ય અને અખંડ છે.

એ બૃહદ્ ગુજરાત પોતાની માતૃભૂમિનું કેં જોઈું ગૌરવ નથી. ત્યારે આપણે વિચાર કરીએ કે એક નવા સંસ્થાનની સ્થાપનામાં, તેને જમાવવામાં અને તેના વ્યક્તિત્વની ઝાપ પાડવામાં કેટલી બધી ઉચ્ચ શક્તિઓની જરૂર પડે છે સારે આપણે એ ગૌરવ જનપદે અનન્યપદે સ્વીકારવું પડે છે. અને ફરી, રાજ્યલેખથી રહિત થવા જતાં, એ બીજી પ્રજાઓની નીચ લાસસાની સામે ટક્કર ઝીલે છે સારે આપણને તે ગૌરવને અભિનંદન આપવુંજ પડે છે. ગુજરાતના પોનોના પુત્ર 'મોહન મહાન નરે' પણ પ્રથમ વિકાસ તો બૃહદ્ ગુજરાતમાંજ કપોને!

એ ગુજરાતનું અંગ-કલકતા

એજ પરમ ગૌરવશાલી બૃહદ્ ગુજરાતનાં અનેક અંગોમાં એક નાનું અંગ કલકતા પણ છે. જેમ તેજનું સદ્ગુણમાં સદ્ગુણ બિંદુ પણ એજ એજસુ અને એજ દિવ્યતાનું અનેક છે તેમ આ કલકતા પણ બૃહદ્ ગુજરાતના એજ સાહસાદિ ગુણોનું નાના પ્રમાણમાં પરિણામ છે. એ કલકતાના જન્મવિકાસનું 'ઐતિહાસિક દક્ષિણ' થી અવલોકન અને ભવિષ્યવિકાસનું:-

નિગાળનું વનન

દિગ્દર્શન એ આ વખતે નવ દેશ છે મદદ
નુજરાત પેશપોતાને અને નુજરાતને સ્થાર
ને વચારે એણે અને નવુકન અને નો
ગુજરાત કેરુ બાપુ શામિયાલી અને

મધ્યાપના

આ મધ્યાપના પાલેજ કાષ્ટ અનુભવ
અને વીરત્વપૂર્ણ મધ્યાપના પડ્યો છે એક
હારીઆ ગુજરાત, રવર ગુજરાત વહાણમાં
આ તરફ જના હશે, જગજિવામકની વ્યકલિન
હમજાનુઆ એમનુ વહાણ બાગી મવુ અને
તેઓ લાગુઆ સમુદ્રના તરંગોએ પળ આ વીર

આત્મા આરવપીળ લાગી નીચા મધ્યાપ
કે એમ ન મધ્યાપ એમને કલકનાને રીનારે
પડોઆ આ રીનારમાં ન એમવાની પ્રતિજ્ઞા
હી એમણે કલકનામાં નુજરાતી શાહમને
માટે નવું ક્ષેત્ર ખોલ્યું

વગર એક પડી એક આર, પાતાના
આત્મબલમાં મધ્યાપ કલક સાથે, પાતાની
શક્તિને વિકસાવવા અને એકવચ આત્મા
અથો અને પાતાના ખીલ બાધઓને માટે ક્ષેત્ર
વધારે ને વધારે વિશાલ બનાવવો મગ્યો. એ
આત્મેકનો ઇતિહાસ અને વ્યક્તિગત ઇતિહાસ

એ અનેક જાતની મુશ્કેલીઓનાં વાદળમાંથી પોતાનાં વ્યક્તિત્વનું પ્રતિપાદન કરવા યત્ન કરતા એક સમર્થ આત્માનું જીવંત ચિત્ર હશે.

વિકાસનું પહેલું પગથીઈ

શરુઆતમાં

ગુર્જર કલકત્તા

એક નાનું

કુટુંબ સરખું

હતું. હજી

સંખ્યા એટલી

મોટી નહોતી

થઈ કે એ એક

પ્રજા કહી શકા-

ય, પરંતુ સાર

પછી આગમન-

નો વેગ વધતો

ગયો અને થોડા

વખતમાં સં-

ખ્યા એટલી

મોટી થઈ કે

કોટુંબિક એ-

કતા તુટવા

લાગી અને કાંઈ

છતર બાવે

ગઠિત થવાની

આવશ્યકતા

જણાઈ. પોતા-

નાં બાળકોને

શિક્ષણ આપવાની અગત્યે. પ્રજાની અસ્થિતા-

ના બીજ રાખ્યાં અને અહીંની ગુજરાતી

નીશાળની બત્રીસ વર્ષ પર સ્થાપના થઈ.

‘આપણી’ નીશાળ

એ નીશાળ અહીંનું માત્ર વિદ્યામંદિર

નથી. પ્રજાના જીવનનું, પ્રજાની એકતાનું, એ પ્રતિનિધિરૂપ ગૃહ છે. પ્રજાના આત્માનું એ મંદિર છે, પ્રજાના પ્રજાતત્વની એ પ્રતિમા છે. એનો ઇતિહાસ એ અહીંના ગુજરાતી ભાષાઓનો પ્રજા તરીકેનો ઇતિહાસ. એનો

વાર્ષિક મેળા-

વડો એ પ્રજા-

નો રાષ્ટ્રીય

દિવસ-પ્રજાની

દીવાળી. એની

નિધામક સભિ-

તિની બેઠક એ

પ્રજામંડળની

બેઠક. એના

આલક સભ્ય-

નોનું મંડળ

અને એના

મંત્રી એ પ્રજા-

ના વડીલોનું

મંડળ અને

પ્રજાના મંત્રો.

સંક્ષેપમાં ‘આ-

પણી’ નીશાળ

એ અહીંના

પ્રજાકીય જીવ-

નનું મધ્યબિંદુ.

એમાંથીજ એ

જીવન ફેલાય

છે અને પરિ-

[અધિકૃત્યથી

મરહુમ શ્રીક જમશેદજી દ્રામજી માદન: ગુર્જર કલકત્તાના

એક સમર્થ પ્રતિનિધિ

છોમે છે. પણ એમાંજ.

વિકાસના એક અંગનો ઇતિહાસ

અને એ ઇતિહાસ પણ બહુ મોટો નથી.

જેમજેમ પ્રજા સંખ્યામાં વધતી ચાલી,

વધારે ને વધારે ગુજરાતી બાળકો પોતાના

‘એકરે એક’ અને ‘ક, ખ, ગ, ઘ’ શીખવાને આગળ આવતાં ગણ, જેમજેમ નીચાણના વિકાસની આવશ્યકતા જણાતી તે તેમતેમ પ્રજાનું પ્રજાત્વ પણ વિકાસ પામતું ગયું. પ્રજાનું હૃદય વિસ્તાર બનતું ગયું અને ગુજરાતી તરીકેની આવના ખીલતી ગઈ અને એ આજે નીચાણનું પોતાનું મકાન અને મથક હવે સુધી પહોંચ્યા છે.

એ દર્શકામનું અફેક મીમાયિન્ડ પ્રજા જીવનની અકેકે સુદૃઢ કળા છે એવી છાંતી કળા એ ગયા સુમધની તેની મદાસભા ગયા ભાષ્યો-કોષ ભાષ્ય આગળના માર્ગ તાળીઓ પાડવા માટે નદી પહોંચેલાં કાચ માટે માત્રા અને તે દિસે બન વેપારી (Hindustani merchant) ની પાંચ આગળ ‘કાચ’ અરોપાયું.

પણ, ઉપર કહ્યું તેમ પ્રજાજીવન પૂરે ચાલે છે પણ એ નીચાણની ચાર દિશાની અદરજ. એ વાતારણની બદાર અગ્રીએ એટલે આપણને ગુજરાતી પ્રજાના જીવનના ચિન્હ પણ નજરે નથી પડતા. હા, પ્રજા જીવનનાં પરિશિષ્ટનરૂપ એકાદ એ કલ્પ કે ખાનની નામકંઠી (Kametar's Club) છે ખરાં, પણ તે મીઠાપ આપણને પ્રજા જીવનની લાગે છે ત્યારે પ્રગતિની કુચમા-
hant ! ખરે રહ્યો-તો કુચમ મળેલાં દોષ તેમ ખીલું અંગ-વેપાર

આધારિક સ્વેચ્છા લઈએ એમાં પ્રજાએ અડધું સારી જગ્યાએ કરી છે, દરેક વિભાગમાં પોતાનો ઠોકો વગાડ્યો છે. ખાંડ અને ચાવડમાં ગુજરાતી સફાઈ મેદા, સોખંડ અને એશુમીનીચમાં તો ગુજરાતી પેદા મેદા પહેલી, માતૃમુખિના પ્રમાણ પેદા મેદા એક એક છીડ્યા, લોનીટક

જેવી ‘પૈના આપનાર’ ના ગુજરાતી પાટીમાં વાળી સાદસી ગુજરાતી એક પણ ખરીઃ અટ પણ આપણી અને ખામ કરીને એમણે આ-એની મદદ. એટલુંજ નહીં પણ ત્યાં ધધાએ, પ્રાંત્યજોડ કરીનીય કપડો જેવા પણ મકળાપથી એ ચવાને જે છેલ્લે દા-મદના કદમએમાં પણ મારવાડી માંને દરિકામાં રેડી શકે તો તે ગુજરાતીજ.

અતઃ જાણે આપણને એ જતની પાછળ કે પુખ્તપુખ્ત જણાય છે દરેકો પ્રજાના પોતામાજ સમાઈ જતો દોષ એમ લાગે છે. એની પાછળ પ્રજા તરીકેની આવના કે અનિમાન કાજા પેખાના તરીકે જગતના વેપારની મદીને શીંકે ક મમે તેમ પણ અત્યારે તો આ સેવમા વિરહા આગળ અર્થવિગમ મુકાયો લાગે છે.

અને ક્યા આ કલમાજ કેટલે અગ્રી રિશમ થઈ શકે એમ છે? હજી પ્રજાનો ધણી ભાગ માત્ર ‘કા’ ના મિજાસ નીકેજ છે. તે દરેક ખાન વપરી ઘડ શકે એમ છે અઢી પગ પ્રજા ‘મુજાવના’ અને ‘કાકરની’ ને ખનરકી શકે-તે પ્રજા કરે તો પેનાના વેપારીમજા (Gujarati Merchant of Community) ની અગત્ય પણ બની છે. હવે દુર પ્રજાના અંતરમાંથી અવાજ નીકળે ત્યારે એ ચાલ

સમાજ

અર્થાત્ સમાજની સ્થિતિ વધારે આશાજનક છે. પારમી અને મુમનમાન મજાજની એકતા, અને અંજુમન વગેરેથી પોતાનો વહીવટ. એ બધું બહુજ પ્રગમનીય છે. નવલકથાઓમાં આદલી વિધિવિધ રીતિ ચર્ચાવતી ફીફસમાજ પણ અઢી વધારે સાગં સ્વરૂપમાં દેખાય છે સમુજા

કુટુંબની સંસ્થાના દોષો, નણુંદ ભોગદના
અવડા, સામુચ્છુનો સહાનુભૂતિ રહિત સંબંધ,
આગસતે ઉત્તેજન: એ બધાંથી અહીં માનપિતા
અને આગકેતું બનેલું તાનું કુટુંબ મુકત છે,
અને સહભાષ્યે, કમકતાનો મર્યાદિત વિશ્વાસ-
પ્રગ્નની સ્થાપિત રીતિ પ્રચાલ્યે ચાલવાની
શક્તિ-સ્વચ્છંદતા અને ઉચ્છૃંખલતાને પણ
એ દૂર રાખી શકી
છે. માતૃભૂમિથી
સમીપ છતાં છેટે
હોવાને લીધે વાર-
વાર દાંપત્યે ભોગવ-
વી પડતી વિશેષાતી
લાગણીઓ અને
કોટુંબિક પ્રેમને
ગાદતર બનાવે છે.

અને હજી એમાં
પણ વિકાસ ના
શકે એમ છે. પારસી
ભાઈઓની અંગુ-
મન' જેવી કોઈ
સરથા, સામાજિક
પ્રગતિ થાય છે કે
અંધગમતિ એ માપ-
વાનું સામાજિક
પત્રરૂપી કોઈ યર્મા-
મીટર, કાઈ હિતો
હોય નો તે શીઘ્ર
પ્રગતને આગળ
પ્રેરી શકે છે.

સાહિત્ય

સાહિત્યવિષયક દિશાનિ કેંક યોગ્યનીય
છે, 'સાહિત્ય' પ્રગતિનો અર્થ. અર્ધીના સમ્બ-
કોષમાં 'એમાં પૈમ્મા કમાનાં બુતી જવાય

એતું કમ' એમ થાય છે. પ્રગ્નની આવી
અતલિરચિતે લીધે કેટલાં સાહિત્યકરણાં
મુકાબ જતાં હશે. ઉલટું, બસો માધ્ય દૂર
ઝરીઆમાં એક 'સાહિત્યસમાજ' અસ્તિત્વ
ધરાવે છે. હા, અહીંથી 'નયચેતન' જેવું
સુંદર માસિક નીકળે છે પણ તે પ્રગ્નનાં
સાહિત્યના શોખનું પરિણામ નથી-એક

બાલકોના વર્ગ

થી તે નેકાયલું છે. " એ એ કલ્પકરોનો સંગમ
કરી, એકબીજાને પોતાનાં મદામ્યમ દનો દેખાડી
-અદ્વજ પદ્મ કરી, રવીંદ અને શરદ્યોપાધ્યાય-
ને યુગરાતી બનાવી, નાનાસાન, નરસિંહરાવ,
કલાપી અને મુનશીને બંગાળી બનાવી,
બંગાળી સાહિત્યનાં રસમુદ્ધતાં અને રાગભોગ

ભાઈના સાહસનુંજ
પરિણામ છે, શી
નવાઈ કે અહીં
ટો. તારાપોરવાળા
જેવા સમર્થ વિદ્વાન
છતાં સાહિત્યનું એકે
મંડળજ નથી? તેમ
હોય ત્યારે શી નવાઈ
કે પ્રગ્ન પોતાની
પ્રગતિમાં અટકી
પડે?

અને અર્ધી
સાહિત્ય માટે ક્ષેત્ર
પણ કેવું વિશાલ
છે? તેની આગળ
બંગાળી સાહિત્યનો
ચિરાલ પ્રાગર પથ-
રાય છે, જ્યારે આ
આબુએ યુગરાતી
સાહિત્યના ચલાકર-

તપના નવુજ તામગી અફાળના દના. જ્યાં તેથી
ને જો આ વાત જાણી ના પડ્યા તો જોશ
જમગાં જિમ નેથી ખાતી થઈ, અને તે ખીમગીના
માવ શિવિત થઈ મળા વડી નિરજનની આ
પાનતમા મેરકાગી જોના જેને વધારે જિના થઈ.

મગજાતમા જામેથી વાત થઈ તેજ દિવસે રાતે
જમ્યા વડી મોનીવાપ સોં વાત ઉપાડી “નાજાતુ
ફે જાજા મમવાવ મળ્યા દના જિમની ઊંઘીનું
આપણા નિરજન સાથે નહીં કરવા કા કહી કે સાક”

મુઠ્ઠાં જોઈ જાણતા કરી નાખીએ”

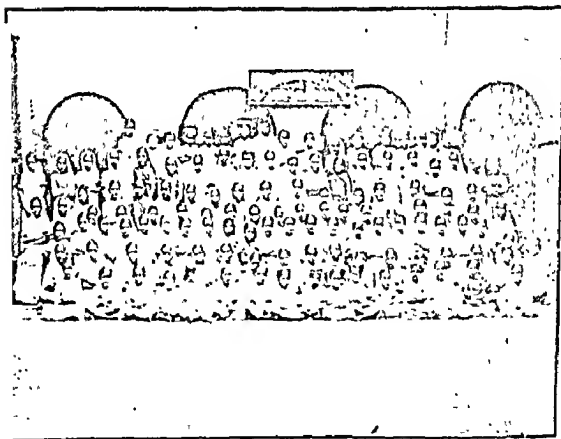
કહેયું જો એ ને મુશકિત, તકુરન અને
સીપા રંગાનો દનો પત્ર દમજા મે દિવમગી
મેજેનવું કમખાતુ જગાડયું” દડું કન્વાળી શેષ
ની વાત જાણી તેણે પોતાની અને કહ્યું કે, “મારે
માટે કન્વા તમારે જોડવાની જરૂર નથી.
મેં મારી મેઝે શેષી કાઢી છે. માગામે શેષી
આજેથી મમે તેવી કન્વા સાથે જન્મારો.
કાદવારો મારો દિવાર નથી મારા દિવારો
ને તમારા દિવારો મરમા દોષ નહીં અને
છે પણ નહીં એટલે તમે પગદિ કરેલી કન્વા
અને કેમ રહે?” તેની મા નો આ સામગી
મજાજા થઈ મળ. પોને જુના જગાવાની
દેવા છતાં પુત્રનેદને ખાતર તેને મરજી
નહોતી. મુજબ વર્તવા દે, પણ નિરંજનના પિતા
મોનીવાસ મુસ્ત અમલી દિવારો પસંદ

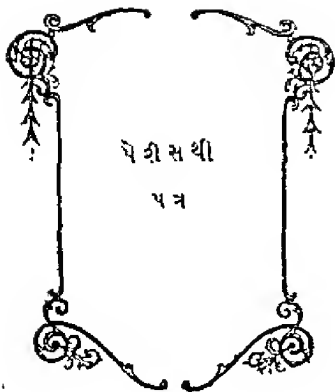
વાર સામગી નિરજન થમકરો. જો કે
આપણું રીવાજ મુજબ તેને આમાં કે ભેવા-
રવા દેસજ નહીં, વડીમોજ ખંધી મોઝવણ
કરે જેને છુટ્ટી મુળીના મુખદુષ્પ
વેડવાના તેને તો જોલવાનો અધિકાર દોષજ
નહીં થીસ પચીસ વરસના પુત્રને પુછ્યા
જિના માળાપ તેના મેટ સીપકારે નહા,
કારકુકે મખને તેને મમે કે ન મમે, પણ
તેને પુછ્યા વખર તેના છવનની સદચરિત્રી
શેષી કાઢે ખરા એમા વળા મમે ય નેન મમે
સુર માળાપ જેમ કહે તેમ કરવાનું.

તોપણ નિરંજને મોવસની દીમત કરી
જાણાછ, તમે કહ્યું પણ મમે પુછ્યા જિના

ત્યારે એ શિયિજતાને ત્યાગી, અવ્યવસ્થાનું પોતાને અને પોતાની માનુષ્યમિ ગુજરાતને
સ્થાન સંપૂર્ણ વ્યવસ્થાને આપી, પોતાની ધન્ય કહેવડાવે એ સૌભાગ્યનો દિવસ, કલકત્તાની
અસ્થિતા બધી દિશામાં ગળૂત કરી, સંસ્કારાત્મક ગુર્જર પ્રજા ધારે તેટલો જલદી આખી
બની, પોતાના સંસ્કારને પોરજોજ પોતાનો શકે એમ છે. તે આજુબા એ સત્વર પ્રગત
વિકાસ નિશ્ચિત કરી, પોતાનું અક્રિતત્વ ઝગઝગાની, થાય એમ ઇચ્છીશું. "

* આ લેખમાંનાં નીચાજનાં ત્રણ ચિત્રો રા. ની ૩. ડેસ્કી, આર્કાઈસ્ડ તરફથી મળેલાં છે.

પેરી સથી

પ ન

લેખક.

સૌ અદ્વૈત લીલાવતી

પેરીમ,

સા આજ શકરવાસ.

હનીઆની સર્વોત્તમ નગરી પેરીમમાં અમે એક અકાદમીક થયા આપ્યા ત્રીએ જેનાં શવખા ભેજાયા થાયા ગયા હતાં, જેનાં વર્ણનો વાવી જેને જોવાને મન તપાસપાસ થઈ રહ્યું હતું તે પેરીસ તે આજ ખીજું ?

એક વરસાદવાળી સવારે અમે હવના પેરીમમાં આવી પહોંચ્યાં રેલવે આપ્યું ને હૃદય કુદી ઊઠ્યું. લી-સામેંમાં આખી રાત્રી મુમાડરી કરી અમે કટાળા ગયા હતા પેરીમીઅનેને લી-સામેંમાં ગમે નેટલો અનુકૂળ અને સગવડવાળો ડબ્બો લાગતો હતો, પણ ખીજાનાં પાચળી હોટસ્તાનમાં નીસને મુમાડરી કરનારને વગરખીજાને લી-સામેંમાં કડખું બેઠક પર મુઠું એ કે ઘણું સુખકારક અનુભવ

નથી લાગે અને અમે એક એક બહુમ સાથે શાપ્ય હતું તે અમારે માટે પુરતું ન હતું. ગમે નેમ અને ધુરોખા લી-સામેંમાં તો બેઠક

કેતરની વખતે આશા આવી કે હોટેલમાં જઈ જઈ સરમ ખીજાનામાં તન્ત ભરાઈ જવાનું મળશે પણ ધરણીધરે અમારે માટે નથી નાં તે સ્થિતિ તે નિર્ધાર્યું નહોતું. રેલવે પર કિત્તી અમે કસ્ટમહાલમાં ગયા ત્યાં અમારો 'લેગેજ' કચેરો સામાનજ અથે નહીં. માત્ર પહેરેલા કપડાં સોચા અમારી પાસે બીજું કંઈ નહોતું બચેલ કરેલો સામાન સરહદ પર અટકાવેલો હતો. સરહદ પર સામાન દેખાડવો પડ્યો એ બાત એક વ્યથારે આપ્યું એટલે નકામું હતું હોટેલમાં નરન પહોંચી જવાની આશાએ મારા માથા પર સરીર

ધાગજુ કરી મોળમોળ ફરવા માડ્યું એને
હપકો દેતી હોડ તેમ હવામા હું જોઈ રહી
પેરીમપ્રવેશનો આ પહેલો અનુભવ

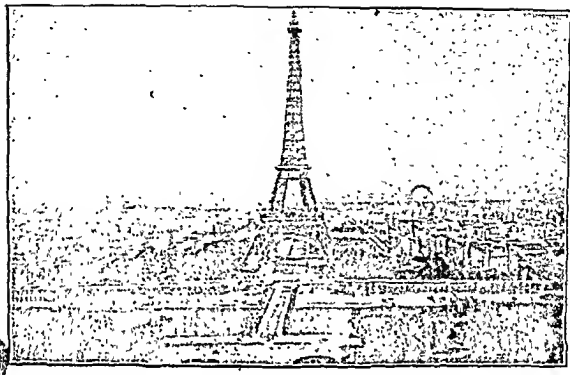
કુક્રમને ત્યાંથી પોન્ટરવીઅર તાર કમરવા
તો વિચાર કરી ત્યાંથી તો જેમતેમ નીકળ્યા
જાતો રંગો, મનધોર આકાશ અને ઉંચટ
પેરીમ એ તે વખતે તો ધણાજ અનાદરેક
જાન્યો. લગભગ અડધા કલાકના 'ડાન્સ'
પછી અમે હોટેલમાં પહોંચ્યા. 'કોન્સીએન્ટ' આ
રાજમહારાજા જેવા માનદૈર્ઘ્ય અમા-
સ્વાગત થતુ તેને બદલે અહીંના 'કોન્સીઅર'
અમારી ખાસ દરકાર ક્યાં વગર તમકામ
લખાની રમતી ચાલીએ સાથે માણુમ મોકલ્યા
એ અમને કે ધણુ પનદ પડ્યુ નહીં અમે
કેવો મોટા માણુજ છીએ તેની એ ખીચાળને
શી ખમર? કસથ અમારો ઉપરગ દેખાવ
અને ગતના થોળાવવા કપડા જોઈને એણે
ભુલ કરી હશે વખતે કે પણ સામાન વિના
આવનાર તરફ એની માનવસિએ એકદમ
ધમારો નહીં ક્યો તેવ. અમે તમ પછ
બકારના દેખાડને આટલુ બધુ મહત્ત
આપવાથી દુનીઆમાં પણ મારા માણુઓ
ની કીમત થતી નથી. છેવટે એ તો મરીમ
ખીચારો 'કોન્સીઅર' કેની દસે

મીમાનથી અમારી મોટી કેબીન દુ-કમ
કુક્રમમાં અહીં ગીધી મોકલી આપી હતી
એટલે કે રખડી નહીં જવાય એવી થાટી
થાળી તો આજા હતી કેમમા જલખીજાના
મા પડવાને બદલે ચરમ પાણીનો નાથ
લીધો અને નાસ્તો કરી જાણ મુનડી એ
પેરીમોની વપાસમાં રીધાવ્યા. કુક્રમને ત્યાંથી
ખમર મળી કે અમારાં કપડાં પહેરવાના કપડા
હોઈ શકે નહીં પણ વેચવાનાં છે, એમ જાણી

કુક્રમહાકુમમાથી લઈ જવા દેવામા નહોતાં
આવ્યાં. તેને ખાતરી કરાવવા જાણ મનગી
અમને લેવા પાછા આવ્યા. જગી પાછા અડધ
કચ્છે અમે ત્યાં પહોંચ્યા, અને અમણી હાથગી
અને કપડાના દર્શન કરાવી ત્યાના અમણા-
નો મશય છેવટાનુ મહાકાવ કર્યું વગરમોવ
ખીચાર પેગીઓ સોપા દીધા, અને અમે ઘણા
માણુમોની મણુમીમાંથી નામ છેકાઈ જવ
એટલુ હમતાહમતા પાછા આવ્યા કેટલીક
વિધિવગી ચાગ દહાડ પોન્ટરવીઅરથી પેગીઓ
આવી, પણ તે રંગો તો કાન્ય દેશન
વ્યાપાળને દોડતાનની મહમાદના પૈસ
થી કેટલુક કનેચન આપ્યુ પણ હતુ.
મુશકલીનાથી આમ અકસ્માત બચી જવા માટે
ત્યા આવ્યા પછી એ પેમાનુ તેન હતુમાનડને
અક્ષતવાની મે માનતા રખી છે

પેરીમ વીગે મનમા કે અચળ ખ્યાલ
હતો એ શરેમની કય અને મુદરના માટ
એટલુ એટલુ ધારી મુક્યુ દન કે એ પણ
આ યુગનુ એના ડેલામા છેલ્લા 'સુધારા
મહિનુ શરેર છે એ દુ રોક જુગી મહ હતી
મે ન્યારે અહીંઆ લાવ પીળા લપકર
લાગતા પોરટર 'કોકેકો' જેવા અને
દામોના મગગડાટુ મળીત મામલુ ત્યારે
એકદમ અપ્પામાંથી મળતી હોડ એમ અમણી
તે જોયુ. 'આ પેરીમ પેરીન તે આજા
એ આનુ હોજા શકે' કેમ ખાતરી કરી કે
પેરીસ તે આજા હતુ

પણ આ અડવાડીકે ગયા પછી હવે તો
ખાતરી થઈ ગ- છે કે પેરીમ તે આજા છે
જુલના અને જમવાના અમલ શીવાવ અમે
મોટરને અમાર નિવામરયાન બનાવ્યું છે,
અને એની મદદથી પેરીસના જેટલા જુણા
ફરવ નેવલા ફરવામા ખાતરી નથી રાખવા

એટીયલ ટાવર

અખ્યાન માંમાંમાં શ્રેષ્ઠ શાંતુએટીયલ કેટલીએ વાર પસાર કર્યો; અને બારીકબોટી કોઈએ જ્યાં દતો તે નગરએટ કેટલીએ વાર ઓળંગ્યો. નોખદામના ટાવર પર ચડી આવ્યાં; અને એટીયલ ટાવર પર ચડી પેટીસ બેયું. માસમેદસન જલ નેસકાદન અને નેપોલીઅનનાં રાજ્યો પર ઓપ આપ્યો; અને વેરસાદ જલ લુધઓના વિલાસોની બાંધી કરી આવ્યાં. લેટીન કોર્ટસનાં ફરથી દર્શન કરી ત્યાંના જીવનનાં કે જે ડાયાગેવો દોર્પો; અને લુધમાં ફરી આંખો, પગ અને જુદિને ચડી આવ્યાં. પેટીસ આવીને કરચા ચાપક અમે શું શું નથી કર્યું?

હતિદાસને જીવંત રાખવાની આ લોકોની શક્તિ માટે શું કરેયું? લુધઓનાં સારાં એવાં રમરજીવિ-હો દલુ અર્ધો મોજુદ છે. ફેરોરાન ડી મેટીસી અને મેટી એ-ટાએન્ટ.

પોખાદુર ને મેડમ કુબારી, મારગરેટ અને એન ઓફ ઓરટીઆનાં પરાક્રમો (!) આ લોકો દલુ લુધી નથી ગયા. ફેન્ય કેવોદયુશનના સંકેટો અવશેષો દલુ એમ ને એમ છે. નેપોલીઅન એન ઓફ આર્ક તો દલુ મદદે અર્ધીઆ જીવે છે, અને નેસકાદન ને કેટલેક અંગે મેટીઆ પગ એટી સાથેસાથે જીવ્યાન કરવાનાં. નેપોલીઅન ત્રીન્ને અને એટી રાખી તો દલુ જીનાંએ નથી થયાં. પોરટર, રસો ને ડીરેટ, મીરાઓ ને ડેટન, જુગો અને કુખા: એ સો પોનપેતાના હોયોમાં દલુ એમ ને એમ અવિચ્છાજમાં દષ્ટિ નાંખતા હતા છે. લોકો એ બધામાંથી દલુ પ્રેરણા લે છે. નિત્ય વિવિધતા દાખવતા ફેન્યરસાવના આ બધા વગળી રહેવાના ખીલાઓ છે. એને બધાએ એ બધાં મળે તેટલાં ફર તેઓ

સ્થાનમ્ન યના નથી કે પ્રાપ્તિની કુચમા
ખેવાઇ જતાં નથી. આથી પ્રજા હા ગ્રીક્તા-
ગ્રીક્તાય ધમાય નહીં અને પડે તોય પાછી
હો એમાં શું આશ્ચર્ય ?

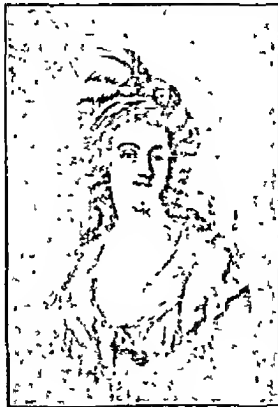
અડીના લોકો આનંદી અને મોજા

છે. વિવિધતાની
પાછળ દોડનારા છે
શોખીન અને વિનોદ-
પ્રિય છે. દર
દહાડે એમને વાત
બદલવા જોઈએ છે.
દર આવાડીએ
એમને નાટક જોવા
જોઈએ છે. દર
મહીને એ પોતાના
કપડાંની ફેશન બદલે
છે. દર વર્ષે એમના
ચાલિત્રમા નવા
પુર આવે છે. દર
હસકે એમની સંસ્કૃ-
તિમાં ફેરફાર
બદલાય છે. પેરી
બદલાય તે પહેલાં
એમની શીલમુશી
નવી દિશા શોધે

છે. સંકો પુરો થાય તે પહેલાં એમના રાજ્ય-
અંધારણમાં ઉચ્છવાય થયે વિના રહેતી
નથી અને તોએ આ બધા ફેરફારોમાં એ લોકો
તહન ફેન્સ રહે છે. એમનું દેશાભિમાન, એમ
નું જાત્યભિમાન, એમનું આવાજિમાન દરેક
રૂ. ના થા ખાવા છતાં અચલ રહે છે. એને
હી નથી ખેવાઇ જતા કે ખરાયે
ચલના.

ફેન્સ સંસ્કૃતિ બીજા બધાથી તહન જુદીજ

પરખાઇ આવે છે. એની બાબા દરેક સુદમ-
બાવને સ્પષ્ટ રીતે બતાવે અથવા એ બાબાને
લીધેજ એની મુદમતા વધારે સમજાય એટલી
સમૃદ્ધ હામે છે. લોકોના વર્તનમા ધમની
મુદમચાઇ ગયા છે એમની કલા-

પેરી સ્વચ્છતા

લેખ છે.

નાટકો એ ફ્રેન્ચોના જીવનની ખાસ
આવશ્યકતા છે. કાન્સને ખારજો મુદની
મોજાને મગમતી હોય કે શાંતિ અને
અપુખાદીના સમયમા અનેકવિધ પ્રવૃત્તિએનો
દોર દેશમાં ચાલેનો હોય પણ ફ્રેન્ચો તો
નાટક જોવાનાજ. શત્રુ પછી (ક્યાખત)
Judgment day આવતાં સુધી ફ્રેન્ચોથી
નાટક જોવા વિના કેમ દટાઇ રહેવાનું હશે એ

પ્રિયતાએ એમના
વ્યક્તિત્વમા પણ
કલામયતા આણી
છે. એમના સૌદર્ય
પ્રેમે એમના સ્વા-
ભાવિક સૌદર્યમાં
હમેશા કચી છે.
મબીરતા કરતાં
એમનામા આંજ
નાખવાની શક્તિ-
ચમકાર-વધારે હોય
છે કુરૂપતાનો
અંને મદાપણનો
એમને ધણો નિર-
સ્કાર છે. વાનના
અને નેસર્ગિકતાની
ખોળમાં એ લોકો
સદા જીવે છે.
કટાક્ષા વગર જીવવું
એ એમનો મુદા-

ચિન્હ છે. આપણે ત્યાંએ કાશીનાં ત્રાંખા પીતળનાં ભાંગેલાં વાસણો અને ભરવાડણોના અચરખભરેલા પછેડાના નમુના ઘરમાં રાખવા એ સંસ્કારિતા દર્શાવવામાં આવશ્યક મનાય છે. જનસ્વભાવ તો બધે એક સરખોજ હતી?

વેરસાધમાંએ કલાઓનું સુંદર સંગ્રહસ્થાન છે. પણ મને તો એના મહેલ કરતાં ત્યાંનો બાગ વધારે ગમ્યો. ત્યાંના કુવારા અને ઢોળાવ પડતું દૂર સુધી લંઘાતું ઉપવન એ અત્યંત રમણીય લાગતાં હતાં. વખત હોત તો હું એ વાટિકામાં આખો દિવસ ધુમ્પા કરત અને એની ગલીએ ગલીની મનોહરનાઓનાં રમરણો લઈ આવત. પાણી ભરેલાં વાદળમાંથી તેજ મારતા આકાશે આખી વાડીને કે અનેરા પ્રકાશથી રસી દીધી હતી. વસંતની નવી કુંપળોથી ઉપડેલાં વૃક્ષે તરતનાંજ ધોવાધને ચળકતાં હતાં. કુવારાની પાળ પર નદીઓ અને સમુદ્રના માનવસ્વરૂપની કાર્પનિક મૂર્તિઓ મને ઘણીજ ગમે છે.

તેપોલીઅનની સમાધિનાં દર્શન અમે ગઈ કાલેજ કરી આવ્યાં. એની સમાધિ પરનો કીમતી આરસ ચોદાને શોભે એવો ભવ્ય છતાં સાદો છે. સોરખોનની મહાપાકડાળાએ અમે નેહ આવ્યાં. નેત્રદામનું મંદિર મીઠાનના મંદિર જેટલું સરસ નથી. એમાં રાખેલાં પોપોનાં વસ્ત્રો અને જુદાજુદા રાગઓએ આપેલી જવાહીરની ભેટોનાં વર્ણન સાંભળવા માટે તો તમે ભાગ્યેજ ઉત્સુક હશે.

એક પ્રો. શાલાઈ જેની મારફતે અમારે પ્રખ્યાત નવલકથાકાર એનાટોલ ફ્રાન્સનું ઓળખાણ થવાનું હતું તેને ત્યાં અમે મળવા અને એક વાર જમવા ગયાં હતાં. એનાટોલ ફ્રાન્સ તો હમણાં પેરીસમાંજ નથી

એટલે એ આશા તો નિર્ણયક થઈ. એક વાર માદ્રમ અને મોં. શાલાઈને અમે પણ તેડ્યા હતા.

પ્રોફેસર શાલાઈ એક Typical (નમુનારૂપ) ફ્રેન્ચ પ્રોફેસર છે. પ્રોફેસરો ઘડવામાં પૃથ્વીના ૫૫ પર દરેક ભાગમાં પરમેશ્વર થોડાં ઘણાં મિશ્રણો તો એકજ જાતની ટયુબોમાંથી વાપરતો હોય એમ લાગે છે. સાદી ભાષામાં કહીએ તો પુસ્તકોના અપરિમિત જ્ઞાનના ઉપાસક હોવાથી વ્યવહારના પરિમિત જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ માટે સમય અને શક્તિની સગવડ વિનાના; આપણી ગ્રામ્ય ભાષામાં, ભણેલાં પણ ગણેલાં નહીં. વાળ કેમ ઓળવા એમાંએ સિદ્ધાંતો અને પુસ્તકોની સત્તાહ લેનારા, મરેલાંઓના નિત્ય પરિચયથી સમકાલીન વ્યવસ્થાઓ માટે બહુ સારો અભિપ્રાય નહીં રાખનારા; એવાં જોવાં ખાસ લક્ષણોથી પ્રોફેસરો અંકિત હોય છે. સરલતા એ એમનો ખાસ ગુણ હોય છે. મગજ બહુ વ્યવસ્થિત હોવાથી પોતાની આસપાસની બહારની અવ્યવસ્થાઓ એમને બહુ સાલતી નથી.

પણ આ ગુણો સામાન્ય માણસોમાં અનાકર્ષક થઈ પડે તે પ્રોફેસરોમાં ખાસ આકર્ષણનાં સાધનોરૂપ બને છે. અને તેમાંએ હૃદયનો ભાવ, ઉમળકા અને નીખાણસતા ભળે તો તો એ એવડા બળથી, જેએ છે.

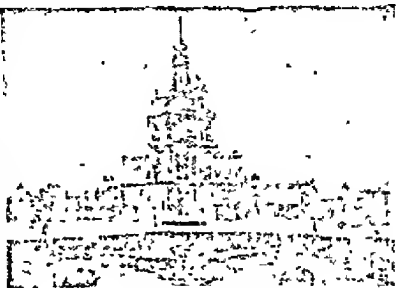
પ્રો. શાલાઈની મુખમુદ્રા રુપાળાં કહેવરાવવાના કશાએ આડંબર વગરની છે. પણ બોળા, આંતંદ્રી અને હસમુખા સ્વભાવની ત્યાં છાપ છે એટલે પહેલી અસરમાંએ અભાવ નથી થતો. એમની વાત કરવાની રીતમાં નથી કે અસધારણતા કે નથી છેક સામાન્યતા. પ્રોફેસરોની રીત પ્રમાણે એ હમેશાં પુસ્તકો, ચોપાનીઆઓ, એકેડેમીઓ અને રોમન રેલાંડ કે એનાટોલ

ફ્રાન્સ જેવા જીવતા સાક્ષરોની વાત કરે છે
વચ્ચે વચ્ચે હોંદુસ્તાન પીરી ભણુવાની ઉત્સુકતા
બતાવે છે. અગ્રેજ બહુ બંધકર બેસે છે
બહુ વાર કે' અભિપ્રાય આપના પહેલા કે
કશનો નિર્દેશ કરતા માદામ સાલાહનો
અભિપ્રાય પુછે છે અને
કોઈમંત્ર વાર માદામ
સાલાહને અમારી તરફથી
વાતનું ભાષાનર કેન્દ્રમાં
કની સમજાવે છે. તેથી
માદામ સાલાહ ફરી વાર
અમારા તરફ જોઈ રહે છે,
અને એના જવાબમાં
અમે ફરી મુખ મથકારીએ
છીએ.

અમને એમણે કેવળ
માં જન્ય આપ્યું ત્યારે
તો એમણે બીજા ત્રણ
માર્ગ જણાવે મેનફે દત્ત,
પણ ભાષાના અભાવથી
માત્ર એક એલપુકેશનર હન્ડેક્રેટ જાનાય
બીજા કોઈની સાથે સીધી વાત કરી ગઈ તમ
નહતું.

આ દોકોનું ભાષાનું અભિમાન કે
અજ્ઞાન છે. બીજીઓથીક નેહીએનાય-આદી
ની મદાપુત્રનકસાણનો મુખ્ય અધિકારી-પણ
અગ્રેજ નહીં બોલે. ફ્રાન્સ અને ઈંગ્લેન્ડ
આદરમાં પાસે પામે છે તોએ અગ્રેજ ભાસ
જણનાર બહુજ થોડાં માણસો જેવામાં આવે
પણ તેઓએ ખામ જરૂરને વખતેજ એ
ઉપરોક્ત કરવાનાં એમની પરંપરાની વાતોમાં તો
કદીએ અગ્રેજ વપરાતુ હશે કે કેમ એ
સંદેહ પડી વાત છે.

હોંદુસ્તાન છોડ્યા પછી એ મહીને અમારા
નિલકમમાં શુભગતીએનો પ્રવેશ એ એક
અગત્યની જીના મણાય. વસ્તુધરાના એક
કેશ પર હોંદીઓ વમે છે એ તો અહીં આગળ
પછીજ થાદ આવે છે પુરોષના બીજા

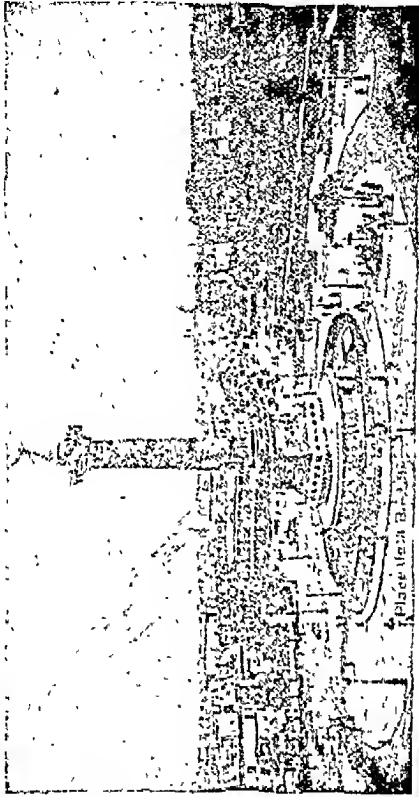

યુવ કાંડવીન માન્સાર્દ

નવોનીઅનની નમારિ આ બાજ્ય નમારતમાં આવેલી છે.

આગેમાં દીર્ઘિએ કવચિતજ દેખાય છે અને
શુભગતીએને મળવાનું સદ્ભાગ્ય તો અમને
બાકી રવાય ન મળ્યું. અહીંઆ સાથે પહેલાં
એસ આર જમનજીથી સરઆવ થઈ. હોટેલ-
માં ને અર્થોત્પાદન મળ્યા બીજારા રાજકીય
ચળાવણી થાકી ગયા છે કે લગભગ થાકી
જવાની તેવારીમાં છે એની અને મમજણ
ન પડી એકલે હાથે એ શુ શુ કરતા દત્તા
તે કશા પછી નિરાશા અને આશા જાનેતો
સુર એમણે માથે વગાડ્યો હવે એ પરવારી
થવા લાગે છે.

તે પછી બીજે નંબર રા.....નો. બાક
જુનવીના એ મિત્ર થાય છે એટલુજ દુ એમને

અસ્તીયતો પ્રખ્યાત કોશી ન્યાં હતો તે સ્થાન

ગોળાત]

—પ્રાચીનપણ્ય પત્ર

[ચિત્ર ૧૬૮૦]

માટે બાલું છું. મેં એમને એક વખત પુછ્યું કે 'ફ્રેન્ચ લાઇફ' (ફ્રેન્ચી લાઇફ) તમને કેવી લાગે છે? 'ફ્રેન્ચ લાઇફ' સમ્બંધી કેંક લગડપણ હોય એમ એક બે પણ તો એમણે મારી સામે ધારીધારીને બોલ્યું. એનો જવાબ એમણે એ વખત તો બરાબર ન આપ્યો પણ એક ત્રીજી વખત અમને એક કાર્ડમાં એ લખ મળ્યા અને લાંબા આમવામ આવતું પ્રન્સીય, રેગેનો આગળ ફરતા વેદંતરોના પડછાયા અને કોઈકેઈક ખુલ્લેથી આવતો જુવનો અગાજ, આનંદી અને રંગીલી મુખમુદ્રાઓ અને મ્યુઝીક ની મારે પ્રેમતા અવવરોઃ એ સર્વ બનાવતાં એમણે મને એકદમ કહ્યું કે આનું નામ તે 'ફ્રેન્ચ લાઇફ' પ્રો. શાકાલ્પુ રાન ધર મને તરતજ પાદ આગ્યુ. બીજાં દાનરો 'કુકુબોના ધોવાટ વિતાના ડોઈંગ ફમ્મના કંઈનાચિત્રો તમાજ હતામા અદ્દર મુવતા હોય તેમ નજર મામે તપા. અને 'ફ્રેન્ચ લાઇફ' તે આજ એમ માનનારા એ માઇ સામે એક રિમન ફેંકી એમની દેખાડેવી આમજમની ફ્રેન્ચ લાઇફ એકમા વુ યુ રાઇ મધ..... આપણા લેકો અદીઆ આવે છે. વર્ષોનાં વર્ષો સુની અદીઆં વસે છે પણ કારે શીવાય અદીની સંસ્કૃતિ કે મમાજ-જીવનમાં એક નાની સરખી કુજકાએ એમનાથી મળતી નથી. યુરોપ આવનરાયઓ માટેનો મારો મોઢ દવે લગરવા માગ્યો છે. એક મુજરાતી કુકુમમા અમે જમવા

મયાં હતાં. ધરના મુખ્ય પુરમે અમને ધરમાં આપ્યા અને બેસાડ્યાં પણ સ્ત્રીઓના સ્વાગતતો લાભ તો ધરમાં બેસ પડી અડધા કલાકે છેક જમવાના વખતેજ અમને પ્રખ્યો. ફ્રેન્ચ લાઇફનું આ કમતુકરણ છે કે નહીં તેવી મને ખબર નથી, પણ અમે એ લેકો (ફ્રેન્ચ) સાથે વસ્વા વિના કે બુદોજ ખ્યાલ ફ્રેન્ચ લાઇફ માટે બાધી દેવાની હતાવળ કરી છે એટલે આ રીત જરા વિચિત્ર લાગી એટલુજ.

આપા લાખા પત્રો વાચનાં કંટાળો તો નથી આવતોતેજ અમે આવતી કાલે નીકળી લડન જાણ્યે છીએ લાઈ મુનગી પાછા આવશે તે પછીએ કુ તો બેએક માસ રહીશ. કાચો કુકુમને મરનામેજ લખશે.

આવતી કાલે તો પેરીમને છેલ્લી મલામ. તો કે મારમેલસ જતા પાછુ આવતુ પડશે. ખલુ જતા બેઠ નથી થનો પેરિમ ગમે તેટલુ સરમ હોય પણ મારા માટે નથી. મને લાગતું નથી કે આવી રહેવાનું શક્ય હોય તોરે મને અલુકુમ આવે

તમાની સાલિત્વની ફનીઆ કેમ ચાલે છે? આ અફવાડીએ તમારો પત્ર નથી લડનમા એ વાટ જોનોજ દુઝે. બધાંની ખબર લખશે, એજ

વિ. સીવાવનીના
પરે માનરુ.

કાર્તવીર્યની રાજધાની માહિષ્મતી*

લેખક :

રા. કૈનાલાલ માણેકલાલ મુનશી

ખી.-એ., એલ.એલ. ખી., એડવોકેટ,

પ્રમુખ સાહિત્યસંમદ

† ચોડસો વાહુતહરેગ જ્યાપાતકવિનિત્વવા ॥
માતિ રમિમહરેગ શરંદનેવ માસ્કરઃ ॥ ૨૮ ॥
અવ વાગં મુન્યેપુ માહિમ્મત્વાં મહાપુતિઃ ॥
વર્જીતકમુને જિત્વા પુર્યા તત્ર ન્યવેશયત ॥ ૨૯ ॥
અવ વગં મમુરસ્ય પ્રાર્દ્ધલ મજેત યે ॥
ક્રીડગેવ મુશોદ્ધિતઃ પ્રનિયોતે મર્તાપતિઃ ॥ ૩૦ ॥
છત્તા ક્રીટના તેન પ્રતિજ્ઞદામમાલિની ॥
કર્મિશુદ્ધિનિપ્રાગાચરિનામ્યેતિ નમ્નેદા ॥ ૩૧ ॥
અયો વાહુમહરેગ વગાંહ ચ મહાપંચઃ ॥
કમેત્યુચનવગાં તુ નર્મદા પ્રાહુચનામ્ ॥ ૩૨ ॥
તસ્ય વાહુ હરેગ લોભ્યમાણે મહાદર્શો ॥
મવન્ત્યવીવ નિધાન્તાઃ પાતાલસ્યા મહામુરઃ ॥ ૩૩ ॥
વૃર્જીકૃતમહાવીચિલીનમીનમહાનિમ્મ ॥
માહ્યાવિદંપનોપમાવનાંક્ષિત્તુઃસદમ્ ॥ ૩૪ ॥
કરોત્લાલોડયથેય દ્રોઃમહરેગ સામરન્ ॥
મન્દરલોભચકિત્તા હમ્મનો-પદ્મંધિતાઃ ॥ ૩૫ ॥
તદા નિથલમુર્વાંતો મવન્તિ ચ મહોરગાઃ ॥
સાયાન્દ્હ કદરોમ્મટા નિર્વાંતિનિમિત્તા ૩૬ ॥

હરે રાજ અર્જુન-કાર્તવીર્યની જુની રાજધાનીના સ્થલ વીશે વિદ્વાનોએ જુદાજુદા મત બાંધ્યા છે, પણ હવે સુધી એ પ્રશ્નનું ઉત્તરનું નિરાકરણ થયું નથી. કાર્તવીર્યની માહિષ્મતી હાલના ભરત્ય (ભુવકચ) ની ઠગ્યાએ આવેલી હતી એવા શિરિપચંદ્ર વિદ્યાલુવા ના મતના સમર્થનમાં થોડું વિવેચન ઉપયોગી થશે.

માહિષ્મતીનાં હાલજુ નક્કી કરવાં એ અઘરું નથી. એ પહેલાં કોઈકના પુત્ર નાગનું પાટનગર હતું. કાર્તવીર્યે તે છત્તીને માહિષ્મતી વસાવ્યું. તે નગર નર્મદાતીરે હતું. સમુદ્રની પડોશમાં આવેલું હતું. ભરતી વખતે સમુદ્રનાં મોગન છેક તે શહેર સુધી ફરી વળનાં અને તે દરીઆ મધ્યક હતું એટલું તો બધા આધારમાં મળી આવે છે. મત્સ્ય-પુરાણ આ પ્રમાણે તેનું વર્ણન આપે છે:-

* 'હાલિયન અટીકેરી' (પુ. ૫૧) માં પ્રગટ થયેલા અંગ્રેજ લેખ પરથી અનુવાદક રાં. બાઈરમી ડાલાબાઈ દિગે

- ૧ અત્રાહ. નદની પાણિનિ એટીરે પ્રગટ કરેલા મત્સ્યપુરાણના અંગ્રેજ ભાષાંતરમાં.
- ૨ મત્સ્યપુરાણ, ૪૩, ૨૯-૩૨; વાયુપુ. - ૩૨, ૨૬; હરિવંશ, (૧) ૩૩, ૨૮.
- ૩ એલ, ૪૩, ૩૧; એલ, ૩૨, ૨૮, એલ, ૩૨, ૨૮.
- † જે આ કાર્તવીર્ય રાજ પ્રત્યયાના આધારથી ક્રિડન આમીવાળા હનર દાયથી, હનર કિમ્બાળા શરદ્કવના સુર્યની સમાન રોએ છે. ૨૮. વળી મદાન કાન્તિવાળા એ રાજ્યે કોઈકના નામના પ-

આ નગરીનું સ્થાન નહીં કરનારાઓ તેની આ વિશેષતા લક્ષ્યમાં રાખતાં કોઇ કારણથી ચુપી ગયા છે, પણ પુરાણોમાં આ વાન એટલી સ્પષ્ટ સ્પષ્ટેથી છે કે એ વીશે કશો સંદેહ રહેતો નથી. અત્યાર સુધી માહિમતી તરીકે એળખાવવામાં આવેલા પેવાનઠના એકે શહેર સુધી સમુદ્રનાં પાણી પહોંચી શકે એ સંભવતું નથી. અને જે એકજ સ્થળે તે પહોંચી શકે તે શહેર હાલના ભરતની નજીકમાં હોય એકએ હીંદુએ-સેનના કહેવા પ્રમાણે, તેના સમયમાં ભરત સમુદ્રની બહુજ પામે હતુ.

કાર્તવીર્યના રાજ્યનું એ સુખ્ય યજ્ઞ હોવાથી તેના તાખાના મુલકમાં તે મહારતની પદવી ધરાવતુ હતું. કાર્તવીર્ય અનુપસ્તાની કહેવાતો.૫ અનુપનો ઐશિક અર્થ સમુદ્રની નજીકનો પ્રદેશ કે ભીનારાવાળી જગ્યા એવો થાય છે, અને આમ કરીને સમુદ્રની નજીકના પ્રદેશ માટે તે સખ્ત વપરાતો.

જીનિ પોતાની માહિમતી નગરીમાં મહુબેને વીરો રાખેલા છે. ૨૬ એ મહાભારતની રાત્રી કાર્તવીર્યનાં સુખથી નોંડી કાઢેલા હોય તેમ સમુદ્રના વેગને અક્ષા પ્રવાહે એવે છે. ૩૦ વિવાલથી તે રાત્રી ભયરે તેમાં કીડા કરે છે ત્યારે પ્રલેક તરંગથી હાથથી રોજમતી એવી નર્મદા કુકુડી નાણે ત્રાસને બાણથી હોય તેમ મહાભારતની તેની પામે આવે. ૩૧ તે રાત્રી એકલેજ દબર હાથથી મેઘા સમુદ્રને બળભળાવે છે અને તેનાથી સામાન્ય વેગથી વહેતી નર્મદાને વર્ષાકાળ સરખા મહાન મરાઠવાથી બનાવે છે. ૩૨. તેના દબર હાથથી ભયરે મહાભારત બળભળે છે છે ત્યારે પાતાલમાં વહેલા મહાભયુરો પશુ અલંકાર સ્તંભ યજ્ઞ ભય છે. ૩૩. ભયરે એ રાત્રી પોતાના દબર હાથથી સમુદ્રને બળભળાવી તાખી તેને, મેઘા તરંગોમાં લીન થયલા ભય અને મેઘા મળેલા એવા ચૂર્ણ થઈ મથકા છે એવો, વાણના વેગથી ધાણું ફીણુ એના ઉત્પત્ત થયાં છે એવો, અને કુડાળાનાં આકર્ષણથી દુ સહ એવો બનાવી કે છે ત્યારે મંદર પર્વતના ઘોભથી મળિત થયલા અને અમૃત ઉત્પત્ત થવાની રા કાળાના મહાન સર્પો સાયંકાળને વીરો વાણના અભાવથી નિશ્ચિત થયલા કલ્પીયકેળ જેમતેમ નિશ્ચિત મસ્તાકાળા થઈ ભય છે. ૩૪-૩૬.

૪ કાર્તવીર્યનાં અનુપસ્તાની

૫ મહાભારત, વનપર્વ ૧૧૭, ૧૮.

૬ એન. ઉદયપર્વ ૧૬, ૬, વાણુ ૨૬, ૮૬; હરિવંશ (૨) ૩૭, ૨૮.

૭ સમાપર્વ. ૪, ૨૪-૩૫, ઉદય, ૪, ૧૩-૨૪

૮ હરિ (૨) ૩૭, ૨૪-૪૦.

૯ અનુપ ૪૩, ૪૬-૪૮. હરિ (૨) ૩૪-૪૬.

મહાભારતના સમયમાં અનુપ સખ્ત પશ્ચિમ કિનારા પર આવેલા કોઇ સામાન્ય રાજ્ય માટે વપરાતો.૭ મારાપદ. અનુપ અને આનર્ત પડોશના પ્રદેશો હોય એમ જણાય છે અને અનુપ મારાપદની દક્ષિણે આવેલ હતો.૮ આ ઉપરથી જણાશે કે અનુપ નામનો અને નર્મદાનદે જેની રાજધાની હતી તેવો પ્રદેશ મહી અને તાપી વચ્ચેના શુજાતનો એક ભાગ હોવો જોઈએ. કાર્તવીર્યના રાજ્યની મર્યાદા તેના વરાળેના નામ ઉપરથી પણ નહીં કરી શકાય એમ છે કારણ કે ક્યાં તો એ વરાળેના નામ તેના મહારાજ્યના પ્રાંતો ઉપરથી પાડેલા છે કે ક્યાં તો હૈહય અને તાલજગ વંશ જેનો એ નેના હતો તે જે વતિએના બનેલા હતા તેના નામ પરથી પડેલા છે આ નામો સુસેન, સુર તાલજગ, અવનિત, વિનિદોત, શાયાંત, બોજ, વુડીકર, અને આનર્ત છે. ૯ સુસેન એટલે મધુરા; જે જાનિએ કાશિવાવાડના હીપકદખને સૌરાષ્ટ્ર નામ આપ્યું, તે જાનિ સુર

હોય એમ જણાય છે. અવન્તિ એટલે માળવા. કુશરચક્રી-દારકા એ રાજધાનીવાળું જુનું ગુજરાત એ આનર્ત. વિતિહોત્ર કે વિતિહવ્ય વિધ્યાની પશ્ચિમે આવેલો પ્રદેશ. ૧૦ કુંદીકેર કે તુંડીકેર વિધ્યાની નજીક એક જાતિનું નામ છે. ૧૧ બોન્નેએ અરવલ્લીની પૂર્વે પોતાનું સંસ્થાન વસાવ્યું હોય એમ જણાય છે. તેઓનું રાજ્ય મહાભારતના સમયમાં શાલ્ય નામથી ઓળખાતું. ૧૨ કાર્તવીર્યના એ રાજ્યની સીમામાં વાયવ્યે યમુના, પૂર્વે વેત્રવતી કે એટવા; દક્ષિણે નર્મદા અને પશ્ચિમે સમુદ્ર અને રજનુતાનાનાં અરણ્ય હતાં. આ મહારાજ્યના વિસ્તાર ઉપરથી સ્પષ્ટ જણાય છે કે અનૂપ એટલે કે ગુજરાત અને કાદીઆવાડ તેના સૌથી મહત્ત્વના ભાગ હશે, અને મંડલા ૧૩ કે મહેશ્વર ૧૪. મોંઘાના ૧૫ માંથી કોઇ પણ ગામ આ પ્રદેશમાં મધ્યવર્તી સ્થાને નથી. એટલા માટે આ મહારાજ્યની રાજધાની સમુદ્રની નજીક કોઇ જગ્યાએ હોવી જોઇએ એમ ધારવું વધારે સ્વાભાવિક છે.

મહાભારતના સમયમાં કાર્તવીર્યનો દેશ અને એની રાજધાની માહિષ્મતી કથારોષ થઇ ગયાં હોય એમ જણાય છે. તે વખતમાં વિદર્ભનાં રાજ્ય બ્રાહ્મણો દક્ષિણે આવીવર્તેલી

સીમા નમદા હતી. અને કેટલા રાજ્યોનો એ ખનેલો હતો એ સ્પષ્ટ લખાયેલું છે. અનુપ રાજ્યના છૂટાછવાયા નિર્દેશ મળી આવે છે. તે વિના અનૂપનું રાજ્ય પણ નાશ પામ્યું હતું. ૧૬ કાર્તવીર્યના કોઇ વંશને તેની પછી માહિષ્મતીમાં રાજ્ય કર્યું હોય એમ જણાતું નથી. માહિષ્મતીના રાજા તરીકે બીજા કોઇનું નામ ઓઝાણું હોય તો તે નીચું છે. એના વીરો વધારે આગળ કહેવાશે. કાર્તવીર્યનો એક વંશજ જયધ્વજ તો અવન્તિનો રાજા હતો. ૧૭

રઘુવંશમાં કાશિદાસ માહિષ્મતીના શાસક ૧૮ તરીકે કાર્તવીર્યના વંશજ પ્રતીપનું નામ આપે છે પણ એ વંશમાં એ નામનો કોઇ રાજા થયો હોય એવું એકે મદાકાવ્ય કે પુરાણમાંથી નીકળતું નથી. કવિએ કાર્તવીર્યનાં પરાક્રમેના વર્ણનથી કાવ્યના રસને વેગ આપવા માટે કલ્પિત રાજાને એ વંશનું નામ આપ્યું હોય એમ જણાય છે. બીજે પક્ષે, એ તો સ્પષ્ટ છે કે કાશિદાસના સમયમાં નર્મદાને ઉત્તર કીનારે કાર્તવીર્યનાં સંસ્મરણોવાળું માહિષ્મતી નામનું એકે નગર નહોતું. કારણ કે એનું એકે નગર હોત તો અગરકંટકથી વિદિશા અને ઉજ્જવન જતાં મેઘદૂત હજાર હાથવાળા દેવે જે નગરમાં રાજ્ય કર્યું હતું તેમાં વિરમ્યા વિના રહ્યા હોત

૧૦ મત્સ્યપુ. ૧૧૪, ૫૨-૫૫.

૧૧ પાર્શ્વદર્શનું માર્કંડેય પુરાણ, ૩૪૪.

૧૨ મદામા. વન. ૧૪, ૨૦, ૧૬, ૨૫૩; દરિ (૧) ૩૮.

૧૩ (૧૮૩૭) જર્નલ ઓફ ધી એશીઆટીક સોસાયટી ઓફ બેંગાલ, ૧૨૨; કનિષ્ઠદામની એન્સાઇક્લોપીડી, ૪૮૮.

૧૪ (૯) એશીઆટીક રીસર્ચર્સ, ૧૦૫; ઈપી. એસ. સબ-નોમ.-મહેશ્વર.

૧૫ (૧૯૧૦) જર્નલ ઓફ ધી રોયલ એશીઆટીક સોસાયટી, ૪૨૫; પાર્શ્વદર્શનું માર્કં. પુ. ૩૩૩ (નેહ)

૧૬ મદામા. સખા. ૪, ૨૪-૩૫; જ્ઞેષ્ઠ ૪, ૧૩-૨૪.

૧૭ મત્સ્યપુ. ૪૩, ૪૬, વાલ્મીકી. ૩૨, ૫૦.

૧૮ સર્ચ ૧. ૪૩.

નહીં અને કવિને તેનાં યશોગાન ગાવાની તક આપી હોત.

મહાભારત અને પુરાણોની માહિમતી નગરીમાં મદિય, મદિયક, મદિયીક કે મદિમક નામની ભક્તિ વસતી હતી ૧૯ આ નગરીની ખાસે મહીયક નામની નદી પશુ હતી ૨૦

મહાકાવ્યો અને પુરાણો ઉપરથી આ નગરીની જગ્યા સહેવાઈથી નક્કી કરી શકાય એ દક્ષિણ પશ્ચિમ પ્રદેશ હતો એમ તે બધાં કમુલ કરે છે. સહદેવ નર્મદા એળગી ને તરતજ નદી પશુ અગતી, ભોજકટ, કોરાલ અને પ્રાકૃકોશય-કદામ હીયુએસેનેર કહેલું મહારાજસ-વેણુસીરના (વેળમગ) રાજાઓ, પુલિન્દો-ટોવેમીએ વર્ણવેલા પુમ્મહામ્યો અને કિર્કિષા છતાંનેર પછી ત્યા પહેલે છે. અથમેય પર્વમાં મહીયકને આપ્ર અને કોવગિર ની વચ્ચે આવેયુ લખે છે ૨૩ ભાગપર્વ તેને કહ્યુંટકની સાથે દક્ષિણ પ્રદેશમાં મુકે છે ૨૪ રામાયણના કિર્કિષા કાડમાં તેની એક તરફ વિદર્ભ અને ઋષ્ટકીરપ તથા બીજી તરફ કવિમ અને દંડકારપ આવેયુ લખ્યુ છે ૨૬

મત્સ્યપુરાણમાં લખ્યુ છે કે તેની એક બાજુએ ખાંડય, કેરલ અને ચોલ અને બીજી

બાજુએ કલિંગ, વિદર્ભ, દંડક અને નર્મદાકાંડાના બીજા દેસો આવેલા છે. ૨૭ વિંધ્યાચળ અન્વય પાંચમની સરહદના મુલકમાં તે આવેયુ છે એમ જગ્ગવેણુ નથી અને છાંદસ માર્કંડેય પુરાણ પ્રમાણે તે મહારાષ્ટ્ર અને કલિંગ વચ્ચે આવેલું હોયુ જોઈએ ૨૮

આ યાદીને સાવધાનીપૂર્વક વાંચનાં આવશ્ય મુદ્દા તારવી કદાચ

૧. કિર્કિષક વિંધ્યની નજીકમાં હતું, પણ કિર્કિષકની દક્ષિણે આવેય મદિયક નજીક નહોતું.

૨. મદિયક નર્મદાની દક્ષિણે છતાં દક્ષિણ કાંઠા ઉપર તે નહોતું

૩. તે વિદર્ભની દક્ષિણે જરા દૂર અને કવિંગ, આપ્ર, કોવગિર અને દંડકની વચ્ચે હતું આ પ્રદેશો આપારે અચુક એળખાઈ ચુક્યા છે

૪. તે વખતે માહિમતી નામે નગર નગરના ઉત્તરકાંઠે કે અન્વય દેશ નામે એળખાયલા પ્રદેશના કેટલા ભાગમાં સમુદ્ર કીનારે નહોતું.

આથી મિદ્ધ થાય છે કે નીચગતની માહિમતી કાર્તવીરની માહિમતી નહોતી

૧૯ બુદ્ધ સંદિવા, ૯-૧૦, ૧૭-૨૬, મહાભા. ૧૦મ. ૯, ૩૬૬, વિષ્ણુપુ. ૪, ૨૪.

૨૦ રામાયણ કિર્કિષા, ૪૨, ૧૧

૨૧ કર્ત્તીસદામની 'એન્વર્થ ન્યોમીટી'

૨૨ મહાભા. સમા, ૭૪

૨૩ અન્વય ૮૩, ૧૧.

૨૪ અન્વય ૯

૨૫ છાંદસકરના યોગે ગેરેડીઅર (૫, ૨, ૧૪૩) મયજે, મહારાષ્ટ્ર

૨૬ રામ યજુ-કિર્કિષા, ૯૧, ૧૦

૨૭ મત્સ્યપુ ૧૧૪, ૪૬-૫૧.

૨૮ એન્વ, ૧૧૪, ૫૨-૫૫.

૨૯ માર્કંડેય પુ. ૫૭, ૪૬.

મહાભારતના સભાપર્વમાં નીલની માહિમ્મતી-
નું વર્ણન મહાત્ હૈહય રાજની નગરીની
સાથે જરૂર સામ્ય ધરાવતું નથી

નીલ રાજ નહોતો હૈહય કે નહોતો યાદવ.
આર્ય રાજ્યોના કોઇ સુપ્રસિદ્ધ વંશમાંથી તે
ઉતરી આવેલો હોય એમ જણાતું નથી
તેની પ્રજા પણ કોઇ પ્રસિદ્ધ આર્ય સમૂહની
નથી પણ નીલાયુધા કે લીલાયુધા છે. ૩૦

કર્મકાંડના ત્યાગથી પતિત અનેકા એ
લોકોનાં નીતિબંધન આર્ય સંસ્કૃતિ જેવાં
સમ્પત નહોતાં. ૩૨ તેથી નીલની માહિમ્મતી
અનાયોની નગરી હતી અને ધર્મકર્મો અને
યજ્ઞયાગો વડે પ્રસિદ્ધ યયલા રાજની નગરી
તે હોઇ શકે નહીં.

વિંધ્ય અને ઋક્ષ પર્વતો મળે છે
ત્યાં માંધાતાના પુત્ર મુચકદે રથાયેલું એક
ત્રીજું માહિમ્મતી નામે નગર હતું. ૩૩ એનું
તો અત્યારે નીશાન પણ નથી રહ્યું.

મહાભારત અને શુદ્ધના સમય પછી વિંધ્યની
દક્ષિણે માહિમ્મતી કે મહેમ્મતી નામનું નગર
હતું. આમ નામના સરખાપણાથી કાર્તવીર્યની,
નીલની અને મહાવંશમાં જણાવેલી માહિમ્મતીની
ચોક્કસ જગ્યા નક્કી કરવામાં ઘણી મુશ્કેલી
પડી છે. નીલની અને મહાવંશમાંની માહિમ્મતી
મંડલાંની કે ચોક્કી મહેન્દ્રવતી કે મહિષકની
જગ્યાએ હતી એ મહત્ત્વનો પ્રશ્ન નથી.
કાર્તવીર્યની રાજધાની ક્યાં હતી એ સત્યાવ

જરૂરનો છે.

કાર્તવીર્યનો પ્રતાપ પરવાર્યા પછીના
બનાવેલું સૂક્ષ્મ નિરીક્ષણ કરતાં માહિમ્મતી
અને અનુપદેશના વિનાશનાં કારણ જરૂર.
અમદ્રગ્યેય રામે હૈહય રાજની સત્તાનો નાશ
કર્ષો હોય એમ જણાય છે અને એની સરહદો
નીચે ભૃગુઓએ છોટેલા પ્રદેશના સૌથી
મહત્ત્વના ભાગનો કબજો લીધો. પરશુરામે
વસાવેલો શુપારક દેશ નર્મદાની ઉતરથી
સોપરા મુધીનો પ્રદેશ હતો. ૩૪

ભરૂસ પાસેથી તે મુખ્ય મુધી નર્મદાનો તટ
ભૃગુઓને અને અમદ્રગ્યેયોને પવિત્ર હતો ૩૫
મહાભારતના સમયમાં નર્મદા કીનારાના કોઇ
ભાગને ભૃગુકંઠ નામ આપ્યું તથામાં નથી.
પણ શુપારકની મર્યાદા બેતાં જણાય છે કે
પાછળથી ભૃગુકંઠ નામ પામેલા દેશનો
શુપારકમાં સમાવેશ થયો હતો, અને અનુપદેશનો
ભાગ શુપારકમાં આવેલો હતો. અને પાંડવના
સમયમાં પશ્ચિમ કીનારે અનુપનું નામું રાજ્ય
માત્ર હયાત હતું.

આ બધી ખરી વાત પરથી મારું
તો ચોક્કસ માનવું છે કે પરશુરામે કાર્તવીર્ય-
નગરીને જમીનદોસ્ત કરીનેજ ગુસ્સો શમાવ્યો
નહોતો પણ તેને શુપારકમાં મેળવી દઇ
તેની હયાતીજ હરી લીધી હતી અને તે
જરૂર પાસેજ કોઇ જગ્યાએ આવેલી હતી.

૩૦ મહાભા. ઉદ્યોગ. ૨૬, ૨૪; બીમ્. ૫૬, ૧૩.

૩૧ એન, અનુશાસન. ૩૩, ૨૨.

૩૨ એન, સભા. ૩૪.

૩૩ હરિ (૨) ૩૮, ૧૯.

૩૪ મહાભા. સભા. ૩૦; વન. ૮૮, ૧૧૮, ચાંતિ. ૪૬; અનુશાસન ૨૫, ૫૦; હરિ (૨) ૩૬, ૨૮,
આષ્ટોચોગ્રંથ સર્વે ઓફ વેસ્ટર્ન ઈડીઆ, નં. ૧૦, પા. ૩૧.

૩૫ મત્સ્યપુ. ૬૩, ૩૩-૩૪.

રાજધિરાજ

‘ગુજરાતનો નાથ’નું અનુસંધાન

લેખક

રા. કર્નયાલાલ માણેકલાલ મુનશી,

બી એ., એફએચ. બી., એડવોકેટ,

પ્રમુખ, સાહિત્યસંસદ.

૨૦૦૧૨૮

નોંધ

જેને મારી “પાણ્ડુનો પ્રમુખ” કે “ગુજરાતનો નાથ” વાચી હોય તેને આ વાર્તાના ફેરફાર પાત્રોની ઓળખાણ પરથી જોઈએ વાર્તામાં ન વાચી હોય તેને મઠે નોંધે આજેની ઓળખાણ બસ છે.

અય્યસિંહદેવ સોલંકી .. અણ્ણવીવણ પાણ્ડુનો રાજા અને ગુજરાતનો નાથ.

મીનળદેવી રાજમાતા.

મુંજાલ ખસા અપાત્વ.

હિદા મત્રી અને ખખાતનો સત્તાધીશ.

દાદાકુ મત્રી. * કણ્ણવીનો સત્તાધીશ.

શાલ્મ મત્રી

ત્રિભુવનપાલ રાજાનો બંત્રીજો ને † લાટનો દડનાયક. ‡

કારમીરાદેવી ત્રિભુવનપાલની પત્ની ને મીનળદેવીની બંત્રીજી.

કાઈ ત્રિભુવનપાલનો મિત્ર ને બટરાજ.

મંજરી તેની પત્ની.

સળજન સોરઠનો દડનાયક.

પરશુરામ તેનો પુત્ર.

રાખેગાર જુનામદનો રાજા.

રાણુકદેવી તેની રાણી.

* અમદાવાદ.

† સાબરમતીથી દમણ સુધીનો પ્રદેશ.

‡ મુઘલ.

આગલાં પ્રકરણોનો સાર

વિભાગ પહેલો

ન્યસિંહદેવે મોકલેલા ફરમાન મુજબ કાક ઉદાના દીકરા આગ્રસરને ભુગુકચ્છનું હર્ષપાલત્વ સોંપી પાટણ તરફ જવા નીકળે છે. રાણી લીલાદેવીએ તેમજ રાણકદેવીએ પણ તેને તેડાવેલા છે. જતાં જતાં તેને જૈન સાધુ હેમચંદ્રસૂરિનો પરિચય થાય છે, અને પોતે તેની પાછળ એક ગુપ્તચર થાને છે. અહીં આગ્રસર મંત્રી ઉપર મુગ્ધ થઈને તેની ભાજ કાઢવાની યેચછામાં પોતાના ભવિષ્યના સાળા અને પાછલે લાટ લેવાથી બળીઝળી રહેલા રેવાપાલને કાકની ચેતવણી છતાં છછેડે છે. કાકની બેરહાનરીમાં બળગેલા ઉઠાવવાની રેવાપાલ પેરના રચતો હોય છે એટલામાં કાક ભતે આવી કેટલીક રકઝક પછી પોતાનું કુટુંબ તેના રક્ષણમાં સોંપી ન્ય છે. મંત્રીના મોહમાં પડેલા આગ્રસરથી અવગણના પામીને તેમજ મંત્રીના પ્રભાવથી અંતયા પછી હેમચંદ્રસૂરિ ખંભાત ન્ય છે. આ બાબત રેવાપાલ મદના કોઠારના વૃદ્ધ નાયક અને કાકજન દેવાને ભોળાઈ કોઠાર ખાસી કરી આપવાનું તેની પાસે કમુલાવે છે-એવી શરતે કે કાક પાછો આવે તો રેવાપાલ અનાજ ફરી ભરી આપે.

વિભાગ બીજો

ભુગુકચ્છથી દરીઆ વાટે પાટણ તરફ જતાં કાક વચમાં લાડી આગળ ઉતરી પડે છે, અને પોતાનો વેશ વિશ્વાસુ ખેમાને પહેરાવે છે. ખેમે આજ્ઞાનુસાર વહાણને પ્રભાસ આગળ લઈ જઈ હુબાડી દે છે. કાનારે ઉભેલા ઉદાનો દીકરો વાગ્મઠ તેને કાક સમજી “બચાની” લે છે અને વચળી લઈ જવાની તૈયારી કરે છે. આ બાબત કાક છુપી રીતે જુનાગઢ ન્ય છે અને રા' ના કહેવાથી રાણકને પાટણ જોડે સંધિ કરવા સમજાવવાના નિષ્ફળ પ્રયાસો કરી પોતે સાંધેજી જોડે કરી નહીં તુરવા દેવાની પ્રતિજ્ઞા લઈ પાછો ફરે છે. રસ્તામાં તેને ઉદા મહેતાની ચાલનાજી તરફ વહેમ ન્ય છે, અને બાબરાજીતને અનાયાસે તે વશ કરી લે છે. પછી તે પૂનરીને વેશ રાજગઢમાં પેસી રાણી લીલાદેવીને મળવા ક્તેહમંદ પ્રયાસ કરે છે અને ન્યસિંહનું મન દેવડી તરફ ખેચાતું અટકાવવાનું વચન આપે છે. એટલામાં જગદેવ પરમાર આવતાં તે સંતાઈ ન્ય છે. જગદેવને ગજરાએડી રાણી કાઠી મુકે છે. કાક સક્રીને ન્યદેવ આગળ હાનર થાય છે અને જુનાગઢ લેવાનું વચન આપે છે. એટલામાં જગદેવ આવી લાગતાં તે અંદર જતો રહે છે. પછી પરમાર અને ઉદા ત્યાં આવે છે. ઉદા જુનાગઢ જોડે સંધિ કરવાની પેરની બતાવે છે એટલામાં કાકને બદલે ખેમાને લઈ વાગ્મઠ આવે છે. પણ કાક પાછો દાખલ થઈ બેઠ ફેડી નાખે છે. ઉદા, ન્યદેવ તથા કાકે વિશ્વિ માંડે જવુ એમ કરે છે. દરમીયાન કાકનું રક્ષણ કરવાનું વચન મુંબલ લીલાદેવીને આપે છે. મુંબલ મીનજદેવી જોડે મસકત કરતો હોય છે તેટલામાં કાક આવે છે, અને રાજગઢની રિયતિથી માહીતગાર થાય છે. વાગ્મઠને બનારી જવાથી પરશુરામની પુત્રી સમર્થ તેના ઉપર દ્વેષે બરાય છે. પોતાની રત્નવગર કાકને ઉતારો આપવા માટે રાજમહેલનો કર્ણાહારી પરમાર એક જુના નોકરને કેદ કરી પોતે ધારેલી જગામાં ઉતરવાની ફરજ પાડવા કાકને મળવા ન્ય છે. ત્યાં કાક સાથે તેને ચક્રમક ઝરે છે પણ તુરત સમાધાન થાય છે. કેદ કરેલા નોકરને છાડી દેવાની આજ્ઞા મુંબલ પરમારને કરે છે ને તે માથે ચઢાવવા ન્યસિંહદેવ પરમારને સલાહ આપે છે. રોમની વહુ પ્રેમકુંવર ને પહેલાં સંતાયજા કાકને અજાણતાં ઠોડાવનાર સમર્થ લીલાદેવીનો ખંડ રાણકાસતાં હોય છે ત્યાં કાક રાણીને મળવા આવે છે, અને રાજને વશ કરવાની યુક્તિ સુઝાડે છે. રાણી તે અજમાવવા માંડે છે. વળતે દિવસે પોતાની આજ્ઞાનો ખંગ કરનાર સૈનિકને કાક ધાયલ કરે છે એટલે ન્યસિંહદેવ તેને કેદ કરાવી, સાથે લઈને પરમાર સાથે ચોક્કસી તપાસવા નીકળે છે. ત્યાંથી કાક રાજને વેરો બીજી ચોક્કસી તરફ ન્ય છે અને આ બાબત રાજની ટોળી તથા એમલનાયક અને તેના સૈનિકો વચ્ચે જળજી યુદ્ધ થાય છે. રાજ, પરમાર ને એમલ તેમાં સખત ધાયલ થાય છે. ત્યાં રાણી વગેરે આવે છે અને જેલાન રાજને લઈ ન્ય છે. કાક લડતાં પડયાનો વહેમ લોકોને પડે છે.

વિભાગ ત્રીજો

ભરથમાં રેવાપાલ લાટના સ્વાતંત્ર્યનો ઝુડો ઉઠાવે છે અને તેજ દિવસે નર્મદાની આરતીના ઉત્સવ વખતે આંખડ છુપાઈને મંત્રીને નીરખે છે.

(હવે આગળ વાંચો)

મંજરીનું સ્થાન

પુ જારીએ આરતી ચેતાવી, ઘંટડી પગાડવી શરૂ કરી, ને વસંત શરૂ થતા પહેલી કોણલ દફફે તેમ મંજરીનો સ્વર દફફી રહ્યો. તેના સ્વરે આંખડના હૃદયમાં કે કે પ્રતિશબ્દો જગ્યા ઉત્સાહ, આકાંક્ષા, નિજમ, સુખ, પ્રેમ-જપા બાવો જાગ્યા તેણે જાની પર હાથ દાખ્યો, ને મૂર્છા પામ્યો હોય એવી દશામાં પડી રહ્યો.

આંખડના હૃદયમાં શા શા બાવો જાગતા હતા તે જણવા (વના મંજરીએ આરતી ગાવી શરૂ કરી.

નર્મદા સગિતાં યેદા હરદહાદિનિ સ્વા ॥

તરંગસ્વમિત્તનિ સ્વાસ્વાગિ સ્વાગિ ચ ॥

સર્વદશવિદેહા સ્વીયંજ્ઞ મહાત્મના ॥

અપિતા અગિયેવંદ્યા હસ્ત્રાક ચ વિગણ ॥

સુનિમિ. સમુદ્રા હોવા નર્મદા પ્રવરા નદી ॥

હરદેહાદિનિસ્વન્ત્યા યેદાના હિતવામ્બવા ॥

ધર્મકપટલા નિત્ય સર્વદત્તનમસ્કૃતા ॥

સમુદ્રા દેહગ્ન્યર્થેર્ણવંભિમ્સવેદ ચ ॥

નમ ગુણયત્તને દ્વાયે નમ સાગરગતિનિ ॥

નમસ્તે વાળામનિ નમો દેવિ વરાત્તને ॥

નમોડન્તુ તે જગિણસિદ્ધસર્વતં

નમોડન્તુ તે શવરદેહનિમ્ત્તને ॥

નમોડન્તુ તે ચર્મમૃત્તા વરપંદ

નમોડન્તુ તે સર્વવિકલ્પત્તને ॥

સ્વરનો બહુ પુટયો. ત્યાં પ્રસરીથી શાનિમાં અમ પડ્યો. એ આજુસે: દોડતાદોડતા આજ્યા ને સીમો પાડવા દાખ્યા: “જેહી-

જેહી—” બધા પહેલાં અભયબ ધવા ને થોડાં તેમના તરફ વળ્યાં. મંજરી ગાતી અટકી ગઈ. પુજારીની આરતી પણ અટકી પડી

“અરે બધા થેર જાઓ. જોવા શુ કરો છો? ગંગનાથમાં ડીંગલ ઉડ્યું છે. કુવરેન સેનાપતિએ જગલાં ઉતાર્યા... ને લોડા લોડી-લુહાણ થયા છે. જતાં રહે. જેહીની બા—” કહી ને જેહી અને તેની બાને લઈ અપાદા-બધ આરો ગયો.

ત્રણ ચાર ઝેરા બીજા પુખ્તને વીંટાળ વળ્યા; ને તેનો સાથે ઉનાવગથી આવતાં થયાં

બરાએ ગમરાઈ એક બીજાની સાથે જોવા ક્યુ. નદીતીરથી રમખાણનો રપટ અવાજ આવતો હતો થોડીક ધુમે પણ દૂરથી સભાગીરી હતી થોડીક સીમો જેમના પર જાસે હતો તે નો પોતાની મેજે આવતી થઈ મંજરીએ ગર્વથી ચારે તરફ જોયું. ગમરાયતી મગથીઓ જેવી બધી સીમો ચારે તરફ બપબાકુલ આંખે જોઈ રહી હતી.

“બહેનો ગમરાયો નહીં. કે મપ કાચે છે. આપજીને કાણુ હેડતારું છે?”

“ઓ બા-બા-મંજરી બા—” ધુમે આરતો અજિતદ હાંકતોહાંકતો આવ્યો. તેની આંધે મંજરીની છોકરી મહાએતા બેમાડેલી હતી, ને બગલમાં તેનો છોકરો વૈસરી આવ્યો હતો તેની આંખો બીંધી ફાટી મઈ હતી.

મંજરીનું મોં જરા ઉતરી ગયું. “અજિતદ, શું છે?”

“બા—બા! છા કે? રેવાપાલે પટ્ટણીએને બધાને માર્યા, ગમમાં ધાડ પડી છે ને આપણું ઘર હુંટવા આવ્યા હતા. હું છાપરે થઈ આ બેને લઈ આવ્યો. બા, ચાલો ચાલો જતાં રહીએ.”

મંજરીના હોઠ ખીડ્યા. તેની આંખો-માંથી અગ્નિ નીકળ્યો. તેણે બેનાંઆ તરફ ગુસ્સાથી જોયું.

“બેનાંબા! આ શું છે?”

બેનાં થોડુંક જાણતી હતી. તે નિશ્ચિત જીવે ઉભીઉભી જોતી હતી.

“શું છે શું?” તેણે અપમાનકારક અવાજે કહ્યું. “સો દહાડા સામુના તો એક દહાડો વહુનો. આજે પાટણ પરવાયું—ને લાટનો દિવસ ઉગ્યો. બેનો, ચાલો મારી સાથે કાઢને કેં થવાનું નથી. આજથી રામરાજ્ય શરુ થયું.”

મંજરી ગભરાઈ, શુંચલાઈ ને પલ્લવાર ઉભી થઈ રહી. બધાં ગભરાઈને બેનાં તરફ ગયાં ને તે સહુથી આગળ આવીને ઉભી. તરત મંજરીએ મન સાવધ કર્યું ને મણિભદ્ર પાસેથી વૈસરીને લઈ લીધો.

આંખડે બધું સાંભળ્યું ને તેનો જીવ ઉડી ગયો. પણ અત્યારે તેને પાટણની કે પોતાની પરવા કરતાં મંજરીની પરવા વધારે હતી. તે એકદમ ઉઠ્યો, ને તેરાને સાથે લઈ બારણું ઉઘાડી, ઘરની બહાર આવ્યો.

બેનાં થોડીક વાર ઉભી રહી, હસી ને ગમરાયલી મંજરીને ગૌરવનદ્ર થયલી જોઈ રહી. તરત તેને પોતાના ધણીએ કાઢને આપેલું વચન યાદ આવ્યું ને તે પાસે આવી, ને જરાક તોરમાં તેણે કહ્યું:

“મંજરી ભાભી! તમારા જેઠે મને કહ્યું છે કે તમને અમારે ઘેર લઈ આવવાં. હવે

કોઈ પાટણનું અહીંઆં નથી કે તમારી વહારે ધારો. ને અત્યારે તો તમારાં ઘરનાં પણ ઠેકાણાં નથી કે ત્યાં જઈ રહેવાશે. ચાલો મારી જોડે. મારા દીઅરજી અહીંઆં નથી કે અત્યારે આવવાના.”

મંજરીને એક એક શબ્દ ડાંખ્યો. તેનો ગર્વિષ્ઠ સ્વભાવ આ ડાંખ સહન કરી શક્યો નહીં. તેનો ક્ષોભ જતો રહ્યો. તેણે ઉંચું ડોકું કરી એક તિરસ્કારભરી નજરે બેનાંને તેના આડંબરનું ને લલકારનું જાન કરાવ્યું.

“કોની મગદુર છે કે દુર્ગપાલની સ્ત્રીને એક આંગળી અડકાડી શકે?” તેણે ગુસ્સામાં પુછ્યું. તેનું મુખ કોપથી જ્વલત થયું હતું. તેની આંખોમાં વિદ્યુત ચમકી.

બેનાં તિરસ્કારથી હસી. આત્મભદ્રથી ન રહેવાયું. મંજરીની નિરાધારી ને ગર્વ જોઈ તેનું હૈયું વીરતાથી ઉરકેરાઈ ગયું. તે આગળ આવ્યો.

“બેનાંબા! કોણ કહે છે કે પાટણ નિરાધાર થઈ ગયું છે?” તેણે પુછ્યું.

“હું અસારે જીભાનેડી નથી કરવાની” બેનાંએ કહ્યું. “મરદોની વાત મરદ જાણે. મને તો તમારા ભાઈએ સંદેશો કહ્યો છે—”

પણ તેના શબ્દ અધુરા રહ્યા. શીમેશ્વર હાથમાં નાળી તરવાર સહિત આવ્યો. તે હાંફતો હતો, તેના વાળ છુટા હતા, ને તેને મોઢેથી લોહી વહેતું હતું. તેને જોઈ સ્ત્રીએ બધી ચીચીઆરી પાડી ઉડી.

“બા છે કે? ભાઈ બહેન! બધાં છે. બા!”

“કેમ ભાઈ?” મંજરીએ પુછ્યું.

“સારું થયું તમે જડ્યાં. આપણા વાડામાં હુંટ ચાલે છે. પટ્ટણી સૈન્ય પકડાઈ ગયું. આંખડ મહેતા! તમે અહીંઆં ક્યાંથી?

નાસો. રેરાખાને કાઢનો ઝુડો હાથે છે. કેમ તમને જોશે તો દાર મારશે”

આંખડની આંખમા ચુરસો આવ્યો

“શું કહે છે ત્યારે પાટણના માણસો—”

“પાટણના માણસો!” સોમેશ્વરે કોરંબાથી હસીને કહ્યું “તમે, હું ને આ ત્રેસે જોખડો. પણ ખાનુ શું?”

“હું તેમ કદુ છું” બેનાએ કહ્યું

“તમારા જાએ કંઈ છે કે મજરી વડુને અને છોકરાને મારી શકે તમ આવા.”

મંજરીએ ગુસ્સામા હેલ કરડયા

“બેના! ને રેરાખાને કહેલો કે પાટણના દુર્મુખવાની સ્ત્રી ને છોકરા—જ્યા પાટણનાં મજુમે ત્યાં કપી તેણે નોમેશ્વર તરફ એક કમણુ બાંધે જ્યાં આ યાડપણુ જોઈ મકિત થયો. મોમેશ્વરથી ન મડસાધુ.

“આ! બેનાના સાચુ કંઈ છે ખત્યારે રેરાખાના થરે શીરામ તમારાથા મહેરાસનુ નથી. સત્તર પહેલા અને તો પાંચેલાથી થઈ જતુ.”

“સોમેશ્વર!” મજરીએ ગારવથી કહ્યું “એ બધું તમારે વિચારવાનું નથી ત્યાં મારા દુગધાનું રચન ત્યાંજ મારું બેનાના સીપાકો.” કપી તણે પોને વિજયી આખાલી હોય તેમ નિગરકારમરી નગર તેણે બેના તરફ નાખી બેના ને સડી શકી નહીં. ગુમે કની તે ત્યાંથી આવી, ને બધી સ્ત્રીઓ તેની સાથે થઈ ગઈ. આખડનું હૃદય આ જોમખાણોના જુગમે જોઈ રુનવ થઈ ગયું

“આ! આ શું કહ્યું!” સોમેશ્વરે નિરાશથી પથ પગડયા.

“સોમેશ્વર! આ કામરપણુ કયા ગુરુએ શીખવ્યું?” મજરીએ નિરાશથી પૂછ્યું

“તારા ગુરુ એટલે પાટણની સત્તા એ સત્તા

નવ તો પછી તુ બંને છવે-મારાથી કેમ છવાયે?”

આંખડ મહેતા સુગત પદ્મી હતા. પાટણની સત્તા એટલેજ જીવન એ તેમનો મિદાન હતો મજરીના ગર્વભર્યા શબ્દોએ તેમના હૃદયમા પ્રતાપી પ્રતિસન્ન કર્યો.

“ને બા! પાટણની સત્તા જતાં પહેલાં અમે મરણ તેઆર છીએ”

“પ પ-પ-પણ અહીંઆથી તો અ-અ-આયો” ત્રણો મુગ્ધને હોડે જોડ્યા વિના ન રહેવાડું

“સુર નાવમા” આગડે શુભ પારી.

“સોમેશ્વર નરા ગઢની કુચી તમારી પામ છે.”

‘હા રીક માણસ’ આયો ત્યાં જઈએ માંજુભદ્ર, જાહેનને હૈયકે ગાંખને કીલ આપી. મઠમા બે મેડા આપણે આખા થાકેને કક્ષાશીડું

સોમેશ્વરે શામરીને લીધા, માંજુભદ્રે મદાવેનાને લીધા. ને તે બધાં કબાગળધ નરા મદ નરક સાધ્યા.

મકુરણુ ૪ થું

ગઢમાં

સો મેશ્વરને બધા રસતાની પુરી ખાલીની હતી એટલે મેડા રસતા ચુકારી, મચીકુંડીમાં થઈ તેઓ ખાખ આગળ ભઈ પહોંચ્યાં ખાખ ક્યાંથી સહેલ, ક્યાંથી એકમાત્ર તે પજુ સોમેશ્વર ભાતુને હતો એટલે અખાલીજના જુવાનથી ખાખ ભરેલી દની બના પજુ એક નદાથી પોલી દોડીમાં બેસી તેઓ ખાખ એકાગી મયાં

ચંદ્રનું તેજ તો નામનું જ હતું, એટલે અંધારામાં સૈથી આગળ સોમેશ્વર, પછી મહાશ્વેતાને ખાંધે બેસાડી મણિભદ્ર, પછી મંજરી, પછી આમ્રભટ્ટ ને પછી નેરા એમ તેઓ ખાઈથી દરવાજા મુકીને : ઉભો ઢોળાવ ચઢ્યાં. આમ્રભટ્ટ : આગળ; આમ્રતી મંજરી તરફ જોયા કરતો; ને રખેને કાંકરા તેના પગમાં વાગે, કે રખેને તે સરે એવી બીકે તેનું હૈયું અધીરું થઈ રહ્યું. પણ મંજરી જેની મુકુમાર હતી તેનીજ દૃઢ મનની હતી; અને તેના સુંવાળા પગ પણ ચપલતાથી ને ચોકસાઈથી પડતા. આખરે તેઓ ગદના દરવાજા આગળ આંખ્યાં, અને સોમેશ્વર તેમને એક નાની બારી આગળ લઈ ગયો ને બારી ઉઘાડી.

“કાણુ છે?” દેવા નાપકનો અવાજ આવ્યો.

“એ તો હું સોમેશ્વર.”

“અસારે કેમ?” શંકાશીલ દેવાએ પુછ્યું.

“બા ને છોકરાંઓ ને નવા દુર્ગપાલ આવ્યા છે.” દેવાએ ઉતાવળથી માથે ફાંછી ઉઠાવ્યું ને ચક્રમ્ક ધરી મશાલ ચેતાવી. “બા-તમે અસારે?”

“હા!” દરબી મંજરીએ કહ્યું “તારા ભાઈ ગયા એટલે તારા સંસ્કાર્યમાં આવ્યા છીએ.”

“કાણુ નવા દુર્ગપાલ—” દેવાએ કઠોરતાથી કહ્યું “ને નેરા બોખડો.”

“દેવા! ગામમાં બંડ ઉઠ્યું છે. રવાપાલે પટ્ટણી લશ્કર કેદ કર્યું છે, ને કાકભટ્ટનું ને બીજા પટ્ટણી અધિકારીનાં ધર લુટ્યાં એટલે બાના રક્ષણ માટે અમે ગદમાં આવ્યાં છીએ” કહી સોમેશ્વરે બારી અંદરથી બંધ કરી. “હવે પાટણથી મદદ આવે ત્યાં મુકી

અહીંઆંજ રહેવાના.” દેવાની આંખે અંધારાં આવ્યાં હોય એમ લાગ્યું. તે માથે હાથ દઈ પાસેના એટલા પર બેસી ગયો. “ઓ મારા ભગવાન.”

મંજરીએ પાસે જઈ હેતભર્યે અવાજે પુછ્યું: “દેવા શું છે? આમ કેમ?”

“બા! ઘડપણમાં દેવાની અકલ ગઈ.”

“કેમ?”

“મેં ભાઈનો હુકમ ન પાળ્યો” દેવાનો અવાજ ધ્રુજતો હતો. “મેં તમને બધાંને ગરદન માર્યા.”

“શું છે શું?” મંજરીએ પુછ્યું.

“પેસા રવાપાલના કહેવાથી મેં બધો કોઠાર ફેંટી દીધો.”

“કોઠાર ફેંટી દીધો—” બધાએ ચમકીને પાછા હસ્યા.

દેવાએ કપાળ કુટ્યું. “બા! મારે જીવનું લાગ્ય નથી. મને રવાપાલએ કહ્યું કે મારા ભાઈને તો પાટણમાં પકડ્યા ને આ નેરા ભટ્ટ બની ગદમાં રહેવા આવવાનો. ભાઈ પાછા આવે તો કોઠાર પાછા ભરી આવવાનું એવું વચન આપ્યું. હું ભોળાવાયો. બા! હું તમને ને છોકાભાઈને ખવાડીશ શું?”

“વરસ દલાડાનો કોઠાર ફેંટી દીધો.” આંખડ મહેતાએ ગુસ્સામાં આગળ આવી કહ્યું.

“પાપી!—કેના કલાથી?” કહી તેણે તરવાર કાઢી.

“મારો મારા પાપી!” દેવાએ કહ્યું.

“મારે જીવ કરડી ગયું” જોષ્ઠએ—

આંખડ તરવાર ઉભામવા જતો હતો ને તેની નજર મંજરી પર પડી. તેની આંખોમાં તિરસ્કાર હતો.

“આંખડ મહેતા!” મંજરીએ જરાક ગુસ્સામાં કહ્યું. “તમારી તરવાર આનમાં

રાખો. તેનો ખીજો ધણો ખપ છે. દેવા!
કે પણ અનાજ મદમાં છે કે નહીં?”

“આટલાં ખપાને તો આઠેક દહાડા પણ
નહીં ચાલે.”

“બા! ઉમાં રહો. આપણે મદમાં આવ્યા
છીએ તે શમમાં કોઈએ ખમર નથી. હું જઈ
ફાડુંધણું અનાજ ઉપર લઈ આવવાની
ગોઠવણ કરું.”

“પણ તમે બહાર પકાઈ ચલા તો?”
મંજરીએ કહ્યું.

“ઘોળનાયની મરણ. આવડ મહેતા—”
તેની સામે જોઈ સોમેશ્વર જઈ ખંચ્યો.

“આવડ મહેતા તમે અહીંયા બાને જો
જો. ને મહિબદ્દ છ પણ અહીંયાજ રહે
નેરા હું મારી સાથે ચાલ.”

“હું આવું?” આંખે પુછ્યું

“ના. આપણા બેમાંથી એક જણે તો
અહીંયા રહેવું જ જોઈએ.

“વખત છે ને રેરાપાલ મદને ઘેરા લાવે
તો સામે કોણ ચાલ?”

“હીક. નેશ, સોમેશ્વરજીત જોડે જ.”

“ખ-ખાણુ—” પાછળ દબેલા નેરાને
મદમાંથી બહાર જવાનું સંકેત નહીં.

“જા” આંખેડે ડેળી કાઢ્યા નેરા
નીચી મુડી કરીને સોમેશ્વર સાથે બહાર ગયો.

“દેવા! હવે કે બેમવાનું ટેકાણું છે કે
આ છોકરો બીચારાં થાકી પડ્યાં છે.”

“અરે હારે બા. હા” કહી દેવો બપાને
મદમાં થોડે દૂર એક નાનું ઘર હતું ત્યાં લઈ
ગયો. અને જોઈતી ચીજો કાઢી. આખી. કોઈ
ઘેરા થાકે તો પડણી મેચને માટે મદમાં
એવી સોઈ હતી કે રહેવા કરવાને મારે તો
જોઈને કે અડચણ આવે એમ નહોતી.

મહિબદ્દ પાણી કાઢી લાવ્યો. મંજરીએ
મહારાવડા છોકરાને આપવાસન આપી
સુવાડવા માંડ્યાં અને દેવો અને આવડ
મહેતા મદને તપાસવા નીકળ્યા.

આંખડ મળીર મધ ગયો હતો. પાટણની
સત્તાને મદમાં રહ્યા ત્યાં ટકાવી રાખવી, ને
પાટણથી મદદ આવે ત્યાં મુડી મળવીનું રક્ષણ
કરવું—એ બે લક્ષ્યે તેની મદાઈ સતેજ કરી.
આ મદ મુશ્કિલ હતો, અને સહેલથી લેવાય
એવો નહોતો, છતાં તણ ચાર માણસની મદદ-
થી તેને ટકાવી રાખવો કે સહેલી વાત નહોતી.
અને તેમાં જોરાક પુરે તો શું થાય તે
તમલનું નહીં, છતાં આમલદ હોખન હાડી
નહીં. મંજરીની નજર આગળ આ મદ ટકાવી
રાખવો, પોતાનું શુદ્ધાન દેખાડવું, અને વખત
આવે તો મરતુ—એનાથી વધારે રચિકર તેને
કે દેખાવું નહીં.

કોઈની મદદ ન હોવાથી તેણે છવ ધાલી
મદની પુરેપુરી તપાસ કરી, ને કંઈ દિશાથી
હુમલો આવી શકે, કવે ટેકાણેથી સંરક્ષણ
બરોબર થઈ શકે, અને કવે ખુણેથી ચારે
દિશાનું નિરીક્ષણ થઈ શકે તેની તેણે માહિતી
મેળવી.

તેણે ચારે તરફના કોઠ પર જઈ નીચે
નજર નાખી. મધ્યરાત્રિ થતા આવી હતી,
છતાં ગામમાં ટેકાણે ટેકાણે બગેલી મશાઓ
આમનેમ જળી દેખાતી કોઈ ટેકાણેથી અવાર-
નવાર ચીસ પણ સંભળાતી. દૂર કોઈએકના
ઘરમાં આગ લાગી હોય એમ લાગતું હતું
નહીંતીરે મધ્ય સાંત હતું.

ફરતા ફરતા આંખડ મહેતાએ દેવ
જોડે વાત કરી; અને જમજમ તે વાત
કરો; એવો તેમતેમ દેરાનું હૃદય, તેનો અનુભવ,
ને તેનું મદ વીરોનું જ્ઞાન બધાંયની તક મળી.

જવાબ મળ્યો નહીં એટલે અત્તનારામાં-
ના એક જણે ચક્રમક કાઢી કાઢે એવાવવાની
તબક્કી કરી. સોમેશ્વરે જોયું કે કાકડે
એતશે તો બાર વાગશે. હોડી ખાત દય ડાઘાં-
જ પાછળ હતી એટલે તે એક દ્વંધમાં
ત્યાં પહોંચ્યો ને ગેરાના કાનમાં કહ્યું:

“નેરા! આ મદની બારીની કુંગી. એકદમ
અનાજ લઈ તમે ઉપર જાઓ એટલે હું
આ લેકિને રોકું છું. નહીં તો ઉપર ઘણા
વિના બધાં રહેશે.” કહી તેણે હોડીને ધક્કો
માર્પ્યો, અને નેરાએ પણ સમયસૂચકતા સ્પરવા-
થી વાંમડો લઈ હોડી હકારી.

સોમેશ્વર કુદીને આગળ આગ્યો, અને
માઠ અધકારમાં કાકડે એવાથી સામા આવનાર
અંજાઈ ગયા હતા તેનો બ્રાહ્મ લઈ તરવાર
કાઢી આડો ઉભો રહ્યો.

“કાણુ છો?” સોમેશ્વરે રોકી પૂછ્યું.
“અત્યારે હું કશો છો?” સમા આવનાર
પાંચ પરગાળીઓ હતા પણ તે માત્ર વાતાળુ-
ઓ નહોતા. એમ તેમનાં ચરો ઉપરથી દેખાઈ
આવતું હતું.

“તું કાણુ છો? ને પેલાં બે મદમાં કાણુ
જાય છે?”

“તેની તમારે થી પંચાત રેવાલાઈથી
ગમતા છે.” સોમેશ્વરે કહ્યું.

પણ તેનું જુદાણું ચાંચુ નહીં. એક
પાછળ ઉભેલા માણસે પાસે આડીને કહ્યું:
“અરે આ તો કાકડાંનો સોમેશ્વર—કાકડેદાર!
પકડો એને.”

“પણ તમે કાણુ છો? મને તમે પકડ-
નાર કાણુ? દીમતથી વખત સમાવવા
સોમેશ્વરે પૂછ્યું “જવાબ દો.”

“અરે પણ પેલા જાય છે તેને પકડીએ”
કહી એક અજાણ દોડવા ગયો.

“અખરદાર!” સોમેશ્વર આડો ઉભો
રહ્યો. “તું કાણુ. છે તે કલા વગર આગળ
જવાતું નથી.”

“પકડો એને” એક જણે કહ્યું ને બીજો
આગળ ધસ્યો.

“મને પકડવું સહેલું નથી.” કહી
સોમેશ્વરે ધસારો કર્યો એટલે પેલા લોકોએ
પાછા હકી તરવાર કાઢવા માંડી.

હલેસાંના અવાજથી સોમેશ્વરને લાગ્યું કે
હોડી અપાટખંધ ખાઈની ગેરે પાર જતી
હતી. તે પચ્ચીની આડો ઉભો રહ્યો; અને
પરગાળી સેનિકો તેના પર તુડી પડવા. આ
સેનિકો અનુભવી લડાઈવાળો નહોતા એટલે
ક્યાં સુધી તો તેમને રોકવા સોમેશ્વરને સહેલું
મળ પડ્યું. હોડી વારે હોડી પેસે પાર પહોંચ્યો
તો અવાજ આગ્યો, અને નેરા ને તેની સં-
વાણની ગુણે ઉપાડતાં ચંલગાયાં. સોમેશ્વર
લાગ્યું કે હવે તે બે ખાઈમાં પડે તે
સહેલાઈથી તરીને પાર જાય; એટલે તેણે
ધીમેધીમે પાછા દડવા માંડ્યું.

અખાત્રીજના જુવણનાં પાણી ફરી વળ્યાં
દતાં એટલે ખાઈની એકે દૂર સુધી ભેંસ
બીની ને લપસાળી ચાઇ ગઈ હતી. સોમેશ્વર
આ બાન જુડી ગયો, અને પાછા દડતાં
લેતે જરૂર કુદ્યો, ને તે લટી, ધડ્યો. પેલા
સેનિકો એકદમ તેના પર પડવા ને તેને
પકડી લીધો.

સોમેશ્વરે કાન દીધા તો નેરા ને તેની
ચી અપાટખંધ ઉપર મદનાં ચંલગાતાં દગાં.

“હવે પેલા પાછળ, કેમ જવાય?”
પેલા પરગાળી સેનિકોનાં એકે કહ્યું.

“અત્યારે હવે કેમ જવાય? સવારે સંધ,
રહેશે. આનેજ પકડી જઈએ” કહી બે અજા
સોમેશ્વરનો માથ પકડી તેને લઈ જતા લાગ્યા.

ધમરી સ્વ. પતિભીના સ્વરણોયે
 શ્રી પુણ્ય સુત્ર-ગતી અમાને
 શીયુત ડોઢાખા આણુદળ આવડા
 તરફથી અવિનય સુપ્રેમ બેટ.

શુભરતી

[પાટ ૧૨૮૦]

કેસાની આણે અધારા અવળ ને મેરી ગયા

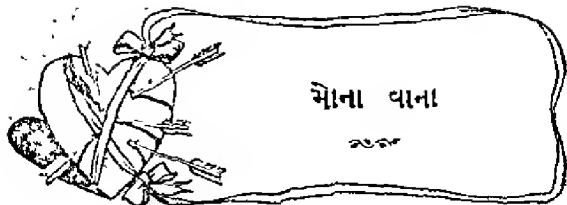

ગુજરાત]

[પાના ૧૬૮૦]

વાના, મારી વાના, દવે તાર નાગ બોલનાં હું કંપું હું

—મીના વાના

મોના વાના

૨૦૨૦

અનુવાદક

ડૉ. ભાદરાજ કુર ડાહ્યાભાઈ દિવેદી,

બી. એ.

વિવરણ

૨૧ સુદરશન મોરફકર

—૨૦૨૦૨૦૨૦—

પાના

મીના કોલોના	..	.	મીનાનો સેનાની
મોર્ફ કોલોના	.	.	મીનાનો પિતા
મીનાવેલી	હોરેસનો સેનાપતિ
બોર્સો,			
રોસો }		...	મીના સામંતો
રોડ્રીગો	હોરેસનો અધિકારી
વેલી	મીનાવેલીનો કારભારી
મીનાવાના	(મોના વાના). મીનાની પત્ની.

સમય : દસવીસમી સદીમાં સેનાની અંત.

સ્થાન : પહેલા અને ત્રીજા અકાશ દંડની સુદર પાના અને, બીજામાં નગરની બહાર.

આ નાટ્યનું વસ્તુ પોતાના સુદર પાના દ્વારા રજૂ કરવામાં આવે છે તે વખતની દશીમ પદ સ્થાન છે

પહેલા અંકનો સાર

પેરો પાદના દસમી સેનાપતિ મીનાવેલી સાથે સંબંધિત રહેતા નહોતો કદાચ મીનાવેલી મોર્ફ કોલોના પાનામાં પાડો અને તેને લોકો કહે છે કે મોર્ફકરના કાળમાં પેરો પાદ પાડો અને તે મીનાવેલી પોતાને અન્ય ને કાળમાંથી પુરો પાડવા નૈયાત છે. વાના આ સમય મીનાવેલી પદ વિરુદ્ધ કાળ પ્રત્યક્ષ દિગ્ગે આપે રજૂ કરે છે અને મીનાવેલીના વસ્તુમાં મીના નીતે છે.

(દરે આરમ્બ પાડો.)

અંક બીજો.

પ્રીત્તીવેલીના તંબુ

[દીપતી વસ્તુઓ આમતેમ પડી છે. હીરે અને કસબના પડદા, શસ્ત્રો અને મહામૂલ્ય અછન છતાં છતાં વેરાએલાં છે. જાતજાતનાં હીરામાણેકની મોટી પેટીઓ અરધી ઉઘાડી પડી છે. પાછળ તંબુનું ડાર બારે પડદામાં દેખાય છે. મેજ પાસે ઉભેલો પ્રીત્તીવેલી દસ્તાવેજો, નકસા અને હથીઆરો ઠાવે છે. વેડીઓ પ્રવેશ કરે છે.]

વેડીઓ

પ્રગતસત્તાક રાજ્યના કમીશનરોએ આ કાગળ મોકલ્યો.

પ્રીત્તીવેલી

ટ્રીબુટીઓએ ?

વેડીઓ

હા, બીજા કમીશનર મેસર માલકુરા હજી પાછા ફર્યા નથી.

પ્રીત્તીવેલી

કેએન્ટાઇન તરફથી ફ્લોરેન્સ પર ઝુમતું વેનીસનું લશ્કર અણધારી ટક્કર ઝીલતું જણાય છે. કાગળ મને આપ. [લે છે અને વાંચે છે] તે હુકમ મોકલે છે કે, છેલ્લી વારે પરોઢીએ પીસા પર હું હલ્લો નહીં કરું તો મને તરત પરહેજ કરવામાં આવશે...એમ. ઠીક. પણ હજી રાતનો તો હું રાજા છું. 'તરત પરહેજ કરવામાં આવશે'. આહ! તેને થોડીજ ખબર છે?...પોતાના જીવનની અપ્રતિમ ધડીની રાહ જોઈ રહેલાને આવા હુખ્યા, ચવાઈને કુચા થઈ ગયેલા શબ્દો ભય પમાડી શકે એમ તે ખરેખર માનતા હશે?...ધમકી, ગીરફતારી, નિંદા, મારી પર કામ ચાલે, ન્યાય અપાય: આવું આવું મારે ક્રીસગણતીમાં? એ લોકોમાં પાણી હોત, એમની છાતી ચાલતી હોત તો મને ક્યારનો પકડ્યો હોત.

વેડીઓ

મેસર ટ્રીબુટીઓએ કાગળ આપનાં મને કહ્યું કે હું પણ આવું છું. તેને તમારી સાથે વાત કરવી છે.

પ્રીત્તીવેલી

આહ! આખરે તેણે નિશ્ચય કર્યો...અમારી મુલાકાત વખતે ધણી વાતોનું નિરાકરણ થયે; એ મુકલકકડી પામર લહીઓ ફ્લોરેન્સની સઘળી ભેદી શક્તિઓનો પ્રતિનિધિ છતાં મારી સામે આંખે આંખ મેળવીને જોઈ શકતો નથી; મોત કરતાંએ મને વધારે ધિક્કારનાર આ ગરીબોડા શીકેડા વામનજી મારી સાથે એ ઘડી વીતાડશે એ એની કોણ બચે કેવીએ જશે. ગંભીર ચાસન તેને મળ્યાં હોવાં જોઈએ. તેને સખંત હુકમ મળ્યા વિના તે આમ રાક્ષસ સામે તેનીજ ગુફામાં બાજી ખેલવા આવે નહીં. મારે બારણે પહેરગીર કાણુ છે?

વેડીઓ

તમારી ગેશીસીઅન ટુકડીના બે ધરગા સૈનિકો: હરનાન્ડોને મેં જોળખ્યો, તે બીજો મને લાગે છે કે ડીએગો હતો.

પ્રીત્તીવેલી

ઠીક. સ્વર્ગના દેવોને કેદ પકડવાનું કદ તોય એ એ તો મારી આસા ઉઠાવશે—અંધારં થતું જાય છે. દીવો સળગાવ. કેટલા વાગ્યા?

વેડીએ.

નવ વાગી મયા.

ખીન્નીવેડી

માડે કેલોના પાછે નથી આવ્યો.

વેડીએ.

તે આવશે તેવાજ ખાઈ પાસેના પહેરેગીર
એને તમારી પાસે લાવશે.

ખીન્નીવેડી

મારી માગણી નાકમુખ થઈ હોત તો
તે ક્યારેનોએ અહીં આવી પહોંચ્યો હોત.
વડી એ ઘડીમાં નીવડો આવશે પોતાની
આમરજમા અધકારમાં તારી રહેલા કેડીએ-
ને. જેનાં સ્વપ્નાં અપે એવા છુટા સરવાળા
મોટાં લદાણે પેઠે આ વડી મારા જીવનના
આધારરૂપ છે અમળાના પ્રેમ જેવી
નમળાએની વસ્તુમાં માણુમ પોતાનું જીવિ,
પોતાની અક્ષય, પોતાનો આત્મા, પોતાનો
આનંદ, પોતાનો શોક બધુજ સમાવે એ
પણ કેવું! ...એ પ્રેમ મારા હસવા કરતા
વધારે પ્રબળ ન હોત તો હું ચોતે તેને
જોઈને હસત — માટે હાલ આવ્યો નહીં—
એટલે તે અશ્વત્થાની. (વેડીએને) જા, વાના
અહીં આવવાની હા પાડે તેની નીચાનીરૂપે
પ્રગટાવવાના નહીવા પ્રગટ્યા કે નહીં એ
જોઈ આવ...ખીજતો જીવ બને એટલા
માટે ચોતાનો એજ આવતી અને એવી રીતે
તેની રૂપતની પેઠે મનેજ બચાવી મેલી ત્રીના
કુજતાં પર્ણલાંની આગાહી આપતો એ
મજાસ લાં છે કે નહીં તે જો...નહીં તો-
રહેવા દે-દૂજ જાડે હું. છેક બચપણથી આ
વડી માટે હું તલસ્યો છું. અને એ ઘડીને
(પહેરે સત્કાર મારા શીવાય કાખી-એક
મિત્રની આંખે પણ ચપે જોઈએ નહીં...
[તંબુના મારણા નરજ જાય છે. પડે]

પાછળ ફરે છે અને અધકારમાં
નમર કરે છે.] જો, પેલો દીવાલ વેડીએ,
પેલો ઉગસ. અધકારમાં એ કેવો કળક છે!
...કે પેનાજ પરથી. જરાજર છે...જો, તે કેવો
અધકારને ભેટ છે...નમરમા એ એકજ દીવા
પ્રકાશે છે...અરે, આટલાટલા વખત મુખી
તે આટલી થોડી આજ્ઞા પર જીવીને મેં જેને
જંખુ એવું—આટલું ઉજ્જવલ પુખ્ત પીસાએ
કદી આકાશમા વિલસાવ્યું નથી. અરે, મારા
વાર ગીસાવાનીએ! તમે આજે ઉત્સવ
ઉજવશે તો તમારી તવારીખમા ચિરંજીવ વસી;
અને મેં મારા વતનને ઉગારું હોત તે માણુત
તેના કરતા વધારે દિવ્ય આનંદ હું માણીશ...

વેડીએ.

[તેને અડકતા] આસો તણુમ જાએ.
પણથી મેસર દીવુજીએ આવે છે.

ખીન્નીવેડી

[પાછો આવીને પડો પડનાં] હા
આપણે હજી - મુલાકાત લાગી નહીં પડ્યો. —
[મેજ પાસે જાય છે અને કાગળીઆ લે છે]
તેના ત્રણે કાજળ તારી પાસે છે!

વેડીએ.

ના, મેજ.

ખીન્નીવેડી

મે તો મે આતરેયા અને આજ સાંજનો
કૂકમ...

વેડીએ.

પહેલા એ આ રજા તમે હાથમાં ચોળા
રજા છે તે રીતે.....

ખીન્નીવેડી

પેલો આવી પહોંચ્યો.

[પહેરેગીર પડો જાય છે. દીવુજીઆ ફાગલ
જાય છે.]

દ્રીવુદ્ધીઓ .

કે પેનાદક્ષમાંથી કોઈ નીશાની હોય તેમ
અપકલો વિચિત્ર દોષો તમે જોયો?...

પ્રીન્ઝીવેલી

એ કશાની નીશાની હોય એમ તમને
લાગે છે ?

દ્રીવુદ્ધીઓ

બેશક. મારે તમને કે' કહેવું છે, પ્રીન્ઝીવેલી.

પ્રીન્ઝીવેલી

બોલો. જા, વેડીઓ; બહુ દૂર જતો નહીં;
મારે તારો ખપ પડશે.

[વેડીઓ જાય છે.]

દ્રીવુદ્ધીઓ

પ્રીન્ઝીવેલી, તમારા તરફ મારો કેટલો
આદરભાવ છે એ તમે જાણો છો. આ મેં તમને
ઘણી વાર બતાવી આપ્યું છે. પણ બીજી
ઘણીએ વાતની તો તમને હજી ખજર નથી;
કારણ કે વિશ્વાસઘાતી મનાતી, પણ ખરી રીતે
ફક્ત વહેવાર એવી ફ્લોરેંસની રાજ્ય-
નીતિનો એક નિયમ છે કે તેની અંદરખાનેની
હકીકતોના જાણકારોથી પણ કેટલીક વાતો
છુપી રાખતી. અમે સૌ તેનાં આકરાં જાનવ-
ને આધીન રહીએ છીએ, અને તેની શ્રેષ્ઠ
પ્રતિજ્ઞાના પ્રવાહક તો મોટાને આપણે
બેધડક રક્ષવા જોઈએ. તમારી ઉગતી વય અને
અજ્ઞાત-કુળ છતાં પ્રગ્નસતાકેના સાથી જખર-
સ્ત લશ્કરના સેનાપતિ તમને જનાવવામાં
મારો હીરો મોટો હતો; પક્ષદંથી માટે મારે
જરાએ પરતાવું નથી પડ્યું; પણ આજકાલ
તમારી સામે કાવાવા શરૂ થયા છે. આ વાત
તમારી આગળ ઉઘાડી પાડવી એ ફરજિસ્ત
હોવા છતાં હું કેવળ મિત્રાચારીને ખાતર એ કહું
હું. ઘણી વાર બહુ ચીવટથી ફરજ જાળવવા
જતાં તુફાન વધારે થાય છે. માટે તમને કહું

હું કે તમારા શત્રુઓ, તમે આવહલીણા, નખળા
મનના ને પ્રમાદી છો એવો અરોપ તમારા
પર મુકે છે. કેટલાકને તો તમે બેવશ હો
એવો વહેમ પણ છે...તમને પકડવાની અને
તમારી પર કાગ અત્યાચારની ચર્ચા અસારે
ચાલે છે. સહભાગે હું વેળાસર ચેત્યો. હું
એકદમ ફ્લોરેંસ ગયો અને શત્રુના પુરાવા
સામે પુરાવા રજૂ કરી મેં તમારો બચાવ કર્યો.
હું તમારો જમીન-ધર્મો. તમારી પરના મારા
અચલ વિશ્વાસને સિદ્ધ કરી બતાવવાનું તમારા
હાથમાં છે; તમે હલો નહીં કરો તો આપણે
માર્ગ જઈશું. મારા સાથી મેસર મેલેદુરાને
વેનીસીઅન પ્રોપીટેટરના લશ્કરે બીગીઓનામાં
રોકા રાખ્યો છે. ઉત્તરમાંથી બીજાં સૈન્ય
ફ્લોરેંસ તરફ કુચ કરે છે. એ નગર ભયમાં
છે. આજ સુધી મુક્તતરી રાખેલો હક્કો કામે
તમે શરૂ કરો તો સૌ આરાં વાનાં થાય. તે
રીતે પીસા પડ્યા પછી આપણા સુનંદા લશ્કરે
શાન્ત પાડી શકશે, અને વિજયદેવીને
માનીત્રીસેનાપતિ પણ, અને આજકાલના તમારા
દુશ્મનેને તમારા સુસ્ત પ્રસંગો અને સદાયકો
જનાવે એવા ભલકા અને વિજયની વચ્ચે
આપણે મગરબીથી ફ્લોરેંસ પાછા ફરી
શકીશું...

પ્રીન્ઝીવેલી

તમે કહી રહ્યા ?

દ્રીવુદ્ધીઓ

લગભગ અર્ધું. શીવાય કે આપણાં સદચાર-
ના દરેક કિસ્સે વધતાં જતાં, હિત વીશે મેં
કે કહ્યું નથી...આપણા ઉત્તરામુક્ત કાયદા
છતાં મેં આમ કહ્યું છે. કાયદા પ્રમાણે તો
ભયના વખતે સેનાપતિનાં સામનને ફ્લોરેંસની
અકળ સત્તા વડે સમતોલ રાખવી જોઈએ; અને
આજે હું એ સત્તાનો નમ્ર પ્રતિનિધિ હું...

ખીન્નીવેડી

મને દમણું મળ્યો એ દુકમ તમે લખ્યો છે?

દ્રીવુદ્ધીએ

હા.

ખીન્નીવેડી

તમારેજ હાથે?

દ્રીવુદ્ધીએ

એસક. પણ આ સવાલ શા માટે?

ખીન્નીવેડી

આ એ કાગળો નોખા? તમે તેને વરલી શોધે છે?

દ્રીવુદ્ધીએ

વસ્તુ વખતે. પણ કોણ જાણે એમા શું લખ્યું છે?...મારે પહેલાં....

ખીન્નીવેડી

કે જરૂર નથી. અને ખબર છે.

દ્રીવુદ્ધીએ

તમે આંતર્યાતા તે કાગળો આજ કે? મારી આથા હતી કે તમે એ કાગળો એમ જોશો. કમેદી ડીક કરી.

ખીન્નીવેડી

તમે બાજક છોકરા સાથે વાત નથી કરતા. આની અવધ મુકિતએનો આપણ આપણે ન લઈએ, અને મારે જેને વહેલી પતાવવી છે એવી આ મુલાકાતને આપણે વધારે લંબાવીશું નહીં. ફોર્સેસમાંના વિજય કરનાએ વધારે મોટો ખદબો અને મેળવી આપવામાં આ મુલાકાતથી ખલેવ પડે છે.

...આ કાગળોમાં તમે દવકાઇ ને લુકાણીથી મારુ એકએક કામ નિંજુ છે. આજ રાથી થયું? કેવળ ખાસને લીધે કે આ ફોર્સેસ આફ્રીકાને સહેલાઈથી શિક્ષા કરવાનું જની

આરે એ મારે? આ કાગળમાં વિષયો એવી સેતાની કુનેદીથી મચડી નખાઇ છે કે પડીકાર તો અને પોતાને હું નિર્દોષ હોવા વીશે શંકા હાજર છે મારા કામેકામને વિનુત, અવધ અને વિરૂપ ચીતર્યું છે અને આ બધુ વેગતા પહેલાં અકવાડીઆથી તે મારી આંખ ઉપડી તે ઘડી સુધી—તમારી શંકાને સિદ્ધ કરી બતાવવાનો મે નિશ્ચય કર્યો તે મંગળ ઘડી સુધી. મેં સાવધાનતાથી તમારા કાગળોની નકલ ઉતારીને તે ફોર્સેસ મોકલાવ્યા છે. મેં પ્રત્યુત્તર આપ્યો. તમારું લખ્યું ખરું હતું, તરતજ કાગળકે કયા કુના પર મને પડ્યો એ પણ તમને કહેવામાં આવ્યું. મને એકતરફી ન્યાય મળ્યો છે, મને દેહાતની સળ થઇ છે, અને મને ખારી થઇ છે કે તમે એવી સાખીનો રસ્તુ કરી છે કે દેવદૂનોની સમગ્ર નિર્દોષતા પણ તેમથી અને મુકા કરી દીધે નહીં.

પણ હવે મારુ મન ધુલ્લી ઉઠ્યું છે, અને સાંકળો સોડીને હું આગળ વધું છું. આજ સુધી હું રાજકોટી ન દને પણ આ જે કાગળ મારા હાથમાં આવ્યા પડી હું તમારા મિનારાની તેઆરી કરી રહ્યો છું. આજ રાત્રે હું તમને અને તમારા શોકમગ્ન સૈન્યને વેચાતો છું; હું તમને એકદમ ફર, એકદમ કાલીય ધા મારીશ, અને આમ જ નમરી વિધાસલાતને સદૃશ્યની મહના આપે છે અને દંભ પ્રપંચ, અમન્ય, અપકાર અને શકતાથી વિખનું શાસન કરી રહી છે તેને આખાથીખી કરી ખારી નતવને બાવરાલી ખાનીશ...કારણ કે આજ સાંજે મારે લીધે પીસા—તમારું જુના કાળનું દુઃખન, તેમાં મદ ઉભા છે ત્યાં સુધી તમારો અજાણ્ય જગતમાં પ્રસરતો અટકાવતુ ને પીસા—

ઉગરશે અને એક વાર ફરીથી તમારી સામે પડકાર કરવા માથું ઉચકશે...આહા! ઉડીને ઉભા થવાની જરૂર નથી—મેં બધા ઉપાય લઈ લીધા છે, અને તેમાં મીનમેષ થાય તેમ નથી; તમે મારા કબજામાં છો અને તમારી સાથે ફ્લોરેન્સના લાગ્યને પણ હું મારા હાથમાં રાખતો હોઉં એમ અનુભવું છું.

[ટ્રીવુલ્ફનીઓ પોતાનું ખંજર ખેંચે છે અને પ્રીન્સીવેલી પર ધા કરવા ન્યય છે.]

ટ્રીવુલ્ફનીઓ

વાર છે હજી.—મારા હાથ છુટા છે ત્યાં સુધી તો કેં વળશે નહીં.

[પ્રીન્સીવેલી હાથ વડે ધા બીસતાં હથીઆર ફેંકે છે તે તેને મોં પર વારે છે. તે ટ્રીવુલ્ફનીઓનું કાંડું પકડે છે.]

પ્રીન્સીવેલી

આ ઉત્તર માટે હું તૈયાર નહોતો... જુઓ, હવે તમે મારા કબજામાં છો, અને એક હાથે તમને હું કચડી શકું...આ ખંજર મુકાતું એટલીજ વાર છે... તે ક્યારનુંએ તમારી ગર્દનમાં ધુસ્યું હોત. શું? તમે કેમ કેં બોલતા નથી? ખીહો છો?

ટ્રીવુલ્ફનીઓ

[બાવહીન] નહીં, ખંજર ખેંચો, તમે બરાબર કરો છો. મારું આવી બન્યું છે એ હું જાણું છું.

પ્રીન્સીવેલી

[પકડ પોચી કરતાં] આહા!...પણ ખરેખર, તમે ક્યું તે નવાઈ જોવું છે. કોઈકજ એમ કરી શકે છે. મોતનો ધા આમ સામી છાતીએ ઝીલનારા સૈનિકાય બહુ હોતા નથી, અને મને તો ખ્યાલ પણ નહીં કે આવાનબળા શરીરમાં...

ટ્રીવુલ્ફનીઓ

તરવારની ધાર શીવાય બહાદુરી હોયજ નહીં એ તમારું લગાયક જીવોનું ધારણું બોલું છે.

પ્રીન્સીવેલી

એમ પણ હોય...બરાબર. હું તમને કેદ કરું છું પણ તમને કેં છળ નહીં થાય... આપણે—હું અને તમે જુદીજુદી શક્તિના ઉપાસક છીએ. [ચહેરા પરથી લોહી લુએ છે] આહા!—એ ધા આઘાતી વગરનો તો નહોતોજ...ઉતાવળ કેંક વધુ પડતી થઈ પણ તાકાતમાં હણપ નહોતી...અને હવે, કહો જોઉં, જ્યાં પહોંચવાને કોઈ પણ આતુર નથી હોતું એવા લોકમાં તમને મોકલવાની અણી પર આવેલો માણસ તમારા કબજામાં હોય ત્યારે તમે તેને શું કરો?

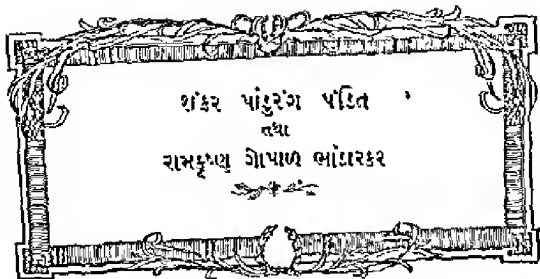
ટ્રીવુલ્ફનીઓ

હું તેને જતો કરું નહીં.

પ્રીન્સીવેલી

કેં સમજાયું નહીં...તમે વિચિત્ર છો... એવા કાગળો લખવા એ નીચ કામ. હવે, તથુ તથુ જળરી લડાઈઓમાં મેં ફ્લોરેન્સને ખાતર મારું લોહી રેડ્યું છે. મારી જાત સામે કદી જોયું નથી, તનતોડ મહેનત કરી છે અને લાલ બધો તમને મળ્યો. હું હમેશાં રાજ્યતંત્રનો નિષ્ઠાવાન સેવક રહ્યો છું અને મને ખેવકા યંવાનો વિચાર કદી આવ્યો નથી... તમે મારા પર જસુસી કરતા એટલે તમને આ બધી સારી રીતે ખબર છે...અને જતાં તમારા કાગળમાં અધમ છબ્બાંથી કે વેરથી મારા દરેક કાર્યનો—મારા દરેક પગલાનો તમે અવગણ અર્થે ખેસાડ્યો છે. હું ફ્લોરેન્સનોજ વિચાર કરતો; તમે ઉપરાછાપરી બદબોધને જુદાણું આપ્યો.....

[વધુ મઠે જુઓ પૃષ્ઠ ૩૩૫]

(“સ્મરણમુકુર”) લેખાંક ૨૦ એ.

લેખક

રા. નરસિંહરાવ ગોપાળનાથ

બી એ, સી એસ.

—૭૭૭૮૬—

શંકર પાંડુરંગ પંડિતનું નામ પણ ના જાણનારા હાલના દેશના તરુણ ‘સાક્ષી’ છે. (આ ‘સાક્ષી’ રામ છે કદાચમાં નથી વાપરતો. પરંતુ એ શબ્દ જ મને અપ્રિય છે— એ શબ્દમાં અર્થ, ભાષાશૈલી, વગેરેને અંગે હું ફક્ત ‘નોંંક’ તેથી અપ્રિય છે—મારે જ આજ અવસરે યિદ્દનું સ્વીકારી વડે એ શબ્દ મક્કીને જાકું છું.) હાલના તરુણ વર્ષમાં એમ જ માન્યતા છે કે શુભરાત્રી સાદિલની સેવા નહીં મેંદી કરે તે જ સ્મરણને યોગ્ય; તે જ કારણથી મેંદીવાલ લાલભાઈને મેં “સ્મરણમુકુર”માં અંકિત કર્યો તે વખતે પણ પ્રશ્ન પૂછાવ્યો કે “મેંદીવાલ લાલભાઈ એવને શું?” શંકર પાંડુરંગ પંડિતે સરેરાશ આપને અંગે સાદિલ,

પુરાતત્ત્વવિદ્યા, ઇત્યાદિ ક્ષેત્રમાં જ સેવા કરીને શુભરાત્રી પણ ધોરસ્થવિદ્યાને સંબંધે માન્યતા પદવી પ્રાપ્ત કરેલી તે જોતાં એ પંડિતને વિસ્મરણના અંધકારમાં મૂકાય તો અરેખરી આશ્ચર્યની વાત. કાલિદાસને સમયનિર્ણય, ઝગવેડના ભાષાન્તરનો ભગીરથ પ્રયત્ન, ‘ગોડવહો’ કાવ્યના સમર્થ ઉપોદ્ધાતમાં પ્રગટ થતું પ્રાકૃતનું રાત, ઇત્યાદિ અનેક દિશામાં શંકર પાંડુરંગ પંડિતની પ્રજ્ઞા સંસ્કૃત ભાષાના અભ્યાસીઓ સુધી જાય તો શંકર પંડિતને દોષ નહિ, પણ કુર્ભાગ્ય.

આ ‘સ્મરણમુકુર’ની લેખમાળામાં શુભરાત્રીએને જ સ્થાન મળે એમ નિયત રાખ્યો નથી; શુભરાત્રીમાં સ્ત્રી-શુભરાત્રી જોવાનું થઈ ગયેલા ગોપાળરાવ હવે કેશમુખ-

ની છાંયી આપણે જોઈ જ ગયા છિયે. શંકર પા. પંડિત અને રામકૃષ્ણ ગોપાળ ભાણુશરકર એ બે જણા ગોપાળરાવની પેઠે ગુજરાતી બની ગયેલા નહોતા, તેમ બનવાનો પ્રસંગ જ નહોતો આપ્યો. પરંતુ મ્હારે એ બે પંડિતાનો સંપર્ક પાછલાં પચાસ વર્ષમાં થયેલો, તે કાંઈક આંશે ગુજરાતમાં, તેમ જ શંકર પંડિતની તો કાર્યપ્રવૃત્તિ ગુજરાતમાં પણ થોડો વખત હતી, -તેથી એ બે વિદ્વાનોને અહિં સ્થાન આપું છું.

પ્રસ્તાવના બરાક લાંબી થઈ ગઈ, વાચક ક્ષમા કરશે. હવે એકદમ મુકુરનાં પ્રતિબિમ્બ પ્રગટ કરું છું.

શંકર પાંડુરંગ પંડિત* ગુજરાતમાં ખેડા જિલ્લામાં ઉપુરી કમેક્સટરની પદવી ઉપર હતા તે વખતે હેમનું પ્રથમ દર્શન-મ્હારા પિતા જોડેની મિત્રતાને પરિણામે-થયેલું યાદ આવે છે. એઓ પ્રાર્થનાસમાજના દૃઢ ભક્ત હતા, તે અનિય પડે ભોળાનાથ ચારાભાઈનો સંબંધ બંધાયો હતો, તેમ જ પ્રાચીન સંસ્કૃત હસ્તપ્રેષો મેળવી આપવા બગેરે મિત્રમેવાને થોડે પણ બને વચ્ચે સ્નેહભોગ થયો હતો. ખેડા જિલ્લામાં કાસરા તાલુકો શંકરરાવના 'હિપ્પિન' માં હતો, તે પ્રસંગે માણેકઠારી પૂન્યમતો ડોકારનો મેળો જેવાને મ્હારા પિતા જોડે કુટુંબનાં કેટલાંક જણ ગયેલાં તેમાં હું હતો. એ મેળામાં બીડ એટલી તો ચાપછે કે 'માણેકઠારી' ને બદલે 'માણસમારી' એમ સંગ્રા અપાયછે. એ માણસમારીની બીડમાં સહીસપ્તામત પસાર

થવામાં શંકરરાવ હમને બહુ સારી રીતે સહાયકારક થયા. પોતે થોડા ઉપર સવાર થઈને-અધિકારને દોક-બીડમાં થઈને માર્ગ કરતા મયા અને હમે થોડાના સાધનથી થયેલા માર્ગનો આશ્રય લઈને યાત્રતા ગયા, તે છેક મદિરનાં પગથિયાં સુધી. પછી અંદર જવાને તો હેમની સાથે બધાએ યાત્રતા ગયા.

ઈ. સ. ૧૮૭૮ માં હું F. E. A. માં નાપાસ થયો, તે પછી અમદાવાદમાં શંકરરાવ આવેલા તે વખતે મળ્યો. મ્હને કહેછે: "હમે સ્થા વિવચમાં નપાસ થયા?" ઉત્તર: "ઈતિહાસમાં." એ વિવચ મ્હને ક્યતો નહોતો. શંકરરાવ કહે: "ઈતિહાસનું ગાન આરું મળવાનો ઉપાય કહું," કહીને મ્હને પૂછે: "કોઈ મકાનને વિશે સંપૂર્ણ ખ્યાલ શી રીતે ત્હમે મેળવો?"—હું તાજે, કાચો વિદ્યાર્થી હતો; પરીક્ષામાં નિશ્ચિત કરેલાં પુસ્તક બહુ વાર વાંચવાં એ વિદ્યાર્થી વર્ગમાં પરાક્રમ રૂપ ગણાતું હતું-એ પરાક્રમ હું કદી કરી સક્યો નથી;-એક મ્હારા સહાધ્યાયીને પ્રે. ભાંડારકરે ધમકાવ્યો: "શા માટે આ નાટકમાં હું નપાસ થયો?" એ વિદ્યાર્થી કહે: "સાહેબ! મ્હેં એ નાટક સ્નાતકાર વાંચ્યું હતું."-પ્રે. ભાંડારકર કહે: "તો ત્હારે તે આક્રમી વાર વાંચ્યું હતું!"-આ પ્રકારની માન્યતાના સંસ્કારને પ્રભાવે મ્હેં શંકરરાવને ઉત્તર આપ્યો: "એ ધરને વારંવાર જેવું-એ રીતે સંપૂર્ણ ખ્યાલ આવે." શંકરરાવ કહે: "ના; એ ધરને જુદે જુદે સ્થળે રહીને જેવું; જુદાં જુદાં દૃષ્ટિબિન્દુથી જેવું. તે જ રીતે ઇતિહાસ પણ જુદી જુદી દિશાથી

ને આ પ્રસંગે શંકરરાવ ન્હાવાને બેઠા, તે ચોરસનાં બારણાં બંધ કરીને બેઠા. હમારા એક નોકરને આથી નવાઈ લાગી, તે કહેવા લાગ્યો: "આ તે વળી ચેવા? બાબકોઓની ગોડે બંધ બારણે ન્હાયછે!" હવે ખુશ્લામાં. ન્હાનારા ઘડી ગયાછે; બંધબારણે ન્હાનારાની સંખ્યા કાંઈક વધીછે-અમુક વર્ગમાં ને અમુક સ્થળમાં.

નિરખરો; રાજકીય, ધાર્મિક, સામાજિક, કલાદિ સ્વરૂપથી અભ્યસન કરવું જોઈએ.” આ વચનથી મદારાં નેત્ર છુટી જ રીતે ભીજ્યાં.

તે પછીની પરીક્ષા (F. A. ની) માં હું ખાસ થયો તે વખતે શકર પંડિત અને શ્રી ભાંડારકર સંસ્કૃતમાં પરીક્ષકો હતા. વિશ્વોત્તરીય નાટક સંસ્કૃતમાં દમારે વાચવાના પ્રસ્તાવમાં હતું. શકર પંડિતે એ પુસ્તકની વિવેચક દૃષ્ટિથી પ્રસિદ્ધિ કરેલી હતી, પણ પરીક્ષા વખતે હજી તે લખ્યું નહોતી. જેના અપેક્ષાં છટક પાનાં મદારા મિત્ર મુકુન્દનાથ નિત્યારામે પંડિતના બાર્ડ ધનસ્વામ જેના મિત્ર હતા તેની મારફતે પેદા કરીને આપી આપ્યા હતાં, તેનો બહુ લાભ મળે ના મળ્યા પરંતુ હું એ પ્રમુખે સંસ્કૃતનું ધનામ લઈ ગયો તે માટે શ્રી ભાંડારકરનો પુત્ર, મદારા નિકટ મિત્ર અને એ ધનામ માટે પ્રતિસ્પર્ધી, શ્રીપ. મ્હને અનેક વાર કરેલો “ત્હને તો શકરનાથ વાળાં પાનિયાં જોવાનો લાખ મળ્યો હતો ને”

અમુ આ વખતે સમુત્તમમાં વિદ્યાર્થીઓની તરફી (મુખ્યગત) પરીક્ષા લેવાની હતી. હું તે માટે પરીક્ષકો કને ગયો, કેટલાએક સંસ્કૃત શ્લોકો વાચવાનું મ્હને હતું. શકર પંડિત કહે- “હવે આ દસાણી બાલિકા જેવા ઉચ્ચાર કરીને વાચાને.” (આ વચનમાં ગુર્જણાં મુલ્ય અન્દમ્ એ દાક્ષિણ્યપોત્તી ગર્વોક્તિ-નિન્નેક્તિ-નો ગન્ધ હતો ખરો, મ્હને કાંઈક

એ વચનનું મધ્ય વાચ્યું), શ્રી. ભાંડારકર, મ્હને કિલ્લ તરીકે નિત્ય ગપકથી યોગબ-નામ, બોલ્યા, બે જ સપ્તો, હલતાથી, બોલ્યા: “He call”—(“એ (વાંચ)બે જ”). આ એક દૃષ્ટિરે પ્રસંનાવચન હતું. અને, ખરે, ગુર્જણા મુત્ર અન્દમ્ એ આરોપ બહુ અંશે ખરો જ હતો, તે હજી પણ કાંઈક છે જ મ્હને નિર્દોષ ગર્વ થયો. શકર પંડિતને મ્હાન કર્ણી.

શબ્દરાત્રી લાપાનુ જ્ઞાન શકર પંડિતે, પોતાના અધિકારને યોગે, સાકું મેળવ્યું હતું, અને મંરૂત બાપાના ચિહ્નાપૂજ્ય અભ્યાસે એ બાબતમાં પુષ્ટિ આપેલી છતાં એક પ્રસંગે મદારી જોડે વાન કરતા કહે- “ત્હને આવરો કે નથી?” (આ પ્રકારનું વાક્ય હતું, યોગ્યસ શબ્દો વાદ નથી; પણ તેથી શબ્દોનો યોગો ઉપયોગ આ પ્રકારનો હતો)-મ્હે જેમની બૃહ્મ બતાવી કે નહિ તે અચ્ચરે વાદ આવતું નથી પરંતુ હું મનમાં દરરો તો ખરો જ. †

કાનકમે શકરનાથ ઓરિયેંટલ કોલેજ-ની પત્નીએ આપ્યા. હું પણ મોકરીમાં તે વખતે હાખવ થયો હતો. ડિપાર્ટમેન્ટલ પરીક્ષાઓના એ મેકેટરી હતા. હું એ પરીક્ષા-ઓ આપતા જતો તે વખતે એક પ્રમુખે જેમને ઘેર પહોંચે રહેવો. બીજે પ્રસંગે બીજે કેકાજે જાન્યો, તેની શકરનાથનાં પત્ની ઉપાગાર્થ મદારા માણસ દામ પ્રસંગે ગયો.

† આ મુદ્દે સંસ્કૃત પ્રાકૃતમાં નિરુપણ શકરનાથને વિશે આશ્ચર્યજનક હતી. મરાઠીમાં ‘નદિ’ માટે તેમ જ ‘નદિ’ માટે એક જ શબ્દ (નદિ) છે તેથી અવિ કલિ થતી હતો. અહીં ‘નદિ’ ના અર્થનો નાદિ તે સં. નદિ ના કાવ્યા નાદિ ઉપરથી છે અને ‘નદિ’ ના અર્થનો નાદિ તે નનઆદિ ઉપરથી છે, એ બેદ તેમજ મુજ. ‘નદિ’ તે નનઅસ્તિ (સં.) નૃત્ય પ્રા ઉપરથી છે, એ સ્થિતિ, ખ્યાનમાં રાજે તો આ અમ થાવ નહિ.

તેને પૂછ્યા લાગ્યાં: “આ વખત કેમ હમારે ઘેર ના ઊતર્યા? કાંઈ ગુસ્સે થયા છે?” શું કારણ હતું તે યાદ નહોતું નથી; પણ ગુસ્સો એ તો કારણ નહોતું જ. એ પ્રસંગમાંના બીજા પ્રસંગ વખતે હું પરીક્ષાના ખંડમાં હજી આરમ્ભનેા થંટ વાગ્યો નહોતો તેથી બીજા પરીક્ષ્યો સાથે વાતો કરતો ઊભો હતો, ત્યાં આવીને શંકરરાવ કહે: “જાઓ, તમારી જગાએ બેસી જાઓ!” હું મનમાં ચીડાયો. ઓળખીતો સૂતાર એ ટચકા વધારે મારે. મહારા મિત્ર મુકુન્દરામને મહેં આ વાત કરી; એ શંકરરાવની ઓફિસમાં હતો, એ કહે: “તું જાણતો નથી? એ હાલ કેટલી મુસીબતમાં આવેલા છે?”—પછી જાણ્યું: એક સ્કૂલના ધનામના મેળાવડાને કે હેવા પ્રસંગે પ્રોત્સાહન શંકરરાવે તૈયાર કરેલું, તેમાં ગાયકવાડ આવનાર હતા તેને God save the King વગાડાય તે વખતે ઊભા થવું પડે તે ટાળવા માટે પ્રોત્સાહનમાંથી એ છેવટની ચીજ ઉપર છેકા મૂકાવ્યા—તે શંકર પંડિત—એમ આરોપ સરકાર તરફથી મૂકાયો હતો, હેમના જવાબ ખુલાસા લેવાતા હતા વગેરે પત્રવ્યવહારો ચાલી રહ્યા હતા; તેથી હેનું મન બહુ ઉદ્વિગ્ન હતું. (આ પ્રસંગમાં ઉપાધ્યાયનું અંગ્રેજી જ્ઞાન પત્રોની નકલો કાઢવા કરવામાં બહુ ઉપયોગી થયું હતું; અને રાજકોટવાળા બારિસ્ટર સીતારામ નારાયણ પંડિત—શંકરરાવના સગા ભાઈ ગમ્બીર, વિચારશીલ, સલાહ મસલત આપવામાં બહુ મદદગાર થઈ પડ્યા હતા.—(સીતારામ નારાયણ અને સગા ભાઈ શંકર પાંડુરંગ—એમ કેમ? મહારા પિતાએ એકવાર અમદાવાદમાં આ પ્રશ્ન પૂછેલો. શંકરરાવે ખુલાસો આપેલો કે હેમના જન્મની પૂર્વે કાંઈક કારણથી

હેમની માએ માન્યું હતું કે આ છોકરો જન્મે તો બીજાને દત્તક આપવો; તેથી પાંડુરંગ નામના કોઈ દૂતના પૂર્વજને નામે પુત્ર ગણાવ્યો; કશો વારસો બારસો મળવાનો નહોતો. પણ જાણ્યામાં જન્મને વિલમ્બ થયો હતો કે હેવું કશું કારણ હતું.)

બહુ આડી વાત ગઈ.—પૂનામાં એક વાર શંકરરાવ મ્હને ફરવાને રેલવે સ્ટેશન તરફ લઈ ગયા. પરીક્ષા માટે જ હું આવ્યો હતો.. ગાડીમાંથી ઊતરી મારક ઉપર હમે ફરતા હતા; સન્ધ્યા સમય થયો હતો, દીવા થયા હતા; રેલવે લાઈન ઉપર, પૂનાના સ્ટેશન ઉપર, લાઈન ઉપરના નિર્દેશસ્તંભો ઉપર, રેલવેના પ્લાટાની બાજુ ઉપર, લાલ, લીલાં, ધોળાં ફાનસોની દીવાળી બની ગઈ હતી; એમિનોનું આમુર જતાં સર માથવતું શીશડાગાન વખતો વખત થતું હતું; આગ-ગાડી ‘કશા સાઠી, પોટા સાઠી, રંડાઢ્યાચ્યા ઘાટા સાઠી એમ શબ્દરચના ઉચ્ચારતી જતી હતી; હમે રેલવે લાઈનને આક્રમણ કરી રહેલા ગાડીરસ્તાના પૂલ ઉપર ઊભા હતા. શંકરરાવ કહે: “રેલવે સ્ટેશન, લાઈન, ઇલાદિ જોઈને તમને મનમાં શા વિચાર સ્ફુરે છે વારું?” મહેં કહ્યું: “હૂર રહેલાં પ્રિયજનોને મેળવનારું સાધન આ છે—હૈવી બર્મિ આવે છે.” શંકરરાવ:—“To me, it gives rise to the thought that the means of communication are, as it were, in your pocket!” (“મ્હને એમ લાગે છે કે પરસ્પર સંપર્કનાં સાધન જાણે આપણા બિરસામાં જ છે.”) આ બંને સ્ફુરણાઓ પરસ્પર વિરુદ્ધ તો નહોતા જ, કાંઈક સંબંધ જ હતી, પણ મહારી સ્ફુરણા મહારી મનોવાદનાં અનુરૂપ હતી.

અભ્યાસ: આ પ્રમગે જ શંકરરાયે વાને વાને કેટલીક આત્મકથા ગૂઢને કહેવી. પોતે વિદ્યાર્થીદશામાં કેવી મરીમ દાક્ષતમાથી મદયા હતા: રસોઈ દાણે કરતી વાસગો, દાણે માખનાં, નક્ષત્રાદિ કરીને અન્નમાસ કરવા વગેરે હકીકત એ કહેવા વાતરા લેખા નહિ મર્વ, નહિં ગ્વાનિ, નહિ શ્રીમાન વર્ગની નિન્દા, માન આત્મ કથાનો જ તા ના જ કહેવાનો ઉદ્દેશ હતો.

પરીક્ષાઓને અંગે જ શંકર-રાવને ઘેર હુ એક વાર ઊતરેલો તે વખતની હેમ્લી મૂર્તિ-ધરના વેસની મૂર્તિ-મુકુરમાં પ્રમદ થાય છે. બહાર નીકળે ત્યારે (કોઈ લાંબો કોટ, પાટવૂન, ગ્રલા-બી) મિનિયા

રંગની) ન્હાના ધેરાવજાળી દક્ષણી પાલડી, વખતે ખજો આડી નાખેલો કુપટો-કેડા શંકર પાંડુરમે પડિત દોડેલા. ધરના આ વખતે દુક પંચિયુ અને માત્ર મંડુકરાક પ્થેરીને લાખાડે માથે ખુરશી ઉપર બેઠા હતા, ખાલી નોકર કને માથે તેલ ચોળાવીને ૮૫-૮૫-૮૫-૮૫-

ખૂબ ટપકીઓ મરાવતા હતા. પછી ભર્યામાં એરઘાનાં પાંદડાં માથા ઉપર મુકાયા, સમર્થ શુદ્ધિ શક્તિ સાચવી રાખવા આ એક શારીરિક ઉપચાર હતો એ મ કદપના થાય છે. આ પછી લીલુંતો રમ પીરાને હેમ્લો લીધા. બંને કહે SCURF નો વિકાર

રોકવા માટે આ કિતમ ઉપાય છે - હુ ધારુજી, શંકર-રાવને આગળ ઉ-પર બ્રાઉનિંગ Disease પ્રાપ્ત-ધાનક વળગેલો, હેમ્લુ દરમરખ આ વખતે હતો.

માધવરાવ રાનડે-એ નામ પ્રિય વાચક! ત્હને હજુ રમરખમાં છે? પૂછુ છું તે મકાગ્લ. ઈ. સ. ૧૯૧૩માં અમદાવાદમાં સામાજિક પત્રિપદ થવાની હતી ત્હને અંગે કેટલીક પૂર્વ મયી બહાર મકાલમાં

૨૫ શંકર પાંડુરમે પડિત

કરવાને તરુષુ મિત્રોનું મંડળ મળ્યું હતું: તે વખતે નદાદેવ ગોવિન્દ રાનડેનું નામ નીકળતાં એ દેશસેવાની મૂર્તિ વિશે કોઈકની જેવી વાણી નીકળી હતી કે બહાર કહેવું પડ્યું કે-શું આ દેશસેવાને પણ વિરમરખવશ થવાનો વારો: આખો ર-આતુ એ માધવરાવ રાનડે

શંકર પંડિતના ગાઢ મિત્ર હતા. શંકરરાવે પોતાના વડીલ પુત્રનું નામ માધવ પાડ્યું હતું તે રાનડેને God-father ની પૂજ્ય પદવી આપવાના હેતુથી જ; શંકરરાવે મ્હને આ કહેલું સ્મરણમાં છે. એ અને મહા-પુરુષોના વિનોદના પ્રસંગોના હું સાક્ષી કેટલીક વાર થયેલા તે સ્મરણમાં આવે-છે. માધવરાવ રાનડેનું ઘર પૂનામાં બહુ જ દુર્ગન્ધભરેલા સ્થળમાંથી જઘ્યે ત્હારે પ્રાપ્ત થતું; તે માટે શંકરરાવ બહુ ટોણ કરતા; અને ખુબ કારણ કહેતા કે માધવરાવને ધ્યાણશક્તિ જ ઈશ્વરે આપી નથી. (ને હતું પણ તેમ જ). માધવરાવ શંકરરાવને ઘેર હતા, મહારા પિતા, હું વગેરે બેઠા હતા. પોતાનો ટાગી (બે ટૂંનો) બોલાવવાનું કહેતાં માધવરાવ કહે: “આમવા તાંગા, પલા, ફાર વિચક્ષણ આંહે.” શંકરરાવ સંસ્કૃતમાં તે આ શબ્દદોષ ઉપર રમજીથી હસીને કહે: “વિચક્ષણ શું કહોછો? વિલક્ષણ કહો.” માધવરાવ કહે: “એ પંડિતાઈ હમારે નથી બેધતી.”

ગોવિન્દ વિદ્યુત કરકરે-હમારી દ્રોણના ગંધિનના પ્રેરિસર-નું નામ પાછળના એક સ્મરણમુકુરના લેખમાં હું કહી ગયો છું. (સત્યેન્દ્રનાથ ટાગોર વિશેના લેખમાં એ ‘મૂર્તિ-નું અર્ધચિત્ર આપ્યું હતું’). એ મૂર્તિ શંકરરાવ અને હેમના મિત્રમંડળમાં વિદ્યુતકરૂપે લીલા કરનારી હતી. શંકરરાવનો એ મિત્ર છતાં, શંકરરાવ મુંબાઈમાં ઇનકમટેક્સ કલેક્ટરની જગ્યાએ હતા તે વખતે, કરકરેએ શંકરરાવને ઘેર જઈને મ્હોંએ ચઢીને કહ્યું: “તું તો બહુ દુસ્વતો લેજે—નહી?” હેતું કાંઈક કહેવાથી અને મિત્રો લગભગ મારામારી ઉપર આવી ગયા હતા-દત્તાદિ પ્રસંગને જવા દેવા પડે. શંકરરાવને આ આરોપમાં કેવળ અ-યાય જ

મળ્યો હતો. પણ કરકરે તો ત્હને બિનજવાબ-દાર, બેપરવા, રમકડું હતા; હેને શું લાગવાનું હતું? બાળ્યમાં પાછા બે મિત્રો સલાહથી બેઠાયા હતા.

શંકર પાંદુરંગ પંડિતને સરકારની ઇતરાજ વેઠવી પડી હતી—God save the King પ્રોગ્રામમાંથી છેડી નાંખ્યાના આરોપથી—અને ત્હને પરિણામે ઓરિયેંટલ ક્લાસિકેટરની પદવીએથી હેમને ખરોડ્યા હતા; બાળ્યમાં પાછા ડેપુટી કલેક્ટરની જગ્યાએ મોકલ્યા હતા;—એ બધાનું મૂળ એ સ્વતંત્રતાની મૂર્તિના દઢમત અને વર્તનમાં હતું. રેલવે ટ્રેનમાં ફર્સ્ટ ક્લાસમાંથી શંકરરાવને ખરોડવાનો એક અંગ્રેજ મુસાફર પ્રયત્ન કરેલો, તે વખતે શંકરરાવે નિર્ભય લખત કરેલી; દત્તાદિ પ્રસંગોના પ્રવાહ એકઠો થઈ—એક વાર મુંબાઈના રસ્તાની પડોશમાં દારખાનું છોકરાં કને ઊડાવવા માટે, ધોતિયા ને ગંજીફરાક બેર શંકરરાવને પોલીસ પકડીને મલિરિટ્ટેટ કને લઈ ગયા હતા, પછી મિત્રો વચમાં પડ્યાથી છૂટયા, અને પોલીસે “હમે જાળખ્યા નહિ” એમ સખખ બતાવ્યો, વગેરે પ્રસંગો પણ આ વચમાં મૂકવાના છે.—પરંતુ સરકારે ખૂબી હકીકત આખર જણાતાં શંકર પંડિતને સારો બદલો આપીને પોરબંદર-માં એકમિનિસ્ટ્રેટરની પદવીએ નીમ્યા હતા. તે પછી એ એકવાર મુંબાઈ રમ ઉપર આવ્યા હતા, તે વખતે હું હેમને મળવા ગયો. શુભસમાચાર પૂછતાં, મ્હેં પૂછ્યું: “How are the children?” (“છોકરાં ના શા સગાચાર છે?”); એટલે શંકરરાવ કહે: “Don't ask how they are; ask how many they are.” (“કેમ છે ના પૂછશે, કેટલાં છે—એમ પૂછો.”) કુટુંબ-

જાળના વિસ્તારથી કટાળો: આ વચનમાં
અત્યંત દુનો? હું કહી નથી સકતો; બોધવાના
તો જવળા નિર્વિકાર રમુજથી જ. આ
વખતે, જે વ્યવિરો હેમનો અંત આપે તો
વ્યાધિનો પ્રવેશ હેમના શરીરમાં બહુ સળગ
થયો હતો. કાંઈક એ વ્યાધિને લીધે થયું આ
વચન હોય

એ પછી, મૃતને સારે છે, હું ફરી
હેમને મળ્યો નથી દલ એ પ્રિયદર્શન,
સ્નેહજરની, સ્નેહપ્રેરની, મૃતિ મ્હારી મૃતિ માત્ર શુભ. ૬

સમક્ષ તરે છે, સહેજ જીવી, એકવડી,
શરીરવ્યાધિ, હૃદયવર્તુ મુખ; તીક્ષ્ણ શુદ્ધિના
તેજ અર્ધો મોજ નવન; કાંઈક મોઝ ટોચકા
વાળું નાક; ભગવદાર ભમ્મરો, તેજરની
કપાળ,—ઝડપથી, 'શીઝ બરેલા રવરી,
મડમડિયા હચ્ચાર કરતી મધુર વાણી,—આજ
પણ હું આ સવ જોતો હોઉં ને સાંજીતો
હોઉં એમ લગે છે,—એ પ્રિયદર્શન મર્તિ
જોઈશું, એ કવરવદંબના જેવો ભરેલો
મૃતિ માત્ર શુભ. ૬

કુમુભર્જલકા ચક્ર

રચનાર :

રા તામ્રલાલ દયાળજી પટેલ

સુખે 'કેવી કુમુભર્જલકા એક,

ખીસી મારા બાગમાં રે ।

તેની જોએ સ્વેન શી કાય ।

ઝાખે શશિ આનમાં રે ।

જાણે માનમરોવરે કસ નરતુ ધાણુ રે ।

જાણે આજને જોખે ભાણુ વેતો ઝીણુ રે ।

સખે । ખીલજે અખડ એ પુલ

મારા બાગમાં રે ।

એની પાખડી ખરશે જેમ

ખરે તારવિયા રે ।

પાખડી પાખડી લીધે પ્રાણુ

સુખે જ્યાં અતિએ રે ।

લમ સુવાસ ઉર દિન્દોલ

સ્વચ્છંદે શુભે રે ।

કોઈ ફરેજો! શુ ખીલજે અખડ

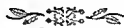
પુલ ઉર બાગમાં એ ?

કોઈ ફરેજો! શુ ખરશે સુવાસ

દેહએ હમેશા એ ?

કન્યાની શોધ

લેખક :

સૌ. સરોજિની મહેતા,
ખી. એ.

ચિત્રકાર :

રા. દત્તાત્રેય,
એ. એમ.

“ભાઈ, તારા બાપાજી બહુશે તો એમના ગુસ્સાનો પાર નહીં રહે. તું બહુ છેને કે એમને એ પ્રેમ ને એમ ને એવાં ધર્તીગ ઉપર કેવી ચીડ છે તે?”

“પણ બા, મેં નિશ્ચય કર્યો છે કે પરણું તો એનેજ. કાંઈ પણ કારણસર એને નહીં પરણી શકું તો જીંદગીભર કુંવારાજ રહીશ.”

“પણ એ છે કાણુ તે તો કહીય?”

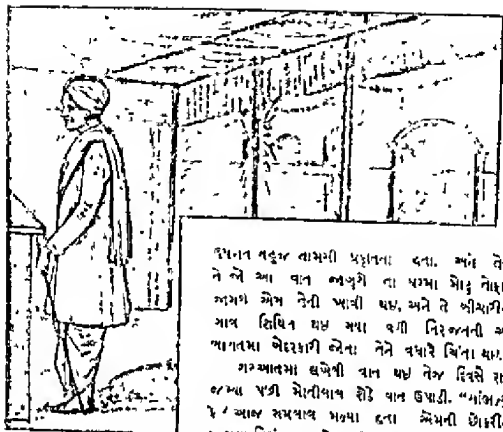
“અસારે તમને નહીં કહું. વખત આજે જરૂર કહીશ.”

“એ વખત કાણુ બહુ ક્યારે આવશે એ તો હીક વારુ. તું તો એની પાછળ ગાંડો-ચેલો થઈ ગયો છે, પણ એ તારી જોડે

પરણશે ખરી? આજની છોકરીઓનું કે કહેવાય નહીં.”

“એ બાબતની તમે શીકર ન કરશો. મેં બધું ચોક્કસ કર્યું છે. એનો અભિપ્રાય હું બહુ છું. જાણ્યા વગર કુવામાં પડું એવો હું નથી.”

નિરંજન અને તેની મા વચ્ચે આં વાત ચાલતી હતી. નિરંજન માટે તેનાં માથાપ કન્યા શોધતાં હતાં. પૈસાદાર પિતાનો એકનો એક પુત્ર એટલે હીંદુસ્તાનમાં તેને કન્યાની ખોટ હોયજ નહીં. પછી ભલે તે અનાડી, રાગી કે વહી ગયતો હોય. જો કે નિરંજન તો આ ત્રણેમાંથી એકે ન હતો તે ન્યાય ખાતર

કન્યાના તદુજ તામચી પ્રજ્ઞાના દત્તા. અને તેથી
ને તો આ વાત જાણ્યો તો ધરમા મોઢુ તોફાન
ગમશે એમ તેની ખાતરી થઈ, અને તે બીચારીનાં
માથે કિધિન થઈ મથા વળી નિરંજનની આ
યાગરમા બેઠકાગી બેસા. તેને વધારે ચિંતા થા.

ગરબાદમા લખેલી વાત થઈ તેજ દિવસે રાતે
જમ્યા પછી મોતીયાથ શેઠે વાત ઉપાડી. “માંજાનું
કે / આજ સમવાય મળ્યા દત્તા એમની ઊંઠીનું
આપણું નિરંજન સાથે નક્કી કરવા દા કરી છે સાકે
મુદત્ત જેણે આદેશ કરી નાખીએ.”

કહેયું એ એ ને મુંઝવેલ, તદુરુત અને
સીધા રંગાનો દત્તા. પત્ર દમજા બે દિવસથી
તેણે નવું રમખાણ જગાડ્યું હતું કન્યાની શોધ-
ની વાત જાણી તેણે ચોનાની અને કહ્યું કે, “મારે
મારે કન્યા તમારે શોધવાની જરૂર નથી.
મેં મારી મેજે શોધી કાઢી છે. માન્યારે શોધી
આણેથી ગમે તેવી કન્યા સાથે જન્મારે
કાંઈકારો નમારે વિચાર નથી મારા વિચારે
મે તમારા વિચારે મરમા દોષ નહીં અને
છે પણ નહીં એટલે તમે પસંદ કરેલી કન્યા
અને કેમ રહે?” તેની મા તો આ સામગ્રી
મજબૂત થઈ ગઈ. પોતે જુના જમાનાની
રોવા છતાં પુત્રનેદને ખાતર તેને મરજી
સુજન વર્તવા દે, પણ નિરંજનના પિતા
મોતીયાજ સુસ્ત અસલી વિચારે મરવા

વાર સાંભળી નિરંજન ચમક્યો. તો કે
આપણું રીવાજ મુજબ તેને આમાં કે સેવા-
રેવા દોષજ નહીં, વડીલોજ બધી ગોઠવણ
કરે જેને છાંદગી સુધીનાં સુખદુઃખ
વેડવાના તેને તો બોલવાનો અધિકાર દોષજ
નહીં. કીસ પચીસ વરસના પુત્રને પુછ્યા
ચિના માખાપ તેણે કોટ સીવણે નહીં,
કારણકે વખતે તેને ગમે કે ન ગમે, પણ
તેને પુછ્યા વચર તેણે જીવનની સદચારિણી
શોધી કાઢે ખરાં. એમાં વળી ગમે થુ ને ન ગમે
સુર માન્યાર એમ કહે તેમ કરવાનું.

તેપણ નિરંજને બોલવાની દીમત કરી:
“માખાજ, તમે કથું પણ મને પુછ્યા વિન

નક્કી કરશે નહીં, કારણકે પછીથી ના કહેવી પડે તે ખરાબ લાગે.”

મોતીલાલ બમર ચઢાવી બોલ્યા: “પછીથી ના શું કામ કહેવી પડે? ને તું કેં મારે મોટા વડીલ તો નથીને કે તને પુછ્યા વગર નક્કી ન કરે?”

“તમારા વડીલને આમાં શું લેવદેવા હોય? મારા પોતાના લક્ષ સંબંધી વાત કરો છો તેથીજ હું બોલું છું. મારે તમારા સમલાલ જામલાલની છોકરી જોઈતી નથી. મેં પોને મારે લાયકની શોધી કાઢી છે.”

આ સાંભળતાં મોતીલાલ શેઠને ગુસ્સો ફટકી કીઝીએ ગયો તે કહેવાની વચ્ચે નથી. નિરંજન અને તેની માએ તેમને ગુસ્સો ખાત્રી કરવા દીધો. પહેલાં ઉમરો શમ્યા પછી જેમ તેમ તેમને સમજાવતી કંડા પાડ્યા. છેવટે તેમણે કહ્યું: “વારુ, જોઈશું. પણ મારે આજ-કાલની લણેલી સ્ત્રીચારની છોકરી ન જોઈએ. (જણે પોતાને પરણ્યું હોય તેમ!) નિરંજન, તેં પસંદ કરેલી છોકરી કાંઈ સારા અસલી કુટુંબનીજ છેને?”

“અસલી તો કાણુ જણે. લોને કહી દઉં છું. સુંદરલાલ વડીલની છોકરી. મારી કોલેજમાં લણે છે તે.”

“કોલેજમાં લણતી છોકરી! છોકર તારી અછલ ગણ? એવી છીછલી આપણા પ્રતિષ્ઠિત કુટુંબમાં જોમે?”

“પણ જંદા જરા પણ છીછલી નથી. તમે જોશો ત્યારે તમારી ખાત્રી થશે.”

“મારે જોઈને શું કરવી છે? જાધી લણેલીઓ સરખી. જેમ અને તેમ મઝમે જેવાં થવું એ તેમની જીંદગીની મોટામાં મોટી ધમ્મ.”

“તમારી ભુલ છે આપાણ. મઝમ થવાને કેં જાધીજ પ્રયત્ન કરે છે? હા, અલગત, પરિસ્થિતિને લીધે એ લોકો ફેટલીક બાળતોમાં પશ્ચિમની રીતો અદલુ કરે છે ખરાં.”

“ફેટલીક શું જાધીજ બાળતોમાં. કોલેજમાં છોકરાઓ ભેડું લણે તે ઓછું હોય તેમ વળી કુદકા મારી ટેનીસ રમે, જહાર સલાઓમાં ભટકે, પુરુષો જોડે છુટથી વાતો કરે. પેશાક પણ જુઓ તો નરી, જણે પારખણ કે મઝમ.”

“ટેનીસ સામે તમને શો પાધિ છે? એથી તો શરીર ફસાય છે.”

“જાણ્યું હવે. શરીર ફસવુંજ હોય તો આપણી દેશી રીતો નથી? જંમ વિચારને કે દોડતાં કુદતાં ટેનીસ રમે તે સ્ત્રીની શોભા છે? સ્ત્રીઓને ધરકામ એ કમરત. મેં એક ઠેકણે વાંચ્યું છે કે શરટાર રાખતાં સ્ત્રીખવાં માટે વીલાયત રાજકુટુંબની છોકરીઓ ઘરમાં માથા જીકીયનરીઓ મૂકીને ચાલે છે. આપણે ત્યાં જોઈએને નાનપણથીજ માથા ઉપર પાણી બેઝાં લઈને માલવાની ટેવ હોય એ તેમનાં શરીર આપોઆપ ટટારન રહે છે.”

“આપાણ, તમે એક તરફથી રાજકુટુંબ છોકરીઓનો દાખલો આપો છો ને બીજા બાજુથી ગામડાની ગરીબ સ્ત્રીઓનો. મુંબા અમદાવાદ જેવાં શહેરોમાં ફેટલી સ્ત્રી પાણીનાં બેઝાં લાવે છે તે કહેશે? શ્રીમં કુટુંબની સ્ત્રીઓમાંથી એવી ટકા જેટલી તે જુજાનીમાંજ કંમરમાંથી એવડી વણેલી દીવાસળી જેવા શરીરની હોય છે. મોટ કે માડી વગર જહાર પગ મુકે નહીં, ઘરમાં પણ દોડર વાગે એટલા તોડરો હો એટલે દાકતરની દવા રોજ ચાલતી ને ચાલતી.”

“એ તો મુકીઅર પેમાદાર લોકોની વાત થઈ. માધારણ વર્ગના દુનિસો લોકો છે અને તેમને ત્યાં તો ધનના મેદાજ બહુ કામ કરે છે. એમ! તો કમરન મગેજ”

“સાધારણ વર્ગના લોકોને ત્યાં પણ વારણ, વાળીદા, લુગડા વીચેરે મોઢા કામ માટે તો નોકર હોયજ. મુનાઈની ચાલીની કોન્ડીએઆ રસોડું, કાંચર ખેતુ ત્યાં તે જાજ એટલે કન્દની પછી કસન નહીં કરત કક ગ્રીચ કાન જેમને બધુ ધરકામ હાથે કરવાનું મેય તેમને કમનત મોઢા ખાજી વગી ખાખજ, તમન ખમર નહીં હોય કે દેનીમ બેડલીનદત વીચેરે રમત આ કસન માથે મનને જે ઉલ્લાસ મજે છે તે ધરકામમાં કની પણ મળતો નથી મન પ્રત્યક્ષત રહે તો શરીર પણ સાગ આપજ

આ તત્કારનો અત આપતજ નહીં તથા એવામાં મેલીનાસના રમન અને પાશમાં રંગીનદાસ મળવા આવ્યા એટલે વાત અધૂરી રહી ગઈ. નિરંજન હરિને પોતાના આરામમાં મળ્યા. રંગીનદાસે અધવતા વારંજ કહ્યું

“માર કરને આટલો મોડો આવું છું ત એમે અમારા મડળ તરફથી સ્વદેશી કારીગરીનું એક પ્રદર્શનજ માણેકયામત્રા બર્ષ છે ન તો તમે બાળતા હશે. અગવડી એના કામમાંથી પરચોં. કાને ચાગ વાગે ખુરજું મુકવાનું છે તે માટે તમને આમંત્રણ આપવા આગેરો છું જરૂર પધારજો.” રંગીનદાસે પ્રદર્શનનું વર્ણન કરીને આવવા બહુ આગ્રહ કર્યો.

મેલીવાલ શેડને આવા પ્રદર્શનોની તે પસંદ ન હતી. પણ રંગીનદાસ લાગવમ-વાળો મજાસ હોવાથી તેની મજાક થઈ વાર પહોંચે એટલે તેને ખુશી કરવા ખાતરજ પ્રદર્શનમાં મયા. ખુરજું મુકવાની કિમ્ત થઈ

રજા પછી ખીર્ન બધા પેરે તે પણ અદર કરવા મંજૂર નહોતો. મદાર જતા રહે તે કામ કદાચ મરકરી કો તો કરતા કરતા એક વિશ્વગમા એક શુજરાની. છોકરીને સ્વયંમેષિકા તરીકે એક રોય સામવગી જોઈ, તેમન જશ નવજ હામી. છોકરી પચ્ચિત ન હતી. પણ તેનું સૌદર્ય, શુદ્ધ બાધો, મુખ પર અજ દેખાતી કુદીનતા અને ગોરવની છાપ અને તના નાદા પણ સુદર વચ્ચે એ સર્વ જોઈ તેમન મન આકર્ષીયુ અને એ કોણ હશે તે નજીકની જિનાસા ધમ. મનમાં તે બખડવાર “આવી છોકરીઓ તુ અમારી તાતમાં નહીં હેય” આ નિરંજનને કાણુ જાણુ કવાથી પેલી બલેવી મગેજનું ધેણ લાગુ છે.” આવા મજા-આવની છોકરી કાણેથી હોઈ શકેજ નહીં એ રાશે તો તમને ખુરી ખાવી હતી.

પામે જવાની ઉત્કમ તેમનાથી રોકાઈ નહીં તે સ્વયંમેષિકા પોતાના સ્વુખ કુપર એકી હતી અને પ્રેક્ષકોનો અવગજર દજ શક થયો ન હોવાથી એક પૂરતજ બધ વાચની હતી મોલીવાલ શો પામે આડીને કિતા તથા એટલે તેણે કુત્રક આજુ પર મુક્યુ અને ઉભી થઈ. આ કન્યા વીશે મોલીવાલ શેડને કાણુ જાણુ કેમ પરકેષક પણ એટલું કુત્રક થયું કે એની જોડે વત કરવાનો વિષય મોખવા મડવા. શુ બોલતું નેના સુચવાકમાં બે સાર મીનીદ નીકળી રા’ એમની શૂન્ય દષ્ટિ જોઈ પેલી છોકરી તો એમના સામેજ જોઈ રહી. આખરે મદાપવને સવાય મોખી કાઢ્યો અને જેમ તેમ દીમત એકડી કરી તે બોલ્યા: “આ કમણે સ્વદેશી છે?”

“અહીંઆ બધુ સ્વદેશીજ છે. આ પ્રદર્શનજ સ્વદેશી કારીગરીનું છે”

મોતીલાલ શેઠ મહાત્મ યદ્ય-ગયા. સુત્રાલમાં રહેલી મુખાંધનું લાન થયું, તોપણ જો એકદમ જતા રહે તો કદાચ તે બાળા અને આસપાસની બીજી સ્વયંસેવિકાઓ દ્રુપદાસ કરે એટલે ફરી કીંમત એકડી કરી એક રેશમી રુમાંલ ઉચકી પુછ્યું: “આની કીંમત શી?”

રુમાંલ પરની ડીક્રીટ વાંચી છોકરીએ જવાબ દીધો: “પાંચ રૂપીઆ.”

વાર્તાલાપ લ'આવવાના હેતુથી મોતીલાલ બોલ્યા: “ઓહો પાંચ રૂપીઆ! બહુ મોંઘો છે.”

“આપને મોંઘો લાગતો હોય તો દીલગીર છું. પણ મારાથી કીંમત ફેરવાય નહીં. કીંમત તો બધી કમીરીએ ફરાવેલી છે, અને રુમાંલની જાત ને ઉપરનું કાશ્મીરી ભરત જોતાં મને તો કીંમત વધારે લાગતી નથી. પછી તો આપની ખુશી.”

હવે તો મોતીલાલને બોલવાનું કૈંજ સુઝ્યું નહીં એટલે જવાનો વિચાર કર્યો—જો કે એની બોલવાની છટાથી તેમના પ્રથમના આકર્ષણમાં વધારો નો યથોજ્ઞ હતો. આ છોકરી વાંશે માહીતી તો કૈં મળી નહીં, અને નેણે પોતાને મૂર્ખ ને કંજુસ ધાર્યા દશે તે નફામાં એમ વિચાર કરતા જવા દ્યાં. લાં સામે દરવાજા આગળ એક મોટી બપકાબધ રોહસ રોહસ મોટરકાર આવીને ઉભી રહી અને તેમાંથી એક શ્રીમંત દેખાતી કન્યા ઉતરી. તેના હાથમાં ટેનીસનું રેકેટ હતું. તે તો સીધી ચાલીને પેલી સ્વયંસેવિકા આગળ ન આવી અને બોલી: “હલો, ટંદા, કેમ આવે છે?”

“ટંદા!” મોતીલાલ શેઠને ચટપટી યદ્ય. કાલે નિરંજને પોતે ધારેલી કન્યાનું નામ એજ હતું હતું. પણ મુંબાઈ શહેરમાં કૈં ટંદા એકજ હોય! તો પણ જવાનો વિચાર

માંડી વાળી પાસેનો રોહસ જોવાને બહાને તે આ એ જણ વચ્ચેની વાતચીત સાંભળતાં ઉભા.

“ઓહો નંદિની! તું અત્યારે ક્યાંથી?” ટંદા બોલી.

“જોને અમે કાલેજના કાર્ટ પર ટેનીસ રમવા જઈએ છીએ. વેકેશનમાં રમવાની રજા મેળવી છે. અમે ત્રણજ છીએ. એક ખુટે છે માટે કાઢી થઈને અમારી જોડે આવ.”

“મારાથી કેવી રીતે આવવા? સાડા છ વાગ્યા મુધી હું ક્યુરી (કામ) પર છું. મેનેજર મને આવવા દેજ નહીં.”

“મેનેજર કાણ પેલા છુટ્ટાજ ને? એને ને તારા બાપુને તો બહુ સારું જોગબાણ છે. મુંદરલાજ વજીજની છોકરીને રજા આપવાની એ ના નહીંજ કહે.”

મોતીલાલ શેઠ સાંભળીજ રવા. મુંદરલાજ વજીજની છોકરી ને નામ ટંદા! સારે તો નિરંજનની પ્રિયા આજ!

“નંદિની, નકામી શુ કામ છલ કરે છે? રજા માગનાં મને કેનું ખરાબ લાગે? ને તે પણ ટેનીસ રમવા ખાતર? જા, મોટી બહેન ઘેર હશે, એ આવશે!”

‘વારુ. સારે તું તારી ક્યુરી બજાવ્યા કર. પણ બીજું કંદેવાનું તો લુલીજ જાઉં છું. કાલે પ્રીન્સીપાલ મળ્યા હતા. નેમણે કહ્યું છે કે આ વખતનું ટેનીસનું કપ સ્ટુડન્ટસમાંથી ઉપરાણું કરીને કાઢવાનું છે. રજા ઉપરાંત ઉપરાણું શરુ કરીશું. તું શું ભરીશ?”

“આખો દહારો પૈસા કઢાવવાની વાતો બધાને છે. તારા જેનીને તો ભારે ન પડે. પણ અમે તો બળીએ તેનું ખરચજ માખાપને જતા ભારે પડતું હોય લાં વળી આતાં ઉપરા—

શ્યામાં તે પ્રાપ્તી બરીએ ? હું પછી વિચાર કરીને કહીશ.”

નદિની પાસે આવી ધીમેથી મોઢી “પછી નિરજને એના બાપને કહ્યું કે ?”

“કોણ જાણે આજકાલ કહેવાનું કહેતા તો હતા જોશ્યે હવે શું થાય છે તે.”

“કીક તારે હું જાણું છું. આ તારું પ્રદર્શન પુરું થાય એટલે તે તારે રમવા બાપવુજ પડશે.”

નદિની આવી મધ્ય એટલે મોટી-ભાવ મેડ ફરી પાછા દેશના સ્ટોવ આગળ આવી “મેં વિચાર કર્યો છે આ કમાવ લેવાનું છે. પાપી આપો.”

“હા. પછી બુનીયાદી” જાણે કોઈ

દેવી આવીએલે આપણ દાખ લાખો કરવી દોષ તેમ

જાણના વીરોએ કમાવ આપવા

! દાખ દાખ લાખો તો મેળાવાય શકે

જાણનાથી પાછીટ

મરી મુજને દાખે સેવકસ માંડ્યું અને અકાંઠા

કપનાની નોટ બેચી કાઢી, ને જુદા સામે ધરી.

“આપણી પામે છુટા પેના નથી ? હા

કપીઆની નોટ હશે તો જલુ મારી પામે પાચ

કપીઆ તો છે.”

“ના બહેન, બીજું કેવું નથી.”

“કીક તારે જરા ઉભા નહો. હું

મેનેજર પામે જરા નોટ વટાવી આવું.”

જુદા નોટ વટાવી પાછી આવી ને જોયું

તો પેલા મુકસ્ય મળે તહીં પોતાની જગ્યાએ

ઉભા રહેતાં તેની નજર દેખા પર પડેલી

જાણના પાછીટ ર મીવકાલ મળતા આવ્યા

આપણી પર પડી. તેના ઉપર લખેલું હતું.

“જાણના પેના નિરજનના પિતા તરફથી-

દેનીઆના કપના ઉધરાણા માટે બેટ.”

સ્નેહદીનતા

રચનાર :
રા. રમણદાસી

મળવાં અધુરાં, જોવાં અધુરાં,
હૃદયો લેવાં દેવાં અધુરાં,
શબ્દો સ્નેહલયો અધુરા હા!
આ તે શી દીનતા !

સ્નેહીસેવા અધુરી અધુરી,
દુખડાં ના લેવાય જરી કે,
પ્રાણપ્રિય પ્રિયજનને દાતાં
આ તે શી દીનતા !

હૃદય ચહે ઉકાળે હા ! હા !
શોકાગ્નિ દહતો સં કાયા,
આંખોથી ઝરે અશ્રુધારા:
આ તે શી દીનતા !

હેઝામાં સહેવા નહીં શક્તા,
આંખડીઓ જોઈ નહીં શકતી,
દીન વદનને બીડતી ચુપકી;
આ તે શી દીનતા !

ખોલવું શું કહો સ્નેહી આગળ ?
સાંભળવું શું સ્નેહી આગળ ?
નિઃશ્વાસો સ્નેહીને દેવા !
આ તે શી દીનતા !

રે ! શું સ્નેહીજનને યાશે:
એ વિચારો નાહો ખમાશે !
સ્નેહીને સંજે સંચરતાં
આ તે શી દીનતા !

પ્રેમનું વૃંદાવન

— — —

૨૨૧૧૭

શ્રી. દુર્ગાચરિત્ર પ્રેમચક્ર મંચ

મ. ૧૯૬૧

મ. ૧૯૬૧

૧૯૬૧

(૫૨)

પ્રેમની એકી જુની મયીદારી નાનાચેલી ને નાખે મારી! પ્રેમની.

છાનું વૃંદાવન મનુ જ્યાં એમો મળીએ જાય રીઆમ,
કુપડું ન એક ખીરે અદા * ક્રીમ દયાદય રહે સારી મકાલી પ્રેમની

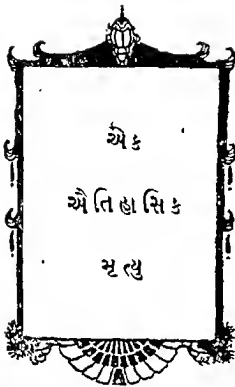
વટોળ વાળે, પૂરિ કડે, ને નિષ્કરો બધા સુખાપે,
નીક મને ખરી તાલીઆજરો, ખામજા ખાત્ર કાપ પ્રેમની.

ખાન મુકાંની ડગલીડ જ્યાં જ્યાં દેડ પો હીલો કુદી.
ગોખર. કાઠા મુવાખત, રેની, એમ. માઠ નાંદે મુખરિ પ્રેમની.

પંખપંખેડે કપાંચ ન કરે. કલ્પ હિરડ કાંઈ બજો,
કુશિત મનદર રસમ યત્ન તે, ને કુદત સર્વ કાચકાંઠે પ્રેમની.

આવી ખીલાવી મ્હલસીને કોઈ, યાજ ને ક્યા ચાવી,
ઓતું વૃંદાવનના વનમળી, યા આ છ ડગી મુખારી પ્રેમની.

વામ કહે કવી રચક: તે કોઈ પોષ * કી તરછોડે!
આવે અપ દર્શક મારી, આ જ વન અપ થું મોડે! પ્રેમની.

લેખક :

રા. મુનિકુમાર મણિશંકર ભટ્ટ

ચિત્રકાર :

શ્રીમાન્ પુરુષોત્તમ,

સભ્ય, સાહિત્યસંમદ

જેવી રીતે ઇંડામાંથી બચ્ચું, બચ્ચામાં નાદ, માદામાંથી ફરી પાછું ઈંડું એ પલિસમાજનો ક્રમ છે તેવોજ એક ખીજે ક્રમ પણ છે કે, એચાર કુટુંબોમાંથી ગામડું, ગામડામાંથી શહેર, શહેરમાંથી ઇતિહાસપ્રસિદ્ધ નગર, નગરમાંથી ઉજ્જડ ખંડેર અને ખંડેરમાંથી છેલ્લે મ્યુઝીઅમમાં અવશેષ એક પથ્થર રહે

પાણીમાં પથ્થર પડતાં નાનાં કુંડાળાંમાંથી એક મોટું કુંડાળું થાય. એવાંએવાં કેટલાંક દૃષ્ટાંતો ઉપરથી કેાઇએ જગતને આચરૂપ કહ્યું; કેાઇએ નામ તેનો નાશ એમ જાહેર કર્યું; પરંતુ નાની વસ્તુઓ કાલક્રમે મોટી ચનાની એ સત્ય ઉપર અડગ થકા જે કેાઇને પણ હોય તો તે વિરામપુર ગામના વતનીઓને હતી.

વિરામપુર ગામ શોધવા માટે તમે ભલે ભુગોળ સાથે ખગોળના પણ નકશાઓ જોઇ

પરવારો, ભલે ખી. ખી. સી. આઇ. કે જી. આઇ. પી. નાં રેશનેનાં નામ જોઇ વળો, ભલે ઇડીઅન એડશને પહેલેથી તે છેલ્લે સુધી વાંચી જાઓ, તારઓદિશ, પોસ્ટઓદિશ અને તેનાં ગામોની યાદી જોઇ વળો પણ એ ગામ શોધ્યું જડશે નહીં. છતાં એ નાનાં ગામનો દરેક જણ વિરામપુર એક કાલે ઇતિહાસપ્રસિદ્ધ નગર બનશે એવા ખ્યાલે જોરવાં બરિત થતો.

મોચી જોડા સીવે, કુંભાર વાસણ ઘડે, કે દરજી કપડાં બનાવે તે તો સર્વ ક્રિયામાં સર્વોપરિ ખ્યેય વિરામપુરની પ્રતિષ્ઠા સ્થાપન કરવાનું હતું. દરજીથી તે દીવાન પર્યંત સર્વે વિરામપુર એક દિવસ પ્રસિદ્ધ થશે એવી આશાએ જીવતા હતા. બધાને એકજ માન્યતા હક યજ હતી કે, અને તે રીતે પણ વિરામપુરનો ડંકો એક દિવસ દિગંતમાં વાગશે, અને જે ક્ષણે ગામડું મટી વિરામપુર પ્રસિદ્ધ શહેર

ની જગ્યાનું હોય તે દાણુ બુલમાં ચાલી ન
વય એ માટે સર્વ સાવચેત હતા.

વિરામપુરવાસીઓને આવી કઠકા થવાનું
મારણ હતું. વિરામપુરમાં ધણા દયાળુ લોકો
સ્મૃત હતા ધણાની આંખમાં કીડી, માકડ,
કે મચ્છર ચર્ગવામી થતા આંસુની નીકા
રહેતી. જીવદયા એ તેમનો પરમ મેંઝ હતો.
તેઓમાંના દરેક પ્રાણીરક્ષામાં તો રા લાભકર
લક્ષ્મીદામને પાલ એવાર સિદ્ધાંત હીખતી
થક તેઓ હતો. એવા લોકોમાંના એક શેઠ
કીલાચંદ હતા તેમના કાર્યપ્રદેશનું એક
સર્વિશેષ મૃત્યુ હતું. ફાકડો પુટે ત્યાં લોકો
તે અવાજનું રમણું રહે, કામ કુટે ત્યારે
તેનાં પુત્રનો ખ્યાલ રહે પરંતુ એ દાસખાના માન-
માં જેમ સળગાવનાર દીવાસળી બુલાઈજી જવાય
કે તે પ્રમાણે ધણી હીલચાલોની દીરામળી બનેવા
આ શેઠને હોશ વારવાર ધુની જતા પગ
શેઠ કીલાચંદનો જીવનકામ તે એકજ પ્રાણમાં
બંધીન થતા હતા અને થવા કમ

પણ એક દિવસ તે વિચ દાણુ આવી
સુખી સ્વાસ્થિ શેઠ કીલાચંદના હાથે એક મહાન
પરાક્રમ થવાનું હતું.

એ પોલીમના સીપાઇઓ ચોરની વાણી
વીશે વાત કરતા હતા. એક સીપાઇએ કહ્યું
કે જો ચોર મારી નાખે પો તે તરતજ દ
તો બુદ્ધનો એક ખર કર એટલે એર
નાસીજી જાય. જામપોએ કીલાચંદ શેઠ આ
વાક્યનો મોઢો બાજ કુકાને મેળમેળ આપતી
મવા-અને પોનીમને દાવા કરતા અટકાવી
પુણ્ય દાંતલ કરવાનો કસક જો.

ગતિ પ્રકાશમાન હતી કીલાચંદ શેઠ
કુકાનાં કપાલ મળ્યુંત બધે ફરીને બંદર
એવી રજા હતા. સીપાઇઓ પહેરે જરતર

દા. ધીમેધીમે મોડી રાતના સીપાઇઓએ
એક સફેદ આકારને ખખડાટ કરતો જોયો
સીપાઇઓ અર્ધમીઝમાં લેખને એક બુદ્ધનો
અચાજ કર્યો. પેલો આકાર હેતુશીનો એક
પેકાર કરી ચાલ્યો ગયો.

શેઠ કીલાચંદ કુકાનાં રજારજા આ
બધુ સામળતા હતા તેમને ખાતરી સહજ
મઠ કે પોલીને એક મધેકાને મારી નાખ્યે-
તેમનું દયાળુ અતરણ કઠળી ઉડ્યુ બીજેજ
દિવસે મહાજન મેળવીને, વિરોધ દર્શાવીને
મને તે જપાને પણ આવી ગર્દજદાસ
અટકાવવાની તેમણે બીજાપ્રતિજ્ઞા કરી

સવારના વરેલા તે જનસંખ્યા શેઠ
કુકામરીને ત્યા ગયા, અને એ મધેકા-એ
બીચાર મૃત્યુ પ્રાણી કેવુ ઘાત ઉઠ્યુ હતું, ત્યા
કેવી કરતાથી સીપાઇએ બદક ફેડી, કેવુ
સપાળાધ દોઢી ધીપમાર પડવા લાગ્યુ વગેરે
વાંતો વિરતાગીને કહીને કુકામરી શેઠને પણ
જીવદયા માટે વાત કરતા ઉત્તરી તૈયાર કર્યા.
અને તેઓ અને આ બાબતની મહાજન સાથે
વાત કરવા ઉપાશ્રયમાં ગયા. કુકામરી શેઠનો
છોકરો વહેલો નીચાણે જવા તૈયાર થતા હતા
તે આ વાત સાંભળી ગયો

જોનજોતમાં તે એક બાલુધી રોરો
કુકામરી અને કીલાચંદ માર્ફત આખા
મહાજનના અને ત્યાંથી આખા વેપારીવર્ગમાં
વાત ફેલાઈ મઠ અને બીજી તરફથી
તેમના-કુકામરીના ચિરંજવી દારા રકુવના
નામો છોકરાઓના અને ત્યાંથી ગધા
માસરોમાં અને એજ પ્રમાણે બધી રકુવો-
ના મળી બે હજાર બીજા છોકરાઓના
અને તેમનાં સગાવડાઓના આ વાત
ફેલાઈ મઠ. બે માથુસો બુદ્ધેનું રથગથી
આ વાત સાંભળી આવના હોય અને તેઓ

જીવદયા મઠિ યત્ન કરવા—

ગાળીને એકજ વાત કરે એટલે ફરી શંકા જેનું લાગે તેને ખાત્રી થઇ જાય અને જેનું જ્ઞાત અધુરું હોય તે બીજા પાસેથી પુરેપુરું જાણી લઇ પાછો બીજાને વાત કહેવા જાય.

જ્યારે સાડાચગીઆર થયા ત્યારે તો નળે ને કુવે પાણી ભરતાં બેસાઓ પછી એજ વાત કરતાં જતાં હતાં ને લાયબ્રેરીઓ, સલાઓ, શહેરસમિતિઓ, ઓફિસો અધેજ એ વાત થતી હતી. બાલકથી માંડીને વૃદ્ધ પર્યંત અને ગરીબથી માંડીને તરંગર પર્યંત સર્વ કોઈના હૃદયમાં એકજ વાત સાંભળવાથી અનેક વિચારો થઇ આવતા, અનેક લાગણીઓ અનુભવાતી, અનેક કામ કરવાની પ્રતિજ્ઞા થતી. સર્વના મનમાં સર્વથી ઉપર એકજ વાત

રમી રહી હતી અને તે એ હતી કે, “મુળજી ભગતના ખાંચામાં બે દાર. પીધેલ મુસત્રમાન સીપાઈઓએ રમત કરતાંકરતાં વાણીઆ, બ્રાહ્મણ અને હાંદુઓને હેરાન કરવાની નેમથી શુક્રવારે રાતના એક ઉપર તેનીસ મીનીટે એક ગધેડાને અંદુકની ગાળીથી વીંધી નાખ્યો હતો.” શિવપુર ગામના ‘ધુતરાષ્ટ્ર’ પત્રના ખાસ ખબરપત્રીએ આ વાત સાંભળી અને તરત તે પોલીસ સુપરીન્ટેન્ડેન્ટ સાહેબ પાસે પુરો રીપોર્ટ લેવા દોડ્યો.

વિરામપુરની વસ્તી માફક પોલીસખાતું પણ વિરામપુરના ગૌરવમાં અડગ શ્રદ્ધા ધરાવતું હતું. અને પોલીસખાતું એટલે વિરામપુરનું એક મહત્ત્વનું અંગ, માટે તે વિરામપુરનું ગૌરવ પોતાનુંજ ગૌરવ ગણી લેતું હતું. અને પોલીસખાતાના સ્થાન જેવા ‘સુપરીન્ટેન્ડેન્ટ સાહેબ પોતાના વ્યક્તિત્વમાંજ આ બધાં ગૌરવોનો સમાવેશ કરવા માગતા હતા. તેમને અવિચલ શ્રદ્ધા હતી કે વિરામપુરની પોલીસ કદી ખુલ કરે નહીં. ફક્ત બચવતાં ચુકે નહીં. સુપરીન્ટેન્ડેન્ટ સાહેબ આગલી રાતે “જાલીમ જમ” નો ખેલ જેવા ગપલા અને બીજે દિવસે સાડાસેજ. જગૃત થયલા એટલે જ્યારે ખાસ ખબરપત્રી તેમની મુલાકાત લેવા આવ્યો ત્યારે તે માંડમાંડ

પગારીને ઓહીમમાં
જવા નેવાર થવા વાળ
ઓળાના હતા આગલી
રાતે થપકા ગોળીવાર
માટે જ્યારે અતરપત્રીએ
પહેલો સવાળ પુછ્યો
ત્યારે તે જરા ગભરાયા
પણ ત્યાં એકદમ વિરામ-
પૂરના મારતો ખ્યાલ
નજર અમદા ખડો થયો
પોતાનું અજ્ઞાન એ
આખા પોલીસખાતાનું
અજ્ઞાન ગણાય અને
ખાતાનું અજ્ઞાન એ
આખા વિરામપૂરનું
અજ્ઞાન ગણાય અને એ
પ્રકટ થાય તો વિરામપૂર-
નું ગૌરવ ક્યાં રહે એ
જ્યાં વિચારો આવી
ગયા ધરતું ખાતાના
કૃપાની ભાજનદાર એક પણ પાલ દોષજ
નહોં એમ ખીમતા મન ઉપર દ્યારસાની તમે
મીઠવ રસિયા એકલે તેમજે જવાનો નળ
આપતા શરૂ કર્યા

“એ એક વિદ્યાર્થીએ કે તરત તેમને ખબર
આપવાના આજ્ઞા દત્તા. મોઢા કપરજ
ગોળી વાગવાથી મેં હું” એળખી શકાય એક
ન”શી. અંદુકનો ખાર ફરતા પહેલા તબ્બ
વાર પ્રથમ પુજ્યપદ આજ્ઞો હતો. અને
મેં તબ્બી આપવામાં આવેલી હતી છતાં
તેજે જવાબ આપ્યો ન હતો. કામમાં ચેર
સોડનો ત્રાસ થયવાને પરિણામે પોલીસ
એ ગણતવા રહે તો તબ્બરે નક્કાલ થયા
અંશ દત્તા એક” ધારીનેજ પોલીસે એળી

કરોગ નેવાર યવા

હોડી હતી પણ તેને કારણે ખુબ કંગાનો
દોષ નહોં ફક્ત અધારામાં ગોળી કોઢોડી
વાગવાને પરિણામેજ તે આદમી મુજરી
મયો દત્તો

“આદમી મુજરી મયો દત્તો તે વાત
સામગ્રી અતરપત્રો અમકયો. તે તો મચેડો
મરી મયો તેને તોયે ભાજવા આવેયો
ત્યાં અમાનક આ પ્રમજે એક નીલ સત્તનો
મેર ખુલ્લો છે. તેજે મુગ પ્રથમ પીગે
મીલ ધારણ કરું અને પ્રપુત્ર વિરપને સમગ્ર
વેટણાક વચારે પ્રથમ પુછી એકદમ રીપોર્ટ
સમી ‘પુતરા’ ને મોકલી આપ્યો.

પેલા મે જેનો કામમાં જેટલાં સ્થળોએ
જની શક્ય તેટલા સ્થળોએ ફરી મુખ્યા.

સંઘના શેઠ ઉજ્જમસીને મન એમ હતું કે, સમસ્ત વિરામપુર શહેરને જાગૃત કરવા માટે ફક્ત ગધેડા મરી ગયો એટલુંજ કહેવું બસ નથી એટલે કેવલ ગધેડાનેજ નહીં પણ ગળે પાડો, બકરો, મેદો, કુતરો, બીલાડો, સસલો, કુકડો વગેરે બધાંને મારવામાં આવ્યાં હોય અને વળી એ ક્રિયા રોજ ચાલુ રહેવાની હોય તેની મુદ્રાથી વાત કળતા. કાંઈએ કહ્યું છે કે, મહેનત કળ્યા વિના રહેજ નહીં તો ઉજ્જમસી અને કીલાચંદની મહેનત કેમ ન ફળે? પરિણામ એ થયું કે ગામના ચોક્કમાં બપોરે એક મોટી સભા ભરાઈ અને તેમાં ગઈલકલ્યા અટકાવવાના, પોલીસને બરતરફ કરાવવા અને બને તો ફાંસીએ ચઢાવવા દીવાનને મળવાના, જીવલેશ માટે વધારે પ્રયત્નો કરવાના, સમ્રાટ શહેનશાહને લાંબું આયુષ્ય હજીવવાના: એવા એવા અનેક દંડો થયા. છેવટ, મરનાર ગધેડા માટે શેઠ કે રોષ પ્રદર્શિત કરવા પગલાં લેવા માટે એક કમીટી નીમી સભા બરખાસ્ત થઈ.

કમીટીએ કામ ચાર ક્યું પણ કોઈએ અમલદારે તેમને સરખો જવાબ આપ્યો નહીં. અને બીજે દિવસે ઓરીસોમાં રવિવારની રજા હતી. જ્યારે આ બાજતમાં તરત પગલાં લેવાની જરૂર લાગ્યાથી મુંગાઈનાં પત્રોમાં તારથી ખબર આપવાનું કમીટીએ 'દુરસ્ત' ધાર્યું, અને તે પ્રમાણે કરી પોતાની ફતેહની ગાદી બેસી રહ્યા.

બાકાચંદરે કહ્યું છે કે: "અરે પ્રારબ્ધ તો ઘેલું રહે તે દૂર માગે તો, ન માગે દોડવું આવે ન વિશ્વાસે દડી રહેજે." ખરેખર બાકાચંદરના વખતમાં ઘણાં વર્તમાનપત્રો નહીં હોય નહીં તો પ્રારબ્ધને આનું કહેવાને બદલે તેમણે વર્તમાનપત્રોને તેવાં કલ્યાં હેલ.

રવિવારે સવારે 'ધૂતરાપટ્ટ' પત્રની નકલ બધે પહોંચી તેમાં એક ફકરો નીચે પ્રમાણે હતો:

"વિરામપુર ગામમાં પોલીસે મદ્યપાન કરી ગોળીબાર કરવાને પરિણામે નીપજેલા મૃત્યુના સંબંધમાં અમારો ખાસ ખબરપત્રી લખી જણાવે છે કે, ચોરની વધતી જતી જીમને સજાએ પોલીસને બંદુકો આપવામાં આવી હતી. મરનાર રસ્તામાં શાંત ઉભો હતો. તોફાન કરવાનો તેનો ઇરાદો કે વલણ હતો નહીં. ફક્ત ન સમજાય તેવાં કારણસર પોલીસના ત્રણ વારના સવાલનો તેણે જવાબ આપેલો નહીં તે ઉપરથી પોલીસે ગોળીબાર કર્યો. મરનાર તેની જાતિમાં ઘણી પ્રતિષ્ઠા પામેલો અને શાંત પ્રકૃતિનો હતો. અમને આ ઉપરથી લાગે છે કે કાંઈ પણ નજરે પડે તેને ત્રણ વાર ચેતાવીને ગોળીબાર કરવાનો આંખગીઓ ધા પાંખરીઓ કાપદો અમલમાં આવે તો મરનારના જેવા બધાના બન માલ જીભમમાં આવી પડવાનો ભય છે. વિરામપુરની પોલીસ જાગશે કે?"

વિરામપુરની સમાજો તાર આ પ્રમાણે હતો. The public of Virampur greatly moved by Police shooting one donkey who brayed till death. પણ તાર લખનારના અક્ષર, મુંગાઈની ઓરીસમાં ટાઇપનું ખરાબ થઈ ગયેલું મશીન અને ન્યુસના કુદરીકરો અને રીપોર્ટરોની ચોક્કસીથી મુધરી મુધરીને 'ધી ટાઇપ્સ ઓફ બોમ્બે'માં નીચે પ્રમાણે ખગર પ્રકટ થયા-

Virampur, Saturday.

A number of Police men on pretext of going their rounds wilfully shot one Mr. Doney. The fact that he continued to

pray till he died greatly moved the public. In absence of authentic identification we believe the deceased was a bishop

ઉપલા તારની એક નકલ 'આમદાદ અખબાર' પત્રમાં પણ પહોંચી. અને સખ એડીટરથી માંડીને નોકર સુધી બધા એ તારનો અર્થ બેસારવા મહેનત કરતા હતા તેવામાં તેમની મદદે 'ધૃતરાષ્ટ્ર' અને 'ધી ટાઇમ્સ ઓફ બોમ્બે' પત્રની નકલો જપ્ત પહોંચી જેને પરિજ્ઞામે ક્યાક તારની શુભ માતી, ક્યાક ઉકેલવાની મુશ્કેલી જોઈને તેમણે ઉપલા બે પત્રોની તારવણીક્રમ એક અર્થે એમારી હકીકત તૈયાર કરી જ્ઞાપી. તેમા દારની બધાથી કેવા જખરજા થાય છે, એ પીને વિરામપુરના પોલીસો કેવા જાકટા થયા હતા, કેવી રીતે ત્યાં રેલ ક્ષેત્ર ડોની આવી ચડયા, કેવો સરખ તેમણે ઉપદેશ કર્યો, કેવી રીતે પોલીસે ઝનુન પર ચડીને તેમનું ખુન કર્યું તેનું વર્ણન હતું છે. તો તેમા મન એમ હતો કે મરનાર અમેરીકાથી આવેલા કોઇ પાદરી હતા અને એ પત્રની પાછી ખાત્રી હતી કે પેલીસને હાક પાઠ એવી રીતે એક અલખરુદાર ગૃહસ્થ-નું ખુન કરાવવામાં અમદાવાદીઓએ કરાદાપૂર્વક હાથ હોઘો જોઈએ.

'ધી ઇન્ડિઅન કોનિક્લ' પત્રની એડીસ-માં ધમાલ થઇ રહી હતી. ડીરેક્ટરી જેઝેફીઅર ચોમસકુની મુસાદરોની માઠી વગેરે ઉપવાવતા એડીટર સાહેબ એ પ્રુતકની મજબૂતમાથી કાઢ ડોનીને શોધી કાઢવાનો પ્રયાસ કરી રહ્યા હતા, અને તેમના એક અગીરથ પ્રયત્નને પરિજ્ઞામે રચેનમાથી એક ડોની નામના મુસાદર નીકળી આવ્યા. છેલ્લા તે ચીન થયા હતા. તરતજ તેમની જખી અને

જીવનચરિત્ર વગેરે તૈયાર થઇ ગયું. 'ધી ઇન્ડિઅન કોનિક્લ'માં ઓનરેબલ મી પીકારો લીઓનારો ટેમસ ડોનીની જખી સાથેનું એક કુંડું જીવનચરિત્ર હતું, વિરામપુરની પોલીસની સખત જાટકણી હતી, વિરામપુરનું રાજ્ય સરકારને જખાખ આપવા બધેપણ છે એમ મરણ હતું, અને આવા એક પરદેશીના મૃત્યુનું આજ દયાળુ બીટીશ રાજ્યને અને રાજનીતિને કપકરપ છે એમ મરણ હતું એટલુજ નહીં પણ દર્ડીના માનવાનો સતોષકારક ફરથો આવાનાં પૂર્વે આવી જનનો એક બીએ પ્રેન ઉભો થવાથી આખા યુરોપખબની શાત જોખમમા આવી પડવાની તેને હુદેશન હતી ઉવદ એનરેબલ મી. ડોનીનાં પત્રોને કીજાસાના બે શબ્દો હતા

આ બંને પત્રો બીજા યુરોપીઓના વાયરામા આવ્યા અને 'ધ નોન બીટીશ કલમ'ના એક સેક્ટરી તે કલમના પ્રમુખ પાસે ગયા ઓનરેબલ મી પીકારો ડોની જેવા મુદ્દમના મૃત્યુની નોંધ કપખમા લેવાય નહીં તે ખોડુ એમ જાહેર કર્યું. પ્રમુખ ડોનીને પીઠાનતા નહોતા એમ તેમણે કમુલ કર્યું, પણ સેક્ટરીએ ખુલામો કર્યો કે તેમનું જીવન-ચરિત્ર 'ધી ઇન્ડિઅન કોનિકલ'માં પ્રગટ થયું છે એટલે હરકત આવશે નહીં. સાજના 'ધ નોન બીટીશ કલમ'ની એક સખા અગાધ. તેમાં ધી ઓનરેબલ મી ડોનીનું જીવન કેટલું સરખ, કેટલું સાંત, કેટલું અગ્નિમાન, કેટલું 'નકલ કરવા એમ' હતું તે વીધે વિરચનો થયા અને નીચેના દરાવો પમાર થયા.

(૧) આ મળા ધી ઓનરેબલ સર પીકારો લીઓનારો ટેમસ ડોનીના અજાણ મરણ ઉપર આંસુ ખેરવે છે અને તેખનાં

રસ-સંસ્કૃતિનાં દર્શન

રચનાર:

શ. મંબુલાલ જમનારામ દવે

એમ. એ.

અમૃત પુષ્પે મેદકતાં અંગાંગ શાં, બદાલાં!
રસની અમિત ધારા ઉલ્લસતાં નેમ શાં, બદાલાં!
આત્મા શરદે આત્મા અગોચર હુલસતાં, બદાલાં!

તેજનાં સૌન્દર્ય વિરલાં વિસ્તર્યાં, બદાલાં!
સત્યનાં ગાંભીર્ય વિમલાં વિલસ્યાં, બદાલાં!
મુગ્ધ હો આશ્વાસને મુચ્ચતાં અજન્મ, બદાલાં!

મંત્રણા ગયળી પ્રાણ્ય મધુરી ઝરે, બદાલાં!
પથગંધરી હો વાણુ નિર્ઝરતી ખલે, બદાલાં!
ભવ આ અને ભવપાર સંધાતાં મુલભ, બદાલાં!

જગમૂલ્યથી પરમૂલ્ય અંકનાં હીને, બદાલાં!
જગદર્શથી પરદર્શ પ્રકટનાં હીને, બદાલાં!
રસ-સંસ્કૃતિનાં નીર નિર્મળ નિર્મળ, બદાલાં!
રસ-પ્રદ્ય ને પ્રદ્યાં રસરાસે રમે, બદાલાં!

નવું માહિત્ય

ચંપક

રા. વિજયરાય કલ્યાણરાય,

બી એ, કૃષિમત્રી, માહિત્યમંડલ,

કેકારવની પુરવણી: કનો કસાપી.
પ્રકાશક. રા. રમણિક કીશનવાય
મહેતા, મુદ્રા: ક. ૭૦૮-૭.

કેના નામમાત્રથી આપણે મનમુગ્ધ
અન્યને તેના કવિએ સર્વ દેશકાળમા
અપમાનકર્યા હોય છે. હોમર, કાનિદાસ, કાન્ટે,
મેકડોનાઅમ કુઆરતાજ જાણે શરીરમનની
મર્વ કિવામો મળી જાય, અતરમા અકચ
હોર્નિએ હૃદયને, અને રમતોયી ધેરનો
આત્મા પ્રથમાં પણ સજ્જથી નો નજ કરી
સકેએયી દશમા લાવી મુકનાર એ
નામો છે.

આપણા પ્રાચીન સાહિત્યમા નરમિંહ તે
મીરાં, પ્રેમાનંદ ને દયરામ, તથા અવીચીનમાં
કસાપી (તે અમુક અશે નર્મદ) નાં નામ પણ
એ પ્રકારનાં છે તે સાંને આપણે કવિ તરીકે
પૂજતા નથી તેટલું અનુષ્ઠ તરીકે-તેમના

અનુષ્ઠ વ્યક્તિત્વના આકર્ષણ ખાતર-
આવીએ છીએ. અને એ આદનાને પ્રતાપે
એમની કવિતાના રમરદમ વધુ અમમાત્રથી
પીછાનીએ છીએ. તેમાએ, કસાપી નો મજબૂરી
દતા, તેમનું જીવન અસાધારણ અનુભવોમાં
ચીત્યુ. તેઓ અકાળ મોતના બોય જન્યા,
તેમણે આજ વર્ષનાજ કાલજીવનમા પ્રાંતને
અર્પુ કાવ્યો આપ્યા આ દુકીકનોએ તે
નામની આસપાસ તેજનો અંબરી તાખનો
પરિવેશ પ્રગટાવ્યો છે અને મરકારિનાની
અકરનર દેણીના છતાં કોઈક પણ રૂપમા
માહિત્ય પર પ્રેમ રાખનાર વાચકોન આજે
વધી થયા તેમની સર્વ કૃતિઓ તરફ આકર્ષણ
છે. તે આકર્ષણને એજ કાવની કૃતિ તરીકે
જાણખાતરથી 'કેકારવની પુરવણી' નું પ્રકાશન
કેટલે અશે ઉત્તેજશે, કસાપીની કૃતિને
કેટલી અપમાન સાક્ષી, તે આ પ્રયોગે વિચારવાની
જરૂર છે. પણ તે કાર્ય હાથ ધર્યા પહેલા,

વાળની મુદરતા અને વધારા કરવા માટે કામીનીઆ ઓઈલનો ઉપયોગ કરો

વાળની બળમુરતી વધારવામાં, મુદર, ફીસા અને ચળકતા બનાવવામાં, અને તેવી ફેસમાં રાખવામાં અને વાળને વધારા કરવામાં કામીનીઆ ઓઈલ યાનીજ કામતી મદદ આપે છે. મગજને પણ યાનીજ હંક આપે છે. મુગધમાં ઘણું જ મધુર છે એક વખત વાપરી તેની કરી લુવો.

કીમત યા. ૧ નો રૂ. ૧-૦-૦, ૩ યાટલીના રૂ. ૨-૧૦-૦;
પોસ્ટલ પેકીંગ જુદું.

ખરીદતી વખતે કામીનીઆ ઓઈલના માંગળે અને લેજો.
બીજું લેના ના.

એંડ્રો ઈંડીઅન ડ્રગ એંડ કેમીકલ કું. નં. ૧૫૫, જુમામરીદ રેક નં. ૫,
મુગધ ર.

વધુ પૈસા ખર્ચતા પહેલાં નમુનો વાપરી લુવો
તમારું પરદગી પામેજું પરશુમ

ઓટો દીલ બહાર (છરડાં)

મધુર, મનોહર, સ્વીટ અને લાસ્ટીંગ ફક્ત થોડાં રીપાં (few drops) રમાલ પર નાંખો અને સોરમ ચમેલી અને મોગજાનાં ટુલોની સાથે મરખાવી લુવો; પછીજ ચોરી, શીશી ખરીદજો. તમારા વડાકાઓને પણ ઓટો દીલ બહારનીજ ભેટ કરજો. તેઓ પણ ખુશ થશે.

બીજાં સેટોમાં પૈસા ખર્ચતા પહેલાં ઓટો દીલ બહારની ખાત્રી કરજો. યાટલીની કી. રૂ. ૨-૦-૦, ૧-૪-૦, ૦-૧૨-૦ નમુનો બે આના, મુગધી કાર્ડ એક આનો, પોસ્ટલ પેકીંગ જુદું.

એંડ્રો ઈંડીઅન ડ્રગ એંડ કેમીકલ કું.,

નં. ૧૫૫, જુમામરીદ રેક નં. ૫, મુગધ ર.

નમુના માટે આ નીચેની કુપન ભરીને મોકલો

નમુના માટે કુપન

એંડ્રો ઈંડીઅન ડ્રગ એંડ કેમીકલ કંપની; નં. ૧૫૫, જુમા મસજીદ

રેક નં. ૫, મુગધ ર.

જો તમે એક શીશી નમુનાની ઓટો દીલબહાર (છરડાં)ની નીચેની ટેકાએ મોકલી આપજો. તમારું અર્થ માટે એક આનાનો રંગ પ બીજો છે. (ગ્રાંપ ૦/૦૦ બીજો)

ગુજરાત]

[મહા ૧૬૮૦

ગાંધી, એને તમારાથી લેરાય નહીં

—મોના વાળા

કોઈ લાખ નળો હજીતાં,
એ તો એમ અશા સેવતા;
કોઈ એમ આવ્યા પાસમાં,
પણ પાસમાં છું નહીં!

—પુરવણી પૃષ્ઠ ૧૫, ૧૭.

એ આખા કાવ્યમાં આવીજ કાચી લાગણીઓ ને ‘ઝોળી’ નું દીર્ઘસૂત્રી રૂપક છે. આમાં લક્ષણ ‘કેકારવ’ નાં સાથી નિર્મલ કાવ્યોમાં પણ નથી. તેમજ, ‘કેકારવ’ માંના નાનકડા કાવ્ય ‘એક આશા’ (પૃ. ૪૭૨) નો ઝોળોએ પ્રતિષ્ઠા ‘પુરવણી’ નું ઉપલું ‘આશા’ વાંચનારને સલામીક શકે તેમ નથી. અલગત, એકજ વિષય પર અમર્ય કવિ પણ હમેશાં એક સરખી પ્રભુતા દાખવી શકે નથી તેમજ ઉત્કટ કાવ્યાનુભવવાળી મનોદશા ચાર ૭ દિવસ લગી ટકારી શકે તો નથી એ ખરું છે, પણ વિષય કે સમય કાલે તેનું ધોરણ સ્વીકારીને પણ સૂક્ષ્મ ભુદ્ધિથી તપાસીએ સારે ઉપક્રામે પ્રકારના નયુનાઓવાચ્યે આકાશ ને અર્ચનું અતર છે, અને એકનો રચનાર બીજું રચના જેટલી દશાએ એકજ લયમાં તો ન સરખી શકે તેવી સ્પષ્ટ પ્રતીતિ થાય છે.

ઉપર પ્રમાણે સવિસ્તર સરખામણી કરીને જગ્યા રોકવાની વધુ જરૂર હવે લાગતી નથી. ફક્ત કાવ્યોના નામનિર્દેશથી કેટલાંક વધુ દૃષ્ટાંત સૂચવીએ તે જિજ્ઞાસુઓ જોઈને સતોષ માની શકશે:—

(૧) ‘કેકારવ’ ના ‘પાંચ પંખીડું’ કાવ્યમાંનું કાશ્મીરનું હૃદયગમ વર્ણન અને ‘પુરવણી’ નાં પહેલાં બે નિર્મલ કાવ્યો ‘કાશ્મીરનું સ્વપ્ન’ તથા ‘કાશ્મીરમાં વિયોગ’. (૨) ‘કેકારવ’ ના પૃષ્ઠ ૧૭૪ પરનું

‘આત્મક કવિ’ ને આ સંગ્રહનું ‘ભવિષ્યના કવિને’ તાજાં ગીત ગાવા દરમાવતું જોડકલું. (૩) ‘કેકારવ’ માંનું કલાપીની લાક્ષણિક શૈલીનું ‘વીદાય’ અને, ‘તે કાવ્યકાવત ભાસશે’ એવી કેંક લાવના વ્યક્ત કરતું ‘છેલ્લી સલામ’ (પુરવણી; પૃ. ૧૩). વળી, ‘છેલ્લી સલામ’ લખાણું તેજ અરસાનાં ‘એંધાણી’ (‘કેકારવ’ પૃ. ૬૪) તથા ‘દગો’ (એજ, પૃ. ૬૬) એ કાવ્યો પણ ‘પુરવણી’ વાળી રચના કરતાં જુદેજ રંગ દેખાડે છે. (૪) ‘કેકારવ’ (‘કેકારવ’ પૃ. ૮) અને ‘સુપ્ત પ્રિયનું દર્શન’ (‘પુરવણી’ પૃ. ૭).

પ્રત્યાવનાની શરૂઆતમાં તેના લેખક લખે છે: “કલાપીને વીશે વિશેષ જાણવા સુજ્ઞાન ઉત્સુક છે, અને આ કાવ્યોની પ્રસિદ્ધિથી સાહિત્યપરિક્ષકોની એ તરફ ધીપશે નહીં, બલકે વધશે” કોણ જાણે. પણ આટલે અરી તો અમે રા. કવિ સાથે સંમત છીએ કે આ કાવ્યોથી કલાપીના એક પણ શિષ્ટ વાચકની તરફ ધીપે તેમ નથી—અને વધે છે તે તરફ કેટલીક માહિતીની. ‘પુરવણી’ માંનાં તારીખવાળાં કાવ્યો પરથી જણાય છે કે તે ‘કેકારવ’ નાં કાવ્યોની સાથેસાથજ લખાયલાં; તો પછી, ‘કેકારવ’ માંજ એ કેમ ન છપાયાં? જો ‘કલાપી’એ (કે સ્વ. ‘કાંતે’) તેને તે વખતે જાણતાં અગોચર ધ્યાન તો આજે કોઈ ઉત્સાહીએ તેને પ્રભુ સમક્ષ, તેમાં અસલ કલાપીત્વ છે કે નહીં તેની જરા પણ પરીક્ષા વગર જાપીને એ સદ્ગત દિવ્ય આત્માની અરેખર સેવા કરી કહેનારો? બીજું, આ સંગ્રહનાં તારીખ વિનાનાં કાવ્યાં જો ‘કેકારવ’ નાં કાવ્યો પ્રમદ થયા પછી લખાયાં હોય તો તેમાંનું કવિત્વ આટલું સુસ્મક ને રસહીન કેમ? કલાપીના વિશિષ્ટ જ્ઞાનના રણકાનો અહીં અનાદિ દુકાગ

કેમ! અમે ઉપર કહ્યું તેમ કાઠ પીપાઈ પણ સરજી શકે તેવાં આ કાગો છે. કાઠએ ખરેખર તેમ કહ્યું હોય તેવી શંકાનું નિવારણ કરવાનો એક જ માર્ગ હતો: કલાપીના જ હસ્તાક્ષરોમાં તે કાવ્યોના નમુના પ્રજા પામે મુકર તેમ થશે તો અદિભરમિકાને કલાપીની જ આ રચનાઓ

હોવા વીશે તો સરદ ૨૬૨ શેરી નદી—તે કે, “તારું દનું જીવન માત્ર એક કાચ” એવા ઉદગર આ પુસ્તકની શ્રદાન્ગતમાં સનિત્તએ જેને વીશે કાઢ્યા છે તેમ અનન્ય કરિએ આવા અપકર, અદ્યપનિક ને અચરસ્થિત પ્રયાસો કર્યા એ જાણીને તેમને ખેદ તો થશે.

સ્ત્રીકાર

૩૩૦૦૦૦

સુવાદસંમદ (આગ ૧ સો તથા ૨ જે) સંયોજક અને પ્રકાશક. ગ દરિયાવ ચંદુલાવ દોર, હેડમાસર રકોટ કોલેજ સાદરા, મહીકાંઠા તથા આદ્યંદ પૂજણસ શાક. હેડમાસર તાપુકા સુવ કમેલા-મહીકાંઠા. મૂલ્ય. (અનુક્રમે) રૂ. ૧-૧૨-૦ તથા રૂ. ૧-૪-૦

ઉપા અને અરજી આવશે ત્યારે જ સુધોદય થશે. લેખક: રા. ભાનુ, પ્રકાશક રા. મણિલાલ ઉમીઆસકા પંડવા, મદાસ મૂલ્ય રૂ. ૩-૦-૦.

મદિરાપ્રતાપ લેખક અને પ્રકાશક. રા. વામન મીતારામ મુકાદમ, ગોધરા મળવલુ દેશાઈ યુગર્મકાપોલય, રાપખડ રોડ, અમદાવાદ. મૂલ્ય: રૂ. ૧-૪-૦.

યુગરાતી માહિતના માર્ગસૂચક સ્ત્રી-કર્તા, રા. કૃષ્ણલાલ મોહનલાલ ઝવેરી. પ્રકાશક: યુગરાત વનીકપુલર સોસાયટી તરફથી રા. દીગલાલ ત્રિભોવનદાસ પારેખ, અમદાવાદ. મૂલ્ય રૂ. ૧-૦-૦

કમપંતી-ચરિત્ર (સચિત્ર): લેખક નથા પ્રકાશક રા. મદાસકર સોમશ્વર પાઠક. 'વાયોડીઆ.' મૂલ્ય. રૂ. ૦-૪-૦

આસ્વાતી (આગ ત્રીજે) સંમલકર્તા રા. મીનુભાઈ. પ્રકાશક શ્રીદક્ષિણમુર્તિ વિદ્યાર્થી-અવન, આવનગર

નરસિંહ મહેતાનું આખ્યાન સંપાદક: રા. હીરાલાલ ત્રિભોવનદાસ પારેખ પ્રકાશક: વનીકપુલર સોસાયટી મૂલ્ય રૂ. ૦-૮-૦.

યુક્તવનની સુદરતા. લેખક રા. કેશવ પ્રસાદ હોટલાલ દેશાઈ. પ્રકાશક યુગરાત વનીકપુલર સોસાયટી તરફથી રા. હીરાલાલ ત્રિભોવનદાસ પારેખ મૂલ્ય રૂ. ૦-૪-૦.

પારોર ધુણીમાંથી પાદશાહી. કર્તા: રા. ગોકુલદાસ દારકદાસ ગવયુગ પ્રકાશક: ધુગીતર કાપોલય, કમ્પીક, સુરત. મૂલ્ય: રૂ. ૦-૧-૦.

ગીતાન્ગલિ અને ગયન (કવિવર દાગોરનું કથન) જાપાનકર્તા. રા. રામચંદ્ર અખરુ ખારડોલીકર, વાંસદા મૂલ્ય: રૂ. ૩-૦-૦

શ્રીકૃષ્ણકૃદાદય ચિત્રકથા લેખક રા. કૃષ્ણચંદ્ર ઝવેરદાસ શાક. પ્રકાશક: રા. જાલુભાઈ કૃષ્ણચંદ, નડીઆદ મૂલ્ય રૂ. ૦-૧-૦.

દિવ્યભોજી લેખક: રા. ધનશંકર હીરાચંકર ત્રિપાઠી. પ્રકાશક: રા. સોમાલાલ મંજીદાસ શાક, અમદાવાદ. મૂલ્ય: રૂ. ૧-૮-૦.

પાંડવગ્રંથ આગ ૧ સો. અપાદક: રા. નરહરિ દરિકદાસ પરીખ. પ્રકાશક: યુગરાત વિદ્યાપીઠ, અમદાવાદ.

નળએલ નિવડા અવસા મામ્ય ગૌરવ. લેખક: રા. પોપટલાલ યુગભાઈ શાક: પ્રકાશક: ગ. દલીપદ યુગભાઈ શાક, વાંકાનેર

ગાંધી-સિદ્ધાન્ત (મહાત્માજીનાજી શબ્દોમાં):
ભાગ ૧ (સત્યાગ્રહ); પ્રકાશક: રા. નગીનદાસ
અમુલ્યપ્રસાદ. મૂલ્ય: રૂ. ૦-૫-૦.

સ્વરાજ્યઆગ્રમ (સંવત-૧૯૭૮-૭૯
ના વર્ષનું નિવેદન-રીપોર્ટ) પ્રકાશક: રા.
દયાશંકર મણિશંકર ભટ્ટ, સ્વરાજ્યઆગ્રમ,
જુવાલડી.

શ્રી કચ્છી દશાઓશવાળા હસ્તપત્રિકા:
લેખક: રા. કૃપાલ સ્યામજી જીવાણી વગેરે.
પ્રકાશક: રા. કૃપાલ સ્યામજી જીવાણી-શ્રી
કચ્છી દશાઓશવાળા જૈન યુવકમંડળના
માનદ મંત્રી, મુંબાઈ.

મુંબાઈની કારપોરેશનના માનવંત સહાયકો-
ને નમ્ર અપીલ: કર્તા અને પ્રકાશક: મુલતાની

ટહેલરામ ગીરધારીદાસ શીકારપુરી (સિંધ),
મુંબાઈ.

વોટસન મ્યુઝીયમનો (સને ૧૯૨૨-૨૩
નો) વાર્ષિક રીપોર્ટ: રાજકોટ.

શ્રી દવાપ્રચારિણી મહાસભાનો ત્રીજા
વર્ષનો અહેવાલ. તૈયાર કરી પ્રસિદ્ધ કરનાર:
ઝવેરી રા. મોહનલાલ મગનભાઈ તથા રા.
મણિલાલ નયુભાઈ દોશી-ઓનરરી સેક્રેટરી-
ઓ દવાપ્રચારિણી મહાસભા, અમદાવાદ.

શ્રી રણુછોડદાસ ચતુર્નુજ કચ્છી લોકાણી
બાલાગ્રમનો (વાર્ષિક રીપોર્ટ) અને હીસાબ:
જાણી પ્રસિદ્ધ કરનાર: રા. ભીમજી પ્રેમજી
અને રા. ઓપિવજી તુલસીદાસ-જોઈન્ટ ઓનરરી
સેક્રેટરીઓ. મુંબાઈ.

ગેમ્પારાસાળ

સમશેર છાપટ્રેડમાર્ક તપાસી લેજો

શિવાજીનો સાથુ શા માટે વાપરવો જોઈએ ?

કારણકે; વિદેશી સાથુઓમાં નરક અને ચરખીનાં તત્વો ભેળેલા હોય છે. ત્યારે શિવાજીનો
સાથુ તેદન પવિત્ર નિખાતસ અને ટકાઉ છે. કપડાંને માટે શિવાજીનો સાથુ
ઉત્તમ પુરવાર થયેલો છે.

ગિષા-વલી મુલેમાન, નસબગર, વજીર બીદાંગ, મુંબાઈ નં. ૬.

નામ સગનામ:- "કારમદાઉસ."

ખાસ સૂચના

હાથમાં વીળવીના દરેક જાતના સામાનના ભાવ ઘણા ઉતરી ગયા છે. અને તમે બસની દુકાને દોડા ભાવ આપી માત્ર ખરીદ કરવા જાઓ છો તેના કારણે દુકાનની એક વાર મુલાકાત લેવા ખાસ બલામણ કરવામાં આવે છે. માટે નીચેના દેખાણ પધારશો.

અખાસભાઈ તાજભાઈ

ટેલીગ્રાફ એડ્રેસ — "ખીજલીસ્ટોર."

મુખ્યદાસ ખીજીમ,
મંગલદાસ રોડ—મુંબઈ. ૧.

રહેવાની

સાથે

જમવાની

ઉત્તમ

સગવડ.

અંગ્રેજી

મનશાન

કે:-

સે. ૨૬૨૬

રોડ,

મુંબઈ ૪.

૪૦ વરસની જુની અને અનુભવી દુકાન

સાથે અને હાઉસ બરીઆળો મેળવવાનું

માનીતું મથક

પરારો અને ખાત્રી કરો.

અમારે ત્યાં હમેશા દરેક મેકરનાં ખીસાનાં તથા તથે યા જાવા નીકળ, ચાટી તથા સોનાનાં જવનું કેટકેટ જાતનાં જુવા જુવા એવના કોલેક્શન તથા હાથપીસ વગેરે પણ પહોંચ દોષાયત આવથી મળશે.

રિપરીમ કામ

પણ બાહોશ

કારીગરોના દાથે

ખુદ અમારી દેખરેખ હેઠળ કરી આપવામાં આવશે.

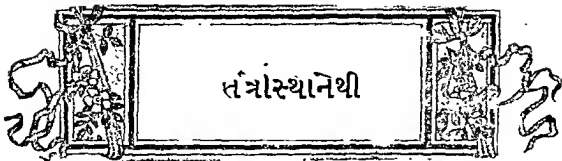
મેટાં કલેક્ટમ માટે એડ્રેસ સાથે રૂ. ૨૦ દહા મોકલવું.

મોહનદાસ કુમળશી

Telephone 5625.

Telegrams Clock Tower

મંગરેલી પોલીસ મથકમાં, મુંબઈ નં. ૨.

અસવર્ણ લગ્ન

ડા. જીવરાજ મહેતા અને કુમારી હંસાબહેન મનુભાઈ

ક પોણા સાતિના ડા. જીવરાજ મહેતા અને નાગર સાતિનાં હંસાબહેન મનુભાઈનાં લગ્ન ગુજરાતી સાંસ્કારિક પ્રગતિનું એક સીમાચિન્હ છે. સમય એવો આવ્યો છે કે સંસ્કારનાં જે લક્ષણો જુના જમાનામાં મણાતાં હતાં તે હવે ગણી શકાય નહીં. પહેલાં, વર્ણ પ્રમાણે સંસ્કારની વહેંચણી હતી; સંસ્કારનાં સાધન માત્ર એક કે બેજ વર્ણ પાસે હતાં. વળી તે સમયની પરિસ્થિતિ જ્ઞેતાં બ્રાહ્મણ-વર્ણની શુદ્ધિ અને સંસ્કાર ઉપર સંસ્કૃતિનો પાપો રહ્યો હતો. આ કે આવાં બીજાં ગમે તે કારણસર આપણી લગ્નપદ્ધતિ બંધાઈ હોય પણ એટલું તો હવે આપણે પ્રમાણિકપણે જીવનમાં કબુલ કરતાં શીખવું જોઈએ કે સંસ્કારનું સાધન નવી કેલવણીની પદ્ધતિઓ છે; તેજ કેલવણીથી સમસંસ્કારિતા મળે છે ને કેળવાય છે, સંસ્કારનો ધ્વજરેં ડાઘ એક વર્ણ પાસે રહ્યો નથી; અને સંસ્કારી વ્યક્તિઓ વચ્ચે જેમ લગ્નો વધારે સાથ તેમજ આપણા સંસ્કારની તેમજ દેશની પ્રગતિ સાધી શકાય. આ કારણથી સંસ્કારી પણ અસવર્ણ જોડાં વચ્ચે લગ્ન થાય એ

દરેક દૃષ્ટિબિંદુએ અમને આવકારદાયક લાગે છે.

આ લગ્નમાં મુખ્ય બાધ એ છે કે આ પ્રતિલોભ લગ્ન છે. પ્રતિલોભ લગ્નનો નિષેધ એ બ્રાહ્મણોની સર્વોપરિતા જાળવવાનું સમગ્ર શસ્ત્ર હતું. અત્યા એ સર્વોપરિતા કૃત્રિમ બંધનોથી સાચવી રાખવાનો પ્રયત્ન કરવો એ હાસ્યજનક લાગે છે, આપણી સામાજિક પ્રણાલિકાઓ લઘીમાં પડી છે; અને તેમાંથી નવી પ્રણાલિકાઓ નીકળશે. આ લગ્ન જુની પ્રણાલિકાઓ બળીને લગ્ન થયા માંડી છે તેનું એક ચિન્હ દેખાય છે અને એ ચિન્હ શુભ છે એમ અમે માનીએ છીએ. આ લગ્ન એટલુંજ દેખાડી આપે છે કે કાયદાએ સ્વીકારેલો પ્રતિલોભ લગ્નનો નિષેધ વેળાસર નીકળી જવો જોઈએ.

આ ઉપરાંત જુદીજુદી જાતો વચ્ચેનો લગ્ન-વહેવાર એ ગુજરાતી પ્રજાના વિકાસનું એક અગત્યનું પગથીલ છે; અને જેમજેમ તે વધારે સ્વીકાર્ય થઈ પડે તેમતેમજ એ વિકાસ સાધી શકાય એમ છે.

લોકો બળાડશે; પ્રણાલિકાના સંસ્કારો પોકાર કરી જશે; અને સમાજનાં બવાવલાં

ચક્કર બનતી મેનેને આ પ્રવાસને કચરી નાંખવા મથશે. પણ સમય ધણે ફરી ગયો છે અને આવા પ્રવાસો કરનારા ખરાબવાં ચક્કરના ઘસારાની બેપરવા સહેજાઈથી રાખી શકશે.

આ લઘુમાં વર અને કન્યાએ આ જમાનાની શ્રેષ્ઠ કેળવણી લીધી છે, અને સચાજમા તેઓ હંથું સ્થાન ભોગવે છે. બંને બાકીને અમે ગુજરાતના જીવનને સમૃદ્ધ કરનાર તરીકે જાણીએ છીએ અને એમના આ પ્રોત્સાહને માફક છત્તાં અમને ધણે આનંદ થાય છે.

બોરસદને સત્યાગ્રહ

ગુજરાતે ફરીથી ગાંધીજીની ભૂમિ ધવા નો અર્થ સાચરો છે, અને સત્યાગ્રહથી મરકારને સુધારી શક્ય છે. બોરસદના લોકોની બેવરથા, સ નિ ને અડગતાએ એકાદા મધ્યામકનાં સમરથો તાત્ત્વ કરાવ્યા છે, એટલુંજ નહીં પણ એટલું સ્પષ્ટ પુરવાર કર્યું છે કે આ પ્રભાજેની બેવરથિત ચળવળ ગુજરાતના જીવનનું એક અંગ બની રહી છે. બોરસદના લોકોને અને એ ચળવળના અમરૂંથોને તેમને મળેલા વિશ્વજ માટે અમે અભિનંદન આપીએ છીએ.

ગુજરાતી ચિત્રકારની કદર

ગુજરાત બહાર ગુજરાતીઓના કામની કદર થતી માટે તે હવેક ગુજરાતવાસી માટે, અમે આપ કરીને જાતનો નીસરો, અકિતરૂપે વિશ્વજ ચલાનાર માટે, માન અને દરનો પ્રસંગ બને એ સ્વાભાવિક છે તેવા એક

પ્રસંગ ગણે મહીને આપણા જાણીતા ચિત્રકાર રા. રવિશંકર મહાશંકર રાવળના સંબંધમાં 'મનેઓ જાણીને આનંદ થાય છે કલકાતામાં ભરૈયલા ચિત્રોના પ્રદર્શનની જાહેર ખમરનાં 'ગેલરી' ખનાવનાર સમસ્ત હોદ્દા ચિત્રકારોની ફરીશરખાં તેમને રૂ. ૩૦૦)નું બીજા નંબરનું ઇનામ મળ્યું છે. સ્માનિક આર્ટ સોસાયટી તરફથી રા રાવળને થોડાં વર્ષ પર માંદ મળ્યો હ્યાર પછી તેમની જાહેર કદર ધવાનો આ બીજો પ્રસંગ છે. આ હિતજન તેમને પ્રોત્સાહક નીવડે અને ગુજરાતની ચિત્રકલાને તેઓ સવિશેષ વિકસાવે એવા આશા સહિત અમે તેમને આ માન નાટે અભિનંદન આપીએ છીએ.

સંગીત અને વિદ્યાપીઠ

'ગુજરાત' ના જાદવદના અકમાં 'આધુનિક હોદ્દાની સંગીત' લીઝેના લેખના છેલ્લા ભાગમા લેખકે કરેલી ટીકાને ખુલાસો ગુજરાત વિદ્યાપીઠના મહામાત્ર રા. કિશોરલાલ મસરવાલા નીચે પ્રમાણે લખી મોકલે છે -

"આપના છેલ્લા અકમા સંગીતના લેખમા લેખકે ગુજરાત વિદ્યાપીઠના સંગીતના અભ્યાસક્રમ વીશે ટીકા કરતાં "શરોના તાવ વગાડવા" એવા સખ્દો વીશે ટીકા કરી છે, તે ઉપર મારું ધ્યાન ખેંચવામાં આવ્યું છે.

એવું જાણવાની જુલ ધઇ છે ખરી પણ એ જુલને માટે સંગીતમંદિરના ચેતાઓનું અધુરું જ્ઞાન જવાબદાર ન હોતાં મારું કાપાંકવું જવાબદાર છે. એટલે ખુલાસો પ્રમટ કરશે."

માસિક રોજનીશી

ડીસેમ્બર ૧૯૨૩

તા. ૨ જી—સુરતમાં મ્યુનિસીપલ કર નહીં ભરવા સામે થતી જાગૃતિએ ફરી રાકે થઇ.

તા. ૩ જી—સુરતમાં રા. ચીનાઇના તંત્રીપણા નીચે 'સ્વતંત્ર' નામનું અઠવાડીક રાકે થયું.

કાળીપરજ કોમના પ્રજાને ચર્ચવા બહુતા સામાજિક કાર્યકર્તાઓની વનિતાવિધાનમાં સભા મળી.

તા. ૪ થી—મુંબઈમાં ગોરા અમલદારોના લાજ મટિના રાયલ કમીશનની બેઠક રાકે થઇ.

અંધકવિ રા. હંસરાજ હરખજીને એક વર્ષની સાદી કેદની સજા થઇ.

તા. ૫ મી—જમનગરમાં મુસ્લીમ બાળકોને મટિ 'સંઘર્ષી ઇન્સ્ટીટ્યુટ' ખુલ્લું મુકાયું.

બોરસદ તાલુકા પરિષદે વધારાની ચોલીસના ફંડનો કર નહીં ભરવાની પ્રતિજ્ઞા લીધી.

તા. ૮ મી—મુંબાઇના જુના ડેવનર સર જ્યોર્જ લેબર વીદાય થયા.

તા. ૯ મી—રા. ઉત્તમલાલ કેરાવલાલ ત્રિવેદી મરણ પામ્યા.

તા. ૧૦ મી—મુંબાઇના નવા જવનર કનલ સર લેફ્ટી વીલ્સન આવ્યા.

તા. ૧૧ મી—ગુજરાત વિદ્યાપીઠનો ૫૬વીંદાન સમારંભ સૌ. કસ્તુરબાને હાથે થયો.

બોરસદમાં કર નહીં ભરવાના સત્યાગ્રહ સામે જાગૃતિએ રાકે થઇ.

તા. ૧૨ મી ન. ગાયકવાડના કાળીપરજ પ્રતિનિધિમંડળે મુલાકાત લીધી.

તા. ૧૩ મી—દાહોદમાં બ્રાહ્મ સેવામંડળનો ૫૬લો વાર્ષિક મેળાવડો પ્રો. કર્વેના પ્રમુખપદે ઉજવાયો.

તા. ૧૪ મી—ગુજરાત વિદ્યાપીઠની વૈજ્ઞાનિક સ્નાતક પરીક્ષાનું પરિણામ બહાર થયું.

વડોદરામાં હોદી દુનરજીવિતનું પ્રદર્શન ખુલ્લું મુકાયું.

તા. ૧૮ મી—૨૧ મે. ગાંધી પર્વ મુંબઈ, અમદાવાદ, સુરત, કરાંચી વગેરે સ્થળે ઉજવાયો.

સૌ. કસ્તુરબાએ મહાત્મા ગાંધીજીની યરોદા ભેટમાં મુલાકાત લીધી.

બોરસદ સત્યાગ્રહ સંબંધી મુંબાઇમાં બહાર સભા થઇ.

વડોદરા રાજ્યે કાળીપરજ સભાઓનો મનાઇ-દુકમ રદ કરી દારૂનિષેધક સભાઓ, આત્મશુદ્ધિની ચળવળ અને કાળીપરજમાં દેવીદર્શન મટિ છુટ આપી.

તા. ૨૨ મી—મુંબાઇની મીસ-હડતાળોનો અંત આવ્યો.

સૌ. કસ્તુરબા, રા. વલ્લભભાઇ, રા. મહાદેવભાઇ, રા. દેવીદાસ ગાંધી, અલીબીરાદરો વગેરે ગુજરાતી પ્રતિનિધિઓ મહાસભામાં કોમનાડા બના મુંબાઈથી વીદાય થયા.

તા. ૨૪ મી—મુંબાઇ વનિતાવિધાનની દેનીંગ કોલેજની પરીક્ષાનું પરિણામ બહાર થયું.

તા. ૨૭ મી—મુંબાઇની રાષ્ટ્રીય શાળાના પ્રવાસે નીકળેલા વિદ્યાર્થીઓ યરોદા ભેટની યાત્રાએ ગયા.

તા. ૨૮ મી—કોકનાડામાં રાષ્ટ્રીય મહાસભાની ૩૮ મી બેઠક રાકે થઇ.

તા. ૨૬ મી—મહાસભાએ રાષ્ટ્રીય કરારનો ફાવ સ્વીકાર્યો.

હાડીઆવાડમાં વાંકાનેર રાજ્યમાં આવતા માસપરિ માસમિક કેળવણી ફરજિયાત ફાજલ કરવાનો કરાર થયો.

રાત્રીચિંતા

[અનુક્રમિકા ૫૪ ૩૨૬ થી]

જેલ હતી. પણ તેણે આવી સ્ત્રી જેલ
નહોતી. કાને વિશેષે તેણે આશ્રય લેવા
લાં, એ સ્ત્રીય પતિ માટે ખાસ કે એ કરતી
કામ એમ જણાવું નહોતું છતાં એને જોતાં કા
મે વિચાર આવતો ને કાને વિચાર કરતા એ
પાદ આપતી. અને કાણે તેણે પોતાના ને
છેડાના પ્રાણ અચાસને બદલે અલપવા
પુરુષ સાથે જડમાં આવવાનું પસંદ કર્યું.
આ વિચિત્રતા આંતરને સમજાવ નહીં. આ
સ્ત્રી બધાથી કેમ ભુલી હતી?

આજ તેણે અનેક વિચાર કર્યા પણ
કે આજે આવશે નહીં. આખરે તે થાકે
ત્યારે તેને એક આશ્રય નીચે કે મળે
સંજગાથ એટલે તે બેઠો થઈ ગયો.

“કાણુ સોમેશ્વર?”

“નના બન્નાપુ” નેરાનો હાકલો ને
હડતો અવાજ આવ્યો. “એ તો હું
સોમેશ્વર બહુ રહી ગયા.”

“હે! ભારે તારી જોડે કાણુ છે?” આજે
પગારીમાંથી ઉભા થતાં પુછ્યું.

“મ-મહારાજ. મ-મ-મારી બ-બરવાસી”
નેરાનો જવાબ આવ્યો.

મકરણ ૫ મુ

જેમાં નેરા સોમેશ્વરને બદલે પોતાની
બરવાસી સાથે પાછો કેમ ફરે છે તે
સમજાય છે

સોમેશ્વર ને નેરા જગાળાયે જડની નીચે
છેલમાં ને પાછા ઢોળીમાં બેસી, આજ

આજગી ને સહેરમાં ગયા. તેમણે એક મે
શેરીઓ વટાવી, ને એક આળખાતા કણીઆ
ની દુકાન આજળા ગયા. સોમેશ્વર નેરા
પાંચે કણીએ શ્રમ પગારી, ને પોતે સાકળ
ખખારાની પણ તેણે દુકાન ખોલી જ નહીં.
ચોકેકે દર એક ખીજ દુકાને જઈ તેમણે તે
ઉપકરણ પ્રવલ કર્યો, પણ સફલ થયા નહીં
કાં સુધી અંદર સુનેલાંઓએ કે છાનીમાંની
વાત કરી, અને આખરે એક જાતે અસહ
આવ્યો કે. “એ તો ઘરમાં છે નહીં, ને એક
માથુસ એકદંડ બારણુ કેમ ઉપાડે?” આખા
ગામમાં પ્રાણ વર્તી રહી હતો.

સોમેશ્વરની પાછળ નેરા કુળોમુએ આવતો
હતો તેને ખીક સખત લાગી હતી. પાટણ
કે ઘણ ગણ અને દુર્ગપાલ નામી ગયા એટલે
તેને કાંઈની ઓચ રહી નહોતી. તેણે આ
ગામમાં રહી એટલી નડાઈ કરી હતી, અને
લોભને એના તરફ એટલો નિરસકાર હતો કે
સવારે જો તે નજરે ચડે તો તેને કાંઈ જાવતો
જવા ન દે એ ચોક્કસ હતું એટલે આંખડ
મહેતા જોડે મહામાં બરાબા વિના છુટકો ન-
હોતો એ તો તેને સ્પષ્ટ લાગ્યું.

વખત જતો હતો ને કામ સવાર નહોતું
એટલે સોમેશ્વર અધીરો થઈ ગયો. તેનાથી
પરજાઈ જવાની બીકે ત્રણ વગામાં જગા
એમ નહોતું, અને હવેકા વગામાં તેનાથી
કાંઈ મદદ મળાય એમ નહોતું.

“આ-આ-આપુ!” તેણે ક્ષીમેથી સોમેશ્વર-
ના કણમાં કહ્યું.

“ત-તમે કહેતા હો ત-ત-તો હું અનાજ
પાણી લઈ આવું.”

“કાણી?” જરા અચાસને સોમેશ્વરે
પુછ્યું.

“મ-મ-મારું મ-સાસરું અહીંઆ છે.”
 નેરાના ગોળમટોળ મોઢા પર શરમ આવી ગઇ
 એમ તેના અવાજ પરથી લાગતું હતું. નેરાની
 બેરી અને મુઠાને તેના બાધને ત્યાં એકઠી
 આટલામાંજ રહેતી હતી તે તેને ખજર હતી.
 સોમેશ્વરને આ માણસમાં બીજકુલ વિશ્વાસ
 નહોતો; પણ અત્યારે ગમે તે ઉપાયે થોડું
 ત્રણ અનાજ પણ મેળવ્યા વિના છુટકો
 નહોતો.

“આ હા. તારે લાવની.”

“આવો ત-ત્યારે” કહી નેરા આગળ
 ચાલ્યો ને થોડીવારે એક ગરીબ લાતમાં
 નેઓ આવી લાખ્યા. નેરાએ એક નાના ઘરના
 ખાસ આગળ જઈ ધીમેથી કહ્યું:

“અમી ઝો—”

કાંઈએ જવાબ દીધો નહીં. નેરાએ ફરીથી
 શ્રુમ પાડી:

“અમી ઝો! એ તો હું.”

કાંઈએ જવાબ આપ્યો નહીં. નેરાએ
 ધીમે રહીને કહું ખખડાવ્યું ને પાછું કહ્યું:
 “એ તો હું.”

“મુઆ તું અત્યારે ક્યાંથી?” એક
 કોર અવાજ આવ્યો.

“અરે ઝો! હું મ-મરવા પડ્યો છું. ને
 મ-મ-સાંભળ. મ-મારે દાણા નેમ્મએ છે.
 પ-પછી હું ચાલ્યો. ને.”

“અત્યારે હું દાણા ક્યાંથી માઉ?”

“ધ-ધરમાં ને હોપ તે. જ-ને. હું
 આંખડ મ-મરેતાનો માનીતો થયો-ને
 બ-ભટ થયો-ને ત-ત-તું મને આમ કરે છે?”
 કહી નેરાએ રહ્યા જેવો અવાજ કાઢ્યો.

“ખોટો દોષ કરે છે?”

“ર-ર-રેવા માના-અહીં હો” કહી નેરાએ
 દુરકાં ખાવા માંડ્યાં. “ને તને સોનાનો

દ-દોરો આપું” કહી તેણે સોમેશ્વરના કાનમાં
 કહ્યું: “બ-બાપુ! ત-તમારો દોરો આપો તે
 એ ક-ક-કાચી નથી. એમ નહીં માને.”

“સોનાનો દોરો ક્યાંથી લાવવાનો હતો?”

“આ રહ્યો. જ-ને તો ખરી” કહી નેરા

એ બારણા સાથે દોરો લટકતો રાખી દોડ્યો.

નેરાની અર્ધાંગનાને કે’ ખાતી થઇ હતી.

તેણે હીલો સતેજ કરી બારણાની તડમાંથી

જેવા માંડ્યું, ને એ જણને જોઇ પુછ્યું:

“ખીલું કાણુ છે?”

“એ તો મ-મારો દોરન છે.”

સોમેશ્વરને આ ચીજાવડાને એક થપ્પ

મારવાનું મન થયું, પણ કેમે કરી મન માડું.

“દોરો લાવ નેહ.”

“હું. પહેલાં દ-દાણા આપ.”

નેરાની સ્ત્રીના હૃદયમાં કે’ વિશ્વાસ આવ્યો

ને તેણે બારણું ઉઘાડ્યું. “અંદર આવતા

રહો.”

નેરા ને સોમેશ્વર અંદર પેદા. સોમેશ્વર

ને જેવો પેરી સ્ત્રીએ જોયો કે તેણે આપું

આપ્યું. “પધારો બાપુ!” નેણે કહ્યું ને ને

ઉભી થઇ ગઇ.

“અને ઝોળએ છે?” સોમેશ્વરે પુછ્યું.

“કેમ નહીં. મારો ભઇ તો તમારો

ધાંચી બાપુ!- તમે ક્યાંથી?”

“પ-પરદેશમાં કેમ પ-પરણી જાય છે?”

નેરાએ પોતાનો જવાબ રજુ કર્યો, પણ ને

કાંઈએ સાંભળ્યો નહીં.

“કાણું તું પાંચાની બહેન! સાથ ત્યારે

જલદી કર. તારે ત્યાં જેટલું અનાજ હોય

એટલું લાવ, ને મારો દોરો ને આ તીડી

એ પાનાં બે.

“પણ બાપુ, અત્યારે તમે” ને પોતાના

ખનિ સામે જોઇ કહ્યું: “ને આની માથે.”

“એ અમે જપા મદમાં બગાડ બેઠા છીએ. ને ત્યાં પુરતું અનાજ છે નહીં. ને અત્યારે કોઈ કણીઓ દુધન ખોલતો નથી.”

“હાથ હાથ! તમારા માથાં છેડ” માથાં કહ્યું.

“ના. તેને કોઈ છેડવાનું નથી. પણ મંજરીયા ને બદરાજનાં છોડરા અપરી નાથે છે. ને અમે છીએ ચાર. પાટણથી લરકર આવે ત્યાં સુધી અનાજ પહોંચતું નોંધ્યો.”

“મંજરી યા!” થયે એક માનનેર કહ્યું. અને તેની નજર આગળ દૂરી દોડી એક છોડી ને ચોરી ગમક જોડી આવી સોમેશ્વરને એક વિચાર આવ્યો.

“એ, મંજરીયા એકલા છે. તું અમારી સાથે આવે છે? થોડા દવાડામાં પાટણથી લરકર આવશે ને અમને છોડાશે?”

પાયણે બધીની નેના તરફ જોયું. સોમેશ્વર તે નજરનો અર્થ સમજીતો.

“હુ છું, આંખડ મળેના નરા દુર્મપણ છે, દેવોનાયક છે, ને એક બીજો ખાલણ છે. તારે મશરવાનું કારણ નથી.”

“પણ પાટણથી લરકર ન આવે તો?”

“જો અમારી વડે તે તારી વડે અને પાની તહેનાતમાં અમે મરીશું તો તું પણ મરજો.”

એક પક્ષવાર લાચળના મજામમાં જેવા નાણુ થઇ, મંજરીયાની તહેનાતમાં રહેતું. થોડા થોડા દુર્મણોએ સાથે મદમાં બગાડ બેસતું, ને પાટણથી લરકર, આવે ત્યારે વાળતો અમને પાંખ આવતું! પાચળના છુદ છુદનમાં આ બબલાઓ, બિચ્ચ તે સ્વપ્ના જેવું લાગ્યું.

“પ-પણ ક-ક-ક-ક બદરાજ વ-વ-વ-વ થયા છે તે ક-કે છેડાવા વિના રહેવાના

હતા.” નેરાએ અંધાંચનાની સોજનની સાલ્યે આશ આપી.

ધાંચણે વિચાર કર્યો: કાકાદ છેડાવવાના જરૂર! ને મંજરીયાની તહેનાતમાં! તેના થોડામાં પક્ષી આવ્યું.

“આયો! હુ આવું” ને ધીમે રહીને હમિયું, “પેવો દોરો ભાવેની” કહી તેણે દોરો લીધો ને અંદરના ખડમાં જઈ તેને ક્વાપ સતાડી આવી થોડાવાર તેણે આખા વર્ણન અનાજ કાઢ્યું ને તણેથી હવેકાથ એટલા પોટલા ખાખ્યાં. નેરાની પક્ષીઆણી મજાનું હતી ને નાનપણથી મજુરી કરતી હતી એટલે સહેવાઈવી તેણે પક્ષો થોડા મોજ ઉપાડ્યા.

તણે જણાવે અનાજ બહાર કાઢ્યું ધાંચણે ખાણુ બધ કરી કુચી બારણાં નીચ સેરવી દીધી અને તણે જણાવે તરફ ચાલ્યાં.

તેઓ આખરે ખાણ આગળ આવી પહોંચ્યાં એટલામાં પાછળથી પાય સાત માણસનો પગરવ સજાળાયો. સોમેશ્વર ચમક્યો. તણે જણાવી ખાપ પર ભાર હતો.

“નેરા!” સોમેશ્વર સાવચેતી વાપરી, કહ્યું. “તું ને તારી બેરી પેલી થોડીમાં બાર મુખી, પછી મારો બોલો લઇ જાઓ. હું અહીંઆંજ નાણુ છું. વખત છેને કોઈ આવે તો હું થોડી રાખીશ.”

આવનાર પાસે આવ્યા ને ખખડાટ થયેથી લાગતું હતું કે તેમની પાસે રાજ છે.

“કેણ છે?” તેમનામાંથી એક જણે શ્રુમ ખાડી સોમેશ્વરે જવાબ આપ્યો નહીં તેણે પાછળ જોયું તો નેરા ને નેની બેરી થોડીમાં પેતતો સામાન નાંખ્યાં હતાં.

જવાબ મળ્યો નહીં. એટલે આવનારામાંના એક જણે ચક્રમક કાઢી કાઢેડો ચેતાવવાની તજવીજ કરી. સોમેશ્વરે જોયું કે કાકડો ચેતશે તો બાર વાગશે. હોડી માત્ર દશ કગજાંજ પાછળ હતી એટલે તે એક ક્ષંગમાં ત્યાં પહોંચ્યો ને નેરાના કાનમાં કહ્યું:

“નેરા! આ ગઢની બારીની કુચી. એકદમ અનાજ લઈ તમે ઉપર જાઓ એટલે હું આ લોકોને રોકું છું. નહીં તો ઉપર ઘણા વિના બધાં રહેશે.” કહી તેણે હોડીને ધક્કો માર્યો, અને નેરાએ પણ સમયસૂચકતા સ્પષ્ટતાથી વાંસડો લઈ હોડી હંકારી.

સોમેશ્વર કુદીને આગળ આગ્યો, અને ગાઢ અંધકારમાં કાકડો ચેત્યાથી સામા આવનાર અંગનંદ ગયા હતા તેનો લાભ લઈ તરવાર કાઢી આડો ઉભો રહ્યો.

“કાણુ છે?” સોમેશ્વરે રોકથી પ્રછયું. “અત્યારે શું કરો છો?” સામા આવનાર પાંચ પરગામીઓ હતા પણ તે માત્ર યાત્રાળુઓ નહોતા એમ તેમનાં શસ્ત્રો ઉપરથી દેખાઈ આવતું હતું.

“તું કાણુ છે? ને પેલાં બે ગઢમાં કાણુ જાય છે?”

“તેની તમારે શી પંચાત? રેવાલાઈની આગા છે.” સોમેશ્વરે કહ્યું.

પણ તેનું જુદાણું ચાલ્યું નહીં. એક પાછળ ઉભેલા માણસે પાસે આવીને કહ્યું: “અરે આ તો કાકડ હતો સોમેશ્વર—કાંઈકેદાર! પકડો એને.”

“પણ તમે કાણુ છો? મને તમે પકડનાર કાણુ? હીમતથી વખત ગુમાવવા સોમેશ્વરે પ્રુછયું “જવાબ દો.”

“અરે પણ પેલા જાન છે તેને પકડીએ” કહી એક આગળ દોડવા ગયો.

“ખબરદાર!” સોમેશ્વર આડો ઉભો રહ્યો. “તું કાણુ છે તે કહ્યા વગર આગળ જવાનું નથી.”

“પકડો એને” એક જણે કહ્યું ને બીજો આગળ ધસ્યો.

“મને પકડવું સહેલું નથી.” કહી સોમેશ્વરે ધસારો કર્યો એટલે પેલા લોકોએ પાછા હડી તરવાર કાઢવા માંડી.

હવેસાંના અવાજથી સોમેશ્વરને લાગ્યું કે હોડી અપાટામંથ ખાઈની પેસે પાર જતી હતી. તે પાંચેની આડે ઉભો રહ્યો; અને પરગામી સૈનિકો તેના પર ટુરી પડ્યા. આ સૈનિકો અતુલની લડવૈયાઓ નહોતા એટલે ક્યાં સુધી તો તેમને રોકવા સોમેશ્વરને સહેલું થઈ પડ્યું. થોડી વારે હોડી પેસે પાર પહોંચ્યા ને અવાજ આગ્યો, અને નેરા ને તેની સ્ત્રી ઘણાની ગુણો ઉપાડતાં સંભળાયાં. સોમેશ્વરને લાગ્યું કે હવે તે બે આઈમાં પડે તો સહેલાઈથી તરીને પાર જાય; એટલે તેણે ધીમેધીમે પાછા હડવા માંડ્યું.

અખાત્રીજના જુવાણનાં પાણી ફરી વળ્યાં હતાં એટલે ખાઈની એડે દૂર સુધી ભોંંચ બીની ને લપસાથી થઈ ગઈ હતી. સોમેશ્વર આ બાન જુગી ગયો, અને પાછા હડતાં તેનો પગ ચૂક્યો, ને તે સરી, પડ્યો. પેલા સૈનિકો એકદમ તેના પર પડ્યા ને તેને પકડી લીધો.

સોમેશ્વરે કાન દીધા તો નેરા ને તેની સ્ત્રી અપાટામંથ ઉપર ચડનાં સંભળાતાં દનાં.

“હવે પેલા પાછળ કેમ જવાય?” પેલા પરગામી સૈનિકોમાંના એકે કહ્યું.

“અસારે દવે કેમ જવાય! સવારે ઘંટ રહેશે. આનેજ પકડી જાએ” કહી બે જણા સોમેશ્વરનો હાથ પકડી તેને લઈ જતા લાગ્યા.

સોમેશ્વરે જોયું કે હાથ તુરત મઠમાં જવાનાં ફાંફાં, મારવાં નકમાં ફાંફાં; એટલે તે મુઝામુઝા આડવા માંડ્યો. પેલા જોડાએ પણ પીમેથી નંદી તરફનો રસ્તો લીધો.

સોમેશ્વરને લાગ્યું કે જો આ પેલા રવાપાલ પામે તેને લઇ જશે તો તે જરૂર તેને દેહાંત સિદ્ધા કરશે; એટલે કોઇ પણ પ્રકારે નાદા વગર તો છુટકોજ નહોતો. એટલા માં નદીની ધમ પર તેઓ આવી લાગ્યા. સોમેશ્વરે નદી સામે જોયું ને એક વિચાર ઝુગો. તેણે એક અણધારેલે આચરે પેલાઓ ના હાથ છોડ્યા; ને તેને પકડનારા પાદે તે પહેલાં તેણે નદીમાં ઝંપલાવ્યું.

પેલા સૈનિકો પહેલાં તો જરા વિચારમા પડ્યા; અને આખરે જે જણે હથીઆર કાઢી સોમેશ્વરની પાછળ પડ્યું મુઝા નિશ્ચય કર્યો પણ આ નદીથી તેઓ અપરિચિત્ત હતા. રાત અંધારી હતી, જુવાળના પાણી સમગ્રની માફક ધુધવાનાં હતાં, એટલે તેમનો નિશ્ચય પણ ભાગી ગયો, અને સરમોઢા પડી તેઓ પોતાને રસ્તે ગયા.

સોમેશ્વર પહેલાં તો કોઇ પાછળ પડે તો તેને મુકાવવા ઝપાટાવધ દૂર ગયો. ક્યા સુધી ગયા પડી બ્યારે તેને ખાતી થઇ કે તેની

[આ વાર્તાનો વિશેષ ભાગ આવના અંકમાં

પાછળ કોઇ આવતું નહોતું ત્યારે તેણે ખાઇ તરફ તરવા માંડ્યું, પણ તેનો સીતારો આજે પાંચરો નહોતો. ઉભમરા અને લાગાયા તે યાદી ગયો હતો; એટલે તરવા તેને પગે આકડી આવી તે મહામુરકેલીએ તરી શક્યો, અને કેટલોક વખત તો ગમે પડી રહી નદીના પ્રવાહની દબ્બાલુસાર તણાવો ગયો. પાણી ઓસરતા હતાં એટલે તે બૃગુકન્ઠથી દૂર તણાયો.

એટલામા એને હોડી આવતી સંભળાઇ તેણે ખાનથી સાબળ્યુ તો રતોવાઇ બૃગુકન્ઠથી ભાગી જતા જવાણુઓની ને હોડી હતી. બીજે કે રસ્તો ન મુઝવાથી તેણે હોડીવાળાને હોકારો કર્યો, અને હોડીવાળાએ હા આવી તેને હોડીમા લીધો.

હોડી લખીગામ જતી હતી સોમેશ્વરે વિચાર કર્યો કે પાછા બૃગુકન્ઠ જઇ મઠમાં જવનો ધરાદો રાખવો એ મુશીબ હતી તેના કરતાં હોડીમાં લખીગામ જઇ, અખાત એભાગી આ રમખાણની ખબર કાકને યા સારુ ન આપવી.

આ રસ્તો તેને આપણુબરેલો લાગ્યો, એટલે તેણે મુઝે મેદે રાત હોડીમાજ ગાળી; અને આંખડના સંદેશાલુ નીચે મજરીનું થું થશે એ વીમાનવામાં તેની ગત વીતી.

પ્રગટ થઇ ચુકી છે

પૂર્વાલાપ

કર્તા

સ્વ. મણિરાંકર સ્વયંભૂષ ("કાંત")

પ્રકાશક: જીવનસાક્ષી અમરશી મહેતા

પીરમશા રોડ, અમદાવાદ.

મુદ્રણકળાનાં મુખ્ય અંગ

મુંદર અને આકર્ષક કામ
ઓર્ડરની તાત્કાલિક ખાતવણી
નવાં ને સુધાર્ણ સાધનો

અનુભવી કામદારોની સેવા
કેળવણીના વ્યવસ્થાપકોની દખલદારી
ને સૌથી કીમતી બાબ:

આ સર્વનો સામગ્રી લાભ લેવો હોય અને પુરેપુરો સતોય પામવો હોય તે
તમારું સઘળી જાતનું ગુજરાતી તેમજ અંગ્રેજી છાપવાનું કામ

સાહિત્ય પ્રેસ—

માં આપો

ક્ષતખાતનાં અતિ મનોહર ને મજબુત બાઈબીલ એ અપારી
સ્પેશલાઈટી છે.

આજેના ઓર્ડર આપો એટલે હમેશા આપશે
એક વખત કામ આપો એટલે અનેક વખત આપવાનું મત થશે.

મનજર. સાહિત્ય પ્રેસ

૮૨૨, નોબલ્સ રોડ, મોરબી રોડ.
ગાંધી મુખામ નં. ૧.

મોના વાના

[અનુસંધાન ૫૪ ૩૩૨ થી.]

દ્રીવુક્ત્રીઓ.

કેટલીક કડીકતો ભાવનારી કતી પણ તેનું કે નહીં.

એ કે ત્રણ વાર મળી ગમેવી ફતેહોથી દુઃખ મળેલો મોના પોતાના કપડી સત્તાધારીને ગળુકારે નહીં એ જોખમતમો વખતની મારે મેનના રહેવાનું હતું. એ વખત બરાબર ચુક્યાનું આજે જણાઈ ગયું. ફતેહોસખ લોકો તમારી પર આફરીત છે અમારે એ માયાગમ તોડીજી જોઈએ, ને વખતે તેઓ મુસ્લિમ થાય પણ તેમના બાંકર શાહોની સ્થિતિ થવાને લે તેઓએ અમને નીચા છે અને મને લાગ્યું કે તેઓના હાથેવતો તાલ ફરવાની થી આવી પડેલી છે. મેં ફતેહોમને મેનાલું, મારા જુઝાણોને અર્થ તેને સમજાવે.

મીન્નીવેલી

તમારા બેચરમ કામજો પડેલા એ થી આવી નહોતી અને કહી આવનાર નહીં

• દ્રીવુક્ત્રીઓ.

ન કેમ આવે? - એ આવે એ બસ હતું

મીન્નીવેલી

એટલે? ખાલી વરુમ પરજીવ નિરીય માણસને રહેશે નાંખતો! જે આફત આવે પણ નહીં તેની જીક એનો જીવ નોરખેલો થોડો.

• દ્રીવુક્ત્રીઓ.

ફતેહોમની સ્થિતિભાવતી આગળ એનો જીવ થી જીસાતમાં છે?

મીન્નીવેલી

તમને ત્યારે ફતેહોસખ ભાગ્યમાં, તેના પરકમમાં, તેના હવાત રહેવામાં થઈ છે? ત્યારે તો એ મારી મમજમાં ન આવી શકે એવી બીજી હશે?

દ્રીવુક્ત્રીઓ.

હા, મને માત્ર તેની પરજીવ થઈ છે, બીજું મારે મન કે નથી

મીન્નીવેલી

હોય, એમ પણ હોય..અને તમે થઈગુ છો એટલે સાચો હો..મારે મતન નથી માટે વખતેવખતે મને લાગી આવે છે પણ મારી પામે એનું છે ને તમને કહી નહીં મળે, જે મારા જેટલું કાદને કહી નહીં હોય..એથી બધો ખમ જી રહે છે. હો જાઓ, આપણે છુટા પડીએ. આ બધા ઉખાણા ઉકેલવાનો આપણને વખત નથી... આપણી વચ્ચે છેક થાય છે, અને હતા કેટલીક જાણતોમા આપણી વચ્ચે જુદાઈ નથી એમ કહીએ તોએ ચાલે ફરક મારીને પોતાનું જાતિ રોય છે..જોડણીક જાવનાને પૂજે છે અને બીજા વાસનાને, તમે તમારી જાવના અને કુ મારી વામના બદલી કહીએ એ મુશ્કેલ છે લશ્કામ, દ્રીવુક્ત્રીઓ. આપણા મારો જુદા છે. લાવો તમારે દાખ.

દ્રીવુક્ત્રીઓ.

કમજા નહીં, જામતને કાઠો વાત

મીન્નીવેલી

તે બલે, આજે તમે કાપો છો, કાલે છતરો...[સાદ પડે છે. 'વેડીઓ' રેડીઓ આવે છે.]

વેડીઓ.

સાદેમ! આ ધું! તમને થ પડે! કોહી તો વધુ ભય છે.

શ્રી-જીવેલી

શીકર નહીં-એ પહેરગીરને બોલાવ. આ
જુસ તેમને સોંપી દે. પણ જોને તેઓ
તે ધન કરે નહીં...એ એવો થયું છે કે
ને માટે મને ચાહના છે. કાષ્ટ, એને જુએ
હીં એવી કાષ્ટ એકાંત જગ્યાએ એને
ખો...એની સહીસલામતી માટે એઓ
ખમદાર રહેશે. મારો દુકમ મળે એને
યે કરવો.

[દીવલ્લીએને દોરતો વેડીઓ બધ છે.
શ્રી-જીવેલી અરીસા આગળ ઢબો રહીને
યા વપાશે છે.]

શ્રી-જીવેલી

બહુ હડા નથી. પણ મોંઘપરજ પડ્યો
કોને ખબર કે એવો નખલો અને શીકો
જુસ... [વેડીઓ આવે છે] મેં કહ્યા
માણે થઈ ગયું?

વેડીઓ

હા. સાદેજ, આતો સત્યાનાશની શરૂઆ...

શ્રી-જીવેલી

સત્યાનાશ!...અરે. આખર યદી મુખી
જરોજ આમ થાય તો કેવું સારું!...
ત્યાનાશ! વેડીઓ,... યા મારે! આજ
ધી ડુનીઆમાં વેરની વાજળી વસુલાતે
રા સમું મુખ કાઢને આપું નથી. દુ
રખાં જોતાં રીખ્યો ત્યારથી તે મુખનાં
રખાં મને આવતાં...એને માટે મેં રાહ
સ છે અને જાંઘી કરી છે! મને
લકાવવામાં મેં કહાને યુગે ગયેલા દોરત
દી, કાશ્વ કે તે મારું દર્જ. દુ તેનો
લીક દોતો, અને મને તે મગવું જોઈએ;
ને દને અત્યારે મારો મદ ન્યાય અને
વાધી પ્રેક્ષ તેનાં કપેરી ફિરજો પર તે મને
લાગે છે. તું તેને નાશ કરે છે!—અરે,

આવદીન હલ્લનાં દીન મનુષ્યો!—પ્રેમ વિના
નાં પામર મનુષ્યો!—તમને ખબર નથી. આ
દલે મારું નસીબ આસમાનમાં તોળાઈ રહ્યું છે.
અને તેઓ મને સેંકડો પ્રજુધીઓના દીસો,
દળરો આનંદોના દીસો આપી રહ્યા છે!—
આહા, દુ તે જાણું છું!—કાષ્ટ મહા આપ
કે વિજય માટે વશએલા પોતાને જીવનના
હયામાં હયા શિખરે જુએ—ન્યાં સર્વ કાષ્ટ
તેઓ માનેક દોષ છે અને તેમને આધીન બધું
દોષ છે અને તેઓના સ્પર્શે તે ધડાય છે એ
શખ અત્યારે મને આવી મળી છે!—અને
બાકી બીજાની અને આગળ શું બનશે તેની
શી પરવા છે!...આ આનંદસમાધિ મનુષ્યને
બહુ ભારે પડે છે અને એના સાધકને એ
કચડી નાખે છે!...

વેડીઓ

[શખને પાટો લઈ તેની પાસે આવતાં]
લોહી દલુ વડે છે; દુ પાટો ખાંચી દઉં!

શ્રી-જીવેલી

હા, બાંધવો પડશે...પણ જોને, પાટાથી
મારી આંખ દંકાઈ જાય નહીં. [આરમામાં
જોખને] અરે, પ્રિયનમાને આનંદથી સત્યારે
એવા આઠકને બારે સમ્પ્રવેદની હરીથી
ડરતા આનંદની જેવો દુ વધારે લાગું છું!...
[પાટો ખસેડે છે] અને તું! વેડીઓ, બીચર
વેડીઓ, તારું શું થશે?

વેડીઓ

સાદેજ, તમે જરો ત્યાં દુ પત્ર આવીશ.

શ્રી-જીવેલી

ના, તારે આત્મા જયું. દુ કેવા જાજ.
શું થશે તેની કોને ખબર!...તું નામી પ્રદ
કાષ્ટ તારી પાછળ પડશે નહીં. પણ જો તું
તારા સરકારની સાથે રહો તો...આ વેડીમાં
એના મદારો છે; તે લઈ લે. તે બધું તારું દરે,

મારે નહીં જોઈએ... ખાલના ગાડા તૈયાર છે ?
તે ટાળ્યાં એકઠાં કર્યો ?

વેડીએ

તંબુની સામે તે ખડાં છે.

ખીન્નીવેલી

હીક, હું નીચાની કરું ત્યારે, મેં કહ્યું
છે તે તારે કરવું. [દરથી અંકુકનો અવાજ
અંબગાય છે] એ થું છે ?

વેડીએ

સીમાડા તરફ અંકુક પુરી છે.

ખીન્નીવેલી

હુકમ કોણે આપ્યો ?... કેં છુલ્લ થઈ
સામે છે... મોના તરફ અંકુક ફોડી દેખા..
તેં કહ્યું નયોતું ?...

વેડીએ

કપુ 'તું, એ અને નહીં મેં થોડા પહેરગીર
ન્યાં રાખ્યા છે. એ આવશે કે તરતજ તેઓ
એને તમારી પાસે લઈ આવશે

ખીન્નીવેલી

હા, જો.

[વેડીએ નય છે]

[થોડી વાર ખીન્નીવેલી એકઠો રહે છે વેડીએ

પાછો આવે છે બારનો પડો

અસંદે છે, અને ગળુગલે છે:

• 'માઢેળ,' તે જતો રહે છે અને

હાથા ઝળગામાં જાગ્યા મોના વાના

આવે છે અને હાથ આગળ આડે

છે ખીન્નીવેલી કપે છે અને તેની

• તરફ જ્યાં મોડે છે.]

વાના

[મુજબાતે સારું] તમારા હરમાન મુજબ
ફં હાજર છું,

ખીન્નીવેલી

તમારા આવકામાંથી સેવી વડે છે; પા
પામે છે ?

વાના

મોડે! મારા ખામને અડકો... ..

ખીન્નીવેલી

હે ! ક્યારે ? ગજબ

વાના

આ બંધણી તરફ આવના.

ખીન્નીવેલી

અંકુક ફોડી ફાણે ?

વાના

કોણ જાણે. ફેરનારો નામી ગયો.

ખીન્નીવેલી

તમને વેદના થતી હશે,

વાના

ના

ખીન્નીવેલી

ત્યારે પાસ ખધાની દ્રષ્ટિ ?

વાના

નારે, એવું નથી

[પલ્લવત કાંઈ બોલતું નથી]

ખીન્નીવેલી

તમે નિશ્ચય કર્યો છે ?

વાના

હા.

ખીન્નીવેલી

સરતો ફરી પાઠ આપું ?

વાના

જરૂર નથી.

ખીન્નીવેલી

તમને વખતું તો નથી લાગતું !...

વાના

વસતુ લગાડવા નિના ખારે આવતું

એવી શરત હતી ?

ખીન્નીવેલી

તમારા પતિએ હા કહી ?

વાના

હા.

પ્રીત્તીવેલી

વિચાર ફેરવેલો હોય તો હજી વખત છે.

વાના

ના

પ્રીત્તીવેલી

પણ શા માટે તમે આમ કરો છો !

વાના

લોકો પછે બુખે મરે છે, અને કાલે તેમને વધારે ધોર મોતે મરવાનો વખત આવતો તેથી.

પ્રીત્તીવેલી

ખીન્ન કે કારણ નથી ?

વાના

ખીન્નતાં શી હોય !

પ્રીત્તીવેલી

હવે દરકન ધઉપી ભરેલાં બસો ચાલે છે; સીએનાની ચંદી, ફળ અને આમનું ભરેલાં ખીન્ન બસો. જર્મન દારૂની ભરેલી સીસ અને પંદર નાનાં ગાડાં દારૂગોળાં ભરેલાં છે; અને સાથે હસી જાય, અંજારો પેટાં છે. પીસા તરફ ધઉપી જા માટે તમારા હુકમની એ રાદ બુખે છે, તેમાં ઉપડનાં...તમારે લેવાં છે !

વાના

પ્રીત્ઝીવેલી

પડશે બધ કરીએ તારે; અને તમારા
બધ લાવો. હમણાં હવા ખુશનુમા છે, પણ
મેડીથી ઠંડી પડશે. તમારી પાસે હથીઆર
કે જર તો હુપાવેલાં નથી ને ?

વાના

મારી પાસે માત્ર આ ચાખડી અને
અખોજ છે...તમને બીક રહેતી હોય તો
અડતી સો.

પ્રીત્ઝીવેલી

મને ભય છે તે મારે માટે નહીં, પણ
તમારે માટે...

વાના

હું તો મારી પ્રાણી સજામનીને કોઈ
જુ મળું છું

પ્રીત્ઝીવેલી

એ બરાબર છે...આવો, અહીં ભેરો.
એ રોહાનો પડંગ છે, અડખચડો અને કકણ.
કેર નેહલો સાંકડો, અને તમારે માટે જરાય
હાલક નહીં. અહીં આ વાપના ચામડા પર
એક તેજે સીની મુદ્દ સ્પર્શ કરી અનુભવો.
નથી...આ મુવળાં કેવાં તમારા પર આવળા
રાખે...વિશ્વવદી રાને એક આહીકન નરેરી
અર્થે કરેલી એ રીંછની કેવાંની છે
[વાના કબ્બો બરાબર કહેલીને ભરે છે.]

પ્રીત્ઝીવેલી

મનીનું તેજ તમારી આંખો ઉપર પડે છે;
ને. ખમેડી લટ ?

વાના

શીર નહીં...

પ્રીત્ઝીવેલી

[ખેવના વાના આગળ પુઠ્ઠીએ પડે
અને વાવળો હાથ પાડે.]

ગીઝીવાના !...[વાના આશ્ચર્યમાં ચમકે
છે અને તેના સામે બુએ છે.] એહા વાના,
મારી વાના...કારણ કે હું પણ તને એમજ
કહેતો...હવે તારું નામ બોલતાં હું કહું
છું...એ મારું અંતર છે મારું સંજ્ઞ છે...
એના એકએક અક્ષરમાં મારું જીવન રહેલું
છે અને હું તેમને ઉચ્ચાર છું તારે આશ્ચર્ય-
થી મારું જીવન વધી જતું અનુભવું છું...
આટલો બધો સમય અરજા આવ્હાન કરતી
પ્રિયતામની સમસ્યા એકદમ વારે બોલવા કોઈ
તકસે એવા પ્રેમના મહાશબ્દ સમું તેને
હું રોજરોજ દર પડીએ બોલતો...અને
અિર્વાંછિત ફળે એવી ઠંડી તાણવેલીથી એ
ઉચ્ચારાતું કે તેમાં રહેલાં પ્રેમ અને દર્દ
મહેસુસ સાબતે તો એમાં મેં મુકેલો સપજો
અર્થ અને આદર આજ મારું સામર્થ્ય
દરી ને છે અને મારો સ્વર ગુમગારે છે...

વાના

તમે કોણ છો ?

પ્રીત્ઝીવેલી

તું અને નથી એવજાતી ? હું કે સમરજી
જન્મવનો નથી ? નહીં તારું ન હું કે નથી...
પોતાના જીવનનું ક્ષય દગ તપ પ્રતિ નીકળી
રહેલો કોઈ અધમ પામર

વાના

તમે અને એવજાતો છો તારે...તમે
કાણ છો ?...

પ્રીત્ઝીવેલી

પોતાના આનંદ અને જીવનના બરા પ્રતિ
બેચો દોષ તેમ નાગી તરફ બેંહ રહેલા
અનુભવી તને વાદ નથી ?

વાના

હા...મારા માન્યામાં તો નથી આવતું
કે.....

પ્રી-ઝીવેલી

ગીડાને.

વાના

[હાથ તરછોડતાં] મારો હાથ પકડો નહીં. મારે ગેરસમજ દૂર કરવી જોઈએ. ગીડાએ મારો હાથ સ્વીકાર્યો ત્યારે હું એકલી અને ગરીબ હતી; અને એકલી અને ગરીબ અમળા રૂપાળા હોય, પ્રપંચ અને જુઠાણાને પિછારતી હોય તો તરત તેની નિંદા થવા માંડે છે...ગીડાએ આવી નિંદાને ગણકારી નહીં; તેને મારામાં શ્રદ્ધા હતી અને તેની શ્રદ્ધા મને પ્રિય બની. તેણે મને સુખી કરી. હું નહીં તો માનવજીવન પર દેખાતાં અસ્પષ્ટ અને અદ્ભુત સ્વપ્નાં ત્યાગતાં મળે એટલું સુખ તેણે મને આપ્યું. તમે તમારા પ્રેમને કશો છો એથી જોજો અદ્ભુત પ્રેમે આજ હું ગીડાને આહું છું. પણ મારો પ્રેમ વધારે દબ, વધારે શાંત, વધારે વફાદાર અને વધારે ચોક્કસ છે...નશીબે મને આપેલો એ પ્રેમ છે. ઉધાડી આંખે મેં તે સ્વીકાર્યો છે. બીજને મને ખપે નહીં; અને તેને કાંઈ ખડિત કરે તો તે 'કાંઈ' હું નહીં હોઈ...નમે દરે જાણ્યું હશે કે તમે મારું કહેતું પહેલાં જરાજર સમજ્યા નહોતા. મેં માનેલી તમારી ભુલ તમને સમજાવવા મેં પ્રયત્ન કર્યો ત્યારે હું તમારે વીરો કે આપણે વીરો નહોતી બોલતી: ને પ્રેમનું એક કિરણ પહેલવહેલાં પ્રભાતે અંતરમાં ઉતરે છે તેને, નામે હું બોલતી હતી: પ્રેમ જેની દયાતી છે, પણ ને કદાચ મારે કે તમારે નથી; કારણ કે આવો, પ્રેમ કરે એવું તમે કહ્યું નથી.

પ્રી-ઝીવેલી

વાના, તમે મને કે મારા એ પ્રેમને અન્યાય આપો છો. આ સુખી, હાથ લાવવા માટે તેણે શું કહ્યું છે, શું સંભું છે એની અધુરી માહિતીથી તમે તેને તોળો છો...તમે અત્યારે મારા તંબુમાં છો અને મારી દયાને આધીન છો. એક શબ્દના ઉચ્ચારથી અને હાથ લંબાવવાથી સામાન્ય પ્રણયી માગે એ બધું મને મળી શકે એમ છે. પણ તમે અને હું જાણીએ છીએ તેમ મારો પ્રેમ બીજા વસ્તુઓ માટે તત્તમે છે; એટલા માટે મારાથી નિરાશ થવા તમને કદું છું...તમને મારામાં વિશ્વાસ હશે એમ ધારી મેં તમારો હાથ પકડ્યો હતો...ફરીથી હું તેને અકપીશ નહીં; મારા હોઠ તેને સુમશે નહીં. પણ વાના, આપણે છેલ્લીવારનાં છુટાં પડીએ ત્યાર પહેલાં કેવા પ્રકારનો મારો પ્રેમ હતો તે જાણી લેજો; બીજને મારો નહોતો ત્યારે ને એટલે.

વાના

મારો ન હોય ત્યારે ને એટલે-એજ મને શંકા ઉપજાવે છે...હું અસાધિક કસોટીની કે બપોરે અડચણોની સામીતી નથી માગતી... તમારા અને મારા સુખને માટે દંડ દંડ શંકા લાવવાનો પ્રયત્ન કરું...તમારા સમા પ્રયત્ન પ્રેમમાં તદ્દન ભાવલિન અમળાનું અંતર વલોચા વિના રહે નહીં એવું કેંક પવિત્ર છે...અને એટલા માટેજ હું તમે શું કહ્યું છે તેની આંતરિક તપાસ કરું છું અને વિધિના રિતથી કવચિત્ ભાવસાળી આ માનવ જિમિની અસર નહીં જાણ્યું તે હું જાણુ. સુખી થઈ...આ તંબુ નીચે બે પડી મને લાવવા માટે તમે મુખાંજી તમારું ભવિષ્ય, તમારી કીર્તિ અને આ દુનીઆમાંનું તમારું સર્વસ્વ

વજ્રસાધું છે. તે શાદ આવે છે સારે મારે
પરાણે સ્વીકારું પડે છે કે કદાચ તમારા
કહેવા પ્રમાણે તમારો પ્રેમ...

પ્રીત્તીવિહી

આ હેલ્લા કોમળા કશુંય સાચીત થત
નથી...

વાના

કેવી રીતે?.....

પ્રીત્તીવિહી

તમને અહીં બોધાવવામાં-તમારે નામે
પીસાને રક્ષણમાં મેં કે બેઠા આપ્યો નથી?

વાના

મને મનમજા પડતી નથી...તમે તમારા
વતનનો વિશ્વાસપાત્ર નથી કર્યો? જૂનકાળની
તમારી સેવાઓ ભુલી નથી નાખી? તમારું
કવિત્વ નથી બગાડ્યું? દેશનીકાલ અને મૃત્યુ
વિના તમારી આત્મજા પૂર્ણ છે?

પ્રીત્તીવિહી

પહેલી વાત-મારે વતન જ નથી નહીં
નો મારો પ્રેમ એટલો પ્રમાણ ન હોત તો,
એ પ્રેમને મારે મેં વતનનો વિશ્વાસપાત્ર
ન કર્યો હોત...આજે મેં એ કર્યું છે તે
અચ વિનાશને બદલે કદાચ મારું રક્ષણ કરશે

વાના

ત્યારે મારે માટે તમારો ત્યાગ નાનોતુલ્ય છે?

પ્રીત્તીવિહી

તે ત્યાગજ નથી...બુદ્ધિજીવી ખરીદ્યું
નમારું રિપત મને મર્યાદા આનંદ ન આપે --

વાના

આહ, જીએનેયો, જીએનેયો, આ તો પ્રેમ
કરતાં અને તેની સર્વોત્તમ સાચીની કરતાં

વધારે છે. પહેલાં જ તો મેં હાથ પાછો
બેચી લીધેયો; હવે તમારે પ્રવલ નહીં
કરવો પડે...લો

પ્રીત્તીવિહી

હું જન્મ્યું છું કે મેં પ્રેમથીજ તેને જીવી
હોત!...પણ શીકર નહીં...તે મારો છે વાના!
હું એને મારા હાથ વચ્ચે રાખું છું, હું એની
સુમધ પીઉં છું, હું એનું જીવન જીવું છું;
અદૃત પામુ છું—એક ક્ષણ માટે મધુર અમ-
માં હું અમમગાન ભૂતું છું...આહ! પ્રિય
હાથ, હું તે ઉધાડુ છું, બાંધ કઠું, જાણે
તે પ્રજાપીઓની યુદ્ધ, ભેદી ભાષામાં મને ઉતર
આપી શકતો હોયની,—હું એને ભોમથી પૂછું
છું. અને તમે તેને હજી ત્યાં રહેવા દો છો...
ભયંકર કસોડી માટે તમે મને સમા કરો છો,
ત્યારે?

વાના

તમારે રથને હું દોલત તો મેં જ કદાચ
સાકં કે માડું પણ એમજ કર્યું હોત...

પ્રીત્તીવિહી

મારા નંજુએ આવવાતુ તમે કશુંકયુ ત્યારે
તમે જાણતા હતા કે હું કાણુ છું?...

વાના

કોઈ જાણતુ નહોતુ. કે કે વાતો આઠતી-
હતી કેટલાકના કહેવા પ્રમાણે. પ્રીત્તીવિહી
બયકર ને વદ માણસ હતો; બીજા એને
અપ્રતિમ સુંદર સુવાળ કહેતા.

પ્રીત્તીવિહી

પણ ગીડીના પિતાએ નો અને એયો
હતો; તેણે કે કશું નહીં...

વાના

ના...
૧૯૭૭

પ્રીત્તીવેલી
તમે તેને પુછ્યું નહોતું ?

વાના

ના.

પ્રીત્તીવેલી

અનુપમા ફર પુરુષના તંબુએ રાતના
એકલા આવતાં તમે હીમત દાખાં નહીં ?

વાના

ત્યાગ કરવાનોજ હતો...

પ્રીત્તીવેલી

અને તમે મને જોયો ત્યારે !

વાના

પહેલાં તો પાટા આડે તમારું મોં દેખાયું
નહીં.....

પ્રીત્તીવેલી

હા, પણ વાના, મેં તેને છોડ્યા પછી ?

વાના

ત્યારે મેં તમને ક્યારનાય જોળખી
હીંધા દના...પણ તમે ? તંબુમાં પ્રવેશતાં તમે
મને જોઈ-તમારા મનમાં શું આવ્યું ? ત્યારે
તમે શું કરવા ધાર્યું હતું ?...

પ્રીત્તીવેલી

અરે, કેમ કહી શકું ?...મેં જાણ્યું હતું
જુવર થયો હતો, પરંતુમાનને મારી સાથે
નીચે મસકવાની બધુંકર વાસના મારામાં
પ્રકરી હતી...અને મારા આ પ્રેમને હીંધે
મેં તમને પિછાપો ! મારામાં રહેલા પશુને
વીરતાવાને અને મારા પિછારને સળગાવવાને
તમારા સીધા બીજા કાળા એકજ કબ્બની
એકજ નીચાનીની જરૂર હતી...પણ તમને

મેં જોયાં તે દરમિયાન મને સમજણ પડી કે
તે કેટલું અશક્ત હતું...

વાના

મને પણ ત્યારે સમજણ પડી અને
જરાય ભય રહ્યો નહોતો. કારણ કે એક શબ્દ
હિંમતી વિના પણ આપણે એક બીજાને
જોળખી હીંધાં, અને તે અતિ અદ્ભુત
બંધુ...મને ખાતરી છે કે તમારી પેટે ચાહતી
હોઈ તો હું આમજ કરું. તમારી વાત
સાંભળતાં કેટલીક વાર મને લાગી આવે છે
કે જાણે હું બોલું છું, અને તમારા શબ્દો
મારા શબ્દો છે અને હું બોલું છું તે તમે
સાંભળી રહ્યા છો.....

પ્રીત્તીવેલી

મને પણ લાગ્યું કે, વાના, આપણને
લુદ્ધ પાડતી દીવાલ પારદર્શક થતી હતી;
જાણે મેં મારા હાથ અળખળ વહેતા જરણા-
માં બોલ્યા, અને પાછા કાઢ્યા ત્યારે તેને
પ્રકાશથી ચળકતા, વિશ્વાસ અને સમ્યાપ્તિ
દીપતા જોયા...અને મને લાગ્યું કે મનુષ્યો
નદલાઈ ગયા હતા, આજ સુધી મેં વિચારેલું
સર્વ અસત્ય લાગ્યું...પ્રભાતની વિશુદ્ધ દવા
મારા આત્મામાં સરતી હોય અને મારા પ્રેમમાં
પ્રાણ ફૂંકતી હોય એમ જણાયું...

વાના

મારામાં પણ પલટો થયો હતો...ચરઆત-
ચીજ તમારી સાથે જે રીતે બોલી તે જોતાં
મને આશ્ચર્ય થયું...સ્વભાવથીજ હું જોણ-
બોલી છું...ગીડાના પિતા માઝો શિયાળ કેળ
બીજા પ્રકાર સાથે આમ હું કદી બોલી નથી...

બીજાની આંખમાં મને ઠંડીમાર કરી મુકે
એવું કે મેં જોયું છે. 'તમારા પર મને દેવ છે' કે

‘તમારા હૃદયમાં શી છાંયે’ ઝલકી રહી છે તે બજવા કું આતુર છું’ એમ તેમને કહેવાની દીંમત કેમ આવે?...તમારી આંખો અને બમ પમ્પડગી નથી...પહેલાં મેં તમને ક્યાં મેળવ્યા તે યાદ કરી શકી નહીં છતાં મને એકદમ લાગ્યું કે હું તમને એળખું છું...

પ્રીત્તીવેલી

મારા કુપ્ર મઠ મને અતિ ધણ મોઝા તમારી પાંચે ન લાગ્યા હોય તો, વાના, તમે મને ચાહત ?..

વાના

‘હું તમને ચાહત એ કહેવું તે હું તમને અત્યારે ચાહું છું’ એમ કહેવા બરાબર થાય, અને છુએનેથી, તમે ને હું બાણીએ છીએ કે તે બને નહીં...આપણે એકાદ વેરાન દિવસ પર દોહાએ એક અત્યારે વાતો કરીએ છીએ... ફનીઆમાં હું એકલી હોત તો કહું વધારે કહેવાનું નહોતું...પણ જુનાકાળના રમણે આપણે મે રિમત કરી રહ્યાં છીએ ત્યારે બીજાને મોતવવાનાં કુ એ આપણે વીસરી જાયએ છીએ...મેં પીસા એકાદ ત્યારે ગીડાના શીક નો, એની નિરાશાનો, એના અંતઃકલેશથી બીજામણા મહેરોનો નિચાર કરું છું ત્યારે— એકાદ કું વધારે વાર અહીં દોહાક ચક્ર નહીં...હમણાં પરાદ ધગે, અને બજવાને હું એટલી આતુર છું!..કું પમમાં સાંભળું છું, તણ પાસેથી કાઢ જાય છે...પડા પાછળ સોકા પીમે સરે વાતો કરે છે...સાંભળો, સાંભળો!...સું છે એ ?

[પીણું વતેલો અને જતાવવા પગલાંને અવાજ તણની બધાર સંજગાથ છે પણ બધારથી વેગીએ ચરેલો વાણે છે જોયો ફરિદગામી સાથે જાને સ્પીકનર મેસર મેથેડા બારી પહેંચે]

એ અને પ્રીત્તીવેલીને રાજદોષી કરતે છે પ્રીત્તીવેલી પોતાના ધે વિશાસ હોતો સાથે મોના વાનાને પીસા મોખ્તાવા કહે છે અને પોતાને તો વિશાસ પૂર્યામાં આશય મળી રહેશે એમ જણાવે છે. વાના પીસાનાર રસકને રાજા આપવા સાથે આવવા કહે છે !

વાના (પ્રીત્તીવેલીને).

તમારા પ્રેમની આથી વધારે સારી સાબીતી તમે આપી શક્યા હોત નહીં...આલો. વખત બોલો જોઈએ નહીં. તંજુ બોલી નાખો.....

[પ્રીત્તીવેલી, અને પાછળ વાના, પ્રવેશ દ્વાર વચ્ચે નય છે અને પછો પુલકા કરી નાખે છે અવગતેના વિશાસ મજબુત અને કસોતો અસમ્પાદ પછુ એ જણું ભેદને જાનીની રાંતિ રોસકી મંદનાદ સંજગાથ છે આવે આરે પહે દૂર ક્ષિપિલમાં કમમમત પીસા રિમત છે.]

પ્રીત્તીવેલી

જુઓ, વાના, જુઓ.

વાના

શું છે એ, છુએનેથી ?...અંરે, સમજા! તમારો ઉપકાર જનવવા તેઓએ પ્રકટાવેલા આનંદીય છે એ...કોઠ જાળવણી રજો છે, કાનરા અગડી રજા છે, કેપેનાલ્થ ઉત્તરવની મચાલ સમો પ્રકારી રજો છે. સમજવવા બીનારા તારામણે સાથે કેવી જોણી કરી રજા છે! આજે સાંજે કું આવી તે રજો કું જોઈ શકું છું! મંદનાદ સાંજગે-નજી કે સરા લગ વખતે લાગ્યા હોય એવા મંદનાદ...આહા! કું પુરાનરીય છું, અને આ મારું સુખ તમારે તીથે છે-જોણે મને

સર્વોત્તમ જાડી છે તે. પધારો, મારા જીઓનેલો!
[ભર પર તેને ચુમે છે]. હું આપી શકું
તે આવીજ ચુમી...

પ્રીન્સીવેલી

ઓહ, મારી ગીઓવાના, પ્રેમ આશા
રાખી શકે એવી સર્વસુંદર ચુમી એ છે ..
પણ સંભળો, તમે કંપો છો; તમારા પગ
લથડે છે...ચાલો, મારો ટેકો લો, તમારો
દાથ મને વીટા...

વાના

એ તો કેં નથી. મને મૂર્ચ્છા આવે છે...
મને દાથ આપો, મને લઇ જાઓ! મારાં
પ્રથમ સુખી. પગલાને કેં વિદન ન નડે...
ઉપાના ઉગમ સમે રાત કેવી રહીઆણી હોય
છે...જલદી કરો, વખત ભરાઇ ગયો છે.
આનંદ કરમાયા પહેલાં આપણે પહોંચી જવું
એકજો.

[તેઓ બહાર નીકળે છે. પ્રીન્સીવેલી વાનાને
ટેકો આપે છે.]

[આ રસમય નાટકનો છેલ્લો અંક આવતે મહીને]

તમારાજ લાભનું

છાપખાતાંઓમાં ઘણા ખાજખાજ તમારા ટાંટીયા તુટી ગયા હોય

અને તેમના 'કાલ'ના વાપદાથી કંટાળી ગયા હો. તો

અમારા ખાતામાં કોઈપણ જાતનું ચોપડીઓ-વીગેરે છાપવાનું કામ શુદ્ધ સુધારી,
ખાઈડીંગ વિગેરે કરાવી કોન્ટ્રાક્ટથી સોંપુ, સુંદર અને સત્વર કરી આપવામાં આવે છે.
તો તેને માટે—

તેમજ

તમારાં જન્મપત્રિકા, વર્ષિકા, ટપકા વિગેરે ઉત્તમ સ્પષ્ટ ગણિતથી બનાવડાવી
સાચો લાભ મેળવવો હોય તો—

મળેા અથવા લખો:—

હિરણ્યગર્ભ કાર્યાલય,

મળવાનો ટાકમ:

સવારે ૭ થી ૧૦

સાંજે ૭ થી ૧૦

રવિવારે-આખો દિવસ

સામ્રી તુલજરાંકર ધીરજરાંકર પંડ્યા.

કાંદવાડી, કલ્યાણ. મોતીની ચાલ,

નં. ૧, ત્રીજે માળે, ત્રિશામ, મુંબાઈ.

આ "ચુગરાત" પર સાદિત્યપ્રકાશક કંપની લીમિટેડ માટે લાભરાંકર પ્રભુરામ બટ્ટે "ધી
સાદિત્ય પ્રેસ"માં નં. ૨૨, બેનદારસ લેન, કોટ મળે છાપુ અને નં. ૫૩, મેડેલ રીટમાં આવેલી
ધી સાદિત્યપ્રકાશક કંપની લીમિટેડ તરફથી વિજયરાય કલ્યાણરાયે પ્રગટ કર્યું.

ગુજરાતના

સ્થાનિક, દેશાવર તેમજ બહારગામના એજન્ટો

મુંબઇ: આદ્યદ માયુજી ૧૫૩, જીજીકર સ્ટ્રીટ.

ઈડીઅન યુન ડીપો, મેટ્રીક ટરીટ.

રા. ગોરધનભાઈ પટેલ, કચ્છનાના બુલેથર.

આર. વનમાળીદાસ, બુની બાગીઆ મહાજનવાડી સામે,

૧૮૩ ૮૫, કાવ્યાલેખી રોડ, મુંબાઈ નં. ૨.

દક્ષિણ આફ્રીકા: મી. ઇ. એમ. ડાંગલ, પો. બો. ૪૮૦, નં. ૧૦૫, શીર સ્ટ્રીટ, કર્ણાટ.

મુસ્લિમ: નર્મિદ કપતી, કલુષીક

ભાવનગર: શ. જેઠાલાલ કલ્યાણજી, નાનાબાની ગેરી.

અવગણક "ગુજરાત."

બાનુગોની ખુબમુરતી શામાં છે ?

આ તમારા, માથાના
આવ કે ને ખાલે તમારી
સુન્દરતાને એક નમુના છે
તે તમારી મુદરતા
વધારવા માટે કુન્દા હેર
ઓછા છે અને તે આજે
વરનોથી સાચીન યુગ
છે કે તનરપતીઓ તથા
કુન્દા કુલોના સુમધથી
મનાવવામાં આવ્યું છે

દુનીયા હેર ઓછા
માથમાં નાખવાથી બા-
લોનો વધારો કરી ખરી
જતા આવેને અટકારે છે,
તે ખોલો દુર કરે છે, અને
ખાસ કરી વિવાર્ધોઓના
થકેલા મગજને શાંત
કરે છે અને કુમળા બાળ-
કોને હોમે વાપરે છે. માટે
આજેજ તમે પણ એક
આટલી મગારી ખાવી
કરશો, તેથી હમેશાં એજ
લેજ વાપરશો.

એકલા બનાવનાર: એસ. પાટણવાલા. બાજીવાલા લેન, મુંબઈ નં. ૩.
મદ્રાસના એજન્ટ—સ્વામિ એન્ડ કું.

THE VALUE OF A RUPEE.

એક રૂપીઆની ખરી કદર ત્યાજેજ બુદ્ધ શકાય કે
જ્યાજે તમને તેની ખરી ગરજ પડે. તમારી શકમાધના
પૈસાનો અચુક ભાગ હમારી.

“ હોમ સેવીંગસેફ ” માં

ચાલુ બચાવવાની કોશિષ કરો.

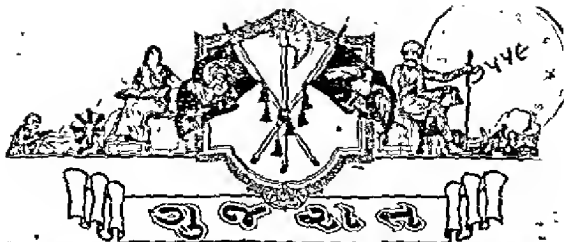
અને

અદનાથી તે આજા દરેકને એકસરખો ફાયદો મળી શકશે,
અને સુખદુઃખ વખતે તે કામ લાગશે.

હજારોએ તેનો લાભ લીધો છે. તમે પણ આજેજ
ખાતુ ખોલી લાભ મેળવો.

ધી સેંટ્રલ બેંક ઓફ ઈન્ડિયા લી.,

એમ્પલેમેન્ટ રોડ, કોલ-મુબંમ.

પુસ્તક ૪]

માર્ચ ૧૯૮૦

[અંક ૫

ગુજરાતે મંજીરો નવો કુચ આપ્યો છે તેની સંસ્કૃતિની મહત્તાપૂર્ણ વધી ગઈ છે. તે સામર્થ્યોથી સમૃદ્ધ બન્યું છે.

એના પુરુષત્વમાં ત્યાગ છે, વલ્યાદ છે, કડી વ્યાવહારિકતા તે કડી અભિવ્યક્તિ છે. એમાં વ્યવસ્થાપકિ છે તે સ્વાતંત્ર્યપ્રેમ છે; પ્રત્યક્ષ છે અને નિર્મલ છે, આવના શોધતા છે અને સેવકપ્રેમના પ્રેમ છે; અને અગોચર તથા માનવતા વિસાવવાની હેતુ છે.

એના સ્ત્રીમાં કુલની સુધારક છે, તે છતાં સ્ત્રીની આગળ છે એમાં શક્તિ છે, તે સ્વચ્છ રહિ છે, કાવ્યમયતા છે તે છતાં વ્યાવહારિક બુદ્ધિ સંતોષ છે, ધર્મ ધર્મા નથી, છતાં સદાશી રૂપની રાત્રિ છે, એમાં પુરુષના સમાન મવાળી હોય છે, છતાં પુરુષને પાછો જોઈ શકે છે, નવાનવા કરવાનો છે, છતાં કુળ સંકેત રાખી શકે છે અને પુરુષને તે સંમિતિમાં નિશ્ચય પ્રેમની ભીતી નગરા માંડે છે.

વાસ્તવમાં નવગુણ મેળવ પ્રસરી જાય છે—નિરોગ નવા સંસ્કારો સવાર થાય છે.

નવગુણને બધા એક ને અનિર્મલ ગુણગતતા મળે અને છે, અને એમ જ એકગતિ મેળવવાના પદોના આપણ પડ્યા છે તેમ ગુજરાતી સંસ્કૃતિના પ્રતાપી આગ્રહની સાક્ષી છે કે કર્મચોર્ય ને પરચુરમની આ બધી આર્થિક-સંસ્કૃતિને વિચલ મળે છે અને આર્થિકતા સદાચરન હવે મહાપ્રાપ્તિ ને નીવડા; સ્વમાન ને સ્વામય, સુદિ, સ્વાતંત્ર્ય ને વ્યવસ્થા, તથા મર્જિ ને સ્વક્રમ, પિટૃભક્તિ ને સ્વદેવતા; સંસ્કૃતિની સર્વાંગિતા અને પ્રેમ-નિર્મલ ને નિરુપ-આ પ્રાપ્તિ નવ-આર્થિકતાની પ્રિયતાની રહે વિશ્વામાં પ્રસરી.

—^૧ગુજરાત-એક સાંસ્કારિક વ્યક્તિ-માંથી

દાત્રી સ્વ. પતિધીના સ્મરણાર્થે
 શ્રી કાર્ય સં ગુજાતી સમાને
 શ્રીયુત ગાહ્યાભાઃ આણંદજી આવડા.
 તરફથી સવિનય સમ્મેલ લેટ.

ગુજરાત]

[માપ ૧૯૮

૧ શાંત અને નિરૂપણ સંજ્ઞામાં પણ તેજી મંજરીનું મુખ તેજસ્વી થતું કે

કેષક

૨૧. મુમકેનુ

ચિત્રકાર

૨૧. રવિશંકર સિંઘરાજક ખડિલ

૧

તેનું નામ રાધા હતું. પશુ નારા સીતાપુ-
માં ગદ-આગક સૌ એને રાધારાણી
કહેતા.

રાધારાણી કુમળા પ્રભાતના સુમધી
પરાન જોઈ હતી, તે સૌના અનુકરણમાં
મુચાસરે પ્રસરી રેડી હતી. સાંતાપુરની
પશ્ચિમ બાજુથી પામણનો નદીનાગાથી અગવ
હત, ૫ કુમળી પ્રદેશ સરુ થતો હતો. ને નાન
મોટા રેકરેક્ટોની દાર કેડ બાળતી મામા
સુધી ફેલાઈ રહી હતી. આ બાજુ થેનો
નદીનાં લેમતવાં પાણી થેમા સોમનાથના
પરવામાં સુધી બદલાઈ હતા.

પરમાનો પ્રદેશ રૂઢ પ્રાચીન અવલક જગા
હો, એમાં તે કેર રૂઢપ પારખ કરેલાં કરા ને
નાનાં ને પોષાયા આસે હો, તે જમીનના આ
રૂઢપમાં જમણનું ધામિત રૂઢપ આપી, પ્રકૃતિને
અન્ય, અમાનક ને સાંત પનાવે હો.

મોરના મુર, ચાંત, લલિત રૂઢપની
કન્યા પામણમાં આવી રહી હતી. પશુ એનો

સદર સોરુ રતનાવ, પામણની કૈંક પ્રકૃતિથી
તીખા ભીમોમા, દાહારી ચોરની વાડોમાં
તીન મુમધીથી જાણીતા 'હાળીઆ' ના
ફલની પેઠે પ્રમરી રહ્યા હતા. રાધારાણી
મીનાપુરમાં આપી ને ત્યાં પોમણું કર
જમાવ્યું.

રોરમા મોટા માળામાં જોઈલા મોટી
કાદવામાં અગવા મનુષ્યો-અરધા દર્દીઓ.
સ્વાસ્થ્ય એમ અને હો કે મામડામાં અવન
હોવાન તપી કદમ એ ન્યાયુ' દરો, પશુ
આપુ' મોક્ષમ હો ૫ મોના રોરમા માળા
દરો, પશુ 'પર' તે મામડામાં હો.

રાધારાણી નાનપાણીની ધરની રૂઢી
જોવાન બનીને રહેતી પોતના પીઅરમાં હતી
ત્યારે માવજ નદીના બને કાઠા પર, સૌથી
સારી અકચરિત રેત રાધારાણી હો એમ મો
કહેતા. પાકરે ચોરની વાડમાં રમણતી ત્યારે
ચોરના પ્રાચા પાલી અધી છોકરીઓ રાધારાણી
પામે સુઠેલી મુકતી, તે એક પશુ માલ જમાણ

વિના રાધારાણી બધાં ડાહ્યાં સાધ કરી શકતી. રાધારાણી નદીમાં તરતી; ઝાડ પર ચઢતી; ને સાતમ આક્રમના તહેવારમાં આખું ગામ બહાર નીકળતું ત્યારે જ્યાં રાધારાણી ગવરાવતી ત્યાં કેં જુદીજ હલક ને મીઠાશ જમતી. રામપુરના રહેવાસીઓ હજી સંભારતા કે રામપુરની બધી કન્યાઓમાં રાધાની સુગંધ હજી ઘર-ઘરનાં બારણાંમાં જમી રહી છે.

રાધારાણી પરબીને સીતાપુર આવ્યાં. સીતાપુરમાં જમીનદાર સાહેબ પાસે એનો પતિ કારભાર કરતો. ગામમાં પણ એની સુવાસ સારી હતી. કૃષ્ણમોહન સીતાપુરના લોકમાં પ્રતિષ્ઠિત ને સત્તાધીશ હતો. ને તેથી રામપુરની રાણી રાધા સીતાપુરમાં રાધારાણી જ રહી.

આ વાતને થોડાં વર્ષ વીસાં. રાધારાણીના ખેળામાં, આજા સુનેરી આકાશમાં તારા ડાકાઆં કરી રમે તેમ, બસીમોહન રમી રહ્યો હતો. કૃષ્ણમોહન સામે બેસી આ રમત જોઈ રહ્યો હતો. એટલામાં ખડકીનું દાર ઉધડ્યું ને રાધારાણીના સ્વચ્છ ફળીઆમાં કોઈક પ્રવેશ કર્યો.

કૃષ્ણમોહને સફાળા પાછળ જોયું. આવનાર માણસ દ્રષ્ટિથી સૌને માપી લેતો હોય તેમ સ્થિર ઉભો.

“ગોવિંદ, અલારે?”

ગોવિંદ કૃષ્ણમોહનના હાથ નીચે કામ કરતો, પણ એનો સ્વભાવ ચીકણા વાણીઆ જેવો વ્યાવહારિક હતો. એ સીતાપુરમાં સૌને ઓળખતો, ને સૌની ઓળખાણમાંથી પોતાનું ગુજરાન કાઢતો. એનો ધંધો સવારમાં ઉઠતાં લાકડી ત્રણ સીદસ્તદારને ત્યાં જવું, એની સાથે ફરવું, ને નવાજુની બેગી કરી સાંજે જમીનદારને કહેવી.

હમણાં હમણાં એ કૃષ્ણમોહનને પા ઉઘાવવાની બાજી ખેલતો હતો. પહેલો પાસો નાંખ્યો હતો, ને બીજાની તૈયારી હતી.

“હા” ગોવિંદે જવાબ વાળ્યો: “જમીનદાર યાદ કરે છે.”

“અલારે? છે કે?”

“ના ના. ખાસ કામ તો નહીં હોય, પણ, કીધું છે ના: ‘અકરમીના પગ ને કરમીની જીલ’!” એટલું બોલીને વાણીઆના જેવા મીઠા લુખા હાસ્યથી કૃષ્ણમોહન તરફ જોઈ રહ્યો.

કૃષ્ણમોહન ધ્રુજ્યો, કારણકે ગોવિંદ હસે ત્યારે સારું સીતાપુર જાણતું કે બીજું કોઈક રસે.

કૃષ્ણમોહન જમીનદાર પાસે ગયો. જમીનદાર એક હુકાની લાંબી નળીમાંથી મુગત્રાઈ રીત પ્રમાણે, હુકો પીતા બેઠો હતો.

એમની તીણી આંખ કૃષ્ણમોહનને આવતો જોઈ વાઘની જેમ ધુરકવા લાગી.

“કૃષ્ણમોહન!” તે તરતજ બોલી ઉઠ્યા:

“આ તમારું આવ્યું છે.”

“શું?”

“બીજું શું દશે બાઈ,” જમીનદારે કંટાળાથી જવાબ વાળ્યો: “કીધું નથી: ‘છોકરાંથી જાત્ર ન પીવાય?’ તમારી સળગાવેલી હોળી સીતાપુરને ચીંટાઈ વળશે.”

સીતાપુરને આદર્શ ગામનું બનાવવાના હેતુથી, કૃષ્ણમોહને લોકોને સ્વાધીન બનતાં શીખવ્યું હતું, ને છેલ્લા છેલ્લામાં સીતાપુરનું નાનું પ્રજામંડળ, ખારવડીઆ સામે બચાવ કરવા, પોતાના જીવાનોને તાલીમ આપી, તૈયાર કરી રહ્યું હતું. આજે જમીનદાર પર ઉપરી અધિકારી તરફથી સખત તાકીદ આવે હતી કે આવાં રાજકોટી કામ જો સીતાપુરમાં ચાલશે તો જરૂર તમારી પાપમાલી યશે.

"આનો અર્થ એટલો કે સતિપુત્રના લોકોએ પોતે ગુપ્તામ રહેવું, પોતાનાં હોડારને ગુપ્તામ રાખવાં ને પછી જોમ દેશને રક્ષા મળે છે તેમ....."

"એ મને તેમ આહ, હું કે ને દય" જમીનદાર બોલ્યો: "અમારે અમારું અચાવું છે, ને તેથી હવે કાવથી તમે નોકરી કપરથી હમણું દૂર રહેો તો સારું, વળી કયા જોવાનું નથી?"

"હા. હમણું વહેમ મરી ગયેલાં મુઠી." ગાંધિએ બીડો ટાપસી પુરી

આજ વંશો યદા યાવી આવતી એક રીત એવી છે કે સત્તા અને મર્યાદા એ દુર્ગુણ દોષ તે દમેલ્ય હાની રીતેજ બોધાય પણ કૃષ્ણમોહનની પ્રતિ તેજ દારી ને ભોલો:

"જમીનદાર માટેજ! આવી રીતે કરવથી પણ તમે હારી-મહેલને નંતેલી તરો કશો આવા સાહેબો રાણીના હાં જોવા છે તેમનો કાળે દમેશાં વધતો જ રહેવાનો. ને હોરે એક દિવસ એવો કે, તમારા રાટલા કરના બીજીટ સારાં છે અરે કા આ બીજીટ વાપરે અથવા તમે નાજવજ હો!"

જમીનદારે કલાકાથી કૃષ્ણમોહન બામે જોયું. આટલું સાંજળતામા તો મરજી-મુખ દારીની માણે ને એ જણ વખત હયો નીચો વયો, તેણે વૃક્ષામાંથી એક એ દમ બિચા કાઢવા ને દયાર સહ બોલ્યો:

"જુઓ કાણ! તમારા બધામા જુઠાજુઠા પુત્ર છે. અરિયામાં મું થઈ એ બીકથી અન્યારી મારી બદોજવાથી છોડી દર"

"જોડી દેવી શા મારે! પણ તમારી રાહીએમા પ્રાણને રા રીતે રવાની થનાં સોખરી એટલું શાનિથી નહીં કરે!"

"બહુ એની મેલે ઘણ રહેશે, કેમ એવું?" ઠીંગળા ગાંધિની બીકાડા જેવી માંજરી આંખમાં ઉદર આધા પછી કપાંરેક બીકાડીમાં દેખાય છે તેવી મતોવની ચેર કુટી તે કુટીરથી લળાને બોલ્યો:

"હા. એમજ સુરજ સામે ઘણામ કુળ ઉડાડે છે!"

"હા." જમીનદારે ટાપસી પુરી દીધી, ને કાચના ટરાતારી કૃષ્ણમોહનને જતા સગવળું.

કૃષ્ણમોહન ગયો

અધિકારીમા નેજ છે, પણ એમાં નેજ કયા નથી? અધિકારીઓની દષ્ટિ કૃષ્ણમોહન ઉપર ફરી હતી. એણે ગામડાં આંખોને બાળાવ્યું કે રાકવાર બારેલીઆનો માર ખાવો ને ફાજદાર જમાદારને ધી ફેજા કરાવવા—આવા બે દુરમનેની મહેમાનગીરી કચી—એ કરના આપણા તાલીમ પામેલા જુવાનોને તેવા કરવા, ને એ સૈન્ય આપણને અચારો આવી અપર નીતિ મારે કૃષ્ણમોહન મરો વખાયો: દીવાના મણીના મણીએમા આવો સુદર આત્મા હોય છે, ને તે ગાંધા મણાય છે: કારણકે સુવામનુ ડહાણ એ રીતે મન ગુડીભજ છે.

કૃષ્ણમોહન સ્થન વાંની સખત ફેદમાં ગયો. ને દિવસે સતિપુત્રમાં, રામ ગીતાને તજતા હોય. એ રામાયણનું ચિત્ર ફરી ખડું થયું. શોકો બોલે પાનુએ રોવા. માત્ર એક ન શોધ રાધાગપ્તી. ને બસીમોહનને ઘણ, કૃષ્ણમોહનને યજમા હોતી વખત નીકળી. કૃષ્ણમોહન આંધો ગયો હવે એના ઘરમાં રાધારાણી ને એનો બસીમોહન મેજ રજાં.

બંસીમોહન અંદર દીવાનખાનામાં પોતાની ધુનમાં હતો.

“છોકરો ચાલાક છે. કોની સાથે વાત કરે છે?” અધિકારીએ પુછ્યું.

“એના બાપ સાથે.” રાધારાણીએ જવાબ વાળ્યો.

“હેં!” ઓશીસર બે ચાર ડગલાં પાછો હક્યો. પાછળ તરતના વાટેલા ભુવારા પડ્યા હતા ને તેમાંથી સુંદર મંદ સુગંધી પ્રસરતી હતી.

“કેમ? હેંબતાઓ છો?”

“કારણકે કૃષ્ણમોહન બપોંડર માંદગીમાં છે અને તે...”

આજ વખતે બહાર મોટરનું ભુંગળું વાચ્યું, ને થોડીવારમાં સીતાપુરની ગરીબાઇનું સ્વરૂપ હોય તેના કૃષ્ણમોહન એમાંથી નીચે ઉતર્યો.

કૃષ્ણમોહન અંદર આવ્યો. એક તરફ કુળાઆમાં એની પ્યારી જમના નામની માથ કાન માંડીને ઉભી હતી; બીજી તરફ એણે વાવેલાં, ઝાડ ને ફૂલોડાં એટલાંજ સુંદર દેખાતાં હતાં. સીતાપુરની તાજગી હોય તેવું રાધારાણીનું ઘર નવું નવું તાલું તાજું રહેતું.

દીવાનખાનામાંથી કપુરનો, ચીનો, સુગળનો સુગંધી પવન આવતો હતો. દીકરુદની સાદાકમાં આટલાં સફાઈ ને કળા છે તે જોઈ આવક પામતો અમલદાર આવ્યો ગયો. કૃષ્ણમોહને પોતાનો નખતો હાથ રાધારાણીને ખભે મુક્યો ને દીવાનખાનામાં પ્રવેશ કર્યો. દીવાનખાનામાં બાજુક બંસીમોહન હજી કસપનામાં ગાલીચા સામે વાત કરતો હતો:

“પણ બાપુ! આજ તમે બહુ મોડા આવ્યા હો. મારે મારે શું સાચા?”

પછી પોતે ને પોતે કૃષ્ણમોહન બની જવાબ વાળતો હતો: “કેં નહીં!”

“કેમ કેં નહીં?” બંસીમોહન ખીગ્યો.

કૃષ્ણમોહનની આંખમાંથી દડદડ આંસુ આવ્યાં. આ એક ઘર એવું હતું કે જ્યાં એવું નામ ઇશ્વરની પેઠે અદાથી પૂજાતું હતું.

રાધારાણી મોઝ્યાં: “અરે! બંસી!...જો જો કોણ આવ્યું છે?”

બંસી દોડીને કૃષ્ણમોહનને વળગી પડ્યો. સાચાદની લંડન માટે ખેરેલાં આંસુમાંથી, જો દુનીઆ કુલ થતી ન હોય તો માણસ એ ખચ્ચર છે ને ઇશ્વર પથ્થરનો ઇનાર. બંસી-મોહન તે દિવસે જે રડ્યો એ રુદન, એક નહીં, પણ ત્રણ સામ્રાજ્યને કુલાડવાને માટે પુરતું હતું.

પણ માનરદષ્ટિમાં આશાનો મોહ એ ભરિખ્યનું આધાર છે. કૃષ્ણમોહન સીતાપુરની તાજગીમાં આવ્યો, પણ એવું શરીર ખુબ નખાઈ ગયું હતું. થોડા દિવસ પછી રાત્રિના પાંચ વાગ્યે, જ્યારે ખેતરના મોલમાંથી, થયો પવન આવીઆવી મગજ ભરતો હતો ત્યારે સીતાપુરનો સીતારો છેલ્લી વખત ભુજાતો હતો. શાંતરાત્રિમાં એના શબ્દો મંભળાતા હતા:

“રાધા! મેં ઘણું ગુમાવ્યું છે, બંસીને તેડીને હજી ફરવાનું બાકી છે, પણ હવે આ ખુશનુમા પ્રભાત એ મારું છેલ્લું પ્રભાત છે.”

દૂર સવારે ઉડીને બાપુ સાથે કેં કેં વાતો કરવી છે, એવી સ્વપ્નાની યદિ બતાવતો બંસી ત્રિશાસની નિદ્રામાં પડ્યો હતો. કૃષ્ણમોહને એક દષ્ટિ ત્યાં ફરવી.

“અને આ બંસી...”

રાધારાણી ઉભાં થયાં ને દાઢમાં મંગાજલ લીધું. એની આંખમાં આંસુનો સમુદ્ર હતો.

જતાં ચહેરા પર બધા મંબીરતા હતી તે બોલ્યાં-

“આજથી સાધારણી પ્રતિજ્ઞા છે કે...”
કૃષ્ણમેહન તેની સામે જોઈ રહ્યો

“બસીને હાતીમાથની માફક સપથ આપુ કે, જ્યાં સુધી એની નસમાં તનારા લોલીનું એક દીપુ છે ત્યાં સુધી, જેને ખાટે તમે જીવન આપું છે તે સાતાપુરનો રસધીન બ્યવહાર બનાવવા એ સુરી મરશે હવે આ પરમાર્થ દરેક ઊકરો એવો ગાડેલ પેલ થશે”

કૃષ્ણમેહન સંતોષમાં આખ મીંચી મથે તે દરમિયાન એવું થઈ ગયું.

૩

સાધારણીની આખ આંતુની જીવકથી ઉજરાઈ મઠ દીવાનખાનાને જે આશાથી માફ કરતી તે આશા આજ ચાલી મઠ દીવાનખાનામાં હજી કૃષ્ણમેહનની કપમ પડી છે. કપલમાં એની ફાળીઆતી પાથરી છે, અને એક બાજુ બાજે આરામ ખુરશી પર એ બેઠો છે. સાધારણી દીવાનખાનાને ગળતા ને હમેશાં સાફ કરી ત્યાં બેસતા. દરેક દરેક ચીજમાં કૃષ્ણમેહનની જે ને જે પાટી બગી હતી. બંસીમેહનના ચહેરામાં ન મખતવ તેથી મંબીરતા આવી મઠ ને હમેશાની માફ એક સવારે ઉઠ્યો, ને પોતાના હસના બાપુને ખરેખરે તેનું અચેન શરીર જોઈ તે આ ફરફર સમજ થયો નહીં. પણ એવું બાપુ થયો કે સાધારણી હવે બાપુની વાત કાઢતા રોઈ પડે છે.”

જતાં સીતાપુરમાં હજી સાધારણી પોતાનો કાર્યક્રમ ફેલાવી રહ્યાં. સીતાપુરના દરેક ઘરમાં, સગરના ચાર પાંચે રસાઈ ફરવાને અરાબ આવતો હતો. દરેક ઘરને એક દોર સાધારણી

જરગીઆત સમગ્ર મઠ. સાધારણીની તાજી જાસમાં જેવી સુગંધી ફેલાતી હતી, તેવી સફાઈની સુગંધી ઘરઘરમાં પહોંચી ગઈ. સીતાપુરના બેઠોતો ખીજ બેઠોતની વાફક ખુબ ખાતા, ખુબ મજુરી કરતા ને ખુબ મારાં પડતા. પણ સાધારણી ઘેર ઘેર ફર્યા. એનો બસી ઘરઘરનો પૂજાનો દેવ બન્યો. સાધારણીએ ગરીબ ને મઠ બેઠોતને નહુ જીવન આપ્યું ત્યાર પછી, એ દરેક મુઠમાં ચાકળા. કોનો પર કુવ, સાધારણી ભરત, ધર આગળે હોઈ, ફરીઆત દોર, ને શરીરે શરીરે નહાતો એક ઘણું દેવમંદિર સાર્વજનિક સરથા જેનું બન્યું, ને ગામનો પવિત્ર સાધુ ગામનો વેત ને ધર્મોદ્ધારી પણ બન્યો સાધારણીના ખરેખર માથે કો ઊકર રમતા. ઊકરાઓ સાધારણીના ફળીઆમાં, બેજતા ને એમાંથી મો એના પર અતિ પ્યારની દૃષ્ટિથી જોનાં રીંખ્યા. ખીજ તરફ ગામના જુવાનો સાધારણી પાસે રાખવણ સાંભળવા આવતા ને તે સૌ જરૂર પડે તો સીતાપુરનું રસાજી કરવું એ કાર્ય છે એમ સમજતા થયા

સીતાપુરમાં ખેડે ગામરો હતો ને આજુ ગામ પાકથી ગભીર બન્યું હતું સાધારણી, ઘેર ઘેર ફર્યા ને એની પાસે રમનારાં ઘણા ઊકરાની પ્રત્યુશ્યા પર ‘સાધીમા’ નામ આપ્યાં

એક દિવસે મખરારે અચાનક બાપુ અખરારનો અવાજ આપ્યો.

“કોણ !”

“હુ ગોવિંદ બા !” ગોવિંદનો મધથી મીઠો અવાજ આપ્યો.

સાધારણીના ચહેરા પર ગ્લાનિ ને સખ્તપાઈ છત્યાં.

“ગોવિંદ! અત્યારે?”

“જમીનદાર સાહેબ બોલાવે છે.”

રાધારાણી દાર બોલી બહાર આવ્યાં.

“કેમ ગોવિંદ! કે અત્યારે?”

રાધારાણીના મોં પર આછું સ્મિત છવાયું.
તે પોતાની કામ કરવાવાળીને હાડી ગોવિંદ
આથે ગયાં.

જમીનદાર પોતાનો જીનો હુકમો ગમગમતો

ત્યાંજ બેઠો હતો.

સાદાઈ ને પવિત્રતા-

ની મૂર્તિ જેવી રાધા

ત્યાં ઉભી રહી.

કુંવરની આંખ-

માં તેજ આવ્યું.

“ઓ રાધા મા!

આવો આવો. આ

ડોક્ટરને દૂર કરી

તમે પાસે બેસો.”

રાધા દૃઢ પગલે

આગળ ગઈ, ડોક્ટર

આભા જેવો ચઢ

ગયો. જમીનદાર

પહોળી આંખે જોઈ

રહ્યો.

“બેટા!” રાધા-

એ એના માથા પર

હાથ ફેરવ્યો. “શું

ચાલે છે?”

“માથું ફાટે

છે!” કુંવરે વ્યથ

જવાબ વાળ્યો.

રાધારાણી એ

થોડુંક પાણી કાઢ્યું.

ડોક્ટર ધૂરકરો.

“આજથી રાધાની પ્રતિમા છે કે,.....”

ગોવિંદ ધ્રુવતાં જવાબ આપ્યો: “કુંવર
આજે માંદા છે ને દાઃ સીધી છે કે રાધા-
રાણીને બોલાવે.”

“અરે એ શું છે?”

રાધારાણીએ તેની સામે જોયું: “ડોક્ટર!
કૃષ્ણમોદનનું ચરણમૃત!”

“હું” જમીનદારની આંખ ફટી મઠ.

“આ! આપો આપો.” કુવર બોલતો હતો, “લાવો.”

રાધા દૃઢ નિશ્ચયથી જમીનદાર તરફ ફરી.

“કૃષ્ણ, આ ચરણામૃત આપતું છે.”

જમીનદારે ડાકું ધુણવીને હા પાડી.

રાધારાણીના ચહેરા પર વિજયનું આશ્ચર્યમય ન દેખાય તેમ ચાલ્યું ગયું.

બીજા દિવસે કુવર તો આરામમાં હતો. જમીનદાર આજે કૃષ્ણમોહનને યાદ કરતો હતો. એના શબ્દો માઆ પડ્યા હતા અધિકારી-ને એક બાબતમાં નમતું આપ્યું એટલે બધી બાબતમાં નમતું આપવાની ચેરરી થતી હતી. રાધારાણી મવારે કુવર પાસે આવ્યા, ત્યારે જમીનદાર નમ્ર ચહેરાં તેના તરફ વળ્યો.

“રાધારાણી!” ને બોલ્યો, “કૃષ્ણમોહનના શબ્દો આજ યાદ આવે છે.”

“એમ?”

“હા” કહી જમીનદારે એક કામળા તેના તરફ ફેંક્યો. “જુઓ!”

રાધારાણીએ જોયું. સીનાપુરની આસપાસ બહારવટીઆતું જોર દોષ ભોકો તાણતાય પોકારતા હતા. તેમજ બહારવટીઆ ન છુટે એનાથી બમણું સીપાઈઓ છુટી જતા હતા. થણ અધિકારીઓએ પોતાના સીપાઈઓને દેવદૂત જેવા માની, તેમની મદદ લેવા ભોકોને આમદ કર્યો હતો.

“ત્યારે તમે શેા નિશ્ચય કર્યો?” રાધારાણીએ પુછ્યું.

“કૃષ્ણમોહને કશું હતું તેજ. આજે કૃષ્ણમોહનના શબ્દોજ યાદ આવે છે.”

ને જમીનદારે તરત ભોકો પોતાના રક્ષણ માટે તૈયાર હોવાનું લખી જણાવ્યું.

* * *

રાધારાણી કૃષ્ણમોહનની બધી પામે ધુટણીએ પડી નમતા હતા, ને તેની પાસે જંસી પણ માથું ઝુકાવતો હતો. રાધારાણીએ જંસી પામે બોલાવ્યું “અદૃશ્ય પિતા! આપની તપશ્ચર્યાનું ફળ આપના ચરણમાં ધરુ છું!”

અને આ શબ્દો બોલતા બમી રહી પડ્યો.

भीमरनी संस्कृत

लेखकः

डा. रमेश रंगनाथ घांग्रान.

હોત, તો તે ક્યારનુંય વીચરાઈ ગયું હોત
 થયું છે પણ એટલું, કે અત્યાર સુધીમાં
 પ્રાપ્ત થયેલાં તેના શીવાએબે અને તાલપરેમાં
 જે મહત્વનાં પ્રસ્તારો અને લઘીઆઓની
 કૃતિઓના કહેલેખ છે, તેમાંના સમગ્રમ બધાંજ
 સુમ સુમ ગયાં છે. પરંતુ અમરત્વની લચની-
 થી રંગાએલી એ પ્રભાએ પોતાના અદ્વિતીય
 પીરાળીઓમાં, પ્રત્યેક સેકોઃ હાથીએના જટલા
 વજનવાળી છતાં દરેક રોખામા મધૂર્ણ એવા
 કલાકાનનો પુરાવો આપતી અનેક મૂર્તિઓમા,
 અને કૌંઠો વધારે તેની મોટા મહાવરો સખી
 કબરો અને દરગાહોમાં જે કાળજીથી ચાલીથી
 ચિત્રકર્મો, કોતરકર્મો, તેમની ચિત્રમૂર્તિ વિષિ
 (Hieroglyphics) મા લખાવવા લેખો
 વચેરેમાં જે નાભુખીલરી ફડકીત ગમી છે તે
 ઉપરથી પુરાણી મીસરનું ઇતલેક અરો કહલનિક
 પુનરુચ્ચાન કરવાનું પણ આપન મળી શકે છે.
 તાંના અખૂર ઉમરાવો, રાજકુલો અને
 ફરો (Pharaoh)ની સત્તાથી એળખાતા
 રાજ્યએની નક્કર પચ્ચરના પગતોમા અનુચ
 આકાશીથી છુપાવેલી કબરોમાંની લખીખીની
 હજારો વર્ષેની અખડિત શાલિનો ભગ
 પુરાન વસ્તુમશોધકોના સર્વશિત કુતૂહલથીય
 પહેરે ધીર છુટાકેઓના ધનભોલે કરેલો છે
 એક પણ એવી કબર નથી રહી કે જેમા
 હાથય લખાની સાથે સંશોધકો ને છુટાકેનો
 હાથ ફરી વળ્યાની આખીની ન મળી દોષ.
 મને વરસે જોલાવલી પુરાનઆમનની કબર
 પણ નેમાં તદ્દન અપચદરૂપ રહી ચકા નથી.
 દમદસ કુટની જાડાકમા પચ્ચર તોડીને
 તેમણે અપાર ક્લેષ છુટકું છે, જ્યા
 સંશોધકો ખરે જે કે અવરોધ રહ્યું છે, તે
 હોદની એક સમગ્રનીન સંસ્કૃતિની અદ્યુગ
 કમા વધુવે છે, અને મેચેચનીએ તથા

હુએનમંગે વધુવેલી જારૂત સખી જાહેજાલી-
 નું પુનઃ રમરણ કરાવે છે.

પ્રજાની હિંમતિ અને લડાણ

પશ્ચાત્ય વિદ્વાનોએ જેમ હોદમા આર્પ-
 જાતિના આમમન વીરો અર્ધદમ્પ શાલને
 આધારે અનેક તર્કવિતર્કોની છમારો જા
 કરી છે, તેવીજ રીતે મીસરવાસીઓના
 સજનજુના ઉદ્દજર વીરો પણ તેમણે કે જે
 જુડા હોવાયા છે તે બધાનું તારનમ્ય એટલુંજ
 જણાય છે કે તેઓ મીસરની પશ્ચિમે ઉત્તર
 આફ્રીકામા વસતી એક જાતિના વંશજો હતા.
 હાલ સપ્તમે કબરથી જણાય છે કે હોદની
 આર્થ અને અનર્થ જનોની માફક ત્યા પણ બે
 જાતો હતી, અને સવડ ખાતર આપણે તેમને
 પણ તેજ નામોથી એળખીશું. અનર્થ
 લોક કદમા નાના, કાળા અને દુનસી મતને
 મળના આવતા હતા આર્થ લોક ઉચા,
 એકવડા બાધાના, પહેાળે જાતી, ખજજુજ
 સ્નાયુમધિઓ, ધાળી કેડ, અને ધારીલા
 હાથપગવાળા હતા. મોટી અધૂડીઆગી આપો,
 મધ્યમ કદના ધાળળા નાક, ગ્રીણી સફેદ
 દવાળીઓ, બરેતા હોઠ ને ગાલ તેમના
 ચહેાને બહુ દીલચરપ બનાવતા. હસનચવન
 ગરવમમું ચંબીર હોવા છતા તેઓ રવમાવે
 આનંદી, બાળક જેવા નિદોષ, રમતીઆળ,
 લહેરી અને હમંગી હતા; રમતમમના, વૃત્ત
 અને હાસવા પુલરી હતા; જતાં કરી પણ
 તેમનાં હાર કજુલ નહીં કરવાનો દદામદ, પ્રથક
 કાર્યદક્ષિ, ધીરજ, ખંત અને હાથમાં હોયેલા
 દરેક કાર્યને પરિપૂર્ણતા પર લખ જગામાં વિશેષ
 ખાતરે વિરસારવાની હોમતઃ એ સર્વજો જોરો
 ફુનીઆના ફનિદાસમાં ફુગાપ્પ છે. વિવેક,
 વિચાર તથા કુતજના તો તેમનાં વિશિષ્ટ

રાજ્યમહારાની સુવર્ણમુદ્રા. તુતાનખામનના રાજ્યમાં હજી પાચરીના અમલદારવર્ગને આ મુદ્રા સત્તાના ચિહ્ન તરીકે આપવામાં આવતી અને રાજ્યનું નામ તેની પર કેતરવામાં આવતું. આ મુદ્રાનું વર્ણન આશરે ૭૩ ગ્રામ છે અને કૌમત લગભગ ૧૫૦ રૂપીઆ થાય છે. તુતાનખામનના વખતમાં તે તેની કૌમત નહીં જેટલી થતી પણ હવે તે ૧૦ એકર જમીન ખરીદવા આટલું સોનું બસ છે.

લક્ષણો લેખાનાં. એ જાતની મોઢામાં મોઢી ધગશ હરેક પ્રકારની કલામાં પારંગત થઇ તેને અમરત્વ અર્પવાની હતી; અને એ ધગશના રૂઝા પ્રતાપેજ આજે તેનો ઇતિહાસ આપણી સમક્ષ સજીવ ખડો થઇ શકે છે. જીવનવ્યવહારના તેમજ દરેક જાતના ધંધારાજગાર, હુન્નરઉદ્યોગ, રમતગમત અને અનેક પ્રતિજ્ઞોના સામાન્યમાં સામાન્ય પ્રસંગો તેમણે શિષ્ય અને ચિત્રમાં આલેખ્યા છે, અને તે ઉપરથી તેમનો આચારવિચાર, રીતરીવાજ, રહેણીકરણી, કલાકોશલ્ય તથા રાજ્યના જીવનવ્યવહારનું કૈંક જાણું દર્શન પાંચ હજાર વર્ષો પછી પણ આજે આપણને થઇ શકે છે.

રીતરીવાજ-હુનીઆથી ઉંધા !

મીક ઇતિહાસકાર હીરોડોટસ પોતાના જ્ઞાનદાતા મીસર વીશે લખતાં બહુ ઉર્મગમાં

આવી જાય છે. તે લખે છે: “એ દેશના લોકોના ઘણાખરા રીતરીવાજ માનવ જાતના સામાન્ય વ્યવહારથી સાવ ઉંધા છે.” દાખલા તરીકે, તત્કાલીન જગતની બધી પ્રજાઓના જીવનમાં સ્ત્રીનું સ્થાન અતિશય ગૌણ લેખાતું હતું, ભારે મીસરમાં સ્ત્રી અને પુરુષ દરેક રીતે સરખાં ગણાતાં. એમની મૂર્તિઓની ઘણીખરી પ્રતિજ્ઞામાં એક બેવડી ખુરશી ઉપર ગૃહસ્થ અને ગૃહિણી સાથે બેઠેલાં બતાવેલાં છે. રાજકારણમાં પણ સ્ત્રી પુરુષના જેટલા જ હકો મોગવતી જણાય છે, અને શાહી ફરમાનોમાં શહેનશાહની સાથે તેની સહચરીની પણ સહી લેવી પડતી હોય એમ દેખાય છે, રાજમહાલયથી માંડીને

રક્તીકું પકીમુધી દરેક સ્થળે આ જાતીય સમાનતા ધરજીત બની રહી હતી, એટલુંજ નહીં, પરંતુ સ્ત્રીનો દરજ્જો પુરુષ કરતાં કૈંક વધારે ઉંચો ગણાતો હતો; જેમકે વંશ માતાનો ગણાતો, પિતાનો નહીં; મીલકત સ્ત્રીની ગણાતી હોઇ વારસો પુત્રીપરંપરાએ ઉતરતો, પુત્ર પરંપરાએ નહીં. રાજગાદી સુદાં રાજકુંવરીને મળતી, અને તેનો પતિ રાજ કહેવાતો એવું માનવાને પણ ઘણાં કારણો છે.

ખીજ વિચિત્રતા એ હતી કે આદર્શ લગ્ન ભાષ્યોનાં ગણાતાં; અને થતું પણ એવુંજ કે તેઓ એક બીજાથી સ્વાભાવિક રીતેજ સરંધા પરિચિત હોવાથી તેવાં લગ્ન ફાંચી વંધારે સુખી અને કલેશરહિત નીવડતાં; અને તે એટલે મુધી કે મીસરી ભાષામાં ‘ભાઇ’ અને ‘પ્રણી’ તથા ‘બહેન’ અને ‘પ્રણિની’ એ શબ્દોના વસ્તુતઃ એક સરખાજ અર્થ થતા. અને મીસરી લોકોનો

ચંદ્રસંસાર તે વખતની દુનીયામાં સૌથી વધારે સુખી ગણાતો.

તે લોકો શરીર ઉપર બીજકુલ કેય રાખતા નહોં, પણ માથે મુકન કરાવી ને ફેટલાડો 'વીમ' (વાળની ટોપી) પહેરતા. સ્ત્રીઓમાં પણ ફેટકાજ કુદરતી કેય રાખતી. કેયને તેઓ અપવિત્ર વસ્તુ માનતા સ્ત્રી એકજ પરણતા, અને બાળકોને ઉછેરવાનું તથા અણાવવાનું કામ પણ માતાનું ગણાતું. નૈસર્ગિક છબ્બ તથા રૂબાણા મકાનો અને અજબ જોવાં મુંદરે, કલાદર્શક, વૈવિધ્યમય, ખારીક કરામતવાળાં રાચરચીકાનો તેઓ મોટો શોખ ધરાવતા હતા. હોંદવી માફક ત્યાં પણ હારતોરામી સન્માન કરવાનો રીવાજ હતો. મીસરી લોકોને પોષાક અત્યંત સાદો, થોડો, અને સુધક મહેને. ઢાકાની મલમલ જેવું સફાઈદાર કાપડ તેમના રીંચીયા પેશ હતો હતા. સ્ત્રી તથા પુરુષ બની સર્કે તેટલું શરીર ઉધાડું રાખતા, અને બાળકો તે અચપણ આ નસાંજ કરતાં

સર્વોત્કૃષ્ટ સંસ્કૃતિનું ઝાંખું ચિત્ર

મીસરની સંસ્કૃતિ સાત્તની તત્કાલીન સંસ્કૃતિની માફક એવી સર્વમાલી, સર્વદેશીય હતી કે "તેમાં કું હતું" કરતા 'તેમાં કું ન હતું' એ પ્રશ્ન વધારે યોગ્ય હોય સ્થાપત્યશાસ્ત્રમાં તેમની યાદગતતા અત્યારે પણ સ્વચ્છિદ છે. તે ઉપરાંત સાહિત્યનો તેમને આરે ચઢો હતો. તેમના ઉપલબ્ધ પદ્યાત્મક સાહિત્યની પ્રસંગાતી સરસાઈ અર્વાચીન કવિઓમાંથી થોડાજ કરી શકાય છે એમ એક લેખક કહે છે. પુસ્તકોને તેઓ 'પવિત્ર પુસ્તકો' કહેતા. સ્થળેસ્થળે પુસ્તકાલયો અને ગ્રંથાલયો આખા દેશમાં દૃષ્ટિએચર થતાં.

વિદ્યાલયો અને મહાવિદ્યાલયોની ખ્યાતિ દિગ્ગતો સુધી પ્રસરેલી હતી, અને દૂર દૂરના દેશોમાંથી શાનપિપાસુઓનો સતત પ્રવાહ મીસર તરફ વર્ધાજ કરતો. મીસરના શાનકુડમાં ચસુ-પ્રેક્ષ કરીને વિષયક ઘણું અધ્યાત્મિકી નામાવલિમાં મહાન મહુદી મોઝીક, મહાન સ્મૃતિકાર સોલન, પ્રખર તત્ત્વશાત્રી પ્લેટો, આદિ-વિદ્વાન્મોષક માર્કસેટસ, બુમિનિશાસ્ત્રી મુકવીડ, વચકાસશૈલક ટેસીમસ, અર્વાચીન સ્ત્રીમ એશનના મૂલતરવેને બળજબાર હીરા અને બીજા અનેક નામે; તજરે પડે છે. મીસરના વિદ્યાલયોની પેદાશનો આદર્શ નમુનો "સર્વ સમયની સર્વેક જુદિગાના સ્વામી" ગણાતાર આર્કીમીડીઝમાં જોવામાં આવે છે.

તેમનાં શાનલેવોના અખુદ ખજાનામાંથી થોડા અમુલ્ય પડતા જોવા જઈએ તો દામ-કુખર, શિંપ, ચિત્ર, નૃત્ય, સંગીત, સ્મૃતિનચના, લેખનચિત્રો,

વનરખનિશાસ્ત્ર, બુમિતિ, ખ-મેલ, બુગાવ, સહિરચના, વગેરે, 'નરે કામ' અને બીજા અનેક તજરે પડે છે, અને તે દરેક ધર્મજાવનાના રંગે રંગાએકુ જણાય છે. આ ઉપરાંત એ પુરસ્કૃતિ પ્રબલ મમતવ-

રાજની બનાવટ બાળકના માથે પ્રતીન મીસરનું પદેવચકેક દાખલ મોજા.

રક બારતવર્ષની માફક અંગકસરત તથા યુદ્ધકલા-
માં તો એટલે સુધી પારંગત હતી કે તે સમયની
દુનીઆમાં મીસરી લોક “સમસ્ત મૃત્યુલોકમાં
સાધી વધારે તંદુરસ્ત”ની ગૌરવભરી
ખ્યાતિ બોગવતા હતા. નિયમિત હાથકંતામણુ
રાજકુટુંબથી માંડીને છેક રંક સુધી દરેક
ગૃહમાં સ્ત્રાઓના એક પવિત્ર ધર્મરૂપ ગણાતું,
અને તે દિશામાં તેમની નિપુણતા લોકોની
મલમલની સરસાઇ કરવા સુધી પહોંચી હતી.
તેમનાં કુંભારકામ તથા ધાતુકામની નકશીના
લાંગેલા અવશેષો આજે પણ અદ્વિતીય ગણાય
છે. વીજળીના દીવાનો નેચો ઉપયોગ કરતા
હતા એવાં ચિન્હો પણ અત્યારે મોલુદ છે.

રાજ્યતંત્ર

તેમની સ્માતરચના મનુસ્મૃતિને એટલી
અધી મળતી આવે છે કે કેટલીક વખત
શંકાને સ્થાન મળે છે કે મીસર અને હીંદ
એ કાર્યમાં પરસ્પર સહાય તો નહીં કરી હોય?
આસ ધ્યાન ખેંચનારો એક ધારો એવો
હતો કે રાજદ્રોહ માટે અપરાધી દુરેલ રાજ-
પુરુષ કે અમીર ઉમરાવ આપવાત કરવા
અધાયતો હતો. મીસર અને મહાનદ નાદનના
સંબંધ એવા હતા કે આખું મીસર અનેક
વિભાગોમાં વહેંચાયલી એક જંગી નહેરરૂપ
હતું. નાદનનાં પુરનો યથાયોગ્ય ઉપયોગ
કરવામાં સહેજ પણ ગલતી થાય તો આખો
દેશ તારાજ થઇ જાય, એવા સતત ઝડપના
ભયને લીધે એ પ્રગ્લએ જસારથો તથા
નહેરો અને રસ્તાઓનાં બાંધકામમાં એનયુન
આદેશી મેળવી હતી; અને એ કાર્ય રાજ્યતંત્ર-
ના મોટા ભાગને રોકતું.

મીસરનું રાજ્યતંત્ર ઉમદા પ્રગ્લરાજ્યનાં
તરવાથી ઓતપ્રોત હતું. તેની ઉત્તમતાના પુરાવા

તરીકે એટલુંજ કહેવું બસ થશે કે, મારા
અમલદારો ને પ્રગ્લ “ધરડાનો ટેકો, બાળકોનો
ધર્મપિતા, કમનસીબનો સલાહકાર” વગેરે
વિશેષણો અર્પિતા. મેગેસ્થનીસ ચંદ્રશુપ્તના
સમયના ભારત માટે કહે છે તેમ તુતાનખા-
મનના યુગમાં “રાત્રે રસ્તામાં શયન કરનાર
પણ જાણે પોતાના ઘરમાં સૂતો હોય તેટલો
સલામત હતો.” નહોતા થતા ગુના, કે
નહોતો કોઇને જનભાવ સંબંધી કે ભય.
એક “ગામ ત્યાં ઢેડવાડો” હશેજ, પરંતુ
એકંદર વસ્તુસ્થિતિ રામરાજ્ય જેવી હોવાનું
જણાય છે.

ધર્મવિચાર

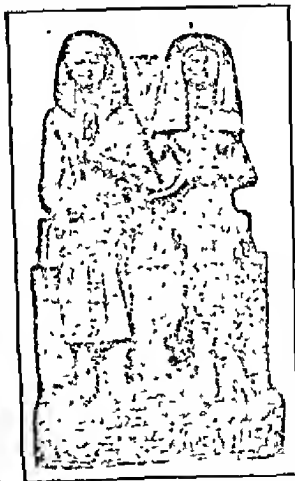
મીસર એક સર્વશક્તિમાન પરશ્વલમાં
માનતું, પરંતુ કુદરતની વિવિધ શક્તિઓને
દેવી તરતો અર્પણ કરીને પૂજતું, જેને લીધે
હીંદુધર્મ સંબંધી અનેક દેવદેવીઓના મૂર્તિ-
પૂજનના ખીચડા તરીકે જે ગેરમમલુતી
ફલાઇ છે, તેવીજ ભાંતિ પ્રાચીન મીસરના
ધર્મને માટે પણ પ્રવર્તમાન હતી. તુતાન-
ખામનના વડા અખનેટને તે વખતના પાણ્ડુ-
ઓના ધર્મને મળતા તે પંથને મીસરમાં થોડો
વખત બળજેરીથી રાજ્યધર્મ બનાવ્યો હતો,
પરંતુ તેના પછી તુનાનખામને તે રદ કર્યો,
અને તેના પછીના દેશ અથે એ ધર્મના
અનુયાયીઓને દેશપાર કર્યા, જે ઘટનાનું
વર્ણન આખમલના “એક્રોસ” (પ્રવાણુ)
પ્રકરણમાં સહેજ જુદા સ્વરૂપમાં છે, એમ
વિખ્યાત મીસરશાસ્ત્રી પ્રોફેસર વાઇગેલનો
મત છે.

તેઓ અને આપણું

પ્રાચીન મીસર સાથે આજનો યુગ
સરખાવતાં લાગ્યા વિના રહેતું નથી કે કાળ-

બળે કરીને કાલ સ્વાર્થેન માત્રાન્વયાની મદાવથી નિશ્ચયાથી ભનવા માયરી બર્ધેલીન પાશ્વત્ય મરફૂન મીસરની એ પચામ નદીઓ

ચામિતા સંરચણ પાછળ ખચોતી અનિચય ઝીલુવટભરી કાગળ, તેની આશુશાન્તુ નંમદાતી કવના માનવીની જરૂરી તેમજ

જેણા દુરગ્ધ પર શુદ્ધ્ય ને રૂઢિણી

મેળગીખતી બધી સામાન્યતા સામાન્ય ઝીલો: એ બધું જે સ્નેહાસતા ખતાવે છે, તેની આગળ કાગળું "એડીટર" દલી સિદ્ધિવારમા બની રહેલું શુદ્ધ કવન, અખિ આખ અળતા ઝેરકગડનારા વિચિત્ર ધ્રુવીઓ તરફિજ આપણને છતા કરે છે અને માથેસાથે આવેખના આરંભ મા પુણ્યલા પ્રાપ્તો જગણ આપે છે કે, પૌર્વાત્ય સંસ્કૃતિઓ અમરછે, કેમકે તેમનો પાયો ધર્મઆવતા અને

પહેલાંની સંખ્યા માથેનીમરખામણી મા બદ્ધ દયાગ્રનક અને જગત્તમય જાણાય છે. રહિસ, પીગમીઝ, કોર્નિ-રનમો, પ્રયક પ્રનિમાઓ, મનદેરોની કાગળ— મીસરનામીઓ ને સગતી રહેકે જગુ ખનાવી આપે છે કે તેમની અમરત સાધવાની એ અમર ધ્રુવશ આગળ દાવતાશુદ્ધકકવનની પત્રોપજમાં બરેલીનિરકગડીય કાંજીકતા તદ્દન અધ:પતન ની જ હીજુપતભરી નીચાળી છે. મનદેરોની

* મીસરવાસીઓની એવી માન્યતા હતી કે માનવીના સ્વૂચ દેહની સાથે અઠ વાણુમય દેહ રહે છે આ વાણુમય દેહને તેઓ 'કા' કહેતા મરણુ વખતે 'કા' માથેના પુતળાન છેલ્લી કે છે ખરો, પણ એ શરીરનો નાશ થાય, તો 'કા' નિરાધાર બની બહારે છે, અને પૃથ્વી પર ગમગીન આદન કરતાં મરનારના સગાઓને કાલ આપે છે બૃત્તચિતન મળતી એ બાવત' આ માન્યતાની એ હોઠો ઉપર એવી સખળ અચર હતી કે મીસરી સોટાની લખખ આખી છદ્દો મરણુ મઢિ લેખરી કરવામાં, પેલાની કબર યથામજિત દાંડનપુજા બનાવી રાખવાના પ્રવાસમાજન વ્યતીત થતી, કે જેમા પેલાના સ્વૂચ દેહનું શબ્દન જ્વન યાવ, અને ભયંકર 'કા' દેવ કોને નહીં 'કા'ની શુધ્ધા પરિપૂર્ણ થતી બેઠાએ, તેને મઢિ કવતાં માણુખને જકરતી બધી સામગ્રીની વ્યવસ્થા થતી જોઈએ, અને મૃતદેહની ગાંધિ અખંક અને સાશ્વત રહેલું બેઠાએ.

પ્રેમ કપર રચાયલો હોય પાવાત્મ નદી લાપેલાં વજ્રસેપ તરવો; અને
 પ્રભના દરેક દરેક કાર્યમાં ધર્મભાવના અને તેમાંજ જગતના પુનરુદ્ધારનાં ખીજ
 અધ્યાત્મવાદ ભાગ ભજવે છે; એજ મુરખને સહેલાં છે.

દેવિ અખેશ્વરી મુર્તિ

ઈંદુ

રચનાર

શ. ચંદ્રવદન ચીમનલાલ મહેતા

૨૦ x ૨૦

અંધારે જ્યોતિરેઆ શી વસે છે જ્યોતદીપિકાઃ
પુમે ચંદ્રેય દેવાની એવી એ પથદર્શિકા

જ્યારે મણુ, દમયહા તુમને ભરુ હ,
સંસારના સુખ જુવી તુમને સ્મરુ હ,
ગુપ્તી વળી ઉર યદી ડર, તે જીવનતુ,
વાત્સલ્ય-મૂર્તિ રમુને અરણ્યે ધરાતુ

ઉઝાળે જુગતવા ભારે તાહરુ દષ્ટિરપશ્યન,
અને મે ત્યાહરે કીવા એદમા જલદશન

માન્યુ દત્ત જન્મત નો જડ છેક છે આ,
આત્મા તાણુ જીવન રા કષ મામ્ય છે ના,
તાગ વડે પ્રથમ મે પ્રભુના પ્રમાણુ
આ વિશ્વને છાવનની મદ મંચિ ભણી

ઉઝવે મદ્દ બોલોગી દેવાની ધરીઓઃ કુળ
ઉગળે કંઈ આત્માની દિશાઓ તર્વ દુષળા

કાળો કર પ્રથમ મો જનુ હેતભારે,
સેઆમ્વતી રાકુનો વહ સામી આવે,
અમુચિ કુકુમળીની કરીને કપાલે,
ચાંદ્રો કરી ઉમળકે મુજ આમ્ બોલે

માસિક શેષનીશી

જાન્યુઆરી ૧૯૨૪

તા. ૩ જી—વડોદરાના રીયાન સર મુખ્યપદ મહેતાનાં પુત્રો બંનેને દસાનું લગ્ન એજ રાજ્યના નખીયા અધિકારી ડૉ. ઇવરસન ખેલતા સૈયિ થયું.

તા. ૫ મી—૨૧. વિનાયક સાવરકરને મુંબઈ સરકારે ઠોરી મુકયા.

તા. ૭ મી—મોરસદ તાલુકા પર નખાવલે પોલીસ ફેંડ મુંબઈ સરકારે પાલો ખેલો લીધો.

તા. ૧૧ મી—૨૮ કલ્પજીભાઈની સાબરમતી નેત્રમાં ૨૧ દશાગળ્યાઈએ મુસલમા લીધી. તેના નેત્રમાં મુનસીબ મળ્યાંએ એ કે એવા ખાતર મળ્યા.

તા. ૧૨ મી—ખડાખા ખાંડીજ પર આલમડા ના રૂઈ મહે મલકીયા કુતબા આવી.

તા. ૧૩ મી—ચારાગર અન્નાચંડાના વિગળના કામ્ય દેખાયા.

કલેશકરના કૈવેંદુ પુત્રક બહાર પાડ્યું.

તા. ૧૪ મી—અમદાવાદમાં નુરુજા મહા વિદ્યાલયના નેતા રામ મોક ધવા અમદાવાદમાં આરંભિયોગ્યકની બેઠક મળી.

તા. ૧૫ મી—અમદાવાદમાં ૨૧ નીતરબંધ વિદીના મુખ્યવંદ પ્રાતરવિદ્યાની બેઠક મળી ત્યાં મહર્ષિ ખુલ્લું મુકાયું.

તા. ૧૮ મી—રેમલા મુખ્યા બાનાબંધ તોંપીજની નંદરસી મહે પ્રમુખર્ષના મદે ત્યાં

તેમને ઠોરી મુકયા સરકારને આમદ નવખાં આલ્યો.

મુંબઈમાં આરંભમાન-મોરસદ કલ્પાયાં.

તા. ૧૯ મી—૨૧. વિદુલભાઈ ખેલે મુંબઈ સુનીત્રીયલ રાષ્ટ્રીય પાતના પ્રમુખ તરીકે રાખનાયું મળ્યું.

તા. ૨૦ મી—આલમગરમાં ઇસરનાતેવંદામાં મળનારી સહિત્યવિષય મહે સર પ્રબાઈકર પદવી સ્વામલમંડળના પ્રમુખ તથા ૨૧. ભડુગાઇ સામળદસ કામમુખ પદિયના પ્રમુખ તરીકે શ્રી. આનંદરાંકર મુખ અને કામમુખ તરીકે ૨૧. નાનલાલ દુધપતરાળ હાયા સહિત્યવિષયના પ્રમુખ ૨૧. અળસદાર અને રસિદસવિષયમાં શ્રી. ખુસલ રાજા વિજાનવિષયમાં ડૉ. કલિમલ વંડયા અને તે. વિષયમાં પદિત લાલના મુદાવા.

તા. ૨૫ મી—પદેલાં તરી સો-ખારીજલ કુતરી મીમાં આરેસદ તાતાને મુંબઈ નાઈકલ પારાગ્રહી તરીકે વસીવાલ કરવાની ચરવાનથી આવી.

તા. ૨૧ મી—મુંબઈમાં પ્રંબીર ખીલ દલવાન ની રાખ્યા.

તા. ૩૨ મી—દાતાગથી કામળ દેવે ખીલ અમે પાતાં રોડ લાગ મન્દિરા બેસાર થયા.

નહી!—હા, તેં વ્યાખ્યાની કર્યું છે! એમજ
કરવું થશે. આ રીતેજ. આહ, તારી ઉત્સાહી
દલે સમજ્યો, બહુ સમજ્યો!—મને તો
ખબર પશુ શી હોય? મને જોની કમળના
પશુ ન આવી—એવું ખુબ કહ્યું હોતું જોની
તેનીઓ થઈ ગઈ છે. જુદીયે દોહોદોને કહ્યું
કહ્યું તેમ—પશુ એનો અપરાધ દોહોદોને અપી
મોટો છે. અને અહીં તો અમર વેદની જરૂર
છે!—નેથીનો તું એને અહીં લાવી. હીક
કહ્યું. તેનાજ ભોમ અનેતા હવે નવા જગસાદો
ખનશે...

આહ, કેવો ભવ્ય વિચાર!—તે સાંતિથી,
પ્રીતિથી તારી પાછળ આપ્યો અને એને તો વહેમ
પશુ શાનો આપ્યો દોષ કે તેં એને આપ્યો
મુશીબો પ્રેમની નહીં, દોહની હતી!—એને
હવે એ અહીં ખરો છે. જગમાં
સપાસો છે—હા! તેં ખરાબર કહ્યું
છે! નેના અપરાધ અપરાધ પછી ત્યાં તંબુમા-
જ તેને એકાંતમાં પુરો કયો હોત એટલું
બસ નહોતું...અમે તેને એત નહીં એટલે
યગી કેક શંકા રહી ગત...અધમ-પેલી
અધમ સરખી મૈને ખબર હતી, મારે એ
દમગાજાટની કીમત નૈમો જાણવી એકઠો.
પશુ તું આ શાંતી શી રીતે શકી? આ છન
એવી છે કે અજાણને દાથે લાગ્યોજ...આહ,
આ લોકોને કહે બંધએ! [તે અગાડીમાં
જાય છે. અને મોટે અવાજે પોકારે છે.]
પ્રીતિવેલી, પ્રીતિવેલી છે, દુરમન અહીં છે!
આપણા કાળમાં.

વાત્તા

[તેને જગમોને અને તેને અટકાવવાનું
કરતી] નહીં. નહીં! સાંભળો! સાંભળો!
ગીઝ, હું પચે લાડું! ગીઝ, ગીઝ, તમે
સમજ્યા નથી.

ગીઝા

[જગ કરીને છુટો થાય છે, વધારે હવે
સ્વરે જુમ મારે છે.] મને જાણ દ!
તું જો તો ખરી. નેમો. બધાએ
જાણ્યું એકઠો, બધાએ! [ટોળા તરફ
હરિને] પાછા આવો, તમે બધા! આવો,
હવે આવો, તમારે આવવુંજ પડશે!—અને
તમે પશુ પાછા! તમે કરેલા અપરાધને
લોપ દેવા અને મારું મુખ પાછું
રોપવા કેક દેવ આકાશમાંથી ઉતરી આવે
જોની આશમાં આમજાઓ વચ્ચે સંતાપ શું
રજા હો? પાછા આવો. અહીં આનંદ છે,
આનંદ આનંદ વરતી રજો છે. જગમે. અમલકાર
થઈ છે. શું બન્યું ને આ પચથેનેય કું મલગા-
વજા હવેજુ છું. હવે મારે ખુલ્લો બગલ બેસી
રહેવું પડશે નહીં—એ. બહુ ખબાર થયું—
પરંતુ સતી કરતાં પશુ આજે કું વધારે
પરિત થયો. મને તેવા હોમતમંદ કરતાં
હવે કું વધુ હોમત થરાવું છું. આહ,
હવે તમે મારી વાતને તાગીઓથી સંભારો!
તમારી મથે કુંપ, અને કું તો ખુબ જોરથી
તાગીઓ પાડીસ. [લેકો અગાડીમાં આવે.
છે, નેમોને તે મોઝામાં બેસે છે.]
હવે તમારો જુઓ. આખરે, ન્યાય
મળ્યો!...મેં તે જાણ્યું તું પશુ એ આદર્શ
વહેવું પાર પડ્યો એમ ખાતરી ન હતી...
મેં હાલું વરમે ઉપર વરસે પીતમે; જમલોમાં.
શહેરમાં, પદારે ને શુદ્ધોમાં મારો જાગુને
જોષલાં મારો જાગારો પીતમે એમ અને
જાગવું; અને જુઓ, એકાએક તે 'અહીં
અહીં સામે આજ મોઝામાં આજ પચથીઆ
ઉપર આપણી સામે જાણે કુદી નીકળ્યો છે.
આ અજગ અમલકાર છે...પશુ સાંભળો..
વાત્તાએ આ સાધ્યું છે! અને ન્યાય તો

ચોપા વખતને માટે તો જરૂર લાગે. મુંબાઈમાંએ મારી રૂપેરીક્ષીકન કારમાં બેસી બાઈસાહેબ થવાનું મને ઘણી વાર ગમે છે, પણ તેના કરતાંએ વધારે નેપીઅન્સી અને તોપખાનાના દરીએ એકલુ આથડવાનું કે મારા અમદાવાદના કાયરઅનાં ખેતરોમાં દૂરદૂર વડોમાં ને પગથીઓમાં થઈ રખડવાનું મને વધારે ગમે છે. આ લોદાની રીતે સરકારી થવાની આશા તો મેં ક્યારનીએ મુટી દીધી છે. (Hopeless case) ખરું કે?

આ અડવાડીઓમાં અમે લડેન જોવાનું ક્યારનુંએ શરૂ કરી દીધું છે. સાથેસાથે જાત-જાતના ડોક્ટરોનાં દર્શન પણ ઘણુંખરું કરવાનાંજ હોય છે. એક સ્પેશ્યાલીસ્ટ કોઈ એક નવું દરદ કે નાના જ્ઞાનપહારનો પ્રદેશ જરૂર શોધી કાઢે છે અને એના કલા પ્રમાણે ઘડેલાતાં હોઠએ એમ અમેળીજાત ને લાં

જઈએ છીએ. દરેકના અભિપ્રાયો લઈએ છીએ અને નિધિએ એના નામની અનામત મુકેલી ગીનીઓ આપી દરેકનું પૂર્વજન્મનું ઝણ અદા કરીએ છીએ. મુંબાઈના કોઈ પણ ડોક્ટર માટે હવે કેં પણ અભિપ્રાય અમારે માટે આપવાનું બાકી રહેતું હોય એમ લાગતુંજ નથી. રહે તો તો ઠાંકણીમાં પાણી નાંખીને યુડીજ મરતું પડે.

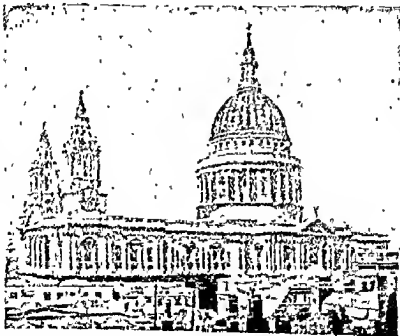
આહો, આજ તો ઘણું મોડું થયું. અહીંઆં શું શું જોયું તે વીશે તો આવના મેશમાં લખી શકીશ.

સા. અતિવ્રક્ષમીજહેન અને લાઈ-મુનશી-એ તમને સ્મરણ કહાવ્યાં છે.

ચિ. બાળા ગીરનાર ગાંધી છે કે નહીં તે લખશે. એજ.

સિ.

લીલાવતી-ના વંદનાતરમ.

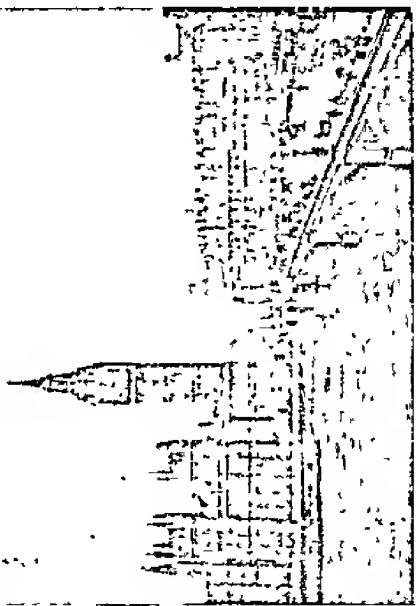

૧૭૨૬ થી ૧૮૧૮]

વેસ્ટમીડલ સીબી

—૧૮૧૮ થી ૧૮૭૦—

[૧૮૭૦]

જગતી સ્વ. પત્નિધીના સ્મરણાર્થે
શ્રી કાર્ત્તવ્ય ગુજરાતી સમાજે
શ્રીધન શાલાભાઃ આલુદ્ધ આપઃ
તરુથી સવિનય સમ્રેમ ભેટ.

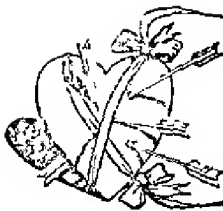

ગુજરાત]

[માધ ૧૬૮૦

જાઓ, એને તમારાથી લેવાય નહીં

—મોના વાના

મેના વાના

૨૩૨૩

અનુસંહ

શ. બાલશંકર ગ્રાહ્યમાન ક્ષિત્રી,

બી. એ.

વિવર

શ. મુંદરાવ ગ્રાહ્યકર

—૧૨૨૨૨૨—

પાત્રો

...

ગીડા કોડોના	પીમાનો મેનાની
મર્દો કોડોના	.	..	ગીડોના પિના
પ્રીન્સીવેલી	ફોરે સનો સેનાપતિ.
ગોર્મો,	}	...	ગીડાના સામનો
રોરો			
ફોર્મોગી	ફોરે મનો અધિકારી.
વેગી	પ્રીન્સીવેલીના કારભારી
ગીઓવાના	(મેના વાના), ગીડાની પત્ની.

અમ્ય : હસવીસનના પદરમા સૈકાનો અંત.

સ્થાન : પદેશ અને વીજ અંકમા હટલીનું શહેર પીસા અને બીજામાં તથાની બહાર

આ નામનું વસ્તુ પીસા શહેરને ફોરે સના લોકને ધરા પાસે કોનો તે વખતની હાલત પર રચાય છે.

આગતા છે અડોનો સાર

ધેરે પાલનાર લખના મેનાપતિ પ્રીન્સીવેલી સાથે સંજીની સાનો નહો કરતા અંકો. મર્દો કોડોના પીસામાં પાસે આવે છે અને નહેર કરે છે કે ગીઓવાના અખ્યમર પોતાની પાસે એક શત આવે તો પ્રીન્સીવેલી પીસાને અખ્યમ ને ફોરેશો પુરે પાસવા નેચાર છે વાના આ શરત ગીડાની પરત વિરુદ્ધ છતાં પ્રવના કિને ખાતર ક્યુવ રાખે છે અને પ્રીન્સીવેલીના તબુમાં બચ છે. આ બંને

માં જયપણનાં સ્મરણ તાત્ત્વ થાય છે, પૂર્વની પ્રીતિની ચુસ્તગોમાં રાત વીતે છે અને સવાર પડતાં, પ્રીતિવંદીને તેના જીવંતિએ રાજદોહી કરવિદ્યા હોવાથી, નિષ્કલંક વાના નેને રક્ષણ આપના પીસામાં લઇ આવે છે.

(દ્વિતીય અગ્નિ વાંચો)

અંક ત્રીજો

-૩૩૨૬૬૬-

ગીરા હાલેતાને દીવાને ખાસ

[કબી બારીઓ, આરસના સ્થંભો, કમાનો વગેરે ટાળી બાલુએ, પછવાડે અગાસી, તેમાં મોટી વિશાલ મીંચી ઉતરીને જવાય છે. અગાસીની સીડી ઉપર પુખ્તોથી બેસી કુલદાની છે. આરસના અંધમાં સ્થંભ વચ્ચે અગાસી, સુધી આરસનાં પગથોડાં. અગાસી પરથી શહેરને મોટા બાળ નજરે પડે છે. માર્કો, ગીરા, બેગિર્સ અને રોસેલા આવે છે.]

ગીરા

મેં તમારું, ગ્રેનું, દરેકનું ક્યું ક્યું. પણ હવે થાયું કરવાનો વારો મારેના આવે. અત્યાગ સુધી મેં મુગે મોરે ને કંચે સાસે બધું જીયા ક્યું છે. ખાનરપાકુ ધરની હુંડ મજાવતા હોય ત્યારે નામદે નંતાન રહે તેમ હું સંતાપ રહ્યો છું. પણ મારી અધમતામાંય મેં મારી પટ ગાયી છે... તમે મને હીમતોળ વાણીઓ-દેરીઓ-જનાઓ છે, પણ હવે પડેલ યશું છે. મે બહાર છાલું પણ બધું નથી. કશુજાન મેં પાળી છે. મારે તમારે માટે ખોરાક ખરીદવો પડ્યો...આ રાત, આ મોંઘી રાત ખરીદનારની ગા...આદરેને ખજા છે. આ ઘડ માટે, આ મધ્યાં વેરાં અને જળદો. માટેની એ કીમત બદ આકરી ન પણ મણાય હવે તમે પેટપુરતુ બાધુ છે અને મે તેની કીમત ભરી છે—હવે હું છુરો છું, ફરીથી મારી જાતનો માણીક છું અને શરમને દવે ખંખેરી નાખું છું.

માર્કો

બેરા, તારા મનમાં શું છે એ હું જાણતો નથી. અને તારા આવા ગોઠમાં વચ્ચે પડવાનો

માને અધિકાર નથી—મેંના દીકરાના તે ટાળી શકે નહીં, અને હું મારી રીને સમજું છું કે એમ કપાતેનું સુખ-અર્ધો આવી રહેલી આનંદની રેલછેલ—તારા શોકમાં વધુવધુ દઃખાસ પુરે છે...નગરીનું નો રક્ષણ થયું પણ તારે એ મુક્તિ માટે એટલી ભારે કીમત આપવી પડી તે માટે અમારે પરતાવાનું થયું એમ કહેવું બોલું નથી. અધ્યાય બોલે તારે સહેલો પડ્યો તેથી અમે શરમતા માર્યા નીચેથી કંચું જોઈ શકના નથી...અને તોપણ, કાલના સંજોગો સંભારતાં જાગે છે કે દલુ પણ હું તેજ પ્રમાણે વર્તું, નેજા ભોગોને આગળ મરું અને એજ અન્યાય મારે દલીલ કરું. કારણકે ન્યાયી રહેજા હજીનાર નાણુમને ચેલદાના છવનમાં એ કે તણુ ગ્વાજાં વધનાં અન્યાયનાં કામોમાં ની પસદગી કરવાની રાય છે... તને શું કહેવું તે મને સુઝતું નથી; પણ એક પ્રખન મને પ્રિય દત્તા ને આ મારા બોલ છેલ્લી વાર તારા હૃદયને સ્પર્શી શકે એમ હોય તો, બેરા, હું તને પીનયું છું કે કોપ અને શોકના પડેલા ઉભરામાં અવિચારીપણે તણુતો નહીં. ન્યાયે બોલ્યુ અણુબોલ્યું થઈ શકતું નથી તે બળકર ધડી વીતે નહીં ત્યાં સુધી

ધીરજ રાખ .. વાના હમણા આવી પહોચ્યો,
તેના લીંગે અત્યારે અગ્નિપ્રાય બાપી દે નહીં,
કાનપળમાં કે આંતરેડું કરી એમતો નહીં ..
‘દસલુ ને દાણુ’ એવો અનુભવ કમળી વાના
પાછી આવશે, તેની પર કરડી નજર કરીશ મા
હમણાં તારે તેની નાથે વાન પલુ ન કચી. ધા
રૂઝાય, શાંતિ થાય, એકેએન વારાબર પાગ
અમરતાં થાઓ, લે... ‘અંધ’ તાળે
કરવ માં સાર છે.

ગીડો

કહી ગયા તમે? દીક, ગીડુમીડુ બોલીને
મન મનાવવાનો આ વખત નથી અને ત્યાજી
અહીં કાઠ એવે નથી અને તે સંજ્ઞાથી હેનરી
દેશવન્તમારે મહેતું દનુ તે બનુ તમે કહી
લીલુ અને મે તે છેલ્લી વાનું નહીં લીન-
એટલા માટે કે તારી જીવની જુવાર કપો
જડી તમારું દેશવન્ત મા બદલે આવે ૬ ને
જોવાને હું આગર દત્તો .. અંગે મન મરુ શું
એ જુઓ, ‘અગર ૬૦, ધીરજ થા, નહીં દે,
લુની જન, કામા કમ, રડી કાદ’ પણ અ
દેમ બને? માગે મનથી એટલું અધુર છે
માટે શાણુ નથી થનુ-શરમ ધાહતાપી છે
શરમે માટે માટે નકામા છે.. ને મારા મનમા
છે ને તો નાવ સાધાણુ વાન છે-યોડા રસ
પહેનાં ને પ્રમાણે વર્તવાની તમે અને અવાહ
આપી હતી તે પ્રમાણે આજે હું વર્તશ એક
જણે મહી પાસેથી વાના કીનતા લીધી છે, આ
માણુન જીવે છે ત્યાં સુધી વાના દવે મારી નથી
કારણ તમે જુઓ છે કે કિયાપદ અને
વિગેજોને લાશ પડતા નિષમે કળતા જુદા
નિષમે વડે હું દોરણ હું. જેનું દેણુ જડ
નથી થઈ ગયું એવો દરેક માણુસ જેને
નમે છે ને મદાનિયમને હું આપીને છું.

...પીસા પામે દવે બોરાક છે, કપીઆર છે:
તે રેડ બર્ડ રાંધે ને લડી રાંધે તેમ છે.
થયું. દવે હું મારો લીએ માયું છું
આજથી તેના મોહાએ મારા છે. કે નહીં
તો, તેમનામાના ઉત્તમ-જેમની મેં પોને
યુદ્ધમાં બગડી કરી છે અને મારા પેતાના
પેમાથી પોઆ છે તેમનો માવીક નોહું છુદા
પીસા તરફની મારી ફરજ મેં બગડી છે-
દવે હું માગે ન-કપી તેની ફરજ મારાં છું.
મારુ કરજ સુકર્યા વિના આ મોહાએ
પીસાને પાઠા મળવા નહીં પાપી દુ એને-
વાનાને-મારી આપુ ૪ અથા આ
માણુન નાનુદ થયે ત્યાં આપીશ ..તેને
તમે તમારો ઉતર્ગ છે, જુવારામા નાપી છે,
પણ એટલું તો અ... કે તેજી ને
કપું એમા લીગના દત્તી તેની દમાને,
તેના ઉદા દાનને નીમવાન સામ પેવાયે ..બને
એને જુલો જડુ એ ના ન બને વખતે, પણ
કામે કામે પ્રેમી દેણુ આ પ્રસમની કારણ
કમી નાથે અ... પણ તેની સામે હું
શરમ અને અપ વિના એવ શરણ નહીં
એવો એક જાણુ છે એ ચારી કમો મદાન
અને કમડા સુખા થાઅ અને પ્રેરક થનુ
એ એક વખત તેનો ધર્મ હતો ને એ જુખનો
થનુ થયો છે અને દવ અપકર જતા મુવાની
રાત તમારી માંની આમા મનગે... પેતાના
પિતાનો ન્યાય તેણનો, તેને નકારતો અને
તેની પર જાનન વરમાનો એક પુત્ર
તમે જોશો ને પેતાને પોતાની પામેથી
ધરેલ છે, નિરકાર છે અને પિયાર છે...

માડો

વરમાવ, મારા ૩૦ જાનન વરમાવ,
મેશ, પણ એને માફ કર... આટલા અપા

હતી કે કાકે મુવે. જેમ દિવસ જળા મથા,
અને એ ખારી વધારે મળ્યુંન થતી મન
નેમ લીલાદેવીનો શાંત અને અડમ દેવ
જીનાગદ તરફ વધતો મથે.

રાજાએ પહેલી વખત લાવલીન રાણીમા
કલ્યાણનાં ખીજા જોવા: રાણીએ પહેલી વખત
જયદેવનો રાજ્યપદના આડંબર વિના આલ્મ
શોધથી જોખતો જોયો. એ કોઠરા એક તોફાન
કરવા જતા રમે ચડે નેમ જને ચડવા.

આ જોમા એ જાણી ખીજા જાળ્યા હતા
વિગુવનપાપ ફેડનાયક અને કરમીરાદેવી
વંશર તરફ એક સૈનામાં સાથે હતા તે
કાકની કુટીકત ખાજગી ખારી સાજ્યા અને
રાજા ને રાણીના નિશ્ચયને વધારે દઢ જનારી
રજ્યા હતાં.

[આ વાતાના ચિત્રે આજ આજના આક્રમ.]

મુજબ મહેતા આ ઉત્સાહ જોઈ પશ્યા
ખુશ થતા એને જીનામદના ઘેરા કરતા
રાજાના સ્વભાવની વધારે પરવા હતી અને
જયદેવમા ગર્ભ ઝગટેલુ જોઈ તેને નીરાત થઈ
દમાત્યા જયદેવને જોયો. આડંબર રાખવાની
પુરમદ નહેતી જાણરા જૂત કે જયદેવ પરમાર
ની સહાય કાઢી તાસ વર્તાવવાનો અવકાશ
નહોતો એ પદ્મજી સેનાપતિ સાથે મિત્રની
માફક હજળા મળતા, ને મુદ્દની રોજનાઓ
પડતા, અને પોતાના દેશવંશીજ પોતાની
મર્જોપરિતા સિદ્ધ કરવા મથતા રાજા અને
રાણી બેનો નારો થતો. અજબ પશુ તેના ધ્યાન
નહાર નહોતો, અને વિષકર્મોના ગર્વથી એ
આ જવામા રમ લેતા.

તમારાજ લાભનું

છાપખાનાંઓમાં કેજા ખાજખાજ તમારા રાંડીયા તુરી મથા દોષ

અને તેમના 'કાવ'ના વાવણથી કલામી મથા હો તે

અમારા ખાતામાં કેહવણુ જાનનું ચોપડીઓ સિમેરે છાપવાનું કામ કુદ સુધારી,
ખાજીમ વિમેરે કરાવી જો-રાકટથી સોંપુ, મુદર અને સત્તરે કરી આપવામા આવે છે
તો તેને મારે—

તેમજ

તમારા જન્મપરિકા, ચર્ચક્રમ, રપકર ચિમેરે ઉત્તમ રપકર મણિતથી જનાલ્યાલી
માથો વાલ મેગતવો 'હોય તે—

મળો અથવા લખો—

હિરણ્યગર્ભ કાર્યાલય,

મગવાનો દકામ:

સવારે ૭ થી ૧૦

માંજે ૭ થી ૧૦

રવિવારે-આખો દિવસ

શાસ્ત્રી તુલજીરાંકર ધીરજરામ પંડ્યા

કાલવાડી, કલ્યાણ મેલીની આશ,

ન. ૧. શ્રીજે મળે, મિત્રગામ, મુંબઈ.

રાખા હતા તે પછી ધરેણીની તો વાતજ
 હવે ખાદીની લગતને પરિણામે શોખ
 ખસતર કે દેખાદેખીથી સાદાઈ આવી છે એટલે
 દેખવું એ નહીં ને દાઢવું એ નહીં."

"એવદખી માફ છે પણ તમારો સંસાર
 સુખી હોય તેમ જણાવું નથી." કેક ગમરાતાં
 ગમરાતાં અચકાઈને પણ વિવેકપૂર્વક કહ્યો એવો:

"બળી હું, અને બળો મારો સમાર!
 મારુ તે કે જીવન છે! પ્રભુ જીવડે ત્યા
 સુખી જીવડું અને પૈતરુ કરી માગું ત્રાગું
 આપી આપ્યા જીવડું."

તેની આખમાથી મેલીના દાણા જેવા આશુ
 સરકીને માથ પર પડ્યાં તે હું જોઈ રાક્યો.
 મેં જાણ્યું કે આ કેલ દુખી પુત્રાં છે
 તેને આપ્યામન આપવાના હેતુથી મેં કહ્યું
 કે, "એ તો ચેરેરે મારીતા તુમ માથ છે
 આપણા હોંકુ સમાજની રિવાજજ એવી છે."

તે મારી જીવ જાણતી માથ તેની રીતે
 સદાજ દીમન જાતી બોલી "પણ મારી
 કથા કે ન્યારીજ છે. આપણી નમાજમા
 બ્યાં ત્યાં ગુલુ, ફપ, વપ અને ઝળવડીના
 કબ્બેમાં નજરે પડે છે અને તેથી અનક
 સ્ત્રીપુરુષોનાં જીવન ખાત બને છે હું એના
 કબ્બેમાંને ગાંઠુ તેમ નથી કે તેથી ગમરાઈ
 તેની નથી."

મેં પુછ્યું: "ત્યારે?"

"જો એકધું એજ દુખ હોત તો તેને
 સપાટાની સાથે દો કરી રાકત" અપરી
 વખાડી તે બોલી, "શુદ્ધ વખરનાને હું
 મુખીઅલ બનાવન અને કેળવણી વગરનાને
 હું કેળવીને કમીક કરત પણ આ તો તારન
 નિરાશાજનકજ વાત છે."

"ત્યારે?" અચીરાદથી હું બોલ્યો.

"ત્યારે ત્યારે શું કરો છો કપાળ!"

હવે મદાતિને તે બોલી ખરી, પણ બીજા
 સાથે આમ બેઠવું ન શોભે તેવું બાન
 થવાથી શરમાતી ને પસ્તાતી હોય તેમ તે
 તરતજ ધાના ચામતી બોલી

"મારા દુખે મને થેડી બનાવી છે તેથી
 ગમે તેમ બોલી જવાય છે જુઓ, હવે હું
 મારી કથા તમને કહી સંભળાવું છું:-

"માર વપની વધે માન લગ્ન થયા
 મારા મામાપ મુજી કાન હાનાથી તેમણે
 મને સાનરે ના પડું, બધા સાથે
 હાતમાળીને નતે ધોરજ તથા જાતિથી
 કેમ કામ નું તાર ન ત્રાતા, તથા
 મતિપથી કેવા સુખી થાય છે તે સાંભળ્યું
 પતિ ને પ્રભુ, પતિ વગર અવગા સુખનો
 આધાર અને માન દેવની અકૃપા અવગા
 દુખનું જુલો એ તેમણે મને સારી રીતે
 સમજાવ્યું, એટલુજ હીં પણ મગજમા
 હસીકિમરીને બધું બાંધ વર્તતી થતા મને
 સાસરે વગાવા માત પતિની ઉમર માગ્યી
 બહુ વધુ ન હતી પ્રથમ નીચત પચીજ હું
 જોઈ રાકી કે પત્ની મારે સંદ, મમત
 અને દેવથી વર્તવું એ તો બાલવાન લશણ
 છે એવું તેમને કાઢ્યે શોખની મુશ્કેલી હતું

નવા રોગ-માથ, નવદ કે પીડા-ને પણ
 કાઢ એકદમ ન હોતા પ્રથમ તેમના સ્વભાવ
 થી પરિચિત થતાનો પ્રવલ કંઈ, પણ મારા
 પતિ તેટલી પણ દરકાર ન કરતાં પ્રથમ
 થીજ સ્વાભાવ બેમાડવા માડ્યો હોય તેમ
 બોલ્યા:

“એ તાવનાનીની ગાફક આમ વાંકુ હોળનાં ક્યાંથી શીખી જાવ્યાં? અને આ કમ્પાઓળી અને કદમી ખોલીને લુગડાં પહેરે છે તે આપણે ત્યાં નહીં ચાલે સમજ્યા?”

દજી “અમે તમેથી વાન કરે છે એટલે સમજી રાકેરી ધરી હુ ખોલી: “હીક, ત્યારે કાલથી તેમ નહીં કરીએ.”

“પણ અત્યાર સુધી કેમ કર્યું?”

“તમારા આવા કાવનાની ખબર ન હતી. કાપદા ધડના અગાઉ થયલા ચુનાદ માટે તો સરકાર પણ સજ કરતી નથી.”

“પણ આ સરકારનું બધારણ લુદ્ધું છે.”

“એમ બાપણને શો ખબર?” શિખત લાલ્પ કરતી, લાલ્પકાની કાલ્પકાની અને તપત નચાવતી નચાવતી હુ ખોલી.

ખકાશ. કામદેવના બાળ શામે બાળપતિ દકી ન શક્યા.

મેં તેમને ખોળામાં સુવાડી રોદલ્યું ચુંબન લામ હેનથી તેમને કપાળે લાધ ફરવાનાં ફરવાનાં પુછ્યું: “એ તો દવે જલે હીક. મારે મારા પતિદેવને ખુરા રાખવા છે તેથી નેમની કમ્પાને ગાંધીન યજ તે કહેશે તે પ્રનામિ વાળ હોળી કપડાં પહેરીશ. પણ તમારા સમ તમને ખોલું નહીં જાગે તો હુ તમને એકજ સવાજ પુછવા માંગુ છું, તમે માથે વાળ રાખો છો, કાપવાળા કોટ પહેરે છે અને બીજી ફરમ કરે છે. તે મને ન ગમે તો તમે છોડી દો ખરા કે?”

“કદી નહીં, કદી નહીં. અમે પુરવ તમે સ્ત્રી. હું તારો માલીક, હું તારો ગ્રુ. મારી આનામાં રહેવાને તું બધાપણી છે. હું”

તારા કહેવા પ્રમાણે ચાલવાને બધાપણો નથી.” ઉછળીને મારા પતિ બોલ્યા.

“અરે, પણ તેમાં આટલા બધા આકળા શા માટે પડી જાઓ છો? એ તો હું સદજ ખુલાસો પુછું છું. મારે તમારા સ્વભાવથી તો પરિમિત ચતુ જેછળે કની કે હું તમારી છમ્મજા પ્રમાણેજ વર્તી તમારી દાસી થઈ રહું?” મારાનો બહેકતો અટકાવવા માટે વખત સાચવી હું બોલી.

પછી મેં તેમને એવા વચ કરી લીધા કે તેમણે કચુજ કર્યું કે “તું સુંદર છે અને ફેશનબધ કપડાં સતાં પેદરી અજગેશી અને તો લોકો તને તારી તારીને જોયા કરે, તે મારાથી કેમ સહેવાય?”

મારાથી દરયાંવિના ન રહેવાયું. હું અકમ્પાટ દસી. મેં કહ્યું: “જરુ, તમારી અદેખાઇમાં અમારો મરો! રૂપ કુદરતની અક્ષીસ છે અને તે જોઇ કોઇ પોતાની આંખ કાઢે કે કુદરતના અબ્બાસીઓ તે નીલાળે તેમાં તમારું શું કુંટાઇ મન વારુ? હા, એ ખરું કે દલિ પાપબરી કે વાસનામય ન હોવી જોઇએ, રૂપ તો અકાંદર કે ફેશન વિના પણ દીપી નીકળવાનું, અને રાખાઓની માફક તમે અમને ઓઝાપકડે ન ગણો ત્યાં સુધી લોકો જોવાના પજ ખરા. પણ સાચું કહેજો, તમે કોઇ દિવસ પરસ્તી પર દલિ કે જો ખરા કે?”

“આમ, આમ, હુચ્ચી! પરામળી, તું મારો કમ્પા કરવા બેડી છે કેમ? જોએ પણ ખરા, કેમ?” રશીઆ રમાનીઆને જોવા નાગો જવાળ આપે તેવો નાગો જવાળ મારા પતિએ આપ્યો.

‘કરકાયા, પકડાયા.’ મારી જીત મ્હા હોય
તેમ સંભારતી નીચાણમાં તગતજ દાખલ થયવી
હું પૂછાણને બોલી, ‘તમારી આખમાં કમળો
છે તે તમે આમાની આંખમાં પણ જુઓ
છો. તમે તમારા જીવાળ બીજાને ધારતા
હો તેમ જાણુય છે પુરુષો કેમ અદેખા
હોય છે!’

આ બનાવ પછી મારું જોડન અને
રૂપ ખીલતા ગયો. મારા પતિનું વિદ્યભ્યાસ
પર્યાં ચિત્ત ઢિલા માણ્યુ તેઓ અદેખા
“અને અધીરા બન્યા હુ કયા જાઉં છુ કોની
આંધે વળ કરુ છું અને કોની સાથે હમુ પાડે
છું તેની પણ લેખણે તપાસ રાખવા માઠી
તેમના આ સ્વભાવનો લાભ ૧૨ તેમના
મિત્રોએ તેમની ફેક્ટરી કરવા માઠી, પણ માન
નબંધમા તો તે છુટી નીવડી. તેમણે દલે
મારા પર આવના મારી બહેનપણી ૫૫ પંચા
પણ ફેક્ટરા માંડ્યા. જે બુલેટુએ એ પત્રો
સીધા મામ દાખમા અતી જતા તો તેમા
પહેલાંને તે કોના છે તે પુછના અતુલ
નહીં પણ પોને તે વાચના અને માધ ૫૫
તેમને વાચવા લાયક ન ગતી હું છુપાવતી
તો તેઓ ષડ્યુત્તનો ઉપયોગ કરી ખુશી
લેતા અને જ્યારે તે ૫૫ પાંચના ત્યારે
તેમને કમ પડતો.

એક દિવસ રમને દહાડે મપોર ૬૬ કે
કામપ્રસન્ને માળ ઉપર તેમના અભ્યાસ
મુદ્ધમાં બાજ. મે તેમને ત્યાં ન જોયા. ને
અમામીમા કંઈ જાના. વચિત્તને બહારે તરફે
યું કરે છે તે જોવાને અને પાછળથી આખ
દાની તેમને અભ્યાસથી માંખવા માટે છું
પાંચે પચમે અમાસીમાં મધ તો મારી આંખો
હરી મધ. અને તમર આખા. ‘આ બાપરે’
ની જુપ પાડી હું બેસી ગઈ. તેઓ ચમક્યા.

એ દેખાવ હજુ પણ મારી સમક્ષ તરી આવે
છે ત્યારે મને કમકમાટ છુટમા વિના રહેતો
તથી. માગ પતિએ એ કંબલાજી પડી ગયા
હોય તેમ એકદમ પાછા ફરી જોયું. મને
એકદમ મેડી ગયતી જોઈ તેઓ મારી પાસે
ગાળ્યા, મને અગાસીમાંથી ધરમાં લઈ ગયા
અને ફડી પાડી

“એ શું નાટક ભજવતા દત્તા ?” બોલે
વાર પડી મે પુછ્યું.

“એ તો નામેની જ્યોત્સના સાથે અગાસી-
મા જરા વાત કરતો હતો.”

“એમટ બીજું કે નહીં ?”

“ના, એ તો આપણા મરાજ સાવા
વહેમી કે સદજ વાત કરી એટલે
અદેખાઈ મારી, અને જમીન પર ઢાળી પડ્યા.”

“હાજો, બેન વહેમી અને પુરુષો કુદાર
ચિત્તના એરલા બધા કે પોનાની પત્નીઓને
મનમથના કપડા પચ પટેરના ત દે કે તેની
પાછા પ્રજાણે વાળ પણ ચોળાવાની ના
કહે” મે કરકાયામા તાણે મરો

મારા પતિ નમજ ગયા જ્યોત્સનાનો જાલ
અને મારા પતિના હોઠનું સમેવન યાનું એ
જોયું હતું, છતા પતિ કશુન કરવાન નહી
અને પુરીને સાફ કરામા નાજ નહી એમ
ધારી હું એ ચર્ચા બંધ કરી નીચે
કેતરી પડી

જ્યોત્સના રૂપમા મારા કરતાં ચરે તેવી
ન દત્તી, છતા મારા પતિ તેની જાજમાં વધુ
ને વધુ ફેસાતા ગયા, મે હૃદય સાથે ધણું
કદખન કર્યું આડકલરી રીતે થણાં મહેણાં
માર્ધા. પણ હવે તે વિકરાલ બન્યા. જ્યોત્સના
એ અને મારે ખવડાવ માંડ્યા અને મારા
પતિએ મારા પર અનેક આગો ચડાવ્યાં.

બુલેટુએ કે માધ અગતના કામપ્રસન્ને
હું જોઈ પુરુષ એકે વાત કરતી તો મારો મરો

કુડાતો; કોઇ ઓળખીતા કે મારા મીઠરના સંબંધી સાથે સહજ સ્થિત હાસ્ય પણ કરતી તો મારી કમબખ્તી નગતી. વિદ્યાભ્યાસ માટેનો સમય તેમણે મારી ઓછીદારી કરવામાં, મારા પર ઝમુઝમી કરવામાં અને જ્યોત્સ્નાના સંગમાં ગાળવા માંડ્યો.

હું કંટાળી. એ નાટક મારા દેખનાં, હું આંધળીજ હોઈ તેમ લજવાય તે હું જોઈ શકી નહીં. મારો ભાઈ નોકરી કરતો હતો તે ગામ હું આવી ગઈ. એટલે તો મારા પતિના માર્ગમાંનું કંટક દૂર થયું.

થોડા મહીના પછી હું પાછી ફરી ત્યારે તો પતિદેવ એકદમ બદલાઈ ગયો. જણાયા. કાકા બળીઆ બાપ-જના જેવો તેમનો સ્વભાવ

થઈ ગયો હતો. નાદાન મિત્રો અને જ્યોત્સ્ના-એ હું કોઈ સાથે આડા અને પાપી વ્યવહાર રાખું છું એવું મારા પતિના મગજ પર કસાવવા માટે મારા પર તેના નામથી પત્ર લખવા માંડ્યા અને પતિદેવના હાથમાં તે જતાં તે ગુસ્સે થયા; નહીં બોલવાનું બોલી દીધું, નહીં કહેવાનું કહી દીધું.

હું પણ જીવ પર આવી ગઈ. માથે

પડે તે વિશ્વદેવા કરીને મેં સહન કર્યું.

દુર્ભાગ્યે પતિદેવ પરીક્ષામાં નિષ્ફળ નીવડ્યા. તેમના પિતા નિરાશ થયા. તેમણે અભ્યાસ છોડાવ્યો અને નોકરી અપાવી. અમે પરગામ ગયાં. ‘જ્યોત્સ્ના તો ગઈ’ એટલાજ આશ્વાસન થી હું તેમની સાથે ગઈ.

કુંકા પગાર અને પરદેશનો ખર્ચ એ અનેએ પતિને નરમ બનાવ્યા અને સહકાર

કરવાની ફરજ પાડી. કોઈ વાર ભાડાવાળોતગદો કરતો, તો કોઈ વાર ધીવળો ગમે તેમ આકું અવળું લવી જતો. પતિના દયામણા ચહેરાની મને દયા આવી. મેં હાથની બંગડી કાઢી આપી. તે તેમણે વેચી અને પગાર અને ખર્ચ વચ્ચે પડતી ખાંધ થોડા મહીના મુધી તો

“બાઈલા, ક્યાં મુઠી ક્યાં કરે છે? દેખજ પર આ મુઠા.”

નેમાંથી પુરાઈ.

તે પછી તેમનો પગાર વધ્યો, પણ સાથે-સાથે જંગળ પણ વધી-દુકાળમાં અધિક મારા. ત્યાં છોકરાં ત્યાં ખાવાનું નહીં, અને ખાવાનું ત્યાં છોકરાં નહીં તેમ અમે માંડમાંડ પુરું કરતાં દત્તાં ત્યાં દેવને અમારી અદેખાઈ આવી. એક પછી એક છોકરાં વધતાંજ ગયાં અને દમણાં હું માત્ર છોકરાંની મા છું.

પુત્તી આશ્વસન અને પુષ્ટિકારક ખોરાક વિના મારું શરીર ગળાતું ગયું. જરૂરયાતમાં હું ઘરડી ડોસી જેવી થઈ ગઈ. એમનું શરીર પણ મારા જેવું જ છે, છતાં સંયમ જાળવવાનાં તેા એમણે સોમનજ આપ્યા છે. 'આનાર પીનારને ખુદ દેનાર અને છોકરા છોકરાનું નસીબ સાથે લાગે છે. કહી તેઓ આશ્વાસન આપે છે અને લે છે

પણ મારે બંગડી પછી અછોડા અને રાજસુખાળા વેચવાનો વખત પણ આવ્યો ખર્ચ ચલાવવાને અને પેટે પડેલાઓને જોગવા માટે મેં તે આખમાં આંસુ લાવી આપ્યા

દિવસે દિવસે મારા પતિ પણ નિસ્તેજ અને ચીડીયા બનતા ગયા. તેમણે બાળકોને મારવા માંડ્યાં. બાળકો નહીં તે પણ પુત્રના પેાપણુ વિનાની અમારી પ્રજા કેરી હોઇ શકે ? તે પણ માંદાસાજ આવે છે છોકરા બરાબર જાગુનો નથી. ડોક્ટર કહે છે કે તેના મગજની પીત્તવધીજ થઈ નથી હું તેા માદી-માંડી અને સુરાવડમાથી તરતની ઉંડવા છતાં ચમકાયા કરું છું.

પતિદેવ નિહુર બન્યા છે. કરકમરને કારણે તેમણે ઘર ખડક્યું છે ત્યાં નથી હવા અજવાળાનું દેમાલું કે નથી સુખશાંતિના દગપોડા.

અમે બધા માદા પડ્યા. ડોક્ટરના ખીંપ ચડ્યાં તે મેં મારી જાદુનપણી પાંચવીં રૂપાઆ ઉછીકા કીધી ચુક્યાં. પણ ત્યાં પણ મારા પતિને મારા જેવી જરૂરયાતના જવા જેવી અનેલી માન છોકરાની મા પર શક સજો આટલુ આટલું કરવા છતાં તેમનો ખરા પરનો, હું એકા હોવાનો શક મારી છાતી ફાડી તાપે છે, અને પુરવો સ્વાર્થતાજ મજા અને રાંદેખા જે એવું મારી પાસે બેસાવે છે.

આટલું બધું છતાં મારાં માવાપના શિક્ષણની જાવના મારામાં રહી ગઈ હતી. હું પતિને પ્રભુ માનતી હતી, તેમની ખવામાં મુક્તિ માતી આનંદમાં શિવસ નિર્ગમન કરતી હતી. પણ પતિદેવ શુભે થયા. 'નખજો માડી બેચર પર ચરો' તેમ તેમણે ઘરનો ખર્ચ માવી નહીં શકવાથી દાતીએ આવી ખરડાડ કરવા માડી. પીઅરથી દેસા લાવવાનું આડકતર સૂચન કર્યું પણ ત્યાં ભાલભાખીનુ રાજ્ય થયું છે. પીઅરીઆ મને એકડીને પોપે પણ મારી લગારને મંત્રિકતા અવકાષ છે

હું કંઈથી ગઈ તેમને છોડી છોકરાઓ સાથે ઘેર આવી. રેડીઓ કાતરા માડ્યો અને રૂ. પુણી, સુતર વગેરેની આપણે કરવા માડી

પરદેશ કરતા ઘેર ખર્ચ આછો થાય છે એટલેં મોડા રંમામા હું ખર્ચ નીભાવી શકુ છું પતિ પરનો બોલો એકા કરવા છતાં તેમના નન્દની પગવળી અને ઘાસ ચાવુજ છે તેમને એકલા રહેવાનું મંમતુ નથી પણ હું પણ હવે છોકરાંથી દંદાળી ગઈ છું.

એ નો કે નમગતાજ નથી જડમની માફક એકાજ દિશાનુ ગાત છે હું તેમની મોકરીવાળા મમમા ન રહેતા વતનમા રહું છું એટલે પતિદેવ ખીન્જાવ છે, મહેલુ મારે છે અને હજુ પણ મારા પર શક લઈ જાય છે માત છોકરાની મા થવા છતાં મારો આ અવતાર 'બોલો... .."

અને આ પુત્રિનું મગ્નુ રૂષાઠ જનું હોય એવું જણાયું તે વધુ બોલી ન શકી. સુખમાથી શમ નીકળવાને ખદ્દે આંખમાથી આંસુ ખરવા માંડ્યાં. તેને તમર અવતાં

હોય એવું લાગ્યું. તેને ચકરી ખાઇ-જમીન પર પડી પટકાઇ જતી જવાવવા માટે મદદ કરવા હું ઉઠું તે પહેલાં તો તે પોતેજ પોતાની મેળે વિરામાસન પર ઢળી પડી. ખુરસી પર પડીપડી પણ તે લવંતી હતી કે, “અરે મારા પતિ તે મારા પ્રભુ! મેં આ શું કર્યું? પરપુરુષ આગળ મેં કોની વાત કરી? વિવેક પણ ન જાળગ્યો. સાંભળનાર કષેપતા હતા, ખંચાતા હતા, અચકાતા હતા પણ પ્રયત્ન મિલનની વાત કરતાં પણ હું ન લજવાઇ. લાજ છુટી, પતિએ છોડાવી, પતિએ નફરત બનાવી. હૃદય એકદમ ઉધડી ગયું. મંત્રાંત્રી રાખેશે સંભાર વેરાઇ ગયો. આસપાસનાએ તે જોઇ લીધો. તેની વાસ લઇ લીધી. ના, પણ હવે પાછો દોટો દઇ દઉં છું. વધુ વાસ બહાર નીકળવા નહીં દઉં. મારા પતિ! મારા પ્રાણેશ! મારા પ્રેમો! ક્ષમા કરો. સાથે આવનાર.....”

એક બીજી પ્રાંઠા સ્ત્રી દાખલ થઇ. હું ચમક્યો. આજે મારી પર્યુકુટિમાં નારીઓનો આ હલો શો? મેં તેને ઓળખી. મેં કહ્યું: “ઓહોહો! તમે ક્યાંથી? આદર્શ પતિનાં હેતાળ પત્ની, તમારું શરીર આવું કેમ ચઇ ગયું? શેરડીના સાંઠે જેવા તમારા હાથ, ભરાઉ અને જેવડું શરીર, એ બધું ક્યાં? માત્ર તમારી ઉચાઇજ રહી છે.”

તે બોલી: “હું હેતાળ પત્ની ખરી, પણ મારા પતિ આદર્શ તો નહીંજ. હું તેમને પ્રભુની માફક પૂજું છું. પરમાત્માની એટલી ભક્તિ કરી હોત તો આ કલિયુગમાં જરૂર કેં કળ મળત. પણ મારા પતિ હજુ પ્રભુ નીવડ્યા નથી.”

“અરે! પણ તમારા પતિ તો કહે છે કે, ‘હું તો મારી પત્નીનો આદર્શ પતિ છું’” મેં ચમ્પાખીથી પુછ્યું.

“એ બધું કહેવાનું છે. એ હા, છે તો સાહિત્યરસિક અને બુદ્ધિશાલી પણ બધું ઉધે રહેતે. એમની રસિકતા અને બુદ્ધિ દરીઆના ખારા જલમાં વરસેલી મીઠાં પાણીની વાદળી જેવી નકામી ચઇ ગઇ છે. ‘સાહિત્યરસિક અને મોટા માણસમાં કૈંક દૂષણ તો હોવુંજ જોઇએ. દૂષણ વિના સાક્ષર કે મહાન પુરુષ થવાનું નથી.’ એવી ભ્રમણા તેમનામાં પેસી ગઇ. દારુ પીતાં શીખ્યા, તેની સાથે પરસ્ત્રી-ગમન અને રાતનો જુગાર આપોઆપ આત્માંજ આત્માં. ઇશ્વરદત્ત બુદ્ધિ અને રસિકતા બહેર મારી ગઇ. દુકાશ ખાવાને ઘેર-ઘેર ભટકે છે. ઘરનું ખાવાનું ગમતું નથી. રાત્રે કે મધ્યરાત્રે-ક્યારે ઘેર આવીને સુએ છે તે પણ હું જાણતી નથી. કોઇ વાર જાયું અને પુછું તો ‘ઓપીસનું કામ’નું સીધું, સરળ અને મારાથી તપાસ ન ચઇ સકે તેવું બહાનું. એમને માટે પહેલાં હું મગરર હતી, હવે નહીં. તેમની કમાણી દારુમાં જાય છે. સારે લાગે પેટે સંત્રાપ્તિ પડી નથી. હું સુકેલેખું ખાઇને કે કોઇ વાર બે પૈસાના મમરા ચણા ફાફી પડી રહું છું. મારું શરીર આગળ જેવું ક્યાંથી હોય? એમણે પોતાનું શરીર પાવમાજ કર્યું અને સાથેસાથે મારા શરીરનું નખખોદ વાળ્યું. સ્ત્રીહૃદય ક્યાં સુધી ટકી રહે? મારું ગળું શું? સમજ ગયા? વધુ કહેતાં શરમ લાગે છે. તેમણે મારા સુખનું અને સાથે મારા શરીરનું સત્તાનાશ વાળ્યું છે. કોઇ જાણે તો મરવા જેવું લાગે છે. નસીબ, કર્મ, આર્થ અબળા ને

એ કરતાં બીજું કયું વધુ પીરજ આપનાર
આપાસન છે ?”

વિરામામન પર ઢગ્ગ પડેલી યુવતિને પણ
જ્ઞાન આવવા માંડ્યું. તેણે પણ આ સ્ત્રીની
વાત સાંભળી દોષ એમ જણાવું હતું.

આ જાને મનારીઓ કે અનન્ય જોવા
સચેતો વચ્ચે સાથેજ જોડી હોડી : ‘એવો,
ત્યારે હવે અમારા પતિ પ્રભુ કે પથ્થર ?
શું સુખ જોઈને અમે અમલની આર્થ રમણી-
ઓની માફક એક કાવના પતિ સાથે ભવ

મજે એવું માંગીએ ?”

હું કે જ્યાં આપવા જાઉં એટલામાં
તો મારી નાનકડી, મીઠી દીંગલી જેવી હમમુખ-
બહેને અને દરોળી કાન આગળ મુખ લાવી
બુમ પાડી કે : “ભાઈલા, ક્યાં સુધી ઉંઘ્યા કરે
છે ? રેતવ પર ચા મુકી”

સ્વપ્ન હતું. મીઠાજ ગયો, પણ દીંગલી
બહેનને કે વઢાય ? અને સ્વપ્ન તુટ્યું ન હોત
તો પણ હું શે ઉત્તર આપત ? જે ધર્મ તે
ફિક્કર થયું.

મન

૨૦૦૬૭

સ્થનાર

૨૧. અનુપમ નાનાસાસ કવિ

પતંગદોર છુટયો,
ઓ ભવ,
કોઈ જાણજો.
જાણીડ જોર છોડો,
ઓ ભવ,
કોઈ જાણજો

પલટ્યો નથી ટુંદુ હત,
નાશ્યો અવમ એ તો નથી;
પખી પુરુષ પિંજર નથી,
ખાવાને પથ પ્રીત્યો નથી,
પતંગદોર છુટ્યો,
ઓ ભવ,

કોઈ જાણજો.

ઉડેમ બેળ જાક પૂર છે
કહે કૃષ્ણ મીતા કાગવટે.

અવ્યાસ ને વૈરાગ્ય બૌદ્ધ
નિશ્ચ કનેહતા દાર છે;
પતંગદોર છુટ્યો,
ઓ ભવ,
કોઈ જાણજો.

પ્રભુની પ્રભુતા પૃથ્વીમા પથરો,
અવમ એ સહને પ્રભુ સાથે;
મનહસની પર અકુશ ઘણો,
સહુ આત્માનું ઓજસ્ય પ્રગટો,
પતંગદોર છુટ્યો,
ઓ ભવ,
કોઈ જાણજો;

જાણીડ જોર છોડો,
ઓ ભવ,
કોઈ જાણજો-પતંગ.

આશાકની આજીવ

રચનાર :

રા. હરગોવિંદ પ્રેમશંકર કવિ

સંપાદક :

રા. વલ્લભ

[સોરઠી ગઝલ]

તુજ ધરકના દરબારમાં બંદા એકને જ શું છુટ ના—

ઉછળી રહ્યો તુજ જામ જ્યાં

મુજતેજ પીવા છુટ ના!

તુજ૦ કુવ.

૧*

અધરામૃતાશ* જરી નથી,

દગ્ દગ્ મળે પલકે કદી,

રહું લાગ્ય એવડું† છે હજી,

વહાલી! એવડી† ય શું છુટ ના!

તુજ૦

૨

તુજ ગાન મીઠું શીદને

મદનું ભયું† પાણું મુને?

પાણું તો હવે તરછોડતાં

તુજ ઉર શું કેં થાય ના!

તુજ૦

૩

બેસી દૂર હું નીરખું તને

ન રચે બીજું કેં નેવને,

હું જુએ બસે ન જુએ મને

તસુ હામની શું કરે મના!

તુજ૦

૪

અમીનું ઝરણુ તુજ ઉરથી

ઝવતું, હું તે ન શું જાણતી!

થાઉં દૂર ત્યાંજ ઝળી મરું!

અધિ, કલ્પ કર, દૂર ડાહ ના!

તુજ૦

* અધરામૃતાશ : અધરામૃત ૨.

† એવડું, એવડી : એ અર્થ-(૧) ચાહુ અર્થ : (૨) એ વહું, એ વડી : મોટું વા નહીં જો ગણુ તે.

લેખક :

શ. કનૈયાલાલ માણેકલાલ મુનશી,

બી એ. એપએચ બી., એડવોકેટ*

પ્રમુખ, સાહિત્યસંસદ.

૨૩૦૨૮

નોંધ

એકે મારી " પાટણનો પ્રમુખ" કે "શુજરાતનો નાથ" વાની હકલેખન આ વાર્તાના કેટલાંક પાત્રોની જોળખાણ પડશે. એવે એ બાતઓ ન વાની હાથ નેને મદદ નીચે આપેલી જોળખાણ બચે છે.

જયશિંહદેવ શેઠાણી અણીયવાડ પાટણનો રાજા અને શુજરાતનો નાથ.

મીનગદેવી રાજમાતા

મુંબાલ મહા અમાત્ય

હિદા મત્રી અને અમાનનો સત્તાધીશ.

દાદાક મત્રી * કર્ણાવતીનો સપાંથીય.

શોભ મત્રી

ત્રિભુવનપાલ રાજાનો ભત્રીજો ને † લાટનો દડનાથક. ‡

કાશ્મીરદેવી ત્રિભુવનપાલની પત્ની ને મીનગદેવીની ભત્રીજી.

હાક ત્રિભુવનપાલનો મિત્ર ને ભટગજ.

મંજરી તેની પત્ની.

સેજગજ સોરઠનો દડનાથક.

પરશુરામ તેનો પુત્ર.

રાખેડાર જુનાગઢનો રાજા.

રાજકુદેવી તેની રાણી.

* અમદાવાદ

† સામરમનીયી દમય્ય સુરીનો પ્રદેશ.

‡ બુધે.

આગલાં પ્રકરણોનો સાર

વિભાગ પહેલો

જ્યોતિર્હદેવે મોહલેલા ફરમાન મુજબ કાક ઉઠાના દીકરા આમ્રબટને ભૂચકચ્છનું હુકુમત્તવ સોંપી પાટણ તરફ જવા નીકળે છે. રાણી લીલાદેવીએ તેમજ રાણકદેવીએ પણ તેને તેડાવેલો છે. જતાં જતાં તેને જૈન સાધુ હેમચંદ્રસૂરિના પરિચય થાય છે, અને પોતે તેની પાછળ એક ગુપ્તચર થાને છે. અહીં આમ્રબટ મંબરી ઉપર મુઘ્ધ થઈને તેની ભાગ કાઢવાની ઘસઘામાં પોતાના ભવિષ્યના સાળા અને પાટણે લાઠ લેવાથી બળીકણી રહેલા દેવાપાલને કાકની ચેતવાણી છતાં છછેડે છે. કાકની ગેરહાજરીમાં બળજોરે ઉડાવવાની દેવાપાલ પેરવી રચેલો હોય છે એટલામાં કાક ભંતે આવી ફેટલીક રકઝક પછી પોતાનું કુટુંબ તેના રંક્ષણમાં સોંપી નય છે. મંબરીના મોહમાં પડેલા આમ્રબટથી આવગણના પામીને તેમજ મંબરીના પ્રભાવથી અનંતયા પછી હેમચંદ્રસૂરિ ખંભાત નય છે. આ બાબતુ દેવાપાલ ગઠના કોડારના કુદ્ધ નાયક અને કાકભક્ત દેવાને ભોળવી ઠોકાર ખાલી કરી આપવાનું તેની પામે પ્રયત્નને છે-એવી શરતે કે કાક પાછો આવે તો દેવાપાલ અનાજ ફરી ભરી આપે.

વિભાગ બીજો

ભૂચકચ્છથી દરીઆ વરિ પાટણ તરફ જતાં કાક વચમાં લાટી આગળ ઉતરી પડે છે, અને પોતાનો વેપ વિશ્વાસુ ખેમાને પહેરાવે છે. ખેમા આણલુસાર વડાણને પ્રભાસ આગળ લઈ જઈ હુબારી દે છે. કીનારે જમેલો ઉઠાનો દીકરો વાગ્મટ તેને કાક સમઠ “બચાવી” લે છે અને વચેળી લઈ જવાની તૈયારી કરે છે. આ બાબતુ કાક કુપી રીતે જીનાગઢ નય છે અને રા' ના કહેવાથી રાણકને પાટણ જોડે સધિ કરવા સમ્મતવવાના નિષ્ફળ પ્રયાસો કરી પોતે સધિકું જોડું કરી નહીં તુરંબ દેવાની પ્રતિજ્ઞા લઈ પાછો ફરે છે. રસ્તામાં તેને ઉઠા મહેતાની તાકબાજ તરફ વહેમ નય છે, અને બાબરાજાનું અનાયાસે તે વશ કરી લે છે. પછી તે પૂનરીને વેરો રાજાકદમાં પેરવી રાણી લીલાદેવીને મળવા ફોટકમંદ પ્રયાસ કરે છે અને જ્યોતિર્હદનું મન દેવડી તરફ ખેંચાતું અટકાવવાનું વચન આપે છે. એટલામાં જગદેવ પરમાર આવતાં તે સંતોઈ નય છે. જગદેવને ગભરાયેલી રાણી કાઢી મુકે છે. કાક સૂઝાને જ્યોતેવ આગળ હાજર થાય છે અને જીનાગઢ લેવાનું વચન આપે છે. એટલામાં જગદેવ આવી લાગતાં તે અંદર જતો રહે છે. પછી પરમાર અને ઉઠો ત્યાં આવે છે. ઉઠો જીનાગઢ જોડે સધિ કરવાની પેરવી બતાવે છે એટલામાં કાકને બદલે ખેમાને લઈ વાગ્મટ આવે છે. પણ કાક પાછો દાખલ થઈ ભેદ ફેલી નાખે છે. ઉઠો, જ્યોતેવ તથા કાકે વિષ્ટિ મારે જલુ' એજ કરે છે. દરમિયાન કાકનું રક્ષણ કરવાનું વચન મુંબલ લીલાદેવીને આપે છે. મુંબલ મેનજદેવી જોડે મસલત કરેલો હોય છે તેટલામાં કાક આવે છે, અને રાજાકદની સ્થિતિથી માહીતગાર થાય છે. વાગ્મટને બનાવી જવાથી પરચુરામની પુત્રી સમર્થ તેના ઉપર દ્વેષે બરાણ છે. પોતાની રૂબ વગર કાકને ઉતારો આપવા માટે રાજા મહેલનો ક્તોહતો પરમાર એક જીના નોકરને ફેદ કરી પોતે ધોરેલી જગામાં ઉતરવાની કુદગ પાડવા કાકને મળવા નય છે. ત્યાં કાક સાથે તેને ચક્રમક જેડે છે પણ તુરંત સમાધાન થાય છે. ફેદ કરેલા નોકરને છોડી દેવાની આજ્ઞા મુંબલ પરમારને કરે છે ને તે માથે ચઢાવવા જ્યોતિર્હદેવ પરમારને સલાહ આપે છે. શેખની વડુ પ્રેમકુંવર ને પહેલાં સંતાવણ કાકને અનજાતાં છોટાવનાર સમર્થ લીલાદેવીનો ખંડ રાજાગારતાં હોય છે ત્યાં કાક રાણીને મળવા આવે છે, અને રાજાને વશ કરવાની યુક્તિ મુકારે છે. રાણી તે અનજાવવા માટે છે. વળતે દિવસે પોતાની આજ્ઞાનો બંગ કરનાર સૈનિકને કાક ધાયલ કરે છે એટલે જ્યોતિર્હદેવ તેને ફેદ કરાવી, સાથે લઈને પરમાર સાથે ચોણા તપાસવા નીકળે છે. ત્યાંથી કાક રાજાને વેરે બીજી ચોણા તરફ નય છે અને આ બાબતુ રાજાની ટેળી તથા એમલનાયક અને તેના સૈનિકો વચ્ચે જામકું મુઘ્ધ થાય છે.

રાજ્ય, પરમાર ને એવલ તેમાં સખત ધારણ થાય છે ત્યાં શાંતી વંદે આવે છે અને બેબાન રાજ્યને છોડી ભય છે. આ લડતાં પડવાનો વડેમ લોકોને પડે છે

વિભાજન બોલો

બહુમતમાં રવાણા લાડતા સ્વાતંત્ર્યને મુડી કહાય છે અને તેજ દિવસે નર્મદાની આસપાસ કચ્છ વખતે આંબડ છુપાઈને મંદીની નીરખે છે મંદી રક્ષણ માટે બેબાની હરખર ન કરતાં આંબડ વંદે સાથે તલાવડમાં ભવ છે. વંદે ન શોનશ્વર અનાજ ક્રેવ પામમાં ભવ છે પણ કરના કચ્છમાં ચેષ્ટાદોશ મળતાં તેમને કેતરી નંગ ને તેની બેરી આજાઈ છોડી આવ છે, ને મોમેશ્વર નદીમાં કચ્છાય છે

(હવે આગળ ગાયો)

મંદીરણુ ક હું

મંદીરી ગય વાપરતાં રીખવા માંડે છે

મંદીરીએ આખી ગત આખ મીચી નહીં.
બેનાંવાને આશ્રય હોડવામાં તેણે
નોખમ ખેડ્યું હતું, પણ તે માટે તેને પતાવો
થતો નહોતો. આમ આર માણસો જોડે
મદમાં બરાબ ખેસવાનું તેણે સાદમ કર્યું
હતું, પણ તેને તેને મમરાઈ નહોતો
એકજ વિચાર તેના મમજામાં રમી રહ્યો
હતો. દુર્ભાગ્યની અર્ધામતાને તેનું શોરણ
સાચવવાનો સમય આવ્યો છે.

આ કારમી પંડિતની કન્વાલ સગ્ગારને
સ્વભાવ જેવા અસહારણુ હતા તેઓજ તેનો
વિકાસ વિદ્યાર હતા. જે જાતાએ પિતાને
વીસાવી તેને તેણે છોડી, જે કંદા મહેનાએ
જોરજીવથી પોતાનું પાણિમદણ કરવાની
ઉમેદ રાખી તેને તેણે હંફાવ્યા; જે અજીભખ્યા
સૈનિક તેને બચાવવા તેની સાથે લમે કર્યું
તે કાકને તિરકારથી તેણે કાઢ્યો. પણ કાકના
શોર્પયા તે બકિત થઈ; તેનું જીવિતજ જોઈ
તે પ્રથમ કારક બેડી, તેના મુત્સરીપણાએ
નેને મદાન કરી પણ કાકના હૃદયની
વિશાલતા માપતાં તેણે આશ્રમકા ગુપચી.
તેની કર્બપરણવજીતા ને એકનિધાનું પારખું

કરતા તેણે ગર વીસારે મુખ્યોઃ અને તેના
પ્રેમના શોધમાં નજીતા તેણે સ્વત્વ ખેડ્યું,
નર્મમા જે મૈનિકને તેણે કુતરો લેખ્યો હતો
તેની પુગલણ થઈ રહેવામાં તેણે ગર્વ માન્યો

કાલ ને શાંતના અભ્યાસથી મંદીરી
થયથા તેના આભાએ પતિને પરમેશ્વર
મજીવા પરમેશ્વર જેવા પતિ વિના કુવારા
મરવાનો નિશ્ચય કર્યો હતો. જોને પરચઃ ધાયો
હતો એવા પતિને પરજીના છતાં પંથર તેને
પરમેશ્વર દેખાયો. અને તે પરમેશ્વરની
બકિત પોતાનો જીવનમત્ર તેણે બતાવ્યો.

ભક્તિ અનેક પ્રકારની હોય છે. ડંચના
કરથી કેટલાક નામની ભક્તિ સ્વીકારે છે ને
નામપાચમ કરે છે. જીખની આશાએ બજીએ
છટ્ટદેવને આરાધે છે ક્ષત્રપ્રામિથી હપજેલી
જીવગયા અનુબવતા બજી વરદાતાની ભક્તિ
આરબે છે કાલક નરસિંહ ગો બકત દેવધેનો
થઈ લખરાતા હૃદયની ભક્તિમાં લીન અને
છે. અને કાલક એવો પણ વિરલ બકત
હોય કે જે બકત ને બગવાનનું અંતર તેડે;
દેવના સ્વરૂપે સ્વરૂપ સાથે તાદાત્મ્ય સાધે;
જોને પૂજ્યભાવ મર્વંબરી બદાનું સ્વરૂપ લે.

ના સેવાધર્મમાં અધિકારનો પ્રતાપ હોય; જેનું જીવન નિરંતર દેવમય અને અંતર સદા દેવરસીયું રહે.

મંજરીની પતિભક્તિ આ હેતુ પ્રકાશની હતી. તેની પતિભક્તિ પરંપુરુષના સમાગમના અભારથી પ્રગટી નહોતી; પતિ જોડે ગાત્રપણની અરાન અવસ્થામાં સેવેલા સદવાસથી નીપજ નહોતી. સસક્ત પુરુષની કરતો તેમાં અશ નહોતો; પાત્રણુદાર તરફ પ્રગટેલી ઉપકારાર્થતાની છાંટ ન હતી; સંતાનના પિતા તરફ વળી લાગણીઓ પર તે રચાય ન હતી. લુવાનીના ઉજ્જતા તરંગો શમાવવાનું કે રસિકનાના અદ્ભુત રંગો શોભાવવાનું પતિને એક સાધન માનવાથી પણ આ ભક્તિ પેદા નહોતી થઈ. પરંતુ પદમાં સુખ મેળવવાને લોભે, કે ક્ષેત્ર રીઝવવાની ઇચ્છાથી આ ભક્તિ પ્રેરાઈ નહોતી.

આ ભક્તિનું મૂલ્ય અનિર્વાચ્ય પ્રણુપ હતો; એનું અંધારણ પતિના સ્વભાવને જીવન-ક્રમ સાથે સાધેલી એકાગ્રતાનું અધ્યાય હતું; એનું પોષણ સર્વગ્રામી. એકનિષ્ઠ ને ઉજ્જતી રસિકના ને સંસ્કારિતા કરતી. કાકના નિરંતર સદચારની ઇચ્છા; તેનાજ જીવનમાં રસ; તેનીજ સેવાની દોસ; તેના પરજ સત્તા ચક્રાવવાની આકાંક્ષા; તેનાજ અધ્યોદય થઈ રહેવાનો શોભ—એ આ ભક્તિનાં અંગો હતાં. પણ એ અંગોના જનેતા દેહ-થી તેમાં રહેલો આત્મા નીરાળો હતો. એ આત્માના નવતંત પ્રાગમ્યથી મંજરી વગરપ્રયાસે આત્મસમર્પણ સાધતી; ને શરીર ને સ્વભાવની મિજના લુલી કાકનું અશુભ અંગ બની રહેતી.

ત્યારે બેનાંએ નર્મદાના મંદિરમાં તેનું અપમાન કર્યું ત્યારે આ ભક્તિએ તેના

દેયામાં અદ્ભુત પ્રેરણા કરી. જે વીરનું તે અંગ હતી તેનો પ્રતાપ તેનામાં સ્ફુર્ત્યો. તે નિઃશસ્ત્ર ને નિરાધાર સ્ત્રી મટી ગઈ; અને કાલસેરવને મહાત કરનાર ને નવધણુ રા'ને પકડનાર મહારથીની હોમત ને અડગતાની મૂર્તિ થઈ ગઈ.

આખી રાત તેણે ઘાટ ઘડ્યા કર્યા. પાંચ દશદિવસે વંધગી ખજર પહોંચ્યો, ત્યાર પછી દશખાર દિવસે લરકર તેમને ઊડવવા આવી પહોંચ્યો. એટલે વીસપચીસ દિવસ સુધી આ ઘેરો ટકાવવો પડ્યો. પાંચ માણસો ને એક સ્ત્રી એ ભગીરથ કામ કેમ કરે તેનો તે વિચાર કરી રહી. ગદ મજબુત હતો. દેવોનાયક ને સોમેશ્વર પ્રવીણ ગઢવી હતા. આંખડ મહેતાને પણ ઘેરો ટકાવવાની કસા ફેંક આપતી હશે. તેને પસ્તાવો થયો. કાસ્તીરહેલીએ તેને અનેક વાર આયુધ વાપરતાં શીખવાનું ને યુદ્ધની કસા હાથ કરવાનું કહ્યું હતું. પણ પોતાની વિદ્વતા ને પતિના શોર્ષના તોરમાં નેણે તેની સલાહ માની નહોતી; અને અત્યારે પતિની આજ્ઞા બોલા તે બેઠી હતી. જેમજેમ રાત જતી ગઈ તેમતેમ પોતાની નિર્જાલતા પર તેને તિરસ્કાર આવ્યો.

ભગમંજરું થયું ને તે કડી, અને દેવાનાયકને લાડયો.

“દેવા! સોમેશ્વર ક્યાં સુતો છે? મારે ગદ જોવો છે.”

“આ!” દેવાએ કહ્યું ને ડાકું ધુંણાવ્યું. તેનો અવાજ અશાંત હતો.

“કેમ?”

“સોમેશ્વરભાઈ તો પકડાઈ ગયા.”

“હે!” મંજરીને કપાળે પરસેવો આવ્યો.

“હા.”

“પણ એમનું થકું શું?”

“અનાજ લઈ પાછા આવનાં ગામના ચોટીદાર મળ્યા. મેંમેશ્વર જરે નેરાને ને તેની ધીરીને ઉપર મોકલ્યા, અને પોતે સદરા મજા. પછી કોણ ત્વજે સુ થયું ને તેરાને ખબર નથી.”

મંજરી કપી ઉઠી. આ અણધારેલી મુકેલીથી તેની હાંમન આંખરી મઠ.

“દેવા! જગતને સુ ધાર્યું છે?”

“બા! જગતનની જે હમ્મશ હોય તે ખરી.”

“પણ આપણુ સુ થયે?” ચિતામર્થે અવાજે મંજરીએ કહ્યું. તેના અંતરમાં ભગસા પેસવાની તેવારી કરતી હતી.

“આપણે?” દેવાએ કહ્યું, “મોટાભાઈ આવે ત્યાં સુધી મદ દલાવી ગમવાનો ખીતું મુ ર.”

દેવાના આ સામાન્ય શબ્દો સાંભળી મંજરી ને શરમ લાગી જે અદા એક સ્નિહિતે તેના પનિમાં હતી તે તેને પણ ન હતી તેના અંતરના કંઠાળમાંથી પ્રેમ અને અદાનો ઝળઝળાટ થયો. તેના હૃદયમાં એક પ્રચંડ તરંગ પ્રગટ્યો. તેનું મોઢું લાલચેળ થઈ ગયું.

“દેવા!” તેણે અર્જુનમાં અવાજે કહ્યું. “હા, તારા મોટાભાઈ આવે ત્યાં સુધી આપણે મદ સમયીયું. તું મારી જોડ ચાલ, મારે મદ જોડો છે.”

“અત્યારે જોઈ શું કરશો?”

“મારે મંજરી થવું છે.” મંજરીએ હસીને કહ્યું.

દેવાનાયકને મંજરીની હમેશાં અદેખાઈ આવતી, અમી તેના આંખને ત્વજે તે વચરહો પરણી મઠ હોય એવો તેનો અભિપ્રાય હતો. એ અભિપ્રાયમાં ઉદાર નીચથી તેણે ફરફાર કરવાનો આરંભ કર્યો.

“ચાલો” હસી તે આમળ થયો.

મંજરી અને તે મદ પર ફરવા લાગ્યાં. જેમજેમ પરીઠીક થતું ગયું તેમતેમ મળતા કામરા, નીચેનું શહેર અને દુગ્ધાં ગમમાં સ્પષ્ટ દેખાતા; મધાં ધીમેધીમે દેવાનો પટ ચાંતીતી મેખલા સમો પૃથ્વીને શણગારી રહ્યો. અને દૂર કુમરાની અસ્પષ્ટ દેખાતી દાર આમળ ઉપાનો પ્રકાર રાનો થત લાગ્યો.

મંજરીએ મદ જોડા માંડે. કાંધી થું થાય, કપે પુણે કયા રમતાએ સચવાય, અને કદ જગ્યાએથી દૂરના મામ ફેવી રીને જોળખાય એ બધુ જ્ઞાન ત્રપાડાયેલ મેળવવા માંડ્યું.

જ્યારે ફરતાફરતા તેઓ જે સ્ને મદમાં હતા ત્યાં આત્યા ત્યારે દેવાએ જે જગ્યાએ સોમેશ્વરને ચોટીદાર મળ્યા હતા તે બનાવર માડી. ખાનશી તે જોતા મંજરીએ જરા ઉંચી થઈ કોટ ઉપરથી નજર નાંખવા માંડી.

“બા! આ સુ કરો છે! આદર્શાં બધાં નીચા ન વજો, પેરો વીધી નાંખરી” પાછળથી આનડનો ગમરાવલો અવાજ આવ્યો. મંજરીએ એકદમ પાછું જોયું. આગ્રહદ દોડનો આવનો હતો.

મંજરી જેવી પાછી હસી તેવું તરતજ મનનન કરતુ એક તીર આવ્યું; અને મંજરી પહેલા જ્યાં નીચી વળી જોની હતી તેની પામે પથ્થર પર લાગ્યું.

“દેવા! જોતો નથી? આ પેલો પણે ઉભોઉભો તો છે તે?” આગ્રમટે યુસ્તામાં પુણ્ય, અને જવાબ સાંભળવાની રાહ જોવા વચર દેવા પાસેથી તીર ને કામડું લાઇ તીર મર્યું નીચે ઉભેલા સૈનિકના હાથ પર ને વાગ્યું ને તે ચીસ પાડતો દર અસ્યો.

“આંખડ મહેતા!” મંજરીએ હસીને કહ્યું, “તમે ધનુષ્ય આટલું જોરથી શા માટે પકડો છો?”

આમ્રભટ માનભંગ થઇ મંજરી તરફ ફર્યો. નાનપણથી ધનુષ્ય ધણુજ જોરથી પકડવાની એને કુટેવ હતી, અને ઉસ્તાદની ઠોક છતાં એ આદત તે છોડી શક્યો નહોતો.

“તમે કેમ જાણ્યું?” તેણે સાશ્ર્વ મંજરીને પુછ્યું.

“તમારા દુર્ગપાલ ઘણુંજ દલકેથી પકડે છે તેથી.” મંજરીએ સ્પષ્ટ પણ ધીમે અવાજે કહ્યું.

આમ્રભટના મગજમાં જરાક ક્રોધ આજ્યો. “તમારા દુર્ગપાલ” વંચલીમાં કપાઇ મરવા ગયા છે છતાં તેને હમેશાં આ સ્ત્રી વચ્ચે લઇ આવે છે. તેણે મંજરીની સામે એક દષ્ટિ નાંખી.

તેનો દરદી અપમાન કરવાનો નહોતો તેમ કાકની પ્રતિષ્ઠા વધારવાનો પણ ન હોતો. જેમ મા પુત્રને સલાહ આપે તેમ નીપાલસ-પણાથી આ મુશના તેણે કરી હતી.

“જે તમે દીકું પકડ્યું હોત” દેવાનાથકે કહ્યું, “તો પેલાનું અત્યારે કાળજીનું કપાઇ જત.”

આનું બાત આંખડને ક્યારનું થયું હતું, પણ તેને દેવાએ સ્પષ્ટ રીતે કહ્યું ત્યારે તેને ઘણું ખરાબ લાગ્યું. પણ મંજરીના દેખનાં ને આવી કોઈડી રિયાતમાં ગુસ્સો દર્શાવવામાં તેને શોભા નહીં લાગી. તેણે હસીને વાત ઉઠાવી.

“બા! એ મારી ટેવ કેમે કરી જતીજ નથી. પણ તમે અત્યારે કેમ નીકળ્યાં છો? કે દમણાં થઇ બેસત તો?”

“હું તો ગઢ તપાસવા નીકળી છું.”

“પણ અમે બધા મરી ગયા છીએ?”

“ના. પણ સોમેશ્વર નથી એટલે ગઢવા હું છું ને?”

આમ્રભટ જરાક હસ્યો.

“વાહ! એથી શું સરસ?”

“હસવાની વાત નથી” મંજરીએ ગંભીરાધથી કહ્યું, “તમારા દુર્ગપાલ આવેલાં સુધી આ ગઢ સાચવવો છે.”

આમ્રભટને પાછા “તમારા દુર્ગપાલ” શબ્દોએ ધા ફર્યો.

“હા. માત્ર ખાવાનું ખુટે તો-”

“ખુટે તો જુએ પેર.” મંજરીએ હસીને કહ્યું ને પછી ઉમેર્યું: “આલો, હું નાહીને નિલકર્મ કરી લઉં, પછી મને સસ્ત્ર વાપરતાં શીખવો.”

“શું તમારે લડતાં શીખવું છે?” આમ્રભટનું હૃદય મંજરીનું શિક્ષકપદ લેવાની આશાએ કુદી ઉઠ્યું.

“હા. અમારે એક ઘરમાં બંને જણને શોદા થવું છે.”

જેરહાજર કાકની સતત હાજરીથી બાપડો આંખડ કચવાઇ ગયો અને કે ઉપાય ન જડવાથી મુગો રહ્યો.

મકરણ ૭ મું

જેમાં આંખડને ગુરુપદ સાહે છે

આંખડ મહેતાએ જ્યારે મુદ્દકલા શીખવવાની ખુશી બતાવી ત્યારે ત્રણ મીજોનો તેને ખ્યાલ નહોતો. એક તો તેની શિષ્યાનો ખંત: તડકાની, મદનતની, થાકની મંજરીને પરવા નહોતી. અપેક્ષિત કસરતથી તેના હાથ થાકતા, અગેઅંબ કળાતાં, માથું દુ:ખતું, પણ

રત્ન પડતાં સુધી તે એક પદ પહોં વિરમતી નહીં, અને આગ્રહ અને દેવાને વિરમણ દેતી નહીં.

બીજી સીંગ મંજરીની ખુદિ હતી તેણે શબ્દ કરી પકડવા નહોતા. પણ કાકને, પ્રિયુવનપાવને અને કારમીસંદેશીને શબ્દ વાપરના ધણીજ ખ્યાનથી જોવા દતા અને ઘણી વખત પોતે મંજરીને શીખવના હતા કે મંજરી પોતાની મેજે શીખતી હતી તેને બેઠ રહેતો નહીં.

પણ બીજી સીંગ આગ્રહતી ધીરજની ખરી કમોડી કરતી. પોતાની પ્રિયતા જોડે હરવ, કરવ, બેવવ, દમવ. તેને શબ્દ વાપરના શીખવતુ, તે શીખવતા શરીરનો અશ્વજનલે -પદ કહેવો—અને છતાં પોતાની અને પોતાની પ્રિયતાના વચ્ચે એક મેરહાજર બકિયાથીજ જનવન એવુ અમેઘ રાતાવરણ મહાએ જોવા કરવુ—આ તમકાવક કસોતીએ કાક પણ પ્રજુથી સૃષ્ટિ મગનદ ત્યારથી મદયોગ નહોતો એમ આગ્રહત ખારીથી ખાનતા હતા તેણે કાઠે વખત આ અમેઘ વાતાવરણ જેવાના પ્રયત્નો કર્યા તેણે ઘણી અંગત જાતો કરી, ઘણા શ્રવનના પ્રસંગો કરી અંગભાષ્યા, ઘણી આજ્ઞાઓના સોનેરી રંગો સીંગસાને પ્રયત્ન કર્યો એ બધા નરક મંજરી મમતાથી જોઈ રહેતી, હસતી, બોલતી, મવાહ આપતી, સદાનુસૂતિ દર્શાવતી—પણ એની આમણમનુ કડમવ વાતાવરણ નો તેણે ને તેણેજ રહેતુ, અને આગ્રહતના પ્રયત્નો અધા નિષ્ફલ થઈ રહેતા.

એવાર દિવસ થયા પણ દેવાપાને ચાવ જાવનો રાખ્યા શીવાવ ગદ સર કરવાનાં કે પછી પમલાં લીધાં નહીં એટલે મંજરીને

શીખવવામાં આગ્રહતનો આખો વખત જતો. એ દિવસોમાં તેનો ક્યવાઈ વધતો ચાલ્યો. આખો દિવસ તેને કાકનાં સ્મરણે સાંભળવા પડતા, અને રાતના તેને સ્વપ્નામાં કાક આવતો. કાક તરફ તેનો દ્રેષ વધતો ગયો.

ઘણી વખત અપનામા તે જાઈ તેને ઝડપે કરી આવ્યો. એક દિવસ તેને એક વિચાર આવ્યો—એ જુનાગઢના ધેરામાં મરી જાય તો એ વિચાર એક વખત આવ્યો, તે ફરીફરી આવ્યાજ કર્યો તેને એણે ધરાપણે જોયો, મરેલો જોયો. તેનું કામ ચિતા પર બધાનુ જોયુ. એને આનંદ થયો.

આ વિચાર આવ્યા પછી યોદી વારે તે મંજરીને મરા તેને બીજો વિચાર આવ્યો. કાક મરી જાય તો મંજરીને શું થાય? તે ફરી થઈ જાય? પછી પોતાના પ્રેમનું શું?

સાજ પડી હતી મંજરી જરાક ખિન્ન હતી. જાને જણા ગઢના દરવાજાની તપાસ નીકળ્યા.

ચારપાચ દિવસના સાદચર્યથી જાને જણા છુટથી વાત કરતા હતા. આખરે તો એકજ વિચાર આવ્યા કરતો: કાક મરી જાય તો મંજરીની અવગથા કેવી થાય?

વાત કરતા મંજરી કેટલાક જુના પસંબેના સ્મરણો તાજ કરી રહી હતી. આગ્રહતનુ એક વાત પર ધ્યાન દમેશ જતુ: મંજરીની વાતમાં ઉદા મહેતાનું નામ કરી પણ આવતુંજ નહીં. ઘણી વખત એવી પણ વાત થતી કે જ્યાં તેનું નામ દેયું અનિવાર્ય થઈ પડે, પણ એવે પ્રસંગે જાને આવે તોપણ તેનું નામ કરી તે ઉચ્ચારતી નહીં.

અત્યારે આગ્રહતથી નહીં રહેવાયું. “આ! અમારા ખજાતમાં પણ દુર્ગપાલની કે કે વાતો ચાલી આવે છે.”

મંજરીએ જરાક પ્રયત્ન કરી પુછ્યું:
“એમ?”

“તમને એ સાંધીજ લખ આવ્યા કે નહીં?”

“હા.”

“મારા બાપા હંમેશાં તમારાં ‘વખાણુ’
કરે છે.” આંખડે ગપ મારી.

મંજરી મુગી રહી. તેની આંખો ફિચર
થઇ.

“તમે કેમ ખંભાતથી નાકાં તે તો કહો?”

મંજરી જરા હસી. “દુર્ગપાલ લખ
આવ્યા.” તેના અવાજમાં મૃદુતા આવી. “મને
બીજે દહાડે સવારે સાંધી કરવાના હતા. અને
મેં સાંધી થતાં પહેલાં મરવાનો સંકલ્પ કર્યો
હતો. એ તો તમારા હેમચંદ્રાચાર્યને લખ મવા
આવ્યા હતા, પણ તેણે આવવા ના પાડી એટલે
તેને બદલે મને ઉપાડી લાવ્યા.” તે હસી.
હાસ્યમાં પ્રણયનો સુમધુર રણુકાર હતો.
“ખંભાતથી અમે હોડીમાં નીકળ્યાં.
જ્યારે હું બેભાન અવસ્થામાંથી જાગી ત્યારે
એમનાં નયનો મારા પર ફરેલાં હતાં. ત્યારે
તો મને એમનાં તરફ તિરસ્કાર હતો.—”
ફરીથી તેના મૃદુ હાસ્યે આંખડના કાન દ્વારા
રસસાગર ઉછાળ્યો.

“ને હરે—” ન જણાય એવી કટુતાથી
આંખડે પુછ્યું—પણ સાથે હસ્યો.

તે શાંત અને નિઃશબ્દ અંધારામાં પણ તેણે
મંજરીનું મુખ નેજરથી ચતું જોયું.

“હવે” અને તેના અવાજમાં પ્રણયનો
પ્રતાપી ધ્વનિ હતો. “એ મારો—દેવ છે.”

કાંઈ બોલ્યું નહીં. પહેલી વખત આટલી
અસ્વસ્થતાથી મંજરી વાત કરતી હતી.
પહેલી વાર કાંઈ માટે એકવચનનો પ્રયોગ
કરતાં તેને સાંભળી તેનું હૈયું ધકકી ઉઠ્યું.

“દુર્ગપાલ અદ્ભુત માણસ છે.” આંખડે
કહ્યું.

“અદ્ભુત!” મંજરીએ જવાબ
આપ્યોએ કહ્યું. “તમે બધા એમને શું
જોળ્યો? એ તો એને જીવે જીવું છું તે
હું જ માણું.”

એક પલવાર લાવજારી શાંતિ પ્રસરી રહી.
આમ્નિભટનું હૈયું ગળામાં આવ્યું. એના
મગજમાં થયા કરતો વિચાર બહાર પડવા
કુદી રહ્યો. તેને સમજાયું ન સમજાયું—ને
તેનાથી બોલાઈ જવાયું:

“ને ન કરે.....ને એને હું થાય તો—”
તે બોલ્યો ને તેને પરતાવો થયો. ‘કેવો
પ્રશ્ન! ને કેવો! તેને પોતાની જાલ એથી
કાઢવાનું મન થયું, પણ મંજરી ગુસ્સે થઇ
નહીં. એ પ્રશ્ન તેના મગજમાં પણ ધ્રુમ્યાજ
કરતો હતો એમ લાગ્યું. તેની આંખમાં
પલવાર બાપરાપણું આવ્યું; તેના અવાજમાં
શબ્દોથી પણ વધારે સ્વોદ દયામણાપણાનો
અવર્ણનીય બાય સંભળાયો.

તેણે માથું ઢચું કહ્યું.

“એને મુએ...હું પણ મરીશ.”

શબ્દો સાદા ને સરસ હતાં. તેના
વિચારણમાં લયંકર શાંતિ હતી અને છતાં
આમ્નિભટની નજરે આ સંદર્ભની અપ્રતિમ
મૂર્તિ—આ શબ્દજ ગળે સ્વયંભૂ આંખમાં
ળળી મરતી હોય એમ દેખાયું. તે એક
શબ્દ બોલી શક્યો નહીં. મંજરી જ્ઞાન
વદને રેવા તરફ જોઇ રહી.

“બા!” ઘટિા ખંખારી આંખડે કહ્યું,
“દુર્ગપાલને હું થવાનું નથી. એ તો અમર છે.”

[પણ મારિ બુઝ્યા ૫૬ ૪૧૯]

રેખક

ગા. નાગુકસાલ નંદસાલ ચૌકસી

-૨૨૨૨૨૨-

સમાજ

દી વો હોવાવાનો થાય છે ત્યાર નેની બેપોત એકમ મોગી થઇ ખુબ ઉભર આપે છે, તેમ હાંના નમવમા આપણા દેશની સ્થિતિ સર્વથા આજાગ હતી ચીનો મુસાફર જુએનમંએ કે જે હીદમા વણા વાં રહ્યો હતો તેણે અહીંની ભાષા ગાંધી કહી અહીંના રીતરીવાજો અને સ્થિતિનુ જે વર્ણન કર્યું છે તે પરથી સમજાય છે કે હવેનો કાળ એ જાનિયવનનો આરંભકાળ હતો જાનિ-જવન એ કે કાસના જેટલુ તીવ્ર નહોતુ તેમજ પૂર્વની વર્ણવ્યવસ્થા શિથિય થવા માંડી હતી. ખેતી અને મેળાવન (દોર ઉઠેર) નું કાર્ય વૈસ્વજાતિ કનેથી નીકળી જઈ ચક્રો કને આવ્યુ હતુ અને તે બીદ પરમનુ પરિજીમ હતું. કારણ ખેતીના કામમાં દિવસ ચરણે સંભવ રહેલો છે. મુખ્ય ચાર વર્ણોમાં કાવના જેવા અનેક પેદા બેદો નહોતા. અધીજ વર્ણના મેદો ભદાર અને ઘણીર હતા. જરૂર પડે અધાએ લસવાર વાપરી જાણુના હતા.

ને મમરે વાણીઆઓમા પણ શૌર્ય અને મરદાનગીનો જુરસો હતો એ હર્ષ અને યુધ્ધોનાં સાત્રાજ્યોથી મિદ્ધ થાય છે કારણ હર્ષ પોને તેમજ યુધ્ધ રાજ્યો જાનિએ વૈસ્વ હતા, છતાં અસત કુરરી અને વિદ્વાન પણ હતા મુખ્ય ચાર વર્ણો ઉપરાંત કેટલીક મિત્ર જાનિઓ પણ ત્યારે અસ્તિત્વમા આવી હતી.

વેપારકળોગમા લોક કુલજ હતા. વસ્ત્ર વણવાની કળા તે મમવમા પશુ સપૂર્ણતાએ પડેલી હતી કાસમા આવના ત્રીજામા ત્રીજી કુમાસના થીવાવની કાપક કરના પણ વધારે કુમાસદાર રેશમી તથા કુતરાકે વસ્ત્રો વણાતા હતા. શીવવાની કળા તે વખતમા નહોતી. તેથી પોષાકમા માત્ર ધોળી અને ઓડવાનુ અમત્ર એજ મુખ્ય હતા. માથા સાત પાધડી, ફેટા કે દોળી નહોતાં. માથે કુલોની માળા આવતી, અમર તો એકેકા વસ્ત્રો છેક જ માથા પર કાકડમાં આવતો (હાલ પણ ધરકાં આજુસો શીઆગમાં કરે છે તેમ). રાજ

જ સરદારવર્ગમાં કિરીટ અથવા મુગટ પહેરવાનો આદ્ય હતો. બધાંને પોપાક એક સરખો હોવાથી સમાજમાં દરેક દરજ્જે તેનાં વસ્ત્રનાં પોત અને રંગ ઉપરથી નક્કી થતો. શ્રીમંતનાં વસ્ત્ર ખારીક પોતનાં અને રંગે સ્વચ્છ ને સફેદ રહેતાં; ગરીબનાં વસ્ત્ર જાડાં અને રંગે શામળાં રહેતાં. અન્નકારનો આદ્ય પુરુષ તેમજ સ્ત્રીવર્ગમાં વિશેષ હતો. સામાન્ય રીતે બ્રાહ્મણો દાઢી તથા માથાનું મુંડન કરાવતા. ક્ષત્રીઓમાં અને ખાસ કરીને લશ્કરી અધિકારીઓમાં દાઢી તથા થોભીઆ રાખવાનો આદ્ય હતો. સ્ત્રીઓની રિથિતિ ઘણીજ સારી હતી. તેમને શિક્ષણ અપાતું—મૃત્યુગાયન જેવી કળાનું જ્ઞાન પણ અપાતું. સ્ત્રીઓ રંગબેરંગી પોપાક પહેરતી. માત્ર વિધવા સ્ત્રીઓજ પુરુષની માફક તદ્દન સફેદ અને બીનકીનારનાં વસ્ત્રો પહેરતી. સ્ત્રીઓ ઉધાડ પગેજ ચાલતી. નાક કાન કેઆવવાનો આદ્ય તે વખતે પણ હતો. એ આદ્ય હોંદુ ધર્મશાસ્ત્ર પ્રમાણેનો છે. કન્યાનું માથું વરપક્ષ તરફથી થતું. ગાત્રવિવાહનું નામ નહોતું. વિવાહવિધિનો શાસ્ત્રાકત લાગ તે વખતના જેવાજ અભ્યારે પણ છે. પુનર્વિવાહનો આદ્ય નહોતો. વિધવા ઘણે ભાગે સતી થતી; નહીં તોએ કેશવપતનો (માથું મુઝાવવો) આદ્ય નહોતો. હાલના પ્રમાણે ને વખતે પણ ક્ષત્રીઓમાં પડદાનો રીવાજ હતો. મરણ પાછળ બોજનનો રીવાજ નહોતો, તેમ મરણ પાછળ અપાતા દાનથી મરેલાંના આત્માને અપર લોકમાં સુખ મળે છે, એવી હાલના જેવી માન્યતા પણ તે વખતે નહોતી.

ધર્મ અને નીતિ

તે વખતે મુખ્ય ધર્મો ત્રણ હતા:—હોંદુ, બૌદ્ધ અને જૈન. પરધર્મસદિષ્યતાની

અવધિ હતી. એકજ કુટુંબમાં જુદાજુદા ધર્મ પાડનારાં સાથે રહેવા છતાં કલેશનું નામ પણ નહોતું; તેમજ સમાજના વ્યવહારમાં પણ અડચણ નડતી નહીં. નતિ-બંધન બૌદ્ધ અને જૈન સંધાને પણ સ્વીકારવાં પડ્યાં હતાં. મઠમાં વસતા ભિક્ષુઓ માત્ર તે નહોતા પાળતા. હર્ષનો સમય એ વૈદિક તેમજ પૌરાણિક ધર્મનો સંધિકાલ હતો. ભારે બને વિધિનું પાલન થતું, જ્યારે હાલ માત્ર પૌરાણિક વિધિજ પ્રાધાન્ય ભોગવે છે. તાંત્રિક પૂજાવિધિનો ફેલાવો પણ સર્વત્ર હતો. ગણપતિનું માહાત્મ્ય અભ્યારના જેવું તે વખતે નહોતું. અગ્નિપૂજા તથા યજ્ઞયાગાદિનો પ્રચાર પણ હતો. અશ્વમેધ પણ થતા. હર્ષે એવા હિંસાત્મક યજ્ઞો બંધ થયાં મર્તિપૂજનું જોર તે વખતે દુનીઆભરમાં—ખ્રીસ્તી ધર્મમાં સુદાં—હતું. જુદાજુદા ધર્મના પડિતોમાં ધાર્મિક વાદવિવાદનો શોખ વિશેષ હતો. બૌદ્ધ ધર્મમાં તે વખતે અઢાર પંથ હતા. તેઓ આપસઆપસમાં પણ વિવાદ કરતા. રાજ-દરબાર અને શ્રીમંત વર્ગ તરફથી આવા ધાર્મિક વાદવિવાદને ઉત્તેજન પણ મળતું. અહિંસાનો સિદ્ધાંત મુળ હોંદુ ધર્મનોજ હોવા છતાં યજ્ઞમાં થતી પશુહત્યા માટે તેમાં છુટ હતી. પરંતુ બૌદ્ધ ધર્મના પ્રભાવે પશુપંથ તેમ માંસાહાર હિંદમાંથી કમી થયાં. ગોવધ જીલકુલ થતો નહીં.

સામાજિક નીતિમત્તા હિંદુ પ્રકારની હતી. લોક દેક ઉતાવળીઆ અને અનિશ્ચિત સ્વભાવના હોવા છતાં નીતિની દૃષ્ટિએ શુદ્ધ હતા. અન્યાયથી કેાઇની વસ્તુ તેઓ લેતા નહીં; એટલુંજ નહીં, પણ ન્યાયની નજરે આપતું પડે તેના કરતાં દેક અધિક આપતા. પાપનું પ્રાયશ્ચિત અન્ય જન્મમાં ભોગવવું પડશે, એવું

આત્મીયપૂર્વક માનતા હોવાથી લોક પાપચા ખીત્તા અને નીતિથી વર્તતા. રાજ્યકારભાર પ્રમાણિકપણે ચલાવે હોવાથી તથા લોન પણ દુર્ગમગીને તીવ્રપૂર્વક વર્તતા હોવાથી યુનાન પ્રમાણે અપ્ય હતુ આ આમતમા દાવની રિધતિ કેવી વિષયીન છે.

રાજકીય સ્થિતિ

રાક, થવન વગેરે લોકોના આ દેશ પ-
કુમના થવા માંડ્યા તે પછેલા અદીની
રાજ્યકારભાર લોકનિયમિત હતો કર બેનાર્યા
વગેરે મહત્વના રાજકીય પ્રયોગા પ્રગતી
મવાહ લેવાતી. પ્રગતવરનો રાજ્યકારભારમાં
પોતાની ભાગીદારી છે એમ સમજતા દુકામાં
મગ્નપ્રગતો સમયે એટલે બધો માદ હતો
કે રાષ્ટ્ર, રાજ તથા પ્રજા વીચ ભોતતા એકજ
રાજનો પ્રયોગ થતો દાખવા તરીકે —
કુકે, પાંચાવ, વિરાટ, અંગ, વગ વગેરે
અગત્યનું જુદાનું કાળ સુધી આ પરિસ્થિતિ
હતી પણ પાછળથી અનાં તેમજ
યુદ્ધોનાં રાજ્ય થતાં રાજસત્તા અનિયમિત
બની. અને પછી તો 'રાજ' એ
દેશી અર છે, એ બહુજનમાન્યતા રૂઢ
થઈ ગઈ સાતમઃ સૈકામાં આવા રૂઢ
અનિયમિત સ્વતંત્ર રાજ્યો હોંદમાં હતા
કેમકે હોંદનો એકજત્રી અમત ને કાળમાં
રાક પણ નહોતો. રાષ્ટ્રના સામર્થ્ય માટે

અનિવાર્ય મનાતી રાષ્ટ્રભાવનાનો સમુદાય
અભાવ હતો. 'રાષ્ટ્રપ્રેમના અભાવે દેશરોહને
પુષ્કળ અવકાશ મળે છે.' એ નિયમાનુસાર
સખ રાજનું અવસાન થતાં, લોકમાં રાષ્ટ્રીય
ભાવનાનો અભાવ હોવાના કારણે, મહત્વાકાં-
લીઓને દરેકે રાજરોહ અને દેશરોહ થવાના
અનક દાખલા તે કાળમાં બનેલા છે.
આબુઅલધી જે તોત મળપદ પચાતી પડતો
તેનો પ્રજા તરફથી વગરિરેથે સ્વીકાર થતો.
અર્થાત્ ક પ્રગતી આ બાબતમાં ખીલકુપ
એપવાહ હતી રાજ્યકાર્તવ્યો ઘણી થતી,
પણ તે પ્રગતી ન હોતા અક્તિઓની હતી
મકુષા પ્રવાદ કે સંતપતિજ નિમ્મતાન કે
દુનય મગ્ન પછી રાજપદ પચાતી પડતો.
આવી પરિસ્થિતિ હોવા છતા પણ તે સમયનાં
હોંદી અનિયમિત મગ્ન, એસીઆના તેમજ
જગતના તરફથીન અન્ય રાજ્યો કરતા
વધારે આબાદ અને અવાદ્ય હતા જુદાંજુદા
રાજ્યો વચ્ચે સામ્રાજ્યમત્તા માટે લુકપ્રસથ
મગ્ન રહેતા હોવાથી લોમોના લડાયક જુસી
લડા સનેજ રહેતો તેમજ જુએનસમના
વર્ણન પ્રમાણે લોકોની રહેણીકરણી સારી તથા
અમનરદિન હોવાથી સાતમઃ સૈકામાં હોંદી
રાજ્યો અનિયમિત રાજ્યઓના અમલ તળે
હોવા છતા પણ અલાદ્ય હોઈ, એનખાજ
કિંવ અધિષ્ઠિત સાતતાના પરિણામે ઉત્પન
થનારી દુર્બલતાના તડાકામાં સપડાયાં નહોતાં.

સર રામકૃષ્ણ ગોપાળ

ભાંડારકર

(“ રમરણ મુકુર; ”
લેખાલક ૨૦-ક)

૨૦/૧૧/૨૦

લેખક :

શ. નરસિંહરાવ ભોળાનાથ
બી. એ., ટી. એસ.

૨૦/૧૧/૨૦

વિશાળ નદીના પટ આગળ ઊભો રહેલો મનુષ્ય એ પ્રવાહનું મળ મેલવા નીકળે, છેક સાંકડું બેઠિયું થતું દેખે, હજી પાછળ મેલવા જાય, કોંઈ પર્વતના ધુમસવાદળાંથી વીંટાયલાં શિખરોમાં મળ ઝરણું સંતારી રહેલું અદૃશ યાય;—તાલી કિયતિ આજના વિષયભૂત મદારા રમરણની છે. ભાણ્ડારકરનો સંપર્ક ઊંડા જૂતકાળમાં કદારે મદને પ્રથમ થયો. તે મેલવા જતાં ધુમસવાદળાંનું જૂથ આડું આવે છે. કાંઈક એ ઝરણું જરે છે. ને નથી જડતું. ઈ. સ. ૧૮૭૫માં હું મેટ્રિક્યુલેશનની પરીક્ષા આપવાને અમદાવાદથી મુખર્ષિ આવ્યો. તે પૂર્વે કદિક, કોકવખત, ભાણ્ડારકરને હું મદારા પિતાની સાથે મળ્યો હતો; મુખર્ષિની પ્રાર્થનાસમાજના મંદિરમાં ! વખતે દરો; પણ ચિત્ર ઊઘડતું નથી.

અરુ. તો સારી જાંખરાંમાંથી નદીપ્રવાહ સ્પષ્ટ પ્રગટ થયેલો હોય ત્યાં જ આવું.

ઈ. સ. ૧૮૭૬ના આરંભમાં હું મુખર્ષિ

ની એલિફન્ટા કોલેજમાં દાખલ થયો તે વખતે સંસ્કૃતના પ્રોફેસર (! તે વખતે જાણ્યામાં આસિસ્ટન્ટ પ્રોફેસર) તરીકે ભાણ્ડારકર ત્યાં હતા. મુરશિયમો અંખન્ધ તે વખતે શરૂ થયો. મદને તે વખતે કાંઈ જાન નહોતું કે મદને સરફત સાડું આવડતું હશે, અથવા આગળ જતાં સાડું આવડશે. પણ હેમણે મદને આગળની કાલ્યો હતો. કોલેજમાં દાખલ થતાં કમ પ્રમાણે સ્કોલરશિપ મદને મળી હશે તે માત્ર ત્રણ મહિના સુધી જ ચાલવાની, પછી ટર્મને અંતે સ્કોલરશિપ મારેની પરીક્ષામાં બેસ અને પાસ થયા તો નવી સ્કોલરશિપ મળે, તે આપણને કશી ખબર નહિ; પરીક્ષામાં જયા બેસા તેમ હું બેસા; નપાસ થયો, સ્કોલરશિપ ના મળી. ભાણ્ડારકરે કેમસે વચ્ચે પૂછ્યું, કાંઈક ધખધાનીને કે—“સ્કોલરશિપ કેમ ના મળી?” હું એમ જાણતો તો કે પાસ થાય તોની સ્કોલરશિપ ચામુ રહે—આ નવી સ્વતન્ત્ર પરીક્ષા નહિ—તેથી કળું: “મદે

રંગાવરણિય ઓઈ. 'મ્હારા ઉત્તરમાંનું અજ્ઞાન -
નિયમોનું અજ્ઞાન - સુરજ સમગ્રી સકયા નહિ

કાલેજમાં કિરસના ઉત્તરમાંનું જ જાણ્યાર-
કર પોતાનો શિક્ષણસમય રાખતા હતા. ખોપોરે
જન્મ પછી વામવૃક્ષ લીધા પછી જાગીને
તાજ થાય, તે પછી કાલેજમાં આવતા. આમ
તે વખતે કાલેજના વિદ્યાર્થીમંડળમાં કિંવદન્તીથી
જાણ્યું હતું. પ્રેરેસરે થણે જાગે જાગા રહીને
જ વર્ગોમાં શીખવતા હતા; બાણ્યારકર નાત
એ વિવિધા અપવાદ હતા, 'પુલપિટ ની નીચે
ખુગ્રી મૂકાવીને એકે એકે શીખવતા હતા
પરંતુ એક સમય હેવો પહોં દતો કે 'પુલ
પિટ' ઉપર જીજા રહીને શીખવતા અને
આજસ જગાડવાને માટે દરેકે કેમ પુલપિટ
ની ધારે પારે, કાપે અને રિચર નબળકર નેસ
રહેવા મેજની ધારે હાથ પાછા નાખીને પકડતા
પકડતા, સાવતા વાલ અને શીખવતા વાલ

સુર તરીકે, મિલક તરીકે બાણ્યારકર
કેવા દતો? મ્હારો અનુમા નો
હેવો છે કે એ અનુક્રમ સુર દતો
એક દેખતો નિન્દક રહેને એકવાર
કહેતો દતો કે કેકન કાલેજમાં બાણ્યારકર હતા
ત્હારે તો કરુ શીખવતા નહિ, બેહા બેહા
ત્રોકા ખાંતા હતા, અને ત્રોકામાથી જનકી
છરીને બોલતા: "કુ...કુ...અયિ કટોરયગ
હિલ નં પ્રિયમ્"—આ નકલ કટોર સખ્તના
લો હિપુ જાર એ નિન્દક ચૂકતો, જનકી જીજા
ની સુચના કરનારો બાર. આ નિન્દાચિત્ર કેવળ
અન્યાયપૂર્ણ, અને હુ તો હાથી કે અસસ્-
પૂર્ણ હતુ. નિન્દકનો દેનુ મો હશે? મહુ
બાવો, બાગ પુજ્ય સુરનો એ અકારજુરનુ જ
દતો.

કાલેજની એક ટર્મની વચ્ચા પરીક્ષા
થામાસાના ટર્મમાં થતી, 'મિડ-રમિનલ'
પરીક્ષા ઉત્તરપત્રે તપાશી રહીને પોતપોતાના
પત્રે વિદ્યાર્થીઓને પાઠા આપવાને કલાસમાં
બાણ્યારકરે કહ્યા. મ્હારો ઉત્તરપત્ર મ્હને પાછો
અપિતા રહેવા સુરજ બોલ્યા "ત્હમરી ઉત્તરે
લખવાની પૂઠતિ હેવી છે—", થયું હુ તો
મજરઈ મયો, બેચ નીચેની જમીનમાં મમાઈ
વાડ કે શુ કરુ?—એમ થાં ઉત્તરો નવાર
હશે તેથી કપડો દેવાનું શુ વ્યુ એમ જાણ્યુ
સુર આગળ વધ્યા 'માત મુદાને વાગીને જ
ઉત્તરો લખોઁ એક રાજક વધારે નહિ, એક
ઓછો નહિ હુ આ ઉત્તરપત્ર નમના, ન મળી
તે કયાસમાં રાખી સભાગાતુધુ. એમ કહેતા
આખો ઉત્તરપત્રવાચી સભાગાવતા ઉત્તરે લખે
ગુનિરમનના રાજો: બોલતા ગયા ફૂગ્રી,
ખીજ ગતિથી, હુ રાગાદુ મયો કઠીથી થયુ
કે બેચ નીચે જમીનમાં મમાઈ વાડ કે શુ
કરુ?—મ્હારી મજેન ન્દને જાન તે
ઉત્તરે તો નાનુ જ. નમસ' પગુ હાં વાગેછે
ક ને સમયથી કાઢક જાન મ્દને થયુ પ્રાય
જન્યવમણ અનુગમજાન * એવાય પ્રવચો.

હમરી કાલેજમાં સરજન નાટકો
વિદ્યાર્થીઓ જાગવતા વિદ્યાર્થીય નાટક
જાગવવાનું હતું, ત્હના રિક્તેસો વખતે કેલ
કેલ વાર બાણ્યારકર આવતા અને મચનાઓ,
સુવારા, વગેરેથી અમુક્ય મહાપના આવતા
હતા. એક વખત ખીજ અંકનો અન્તિમ
મ્લોક પુરતર અનેકા વિદ્યાર્થીઓ માયો
બાણ્યારકરે "એ કીક છે, પણ આ મધ્યાન્હ
નમણુ વર્ણુન છે માટે તે સમયને માટે
નિર્મિત કરેલા મારગ રાગમાં ગાવો કીક

શે.” એમ કહીને ડળાણ: શિશિર નિર્પીલતિ
“હે શિશી દયાદિ વાળો શાઈલ-
વિકીડિત, એ જન્દની ગમ્ભીર પદંગતિમાં,
સારંગ ગાગના મધુર ગમ્ભીર સૂરો, પોતાના
મધુર ગમ્ભીર ગાનરવવટે, પૂરીને સંભળાવ્યો.
હું પ્રેક્ષક જ હતો. આ ચિત્ર હજી રમરણુ
આગળ ખડુ થતાં એ ગમ્ભીર, મધ્યાન્દશ
રમેરોમમાં વ્યાપેછે.

એ જ નાટકનું ‘ટ્રેસરિસર્લ’ ઑટરોડમાંના
તે વખતના એક સારા નાટકચક્રમાં રૂત્રે થયું;
હું તે વખતે કુતૂહલથી, અને પાતવર્ગમાંના
એકની મિત્રતાને લીધે, હાજર હતો. ભાષ્યારકર
અને કાશીનાથ ત્રિવેદ તેલંગ પરીક્ષણુ, સચ્ચન,
દયાદિ માટે આયા હતા. તેલંગનું નામ
અસારે થોડાંને યાદ હશે. ભાષ્યારકરના એ
શિષ્ય એક વખત હતા—અંબાલાલ
સાકં:લાલની સાથે, એ તેલંગની નત્ર, મધુર,
આકર્ષક છબી કદી ભૂલાય હેવી નથી. એ
ત્રિશે અહિં ‘વધારે લખતું અપ્રાસંગિક ગણાય?
હા—કલાસમાં એઓ શિક્ષક હતા, તે
વખતે લેકચર પછી હેમની જોડે એ ત્રણ
પરિચિત શિષ્યો ભેગો, અર્ધપરિચિત શિષ્ય
હું પણ સાથે સાથે યુનિવર્સિટીમાંથી ગિરગામ
સુધી જતો, તે વખતે આખે રસ્તે તેલંગની
નિર્સંગ મધુર વાણીમાં ઊંચા વિચારોના વાતોલાપ
થતા તે હજી મહારા કણમાં મધુર પ્વનિ વગારે-
છે. એજ્યુકેશન કમિશનના સમર્થ મેમ્બર તરીકે
અમદાવાદમાં તેલંગ આવેલા તે વખતે
ત્રો. આખાજી વિષ્ણુ કાયવટે અને બીજા
એક બે મિત્રો સાથે હું પણ એ મંડળ
જોડે રસ્તામાં હવા ખાવા ગયેલા તહેમાં
હતો; તે વખતે કાયવટેએ તેલંગને અમૂલ્ય
માહિતી સૂચના વગેરે આપેલાં, કમિશનની
એકમાં સા ધોરણે પોતે પ્રશ્નો પૂછતા

વગેરે અંતર્ગત પ્રવેશ હમને હેમણે આપેલો,
તે વખતની એ સમર્થ નેતાની હૃદયવૃત્તિનાં
સુન્દર દર્શન થયાં હતાં. મુખાધમાં સામાજિક
પરિપક્વતા પ્રમુખસ્થાને તેલંગ પ્લેટફોર્મ ઉપર
ઊંભરા રહીને, નિશાળ પ્રેક્ષકમંડળમાં ખળભળાટ
ચંતાં, માત્ર એક હાથ ઊંચો કરી, તર્જનીના
લલિત સંચલનથી, મધુર સ્મિત સાથે ઉચ્ચારેલા
મન્દ નિષેધવચનથી આખા મંડળમાં શાન્તિ
તત્કાણુ પસરાવતા એ અદ્ભુત ‘સુમ્મક’
શક્તિવાળી મૂર્તિ હજી મહારી નજરે રહામે
છે.—પરંતુ, ખરે, બહુ આડા આપણે ગયા.—
પાછા આલો. એ રિહર્સલમાં ઓડીનરી-
નો વેશ લેનાર એક વિદ્યાર્થી ખર્વે નામનો
સુન્દર મુખાધૃતિવાળો, પણ મોડો બહુ હતો,
તેને રાણીનો વેશ ઝાંઝવથી સરસ ભજવતો.
દોટો. ભાષ્યારકરે મહેજ દીકા કરી: “રાણી
મોડી બહુ છે.” તેલંગે ચતુર સ્લેપવાળો ઉત્તર
દીધો: “મહિવો છે કની?”

આ નાટક વખત નહિં, પણ ‘ઉત્તર રામ-
ચરિત’નું નાટક ભજવાયું તે વખતે થયેલા
એક વાતોલાપનું રમરણુ થાયછે. હું જાતે
હાજર નહોતો; વિદ્યાર્થીઓમાંથી જાણેલી
વાત છે. રામચન્દ્ર બોલેછે:

માતૃમિશ્વિન્દ્યમાનાનાં તે હિ નો દિવસા ગતા:
તે પ્રસંગે તેલંગ શુરવર્ધ ભાષ્યારકર તરફ
નિર્દેશ કરીને બોલ્યા:

શુભિ: પાંચ્યમાનાનાં તે હિ નો દિવસા ગતા:
તત્કાલ આપુર્વથી શુરજી ભાષ્યારકરે ઉત્તર
કહ્યો:

શુભિસ્તાડ્યમાનાનાં તે હિ નો દિવસા ગતા:
—તો ઉપર ભાર દઈને બોલ્યા. રમૂજની
હસાહસ ચર્ચ. આ શુરશિષ્ય સંખન્ધ હાલ
ક્યાં હશે?

એ જ નાટકના દુસરિહસંઘ ૧૦ વખતે આપ્તકરના ન્હાના મનુષ્ય વાસુદેવે વાસન્તીના વેશ લીધેલા; વાસુદેવ નિર્મલસુંદર હોઈ અવિશ્વાસી બહુ જ દીપ્તા બોલેને આપ્તકરે નિર્દોષ રમણ રોળ કરેલું તે પણ નિશ્ચયશ્રીઓની જાણ હતું.

કોનેજામીની હું છટ્યો તે પછી મ્હારા ન મળેલા સંબંધમાં દેશી ભાષાનું સાહિત્ય યુરુ આપ્તકરને જોડે વિશેષ અગત્ય મંપકમાં હું આવ્યો ગયો હતું. અનેક પ્રસંગે હું હેમને મળવા જતો. ગોવર્ધનરામ પણ જતા; આ વિશેષ આપ્તકર કહેતા. “મ્હારા દક્ષણી શિષ્યો મ્હને હવે મળવા આવતા નથી, ગુજરાતી શિષ્યો મ્હને હજી પણ મળવા આવે છે એ કેમ હશે?” વાચક! ઉત્તર ત્હને જણી જ—હું ન્હારે જગદે હેમને મળવા જતો. ત્હારે હેમને જ્યેષ્ઠ પુત્ર, મ્હારે પરમપિત્ર ને સદાખ્યાતી શ્રીધર દાબર હોય, પણ કદી પુરશી ઉપર મેસે નહિ, કોનો જ રહે—મ્હને પછીથી ખબર પડી કે દક્ષણી ભોંકામાં રહેવા પિતાને માન આપવાનો રિવાજ છે. આખર બહુ વખતે આમ થતાં, શ્રીધર પોતે પણ મરી જતાએ મદમા પછી, આપ્તકરે હેને જગદેવનીથી પુરશી ઉપર મેસાડ્યો. બોલ્યા: “એ એમ” અને છે કે પોતે હજી વિનયનિયમનું (under discipline) છે.”

એકવાર પૂનામાં હું આપ્તકરને મળવા ગયો. તે વખતે યુનિવર્સિટીમાં દેશી ભાષાઓને સ્થાન આપવાની લડન મદાદિત્વ ગેરિન્દ ગાંડોના સભ્ય નેતૃત્વ નીચે ચાલતી હતી.

આ પ્રસંગ વિશે વાન નીકળતા: આપ્તકરે પોતાના કાંઈક, અશે વિરુદ્ધતાના વિચાર દર્શાવતા કહ્યું “સરકુતના માન વિના દેશી ભાષાઓનો ઉત્કર્ષ અસકય છે. અત્યાર સુધી યવેશી એ ભાષાઓની ખાતરબીની ખીજ સરકુતના અભ્યાસમાં છે. દેશી ભાષાને સ્થાન

સર રામકૃષ્ણ ગોપાળ ભાષ્યારકર

જુવો. ગોવર્ધનરામ વિપાતી સમર્થ લેખક કેમ છે? ત્હમે ગુજરાતીમાં કવિ કેમ થયા?” આજથી પાંચીસ વર્ષ ઉપર મુખ્યમંત્રી શ્રીકાપુર જને દેનમાં આપ્તકરની મુલાકાત થયેલી યાદ આવે છે. એ પૂતે જતા હતા. દેનમાં એ છે એમ ખબર પડાયો કે

ના ખાતામાં અડધે રસ્તેથી ખેડો. મહે
કોલેજ છોડી હતી એટલે અંશે એ મહારા
યુરુ હવે નહોતા; છતાં યુરુ હતા, દાવ
પણ છે, હમેશાં યુરુ જ રહેશે. હુ માનની
વૃનિધી ગોલનો ખેસનો હતો. એક પારસી
યુવક નાથે ખેડેલો હતો. એળખાણ કશું
હમારે ના મળે. પણ એ પેતાની વાચાવતા
ચત્રાએ ગેપા: અને ભાણ્ડારકર દક્ષિણના
વનની છે જાણીને હેમની સાથે મરાઠીમાં—
પારસી મરાઠીમાં—વાત કરવા લાગ્યો; વરમથુ
મરાઠી આનડે છે એમ કાંઈક અનર્ગર્વથી
મરાઠી બાપામાં અપશબ્દ પણ નોસવેર
શાપર્ષે જતો હતો,—પારવાર. હેને કોણ
રોકે? ગિચારા ભાણ્ડારકર, કાંઈક રમૂરથી કાંઈક
નિરંકારથી, હેના ભણી સ્મિત કરતા હતા.

‘સંગમાશ્રમ’ નામ પાડેલું મુળમુદ્રા નદી-
એના સંગમ કપર પોતે બંધાવેલું શાન્તિ-
સ્થાન છે. ના હું એચાર વખત મહારા
યુરુને મળવા ગયેલો. પહેલપહેલો ગયો તે
વખતે મહન આગ્રહ કરીને પૂછ્યું, આહિ
કમ ના બિતર્કા? તે પ્રસંગે કે બીજે પ્રસંગે,
પાદ નથી, મહેને એકવાર આગ્રહ કરીને
જમવાને ખેસાડ્યાનું સ્મરણ છે. તે વખતે
હેમની આંખોએ અધત્વ આવેલું હતું.
પરંતુ થાળીમાંથી જમતે કાઢ પણ રીતિ
હાથના વાપરના બૂચ થતી નહોતી. જમ્યા
પણ કીક. જમી રહીને પછી હેમના દીવાનખાના-
માં ખેશી અનેક માનવાર્તા આવી. વાતપ્રસંગે
હેમનાં ભાષાશાસ્ત્રીય વ્યાખ્યાનોના એક સ્વળે
રખસન થયેલું મહેને લાગેલું તે મહે નત્રતાથી
છેડ્યું: ગુજરાતી શબ્દ ‘નહાનું’ તે સં. લઘુ
ઉપરથી હેમણે કહેલું; મહે કહ્યું સં. શ્લક્ષ્ણ
ઉપરથી સંભવે છે, અને હેનાં કારણો સંવિસ્તર

મહે ખતાવ્યાં: પ્રા. લઘુ, મ. લહાન, સિ. સળ્હા,
સળ્હ
કો. સાળ, કા. સળ્હ, ગુજ. નહાનું; લનો ન
થવાના દખત્રા ખતાવ્યા. ગુરુજીએ બંધી વાત
મનમાં ગોઠવી, કારણો ગોઠ્યાં. એ વ્યાખ્યાનો
પુસ્તકરૂપે પ્રગટ થયાં તહેમાંથી એ રખસન
ફર કરી દીધું.

અમદાવાદમાં ભાણ્ડારકર એ ત્રણ વાર
આવેલા તે વખતે માત્ર એક શિંષ્ય બાકીને
પ્રસંગે હું ત્યાં હતો. એકવાર એક પરિવર્તન
પ્રમુખ તરીકે આવેલા. હેમાં એક ગુજરાતી
યુવકે નિમન્ધ મોકલેલો તે માટે લાક્ષણિકર
ભાણ્ડારકરે સૂચ્યું કે પ્રમુખને પ્રથમ એ નિમન્ધ
ખતાવેલો, પંસંદ કરે તો સ્વીકારેલો. યુવકને
એ ના રૂચ્યું, નિમન્ધ પાછો માંગી લીધો;
કારણ? ભાણ્ડારકર એમ. એ. તેમ હું પણ
એમ. એ, એ શું મહારા નિમન્ધ તપાસવા
ના હતા!

આ પ્રસંગે જ (અણખામાં) ભાણ્ડારકર,
ચંદાવરકર અને બીજા એક કાક-સર્વેને મહારા
ધેર ઉતારી આપ્યો હતો; સત્કારકમિટીની
વ્યવસ્થા હતી: બિનારાનું સ્થળ માત્ર હમણું
હતું. આ યોજના મહેને બિનકુલ ગંભીરનહોતી;
આતિથ્યધર્મની ભાવનાનો લેગ થતો હતો
તેથી. પરંતુ ભાણ્ડારકર અને ચંદાવરકર તો
એમ જ જાણતા હતા કે નરસિંહરાવના જ હમે
પરણા છિપે. હું તથા મહારું કુટુંબસંબંધ
હેમની સાથે જમવા ના બેઠાં (પહેલે દહાડે),
એટલે જ ને અનિધિયો કહે—કેમ? આ
શું? હમારા ‘યજ્ઞમાન’ અને ‘હમે’ આતિથિ
બુદ્ધ બુદ્ધ જમિયે તે ને અને? બીજે
દહાડેથી સાથે ખેસવું પડ્યું. મહારાંથી
ખુશોસો પેણું ના કરાયો, તેમ કરવા જતે

કેટલીક નાનકડાં બાળકો બહાર પડી જાય એમ હતું.

અમદાવાદના સસાનુધારાના મદાનનો પાયો નાંખાયો, (કે મકાન બુટલુ મકાલુ ત્હારે!) બાંધારકર ખામ નિમત્રણથી આવ્યા હતા. હેમને સખન્ધે તે પ્રમગે હું જાહર બેલેયો તે બધું યાદ નથી આવતું પરંતુ એક મુદ્દો દજી સાંભરેછે સુધારો. બપ કાયમનો અનાડન આરેપ મકાલુ છે કે ખરા બેલનારા, કેઈ કોઈ કૃત્ય કરનાના ના મળે એ અણેપના કાનના મૂર્તિ દરનાન તરીકે એ બદાગ મમન્ય ગુરતી મૂર્તિ નરક ને નિદેશ કર્યો હતો.

મુનર્ષિમા ઈ. સ. ૧૯૧૫ ના આપત્તિ સ્વરૂપની બીજી પરિપદ યદિ તે વખતે બાંધારકર પ્રમુખમથાને હતા, આ વખતે આખોતી અશક્તિ બહુ હતી બીજા અક્ષરો ગાળવાયિંગ હોતોડ વડે જોવાના પ્રવાન એ કરતા હતા હેમનું જાણણી કીજી દાખ મા બપાવલ હતું કાણુ વાંચે આખુમા શાસ્ત્રીય, મરુત, સખદિક બહુ હતાં આખુનાખુ નજર પચેકામ દિપર કર્તિન બાંધારકર 'કહે'—'થો, આ દિવસિયને જ માંપીયું.' મહાદુ લદ્ધ ગુરપ્રમાની પામતા મર્યાદા બમાલુ તે વખત ફરેલુ કોઈને દીકુ નહિ; મખ પ્રકૃષ્ દીકુ હશે વાચવાની પરીક્ષામાં ફૂં પગાર પણ થયો—એમ દુ માનુંકું. ખાસ એટલા માટે કે અગાકથી વાગે જોવાનો મંદિ જ મ્હને મળ્યો નહોતો. મ્હાની પમદમી માટે પ્રકૃષ્ થવાનું એક મૂક કારણ બીજું હતું પ્રમુખમદ માટેનો દવાર રજુ કરવાનું દફતરીએ મ્હને સોંપેલું, તે

પ્રમાણે હુ ઊભો થયો ના થયો અને મંદારકર કરે મ્હને દાખી દર્મિને પોતાનું બાપલુ ખોરયુ—તે તો જલે પલુ ત્હને અતે લાણગર કરને પ્રમુખમદનું બાપલુ સર કરવાની વિનનિ કરી, અર્થાત્ મ્હારે ખોલવાનું રહ્યું જ નહિ એમ થાય પણ મ્હને પડી બિભો થયો તે લખતે મ્હું સાંપણ મેળાના મંદારકરની કૃતિ ઉપર મૂક કટાક્ષ મચવડાને રહ્યું પ્રમુખમદ માટે સૂચના તો થઈ જ ચૂકી છે તો હુ હુંને હરે અનુમોદન આપ્યું.

એ પ્રમગની વિનનિબુધ કમિટી વખતે લાણગરકર 'થયડા ગાડા વાજો' એ કલવનન પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ આપેલુ યાદ આવે છે તાત નજરી છે, પણ એકાદ ફગાતા મુનદો વડવામા સખદોજના બનખર જોહની આવતી નહોતી મંદારકર જે સ અંગ્રેજના નિપુણ પણ મૂચવતા હતા. લાણગરકરે એકજ સખદ હેવો મુચનો—તે તે પોતાપો પણ ખગ—જેથી બધું માફુ ઊકધી મળુ અને કિન્નવળા પ્રમગ પડ્યો.

પૂનામાં આરિરેન્ટલ કેનારનમ ઈ મ ૧૯૨૯ માં જરાયુ તે વખતે યથી આ ગુનો મપક—અદા સમયનો—થયો મ્હારી પૂત્રી હેમની પાત્રીએતી અદાખામિની હોવાથી 'મચામમ'માં હેતી એ સદચરીંગે બેગી નહી હતી હું માત્ર મળાશ જતો આવતો હતો. આ વખતે મ્હાગ ૧૬ ગુરુ સખન માદગીખર્ગી કોડેજા બહુ જ અશક્ત હતા. હતા રાજ્યખર દર્શન અને વાતચીતને સાલ મ્હને મળ્યો હતો. દેનારનમમા માત્ર એક આરમ્બને દિવસે ખાનાર્યે આવીને એ બેજ

તે મધ્યમાવસ્થામાં લટકેલા એક લુવાનીઆ હતા. બધાને ખાતરી હતી કે તે જો દેખે તો બધા વિષયોમાં સંપૂર્ણ ફતેહ મેળવી શકે. પરંતુ કોઈ પણ કાળે તેમણે કેં પણ કરવાની ઇચ્છા દર્શાવી નહીં તેથી કોઈપણ કાર્યમાં તેમને ફતેહ મળી નહીં. તેથીજ બધાને તેમના પર અચલ વિશ્વાસ બેસી ગયો. બધા દહેતા કે, “તેં પરીક્ષામાં ‘ફર્સ્ટ’ આપશે.” પણ તે પરીક્ષામાં બેફાળ નહીં. બધા એમજ ધારતા કે, જો તે કોઈ પણ રીતની આકરી કરે તો સંહેલાંઈથી તે ‘ફાઈર્સ્ટમેન્ટ’ની સાથી હસી પડે. પામી શકે-પણ તેમણે કોઈ પણ આકરી કરીજ નહીં. સાધારણ માણસો પર તેમને વિશેષ તિરસ્કાર આવતા, કારણ તે બધા તદ્દન સામાન્ય હતા; તેમજ અસાધારણ લોકો માટે પણ તે જરાએ માન ધરાવતા નહીં, કારણ જો મન પર લેતો તેઓ કરતાંએ વધારે અસાધારણ તે પોતેજ બની શકત.

અનાથબંધુની ખ્યાતિ, તેમની ફતેહ, તેમનું સુખ તથા તેમનું સૌભાગ્ય એ બધું આપણા સાધારણ દેશ તથા કાળના સંકેતોની બહાર જે ‘અસંભવ’ નામનો પ્રદેશ છે ત્યાંના એક ભંડારમાં છુપાઈ રહેલું હતું. તોએ વિધાતા એ તેમને આ લોકમાં પણ એક પતંગ સસરે તથા એક સુશીલ પત્ની એ જે સુખનું દાન કર્યું હતું. પત્નીનું નામ બિંધવાસિની હતું.

અનાથબંધુને તો પત્નીનું નામજ ન લાવ્યું; અને રૂપમાં તેમજ શુભમાં પણ પોતાને યોગ્ય તે નથીજ એમ તે માનતા. પણ બિંધવાસિનીના દેવામાં તો પોતાને આવો સ્વામી મળ્યો તેનો ગર્વ અમાતો નહીં. બધી સ્ત્રીઓના સ્વામીઓ કરતાં તેના સ્વામી ઘણાજ શ્રેષ્ઠ હતા એ વીશે તેને જરાએ

સંદેહ થયો નહીં; નેમજ તેના સ્વામીને પોતાને પણ આ વાત ખીલકુલ નિઃસંદેહ લાગતી. અને સામાન્ય લોકો પણ આ વાતને ટેકો આપતા.

સ્વામીની મુદ્દતા માટેનો આ ગર્વ કોઈ પણ પ્રકારે જરાએ ઓછો રખે થાય એ વીશે બિંધવાસિનીને સદાય ચિંતા લાગી રહેતી. પોતાના પતિને પોતાના હૃદયના ભક્તિરૂપ પર્વતના સર્વથી ઉંચા ગગનમેદી શિખર પર સ્થાન આપ્યા પછી તે જો સાધારણ મૂઠ માનવીઓના કટાક્ષ ધકા તેમની રક્ષા કરી શકત તો તે તદ્દન નિર્અંત યદ આખો જનમારો પતિપૂજન કરવામાં ગાળત. પણ અકસોસ કે આ જડ ભુવનમાં માત્ર ભક્તિદારાજ આપણા હૃદયનાથને નિરંતર ઉચ્ચ સ્થાને ટકાવી રાખવું બનતું નથી, અને જગતમાં એવા ઘણાક હતા જેઓ અનાથબંધુને આદર્શ પુરુષ તરીકે પણ માનતા નહોતા. આ કારણથી બિંધવાસિનીને અનેક દુઃખ સહેવાં પડ્યાં.

અનાથબંધુ જ્યારે કોલેજમાં લાગતા ત્યારે સસરાનેજ ત્યાં ધામો નાખતા. પરીક્ષાનો સમય આવતાં પરીક્ષામાં બેઠા નહીં અને બીજેજ વર્ગે કોલેજ છોડી દીધી.

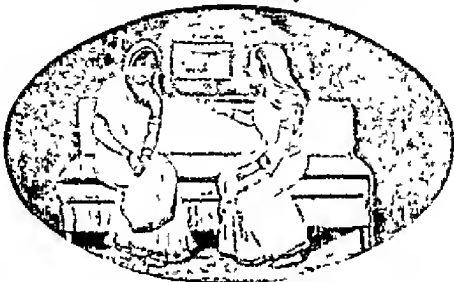
આથી બધા લોકો સમક્ષ બિંધવાસિનીની સ્થિતિ ઘણી કઠંગી થઈ પડી. રાત્રિએ તેણે મીમેથી અનાથબંધુને કહ્યું: “જો પરીક્ષા આપી હોત તો કેવું સારું થાત?”

અનાથબંધુ તિરસ્કારપૂર્વક હસીને બોલ્યા: “પરીક્ષા આપ્યાથી બે હાથનાં મનુષ્યો કે ચતુર્થુજન બની જાય છે? એમ તો આપણો કદાર પણ પરીક્ષા પસાર કરી ચુક્યો છોને?”

બિંધવાસિનીના મનને શાંતિ થઈ ગઈ. આપણે ત્યાં તો અનેક અસહીઆ ને ગંધાઓ

પણ પરીક્ષા પસાર કરે છે. તેની પરીક્ષા આખાથી સુ અનાયજ્યુનું જોર પડી શકતું? પહેલની કમળા તેની જાહેરમાંથી હતી. તે બીજાને આનંદના મમાસાર આપતા આવી

પ્રાણમયી તરફથી આવે. આવા લાગ્યાથી થોડીક વાર કેવળ સ્તબ્ધ થઈ બેસી રહી પણ એ તો સ્ત્રીજ હતી એટલે થોડાજ મનોવલની બીજાના મનનો લાય પામી ગઈ. પોતાના

“અમે નર્મ સ્ત્રીના વિશેષ શુ જાણીએ

જે, તેનો આજ રમેશ પરીક્ષામાં પામ થયો હતો અને તેણે સોપરસીવ પણ મેળવી હતી

આ સાંભળનાર વિનાકારે ગિધવાસિ નીના મનમાં એનું આજુબું જો, આ કમળાને આનંદ તે કેંશુદ આનંદ નથી, એમાં તો મારા સ્વામી સામે કેંક ગૂઢ કરાજી બરેવો છે આથી તે પોતાની બહેનપણીના આનંદમાં ભાગ ન લેતા કામે કેંક ખાનપણા અરે ભોળી છી કે “એવ. એ ની જે કે પરીક્ષામાં ગળુચી થઈ રહી હતી? વીજાવતમાં તો કેટલુંજ ફાલેજમાં બી. એ. થી નીએ પરીક્ષા ઉજ નહીં”

વધુ શું કહેવું? આ બધી અજર બીજીએ પોતાના સ્વામી તરફથી મેળવી હતી.

કમળા બાપડી ખુશ અજર આપવા આવી હતી, પણ એકાએક પોતાની પ્રિયતામાં

લા-ના અપમાનથી તુરંતજ એક વિધિનું તેની જીએ આવી પહોંચ્યું. તે બોલી:

“અમે તો બહેન, વીનાયન મવાએ નથી, કે નથી અમે કેલ સાહેબ આથે વિવાહ કર્યો, તો અમને આ આજન કેમ અજર પડે? અમે મૂર્ખ સ્ત્રીઓ વિશેષ શું જાણીએ? આપણા અમાની ઉકમએને ફાલેજમાં એટ. એ ની પરીક્ષા આપી પડે છે એટલુંજ અમે તો જાણીએ, અને ફાલક તો એટલીએ પરીક્ષા પાસ કરી શકતા નથી”

વજાજ માયા, મધુર, સ્નેહાળ સાદે આજુબું બોલી કમળા આવી ગઈ. બીજા મથકે કરતા છત્રની ન હતી તેની મુખી મેસી રહી, પણ પત્ની જોરદારમાં જઈ બેરેથી ખુશ રહી.

થેડાજ સમય પછી બીજી એક વાત બની. બિંધવાસિનીના પિતાના એક દૂરના પસાદાર સગા કલકતે આવ્યા અને તેમના ઘરમાં ઉતર્યા. આ કારણથી તેના પિતા રાજકુમાર બાપુના મકાનમાં મોટી ઉધણપાયસ થઇ ગઇ. જમાદજી તો આગલા ખંડમાંનું કુશાદે દીવાનખાનું વાપરતા હતા. પછી આ નવા અભિયોગના ખાસ સત્કાર અર્થે તેમને થેડા દિવસને માટે માગાજના ઓરડામાં રહેવાને સુવચનામાં આવ્યું.

આથી અનાથબંધુનું સ્વાભિમાન ધણું ઘવાયું. પ્રથમ તો પોતાની સ્ત્રી પાસે જઇ તેના પિતાને અપચત્તો કરી તેને રડાવી. આથી તેના સસરા પરનો કેવો દેંક શરૂ થયો. સાર પછી બોજન શેવા ના પાડી અને એવીજ બીજી કેટલીક રીતે પોતાનો રોગ અને સ્વાખ પ્રકટ કર્યો. આ બધું જોઇ બિંધવાસિની લજ્જાથી ગણે મરી ગઇ. તેના મનમાં જે સહજ સ્વભાવ હતું તેથી તેને લાગ્યું કે, એક સાધારણ વાતમાં આ રીતનું મિથ્યાભિમાન દર્શાવવું એ પોતાની અધમતા પ્રકટ કરવા જેવું હતું, અને એ કરતાં વધુ લજ્જાકર બીજું કંઈ હોઇ શકે નહીં. મહા-મુરકેલીએ તેણે પોતાના સ્વામીના હાથપગ પકડી તેમને શાંત કરી રાખ્યા.

બીઠી અણસમજ તો નજ હતી, તેથીજ તે પોતાના માતપિતાને દોષ દઇ શકી નહીં. તેણે જોયું જે આ તો એક સામાન્ય સ્વાભાવિક અનાથ હતો. પણ સાથેસાથે તેને એ પણ લાગ્યું કે તેના પતિ સસરાના ઘરમાં ચાલુ વાસો કર્યાથી કુટુંબમાં માનબદ્ધ થતા જતા હતા.

તે દિવસથી તે દરરોજ પોતાના સ્વામીને કહેવા લાગી કે: “હવે મને તમારે ઘેર લઇ જાઓ, મને હવે અહીંયાં રહેવું નથી.”

અનાથબંધુના મનમાં સ્વાભિમાન તો મથેજ હતું, પણ સ્વભાવની તો છાયાએ ન હતી. પોતાના બાપની દરિદ્ર ઝુંપડીમાં પાછા ફરવું તેમને જરાએ રુચ્યું નહીં. આથી તેમની પત્નીએ દેંક દડતાથી તેમને કહ્યું કે: “જો તમે નહીં આવો તોએ હું તો એકલી જઈશ.”

અનાથબંધુ મનમાં ને મનમાં ખીમતને પોતાની પત્નીને કલકતાની બહાર દૂરના એક નાના ગામડામાં આવેલી માટીની નાની ઝુંપડીમાં લઇ જવા તૈયાર થયા જતી વેળાએ રાજકુમાર બાપુ તથા તેમની સ્ત્રીએ પોતાની દીકરીને હણુ થોડો વખત પોતાના ઘરમાં રહેવાનો આમ્રહ કર્યો. પણ તે યુવતિ મુગે-મોટે માર્થું નમાવી ગંભીરાઈથી બેસી રહી. અને પોતાની સુપડીદાંતીજ તેણે પોતાનો નિશ્ચય જણાવી દીધો કે: “ના, આમ કદી પણ બની શકે નહીં.”

તેની આ રીતની નિશ્ચયતા જોઇ તેનાં માતપિતાને સદેહ થયો કે, એમ તો ન હોય કે તેને અજાણતાં કોઇ પ્રકારે દુઃખ દેવલું હોય? રાજકુમાર બાપુ ધણી દુઃખી થિતે તેને પુછવા લાગ્યા: “બેટા, અમારાથી અજાણે દેંક એવું થયું છે કે જેથી તારા મનને પીડા થઇ છે?”

બિંધવાસિનીએ દયામણી રીતે પોતાના પિતા તરફ જોયું અને કહ્યું: “ના, એકે સજીસાત્ર પણ મને દુઃખ થયું નથી. તમારી સાથે આ સ્થાનમાં અમારા દિવસો ધણુ મુખમાં તથા ઘણા લાડમાં વીલા છે” આટલું બોલતાંજ તેની આંખોમાંથી આંસુ પડેલાં માંડયાં છતાંએ તેનો નિશ્ચય તેવોજ અચલ રહ્યો. માતાપિતાએ ઉઠા નીસાઓ નાંખ્યા અને મનમાં ધાકું જે: “ગમે તેટલાં ગ્રેમથી,

મને તેટલા લાડથી મોટી કરો તોએ ત્રિવલ્લ
ચનાંજ છોડરી પારકી થઈ જાય છે.”

છેવટે આસુબરી આખોએ બધા પામે
વીદ્ય સહ, જન્મથી પોતાના હૃદય સાથે
પ્રેમશૂન્યવાથી જગદાવધુ પોતાના આપતુ ધર
છોડી, તથા પોતાનાં મગાં, સ્નેહી તથા
પ્રિયસ્ત્રીઓથી છુટી પડી, વિશ્વવામિની
ગામડા તરફ જવા નીકળી

૨

કવકતાના એક તત્ત્વરે ખાણની મકાનમાં
અને એકની મામડાની કુંપડીમાં ધણો મોટો
તકાવત પડે છે પણ વિશ્વવામિનીએ એક
દિવસ પણ મનમાં દીનગીરીને રંચાન આપતુ
નહીં, તેમજ આચરણથી અમતોજ દેખાડયો
નહીં. પ્રમત્યેને તે આસુને ધરના દરેક
કામમાં સદાવત આપવા લાગી તેઓની
ઝીંડ અવરધા જલ્દી તેના પિતાએ તેની
સાથે એક દાઢીને પણ પોતાને ખર્ચે કાઢવી
હતી, પણ વિશ્વવામિનીએ તો પતિને પેર
પડોઆજ તેને પાછી વાળી હતી તેના
સમરાની ઝીંડ રિધિતિ જોઈને- મોટા ધરની
દાસી પણ કદાચ દર પછે નાકતુ ટેરતુ
માલે એ પિને ધાણુંજ અસલ સાચુ.

બીંદીની સાસુને તેના ઉપર પ્રેમ વધતે
જતો હતો તેથી ટેસી તેને ધરના કામકામના
પરિશ્રમથી બચાવવાનો પ્રયત્ન કરતી, પરંતુ
બીંદી તો હલસાદપૂરક અને દમને મુખે
સદા બધા કાંપોમાં મદાય કરતી. અને એ
દીને પોતાની સાસુનું હૃદય તેણે પુરેપૂરું
હતી સીધું એટલુંજ નહીં પણ મામડાની
બધા આંખોને તેણે પોતાનાં કુશળી જાણે
માંની બનાવી મુગી.

પરંતુ એ બધાનું ફળ કે બધી વાને
સંતોષજનક નીવળતું નહીં. કારણ કે બાળપોથી-
માં ઉત્તમ બાળમાં સમજાવેના નીતિના
ઉપદેશો જેવી સરસતાથી વિશ્વના નિયમો
આવતા નથી નિષ્કુર, વિદ્વંકારી ચચાન
વચમાં આડો પડે છે, અને બધા નીતિસૂત્રોને
મુચરી ન ઉકેલી શકાય એવા જટાળગ
બનાવી મુકે છે તેથી સાગ કાંપોમાંથી સદા
મારાજ ફળો નીવળતા નથી—કેાકેાઈ વાર
ન ધારેલો ચરખ મોટો નીકળી આવે છે

અનાથપુત્રના બે નાનાજાહ્યા તથા એક
મોટા ભાઈ હતા મોટાજાહ બદારગામ આડરી
કરના અને આસારે પચાસ રૂપીઆ કમાતા
એમાંથીજ તેમના સસારતુ માતુ મળતુ,
અને તાના બે બાક્યોનો તીરાડતો ખર્ચ
નીકળતો

આ તો કહેતુ આવરપડ નયા કે આજ-
કાવ માસિક રૂપીઆ પચાસ કમાના સસારમાં
સમૃદ્ધિનો આશી તો નજ મળાય છતાંએ
મોટાજાહની સ્ત્રી શ્યામારાકરીને આડકાથીજ
પુરતી ગરમી આવી ગઇ હતી તેના પતિ
આપુ વરસ ચેતક કરતા તેથી જાણે
તેને આપુ વરસ વિજાઓજ અવિધાર
પ્રાપ્ત થયો હતો તે જરાએ ધરનું કામકામ
કરતી નહીં તેના મનમાં એમજ હતું જે, પેલે
કમાઉ પુરુષની પત્ની થઇ એટલે એજ તેણે
બધા પર ધણોમોટો ઉપકાર કર્યો હતો.

જ્યારે વિશ્વવામિની મામરે આવી અને
શુદ્ધકામીની માલક શંતદિવસ ધરના કામકામ-
માં મશગુલ રહેવા લાગી સ્વરથીજ શ્યામા-
રાકરીનું ટાંડુ, જગદાવધુનું જલ્લ જાણે વધારે
જગદાવધુનું. તેનું કારણ જાણતુ કાણુ
હતું કદાચ એજ હોય કે-જેહાણીને લાગુ
હોય કે, નાની વધુ મોટા ધરની છોડરી હોવા

છતાંએ ધરનાં તુચ્છ કામકાજ પર ધ્યાન મોડવવા માંડી. એટલુંજ નહીં પણ કોઈકાઈ આપે છે તે માત્ર લોકને દેખાડવાજ માટે. અંગ્રેજ વર્તમાન પત્રોના ખાસ ખબરપત્રી વળાંએ રીતે લોકોની નજરમાં જોડાણીને તરફ નવા સમાચારો મોકલી ગામડાંના લોકોને હલકી પાડવાની પણ તેની મતજય હોય. જે ચકિત કરી મુક્યાં. પરંતુ પોતાના ગરીબ ઘર કે કારણ હોય તે, પણ એટલું તો ખરું કે માટે એક પૈસો પણ કમાયા નહીં; સામે આ પચાસ રૂપીઆની શેઠાણી મોટા ઘરની શેઠ દેખે ખર્ચ વધારી મુકયો.

એકદામાં નીલાયતથી આવી પહોંચેલી—

દોકરીની રીતસાત જરાએ સાંખી શકી નહીં. તેના મનથી તો દેરાણીની નમ્રતાજ તેના અસહ્ય મીઠાજનો પ્રત્યક્ષ પુરાવો આપતી.

આ તરફ અનાયજધુંએ ગામડામાં આવી એક ‘લાઠિયેરી’ સ્થાપી તથા દસવીસ નીશાંએ જતાં છોકરાઓને એકઠા કરી તેમનાં પ્રમુખ બંની સભાઓ ભરવા માંડી, અને તેની ખબરો ‘ટેલીગ્રામથી’ શ્લોકતાનાં પત્રો પર

કામ પણ ચાકરી કરવા મિથ્યવાસિની નેમને નિરંતર આગ્રહ કરતી પણ તેમણે તે પર બંગએ કદા દીધું નહીં. પત્નીને તે કહેવા લાગ્યા કે: “મારે જાણકની જગ્યા છે ખરી પણ પક્ષપાતી અંગ્રેજ સરકાર એ જગ્યાઓ માત્ર અંગ્રેજો માટેજ રાખે છે. બંગાળીની દબરો ચોગ્યતા હોવા છતાં તેઓએ સરકાર તરફથી કે પણ આશા રાખવી નહીં.”

— એક ગંભીર કન્યા એકાએક પામ — ૧૧૧

રવાભાસંકરી પોતાના દીઆર તથા દગળી સામે તેજા સાજળાં તથા નેમની પીં પાછળ પશુ વિપ શમેલા વામળાજે અર્ચા છેડવા કરતી ને પોતાની દશિન્તાને તેમની સમસ્ય અર્ચાદિત પ્રકાશ કરતી કે—“અમે તો ચરીબ”એક, તે ફરી વીને મોટા માણસની દીકરી તથા જમાનું પોતાનું કરી રાકીએ” હોં તો બધું મારજ દરું, ત્યાં તો કુખન નામે ન દરું, પણ અદીઆં તો માન કાળખાન ખાવાનાં તે કેમ છતી રાકામે?”

સાથે તો વડી વધુથી ક્રુરતા દવા નેથી તેમને આપડી નાની વધુને પણ સહ મેગીને

એક રાખે પશુ કહેવાની દીમન. થતી નહીં, પણ નાની વધુ તો પચાસ રૂપીઆવાળી જોડાણીનું અમ તોણીના મરચા જેવા રાખેની અટણી વડ આદ લઇ મુખચાપ પોતાના કામમા મગ્ન રહેતી

એટલામા મોટાભાઈ દગળ લઇ થોડા દિવસ થેર આપ્યા, અને પાતાની ધર્મપત્ની તરફ થી અનેક રસભરી અસોષદાર વાર્તાઓ માખળવાની તેમને તક મળી છેવટે જ્યારે દરેકજ માખળમય નિદ્રાનેઃ જગ વધુ ને વધુ પ્રમાણમા થવા લાગેો ત્યારે એક દિવસ અનુચિત મુખન આ નારી માનિથી અંગે પ્રેમથી તેન તમન કથ દલે તારે કે માકીની તરતજ કરતી જોડા દુ કથા એકલો કેમ ફરી આજુ રૂ અપાવી રાકુ

અનાથ પશુમે પણ કચરાવના માપની માફક ફોડા માવા અને ને મોટા એ વેળા એ મુરૂન અવાજ એવો મનઃ ભાન આપો છે: ને પર આ તમાન રાખે: માતાથી અદન થા રાકે અમ નથી એટલું કરીને તે પોતાની સ્ત્રીને લા વુગતજ અમગને આ જ્યા નેવાર થમા

પરંતુ તેમની પત્ની તેમની સાથે એકમત થઇ નહીં, તેનું મનતુ એ હતું જે જાનુ અમ તથા જાબીની માથે ખાવાને નાખાજાને પરાપરથી મેલેલે હક છે, પણ અમરને જા રહેવામા મોટી સન્મન છે.

બિંધવાસિની પોતાના સસરાના ઘરમાં દીનમાં દીન ચાકરીની માફક બધું ખમવા તૈયાર હતી, પણ આપના ઘરમાં પોતાનો ટેક નળવડી, પોતાનું માથું ઉચ્ચ રાખી ફરી શકે એમ તે ચાહતી હતી.

આ સમયે ગામની સરકારી સ્કુલમાં ત્રીજા માસ્તરની જગ્યા ખાલી પડી. અનાથ-બંધુને એ ચાકરી સ્વીકારવા એમના મોટા-ભાઈ તેમજ બિંધવાસિનીએ ઘણા વીનવ્યા, પણ તેનું પરિણામ ધાર્યા કરતાં ઉલટુંજ આવ્યું. તેમના ભાઈ તેમજ પાની ધર્મપત્ની એમને આવી અત્યંત તુચ્છ ચાકરીને લાયક ગણે એ વિચારથીજ એમના મનમાં અભિમાનનો આવેગ એકદમ દુર્બલ થઈ પડ્યો. એ ઉપરાંત પૃથ્વી પરનાં બધાં કાર્યો તરફ એમને હોતો તે કરતાંએ ચારગણો પૈરાય પ્રાપ્ત થયો.

ફરી મોટાભાઈએ તેમનો હાથ પકડી કંધણીક નમ્રતાપૂર્વક અનેક વાતો કરી તેમને ડા પાડ્યા. બધાંનો મનમાં હવે નિશ્ચય થયો કે, એમની સાથે આ વિષય પર કંઈ પણ ચર્ચા કરવામાં લાભ નથી. અત્યારે તો એ કોઈ પણ પ્રકારે ઘરમાં પડ્યા રહે એમાંજ કુટુંબનું સાંભાળ્ય નાણું.

રજાને અંતે મોટાભાઈ પાછા પોતાની ચાકરીએ સીધાવ્યા. શ્યામાશંકરીના અંતરમાં ધુંધવાતા ક્રોધાગ્નિને કારણે તેનું મોઢું કુલી જઈ એક અત્યંત કદરૂપો ગોળા બની ગયું. અનાથબંધુ બિંધવાસિનીને તેડી કહેવા લાગ્યા કે: “આજકાલ તો વીલાયત ગયા વિના સારી ચાકરી મળી શકતીજ નથી. મેં વીલાયત જવાનો ઇરાદો રાખ્યો છે. તું તારા બાપ પાસે કોઈપણ કળેવળે થોડાક પૈસા કઢાવ.”

એક તો વીલાયત જવાની વાતથીજ બીંદીના માથા પર વજ્રધાત થયો; ને દુઃખ ઉપર ડામ-બાપ પાસે કંઈ ભિક્ષા માંગવાની આજ્ઞા થઈ. કેવી રીતે આવી યાચના કરવી એ વિચાર આવતાંજ બાપડી તે લાજની મારી મરી જતી.

સમરા પાસે પોતાને મોટે પૈસા માંગવામાંએ અનાથબંધુના અહંકારને ધેડો પહોંચતો. પણ તેથી તેમની સ્ત્રી પોતાના બાપ પાસે કોઈપણ બદાને છળકપટ કરીને પણ પૈસા કેમ ન લાવી આપે એ તેમની સમજમાં આવ્યું નહીં. એ મોટે અનાથબંધુએ અનેક વાર રોપ કર્યો અને બાપડી બીંદીને મર્મભેદી દુઃખથી આંસુઓની નદીઓ વહાવવી પડી.

આ રીતે કષ્ટ અને મનોઅવધામાં કેટલાક દિવસો ગળી ગયા.

સાર પછી શરદાસુત્રમાં દુર્ગાપૂજા પાસે આવી. કન્યા તેમજ જમાણને સાદર તેડી આણુવા રાજકુમાર બાણુએ ઘણા સમારોહ સાથે માણસો તથા ગાડીઓ મોકલી. એક વર્ષ પછી તેમની દીકરી પોતાના સ્વામી સાથે પિતાના ઘરમાં પાછી ફરી. ધનવાન સગાનું પૂર્વે જે રીતે સન્માન થયું હતું અને જેથી જમાણરાજ ખીજ્યા હતા તે કરતાંએ ઘણું વધારે સન્માન એમને પોતાને આ ફેરો મળ્યું. બિંધવાસિની પણ ઘણા લાંબા કાળ પછી ફરી એક વાર માથા પરથી લાજ ખસેડી રાતદિવસ પોતાના લાજબંધુઓના સ્નેહમાં તથા ઉત્સવના આનંદમાં નિમગ્ન રહી ફરવા લાગી.

આજ છઠ્ઠ હતી. કાલે સાતમને દિવસે પૂજાનો આરંભ થનાર હતો. ધર્માચક્રી અને મરખડનો પાર ન હતો. મકાનમાંનાં એકએક ઓરડા દૂરનાં તેમજ નજીકનાં સગાંઓથી ભરાઈ ગયા હતા.

વિદૂષકનો સંતોષ

(એક અમિત કાવ્ય ઉપરથી)

લેખક

રા. પંનસુખલાલ કૃષ્ણલાલ મહેતા

સભ્ય, સાહિત્યસભા.

ચિત્રકાર

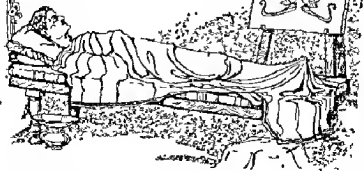
રા. મોરફાકર

પવચામ મુજને આપમે
બોલાવવા કે મતુનો,

વચારે આ મમ હાથને
સનેદારો વાળ્યું ખરો

અર્પી દીધું મુજ હાથને
કુ ખો ખવડના ટાળવા,

હવા મઠી છુપાવીને
આસુ ખરા મુજ દર્દના

આંસુનો પ્રવાહ શેષી બીંદીએ કહ્યું:
“જરા આપને તેડી લાવો.”

તેની મા અત્યંત બીધી અને તરતજ રાજકુમાર આસુને ઓરડા પાસે તેડી લાવી. બીંદીએ બારણું ક્લકડ્યું ને તે બંને જણને ઓરડામાં લઇ ઝટ બારણું દબ દીધું.

પછી બીંદી ભોંય પર પછડાઇ પડી, અને બાપના પગ પર માર્યું મુઠ્ઠી છાતીકાટ રડવા માંડી: “બાપા! મને ક્ષમા કરજો. મેં તમારા બાકસમાંથી પૈસા ચોરી છે.” તેઓ અવાક થઇ પથારી પર બેસી પડ્યાં બીંદી બોલી: “મારા પતિને વીલાયત મોકલવા માટે મેં આ પાપ કર્યું છે.”

તેના બાપે પુછ્યું: “મારી પાસે તેં કં ન પૈસા માંગ્યા?”

બિંધવાસિનીએ ઉત્તર આપ્યો: “તમે રખે વાંધો કાઢો તે બીકથી.”

રાજકુમાર બાપુ અત્યંત ક્રોધે ભરાયા, માતા રડવા લાગી, છોકરી રડવા લાગી; પણ તે સમયે કલકતામાં તો ચારે દિશામાં આનંદોત્સવનાં નાના પ્રકારનાં વાજાં વાગી રહ્યાં.

બીંદીએ કદી ક્રોધ પણ કારણે પોતાના પિતા પાસે એક કોડીએ માંગી ન હતી. તેમજ તેના પતિની લેશમાત્ર અવગણના થાય એવી વાતો તેમના હૃદય મિત્રોથીએ કુભાવવા માટે તે પોતાના પ્રાણ પણ આપવા તૈયાર હતી. પરંતુ આજના આનંદમય દિવસે બેગાં થયલાં સ્નેહી તેમજ પરાયાં, જોગબીતાં તેમજ પારકાં-સર્વ જન સમક્ષ એજ બાપડી બીંદીનાં પતિ પ્રત્યેનું અભિમાન, દીકરી તરીકેનો ધર્મ તથા પોતાનું સ્વમાન: એ બધાંની કચ્ચરો થઇ ગઇ અને સામાન્ય લોકોના પગ તળે ચગદાઇ ગઇ.

પહેલાંથીજ બધી ગેરવલ્લો કરી કપટથી ચાલીએ ચોરી, પત્નીની રોતોરાત પૈસા ચોરી અનાચાર ગણાવેલી વાત સગાં-વરમાં બધાને મોટે ચંદીની લાગેલાં જીવન, કમલ સગાંઓ, પડોસીઓ, મોટે પૈસા માંગવામાં એ બધું સાંભળ્યું હતું. જન ધોડા પહોંચતો. બારણામાં ઘરના માલીક ચોરાના બાપ પાસે પ્રવેશ કરતાં જોતાંજ બધાં દુઃખીને પણ પૈસા સંદેહથી ત્યાં એકાં મળ્ય નિમની સમજમાં

બિંધવાસિનીએ કાષ્ટાચર્યક્રમને અનેક દેખાડ્યું નહીં. તે બધાનાં મનને મર્મભેદી પથારીમાં પડી રહી. આ મોટા દુઃખીનું તરફ ક્રોધે પણ શોક દેખાડ્યો મહાક. પરંતુ તેની આવી છળકપટશુદ્ધિથી બધાં અચંચો પામ્યાં. બધાંના મનમાં થયું કે આટલા દિવસ યોગ્ય અવસર ન મળવાથીજ બિંધવાસિનીનું અરું સ્વરૂપ પ્રકાશ્યું નહોતું. આનંદરહિત આ મકાનમાં પૂજનનો ઉત્સવ કેમ કરીને સમાપ્ત થયો.

૩

અપમાન તથા શોકથી વાંકીતળી ગયલી બીંદી સાસ પાછી ફરી. ત્યાં પુત્રવિયોગના દુઃખથી જળતી માતા સાથે પતિવિરહના શોકમાં પુએલી વહુનો સંબંધ પેહેલાં કરતાંએ ઘનિષ્ટ થયો. બંને જણ પોતપોતામાં મુંગાં દુઃખની છાયા તળે પરસ્પર ગાઢો સંબંધ ધરાવતાં થયાં; તથા ઘરનું તુચ્છમાં તુચ્છ કામ કરવું પડે તે પણ અત્યંત ધીરજથી પોતાને હાથેજ કરતાં. જેટલા પ્રમાણમાં સાસુ તેના હૃદયમાં આવી વસી તેટલાજ પ્રમાણમાં પિતા-માતા દૂર થયાં.

બીંદીએ મનમાં ધાધુ કે: “માસુ જેમ મરીમ અવસ્થામાં છે તેમજ હુ પણ છું. એમ બને એકજ દુખની ગાંઠથી જઠરામજાં છીએ પિતામાતા તો એમની ભોજવે છે; તેઓ તો અમારી અવગ્યાથી ધણીક દૂર રહ્યા.”

એક તો મરીયાપ એટલેજ બીંદી તેઓથી દૂર પડી તે ઉપરાંત ચળી નેણે મોટી કંચેલી રવીકારી હતી એટલે એથીએ વધુ નીચે તે પડી ગઈ તેમના એકની જાડ આટલા મોટા ભેરજ અતરનો કાર ખમી શકે કે નહીં તે કાણ કહી શકશે?

અનાયમનુ રીતિાવત પહોંચ્યા માઁ પ્રથમ તો પત્નીને દર ‘મેઝ’માં પત લખત’ વળુ રફને રફને તેમના પંજો એણા થતા બધા અન આવે તેમાં પાણુ એક પ્રકારના અણુદર્શીના નિગરકાગેના આસ આજના માંડો તેમની અધિશિષ્ટ વગ નેજા વમડમેઝા કનાર સ્ત્રી કન્યા મુદ્ધિ કેપ, ગુણુ સર્વમાં ચઢીઆતી અનેક અજેજ વ્યથાઓ સાથે અનાયમનુને પરિચય થતા અને તેઓ તેમને કાણેલા અને કપવાનુ ચણી આ કારણથી પોતાની માડીમાં પગપટ્ટી, કુમરો તાણેલી અને શામળા ગમી આ તેમને મારે કાઠ પછી રીને રોઅ નથી એમ તો અનાયમનુએ ધારના માંડુ’ ફેંચ તો શી નવાઈ’

બનાએ જ્યારે ‘પણુ પેસાની અગરક પડતી સારે આજ બાપડી કીણાવથી બંગાળી સ્ત્રી પર ‘ટેલીઆમ’ કન્યા તેમને વગએ સ કાચ થતો નહીં અને એજ બંગાળી સ્ત્રીએ પોતાના હાથ પરની મે નેક કાચની બંગાળી શીયાય પોતાના મર્વ પેરેણા નથા આપુપજો લેતી તેમને મારે પેમા મેહયાબા, નાના મામજામાં એવી વસ્તુઓ શામલી કીક પડે નહીં

એ વિચારથી નેનાં બનાં કીમતી ધરેણા તેના પિતાનેજ ઘેર પડ્યા રહેતાં. પતિના કુટુંબમાં નિમજજોમા મરુ પડે છે એમ વખતોવખત બદલાતા કાઠી તેણે એકએક કડી બધા ધરેણા મંગાવી લીધા. છેવટે જ્યારે હાથના કડા, કપાની બગડી, બનારસી માડી તથા સ્વાસ્થ્ય સુદા વેશાઈ ચર્મા સ્વારે તેણે પોતાના ગ્રામીને ઘરો નથતાલથી એક પત વખતે. તેની પ્રતેક લીડી તેના આસુઓ થી ઉકાસલી હતી તેમા તમે પતિને પોતાના સપથ આખે પાછા ફરવા વણે મજબુત આમદ કર્યો

પણુઆમે ગ્રામી તો ‘વેરેટ ફેશન’ મુજબના વાળા ભાથે, મરીમુજ મુગવેજા, કાટપાટનુન પટેરેના બાગીરતન પતિને આવી પહોંચ્યા અને હોટસેના આશ્રય શીધ્યો બાપીડી કુપડીમાં ગરેણુ તો તેમન ફેવળ અરણયજ દડ કારણુ એક તો તે મુપડાં એવે તે તેમને લાયક સ્થાન તો મળ્યાપર નહીં અને બીજુ એ કે ગામકાના તેમના મરીખ કુટુંબીઓ જો સ્વાગતકટ થક જાય તો તે બાપડાઓનો કેએ આરોગ રહે નહીં. સમગળા મરમાં પણ જન્મ પળુ દડ અભારનિજ રહી હોંદુ ધમ પાળના એટલે તેઓ પણ એમના જેવા નવતિજાતે આશ્રય આપવા નિયાર ન હતા

કબના અમાતથી જનવીજ હોટક છાડી એક નાના ધરમા તેમને વામ કરવે પડ્યો. પણ તે વરમાએ તેમણે સ્ત્રીને બોલાવવાની કાળજી કરી નહીં. કીલાવનથી ખજા ફર્પા બાદ પોતાની સ્ત્રી તથા માતાને માત્ર ભેવજુ વાર, અને તે પણ દિવસનેજ મગરે મગવા ચયા હતા આ કીલાવ તેમની

સાથે બીજો કોઈ પ્રકારે તેમણે સંબંધ રાખ્યો નહીં.

એ બે બાપડી દુઃખી સ્ત્રીઓને માત્ર એકજ સંતોષ હતો કે અનાથબંધુ સ્વદેશમાં આવી પોતાના મિત્રો પાસે રહેતા હતા. વળી સાથેસાથે એમની બારીસ્ટરની ખ્યાતિ સાંભળી એ બંનેના ગર્વનો પાર રહેતો નહીં. એક યશસ્વી પુરુષને યોગ્ય સ્ત્રી પોતે નથી એમ માની જિંધવાસિની પોતાની ભત્રીજા મનમાં ધિક્કારવા લાગી. તેઓ પોતાની યોગ્યતા જોઈ શકવાથીજ સ્વામી મારેનું તેનું અભિમાન મામુ વધતું ગયું. તે મનો-વ્યથાથી પીડિત છતાંએ સદા ગર્વથી ભરેલી રહેતી. મ્લેચ્છ આચાર તેને પસંદ ન હતા તેઓ તે સ્વામીને જોઈ મનમાં વિચારતી કે “આજકાલ તો ધણાએ સાહેબ બને છે, પણ કોઈ બીજાને સાહેબનો પોશાક શોભતો નથી, એ તો જાણે પુરા વીલાયતી સાંભળજ દેખાય છે, બગાળી છે એમ તો કોઈ જાણીજ ન શકે.”

જ્યારે નાના ઘરનો પણ ખર્ચ પુરા પડી શક્યો નહીં ત્યારે અનાથબંધુને મનમાં ધણીક મુંઝવણ ચહ. અને છેવટે તેમને ખાતરી થઈ કે આ હતભાગ્ય ભારતવર્ષમાં ગુણીજનની લગારે મીછાન ચતી નથી, અને તેમના ધંધાના સાથીઓજ અદેખાદખા માર્યા તેમના ઉત્તરિના માર્ગમાં છુપી રીતે અડચણો નાંખતા રહે છે. પણ જ્યારે તેમની ‘કીનર ટેબલ’ પરની ‘કીશો’માં પ્રાણીવર્ગ કરતા વનસ્પતિવર્ગનું પ્રમાણ વધુ થતું ગયું, તથા ‘કોસ્ટ મુરમી’ના નિયત કરેલા ઉચ્ચ રચન ટેબલ પર માત્ર તુચ્છ તળેલી કેલમી બીરાજવા માંડી ત્યારે તેમના સ્વાભિમાનથી દેદીપ્તમાન મુંઝવેલા મુખની કાંતિ કેક જાંબી

પડ્યા. માંડી. પણ જ્યારે આ પ્રકારે તેમની જીવન-સારંગીના તારનો સૂર તીવ્રની પરથી ધીમેધીમે ઉતરતો મંદ ‘મ’ ના કરણ સ્થાને આવી અટક્યો ત્યારે રાજકુમાર બાહુના ઘર પર એકાએક દેવનો કોપ વરસ્યો અને તેથી અનાથબંધુને પોતાના આવા અનેક સકટોથી ભરપુર જીવનસ્રોતમાંથી છુટકારો મેળવવાનો અવસર પ્રાપ્ત થયો.

ગંગાજીને કીનારે આવેલા એક ગામમાં આમાને મળી રાજકુમાર બાહુના એકના એક પુત્ર હરકુમાર, તેમની સ્ત્રી તથા બાળકો સાથે એક મજવામાં પાછા ફરતા હતા તેટલામાં તેમના મજવા સાથે એક રટીમર અચ્ચાવાથી તે બધાં ગંગાજીને તળીએ જઈ પડ્યાં. આથી રાજકુમાર બાહુના વંશમાં માત્ર જિંધવાસિની શીવાય કોઈએ રહ્યું નહીં.

આ બધાનક ફટકાની વેદના દેક શમ્યા પછી રાજકુમાર બાહુ અનાથબંધુ પાસે ગયા અને તેમને વીનવતે કહ્યું કે: “આજ તમારે હવે પ્રાયશ્ચિત્ત લઈને ન્યાતમાં પાછું આવવું જોઈએ. તમારા શીવાય હવે મારે કાંઈ અંગી રહ્યું નથી.”

અનાથબંધુએ ધણી ઉત્સાહપૂર્વક સ્વસ્તના આ પ્રતાપને અનુમોદન આપ્યું. તેમણે જોયું કે બધા ‘આર-લાઈબ્રેરી’માં વિદાર કરનારા સ્વદેશી બેરીસ્ટરો તેમની દબા કરે છે અને તેમની આસાધારણ બુદ્ધિ માટે ઘટનું માન દર્શાવતા નથી, માટે એ લોકો સાથે દાવ લેવાનો આ અવસર ધણી અનુકૂલ યદ્યપરશે.

રાજકુમાર બાહુએ પંડિતોની, સલાહ લીધી. તેઓએ મત આપ્યો કે “યદિ અનાથબંધુએ ગોમાંસ ન ખાધું હોય તો તેમને ન્યાતમાં પાછા લઈ શકાશે.”

જે કે વિદેશમાં હપર જણાવેલું નિર્ણય
ચોપત્રું એમના આધ પદાર્થોમાં અગત્યના
બેઝનરુ હતું. જ્યાંએ એ વાતનો અસ્વીકાર
કરવા એમને જરાએ વિચાર કરવો પડ્યો
નહી. પોતાના યોગ્ય મિત્રોને એ કહેવા
જાગ્યા કે “જ્યારે આ રીતનું અસત્ય
સાંભળવા મનાજ પોને ચાહે તો માત્ર જીએ
એથી તેમને સંતોષવામાં કોઈ પ્રયત્નનો દોષ
નથી. જે જીએ યોગ્યમાં આપ્યું તે જીએ
યોગ્ય તથા અસત્ય એવા એ આતિ વિકૃત
પદાર્થોથી શુદ્ધ કરવી એનો આજકાલ સમાજ
નો નિયમ છે તો એ નિયમની આડે આવવાની
દુઃખીતા કંઈ નહીં.”

પ્રાવશિત કરી મનાજમાં દાખલ થવા
પર એક મુલ દિવસ દરમિયાનમાં આજે
એ અવસરે અનાથનકુળે માત્ર ધોળીડ ને
ચાદર પહેરીનેજ પોતાની જાણ વધારી
એટલુંજ નહીં પણ વીનાયની સમાજને મોટે
દાજળ તથા દીંદુ મનાજને મોટે ચુનો
ચોપડાનો પ્રયાસ પણ આજે આ વાત
સાંભળનાજ બધા યુવાયુવ સહ જના

આનંદ તથા અર્થથી બિંધવાનીનું
પ્રાંતિ-સુધારી જામિએથી દિજનનું, મુકેબજ
હદવ નાની કડકું. તેણે ધાર્યું કે “વીલાખ
થી પાછા ફરેલાઓ તો જીએ જાગવાઓ
બની જવાનાં હાંમાં મારે છે, અને તેઓએ
તો જાગના તરીકે ગણુઓએ થઇ શકે નહીં.
પરતુ મારા સ્વામીના તો બધા જાવ તદ્દનજ
પહેલાં જોવાજ રહેલા છે, એટલુંજ નહીં પણ
તેમની દીંદુ ધર્મ પ્રવેશી શકા પહેલાં કરનાએ
જળી વધી મળે છે.”

નહી કરેલે દિવસે આજણુ-પડિનોથી
ચળકમાર જાણુનું મકાન ભરાઇ ગયું. પેસા

અવરવામાં તેમણે કેએ આજી ન રાખ્યું.
આહાર તેમજ દરિયા માટે વધારેજ જોવણો
થઇ રહી હતી.

અતઃપુરમાં જપકાની તો સીમાજ ન
હતી. નેમરેલાં સર્ગાવદાલાં તથા ચાકરોથી
તમામ આંગણું તથા ચોક બગાડ થયાં હતા.
આ બધી ચરખા ને ધેંધાટ વચ્ચે શરદના
ઉત્તરા સુમતાં કિરણોથી રંગેલા પ્રજાતના મંદ
વાયુમાં ડોળની નાની વાદળી હોય તેમ બિંધ્ય-
વાનિની પ્રકૃષ્ઠ મુખે આનંદસાગરની લહરીએ
મા વિદરી રહી હતી આજના બધા
અમારોહનો અને આ બધી રચનાઓનો
અધિનાયક તેનો સ્વામી હતો આજ તો જીએ
આખી બંધનશૂંઠ એક જગમિ બની હતી,
અન પરદા ઉત્ક્રાંતિજ અનાથનકુળ તથા
દણ્ડમાની નજરે પડનાર હતા એમનું
પ્રાવશિત ત અપરાધનો સ્વીકાર નહીં પણ
તેમનાનરથી મનાજ પ્રવેશના અનુબદ્ધ ગણાય.
અનાથનકુળ વીલાયતથી પાછા ફરીને દીંદુ
મનાજના જોડાયાથી દીંદુ સમાજનું મોરવ
અનીતજ વધેજ આ જોગવો પ્રકાર આખા
દેશમાં દબરો કિરણો ફેલાવી રહ્યો હતો,
અને ને યનાજના પ્રાંતિનિબંધી બિંધવાસિની
ના પ્રેમવિસ્ફુરિત મુખ પર આજ એક
આજર્ણનક રોજા ખીસાજ રહી હતી. અટવા
દિવસે સુધી વેડેલાં તુચ્છ જીવનનાં અનેક
દુખો અને અનેક પ્રકારના મુદ્દ અપવાનો
હવે અદૃષ્ટ થયાં અને આજથી તે
પોતાના બાંધના ઘરમાં બધાં એકઠાં બેઠેલાં
અમાંઓની સમગ્ર મરતક ઉચું કરી પૂર્ણ
ગોરુથી અને સ્વસ્થતાથી પોતાનું સ્થાન ફરી
મદલુ કરી શકી. સ્વામીના મોરવથી આ
અયોગ્ય સ્ત્રી પણ સમસ્ત સસારની નજરે
સન્માનપોજ્ય થઇ પડી.

ક્રિયાકર્મ સાં સમાપ્ત થઈ ચુક્યાં. અનાથ-
બંધુ ન્યાતમાં ફરી દાખલ થઈ ચુક્યા. નેતરેલાં
સગાંઓ તથા આહારોએ તેમની સાથે એક-
પંગતે બેસી યથેષ્ટ તુષિપર્ણ ત ભોજન કર્યું.

કુટુંબની સ્ત્રીઓએ જમાદગરને જોવાની
ઉત્કંઠા દર્શાવ્યાથી તેમને અનઃપુરમાં નેડાવી
મંગાવ્યા. જમાદગર સ્વસ્થ અને પાનસાપાંગ
આવતા આવતા, હસને મુખે. ધીમેધીમે પગલાં
ભરતા ચાલે બોમે ધસડતા ધસડતા અતઃ-
પુર તરફ આડ્યા.

ભોજન થઈ રહ્યા પછી આહારોએ દક્ષિણ
આપવાની તજવીજ ચાલી રહી ત્યાં સુધી
તેઓ સભામંડપમાં બેસી મોટામોટા ઘાંટા પાડી
ગોતાનું પાંદડું દેખાડી રહ્યા હતા. મકાનના
માલીક રાજકુમારનાં ધોડાક વખત આ ગર-
બડીઆ પાંદડાનાં આસનો સ્મૃતિશાસ્ત્રનો
વાદવિવાદ નાના આરામ લેતા બેસે હતા.
એટલામાં તેમના દરવાજા એક ટાકે લાકે આખો
અને ખબર આપી કે "એક નારંબ લોકકા
મેમ આયા."

રાજકુમાર ખાણુ ચમકી ઉઠ્યા. બીજી
પળે 'હાઈ' પર નજર કરીને પર અંગ્રેજીમાં
લખ્યું હતું તે વાંચ્યું:—"ગીંગીસ અનાથબંધુ
સરકાર"—અર્થાત્ અનાથબંધુ સરકારનાં
ધર્મપત્ની.

રાજકુમાર ખાણુ એને ઘણીક વાર ધારીને
જોતા બેસા; પણ આ સામાન્ય તણ અંગ્રેજી
શબ્દોનો અર્થ ઉઠેલી શક્યા નહીં. એટલામાં
વીક્રમતથી નવીજ આવી પહોંચેલી, ગુલાબી
મુખ, તામ્રવર્ણ કેશપાશ, આસમાની નેત્રા,
તથા દુંધના જેવી શ્વેતવર્ણ આમડી ધરાવનારી,
હરણીના જેવી ગપળ ચાલની એક અંગ્રેજ
કન્યા સ્વયં સભામંડપમાં દાખલ થઈ અને
વચમાં આવી ઢીલી રહી. તેણે ત્યાં હાગર
ચંદલાં એક એક મુખને ધ્યાનથી નીરખવા
માંડ્યાં, પણ તેને જોઈતું પરિચિત, પ્રિય મુખદું
દેખાયું નહીં. આ મંડપને જોતાંજ બધો
સ્મૃતિશાસ્ત્ર નંબંધી વાદવિવાદ એકાએક શમી
ગયો. સ્મશાન જેવી ગંભીર સુપડાઈ ત્યાં
પસરી રહી.

આ ઘડીએ ચાલે બોમે ધસડતા ધસડતા,
ધીમેધીમે પગલાં ભરતા, અનાથબંધુએ રંગ-
ભૂમિ પર ફરી પ્રવેશ કર્યો. તેમને જોતાંજ
પેલી અંગ્રેજ કન્યાએ એક પળમાં તેમની
ગાદમાં હોડી પહોંચીને તેમને આલિંગન કર્યું,
અને તેમને પોતાની છાતીએ ચાંપી તેમના
પાનથી લાલ થયલ હોડા પર ધર્મપત્નીના
જેળાપની મહોરરૂપે સુળન કર્યું.

તે દિવસે સભામંડપમાં સ્મૃતિશાસ્ત્ર સંબંધી
વાદવિવાદ ફરી ચાલુ કરી શકાયો નહીં.*

* સર્વોદ્ધાર કાર્યના બાળી પડેલી અનુવાદ.

મુદ્રામયરિતઃ નગોધક રા મલુવાજ
રમ્યકેડવાય મગમુવર. મુદ્દ ૨ ૩-૦-૦.

અમલતારી, અને તેથી પણ વધુ અમે
આપણાઓની, દરિએ આપણા પ્રાચીન ક્રિઓનુ
સંગોવન અને અધ્યયન એ આધુનિક નાદિલ
મેરાન મદરવનુ અમે છે એ હોવામા કામ
પુરુષક ને અને કરનારા આપણાઓના કામ
જમાનાના વિદ્વાન મગોધકો પછી એ પ્રકારન
કામ માથે પેનાર, અમારી તાલુ રમાન રા
મલુમુદા પહેલાજ ગુણા મોહનમનક છે
તેમણે ગ્રીણવટથી અને આપન અમપૂર્વ આ
પુનક નેઆર કરી કેટલાક વખતથી મહા
પાદપુ છે. તેના પ્રેમાનદની સોનગજ ફીન
ફિપતન ખીજ આડ ક્રિઓના પણ મુગમા
અમર આપનામા આજ્ઞા છે, જે અન્યામકેને
મજા જાયોથી થશે કિપોદ્યાન અને કાજમ
પમુ પાચી જવા જોવા છે. પરંતુ તેમા પ્રતિયોગી
મરોર્થવાના કાર્પનો છુટી વપયોય થઅમે
હોવાથી નકુ થોડુંજ છે જના, એકદર કાવ
એકક ઉમેજન તેમજ આદરને પાત છે

કાજેકકેના લેખો વંખર. રા દવાયેય
આવકુજા કાજેકકર પ્રકાશક નવજીવનપ્રકાશન-
મદિર, અમદાવાદ. મુદ્દ ૨ ૩-૦-૦

કમુનુ પાલિયાન (એક અઢાલ કિર્પયા
કથનન આધારે). પ્રકાશક નવજીવનપ્રેમજન
મદિર, અમદાવાદ. મુદ્દ ૨. ૦-૩-૦

ફરેર કમીરી સમસ મોંપીજની જુવાની
પ્રકાશક નવજીવનપ્રકાશનમદિર મુદ્દ
૨ ૦-૩-૦.

ફરિનો બોગ વાને ક્લીડુ સમારમા સોર
પ્રકાશક સહિત્યસદન કાંપાવ. સુરત. મુદ્દ
૨. ૦-૩-૦.

કાલીઆવાડ પોપીકીકલ એજંસી પીમે
લોર્ડ રેડીંગને વિનતિપત્ર. (અંગ્રેજી), મોકવનાર:
કાલીઆવાડ ફિતવર્ષક સજ, મારકેડ.

આશ્રમજનનાપતિ: મગોધક: રા.
નાતમજ મોજેવર અને પ્રકાશક. નવજીવન-
પ્રકાશનમદિર, અમદાવાદ. મુદ્દ ૨. ૦-૧-૦.

જીવનકા મદ્યમ (ફીની) અંગ્રેજી પરથી
અનુવાદક રા હાગજાકિ વિપાધ્યાય પ્રકાશક
નવજીવનપ્રકાશનમદિર, અમદાવાદ. મુદ્દ
૨ ૦-૧૨-૦

હાઈગુ-ગુ-ગુની રમન પ્રકાશક રાગેવાય
કાપાન નવમારી મુદ્દ ૧. ૦-૨-૦.

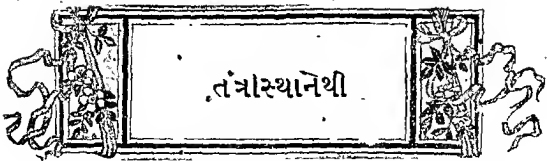
અમયાવાવન (નવીન્દનાથ કાકુર પ્રવીન)
અનુવાદક ન ચિન્ધારી કૃપાવળી પ્રકાશક:
નવજીવનપ્રકાશનમદિર, અમદાવાદ મુદ્દ
૨. ૦-૧૦-૦.

દેહ જીવ અને આત્માની વૈજ્ઞાનિકમીનાસા
(શ્રી હાર્પલ જીજગની મહા' અંધારપિ
અક ૮ મો) અનુવાદક રા પ્રેમશંકર
નારાવજીક દવે કરાચી

મીઝરવાયળી મગહકર્તા. રા કાવજી
કફાલુજી ત્રિવેદી પ્રનિદ કરનાર. જીજગની
ક્લીડુ સીમંકલ, મુખ્ય મુદ્દ ૨. ૦-૧૩-૦.

અવધાનના પ્રયોગો (પરિત મુનિગજ
મો રતચંદ્રજી રવામીએ કરેલા). પ્રયોગક રા.
મુનીલાક વર્ષમાન સહ. પ્રકાશક: શ્રી કાલીઆ-
વાડ રથાલકવાસી જૈનસહ, અમદાવાદ

ખાદીની પ્રસાદી ને બીજી વાતોએ
લેખક: રા. મણિજીક પ્રજાજી દેમાર, પ્રકાશક:
રા પ્રભાકર જમજકર પાડક, મુખ્ય મુદ્દ
૨. ૧-૪-૦.

તંત્રાસ્થાનેથી

આવતી સાહિત્યપરિષદ્

—૧૭૭૭૭૭—

સાતમી સાહિત્યપરિષદ્ આખરે પોતાના પ્રમુખ, ઉપપ્રમુખ અને વિભાગોના પ્રમુખની પસંદગી, એકઠેને માત્ર અઢી મહીના રહ્યા ત્યારે, કરી શકી છે.

મુખ્ય પ્રમુખના પદ નાટ્ટે અમેએ દ્વિતીય જયેશના અંકમાં સૂચવેલુ નામ જોડેને મરોતપ થાય છે. ગુજરાતી સંસ્કાર અને સાહિત્યની હાલની દશામાં, ગુજરાતીગોના અત્ર નાવક તરીકે રા. આનંદશંકરભાઈ ઉત્તમ અને ઉપયોગી કાર્ય બજાવશે એ નિઃશંક છે. સત્કારમંડળના પ્રમુખ ને ઉપપ્રમુખની પસંદગી પણ, સાહિત્યની તેમજ સાહિત્યેતર દૃષ્ટિએ કીક ચઢી ગણાય. વિભાગોમાં રા. ખબરદાર સમકાલીન જીવન તેમજ સાહિત્યના તંત્રોના સંપર્કમાં સારી રીતે રહી શક્યા છે એટલે પ્રાંતના સાહિત્યસેવકોને નવીન સંદેશ ને માર્ગદર્શન આપે એમ હચ્છીશું. સાહિત્યસંસદના સભ્ય રા. ખુશાલ શાહને ઇતિહાસની સેવા માતૃભાષામાં કરવાની આ સારી તક સાંપડી છે. તેમનું કાર્ય એ વાહન મારફત વધુ અંશે થવાની જરૂર છે. વિજ્ઞાનવિભાગ, સાહિત્ય ને વિજ્ઞાન ઉલ્લખને શોભા આપતા રા. કાંતિલાલ પંડ્યાને સોંપાયો છે. અને નવા ઉધડેલા જૈન વિભાગનું સુકાન જાણીતા

અભ્યાસક પંડિત જાગરના હાથમાં સુકાયું છે તે પણ યોગ્ય થયું છે.

પણ ભાવનગરના કાર્યવાહકોએ કરેલી નીમણુંકમાં એક તો ઘણાંને ખુશી. સાહિત્યના ક્ષેત્રમાં પણ ગજકારણની જેમ ચઢતર પડવી. આ રાખવી એ શું સલાહકારક છે ? આ દૃષ્ટિએ જોતાં, પરિપક્વ ઉપપ્રમુખ તરીકે રા. નાનાલાલ કવિની પસંદગી ન કરી હોત તો કે' એટું નહોતું એમ કહ્યા વગર ચાલતું નથી. તેમનું જીવલંત ને ચિરમરમણીય કાર્ય તેમને કોઈક દિવસ પરિપક્વતા પ્રમુખ પ્રમુખ કે સાહિત્યવિભાગના અધ્યક્ષપદના અધિકારીતરીકે દીપાવે તેવું છે. આ સંજોગોમાં, એમને અપાયેલી પદવી તેમને ઘટે જેવા માનની સચક નથીજ એમ કહેવું વધારે પડતું નથી એમ અમે માનીએ છીએ.

નીકાલે લેનીન

એલ્સેવીઝમના પ્રણેતા અને રૂશીઆના ભાગ્યવિધાતા લેલીનનું અવસાન એ અતિ અગત્યનો બનાવ ઘણાને લાગ્યો હશે. એગ્રી-રેટાલથી માંડીને ઘણા વિચારકોએ મુશીની અસમાનતા અને તે દ્વારા ઉપજતા અનેક અન્યાયોને દૂર કરવાના ઘણા સિદ્ધાંતો વિચાર્યા, પણ એ બધાને નવા રીતે વિચારી

અને કરોડો માણસોમાં એ સિદ્ધાંતોનો પ્રચારજ નહીં, પણ પ્રયોગ કરનાર તો એકલો સેનીનજ હતો. એના સિદ્ધાંતની સફળતા કે નિષ્ફળતા તો જાણતે હજી પુરેપુરી જોઈ નથી, પણ એના પ્રયોગમાં રહેલા અવજન હોમન

માનવામાં સર્વ દુઃખનું મુળ જણાવ્યું; બીજાને અસત્ય, દ્વિંસા અને કાવરતામાંથી આ બધાં દુઃખો ઉદ્ધારે છે એમ યાચ્યું. અનેએ પોતા-પોતાની રીતે પોતે જાણેલું સત્ય જગતને આપવા પ્રયત્ન કર્યો. જગતનાં જુના પંડા

દીક્ષામળા]

અ નીકલ હેનલ

[અધ્યત્તપત્રી

માં આ બંનેનું સ્થાન ક્યાં એ તો આપતો કુમજ નહીં, કરશે.

સુદ્ધ જગવાનની માફક આ બંનેએ પણ આજની સમાજબંધવશ્ચામાં દુખના કારણો ક્યાં એ શોધવા માંડ્યું. એકને આર્થિક અમ-

બળના ખરતાએ હજી એટલા ચોટી રહ્યા છે કે આ બંને પ્રયોગોત સાદ્દમ હજી આપણને પુરેપુરું દેખાઈ નથી. પણ છતાં જે વિચાર-પરિવર્તન કાળે માણસોનાં હૃદયમાં ચાલી રહ્યું છે તે જોતાં અને એ સર્વ અંકે જાણુજા

ર્થ છે એ સ્મરતાં એ મહાન વ્યક્તિઓને હરખના અર્ધ આપ્યા વિના ચાલતું નથી.

નવું પ્રજાનસંકલ્પ

લેનીન સુઝરી ગયો.—મેકડોનલ્ડ મુખ્ય પ્રધાન ગયો.

એનું વાક્યાનનો નાશ કરી કામદાર-શાસન આપું. બીજાનું ધનિકશાસનને વશ કરી કામદારશાસનની સત્તા બેસાડી. આ એ વચ્ચે કે સમ્યામણી થઈ શકે નહીં. લેનીન સમ્યક્ધાતા હોય; મેકડોનલ્ડ માત્ર મુન્સદી છે. પણ જે લેનીનની નેમ નેજા મેકડોનલ્ડની. એકે આખી પ્રજાના અપરોક્ષ (direct) હક્કમથી ચાલતું રાજ્યવત્ત રચાવ્યું; બીજાએ પાર્લામેન્ટ વશ કરી તેની દ્વારા પરોક્ષ (indirect) રીતે તત્ર સત્તાપ્રધાન બાંધે લીધું.

આ કામદાર સંપ્રદાયના અનુયાયી તો વચ્ચે મળ્યાં બેઠાં. યુરોપનો સંપ્રદાય હડતાલો વગેરેથી કદવામાં આવતા અપરોક્ષ દબાણનો લીલાખની દત્તો; હીંમતનો સંપ્રદાય પાર્લામેન્ટ વશ કરી કામદારશાસન સ્થાપવા મથતો હતો. લેનીન બોલશેવીકમ આપ્યું; વ્યવહાર અંગે મેકડોનલ્ડ પાર્લામેન્ટ વશ કરી.

આ બનાવ અંગ્રેજ સ્વભાવનો નમુનો દેખાડે છે. આવા બનાવો અંગ્રેજ ઇતિહાસમાં વખતો વખત મળે છે બીજા લોકોને આખી દુનિયાને નોંધી પડે છે: અંગ્રેજો જોડતો ફેરફાર સદાથી કદે છે. ફ્રેન્ચ પ્રજાને ૧૮ સ. ૧૭૮૯ નો મહાવિપ્લવ કરવો પડ્યો તો અંગ્રેજ પ્રજાએ કંઈ કંઈ ૧૮. સ. ૧૯૮૮ માં ને ૧૮. સ. ૧૯૩૬ માં સુધારા દ્યાં. અંગ્રેજ પ્રજાની

આવી સમગ્ર વ્યાવહારિકતાએ એમનું સામાજિક આજે સમગ્ર પાયા પર મુક્યું છે. પણ એટલું તો નિર્વિવાદ છે કે યુરોપના ભવિષ્યનો અધિષ્ઠાતા ધનિક નથી પણ કામદાર છે—કામદાર જે બાહુબલથી, બુદ્ધિથી સૃષ્ટિ કરે તે ધારે તે. (Ergotocracy) કામદાર-શાસન એજ આવતા યુગનો મંત્ર હોય એમ લાગે છે.

પછી પ્રશ્ન થાય છે કે સંસ્કૃતિનું શું? સંસ્કૃતિ એ માત્ર કામદારની બનાવેલી વસ્તુ નથી, પેઢીવર કેળવેલી, ગ્રીણ ને સુંદર સંસ્કારોથી ઘોઘાક ગાણસોએ રચેલી અદ્ભુત વસ્તુ છે. અને કામદારશાસનમાં સંસ્કારના સંસ્કૃતિનું સ્થાન શું એ નક્કી કરવાનું કામ ભાવિનું છે. આર્થિક સંસ્કૃતિ હમેશાં આ સંસ્કૃતિનું સ્થાન શ્રેષ્ઠ માનતી આવી છે. જન એ માન્યતા નિશ્ચય રાખવાનું પરમ કર્તવ્ય અંગ્રેજ સામાજિક પર આવી પડ્યું છે.

આ ફેરફારથી હીંમતે કેં ખાસ લાભ થાય એમ માનવું અમને ભુલભરેલું લાગે છે.

પાઉસાં હીંમતી સ્ત્રી-બારીસ્ટર

સ્ત્રીવર્ગની ઉન્નતિને આ યુગનો દત્તિ-દાસકાર કદાચ સૌથી મહત્વનું યુગબળ ગણશે. એ વર્ગે પહેલેથીજ પુરુષના જીવન પર પગલ અને સમગ્ર અસર કરી હતી પણ છેલ્લાં પોણાસો સો વરસમાં જે અપૂર્વ ભાવના-ઓએ જગતના જીવનમાં પ્રવેશ કર્યો તે વિદ્યાર્થી સાધ્યો તેને પ્રતાપે સ્ત્રીઓનું આત્મ-ભાન જગ્યું. તેમજ સમાન અધિકારોની માગણી કરી, અને ધૈર્ય ને અચ્છનાયી કરેલી તપશ્ચર્યા વડે તે વિજયને વરી. આ રીતે તેમની પ્રત્યક્ષ અસર વધવા માંડી અને

આજે નેઓ બાપજો કગવા કે લેઓ લખવા
ઉપગંત કર્તવ્યતા જુદાજુદા પ્રદેશોમાં પણ
આજના પરીતે નગરગત તથા ધર્માગરી
તરીકે જોવાતો મગીન ને લાક્ષણ્ય લીંગના
જમગતમાં અર્પણ કરી રહી છે

જાણાય છે. અને અમે તે તેમને અમે મદદ
અભિનંદન આપીએ છીએ.

સ્વામી

જામગ એ વર્ગના જોલનિવાસ પછી
માધીજી નરજીવનની મર્નિમાન પ્રેમજી
ના આદાની વચ્ચે પાછા પલાણો છે

તમા આગળ મારે લોકોને પ્રાર્થના
કરી અને પ્રભુએ
તે નાનાં, એમને
મુક્ત કરવાની
માયાની પ્રવૃત્તિ કરી
અત નરકારે તેને
રક્ષા થતુ પડતુ આ
મગનચિન્હોત્તરાર્થ
જાણ છે દેવે દેવના
માન્યતા પાસે જવું
જાણ જાણ મદા-
કાર્યો દનાવા ધાર્યા
છે તે સત્ કમલ
નેઓ સો શરદ જીવે
એવી અતરનીદમ્બ
મહિત અમે 'શુભસત'
તરફથી તેમજ સ્વામી
કરીએ છીએ

સ્વામી આરોધનેતો પ્રભુ બીજા દેશના
તેમ લોકોમાં અને ખામ કરી આપવા નુસ્તા
તમા પણ વરનાવા છે પરિણામે ધાન્યમત
મુનીશી પાલીલી
આદિ મહાઓ
દેવોક મુક્તોલીઓ
પછી, જાઓ પ્રવેશ
પામી શકી છે આ
પ્રવૃત્તિનું એક 'શુ'
સીમાચિન્હ શુભગત
માં અમે સ્વીકારે અકાલ
છે. કુમારી મીરા
તાનાને અમેની દાહ-
કોઈ ખરીગટર તરફ
સીકાણો એ પનાવ
અમને હોઈ તેમજ
શુભગતની પ્રવૃત્તિ-
ના ફલિદાસમાં
ખામ નોધવા જોગ

માસિક રાજનીતી

જાન્યુઆરી ૧૯૨૪

તા. ૩ જી—વડોદરાના દીવાન સર મનુભાઈ મહેતાનાં પુત્રો બહેન દસાનું લગ્ન બેજ રામચંદ્રના નબીબી અધિકારી ડૉ. છવરાજ મહેતા સાથે થયું.

તા. ૫ મી—૨૧. વિનાયક સાવરકરને મુંબઈ સરકારે ઠોડી મુક્યા.

તા. ૭ મી—ગોરસદ તાલુકા પર નબાયલો પોલીસ ફંડ મુંબઈ સરકારે પાઠો ખેરો લીધો.

તા. ૧૨ મી—૨૧. કલ્યાણજીભાઈની સાબરમતી નેલમાં ૨૧. દશાળજીભાઈએ મુલાકાત લીધી. તેજા નેલમાં ગુજરાતી માળદેવ રંગે કે એવા ખખડ મળ્યા.

તા. ૧૨ મી—મહાત્મા ગાંધીજી પદ આતરડા ના ફર્ક મંદિ શસ્ત્રક્રિયા કરવામાં આવી.

તા. ૧૩ મી—પ્રોવેનસ મત્યામદના વિતરણના કામ પૂર્ણ થયું.

કાલેસકરના સિમેન્ટ પુખ્ત થવાને પડ્યું.

તા. ૧૬ મી—અમદાવાદમાં ગુજાલ મહા વિમાલયના નવા ગ્રંથ મઠ થયા.

અમદાવાદમાં આર્યધર્મપરિષદની બેઠક મળી.

તા. ૧૬ મી—માવનગરમાં ૨૧. મીરાજશંકર વિરેડીના પ્રમુખપદે પ્રવક્તાવિદની બેઠક મળી નવા પ્રદર્શન ખુલ્લું મુકાયું.

તા. ૧૮ મી—દેશના કાપળા બાનામાં ગાંધીજીની નંદુરત્ની મંદિ પ્રત્યર્થના થઈ નવા.

તેમને ઠોડી મુક્યા સરકારને આમદ કરવામાં આવી.

મુંબઈમાં આર્યસમાજ-મહોત્સવ ઉજવાયા.

તા. ૧૬ મી—૨૧. વિદ્યુલભાઈ પટેલે મુંબઈ મ્યુનિસિપલ શાસ્ત્રીય પક્ષના પ્રમુખ તરીકે ચાંચનાયું.

તા. ૨૦ મી—માવનગરમાં છત્તરના તહેવારમાં મળનારી સહિત્યપરિષદ મંદિ સર મહાશંકર પટ્ટણી સ્વામીજીના પ્રમુખ તથા ૨૧. કલ્યાણજી સામળદાસ કપ્રમુખ પરિષદના પ્રમુખ તરીકે પ્રો. આનંદશંકર કુપ અને કપ્રમુખ તરીકે ૨૧. નાતાલાલ દક્ષપતરામ કવિ સહિત્યવિભાગના પ્રમુખ ૨૧. ખજારદાસ અને દત્તિદાસવિભાગમાં પ્રો. ખુશાલ શાહ વિજ્ઞાનવિભાગમાં ડૉ. કાંનિલાલ વંડયા અને લે. વિભાગમાં પંડિત લાલન મુંડાયા.

તા. ૨૫ મી—પટેલો દીડી સી-આર્કીટકર કુમરો મીમાં અદેશદ તાતને મુંબઈ નાઈકેટિ પારાગાત્રી તરીકે વર્જીવાત કરવાની પરવાનગી આપી.

તા. ૨૬ મી—મુંબઈમાં મંબીર મીલ દહતળની શરૂઆત.

તા. ૩૨ મી—દહતાળથી લગભગ ફર્ક મીલ બંધ પડતાં દેહ લાખ મળુંદા બેઠાર થયા.

મેળા વાના

[અનુસંધાન પૂર્વ ૧૪૬ થી]

આતંદ્રો તમારો જોઈને તમારી આંખોને
સોનાખરી હશે તમારે... નહીં, નહીં, તમાર માસ
અને દારૂ મળ્યા તમારો બધા માટે મે
કીમત જરી છે, એટલું જ સ નહોતું? જાઓ,
હું કહું છું. [અપકીર્તી રોડુ વીખરાવા
માટે છે] કેટલે અહીં જ્યાં રહેતું નહીં.
[પોતાના પિતાનો દાધ સખત પકડ છે]
તમે પણ તમે બધાથી પહેલા તીરો
કારણકે અપકીર્તી તમારો છે મારા આસુ
તમે જુઓ એ મારે તરીકે થયું તેવું મારે
મેકેન્ડા નહેતું છે. મારે જાણવું છે તે જાણવું
માટે તોર કરતાય વધારે એકાદવામ જામએ
[અમ્મ રહેલા પ્રીન્સીવેલીને જોઈને] અને
તુ?... તુરખાવાળા પુતળા માફક ઉભેના તુ
કાણ છે? તુ મનુ છે કે સારમર મે તને ત્યા
રહેવાનું કહ્યું તે સમજાવમા ન આવડું
[એક સૈનિક પામેથી બારો ખેંચે છે] આ
બાવાની અણખી મારે તને દાંડી કાઢવે પડશે
...તું તજતાર પર દાધ નાખે છે મારી પાસે
પણ તજવાર છે પણ એનો કપરોગ જીજે
વખતે કરવાનો... હવેથી તે એકજ માણસ
નં. મને વપરાશે, હું પુછું છું કે તું કેણ
કે!—સખુર—

[તે ધમે છે અને પ્રીન્સીવેલીના પાટા ખેંચવા
ની હેયલીમાં છે વાના વચ્ચે પડે છે
અને તેને અટકાવે છે.]

વાના

એને સ્પર્શતા નહીં!—

ગીડા

[આશ્ચર્યમાં] વાના, વાના! આ એકાએક
તેને દયાથી આવડું!

વાના

એણે મારું રક્ષણ કર્યું.

ગીડા

હા, હા! તેણે તારું રક્ષણ કર્યું...
પણ મોટું થયું ત્યારે... ઉમદા અમ
પરેખર

વાના

[વુસસામા, મને કહેવા દો ગીડા, હું
વીનવું છું! એક સમ્મદ, માત્ર એક સમ્મદ!...
તેણે મારું રક્ષણ કર્યું, મને જીવતંત્રાન આપ્યું,
મને અન્માન આપ્યું!.. એ મારી સાથે
મારી બાહુ ધરી અહીં આપ્યો છે—
મે એને અસવચયન આપ્યું છે તમારું
વચન આપણું વચન!.. તમે અભારે
મુસામા છો પણ મારું માનવો, મારું
માનવો છો]

ગીડા

પણ આ માણસ છે કોણ?

વાના

પ્રીન્સીવેલી—

ગીડા

હે!... કોણ! આજ રહેલો! આ
પ્રીન્સીવેલી!

વાના

હા, હા! તે તમારો અતિથિ છે ને હવે
તમારું સારવું રોષ છે એણે મને ખચાવી,
ગીડા.....

ગીડા

[જાણવું જાનજીવો બન છે પાલી એવડ
અહીં હરોળાદ અને ગેરથી બારે છે કે
વાના વચ્ચે જોડીને રાખી નથી]
આહ, અંતે આ, વહાવી વાના! આહ,
હા આકાશમાંથી પડતા એકાએક મારું આ
મારું આકાશમાં સરે છે!—આહ, વાના, મારી

ના!—હા, તેં વ્યાજબી કયું છે! એમજ કરવું ઘટે. આ રીતેજ. આહ, તારી ઉસ્તાદી હવે સમજ્યો, બધું સમજ્યો!—મને તો ખજાર પણ શી હોય? મને એની કદખના પણ ન આવી—એતું ખુન કયું હોતુ એવી એઓ થઇ ગઇ છે. લુડીયે હોસોફર્નેસનું કયું તેમ—પણ એનો અપરાધ હોસોફર્નેસની મોટો છે. અને અહીં તો બપુર વેરની જરૂર છે!—નેધરિનો તું એને અહીં લાવી. રીક કયું. તેનાજ ભોગ અનેલા હવે નના જલ્લાહો ખનશે...

આહ, કેવો ભવ્ય વિજય!—તે શાંતિથી, પ્રીતિથી તારી પાછળ આવ્યો અને એને તો વહેમ પણ શાનો આવ્યો હોય કે તેં એને આપેલી સુમીઓ પ્રેમની નહીં, દ્રોહની હતી!—અને હવે એ અહીં ખડો છે, જળમાં સપડાયો છે—હા! તેં ખજાર કયું છે! નેના બપુર અપરાધ પછી ત્યાં તં'પુમ-જ તેને એકાંતમાં પુરો કયો હોત એટલું બસ નહોતું...અમે તેને જોત નહીં એટલે વળી કેંક શંકા રહી જત...અધમ-પેલી અધમ સરતની મૈત્રે ખજાર હતી, માટે એ રગત્યાજની કીમત સામે જાણવી જાત્રે. પણ તું આ સાધી શી રીતે શકી? આ છુત એવી છે કે અજાણને હાથે લાગેજ...અહા, આ લોકોને કહે નંદાએ! [તે અગાસીમાં જાય છે. અને મોટે અવાજે પોકારે છે.] પ્રીન્સિવેલી, પ્રીન્સિવેલી છે, દુરમન અહીં છે! આપણા કદખનમાં.

વાના

[તેને પગગીતે અને તેને અટકાવવાનું કરતી] નહીં, નહીં! સાંભળો! સાંભળો! ગીડા, હું પણે લાગું! ગીડા, ગીડા, તમે સમજ્યા નથી.

ગીડા

[ખજારીને છુટો થાય છે, વધારે ઉચ્ચે સ્વરે જીમ મારે છે.] મને જવા દે! તું જો તો ખરી. તેઓ બધાએ જાણવું જોઈએ, બધાએ! [ટોળા તરફ ફરીને] પાછા આવો, તમે બધા! આવો, હવે આવો, તમારે આવવુંજ પડશે!—અને તમે પણ પિતાજી! તમે કરેલા અપરાધને ઢાંકી દેવા અને મને મારું સુખ પાછું સોંપવા કોઇ દેવ આકાશમાંથી ઉતરી આવે એવી આશામાં થાભલાઓ વચ્ચે સંતાઇ રહ્યા છો? પાછા આવો. અહીં આનંદ છે, આનંદ આનંદ વરતી રહ્યો છે. જળરો ચમત્કાર થયો છે. શું બ-યું ને આ પથ્થરોનોય હું સંભળાવવા છત્તુ છું. હવે મારે ખુણે ભરાઈ બેસી રહેવું પડશે નહીં—એ. બધું ખજાર કયું—પરમ સંતો કરતાં પણ આજે હું વધારે પવિત્ર થયો. મને તેવા દોષતમંદ કરતાં હવે હું વધુ દોષત ધરાવું છું. આહ. હવે તમે મારી વાનાને તાળીઓથી સજ્જારો! તમારી સાથે હું, અને હું તો ખુબ જોરથી તાળીઓ પાડીશ. [લોકો અગાસીમાં આવે છે, તેઓને તે ઓરડામાં ખેંચે છે.] હવે તમારો લુઓ. આખરે ન્યાય મળ્યો!...મેં તે જાણવું પણ એ આટલું વહેલું પાર પડશે એમ ખાત્રી ન હતી... મેં ધાર્યું વરમે ઉપર વરસો વીતશે; જંગલોમાં. શહેરોમાં, પહોડો ને ગુફાઓમાં મારા શત્રુને શોધતાં મારે જન્મારો વીતશે એમ મને લાગતું! અને લુઓ, એકાએક તે અહીં મારી સામે આજ ઓરડામાં આજ પગથીઆ ઉપર આપણી સામે જાણે કુટી નીકળ્યો છે. આ અકળ ચમત્કાર છે...પણ સાંભળો.. વાનાએ આ સાધ્યું છે! અને ન્યાય તો

કરીશુલ ! [માર્કોને હાથથી ઝાલ્યાને] તમે
આ માણસને જોયો ?

માર્કો

હા, એ કોણ છે ?

ગીડા

તમે એને પહેલાં જોયો છે એની
સાથે વાત પણ કરી છે તમે એના નરકના
ફન બન્યા હતા...

[પ્રીન્સિપલી માર્કો તરફ ના નરક ને
માર્કો એન કોળાએ]

માર્કો

પ્રીન્સિપલી !

[રાજાના અનુચિત પાત્ર ૧]

હા, હા, એજ, એમાં જગીએ શકા નથી

જ્યા પામે આયો, એના મામે જુઓ એને
અકબી જુઓ ! તેને કદાચ માંગે સુદેશી
મોકલવો હોય તો—આહ, હવે તે આગલો
પ્રનાયી પ્રીન્સિપલી નથી, પણ અને માઠ હવા
નથી, ફુનીઆમાં ફું ન આપી શકુ એવા રંગ
નેણે અવધ અને મશમી યુક્તિયાં વધ
લીધી અને અનારે તે માર્કો પામ આજો
છે ! આપે, નાંચ કંતોંચ વધારે અજ્ઞાન એના
કુકિએ ફું આપી શકુ એવો એકજ બદલો
માંગવા તેને અહીં આપ્યો છે . આને અમ
તકર નહીં તો હા કહીએ ? જગ નજીક આવો
નજીક !. ખીડે માં, એ તાસી શકશે નહીં
તેએ ફરવાનું બંધન રાખ્યો તક બીજા
અમકરેથી એ પાછો સદકી ન ગાય એને
નીકલ એકદમ નહીં કરીએ. હજુ એને ધણી
મેળે મોગવવાની છે.

આહ, આહમો, મારા આહમો, તમને
એણે બહુ કુખ આપ્યા છે, તે તમારા

કેહીતો તન્નયો હતો, તમારી આંખે, નવો
છોકરાએને તેણે યુગમીમા લેવા, તેની મામે
જુઓ અનારે ! હા, અજ એ નજીક

અને ન નાના કમનમા છે તમારા,
મારા, આપણા નેના કમનમા છે નકરી !
માર્કો વાના તેને અહીં ફેરી કાપ છે,
આપણે વેર પુરે કચક દોષ નાખીએ તે માઠ

[ગેયાતે નમેધિ છે] તમે બધા નાકા
છો શકાની લેશમાત્ર કયા ન મહેવી
એને એ જવા પ્રકારના પાકમની આ દંડન
છે તે તમે પુરુ અનજી શક્યા છે. ... તે
માણસ મારી પામ્યા વાના હીનવી ગેયા,
ફુ નિનાધાર હતો, ફુ કે કરી રાગ્યા નહીં !
તમે એને લેથી ફરી ફુ કોલને ત્રાપ આપતો
નથી અજ મધુ નથજ મધુ, મારા પામર નુખના
મદમામા છદમી નથાનવાનો તમને દક્ષ
હતો પણ એજ વિધાનક વસ્તુ વડ પ્રમને ફરીથી
પ્રમદાવસાનુ માર્કો સના મારી રીતે જાહે છે...
તમે તેને છુદો અણે સજીવન કયો, ધાનાએ
તે નાંચુ ., જુકાગી કે જુકીયાના કંનાય તે
વધાર અજ છે, જુકાગીએ આપણને ફરી,
અન જુકિયે હોશાફનેસન હાર કયાં, વાના
નિજન નજુમા માને હાક કમી નથી, તે તો
શીશ્વને જીવને જગમો આપણી આપણા કાલે છે
આપણની ખમાની આપણ તેને ધર છે .,
અને આ એણે કમ કરું ? આપણો
તે કહેશે ?

વાના

જરૂર ફુ કરીશ. પણ તે બધું માન
જુકુજ છે ..

ગીરા

[તેને અટકાવાને અને તેની આમપામ
હાય ચીગીને] પહેલાં મને એ ખપાના
જેખતાં સુંબન દે.

વાના

[જોરથી તેને પાછો ધકેલે છે] નહીં, નદી, તમે મારું સાંભળશો નહીં તો હવે એ નદી બને. સાંભળો, ગીડો! જે તમને આંખે આંધી ચઢાવે છે તે કરતાંય વધારે સારી ઈજત વીશે, વધારે મોટા સુખ તીશે હું કહેવાની છું: સારું થયું કે આ બધાં પાછાં આવ્યાં. તમારા પહેલાં કદાચ તેઓ મારું સાંભળશે. તમે મને પારખશો તે પહેલાં તેઓ મને સમજશે! સાંભળો, ગીડો! તમે જાણો નહીં ત્યાં સુધી મને અડકતા નહીં....

ગીડો

[વચ્ચે ખાલી ઉઠે છે અને આલિંગન માટે ફરી પ્રયત્ન કરે છે.] હા, હા, મને ખબર છે—પણ પાંદલાં હું...

વાના

માંજળી હ્યાં એક વાર. મારા આખર જન્મ-મારામાં હું કદી જુદું ખાલી નથી, પણ આજે હું સૌથી મદન સત્ય જોલું છું. જીવન કે મરણના દૃત મુઠું એવું સત્ય માણસ એકજ વાર કચ્ચારે છે...સાંભળો, અને મારા સામે બરાબર જુઓ; આ ઘડી પહેલાં તમે જાણે કદી મને જોજ ન હોય એવી રીતે મને જુઓ. પ્રેમના આદર્શ મુજબ તમે મને સાચી શકો એવી આ પહેલી અને એકજ ઘડી છે. આપણે સાથેસાથે ગાળેલા જીવનના નામથી હું તમને હમણાં કહું છું—આપણા એકબીજા સાથેનાં પવિત્ર સંબંધના નામથી!...એ મા-બાપ આવે નહીં એવું છે છતાં તેમાં શ્રદ્ધા રાખવાને સમર્થ બનો...હું આ માણસના હાથમાં હતી...હું તેને મોંપાઈ હતી; તે મારી પાસે પણ આવ્યો નહીં, તેણે મને આંગળીએ

અડકાડી નહીં... બાબના ઘેરથી આવતી હોઉ તેમ હું એના તંબુએથી આવું છું...

ગીડો

એમ કેમ?

વાના

કારણ કે તે મને ચાહે છે....

ગીડો

આહ! અમને સંબળાવવાનું હતું તે આ! આજ ચમત્કાર કે?...હા, 'હા, તારા પહેલાં શબ્દોથીજ મેં જાણી લીધું હતું' કે હું અવનવું બનું હોવું જોઈએ, એ અંજારી નાંખે તેવું હતું એટલે. મેં તે ઉપર બ્યાન આપ્યું નહીં. શું તે તારી પાસે આવ્યો નહીં, એમ તું કહે છે? તે તને અડક્યો નહીં!...

વાના

ના.

ગીડો

તને સુખન પણ લીધું નહીં?

વાના

મેં તેની બમર પર એક સુખન લીધું, તેણે પણ નેમજ કહ્યું.

ગીડો

અને મારી આગળ આ તું કહી શકે છે?... વાના, વાના, આ હાથેકર રાત્રિએ તને ઘેરી જનાવી છે કે શું?

વાના

હું કહું છું તે સાચું છે.

ગીડો

સાચું! આ પ્રભુ! સાચુંજેજ હું તો એથી રહ્યો છું! પણ સાચું માનવી તો [વધુ મઠે જુઓ પૃષ્ઠ ૧૭૨]

સામીની આ ઓઈલનો ઉપયોગ કરો

સામીની આ ઓઈલનો ઉપયોગ કરો. આ ઓઈલનો ઉપયોગ કરવાથી આંખોમાંથી આંધળાઈ દૂર થાય છે. આ ઓઈલનો ઉપયોગ કરવાથી આંખોમાંથી આંધળાઈ દૂર થાય છે. આ ઓઈલનો ઉપયોગ કરવાથી આંખોમાંથી આંધળાઈ દૂર થાય છે.

કીમત આ ૧ નો ૦. ૧-૦-૦, ૩ માટલીના ૨-૧૦-૦, પોલિશ પર્કીંગ બુટ.

અરીદતી વખતે સામીની આ ઓઈલનો ઉપયોગ કરો અને લેજે બીજી લેના ના.

એન્ડ્રો ઈરીઅન ડ્રગ એન્ડ કેમીકલ કું. ૧ ૧૫૫ જુમામગીદ, ૩૨૩ નં ૫, મુબઈ ૨.

વધુ પૈસા ખર્ચતા પદાર્થો નમુનો વાપરી જુઓ તમારે પરાઈની પામીલુ પમ્પકુમ

ઓટો ટીલ બહાર (૨૫૨૪૩)

મધુર, મનોહર, સ્ટીટ અને લાઈટિંગ ફક્ત થોડા ટીપા (few drops) સ્નાયુ પર નાખો અને સોરમ ચમેલી અને મેક્સિલા કુલોની સાથે સરખાવી જુઓ, પંજીન મોટી શીશી અરીદતો. તમારા વહાવાઓને પણ ઓટો ટીલ મહારનીજ બેટ કરાવો. તેઓ પણ ખુશ થશે.

બીજાં મેટોમાં પૈસા ખર્ચતા પદાર્થો ઓટો ટીલ મહારની ખાતી કરાવો. ખાટલીની કી ૨-૦-૦ ૧-૦-૦. ૦-૧૨-૦ નમુનો મે આના, મુગધી કાર્ડ એન્ડ આલો પોલિશ બુટ.

એન્ડ્રો ઈરીઅન ડ્રગ એન્ડ કેમીકલ કું.

૧ ૧૫૫, જુમામગીદ ૩૨૩ નં ૫ મુબઈ ૨.

જો નમુના માટે આ નીચેની કુપન અરીદો આપણે.

નમુના માટે કુપન

એન્ડ્રો ઈરીઅન ડ્રગ એન્ડ કેમીકલ કંપની; નં. ૧૫૫, જુમા મગીદ ૩૨૩ નં. ૫, મુબઈ ૨.

જો એક શીશી નમુનાની ઓટો ટીલ બહાર (૨૫૨૪૩)ની નીચેની ટીકાએ મોકલી આપવો, તપાસ કર્યા માટે એક આનાનો રટીય ખીડેલ છે. (૨૨૫૫ ૦૨૨ ખીડેલો).

નામ

ટીકા

ખાસ સૂચના

હાલમાં વીજળીના દરેક ગતના સામાનના ભાવ ઘણા ઉતરી ગયા છે. અને તમે બહાલી દુકાને દોઢા ભાવ આપી માલ ખરીદ કરવા જાઓ છો તેના કરતાં હમારી દુકાનની એક વાર મુલાકાત લેવા ખાસ લલામણુ કરવામાં આવે છે. માટે નીચલે ટેકાણે પધારશો.

મુખ્યમાસભાઈ તાજભાઈ

ટેલીગ્રાફિક એડરેસ.—“બીજલીસ્ટોર.”

ભુખનદાસ ખીડીગ,
મંગલદાસ રોડ—સુ'ખઈ, ૨.

રહેવાની

સાથે

જમવાની

કે નમ

સગવડ.

ઝવેરી

મેનશન

કે:-

સેંડલ્સટ

રોડ,

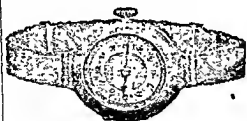
સુ'ખઈ, ૪.

૪૦ વરસની જુની અને અનુભવી દુકાન

સારાં અને ટકાઉ ઘડીઆઓ મેળવવાનું

માનીતું મથક

પધારો અને ખાત્રી કરો.

અમારે ત્યાં હમેશાં દરેક મેકરનાં ખીસાનાં તથા હાથે જાંધવાનાં નીકસ, ચાંદી તથા સોનાના અપ-ટુ-ડેટ ફેશનના જુદા જુદા રોપના કલેક્સ તથા ટાઇમપીસ વગેરે પણ ઘણાજ કીમ્બલ ભાવથી મળશે.

રીપેરીંગ કામ

પણ બાહોશ

કારીગરોના હાથે

ખુદ અમારી દેખરેખ હેઠળ કરી આપવામાં આવશે.

ગોટાં કલેક્સ માટે ગ્રાંડર સાથે ૨૦ ટકા મોકલતું.

મોહનદાસ કમળશી

મંગાદેવી પોષ્ટની બાજુમાં, સુ'ખાઈ નં. ૨.

Telephone 5625.

Telegrams Clock Tower

રાત્રિચિંતન

૧૯૨૬-૨૭

[અવસાન પુસ્તક ૪૩૪ પા.]

“મને પણ એમજ લાગે છે,” મંજરીએ અસ્પષ્ટ અને ખિન્ન અવાજે જવાબ દીધો. ને પછીથી હંમેશું: “મને એની પાસે આવવાં બીક લાગે છે,” અને જાણી જાણી કંઈ અને ક્ષમાશુભા પોતપોતાને સુકાને મવા.

આખરના મગજ આગળ કાક મર્ચે નિરાધાર અનેહી મંજરી આવીને ઉભી રહી. આ મર્ચેને નુકર સ્ત્રી, બળતા મુકા પાનરાની માફક, વગર અમિએ બળા જવાની, અને જાણી આ સ્ત્રીએ એવે પ્રસંગે જીવન કદથી યાદતી નહોતી તેને વરા કરવાની આજ્ઞા રાખવી! આંખનું માથું ફરવા માંડ્યું મંજરી તો આમને આમ, કાકમય વાતાવરણે આંખો દિવ રહેવાની, ને કાક આંસિ સંવરી ત્યારે તેની આંસ જવાનું એવા આ વાતાવરણમાં એ બાળી મરવાની.

આ વિચાર આવતા આખક અદખતાની અધમમા અંતર દસામાં પડે, ને નરે આ આંસે જીવી દતી ને પોતામાં અટલે મોડે, જુલિસાવી, અને શાંતિવાન હતો કે તેના સ્થાને સ્પર્શ કરવાની પણ તેનામાં કાવચાન નહોતી.

તેનું હૃદય બેની ગયું; આશાએ છુદાઈ ગઈ અદખતામાં મંજરીના પ્રેમ વગર જીવન ચીનારુ તેને નુકામું લાગ્યું.

“મંજરી! મંજરી!” તેણે પોતાના મડના એકાંગમાં મનમાં જુમ પાડી, “મને જાણે કેમ આવી મરણ.”

એક ઉંચ અને તેજસ્વી દેવી, આંતર તેજથી અધકાર ઉભળતી, ફર ને ફર જતી તેની ઉપેવી આંખે દેખાઈ અને કદખના-મહિમા તેને સિંહાસને વિરાજતી બોધ, તેણે પ્રશ્નપાત કંઈ આપેા ક્યારે મીચાઈ તેનું તેને જ્ઞાન રજુ નહીં, પણ તે ઉપેા ત્યારે આજ્ઞાજટ તેનો તે નહોતો.

બીજે દિવને આગ્રમદ ઉઠેા ત્યારે તેનો હૃદય કેક શમવા લાગેા, નિરાધાર કદખની સક્રિય તેનામાં પ્રકી હતી. પોતાની તેને પરવા ન હતી બલે કાક મંજરીને લઈ જાય; બલે મંજરી તેનો હીસામ ન ગણે—પણ ને એક નિર્ણય માણસ તેમને માટે જીવ આપવાનો જીવનના બીજે કે રસ નહોતો રજો—આરે મંજરી અને કાકના જીવનનો રસ કેમ નહીં સમજ કરેા.

એના મનજમા વિચારનો ન સમજાય એવા કીમીઓ મળેા તે પોતાને કાક અને મંજરીના જીવનો અધિકૃતતા મેળવા લાગેા. અને તે પદ રીપાવવા તેણે સર્વસ્વ સમર્પણ કરવાનો નિશ્ચય કરેા વિચારની કુનમાં સમર્પણના સિખર પર ને પહોંચી ગયો.

ક્યારે આખક મટેતા આમ જુદાજુદા વિચાર અને જાણના હીડાલે હીચલા દત્તા ત્યારે રવાપાવ લાઠને એકદમ કરી રજો હતો. દરેક મોટા ગામમાંથી પાઠજીના અધિકારીઓને પકડી લેણ કે મારી નાંખવામાં, અને પોતાના અધિકારીઓ મુકવામાં તે રાક્ષસો હતો તેમજ પદબી સેવ્ય ખંભાતથી આવે એમ લાગવાથી તેણે પોતાનું લરકર ખેટકડી પાસે મેણ કરવા માંડ્યું હતું.

જુલકચ્છને ગઈ લેવા તરફ લલ્લ આપરાની તેને જરકર જબજા નહીં. મડમાં ગાય

નામનાંજ માણસો હતો તેની એને ખબર થઈ હતી. દહેજ સુધી તેની આણુ ફરી ગઈ હતી એટલે નદી વાટે ગઢમાં કોઈ જઈ શકે એમ ન હતું.

અને ગઢમાં ખોરાક હતો નહીં એટલે પાંચ-પચીસ દિવસે ગઢવાસીઓને શરણ થયા વગર છુટકો નહોતો.

પ્રકરણ ૮ મું

વંથળીમાં પ્રવૃત્તિ

અખાત્રીજના અરસામાં વંથળીમાં ઘણી પ્રવૃત્તિ ચાલી રહી હતી.

એલસ નાયક સ્વયંનામ મહેંગી ગયો હતો અને તેની ચાલસપદસ કરવાની જુનાગઢમાં કોઈને પરવા હોય એમ દેખાયું નહીં એટલે ત્યાંથી કહેણુ પણ આવ્યું નહીં. જગદેવ પરમારના ધા હજુ રાજ્યા નહોતા અને ચાલી રહેલી તૈયારીમાં ભાગ ન લઈ શકવાથી ને પધારીમાં કચવાતો કચવાતો પડી રહેતો.

રાજની તખ્તીઆત થોડા દિવસ થયાં ચારી થઈ ગઈ હતી. જ્યારથી એની તખ્તીઆત સુધરી ત્યારથી પટ્ટણી સૈન્યમાં અજળ્ય જેવું જોર આવ્યું હતું. ગીરનારને જાણે કાંકરાની માફક કાઠી નાંખવાનો હોય તેમ અધાને ઉત્સાહ અને આશા આવ્યાં હતાં.

આ અધાનું કારણ રાજ અને રાણી બંને હતાં. પચ્ચરની ચોકી આગળ લડતાં રાજના સ્વભાવમાં પરિવર્તન થયું હતું. શીરસ્તા મુજબ લડવાની પ્રણાલિકા અત્યાર સુધી તેણે સ્વીકારી હતી અને મોક્ષાભયુ' શૌર્ય દાખવવામાંજ અને ઘેરાની યોજના

કરવામાંજ તેને રાજને યોગ્ય ગૌરવ જણાતું હતું. પણ ચોકી આગળ તેના સિંહ સમા શર સ્વભાવે અંગત પરાક્રમનું લોહી ચાખ્યું હતું ત્યારથી રાજવંશી દાડમાં ઘેરા ઘાસવામાં તેને નિર્બલતા દેખાઈ. મંત્રી અને સેનાપતિના શૌર્યનો જશ ખાટવામાં તેને કષ્ટપણું લાગ્યું.

તેના હાથ કેર વર્તાવવા અધીરા બન્યા. તેનું હૃદય સુદમાં ઝંપલાવવા તલસી રહ્યું. તેની ઇચ્છા પોતાને હાથે ખેંગારનું મદમદન કરવા કુદી રહી. તેની મહત્વાકાંક્ષા ગીરનારી ગઢને જતે જમીનદોસ્ત કરવાની હતી. તેણે સૈન્યના વ્યૂહો રચવા માંડ્યા, સેનાપતિઓને હુકમો ફરમાવવા માંડ્યા; અને આરે તરફનું સૈન્ય પોતાનું કરી ખેંગારને એના ગઢની ભીંત વચ્ચે કચી નાંખવાનો એક મહાપ્રયાસ ચારંબો.

રાજની આ બધી યોજનામાં લીલાદેવી સામેલ થતી-એ યોજનાઓ તેને લીધેજ ઘડતી અને અમલમાં મુકાતી એમ પણ કેટલાક મોહિમાહે કહેતા.

તે હતી તેનાથી શીકી થઈ ગઈ. તેની આંખોં વધારે સ્થિર ને હડી થઈ. અત્યાર સુધી જુનાગઢના ઘેરાનો એક વિચાર સરખો પણ ને કરતી નહીં તે એકદમ જુનાગઢની કાળ થઈ બેઠી. તેના શાંત અને ગહન હૃદયમાંથી દેષ ને ઝનુનના જુવાળ પર જુવાળ આવ્યા, અને તે આખા પટ્ટણી સૈન્યને તાણવા લાગ્યા.

આ ઝનુન અને દેષનું મુળ કારણ આસપાસના પાકા મુત્સદ્દીઓ સહિલાધી જોઈ શકતા. આજે કેટલાક દિવસ થયાં કાકની કે પણ ખચર અંતર નહોતી. કોઈ બોલતું નહીં પણ અધાના મનમાં ખાત્રી થઈ ગઈ.

હતી કે કાક મુવો. જેમ દિવસ જતા ગયા,
અને એ ખાતી વધારે મળ્યુત ચની મહ
નેમ લીલાદેવીનો શાંત અને અડમ્મ રૂપ
જુનામદ તરફ વધતો ગયો.

રાજાએ પહેલી વખત ભાવદીન રાણીમાં
કલ્પાહનાં ખીજ જોયાં; રાણીએ પહેલી વખત
જયદેવનો રાજ્યપદના આડંબર વિના અદમ
સૌર્યથી જોયો. એ છોકરા એક તોફાન
કરવા જતાં રમે ચરે તેમ અને ચડ્યા.

આ બેમાં એ જણ ખીજ ભળ્યા હતા
ત્રિભુવનપાત્ર ફંડાપત્ર અને કારમીરાદેવી
કતર તરફ એક સૈન્યમાં સાથે હતા તે
કાકની કુટીકત મંજળી આવી લાગ્યા અને
રાજા ને રાણીના નિઅપને વધારે દુઃખનારી
રૂપા હતાં.

મુખન મહેતા આ ઉત્સાહ જોઈ પશુઃ
પુરા થતા. એને જુનામદના ધેરા કરતા
રાજાના સ્વભાવની વધારે પરવા હતી અને
જયદેવમાં ગૌર્ય પ્રગટેલ જોઈ તેને નીરાત ધઇ.
દમણાં જયદેવને જોઈ આડંબર રાખવાની
કુરમદ નગેલી બાપરા વૃત કે જયદેવ પરમાર-
ની સહાય લાઇ ત્રાસ વર્તાવવાનો અવકાશ
નહોતો એ પટ્ટણી સેનાપતિ સાથે મિત્રની
માફક હજીતા મળતા, ને પુઢની ચોજનાઓ
પડતા, અને પોતાના સૌવર્ણીજ પોતાની
મર્વોપરિતઃ સિદ્ધ કરવા મથતા, રાજા અને
રાણી બેનો ધારો થતો અબધ પશુ તેના ખ્યાત
બદાર નહોતો, અને વિષકર્મોના ગર્વથી એ
આ બધામાં રમ લેતા.

[આ પાતાના વિરોધ બલ આપના અકાંચ]

તમારાજ લાભનું

છાપખાતાંઓમાં ઘણા ખાકખાં તમારા રાંટીયા તુડી ગયા હોય

અને તેમના 'કાપ'ના વાપણથી કટાણી ગયા હો તો

અમારા ખાતામાં 'કાપ'જુ જાનું' ચોપડીઓ ત્રીગેરે છાપવાનું કામ કુદ મુમારી,
બાઈડીંગ વિગેરે કરાવી કો-ટાકટથી સોંધુ. મુદ્ર અને સ્પષ્ટ કરી આપવામાં આવે છે
તો તેને માટે—

તેમજ

તમારાં જન્મપત્રિકા, વર્ષિકૃતિ, રૂપકા વિગેરે ઉત્તમ સ્પષ્ટ મણિતથી બનાવડાવી
માથો પાલ મેગવેરે હોય તો—

• મનો અથવા લખો—

હિરણ્યગર્ભ કાર્યાલય,

મગવાનો દબમઃ

સવારે ૭ થી ૧૦

બાંજે ૭ થી ૧૦

રવિવારે-આખો દિવસ

રામ્ની તુલજરાંકર ધીરજરામ પંડ્યા

કાલવાડી, કલ્યાણ મેલીની બાજુ,

નં. ૧. ત્રીજે માળે, મિરગામ, મુંબઈ.

મોના વાના

[અતુસંધાન પ્રથ ૪૬૮ થી]

હોતું જોઈએ... શું! પોતાના દેશને દ્રોહ કરે, પોતાની છંદગી ખુવાર કરે! અહાને માટે આખી દુનીયાને શત્રુ બનાવે—અને તું એકલી એના તંબુએ જાય એટલા માટેજ આ બધું જે કરે—આવો માણસ લમર પર માત્ર એક સુખનની માગણી કરે, અને તેની અમને ખાત્રી કરાવવા તારી સાથે અહીં અમારી આગળ આવે?... નહીં, નહીં, અમારે ન્યાયી થવું જોઈએ અને કમનસીબી સામે બહુ દાંતીઆં કરવા જોઈએ નહીં... એણે માગ્યું તે આટલુંજ હતું, તો શા માટે તેણે જોને આટલું દુઃખ આપ્યું અને મને આટલી નિરાશામાં નાંખ્યો?...

આ રાત હસ વરસ જેવડી લાગી એ વીતતાં હું તો જીવતો મુઆ જેવોજ છું!... આહ! તેણે માગ્યું તે આટલુંજ હોત તો કરી પણ રીબામણી વગર તે આપણને બચાવી શક્યો હોત. અને આપણે કોઈ દેવને, તારણદારને સત્કારીએ તેમ તેને સત્કાર્યો હોત. હું કેટલું ધુણાવે છે પણ જે પેલી ઉભી આપણી પ્રજા. તે ન્યાય જીવશે, ને ચુકારો આપશે. [લોકોને સંબોધીને] તમે આ સાંભળ્યું? શા માટે એણે એ કહ્યું—એ તો કાણ જાણે. પણ તેણે કહ્યું તે તો મિથ્યા થાય તેમ નથી. અને તમારે હવે ન્યાય તોલવો રહ્યો.....તેણે તમને બચાવ્યા છે તેથી કદાચ તમે તેની વાત માનશો...તમને ખાત્રી હોય તો, બોલો...જેએને તેનું કહેવું સાચું લાગતું હોય તે રાજામાંથી છુટા પડી આગળ આવો!...તેવાઓ અમારી આગળ અહીં

આવો, અને માણસ મતની પામર મનિને બુઢી પાડો!...જેએ તને માનતાં હોય તે સંખ્યામાં આવો!...એમના દીઠાર દેખવા, એ કાણ ને કેવા છે એ જાણવા હું આતુર છું.

[માર્કી એકો રાજામાંથી છુટા પડીને ઉભો રહે છે, આજુબાજુ ફક્ત ધીમિથીમા ગાળતી છાત્ર સંભળાય છે.]

માર્કી

[આગળ ધસીને] હું તેનું કહેવું માનું છું.

ગીરા

તમે! તમે તો તેના સાગરીત છો...પણ બીજા, બીજા કાણ એનું માનનાર છે?... [વાનાને] જોયું?...તે બચાવેલા લોકો હસતું ખાળી રહ્યા છે—નહીંતર આ આપો ખંડ તેનાથી ગાળ રહત...જે ઘોડાએ ગાળગણાટ કર્યો તેમનામાં બહાર પડવાની હીમત નથી, અને હું—

વાના

મારાં વચનો માનવાનું તેઓને કોઈ કારણ નથી; પણ તમે, મને ચહાનાર તમે, શું કહેો છો?

ગીરા

આહ. હું તને એક દિવસ ચહાતો તેથી શું તારી ગમે તેવી વાત માની લઉં? નહીં, નહીં! હવે મારું સાંભળી લે. હું શાંતિથી વાત કરું છું, ગુસ્સે યદને નહીં...મેં બહુ જોગવ્યું, ને હવે અર્ચિતો ધરડો મનો હોઈ એમ લાગે છે...મારામાં ગુસ્સો રહ્યો નથી. અને બદલે બીજું કંઈ આપ્યું છે. તે શું કહેવાય તેની ખબર નથી. હું ધાંડે છું °કે—એ ધડપણ હોય કે પછી ઘેલછા. અલ્યારે તો હું મારું વળસેલું સુખ શોધવા ફાંફાં મારી રહ્યો છું. મને હવે એકલી એકજ આશા રહી છે અને આશા તે એવી નબળી કે

દુઃખાચેજ તેની પર મનર બાંધી ચકુઃ.
એકજ બોલ તેને કચરી શકે, અને છાત્ર,
મારી નિરાશામાં મારે મયતા રહેવું જોઈએ...
વાના, વાન જાણ્યા વિના મેં લોકોને બોલાવ્યા
એ જુલ ફરી...પેલા રાક્ષસે તને પગની
એ તેમની આગળ જાહેર કરવું કેટલું કષ્ટ
હવે તો મારે શાદ રાખવું જોઈએ હતું
હા, આખો એકલા પડીએ ત્યાં સુધી મજુરી
પકડવી જોઈતી હતી, તો તે સત્ય તે કામચુ
મત્ય કંઈકયુ હોત પણ દુવે તો અરેરે!
મેં તે આ બધાએ ને જાણ્યું ને છુપાવ્યે
જા કાપડો વાના?...અહુ મોઢું ચપ મયુ
દરે બીજો ઉપાય નથી. અને તું પણ
અમરો છે કે આવી પડે ખનિ મુઠાય—

વાના

માગ સામે જુઓ ગીડા, મારી તમામ
વશકારી, મારું મર્વ સામર્થ્ય અને મારું
મત્ય કમજાઈ હું બોલી રહી છું ત્યાર મારી
આબોધાં પ્રજા છે!...અત્ય, અત્ય, નેને
આનો તમે...એ માણસ મને આકર્ષે પણ
નથી

ગીડા

ગીડા! સારું, જાણ સારું...હા ને સત્ય
છે કે પછી પ્રિય આત્મ મમત્વે તું એને
જસારતા આપે છે. માન પ્રેમનું પાત્ર બોલી
છી આમ જલદીથી ફરી જશે એનો મને
શરૂને પચ્છ ખ્યાલ નહીં પચ્છ એ રીતે તેને
જાણી શકાય નહીં. [તે પોતાનો રજા
પકારે ઉઘો કરે છે] સાંભળો મારી વાન,
તમે 'સેંક સાંભળો. આ હવે હું છેલ્લેના કપલ
વડે...મારી જાતને અકુચમાં રાખવાને
હવે અવેકિત બાળની જરૂર પડતી મને લાગે
છે. તમે આ આંત્ર જુઓ છે, અને પેલા
માણસને બંને એક બીજાને આપે છે....વાન.

દરે માગ સામર્થ્ય. આંત્રકાળે અપાત્રી માના
વેદ મોજે તેટલી મહાબળથી તોળીને દુ
શબ્દો બોલુ છું...આ બંને જાણને હું અહીંથી
ગજાપુરીથી છુટા કરીને જવા દઈશ.
કાલે, એમને પજાવવા નહીં, આગળી
આકાશવી નહીં. હજા કરવી નહીં.
અમે તે વીજા તેઓ બંને સાથે લાઇ જાય
તેમને જવા દેવા તમાર રમ્બો કરી આપેલા.
તમને ગમે તો તમે તેમના માર્ગમાં કુચ
વેરજો, તેઓનો પ્રિય પ્રેરે તેવે ગમે તે રથાને
નેમને જવા દેવા. અને બાદમાં હું મારા
હુ તે એટલુજ કે આ સ્ત્રી પડેલા મને
મત્ય જ એકજ મત્ય કહેવાઈ શકે તેવું છે તે
કહી કે. એને મારે હજુ મને લાગણી છે તે
એકજ વરગુને લીધે હું એને સુનિત આપીશ
તેના મત્તમાં જે મત્ય મારું વરેલું ગણાય
ને મોં એ આપતી મત્ય તું મમજી વાના! તારે
એકજ શબ્દ મહેવાના છે આ બધા તેના
મણિ રમજ

વાના

મે તમને મત્યજ કહું છે. ને મને
આકર્ષે નથી

ગીડા

વાન તું બોલી રહી—મેં એને અપગાળી
દરાવે છે હવે બીજી કે કરવાનું નથી રહ્યું
(તે મનિકોને બોલાવે છે અને પ્રીતીવેદીને
બીંધીને) એ માણસ માગ કમજાઈ છે; તેને
લાઇ જાય અને પરદેશ કરે આ જાણતાની
નાયેના મેળી તળીઆના બેલરામાં તેને પુરો.
હું તમારી સાથે આવું છું. [વાનાને] એને તું
હીંચી કવી જોઈ નહીં. પણ હું પાડો આવીને
તેના ઈલા ફાળે તને કવીશ...

તે સાચું છે...હોંમત રાખ, વાના! તે માનવાની ના પાડે છે તેથી તારે બીજી વાર જુદું બોલવું પડશે...[ગીડાને બોલાવીને] ગીડો, તને બોલાવે છે...ગીડો, એની મરજી વળે છે...

ગીડો

[ધરીને અને તેને હાથમાં લઇને] મારી વાના! જુઓ, એ કેવી હસે છે!...વાના, હવે મને કહે!...કદી મારા મનમાં તો શંકા હતીજ નહીં હો...ચવાતું ચઢ ગયું. આપણે એ બધું જુલી જઈશું...વેર વળ્યું એટલે એ જુલાઈ જશે...બધું માફ સ્વપ્ના જેવું થઈ ગયું.

વાના

[આંખો ઉઘાડીને, અને ઝીણું સાદે બોલતાં] એ ક્યાં છે? હા, હા, જાણ્યું, સાંભળ્યું. મને કુચી આપો...એના કેદખાનાની કુચી મારા શીવાય કાઢએ...

ગીડો

હરવાનો આવશે કે તરત તને કુચી આપશે, અને તારી મરજી મુજબ બધું કરાવીશું.....

વાના

મને એકલીનેજ એ આપજો, એટલે મને ખાત્રી થાય કે બીજો કોઈ...હા, એ માફ સ્વપ્નજ હતું...પણ સુંદર સ્વપ્ન શરૂ થશે. સુખમ સ્વપ્ન શરૂ થશે.....

—પડદો પડે છે.—

સમાપ્ત

ગોંડોરા સાખ

સમશરદા પટ્ટ માઈ નમ્રા સીલજ

શિવાજીનો સાચુ સા માટે વાપરવો જોઈએ ?

કારણકે; વિદેશી સાચુઓમાં નરક અને ચરખીનાં તત્વો બેબેલા હોય છે. ત્યારે શિવાજીનો સાચુ તદ્દન પવિત્ર નિખાલસ અને ટકાઉ છે. કપડાને માટે શિવાજીનો સાચુ ઉત્તમ પુરવાર થયેલો છે.

ગીપો—વલી સુલેમાન,

નસીબનર, વજર બીહીંગ, મુંબઈ નં. ૬.

તારનું સરનામું :—“કારમહાલિસ.”

આ “ગુજરાત” પત્ર સાહિત્ય પ્રકાશક કંપની લીમિટેડ મદ્રિ લાખશંકર પ્રભુરામ બટ્ટ “ધી સાહિત્ય પ્રેસ”માં નં. ૨૨, એકહાડિસ લેન, કેમ્પ મંચે જાણ્યું અને નં. ૧૩, મેડોલ સ્ટ્રીટમાં આવેલી ધી સાહિત્ય પ્રકાશક કંપની લીમિટેડ તરફથી વાળ્યરાય કલ્યાણુરાયે મંગટ ક્યું.

THE SAHITYA PRESS

Art Colour Printers, Publishers, Book-Binders, Gliders, Etc.,

22, BAKEHOUSE LANE, MEADOWS STREET,
FORT, BOMBAY.

1924		ALMANAC				1924	
		January	February	March		April	
Sun	1	6.17.24	1.10.17.23	2.9.11.24		6.17.24	
Mon	2	7.14.21	2.11.19.22	3.10.17.24		7.14.21	
Tue	3	8.12.22	3.12.19.23	4.11.19.24		8.12.22	
Wed	4	9.10.23	4.13.20.24	5.12.19.24		9.10.23	
Thu	5	10.17.24	5.14.21.25	6.13.20.25		10.17.24	
Fri	6	11.18.25	6.15.22.26	7.14.21.25		11.18.25	
Sat	7	12.19.26	7.16.23.27	8.15.22.26		12.19.26	
		May	June	July		August	
Sun	1	1.11.27	1.8.11.27.28	1.11.27.28		1.11.27.28	
Mon	2	2.12.1.28	2.9.12.28.29	2.12.1.28		2.12.1.28	
Tue	3	3.12.2.29	3.10.12.29	3.12.2.29		3.12.2.29	
Wed	4	4.12.3.30	4.11.13.30	4.12.3.30		4.12.3.30	
Thu	5	5.12.4.31	5.12.14.31	5.12.4.31		5.12.4.31	
Fri	6	6.12.5.31	6.13.15.31	6.13.15.31		6.12.5.31	
Sat	7	7.12.6.31	7.14.16.31	7.14.16.31		7.12.6.31	
		September	October	November		December	
Sun	1	1.12.27.28	1.12.27.28	2.12.27.28		1.12.27.28	
Mon	2	2.12.28.29	2.13.28.29	3.12.28.29		2.12.28.29	
Tue	3	3.12.29.30	3.14.29.30	4.12.29.30		3.12.29.30	
Wed	4	4.12.30.31	4.15.30.31	5.12.30.31		4.12.30.31	
Thu	5	5.12.31.31	5.16.31.31	6.12.31.31		5.12.31.31	
Fri	6	6.12.31.31	6.17.31.31	7.12.31.31		6.12.31.31	
Sat	7	7.12.31.31	7.18.31.31	8.12.31.31		7.12.31.31	

Anglo- THE SAHITYA PRAKASHAN CO., LTD

રંગે પાણીમાં રાખી, એક પુષ્પના છોડ પાસે બાળા બેઠી. 'સહેજ રમતમાં છોડ પરતું પુષ્પ તોડ્યું.' તોડ્યાંજ વિચાર આવ્યો: "સા માટે તોડ્યું?" જવાબ ન સૂઝ્યો. દુલ્લવાળો હાથ અંબોડા તરફ વળ્યો પણ પાછો આવ્યો. માથે દુલ્લ નાખવા ઇચ્છા ન થઈ કારણ એ વિચાર સ્વાર્થી જણાયો. ત્યારે હવે શું કરવું? તોડ્યું તો દુલ્લનો કૈંક ઉપયોગ કરવોજ નોંધ્યો. પુષ્પ હાથમાં રાખી બાળા વિચાર કરવા લાગી. સહેજ આઘી નજર થઈ ને દૃષ્ટિ ત્યાંજ ફરી. વિચાર અટક્યા. એવું તે શું નોંધ્યું?

તેણે કે એક નાનું સરખું ઝરણું ખજાખજા પહોં રણું હતું. ઝરણું નાનું હતું પણ વેગવાન હતું, વેગથી પાણી ડહોણું થતું હતું. સાં એકેય છોડ ઉભો નહોતો, એકેય પક્ષી બેસી થકતું નહોતું. ઝરણું આખા આવતાં પેલા મોટા ઝરણામાં મળી જતું હતું. પણ ક્યાં ગયો જોતો વેગ, એનો ખજાખજા અવાજ? સંમમ થતાં એ ઝરણું ચાંત બની જતું હતું. જીવનનો સાથી મળતાં એનો ઉછાંછળો સ્વભાવ શરીર ગયો હતો. ત્યારે શું એ મરી એક જની જવામાંજ જીવનની સાધકતા હતી? હા, એમજ હતું.

બાળાના પ્રશ્નને તરતજ ઉત્તર થયો. જીવન એકલવાયું લાગ્યું. સોડમાં સામીની વસ્ત્રે જળાઈ. પ્રાપ્તો ઉપયોગ શી કરવો તે સુઝ્યું. પણ વનમાં સામી ક્યાંથી મળે? ત્યારે શું સંસારમાં પાછું જવું? પણ એ કેમ

બને સાથી તો નોંધ્યો. તે વનમાં મળે એમ નથી અને સંસારમાં પાછું જવું નથી; તો હવે મનઃકામના કેમ પૂર્ણ થાય? શું કરવું? પણ અરે:-

ઝરણ બળ ઉત્પત્તિને તે, ખંચકર આઈ નવેજ દોષે પરવા નહીં જઈએ, અગર વહ કંઈ બેઠું છે.

ખરેખર, જો પ્રેમમાં બળ હશે તો સાથી પોતાની મેળે આવશે.

બાળાના મનનું સમાધાન થયું. "બાળા વાટ જોવી બેઠી, હાથમાં દુલ્લ છે ને દૃષ્ટિ સંગમ ભળી છે.

રમણીએ કાઢીના પગરવ સાંભળ્યો તે ગમકી. મંભાણું કે: "હું આવ્યો છું. ઉસું ને." બાળાએ ઉસું નોંધ્યું.

અદા! સ્વપ્ન ઉડી ગયું.. સામેજ સુષ્-નરાપણનાં દર્શન થયાં. શુભ રાત્રન થયા માની બાળા હર્ષિત હરપે પદ્મગમથી ઉડી.

* * *

કેટલાય મહીના વીતી ગયા છે. દહી મોઢ આવ્યું નથી, છતાં બાળા વાટ જુએ છે. એનો પૂર્ણ વિશ્વાસ છે કે, એ આવશે; અપુરાં જીવન પૂર્ણ થશે. સ્વપ્નદંડમાં પૂર્ણ થયેલી ઇચ્છા સત્યશ્રુતિમાં પૂર્ણ થશે.

શું જોની ઇચ્છા પૂર્ણ થશે? સાથી આવશે? સાથી મળશે? અપુરાં જીવન પૂર્ણ થશે? ક્યારે જાણે!

ગુજરાત

પુસ્તક ૪ ફાગુન ૧૯૮૦ ની અનુક્રમણિકા અંક ૬

મુખ્ય વિષે

પુરાણી સાહ આપતી શિક્ષા પર બેઠાં શ્રીમાન્ પુરુષોત્તમ
પ્રેમી સનનુ આવવાની દરજ

પ્રેમકુવર અચાઇને ઉભી પદ્માનીનો ઓળખાણો પ્રભાવ શ્રીમાન્ પુરુષોત્તમ
ટેમણ પર માણુ મુકી રહી.

વિવિરદનુ કમલુ વિવ

લેખો

ભાગવતવર્ણના ઈતિહાસમાં ગાંધીજીનુ અ્યાન: રા. દુર્ગારાકર કેવળરામ શાસ્ત્રી ૪૬૬

મહાપુરુષોની દુષ્પતાદર્શક એક અત્યુગમ લેખ

ભ્રમર-ગુન્ઠર: રા. અર્ચાંત રવામ વરસનિવાસી ૪૮૬
વીદ્યાધ: રા. કુમાર ૪૮૭

મિત્રભાવની ઉત્કૃષ્ટતાદર્શક કાવ્ય

ચિત્રકાર રા. રમણલાલ ભિમ દેસાઈ

જાંડનથી પગ: રા. ખડેન લીલાવતી ૪૮૯

જાંડનથી રસિકતાનુ સ્નોહર વર્ણન

મયા વરસનુ સાહિત્ય: રા. વિજયરાય કલ્યાણરાય ૪૯૫

મનોરંજક ભાષામાં લખાયેલુ વાર્ષિક સાહિત્યનુ અવલોકન

વિદ્યુષકનો અનોખા રા. ધનનુખલાલ દુબીજાલ મહેતા ૫૦૩

એક સચિત્ર મધુર કાવ્ય

ચિત્રકાર રા. ચોક્કસ

રાખધિરાજ રા. કનૈયાલાલ માણેકલાલ મુનશી ૫૦૪

વાદડનો આચાર્યો એકરાર

ચાતુરતા: રા. રમણલાલ કનૈયાલાલ વાર્ષિક ૫૧૧

સત્ય પ્રેમની કસોટીનું આર્થિક પરિણામ

ચિત્રકાર શ્રીમાન્ પુરુષોત્તમ

મીઠનુ વરસીઅવતારનુ રા. મનાદરરામ હરિદરરામ મહેતા ૫૧૪

એક હાસ્યરસથી ભરપૂર રસ

ચિત્રકાર રા. ચોક્કસ

વિરિની અપૂર્ણતા. રા. હરિલાલ મુલગલ અમીઆર ૫૧૨

વિપિની વિચિત્રતાનુ કરલુ રિવરસન

ચિત્રકાર રા. હરિલાલ પાં ત્રિવે

સાથી મળકે ?

એક આચાર્ય કિરણ

ખડેન હીરજી ૫૨૭

નવું સાહિત્ય:

રા. શંકરપ્રસાદ છગનલાલ રાવલ ૫૨૯

રા. કાલેલકરના લેખોનું ચુંદર અવલોકન

સ્વીકાર:

૫૩૩

ત્રીસ્થાનેથી:

૫૩૪

માસિક રોજનીશી:

૫૩૭

સાહિત્યસંસદ:

૫૫૯

આ “ગુજરાત” માસિક ધી સાહિત્યપ્રકાશક કંપની લીમીટેડ માટે લાભશંકર પ્રભુરામ બટે સાહિત્ય પ્રેસમાં નં. ૨૨, બેકહાઉસ લેન, મેડાક સ્ટ્રીટ, કોટ, મુંબાઈ મધ્યે છાપ્યું અને નં. ૫૩, મેડાક સ્ટ્રીટમાં આવેલી ધી સાહિત્યપ્રકાશક કંપની લીમીટેડ તરફથી વિજયરાય કલ્યાણરાયે પ્રકટ કર્યું.

લવાજમ: રૂ. ૮; દેશાવર રૂ. ૧૦. છુટક નકલનો રૂપીઆ એક.

અમારો ચૈત્ર ૧૯૮૦ નો અંક

પાંચ પત્રો-એક વાર્તા: સૌ. બહેન લીલાવતી, રમેહર્મિના રસિક ચિત્રનું મતોરંજક આલેખન. ચિત્રકાર: શ્રીમાન પુરુષોત્તમ.

મોહનમાયા: રા. ખુશાલ તલકરી શાહ. નવા જમાનાના પવન વીશે એક કટાક્ષમય અને સરસ નાટકની શરૂઆત.

ચોરો વીશે કૈંક: રા. ધનસુખલાલ કૃષ્ણલાલ મહેતા. ચોરના અનુભવનો રમુજ જ્ઞાન્ત. ચિત્રકાર: રા. ગોરક્ષકર.

રચીજ વારિકા નવીન: રા. બલવંતરાય કલ્યાણરાય ઠાકોર. અંતરની લાગણીઓ ઉઠેલનું મધુરું કાવ્ય.

હાકાની છત્રી: રા. મસ્ત-ફકીર. જેમાં આ લોકપ્રિય લેખકની આનંદભરી શૈલીનો પરિચય યાપ છે.

મયખાતું આ ખીલતું દીસે: રા. સીતારામ જે. શર્મા. અજબ રંગ ખતાવતું એક રસીકું કાવ્ય. ચિત્રકાર: રા. રજબ.

વિચિત્ર ચોર: રા. લક્ષ્મીકાંત. ચોરની બેદબરી વિચિત્રતા દર્શાવતી રમુજ વાર્તા.

તથા

“ગુજરાતી સાહિત્ય”

ગુજરાતના ભૂતપૂર્વ અને આધુનિક સાહિત્યકાર અને તેમનાં સાહિત્યો અંબધી વિવિધ માહિતીથી ભરપૂર દત્તિદાસ: જેના શરૂ થતા પ્રથમ ખંડમાં રા. નરસિંહરાવ ભોળાનાથનો ‘સાહિત્યનો ઇતિહાસ,’ પ્રો. ખુશાલ તલકરી શાહનો ‘આંતર રાષ્ટ્રીય સાહિત્યનો સમાગમ’ તથા રા. કનૈયાલાલ માણેકલાલ મુનશીનો ‘સાહિત્યનું સ્વરૂપ અને તેનો પ્રકાર’-એ ઉત્તમ વિષયો આલેખવામાં આવશે.

‘હું’ ગુજરાતી હું’ એવું અભિમાન રાખનાર દરેકે આ વાંચવા યોગ્ય થશે.
આ શીવલય સ્મરણમુકુર, રાજધિરાજ, નવું સાહિત્ય તથા તંત્રીસ્થાનેથી
એ આજુ વિપરો.

આ પુસ્તકની અનુક્રમણિકા

આ હાલનું માસથી પુરા થતા એવા પુસ્તકની અનુક્રમણિકા આવતા ચેત્ર
માસના અંક સાથેજ આપવામા આવશે

વ્યવસ્થાપક “ગુજરાત.”

“ગુજરાત” ના ગ્રાહકોને વિનંતિ

આજુ ગ્રાહકોને:

આ હાલનું ૧૯૮૦ ના અંકની સાથે અમારું ખીનું વર્ષ પુરું થતું હોવાથી
ગ્રાહકોના સવાજમનું વર્ષ પબ્લુ પુરું થાય છે, અને તેથી અમારા ગ્રાહકોને ખાસ
વિનંતિ કરવાની કે આવતા ચેત્રથી શરૂ થતા નવા ત્રીજા વર્ષનું સવાજમ તેઓએ
સત્વર અમને મનીઓર્ડરથી મોકલી આપવું વી. પી. પી માસિસ મોકલતા ગ્રાહકોને
વધારે ખર્ચમા ઉતરવું પડે છે અને અમને પબ્લુ કેટલોક ખોટી રીતે સમજનો ભાગ
આપવો પડે છે એટલે અમે આજુ રાખીએ છીએ કે આ અંક મળતાંજ ગ્રાહકો
નવા વર્ષનું સવાજમ મનીઓર્ડરથી મોકલી બનેલી સગવડ સાચવશે.

હાલનું આખર સુધીમાં જેમનું સવાજમ નહીં આવે તેમને ચેત્રનો અંક વી પી:
થી મોકલવામાં આવશે જે તેઓએ સ્વીકારી લેવા કૃપા કરવી.

નવા ગ્રાહકોને:

વર્ષની શરૂઆતના અમુક અંકો ગયા પછી ગ્રાહક થનારને પાછલા અંકો ન
મળતાં પાછળથી નિરાશ થવું પડે છે. અને આ વર્ષે અમે લગભગ ૨૫૦ થી
૩૦૦ પાનાનો એક ખાસ સાહિત્યવિષયનોજ અંક હોવાથી પર શ્રદાના છીએ.
એથી અમારી ખામ ભવામણ છે કે ગ્રાહક થનારે વર્ષના આરંભથી એટલે ચેત્ર-
પૂર્ણિમા ગ્રાહક થવું કે જેથી તેમને તે લાભ મળવા સાથે “ગુજરાતી સાહિત્ય”ના
વાંચનનો પબ્લુ અપૂરે લાભ મળે.

દોહતાનની અંકરતા ગ્રાહકોએ મનીઓર્ડરથી રૂ. ૮-૦-૦ અને દેવાવરના
ગ્રાહકોએ રૂ. ૧૦-૦-૦ નીએને શીરનામે મોકલવડ.

“ગુજરાત” કાર્યાલય,
૨૨, મેડલૅસ સેન, મેડલૅસ રોડ,
ગાંધી, મુંબઈ.

વ્યવસ્થાપક “ગુજરાત.”

તમારાજ લાભનું

છાપખાનાંઓમાં ધક્કા ખાઈખાઈ તમારા - યાંટીયા તુટી ગયા હોય
અને તેમના 'કાલ'ના વાપદાથી કંટાળી ગયા હો તો

અમારા ખાતામાં કોઈપણ ન્વતનું ચોપડીઓ વીગેરે છાપવાનું કામ સુધ્ધ સુધારી,
ખાઈડીંગ વિગેરે કરાવી કોન્ટ્રાક્ટથી સોંપુ, સુદ્ધર અને સત્વર કરી આપવામાં આવે છે
તો તેને મારે—

તેમજ

તમારાં જન્મપત્રિકા, વર્ષિકા, ટપકા વિગેરે ઉત્તમ સ્પષ્ટ ગણિતથી બનાવડાવી
સાચો લાભ મેળવવો હોય તો—

મળે! અથવા લખો:—

હિરણ્યગર્ભ કાર્યાલય,

મળવાનો દાહમ:

સવારે ૭ થી ૧૦

સાંજે ૭ થી ૧૦

રવિવારે-આખો દિવસ

શાસ્ત્રી તુલજીશંકર ધીરજરામ પંડ્યા.

કાંઠાવાડી, કડયાણુ મોતીની ચાલ,

નં. ૧, ત્રીજે માળે, ગિરગામ, મુંબાઈ.

હજી વખત છે.

ટેક્સ બચાવવા મારે મળે.

પ્રાણુલાલ અમૃતલાલ વૈદ્યની કું.

કન્કરેક્શનના અનુભવી.

પહેલો માળ લાવડીંગ બીચડીંગ, મંગળદાસ
મારફીટ પાસે, મુંબાઈ ૨.

દામયંત્રી સ્વ. પતિનશ્રીના સ્મરણાર્થે
 શ્રી કાર્યસ ગુજરાતી સમાજે
 શ્રીયુત ગણાભાઈ આણંદજી ચાવડા,
 તરફથી સવિનય સમ્મેલ ભેટ.

ગુજરાત] અને તત્ત્વ એક પુસ્તકની શરૂઆતની છાંયડા કૃપા પામેપાને બેઠાં. [૧૯૩૪-૧૯૩૫

ભારતવર્ષના ઇતિહાસમાં

મહાત્મા ગાંધીજીનું

સ્થાન

લેખક

રા. દુર્ગાશંકર કેવળરામ શાસ્ત્રી

મધ્ય, સાહિત્યસમ્રહ

મહાત્મા ગાંધીજી

મહાત્મા ગાંધીજીનું સ્થાન જાણના ઇતિહાસમાં છે. આખી મનુષ્યજાતના જીવનમાં દશેશાં કપકાતક થાય એવા અપૂર્વ તત્ત્વનો ભોગ કરનાર જે યોગ્ય મહાપુરુષોને ઇતિહાસ એળખે છે તેમના એક ગાંધીજી છે, એમ તટસ્થ વિચારોનો અભિપ્રાય છે. પણ મહાત્મા ગાંધીજીનો જીવનક્રમ દ્રશ્ય સમાજ થયો નથી અને અવિષ્યમાં એ મહાપુરુષ શું બોલશે કે શું કરશે એ જાણવું સુરેન છે, એવી રિધતિમાં આ દેશના ઇતિહાસમાં ગાંધીજીનું સ્થાન ક્યાં છે એ નિશ્ચિતરૂપે કહેવું કેવળ કૃતતાજ મણુષ્ય ધર્મી વર્ષો સુધી મહાત્માજીના અતેવાસી તરીકે રહેનાર અને એમના કાર્યની ધ્રુવ સતત વહેનાર પણ એમના જીવનનો તત્ત્વરૂપે આગેજ કરી શકે તે પછી આપુ ગજજીય મળવજથી દૂર રહેનાર અને એમના નિકટ પરિચયમાં કદિન આવેલા સામાન્ય મનુષ્યે તે એમના વિષયમાં મૌનજ મેરવુ હોયિતુ ગણાય. પણ વર્તમાન દેશકાળમાં દરજ્જે તટસ્થ રહીને કેવળ ઐતિહાસિક દૃષ્ટિથી આ દેશના ઇતિહાસના સામાન્ય અભ્યાસીની નજરે મહાત્મા ગાંધીજીનું ઇતિહાસમાં જે

નિર્દેશ જેવું મને અભારે દેખાય છે-તે ગયાન સચરવા વર્તમાન રાજકીય દૃષ્ટિએ આ અનધિકૃત પ્રવૃત્તિ કરી છે આ વિષયમાં અરે। નિર્ણય કરવાનો અધિકાર તો હાલિઅના ઇતિહાસ-દૃષ્ટાઓનો છે

મહાત્મા ગાંધીજીએ છેકનો પ્રયાસ-તનતોડ અથાગ પ્રયામ તો આપણો દેશ રવનજન્ય મેળવે એ માટે કર્યો છે. આખી પ્રજા એકદીસ તથા એકાઠ થઈને એક માથે ઉઠવાન કરે અને સ્વરાજ્ય મેળવે એ પ્રકારજ આપણા ઇતિહાસમાં અપૂર્વ, સ્વરાજ્ય માટે પ્રજાના મોટા જાગરમાં તીવ્ર વાસનાનો અભાવ, સાધારણ રીતે આપણુ લોકી જુદના લોકી જેવુ હાંડું થઈ ગયલુ એટલે સ્વરાજ્યની ધમસ જોન, હવેમાં આડે પડેાર જળતી દોષ એક કાઠએ; તો ગણથાગાંડાજ, વગેરે કારણોથી મહાત્માજીના પ્રયામને દ્રશ્ય રૂપ આપ્યાં નથી; અવિષ્યમાં કેવા પ્રયામથી પ્રજા સ્વરાજ્ય મેળવશે એનો આજે વર્તારો કાઢવો અસક્ય છે પણ આ દેશમાં જુના વખતમાં રાજાઓ, સેનાપતિઓ, પ્રધાનો તથા રાજાઓએ રાજેરાં કરકરેજ આવતી પગતનાને અટકાવવા માટે કે પરતગાતી ભેડી તોડી નાખવા

૨૯ લક્ષ્યાં; આ લક્ષ્યાં શસ્ત્રાસ્ત્રોથી થતી અને દેશનો આભવર્ગ પોતાને કેવળ લાગતું-વળગતું ન હોય એ રીતે અરપૃષ્ઠ રહેતો. રાજ્યનો બદલો આખ્ય પ્રજાને ઝગુના ફેરફાર જેવો, અને નવાં રાજ્યનો લુપ્તમંદુકાળ ને કામેરા પેટે ફરતના કાપ જેવો લાગતો. રાજનાં સરકાર પશુ યુદ્ધને બાંધતી કામ સમજતાં. યાદકાળનાં પશુ રાજ્યોમાં કેક રિયાતંતર દરે પશુ એ સંસ્થા લાંબો વખત ટકી નથી કે એની યરયર ચાલી નથી એટલે આ દેશના બૂતકાળમાં ગાજકીય સ્વાતંત્ર્ય માટે પ્રયાસ કરનારા-મદાન સિકંદર ચામે ઝૂઝનાર પારવ અને સેરયુક્ત નીકેટરને પાછો કાદનાર અંદુશ મૌર્યથી આરંભી પ્રતાપ અને શિવાજી જેવાઓ સુધી અથવા સત્તાવનનો અજોરો જગાડનારા સુધી અથવા રાજકીય પુરોગાની પકિતમાં તો કયાંય ગાંધીજીનું સ્થાન નથી. થોડીસ સમયમાં વાદ-યુદ્ધથી વિરલ્ય મેળવવા હમજીતા દાદાભાઈ નવરાજકીય આરંભી છેલ્લી કાળ સુધીના—આપણા દાસના ગાજકીય પુરોગામાં પશુ સાધન અને સાધન બનેનો બેદ દોવાથી ગાંધીજીનું સ્થાન નથી. અન્ય દેશમાં આમ-પ્રજના લગાનથી રવદેશનું સ્વાતંત્ર્ય સોંપનારા પીર પુરોગા બૂતકાળમાં થયા છે પશુ સાધનનો બેદ બળવાન છે. કેવળ અદિશામય સાંનિ-યુક્ત અસદકારથી એક પ્રાજ પોતાની બોપલી સ્વનંતના પાળી મેળવે એ પ્રકાર તો જગતના હિતદાસમાં અપૂર્વ છે. આ દેશની તથા અન્ય દેશની દગ્ગરો અર્કિતઓએ તે ને કાલની સત્તા મામે બૂતકાળમાં તથા વર્તમાનમાં સુભામદ અને તે ને સત્તાના દુકમનો સચિનય ભંગ કર્યો છે. પ્રજના કાઈ કાઈ વર્ગે કે દેશના કાઈ નાના વિભાગની

આખી પ્રજાએ પશુ થોડા કામ માટે અન્યાય સામે અસદકાર કર્યોના આ દેશના તેમજ અન્ય દેશોના બૂતકાળના તથા વર્તમાન-કાળના હિતદાસમાંથી અનેક દાખલાઓ મળે છે. પરંતુ હીંદુસ્તાન જેવો વિશાલ દેશ કેવળ પ્રજના સાર્વત્રિક અસદકારથી થોડીસ રાજ્ય જેવી બળવાન સરકારને. અસકપ બનાવી દાને શસ્ત્રાસ્ત્રોની સહાય વિનાજ સ્વાતંત્ર્ય પ્રાપ્ત કરી શકે એ વાત સુદ્ધાં આ દેશનાજ નહીં પશુ જગતના હિતદાસમાં નથી છે. આ અપૂર્વ પ્રયોગના ઉપદેશ અને આ-અરુષ માટે એ પ્રયોગ દાસમાં સફળ થાય કે નિષ્ફળ થાય, પશુ મદાતમા ગાંધીજીને જગતના હિતદાસમાં અપૂર્વ તરવના ઉપદેશકોની પકિતમાં સ્થાન મળતું જોઈએ. આ બાગતનો નિર્ણય કરવાનું કામ ભવિષ્યના હિતદાસ ચિંતકો માટે રહેવા હમ આ દેશના હિતદાસ-માં ગાંધીજીનું સ્થાન વિચારીએ.

મદાતમા ગાંધીજીને કવિ કે તરવસાની ન કદી શકાય એટલે કાસિદાસ, ભારતિ, ભવબૂનિ વગેરેની પકિતમાં કે કપિલ, કબીર, ગોતમ, સંકરાચાર્ય આદિની પકિતમાં ગાંધીજી ને સ્થાન ન મળે તો પછી ચરક, સુશુન, વાગમદ જેવા પેષકશાસ્ત્રીઓ; આર્યભટ્ટ, વગદગિદિર અને ભારકારાચાર્ય જેવા અગોલ-સારશીઓ; પામિનિ, પતંજલિ જેવા વ્યાકરણ-શાસ્ત્રીઓ; અને ગોવિંદ, મયોધર જેવા રસશાસ્ત્રી-ઓ વગેરે પૃથક પૃથક ભૌતિક વિષયના બૂતકાલીન તથા જગતીયચંદ્ર વસુ જેવા વર્તમાનકાલીન શાસ્ત્રશાસ્ત્રી કે સાત્ત્રપ્રચારકોની પકિતમાં તો ગાંધીજીને સ્થાંથીજ સ્થાન મળે ?

ત્યારે એમનું સ્થાન કયાં છે ?

આ દેશની આમપ્રજનું હાલ આ મદાપુરવને અવતારી પુરવ માને છે. ગાંધીજી

ના રાજકીય મનથી જિજ્ઞાસુ મનરાગી આ દેશના સિદ્ધિનિર્માણને તથા ગાંધીજીને એ જાનનારા પરદેશી સમજાવેલા એમને મત પુનઃ મત છે એટલે ગાંધીજીનું રચન શેષરૂપે આ દેશના ધર્મોપદેશી ઉપર દૃષ્ટિ નાખવા જેટલું ગાંધીજી જાણે ધર્મિષ્ઠ છે એ જાણ રમોડના પશુ છે. જાણે

મજાણે અને નિષ્કામ કર્મો આપણવદ્ તથા આગેવાનરૂઢિત મનુષ્યને પ્રત્યક્ષ છે જેને આવી મનાય ન થયો હોય તેને માટે નિષ્ફલ ચલન રચાવી જરૂર નથી આ દેશની પ્રજા ગાંધીજીને ધર્મિષ્ઠ માનીને એમનો ધર્મોપદેશ નાખવાના જન્ય છે. "લોકમા ધર્મિષ્ઠ પાને

અવસ્થાન અવસ્થાન નરસિંહ મહા

અત્યંત ધર્મિષ્ઠ હોય, પોતાનો આચાર જોઈને ખીજાઓ ધર્મ-માર્ગે વળે તો મને પશુ પેત્રે ધર્મના ઉપદેશ માટે આસપ્રસન્ન ન કરે એવા હજારો ધર્મિષ્ઠ માણસો ભૂતકાળમાં ઘણા મળ્યા છે અને વર્તમાનમાં જીવે છે. ગાંધીજી એમાંના નથી; પોતે ધર્મરક્ષક હોય એટલાથી એમને મતોય નથી;

તેઓ સમસ્ત માનવજાતને આમ કર્મિન આ દેશની પ્રજાને ધર્મરક્ષક તથા મુક્તિ જોવા કહે છે અને એ માટે મન, વાણી અને કર્મથી પ્રયત્ન કરે છે. ગાંધીજીની ધર્મિષ્ઠતા માટે તો મેંક પુરોષો નહીં આગે. એમના વચનો,

પ્રજા જન્ય છે" એ ઉપ-નિષદ્ વચનને અનુસરનારી દલિલ તો આ પ્રજા છે.

અમા મહા-પુરોષો આ-પૂર્વતા હોય છે મહાપુરુષ નું એ અમા ધારણુ લક્ષણ છે. ગાંધીજી મા પશુ આ પૂર્વતા અને મહાપુરુષતા છે. છતાં આ દેશના પૂર્વે ઘણા ધર્મરક્ષક અનેક ધર્મિષ્ઠ ધર્મોપદેશી-માથી કોની

સાથે ગાંધીજીનું વધારેમા વધારે સામ્ય છે એનું નિદર્શન કરવા માટે આપણા ઇતિહાસ ઉપર નિદર્શક નાખી જોઈએ

વેળા મરદશ અગિયો તો કવિઓ છે; એમના જીવનની રેખાઓ આપણને અતિશય

શ્રી ૧૧૦૦૦૦૦૦ ૫૨૫

અરબપુ રૂપમાં દેખાય છે, છતાં એમની સાથે ગાંધીજીનું સામ્ય નથી એ તો સ્પષ્ટ છે. ઉપનિષત્કાળના અલ્પિષ્ઠ અલ્પવાદીઓ સાથે પણ ગાંધીજીનું સામ્ય ધરાવતું મરકેલ છે. યાગ્યપદ્ધતિ, વ્રતક્રમોદિ અલ્પવાદીઓએ આત્મ-દર્શનની આતિ તીવ્ર અને અદ્વિતીય વાસ્તવના બળથી હૃદયચુદામાં ઉડા ઉતરીને અદ્વિતીય આત્મતત્ત્વનું પરમ દર્શન જગતના દુનિદારમાં પહેલી વાર ક્યું; એ મનવાણીથી અગોચર તત્ત્વનું એમણે દર્શન ક્યું તે અનિર્વચનીય તત્ત્વનો પોતાની પામે આવનાર શિષ્યોને યથા સંભવ ઉપદેશ કર્યો. આ ઉપનિષદો પણ આદેશનાં મનુષ્યોનું કે જગતના મનુષ્યોનું અપૂર્વ દિન સાધનાની બુદ્ધિથી આ ઉપદેશો પ્રેરણા નથી. (એ ઉપદેશોમાં સર્વ જગતનું આત્મનિક દિન સાધનાની સંકિત છે ને વાત લુદી). અર્થાત્ ગાંધીજીનું અલ્પવાદીઓ સાથે સામ્ય નહીં જતું.

હવે ઇશ્વરાવતાર ગણાતા ભગવાન કૃષ્ણ, ભગવાન બુદ્ધ અને ભગવાન મહાવીરનાં દર્શન કરીએ. પરમ પુરુષના પૂર્ણાવતારરૂપ માન્યાં છતાં માનવદૃષ્ટિએ ભગવાન કૃષ્ણના ચરિત્રને પુરાણોએ અતિશય ઉહોળી નાખ્યું છે; એ મેલ સામે ન જોઈએ તો ત્રણેય મહાપુરુષો-અવતારી પુરુષો-ધર્મિષ્ઠ ધર્મોપદેશકો હતા એમાં સંશય નથી. મનુષ્ય જાતનું તો શું પણ પ્રાણીમાત્રનું હિત કરવાની દૃષ્ટાંતી એમણે જન્મ લીધેલો મનાય છે. ગાંધીજી પોને પોતાને ભગવદ્ગીતાના ઉદ્ધા અભ્યાસી હોવાનું કહે છે. પોતાના ઉપદેશનું તત્ત્વ ગીતામાંથી મળ્યું છે એમ પણ ગાંધીજીએ ઘણી વાર કહ્યું છે; એમના અનુયાયીઓ પણ કહે છે:

અરોંદેન જિને કોષે અસાધું સાધુના જિને.—
ભગવાન 'લુદ્ધતા' એ ઉપદેશ; તથા દયા-ધર્મનું ગાંધીજીના ઉપદેશમાં વારંવાર દર્શન કરીને આ દેશના તથા અન્ય દેશના વિદ્યાર્જનો-એ ભગવાન બુદ્ધ સાથે ગાંધીજીની સરખામણી કરી છે. પોતાને મારવા અવનારને ન મારતાં કે એનાથી ન ભાગતાં વધારે માર ખાવાની નેયારી બતાવતી એ ગાંધીજીના (દમણાંજ અદાવીઓએ આચરી બતાવેલા) ઉપદેશમાં ભગવાન કૃષ્ણ પ્રીતિના ગિરિ ઉપરના ઉપદેશની જાંખી ધણુને થાય છે. રાજકીય લડતમાં મનથી પણ દિસા ન કરવાનું વારંવાર એઓ કહ્યા કરતા અને એ લડતને જીએ પીએ અઝડ માખીઓએ કરેલી દિંસામય પ્રવૃત્તિ જોઈને જાને પ્રાયશ્ચિત-રૂપ ઉપવાસ કરવા મંડતા. આથી તપોમય હૃદયન માળનાર ગાંધીજીના વિચાર ઉપર અદિંસાનો પરમ ઉપદેશક મહાવીરની અસર નથી એમ કોણ કહી શકશે? જેલમાં ગયા તેના છેલ્લા દિવસોમાં ગીતાગાની કહડતી ટાડમાં કેવળ કૃષ્ણ પદ્મીને કથાને શરીરે કરતા ગાંધીજીને

એકીએ અઢીહજાર વર્ષ પહેલાના તે દિગંત
ગાંધીપુત્ર નિઝંચનું સ્મરણ તરત થતે આવતું

કુટુંબમાં ઉપરના ચારેય અવતારી પુરુષો
સાથે ગાંધીજીનું કૈંક સામ્ય સ્વીકારતું પડશે.
પણ એજ કારણથી એમાના એકેય નાથે
પુરું સ્મરણ બહુ અંશમાં નાન્ય નથી નવ
પણ કમુલ કરતું પડશે-એ કે પુરંકાળના
આ મહાપુરુષોના ઉપદેશની અમર, એમના
જીવનકાળમાં, જે પ્રદેશમાં તેઓ ફર્યા તે કુટુંબ
પ્રદેશની બહાર બહુ ઓછી થઈ હતી અને
ગાંધીજીની અમર આ જમાનામાં દેહે
પોર, તાર, છાયા વગેરે સાધનોની મદદથી
આખા ભારતવર્ષમાં અને તેની બહાર પણ
ફેલાઈ ગઈ છે, પણ પૂર્વના મહાપુરુષોની નહિ
આગળ કેવળ આ દેશનાંજ મનુષ્યો નહોતા

પણ સર્વ દેશકાળની મનુષ્યસૃષ્ટિ અને
કવચિત્ તે પ્રાણીસૃષ્ટિ પણ એમની દૃષ્ટિ
આગળ રહી છે. વળી એ મહાપુરુષોએ
પોતાના દેશકાળના સમાજને શું હિતકારક
છે એ શોધવા માટે નહીં પણ પ્રાણીમાત્ર
ના સનાતન કુખનું ઔપદ્ય શોધવા અને
ખતાવવા માટે પ્રયત્ન કરી છે ગાંધીજીના
અસદકારમાં બરિધમાં બધી પ્રજાઓને
સજ્જનપદ્ધતી પૈકીમાં ઉપયોગી થાય એવું
તત્ત્વ છે એની ના નથી પણ એમણે આ
દેશની મુક્તિ માટે આ ખામ ઔપદ્ય
સૈધ્યું છે: એની વિચિત્રતા આ દેશની
વર્તમાન સ્થિતિને મુખ્યત્વે ઘાત પડે કે
અર્થાત્ આ અંશમાં કૃષ્ણ, ખુદ અને
મહાવીર કરતા, આ દેશના પોતપોતાના
કાળના મનુષ્યસમાજ ઉપર દૃષ્ટિ નાખી
ઉપદેશ કરનાર પાછળના આચાર્યો-ખાસ
કરીને વૈષ્ણવ આચાર્યો-અને સતો સાથે
ગાંધીજીનું સામ્ય વધારે અને છે

ગાંધીજી આ દેશની રાજકીય મુક્તિ
વાટે છે અને આ ધર્મોપદેશક આચાર્યો-
એ રાજકીય મુક્તિના વિષયને સ્પર્શ પણ નથી
કર્યો એ બેદ તો છેજ. ભગવાન બુદ્ધ અને
મહાવીરને તો એ પ્રમથજ ન હતો; અને
ભગવાન કૃષ્ણના સર્વમાફી, સર્વ દેશકાળને
યોગ્ય ઉપદેશમાં તો એ વાત બાધી નાથ છે,
રાજકીય મુક્તિ માટેના પ્રયામનો રસ્તો
ગીતાએ નથી બતાવ્યો એમ કહેવું મુશ્કેલ
છે મહાત્માજી ગીતાનાં વચનોનો વારંવાર
ઉદ્દેશ કરે છે એ, આ રીતે ઉચિતજ છે.

રામાનુજ, મધ્વ, નિયાઈ, ચૈતન્ય,
વદનલ વગેરે વૈષ્ણવ આચાર્યોએ અનેકપા
કપો મહીને દેશના મોટા ભાગમાં ફરીને ધર્મો-
પદેશ કર્યો છે. તે તે સમયે સીધાદિ ન

બુદ્ધ ભગવાન

કમુ ખ્રીસ્ત

વર્ષ વધારે અરાન, વધારે કચરાપલો હતો તેના ઉદ્ધાર માટે ખાસ પ્રયાસ આ આચાર્યોએ કર્યો છે. વળી રાજકીય પરાધીનતાને લીધે તથા કુશળ મરફી વગેરે કુદરતી કોપોને લીધે તથા અનેક સામાજિક રીવાજોથી રીયાતાં, પીડાતાં જનોને પરલોકમાં આશ્વાસનનો માર્ગ બતાવ્યો છે. એટલુંજ નહીં પણ આચાર્યોએ તથા સતોએ સામાન્ય જનમમાજને સંકેતો વર્ષ સુધી પ્રાણ્ણાંત કર્યો સહીને પછી હીંદુ ધર્મમાં દહ રહેવાનું બળ આપ્યું છે. પણ આચાર્યોની જીવનપ્રણાલી સાથે સતોની જીવનપ્રણાલી સરખાવતાં ગાંધીજી સતોને વધારે મજબૂત લાગે છે.

મધ્યએશીઆના દૂરદૂરના ભાગોથી આરંભી જવા, મુમત્રા અને એથી પણ દૂરદૂરના ભાગો સુધી એક તરફ ચીન, જપાન અને બીજી તરફ દરેક સુધી હવા, પાણી, ઝગુના દૂરદૂર તથા તે તે સ્થળની જગદી પ્રજાઓએ આપેલાં અસંખ્ય દુઃખો સહીને પણ ધર્મોપદેશ

કરવા માટે, આજથી પંદરસો વર્ષ પૂર્વે કરતા ઓછ તથા વધુ સાધુઓનાં હૃદયમાં ધર્મી રહેલી આનંદ-ઉદ્ધારની તીવ્ર અભિલાષાને ગાંધીજીની આપણા ઉદ્ધારની ધમશ ધણી મળતી આવે છે.

સતોએ પોતપોતાના જમાનાની જરૂરીઆતો બનાવર જોઈ હતી. હીંદુ મુસલમાનોની એકતા કુખીર અને નાનકે કેવા મુંદર શબ્દોમાં બોધી છે. અત્યજ્ઞે સાથે સતોનો રનેદ તો એમનું અસાધારણ લક્ષણ ગણી શકાય એટલો વ્યાપક છે. નાગરભક્ત નરસિંહ મહેતાની અત્યજ્ઞેને અપનાવવાની વૃત્તિ એજ ધણાખરા નતોની જૂત. અહિંસા અને દયાધર્મનો ઉપદેશ પણ સતોની વાણીમાં સ્થળસ્થળે દેખાય છે. આ વિષયમાં તથા યમ, નિયમ, શમ, દમ વગેરે શબ્દોથી સંયમ કેળવવાની જરૂરીઆતના વિષયમાં મહાત્માગાંધીજી પોતે ગુજરાતીદાસનાં * વચનોનાં ઉદાહરણ આપતા.

ગાંધીજીના સલામદ માટે ઉદાહરણો જોઈએ તો સતોનાં ચરિત્રોમાંથી પ્રથમ ભક્ત પ્રસાદનો દાખલો ગાંધીજી ધણી વાર આપતા. ખીર્મ પણ અનેક દાખલાઓ મળે છે. સ્વદેશીને પંદેશીનો તો જુના જમાનામાં પ્રશ્નજ ન હતો. પણ આદાનો બોધ તો સતોના શબ્દોમાં લાગે છે. સતો સાથે સાચા જીવનવા રધારે પ્રવર્તતી જરૂર નથી. મહાત્માજી પોતે ગુજરાતીદાસજીના તથા નરસિંહ મહેતાના કેવા ભક્ત છે તે મુપ્રસિદ્ધ છે. જેમ કુળેકળે સંત કેવો દોષ એ તે તે સંતના આચાર વિચાર જોઈને તે તે જમાનાના લોકો સરજતા અને પથાશક્તિ પોતાના જીવનમાં સંતપણું ઉતારવા પ્રવર્ત કરી શકતા તેમ મહાત્મા ગાંધીજીએ આ અર્થકામપરાયણ યુગમાં પણ

* મીયતમ પ્રેમવીયુવત્તળ હોત ન જન્મ મનરો

મુનિવ્રત અગમ યમનિયમગનદનવિવમન આજ્ઞાઓ વગેરે.

મનુષ્ય પ્રયત્ન કરે તો કેદનો અહતામમના-
રહિત અને મંડળી થઈ શકે એનો જગતને
પોતાના ચરિત્રથી દાખલો આપ્યો છે, એ એમનું
જગતને મોટું 'સાક્ષાત્કાર' દાન છે. વચાર્ય
સાધુઓ, સતો, ત્યાગીઓ તો યથા મથા,
આ જમાનામાં એ ક્યાથી બને? એમ
આપણા લોકોને યાદ મધુ હતું: ગાંધીજીએ
એ પ્રાંતિ દૂર કરી છે. પોતાની સકલતા પ્રત્યક્ષ
બતાવી છે.

મહા પ્રાચીનકાળથી આ દેશની પ્રજા
ધર્મોપદેશને પૂજની આવી છે, મહાત્મા
ગાંધીજીને પણ પૂજે છે. જગતના કુચ્છ
અને જગતના સુહના ઉપદેશને હૃદયમાં
તથા આત્મામાં ઉતારવા કરતા તે તે મહા-
પુરુષની પૂજનો પ્રચાર પ્રજાએ વધારે કર્યો
છે. ધર્મોપદેશકના ઉપદેશને પ્રજા તરફ સુધી
મથા છે, (જુઓ અનુગીતા સુહના ઉપદેશ
વીગે પણ એમના મહા પરિનિષ્ઠાણ પછી
તરફ વાદ જાગ્યો હતો; બીજા સંતો માટે પણ
આવી કથાઓ પ્રસિદ્ધ છે.) પણ ધર્મોપદેશકને
હળવે વર્ષ સુધી સુધી નથી. ગાંધીજીની
બાળ્યમાં પણ એ જુના અનુભવની પુનરાવર્તિ
થઈ છે. એમના ઉપદેશ કરતાં એમના પોતાના
ઉપર પ્રજાને વધારે ભક્તિ છે. ઉપદેશને તો
એક વર્ષની અંદર પ્રજા જમલજ સુધી મથા
છે. આજે અનુભવ જુનો હોવા છતાં જુના
ધર્મોપદેશકની સરખામણીએ, ગાંધીજીને આ
દેશની પ્રજાએ ઘણો મોલો આપવાર આપ્યો
છે. જમલજ દબર પદસે વર્ષ સુધી અનેક
અનુભવીઓમાં પ્રાણીત ત્યાગ અને આધારજી
સંવચનો 'ક્રિસાદ પ્રેરનાર જગતના સુહના
ઉપદેશને બાજુ ઉપર રાખીએ તોજી આરસો
વર્ષ પદસાના વલ્લભ, ચેતનાદિના ઉપદેશનું

બાજુ આત્મામાં ને બારીક પાવન થાય છે
તે જોતાં ગાંધીજીની પૂજા ઘણી મોળી લાગે છે.

ગાંધીજીએ રાજકીય ઉદ્દેશને આગળ
કરીને ધર્મોપદેશ કર્યો છે એ કારણ હો, કે
આ જમાનાના લોકોમાંથી મહાનુ તથા ધર્મ-
ભાવનાનું તત્ત્વજ તદ્દન હીણ થઈ ગયું છે
(જુના જમાનાની મહાનુ બળ આજે કલ્પનામાં
આવતું કહાય છે) એ કારણ હો અથવા
આપણે વૃદ્ધ, નિપ્રાણ અને નિરુત્સાહ થઈ
મથા છીએ એ કારણ હો, ગમે તેમ હો પણ
આ યુગપ્રધાન મહાપુરુષ વીગે આ દેશની
પ્રજાએ અનિશ્ચય મોળી-હૃદય અને ક્રિસાદ
વગરની—ભક્તિ દર્શાવી છે.

મહાત્મા ગાંધીજીના ઉપદેશનું વચાર્ય પાલન
કરી અથવા કોઈ અપૂર્વ બળ મેળવી પ્રજા
આજે કે યુગાતરે મુક્તિ મેળવે, પણ એ
મહાપુરુષના ભક્તિત્વ વીગે સમય નથી.
સા દેશમાં વર્ષની અંદર કરેલા રેડીઆના
ત્યાગજી પાછી આરંભી જુનાકાળમાં લોક
ઉતરીને જોતાં આ દેશની પ્રજાએ જુદેજુદે
વખતે મદલ કરેલા કોયકોમ વચ્ચે કલક,
અદરઅંદર

કુસાં, બી-
રતા, સાગ
કરવાની અ-
નિચ્છા, દેહ-
ર આ પછી,
રાજકીય પ-
રિમિતિ ત-
રફ આમ-
પ્રજાની ઉ-
દાસીનતા,
અસ્વચ્છતા,

તિરસ્કાર, વગેરે જે જે પામે છે. પણ આપણા ઇતિહાસમાં એ પરમ
આ દેશની અવતરિના કારણરૂપે એમને ધર્મિષ્ઠ મહાપુરુષતું સ્થાન ધર્મિષ્ઠ ધર્મોપદેશકો-
દેખાયાં તે તે પાપોને આપણા અંતરમાં ની પંક્તિમાં ક્યાંક છે એટલું તો ચોક્કસ.
થી ઘોષ નાખવા માટે ભગીરથ પ્રયાન જગતના ઇતિહાસમાં વિરલ સ્થાન પામવા
કરનાર ધર્મોપદેશક મહાત્મા ઝાંધીજી યોગ્ય મહાપુરુષને અતે નમસ્કાર શીવાય
ભવિષ્યમાં અવતારી પુરુષ ગણાશે કે બ્રહ્મા શ્રીમંતું શું હોય!—પ્રણમામિ મુહુર્મુહુઃ ।
મોટા સંત ગણાશે એ આજે કહેવું મુશ્કેલ

બ્રમર-ગુંબર

રચનાર:

રા. જયંત શ્યામ વરલનિવાસી

કુરે બ્રમર કમલ પર ગુંબર,
રસેષ્ઠ રસાત્મના રસ ઉદ્ગાર.....કરે

નવલ ધવલ કમલ દલ પર, ગુંબન મંલુલ રસાળ,
પ્રણય-કલ્પ-કુપિત પ્રણયી, અનુનય પ્રણયાધાર...કરે

વિરલ-વ્યાકુલ વિરહીને, સીચે સુધારસ સાર,
અમેદ અલક્ષ આત્મના, આત્મયોગ ઉદ્ગાર...કરે

રૂપસુગંધ રસલાવણ, મુગ્ધ પડે કારાગાર,
પરમ પવિત્ર પ્રકાશિત, પદ પામે નિરધાર...કરે

વીદ્યાય

૨૦૪૫

રચનાર

દા. કુમાર

વિત્તાર

દા. રમેશજીભાઈ મણિજીભાઈ દેસાઈ

૨૦૪૫

(૫૫૫)

જગ્યા રૂઝિય મખે! મુખે ક્યમ કહું "ફરી આવવો!"
મહેલ ચલુ કે, રમ્મનિ મુજા ઉરે તમારી દલો
ગલા વખત ભલુ, ફર્યા, વળી ધણા પ્રમેદો કયાં
વિચાર વમળે બધા દિન તણા રમ્મતિમા લખા - ૧
દુ.ખી છવન છે, સુખી ફરત છે રમ્મનિ આપણી
નહી કદર વિચરને અજાન સમ આનહી

નવીન જલ છે મળ્યું ઇવતમાં તમારા ચક્રી
કર્માં કરીશ યાદ હું ગણી ફરી તમારી નકી.-૨

પ્રતીતિ ઉર ધારણે વિશ્વિગ્ને યથા સાયમાં
નહીજ પડ્યું જુદા, ઉભા ચાલી સંગ્રામમાં
કદી શ્રમ મને ચરેઃ ચરણ દેંક પાછા પડે
ધરીશ તમ ગાહુંના વરદ હું સગાલેખો-૩

કદી વિપદ દેં દમે, વ્યથિત ભુદ્ધિ કષાંએ ભમે
સખે! ધરીજ મંગમાં સુચયને સુભાગી અને
મણી સુહદ શું કરે રમરણ સર્વદા સાચીનાં ?
વિરામ નથી કે! અને અવર દેં તમારા વિના-૪

ચક્ર પ્રિય સખે સદૈવ ધરજો તમારા ઉર
મને સ્વજન શો ગણ્યો, ત્યમ ભવિષ્યમાંએ ખરે
કદીય મનમાં થયું રમરણ હોય મારું અને
બન્યું સુખદ હોય જો રમરણ તે તમારા મને-૫

ખરેજ સમજું જથા સદૃશ વ્યા મનોપતનને
કૃતાર્થ સદચારથી પ્રણયથી ગણું દું મને.

૬૫૮૧ ૬૧૭

લંડનથી પત્ર

(૨)

—૧૯૩૬૬૬—

લેખક

મા. બહેન લીલાવતી

લંડન, તા.

રા. રા. બાઈ યાંકરપ્રસાદ

મોટા માણસના અભિપ્રાયોથી દોનવાળા નો લડાવો તમે કવી ગુનુમત્તો છો? જીદગીમાં બચાવમ દરેક જાણુને એની સરખામણીમાં મોટા લાગતા મનુષ્યોના અભિપ્રાયોનો લાભ અવશ્ય જના વિના મુકો મળે છે. અમને એવો લાભ મળ્યો છે અને તમને એમણી કે 'નવાલુવાલુ' મળશે જાણી એ અભિપ્રાયોનો લાભ તમને પણ હુ આપુ છુ.

મૈથી પહેલાં તો લંડનમાં આવી કલા કરા નાટકો જોરાં તેમાં અને એક મોટા માણસની મજાદ માળી. જેણીની જોસી ફાવીનસનાં એમણે એટલાં વખાણ કર્યા કે અમે સોળી પહેલાં એનાજ દરાનથી અમારી નાટક જોવાની કારકીર્દી શરુ કરી પણ અભિનય અને સૌદર્યની અમારી બાવના એટલી લાકડી થઈ મઠ છે કે મોટા માણસના અભિપ્રાયને

સમજ ટોકો હોવા જતા એણે અમારુ કશુ માન્યા વગર અસતોયજ દરોવવા મડિયો અને અમે એને કાઠ પણ રીતે મનાવી રાખ્યાં નહીં.

એક ખીજો દાખલો. લંડનનું સેઈટ પોલનુ દેવળ એ સ્થાપત્યનો એક સરસ નમુનો ગણાય છે. તેમનુ મેઈટ પીટરનુ દેવળ એ કલા અને બપકાનુ એક અપૂર્વ સમેલનસ્થાન છે લંડનના સેઈટ પોલને જોવા વિના એક મોટા માણસ પાસે સેઈટ પીટરનાં ધણાંજ વખાણ કરવાની અમને કાણ જાણે શાખી ખતિ સુઝી. "અરે! સેઈટ પોલ આગળ સેઈટ પીટર તો ફેજ હોસાવમા નહીં. તમે હજી મેઈટ પોલને જોવું નથી તેથીજ મેઈટ પીટરનાં આટ-આટલાં વખાણ કરો છે." ચમું. મોટા માણસના અભિપ્રાય સામે હિતર આપવાની અમારી હોમત તો ક્યાંથીજ હોવા અને નેએ સેઈટ પોલને જોવા વિના ને પછી,

ડેડ પીટર કરતાંએ અદ્ભુતતામાં ચઢી નાથ એવા સેઈટ પોલને જોવા ઉત્સાહથી ધુનતાં ધુનતાં અને એક સવારે નીકળ્યાં. સેઈટ પોલના ખાસખાસમાં પેડાં ત્યાં સુધી તો અમારો એ ઉત્સાહ પહોંચ્યો. પૃથ્વી અને સેઈટ પોલ કેવી રીતે જોયું તે જાણવું છે? થોડી વાર તો કાંઈને કેં બોલવું સૂઝયું નહીં. પણ પૃથ્વી તો દરેક ખુણે ફરતાંફરતાં 'આ સેઈટ પીટર જેવું નહીં, પેલું સેઈટ પીટર જેવું નહીં' એમ કરતાંકરતાં આખું દેવળ પુરું કીધું. સેઈટ પીટર સાથે સરખામણી ન થઈ હોત તો સેઈટ પોલને ઘણી સરસ રીતે અને વખાણીને જોઈ શકાત. એક ખંડખોર કદપના ધણુંએ ના કહેવા છતાં આવ્યા વિના રહી નહીં: પેલા મોટા માણસે સેઈટ પીટર જોયું હશે ખરું?

અમે અત્યાર સુધીમાં વીડસર કેસલ, વર્જનીઆ વોટરકેસલ, હેંપટન કોર્ટ, મેડમ ટુસોનું મીણનાં પુતળાનું પ્રદર્શન, પાર્લમેન્ટ હાઉસ, વેસ્ટમીન્સ્ટર એબી, હાઇ કોર્ટ, વગેરે વગેરે જોઈ આવ્યાં છીએ.

એક વખત ઇસ્ટ એડમાં ગયાં હતાં. લાઇ મુનશીનો એને માટે એવો અભિપ્રાય છે કે, ઇસ્ટ એડમાં વસતા લોકો આપણા મજુરો કરતાંએ વધારે દુઃખદ દશામાં રહે છે. અને જો કે હાંદના પ્રમાણમાં અહીંના મજુરોની આવક અને તેમને માટેની સગવડો વધારે હોય છે ખરી પણ અહીંની જીંદગીની જરૂરીઆતો અને સખત ચંડી જોતાં એમના દુઃખની તીક્ષ્ણતા એમને વધારે લાગે એ સ્વાભાવિક છે. હાંદુસ્તાનના મજુરને ટાઢ પડે તો તડકામાં બેસવાનો સંતોષ સ્વાભાવિક રીતેજ કુદરતે પુરો પાડ્યો છે. એમની શુધાનો સંતોષ ખંડુ થોડી વિધિથી અને અહીંના પ્રમાણમાં

ખંડુ થોડા અનાજથી એ સાધી શકે છે. લાઇ મુનશીનો આ અભિપ્રાય ખરો છે એમ લાગવા છતાં કોણ જાણે કેમ મને આમના કરતાં આપણા મજુરોના દુઃખનું પ્રમાણ ઓછું હશે કે નહીં એ વીશે શંકા લાગે છે. કુદરતી જરૂરીઆતોને માણસ જ્યાં સુધી સંતોષી ન શકે ત્યાં સુધી એને સરસ રીતે રહેવાનું કે મોજશોખ કરવાનું સૂઝતું નથી, અને આ લોકોનું તો રહેવાનું ધોરણજ એટલું હતું છે કે ઇસ્ટ એડમાંએ ખારીખારણાં પર બેસના પડદા હોય. તેવા આપણાં મધ્યમ સ્થિતિનાં ધરોમાંએ વપરાતા નથી.

વેસ્ટ મીન્સ્ટર એબી એ ઇગ્ઝંકનું ઘણું જાણીતું ને ઘણું માનીતું દેવળ છે. ત્યાં જેમનાં નામ ખ્રીશી પ્રજાને સાચવવા જેવાં લાગ્યાં હોય એવા રાજ્યદારીઓ અને લેખકો, કવિઓ અને વૈજ્ઞાનિકો, તત્ત્વવેત્તાઓ અને ઉભરાવો વગેરેના દેહ દાંડવામાં આવ્યા છે કે તેમના અવશેષો આણી સ્મારક ઉભાં કરવામાં આવ્યાં છે. ત્યાં દરેકના જુદાજુદા ખુણા પાડ્યા છે; જેમકે કવિઓનો ખુણો, લેખકોનો ખુણો, રાજ્યદારીઓનો ખુણો વગેરે વગેરે. સ્મારકો મુકવામાં નથી કે વગ કે ગોઠવણ. નાના ઘરમાં ઘણી વસ્તુઓ એકઠી થાય ને તેને જેમ ખડકાય તેમ અહીંયાં પણ થયું છે. ખ્રીશી પ્રજાની માફક આ દેવળની સામટી અસર પણ 'dignified but, stiff and cold' (ગૌરવશીલ પણ અતડી અને ઠંડીગાર) — હોય એવી જણાય છે.

મેડમ ટુસોના મીણના પુતળાનું પ્રદર્શનને કલાની સફલતાનો નમુનો કહી શકાય. ઇગ્ઝંકનાં જુનાં રાજરાણીઓથી માંડીને હાલનાં રાજરાણીઓ, પ્રધાનો, મહાપુરોહો,

સહનશીએ વગેરે એમાં છે. તેમજ સીપાઈઓ, ખુનીઓ, હુલામણાં અને ખીન ફેટલાક નાના મોટા ઐતિહાસિક પ્રત્યેકની રચના પણ એમાં કરી છે. દરેકનું ભાર-પ્રદર્શન એવી ખુબીથી કર્યું છે કે એને વખાણવાનું મન થતા વિના રહેતું નથી.

પણ હું દરેક રચયતી વિષયોના વજનમા નહીં હોતમ. વીડમર કેમયની 'સાહ્ય' વખતનો સ્વામીને વર્ણનીઆ વેપર કે દસ આગળનું ગમણીય રચન, તેમ ઈંગ્લેન્ડના જનમની નુરતી વગેરે વર્ણવાને તે કાલ કવિ નેહએ અને પાત્રમેંદ હાકમમાં પેખતા યની લખવાની કાળની અને હાલિમ એક શામ-સના કસાઇ ખાનામાં દીંદનાં બકરા કેમ રેનાય છે તે બધુએ વર્ણવરને શાષ મમય લેખક નેહએ હું એમની એક નહીં એકલે કૃત જણુ તે એમાં કે મારે વાકે નહીં

અમે દર રવિવારે પઠતી જમવા જઈએ છીએ. પઠતીને તે બાહ્ય કાનિવાને એટલું પ્રખ્યાત કરી મુક્યું છે કે તમે તે એ નામથી કપારના પરિચિત હશે પણ પઠતીની મારી થોડીક બ્યાખ્યા પણ સામગરા જેવી છે પઠતી એટલે ચઠતી ખાવાનું ગ્રંથ. દીંદુલાનની મરમાયરમ અને રવાદુ સ્નેહ મારે વખાણવલું અને મીમ મીટલને આરીવાદ કેવા થોગ તે એ ખરૂં જ રા. કુવરજી નાપકે-ત્યાં પાકસાઓને સપ્રદાય સ્થાપેના રા. કાનિવાય પડ્યાએ તેને પ્રખ્યાત કરેયુ. અને દીંદી વિદ્યાર્થીઓ અને સહેવાણીઓને એકિટના બૂત વગર મળવાનું એ રચના. આટલામા એના મહિર બધાય તે દીંદી મંરથાન પુરુ થક સકે ખરું

લાભ કાનિવાલ સાથે એકંદરે અમે સારો વખત ગાળી છીએ છીએ. પઠતીનું ખરું આકર્ષણ તે એક છે. પણ આઠવાડી આમા એમને તે એક રવિવારજ મયે પ્રદાય એમના વખત ઉપર પધારે દયાળુ તે અમે નહીં કરતાં હોઈએ એમ પણ લાગ્યા વિના રહેતું નથી. 'લાહ મુનશી જરી એટલે મારે એમને વધારે તામ આપવો પડશે.

હાંડન, તા.

મયા મેવમા આ પત્ર અધૂરો રહ્યો એટલે મોકલી ન શકીએ પણ તેટલામાં તે કેટલું થયું? રાના જન તારે મળ્યા હું બધ મળશે તે બાહ્ય મુનશીની સાથે નીકળીશ. નહીં નો તે પડી. મેવમા. મારા તારને જવામ આપતા આટલો વખત કેમ થયો તે સમજાતું નહીં

હાંડનમા રહેવાને રમેલા સ્વખ્યા બધા બ્યર્થ થયા. પાઠાનો મેં ફેટફેટો કાર્યક્રમ કરી રાખેનો તે પણ રદ થયો. કદાચ હું રોકાયક પણ જાત

આ વખતે અમે 'શૈક્ષમી'અર હાંડનની એક મીટીંગમા જઈ આપ્યા 'શૈક્ષમી'અર હાંડ' એ શા! રચન છે એ પ્રદાય તમને ખબર નહીં હોય શૈક્ષમી'અર હાંડ એ એના નામ પ્રમાણે નાનું સરખું 'હાંડ (મુ'પકુ') દેખાય છે, અને ત્યાં દર રવિવારે દીંદીઓ એક થાય છે, ધર્મી વાર બાપજો સંતીત વગેરે ગાયે છે, અને બધારના વકવાઓને પાણી ભેલાવે છે. ત્યાં દીંદી વિદ્યાર્થીઓને મરના દરે રહેવાની પણ સગરક છે. આની મર્ બ્યવસ્થા V. M. C. A. તરફથી થાય છે.

કેટલાક એ મંડલ તરફ શકની નજરે પણ દુએ છે કે આ સંસ્થા ઉભી કરવાનો મુદ્દો આ રીતે હોદીઓ ઉપર સારી રીતે નજર રાખવાનો છે. છતાં હોદીઓને પરસ્પર રહેવાનું આ એકલુજ સ્થલ છે. આવડાં મોટા લંડન સહેરમાં કે હનરેક હોદીઓ ત્વસતા હશે, પણ નથી એમની પોતાની કલમ કે નથી એમને કે સામાન્ય પરિચયનું સ્થાન. સાધારણ રીતે તો હોદીઓ એક ખીમતે બહુ મળવાની હરકારજ કરતા નથી. અને પરસ્પરને 'કાળા' વિગેપણથી સંબોધે છે. 'પેલો કાળો ચાલ્યો' માત્ર કહેનારજ ગોરો થઇ ગયો હોય તેમ! કહે છે કે હોદીઓ તરફ અંગ્રેજ લોકોને અહીંઆં અલાવ બહુ છે. અને સારાં કુટુંબોમાં કે સારી હોટલોમાં તેમને સ્થાન આપવાને કાષ્ટ રાજી હોતું નથી.

પણ આ તો મેં આડી વાત કરી. ચાણક્યના વખતમાં વર્ણિકો વાગ્દેવ કરતા. હવે આવો ક્રમમોલ્ય કરે છે.

-અમે: 'શોકરાખીઅર હટમાં ગયાં તે દિવસની સલા શ્રીયુત શાસ્ત્રીજીના માનમાં હતી. 'સ. જમનાદાસ, શ્રીયુત કામટ અને તદ્દન બીનજનેખમદારીના દેખાવ સાથે કેનીઆના પ્રતિનિધિમંડળના સઘળા પ્રતિનિધિઓ હાજર હતા. શ્રીયુત એન્ડ્રુસ પણ હતા એટલે પ્રસંગનું માહાત્મ્ય વધ્યું હતું. પ્રમુખસ્થાને મી. રુપેષક કરીને કોષ્ટ ગૃહસ્થ હતા.

કાર્યક્રમ સંગીત સાથે શરૂ થયો. સાધારણ રીતે બને છે તેમ કેટલાક બંગાળીઓએ ગાયું. બંગાળ સાથે તો ગુજરાતે સંસ્કૃતિની સ્પર્ધા માંડી લાગે છે. ગુજરાત તેનાથી પછાત નથી

પણ સરમાળ વધારે છે એટલે -એ તો ન્યાં ત્યાં ખીચારું ખુણામાં બેસી બળે છે.

સમામાં સંખ્યા સારી હતી. એક કોષ્ટ મદ્રાસી કમલાદેવીએ વીણા વગાડી. બે ગમ્મરા અવાજના પાદરીઓએ પીઆના પર કે ગાયું; અને એક ડાસીએ કશામાંથી મુખપાદ કપ્યો. પોતાના અભિનય માટે એને ધણોજ સારો મત હોય એમ એની મુખમુદ્રા ઉપરથી દેખાઇ આવતું હતું.

પણ આ બધાં વણીનોથી તમને કંટાળો નહીં આપું. કેનીઆના પ્રતિનિધિમંડળના એક સભ્યે એવું સરસ ભાષણ કર્યું કે એ અમારો પ્રતિનિધિ છે એ વિચાર મને શરમ આવી. શાસ્ત્રીજી હીક બોલ્યા. શ્રીયુત એન્ડ્રુસને પેલા ભાષ્ત્રી અસર ભૂંસી નાંખવા હોંદુસ્તાનમાં પણ અત્યંત છે ને હોંદુસ્તાને આંતર મુદ્દારણ કરવાની પહેલી જરૂર છે એવું એવું કહેવું પડ્યું. ઘેર આવતાં હોંદના જાવિ 'માટે કે એવી દીવગીરી લાગતી હતી! આમ નીચે મસ્તકે ને ટુકડા માગીને આપણે ક્યાં સુધી જીવવાનાં? નથી આપણામાં તાકાત કે નથી રચાપણામાં જોરવ સાચવવાંતો ટેક. જો ભગવાન! એ દિન ક્યારે આવશે?

એક દિવસ અમે 'નેશનલ લીગરલ ક્લબ' માં રા. 'સોટવાળાએ અમને 'ડીનર' પર તેડ્યાં હતાં ત્યારે ગયાં હતાં. ગોઝવણ સરસ છે ને એ કલબમાં હોદીઓ સન્માન અને સગવડથી રહી શકે છે. ત્યાં હોદીઓ પ્રત્યેનો બેદલાવ પાળવામાં આવતો નથી. આપણા મણાખરા સારા હોદીઓ ઘણી વાર ત્યાંજ ઉતરે છે.

એક રમુજી પ્રમંથ, કહ કે નહીં કહુ ?
રા. હોટવાળાએ અમને આખી કસબ બતાવ્યા
મછી એમના રહેવાના ખડ દેખાડવાનું
આમંત્રણ કર્યું. રા. હોટવાળા આ કસબમાં
બે ત્રણ વાર રહી ગયા છે, પણ એ બાદમે
અત્યાર સુધી કાંઈ સ્ત્રીઓને નોતરવાનો પ્રમંથ
જ કદાચ નહીં આપ્યો હોય. અમે હીક્ટમાં
ચઢ્યાં અને હીક્ટમેન કહે કે સ્ત્રીઓને ઉપર
સહ જવાની કાયદો નથી. હીક્ટ ચોલા
અણગમે બહાર પડેલે માથ પાછી આવી અને
અમારો હસતાં બહાર નીકળ્યા.

આ અકાકીઆની અગત્યની થાન તે
સપવાની રવીજ ગાં અમે આ વખતે

નેશનલ પોર્ટ્રેટ ગેલેરી, પીકચર ગેલેરી
ખીટીશ મુગીઅમ વગેરે સ્થલો જોઈ આવ્યા.

નેશનલ પોર્ટ્રેટ ગેલેરીમાં પ્રગતિ-
ને એક ડૉગને આગળ વધાવ્યામાં મદદ કરી
હોય એવા સર્વ વિશયોના અને સર્વ શાખાઓના
મહાપુરુષોને જ્યાં મળેલું છે. આદિત્ય ને
વિદ્યાન, મલ્લ કે પ્રમં એ સર્વેના પ્રતિનિધિઓ
કાળની વિનાશકતાને પડકારના ત્યા વિરોધ છે.
મલ્લ કાલે અંગ્રેજ પ્રગતી નામશે. કહ
જાય તોએ એમના સ્મરણો તો રહેજે.

ખીટીશ પીકચર ગેલેરીમાં અમે નિગરા
થયા અંગ્રેજોની ચિત્રકલામાં હજી હાટવીની
અભ્યાસ ને અકાકી કે કામનું નોતરવાઈન ને

ગીલાપણું જરાએ દેખાતાં નથી, પણ કદાચ અંગ્રેજોના સ્વભાવમાં જ એવાં ચિત્રો નીપજાવવાને જોઈએ તેટલી સ્થિરતા કે સૌંદર્ય-લક્ષિત ઉત્પન્ન નથી થઈ. અંગ્રેજોના સ્વભાવમાં કલા કરતાં લગ્નતા વધારે છે. કલાવિદોનો દરખાસ ભરી એમની અધ્યાત્મિક સંસ્કૃતિ અને ઉન્નતિનું શિખર માપવા કરતાં નાવિક થઈ તોફાનમાં એમની શક્તિ અજમાવવી એમને વધારે ગમે છે. તમે તોફાનમાં હોડી લઈ જતા અંગ્રેજ યુરકોનું એક અંગ્રેજ ચિત્રકારનું ચિત્ર જોયું છે? અંગ્રેજોના સ્વભાવમાં ધીરજ કરતાં સાહસિકતા વધારે છે અને કલ્પના કરતાં ગણતરી કરવાની એમને વધારે ટેવ છે તેથી એમની કલામાં શક્તિ છે પણ સૌંદર્ય ઓછું છે. કલ્પાણમાં શક્તિ વધે પણ સૌંદર્ય ખીલતું નથી. અંગ્રેજોના જીવનોમાં અને બાવનાઓમાં જ્યારે મૃદુતા આવશે ત્યારે એમની કલામાં એ સફાઈ ને સૌંદર્ય જરૂર વધવાનું, પણ શક્તિ ઘટવાની.

સ્ત્રીઓની પ્રવૃત્તિ અહીં ઇંગ્લેન્ડમાં ઘણી આગળ વધેલી છે. જીવનના દરેક ક્ષેત્રમાં અહીંની સ્ત્રીઓ હીરો ગાંધે છે ને જાગ લે છે. ક્રાન્સની સ્ત્રીઓ રાષ્ટ્રીય બાજુમાં અંગ્રેજ સ્ત્રીઓ જેટલી આગળ

પડતી નથી. કહેવાય છે કે સ્ત્રીઓને હાથે ચાલતાં અથવા 'સ્ત્રીઓનાં' મોપાનીઓની સંખ્યાએ ક્રાન્સ કરતાં ઇંગ્લેન્ડમાં વધારે છે. મારે સ્ત્રીઓની કેટલીક સંસ્થાઓ અહીંયાં જોવી હતી. પણ રોમમાં સ્ત્રીઓની પરિપક્વ છે. તેમાં ઘણીખરી સ્ત્રીસંસ્થાઓની અધિષ્ઠાત્રીઓ ગણી છે અને અમે અદારમીએ તો અહીંથી નીકળવાનાં છીએ. અને એ પહેલાં ઓકસફર્ડ અને રટ્લેન્ડ-ઓન-એવન-શેક્સપીઅરની જન્મભૂમિ-જેવા જવાનાં છીએ, એટલે આ સંસ્થાઓ જોવાનો મારો કાર્યક્રમ તો અધો રદજ થયો.

અહીંયાં પણ દર ત્રીજે દલાડે અમે નાટકમાં જઈએ છીએ. અહીંનાં નાટકો વીશે પણ ઘણું કહી શકાય એમ છે. નાટકોમાં સ્વાભાવિકતા અને અલિનયની ખુશી આ લોકોએ ઘણીજ કેળવી છે. પણ આજની મારી મનોવૃત્તિ રંગભૂમિના રંગમાં હુમે તેવી નથી એટલે એ વીશે આજ કે લખતી નથી.

હવે કવય એકજ મેણમાં તમને કાગળ મોકલી શકાશે. અમે ક્રાન્સ જતાં એરોપ્લેનમાં ઉડવાનો વિચાર કરીએ છીએ. અને મોટે કાર્લો પણ જતાં આવીશું. એજ.

લિ.

લીલાવતીના

વંદેમાતરમ

• લેખક

૨૧. પિતૃચરણ કલ્યાણચરણ

બી. એ. ઉપમત્રી, સાહિત્યમંસદ.

૧

ગુ જરૂરની રાજધાનીમાં વસનાર થઈને તમે મારી જેવા પાસે માહિત્યને લગતી માહિતી મંગાવી એથી કેક આશ્ચર્ય થયું; તમારે માટે માન પણ ટકે જે દકા થયું; અને તમારા 'રિદ્ધિવતા રાજનમરની માહિત્યરિદ્ધિ' કુબેરો તમારી નજ માગણી પૂરી પાડવા કરતાં ઉચ્ચતર કાર્યમાં રોકાયા હશે તેથીજ તમને સતોળ આપી શક્યા નહીં હોય એમ ઉદાર ભાવે માની લીધું.

આખાલ પુછાવવાનું તમને સુઝ્યું ને 'પણ કલ્પમય વાતાવરણમાંજ. તમે અમદાવાદ છેડીને વંતન અથા દતા, ભાં ખેતરોમાં રંખડાની ખેતીને લખી કરતા જેવા, અને તમારા સાક્ષર-આત્માને તે શાંત સંખ્યાને સમે રુદ્ધ કે આ પ્રમાણે આપણા સાહિત્યસેવના વાર્ષિક પાઠને પણ રોકક ઉતારીને નિષમસર તેલ

હીમાળ નખત હોય તો વરમ વરસની ઉપજ- નો પ્રગતિનો, કેવો સરસ ખ્યાલ આવે ? તમે લખો છો કે એ રુદ્ધાણુ થપાતી ખીજીજ પછે તમને માફ નામ માફ આવ્યું અને મને લખવાનું તમે નિષીર્ણુ. આટલું કથા પછી તમે વિશેષજો અને વાકીજાનો છુટથી ઉપયોગ કરીને મારી છુદ્ધિશક્તિ ને રસિકતા વીશે જે લખ્યું છે એ બધું, રતુનિખાનો અને છેક અગ્રિય નર્થા એટલે, દુર્ પ્રીકીને વાતી ગમે. અને થયું કે, કે નહીં દો, તમારા હોસીલા પ્રસંસાવચનોને કું કેટલો લાયક છું તેની કસોટી કરવા ખાતર પણ, મારે મારા અસ્પર્શાનનો સાલ તમને ગણ્યાર પત્રોમાં આવે તો ખરોજ.

પણ બહુ એવી આશાએ માંધતા નહીં. નેરાવમાજ પરમ સુખ છે એમ દોષક કુનિખા- થી રાજેસો કહી મગો છે એ તો માફ

• મિત્રો કલ્પમય આર પત્રો રી સમાહિત્યના

હશેજ. તમે જાણો છો કે આ વિષયને પુરેપુરો અને અસરકારક રીતે નિરૂપવાનાં બાહ્ય સાધનો કે માનસિક સામગ્રી મારી પાસે થોડાંજ છે. આથી પણ મોટો વિષય લખને જેણે ‘૪૫૦૦ વર્ષ ૧૯૦૮’ લખ્યું તે લેખકનું લલ્ય ને વિશાલ દર્શન ક્યાં, કેંક એજ ૮૫ પર ૧૯૧૬ અને ૧૯૨૨ ના સાહિત્ય વીશે લખનાર રા. હીરાલાલ પારેખની અહુશ્રુતતા ને વિચક્ષણતા ક્યાં—અને હું ક્યાં?

આથી, બહુ મોટા પટ પર આ ચિત્ર નહીં દોરાય. સંવત ૧૯૭૯ ના વર્ષ દરમીઆન મુખ્યત્વે પુસ્તકરૂપે પ્રગટ થએલા વિવિધ પ્રકારના શિષ્ટ સાહિત્યને ઘટતે રૂપે દૃષ્ટિસેત્રમાં ગણવીને, તેનાં અંગોનો વિચાર કરવા ધારું છું. તેમ કરતાં, તમને પ્રિય એવા કોઇ દેવ અણપુજ્યો રહી જાય કે અપૂજ્યતાની એકલતા માંજ જેને રહેવા દેવો જોઇએ તેવાને હું જીલેયુકે પત્રપુષ્પ ને પાણી ચઢાવી દઉં, તો ખોટું લગાડશે માં. મારો રસાત્મા જરાક સ્વચ્છંદનાજ વાતાવરણમાં સકળ કળાથી પ્રયુક્ત છે એ તમારું અનુભવું નથી.

મને દેશસેવાનો રંગ તમારા જેટલો તો નથી લાગ્યો, પણ આ સમયમાં દરેક ભારત-સંતાને દેશસેવાને જીવનમાં અગ્રચર્યાન આપવું જોઈએ એવું તો મને પણ ધણી વાર લાગે છે. આ દારજુથી મારો મત થાય છે કે દેશભક્તિ ને રાષ્ટ્રોદ્ધારને લગતા સાહિત્યની વાત પહેલી ઉપાડવી. વળી, એ પ્રકાર શીવાયનું સાહિત્ય હાલમાં, માસિકોની વાત બાલુએ રાખતાં, સરખાય છે એણું ને વંચાય છે એથી પણ ઓછું. તેમજ, આ યુગનાં રાષ્ટ્રીય સાહિત્ય ને કેળવણી જે નવા અભિલાષો જગાડશે, નવાં દૃષ્ટિબિંદુ સુઝાડશે, ને નવીનવી શૈલીમાં તેને વ્યક્ત

કરવા પ્રેરશે, તે સર્વને પરિણામે આપણું—ભવિષ્યનું શુદ્ધ ને અમર સાહિત્ય, ગોવર્ધનરામે કહેલું ‘નિરપેક્ષ સાહિત્ય’, ધણું પોષાશે ને ખીલશે. એટલે ગયા વરસના રાષ્ટ્રીય સાહિત્યને પહેલું અવલોકી લઇએ.

રાષ્ટ્રીયતાની ભાવનાને હિતને તેવાં પુસ્તકો વરસ દરમીઆન મુખ્યત્વે કરીને બે સ્થળેથી પ્રગટ થયાં છે: અમદાવાદ અને રાણપુર. એ પ્રયેકનું કાર્ય લાક્ષણિક સાહિત્ય-પ્રવાહનું સચક છે. ‘નવજીવન’ પ્રકાશન મંદિર અને ગુજરાત વિદ્યાપીઠ, ‘યુગધર્મ’ કાર્યાલય અને પુરાતત્ત્વ મંદિર—આ સર્વના લેખકો લુહિપ્રધાન, સુસંઘમી અને વ્યવહારદર્શી છે તો ‘સંસ્કાર’ કાર્યાલયના લેખક-વર્ગની વિશિષ્ટતા સખળ ભાવનાપ્રેમ અને તેજસ્વી ભાષામાં રહેલી છે. આ દરેકના ખાસ અશોધી પ્રગજીવનનો સર્વોચ્ચ વિકાસ થાય છે એટલે એકેકનું મૂલ્ય ખીળ કરતાં ઓછું અંકાય તેમ નથી.

‘અસહકાર’ માં ગાંધીજીનાં એ વીશેનાં ભાવણો ને લેખોનો પ્રમાણભૂત સંગ્રહ છે એટલે આ કોટિના સાહિત્યમાં એ અગ્રપદે શોભે છે. ‘યુગધર્મ’ કાર્યાલયની ખીજ મુખ્ય પ્રસિદ્ધિ-ઓમાં ‘કાળાપાણીની કથાઓ’, ‘કોરીઆની લડત’ અને ‘ચંપારણમાં ગાંધીજી’ એટલાં છે. આમાંનું પહેલું પુસ્તક પંદરવીસ વરસ પરના બંગાળી એનાર્કિસ્ટોની આંદામનમાંની આપવીતી વર્ણવે છે અને તે સુરતના ગાંડીવ સાહિત્યમંદિરે પ્રસિદ્ધ કરેલા. અતિ મનોહર ‘બોંબયુગનું બંગાળ’ સાથે વાંચી જવા જેવું છે. એટલું સારું છે કે આ અહિંસાયુગમાં એ હિંસાલક્ષ્મીની કાર્યપદ્ધતિનું અનુકરણ કરવાની પ્રેરણા કોઇ એ કથાઓમાંથી મળી શકે તેવાં જ નથી; પણ એ યુવાનોનાં સ્વાત્રય, બહાદુરી

ને તેક તે પ્રશંસા આકાંક્ષા વિના ગદે તેમ નથી, કેટલીકા ત્રીમે આથી પણ સુંદર પુસ્તક 'એલીઆનું કથક' નામે 'મૈસોરુ' પ્રસિદ્ધ થયું છે. અને અંપારવળી મહાદુર કથા અમ-કાલીન, ઇતિહાસનું એક શાકથેક' છતાં વિજયી પ્રકરણ, આમુ રાજેન્દ્રપ્રમાના એક અથને આધારે, ઉદ્ભવે છે.

આ પુસ્તક અને નેથી પણ કદાચ વધુ અંશે આત્મીય પુસ્તક ભારતવર્ષમાં સ્મરણનું ઉચ્ચ ને ગૌરવસ્થાપી રચાન છે નવા ને પુસ્તકો 'નવજીવન' પ્રકાશન મદિર મદાય પાડ્યાં છે. 'મોખીજીનું નવજીવન' (પુણે ભાગોમાં) અને 'દૌર અગત્ય' (કમ્પોઝિટોરિયલ આર્ટિસ્ટ). એજ સરકાર તરફથી ગ. રાજગોપાલાચારીની અગત્ય 'એલ કામી', તિરૂથી કાપડની આકાશ ચરણ આલેખનો લેખમદ્રદ 'ગરેશીનો ચેરો નમજ' 'દૌર કેમ પાવમાય થયુ?' અને 'તીનાદરજી' એવા આસ પ્થાન પેંચનારા પુસ્તકો પ્રગટ થયાં છે દોરની પાવમાયી અલગત જગત્તદુર છે. પણ આ પુસ્તકમાં રા. મદાદેવભાઈ. ગ. કાલેવકર અને બીજા લેખકોએ જે દૃષ્ટિનિ દુષી ને જે આખરુથી એ ગોઠવાનાં કર્યા છે ને આપણને સત્ય વિષયિથી વાકેફ કરના ઉપરાત સ્થાનની કાવના અને કાર્વ કોષ જરાકે છે. આના જેવા, તેમજ આપણી ગરુદાય સ્વરૂપિના, આલોક શુદ્ધ માર્કાન્દિક પ્રગતિના આર્થિકભાવે પણ સુસ્થા નથી એમ સૂચવનાર તથા નામધણીની ભુની છર્તા નિત્યનવી માથાને અમથ વાણીમાં ફરી એક વાર રણ કરના 'તીનાદરજી' જેવી પુસ્તકોની ઘણીનણી જરુર છે વિદ્યાર્થીક અને પુરાતત્ત્વ મદિરના સ્ત્રી પ્રકાશને દૃઢ જોઈ શક્યો નથી, પણ પહેલી 'અંધાના 'પૂર્વરંજ' અને બીજાના 'આર્યોના

તદેવારોનો દનિદામ'નો ઉલ્લેખ તો થવો જોઈએ. અત્યાર અગત્ય પડિતેએ 'પૂરવં'ની આખીઓ નિર્દેશી છે અને તે હવે પછાતી આર્થિકમા સુધરે એવી આજ્ઞા રાખીએ. પણ પ્રાચીન આપસ ગુપ્તિનું આપણને આવી મુદર ને અર્થરથન રીતે જ્ઞાન કરાવનાર અંધ મુજગતીમાં ને આ પહેલે જ છે તદેવારોનો ઇતિહાસ અગત્ય પડ્યા છે પણ પુષ્કળ અભ્યાસને મદદરૂપે તેમાં તરફ પડે છે.

'રાણા નવાપસિદ્ધ રૂ.ખાનીની કથાએ' અને મળીકે આપસક અલ્પા 'કાગરુ' નાદાત્યપ્રેમીના નાથી નવાગળ પડતા થયો છે એ જગ વગમગોના પ્રતિનિધિરૂપ છે નમદપુત્રની આખા મુજગતના અમથ 'નવાપ નાકે લખાયુ હતુ તેની પછી દુપવી ફાન, ગ. 'દરેકકથાવના અનુચારક, આ ખીતેજ પ્રથમ છે. અને કલાદુષ્ટતા તો અલગપા કરતા ચઢીઆનો પણ છે બીજો અંધ પસુ અમથ નથી, દાગોગને આધારે લખાવેલો છે પણ તમે જા ન વાળો દેવ તો જરુર વાગી જશે નોદકાશના અગત્ય સ્વાર્ણ, રજપૂતો ન મીખોની કુન્જાની અને મરાઠાઓની મદાદરી આ મરને લખના ખરા પ્રમતોને કવિએ મરજ ને અદનુત કલાથી આ નાનીનાતી વાર્તાઆમાં મુસ્કા' છે અને મળીકે આપસક' પણ એની એજ સ્વાર્ણ્યની કાલભુતી પ્રખનાનો તાદર્ય ઐતિહાસિક ચીતાર આપે છે ઉપરાત, દરવારથી ચેપાળદાસ ત્રીમે તુ 'મુજરાતનું મુર' પણ આસ વંચવા જેવું છે રાષ્ટ્રીય કેળવણી અને આયેરપોગી સાહિત્ય પણ દમણુદમણું સારા પ્રમાણમાં બહાર પાડુ રહે છે સ્થપતકોએ કારણે તેનું દુકું અવલોકન પણ અશક્ય લાગે છે. પણ સાવનગરના દક્ષિણાર્જિ વિદ્યાર્થીભવન,

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ, હરચ કેળવણીમંડળ અને ખીજી શિક્ષણસંસ્થાઓ આ દિશામાં જે અપૂર્વ વિકાસ સાધી રહી છે તેનાથી હવે કોઈ આગળ નથી. અલ્પબત્ત, એટલું ખરું કે ભવિષ્યની નજરે કદાચ એમનાં પાઠ્ય પુસ્તકો જોઈએ તેટલાં પરિપક્વ કે સંપૂર્ણ નહીં દેખાય. સંશોધન વધશે, અનુભવ સંચારશે ને દૃષ્ટિબિંદુ સમ-તોલતા ધરાશે તેમનેમ ધણું બુલ્બું ને ધણું શીખવું પડશે. છતાં, આ કારણથી આજના પ્રયોગશીલોની સેવાનો હિસ્સો ઉતરતો તો નજ ગણી શકાય.

જતાંજતાં, તમારો રાષ્ટ્રીય આત્મા હુલાય નહીં તો એક બે સ્પષ્ટ વાતો પણ આ બાબત વીશે મારે કહેવાની છે. આપણે વિદ્યાર્થોના મુખ્ય પુસ્તકોનું જ ક્યું, પણ તેમાંએ ગાંધીજીનાં લખાણ જેવા અપવાદ શીવાય તરલુમા કેટલા બધા છે? આ પત્રમાં આપણે વિચાર્યું એ પ્રકારનું અસહ સાહિત્ય પણ સ્વભાવથીજ હાજર થાય છે, તો પછી પરદેશી પ્રેરણાઓ આપણને કેટલીક બાંધકડા અર્પશે એ પ્રશ્ન ઉડી ચિંતા નથી ઉત્પન્ન કરતો? ગુજરાતીઓ પોતેજ સંશોધક ને વિચારક બને નહીં, પોતાનાંજ હૃદયકથન ને અનુભવોની વાણીથી પ્રાંતમાં ચેતન પ્રસારે નહીં ત્યાં સુધી પ્રજાનો પ્રજા તરીકે ઉત્કર્ષ શી રીતે થવાનો?

૨

ગમેા પત્ર તમને સંતોષી શક્યો જાણીને નિરુત્તિ થઈ. આજનો વિષય તો મારો ખાસ માનીતો છે એટલે તમને સવિશેષ વૃત્તિ કરાવવાનો લોભ રાખું છું.

લોકચેતન અને રાષ્ટ્રભક્તિનું સાહિત્ય દેશમાં જાગૃતિ આણે છે; સર્જનાત્મક

સાહિત્ય-એટલે રસસાહિત્ય, વાંચનારની માનવતાને પોતાનું લક્ષ્ય કરનારી કૃતિઓ-એ જાગૃતિનાં આંદોલનમાંથી પ્રેરણા અને પોષણ પામીને તેને સ્થિર ને ચિરંજીવ સ્વરૂપ આપવાનો પ્રયાસ કરે છે. આપણે ત્યાં આ ખીજ પ્રકાર માટે ખીજ નંખાઈ ચુક્યાં છે અને અંકુર કુટતા જાય છે. છતાં, તેનાં ખરાં ફળ માટે આપણે ધીરજ રાખવી પડશે. લોકહૃદયમાંનાં ઉત્સાહનાં પૂર-પૂર મટીને પ્રવાહ બને, પ્રજાના આંતર જીવનમાં સરલતા ને ઉદાસીથી એ રસજલ વહેવા લાગે--એ સમય દેક દૂર લાગે છે. આ વાતની પ્રતીતિ એકજ હરીકતથી થશે: આ વર્ગનાં પીસ્તાળીસથી પચાસ તોંધવા જેવાં નાનાંમોટાં પુસ્તકો આખા વરસમાં બહાર પડ્યાં; પણ પ્રથમ પકિતનાં તે શું, કેવળ ઉલ્લેખનું કે કુંડી ચર્ચાનું માન સુધા જેને ગ્રંથપુશીથી અપાય તેવાં ભાગ્યેજ પાંચ મને જડે છે. એ સર્વ વીશે હવે અખે અક્ષર.

અહુરૂપી આકારની ને બહુરંગી પુંડાંવાળા જે ચોપડીઓ, તાત્રીમ પામેલા સૈનિકની અંદાથી અહીં મારી સામે ગોઠવાઈને ઢબી છે તેમાંથી સદે પુંડાની એક નાનકડી પાતળી ચોપડી હું એકદમ, કદા પણ એકાચ વગર, આ વિભાગના એક પુસ્તક તરીકે ઉપાડી લઉં છું. તેનું નામ 'રાસતરંગિણી'. તમે કહેશો કે કાકીઆચારી કવિની એ કૃતિ છે એટલે મેં પક્ષપાતથી તેને આ સ્થાન આપ્યું..... ખોટી વાત. મારો કારણ જુદાં છે. તમે કેવળ કવિતા તરીકે તેની પરીક્ષા કરો, સદા દૈદિમાં અદિતીય એવા ગુજરાતી રાસો તરીકે તેની કીમત કરો, કે તેને આપણા વિશિષ્ટ સ્ત્રીજીવનના મનોહર પ્રતિબિંબ તરીકે વિચારો: સર્વે સંજ્ઞાઓમાં 'રાસતરંગિણી' વર્ણનું શ્રેષ્ઠ અને સૌથી લાક્ષણિક ગુજરાતી પુસ્તક રહે છે.

૧. ભાર પછી કુ. રા. રમણલાલ વસંતરાવ દેસાઈના પ્રથમ પ્રવાસ 'સંયુક્તા' નાટકને મુકું છું. વસ્તુ અને પાત્રલેખનમાં હજુ કર્તાનો હાથ જરામર ભેકા નથી, પણ તેનાં સ્વાસ્થ્યિક સંભાષણો અને રમ્ય સ્વપથ કવિત્વ, ભાષા-તરોના બાર નીચે કચરાળા આ જમાનામાં એક સહાર્થક છે. ખીજાં એ નાટક 'ઉગતી જુવાની' અને 'પ્રેમકુંજ'. રા. શંકરેની કૃતિને કદાચ વર્ષની સૌથી વધુ મર્યાપલી, અને રા. નાનાવાલના નાટકને કર્તાની (આગલા વર્ષનું 'રાજર્ષિ' જરાત' બાજુએ મુકતા) મૈત્રી નિરાશાજનક કૃતિ કહી શકાય. એ બંને કવિઓ, કલાવી, રા. નરસિંહરાવ તથા 'કાત'ના અને ખીજા લેખકોના પ્રવાહોનો એક સંમદ વર્ષના ઉત્તરાર્ધમાં જ જીવનકાલ અમરશીએ પ્રમદ કર્યો છે, તેથી આપણા મવાદસાહિત્યની ખુબીખામી-ઓનો સમગ્ર દૃષ્ટિએ વિચાર કરવાનું સુચમ પડે તેમ છે. એજ પ્રકારકે જહાર પાડેલા 'પૂત્રીલાપ'થી આપણા જુજ સિદ્ધ સાહિત્યમાં સંગીત હમેશા થયો છે.

સા. જાનુમતી ત્રિવેદીની વાર્તા 'જ્યોતિ', તેમજ જા. ગોવિંદભાઈ પટેલનું 'સંવાદગુરુ' પણ આ વર્ષનાં સારાં પુસ્તકોમાં મણાવી શકાય તેમ છે.

પ્રાંતના સાહિત્ય પર ધ્યેયી પરદેશ અને પરપ્રાંતોની મારીમાંથી અસર ખાજવાનું કરત સમય આપાતરોનો વિસ્તાર છે. વરમના ચૈત્તિક પ્રયો આપણે જ મળ્યા એથી ભેવડી સખ્યા એજ મમય દરખોજાન નોષવાએમ જાપાંતરોની છે. આમાંનાં પાંચ જ મારથી પરથી (રાજેસ્તાં 'નૈવેદ્ય' ને 'માર્ગર'નું 'કસમવાડીનો માળા' નામથી; આગળ નેપીયા નાટક ઉપરાંત દિનેંદસાજનુ 'શીતા' 'સરતમાનુની વાર્તાઓ'; અને ખીજા લેખકોના 'કુમ્ભ' અને 'વસંતલીલા'), એ સરજત ('જાખની મુંદરી' તથા 'પ્રવાનની પ્રવિસા'),

એ મરાઠી ('સલમાળા' તથા 'મદિગપ્રતાપ' એ નાટકો), એ અંગ્રેજી ('લાઈટ ઓફ એશીઆ' ને આધારે 'સિદ્ધાર્થ સંન્યાસ' તથા 'મેનેરી ખજર') અને એક ઉર્દૂ ('મૌ. મહમદમનીયાં કાવ્યો') પરથી-એ પ્રમાણે છે. તમે જોઈ શકશો કે આમ ને અમમ ચાતુ રહે તો ખીજાં પાંચ વર્ષમાં સમ્રાટ બંગાળા કે મહારાષ્ટ્રના મંડલેશ્વર કે દંડનાયક તરીકેજ જીવવાનું માન મુજરે સાહિત્ય ધરાવી શકે. પણ સદ્ભાગે આપણે ત્યાં સખળ, જીવંત અને પ્રાતના સ્વર્ગન પ્રતિનિધિરૂપ એવા સાહિત્યપ્રવાહો વહેવા લાગ્યા છે. તેમજ, ભાષાતરના નામમાત્રથી જડકવાનો સિદ્ધાંત તો કુ. પણ પાક્યો નથી. રા. કેશવલાલ કુવના નાટકોની નવી વ્યવસ્થિ, રા. મદદેવભાઈએ જિતારથી ચરત્યામુની વાર્તાઓ, કે મુડીમાનુરીના કૂદ પ્રમ્નને વાર્તારૂપે ચર્ચવા કોશીસ કરતું 'સોનેરી ખજર': આ સવ વધુઓએ અરો કલાત્મક અને જાવના-પોતક કૃતિઓજ છે.

પ્રાચીન સાહિત્યનું સંશોધન સામાન્ય વાચકો કરતા પંડિતોને વધારે પ્રિય હોય છે અને તેથી, મુશા પચીમત્રીમ વર્ષના પ્રમાણમાં અત્યારે એ વિહટ ક્ષેત્ર અબુખેડુ જેવું પડ્યું છે. તેપણ, આપણા અવલોકનવાળો મમવાંચમામ છેક વધેય નથી રચો. રત. વિજયધર્મ સ્મરિજીએ તથામુનિશી વિદ્યાવિજયજીએ તેમાર કરેલા 'અંતિદાનિક શમસમદ', 'પ્રાચીન તીથ માળા' તેમજ ખીજા શોધકોમાંના જૈનકથાસંગ્રહ 'મજ્જાસખાળા' અને 'તીથકચરિત' એ જૈન મતો બાંધવિકાસના અવધાનપ્રેએ, જૈનોના મર્વ સાહિત્યની માહક, ખામ જેવા જેવા છે. જીપરાંત, રા. જગનલાલ રાવલે સંશોધિતા કેટલાક જુનાં કાવ્યો: 'પ્રાચીન કાવ્યમુધા' નામથી એ નાનકડાં સુદર પ્રભાકરે રોહ પ્રમેગાતમ વિશ્વામ માવજી તરફથી પ્રમદ થયાં છે, અને આદ્યુતરનિક

શૌર્યવાતાઓના સમૂહ 'સૌરાષ્ટ્રની રસધાર' ને સ્વ. આશાશમ શાહકૃત 'કહેવતસંગ્રહ' તથા ફ્રાન્સ સલાવાળા હસ્તલેખોની નામાવલિને પણ આ વર્ગમાં જ ગણવી લેવાં ઉચિત છે.

સર્ગનાત્મક સાહિત્યનું લક્ષણ છે કે તે બહુ ભાગે સમકાલીન જીવનના તરંગો અને યુગબળોને આધીન રહે છે; અને આપણા દેશમાં અસારે એવા તરંગો ને બળો ગ્રીહનાર સાધન માસિકપત્રો છે, એટલે વરસની ફેરલીક સૌથી ઉત્તમ કૃતિઓ ઉપસી આવેલ્યનામાં આવી શકી નથી. પણ તમ સદૃષ્ટા ઉત્સાહી અભ્યાસીને આ વાત તો તુરત સમગ્રશે કે ગયા શાસ્ત્રીય યુગના કેટલાક મોટા ગ્રંથો નવલકથાના 'શાળાપત્ર'માં તેમજ 'સુદર્શન', 'સાનસુધા', 'વસંત' ને ત્રિમાસિક 'સમાલોચક'માં કટકે કટકે પ્રસિદ્ધ થએલા, તેવીજ રીતે આ નવયુગની ફેરલીક સર્વોત્તમ કૃતિઓ ૧૯૧૭ માં આપણાં 'રંગભૂમિ', 'નવચેતન' 'ગુજરાત' ને કોઈકોઈ વાર 'સાહિત્ય' કે 'યુગધર્મ' માં નવલકથા કે નવલિકા, રસાત્મક નિબંધો, રસવિવેચનો કે ચારિત્ર્યનાં આલેખનરૂપે દેખા દેતી રહે છે. પણ એ પ્રકારોના ઉલ્લેખમાત્રથી હાલ સંતોષ માનશું.

૩

મારા છેલ્લા પત્રનો ઉત્તર નથી. તમને કદાચ તેમાં કેં નહીં ગમ્યું હોય એટલે રૂશણાં લીધાં હશે; કે પછી બધુંજ એટલું બધું ગમ્યું હશે કે એ આનંદસભાધિ હજી છુટી નહીં હોય. જે હોય તે. મારે તો સુખ-દુઃખ ને જ્યાજગ્ય સરખાં ગણીને સ્થિર ચિત્તે કમોલિસુખ રહેજ છુટકો. એટલે આજે આખા વર્ષનાં સાહિત્યવિવેચન, જીવનચરિત્ર ને બીજાં પ્રકારનાં પુસ્તકોને તમને પક્ષીની ચપળ-તાથી પરિચય કરાવી દઉં.

'ગુજરાતી શૈલી અને લેખનપદ્ધતિ' રા. હેડીવાળા નામે પારસી લેખકનો પ્રવાસ છે. તેમાં વિષય માગી લે છે તેવી સૂક્ષ્મ દૃષ્ટિ કરતાં એકત્રિત સાધનોનો શ્રમપૂર્વક કરેલો સદુપયોગ વધારે છે, પણ શૈલી સંબંધી આપણા પ્રથમ પુસ્તક તરીકે એ આવકાર-પાત્ર છે. વિવેચનનું બીજું અગત્યનું પુસ્તક 'રણજીતરામના નિબંધો' છે. તેમાં બીજાં રૂપે કર્તાનું સાહિત્યને કેટલુંક સૌથી સુંદર અર્પણ છે, જે સૂચવે છે કે નેઓ હવે હોત તો રમણલાલ પંડીના અગ્રતમ વિવેચક પોતે થઈ શક્યા હોત. 'ખોટાકરનાં કાંબો' નામનું અવલોકન અને અન્નકારશાસ્ત્ર અર્ચતી 'નવવક્તરી' એ બંને પ્રારંભી લેખકોનાં લખાણ છે. વર્નાક્યુલર સોશાયલિઝ પ્રગટ કરેલા રા. કૃષ્ણલાલ ઝવેરીકૃત 'ગુજરાતી સાહિત્યના માર્ગસૂચક સ્તંભો' એ એમના ગણીતા અંગ્રેજી પુસ્તક પરથી, અને ફેરલીક રીતે બહુ ઉપયોગી, છે.

ગુજરાતીનાં તો હજી કલાવિવેચન કાણ ને શી રીતે કરે? પણ અવનીદ્રનાથ દાકરનું 'ભારતશિલ્પ' નવસારીના એક ઉત્સાહી પ્રકાશકે ગુજરાતીમાં કરાવ્યું છે. તેમાં પાશ્ચાત્યોની હોદ પ્રતિની કલાસૈવાને યંએલા અન્યાય તરફ તમે આંખમીચામણાં કરી શકો તો એ કલાસ્વામીનું દૃષ્ટિબિંદુ વિચારપ્રેરક ને લખાવટ ઘણી આકર્ષક છે.

એક વાર આપણે તીખી તમતમતી ચર્ચા કરેલી તે સાંભરે છે? તમે કહ્યું, "ધર્મનીતિ ને ચરિત્રોનું સાહિત્ય યાથી ઉચું કેમકે તેથી પ્રભુ-નો ઉદ્ધાર થાય છે." મેં કહ્યું, "ના, ખરું સાહિત્ય તે રસસાહિત્યજ; કેમકે તેમાં પ્રભુની સંસ્કૃતિ, લાવનાઓ ને આશાઓનું ઉજ્જવલ પ્રતિબિંબ પડે છે." અને આ વાતને મેં

વિશ્વસાહિત્યમાંથી દાખવાદલીલ ને આંકડાઓ મદિત એક મહાસત્ય તરીકે પુરવાર કરી બનાવેલી.

આજે નમ્રને એ વાતનું સ્મરણ આપું છું તે ફરી એક વાર તમને ખોટા દરજ્જાનો લક્ષણો બેઠા મટે. કારણ કે આપણે અવ-લોકવાનું ધર્મચિંતન, નીતિઓ ને જીવન-ચરિત્રોનું સાહિત્ય એટલું મચેતન નથી કે ચિરંજીવ નીવડે, તેમ એટલું પ્રભાવશાલી નથી કે એક યુગ પર પછી હોડી કે બાપક અમર કરે.

સ્વાભાવિક રીતેજ, માધીજનો અનેક જીવનચરિત્રો લખાયા છે પણ એ વિજીતના વર્ચસને કીવી શકે તેવા ચરિત્રકાર હજી હવે જન્મવાનો છે એમ લાગ્યા વિના રહેતું નથી 'મરતુ માદિપે' એમને વીગે લખાવેલા કેવળ અદોષાત્વગુણ મંચે ઉપરાત 'અબક-રમારક મંચમાયા' ની 'હોદના હીંગ' મા એમનું સંક્ષિપ્ત જીવનચરિત્ર. સામાન્ય વાચકને આકર્ષે તેવી આગમી, દેશમધુ આદિના જીવન-રૂપોની માથે આપવામાં આવ્યું છે. આ શીશ્ય નોંધવા જેટલું કામ 'અવતારવીસા મંચમાયા' ના પ્રયોગકોએ સમ. કૃષ્ણ, બુદ્ધ, ખ્રીસ્ત, મદતીર અને સહજનદના જીવન ને સદેશ વીગે લખાવેલા સ્વામીઓ (સાધુઓ) મા નગરે પડે છે. તે દરેક છુ વાચી રાખે નથી પણ પહેલા ત્રણમાં વાચતા અને તે અમોષ 'પ્રેરણાનાં ઝરણ કરતા માધીનીના મેમુવ ખમ્મના નેરા વધુ લાગ્યા પણ જે વાંદીને ચરિત્રનાથકને હૃદયપાર કરી લેવાનું મન થાય એવાં ચરિત્રો અર્થ દેશમધુમાળ જેલમાં લિખ્ય છે!

વિવેકાનંદ પછી ઉચ્ચતર ધર્મના વિગેમાં મેળવાયેલા દીનિઓના ખન પર બળવાન અસર

ઉજાતવાના પુરુષ બાણુ અરવિંદ ધોષ છે. મુજરાતીઓને પણ તેમના ચંતન અને મોખની લખની લાગ્યાના દર્શન રા. અંબાલાલ પુરાણીએ આપણી ભાષામાં તેમાર કરેલા એમના 'પુણ્યેશક' અને 'ગીતાનિષ્કર્ષ' રૂપે મળે છે. આ શીશ્ય શિવાજીના ગુરુ સ્વામી રામ-દામના 'દાસ્યોષ' ની મુજરાતી આવૃત્તિ, તથા કરસનદામ મુળજીએ લેખોરૂપે અંગ્રેજી પરથી ટૂંક નીરમ ભાષામાં તારવેલા 'નીતિવચન' નો નિર્દેશ કરવો જોઈએ.

પ્રકીર્ણ મથિમા, 'પ્રમાણસાસ પ્રવેશિકા' 'દીંદનુ રાજ્યભાષારણ્ય' તથા આપણું સાહિત્યમાં હાલ્ય અદિતીય એવે 'અમદાવાદનો જીવન-વિકાસ' અને રા કેશવપ્રસાદ દેસાઈના ભાગીંતર 'શુદ્ધજીવનની સુંદરતા' ઉપરાત દિમાલપના ત્રણ પ્રવાસો બહાર પડ્યા છે. શાંતીવ વિગેના ભાષાતર આપણે હજી કરવા પડે એ તો સમજી શકાય, પણ તમને નથી લાગતું કે મુજરાતનું શુદ્ધજીવન એટલું બધું તો ચેતનકીર્ણ નથી કે એની સુંદરતા જોવાની દૃષ્ટિ પરદેશથી મજાવવાનો વેપાર એ ચરવાળે ખોટોજ વેપાર છે?

નગાધિરાજ દિમાલપનો મોદ કાલિદાસથી માંડીને આજ સુધીમાં કેને નથી લાગ્યો? જરૂર ત્યાં પણ પ્રવાસીનું બ્યક્તિત્વ કસાય છે બધું અરી વજનરૂપ અને માધીનીઓએ એવા સ્વામી દંડ કે કલકત્તાવત્સા રા બળવાલ કામધરનાં પુરવકો સાથે રા કાલેવકરેનું ચિતનગુણ, પરમ સંસ્કારી, જનગતજાતનાં નિરીક્ષણ ને કુદરતની પ્રેરણાઓ કીર્ણ, ને અધુર. નિકટર્તી (Gitaanagar) શેખીમાં લખાવતું 'દિમાલપનો પ્રવાસ અને વિતર-અકની યાત્રા' સરખાવતાં ઉપની વાત વ્વરત રજી થાય છે.

૪

છેલ્લા પત્ર પછી મેં દેવું પત્રું માનીને નીરાંત વાળી હતી. અને વિષયથી થાકી પછુ એટલો ગયો હતો કે કહેવાની વાત નહીં. પણ સાહિત્યના સેવકને આ લોકમાં શાંતિ ક્યારે મળી છે? અને પરલોકમાં સાહિત્ય જેવું કે હશે નહીં એટલે ત્યાં પણ એણે તો વિરહદુઃખમાં ઝુરવાનુંજ.

કાગળ નાંખીને હું ઘેર જતો હતો ત્યાં તમારા નાતભાઈ ને મારા ગુરુભાઈ કિશોરીલાલ મળ્યા. મને જેતાં વાર એમની ટેવ પ્રમાણે “અલ્લો! કેમ છો? શું આવે છે?” એમ જડતી લઈ નાંખી. પછી “ક્યાં જાઓ છો?” એમ પુછ્યું. મેં કહ્યું: “સાં અનંતતામાંથી આવે છે ને અનંતતામાંજ...” એ કહે મરકરી ન કરો. એટલે મેં ગયા ત્રણે પત્રોનો સાર તેમને કહ્યો ત્યારે એ મને કહે:

“તમે આ જમાનાના લેખક કે પત્રકાર કરતાં કોઈ આગલા જમાનાના પંડિત થવા વધુ લાયક છો.”

“કેમ?”

“‘કેમ’ શું? આખા વરસના સાહિત્યનું સરવૈષ્ઠ કાલવા બેઠા ને સૌથી મજબૂત, સૌથી વધુ રસ પડે ને કટકા થાય એવી એવી વાતો લખવી તો તમને સુચીજ નહીં.”

“પણ કહો તો ખરા, શું રહી ગયું?”

“અર્થાંઓ, કાળજી, ખાસ અટ્ટો. જેને વહેતું સાહિત્ય કહે છે ને જે ખરેખર વાર્ષિક સાહિત્યના રુધિર સમાન છે તે.”

“એવી કઈ અર્થાંઓ? મને તો ખાસ કે સાંભરતી નથી.”

“નજ સાંભરે. તમે ત્રણે ને પુસ્તકો ને ચોપડીઓજ દેખી શકો છો.” પછી સડસડાટ

ગણાવવા માંડ્યું. “જુઓ, હું સંભારી આપું. ગુજરાતી સાહિત્યના સેવકોને કોઈ હુંકારવાદીએ ગયા વરસમાં મેંય રમાડેલી ને તેનાં યુગ્મણાં મહીનાઓ મુધી એક માસિકમાં આવ્યાં હતાં. પછી, ‘રમરણમુકુર’ ને ‘રેખાચિત્રો’ એ પણ કેટલાય શાંત છવોની સ્વસ્થતા વીંધેલી.”

“ખરું ને ‘પુરંદરપરાજય’! ખીચારી મુકન્યા તો સેંકડો વરસ પર યદ ગદ પણ તેના સતીત્વને રક્ષવાનું છેક દમભૂંજ એના પુણ્યવારસોને મુક્યું.”

“પછી.....લાપણો થએલાં તે? ‘હાલના સાહિત્ય’ વીશે રમણભાઈનું મુખાબમાં, કોકોરનું અમદાવાદમાં ‘સરસ્વતીચંદ્રની ખુલયુથણી’ વીશે, એજ શહેરમાં ઉગ્રવાયલી કવિ દયારામની જ્યંતિનો પ્રસંગ ને વરસની આખરે પ્રેમાનંદ વીશે નાનાકાલના ઉદ્દગાર.”

“ઓહો, કેટલું બધું રહી ગયું?”

“ના. હજી પુરું નથી થયું. ખાસ અંકો પણ કેટલાક ધ્યાન ખેંચે નેવા હતા. અકવાડીકો ને માસિકોના ‘રાખેતા મુજબના તેવા અંકો શીવાય ‘પ્રજ્ઞબંધુ’ ની રુપેરી વરસગાંઠનો, ‘યુગધર્મ’ નો એશીઆ અંક ને કેળવણી અંક ને ‘ગુજરાત’ નો ભાદ્રપદ વાળો ઉત્તિસ-અંક; આટલા વધુ ઓછે અંશે કાયમી અગત્યના ગણાય.”

“ખરાખર. અને સ્ત્રીઓનું નવું માસિક ‘ગુણમુંદરી’, વાર્ષિક ‘મહિલામિત્ર’; વળી છૂટી સાહિત્યપરિષદનો લેખસંગ્રહ—”

“હા. પણ એ તો સાતમીનો પગરવ સંભળાવા માંડ્યો ત્યારે.....”

એટલામાં એમની દ્વાપ રમાવી; અને એ દોર મુકતાંમુકતાં મને સાહેબજી કરીને તેમાં કુદીને ચડી બેઠા.

વિદ્યુતકનો સંતોષ

(એક અચિંત કાવ્ય કવચી)

લેખક:

રા. ધનસુખલાલ કૃષ્ણલાલ મહેતા.

સભ્ય, સાહિત્યસંસદ.

ચિત્રકાર.

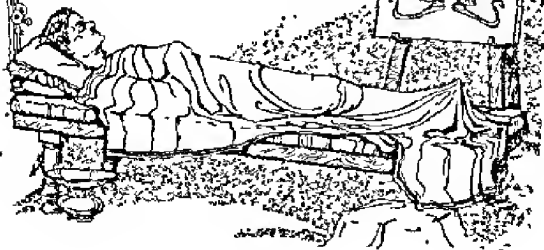
રા. ગોરફકર

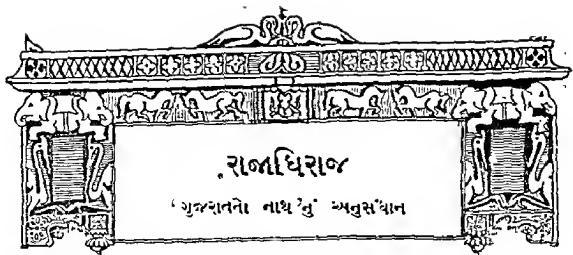
પચગામ મુજને આવશે
બોલાવવા કે મૃત્યુનો,

લગ્યાર આ મમ હૃદયને
સંતોષી જાણ્યું ખરો.

અર્પી દીધું મુજ હાથને
દુઃખો ખલકનાં દાળવા,

હંસા મહીં છુપાવીને
આણું ખરા મુજ દર્દના

લેખક :

રા. કનૈયાલાલ બાણીકલાલ મુનશી,

બી. એ., એન.એલ. બી., એડવોકેટ;

પ્રમુખ, સાહિત્યસંસદ.

નોંધ

જેમો મારી “પાણ્ડુની પ્રભુતા” કે “ગુજરાતનો નાથ” વાંચી હશે તેને આ વાર્તાનાં કેટલાંક પાત્રોની ઓળખાણ પડશે. જેણે એ વાર્તાઓ ન વાંચી હોય તેને માટે નોંધ આપેલી ઓળખાણ અમ્મ છે.

ત્રિભુવનપાલ ... અણ્ણીકલાલ પાણ્ડુનો રાજા અને ગુજરાતનો નાથ.

મીનબદેવી ... રાજમાતા.

મુંજલ ... મદા અમાત્ય.

ઉદા ... મંત્રી અને ખંભાતનો સત્તાધીશ.

દાદાક ... મંત્રી : * કણ્ણીવતીનો સત્તાધીશ.

ચોભ ... મંત્રી.

ત્રિભુવનપાલ ... રાજાનો ભત્રીજો ને † લાટનો દંડનાયક. ‡

કાશ્મીરદેવી ... ત્રિભુવનપાલની પત્ની ને મીનબદેવીની ભત્રીજી.

કાંક ... ત્રિભુવનપાલનો મિત્ર ને અટરાજ.

મંજરી ... તેની પત્ની.

સાગર ... સોરઠનો દંડનાયક.

પરશુરામ ... તેનો પુત્ર.

રાખેંગાર ... જુનાગઢનો રાજા.

રાણકેટવી ... તેની રાણી.

* અમદાવાદ. † નાગરમનીથી દમજુ મુખીનો પ્રદેશ. ‡ મુમ્બા.

આગલાં પ્રકરણોનો સાર

—

વિભાગ પહેલો

જ્યોતિષિદેવે મેલેલેલો કરમાન મુજબ કાક કિદાના દીકરા ભાગ્યનંદન બુદ્ધિશાળી હોવાથી પાછા તરફ જવા નીકળે છે. રાણી લીલાદેવીએ તેમજ રણપ્રદેવીએ પણ તેને તેડવિયો છે. જા જ્યાં તેને જોઈ સાધુ હેમચંદ્રસુરિએ પ્રત્યક્ષ થાય છે, અને પોતે તેની પાછળ એક ગુપ્તચર થોડો છે આ આશ્ચર્ય મંજરી કપર મુજબ થઈને તેની બાજુ કાઢવાની વિનંતી થોડાના અવિચારના સળા અને પાદ લાદ લેવાથી બળીજળી રહેલા દેવાપાલને કાકની ચેતનાથી આ કાકી છે. કાકની ગેરહાજરીમાં બળે ઉઠાવવાની દેવાપાલ પેરવી રચેનો હોય છે એટલામાં કાક અને આવી કલકી સકત પછી પોતાનું કુટુંબ તેના રક્ષણમાં રોપી બચ છે. મંજરીના મોઢામાં પોડા આશ્ચર્યથી અવગણના પામીને તેમજ મંજરી પ્રભાવથી અજાણ પછી હેમચંદ્રસુરિ ખલાત બચ છે આ બાબતુ દેવાપાલ એના કાકારના જીવ નાથક આ કાકમજા દેવાને બેળાની ડેહાર ખાલી કરી આપવાનું તેની પાને કમુલાર છે. આવી રાત્રે કે કાક પાછો આ તો દેવાપાલ અનાજ ફરી બરી આપે

વિભાગ બીજો

મુજબથી દરીઆ નદિ પાછા તરફ જતા કાક ચચમા છાત્રી અજાણ હાતી પેદ છે, અને પોતાને વેપ વિચારાતુ યોગ્યને પહેરાવે છે એમો આજાણુમાર વડામુને મવાસ આગળ લઈ જઈ હુબાડી દે છે કાકી કચેલો કાકોના દીકરા બાબલ તેને કાક સમજી “અચારી” કે છે અને વચળી લઈ જવાની તૈયારી કરે છે આ બાબતુ કાક છાત્રી રીતે જીવનમાં બચ છે અને તા’ના મહેવાથી રાખુજન પાછા જોડે સચિ કરે સમજાવવાના નિષ્ફળ પ્રયામે કરી પેરો સચિતુ જોડું કરી નહીં તુલ્યા દેવાની પ્રતિજ્ઞા લઈ પાછો ફરે છે રમાલાં તેને હાથ મહેતાની તાલબાજી તરફ વહેમ બચ છે, અને બાબલજીવન અનાથાસે તે વગ કરી હોઈ પછી તે પૂલરીને ગેરો રાજગદમાં પેમી રાણી લીલાદેવીને મળવા ફોટોમદ મવાસ કરે છે અને જ્યોતિષિ મન દેવડી તરફ પેચાલું અટકાવવાનું વચન આપે છે એટલામાં જાહેવ પરમાર આવતા તે સતારી બચે જાહેવને જમરામીથી રાણી મદી મુકે છે કાક સકાંત જાહેવ આગળ હાજર થાય છે અને જીવનમાં લેવા વચન આપે છે એટલામાં જાહેવ આવી લાગતા તે અદર જોના રહે છે પછી પરમાર અને હોડા ત્યાં આ છે. કુદો જીવનમાં જોડે સચિ ફરવાની પેરવી બતાવે છે એટલામાં કાકને બદલે એમને લઈ વાગ્યલ આપે છે પણ કાક પાછો કાપલ થઈ મેદ ફોડી નખે છે હોડો, જાહેવ તથા કાક ત્રિષ્ટિ મદિ જીવ મોમ કરે છે દરમીયાન કાકનું રક્ષણ કરવાનું વચન મુજબ લીલાદેવીને આપે છે મુજબ મીનજીવેથી જોડે મસલત કરને હોય છે એટલામાં કાક આવે છે, અને રજાતગી સ્થિતિથી માહીતગાર થાય છે. વાગ્યલને જાતની જાતથી પગથારની પુત્રી સમર્થ તેના કપર દુરે બરાય છે. પોતાની રત વગર કાકને કાકો અવધા મદિ રાજ મહેવાને કાકીથી પરમાર એક જીવો નેહરને ફેદ કરી પોતે કાકેલી જાતમાં હાજરવાની ફરજ પાડવા કાકે મુજબ બચ છે ત્યા કાક સાથે નેન ચકમક કરે છે પણ તુરત સમાધાન થાય છે કે કાક કાકો નેહરને કોડ દેવાની આજ્ઞા મુજબ પરમારને કરે છે ને તે માથે અહમ્મત જાહેવ પરમારને સલાહ આપે છે રોમન વધુ શિમુકર ને પડેલા સંતાલક કાકને અજાણના કોડાજના સમર્થ લીલાદેવીને ખડે રાખુજાના હોય છે ત્યા કાક રાખુને મળવા આવે છે, અને રાખુને વસ કરવાની મુક્તિ મુકાડે છે રાખુ તે અજાણવા મદિ છે. વળે કિવસે પોતાની આજ્ઞાને ભરે કરનાર સેનિકને કાક થાયલ કો છે એટલે જ્યોતિષિદેવે તેને ફેદ કરાવી, સાથે સચિ પરમાર સાથે ચોડાના તપાસવા નીકળે છે ત્યાંથી કાક રાખુને વેળે બીજી ચોડાના તરફ જાય છે અને આ બાબતુ રાખુની દોષી તથા એકલાતક અને તેના સેનિકો નચે જાજી મુજબ થાય છે

પરમાર ને એમલ તેમાં સખત ધાસલ યાચ છે. ત્યાં રાણી વગેરે આવે છે અને બેભાન રાખને લઇ છે. કાક લડતાં પડ્યાનો વહેમ લોકોને પડે છે.

વિભાગ ત્રીજો

અત્યમાં દેવાપાલ લાટના સ્વાતંત્ર્યનો ખુંડો છઠ્ઠો છે અને તેજ દિવસે નર્મદાની આરતીના હતસવ વખતે આંખડ છુપાઈને મંજરીને નીરખે છે. મંજરી રક્ષણ મટિ બેનાંની દરકાર ન કરતાં આંખડ વગેરે સાથે નવાબમાં જાય છે. નેરો ને સોમશ્વર અનાજ લેવા ગામમાં જાય છે. પાછા ફરતાં વચમાં ચેણીદોશ મળતાં તેમને છેતરી નેરો ને તેની બેરી અનાજ લઈ આવે છે, ને સોમશ્વર નદીમાં ઝપલાવે છે. મંજરી આંખડ પાસે રાત્રિવિદ્યા શીખે છે. એક સાંજે પ્રણયી આંખડ મંજરી સાથે કાકના ભવિષ્યનો વિચાર કરે છે. બીજા બાળુ રાત્ર જયસિંહદેવ યુદ્ધની તૈયારી કરે છે.

(હવે આગળ વાંચો)

પ્રકરણ ૯ મું

પ્રણયીની છુપી વાતો

થો કાક દહાડા વંચળીમાં બારે ચળવળ આવી રહી. એક મધરાતે પરશુરામની પુત્રી સમર્થ બારી ઉઘાડી ડોહીઆં કરતી હતી. તેને લાગતું હતું કે આખી દુનીઆનું ચક્ર ખસી ગયું છે. તેના બાપનું ચિત્ત ઠેકાણે નહોતું, અને તેથી તે આખો દહાડો બહાર રહેતા. રાખને કોણ જાણે કેમ ધમપછાડ કરવાનું સુઝતું હતું. લીલાબા તો વિકરાલ જમદંબા જેવાં લાગતાં હતાં. પ્રેમકુંવર-સમર્થ બબડી-પેલી પેમલી-ગાંડી ચઇ ગઇ હતી, કેમકે તેના ‘મહેતા’ને ઘોડે ચઢી મેંદરડે જવું પડ્યું હતું. ને વાહડ મહેતા તો જાણે પાતાલમાં પેસી ગયા હોય એમ દેખાતાજ નહોતા. બહારથી બધા શાંત હોવાનો ડોળ કરતા હતા. પણ અંદરથી કે દોડાદોડ ફરી રહ્યા હતા. એક ઘેરા માટે આટલું ગાંડપણ કેમ આવતું હશે તે તેને સમજાતું નહીં; અને આટલું દુઃખ કોઈને પણ પડ્યું હોય એમ સમર્થની જાણમાં નહોતું.

કોઈ કોઈ દહાડો આ બારી આગળ વાહડ મહેતા આવતો. ‘હવે આવતોજ નથી’ સજલ નયને સમર્થે વિચાર કર્યો. પેલો કાક પકડાયો નહીં, ને વાહડ મહેતાનો દાંઘેં મંત્રી નહોતો-એટલે તેના ઘડેલા ઘાટ તો બધા નકામા પડ્યા. ને હવે એનું ને એના વાહડ મહેતાનું શું થશે?-તેણે વીમાસણ કરી પુછ્યું.

જવાબમાં કોઈનો પગરવ સંલગાયો. જો આ પગલાં વાહડનાં નીકળે તો, તેણે શાસનદેવી પદ્માવતીને ઘાટડી ચઢાવવાની બાધા લીધી. તેણે અંધારામાં તાકીતાકીને જોયા કર્યું ને નવપદનો જાપ કર્યો.

તેની બાધા ને જાપ કૃપ્યાં. તરત વાહડ મહેતાનો અવાજ આવ્યો: “સમર્થ!”

“ઓ” કહી સમર્થ બારીએથી અડધી બહાર લટકી, “મેં બાધા લીધી એટલે તમે તરત આવ્યા.”

“ધીમેથી બોલ.”

“કેમ?” ધીમે સારે સમર્થે કહ્યું.

“હું એક ખુરાખમર કહેવા આવ્યો છું.” કવિહૃદયે ઉમંગી આવી કરી

“શું? કહી દો—કહી દો—કહી દો—”

“અરે તુ ધીમે બોલ, નહીં તો આખો મઠ દોડતો આવશે.”

“હામ, મુંડે બોલાવ જાય છે શું છે?”

“કોઈને કહેતા નહીં.”

“તમે તો મને સુરખીજ ધારો છો.” હોઠ પર હોઠ ચઢાવી સમર્થે કહ્યું

“જો, હું એક ખમર લઈ આવ્યો છું. અને તેથી આપણું પરજીવાનું નહીં થશે” હોસથી વાગમટે કહ્યું

“શું કરો છો?”

“અરે ધીમેથી અને ખજાર મળી છે કે ઠાકમટ ટપે છે.”

“બોલ એના.—”

“માંજળ. એને પડી રાંતા મહેલમા રાખનામાં આવ્યો છે.”

“ખોરી વાત.” સમર્થે કહ્યું.

“અરે હું કાનોકાન સામળી આવ્યો. હું જુનામઠ મારા બાપ સાથે ગયો હતો. હાં માંજળ્યુ કે એને વાચ્યુ છે બહુ પછ ખેંગાર તેને મહેલમાં રાખી ચાકરી કરે છે હવે એને ૬ હોડરી આવું કે પછી—”

“કે પછી બાપા અને તમારી સાથે પરજીવી કે ખરી વાત.”

“અરે ધીમેથી—” કચવાઈને વાહડે કયું

“અરે હા! ધીમેથી—” ચીઠાઈને સમર્થે બોલી, “અતાર ધરીને મેં તો ધીમેજ બોલ્યા ૪૫ છે.”

“હવે હું જઈ છું.” વાહડે કયું “તું નીચેને ઉપર.”

“મહેતા—ઓ મહેતા!”

“કેમ?”

“મને હવે સમજણ પડી.”

“શી?”

“મારા બાપા અને કેમ પરજીવતા નથી તે—”

“કેમ?” જરાક ચિંતાતુર મુખે વાહડે કયું.

“આપણે કે બાપા લેતાં નથી તેમાં.”

“અરે શું કહે છે? તુ કહે તે બાપા લઈ તારા વચર મારું જીવન સુકાઈ જાય છે” બાવબીના વાહડે કયું, “અધરામાં અધરી બાપા લઈ—તુ કહે તો”

“હીઠ, એક કામ કરો કોઈ તીર્થનો ઉદ્ધાર કરવાની બાપા બો” જરાક વિચાર કરી સમર્થે કયું.

“હું તો અડસડાંતીરથનો ઉદ્ધાર કરું—”

“હામ—હામ—એટલું બહું નહીં—”

“ત્યારે?”

“એક બસ છે.”

વાહડ આ બોળી છોકરી તરફ પ્રથમ સાં- પૂણ નજરે જોઈ રહ્યો તેના હૃદયમાં પ્રજ્ઞા- સમીત જોડાઈ ગાળ્યું.

“વારુ. સમય! તું મને તો હું શત્રુજયને જીતીદાર કરાવું—મધું.” મંજીર અવાજે વાહડે કયું એવું તેજસ્વી મુખ દીપી રહ્યું.

સમર્થે સંતોષાઈ. “મહેતા! હવે મારું જોડણ્ય બેમગે.”

“શું?”

“વહડ મહેને વાળ્યો યાદ કે ઠાકમટ છોડ્યો કે—”

“ઉઠ” કરી હસોહસતો વાહડ કંપના- ના ઘોડા પર સ્વાર થઈ વિદાર કરતોડરને સ્થાપી મથો.

“આ” કહી સમર્થ અડધી લટકી

સમર્થના હરખનો પાગ રદો નહો. તેને લાગ્યું કે વાહડ જરૂર કાઢને છોડવશે ને પછી તેનો આપ તેને વાહડ નેડે પરણાવશે. ને પછી બને શત્રુજય બંધાવશે. તેના નાનકડા હૈયા માટે આ વાત ઘણી મોટી ચદ પડી. તેને લાગ્યું કે અત્યારે આખા રાજગઢે ઉડિતે નાચવા મંડી જયું જોઈએ. કાકભટ્ટ આવે છે તે તેના વાહડે શોધી કાઢયું! સી ખુશી! પણ એ ખુશી જોનાર, જાણનાર નણ? તે એકદમ ઉડી, જરા હસી ને ફરતી

પ્રેમકુંવરને અત્યારે રાજ્યકારભાર ઉપર એકદમ તિરસ્કાર આવ્યો હતો. અત્યારે તેનાં મહેતાને મેંદરડે મોકલાવ્યા. કે વાત છે? તેની કે કે ભર્મિઓ આજુકહી રહી જતી હતી. એટલામાં કાકભટ્ટે કડું ખખડાવ્યું. પહેલાં તો તેનું હૈયું ધડકી ઉઠ્યું. કાણ તેના ‘મહેતા’ આવ્યા? તેણે નીસાસો મુઠી બારણું ઉઘાડ્યું, ને એકદમ તેને સમર્થ વળગી પડી. પતિની વાટ જોતી પ્રેમકુંવરને સમર્થની આથથી કમકમાં આવ્યાં. તેણે એકદમ બાથ છોડી ને મનમાં બબડી: “આ ચીજાવસી અત્યારે ક્યાંથી?”

“પ્રેમુખા! પ્રેમુખા!” સમર્થ પ્રેમકુંવરને બળે માર્યું મુઠી હરખના ધ્રુસકા લેવાં લાગી. “મારું લગ્ન નક્કી થયું.”

“કોની સાથે?” તિરસ્કારથી પ્રેમકુંવરે પુછ્યું. પોતાના લગ્ન સીયાપ બીજા કાકના લગ્નને આટલી શા સારુ મહત્તા અપાતી હશે તે તેને સમજાતું નહોતું.

“વાહડ મહેતા. તે કાકભટ્ટને છોડાવી લાવવાના છે.”

“કાકભટ્ટ!” ચકોર નાગરણે કાન સરવા

“સુધ જ ન જાહે, ગાંડી થઈ જઈશ”
કહી મીઝાજમાં પ્રેમકુંવર સમયને તરછેડી
ત્યાથી ચાલી.

“પણ કેમને કહેતી નહીં, મારા મમ”
“તારા સમ” કહી પ્રેમકુંવર અદૃશ થઈ
મઈ, અને આ અસહ્ય મિત્ર તરફ મુગો
નિરરકાર બતાવતી સમર્થ ચાલી ગઈ.

સોનાના ખંડમાં લીલાદેવી હોઠ પીસી
આમોમ ફરતી હતી. તેની આખમા ઉંચ
નહોતી. નેના હૃદયમાં હોદ્દા પેટા હતો તેને
ખાત્રી થઈ ગઈ હતી કે કાક મરી ગયો તેને
નમાવનાર, લાટની મહાતોને પ્રતિનિધિ, તેની
મહરવાકાશને ઉત્તેજનાર વીર અત્યાર કેલ
ખીજમાં મરેલો પડ્યો હતો કુનગ -
વણીયેર તેનું માસ સુધના હશે બુધ્ધિમાં
તેની સ્ત્રી આશાએ દેવે વાટ જોતી હતી
તેના શાળ ને ઠોર હૃદયમાં પથ મળી
માટે એ હેતના શબ્દો આવ્યા.

ખંડમાં એક નાનો દીવો બળતો હતો.
એકદમ ખારણુ ઉપડ્યું ને પ્રેમકુંવર આવી

રાણીએ દેખીતી શાંતિથી એની સામે
જોયું. રાણીનું અખત ને સુનું મો જોઈ
પ્રેમકુંવર જરા અચાંખે ઉભી.

“મા, એક સારી ખાત્રી લાવી છું”

રાણીને અત્યારે દીપગ પસંદ પડે એમ
નહેતું. તેણે મખ્તાલી પુછ્યું: “શું છે?”

“કાકમદલ છંદે છે” પ્રેમકુંવરે એકદમ
કહ્યું.

લીલાદેવી કહી. “શું કહે છે?”

“સાચું. જુનાગઢમાં રા” ના મહેલમાં છે.
મહા મજા છે.”

રાણીના કપાળની નસો તર્કે આવી.
“કણે કયું?”

“સમયે.”

રાણી નિરાશ થઈ “એ કયાંથી જાણે?”

“વાહક મહેનાએ એને કહ્યું.”

“વાહક?” લીલાદેવીએ અધીરાઈથી
પુછ્યું: “એ કયાંથી જાણે?”

“એ જુનાગઢમાં કાઠને મળી આવ્યો.”

“એમ જુનાગઢ મખ્તામાં પડ્યું છે કે
વાહક જઈ આવ્યો?” ચાલ એવી નકાળી
મધ્યે લાવતી. જા, જાને સુખ જા.” નિર-
રકારથી રાણીએ કહ્યું. “સરાયે વાળ”

પ્રેમકુંવર માન્યમ થઈ નેણે નાકનું
દરતુ અડાતુ ને ત્યાંથી ચાલી ગઈ. “કે”

અવાજ આવ્યો “સમયે.”

“ મનમાં તે બબડી, “એ તો સોલંકીને પાલવે પડી છે તે બધું પરવડે છે.”

લીલાદેવીની અધીરાઇ વધી. આ ખબર ખરી હશે કે કેમ તેની ઘડભાંગ શરુ થઇ. તેને કે સુઝયું નહીં. તેના અકળામણનો પાર ન રહ્યો. આખરે તેને એક રસ્તો સુઝ્યો તે મંગીને બોલાવી:

“ મંગી! જોઇ આવ મહારાજ શું કરે છે. કહી આવ કે મારે એક જરુરને કામે મળવું છે.”

“ આવડી રાતે ? ”

“ તને કેવડીએક પડે છે ? ” રાંતિથી રાણીએ પુછ્યું.

મંગી એકદમ ગઇ અને થોડી વારે પાછી આવી.

“ બા! બા! મહારાજ આવ્યા.” જયસિંહ-દેવ ઉત્સાહથી ડગ ભરતા આવ્યા. તેમની આંખો અધીરાઇથી ચમકતી હતી.

“ મેં ઉધમાંથી તો નથી ઉઠાડ્યા ? ” રાણીએ હસીને પુછ્યું.

“ નારે, હું હમણાંજ એક ભાંજગડ સુકવી આવ્યો. કેમ શું છે ? ” તે રાણીના ખોળા પર હાથ સુકી બેઠા.

“ મને એક ખબર મળી છે.”

“ શી ? ”

“ કાક જીવે છે, ને રા' નાં મહેલમાં છે.”

રામજી આંખો પહોળી કરી “ કાણુ ગપ્પું લાવ્યું. ? ”

“ તે કહું. પણ એ ગપ્પું છે કે નહીં તે તમે શોધી કાઢો. શોભની વહુ પ્રેમકુંવર વાત લઇ આવી. ”

“ તે ક્યાંથી લાવી ? ”

“ તેને સમથેં કહી, ને તેને વાહડે કંહી. વાહડ તેને જુનાગઢમાં મળ્યો એમ કહેવાય છે. એ કેમ બને ? ”

રામજી ખડખડ હસી પડ્યા. “ એ વાહડ કવિ તે કવિજ રહ્યો. ત્યારે વાત ખરી. વાહડ એના બાપ જોડે હમણાંજ સમાધાન કરવા જુનાગઢ જઇ આવ્યો. હું ઉદા મહેતા જોડે હમણાં એજ વાત કરતો હતો. ”

“ સમાધાન ! ” લીલાદેવીના હૈયામાં હોળી સળગી.

“ એ તો એ કાંઈ મારે છે. રા' એ ધસી-ને ના પાડી. પણ ત્યારે તમારી વાત ખરી. વાહડને કે પત્તા મળ્યો હશે. ”

“ એકસ તપાસ કરો. ”

“ હમણાંજ. મંગી ! જા વાહડને બોલાવ. ” મહારાજે હુકમ કર્યો.

[વધુ મારે જુઓ છેવટનાં પાનાં]

एमकी स्व. पत्निभीता स्मरणार्थे
 श्री फार्बस गुजराती सभाके
 भीयुत शिष्टाभाऊ आणुदल आवण
 तरुंथी सचिनय सभेभ भेट.

ગુજરાત] ચારુલતા ટેમ્પલ પર માથું મીટા હૃદય ઘાવતીને રડી

[માર્ચ ૧૯૮૦]

ચારુલતા

લેખક

રા રમણલાલ દ્વૈપાસાસ ધાર્શિક

એમ એ

વિવર

શ્રીમદ્ પુરુષોત્તમ

મહાત્મ્યેવરનો 'લક્ષ્મીવિલાસ' જ મને 'ચેન્ન' મહેલરને કાઠક કૃત્તવ ત્રિપ્રદેશીમાં, કુદરતની સાથે મનોહર મતા કુકડી રમે છે. કુદરત અને જ્ઞાન એ કાઠીયુ ભુવન પ્રભુની અનેરી હીલા માણ્યું હતું એ થીના એક નિરામની રચના મોહક હતી. અને એની આમવાસનો કપાળો, રડીઆળો ખામ રક્તિક મળીએ પોતાની કસાના પ્રદશન રૂપે ખીવળો હતો. અનેક કુલોના ઘામમાં એ ઉત્તમ કુલ-ભુવન, દુઃસ્વના સરોવરના સામા કોરેવી નીલાળતાં, અર્ધચંદ્રાકારે એવું તો મુદર શોભતું કે જોનોરનું મન મોહ પામતું તેમાં વળી, આજ મુકવાર ને વેરાખ મામની સ્વચ્છ પૂર્ણિમા દોવાથી, એ શ્રીનિવાસ નું સંદર્ભ એવું તો અદ્ભુત ભાગ્યું કે કોણ સંદર્ભપૂર્ણ એમજ મને કે આજ મુકારની સાથે આ નિવાસ કેમથી રેવી રખા રમે છે અને પીઠપત્રું દારમ હસે છે.

આ 'લક્ષ્મીવિલાસ' મા એક ખાલુના તપનશુકની ખારીએ, અંશુસિ અધરે અગડીને, ચક્ર સામે દીકાડીકાને જોતી ચારલત તિઆગમાયરમા કુખી મમ છે રાજિના દશ વાગી મથા છે અને ધીરેધી ખલુ કુકુંખ-મડળ પીખરાવાની તૈવારીમા છે સાથેના ખડમા ચારલતાની ખટકોની તણુદી તથા નવર્માખાઅવતી દેરાળી, દુઃસરકરી સાથે પાના રમવામા અશયુસ બન્યા છે. વચલા દીનાનખાનામાં પુરુષમડળ, આજ જમખાનામાં ચચોવલી વિમતો ઉપર, અદ્ભુતપયુક્ત અમંબદ વાતો કરે છે-ખાસ કરીને એ વિષય અચોવ છે કે, ગવર્નર સાહેબ આજ-કાવમા પાપનો ક્ષીકાર કરશે કે પછી 'ફાકટ ફેરા ખાપા' જેવી હાસીપાત સ્થિતિ યશે? ખીજા ખાલુના છેલ્લા ખડમાં એક નવરોવના હાથોનીઅમ વચાડી પોતાનું રક્તિક દીવ રીઝવી રહી છે. પણ આપણી નિયોગી

નાયિકાને આ કલ્પલેહ સાથે કશોજ સંબંધ નથી; એને કુંજ એન પડતું નથી. નાની નસિની પોતાના પલંગમાં ભરઉંઘમાં પડી છે તેમાં પણ એનું ચિત્ત નથી. એનું ચિત્ત આ બંગલામાં, બાગમાં ત્રિધુલક્ષ્મીમાં કે સુપ્રભ કુદરતમાં પણ નથી; ત્યારે કાંઈ કહેશે એ શા વિચાર કરતી હતી ?

“આજ આખો ‘લક્ષ્મીવિલાસ’ લડકે બળે છે. ગયે વર્ષે પણ હું એકલી મહાબલેશ્વર આવેલી, અને કદાચ કુમાર આવશે એવી આશામાં દિવસો ગળતી હતી; ત્યારે પણ કુદરતનું ભયું સંદર્ભ મને નીરસ લાગતું, અને વનવનના મહેલ પ્રીતમ વીણુ સૂના લાગતા. પણ ત્યારે મારી આશાવેલડી સજીવન હતી. હું ધારતી હતી કે એ થોડા દિવસ તો આવશે, પોને ઘણા કાર્મમાં વ્યગ્ર હતા છતાં, મારા આગ્રહથી છેલ્લા ત્રણ દિવસ આવી પણ ગયા હતા ને? એ મનદર બહુ ચપળ અને સાહિત્યવિલાસી લાગતી, પણ આવી કારસ્તતી અને જાદુઈ સુરકીવાળી નીવડશે એવું કાણે ધારેલું? કુમાર ઉદાર, રસિક ને ભાવનાશાલી છે ને એમનો પ્રેમ કદી ખુટશે નહીં એમ હું માનતી; પણ પ્રભુને શુએ ગમ્યું કે ગઈ સાલ ઉનાળા પછી હું મુંઝાઈ પાડી દૂરી ત્યારથી તેઓ નિરંતર વિશેષ ઉદારીન રહે છે, ને મારી સાથે કશું પણ બોલતા નથી પણ હમણાં હમણાંના તો તે સાવ બદલાઈ ગયા છે—આખો દિવસ ઘણા કામના મિત્રે બહાર રહે છે અને રાત્રે પણ ‘ભરરાત વીગેગણુ હુંય તપું’ અને તેઓ પોતાના અભ્યાસખંડમાંજ રહે. આથી મારે હવે તેમનાં દર્શન પણ દોહલાં થયાં. આ વખતે મારે મહાલક્ષ્મીનો બંગલો નહોતો છોડવો, પણ મને ઠીક નહીં રહેતું

હોવાથી તખીઅત સુધારવા નિમિત્તે ફરજ પાડી વીદાય કરી; અને ત્યારે બેરીબંદર રસ્તેને અમને વીદાય કરવા આવેલા ખરા, પણ નાની નસિનીને લુખ્યા વહાલથી સહેજ રમાડી, ગાડી ઉપડતા પહેલાંજ મારા સામી દષ્ટિ સરખી પણ કર્યા વિના ચાલ્યાજ ગયા: ત્યાર બાદ એક મહીનાથી નથી મારી ઉપર કાગળ કે પત્ર!!

“હું બીચારી શું કરું? ક્યાં જઈ? મારું દર્દ કાણુ સમજશે? આજ સવારનો મારો જીવ એવો બળે છે કે ન પુછો વાત. આજ પૂણિમા! આજ અમારી લગ્નતિથિ! પરણેતરને બોલ્યે આજ સાયંકાને સાત વર્ષ વીત્યાં. નસિની પણ ચાર વર્ષની થઈ. એના જન્મ પછી ફક્ત એકજ લગ્નતિથિની રાત્રે તેમણે પેડી સુંદર પંકિતઓનું મીઠું સ્મરણ કરાવ્યું હતું કે:—

‘પ્રેશાખ માસ મુખ શુક્લ વર્ણી પધારિ
તે વ્રજ લગ્નતિથિ આપણી આવશે જો!’

અને ત્યારે પ્રેમલગ્નનો ઇતિહાસ સંભારી, દિવ્ય સ્નેહનો કેવો મધુરો સાક્ષાત્કાર કર્યો હતો! પણ હા! ત્યારપછી તો મારી જીવનવેલ સુકાતી-જ આવી છે.”

વિચારના વમળમાં અશ્રુ સરવા લાગ્યાં; ચારુલતાની વિચારમાળાના નવા મણકા ચાલ્યા:—

“હું શું સંભારું ને શું ન સંભારું? મને એમણે પહેલી? ક્યારે જોઈ? આજ. સુંદર ગિરિસ્થાનોમાં ને? મારા પિતા માંદા હોવાથી, ઉનાળામાં અમે ‘શાંતિસંદન’ પાંગલો લાડે રાખેલો ત્યારે આ વિશ્વબાગમાં, કૌમારના મીઠા સ્વાનંત્ર્યમાં, સખીમંડળ સાથે ફૂલના સુંદર દડા વડે હું સાયંકાળે ઉજાસભરી રમતી હતી—અહો! ત્યારે નવયૌવનના ઉન્માદમાં કે મગ્ન હતી! ત્યાં તો એ હસતે વદને, બે વડીલો

સાથે મારા પિતાને જોવા આવ્યા, તેજ દિવસે
ફાળુ જતણે એમણે મારામાં શુંએ એવું જોયું
કે એમની ખોટી દૃષ્ટિ બધા મખીમંડળમાંથી
મારા ઉપરજા કરી ગઈ; અને મારી દૃષ્ટિ પણ,
પરાણે એમની ઉપર કરતાં જડાછજ ગાં કે
સમગ્રનું નહીં પણ એ કેવા રતંબી ગયા,
અને અમે ફાળુજર કેવાં પરવશ બની ગયા હતા ?

“ભારપછી આજના છમખાતાને ઠોઠો
દઈ, પોતે મળવાનો પ્રયત્ન બોળતા અને હું
પણ મળવા કેવી તબક્કની હતી ! અહો ! તે
પ્રથમ મિલનનો સાથ કાલ કદી બુવારે ?

“નાનાખાદ તથા નોકર સાથે હું પાંચના
‘પોઝીંગ પોઝીટ’ ઉપર ફરતા ગયેલી
ત્યાજ તેઓ આવી ચડ્યા; કે મિત્ર પાસે
આવી, નીચેની ખીણના રસ્તે મહેજ સાથે
ફરવાની નેમણે માંગી કરી. મને પણ તાલા-
વેલી છાએલી હોવાથી એકાનની આવી અનુકૂળ
તા જોઈ મેં પણ ગિમતનુકા હા સુચવી
નોકરને તાલાવાઈને રમણવાનું કહી નીચેથી
કુચ વીણવાના નિમિત્તે હું ગઈ. કુદરતના
અચ્ચ સુદર તત્ત્વો નીહાળતા, ઘડકના દેવતાં,
અને ઘીય ગ્રાહીમાંથી પમાર થઈ સહેજ નીચ
ડતપો. કેટલા કેમગ બાવે મે ત્યારે થોડા કુચ
પોંચેલા. આ પછી એક મોટી શિયા ઉપર
અમે એકાં, અટોટો ! ને દિવસના અદ્ભુત
સુંદર સૂર્યામ્લ ! એવો અપૂર્વ દેખાર મે
પછી કદી પાનું જોયે જ નથી.

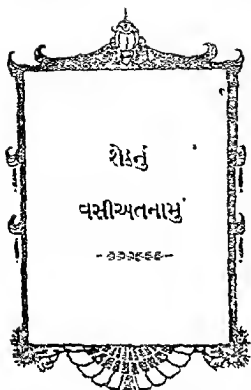
“આ કુદરતના અપૂર્વમાં અમે બને
મોટી રેંચા હતું પણ આપણા હૃદયમાં પણ
પ્રેમના પ્રથમ આતિથ્યોનું ઓછું અચજન
હતું ! મોટી વાર મેજ હજુજ બોલી ન
શક્યા ને ? પછીથી સહેજ ધરડાને અવાજે
તેમણે કેવળા મીઠા મૃદુ પ્રતેજ પુગ્યા,
અરમજ રહીને મે કેવા બાળાનુકૂળ

જવાબો વાળ્યા ! પછીથી તેઓ કેવા વધારે
પાસે આવ્યા ને મારા હસ્તની નમ મધુર
છબોમાં માગણી કરી !—મેં કેવા બીનેબીને
દાથ લંબાવ્યો, તેમણે કેવા રસથી મને ઝીલી
સાં, હૃદયમરસો આંખી, રોહદણિ ને
રમપાનથી વધાવ્યો; અને અમે ત્યારે
રોહ-લગ્નના પ્રવા રમિક પગા ઉમ વન લીધા !
અને પછી એ સ્વાગતના આદર્શમાં થેલા
જંવા અમે કેવા ફાળુમગ પરવશ બન્યાં !
અહો ! તે ધન્ય ફાળુનું પ્રેમપીયર કદીએ
બુવારે ? ...

‘પછીથી બંને કુતુબની સમતિ હોવાથી
અમારા લમ થયા, અને ત્યારે અપદમગળ
તથા સમપદીના રહસો કેમ રસીકાં કાગેખાં !
એ પ્રથમ રાત્રિનું મધુર મિમન જેટલું
સુખદ સામનું નેટલુંજ દલે કુખડ બન્યું ને !
લમ પછીની પ્રત્યેક સ્પેરી રાતની અમને
કેવી રહીઆણી લાગતી ! પ્રત્યેક પૂર્ણિમાએ
અમે બાગમાં કેવા લગ્નવતો સજારી નાનકડા
ઉત્સવો ઉજવતા ! કુજકુજે ચણી હતો,
અને પ્રત્યેક ટુજે તથા પ્રેમતત્ત્વો વિવસના.
તમાએ તણ વપતી તદ્દાબજે વરની છ
પૂર્ણિમાઓ કેવી ઊમરી વીમરાવાની નથી હોઃ
“ચદ અને ચાદનીને; પ્રેમ મનાતન છે તેમ
આપણો પણ નિરતર મહેજે ! એમ તેઓ
વારેવારે કહેતા ને ?

“અટોટો ! ને તદ્દવસના કે બાલક-
લગ્નમાં એકવાર ‘કેદસ પોઝીટ’ થી અપજાતાં
ફર વાવતી ગર્ભનાથી હું કેવી બીની હતી;
ત્યારે અને હૃદયસરસી દખારી કેવી શાન્તિ
આપી હતી ?...અને એ બધકર છતાં સનાતન
સુદર ‘અજારપચ’ ! હું પણ અમારા પ્રેમની
પ્રતીતિ કરાવે છ મે ! એક વાર નીચેની બારીના

[વધુ મોટું જુઓ ૫૪ પૃષ્ઠ]

લેખક :

ગા. મનહરરામ હરિહરરામ મહેતા
ખી. એ., મંત્રી, સાહિત્યસંસદ :

ચિત્રકાર : -

ગા. સુંદરરાય ગોરક્ષકર

(ગા. ૧ હી જાનેવારી સન ૧૯૨૭ ને દોઝ મરનાર હા. રામજી ભામજીના વીલ યાને વસીઅતનામાના પવર યાને વહીવટપત્રને માટે મુજબની ન્યાયાધિકારી હાઇકોર્ટમાં અરજ કરવામાં આવેલી તેની સાથે જોડવામાં આવેલા વીલ યાને વસીઅતનામાની નકલ.)

વીલ યાને વસીઅતનામું

હું હા. રામજી ભામજી મુજ વતની ગામ ખંભાળીઆતો તે હાલ મુજબમાં હાળી-અકલામાં રહું છું. જાને બારીઓ, ઉંમર આશરે વરસ ૭૨ ની, ધંધો વેપાર.

આ દેહ ક્ષયગમનુર છે અને તે ક્યારે પડશે તેની કં આત્રી. હાલ મારી ઉંમર ૭૨ વરસની થઈ. ન મારી તજીઅત કેટલો-એક વખત થયાં હીક ચાલતી નથી. તેથી ન કરે નારાયણ ને મારો દેહ પડે તો તપાસ પછી મારી મીલકતની વ્યવસ્થા માટે આ મારું હેક્ષુ વીલ યાને વસીઅતનામું કરું છું. આ અગાઉ મેં જે કં વીલ કે વસીઅતનામાં કર્યાં હોય તે આ ઉપરથી રદઆતલ છે.

મારા આ વીલના એક્સીક્યુટર યાને દૂરડી તરીકે :

૧. મારા કાકાના સાગીના સસરાન ભત્રીજામજાભાઈ હા. કાનજી રામજી.

૨. શા. વંદરાવનદાસ ગોવરધનદાસની પેઢીમાં ભાગીદાર શા. પ્રાણજીવનદાસ બાળ મુકનદાસની પેઢી તેના ભાગીદાર શા. બીજા પલ્લભદાસ મનમોહનદાસના પેટા ભાગીદાર શા. કુંજબીહારીદાસ વનમાળીદાસ તથા

૩. મારા વડીલ મી. નથુ નમ્પુતે નીમું છું.

આ ત્રણ એક્સીક્યુટર યાને દૂરડીમાંથી કોઈ પણ મોતાની જગાનું રાજનામું આપે અગર તેમાંના કોઈની કબરજન થાય

અથવા બીજા કોઈ પણ કારણસર કેઈ પણ તો તે રદવાન્ય છે.
 દુશ્મની જગા ખાલી પડે તો બાકીના જે જગા સગણું હું છું ત્યાં સગણું
 દુશ્મીઓએ તે ખાલી જગા પુરવી અને મારી સહી મીલકતનો કુલ મુખત્યાર ખાલીક
 દુશ્મીઓની સખ્યા ત્રણ કાયમ રખાવી ૬ છુ અને તેની હું મારી મરજી પડે તે

૧ કરે નારાયણ ન માંગે દેહ પડે

હું અને મારો ભાઈ દા. રામજી બામજી
 બાજુ પછાડી વરમ થયા ગુદા થયા છી ન
 અને મારી મીલકત જે કે છે તે નથી
 સ્વેચ્છામિત છે કોઈને તેમા મારા બાકીનો
 કે તેમા કેઈ પણ વંચવાનમ વચીવનો કે
 પણ દેહ પડેવિનો નથી અને જો કેઈ કરે

પ્રમાણે વારસા કરી શકુ એમ છું. પણ ન
 કરે નારાયણ ને મારો દેહ પડે તો મારી
 કબરજા બાદ મારી મીલકતની વ્યવસ્થા નીચે
 પ્રમાણે કરવાને માગુ દુશ્મીઓને હું કરમાણું છું.

૨. મારી આગવી ત્રણ ધાનીઆણીના
 પેટની કે મનનિ નથી તેમ હાવમા મારી

ધણીઆણી ચોથી વહુને પેટે પણ કે સંતતિ નથી. પણ ન કરે નારાયણ ને મારો દેહ પડે તે વખતે મારી ધણીઆણી ચોથી વહુને પેટે અથવા જો ભવિષ્યમાં હું પરણું તો તે મારી ભવિષ્યની ધણીઆણીને પેટે જો પુત્રસંતતિ હોય તો મારી કમરગળ બાદ મારી મીલકતનો કુલ મુખત્યાર માલીક તે છે, અને ન કરે નારાયણ ને મારો દેહ પડે તે વખતે તે ઉમરમાં ન આવ્યો હોય તો તે ઉમરમાં આવતાં મારી સર્વ મીલકત મારા ટ્રસ્ટીઓએ તેને સ્વાધીન કરવી અને મારી સર્વ મીલકતનો પૂર્ણ ઉપયોગ તે મારો પુત્ર કરે સહી.

૨. ન કરે નારાયણ ને મારો દેહ પડે તે વખતે મારી ધણીઆણી ચોથી વહુને પેટે અથવા જો ભવિષ્યમાં હું પરણું તો તે મારી ભવિષ્યની ધણીઆણીને પેટે એકથી વધારે પુત્રસંતતિ હોય તો મારી કમરગળ બાદ મારી મીલકતના કુલ મુખત્યાર માલીક તે છે, અને ન કરે નારાયણ ને મારો દેહ પડે તે વખતે તે ઉમરમાં ન આવ્યા હોય તો મારા ટ્રસ્ટીઓએ મારી મીલકતના સરખા હિસ્સા કરવા અને તે જેમજેમ ઉમરમાં આવતા જાય તેમતેમ દરેક પુત્રને તેનો હિસ્સો સ્વાધીન કરવો.

૩. ન કરે નારાયણ ને મારો દેહ પડે તે વખતે અથવા ત્યાર પછી મારે એક યા વધારે પુત્રસંતતિ હોય અને તેનાં અથવા તેઓનાં કે તેઓમાંના કોઈનાં લગન કરવાનાં બાકી હોય તો મારા ટ્રસ્ટીઓએ તેનાં અથવા તેઓનાં કે તેઓમાંના જે કોઈનાં લગન કરવાનાં બાકી રહ્યાં હોય તેનાં લગન મારી ઇજ્જત આપરુ પ્રમાણે કરવાં. તેની કે તેઓ પ્રત્યેકની વહુને રૂ. ૧૦૦૦૦૦ અંકે દશ હજારનો દાગીનો

ચંદાપવો અને લગ્નપ્રસંગે મારા ગુરુદેવ શ્રી કૃષ્ણચરણરત્નધૃષ્ટિ લાલજી મહારાજના સ્વરૂપની તેમજ શ્રી વહુબેટીજી મહારાજના સ્વરૂપની પધરામણી કરી પ્રત્યેકને રૂ. ૧૦૦૧ ની ભેટ કરવી. મારી ભાડીઆની ન્યાતમાં લઢાણું કરવું અને તેમાં જરમન સીલવરતું વાસણ શેર ૮ થી ૧૦ સુધીનું આપવું તથા જલભોજન કરાવી પ્રત્યેક બ્રાહ્મણ દીક રૂ. ૧ દક્ષણામાં આપવો. મારા પ્રત્યેક પુત્રના લગ્ન પ્રસંગે રૂ. ૫૦૦૦૦૦ પચાસ હજાર સુધી ખર્ચ કરવાની મારા ટ્રસ્ટીઓને હું આ ઉપરથી સત્તા આપું છું.

૪. ન કરે નારાયણ ને મારો દેહ પડે તે વખતે મારી ધણીઆણી ચોથી વહુને પેટે અથવા જો ભવિષ્યમાં હું પરણું તો તે મારી ભવિષ્યની ધણીઆણીને પેટે એક યા વધારે પુત્રી હોય અને ન કરે નારાયણ ને મારો દેહ પડે તે વખતે તે અથવા તેઓ કે તેઓમાંની કોઈ કુંવારી હોય તો મારા ટ્રસ્ટીઓએ એવી કુંવારી પુત્રીને સારુ કોઈ સારુ ટેકાણું જોઈ મારી ઇજ્જત આપરુ પ્રમાણે તેને પરણાવવી અને લગ્નપ્રસંગે તેને કે તેઓ પ્રત્યેકને રૂ. ૧૦૦૦૦૦ અંકે દશ હજારનો દાગીનો ચંદાપવો અને મારા ગુરુ શ્રી કૃષ્ણચરણરત્નધૃષ્ટિ લાલજી મહારાજના સ્વરૂપની તેમજ શ્રી વહુબેટીજી મહારાજના સ્વરૂપની પધરામણી કરી પ્રત્યેકને રૂ. ૧૦૦૧ ની ભેટ કરવી. મારી ભાડીઆની ન્યાતમાં લઢાણું કરવું અને તેમાં જરમન સીલવરતું વાસણ શેર ૮ થી ૧૦ સુધીનું આપવું તથા જલભોજન કરાવી પ્રત્યેક બ્રાહ્મણ દીક રૂ. ૧ દક્ષણામાં આપવો. મારી પ્રત્યેક પુત્રીના લગ્નપ્રસંગે રૂ. ૫૦૦૦૦૦ પચાસ હજાર સુધી ખર્ચ કરવાની મારા ટ્રસ્ટીઓને હું આ ઉપરથી સત્તા

આપું છું. તે ઉપરાંત એવી મારી પ્રત્યેક પુત્રીના સીમંત વખતે રૂ ૧૦૦૦૦ દયા હળાર સુધીના અર્થ કરવાની મારા દુસરીઓને આ ઉપરથી હું સત્તા આપું છું આ શીવાય મારી મીલકત ઉપર મારી કોઈ પણ પુત્રીને કે તેનાં મામરીઆને કોઈ પણ પ્રકારનો હક નથી.

૫ ન કરે નારાયણ ને મારો દેહ પડે તે વખતે મારી ધણીઆણી ચોથી વડુને પેટે અથવા જો ભવિષ્યમાં હું પરણું તો તે મારી ભવિષ્યની ધણીઆણીને પેટે સતતિમાં એક થા વધારે પુત્ર તેમજ એક થા વધારે પુત્રી હોય તો પુત્ર સંબંધી સર્વ વ્યવસ્થા ઉપર જણાવેલી કલમ ૧-૨-૩ પ્રમાણે કરવી અને પુત્રી સંબંધી સર્વ વ્યવસ્થા કલમ ૪ પ્રમાણે કરવી.

૬. ન કરે નારાયણ ને મારો દેહ પડે તે વખતે મારી ધણીઆણી ચોથી વડુને પેટે અથવા જો ભવિષ્યમાં હું પરણું તો તે મારી ભવિષ્યની ધણીઆણીને પેટે જો પુત્ર-સંતતિ હોય તો મારી કબરગળ આદિ મારી પુત્રસંતતિની માએ તેની સાથે રહેવું.

૭. પણ ન કરે નારાયણ ને મારો દેહ પડે તે વખતે મારી ધણીઆણી ચોથી વડુને પેટે અથવા જો ભવિષ્યમાં હું પરણું તો તે મારી ભવિષ્યની ધણીઆણીને પેટે જો પુત્રસંતતિ ન હોય તો મારા દુસરીઓએ શ્રી જામખંડાળીઆમા મારું રહેણાંકનું ઘર છે તે શીશ્યા મુખામુબાની મારી સર્વ દરરોજી, મારીચોરો, દરદારીઓ, જરૂરનીઆન, રાખ-મીંક, વામણકુમળ વગેરે સર્વ વેચી નાખવું, અને ન કરે નારાયણ ને મારો દેહ પડે તે વખતે મારી જો ધણીઆણી હયાત હોય તેણે સદરકૂ શ્રી જામખંડાળીઆમા મારો

રહેણાંકના ધરમાં જઈને રહેવું, મારા દુસરીઓએ તેની પાસે મે આપેલો રૂ ૫૦૦૦ પાચ હળારનો દાગીનો છે તે રહેવા દેવો કારણ મે તે તેની સ્વતંત્ર માલકીનો કરી આપ્યો છે. અને તેના ભરણપોષણ માટે મારા દુસરીઓએ તેને દર માસે રૂ ૨૫ અંકે પચીસ રોકડા તે મારી હજીત આપક સાચવીને રહે તો તેની હયાતી સુધી આપવા.

૮. ન કરે નારાયણ ને મારો દેહ પડે તે વખતે મારી ધણીઆણી ચોથી વડુને પેટે અથવા જો ભવિષ્યમાં હું પરણું તો તે મારી ભવિષ્યની ધણીઆણીને પેટે પુત્રસંતતિ ન હોય તો મારી મૈયતકિયા મારા ભત્રીજા આણંદજી પાસે કરાવવી અને તેને રૂ. ૨૫ આપવા અને મારો ભત્રીજો આણંદજી જો મારી બધી બાર માસની કિયા કરે તો તેને રૂ. ૫૧ આપવા. અગર જો મારો ભત્રીજો મારી મૈયતકિયા કે મારી બાર માસની કિયા કરવાની ના પાડે તો મારા પીતૃધ-માથી કોઈની પાસે તે કિયા કરાવવી અને તેને ઉપર પ્રમાણેની રકમ આપવી.

૯ ન કરે નારાયણ ને મારો દેહ પડે તો મારા અતકાલ વખતે મારા સુરહેર શ્રી કુમ્હન-ચરણજીભૂલિ જાવજ મહારાજના સ્વરૂપની તેમજ શ્રી વડુમેરીજી મહારાજના સ્વરૂપની પદમગાળી કરવી અને પ્રાર્થને રૂ ૧૦૦૧ એક દાંતર એક બોટના ધરવા તેમજ જોહાન આપવું અને બદલોગળન કરાવી પ્રત્યેક બ્રાહ્મણને રૂ. ૧ ની દણણી આપવી. આ બાબતસર રૂ. ૫૦૦૦ પાચ હળાર સુધી ખર્ચ કરવાની સત્તા મારા દુસરીઓને છે.

૧૦. ન કરે નારાયણ ને મારો દેહ પડે તો મારા અગીઆરમાને દિવસે શ્રી મુખમમાં તથા શ્રી જામખંડાળીઆમા તથા શ્રી ભેટ

શંખોધારમાં પોખરણા તથા ગુગળી બ્રાહ્મણો-
ની ચાણસુદ કરવી અને પ્રત્યેક બ્રાહ્મણને રૂ. ૧
ની દક્ષણા આપવી.

૧૧. ન કરે નારાયણ ને મારો દેહ પડે તો
મારા બારમાને દિવસે શ્રી મુંબઈમાં તથા શ્રી
જમખંભાળીઆમાં તથા શ્રી બેટ શંખોધારમાં
પોખરણા તથા ગુગળી બ્રાહ્મણોની ચાણસુદ
કરવી અને પ્રત્યેક બ્રાહ્મણને રૂ. ૧ ની દક્ષણા
આપવી.

૧૨. ન કરે નારાયણ ને મારો દેહ પડે
તો મારા દરેક માસીસાને દિવસે શ્રી મુંબઈમાં
તથા શ્રી જમખંભાળીઆમાં તથા શ્રી બેટ
શંખોધારમાં પોખરણા તથા ગુગળી બ્રાહ્મણોની
ચાણસુદ કરવી અને પ્રત્યેક બ્રાહ્મણને રૂ. ૧
ની દક્ષણા આપવી.

૧૩. ન કરે નારાયણ ને મારો દેહ પડે તો
મારી સરવણીની તથા મારી હમાસીની ચાણસુદો
ઉપત્રી કલમમાં જણાવ્યા પ્રમાણે કરવી.

૧૪. ન કરે નારાયણ ને મારો દેહ
પડે તો મારી વરસીને દિવસે શ્રી મુંબઈ-
માં તથા શ્રી જમખંભાળીઆમાં તથા
શ્રી બેટ શંખોધારમાં ચોવાંશી જમાડવી
અને દક્ષણમાં ત્રાંબા પીતળનું વાસણ આશરે
શેર ૫ પાંચ સુધીના વજનનું આપવું.
ઉપરાંત શ્રી વાલકેશ્વરમાં સંતસાધુને લાકડું
અને જાણીનું જમણું કરી જમાડવા.

૧૫. ન કરે નારાયણ ને મારો દેહ જે
મુંબઈમાં પડે તો મારાં હાડ શ્રી નાસક
મોકલવાં અને જે શ્રી જમખંભાળીઆમાં પડે
તો શ્રી દ્વારકાં મોકલવાં.

૧૬. ન કરે નારાયણ ને મારો દેહ પડે
તો ત્યાર પછી નીચે પ્રમાણેની ભેટ મોકલવી.

રૂ. ૧૦૦૧ એક હજાર ને એક શ્રીનાથજીને.

રૂ. ૫૦૧ પાંચસો ને એક શ્રી દ્વારકાનાથજીને.

રૂ. ૫૦૧ પાંચસો ને એક શ્રી રાધાદામોદરજીને.

રૂ. ૫૦૧ પાંચસો ને એક શ્રી વિઠ્ઠલનાથજીને.

રૂ. ૫૦૧ પાંચસો ને એક શ્રી બાલકૃષ્ણનાથજીને.

રૂ. ૫૦૧ પાંચસો ને એક શ્રી ગોકુળનાથજીને.

રૂ. ૫૦૧ પાંચસો ને એક શ્રી મદનમોહનલાલજીને.

રૂ. ૧૦૧ એકસો ને એક શ્રી સાતસ્વરૂપના મુલ્યકેને.

રૂ. ૫૧ એકાવન શ્રી મુંબાઈ તથા શ્રી જમ-
ખંભાળીઆ તથા શ્રી દ્વારકા તથા શ્રી
ગોકુળમથુરામાંના દરેક મંદિરે.

૧૭. ન કરે નારાયણ ને મારો દેહ પડે
તો મારા ગુરુદેવ શ્રી કૃષ્ણચરણુજી-
ધૂલિ લાલજી મહારાજના સ્વરૂપને રૂ. ૧૦૦૦૦૦
એક લાખ ભેટ ધરવા. તેમજ શ્રી વલ્લ-
ભેટીજી મહારાજના પ્રત્યેક સ્વરૂપને રૂ.
૨૫૦૦૦ પચીસ હજાર ભેટ ધરવા.

૧૮. ન કરે નારાયણ ને મારો દેહ પડે
તો દર માત્ર મારી વરસી ઉપર શ્રી મુંબાઈ,
શ્રી જમખંભાળીઆ તથા શ્રી દ્વારકામાં
ચોવાંશી જમાડી તથા મારી ભાટીઆની
ન્યાત જમાડી ત્રાંબા પીતળનાં વાસણુ શેર
૧૫ થી ૨ સુધીનાં લઘાણું કરવું તથા
વાલકેશ્વરમાં સાધુસંત જમાડવા.

૧૯. ન કરે નારાયણ ને મારો દેહ પડે તો
દરસાલ ધરણને બીજો દિવસે ઉપર જણાવ્યા
પ્રમાણે બ્રહ્મભોજન કરાવવું. જે કોઈ સાલ
ધરણ ન હોય તો કોઈ પર્વણીને દિવસે કરાવવું.

૨૦. ન કરે નારાયણ ને મારો દેહ પડે
તો નીચે જણાવેલી રકમ મારા દુરંદીઓએ
ગુડી કાઢી તેના વ્યાજમાંથી નીચે જણાવ્યા
પ્રમાણે ધર્મોદા ખરચ કરવો.

રૂ. ૫૦૦૦૦ પચાસ હજાર શ્રીનાથજીને તથા ઉપરની
કલમ સોળમાં જણાવેલા મંદિરમાં
દર સાલ સાતમી મોકલવી.

રૂ. ૫૦૦૦ પાંચ હજાર શ્રી ગાયમાનાજીને મારો
નખાવેલ.

- કે ૧૦૦૦ એક દાનર શ્રી મધુગાનના વાંદરને
અણા સાકે
- કે ૧૦૦૦ એક દાનર શ્રી જમનાનના કાચખાને
અણા સાકે
- કે ૫૦૦ પાંચસો કુતરાને રોહવા નખાવવા
- કે ૫૦૦ પાંચસો પાંચવને અણા
- કે ૫૦૦ પાંચસો ચક્રવાને કણા
- કે ૫૦૦ પાંચસો કીડીઆરામા લોહ પુત્રા
- કે ૫૦૦ પાંચસો સમુદ્રમા માણદીઆન દોહની
- કે ૫૦૦ પાંચસો વાધરીમા નળ કોહવા
- કે ૫૦૦ પાંચસો કળાઆથી દોર કોહવા
- કે ૫૦૦ પાંચસો નાળખંચમાને દિવસે સાપને
કોહવી કુખ પુત્રા સાકે

- કે ૧૫૦૦૦૦ એક લાખ ને પચાસ દાનર શ્રી નાશક,
સૈદ્ધન્ટ મધુરા તથા શ્રી દ્વારકામાં
ધરમશાળા બંધાવવી પ્રત્યેક પછાડી
કે ૫૦૦૦૦ નેા ખરચ કરવો.
- કે ૫૦૦૦૦૦ પચાસ દાનર શ્રી મુઆદપાનરોગને.
- કે ૫૦૦ પાંચસો શ્રી રતનરી મુગડના
અનાથાક્રમને
- કે ૧૧ સવા શ્રી અમદાવાદની વિજાપીઠને
- કે ૧૧ સવા શ્રી કુનાની મહિલા વિજાલક્રમને
- કે ૧૧ સવા શ્રી નેકવહાન નેત્રપાળની
દાદરકુલને
- કે ૧૧ સવા શ્રી શ્રોત્વદાસ નેત્રપાળની
ઉપીતાક્રમા
- કે ૧૧ સવા શ્રી આસર રીરડના અનિન્ય
બાવન (સૈન્ટ્રીરડીઅમ)મા

૨૩. મારી ઘાટજી લક્ષ્મી મારે ત્વા મન્યાં
વરમ થયા છે અને ને મારી બહુ મારી
આકરી કરે છે તેથી ન કરે નારાયણ ને
મારો દેહ પડે તે તેની હવાની સુધી મારી
ધણીઆણીએ તેને પાળવી અને તેના બરણ-
પોષણ સાકે મારી ધણીઆણીને જે કુપર દર
મામે ૩, ૨૫ પચીસ આપવાનું જણાવ્યું છે
તેને બદલે કે ૪૫ પીસતાલીમ આપવા.
પણ જે મારી ધણીઆણી અદરકુ ઘાટજી
લક્ષ્મીને પોતાની સાથે રાખવાની ના પાડે
તો સદરકુ ઘાટજી લક્ષ્મીને તે જીવે તા સુધી દર
મામે કે. ૨૫ પચીસ મારા દુગીઓએ આપવા.

૨૪. કિર જણાવા પ્રમાણેની સર્વ
વ્યવસ્થા કર્યા પછી જે કે સ્થાવર જંગમ
મીલકત બાકી રહે તેનું મારા દુગીઓએ
મારા ગુરદેવ શ્રી કૃષ્ણચરણરૂપિણ લાગળના
સ્વરૂપના ચરણે સમર્પણ કરવું.

૨૫ કુપર જણાવના પ્રમાણે મારી
મીલકતની વ્યવસ્થા કરવાનું જણાવ્યું છે.
પણ ન કરે નારાયણ ને મારો દેહ પડે ને વખતે
મારી ધણીઆણી ચોથી વળને પેટે અથવા ને

૨૨. હું જ્યારેજ્યારે શ્રી જમખખાળી-
એ જતો ત્યારેત્યારે હું જોતો કે અજુનરને
ચણા ખાવામા કુતરાં તથા છોકરા બહુ હેરાન
કરે છે તેમજ ત્યાં એક ખજુનરખાનું બંધાવી
આપવાનું અને ધણા માણસો તરફથી કહેવા-
માં આવતું તેથી ન કરે નારાયણ ને મારો દેહ
પડે તો મારા દુગીઓએ મારી પછાડી શ્રી
જમખખાળીઆમા એક ખજુનરખાનું બંધાવવું
આ ખજુનરખાનું મગેમગમરનું બંધાવી કુપર
મારા નામની એક તખતી લગાડવી આ
ખજુનરખાનું પછાડી કે ૧૦૦૦૦૦ એક લાખ
લક્ષી ખચ કરવાની મારા દુગીઓને હું
આ કુપરથી સત્તા આપું છું.

૨૨. ન કરે નારાયણ ને મારો દેહ પડે
તો મારી પછાડી નીચે પ્રમાણે ધરમદાન કરવું.

ભવિષ્યમાં હું પરણું તો તે મારી ભવિષ્યની ધણીઆણીને પેટે પુત્રસંતતિ હોય તો આ વીલની મારી સંતતિ સંબંધી કલમો ૧ થી ૬ શીવાયની બીજી કલમો રદ કરું છું અને મારી મૈયતક્રિયા વગેરેની બાબતમાં મારા ટ્રસ્ટીઓએ મેં જેમ મારા વીલ પછાડી

ખરચ કર્યો હતો તે પ્રમાણે ખરચ કરવો.

૨૬ આ વીલ યાને વસીઅતનામું મેં મારી રાજપુત્રીથી તથા અક્કલ હોશીઆરીથી, ખીન-કેદ, પૂર્ણ સાવચેત અવસ્થામાં, ચિત્ત ટેકાણે રાખી, વાંચી વંચાવી સમજી કર્યું છે. તે મને તેમજ મારા વંશવારસ વધીલને કબ્જામાં જુર છે, સહી.

દા.

હીરાલાલ વનમાળીદાસ.

મુંબાઈ, આજ તારીખ ૩૧ મી માહે ડીસેમ્બર સને ૧૯૨૬ ને ગુરુવાર મિતિ પોષ સુદ ૫ સંવત ૧૯૮૩.

અત્ર	મતું	તત્ર	સાખ
૬૧. શામજી લામજી		Nathu Napu Solicitor, Manilal Motilal Clerk. S. De Souza	

તા. ૬.-

J. P., L. M. & S.

(૧) ઉપલી કલમો ૧ થી ૫ સુધીમાં એમ લખેલું છે કે ન કરે નારાયણ ને મારો દેહ પડે તે વખતે ને મારે એક યા વધારે પુત્ર કે એક યા વધારે પુત્રી કે એક યા વધારે પુત્રપુત્રી હોય તો અમુકઅમુક કરૂં. એ કલમોની નીચે એક કલમ ઉમેરવાની અને જરૂર જણાય છે. તે એ કે ન કરે નારાયણ ને મારો દેહ પડે તે વખતે ને મારી ધણીઆણી ચોથી વહુને પેટે ગાયવા ને ભવિષ્યમાં હું પરણું તો તે મારી ભવિષ્યની ધણીઆણીને પેટે કે સંતતિ ન હોય પણ ન કરે નારાયણ ને મારો દેહ પડે તે વખતે મારી ધણીઆણી ચોથી વહુને ગાયવા તો ભવિષ્યમાં હું પરણું તો તે મારી ભવિષ્યની ધણીઆણીને હમેશ હોય અને ત્યાર પછી જે પુત્ર કે પુત્રી આવે તેના સંબંધમાં ઉપલી કલમ ૧-૨-૩-૪ માં લખ્યા પ્રમાણે તે પુત્ર કે પુત્રી ને હોય તે પ્રમાણે વ્યવસ્થા કરવી. ને કદાચ જોડ આવે તો તે પ્રમાણે વ્યવસ્થા કરવી.

(૨) ઉપલી કલમ ૨૨ માં શ્રી રતનશી મુળજીના અનાયાત્રમમાં રૂ. ૫૦૦ આપવા લખ્યું છે તે હું આ ઉપરથી રદ કરું છું. શ્રી રતનશી મુળજીના અનાયાત્રમને રૂ. ૫૦૦ ને બદલે રૂ. ૧૧ આપવા અને બાકીની રકમ કલમ ૨૧ માં જણાવેલા ખચુતરખાના ઉપર રોનેરી કળશ ચઢાવવામાં વાપરવી. મુંબાઈ, આજ તારીખ ૩૧ મી ડીસેમ્બર સને ૧૯૨૬ ને ગુરુવાર મિતિ પોષ સુદ ૫ સંવત ૧૯૮૩.

અત્ર	મતું	તત્ર	સાખ
૬૧. શામજી લામજી		Nathu Napu, Solicitor, Manilal Motilal Clerk. S. De Souza J. P., L. M. & S.	

વિધિની અપૂર્ણતા

લેખક

રા. હરિલાલ મુસલ મણીઆર

ચિત્રકાર

રા. હરિલાલ પી. ત્રિવેદી

“કિ શાર! આ કિશોર!”

આકાશમાં ડેડીઆ કરતા એક મકાનની નીચે ઉભા રહી બાવીશોક વર્ષના ગંભીર મુખમુદ્રાવાળા કાસા પુવાને જુમ પાડી. જવાબમાં અંદરથી કોઠાએ દાર ખોલ્યું.

“મણુ રમાકાલ” આગલા બધા મોડા કેમ?”

મવાલ પુછનાર એક સ્વરૂપવાન સ્ત્રી હતી

“આ વરસાદ જુએને.”

વરસાદ એટલો સખત પડેલો હતો કે અંદર જતાંજતાં રમાકાલના કપડા ભીંજી ગયા

“તમારી રાહ જોઈએકેને અમને તો એમજ ચાલું કે તમે આજે નહીંજ આવો” અંદર જતા વાર પેલી સ્ત્રીએ કહ્યું

“પણ અને અહીં આત્મા વગર ક્યા એવ પડે-નેમ છે?”

“અમને જ્યાંને પણ જે દિવસે તમે નથી આવતા તે દિવસે મધું સુનુંસુન લાગે છે.”

“બનાવો યો કે ખરું કહે છે?” ન માનના હોય એવો ભાવ કરી રમાકાલે પ્રશ્ન કર્યો.

“આની ન ચતી હોય તો પુછો આ ચંદ્રિકાને” થોડે દૂર ઉભેલી એક પંદરમોળ વર્ષની સરમાળ બાળા તરફ આંગળી બનાવી તણે કહ્યું

ચંદ્રિકા તરફ પ્રથમ પુછતી નજર ફેરવી રમાકાલે સાબીની માગી. ચંદ્રિકાએ તેના પ્રશ્નનું ઉત્તર આપ્યું નહીં અથવા તો પ્રશ્નન કરવાએ તે આપી શકી નહીં. સરમાળને નીચું મો શખીને ને ઉભી રહી.

“અદોરો કે સમ.” ચંદ્રિકાને હાથ પકડી શાતાએ કહ્યું. “જે દિવસ પહેલાં આપુછ ને માછ તમારો વિવાહ કરવાની વાતો કરતા હતા સારે તો રમેકાલના વાર પાડી સંતાકેને બધું સમજાવતું હતું ને ચાલારે આટલી બધી શરમ સી?”

“જોએ આજે બધું મારા કિશોરવાકેને ન કહું” તો “કહી ચંદ્રિકાએ ચાલવા માંડ્યું.

બધા જણતા હતાં કે એ શખેલો તેના અંતરમાં નડેલા. તેના મોં ઉપરની સાગણી ઓજ એ વાત કહી દેતી.

“રમાકાલનેજ કહેલો, એજતમારા બાકાને કહેશે. એમના તો ફેરદાર થાવ.” શાતાએ મસકરી કરતાં કહ્યું.

ધનાદય અને મંરકારી કુટુંબમાં ઉછરેલા રમાકાંતનો કિશોરના સુધરેલા કુટુંબ સાથેનો પરિચય જુનો હતો. આજથી લગભગ વીસ વર્ષ પહેલાં કિશોરના પિતા

પોપણ કરવામાં સો જાતના વાંધા પડતા. અનેક વાતમાં તેમને લોકનાં મેણાંટોણાં મહન કરવાં પડતાં અને આ બધું મહન કરતાં છતાંએ અને તનતોડ વૈતરું કરવા છતાંએ

રમાકાંતને ખબર માણ મુખા તે રહી પત્ની.

લક્ષ્મીકાંત શેઠ અત્યંત ગરીબાઈમાં હતા. અત્યારે ધનાદય શ્રીમંત બની અનેક યાકેશ ઉપર હુકમ ચલાવનાર લક્ષ્મીકાંત શેઠને તે સમયે પોતાના નાના કુટુંબનું પણ ભરજી

ની જમાન વર્ષની નાની બહેન મંદિકા ને લઈને રમાકાંતને ત્યાં આવેલો. તેના બંજલાથી થોડે દૂર આવેલા એક નિર્મલ ઝરા પાસે તેઓ જતાં. ત્યાં રમાકાંત તેમને

કાઈકાઈ વાર એ ખીચારાને વાળુ વગર ચલાવી લેવું પડતું. એક વાર ગરીબાઈથી હારી જઈ તેમણે રમાકાંતના પિતાની પાસે રહી પડી તેમને પોતાની દુઃખવાતી કહી સંભળાવી. રમાકાંતના દયાળુ પિતાએ તેમને પોતાની પેઢીમાં નોકરી આપી. ધીમેધીમે રમાકાંતના પિતાની દૃષ્ટિ લક્ષ્મીકાંત તરફ વળી. બંને કુટુંબો વચ્ચે ગાઢ પરિચય થયો. કિશોર અને રમાકાંત વચ્ચે પણ ગાંઠ મિત્રાચારી બંધાઈ. હંમેશાં કિશોર પોતા

નાનીનાની રસમય વાતચિત કહી મંબળાવતો. કોઈકોઈ વાર તેનાં પ્રિય પુરુષક-માથી પગદ કરેલા ફકરાઓ તેમને વાતી મંબળાવતો તો વળી કોઈકોઈ વાર સંધ્યા સમયે કુદરતનું સૌંદર્ય નિરીક્ષણ કરતા ઉન્નત થઈ ચડિકા પાને કોઈ મીઠું ખીત મવડાવતો આવી રીતે નિર્હોષ જાણરમતો રમતા સમયનું પણ તેમને જ્ઞાન રહેતું નહીં. ક્યારેક ચંદ્રોદય ચંદ્ર સંપૂર્ણ એ તે લાંબે બેઠી રહેતા તે છોકરમાકાંતના માજી આવી જવાને તેડી જતા. ખણીએ વાર રમાકાંતને જોતા ચડિકા તેને બેઠી પડતી. રમાકાંત શમખો ત્યારે બનેલી માતા હસી પડતી, અન્યાઅનને અત્યત રોદધી ચાલવાર આ માતૃયુગ્મવતો પ્રસંગ પડતા તેમના લમ કરવા બનેલી માતાઓ નૈવાજ હતી

એવામાં રમાકાંતના પિતા તેને પાનાની અડળક મંબળતો વારસ મુકી અચાનક યુગ્મરી તથા રમાકાંત પુખ્ત વયનો નહીં હોવાથી પેદાનું સર્વ કામકાજ લક્ષ્મીકાંતે અસાવવા માંડ્યું ને થોડે વખતે તેણે જાણે કારકાજ દાઢ કરી લીધો. રમાકાંતની માને પેદાના કામમાં કે સમજ નહોતી તેથી તેને ખોટામાઆ લીધાઓ બતાવી પોતાના મેઠની અડળક સપાતિ પોતાના ઘર બેઠી કરવા માંડી દિવમેદિવસે નવાનવા સેજુદારો ઉભા કરી જુદ માતા પાસે મોકલવા લાગ્યો અને ત્રણ ચાર વયમાં તો તેના શેઠના ધનાઢવ કુટુંબને તેણે ભીષ્મ માગતું કરી મુક્યું રમાકાંત આ સર્વ કુઆઈ જાણતો પણ કિશોર અને ચડિકાના રોદધી અને લક્ષ્મીકાંતની ધાકથી તે કશું મોલી શકતો નહોતો. રમાકાંતે અલ્પર મુખીમાં ફક્ત જાણવા તરફ જ વધારે ખ્યાલ આપ્યું હતું કિશોરની માતાને રોદ પ્રથમથીજ તેના ઉપર વધારે હતો. રમાકાંતના કુખથી

તે ખણી વાર દુલાની ને તેના પતિને વારંવાર ઠપકો આપતી. પણ ફૂર હાલના પતિ ઉપર તેનો વિગ્ધ થતો નહોતો આવી રીતે વારવાર કમવાતી એ ધર્મપરાયણ ટેળીએ ચડિકાને રમાકાંત જોડે પરાણવી જૂનાથ થવા પોતાનો દડ આગ્રહ એક દિવસે લક્ષ્મીકાંતને જાણાવ્યો કિશોરે એમા સંપૂર્ણ સહાનુભૂતિ બતાવી. એ તો રમાકાંતને અને તેના સહયુજોને બાલ્યાવસ્થાથીજ પુછ રહ્યો હતો-રમાકાંતનો અજાજમાજ સાક્ષીતા તે મમે ત્યાથી તેને મળવા દોડી આવતો અને બને બાલકુદયો હવેથી બેઠી પડતા

આજે રમાકાંતને અહીં આવ્યે લગભગ પદરેક મીનીટ થવા આવી હતી છતાં પણ કોણ જાણે શાથી કિશોર રમાકાંત પાસે આવ્યો નહોતો. રમાકાંતને આથી આશ્ચર્ય થયું અને અનેક પ્રકારની શકા કરેતો તે કિશોરની પાસે જવા નીકળ્યો.

દાદરા ઉપર કોઈ ગ્રીષ્ઠ વર્ષનો મજાનુત બાધનો પુરવ ઉભો હતો રમાકાંત તે નવા મનુષ્ય સાથે થોડી વાર જોઈ રહ્યો તેનું વિશાલ લલાટ અને નેજરની થોડી આખો જોતા તે કોઈ મોટો માણસ હશે એવી બતાવી બાવના રમાકાંતના હૃદયમાં થઈ તે પુરવ પણ રમાકાંતને થોડી વાર જોઈ રહ્યો. આ ગરીબ કુવકની મુખમુદ્રામાં તેણે કેક અપૂર્વ ચમક જોઈતે તેના હૃદયમાં પણ રમાકાંતને માટે માન ઉત્પન્ન થયું જો રમાકાંતે નીચું જોવાને જદવે પોતાની દષ્ટિ થોડી વાર આ મનુષ્યના મુખ સામે ટકાવી રાખી હોત તો આ 'મોટા માણસ' ના મુખ ઉપર ચતા બાવો તે જોઈ શકત. પણ એ તો નીચું જોઈ જતા શરમાતેશરમતે ત્યાથી ચાલતો થયો.

જે વખતે તેણે કિશોરના આરડામાં પગ

“ચંદ્રિકા! તમને શું થાય છે? મારા આવાવથી તમને દુઃખ તો નથી થયું?”

રમાકાંતના શુદ્ધ, નીખાવસ પ્રેમથી પુછાએલા પ્રશ્નની અસર ચંદ્રિકા ઉપર ભારે થઈ. બદલાયલા વખત અને સંજોગે બાંધેલી મનની મર્યાદા તુટી ગઈ. વસ્તુસ્થિતિ ભુલી જઈ રમાકાંતને ખભે મથું મુકી તે રડી પડી. રમાકાંત ધડકતા હૃદયે અધું જોઈ રહ્યો. હુસકેહુસકે રડતી ચંદ્રિકાનાં આંસુ લાહોતાં તે અત્યંત સ્નેહથી બોલ્યો: “ચંદ્રિકા શું છે?”

ચંદ્રિકાએ ધીમેધીમે પોતાની દુઃખવાતાં રમાકાંતને રડતારડતાં કહી સંભળાવી. ચંદ્રિકાના પતિના અને ત્યાર પછી એના પિતાના હૃદયબેદક મૃત્યુના સમાચાર પ્રથમજ વખત સંભળતાં રમાકાંતનું સ્નેહબીનું હૃદય અત્યંત દુઃખાયું. તે પણ રડી પડ્યો.

સંખ્યાકલે આ બે જીવોની નિઃશબ્દ અચુધાન અરુપક્ષિત રીતે વણા કરતી હતી. એ સમયે જગતના કદપેલા બધાં ત્યાં નહોતા. પોતાનાં હૃદય પ્રુદ્ધાં કરવાને કે તેમની અંદર રહેલા શુદ્ધ પ્રેમના ઉમળકાઓ બળથી દળાવવાને તેમને કે કારણ નહોતું... દુનીઆ તેમનાથી દૂર હતી.

થોડી વારે રમાકાંત બોલ્યો: “તારા જેવી બાલવિધવાને પણ સાક્ષરીઆમાં દુઃખ પડે એ કે આપણા હીંદુ સંસારમાં નવાઈ જેવું નથી; પરંતુ શાંતા તને આવી રીતે દુઃખ દે અને કિશોર તે શાંતિથી જોઈ રહે એ મને અત્યંત અમાનુષિક લાગે છે.”

“રમાકાંત! તેમાં એમનો કોય નહોતો. આપણા સંસારમાં અમારું જીવનજ એવું રહે છે. મારે લીધે થના ઘરના કલહોથી કંટાળી અતે મેં કિશોરની રમ્મ લઈ અહીં મહિલાવિદ્યાલયમાં ‘હૅડ મીસ્ટ્રેસ’ ની જગ્યા

લીધી છે, અને” રડતાંરડતાં તેણે ઉમેર્યું. “હવે શુના દિવસોનું સ્મરણ કરી, ધર્મર ઉપર આધાર રાખી મારું જીવન વીતાડતી હતી તેવામાં તમને જોયા.....”

તે વધુ બોલી શકી નહીં. રમાકાંત પણ સ્વપ્નબદ્ધ હોય તેમ જોઈ રહ્યો. થોડી વારે કાંઈ જોનારે જોયું હોત કે બનેના. મોં પર નિરાશા, દુઃખ કે ચિંતા જેવું કે નહોતું. તેમની આંખમાં રચાતાં આનંદ અને મુખમાં સ્વપ્નાં એ જોઈ જોનારને લાગ્યું હોત કે વિધવા-વિવાહના સિદ્ધાંતોનું પ્રતિષ્ઠાન કરનાર રમાકાંત પોતાના જીવનમાં તે ઉતારવા તૈયાર થયો હતો.

બંને એકબેકની વ્યથા સમજ્યાં. થોડી વાર બંનેનાં હૃદય પ્રત્યુત્તરરૂપે ધડકી રહ્યાં. બંનેની આંખો તારામૈત્રિક રચતી કેંક લાગ્ય-લેખો ઉકેલી રહી... બંને તે છેલ્લો શબ્દ-જેણે અનેક જીવનના અચળ પ્રારબ્ધલેખ લખી દીધા છે, ને જે શબ્દના પ્રભાવથી બે જીવન બે જલપ્રવાહો પેઠે અનંતતામાં વહી રહે છે તે શબ્દ-બોલવાની રાહ જોઈ રહ્યાં.

* * *

થોડી વારે રમાકાંતને બોલ્યું પડ્યું. જેમ-તેમ તેણે કહ્યું:

“સારે કામ હોય તો કહાવજો.”

પહેલ કરી પુરુષોએજ બધા પ્રસંગોમાં અનિષ્ઠ તોતર્યું છે એમ કહેવાય છે.

ચંદ્રિકાની સ્વલ્પજીવી આશાઓ દગલે થઈ ગીયે પડી ગઈ... તેના મોમાંથી દુનીઆના વ્યવહારે શીખારેલા શબ્દો નીકળ્યા: “આવજો બાપ!”

રમાકાંત ઉઠી બહાર ગયો. બારણું દેવાઈ ગયું.

“સાથી મળશે?”

લેખિકા

બહેન હીરજી

કે કારણસર મન સાવધાન ઉદ્ભવે એ
હતું. આ સંસાર પર વિચાર
આવતા સંસાર અમારે સાથે છેવનમાના
પેટલાક પ્રસંગો થાક આવતાં મગજ વધારે
તપ્તુને વિચિત્રિની જરૂર જણાવે ભાગ્ય
ન મેળા ‘માયું’ દુઃખે છે’ કરી, નહાવું
હાડી જાળા રોજ પર આડી પડી, પણ
વિચારોએ નિદાન આવતા રોષે આખી રાત
વિચારમાં જ માગા. જાગતાપણી કંઈક
ખાંસે ન સુખો. રાત્રિ પુરી થઈ. સીતલ
જાગવા લાગ્યા, પછીઆતા મંદીર દર
સંજગાવા સાગ્યા. અમિત મનને કે આનંદ
થોડો, સહેજ ઉપ આવી, ને નિદામા સ્વપ્ન
આપ્યું.

સ્વપ્નમાં રાત્રિનાજ વિચારોએ રમત
શીવું. સંસારમયદી ઉપરવા વનને ખર્ચ
જાયો. બહારી વનની અર્થતમ શોભા!
મેંડે તરફ વનરાજી શીબી રહી હતી. કુદરતે

હીરો આવીએ જમાતાને અર્પણ કર્યો હતો
વનપુષ્પ ખીલી રજા હતા ને તે પોતાનો સુગમ
ચારે તરફ પ્રસારવા હતા સમય મંદીરો
હતો. આજઆજ તમા જણાવ્યું સુગમિત
કરતા હતા જણોની રોએ જાણે સુખોને
રાગ ન મદાઓ દોષ એવોજ કામ થતો
હતો દુર્લભ પર પગ મુકવાની હીરજી ન
આવી પણ ઉપાવ નદને-આવતુંજ પાવું.
મનરાગપણી ખજોવા મનને વિશ્વાસે સાધી
પ્રભુનો કૃપાર માન્યો ત્યાંજ જીવન વ્યતીત
રવાનો નિશ્ચય થયો. આજગ માસતાં એક
કરતું આપ્યું. કરતું સાં રીતે વધી રહ્યું હતું.
હાટે પુત્રના છેડ ઉપા હતા. તેમનાં પ્રતિભા
પણીમા પડતા ને જીવનની શોભામાં જુદી કરી
રજા હતા. આખો દિવસ મળુ મારે અમ
કરી પેર વગતા પંખીએને તે એક આનંદજાય
હતું. પંખીએ પાણી પી, પર તરફ વળતાં હતાં
તે રમણીવ રમતે મેંડવાની કુખરીતે
મુગ્ધ થઈ. હીરજી જીવને આધીન થયું. મેંડે

રંગો પાણીમાં રાખી, એક પુષ્પના છોડ પાસે બાળા બેઠી. સહેજ રમતમાં છોડ પરનું પુષ્પ તોડ્યું. તોડતાંજ વિચાર આવ્યો: “શા માટે તોડ્યું?” જવાબ નં સુઝ્યો. કુલવાળો દાઢ અંબોડા તરફ વળ્યો પણ પાછો આવ્યો. માથે કુલ નાખવા ઇચ્છા ન થઇ કારણ એ વિચાર સ્વાર્થી જણાયો. ત્યારે હવે શું કરવું? તોડ્યું તો કુલનો કૈંક ઉપયોગ કરવોજ નોંધ્યો. પુષ્પ દાઢમાં રાખી બાળા વિચાર કરવા લાગી. સહેજ આવી નજર ગઇ ને દષ્ટિ ત્યાંજ ફરી. વિચાર અટક્યા. એવું તે શું જોયું?

જોયું કે એક નાનું સરખુ ઝરણું ખળખળ વહી રહ્યું હતું. ઝરણું નાનું હતું પણ વેગવાન હતું, વેગથી પાણી ડહોળું થતું હતું. ત્યાં એકેય છોડ ઉગ્યો નહોતો, એકેય પક્ષી બેસી શકતું નહોતું. ઝરણું આગળ આવતાં પેલા મોટા ઝરણામાં મળી જતું હતું. પણ ક્યાં ગયો એનો વેગ, એનો ખળખળ અવાજ? સંગમ થતાં એ ઝરણું શાંત બની જતું હતું. જીવનનો સાથી મળતાં એનો ઉર્જાજલો સ્વભાવ શ્રી ગયો હતો. ત્યારે શું બે મટી એક બની જવામાંજ જીવનની સાર્થકતા હતી? હા, એમજ હતું.

બાળાના પ્રશ્નને તરતજ ઉત્તર મળ્યો. જીવન એકલવાયું લાગ્યું. સોડમાં સાધીની જરૂર જણાઇ. પુષ્પનો ઉપયોગ શો કર્યો તે સુઝ્યું. પણ વનમાં સાથી ક્યાંથી મળે? ત્યારે શું સંસારમાં પાછું જવું? પણ એ કેમ

બને સાથી તો જોઇએ. તે વનમાં મળે એમ નથી અને સંસારમાં પાછું જવું નથી; તો હવે મનઃકામના કેમ પૂર્ણ થાય? શું કરવું? પણ અરે:-

અસર જળ ઉદ્ધતમે હૈ તો, ખીચકર આઈ બ્યેગે હમે પરવા નહીં હસસે, અગર વહ સ્થ ખેઠે હૈ.

ખરેખર, જે પ્રેમમાં બળ હશે તો સાથી પોતાની મેળે આવશે.

બાળાના મનનું સમાધાન થયું. “બાળા વાટ જોતી બેઠી. દાઢમાં કુલ છે. ને દષ્ટિ સંગમ લાગી છે.

રમણીયે કોઇનો પગરવ સાંભળ્યો ને ચમકી. મંભળાયું કે: “હું આવ્યો છું. હિંચું જો.” બાળાએ હિંચું જોયું.

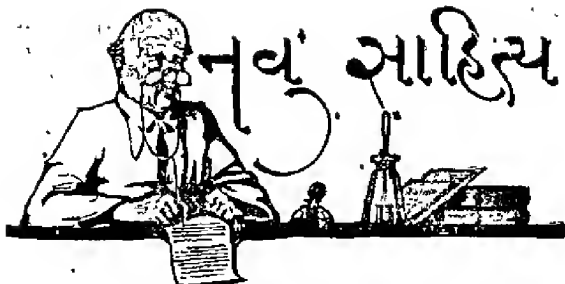
અહા! સ્વપ્ન હોડી ગયું. સામેજ સૂર્ય-નારાયણનાં દર્શન થયાં. શુભ શકુન થયા માની બાળા હર્ષિત હૃદયે પલંગમાંથી હોડી.

* * *

કેટલાય મહીના વીતી ગયા છે. હજી કોઇ આવ્યું નથી, છતાં બાળા વાટ જુએ છે. એનો પૂર્ણ વિશ્વાસ છે કે, એ આવશે; અધુરાં જીવન પૂર્ણ થશે. સ્વપ્નસંદેશમાં પૂર્ણ ચકલી ઇચ્છા સત્પ્રજ્ઞિમાંજ પૂર્ણ થશે.

શું એની ઇચ્છા પૂર્ણ થશે? સાથી આવશે? સાથી મળશે? અધુરાં જીવન પૂર્ણ થશે? હાથર નાણું!

લેખક

રા. શંકરપ્રસાદ છગનલાલ રાવળ,
સભ્ય, સાહિત્યસંસદ.

કાલેલકરના લેખો-લેખક: અધ્યાપક
હતાત્રેય જાલકૃષ્ણ કાલેલકર.
પ્રકાશક: નવજીવનપ્રકાશન મંદિર, અમદાવાદ
કીમત રૂ. ૩-૦-૦.

અધ્યાપક કાલેલકરે આ યોગ્ય વર્ષોમાં
આપણા સાહિત્યની જો સેવા કરી છે તે એટલી
ખંધી વ્યાપક અને સત્વરથી છે કે એ મહા-
રાષ્ટ્રીય ખંધુ વીરો આપણને પ્રેમભર્યા પક્ષપાત
કે અભિમાન થયા વગર નથી રહેતા. આપણા
યુજ્જ્વાળને એમના પુરુષાર્થનું કર્મજોષ કરી
એમાં જ્યારથી એમણે જોનાની છત્વનપદ્ધતી
અંદરી છે ત્યારથી એમની વિવિધતાભરી
નવીન વિચારસપ્ત સરસરી વાણીના અખંડ
રસજ્વાલથી એ આપણને આકર્ષી રહ્યા છે.
સવખ સ્તનસો સુગાંધીસ પૂંજોના આ મોટા
અને ફળદાર, લેખસમૃદ્ધતા રૂપમાં યુજ્જ્વાળ
ના સાહિત્યની અધિકારીની એમની સતત
અને અનન્યસાવલરી અનેકધા ભક્તિ બોધ
આપણને એમને માટે સદસા માન ઉત્પન્ન

થઈ આવે છે. આપણા ગદ્યસાહિત્યને એમણે
આ રીતે સંગીન અને વિચારપૂર્ણ લેખો
લખી વાણું અભિવર્ધિત કર્યું છે એમાં શક
નથી. આવા વિવિધ સાહિત્યસંદર્શોભર્યા
પુસ્તકને પ્રમિદ્ધ કરી આપણી આગળ રજૂ
કરતા માટે નવજીવનપ્રકાશન મંદિરને આપણે
અભિનંદન આપ્યા વગર રહી શકતા નથી.

આપણું ગદ્યસાહિત્ય દાલ અનેક પાખડી-
એ ખીરે છે. આ છીકવણીને મહાત્મા
ગાંધીજી અને એમના નિકટવર્તી ભક્તમંડલને
દાણે વાણુંએક રજૂ નવચેતન મંજુ છે. ગાંધીજી
જેવા વિષયવધ અને વિષયમાન્ય માનવવિજ્ઞાનને
દાણે યુજ્જ્વાળી ભાષા અને સાહિત્યને જે
નવજીવન, નવરહેઠમંરેકાર, નવજીવનનિધામ અને
વૈવિધ્યવિયુગતા પ્રાપ્ત થયાં છે તે આપણા
સાહિત્યના ઈતિહાસને લાંબા વખત સુધી
વાદગાર થઈ રહે જ્યાં છે. અને એ ઈતિહાસના
કોઈકોઈ કીર્તિસ્તંભો જ્યારે અધ્યાપક
કાલેલકર જેવા યુજ્જ્વાળ ખદારના

સમૃદ્ધિવાન વિચારક અને લેખકે મહારાષ્ટ્ર-થી આપમે આપણા જેવીજ સ્વભાવસુંદર ગુજરાતી શૈક્ષીમાં રચી આપ્યા છે ત્યારે તો એ ઇતિહાસને એ સર્વ વિશેષ યાદ રહેશેજ. વિદ્વાન અધ્યાપક હવે તો પુરા કીર્તિમંત્ર અપે ગુજરાતી યજ્ઞ રહ્યા છે. છતાં અનેક રીતે ખીંચેલી એમની માનુષીય મર્યાદાના ઉચ્ચ પ્રતિના સાહિત્યના સુંદર અંશે લાવી એમણે ગુજરાતીમાં એકાકાર કરી દીધા છે એ લાભ આપણને જેવાંતેવા મળ્યો કહેવાય નહીં.

અધ્યાપક કાલેલકર એક અયાગ વિદ્યા-વિલાસી છે. વેદાંતીની પારાયણ દાનસમૃદ્ધિ ધારણ કરતા હોવા છતાં એમનામાં હૃદયરમ્યાં ઋણુની યાત્રકવત્ દોષદોષ ખજખજ યજ્ઞ રહી છે. આપણા જુના અને નવીન શ્રેષ્ઠ વિચાર-ખલોનું એમનું ત્યાગી જીવન સમમર્યાદાન બની રહ્યું છે. 'સંસારશુ સરસો રહે ને મન ભારી પાસ' એ અર્જુનગીતાએ ઉપદેશોદ્ધા એ નાગી વિરાગી છે. પ્રવાસને-આચારવિચારનાં જીવન-સાંદર્ભોને સુદૃઢ અને સુસ્થિર કરી ચુકનાર પ્રવાસને-એમણે પોતાની જીવનયાત્રાને એક પ્રિયમિત્ર બનાવી દીધો છે. આવા પ્રવાસોમાં આપણી અગાધ સાંદર્ભની તીર્થાવલિઓમાં ફરીફરી એમના આત્માએ આપણી યુગોથી ચાલી આવતી સંસ્કૃતિની, આપણાં શાસ્ત્રોની અને પૂર્વપશ્ચિમની ગણ કાલ સુધીની વિદ્યાકલા-ઓની સામગ્રીઓનો મોટો સંચય કર્યો છે. જગતનાં હિતોનાં ચિંતનમાં કદમોલકમાત્રા સખી નાગી રહેલી એમ "નિરતિપ્રતિતમરી માનસિક સૃષ્ટિ એમને પ્રજુ અને પ્રજુતાલાર માનવગણ-ઓની વચમાં સુંદર રીતે જીવનલીલા રમાડી રહી છે. આ સૃષ્ટિના એક સાની રસિક જેવા એ પોતાની સચિત શક્તિઓ જેને નેષ્ટએ તેને માટે છુટથી વહેંચી રહ્યા છે.

એમની શક્તિઓની લહાણીઓ કરતાં એ સત્યનું પરમ ધ્યેય અને તપ ચુકતા નથી. સત્યને ખાતર મોંઘુ આત્મસમર્પણ કરતાં એ આંચકો ખાતા નથી. આપણા દેશના સાક્ષર જીવનને આપણા વર્તમાન રાષ્ટ્રીય જીવનસાગર-ના તોફાની વાતાવરણે ધમ્મજ્યાં-અનિશ્ચયાં, ધાર્યાં-અણધાર્યાં પરિણામોનાં ખડકો ઉપર નિદંયતાથી અદ્રાવ્યાં છે. આ અધ્યાપક પણ આવી પરિસ્થિતિઓથી સુઘટિત રીતે ઘડાયલું એક જીવંત ઉદાહરણ છે. આમ નહીં હોત તો સરસ્વતીદેવીનાં ઘણાંએક શાંત, ચિરંજીવી, મનોહર અને આત્મોદ્ધારક મંદિરો અધ્યાપક કાલેલકર જેવા અનેક દેશજન્યો પાસે આપણે અત્યારસુધીમાં અણપી શક્યા હોત. આર્યસંસ્કૃતિએ વિહિત દરેક સત્યને અને દેશના વર્તમાન ધારાઓને હમણાંહમણાંના ઉમ અને આશુ વિગ્રહો કરવા પડે છે. આ વિગ્રહો-ને લીધે માત્ર અધોગતિને પાત્ર દીધી કારાગૃહ-નિવાસ ઘણાંએક સાક્ષર આત્માઓના ધારા-પુસ્તકોના ઉદ્ભવનને પરિણામે કહી કીડાર્યાન તો કહી અંતિમ દુન્યવી રથાન યજ્ઞ પડ્યો છે. કાલેલકરને પણ આ વિષમ રિષ્ટિને વરસું પડ્યું છે. એમાં એમની બલિદાનની લોકેષણ કે સ્વર્ગેષણનો એમને તો મહિમાજી માન્ય પડ્યો છે. અને એ મહિમાને એમણે ચુકા-કંડે અને નીકરનાથી એમના આ લેખોમાં વ્યાંત્યાં ઉચ્ચાર્યો છે.

સામાન્ય રીતે મહાત્માજી અને એમના અનુયાયિમંડલના દિનપ્રતિદિન વૃદ્ધતા બતા લેખોનાં પુરના એક એકંદરે એકજ દિશા પ્રતિ વહે છે—વિશેષે કરીને રાષ્ટ્રીય જીવનનાં પ્રોત્સાહન અને નિરૂપણ પ્રતિ. એમના પેપરને લખને એ મંડલે આપણા દેશકાલને નેષ્ટ ધણુંએક રાષ્ટ્રીય સાહિત્ય દેશભક્તિપ્રધાન દર્શિ-

મિત્રુથી આજસુધીમાં જન્મે કયું છે શુદ્ધ સાહિત્યનાં ચિત્રો એ મંડલ ધણી વાર આવેએ છે, પણ એ ઝાણુનાથી અથવા રાષ્ટ્રીય સાહિત્યના બોમે તો નહીંજ. એન - છતાં પણ અખ્યાપક કાલેવર વગેરે દેહસાક માદિત્ય-રસિક લેખકોએ અનેકવિધ પ્રતિબોધી આખરીએ અથવા છતાં પણ શાંતિ મેળા ॥ લખ શુદ્ધ સાહિત્યનાં તપ ને ક્ષેત્રને સમરે મુક્યા નથી. આને લીધે આપણને માધીજીની માથે પ્રત્યક્ષ અને પરોક્ષ રીતે સત્ય અથવા ધર્મીયોએ વિચારસિદ્ધિ સરકાઓમા માદિત્ય ની દેવીની થોડીથોડી પણ અમોઘ અને મંજીન પૂન આજુ રહી છે યુગગતે તેના ક્ષણ પ્રેમથી સ્વીકાર્યો છે અને સ્વીકાર્યો જાય છે

માધીજીના મડવની પ્રવાન સાહિત્યએવા મોટા પ્રમાણમાં ક્રમિક સાહિત્યની છે. સાહિત્યથી જો કે આ ઉપમાદિત્યની કાદિ ઉતરતી છે છતાં એને એના સ્થાનમાં રાખીને ને રીતે ખીલવ્યું છે અને એનાં પુર મુજસતના નિરક્ષર જીવનપરોમાંએ સરકા ઉતરત્યા છે એથી લોકસિદ્ધિયુગ મોટામાં મોટું એક લક્ષ્ય એ મડવે પાડ પાડ્યું છે. આ જાનનું માદિત્ય હજી આપણા યુગરાતમા નેરુદ્ય આ મંડલે શુદ્ધ લોકસેવાલાનથી ખીલવ્યું છે તેનું અને તેરનું ખીજ કાદ્યએ હજી સુધી નથી ખીલવ્યું એમાં એની સર્વોપરિતા અને વિશેષતા રહેતી છે

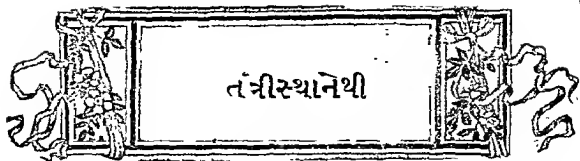
કાલેવરના આ સંપ્રદમાં આવી જાતના ઓછા કે જુદા અનુકરણરતા ક્રમિક માદિત્યના અશો છે. છતાં એમના વ્યક્તિત્વની કેક મીઠાશ, પુરાણના, નવીનતા અને નવ દલો લીધે એની આકર્ષકતા જન્મે ઉપ્પી લાગતી નથી. ક્રમિક સાહિત્યમાં રમેત જેવાં

રહી જાય અને કેજાણુ કાલે જમી છો એવા ધણાએક લેખો લાગતને આ સંપ્રદમાંથી થોડાજે ભળી શકશે

અંકપ્રકાશક કહે છે: “આ સમદમા મુકેલા ધણાખરા લેખો: ‘નવજીવન’ ને માટે અને કેટલાક જુદાંજુદા માનિકો માટે લખામયા. કેટલાક લેખો ફક્તપ્રિયિત માનિકો માટે લખામયા તે અને ખીજા થોડા અપ્રસિદ્ધ લેખો પહેલીજ વાર આ મંપ્રદમાં મુદિત થાય છે.”

ક્રમિક સાદિત્ય પીશે આપણે ઉપર કહી ગયા. આ સમદમા પછી મસિક સાદિત્ય આવે છે કાલેવરના આ એ પ્રતિતા લેખો વચ્ચેનો એક સમજવા આપણે પ્રતેકના બે દુકા દશાત લઈએ:

૧. અવપણમા નેમણે (શ્રીકૃષ્ણ) ઝોવાળી-આનો ધધો કપો. મોટા થયા ત્યારે સદસ બન્યા. રાજસ્ય પસ નેવા રાજદ્વારી ઉત્સવમાં પોતે એકી પત્રાવલો ઉપાડવાનું કાન પોતાને માટે પસંદ કયુ આજે કપો લોકતાપક આટલું નિષ્પાપ જીવન દાખવી શકે ? શ્રીકૃષ્ણે ઇદને ગર્વજ્વર હપ્પે, જાદાનો જાનમર્વ જમાનો ખાપએને પોતાનું રહસ્ય મનજાવ્યું. નારદનો મોહ દાખ્યો, છતાં પોતે તો અન લગી ઝોવાળીયુગ રહ્યા. એપીજનપણ એજ નાપ એમને પસંદ પડ્યું, જનમાડાજ એમણે આજુવજુ તરીકે વહાવી કરી: સદામાના તાદુલ, વિકુરના ધરનું બાઝનું પાવું અને દ્રોપદીની સાદી પરીણામતથીજ એમનું દૈયું દયું. કુખળની સેવા સ્વીકારવામાજ એમણે કુતાર્થતા મળી. એ તો બરીયોના દેવ. ‘દીનનડુ:ખદરણુ દેવ સંતનદિતકારી.’ લોકતાપક શ્રીકૃષ્ણ નવજીવન તા: ૨૭-૬-૨૨)

તંત્રીસ્થાનેથી

કલાપ્રદર્શન ને કવિ નાનાલાલ

અ મહાપાદમાં કલાપ્રદર્શનનો ઉત્સવ બરોબર ઉજવાયો જોઇ અમને ધણો સતોષ થયો છે. કવિ નાનાલાલ અને રા. રૂપિશંકર રાયળ જ્યેનાનાં ઉત્સાહ પાઠ્યાયસો પ્રયોગ સફલ થયા વિના રહેજ નહીં એમ અમારું માનવું હતું. અને ગુજરાતી સંસ્કારમાં આ પ્રવૃત્તિ અભિવૃદ્ધિ કરશે એમ અમને આશા છે.

અમને ધણુ આનંદ તો એ થાય છે 'ક કવિ નાનાલાલે આ પ્રવૃત્તિ સાથે તાદાત્મ્ય સાધ્યું' છે. એમનું ભાષણ એમના યશ અને સાદૃશ્યમાં એમના સ્થાન-જતે-ને શોભાવે એવું છે. ગયા બાદરવામાં 'ગુજરાત-એક સાંસ્કારિક વ્યક્તિ'માં આપણી સંસ્કૃતિની રૂપરેખા દોરવાનો આજો પ્રયત્ન કરવામાં આવ્યો હતો. કવિએ આ પ્રયાસ એજ દિશામાં કર્યો છે; અને એમનું લાક્ષણિક દૃષ્ટિબિંદુ સુંદર રીતે ઉચ્ચારી આપણા સંસ્કારની રૂપરેખા રચી દેવાનું ધણુંજ અમૂલ્ય અને અગત્યનું કામ કર્યું છે. ગુજરાતને એ સ્વાતંત્ર્ય (Freedom) અને સંયમ (Discipline) નું સંમેલનસ્થાન ગણે છે. ગુજરાતને "સ્વાતંત્ર્ય ને વ્યવસ્થા; તપ, શક્તિ ને સંયમ"ની ભૂમિ ગણવાના અધિકારને આપી પુષ્ટિ મળેલી જોઇ અમને આનંદ થાય છે.

મુંબાઇ વિદ્યાપીઠ

મુંબાઇ મુનીવર્સિટીની વ્યવસ્થા તેમજ મુળ ફેરવવા માટે સેન્ટ ઝેવીઅસ કોલેજના અધ્યક્ષ, તેમજ રા. લક્ષ્મીદાસ રવજી તેરશીએ લખેલા નિબંધો ધણુએ વિચાર સુઝાડ છે. અહીં તેની મોંઘ લેવા ઉપરાંત વધારે યદ શકિ તેમ નથી. વિદ્યાપીઠ પ્રત્યેક પ્રજાના સંસ્કારો જાળવી અને તેમને ઉત્તેજે એ સિદ્ધાંત સૈને મંજુર લાગે છે. અને તે અર લાવવા વિદ્યાપીઠની રચના ફેરવી તેને અક્ષરશઃ શિક્ષણજનક બનાવવામાં પણ સૌ સંમત થશે. પણ એમ કરવા જતાં ઉદ્ભવતી આર્થિક અને વ્યાવહારિક મુશ્કેલીઓનો કેમ નોડ લાપવો તે મહાપ્રશ્ન છે. અવકાશ મળ્યે આગતા આંકમાં અમે એ પર વધારે વિચાર જણાવીશું.

પ્રેસીડેન્ટ ડૉ. વીલ્સન

૧૯૨૪ ના વર્ષની શરૂઆત દુનીઆના મહાપુરોનાં જનમમાં ઉપલબ્ધ કરનાર થઇ છે. ઈર્ષ્યાનું પ્રધાનમંડળ નબલસાચું. ગાંધીજી છુટયા. કોમરેડ લેનીન રશીઆને રડનું મુકામે ગયો. અમેરીકાના માજી પ્રેસીડેન્ટ ડૉ. વીલ્સનનો દેહાંત પણ આજ અરસામાં થયો.

પ્રેસીડેન્ટ ડૉ. વીલ્સન એટલે વ્યવહારજુદિ વિનાના આદર્શની નિષ્ફલતાનું દર્શાવ. પ્રેસિડેન્ટ

આ પુસ્તકના સવળા લેખોને પ્રકાશન મંદિરે જીજ્ઞાસુ વિભાગોમાં ઔચિત્યમુદ્દિ-
થી વહેંચી નાંખ્યા છે. પ્રાર્થના, ચરિત્રકીર્તન,
ઇતિહાસ અને જીવેણ; જીવંત ઇતિહાસ,
જેવેણી, સમાજશાસ્ત્ર, સ્વદેશી, તત્ત્વચર્ચા,
સાહિત્ય અને કલા; રાજકારણ-સિદ્ધાંતચર્ચા,
રાજકારણ-પ્રમંથચર્ચા વગેરેવગેરે શાસ્ત્રીય
વિભાગોના કોઈપણ ભાગ આપણે
વાંચવા શક કરીશું તો એમાં વધતો જતો
રસ આપણને એના પુરપૂરાદમાં એસએર
ધમકી લઈ ગયા વગર રહેશે નહીં. લેખકના
વિષયોની સૃષ્ટિઓ અનેક છે. પ્રત્યેકમાંથી એ
એક વિષય પસંદ કરી લે છે અને એનું આત્મ
અને બાહ્ય પરીક્ષણ કરી કરતી અને હમ્તા-
મલકવત્ પ્રલસ કરી નાખે છે. પ્રજુ, યાન,
કેમ, માનવ, ઇતિહાસ, ધર્મ, સરૂતિ, સ્વતંત્રતા
અને શાંતિ: આ સર્વ એમના પ્રિય વિષય છે.
પ્રત્યેકને એ કેશવ્યથી ચીતવે શકે છે. એકને
બીજા સાથે ઔચિત્યથી સંકળી શકે છે.

કહેવકરના લેખોનો મોટો ભાગ નિર્ધનમક
લેખો છે. નિર્ધનને થોડા એમની સેલી
સૂક્ષ્મતાથી ઘડાઈ ગઈ છે. ભાવાત્મક કે
કથનાત્મક સાહિત્યસૃષ્ટિ એ આવી સૂક્ષ્મતાથી
રચી શકે છે કે કેમ એ આ લેખોમાં આપણે
એમ શકતા નથી.

સંમર્દની લેખાવલિ કહેવકરના કારવાસ-
નિવાસ સુધીની છે. ભાગી મુજા થઈ ગયા
પછી એમના લેખો પાછા પહેવાંની માફકજ
અખંડ આલેખાવા લાગ્યા છે.

મુજરાતી આગમને આ લેખોમાંથી
પોતાના જીવનનું નિરીક્ષણ કરવાને જ્યાંલા
પુમ્ની સામગ્રી મળે એમ છે. પ્રાચેક શૂદમાં
આ લેખો એક નહીન વિચારસૃષ્ટિ કબી
કરે એવા છે.

જવટે અધ્યાપક કાનેલરને એક વિનિતિ-
મશાકી સાહિત્યનાં જગોનુ એમનેદાથે મુજરાતી-
માં એક રેખાચિત્ર રચાવ. મુજરાતને અનેક
રીતે અપનાવનાર વિદ્વાન અધ્યાપક બાદશી રહી
વિનિતિનો રવીકાર કરશે એવી આશા મળીશું.

સ્વીકાર

સીપાલીએના બજારવાનો ઇતિહાસ
(બંગાળી મંચી) અનુવાદક રા. મદારાકર
ઈલ્લ દલે. પ્રકાશક રા. જાતગકર જીવશજ
એલી મૂલ્ય. ર. ૪-૦-૦

હોદી ઇતિહાસના એક પ્રખ્યાત પ્રકરણને
લખેના આ સુવાચ્ય ગ્રંથ આરંભી બાજામાં
પરિણત છે, પણ મુજરાતી લેખકો અત્યંત
અશીષવર્તી આવા પુસ્તકો લખે એ ખામ
હજીવાજે છે.

બાળબીતમંગ્રેહ ભાગ બીજો. મનોજક
અને પ્રકાશક: રા. બાલમદ પુલદાસ શાહ
મૂલ્ય. ર. ૦-૧૨-૦.

વિષયક્રમ બાને કેવળ કામને સરજો લેખક

રા. ભાનુ બાસ પ્રકાશક મેમમ શુક્લ સધર્મ,
મુમલ.

અનગવિષ બાને જાજીનમજ જહર: લેખક:
રા. ભાનુ પ્રકાશક શુક્લ સધર્મ, મુમલ.

મુજરાતી કહેવતસંગ્રહ સ્વ. આશાનામ
દલીપદ શાહ પ્રકાશક રા. મુજાયદ આશાશમ
શાહ, અમદાવાદ મૂલ્ય ર. ૪-૦-૦.

પોરવરમુનિવાસ અને અધ્યમ બ્યારોગ
અનુવાદક શ. હમ્મરલાલ વીમાવાળા પ્રકાશક:
રા. નદરલાલ મુમલદ વીમાવાળા, સુરત.
મૂલ્ય ર. ૦-૧૨-૦.

બાર વર્ષનું બાળક (અંગ્રેજી) તંત્રીઓ
મદેન પુનર્ગીભાઈ કાબાઈ અને રા. કેશવપ્રસાદ
છોટાવાલ દેશાઈ. પ્રકાશક રા. જીવનલાલ
અમરશી મહેતા, અમદાવાદ. મૂલ્ય ર. ૨-૦-૦

અવાજ દબાઈ ગયા, અને વરસુખ્યા કાંસનો અને સ્વાસ્થ્યસાધક ઈંગ્રેડિયન્ટો જય થયો. ભાવનાશાલી પ્રેક્ષકરના ઉત્તમ આદર્શોના જબ્બા નીચે ધૂતોની કલાને વિકાસ પામવાનો વધારે સુયોગ મળ્યો એમ કોણ નહીં કહે?

પણ કેટલીક નિષ્ફલતાઓ સફલતા કરતાંએ વધારે હિંમતી છે, અને આવતી કાલનો ભાવનાશાલી વીર એ નિષ્ફળ થએલા આદર્શોને વ્યવહારનાં અમૃત છાંટી સજીવન કરશે. આવી નિષ્ફલતાઓમાંથી પ્રગટતી સજીવતામાંજ જગતનો અમર ઇતિહાસ લખાયેલો છે.

મનમુખસાલ રવજીભાઈ મહેતા

કાઠીઆવાડના જનસમાજમાં રાજકીય પ્રવૃત્તિનું ચેતન પ્રગટાવનાર મનમુખસાલ રવજીભાઈ મહેતા અડનાકીસ વર્ષની હિંમતે અવસાન પામ્યા છે. આ અસહકારના જમાનામાં પ્રજામાં સ્વાતંત્ર્યપ્રશ્ન પ્રેરવા માટે અને કેટલાંક દેશી સંસ્થાઓની અધિકૃત રાજનીતિમાંથી લોક-સમૂહને અચાંચવાને ખાતર તેઓ અધ્યાગ

પરિશ્રમ કરી રહ્યા હતા. જો કે રાજકીય પ્રવૃત્તિ તેઓ આગળથીજ કરતા આવતા હતાં તોપણ ગાંધીજીના અસહકાર પદ્ધતિ તેમાં તેઓએ આગળ પડતો ભાગ લીધો હતો અને ત્યારથી તેઓ વિશેષ પ્રસિદ્ધિમાં આવ્યા હતાં; અને તેમાં પણ કાઠીઆવાડનાં દેશી સંસ્થાઓના ભક્તાપૂર્ણ કાયદાઓથી કચડાયેલી પ્રજાને નીતિની રીતિએ તેમાંથી મુક્ત કરી સ્વતંત્ર બનાવવા જ્યારથી તેઓએ શરૂઆત કરી ત્યારથી તેઓ પ્રજામાં વધારે આદરણીય થયા હતા.

કાઠીઆવાડની દેશી પ્રજા માટે તેઓએ અત્યાર સુધી જે પરિશ્રમ કર્યો છે તે ખરેખર કાઠીઆવાડના પ્રજાજનનાં હૃદયમાં ચિરસ્મરણીય રહે તેવો છે. અને તેથી તેમના જેવા એક દેશહિતેથીના અવસાનથી ગુજરાતે-તેમાં પણ ખાસ કરી કાઠીઆવાડે એક અપૂર્વ દિતસ્વી ગુમાવ્યો છે એમ કહીએ તો ખોટું નથી.

તરીકે એમણે જીવન
ચલે ક્યું. અને ૧૯૧૨
માં કંઈવેઈટની કડી સાથે
થી કંટાળેલા અમેરીકા-
ના લોકસભાએ એમની
આવનાશીલતાથી આક-
ર્ષિત એમને પ્રેસીડેન્ટ
સર્વેશન ખડ આપ્યું.
૧૯૧૬ ની મુદ્દાથી
માએ ફરી ચાર એના
એજ સ્થાન પર એ
આખાએ એમની લોક
પ્રિયતાને પુરાવે છે

પણ એ રાજદારી
ભાવનાશીલતા આદર્ય
અવધારને મણકાપાં
વિના અમનમા વચ્ચે
પ્રવાસ કરે છે તેના
હવાના મહેલ આ
જમનમા આજુબાજુ કરી
ટકતા નથી. અને કે.ઈ
ચાર તે રોલ તેથીએ
સુચનાયે વધારી મુકે
છે પ્રેસીડેન્ટની કમન
એ એનું જીવન ઉદા-
રણ દતા

એમણે એમની
આવનાના કીરિસમુદ
માંથી ચાક રતો નીપ-
જાઆ અને પુરોષીય

મદાયુદ નમરે શાનિને સરેઆ વ- એ
રતોનુ તેજ પ્રસારતા એમણે પ્રથમવ્ય પણ
એ રતોના નેજાથી અન્નપ્રા એમના નવનોને

વીરમ્બાનના

મનનુજવાન રત નાજો કહેતા

અમુકાચથી

મનરાજના પ્રથમી રાજ્યનીનિરોનો પ્રથમ
ન રેખાને પરિણામે અમેરીકા દારનારપદ
મયુ, જમની નજરામ યયુ, નાના રાજ્યોના

રાજાધિરાજ

(અનુસંધાન ૫૪૬ ૫૧૦ થી)

પ્રકરણ ૧૦ મું

જેમાં વાહુડ કાકને છોડવવા જાય છે

આ થોડા દિવસોમાં રાત્રમાં ધર્મોદ્ધાર કરનાર પડી ગયો હતો. તેમની એકાચ આંખો, ફાટતાં નરકોરો, અને તેમના શરીરની મનુષ્ય જે સ્વભાવતા તેમના હૃદયમાં રમી રહેલા પશુ હિંસાદાને દેખાડી આપતાં. એમને યાક લાગતો નહીં; ઉપ આવતી નહીં; એમની રકતી ખુટતી નહીં. એકે વસ્તુ તેમની પ્યાનમદાર જતી નહીં, અને એકે આપનનો કુપયોગ કરવાનું તે સુક્તા નહીં. કોડીલા ને સત્તાના શોખી કુંવરમાંથી તે એકદમ પ્રકયકાર બની ગયા.

કેટલાક સ્વભાવોમાં સાનત્ય અને એકતાનાના દમોશાં દેખાય છે. કાં તો કમ એકાગ્રતા, કાં તો સ્વસ્થ કર્તવ્યપરાયણતા, કાં તો સુગંધુર સમિક્ષતા, કે કાં તો નીરાંત કે નિર્માદ્યતા એકાધારે જીવનમાં વહે છે. પણ કેટલાક સ્વભાવોમાં જુદેજુદે વખતે જુદી-જુદી ધુન આવે છે; એટલુંજ નહીં પણ કોઈકોઈ પ્રસંગે એ ધુન એવા જોરથી આવે છે કે રખેને તે માણસ ધુનમાં ને ધુનમાં મોકાઈ થઈ જાય એવું જોનારને લાગી આવે છે. જ્યસિંદેવ મહારાજ આવા ધુતી હતા. પોતાના અભિમાન શીવાય તેમના સ્વભાવનું કોઈપણ અંગ ચિરસ્થાયિ હતું નહીં. પાટણના પ્રતાપી નરેશ; સોલંકી કુલના અવતરસ; વિજયી સેનાના નાયક; અને ગુજરાતની અદ્યત્ત સમૃદ્ધિના ધણી પોતાની મોટાભાના તોરમાં ને તોરમાં રહેતા. પણ જતાં ધુન આવતાં તે બધું જુદીને વિદ્યારી

થઈ રહેતા; ધડીમાં સ્વાર્થી અને વહેમી થઈ જતા; ધડીકમાં કિદાર અને નીખાલસ દીલના બની જતા. કોઈ પ્રસંગે તેમની મુત્સદીપણની પ્રતાપી ચમક બધાને આંછ નાખતી; કોઈક વખત ભલામની જલધારા ચારે તરફ પ્રસરતી. જે આખરામૂતની મદદથી અમાનુષી યંવાનો દાવો કરતા તે કોઈક વખત મનુષ્યહૃદયના સદ્ગામી મહેશ્વરથી દરોવી રાકતા.

દિગામ્યના પ્રદેશોમાં જેવી અનિશ્ચિત પ્રકૃતિ હોય છે તેવા મહારાજ હતા. પલ્લમાં પ્રખર તાપ પડે અને પલ્લમાં વાદળાં ઘેરત આવે; દેમાર વરસાદ અટકી જઈ એક પલ્લમાં પ્રકૃતિ દસવા મંડી જાય; લીલાતરી અને દિમ બનેનાં કાંદવં ત્યાં દેખાય, બધા ફેરફારે અજાગળના થઈ જાય; પણ ગમે તે વખતે અનેક સ્વરૂપોમાંનું એક સ્વરૂપ જે હોય તે સ્વરૂપ એક જ હોવાનુંજ.

મહારાજને આવ્યારે આવી એક પ્રચંડ ધુન આવી હતી. જગજો તે રુદના અવતાર હોય તેમ તેમજે જુનાગઢનો વિનાશ કરવા નાંખી ન્યૂ આરંભુ હતું.

માંદગીમાંથી હિંમત પડી મહારાજની આ ધુન એવા સ્વરૂપમાં પ્રગટી હતી કે જે લોકો તેમને વર્ષો થયાં ઓળખતા હતા ને પણ અકિત થઈ ગયા. વર્ષો થયાં ભડવીર દેખાતા મહારથીઓ આ જયજંત પ્રનાય જોઈ અંગ્રાઈ ગયા. જે જયદેવની તરફારથી કે આખરાની ધાકથી ફરી મુગ્યા ન હતા તે મહારાજની આ ધુન જોઈ લોભ પામ્યા. પુત્રની માંદગીથી મીનગદેવીને જેટલી ચિંતા થઈ હતી તેટલીજ ચિંતા આ ધુન જોઈને થઈ. પણ જે કિછળી રેલને કોઈ યંજાને તો તે પણ તેમની આ ધુન રોકી શકે તેમ ન હતું. જેમને શરૂ ચઢાવવાની જરૂર દેખાતી તેમનું શરૂ અત્યારે કોઈ કતારે તો સારું એમ તેને લાગ્યું.

માસિક રોજનીશી

—૨૨૨૨૨૨—

ફેબ્રુઆરી ૧૯૨૪

તા. ૧ શી—મુબાઈના શ્રી. યાંસ્વાલ બેંકરને બ મહેા મદાસખાની કોરોબારી, બેઠક મળી

શ્રીયુત વિઠ્ઠલભાઈ પટેલ વડી પારલભાઈ સ્વરામ્યાપકુલા કંચનાયક સુદાસા

કાફા કાલેકર છટવા

તા. ૪ શી—મદાસખા ગાંધીજી કુરવા

તા. ૬ શી—મુબાઈના મદાસખાની મુકિતને લક્ષ્મણદાસ પાળવામા આવ્યો

તા. ૭ શી—મયુલકારના માણ વડી શ્રીયુત મીનાબે પોલુને વર્ધની અને મુદ્રક શ્રીયુત મન લાલ વનમળીદાસને એક વર્ધની સખત કંઠની સભ થઈ

તા. ૮ શી—મદાસખાની મળને પહેલો સદેશો.

તા. ૯ શી—અમદાવાદમા સ મીતપરિવરની બેઠક મળી

તા. ૧૦ શી—મદાસખાની મુકિત માલ માળા દેરામા હસવને દિવસ હળવાયો.

તા. ૧૧ શી—કાઠીઆપાંડ રામશીવ પરિવરના વિદા શ્રીયુત મનસુખલાલ રવજીભાઈ મહેતાજી અવસાન થયું

તા. ૧૨ શી—મદાસખાને રૂ. ૧૦ લાખની લેવી અર્પણ કરવા શ્રીયુત વલ્લભભાઈએ એક થઈ બંદાર પાડી.

શ્રીયુત વલ્લભભાઈ પોલુની અમદાવાદની મુબી મીપાલીગના પ્રમુખ તરીકે, શ્રી બલુભાઈ પી. કાંલેની છબામુખ અને સાબાસમિતિના પ્રમુખ તરીકે અને ટા. કાલુગાની આદેશવિમાનના પ્રમુખ તરીકે ચુઠાવી થઈ

તા. ૧૬ શી—આવનગર ખાને મળવારી સખાની સા તપરિવરના સખાતપંડળના પ્રમુખ તરીકે શ્રી

પરુશી અને કપપ્રમુખ તરીકે શ્રી. લક્ષ્મીભાઈ રામજીદાસ મહેતાની ચુ ઠળી થઈ

તા. ૧૬ શી—પરિવરમુખેના રોપી નાના બાઈ શ્રી કાલિભાઈ કવેરભાઈ પટેલે વડીલાલ ભેડી ગુજરાત (કુપા) છુટકાની સ્થાપના અને મહેસલ

તા. ૧૭ શી—ગુજરાતના બાલીતા બદારવડીઆ બાબર દેવાને વડેદરા રામ્યાની પોલીસે પકડ્યા.

તા. ૧૮ શી—મદાસખાની કોરોબારી સમિતિના કરાવ અનુસાર માપીખાસ રાક થયા.

મુબાઈની નેરાનલ મેડીકલ કોલેજની પ્રજ સંલિ "મદાસખા માંધી કી જ્ઞાનલ હોસપીટલ" બિલવા કરાવ થઈ.

મુબાઈની નવી બાણસખા ના ગવન કે મુલ્લી મુખી

તા. ૧૯ શી—મુબાઈ સરકારનુ બદાસખા મુબાઈની નવી બાણસખાની બેઠકમા રલુ થયું. 'નવજીવન' અને 'યંગ હિંદીઆ મદાસખાએ લાખમાં લેવાની બાઈ દેવીદાસે અબર આપી.

તા. ૨૦ શી—મુબાઈના બાલીતા બાલીઆ સદેરી અને કોરવોદેર રોડ કસરાલ માગજી કાકરસીનુ અવસાન

તા. ૨૨ શી—મુબાઈની મીલદડવાળ સંબંધી તપાસ કરવા મુબાઈ સરકારે સમિતિ નીમી.

તા. ૨૩ શી—મુબાઈના ગવન કે મીલમહુરોના પ્રતિનિધિમંડળની મુવલત લીધી.

તા. ૨૪ શી—મુબાઈની મીલદડવાળ સખાની સરકારે નીમીલી કમીટીએ તપાસ શરૂ કરી

મુબાઈમાં વસના કાઠીઆવાડીએકમ સ્વ મનમુખ લાલભાઈ મહે સખાલ કુખુ કરવા કમીટી નીમી

તા. ૨૬ શી—મદાસખાએ આકાલીઆને નેજુ સત્યાગદ રોઆવવા સદેશો મોકલ્યા

“બોલાવ” રાગએ જરાક હસીને કહ્યું.
રાણી સાથે વધારે વાદવિવાદમાં તેમને સાર
ખાતો નહીં.

વાહડ દાખલ થયો ને હાથ જોડી ઉભો રહ્યો.

“વાહડ ! તેં જીનાગઢમાં કાક વીરો કે
સાંભળ્યું ?” રાગએ પુછ્યું.

વાહડ ચમક્યો. રાગને એ વાતની ક્યાંથી
ખબર પડી ?

“શું સાંભળ્યું ?” શાંત ને સત્તાવાહી
અવાજે લીલાદેવીએ સુધાર્યું.

“મને લાગે છે કે ભટરાજ જીવે છે.”

આ સાંભળી રાણીની આંખો ચમકી ઉઠી.

“ત્યારે મને કહેતો કેમ નથી ?” રાગ-
એ ગુસ્સામાં કહ્યું. “હમણાં બધી વાત કહી
ગયો ને એ સંબંધી તો એક અક્ષરે બોલ્યો
નહોં તું પણ તારા ખાપની માફક છાનામાંનાં
બંધું કરતો શીખ્યો કે ?”

“મહારાજ !” નીચું જોઇ વાહડે કહ્યું,
“ક્ષમા કરો. મારો વિચાર—”

“શો ?”

“કે કાલભટ્ટને છોડવી લાગી મહારાજને
હું પ્રસન્ન કરું.” વાહડે કહ્યું.

લીલાદેવી હસ્યાં. રાગની આંખ પણ જરા
હસી. તેમનો ગુસ્સો જતો રહ્યો.

“વાહડ ! અત્યારે ને અત્યારે જા—”

“જેવી આજ્ઞા.”

“દેશજ ને વીરાજને સદેશો પણ તુંજ
લખ જા.”

“હા.”

“તેમને કહેજે કે, મને આ વાત લાંબી
પહોંચે છે તે બીજકુલ ગમતું નથી. મને
આની મળવું હોય તો એકદમ આવે. તું લખનેજ
આવજે. પરમ દહાડે અહીંઆં બધાં મળવાનાં
છે. જે એમનામાં વખતસર આવવાની હીમત
ન હોય તો કહી દેજે કે જયસિંહદેવ સોઝાંકી
રહે ચડશે તો પછી કોઈની પરવા કરનાર નથી.”

“હા.”

“ને એમની પણ મદદ લેજે ને કાકને
પાછો લઇ આવજે.” રાગએ કહ્યું.

“અસારે અમને કાક વિના ચાલે એમ
નથી.” રાણીએ ઉમેર્યું.

“આ ! ભટરાજ જીવતા હશે તો ખાલી
હાથે પાછો નહીં ફરું.”

“પરમ દહાડે તમે ચારે જણ મારે
અહીંઆં જોઇએ.”

“જેવી આજ્ઞા.”

“જા. જલદી જા.”

વાહડ પ્રણામ કરી ત્યાંથી ગયો અને
મંગી પણ જવાની તૈયારી કરી રહી.

પણ એટલામાં મહારાજ ઉઠ્યા.

“કેમ જાઓ છો ?” લીલાદેવીએ સ્વચ્છ
અવાજે પ્રશ્ન કર્યો.

રાગ હસ્યા. પરમારી રાણી આજે
કેટલા દિવસ થયાં રીસાઇ ખેડી છે. કેટલાં
તો કહેણ મોકલ્યાં.”

લીલાદેવી ખડખડ હસી “હું નથી રીસાવા-
ની. પધારો.” તે શાંત ને તટસ્થ બની ઉભી રહી.
રાગએ તેની સામે જોયું, અને તેનું સ્વાસ્થ્ય
ને શાંતિજોઈ તે શું ચવાયો. એ સ્ત્રી તેમને પુરેપુરી
સમજતી નહોતી. તેમને રાત અહીંઆં ગાળવાનું
મન થયું—પણ તરવાર જેવી ધારીલી,
ચમકતી ને ભાવહીન સ્ત્રી જોડે રાત ગાળવાની
ધીરજ તેમને રહી નહી. તેમને તો અત્યારે
લડાવે, હસાવે ને રીઝવે એવું કાંઈ જોઈતું
હતું. તેમણે હસીને ચાલવા માંડ્યું.

લીલાદેવીએ થોડી વાર જોયા કયું ને
પછી તેના હોઠ પર હાસ્ય આનુષંગિકો જરા
આત્મતિરસ્કારથી બખડી: “આ, હીરો તો
પરખાયા વિનાનોજ રહી જવાનો.” તે મંગી
તરફ ફરી. તેણે મોટી કહ્યું: “મંગી હું સ્વ-
જનક છું.”

‘ રાખી, દીર્ઘદર્શી લીલાદેવી આ ધુન જોઈન
અંગન છ તો નહીં પણ અર્થઓ પામી.
તેના ઉત્તાહ હૃદયને આ નવીનતા જોતાં
દૈક રસ પડ્યો; તેની મહત્ત્વાકાંક્ષા દૈક
સતોષાધ. તેને લાગ્યું કે જો મહારાજ
સદાય આવીજ ધુનગા રહે તો પાપ્ય
દુઃસહ તો નહીં થઈ પડે

મંગી બહાર મધ એટલે મહારાજ
રાણી તરફ ફર્યા

“હો એક નવો રસો લઈ આવ્યો છે
તેમણે કહ્યું.”

જરા જરા મહેલની રાણીએ પ્રજીયુ
“શો?”

“હાએ રાંના બાણેજોને લાપમા
લીધા છે.”

“કેણ દેશ્ય અને વીચણ?”

“હા એ આપણને મળ્યા જવાના છે

“પણ અને એવા પર વિશ્વાસ કરવો
કે લાગતો નથી.”

રાજા મગરનીમા હસ્યા “હું એમનામા
વિશ્વાસ મુકું હું એમને બરોબર ઓળખુ છું
એ તો બેંગાર ગમે તેટલોએ બેજો છે કે એમને
ધાખાં ધાવે છે. પણ એમને લીધે જીનામદ
મજે એમ છે.”

“કેટી રીતે?” જરાક અર્પિય લાખવાના

જવાબે રાણીએ પ્રજીયુ

“ગદમાં એમનાં ફેલાક માણ્યો
ફેરેલાં છે.”

“એટલે” જરાક તિરકારમયે અવાજે
રાણીએ કહ્યું, “ગદમાં જવામાના પેમી લાગશે?”

“હા” રાજાએ હસીને કહ્યું.

“મદવાજી” રાણીએ કાંત અને તિરકાર
સર્વે અવાજે કહ્યું “દાખી મદ લેવો એ
ખેતું નથી; પણ બેંગારની કાંતિ તમારી
કાંતિને પ્રાપ્તી કરશે.”

આ કાંત રાખેદો રાગને ફટકા જેવા લાગ્યા.
તેમણે રાણી તરફ જરાક અધીરાધી, જરાક
ગુસ્સાથી જોયું. પણ રાણીના કાંત તિરકાર-
મા સદાય એવી તટસ્થતા રહેતી કે ગુસ્સો
ક્યાંથી તેની સાથે કે નહીં રજો એમ તેમને
હમેશા દેખાતું અને તેથી રાગ ધણી વખત
તેનાથી અંતરમા કરતા.

“કાંતિ!” જપસિ હસે અધીરાધી કહ્યું
‘મારી કાંતિને બેંગાર મંગી કંઈ?
દેવી, ગુહમા કાંતિ જીનામદને મજે છે. જે
લાપા તને કાંતિ કરી’ મારે તો જીનામદ
પાડ્યું છે જે લાપે તે પડે તે માફ હમીઆર.”

“હા” હસીને લીલાદેવીએ કહ્યું, “પણ
તમારી પામ માંએ એવું સ્વપ્ન દોષ ત્યારે ન
શોએ એવું શા માટે લેવું? જે તમે મદ બગાડી
તોડી શકો તો માણ્યુમ ફાસવાની ખારી વાટે
શા માટે પમવું?”

રાણી જવાખની વાટ જોતી પવનર થોબી
રાગ જવાન ખાદ મવા જગ અને બેદ
બનેતો ઉપધોગ તે શા સાહે કરવા માગતા
હતા તેનું કારણ તે લીલાદેવીને આવી શકે
અમ નહોતું ગુસ્સાના, વીસાના, વેરના
અનુભવા કુમાગ્રમાથી પણ થોડાંકાંડી વખતે
તેમને પોતાના અતરમા રાણકેરીનું સુખ દેખાતું
અને જે સ્ત્રીએ બાંધપણમા તેમનો તિરકાર
ક્યાં તેને નમાવવાની હોંસ તેમના દેવામા
હમેશા મધ આવતી એ બધું લીલાદેવીને તે
કેમ કહી શકે?

રાગને લોડી વારે જવાન દીધો “મને
તો જીનામદ પડ્યો ત્યારે કે સુજરી.”

“એમ?” જવાખની અસંબદ્ધતા તેમ
રાણીએ દાઢે પેટે પ્રજીયુ.

“અમારાતા! વાદક મહેતા આવ્યા.”
મગીએ આવીને કહ્યું.

તેમણે ઉઠા વિચાર કર્યોઃ જુનાગઢની કુર્બંચતાનો આધાર તેનો ગઢ હતો; ગઢનો આધાર તેમના નીમકહલાલ ચોદાઓ હતા; એ ચોદાઓનો આધાર ખેંગારની અડગતા પર હતો ને એ અડગતાનો આધાર 'દેવડીની એકનિશા પર હતો. જો આ એકનિશા ખોડી હરે તો ખેંગાર ડગે; જો, ખેંગાર ડગે તો સોરઠીઓ નિઃસરય થાય; જો તે નિઃસરય થાય તો ગઢ પડે; ને ગઢ પડે તો જયદેવ જીતે—ને જયદેવ જુનાગઢ લે તો પછી તેમને જુનાગઢ પર રાજ્ય ચલાવવા કોઈ જોઈએ: તો પછી—પછી—એક મિંહાસન તો હાય આવે.

દેશળદેવનં લાગતુ હતુ કે પોતાની અવસ્થા થયા આવી છે, અને ટુકડા વખતમાં આશાની આટાકીઆ બધી ધુળમાં મળવાની. તો શા સારુ તક ગુમાવવી?

ઉઠા મહેતાને બોલાવી ને જાનામાના મળ્યા, અને જયસિંહદેવને જુનાગઢ જતાડી આપવાનું વચન આપ્યું. ઉઠા મહેતા સંદેશો લઈ વર્ણવી ગયા.

ઐટલામાં લાગ્યશાળીને ભૂત રહે એવું થયું. એલલનાયક ગુમ થયા, અને પટણીએ એ એલલનાયકની ચોક્કા લઈ લીધી. એ ચોક્કા જુનાગઢનું ખરું નાક હતું; અને તે વારે વર્ષો થયાં જુનાગઢને ખાવાનું પુરું પાડવામાં આવતું. એલલ પાકો ને જાદોશ સોરઠી હતો, અને ચારે તરફ એ એવો ત્રાસ વરતાવતો કે તેને જીતવાની આશા પટણી સંન્યે ક્યારની છોડી દીધી હતી. ઐટલે તેને કોઈ છેડતું નહીં, અને ચોક્કામાં બેઠાંબેઠાં તે ચારેગમથી અનાજ, ઘાસ ને જોઈતી સીએ ભેગી કરી, ગઢ ટકાવી રાખતો. એમણે પડ્યો ઐટલે જુનાગઢનો અનદાતા ગયો.

ખેંગારે ચોક્કા પાછી હાથ કરવા ચાંપતાં

[આ વાર્તાનો વિશેષ બાળ આવતા અંકમાં]

પગલાં લેવા માંડ્યાં; અને એલલનાયકના અગીઆર છોકરાઓએ બાપની ટેક રાખવા ચોક્કા પાછી લેવાનું બીકું ઝડપ્યું. પહેલાં એ પુત્રો ગયા, ને અપાઝપીમાં મરાંયા. તેમની જગ્યાએ બીજા એ ગયા તેમાંથી એક કપાઈ મુઝો. અને બીજો ઘાયલ થઈ પાછો આવ્યો.

ખેંગારે બીજા બેને જવા કહ્યું. છત્રસાહેબણીનો હુકમ માથે ચડાવ્યો; પણ દાદુનું હલ્લ ડગ્યું. પંદર દહાણમાં બાપ ને ત્રણ ભાઈઓ ગયા—ને એક ભાઈ ધવાયો. ખેંગારે કરવા શું માંડ્યું?

દાદુ ગઢની દેશળદેવનો જમાઈ હતો. પતિને મૃત્યુના મોમાં જતો એક દાદુની પત્ની કકળી ઉઠી. તેણે આવી બાપ આંગળ આંધું દાખ્યા. દાદુ બચે ને ઉપયોગી થઈ પડે એવો એક રસ્તો તેમને સૂઝ્યો.

અત્યારે તે દાદુની વાટ જોતા બેઠા હતા. એ ગઢનીની મદદથી તે ઉઠા મહેતાને જઈ મળી શકતા; અને અત્યારે તે કૈં પણ ઉઠા મહેતાનો પેગામ લાવનારનો સંદેશો લઈ આવશે એમ તે માનતા હતા.

આખરે દેશળદેવ અધીરા થયા, અને જુમ મારી: “બીમા !”

એક જુદા અનુચર હાજર થયો.

“જા, દાદુ, નાવકને બોલાવ. ને જોતાં બાપુ કયાં છે?”

“અનજ્ઞતા ! છોટાબાપુ હજી નથી આવ્યા. દાદુજાને બોલાવી લાવું.”

પણ ઐટલામાં હેઠળ કૈં અવાજ આવ્યો તે દેશળદેવે પારખ્યો “જા, ઘણું કરી નાયક-જ આવ્યા. ઉપર મોકલ.”

“મોટાબાપુ છે કે?” એક અવાજ આવ્યો.

“કોણ નાયક ! આવો.” દેશળદેવે કહ્યું. એ જણ આવ્યા.

દેશળદેવ ચેતી ગયા. તેમણે બીમાને નીચે જવા ફરમાવ્યું.

“જેવી ખાની મરણ” કહી મગીએ
મારણા આગળ પોતાની પમારી પાધરવા માંડી.

રાણીના હૃદયમાં અમતોષ નહોતો, અદેખાઈ
નહોતી. જુનાગઢના જેતાની પોતે પદરણી
હતી, અને કાકી જીવતો હતો એ વાતથી તેના
હૃદયમાં સંતોષ હતો. તેણે નીરાંતે ઉલ્લાસ મોડ્યું.

મકરણ ૧૧ મું

દેશગદેવ

ગીને દિવસે રાતે જુનાગઢમાં પોતાની
દેવેશીની મેડી પર દેશગદેવ મેઢા દત્તા.

પાટણના મડવેશ્વરના પુત્ર, રાં ખેમારના
બાણેજનું શરીર પદર વર્ષ પર પાટણમાં
આવતાં કો બોલે હવે તેવું જ શકું
હવે તેમનું મોઢું સ્વાભાવિક કદરૂપતા અને
ઉંમર બેને પ્રતાપે અનાકર્ષક લાગતું હતું.
તેમની આખો પીગળ, જના તેજસ્વી હતી. તે
મોઢામાં મુઠ શખી નેને જોરથી આવતા દત્તા.

એમની આખો અમળતાથી ફરતી હતી.

તે આજ અસંતોષી હતો, અને સ્વાભાવિક
અસ્તોષને પાળીપોળી તેમણે ધણેજ મોટા
કથો હતો. અને એ અસંતોષનું મુખ્ય કારણ
તેમનો પાટણ અને સોઠક જોડેનો સંબંધ
હતો. આ બંને પ્રતાપી સિંહામનના પાંચ
આમણ તેમનો જન્મ થયો હતો.

એમનું મમળ મહા આમ વિચાર કરીકરનું
જો કહ્યું દેવ મહારાજ અપુત્ર મરી મર્યા હોત,
કે જ્યનિંદરેવ જાવપણુમાં ગુજરી ગયા-
અને નિશ્ચયનુપાગ જેવા વર્ણસંકેર ને મુગદવ
જેવળો સાચા ન હોત નો આજે તે પાટણના
જળી થાત જો ખેમાર અપુત્ર મરે, કે
તેના પુત્રો મરી જાય તો પોતે જુનાગઢના
પણી થાય. પણ તેમને કમનસીબે બંને

સિંહાસનો નજર આગળ દેખાયા કરતાં, ને
તે પાસે અને દૂર રહેતાં.

એમને સાઠ વર્ષ થયા હતા પહેલાં તે
મોસાળમાં રહ્યા; પછી પાટણમાં રહ્યા પાટણમાં
રહ્યા હતા ત્યારે સોઠકને મદદ કરવા માટે
મુઠલ ખીમચો ને પાટણમાંથી તેમને ઢાંકી
કાઢ્યા. અદ્વૈત આ આત્મા ને ઉદાર ખેમારે
આશ્રય આપ્યો. પણ સપૂર્ણ નિર્વામ મુક્યો
નહોં આખરે થાકી તેમણે પાટણ ને જુનાગઢ
વચ્ચે સધી કરાવી જ્યસિંહદેવની મહેરબાની
મેળવવાનો પ્રયત્ન કર્યો તેમણે ઉદા મહેતા
સાથે મસવતો ચલાવવા માડી, તેની અસરતે
જમદેવને પનાળ્યા, મહામહેનને ખેમારનો
રૂ નિષ્કપ દીલો કર્યો-ત્યારે રાણકહેરી આડે
આવી. એમના અમતોષે આજા મુકવા માંડી
હવે એમને કાઠનો લીલામ રહ્યો નહોતો.
જોડેએ તો જુનાગઢ પડે, જોડેએ તો પાટણ
પાંચ થાય ને જોડેએ તો જમદેવ રાણકહેરીને
ઉપાડી જાય-એમને કદાની પરવા રહી નહોતી.

હવે એ છેલ્લે પાટણે મેઢા દત્તા, અને
નખીમની છેલ્લી પાખડી ખેમારનો નિશ્ચય
કરી રહ્યા દત્તા પણ કેમ ખોલવી તે ક્યાં
મુશી જડતું નહેણું.

પણ છેલ્લા ધોડા દિવસ થયા એક યોજના
તેમના મમળમાં ઘડાતી હતી. અત્યારે
તે યોજના મનમાં રમી રહી હતી.
તે મુઠ કરડા દરવા કી સરમ યોજના?

ધોડા દહાડા પર તેમના આંધ લીધજે એ
અમ બાળખી આવી ત્યારથી આ યોજના
તેમના મનમાં ઘડાતી હતી. બાળખી નો
આલસીજ હતી કે રાણકહેરી કાઠ પાટણની
જનામનાં આકરી ફરતી હતી.

આ વાત સાંભળી દેશગદેવને પોતાના
વદ્દેમ અગ સાચ્યા આ સાચી દેખાતી
સણીની સાધુનાજ તેના કાઠ છુપા પાપચાર-
ની સાફ પુરતી હતી. હવે તે પડકાર.

તથા કાગળ લખીને ફાડી નાંખ્યા, પણ કશુંજ ચેન પડ્યું નહીં.

એટલામાંજ ટૂંક કારણથી, ચારુલતાના દીઅર તથા દેરાણીનો શયનખંડ ઉઘડ્યો અને મધુરી બહાર ઝોસરીમાં આવી. ત્યાં તેણે ચારુલતાના ખંડમાં ગોરો દીવો ભળતો જોયો એટલે ધીરે પગલે પાસે આવી બારણામાંથી જોયું તોટેબલ ઉપર ઘડીઆળમાં બે વાગેલા હતા, અને ચારુલતા આંસુભરેલી આંખે કાગળ લખવાનો પ્રયત્ન કરતી હતી. મધુરી બહુ નાના મનની ને સહેજ અદેખી હતી તેથી જલદી પોતાના ખંડમાં જઈ પોતાના પતિ મધુકુમાર, જે પલંગમાં આળોટતા અર્ધનિદ્રામાં પડ્યા હતા તેમને કહેવા લાગી:—“સાંભળ્યું કે? તમારાં લાભીસાહેબ તો પોતાની ઓરડીમાં દરરોજ નવાં નાટક લગ્નવતાં લાગે છે ને શું?” મધુકુમારનું શરીર ધણું રચૂલ હતું તેથી લગ્નર હોંશીઆરીમાં આવતાં વાર લાગી—“પણ છે શું? જાંવવા દેને અત્યારે.”

“મારે શું? ફાવે તેમ કરો—ખરું કહેવામાં ખાર શો?”

મધુકુમાર ટટાર થયા અને પછી બને બહાર આવ્યાં....

મહાશયેશ્વર મહીનાથી આવ્યા પછી મધુકુમારે જોયું હતું કે ચારુલતા કોઇ જોડે બંદુ બોલતી નથી કે લગતી નથી. જીમખાનામાં દરરોજ મધુરીને નિજ ઉરના વિવિધ વિલાસ પ્રમાણે નવરંગી સાડીઓ પહેરી જવાનો, ત્યાં તડાકા મારવાનો, ટેનીસ રમવાનો તથા પાનાં ખેલવાનો અને ફેશનમાં પહેલા નંબરની ગણાઇ, બીજાની ગમે તેવી સખન ટીકા કરવાનો શોખ હતો; પણ ચારુલતા ફક્ત પાસેના ‘પોઇન્ટ’ ઉપર માણસ ને નહિની સાથે ફરવા જતી, અને પોતાના વાંચનમાં, વિચારમાં, અને

એક બે જુની સખીઓને કવચિત્ મળવામાં વખત ગાળતી. આથી મધુકુમાર ને મધુરી બંને ઘણાં ગુસ્સે તો ભરાયાં હતાં, પણ કશું ચાલ્યું નહીં.

આજ સહેજ પોતાના ઉભરા ખાલી કરવાનું બંનેને બહુ મન થયું. ઘણી રાત્રિ ગએલી, ગઇ રાત્રે બારે મીનબાની ને અમનચમન ઉરાડેલી તેથી કેટલા વખતથી ધુંધવાતું હતું તે હદય આજ સળગી ઉઠ્યું. તેમાં મધુકુમારનો સ્વભાવ ઘણો ક્રોધી તથા સ્વાર્થપરાયણ હતો. વળી બળતું હતું તેમાં મધુરીના હલકા સ્વભાવથી ને ઇર્ષ્યાથી અદર ધી ઉમેરાયું.

મધુરીને ટટાર કરવા મોકલી મધુકુમાર પોતે પાછા ઘેનમાં પથારીમાં પડ્યા. મધુરીએ આવી ચારુલતાનું બારણું ટોક્યું. અચૂબનીની આંખડીથી કાગળ બીંછી રહ્યો હતો ત્યાં આવ્યોતો અવાજ આવતાં ચારુલતા ચમકી, સફળી ઉઠી ને કાગળ દબાવી દઇ, ધક્કતે હદયે, પ્રીકે ચહેરે બારણા દને આવી. ધીરેથી ઉઘાડે છે ત્યાં તો મધુરીનાં દર્શન! બીચારી કેં પણ શાનું બોલી શકે? મધુરીએ કટાક્ષથી હસીને ટાણો માર્યો: “અહો! લાભી! શરીર તો સારું છે ને? આટલી રાતનાં ઉજાગરા શા માટે કરો છો? હું તો સહેજ ઉઠી ત્યાં તમારો દીવો જોઇ ચમકી, તમારી તખીઅત કદાચ ઠીક ન હોય ધારી સહેજ જોવા આવી.”

ચારુલતા સજલ નયને નીચું જોઇ રહી. કશું બોલતું ઠીક નહોતું. મધુરી ફરીથી ટહુકી: “લાભી! અવાં તોફાને કરશો તો શેઠ ઉલટા આવતા હશે તે નહીં આવે. દરરોજ ઉઠીને ઉલ્લાસ ફરવું, ન કોઇ જોડે બોલવું કે હરવું ફરવું ને બધે દીલગીરી ફેલાવવી. એવું તે શું તમને દુઃખ

આરણ્ય

[અનુક્રમણિકા ૫૪૩ થી]

અને સાથે ઉભાડમાં જે સૌંદર્યો જોવાં-
અને એકાંત હોવાથી (આશીર્વાદ મળ્યા ઉપર
હવે, જે મીઠું પાન કર્યું-તે દેવે કેવું
પીડે છે! ત્યારે કુમારે શું કર્યું હતું?
“હવે! કેટલા યુગો બદલાઈ ગયા, સિવજી
મહારાજ પશુ જીવાળા જાગે, હતા કુદરત
સનાતન સૌંદર્યો વિલસે છે ને?” ત્યારે
મેં કહ્યું દરેક ને!—“કુમાર! આપણા જેવા
કેટલાએ પ્રેમી આ રથો ઉભા રહી નસમને
બન્યાં હશે, અને કેટલાએ દપતીના પ્રેમ
સુકાતા ગયા દરેક, હતા પ્રેમ તો સનાતન
સુદૃઢ રહેવાનો ને.”

“અનાપમદ ઉપર એક વાર એમને
દાઢ બધા છુ કળેકળે સાથે ચઢી હતી
ત્યારે હું કેરી થાકતી. તે કોઈ વાર દરેક
જાગી નીચેનાં સૌંદર્ય જોતી હતી ત્યાર
માદામાં હોમ કેરી હતી! ત્યારે મેં કહ્યું
હવે ને કે, “કુમાર! સંનાદમાં પ્રવાણ મારે
એકથી બેતી જરૂર આવી જ કરી હતી ને.”
તે સમયે પોતે તો પારમનીચતા પુનઃકો-
તામ જ વાંચેલા હોવાથી કેવા વિચારમાં
તણીન હતા! ત્યારે મેં એમને ફરી પુછ્યું
“શા વિચારસાગરમાં ડુબ્યા છો?” ત્યારે કેવા
મૃદુદસ્પથી તેમણે જવાબ વાળ્યો કે, “થેલી!
આ રથો તો પ્રત્યેક દેશમંત્રને પૂજ્ય
બન્યાં છે. સિવાજી મહારાજની ઉન્નતવન
અમર હીનિ તથા પૂર્ણ જલજાલાલીના આ
અવિચલ સ્તરો છે, અને એવા આમપાસના
લગભગ સો ગણોનો વિચાર કરીએ ત્યારે
આપણને શું શું થાય!” કીર્તિ કેશં પ્રદક્ષ
પાડ્યાં નવ પડતાં!.....”

“રાત્રિ ધપતીજ નય છે-પાર વાંચ્યા
હશે આ ચદ જે અમૃત સરખો” હતો તે
આજ કેવો અગારો લાગે છે. બંગલામાં
મધ્યાજ સુષ ગયા છે નાની નલિની પણ
પવનમાં કેવા આનંદથી હાંપે છે! અને કણી
દાઢ ચિતા છે? પિતાનું વાતમત્ય આણું
અધુરું છે? હતાં કે પામે છુ ત્યા લગી એને
એકજીવ કશુ બાત રહેવાનું? પણ એ મોટી
થશે અને પિતાની આખમાં પ્રેમનો પ્રકાશ
નહીં જુએ ત્યારે એની માતા વાંચે એ શું
ધરશે? ...પણ હવે વિચારે કયા લગી
કરે? સુમોના સમજાયા કેવું કરજી દઈ
બનુ છે! નિગરાજ શું મેં લગાડે સખારી
દરેક કોવ પણ કેવો કાદુ? એ મનદર
આડી કારતાની અને મર્વન નીરમગે એ
કાલિ કારેકું? છુ એની નરક મારી બદેન જેટલું
વધાન નાખતી પણ એ સમાર! તેં કેવો-
મને નાના કોવ દીધા છે?.....”

આમ વિચારની પરપગમાં આરણ્ય એવી
મુગ્ધા ગઈ કે નીચે ખુન્સી પર યેરી રેખા
ઉપર માથું મુકી હલ્લ લાલવીને રડી ત્યારે
એના વાળ વીખરાવા માડવા હતા, અને
ચઢી એ મુખમાં તે દેશકવાપ ઉપરં એવી
સુદર ચિત્તસતી હતી કે કોઈ ચિત્તકાગે એ
સુદર ચિત્ત ચીતરવાનું મન થાય. એક કલાક
બીતી ગયો હતો પણ એ ન દાખી કે ન માલી
પછી જુગ બે શ્વાસ મુકી, ઉઠી નિશ્ચય કરી
પોતે ઉડી-લાવ, આજ મારું હલ્લ મોકળું
મુકી એક પત તો કુમારને લખું. એ આમ
કમ છેકજ નિષ્કુર થઈ ગયા હશે!

તે ઉડી ને કાગળ તથા પેન લઈ, દીવા કને
લખવા બેઠી, પણ શું લખ્યું ને શું ન લખ્યું
તે સુરુપ નહીં તેથી જુગ અલગાઈ, અને એ

પણુ છે? અને અમારે શું? ફારે તે કરે.
ન જોડતું હોય તો જરા ક્ષમાને કે તરતજ
શું મોમવારે સવારે અગીઆર વાગે આવે.”

આવા મર્મપ્રહારોથી લટકી કરી મધુરી
માણી મધુ આસક્તતાના સુરોમળ મનને ફેટતું
ચતું ફક્તે નેની કપવા કરવાની વાચકનેજ
મેળું છું.

આરજુના બીચારી એકદમ પશ્ચમના પડી
ધુરોધુરો રહી. “આટલી ઘુ એમનાથી અગાધી
ચંદ્ર ખરેખર મને કહી શકે ને? ખાજી બે વર્ષ
પહેલાં એમનાથી મું કે આ ચંદ્ર યજ્ઞ દત્ત
અને હવે મારે પતિના માન નહીં તોજ આગ
મનથી જ્યજ્ઞ આઠ ને જગતના મનથી હુ રજુ
આકારી લાગુ છું ને? મધુકુમાર ને મધુરીનો
પણુ મારે વાત ન કાઢતો જોષમે વાક મારા
પ્રારબ્ધનો. મારા કુમાર દમણી દમણાના પતિન
ચતા મયા છે; છતાં તેમનો આત્મા ધણે ઉંચા
છે, એટલે સવારથી સાજ સુધી ખાનપાન-
હમખાના-ધીજ-નહા ને વિવામના વાનારજુ
મા રહેતારા માન હીખતે ગ્રેમ ગી ધીજ છે
તેનો ખ્યાલ પણ કપાથી આવે? મધુરી
પણુ સુખી છે. કારણ કે તો પણ કેવળ
લુપ્તાવશ્ય બદારનો આડબર, જોકાનદા તથા
ફેશન ને વિવામ પમદ છે તેને પણ સનાંના
વિરોધમાજ સ્થાપત્યા રહેતુ ગમે છે.
અને મધુકુમારને એજ વિનએ ધીજ. મને
તેમની “છબાં થતી નથી, કારણ કે મને
એક ક્યૂન જોગો તરફ સહેજ પણ રચિ
નથી. મહાપ્રજ્વલર તેજા કેવળ વિવામ ને
એકઆરામ માટે આવે છે, કહી કાલ સુદર
પોઈટ કપર જાય તે ત્યા મીજગ્યાની ઉરાડવાના
કે આડબરથી હાથ પાડવાના હેતુથીજ,
ખાજી કુદરતનાં સૌંદર્યની હુ વાન કરુ છું
ત્યારે તો તેજા કેવા મરકરીમા હસે છે?

હશે, પણ મારે શું? મારી કપરનાં તેમની
કપાથી તથા મર્મપ્રહારો ફક્ત મને સહે
છે. ફક્ત કુમાર પણ વર્ષ પહેલાંના દોલ
નો જગજુ મારે સર્જનમધુ દત્ત. અત્યારે
બધેજ વાદળા છવાઈ મયાં છે, છતાં શુ
કુદરતનો એવે નિશ્ચય નથી કે વાદળા ફારે
અને સૂર્ય પાછો કોણ વાર ને? પ્રકાશે?”

આવા વિચારની પરંપરામાં તે કુખી ને કેવળ
થાકથી થોડો વખત તેની આંખ મળી મધ.
સવારમા જ વાચ્યામા તેને દમિય
વરેવા ઉડી બામમા ફરવાની દવ હતી. ત્યાંથી
તે પુષ્પો વીંછતી, નાની નહિની મારે વેણી
શુધતી અને ખાજીના નૂંધાનો નાનો દાર
કરી કુમારની છબી જેટલસ ઉપર દતી તેને
ચકારી, મગજ નયને, પ્રાર્થનામારે તાં
જન્મ રહેતી. નહિની બીચારી એણુજ
સમજતી; પણ મેલ વાર કાચાકાચા પણ
કદ-મિષ્ટ પ્રતેના પુછતી. “આ, આ, તમે મને નો
રજેજ વેણી કરી આપોછો, પણ તમે નો
પહેગતજ નથી. કેમ ના?”

વળી પુછતી “આ, કાકા રહેશને કહેવા
દનાને કે હુ આવીજ, પણ એ તો દેએ ન
આવ્યા.”

આવા શબ્દોથી બચાવું હવે ચીરાતું હશે,
પણુ શો કપાય? આજ દરેજગતી દેર દેવત્યા
એ ઉડી, પ્રમુતુ મારણ કરી બાગમા જઈ
ધોમ મોગરાનાં ને શુદાવતા મેવન પુષ્પો
લઈ આવી દેવન પર મુકવા; પણ આજ
દિનિયારે સવારે ન કયો દાર કે તા શુંથી
નહિનીની નાની વેણી. શુનમુન જેવી, દેમલ
પર હાથમા માથુ મુખી, કેટલીએ વાર તે બેસી
રહી. રમો દેમલ પર પાસે કુધ મુખી મયો,
પણુ તેનું એને કયા માન હતું? પછીથી
સરેજ શાન થઈ પર લખવાનો નિશ્ચય કરી

પ્રસન્નકુમાર આમ વિચારોમાં તલ્લીન થયા હતા ત્યાં તેમની મોટી બહેન જે પાંચીસ વર્ષની વિંધવા હતી ને સંસારના કાવાદાવામાં બહુ પ્રવીણ હતી તે આવી. તેણે કહ્યું: “ભાઈ! સાત વાગી ગયા. હવે દાતણપાણી કરી નાહી તો લ્યો. કાંઈ પાણું મળવા આવશે.”

શેઠ ઉઠ્યા: કેજ બોલ્યા વિના નિત્યકર્મ પરવારી નહાવા ગયા. ત્યાં વેપારી વર્ગમાંથી ને આશ્રિત જનોમાંથી ચાર પાંચ જણ મળવા આવ્યા. તે દીવાનખાનામાં બેઠા.

પ્રાતઃકાલમાં રનાન કર્યા પછી શેઠનો નિયમ એવો હતો કે ઓછામાં ઓછી પંદર મીનીટ પણ ભગવદ્ગીતા વાંચવી. તે મુજબ શેઠ પોતાના એક એકાંત ખંડમાં રત્નાકરની સન્મુખ ગીતા વાંચવા બેઠા. એટલામાં ટપાખાના કામળો નોકર મુકી ગયો. શ્વપ્ત ચિતે આજ પોતે ગીતા વાંચે છે ત્યાં પહેલા કવર ઉપરના અક્ષરો જોતાં શેઠ ચમક્યા. “હતાનો આ પત્ર! મહાબલેશ્વર ગયા પછી આ પહેલોજ પત્ર! પહેલાં આ અક્ષરો જોતાં મને કેવો તનમનાટ થતો, હતાની કેવી તાલાવેલી લાગતી! આજ હું અકાળે વેદાન્તી બન્યા જેવો નથી લાગતો? મારા મનની દશા કેવી કટંગી મને લાગે છે, છતાં એ અક્ષરો ને તેની પછવાડે વસેલો આત્મા મારા હૃદયને આર્દ્ર કરી દે છે ને? લાવ જોઈ તો ખરો શું લખે છે?”

ગીતાજી ઉપર પત્ર મુકીને તેમણે જમ વાંચવા માંડ્યો તેમ મુખના લાલ કેટલા બધા બદલાયા. અશ્રુધારા હૃદય-મુચિતા દાખવતી વહેવાન લાગી. એ પત્રમાં એવું શું હતું? આપણે પણ સહેજ નજર કરીશું?

મહાબલેશ્વર,
શનિવાર (મખાત)

“પ્રિય કુમાર!

વિનિતિ કે મારો પત્ર તમને પુરો વાંચવો ચમચે કે નહીં તે હું જાણતી નથી. સમય એટલો હતા કે હું તમને ‘મારા કુમાર!’ કે ‘વહાલા પ્રાણેશ!’ કહી સંબોધતી, અને આપણા થોડા દિવસનો વિયોગ બંનેને યુગયુગ જેવો લાગતો. પણ હવે તો મારો આ પત્ર જોતાંજ તમને શું-શું થશે. છતાંય એક વાર મને સંભળી લ્યો-મારા બજતા હૃદયની વદાઓ મને કાલની દેવા લો તથા મારા જંડાણેતું હર્ષ કહી દેવા લો. પુરાણી પ્રીતિ ખાતર પણ એટલી દયા નહીં રાખો? મારી કરુણ ક્યની મટિ દયાળુ હવે તે માંડું છું. કારણ કે પ્રેમ માનવાનો મારો અધિકાર અતી ગણ વર્ષથી નષ્ટ થયો છે. આ દયા પણ હું ના માગત, પણ ગઈ કાલે સાંજે, આપણા ડાક્ટર-મિત્ર ઘણા સમયે ‘બ્રિજિ પોઈટ’ ઉપર મળ્યા. તેમણે મને લેઈને મારે મટિ સહેજ ચિંતા જણાવી. મને જણાવ્યું કે: “તમારું શરીર સુકાતું ગયું છે; તમે હવે શિર મટિ આ વર્ષે આવ્યાં તે બહુ સારું થ્યું, પણ સંભાળ નહીં રાખો તો કદાચ ક્ષય તરત લાગુ પડશે.” કેટલીક સૂચનાઓ કરી, તમારી ખબર પુછી તેઓ ચાલ્યા ગયા. પણ મારે હવે સૂચનાઓની બહુ જરૂર નથી. એક વાર આખે મારી કાણુસાણી કાળજી રહેતી; હવે મારું ગમે તે થાય તેવું તમારે શું? સહેજ ચિંતા નક્કીની-પણ તે ક્યાં પોતાનું બાળ્ય નથી લાવી?”

આટલું વાંચતાંજ પ્રસન્નકુમાર ચમક્યા; ઉંડા વિચારમાં પડ્યા. આંસુથી મુખ પલ્લવું ને તેમને અનિદ્ર વિચાર આવ્યો-“હે! શું કદાચ એવું પણ બને? લતાના જીવનને શું હાનિ આવે? તો પછી હું પતિ થતો? મારે ત્યાં આવી, આટલી નાની વયમાં એ પતિપરાયણ લતા કરમાઈ જાય તો મારે માથે જીવનભરનું કલંક ચોર ને? લોકોના સંપ્રદાની મને દરકાર નથી; પણ મારું હૃદય

સાધારણ રીતે કુમાર તેની મોહિની તથા નવાનવા જુદાના વિલામથી પરવશ બની જતો તેને યુગી હોતા, અને એના હૃદયસરમાં દબાઈ રહેતા. પણ આજ શેઠ કે બહુજ હાલ વિચારમાં હતા. મનહરે ૨૫ર્ષ કર્યો, સહેજ ઓથે નમચો માર્યો અને પોતાનું પજ્જ સરસા દીધું, પણ શેઠ દિગ્મુદ થઈ ઉભા હતા અને ન હાલવા કે ન ચાલ્યા.

મનહરે જ્યેષ્ઠ કે આજ શેઠ ઉપર દરોજના બહુ ચાલે તેમ નથી, એટલે ધીમે રહીને દર ખસી જતો તે પુછવા લાગી: “શેઠ સાહેબ! કે મકાનવેશરથી જવો અચ્ચા લાગે છે, ત્યારે તો અમારો કાલુ ખાસ પુછે?” શેઠે કાંઈ બુણાવ્યું.

“અહીં ત્યારે સત્રે કોનું પુસ્તક વાચતા હતા તે કહોને?”

“કે નહીં.” શેઠ બજકા, એટલે હુક્તિથી ઉગ્રાઈ હોય તેમ લાડકા કરી તે બોલી “ત્યારે અમે પણ ક્યાં એમ સોધાં છીએ? આ ચાલ્યા!” એટલે કુમારનું દીક્ર વળી કેંક પીચળ્યું.

“ના, ના. આમ તો જો, આ દરીઓ આજ જેમ તોફાને ચડ્યો છે તેમ મારું દૈવ્ય પણ હેવે ચડ્યું છે.”

“પણ છે-શું તે તો કહો?”

“આજ મને ઠીક નથી. પ્રેમની હીનમુશીનો હું વિચાર કરું છું.”

“આમો ત્યારે મને દિવ્ય બનાવો” કહી પછી વળગી-પછી, પણ કુમારનું મન રચન વિચારમાં આજ સહેજ પણ નહોતું. અમુક મારણી પોતાના સરીરને જાણ લાગતી હોય તેમ તે ખમી ગયા.

એ તો ખબીર સનાતન પ્રાણેમાં ઉતરતા લાગ્યા હતા “નું મને પછી

મળશે.” કહી શેઠ ત્યારે પોતાના ખંડમાં એકદમ ચાલ્યા ગયા.

મનહરને આજ તદ્દન નવોજ અનુભવ થયો. ઘોડી વાર આશ્ચર્યથી શેઠના ખંડ માંમે ને દરીઆ સામે જોતી તે કોણથી છબી રહી; પણ દરીઓ તે મોતીની ઊલો-નિર્મળનું મસ્ત થઈ હોવાજ રહ્યો હતો. તેને કાંતી પરવા હતી?

કુમારે મઘ મોડી રાત્રે ‘ઝાંધેલો’નું નાટક વામ્પુ હતું, અને તેથી એમને યત્ન કે-“હા પ્રેમી બાલમઓ આવી છુવો કરના હશે? હજોગે જેવા નરાધમ મનુષ્યે દેવતાએ સુખી જોડાનું સુખ નષ્ટ કરના હશે. હું ઝાંધેલો, હોઈ તો આવી છુવ કરું ખરો! તે મારી કેડીમેના કાલુ? મારી લતા! હા, પણ એને શું મેં અન્યાય નહીં કર્યો? કેડીમેનાના ક્યા યુલો એનામા નથી? એ પણ મારા રૂપ કરતાં યુલો ઉપર વારી મઘ હતી ને? વારે-વારે મારા નરક એ કેવો નિર્દોષ પ્રાતિભાવ દર્શાવે છે? અમારો વિવાહ ને વચ કેવડેશ સંયોગોમા યતા? પછીથી નવિની જન્મી ત્યાં લગી અમારા દિવસો પ્રેમના અગ્નયજ્ઞ અલ્પ સ્વપ્ન જેવા કેવા સુદર લાગતા હતા? ત્યારે જના મારા જીવનની સર્વેવકાની જેવી લાગતીને? પણ પછીથી મને કાલુ જાણે શુંએ થયું! મારે ત્યાં હજોગે નર્દી હોવાથી મારે અરેખાઇનો અવકાશજ નહોતો. પણ ત્યારે-હા, મનહરે કેંક જુદિનિલામથી મારું મન છતી લીધું. એની જુદિથી હું મદાત થયો એટલે એનું સૌહર્વ પણ મને મોદક લાગ્યું; અને હું કેવો પરવશ બની ગયો છું? એને હું એક છું ને કાલુ જાણે મને શુંએ થાય છે, બધા રસ ને પ્રેમ પણ હું એનામાજ કેમ જોઉં છું?”

જી લાગતી ગઈ તેથી મારા તરફથી તમારું
ન બોલું થયું અને બધી રીતે હું તમને
કરી લાગવા માંડી. હું કોઈનો દોષ નથી
કતી. દોષ વિધાતાનો! એટલું જ માનીશ કે મને
મ કરનાં ન આવડ્યો, નહીં તો તમારો જેવા
કર, રસિક, સુસૌહાર ને હૃદય આભાનો પ્રેમ
કરી બોઈ જ ન શકું. મારા લખનુઆમાંથીએ
ર વર્ષનું સ્વપ્નું કેકે સ્વર્ગીય દર્શન જેવું
રે સરી ગયું છે, પણ ન્યાં લગી તે પવિત્ર
રસમાં બસ તથા શ્રદ્ધા છે ત્યાં લગી ટકીશ—
કી તો પ્રભુ જેવો સહુનો બેસી છે!

“હું કશું જ માગતી નથી, કોઈનું બુકું
જીતી નથી, કશીજ ઈચ્છા પણ રાખતી નથી;
ન સાત વર્ષ પહેલાંની આ મધુર મિલનની
જાણપાંખડી-બહુજ વહાલથી સાચવેલી-મોઢું હું
સ્વ કારી. તમે જો કુલ સુટેલું, મોડા સ્પર્શ-
વેલ્લીમાં સ્થાયિત્વ તેથી હંમેશા માટે એ પવિત્ર
તેમાંની ધોરી શુભાળપાંખડી બીડું છું—તે ગમે
। લેશો. બાકીની પાંખડી મેં કેટલી વાર ચુપી
લખતી નથી, પણ હેવટ સુધી મારા હૃદય-
રસી રાખીશ—મધમ પ્રીતિના સ્મારક તરીકે.

“કુમાર! તમેજ એક વિરલ શક્તિમાં સત્ય સમજવું
હું ને કે, “કહી પ્રેમ-સ્વર્ગ નજર બેવાય તેના
તાં પ્રેમ-નંદનવનનાં પારિજાતકો શબ્દગર સુટયા
છી તેનો ત્યાગ કરવો પડે તો તે પણ હજી
.” ત્યારે એટલું જ મારું આશ્વાસન! મને આ
ડેલો લડાવો!

“વિશેષ કે સંભારવું એ નથી: મને તમે
નેક પ્રસંગે વિવિધ પ્રકારની કીમતી ભેટો આપેલી
યા મેં નાનકડી અશ્વિત પુષ્પભેટો ઉરના
મગકાપી દીવેલી-તેનાં સ્મરણેનાં હું છતું છું”!

“એક છેલ્લી માગણી કરું? કેલું જાણે કે મ
તે કુદરત-માતા એમ પ્રણય કરી રહી છે કે,
— ‘એકવાર તમારા દીલના ધા રજાવવા એજ
લોડીયૂ પોઈટ’ ની હતરની ખાતિના એજ
બેલાલે બેસી ફરી સૂર્યાસ્ત જુઓ’—આટલીજ
મારી નમ માગણી છે; અને તમારી દવારતા હું

ક્યાં નથી જાણતી? કુમાર! આટલો મારો એકજ
કોડ પુરો નહીં કરો? લી. તમારી
લતા.”

શેક દીર્ઘ નિઃશ્વાસ નાંખી સજલ નયને
વિચારમાં ગગગીન થયા હતા ત્યાં મનહર
કેકે તત્ત્વજ્ઞાનનો પ્રશ્ન પુછવા નિમિત્ત ‘દાખલ
થઈ; એટલે શેકે આંગળીની દસારત કરી કે,
દમણું તું ચાલી જ.

મનહરની ચેંચળ આંખમાં બુદ્ધિના જાડુ
એવો હતો કે તરત તે શેકને મહાત
કરી શકત; પણ શેકની આંખમાં આજ
કેકે અજબ-અપૂર્વ ઝનુન વર્ણનું હતું.
અને કરણ છતાં તે રોપયુક્ત લાગતા હતા;
તેથી સમય સમજ જઈ, “અદાર ધણા
મળવા આવેલા છે અને વાટ જુએ છે” કહી
છેડાઈ દોષ તેમ ચાલી ગઈ. શેક-ધડીઆળમાં
જેયું તો નવ થયોના હતા એટલે દટલીક રીતે
તે બહુજ ઉચ નિશ્ચયવાળી પ્રકૃતિના હોવાથી
તરતજ માણસ સાથે તેમણે કહેવડાવ્યું કે,
‘આજ શેકને કીક નથી માટે કોઈને નહીં મળે’
એટલે વિવિધ પ્રકારના મુખના ભાવોથી
આવેલા ગુદર્યોને વીદાય થયુંજ પડ્યું.

શેકે ઉઠવા જતાં જોયું કે ગીતાજી કાગળ
નીચે રહી ગયાં છે. તે બંધ કરતાં એક
પકિત તેમનાથી વંચાઈ ગઈ:—

‘દ્વિદ્રવાણિ પ્રમાયીનિદરન્તિ પ્રગમં મન: ।’

શેકે ઓસરીમાં, એક બાનુ કાગળ બંધ
દરીઆ સન્મુખ આરાગ પુરસી ઉપર બેઠા.
પાછા ઉઠા વિચારમાં પડી ગયા:—

“ગીતાજી કહે છે તેમ સાચોજ દ્વિદ્રિયો મન
સુંઝી આપણને કેવા પરપરા બનાવે છે? છતાં
જેના આત્મામાં પ્રકાશ છે તે શું ના છતી
શકે? કેમ નહીં? ત્યારે મનહરે મને કેમ
મહાત કર્યો? કેવા સંયોગોમાં એ આવી?

હજી સાચુ છે. મેં મનથી લતાને પછો.
અન્યાય કર્યો છે. સરીરથી હું કેટલીક કાણે
મનદરના બુદ્ધિ-સૌન્દર્યથી જાટ થયો છું. છતાં
લતા-મારી લતા આમ આકાળે સુગંધ જનક
તો જીવનભર મેં બાળેા ઉડેપાં તે શા કામના ?
આજણ તો વાચું.”—

“વદના! એક મન કુટ્ટી તમે અને નિર્દોષ
ફિલિમાં, કુલને હરે રમતી મારા પિતાના ‘શાન્તિ-
સદન’માં (મદ્રાસ-પેશવામાં) વળ નેઈ હતા તો ?
અથવા તમે અને ‘હોલીવુડ પોસ્ટ’ કંપર મનને
અડીરા ન થયા હતા તો ? પણ શું કામ સખાક
હું તેજો સ્પર્શ-કટનના આશરે નેચા, બબ્બ
સુદર મેં પડી પળુ નેચા નથી તે બિચિત્રતાના
કેમણે જીવનભર નબર કને તરવરો વારિચરે
માઠે ફરવ દરે ફેલા બાકી બને છે ? કરના એકાગ્ર
મને ફેલા સતારે છે ! ત્યાં તમે એક ગુલાબ પુટી
મારી ફેનીનું મીઠા સ્પર્શથી ફેડું ચોખ્ખુ દેવ
ભરે તે-પણ હું જુલી, હવે તો તમ પળ
નહી-આપે શું મું દડા-“આ ગુલાબ મુઠે કે
કરમાવ પાળુ બિનમુગધ નહી નથી તેમ આપણે
કેમ સનમન કરીએ-એ સુવાસ ફરી વરો નહીં દો !”
અને ત્યારે મારો હાથ તમારા હાથના થઈ પડતા
તેં કહ્યું હતા કે “આ આશુન કરના સનમન
તમને એ આપણા આ ફરવરકમા સાદી પુરે
કે-આ સુન્દર પળુ સનમન તેજં વિલગે છે.
અને કોઈ વાર વાદળ આવે તો તે પળુ સુદર
બને છે, છતાં એ પ્રકારનો અવિચલન છે.”
પળુ એ કુમાર ! આપણા જીવનમાં પાર વાદળ
હવે તો અમા બન્યા છે અને હવે આપણે
પ્રેમ-સુર્ય તો અસ્તન થઈ ગયાને ?

“નિરોષ સંજ્ઞક” ને જાણે મારાથી પુઝા
પણ. “જાણી ! પ્રેમીઓના ચાપરે જમને આજ
હો !” ત્યારે તેં મારા મુખને મીઠા સ્પર્શ કરી
મું. “લતા ! આજ” પણ હું મળ્યું કામ સખાક
જે પછીથી આપણા પ્રેમના કાળમુશી અને તે
તમારી અદરજા હવેથી અંતરને મારા સિંહને
આપણી જામ મ્યાં. અને પાંચેનાં પળુ મારે વર્ષના

મસજો-કેટલ પોસ્ટ-મતાપમદ-અકારણ-નેવા...
હવે સભારીને હું શું કરું ? “એનાએ ફિલ્મો પ્રિયતમ !
વહી ગયા !” અને હવે પાછા કોએ આવવાના ?

મસજુમારની આંખ એની સજળ થઇ
કે અપૂર્ણતા વચાચુ “લતા ! તારો પ્રપેક
શબ્દ આવ્યો છે, અને મારા હૃદયમાં તું ચાલ-
પ્રકાર ફરતી હોય તેવું લાગે છે છતાં એ
હું તારો હોય શું કામ કાઢું ? હોય જયો
મારો નથી ? સગી દરકીત તો એ છે કે
મેં તને ફમાવી છે તેં તારા સર્વેસ અને
આપણુ હજી તું તારા દીલથી મારી જ છે,
પણ હું તારો રસો નથી. હૃદયની સરપતા
હું એકવાર પૂજતો હતો તારી સાથે
કુદરતના મનોદર મંદિરોમાં પરમાત્માનો
સાક્ષાત્કાર હું કરતો ત્યારે પ્રેમનું આપણુ પણ
શુદ્ધ ને કૃપા સ્વરૂપના સમજાતું. તે ફિલ્મો
અમૃતધાગ નેવા વહી ગયા, પણ પછીથી
મારો જીવનનરંજ બદલાયો. આપણા જીવન-
નારનો હું સુકાની હોવાથી જવાબદાર હતો
ત્યાં હું સંજ્ઞ પ્રમાદી બન્યો. મનદરને આપણી
નારમાં, જુદિવિલાસના મારા મોડ પુરવા
સી-મિત તરિકે મે સાથે લીધી પણ તેણે
મને પ્રેમનાના જુદિસૌંદર્યમાં ફેરો આંજી
નાખ્યો” છતાં એનો પણ હોય નથી, હોય
મારો કે હું પ્રમાદી બન્યો. હવે જો નહીં
ચેતુ તો આપણુ તારા ખરામે લાંબીને ચુર-
ચુગ થઇ જશેને ? લતા ! તારો અન્દેશબ્દ
હૃદયની નદી સરલતા પવિત્રજિત, ઉંડોળાંમાં
પ્રતેક પ્રેમ તથા કુદરતપૂજન સુચવે છે.
જાવ હવે તો પત્ર પુરોજા કરે :—

“પછીના કવિતાસ સહજન મનસુ તમને
સોપુ હું નવિનનનાં પગલાં એવાં દરો,
કાળજી એ મારી પડી ત્યારથીજ ચોલ બળુનો
પાણી વરીડે, આપણા ફનેલમદિરમાં પ્રેસ થયેલ
અને પછીથી હું સાહિત્યમાં વિલાસીન ને જુદિમાં

સ્વતંત્ર વૃત્તિઓને દુનીઆએ ભારે અન્યાય કર્યો છે. એને મેં બીજું એક ગીત ગાવાનું કહ્યું ને એણે ગાયું. પણ આ વખતે એનું ગીત મને વધારે મધુર લાગ્યું. એની વૃત્તિ પણ ઘણા કાળથી વિલસતી હોવા તેમ વિકારી બની ગઇ, અને એ પરવશ બની હોય તેમ મારા મરસી ધસી-હું મહાત્મ થયો, અને એ વિકારી સ્પર્શથી ને આકર્ષનથી હું દ્રુષ્ટિ થયો. એની ભુદ્ધિ ને શક્તિ માટે માનથી નથા સ્થિતિ ઉપર દયાથી હું કેટલો વખત એને શાંત આપવામાં નિમગ્ન રહ્યો; પણ એ બધું ઠીક નથી ધારી હું ધીરથી છુટો થઇ ચાલ્યો મગો; પણ એ તો ચંદ્ર સામે જોઇ આંસુ સારતી ઉભીજ રહી.

“તે રાત્રે મને ઉંઘ ના આવી. પછી કહી હું મારી લતા સાથે પૂર્વનો શુદ્ધ આનંદ ભોગવી શક્યો નથી. વળી મારું ને મનદરનું મન એક બીજામાં પરાવાહું મધું તેમ લતા મને ભુદ્ધિવાદમાં, સાહિત્યરસમાં ને લલિત કલાઓમાં ઉતરતી લાગી અને મનદર પણ પાંદડાંના નિર્દોષ ભાવો છોડી હવે વધારે પ્રયત્નો તથા વિકારયુક્ત બનતી ગઇ. આથી મારું મન દ્રુષ્ટિ થયું, પણ મારું પુરું અધઃપતન તો એ પુનાની શરિમાંજ ગયે વળે થયું ને! ત્યારે લતા સાથે નહોતી આવી શકી. નાનામાદનું શરીર ગમડકું હતું અને તેની સારવારે માટે મનદરને સાથે લીધી હતી. અમે એકાંતમાં કલા ને સાહિત્ય ઉપર ધણીજ રસપૂર્ણ રાતો કરતાં કરતાં ત્યાં મનદરે પોતે એવી ભુદ્ધિ ને કલા કરી કે મારું પહેલીજ વાર પુરું અધઃપતન થયું. અદા! તે રાત્રિ સખીમર મીઠી લાગેલી-પણ પછીથી મને કેટલી પીડે છે! અને આજ તો મારું હૃદય બાકે બાકે છે! આજેજ મને સાચો પશાપાપ

થયો, કારણ કે મધ કાલે સાંજ સુધી તો મને આવા વિકાર માટે દાસગીરી થતી હતી ખરી; છતાં જ્યારે એને જોતો ત્યારે મારું મન પીગળતું હતું અને મારાથી મીઠા સ્પર્શ થઇ જતો હતો, અને લતા તરફ હું વિશેષ ઉદાસીનજ રહેતો હતો.

“પણ પરમ દિવસની સાંજ! અમારો સમૃદ્ધિવસ! મને અંદરથી ઝણઝણાટી થતી હતી, પણ હું કેવો નહોત ખન્ગો હતો! મંગળલાઇ શેઠ, સોનાપુરથી ઘણા સમયે મને મળવા આવ્યા હતા, અમે સાથે મોટરમાં ફરવા ગયા. ત્યાં હોંદુ વિધવાઓના જીવન વીશે વાતો નીકળી ત્યારે મંગળલાઇ બોલી ઉઠ્યા કે: “ભુદ્ધિવિલાસનો તથા યૌવનનો ધણી ઉંચી વિધવાઓ પણ અતિ દુરુપયોગ કરે છે.” હું સંદેજ ચમક્યો પણ મેં લાગણી દખાવી રાખી. ત્યાં મંગળલાઇ અચ્ચકાતાં ફરી બોલી ઉઠ્યા: “મારે કહેવું ના જોઇએ-માફ કરજો શેઠ-પણ આપને ત્યાં જો બાઇ મનદર રહે છે તેનાં કારસ્તાનની દમચાં બહુ વાતો મેં સાંભળી છે.” મેં આશ્ચર્ય ને અધીરાઇ થી પુછ્યું: “શું કહો છો?” “હા, એ બાઇને આપ ફરી ધારો છો? આપને ત્યાં વારંવારે આવતા અમીચંદ શેઠ વિના તો હવે એ માસથી એને બીલકુલ ચાલતુંજ નથી.”

“મારા ઉપર વજીવાન થયો હોય તેમ હું મુગ્ધ રહ્યો. પછી આખો વખત હું ડેન્ડ બોલ્યો નહીં. મંગળશેઠને પણ આશ્ચર્ય થયું કે સંદેજ વાન કરતાં શેઠને આ શું થયું. પોતે લાગણી દુઃખાવી તે માટે મારી માગી.

“આથી મારું દર્દ સર્જી નવય સિમ નહોતું. મેં માન્યું નહીં. પછીનો આખો દિવસ કેવો ખરાબ ગયો? પણ કોઇ દિવસ નહીં તેમ, મેં મધ કાલે રાત્રેજ અમાર પછી મનદરના

નમિની બહુજ નાની હતી ત્યારે, એ મરીમ
પણ વિદ્યાન શાસ્ત્રીના કુટુંબની બાલવિધવા છે
એમ જાણી એને નમિનીની સંભાળ માટે સખી.
કેટલાક મહીના સુધી મારી એના પર દૃષ્ટિ
પણ ફરી નહોતી, પરંતુ એક વાર હું જામને
હતો ત્યારે, જોડેના ખડમાં એ કેટલક સાથે
બોલતી હતી અને વાતોમા નવા 'વમત'માં
આવેલા કેઇ લેખ ઉપર પોતાનો અભિપ્રાય
આપતી હતી. તે એટલી છટાવી બોલતી
હતી કે મને પણ આશ્ચર્ય થયું તે તેથી મેં
તપાસ કરી તો જણાવું કે એને તાનપજ
ધીમ વિદ્યાનો વ્યાખ્યા છે એ સાદિલ્ય ને દિના
વાંચે છે એટલુંજ નહીં પણ એની શક્તિ
ક્રમશઃ તરતરતામાં પણ એના વેદવ્યના
દુઃખથી રમ લઇ શકે છે આથી એનો રમ તથા
શક્તિ કેળાવ્ય એટલા માટે મેં એને કેટલાક
પુસ્તક મોકલ્યાં. પછીથી એ પુસ્તકો વાંચી
તે કે કે પુછવા કેઇ વાર મારી પાસે આવતી
ત્યારે લતા કહેતી કે: "સાર છે કે પ્રભુએ
એનું મન આ દિશામાં વાળ્યું છે. બાકી
કેટલી બધી આવી બાકાવધવાનું જીવન
કરજી તે પછી પાપકુળા બની જાય છે."
મારુ કહેવામાં એ કેટલાર લતા સાથે પણ
વાંચતી મારા દેખતાં તેઓ કેઇ વાર વાચતા
ત્યારે મને લાગતું કે, 'કલાની જુદિનું નેજ
આની આમળ કે નથી લતામાં આટલી
તીવ્ર ને મુદ્દમસુદ્ધિ હોય તો મને કેવા ઉંચા
અભ્યાસ ને મનનની મજા આવે!'

• "પણ નાનિની પર્વની યજ્ઞ હશે ત્યારે
એક પુજીયાની રાત્રે અમારો જ્ઞાનદ પૂજ્ય
દત્તો: દોમુમિદોમવત્ ૨૬૨૫ કુ સમજવતો
હતો અને એ જીલતી હતી, ત્યાં એ આદ
નિદામાં પડી મદ. કુ સુનો ત્યાં કેઇ
અમરવતો, બહુજ આકર્ષક ગીત ફરીઆ
સન્મુખ માઇ રહ્યું હતું:—

'સેમી પીડા તે જેને કહીએ, એ મહુરા
સેમની'

"મને થયું કે અત્યારે આવા મોદક કો
કેલ્યું માતું હશે! લાત જોડે તો ખરો.
બહાર' મયો તો દુરથી મનહર જેવી આકૃતિ
ચદ સામે જોઇ ફરીઆ સન્મુખ માઇ રહેલી
હતી. હું ધીરથી પાસે મયો ત્યાં જાન વળ્યું:—

'જાતાં ન જાણે પ્રીત જતાં પ્રાણ જાય,
હાથના શોમાં તે વાળ્યા દેવે ર,—હો મહુરા—'

"હું ઉંચ પાસે મયો તોએ એ પોતાની
ધુનમાં, સુવાક્યના સામે ટમરટમર જોતાં
માવામાં ધણીજ મરગુપ જણ્યું. મેં એ
દયાતામની આખી મરમી બહુજ પ્રીતિથી
સામળી ને એ કવિના લાત હશે કે મનહરના
પોતાના હાથના લાત હશે તે હું વિચારવા
લાગ્યો. નિઃસ્વાસ નાખી એણે માવન બંધ
કર્યું કે મેં ધીરથી પૂછ્યું: "મનહર! તમે
બહુજ સુર માઓ છો તે તો મેં આજેજ
જાવ્યું." આ રાખે સામળતાજ મનહર મમમી
સદાગી ઉઠી અને શરમાઇ સોડીલ વાળી
એક બાતુ નીચું જોઇ ઉભી રહી અત્યારે
અખરાત હોવાથી એણે એકજ ત્રીણું વંચ
પરેડું હતું અને ચાંદની અમન ઝરતી
હતી તેમા મનહરનું લાવણ્ય મેં પહેલીજ વાર
જોયું, અને માગ હવેમા કેઇ વાર નહીં
એવો કેક આવેશ તુલો છતાં આવા વિચારથી
કુ દીવગીર થયો એની જુદિ, આતુરી, તથા
સાદિસપ્રેમ સાથે આની સંજોગશક્તિ ને
આવે: કુદગતના વિવામ બળેડો એના મને
એ બહુ મોદક લાગી. કુ સહેજ દુર
બાકમાં પર જોડા અને એ સહેજ દુર બેઠી
પછી સહેજ આનાકાની પછી એણે થોડા
રાખેમા પોતાના પેલવની કદાચી કહી અને
મને થયું કે, આ અસાધારણ માઇની શક્તિએને

ત ?”-એ બીચારી બાળકી શું સમજે કે, દુખીઆને દસવાં કેવાં ?

સરેજ ઉડા નિઃશ્વાસ નાંખી, ચારસતાએ ધીરી ટપસી નહિનીના ગાત્ર પર મૂરી, ‘ઘેલી !’ કહી છાતી પાસે લઇ મુખી લીધી.

ત્યાં તો સાચે જ દૂરથી શબ્દ સંભળાયા : “અરે ! પ્રસન્નકુમારભાઈ ! તમે અસારે ! ઓર્થોના ! કાગળ, તાર, ટેલીફોન કે નહીં. આ શું ?”

બધા આશ્ચર્યચકિત થઇ ગયા અને ચારસતાએ નહિનીના શબ્દો વખતે લાગણી રોડી રાખેલી તેથી તેની આંખો સજ્જ બની ગઇ-એણે બહાર પથ ના જોયું. “કાણુ જાણે શા માટે એ આખ્યા હશે-મારા કાગળથી તો નહીં આખ્યા હોય ? દરો પણ હવે મારે શું ?” કહી એક શુભાનું પુત્ર મેગરના હાથમાં આજ પહેલીજ વાર મૂકી, એ હાર જીતે નિર્લાભ્ય પ્રમાણે પહેલાં પોતે કે વાંચવા લાગી. પણ સજ્જ નયને શું વચાય ? ટેગલ પર હાથમાં માથું મૂકી જી સન્મુખ છુટું કુલ વેગમાં દત્તાં ત્યાંજ એ રિથર રહી. એટલામાં બધાને મળીં લઇ રોક પોતાનો એક અત્રત અવવાત-ખંડ દનો ત્યાં ન જતા પેતાના જુના શપનશ્વ-હાલની ચારસતાની એરડી-તરફ પોતે વળ્યા; એટલે જાટજોડી નજીકે મધુરી બાબીને તાળી આપી : “અરે ! બાબી ! આજ તો મોટાં બાબીનાં માત્ર ઉધડયાં ને શું ? આજે એમણે કે જાદુ કર્યાં કે શું ?”

“જાણુ જાણે કાગળોમાં શુંએ જાડયાં દરો તે આપણને ખબર છે ? તમારે બધાં નાટક જેવાં કરવાં ને આનંદ કરવો.”

ઉડા વિચારમાં મગ્ન હોય તેમ પ્રસન્ન-કુમારે ચારસતાના ખંડમાં પ્રવેગ કર્યો : પણ

ચારસતા તો પોતાની સ્થિતિમાંજ રહી. બીચારી આવકાર આપવા શું હશે ? કાણુ જાણે ઉલટા છેડાય તો સાત સાંધનાં તેર તુટે, માટે કંદરત ખેત બતાવે તે જોવા એ વિચારે એ ન હાલી કે ન ચાલી. પ્રસન્નકુમારે પોતાના હાથમાં એક નાની બેગ હતી તે પાસેના ટેગલ પર મૂકી, ધીમેથી બારણું બંધ કર્યું. સરેજ ધ્રુજતે અવાજે, સરેજ સ્તંભી જઇ, કુમાર બોલ્યા : “લતા ! આમ તો જુઓ. તમારા દર્શનનો પણ હું શું હવે અધિકારી નથી ?”

આવા કેમળ સ્નેહ કરતા રાશ્ટો કેટલાએ સમય પછી ચારસતાએ સાંભળ્યા; બીચારી માની પણ ન શકી. ધીરે રહીને એણે અશ્રુપૂર્ણ મુખ ઉઘું કર્યું. તેમાં શુભાનના કુલની કેટલીક પાંખડીઓ ઓડી ગઇ હતી તેની પણ તેને ખબર રહી નહોતી. મુખ ઉપર કરુણ પ્રેમ ફક્ત જરાઇ રહ્યો હતો.

“લતા ! મને માફ કરીશ ? મેં તને પ્રેમ સિંચન વિના સુકાવા દીધી. આપણા સજીવનનાં પુષ્પો કરમાવા દીધાં, મને જાણુ લાગે છે હો !...”

“આપ મારી ઉપર આજ આટલી કૃપા વર્ષાવો છો તેટું માની પણ નથી શકતી. હું આ બધું સાચું કરો ?”

“આજ તું સાચું સમજાવે. છેલ્લાં વણુ વર્ષો, એ એક દુઃખદ સ્વપ્ન હતું અને તેમાંથી આપણને ઘણો બોધ દંમેશ લેવાનો રહેશે...”

“પણ હું એવા પ્રેમને લાપક નથી. ગયાં રસજીવન પાછાં સાંપડનાં નથી ને ? મને તો આ કરુણ સમજાતું નથી...”

“લતા ! તારી સ્થિતિ હું સમજી શકું તેટલી કડવતા ને વિચારવંત્ર, પ્રલભે મને આખ્યાં છે પણ તે યદ્યો સમજ

ખડમા તપામ કરાવી તો કાઢજ નહોતું. દરવાજા ઉપરના ભિયાને બોલાવ્યો તે ખુબ જમકાવી સાચી વાત પુછી તો તેણે જણાવ્યું કે, “અમીચંદ ગેઠડી મોટરમે બાઇ રવાના હૅ!”

“અને ખાત્રી યહ, હુ હિન્ન પ્રેમ-મિહાતોથી મનહરને વિહારવરી જતા પ્રેમીને તે પૂર્ણ સંસ્કારી બાઇ ધારતો હતો. પણ વા ચિન્તવામિ મલ્લ મયિ છા વિલ્લા!”

“ન્યાત જાન તથા રથસમ્પદના સંકલનોથી આપણિત પ્રેમની વાત અને પહેલીજ વાર તદ્દન ખોટી સાગી. હું શુદ્ધ સાર્વિક પ્રેમ (Platonic Love) તો લાવ અનુભવતો ત્યારે આ બાઇ આવા નીચ વિષયક્રંદમાં હસાઇ. શિવ! શિવ! પછી બાઇની રાત્રે યાનું એન પોરે કલાક કેજ ગોઠવુ નહીં. પછી વિચાર થયો કે હાલ કેક વાસુ, ત્યા ‘બાથેલો’નું નાટક નજરે પડ્યું તે રસ પડતા ત્રણ કલાકમા વાંચીને તે ઉપર મનન કરતા કગતજ આખી રાત નીકળી મઝ.”

“અહો! લતા! પ્રિય લતા” મારી લતા! મે તને કેટલો બધો અન્યાય કર્યો છે. તારા હૃદયની પવિત્રતા ને તરી સરલતા, ને તારો હવ્વ-સુદર કુદરતને અગુણ પ્રેમ હુ ત્રેણુ વર્ષ પહેલાં પૂળતો ને? તે પૂર્ણિમાની રાત્રિથી આપણી રોહલીણા મુડી, જતા આજ મારી જુઓની પરંપરા પુરી અમનજ છે, તેમાં તારા પચથી મારું હૃદય ચીરાઇ જાય છે. તારી મુખ ને ઉદાસતા વિના અને હવે ક્યા સ્થાન છે? મારા માનસિક ને યારીરિક પાપોની તારા વિના કેલ્યુ શાન્તિ કયી? મારા હૃદયમાં આજ અગત્ય જવાબામુખી બલુકે છે આજ અને પૂર્ણિમે પચતપાય થાય છે, પણ આજ પ્રાચિત ને આમશુદ્ધિ તો મારી લતાના

નિર્મળ પ્રેમસરોવરમા પ્રપાત કર્યા વિના જનાર નથી. પ્રભુતી કૃપા અમોઘ છે તો મને કાચરના દરબારમાં પણ શાન્તિ નહીં મળે.”

“બસ! હવે એ રોહ-વીણા સંધાડવા, કુદરતમાતાને બોલે મારે મુકાવતુજ. ત્યાં ગયા શીવાય આ-માની શાન્તિ ને પ્રેમનુ પ્રાચિત તથા હિર્નજવલ લાવિ પ્રાપદ્ય હુ પામજતો નથી. હા! એજ નિશ્ચય—કાલ સોમવારે સવારે અગીઆર વાગે અણુધાત્મીજ મહામળે-શ્વર પહોચતુ.”

૩

બીજા દિવસે, સોમવારે સવારે અગીઆર વાગ્યાના સુમારે મહાબલેશ્વરના ‘લક્ષ્મી-વિલાસ’ મા મહેમાનો જમવા આવવાના રોજાગી ધમ્મય મચી રહી હતી, અને ખાનપાન ને શોખની ગીમે મારે ગોઠવણ ચાલી રહી હતી. ભંષા, માગી, મોડરો, બાઇ મલ્લમે, તથા બટની ઉપર મધુરી હુડમોના ગોળા ઊંડાવેજ જતી; અને અદ્ભુતપૂર્ણ દીવાનખાનામાં નવો રંગ જાગ્યો હતો ત્યા ગાંધીયા પર મશર-ના ગાદી-તકીઆ, તે ઉપર પાનની રકાળીએ, ચીરો, બીચીકના પાના વગેરે પડવા દેના; સેટ-લવ હરથી વાતાવરણ મધમસાદ બનતું હતુ, અને કંડો મીઠો પાન હજી વાગે હતો ત્યાં નાનકડી તરિની બહાર રમતી હતી તે દોડતી-દોડતી, ચારલતા મોમનના કુનને: વાનકડો દાર, કુમારની દેવજ પરની જખી માટે શુનમુન જેવી મુચી રહી હતી ત્યાં આવી કહેવા લાગી “બા, બા, કાકા આબ્બ-કાકા મુખાછી આબ્બા!” પણ ચાલવાને લાગુ કે નચિતી તોફાને ચડી છે, બાકા એ એમ શાના આવે? મહાબલેશ્વર એમને હવે મમે પણ ચાનું? “બા, કેમ હસતાં નથી કે બોલતાં

નિચિત્ આલમાં ચપલાનો ચમકાર થતો. નેવામાં આ દંપતી ધીરધીરે નીચેને રસ્તે, ધીવ્ર ઝાડીમાંથી ને જાંબુડીઓ વચ્ચેથી જે રસ્તો ધોખીના જળ ધોધ તરફ જતો હતો, તે રસ્તે ઉતરતાં હતાં. આજ કોઈ પણ વ્યક્તિ ત્યાં દેખાતી નહોતી-માત્ર કેંક પક્ષીનું સંગીત, સહેજ પવનનો સુસવાટ નથા નરી લાગ્યું કુદરતમાં, સનાનન રાસ રમનાં ફરીઆળાં ગિરિશૃંગો ને નેમણે વરેલી પુષ્પવતી ખીણો. જંગલી ગુલાબના ઊંડાની પાસે બંને જણ એજ પુરાણી યાદ આપતી શિલા ઉપર પાછેપાસે બેઠાં.

“લતા! હું તારાથી કશુંજ છુપું નથી રાખી શકવાનો. મારું મન ને શરીર કલંકિત થયાં છે નેનો હતિદાસ તને હુંકામાં કહી દઈશ ત્યારેજ મારું હૃદય શાંતિ પામશે.” એમ કહી, મનદર આવી ત્યારની ધોનાનો રસવૃત્તાંત ધ્રુજતે આવ્યો, સજલ નયને, કહી દેતી પ્રસન્નકુમારે છેપટે જણાવું:

“લતા! પ્રિયલતા! તારા સાત્ત્વિક પ્રેમ-બલથીજ હું મારું હૃદય અખણિત રાખી શક્યો છું જે તને ધણો અન્યાય કર્યો છે; પણ તારા ગુણપૂર્વક મેં હંમેશાં કર્યું છે-તારા હૃદયની સાચી સદગતતા, તારા સેવાપરાયણ પ્રેમભાવો, તારી દૈયાદાનને ઉચા લચારો, મુઠુ મીઠું પવિત્ર જીવન ને કુદરતનાં અદ્ભુતોમાં પરમ સત્યને સમજવાનો તારો ઉચ્ચતમ ભાવ-એ મારા હૃદયમાં હંમેશાં માટે ફરી રવાં છે. પણ તું મારા આ અધઃપતનના સ્પષ્ટ જ્ઞાંત પછી મારો સંકાર કરીશ ખરી? હું તારે ચોખ્ખા હવે રહ્યો નથી. આજેજ સાચું પ્રાપ્તિત તારી સન્મુખ કુદરતમાનને ખોળે કરું છું. શું વિચારું? મારા નયનનાં આંધ્રમાં

ઉભય છે ને મારું હૃદય આજ હેલે ચંદ્રુ છે. શું તું મને માફ નહીં કરે?”

“કુમાર! પરમાત્મા કરુણાસિંધુ કહેવાય છે, અને એની દયાનાં પાત્ર આપણે સર્વ ક્ષાધ છીએ; તો શું પ્રભુ આપણો ખેલી નથી? પ્રભુએ મારી પ્રાર્થના સાંભળી; આપે ઉદારતા, ભવ્યતા અને રોહના ચમત્કારો મને કેટલીએ વાર દેખાડ્યા છે. જુલ કોની નથી થતી? પણ કુમાર! તમારો આ નિશ્ચય ટકશે?”

“તને હજી વિશ્વાસ નથી પડતો? પણ શાનો પડે? મન ચંચળ છે અને ફરી જાય, પણ એ ઘેલી લતા! આત્માનો પ્રેમ-પ્રકાર એક વાર પૂર્ણ જ્યોતમાં જગ્યો તો પછી એ કોઈ કાળે નાટ થતો નથી. એ તો ત્રણે કાલમાં અખણિત છે; અને અહીં પુરે ના સંતોષાય તો સુરમંગલને તીર તો પ્રેમીના રાસ અનંતજ રમવાના ને? પ્રેમ ને શ્રદ્ધાને હવે આપણે હંમેશાં માટે જોડીશું ને?”

“પણ કુમાર! સામેનો સૂર્યાસ્ત પણ પાછો આજ સાત વર્ષે અજળ સંદર્ભ પારણ કરે છે. આનો સૂર્યાસ્ત હું બાંનેજ જોઈ છું. આવા રંગોની સાડીઓ કરાવવાનું તમે કેટલી વાર કહેતા? પણ મને સાડીઓ ના શણગારનો મોહ નથી; આપણા હૃદયમાં આવા નિરંતર પ્રેમના અંગારા પુરે તો બસ છે!”

“ઓ લતા! વદાલી લતા! તું ઉદારતા, ધી શખા કરીશ તો હું જાણું છું; જ્યુ આ ત્રણ વર્ષોની પીડા કહી તું જુલી રાકીશ ખરી? પણ હું શું કામ પુછું છું? હું જુલું તો તું બુધે ને? આ જો! એજ સાત વર્ષે પરના ગુલાબની પાંખડીઓ હું ચુંકું છું. તું ચુપી લે-નરે મારો સ્વીકાર કરે! હૃદય

શુકું અને પ્રમાદી ન અનુ તેટલો અનુભવ, મહાપણુ ને રોહરદસ હું નહોતો મેળવી શક્યો. આજ હું મારી જીવો પુરેપુરી રચીકારું છું, પણ તું મને માફ કરીશ ખરી!..."

"મારે માફ કરવાનું હોયજ નહીં. હવેની 'માફ' તો મારે તમારી માગ્યી જોડાએ કે માત્ર પ્રેમછવનમાં તમે પછેતરણ આટલા કુળી થયા, કારણ કે મેં સાચા મનથી ગયા ત્યારે ત્યાંમાં તમને મુખી જોવાજ નથી. મારે કુળી તો મે તમને ક્યાં ને!"

"આ બધી વિગતવાર વાત આજ મારે 'સોડવીમ પેઠ્ટ' કેપર—"

આટલું જોને છે ત્યાં લોકાની નિનતીએ આજી કયમચાી મુકયું 'જા! કાઠા!'" નો શોર મચાી મુકયો; અને આ જુલ્મના નખજ ઝરણાં ત્યાના ત્યાંજ અટકી ગયા.

મહામાનમડળી ભગયું, રમયુતિને ભણ્યા જમનેજમતે જ્યો કેનાદવ મચાએ કે ના પુછે વાન બધોરની આ મુખી પાન, સીયાર, પાનાં, શેરહટની વાને નહીં ફેરવે, યેઠાની સફો અને વચ્ચેરચ્ચે માનીછતા નામ કુપર બને બાળુના અભિપ્રાયે તથા કેટલીક અમત બુદ્ધિજનકયા વગેરેમા કઢાકો વડી આજ્ઞા. ગાદીતપાઆ, આલેટનાથી ને અનેક સ્થિતિમા મેહા સુનાથી ચોખાલ મના પ્રસન્નકુમાર આ મોસમમા પહેલીજ વાર મહાખજેષર આખ્યા દોવલકીડ તેમને બધાંએ જાણુ આમદ કરી, તેમની મુજબ ને રસ વિરુદ્ધ રમાડવા, તથા મરકરી કરી ઉડવાજ ન દીધા. ઉપરે પોતે ફટાળી જઈ, એક બાળુ આરામખુરશી પર આકથી તથા મિતાપી બાપુજા થએવા તે સુષ ગયા, માર વાએ આ પીવા તેમને ઉડાડવા, આ

પીવા એક જણાએ સહેજ પુછયું:— "મનદર બાઈ નથી આખ્યા!"

પોને કેં જોડવા નહીં. તેમને જમખાને આજ આવવાનો બનાંએ બદલ આમદ કયો "પણ મને હીક નથી જોડશ" કરી પોને પતાવ્યું પછીથી મડળ કેનાદલ કરી સીવણુ કે પોને ગમમાંથી છુટવા હોય તેમ ચાલસતાના ખંડ તરફ આજ્ઞા તો જણાવું કે ત્યાં બેવણુ સખી-મડળમાંથી મગવા આવેલા હતા, એટલે પોનાના જુના ખંડ તરફ શેડ વળવા અને ત્યાં જઈ પોતાના પુત્રનો પડવા દતાં તેમની કેક વાચ્યું.

ગાયકાણ થતા આજનો કે બાપુ કુટુંબમડળી જમખાના તરફ હોમ ને કોડ લાયું 'રાગ થતું, ત્યાં આજ રેનીસતીએ રાગેની છેલ્લી દાનખુ ને રમત હતી તેમા મે કુવતિએ પણ ઉતરેલી હતી તેથી બધાના હાં માનો નહોતો. નાની નવિની પણ જાવા મડળ સાથે જઈ રજા ક્રમ પ્રમખકુમાર ને ચાલવતાં તેઓ પડુ ઠામામા બેસી 'સોડવીમ પેઠ્ટ' તરફ વીત થયા ચાલવતાએ સાદી ખાદી ની સાકી ને પેટકુ પડેલાં હતા અને તેની તે તફત સરળ તથા સુદર લાગતી હતી.

આજનો સાવકાવ કેક અજબ ઊમસ-ભયોં હતો, સખ્યા લાડીની, સુધું સાથે મેલ કરતી હતી, અને નીચેની ખીણીમું નાનાં ગામડા કુળે જેવા લાગતાં તે હવે ધુમસથી જવાના માડવા હતાં. ચોરનાજી નયું કુદરતનું સોદશું જામ લાગતુ હતુ જુજ ઉપર સુરજી-રચો અગતવા હતા, અને હરના શિયાળ મહાખજ-ના કીડાએ પ્રાચીન ઓજસથી ગમતાર બતાવતા હતા. 'ગિરિના માર્ગ' ને સિંહના—આજ અજબ જાવા પ્રકાશથી અનેરી રમત, હપરના વાહના રમોડે તેમ રમતા હતા; અને

કામીનીઆ ઓઈલનો ઉપયોગ કરો

વાગની ખુબમુરતી વધારવામાં, સુંદર, લીસા અને ચળકતા ખના-
વવામાં, અને તેથી દેશનામાં રાખવામાં, અને જાળોના વધારા કરવામાં
કામીનીઆ એલીઝ ઘણીજ કામતી મહદ આરે છે. મગજને પૂરું થયેલી
કંડક રાખે છે. સુખધર્મમાં ઘણુંજ મધુર છે. એક વખત વાપરી પાત્રો
કરી જાય છે.

ईमेल आ. १ नो. रु. १-०-०, ३ आठवीना रु. २-१०-०;
पाठ्य पत्रांग लुई.

ખરીદતી વખતે દાગીનીયા ગોઠવજ માંગજો અને લેજો.

બીજું લેના ના.

એન્ડ્રો ઇડિઅન ફ્રગ એન્ડ કેમીકલ કું. નં. ૧૫૫, જુમામરીદ, ડેરક નં. ૫, મુંબઈ ૨.

વધુ પૈસા ખર્ચતા પહેલાં તમને વાપરી જીવો
તમારું પસંદગી પામેલું પરિચય

ઓપે. ટીસ બહાર (૨૭૨૬)

મધુર, મનોહર, સ્વીટ અને લાડટીન ફક્ત થોડાં ટીપાં (few drops) રમણ પર નાખ્યા અને સોરમ ચંમેલી અને મોગરાનાં ટુલોની સાથે મરખાવી લુપો, પંચીઝ મોટી શીશી ખરીદજો. તમારા વડાસાગોને પણ આટો દીવળ બહારનીઝ બેટ કરજો. તેઓ પણ ખુશ થશે.

બીજાં સેટોમાં પૈમ્લા ખરચના પડેલાં જોડો દીઠ ગઢારની ખામી કરૂંજે. ગાલદીની કી. રૂ. ૨-૦-૦, ૧-૪-૦, ૦-૧૨-૦ નમુનો બે આના, મુગાંધી કાર્ડ એક આને, પોષ્ટર પેકીંગ લુદ્ડાં.

એન્ડ્રો ઈંગ્લીશન ડગ એન્ડ કેમીકલ કો.,

ત ૧૫૫, જુમામરૂદિ હેરક નં. ૫, મુંગલ ર.

નમુના માટે આ નીચેની કુપન ભરીને મોકલો

નમુના માટે કુપન

ગ્રાંથો: શ્રીગીચન દ્વારા ગ્રંથ કેમીકલ કંપની; નં. ૧૫૫, જામા મસજીદ

ઉચ્ચ નં. ૫, મુંજાદર.

જાત એક શીશી નમુનાની એટલે દીલખદાર (રજીસ્ટર્ડ)ની નીચેને ઠોકણે મોકલ્લી આપજો.
સ્થાલ ખર્ચ માટે એક આનાનો રજાંપ ખીડલ છે. (રજાંપ જરૂર ખીડવો).

नामं

Twice

મરસો આવુ? મારી લતા! આવા પ્રેમપારા-
વારમાં, આદ્યુત સૌંદર્યમાં, આપણે પ્રેમસમાધિ
સાધનાં આ અનત કાવોદધિમા લવ યદ્યપે
તો કેવું સારું ?

“મારા કુમાર! હજી તો જીવનના નવા
અમરકાર તારે દેખાડવાના છે ને? વાદળાં
ધોર ધોરાય છે, નદાગાવાળો અધીરો બનતો
હશે, પણ એ મારા કુમાર! તું કહે ને કે
જીવનનો અનરે! પ્રેમ-અમરકાર તે શું આ
હશે? આજ અને કવિની પંક્તિઓનો કેવો
મધુર, ને સનાતન રહસ્યના સુદર તત્ત્વનો
કેવો અગ્રમ સાક્ષાત્કાર થાય છે! અત્યારે

પણ મધ્યરાત જેવું ધોર બ-સુ છે, તારા
નયનમાં મેરચકોર વ્યત્પ કરે છે-આપણું
લેખન લેખન મોઢી હશે છે અને—

“કે પ્રેમાસ પ્રેમપથી પરખ્યો—

અને આમાયે આત્મને મેળખ્યો—

“સંસ્કૃત નીકળી નયું” હું નયું”!

અનત પ્રેમપથમા, આ સારિતક પુનર્ગોચ
હિંચ, મન મુંઝવતી કસોટીઓ પછીના શુદ્ધ,
કેદાર ને દદ પુનર્લભ કપર, તથા આ લભ્ય-
સદર કુદરતના તેજ-અપ્પાર વચ્ચે, આ
અપૂર્ણ પ્રેમસમાધિ ઉપરજ પડે પડવા દ્યયુ?

મોખારાસાળ

સમશરદ્ધાપટકમાકસપાસાલન

શિવાજીનો સાધુ શા માટે વાપરવો બોધ્યો ?
કારણકે, વિદેશી સાધુઓમાં નરક અને ચરમીના તત્ત્વો બેઠેલા હોય છે ત્યારે શિવાજીનો
સાધુ તદ્દન પવિત્ર નિખાનસ અને દઢાઈ છે. કપડાંને માટે શિવાજીનો સાધુ
લતમ પુરવાર થયેલો છે.

ગીથા-વલી મુલેમાન, નસબખર, વજર બીદગી, મુઆઝ નં. ૬.

તારનું સરનામું :- “કારમદાઉસ.”

સાહિત્યસંસદ

દ્વિતીય વાર્ષિક સભાનો વૃત્તાંત

સાહિત્યસંસદની દ્વિતીય વાર્ષિક સભા સંવત ૧૯૮૦ ના માધ વદી એકાદશી ને શનિવાર તા. ૧ લી માર્ચ ૧૯૨૪ ને દિને બપોરના ત્રણ વાગે “ગુજરાત” કાર્યાલયમાં, ૨૨, બેકહાઉસ લેન, મેડોઝ બ્રીડ, કોલ્ડ, મુંબાઈવાળા મકાનમાં પ્રમુખ રા. કનૈયાલાલ માણેકલાલ મુનશીના પ્રમુખપદે મળી હતી.

સભાનું કામકાજ શરૂ કરતાં મંત્રી રા. મનહરરામ હરિહરરામ મહેતાએ સંસદની ગયા વર્ષની પ્રવૃત્તિનો વૃત્તાંત નીચે પ્રમાણે વાંચી સંભળાવ્યો હતો.

મહેરખાન પ્રમુખસાહેબ તથા ભાગ્યે,

આપણી સંસદ સ્થપાયાને આજુ માસની શરૂઆતમાં બીજું વર્ષ પુરું થયું છે. આપણી પહેલી વાર્ષિક સભા ગયા બીજા જુદ વદ અમાસને દિવસે મળી હતી અને તે વખતે તે મિતિ સુધીના અહેવાલ અમે રજુ કરી ગયા છીએ એટલે આ વખતે તો માત્ર સાત માસની પ્રગતિનું દિગ્દર્શન કરવાનું છે.

ગયા વર્ષમાં સ્થાપક સભાસદો ઉપરાંત છ નવા સભાસદો સંસદમાં દાખલ થયાનું આપ જાણો છો. આ વર્ષમાં નીચે પ્રમાણે નવા ત્રણ સભાસદો લેવાની દરખાસ્ત આજે તમારી આગળ રજુ થવાની છે:-

સૌ. બહેન કીશાવતી,

રા. અંબાલાલ છુલાખીરામ જાની,

રા. કેશવપ્રસાદ છોટાલાલ દેશાઈ,

એમનાં નામથી આપ એટલા બધા પરિચિત છો કે એમના સંબંધમાં અમે કે વિશેષ કહેવાની અમને અગત્ય લાગતી નથી. માત્ર એટલું જ કહીને અટકીશું કે એમના પ્રેરક બલથી સંસદના કાર્યમાં નવીન ઉત્સાહ આવ્યા વગર નહીં રહે.

આપણું માસિક “ગુજરાત” આપ જોતા હશે કે નિયમિત રીતે પ્રસિદ્ધ થયે જાય છે અને તે પોતાની પ્રથા જાળવી રાખી ચક્રવર્તી છે. ચિત્રવિભાગ માત્ર હજી બની શકે તેટલો સતોષકારક નથી થયો એ જણાવતાં અમને ખેદ થાય છે. પણ એ ન્યૂનતા દૂર કરવા અને બીજાં નવીન તત્ત્વો દાખલ કરી માસિકને વિશેષ આકર્ષક બનાવવા તમારું અધિકારીમંડળ નિરંતર ચિંતા રાખે છે. અને તમે સર્વની સહાયતાથી એ ચિંતા યોગ્ય વખતમાં દૂર થશે એમ તે આશા રાખે છે.

ચેત્ર માસથી ‘ગુજરાત’નું નવું વર્ષ શરૂ થાય છે. આ વર્ષમાં કોઈપણ હતર માસમાં વિશેષાંકો ન આપતાં દીવાળીનો અંક વિશેષ આકર્ષક બનાવવાનું તમારા અધિકારીમંડળે ધ્યાનું છે. વળી પ્રત્યેક અંકના પાનાની સંખ્યા લગભગ સરખી જ રાખવાની યોજના કરી છે.

ખાસ સૂચના

હાલમાં વીજળીના દરેક ચલ ૧ માનના લાવ ઘણા ઉતરી ગયા છે. અને તમે જાણી દુકાને દેવા લાવ આખી માન ખરીદ કરવા મળ્યા છે તેના કરતાં હમણી દુકાનની એક વાર મુલાકાત લેવા ખાન બચાવવા કરવામા આવે છે. માટે નીચલ દેકાણ પધારશે

અખ્યાસભાઈ નાજભાઈ

ટેલીગ્રાફ અંદરે — “બીજીસ્ટ્રેટર.”

બુખનદાસ પીટીંગ,
મંગલદાસ રોડ—મુખ્ય. ૨.

રહેવાની

સાથે

જમવાની

કેમ

સંગત.

અંગેરી

ચેનશન

કે:-

સે. ૬૬૨૬

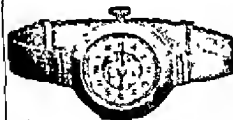
સે. ૬૬

મુખ્ય. ૪.

૪૦ વરસની જુની અને અનુભવી દુકાન
સારાં અને ટકાઉ લીઆગો મેળવવાનું

માનીતું મથક

પધારો અને ખાત્રી કરો.

અમારે ત્યાં હમણાં દરેક મેકરના ખીમણાં તુથા
હાથે માવવાના નીકર, આદી તથા સોનાના અપ-ટુ ડેટ
ફેશનના જુદા જુદા રોજના કલોક્સ તથા ટાઈમપીન
વગેરે પણ ઘણા જ પ્રકારના આવથી મળશે.

રીપરીંગ કામ

પણ ખાહોશ

કારીગરોના હાથે

જુદા અમારી દેખરેખ હેઠળ કરી આપવામા આવશે

મોટાં કલોક્સ માટે એડર સાથે ૨૦ ટકા પ્રોફાબુ.

મોહનદાસ કમળાશી

મંગલદાસ પોલ્ટની બાજુમા, મુખ્ય. નં. ૨

Telephone 3625.

Telegrams Clock Tower

અહેવાલ વંચાઈ રહ્યા બાદ તે પસાર થવા માટે રા. શંકરપ્રસાદ રાવળે દરખાસ્ત મુકતાં તે સર્વાનુમતે પસાર થયો હતો. બાદ ગયા વર્ષેનો મંમદનો હિસાબ ઉપમંત્રીએ રજુ કર્યો હતો અને તે પણ પસાર થયો હતો.

ત્યાર બાદ અધિકારીમંડલની ચુકાવણીમાં પ્રમુખ તરીકે રા. કનૈયાલાલ મુનશી રા. મનહરરામ મહેતાની દરખાસ્તથી તથા રા. મણિલાલ નાણાવટીના ટેકાથી ફરીથી ચુકાવામાં આવ્યા હતા. તેમજ મંત્રીઓ તરીકે રા. હરિપ્રસાદ ભટ્ટની દરખાસ્તથી અને રા. શંકરપ્રસાદ રાવળના ટેકાથી તેના તેજ એટલે રા. મણિલાલ ડાહ્યાભાઈ નાણાવટી, રા. મનહરરામ હરિહરરામ મહેતા તથા રા. લાલશંકર પ્રભુરામ ભટ્ટને, તેમજ ઉપમંત્રી તરીકે પણ રા. હરિપ્રસાદની દરખાસ્તથી તેમજ રા. શંકરપ્રસાદ રાવળના ટેકાથી તેના તેજ રા. વિજયરાય કલ્યાણરામ વેઘને ફરીથી ચુકાવામાં આવ્યા હતા.

ત્યાર પછી મંત્રી રા. લાલશંકરે નવા ત્રણ સભ્યો:

મૌ. બહેન લીલાવતી,

રા. અંબાલાલ સુબાષીરામ જાતી,

રા. કેશવપ્રસાદ છોટાલાલ દેશાઈ,

ને સભ્યો તરીકે દાખલ કરવાની દરખાસ્ત મુકતાં ને સર્વાનુમતે પસાર થઈ હતી અને તેમને સભ્ય તરીકે સ્વીકારવામાં આવ્યાં હતાં.

ત્યાર બાદ ગુજરાતી સાહિત્યના ઇતિહાસનું એક તંત્રીમંડલ નીમવામાં આવ્યું હતું. બાદ સાહિત્યના ઇતિહાસની યોજનાના સંબંધમાં રા. શંકરપ્રસાદ રાવળે દરખાસ્ત મુકતાં રા. હરિપ્રસાદ ભટ્ટના ટેકાથી તે પસાર કરવામાં આવી હતી. બાદ પ્રમુખનો ઉપકાર ખાતી, ચાખણી-લઈ સભા વીખરાઈ હતી.

ઉપરાંત 'ખીન્ન' કેટલાંએક આકર્ષક તરંગો દાખલ કરવા ધાર્યું છે. એનું સચિત્રર ભવેદન ફાગણ માસના અંકમાં કરવામાં આવશે એટલે તે બાબત વિશેષ કહેવાની અહીંયાં અમને જરૂર જણાતી નથી.

સાહિત્યના પ્રતિદાસને સગતા થયેલા ક્રમનો ઉલ્લેખ અમે અ્યા અહેવાલમાં કરી ચ્યા છીએ. ત્યાર પછીની પ્રગતિ નોંધવાનેમ મ્મ છે તેને પરિણામે એક ચેલ્લના મડવામાં આવી છે, જેની સચિત્રર રૂપરેખા જાજ આપની સમક્ષ રજુ થશે. તે ઉપરથી આપ જોઇ શકશે કે આ ગ્રંથ જેને "ગુજરાતી સાહિત્ય" એવું નામ આપવામાં આવ્યું છે તેના દશ અંક કરવામાં આવ્યા છે. એમાંથી પહેલો, પાચમો તથા છઠ્ઠો અંક તૈયાર કરવાનું કામ હાલ ચાલુ છે. અમે સર્વ અંકો સામટા પ્રમિદ કરવા સારુ જોઈતાં નાણાંની સમવડ થશે ત્યાં સુધી પ્રથમ અંક પ્રમિદ કરવાની શરૂઆત "ગુજરાત" ના આવતા કેવ માસના અંકથી કરવામાં આવશે. છેવટમાં પ્રમેક અંક "ગુજરાત"ના ૧૫૦ થી ૨૦૦ પાનાના પુસ્તકના આકારમાં પ્રમિદ કરવા ધાર્યું છે.

આ કાર્યના અંબંધમાં એક વિશેષ તંબીમડળની ચેલ્લના કરી છે.

આ તંબીમડળ ગુજરાતના વિદ્વાનોની સહાયતાથી પ્રતિદાસને સગતું ગ્રંથ પાર પાડવાની ઉમેદ રાખે છે અને એ પ્રમાણે મધ્યક કાર્ય પ્રતિષ્ઠાપત્ર નીવડશે એવી આપણે આશા રાખીએ તો તે વધારે પડતું નહીં કહેવાય.

પ્રતિદાસના કાર્યમાં શેકાઇ જવાથી કોષને લમગ કામ હાલ બંધ કરવામાં આવ્યું છે. પણ સંસદ-અચાવિમાં આ વર્ષે "કેનો વાક" તથા "ગુજરાત-એક સાંકારિક અક્તિ" એમ એ પુસ્તકો બહાર પાડવામાં આવ્યા છે તે લમડરી જાણુબહાર નહીં હોય. આવતે વર્ષે 'ખીન્ન' એ ત્રણ પુસ્તકો પ્રમિદ કરવાની તમારુ અધિકારીમડળ ઉમેદ રાખે છે.

મન વાર્ષિક સમાના કરાવ અનુસાર સમઢને વાર્ષિક ઉત્સવ તથા શ્રીકૃષ્ણ તેમજ ગાંધી જયંતિના ઉત્સવો ઉજવવામાં આવ્યા હતા જેના સચિત્રર અહેવાલ "ગુજરાત"ના પ્રમિદ મ્મ ગયા છે.

તમારું અધિકારીમડળ અ્યા વર્ષની પેઠે નિયમિત રીતે લમમગ દરરોજ મ્મે જાય છે અને તે વખતે હાજર રહેતા સંસદના અન્ય ઉત્સાહી સભ્યો તેમજ ખીન્ન વિદ્વાનોની અભિલાખ તથા સહાયનો લાભ મેળવતા જાય છે.

છેવટે જે જે સદશ્કર્યો તથા સજારીએએ અધિકારીમડળને કાર્યવહનમાં મદદ કરી છે તેમનો ઉપકાર માની આ અહેવાલ આપની સન્મુખ સાદર કરીએ છીએ.

નં. ૨૨ એપ્રિલિસ લેન

મેડોન સ્ટીટ.

મિતિ આખ વડી ૧૧ સં. ૧૯૮૦

મનહરરામ હરિહરરામ મહેતા,
અધિકારી ડાવાલાઇ નાણાવડી,
લાભરકર પ્રજુરામ બેટ.

મધ્યકાલ:-નાકરયુગ. (સં. ૧૬૦૧ થી ૧૬૬૭)

દર્શન કવિ સં. ૧૬૦૧) થી માંડીને કનકકુશલ (સં. ૧૬૯૭) સુધીના સાહિત્યકોનાં જીવન અને કૃતિઓના નમુના આપવા તેમજ બીજી જરૂરી વિગતવાર માહિતી અને અગ્રણી સાહિત્યકો વીશે ખાસ લેખો.

ખંડ સાતમો: મધ્યકાલ-પ્રેમાનંદયુગ (સં. ૧૬૬૫ થી ૧૭૯૦)

પ્રેમાનંદ (જન્મ સં. ૧૬૬૫) થી માંડીને તેના મૃત્યુ (આશરે સં. ૧૭૯૦) સુધીના મધ્યકાલ સાહિત્યકોનાં જીવન અને કૃતિઓના નમુના આપવા; તેમજ બીજી જરૂરી વિગતવાર માહિતી અને અગ્રણી સાહિત્યકો વીશે ખાસ લેખો.

મધ્યકાલ:-દયારામયુગ (સં. ૧૭૯૦ થી ૧૮૦૮)

દયારામ (જન્મ ૧૮૦૩) થી માંડીને દરુર દોરાબજી રસ્તમજી સંગણા (સં. ૧૮૦૮, દયારામનું મૃત્યુવર્ષ) સુધીના સર્વ સાહિત્યકોનાં જીવન તથા કૃતિઓના નમુના આપવા; તેમજ બીજી જરૂરી વિગતવાર માહિતી અને અગ્રણી સાહિત્યકો વીશે ખાસ લેખો.

પરિશિષ્ટ

જે ગ્રામીન કવિઓનાં જન્મમરણ કે હયાતીની સાલ મળતી નથી તે સર્વનાં જીવન, કૃતિઓના નમુના તેમજ સામાન્ય માહિતી આ પરિશિષ્ટમાં આપવામાં આવશે.

અર્વાચીન કાલ

ખંડ આઠમો: અર્વાચીન કાલ સંખ્યાધી અગ્રલેખો.

ખંડ નવમો: અર્વાચીન કાલ:-નર્મદયુગ (સં. ૧૯૦૮ થી ૧૯૪૨:)

નર્મદાશંકર (સં. ૧૯૦૮ પ્રગતિ-વર્ષ) થી માંડીને તેના મૃત્યુ (સં. ૧૯૪૨) સુધીના સાહિત્યકોનાં જીવન તથા કૃતિઓનાં નમુના આપવા; તેમજ બીજી જરૂરી વિગતવાર માહિતી અને અગ્રણી સાહિત્યકો વીશે ખાસ લેખો.

અર્વાચીન કાલ:-ગેયર્ધનયુગ (સં. ૧૯૪૩ થી ૧૯૫૭)

આ યુગના સર્વ સાહિત્યકોનાં જીવન તથા કૃતિઓના નમુના આપવા; તેમજ બીજી જરૂરી વિગતવાર માહિતી અને અગ્રણી સાહિત્યકો વીશે ખાસ લેખો.

ખંડ દશમો: અર્વાચીન કાલ:-નાનાકાલયુગ (સં. ૧૯૫૮ થી ૧૯૭૦) સુધી.

આ યુગના સર્વ સાહિત્યકોનાં જીવન તથા કૃતિઓના નમુના આપવા; તેમજ બીજી જરૂરી વિગતવાર માહિતી.

અર્વાચીન કાલ:-પ્રવર્તમાન યુગ (સં. ૧૯૭૦ પછી)

સાહિત્યકોનાં જીવન તથા કૃતિઓના નમુના આપવા; તેમજ બીજી જરૂરી વિગતવાર માહિતી, અને અગ્રણી સાહિત્યકો વીશે ખાસ લેખો.

૧. અનુક્રમણિકા

૨. સચિ

“ગુજરાતી સાહિત્ય”

તંત્રીમંડલ

સભાસભા

૨૧. કનૈયાલાલ બાજેલાલ મુનશી; પ્રમુખ
૨૨. મણિલાલ મલ્લભાઈ નાણાવડી
૨૩. મનદરરામ દલિદરામ મહેતા
૨૪. સખરાઈ પ્રજ્ઞરામ બક્ષ
૨૫. જયેન લીલાવતી
૨૬. શંકરપ્રસાદ જયનલાલ રાવળ
૨૭. અનાલાલ કુશાબીરામ જાની
૨૮. મેદનલાલ દસીચંદ દેસાઈ
૨૯. રતિલાલ દલિદરામ પંડ્યા
૩૦. દુર્ગાચંદ દેવગગમ ઠાકા
૩૧. વિજયરામ કમ્પાનુગુપ્ત

ભૂમિકા

ખંડ પહેલો: સાહિત્ય અને તેના કળિકાસ
ખંડ બીજો: ગુજરાત તેની સામગ્રી ને સંસ્કૃતિ
ખંડ ત્રીજો: ગુજરાતી—વ્યુત્પન્ન અને નવું.

આરંભકાલ.

ખંડ ચોથો: આરંભકાલ (સં. ૮૩૫ થી ૧૪૦૦)

વૈદ્યનાથમુનિ (સં. ૮૩૫) થી પર્યંત (સં. ૧૪૦૦) સુધીના સમયમાં સાહિત્યોનાં જ્ઞાન ને પ્રિયોના નમુના આપ્યા. તેમજ બીજા જરૂરી વિષયવાર માહિતી અને અમૂલ્ય સાહિત્યો ત્રીજે ખાંડ મેળો.

• બા. ખંડમાં વૈદ્યનાથ (દેવાચાર્યનો પુત્ર) નો સમાવેશ થશે

મધ્યકાલ

• ખંડ પાંચમો: મધ્યકાલ (સં. ૧૪૦૧ થી ૧૬૦૮)

આ કાળના સાહિત્યના પ્રવાહો ત્રીજે અધ્યકે.

ખંડ છઠ્ઠો: મધ્યકાલ બાસબુદ્ધિ—(સં. ૧૪૦૧ થી ૧૬૦૦)

બાસબુદ્ધિ (સં. ૧૪૦૦) થી મહાનિ પર્વતચંદ (સં. ૧૬૦૦) સુધીના સમયમાં સાહિત્યોના જ્ઞાન ને પ્રિયોના નમુના આપ્યા. તેમજ બીજા જરૂરી વિષયવાર માહિતી અને અમૂલ્ય સાહિત્યો ત્રીજે ખાંડ મેળો.

ખંડ છઠ્ઠો: મધ્યકાલ:-સાતજયુગ (સં. ૧૪૦૧ થી ૧૬૦૦)

દુઠકા દુઠકા લેખો રૂપે, આ યુગના કવિઓ વીશે નીચે પ્રમાણે આ ખંડ તૈયાર કરવો:-

જયાનંદસુરિ (સં. ૧૪૧૦) થી માંડીને પાર્શ્વચંદ્ર (સં. ૧૬૦૦) મુધીના સંઘણા સાહિત્યકોનાં જીવન ને કવિઓના નમુના આપવા તથા અગ્રણી સાહિત્યકો વીશે વિસ્તારી લેખો લખવાના.

ખાસ લેખો:

૧ ભાવણ	(જીવનનોંધ,	કવિઓ વીશે,	સાહિત્યમાં સ્થાન.)
૨ મીરાંબાઈ	"	"	"
૩ નરસિંહ મહેતો	"	"	"
૪ પદ્મનાભ	"	"	"
૫ લાગણ્યસમય	"	"	"

આ " ગુજરાત " પત્ર સાહિત્યપ્રકાશક કંપની લીમીટેડ માટે લાભારંકર પ્રભુરામ ભટ્ટે " ધી સાહિત્ય પ્રેસ " માં નં. ૨૨, બેકડાકેસ હેન, ફોટ મધ્યે છાપેયું અને નં. ૫૩, મેડોલ સ્ટ્રીટમાં ગાલેલી ધી સાહિત્યપ્રકાશક કંપની લીમીટેડ તરફથી વતનવરાય કલ્યાણરાયે પ્રગટ કર્યું.

હાથમાં લીધેલા ખંડોની વિગત

ખંડ પહેલો: સાહિત્ય અને તેના ઇતિહાસ.

૧. સાહિત્યનો ઇતિહાસ: તે કેવો દેવો બેઠ્યો, તેનાં ઉપયોગ ને અસર ને. નરસિંહરાવ સોળાનાથ દીવેડીઆનો વિદ્વાતાપૂર્ણ સંક્ષિપ્ત લેખ.

૨. આંતર રાષ્ટ્રીય સાહિત્યનો સમાગમ: લેખક: અધ્યાપક ખુસાલ તત્કરદી શાહ.

૩. સાહિત્યમાં સ્વરૂપ ને પ્રકાર: જગતમાં લેખનકલાની ઉત્પત્તિ, તેના વિકાસ, રીકૃતિ પર મુદ્દજીવની અસર, તેમજ સાહિત્ય એટલે શું, તેના સર્જનાત્મક અને લગ્નાત્મક એવા પ્રકાર, તે દરેક કેવા વળાવટામાં ઉતરે છે ને પોતાના તથા પ્રબળતા પર અસર કેવી રીતે કરે, તેના આદોલન કેમ ગ્રીવે ને સાહિત્ય સંસ્કૃતિનું પ્રેરક અને વાચકની રીતે અને આ વિષયો પર ને કનેષાલાસ માણેકલાલ મુનશીનો અનેક દૃષ્ટિમિંદુઓ રજુ રેલો લેખ.

૪. સાહિત્ય-પ્રાચીન અને અર્ધપ્રાચીન: કોશીઆ તથા મુનપના જુનાનવા સાહિત્ય-સ્વાદોનાં અનનરજો સહિત મમતાવાળા લેખક: રા. કનેષાલાસ માણેકલાલ મુનશી.

ખંડ પાંચમો: મધ્યકાલ (મ. ૧૪૦૧ થી ૧૬૦૮)

આ કાલના સાહિત્યના અવાહો વીરો અગ્રસેખા.

૧. હુમયુમની રાજકીય પરિસ્થિતિની કેવી ને ફેટલી અમર કવિઓ પર થઇ તે વીરો.
૨. મધ્યકાલ દરમીઆન પ્રચાર પામેલા મંથદાયેને પ્રતાપે કેવું સાહિત્ય સરબનું તેનું સદૃષ્ટાંત વિવેચન.
૩. અંસ્કૃત સાહિત્યનાં આદોલન આ કાલના ગુજરાતી સાહિત્યમાં કેવે રૂપે અને કેટલા પ્રમાણમાં પ્રવેશનાં તેના તથામ.
૪. વૈષ્ણવ સંપ્રદાયે આ કાલના સાહિત્ય પર કરેલી અમરનું વિગતવાર નિરૂપણ.
૫. મજાપાયાનાં કાવ્યો તથા અલંકારદિ આ કાલના ગુજરાતી કવિઓને કેવી રીતે ને કેટલે અંશે પ્રેરક બનેલો સીવકમાં તે વીરો.
૬. કુસલમાન જેવા પરસરકારે પ્રાતમાં આવવાથી સાહિત્ય પર પાડેલા પ્રભાવનું વિવેચન.
૭. ગુજરાતીઓએ—

અ. શરસી

આ. ગેરકુલ

ઇ. મજ

—એ જણ આજમાં કરેલા મુખ્ય પ્રયાસોની નોંધ, વિવેચન ને ઉતારા સાથે.

૮. પ્રાચીન સાહિત્યનું પીંગળ- દેશજ તથા પરપ્રાંતોમાંથી અહીં આવેનાં રાગરાગણી આદિનાં સ્વરૂપ, વિશિષ્ટતાઓ તથા વિકાસ વીરો.
૯. સ્વભોનાસપ્ત પંથનું સાહિત્યિક આદિત્ય તેના જાસ અંગે તેમજ અમરજી કવિઓનાં પરિચય તથા વિવેચન સહિત.